ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

https://biblioteca-digitala.ro

Colegiul editorial:
prof. univ. dr. **IOAN OPRIŞ** – Universitatea ”Valahia” – Târgovişte
prof. univ. dr. **ANDREI MARGA** – Universitatea ”Babeş-Bolyai” – Cluj-Napoca
prof. univ. dr. **ANTAL LUKÁCS** – Universitatea Bucureşti
prof. univ. dr. **EUGEN STRĂUŢIU** – Universitatea ”Lucian Blaga” – Sibiu
conf. univ. dr. **GHEORGHE ROŞCULEŢ** – Universitatea ”Transilvania” – Braşov
cercet. şt. dr. **GHEORGHE LAZĂR** – Institutul de Istorie ”Nicolae Iorga” – Bucureşti

Colegiul de redacţie:
CONSTANTIN BĂJENARU – redactor şef
GHEORGHE FARAON – membru
AUREL DRAGNE – membru
HORIA PIRĂU – secretar de redacţie

Adresa de corespondenţă:
MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI
”VALER LITERAT”
505200, FĂGĂRAŞ
P-ţa Mihai Viteazul, nr. 1, jud. Braşov
Tel. 0268/211862

Correspondence address:
MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI
”VALER LITERAT”
RO – 505200, FĂGĂRAŞ
Mihai Viteazul St., 1
Tel. (+40) (268) 211862

muzeufagaras@yahoo.com
www.muzeufagaras.ro

2017. MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI „VALER LITERAT”
ISSN – 2285 – 5130
ISSN-L – 2285 – 5130

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI
„VALER LITERAT”

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS
VI

Editura Negru Vodă
2017

https://biblioteca-digitala.ro

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine exclusiv autorilor

Tehnoredactare și corectură: CONSTANTIN BĂJENARU

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR
CONTENTS – INHALT – SOMMAIRE

ISTORIE
HISTORY

SORIN OANE – Povestea Marelui Sfinx .... *The story of the Great Sphynx* .... Abstract	15 *15* 15
TRAIAN-CONSTANTIN DUMBRĂVEANU – Opaițele și piesele ceramice de cult din barăcile soldaților castrului roman Cumidava, Râșnov, jud. Brașov .... *Oil lamps and ceramic parts of worship in barracks soldiers, the roman camp CVMIDAVA, Râșnov, Brașov* .... Abstract	27 *27* 27
CLAUDIU MUNTEANU – Drumul armatei romane în sud-vestul Transilvaniei în timpul războaielor dacice - o ipoteză .... *The Road of the Roman Army in the Southwest Transylvania during the Dacian wars - a hypothesis* .... Abstract	71 *71* 71
VASILE MĂRCULEȚ – Quaestores Justiniani Exercitus. Contribuții la lista acestora .... *Quaestores Justiniani Exercitus. Contributions brough for their know-ledge* .... Abstract	75 *75* 75
BORDI ZSIGMOND LÓRÁND – Date privind reutilizarea castrelor romane din Transilvania în Evul Mediu .... *Data about the Reusing of the Roman Castra in Transylvania in the Middle Ages* .... Abstract	94 *94* 94
AUREL DRAGNE – Ansambluri monahale rupestre în spațiul făgărășean *Ensembles monastiques rupestres dans l'espace du Pais de Făgăraș aux XIV-XVIII – e siècles* .... Résumé	114 *114* 114
CONSTANTIN MĂNESCU – Daniile Sfântului Voievod Neagoe Basarab către mănăstirile de la Sfântul Munte Athos .... *The Danes of Saint Voivode Neagoe Basarab to the monasteries of Mount Athos* .... Abstract	132 *132* 132

https://biblioteca-digitala.ro

JUDIT GRAPĂ – Mese princiare din Transilvania în secolele XVI și XVII *Princely menus from Transilvania in the XVI and XVII centuries* .... Abstract	138 *138* 138
DRĂGAN-GEORGE BASARABĂ - Despre stema Banatului. Certitudini și supoziții heraldice .... *About the coat of arms of Banat. Heraldic certinties and assumptions* .... Abstract	157 *157* 157
SZEKERES ATTILA ISTVÁN – The coats of arms of the calvinist church in Daia Secuiască/Székelydálya .... *Stemele bisericii reformate de la Daia Secuiască/ A székelydályai református templom címerei* .... Rezumat/Kivonat	175 *175* 175
PETRE BEȘLIU MUNTEANU – Cercetarea arheologică a unor componente din sistemul defensiv al orașului medieval Mediaș (mai - decembrie 2015) .... *Archaeological excavations in Medias, medieval precinct (may/december 2015)* .... Abstract	191 *191* 191
SEBASTIAN CICEU – Haiducia ca formă de evaziune a țăranilor români din Transilvania la începutul epocii moderne .... *Brigand as a form of evasion of Romanian peasants from Transylvania at the beginning of the modern age* .... Abstract	228 *228* 228
NICUȘOR DĂNUȚ IVĂNUȘ – Bani de hârtie emiși la Viena - Austria (1784-1888) din colecția Muzeului Național Brukenthal - Muzeul de Istorie ”Casa Altemberger” din Sibiu .... *Paper Money issued by Vienna - Austria (1784-1888) from the Collection of the Brukenthal National Museum - the History Museum ”Altemberger House” in Sibiu* …………………………………………………………………… Abstract …………………………………………………………………	234 *234* 234
CONSTANTIN BĂJENARU – Serviciul militar în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea. Cadrele legislative .... *Military service in Transylvania at the middle of 19th century. Legislative frames* .... Abstract	249 *249* 249
ALEXANDRU BUCUR – Păstori și turme prin punctul de vamă Poiana Mărului, județul Brașov (1850-1855) .... *Shepherds and flocks registered at Poiana Mărului, Brașov county (1850-1855)* .... Abstract	262 *262* 262
MIHAI CHIRIAC, VIOREL ȘTEFU – Quelques considerations historiques concernant un yatagan de la collection du Musée Municipal Médiaș	282

https://biblioteca-digitala.ro

Scurte considerații istorice privind un iatagan otoman din colecția Muzeului Municipal Mediaș	*282*
Rezumat	282
ANA PETRESCU – Lucrări realizate de către Comisia Europeană a Dunării în lungul Dunării maritime. 1856-1939	287
Constructions realized by the European Commission of Danube along maritime Danube. 1856-1939	*287*
Abstract	287
ALEXANDRU BUCUR – Componența bibliotecilor școlilor grănicerești din județul Brașov (1871-1893)	302
Border guard schools libraries component of Brașov county (1871-1893)	*302*
Abstract	302
CAMELIA CĂLIN – Școala în spațiul rural muscelean	325
School in Muscelean Rural Space	*325*
Abstract	325
RĂZVAN MIHAI NEAGU – Studenți din comitatul Făgăraș la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți (1875-1918)	333
Students from Făgăraș County at the Theological Faculty of the University of Cernăuți (1875-1918)	*333*
Abstract	333
MARINELA LOREDANA BARNA – Aportul femeilor române transilvane în timpul Marelui Război, reflectat în paginile *Gazetei Transilvaniei*	349
The contribution of the Transylvanian Romanian Women during the First World War reflected in the newspaper Transilvania's Gazette	*349*
Abstract	349
LAVINIA DUMITRAȘCU – *Note sumare de carnet pe timpul 18 iulie 1916 la 15 ianuarie 1917* - General de brigadă Emanoil Manolescu Mladian	359
Short notes book from July 18th 1916 to January 15th 1917 - *Brigadier general Emanoil Manolescu Mladian*	*359*
Abstract	359
BIANCA LUMINIȚA MICU – Anul 1917 în ziarul brașovean *Gazeta Transilvaniei*. Studiu de caz: lunile ianuarie - mai	372
The year 1917 in the Gazeta Transilvaniei *Brasov's newspaper. Case study: January - May*	*372*
Abstract	372
PETRE DIN – Lucian Blaga și Primul Război Mondial. Anii 1917-1918	380
Lucian Blaga and the First World War. 1917-1918	*380*
Abstract	380
CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU – Cenzurarea corespondențelor bancare românești în cele Două Războaie Mondiale	393

https://biblioteca-digitala.ro

The censorship of the romanian banks correspondence during the Two World Wars	*393*
Abstract	393
DAN-DRAGOȘ SICHIGEA – Situația Marinei Militare Române la terminarea Primului Război Mondial	406
The state of the Romanian Navy after the First World War	*406*
Abstract	406
TUDOR-RADU TIRON – Ordinul *Meritul Agricol*. De la idee la înfăptuire (1921-1932)	421
The Order of Agricultural merit. *From an Idea its Accomplishment (1921-1932)*	*421*
Abstract	421
VALENTIN-IOAN FUȘCAN – Documente inedite privind asociații culturale studențești făgărășene	460
Innovative documents on associations cultural students from Făgăraș	*460*
Abstract	460
VOICA BACIU – *Arca lui Noe* - primul film sonor proiectat la Brașov	466
Noah's Ark - *the first soundtrack designed in Brașov*	*466*
Abstract	466
EMIL STOIAN – Impresii din atelierul lui Constantin Brâncoveanu de la Paris	472
Impressions de l'atelier de Constantin Brâncuș de Paris	*472*
Résumé	472
CĂTĂLIN BORȚUN – Coloniști teleormăneni în Cadrilater	487
Teleorman colonists in Cadrilater	*487*
Abstract	487
ION MIHAI IONESCU – Culisele tragediei scufundării cuirasatului britanic *HMS Barham* - 25 noiembrie 1941	498
The backstage of the tragedy are sinking british battleship HMS Barham *- november 25, 1941*	*498*
Abstract	498
ANATOL PETRENCU – URSS - un imperiu bazat pe minciuni și înșelăciune (din practica deportărilor din RSSM, 1941-1949)	515
USSR - an empire based on lies and deceptions (from the practice of deportations in the SSRM, 1941-1949)	*515*
Abstract	515
EMIL STOIAN, SEBASTIAN MĂLUȘELU – Un moment din istoria bisericii ortodoxe române din Șcheii Brașovului	521
A moment in the history of the romanian orthodox church in Brașov Chai	*521*
Abstract	521
MARIUS CÂMPEANU – Suba Zoltán - omul din spatele aparatului de fotografiat	532
Suba Zoltán - the man behind the camera	*532*
Abstract	532

https://biblioteca-digitala.ro

IONELA-SORINA APETREI – Războiul civil din Bosnia-Herțegovina. Managementul post-conflict și drumul spre integrarea europeană	546
Bosnia and Herzegovina civil war. Post-conflict management and the way toward european integration	*546*
Abstract	546
IULIA-MARIA PUIE – Etică și atitudini medicale la finele vieții	557
Etichs and medical attitudes at the end of life	*557*
Abstract	557
DAN-VICTOR TRUFAȘ – Istorie și interdisciplinaritate în studiile despre rromi	567
History and interdisciplinarity in studies of Roma/Gypsies	*567*
Abstract	567

PATRIMONIU
HERITAGE

NICOLAE TEȘCULĂ – Cheie și broască de la poarta cetății Sighișoara, operă a meșterilor lăcătuși	577
Schlüssel und schloss des Schässburger burgtores, werk der Schlosser-meister	*577*
Schlüsselworte	577
PETRE BEȘLIU MUNTEANU – Roland din Piața Mare a Sibiului medieval (1551-1783)	582
The statue of the medieval Roland from Big Square in Sibiu (1551-1783)	*582*
Abstract	582
VIORICA BICA – Ornamentica în cartea veche românească (secolele XVI-XVII)	594
L'ornement dans le livre roumain ancient aux XVI$_e$-XVII$_e$ siècles	*594*
Résumé	594
SILVIA IONIȚĂ – Nave militare istorice în colecția de fotografii a Muzeului Marinei Române	616
Historical military ships in the a Museum of the Romanian Navy	*616*
Abstract	616
MONICA LAZĂR – Simboluri tradiționale pe mărci poștale românești din Colecția Filatelică a României	629
Traditional symbols on Romanian postage stamps of the Philatelic Collection of Romania	*629*
Abstract	629
GHEORGHE FARAON – Patrimoniul iconografic al bisericii din Vad (jud. Brașov)	640

https://biblioteca-digitala.ro

The iconographic patrimony of the Vad church (Brasov County) .... Abstract	*640* 640
DORINA ONICA – Peisajul etnografic: simbol și simbolism. Analiză de caz, Basarabia .... *The etnographic landscape: symbol and symbolism. Case study, Basarabia* .... Abstract	659 *659* 659
IOAN OPRIȘ – Un proiect legislativ privind ocrotirea patrimoniului cultural din România (1923) .... *A legislative project on heritage protection from Romania (1923)* .... Abstract	671 *671* 671
GERARD CĂLIN – Programe pentru atragerea publicului tânăr la muzeu *Programs to attract young people to the museum* .... Abstract	681 *681* 681
GINEL LAZĂR – *Trei piese. Trei secole de istorie locală*, o expoziție fascinantă organizată la Sibiu în cadrul bicentenarului Brukenthal Three objects. Three centuries of local history, *a fascinating exhibition organized in Sibiu on the occasion of the Brukenthal bicentennial*………. Abstract ………………………………………………………………..	686 *686* 686
MARY-CLAUDIA MOȚEI – Tehnici de modelare descoperite în timpul procesului de restaurare a unui vas de tip *borcan* dacic .... *Modeling techniques discovered during the process of restoring a dacic jar* .... Abstract	696 *696* 696
FLORIN MOȚEI, GEORGE IACOBEANU – Aspecte privind problematica unei spade medievale din secolul al XIII-lea descoperită la Vlădeni, jud. Brașov .... *Aspects regarding the problem of a 13th century medieval sword discovered in Vlădeni, Brasov County* .... Abstract	703 *703* 703
POLIXENIA GEORGETA POPESCU – Materiale constituente și degradări ale obiectelor de patrimoniu: caracterizare și evaluare microscopică .... *Constituent materials and degradations of cultural heritage items: characterization and microscopic evaluation* .... Abstract	710 *710* 710
LIGIA OTILIA TEODOR, ARINA HUȘLEAG – Considerații privind restaurarea unor diverse categorii de obiecte din sticlă .... *Consideration on the restoration of miscelanious categories of glass objects* .... Abstract	729 *729* 729
IOANA POPIȚIU – Restaurarea fierului arheologic .... *The restoration of archaeological iron*	738 *738*

https://biblioteca-digitala.ro

Abstract	738
CRISTINA-MARTA URSESCU, REMUS IOAN POPA – Lacurile organice în arta românească	741
Lakes organic in Romanian art	*741*
Abstract	741
MIRUNA MIHAELA CĂMINESCU – Îndepărtarea intervențiilor ulterioare inadecvate și recuperarea autenticității unei icoane pe lemn de secol XIX	750
Removing interventions subsequent innapropriate and recovering the authenticity of an icon on wood of the nineteenth century	*750*
Abstract	750
MIREL VASILE BUCUR, PAUL VICTOR LANGA – Restaurarea icoanei pe panou *Sfântul Nicolae*. Colecția parohiei Canela, jud. Ilfov	760
The restoration of icon Saint Nicholas*, part of the collection of orthodox church of Canela*	*760*
Abstract	760

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIE
HISTORY

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

POVESTEA MARELUI SFINX

SORIN OANE[1]

THE STORY OF THE GREAT SPHINX

ABSTRACT

At the foot of the great Pyramid of Giza, a massive monument stands: it's the Great Sphinx. It was built for the Egyptian Pharaoh Khafre (Hafra in Egyptian) during his reign (2520-2494 BC), the 4th King of Egypt's 4th Dynasty. Although Sphinxes were fairly common for ancient Egypt art, the Great Sphinx is one of the world's largest and oldest statues and undoubtedly the greatest of all. It was entirely carved out of the rock. The impressive statue has a length of 73,5 meters and a height of 20 meters, the great Pyramid at Giza is the only one of the wonders that is still standing today.

The Sphinx is not only Egyptian in origin. The Greeks borrowed from the Egyptians the protective and enigmatic sphinx, with the mention that the Greek Sphinx was a demon of death and destruction and bad luck. In turn, the Greeks borrowed the Sphinx of the Asian people with whom they had contact, especially Persians and Indians, and then, from them, the Sphinx reached Burmese and the people of Sri Lanka. There is, however, a Romanian Sphinx located in the Bucegi Mountain, a fabulous figure reminding of the old pelasg civilisation. And for about 30 years, mankind has discovered a sphinx right on Mars.

Keywords: The Great Sphinx, Heteferes II, Keops, Kefren, Tutmes IV.

Înfățișarea Marelui Sfinx și semnificația lui

La poalele piramidelor de la Gizeh se înalță un monument uriaș. Este Marele Sfinx. A fost ridicat de Kefren (Hafra în egipteană), al patrulea faraon din dinastia a IV-a (cca. 2723-2563 î.Chr.). **Deși sfincșii sunt elemente obișnuite în arta egipteană, Marele Sfinx este unul dintre cei mai vechi și incontestabil cel mai mare dintre toți**. A fost realizat în întregime dintr-o stâncă. Statuia are lungimea de 73,5 m și înălțimea de 20 m, și este considerată astăzi o minune a lumii. Colosul de pe platoul de la Gizeh este o creatură care are capul faraonului Kefren și corpul unui leu. **Sfinxul combină capul, deci inteligența faraonului conducător, cu trupul puternic al leului**. Capul are 6 m înălțime și 4 m lățime; numai ochii au 2 m înălțime. Nasul și barba falsă

---

[1] Profesor, doctor în istorie, Colegiul Național ”Alexandru Lahovari” – Râmnicu-Vâlcea; e-mail: oanesorin@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

lipsesc (barba este expusă la Muzeul Britanic din Londra!). Figura este împodobită cu marama *nemes* (în fapt, o perucă), iar pe frunte are șarpele *uraeus*, cobra sacră a lui Amon-Ra.

CINCI ENIGME DESPRE SFINXUL CEL MARE

1. Ce este, de fapt, Sfinxul? Un bărbat cu corp de leu sau o femeie cu corp de leu? Cum a ajuns Sfinxul un simbol masculin?

Primul sfinx egiptean a fost, paradoxal, o femeie. Corpul era cel al unui leu (însemna, deci, puterea), dar capul era al lui Heteferes a II-a, o femeie din dinastia a IV-a egipteană. Heteferes a II-a a fost prima femeie celebră din istoria Egiptului, de fapt cea mai puternică femeie din perioada Regatului Vechi, trăind sub 6 faraoni[2].

Heteferes a II-a era fiica lui Keops și a reginei Meretites, fiind născută în timpul domniei faraonului Snefru, bunicul ei și întemeietorul dinastiei a IV-a (Heteferes I fiind soția acestuia, respectiv mama lui Keops). Keops a măritat-o pe Heteferes a II-a cu fratele ei, Kawab, cel mai mare fiu al faraonului și moștenitorul acestuia, cu care a avut trei băieți (Duaenre, Kaemsekhem și Mindjedef), și o fată (Meresankh III), care, mai târziu, se va mărita cu Kefren (și el un fiu al lui Keops), constructorul Marelui Sfinx. După moartea soțului ei, Heteferes a II-a s-a recăsătorit cu un alt frate, probabil chiar ucigașul soțului ei, Djedefra, care va deveni faraon după moartea tatălui său, Keops. Heteferes a II-a a devenit astfel regină. Această căsătorie trebuia să consolideze poziția noului faraon. Cei doi nu au avut însă copii. După moartea lui Djedefra s-a recăsătorit cu Ankhaf, un important membru al dinastiei. Căsătoria fiicei ei, Meresankh III, cu faraonul Kefren, a făcut-o pe Heteferes a II-a soacra faraonului. A murit în vremea faraonului Șepșeskaf (ultimul faraon al dinastiei a IV-a), fiul și succesorul lui Mikerinos, și a avut parte de propria ei *mastaba*, dovadă a respectului de care s-a bucurat în timpul vieții. Statuia lui Heteferes a II-a, sub forma Sfinxului, a fost găsită în piramida lui Djedefra de la Abu Rawash. Ea punea în evidență marea putere pe care a deținut-o Heteferes a II-a.

Cum a ajuns Sfinxul un simbol masculin? Faraonii dinastiei a IV-a s-au remarcat prin expedițiile lor războinice în țările învecinate. Celebra piatră de la Palermo relatează că faraonul Snefru, fondatorul dinastiei, a jefuit Nubia, de unde s-a întors cu prăzi foarte bogate și cu 7.000 de robi. Din Libia, același faraon s-a întors cu 11.000 de prizonieri și 13.000 capete de vite. Urmașul acestui rege, Keops, a continuat expedițiile în Sinai și a început exploatarea

[2] Natalia Klimczak, *Queen of pyramids: the powerful Hetepheres I and her magnificent tomb*, în ”Ancient Origins” din 24 ianuarie 2014, http://www.ancientorigins.net/history-famous-people/queen-pyramids-powerful-hetepheres-i-and-her-magnificent-tomb-005234.

https://biblioteca-digitala.ro

carierelor de diorit (piatră foarte dură), situate în deșertul nubian[3]. Acești faraoni fiind atât de puternici, de fapt monarhi absoluți, nu mai vor să mai fie doar ”delegații” zeului Soare, ci chiar zei-pe-pământ, doresc să fie identificaţi cu zeul Ra, iar cultul lor să se identifice cu cel al Soarelui. Sfinxul, ca simbol masculin, reprezintă o mărturie a acestei schimbări religioase ce a avut loc în timpul lui Kefren și care a deschis, de fapt, și drumul spre supremația zeului-soare Ra. Deci, o reformă religioasă a determinat ca Sfinxul să devină simbol masculin. Care sunt dovezile în privința acestei afirmații?

● ***Marile piramide***, care nu sunt opera unor sclavi siliți cu biciul să execute fanteziile unui faraon necruțător, ci, dimpotrivă, ele vădesc entuziasmul religios – comparabil cu cel al constructorilor medievali de catedrale – al unui popor care, asigurând suveranului său, fiu al zeilor, condițiile nemuririi, este conștient că își asigură astfel propria-i eternitate[4].

● ***Sfinxul are între labe cel mai vechi templu al Soarelui cunoscut în Egipt***. Sfinxul îl reprezintă, deci, pe Kefren salutându-și tatăl divin, Soarele. El este așezat cu fața exact spre răsărit. **Egiptenii de mai târziu l-au considerat o întruchipare a Soarelui pur și simplu, *Ra-Harakhte*.**

● ***Schimbările petrecute în titulatura regală***[5]. Din timpul dinastiei a IV-a, titulatura aceasta conține cinci nume, respectiv cele de:

○ *Horus* – îl așează pe suveran sub protecția păsării sacre, patroană a orașului Heliopolis, de unde era originar întâiul faraon, Narmer;

○ *nebty* – îl plasează pe faraon sub tutela celor două zeițe care patronează cele două regate, Egiptul de Sus și Egiptul de Jos;

○ *Horus de aur* (titlul acesta apare sub Keops) – leagă persoana regelui de cea a lui Horus solar și ceresc;

○ *nesub-bit* – se traduce ”cel ce aparține trestiei și albinei”, este titlul care îl asimilează pe faraon cu flora și fauna simbolică a fiecăreia din cele două părți constitutive ale regatului egiptean;

○ *Fiu al lui Ra* (titlul apare începând cu Kefren!) – îl leagă direct pe faraon de Soare, al cărui cult se răspândește, de atunci încolo, în toată țara.

● ***Apariția cartușului în care este înscris numele faraonului***. Tot în timpul lui Kefren, ultimele două nume sunt cuprinse într-un cartuș, dezvoltarea grafică a termenului *șen*, care înseamnă ”a încercui”. Semnificația este clară: Soarele înconjoară pe fiul ceresc.

Reforma religioasă din vremea lui Kefren a fost provocată de preoții din Heliopolis, capitala spirituală a Egiptului Vechi, loc unde era venerat

---

[3] Constantin Daniel, *Arta egipteană și civilizațiile mediteraneene*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1980, p. 18.

[4] Etienne Drioton, Pierre Du Bourguet, *Arta faraonilor*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1972, p. 116.

[5] Claire Lalouette, *Civilizația Egiptului Antic*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1987, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

Soarele. Dar, ulterior, Kefren va leza profund interesele marilor preoți heliopolitani, căci faraonul era de acum încolo cel care îi numea pe marii sacerdoți. Astfel se explică aversiunea preoților de mai târziu față de acest faraon, aversiune vie încă la mijlocul secolului al V-lea î.Chr., când Herodot vizitează Valea Nilului. Informațiile primite de el se refereau la un rege odios care a ordonat închiderea templelor care nu adorau Soarele și care i-a copleșit pe supuși cu povara lucrărilor la monumentul său funerar[6].

Criza finală s-a petrecut în timpul dinastiei a V-a. Aceasta are certe origini heliopolitane, Userkaf, primul faraon din această dinastie, fiind fiul prințesei Neferheptes – fiica lui Djedefre –, și al unui mare preot din Heliopolis. Astfel, coroana a trecut, în urma unei ”lovituri de stat”, într-o familie legată de orașul sfânt al lui Ra[7]. Clerul heliopolitan a impus acum suveranilor dinastiei a V-a propria lui voință, separând cultul divin de cultul regal. În consecinţă, piramidele acestor monarhi sunt mult mai mici. Acest lucru reflecta însă și faptul că statul îşi epuiza rapid resursele economice.

Sfinxul reprezentând-o pe Heteferes a II-a

2. De fapt, câți mari sfincși au fost?

Analizând sistemul credințelor religioase egiptene, istoricul Bassam El Shammaa vine cu o teorie nouă, care a agitat vechile concepții despre Sfinx. Pornind de la esența dualistă a vechii cosmologii egiptene, El Shammaa susține existența, foarte probabilă, a unui al doilea Sfinx pe platoul de la Gizeh. El amintește că atotputernicul Atum a dat naștere unui fiu, Șu, și unei fiice,

---

[6] *Ibidem*, p. 25.

[7] Peter Clayton, *Cronica faraonilor. Consemnarea, domnie cu domnie, a suveranilor și a domniilor din Egiptul Antic*, București, Editura Enciclopedia RAO, 2007, p. 60-61.

https://biblioteca-digitala.ro

Tefnut, sub formă de leu și leoaică. Egiptologul susține, deci, că ori de câte ori vorbim despre cultul solar trebuie să avem în vedere un leu și o leoaică, față în față.

Cel mai important document în favoarea celor doi sfincși este *Stela Visului*. El Shammaa subliniază că în *Stela Visului*, sculptată din ordinul faraonului Tutmes al IV-lea (cca. 1401-1391 î.Chr.), se văd în mod clar … doi sfincși. Există indicii, în scrierile vechi egiptene, care vorbesc despre un fulger care ar fi lovit Sfinxul, iar specialistul egiptean crede că ar fi fost vorba despre cel de-al doilea Sfinx, care ar fi fost, în cele din urmă, eliminat. Poate în aceste condiții capul Sfinxului rămas ar fi fost reconfigurat cu chipul lui Kefren.

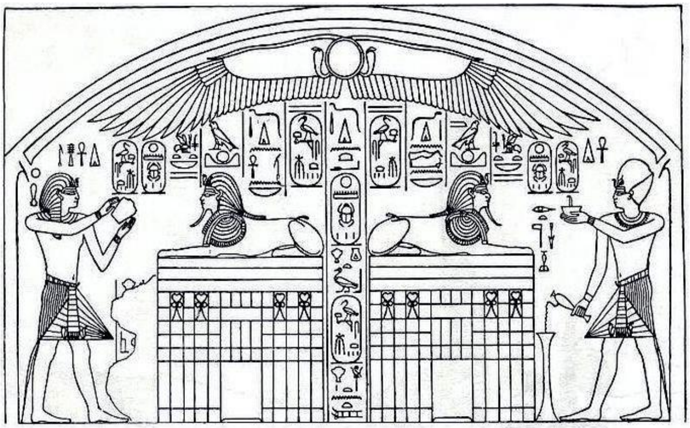

Stela Visului (reconstituire)

***Stela Visului* este un document esențial despre alegerea faraonului Tutmes al IV-lea de către … Sfinx**. Stela din pieptul Sfinxului consemnează că în anul 1419 î.Chr. tânărul prinț Tutmes a înlăturat nisipul care înghițise Sfinxul, căci în cea mai mare parte a existenței lui Sfinxul a fost îngropat în nisipul purtat de vânt, nerămânându-i vizibil decât capul. Se pare că au existat cel puțin trei campanii principale de restaurare în antichitate și patru campanii moderne, cea mai recentă fiind încheiată în 1998. Lucrările de conservare și restaurare ale Marelui Sfinx au reprezentat un proces continuu începând încă din antichitate, probabil din mileniul al II-lea î.Chr., când cultul Sfinxului a fost reînviat. Atunci s-au construit noi temple la nord-est de Sfinx și s-a realizat o capelă între labele lui. Punctul central al acestei capele a fost o stelă înfățișându-l pe faraonul Tutmes al IV-lea înmânând o ofrandă Sfinxului. Textul descrie cum Sfinxul i s-a arătat în vis tânărului prinț și i-a oferit tronul Egiptului în schimbul curățirii nisipului din jur și a reparării trupului lui: ”Nisipul pustiului înaintează spre mine, mă înghite pustiul în care mă aflu,

https://biblioteca-digitala.ro

trebuie să te grăbești să împlinești ceea ce râvnește inima, pentru că eu știu că tu ești fiul meu, ocrotitorul meu. Apropie-te, iată, eu sunt cu tine, eu sunt călăuza ta”[8].

Tema alegerii faraonului de către o zeitate avea, desigur, scopul de a întări domnia viitorului rege, dându-i temelii divine și silind astfel pe toți supușii să-i asculte orbește poruncile. Viitorul faraon Tutmes al IV-lea a fost fiul lui Amenofis al II-lea, conducător energic și războinic crud, și a devenit rege la 20 de ani. Textul stelei lui pare să indice că Tutmes al IV-lea nu era menit prin naștere să domnească, căci nu era fiul cel mai mare al lui Amenofis al II-lea. A domnit 10 ani. Prezența Sfinxului, în calitatea lui de zeu opus zeului Amon din Teba și, deci, puterii clerului din capitala Egiptului, are sensul unei împotriviri a viitorului faraon față de atotputernicia bogatului cler al lui Amon din Teba. Stela lui Tutmes al IV-lea este dovada restaurării Sfinxului, inclusiv a cultului său religios.

3. De ce este disproporționat Sfinxul și ce s-a întâmplat cu nasul acestuia?

Dacă privești atent statuia, constați că Marele Sfinx nu este bine proporționat: trupul este prea mare și lung, iar capul prea mic!

Fotografie din care se vede foarte clar cât de disproporționat este **Sfinxul**

Care au fost explicațiile acestui fapt ? Iată câteva:

● ***sculptorii antici au fost constrânși de materialul pe care l-au avut la dispoziție***: dimensiunile capului vor fi fost limitate astfel de nodulul natural de rocă din care a fost cioplit, căci Sfinxul a fost construit pe locul unei cariere de piatră și a fost sculptat dintr-o singură bucată de calcar;

● ***ar fi vorba despre o diferență de conservare***. Astăzi, statuia se

[8] C-tin Daniel, *Faraonul Kheops și vrăjitorii. Povestirile Egiptului Antic*, București, Editura Minerva, 1977, p. 116-119.

https://biblioteca-digitala.ro

fărâmițează din cauza vântului, umidității și a poluării din Cairo. Roca moale, care alcătuiește trupul Marelui Sfinx, este în prezent grav alterată. Doar capul acestei sculpturi este relativ bine conservat. Această diferență de conservare este cauzată de straturile geologice distincte în care s-a săpat. Americanul Mark Lehner, cu o experiență de mai bine de 30 de ani în arheologia egipteană, a identificat trei tipuri diferite de calcar pe statuie: roca dură, de bună calitate, din care s-a sculptat capul; straturile moi, în fâșii, din partea de sus a trupului, și stratul de bază casant, bogat în fosile;

● ***lipsa de experiență a sculptorilor***. Din câte se știe, Sfinxul a fost prima statuie sculptată la o scară atât de mare în Egipt și artiștii din acea vreme nu erau obișnuiți să lucreze la o piesă atât de amplă. Proporțiile nepotrivite ale unor statui în mărime naturală din acea perioadă arată că egiptenii nu aplicau încă sistemele de proporționare grafică, utilizate cu atâta succes în sculptura de mai târziu. Sculptorii egipteni preferau să lucreze cu blocuri rectangulare pe care puteau să-și deseneze subiectul și să poziționeze elementele corect bidimensional;

● ***capul a fost remodelat în timp***, astfel încât să nu mai înfățișeze chipul unui leu, ci pe cel al faraonului Kefren. În plus, au indicat cercetătorii, pentru egiptenii timpurii leul reprezenta un simbol mult mai puternic al puterii decât orice față umană. Dat fiind că trupul Sfinxului este oricum cel al unui leu, pentru unii oameni de știință este limpede că și chipul său îl înfățișa, la origine, tot pe regele animalelor. În plus, în timpul istoriei timpurii a Egiptului, leii chiar trăiau în Gizeh și în zonele învecinate.

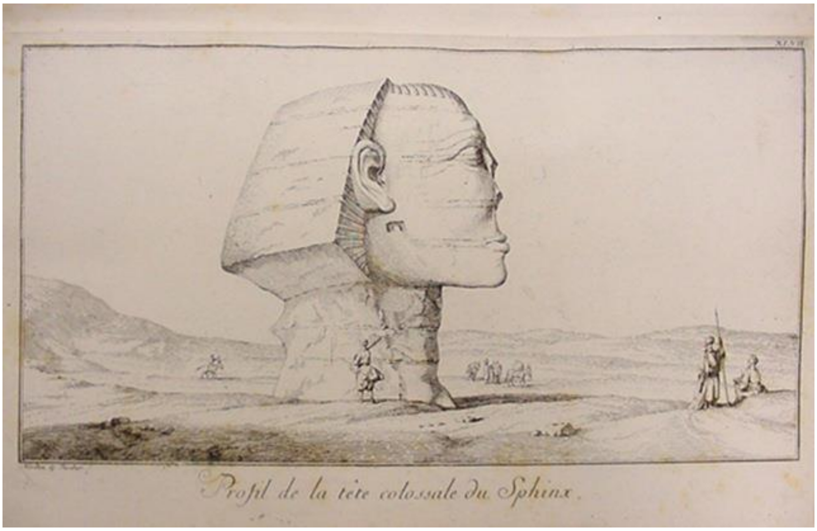

Desenul lui Norde, prima imagine a **Sfinxului** fără nas

https://biblioteca-digitala.ro

Dar nu toată degradarea Sfinxului se datorează forțelor naturii. Există multe povestiri contradictorii în legătură cu pierderea nasului de către Sfinx. Cea mai populară legendă vorbește de faptul că Napoleon ar fi ordonat să se tragă cu tunul în Marele Sfinx, în 1798. Dar, schițele făcute în 1737 de către Frederick Ludwig Norden (1708-1742) – căpitanul de marină danez care a făcut o expediție în Egipt și Sudan, la cererea regelui Christian al VI-lea –, publicate la Copenhaga în 1755, ne dau dovada că nasul Sfinxului fusese pierdut mai devreme. De fapt, Norden a fost primul ilustrator care în cartea sa, *Călătorie în Egipt și Nubia,* a desenat Sfinxul fără nas. Lucrarea lui, prevăzută cu 159 de planșe, rămâne prima culegere monumentală din istoria egiptologiei[9].

Foarte interesant, tot în 1737, un explorator englez, Richard Pococke, înainte de a deveni episcop de Ossory (Irlanda), a vizitat și el Egiptul și a făcut o schiță a Sfinxului (o va publica 6 ani mai târziu), dar nasul acestuia era ... intact. Este drept, schița lui nu era la fel de realistă ca cea a lui Norden și a fost considerată un fel de caricatură. Pococke ar fi realizat o ”licență poetică”, desenând și ceea ce Sfinxul nu ar mai fi avut atunci. Este drept, exista și caricatura din 1579 a lui Johannes Helferich, în care acesta și-a luat libertatea de a desena Sfinxul cu nas, dar și cu ... trăsături feminine.

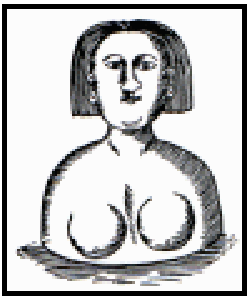

Sfinxul lui Pococke (1743) și al lui Helferich (1579)

O istorie arabă din secolul al XIV-lea (al cărei autor este egipteanul Muhammad al-Husaany Taqi al-Din al-Maqrizi, mort în 1442), ne spune că nasul a fost distrus de către un mistic *sufi,* pe nume Muhammad Saim al-Dahr, acesta fiind supărat pe faptul că egiptenii vremii, deși nu mai erau de mult păgâni, îl venerau și îi aduceau totuși ofrande, convinși fiind că fertilitatea adusă de Nil depindea de Marele Sfinx. Evenimentul s-ar fi produs în 1378[10]. Tăierea nasului, pe pământ islamic, era considerată o pedeapsă pentru min-

[9] Guy Rachet, *Universul arheologiei*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1977, p. 173.

[10] Larry Orcutt, *The Sphinx'Nose*, în ”The Catchpenny Misteries of Ancient Egipt” (http:// www.catchpenny.org/nose.html).

https://biblioteca-digitala.ro

cinoși. Cercetătorii nu știu cum a fost mutilat Sfinxul, dar au putut reconstitui cum a fost făcut acest lucru: cu răngi înfipte la baza nasului și sub nara dreaptă[11]. O istorioară ne spune însă și că Saim al-Dahr ar fi fost spânzurat pentru vandalism. Arabii egipteni numesc acest Sfinx desfigurat *Abu Hol*, adică ”Tatăl Groazei”.

4. Sfinxul a fost pictat?

În trecut, statuia a fost tencuită și apoi pictată. S-a folosit roșu pentru față și corp, și galben cu dungi albastre pentru cap. Pe fața Sfinxului se mai văd încă urme de vopsea roșie. Egiptenii asociau culoarea roșie cu cultul soarelui.

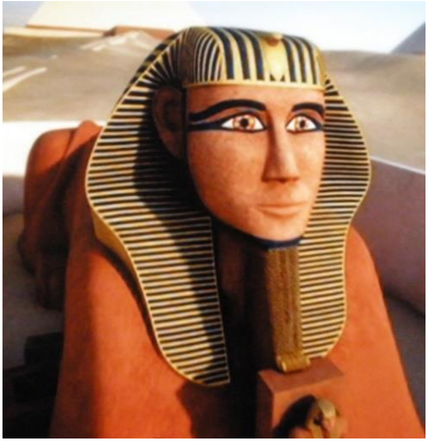

Probabil așa ar fi arătat **Sfinxul** (desen contemporan)

5. Cât de veche este statuia?

Este cea mai grea întrebare în legătură cu Sfinxul. Paradoxal, nu există nici un document despre realizarea acestei statui. Pe Sfinx nu există nicio inscripție care să reprezinte anul construirii. Există însă mai multe teorii cu privire la datarea statuii:

a. Teoria istorică. Cei mai mulți egiptologi susțin că Sfinxul a fost construit la scurtă vreme după prima piramidă, cu circa 4.500 de ani în urmă, pe vremea faraonului Kefren. Există două argumente în acest sens: contextul puternicei dinastii a patra, care a realizat complexul de la Gizeh și *Stela Visului* a lui Tutmes al IV-lea, unde există o scurtă referire la Kefren, respectiv o combinație a două două hieroglife – Soarele care se ridică deasupra dealului (*kha*) și vipera cu coarne (*f*) –, dar care s-au șters complet după curățirea statuii

[11] *Cronica ilustrată a omenirii*, vol I. *Începuturile omului și culturile timpurii (7 mil. ani-1000 î.Hr.)*, București, Editura Litera, 2011, p. 242.

https://biblioteca-digitala.ro

făcută de Caviglia în 1818. Dar, tot mai mulți oameni de știință contrazic teoria și se îndoiesc că textul din Stelă s-ar fi referit la Kefren. Au apărut, astfel, alte teorii.

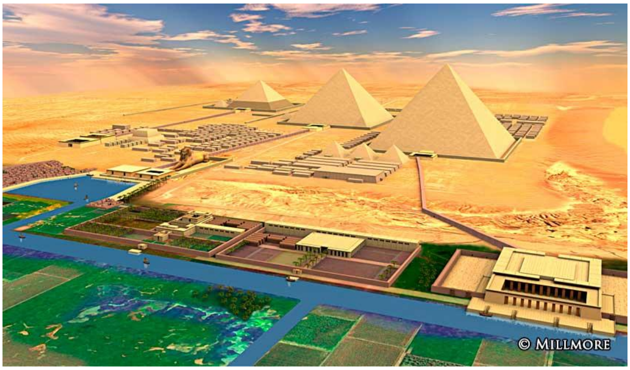

Platoul de la Gizeh
(de la dreapta la stânga, piramidele lui Keops, Kefren și Mikerinos)

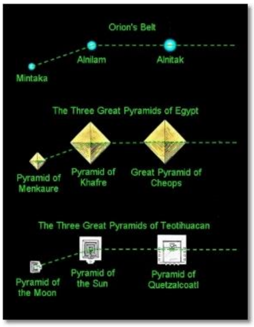

Și **complexul de la Teotihuacan** (Mexic) conține trei piramide, două mari și una mai mică, oferind o similitudine cu cele aflate in Egipt, permițând o corelație cu stelele din centura Orion

b. Teoria astronomică (Teoria Orion). Această teorie consideră Sfinxul reperul unei hărți astronomice. Jurnalistul britanic Graham Hancock, urmat apoi de scriitorii Robert Bauval (belgian) și Adrian Gilbert (englez), a dezvoltat o teorie care spune că Sfinxul (luând în considerație așezarea sa în funcție de piramidele învecinate), este o parte a unei hărți astronomice a centurii Orion pe Pământ. Toți cei amintiți mai înainte au concluzionat că cea mai bună potrivire a hărții ar fi cu poziția pe care au avut-o stelele în anul 10.500 î.Chr. În cartea sa, *The Orion Mistery*, astronomul Robert Bauval susține:

https://biblioteca-digitala.ro

”Civilizațiile antice credeau că zeii lor au venit din constelația Orion, care ar trebui să fie o viitoare destinație a misiunilor spațiale terestre de căutare a vieții în spațiul îndepărtat”.

c. Teoria climatologică. Unii egiptologi consideră că Sfinxul a fost construit încă din era glaciară, probabil de către o civilizație mai veche și mai evoluată decât cea egipteană. Dovezile climatologice și geologice arată că eroziunea Sfinxului se datorează, în principal, apei și mai puțin nisipului, și că statuia ar fi fost construită cu 7.000-10.000 de ani în urmă, fiind doar restaurată de Kefren. În Egiptul Antic nu s-a găsit tradiția potopului. În mintea egiptenilor, abundența de ape era sinonimă cu revărsarea Nilului, deci cu belșug și bunăvoie. Egiptenii nu puteau concepe, deci, o pedeapsă universală prin ape[12]. Există însă puține indicii care să susțină ipoteza climatologică. Dar, iată teoriile climatologice legate de datarea statuii:

- Teoria lui Bernard Lugan. În *Istoria Egiptului: de la origini până în prezent*, Bernard Lugan face o desfășurare amplă a cronologiei climatice (lungă de 20.000 de ani) a Văii Nilului. Astfel, între 16.000-13.000 î.Chr., în timpul ultimei mari glaciațiuni, Egiptul trece printr-un episod secetos, în care Nilul se retrage. Îngusta lui câmpie aluvionară devine un refugiu pentru populațiile care fugeau de seceta din Sahara orientală. Așa au ajuns, se pare, întâii locuitori în Valea Nilului. După datele furnizate, cam în această perioadă ar fi trebuit să fi fost construit Sfinxul. Mai târziu, între 13.000-7.000 î.Chr., din cauza ploilor ecuatoriale Nilul iese din matcă și Valea Nilului devine o zonă ostilă, provocând un exod al locuitorilor de aici. Așa ar fi început degradarea Sfinxului.

- Teoria lui John Anthony West (completată de Robert Schoch). Și egiptologul american John Anthony West a concluzionat că suprafața Sfinxului prezintă urme ale eroziunii apei și nu ale eroziunii nisipului, căci urmele de eroziune de pe piramide nu sunt orizontale, cum este firesc la marginea Saharei – un deșert bântuit de furtuni de nisip; ceea ce înseamnă că urmele verticale de pe Sfinx sunt cauzate de ploaie; deci Sfinxul a fost construit într-o epocă în care în Egipt cădeau ploi abundente. West a calculat că Sfinxul a fost supus cel puțin 1.000 de ani eroziunii torentelor de apă[13]. Deșertul Sahara are o vechime de cel puțin 7.000 până la 9.000 de ani, ceea ce înseamnă că Sfinxul trebuie să dateze de cel puțin 8.000-10.000 ani. Deci, ar fi cu circa 5.000 de ani mai bătrân decât se estimează de către teoriile oficiale. Pentru a-și verifica ipoteza, John Anthony West a apelat la ajutorul unui geolog de renume, profesorul Robert Schoch de la Universitatea din Boston,

---

[12] Mircea Eliade, *Morfologia religiilor. Prolegomene*, București, Editura Jurnalul literar, 1993, p. 36.

[13] John Anthony West, *Serpent in the Sky: The High Wisdom of Ancient Egypt,* Quest Books, 1993, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

Massachussetts. În 1993, cei doi au realizat un documentar la NBC, numit *Misterul Sfinxului,* care a cucerit în acel an Premiul Emmy pentru *Cea mai bună cercetare și documentare*. Schoch susține că eroziunea la care a fost supus monumentul este atât de puternică încât ea trebuie să se fi produs încă și mai devreme. Se pare că roca ce alcătuiește celebra construcție a fost expusă eroziunii între 7.000-5.000 î.Chr., perioadă ce corespunde unor perioade ploioase din istoria Egiptului, ceea ce face Sfinxul de două ori mai bătrân decât afirmă majoritatea egiptologilor.

- Teoria lui Colin Reader[14]. Potrivit geologului britanic Colin Reader, Sfinxul, construit cu câteva mii de ani mai devreme decât este acreditat acum, ar fi reprezentat la început un leu, al cărui cap a fost remodelat ulterior pentru a lua chipul faraonului, fapt ce ar explica atât disproporția evidentă dintre capul prea mic față de trupul monumental, cât și eroziunea la care a fost supus acesta. În plus, afirmă Reader, stilul în care a fost construit Sfinxul (în special tipul de *nemes* purtat), arată că acesta este mai vechi decât monumentele funerare din zonă și că el a fost adaptat și remodelat ulterior de locuitorii Egiptului. Autorul invocă și cartea lui Wallis Budge, *Mummy* (*Mumia*), apărută în 1893, care pe baza unei inscripții găsite de Auguste Mariette (unul dintre pionerii egiptologiei din secolul al XIX-lea), pe un artefact târziu de secol VII î.Chr., numit *Stela Inventarului*, că statuia exista la vremea lui Keops și că acesta a restaurat-o, fiind atunci într-o avansată stare de degradare.

Atât datarea propusă de West, cât și cele ale lui Schoch și Reader, sunt contestate de cei mai mulți egiptologi, care afirmă că eroziunea Sfinxului a fost produsă de nisipul purtat de vânt.

---

[14] Colin Reader, *Guizeh avant la Quatrieme Dynastie: un etude de Colin Reader sur l'Age du Sphinx*, în "Pyramidales" din 8 aprilie 2011 (http://pyramidales.blogspot.ro/2011/04/guizeh-avant-la-quatrieme-dynastie-une.html).

https://biblioteca-digitala.ro

OPAIȚELE ȘI PIESELE CERAMICE DE CULT DIN BARĂCILE SOLDAȚILOR CASTRULUI ROMAN CVMIDAVA, RÂȘNOV, BRAȘOV

TRAIAN-CONSTANTIN DUMBRĂVEANU[1]

OIL LAMPS AND CERAMIC PARTS OF WORSHIP IN BARRACKS SOLDIERS, THE ROMAN CAMP CVMIDAVA, RÂȘNOV, BRAȘOV

ABSTRACT

In the military, namely the Roman imperial military camps, lamps also held true object of worship both in the official Roman religion and personal religion soldiers auxiliary troops. They prayed together if they belong to the same ethnic group, and each have a small personal altar of clay, which brought to light lamps prayers imploring the gods family or fulfilling lust in front of small statues of the goddess Venus pudica *or god Amor.*

The ceramic vessels of this kind, turibula, have a conical or cup-shaped. Decoration element which defines the type of vessel ceramic wafers is achieved by clamping the string between the fingers of the two ends of the lip, which initially was divided into sections and flared, forming a u-shaped profile or v.

In military camps in Dacia not identified special places of worship where the soldiers worshiped a deity or another and without their adoration is expected in barracks, as demonstrated most parts of worship findings, including ceramic statuettes Venus pudica.

Keywords: military camps, Roman religion, *turibula, Venus pudica.*

I. Opaiţe ceramice - Studiu introductiv

Omul încă din preistorie a fost preocupat să producă şi să păstreze lumina necesară pentru a putea vedea în adăposturile amenajate, peşteri, bordeie, colibe. În acest sens a improvizat, dezvoltat şi perfecţionat un obiect de lut ars, numit *opaiţ*, care în decursul mileniilor a evoluat şi în timp a primit o formă specifică fiecărei culturi, ajungându-se la o multitudine de tipuri şi forme de o mare diversitate.

Opaiţele antice erau alcătuite dintr-un recipient denumit bazin, care de obicei avea o formă rotundă şi era destinat păstrării combustibilului, uleiul.

[1] Muzeograf, doctorand în istorie, Muzeul ”Casa Mureșenilor” – Brașov; e-mail: traidum@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Corpul recipientului se prelungea cu un cioc pentru fitil şi era prevăzut, de cele mai multe ori, în partea opusă, cu o toartă.

Recipientul putea fi uneori deschis, caz în care obiectul purta denumirea de *ceaşcă-opaiţ*, dar de cele mai multe ori acesta era acoperit cu o suprafaţă plană sau concavă, denumită în literatura de specialitate *disc*. Discul era străbătut de unul sau două orificii de umplere şi de cele mai multe ori atât el, cât şi partea superioară a recipientului, erau frumos decorate cu reprezentări de zeităţi, animale, scene diverse, precum şi ornamentaţii florale, vegetale şi figuri geometrice.

Cele mai vechi opaiţe ceramice cu ulei au fost executate la roata olarului, ornamentaţia fiind destul de simplă, ciocul şi toarta fiind adăugate prin lipire. Procedeul s-a menţinut până în secolul al II-lea î.Chr., după care s-a trecut la folosirea tiparului.

Aceasta este doar o constatare generală apărută în unele publicaţii de specialitate care se referă la Peninsula Italică. Vom vedea că odată cu apariţia Imperiului, în provinciile de graniţă ale acestuia producţia de opaiţe ceramice executate la roata olarului se va regăsi în micile ateliere locale, produsele lor fiind descoperite arheologic şi în mediile militare, respectiv castrele romane ale trupelor auxiliare din perioada secolelor II-III d.Chr.[2].

Opaiţele mulate se executau cu ajutorul tiparului cu două valve, pe valva superioară existând încrustate decorurile care prin presare aveau să se imprime pe lutul aşezat iniţial pe valvă. Tiparul ceramic sau din ipsos era confecţionat după un model, respectiv un opaiţ din lut masiv, fin şi dur. La suprafaţă şi în interiorul opaiţului se aplica un amestec de ulei vegetal şi oxizi metalici, denumit *firnis*, care dădea un aspect exterior negru, brun sau roşu fără strălucire.

În afară de opaiţele care foloseau drept combustibil uleiul, mai există o categorie aparte şi anume opaiţele cu seu. Aceste opaiţe au fost realizate la

[2] Cristian-Aurel Roman, *Opaiţele din Dacia lucrate la roată*, în "Sargetia. Acta Musei Devensis", XXX, 2001-2002, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro

roată, corpul fiind globular, fără cioc, iar discul fiind practic înlocuit de un orificiu central cu diametrul mult mai mare decât la opaiţele cu ulei. Orificiul central, datorită lărgimii sale, servea atât pentru susţinerea fitilului, cât şi pentru umplerea opaiţului cu combustibil solid, care consta din grăsime animală, seu sau untură.

În Roma antică, opaiţele purtau denumirea de *lucerna* şi cele care erau confecţionate din material ceramic şi foloseau ca şi combustibil uleiul, aveau la fel ca cele prezentate mai sus un rezervor pentru ulei, cu un orificiu de alimentare a rezervorului şi unul sau mai multe ciocuri cu perforaţii prin care trecea fitilul.

Pentru fabricarea opaiţelor, în Imperiul roman a luat fiinţă o adevărată industrie de ceramică manufacturieră, produsele ei fiind larg răspândite pe toată întinderea acestuia, precum şi dincolo de graniţele sale.

În Dacia, imediat după cucerirea romană trupele instalate aici au adus cu ele tipurile de opaiţe care circulau în acea perioadă în Imperiu, marea majoritate fiind executate în o*fficine*-le din nordul spaţiului italic.

Opaiţele cu volute sunt exemplele cele mai elocvente ale acestor ”importuri călătoare”, descoperite la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, precum şi în castrele romane de la *Apulum*, Buciumi, Gilău, Ilişua, *Porolissum, Tibiscum,* ridicate imediat după cucerirea Daciei[3].

Tot în această perioadă, comunităţile nou înfiinţate pun bazele unor ateliere locale, cum ar fi cele de la *Apulum, Romula, Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, unde se produc opaiţe ceramice folosindu-se tehnica tiparului. Modelele folosite sunt de fapt piesele aduse de trupele romane şi de negustorii care urmau aceste trupe în campanii. Se vor produce în nou înfiinţata provincie imitaţii de opaiţe cu volute, până spre mijlocul secolului al II-lea d.Chr., după care vor fi complet înlocuite de opaiţele ”medalion”şi *Firmalampen* (opaiţe cu ştampilă)[4].

---

[3] Cercetări arheologice efectuate la: *Apulum* (C.L. Băluţă, *Opaiţele romane de la Apulum II*, în ”Apulum”, V, 1965, p. 277-295); Buciumi (N. Gudea, C. Cosma, *Opaiţele din castrul roman de la Buciumi*, în ”Dacia Porolissensis. Studii în onoarea lui Marius Porumb”, Cluj-Napoca, 2003, p. 27-28); Gilău (D. Isac, *Castrele de cohortă şi de ală de la Gilău*, Zalău, 1997, p. 217; D. Isac, C.A. Roman, *Lucernele din castrul de la Gilău*, Zalău, 2001, p. 381); Ilişua (D. Protase, C. Gaiu, *Cercetările arheologice din castrul roman de la Ilişua*, în ”Revista Bistriţei”, X-XI, 1997, p. 47); *Porolissum* (N. Gudea, *Porolissum I. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman,* în ”Acta Musei Porolissensis”, XIII, 1989, p. 448); *Tibiscum* (Doina Benea, *Lampes Romaines de Tibiscum*, în ”Dacia”, n.s., XXXIV, 1990, p. 167).

[4] Dorin Alicu, *Opaiţe Romane. Die Romischen Lampen - Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* Bucureşti, 1994, p. 42-44.

https://biblioteca-digitala.ro

Rezultatele cercetărilor arheologice demonstrează că în provincia Dacia oraşele mari ale acesteia, precum *Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Porolissum, Potaissa, Napoca, Romula, Drobeta*, aveau ateliere şi comunităţi de meşteri care produceau opaiţe ceramice pentru interesul şi nevoile comunităţilor locale. Aceste piese ceramice produse în atelierele locale nu sunt deosebite din punctul de vedere al decorurilor imprimate sau al calităţii pastei folosite, ci au fost produse pentru a răspunde necesităţilor practice şi imediate ale locuitorilor Daciei.

Produsele de foarte bună calitate erau în continuare importate, ele fiind confecţionate în atelierele din Peninsula Italică ale meşterilor vestiţi, precum *L. Aemilius Fortis, Ianuarius, Iegidus, Strobilus, Atimetus*, însă şi aceste produse puteau fi imitate de meşterii locali, dar diferenţele faţă de opaiţele originale fiind foarte mari.

Pe măsura stabilizării Provinciei Dacia, începând cu epoca lui Hadrian (117-138 d.Chr.) şi chiar după aceea pătrund produse ale unor ateliere pannonice, caracterizate mai ales prin opaiţe cu ştampilă, de tip *Firmalampen*, identificate prin ştampilele unor *officinatores*, cum ar fi Ursulus. Astfel de produse au fost descoperite în mediile militare, civile, precum şi în cele urbane şi rurale[5].

Din punctul de vedere al tehnicii de execuţie, în Dacia au fost realizate opaiţe ceramice lucrate la roată, în tipar sau cu mâna.

a. Opaiţele lucrate la roata olarului – au anumite caracteristici care le individualizează prin existenţa lor într-o anumită perioadă de timp, precum şi de mediile în care au fost folosite, ţinându-se cont de necesitatea lor stringentă în acel mediu. Concret, rezervorul opaiţului era confecţionat la roată, urmând ca ciocul cu orificiu pentru fitil, realizat manual, să fie lipit de orificiul romboidal, decupat în peretele vasului. Toarta urmează şi ea să fie lipită ulterior.

În felul acesta se pot executa la roată opaiţe cu mai multe ciocuri, făcându-se decuparea în rezervor şi lipirea ciocurilor cu orificii, realizate manual. Mai trebuie precizat faptul că discul plat sau concav poate fi tăiat pe circumferinţa sa sau pe un anumit diametru, obţinându-se un orificiu de umplere mai mult sau mai puţin lărgit.

Deşi lămpile lucrate la roată nu ne oferă indicii precum tipare şi arhetipuri, de cele mai multe ori pot indica prin caracteristicile lor existenţa unui atelier producător.

După simplitatea formelor şi rapiditatea execuţiei se poate spune că cea mai mare parte a opaiţelor lucrate la roată au fost create în spaţiul militar,

---

[5] Doina Benea, *Anonyme Herstellung von Lampen in der Provinz Dakien*, în ”II Internationaler Kongress zur Untersuchung der Lampen”, Zalău, 2006, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru a răspunde unor necesităţi urgente, atelierele locale făcându-şi simţită prezenţa pe toată perioada secolului al II-lea d.Chr.[6].

b. Opaiţele ceramice create în tipare – putem spune că în tot Imperiul roman se produce şi se comercializează, în principal, un singur tip de opaiţe şi anume de tip *Firmalampen*.

Tipologic, în Dacia au fost produse trei tipuri de opaiţe în tipare:

1. Opaiţe cu cioc triunghiular – reprezintă cea mai timpurie formă de opaiţ produsă pe plan local. Avem două centre locale, la *Porolissum* şi *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, unde au fost descoperite tipare folosite în ateliere. Datarea pieselor se face în prima jumătate a secolului al II-lea d.Chr.[7];

2. Opaiţe cu corpul rotund sau rectangular, cu unul sau mai multe ciocuri – reprezintă o a doua categorie de opaiţe ceramice executate în o*fficine*-le locale ale Provinciei imperiale Dacia. Astfel de opaiţe, precum şi tipare, cu una sau ambele valve, s-au descoperit la *Drobeta*[8], *Tibiscum, Romula, Napoca,* datarea pieselor făcându-se pentru secolele II-III d.Chr.[9];

3. Opaiţe ceramice de tip *Firmalampen* – ele reprezintă copii după cele originale italice. Au fost descoperite multe ateliere locale care au produs astfel de imitaţii, printre cele mai importante fiind cele de la *Sucidava, Tibiscum, Romula*, precum şi *Ampelum*.

În ceea ce priveşte producţia locală de **opaiţe ceramice ştampilate**, un mare număr de astfel de opaiţe ceramice a fost executat în atelierele locale din Dacia. Identificarea acestora ca produse locale se face prin ştampila cu numele meşterului, care evident nu se regăseşte în alte centre provinciale ale Imperiului. Mărcile de olar se caracterizează în majoritatea cazurilor prin redarea meşterului printr-un singur nume, fie un *praenomen,* iar *nomen*-ul având valoare de *cognomen*. Doamna Doina Benea, în lucrarea domniei sale *Ateliere locale de opaiţe în Provincia Dacia,* din 2006[10], publică o listă alfabetică cu mărcile de olar sub formă de ştampilă de pe opaiţele produse pe plan local în Dacia.

Din cele relatate mai sus putem spune că producţia locală de opaiţe ceramice cu ştampilă din Dacia începe să se dezvolte în epoca lui Hadrian - Antoninus Pius, în schimb în cazul opaiţelor ceramice anonime sau fără ştampilă dezvoltarea este mult mai timpurie, începând cu epoca împăratului Traian.

Pe la mijlocul secolului al II-lea d.Chr., se constată o extindere a producţiei de opaiţe ceramice în mediul urban, urmând o mai mare amplitudine

---

[6] C.A. Roman, *Wheelemade lamps of roman of Dacia,* în ”Acta Musei Napocensis”, 37, Cluj-Napoca, 2000, p. 128-129.

[7] D. Alicu, *op. cit.*, p. 42-44.

[8] Ion Stângă, *Viaţa economică la Drobeta în secolele II-IV d. Hr.*, Bucureşti, 1998, pl. XXVIII, 5, 6a.

[9] Doina Benea, *op. cit.*, p. 302.

[10] *Ibidem*, p. 305.

https://biblioteca-digitala.ro

în a doua jumătate a secolului, continuând această dezvoltare şi în secolul al III-lea d.Chr. În aceste centre urbane, cum ar fi *Apulum*, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Romula*, *Napoca*, *Porolissum, Tibiscum*, au funcţionat concomitent, sau nu, ateliere anonime, ateliere cu marca olarului scrisă în *graffiti* şi ateliere în care numele meşterilor apare redat în ştampile în relief.

În mediul militar, în schimb, exista o categorie de ateliere care era reprezentată doar prin tipare anonime, cum ar fi cele de la *Tibiscum*, Feldioara, Olteni, Căşei. Importanţa acestora este exclusiv locală, influenţa lor extinzându-se doar asupra localităţilor din împrejurimi. Nu existau ateliere specifice pentru producţia de opaiţe ceramice, acestea fiind executate în atelierele de olărie generale.

Confecţionarea opaiţelor de ceramică în tipar, fie ea anonimă sau inscripţionată, alături de celelalte categorii de opaiţe ceramice, lucrate la roată sau cu mâna, reprezintă o dezvoltare a activităţilor artizanale din Dacia şi care au putut fi demonstrate prin cercetările arheologice efectuate şi materialul arheologic ceramic descoperit.

c. Opaiţul ceramic, obiect de cult şi superstiţie, în lumea romană

Opaiţele ceramice, ca piese de iluminat, au fost folosite nu doar pentru iluminatul propriu-zis, ele constituind ca şi azi un instrumentar religios folosit atât la celebrarea unei căsătorii, a unui botez, cât şi pentru comemorarea unui defunct. Opaiţul era folosit în toate aceste ocazii datorită faptului că romanii credeau în puterea purificatoare a focului.

În lumea romană s-a perpetuat obiceiul, preluat probabil de la vechii fenicieni, de a plasa opaiţe în interiorul mormântului. Rolul lor era unul universal, pe de o parte funcţionau pentru iluminarea mormântului, iar pe de altă parte aveau un rol de protecţie, fiind lumina care alunga demonii şi în acelaşi timp topea influenţele negative care l-ar fi ameninţat pe defunct. De asemenea, opaiţele mai erau aşezate în morminte pentru a călăuzi cu lumina lor pe cel plecat în lumea de dincolo şi pentru a-l împiedica să-şi piardă sufletul.

În dreptul civil roman existau obligaţii testamentare legate de practicile funerare, transmise către moştenitorii legali. Astfel, unele dintre obligaţiile urmaşilor care veneau la masa succesorală erau aprinderea şi arderea unei *lucerna,* de ziua defunctului sau odată pe lună, ori de mai multe ori pe an, aşa cum era statuat în testament.

Uneori, opaiţele erau folosite şi în practicile magice sau erau purtate ca talisman.

O relatare interesantă despre folosirea opaiţelor avem de la Marcus Vitruvius Pollio, care în lucrarea sa *De arhitectura* ne arată cum se poate folosi o *lucerna* pentru a descoperi o sursă de apă. Se aşeza pe pământ o *lucerna,* se

https://biblioteca-digitala.ro

aprindea şi se acoperea. Dacă a doua zi lampa mai ardea, era umedă şi avea urme de ulei şi fitil, însemna că în acel loc erau resurse de apă[11].

O superstiţie legată de opaiţe şi care privea desemnarea numelui unui copil, era și ea folosită în lumea romană. Astfel, se aprindeau un număr de opaiţe pe care erau scrise mai multe nume dorite de părinţi. Care opaiţ se stingea ultimul acela dădea numele copilului.

În mediul militar, respectiv în castrele militare imperiale romane, opaiţul se regăsea ca obiect de cult atât în ceea ce priveşte religia oficială romană, precum şi a religiei personale a soldaţilor trupelor auxiliare. Aceştia se rugau împreună dacă aparţineau aceluiaşi grup etnic sau fiecare avea un mic altar personal din lut, unde la lumina opaiţului aducea rugi către zeii familiei, ori implora împlinirea dorinţelor erotice în faţa micilor statuete ale zeiţei *Venus Pudica* sau a zeului Amor.

În ceea ce priveşte religia romană, celebrarea datelor importante pentru familia imperială şi asocierea strânsă a acestei familii cu venerarea zeilor şi a zeiţelor Romei, aveau ca scop să consolideze loialitatea soldaţilor. Se poate aminti cultul închinat disciplinei militare, *Disciplina*, introdus de împăratul Hadrian. Jurământul de credinţă, *Sacramentum*, avea conotaţii evident religioase, foarte puternice, încât jurământul (*genius sacramenti*), era de cele mai multe ori venerat[12].

La toate aceste celebrări şi ceremonii religioase, opaiţul îşi avea locul şi rolul său deosebit de important, alături de celelalte obiecte de cult, asigurând împreună atmosfera de pioşenie şi sacralitate.

II. Stadiul cercetărilor

Majoritatea opaiţelor ceramice au fost descoperite în *praetentura sinistra* a castrului roman de la Râşnov, Cumidava, pe amplasamentul barăcilor soldaţilor trupelor auxiliare cantonate în castru, de la înfiinţarea acestuia la începutul secolului II d.Chr., până la dezafectarea lui la mijlocul secolului III d.Chr. Aceste barăci sunt orientate perpendicular pe latura de nord-est a castrului, capătul lor atingând *Via sagularis* a acelei laturi, pe care se află şi *Porta Praetoria*.

Cercetările arheologice sistematice în interiorul barăcilor soldaţilor au demarat în anul 2006, ele continuând şi în prezent[13].

---

[11] C.A. Roman, *Piese de iluminat în epoca romană. Dacia Porolissensis*, Cluj-Napoca, 2006, p. 189.

[12] Adrian Goldsworthy, *Totul despre armata romană*, traducere de Liana Stan, Bucureşti, Editura Enciclopedia RAO, 2008, p. 109.

[13] *Cronica Cercetărilor Arheologice din România, 2007*, p. 291-292; *idem*, *2008*, p. 256-257; *idem*, *2009*, p. 185-186; *idem*, *2010*, p. 197-198; *idem*, *2011*, p. 109-111; *idem*, *2012*, p. 116-117; *idem*, *2013*, p. 123-124; *idem*, *2014*, p. 113-114; *idem*, *2015*, p. 68-70.

https://biblioteca-digitala.ro

În prima fază de construcţie a castrului, nivelul de călcare din interiorul barăcii este la 0,80-0,90 m, iar în cea de a doua fază nivelul de călcare se află la 0,60 m. Amplasamentul barăcilor, atât din prima fază, cât şi în cea de a doua, este acelaşi.

Până acum au fost cercetate trei barăci, una simplă şi două cu două rânduri de încăperi, iar în prezent cercetarea arheologică sistematică se desfăşoară în interiorul celei de a patra barăci.

Mai există o serie de opaiţe care figurează în colecţia Muzeului Judeţean de Istorie Braşov ca fiind de la castrul roman, însă pe baza unei cercetări amănunţite s-a constatat că nu provin din castru şi nici nu sunt de epocă romană.

B. Analiza opaiţelor ceramice lucrate la roata olarului

Opaiţele ceramice lucrate la roata olarului care vor fi prezentate au fost descoperite în *praetentura sinistra* a castrului roman CVMIDAVA, de la Râşnov, judeţul Braşov.

Materialul ceramic a fost găsit în interiorul şi între barăcile soldaţilor, de pe ambele niveluri de călcare din cele două faze de construcţie a castrului, una de pământ cu palisadă de lemn, corespunzătoare începutului şi mijlocului secolului al II-lea d.Chr., şi una corespunzătoare primei jumătăţi a secolului al III-lea d.Chr.

Cercetările efectuate la cele patru barăci descoperite până în prezent ne-au făcut să înţelegem foarte bine dispunerea şi organizarea locativă în acestea. Putem afirma cu exactitate că primele *contubernia* de la capătul fiecărei barăci, dinspre *Via sagularis*, au aparţinut centurionului, dovada cea mai bună fiind calitatea materialului arheologic descoperit în acele locuri. Urmau apoi încăperile soldaţilor, iar la celelalte capete opuse ale barăcilor se aflau mici ateliere.

Opaiţele ceramice lucrate la roată au fost descoperite în majoritate la mijlocul barăcilor, multe dintre ele fiind găsite întregi, asta şi datorită formei compacte care a rezistat la presiunea pământului timp de 1800 de ani.

Pasta folosită pentru executarea acestor opaiţe ceramice este foarte diversă, cuprinzând întreaga gamă de culori specifică acestor tipuri de opaiţe, iar despre calitatea ei putem spune că nu este cea mai bună. Pasta folosită la execuţia opaiţelor este semigrosieră, cu foarte multe incluziuni de pietricele, nisip şi mică.

Opaiţele ceramice executate la roata olarului descoperite în barăcile soldaţilor la castrul de la Râşnov sunt edificatoare pentru perioada când au fost produse. Se observă imediat faptul că ele nu au fost confecţionate în ateliere locale specifice, ci în ateliere care executau toată gama de veselă ceramică, fără a se da prea mare importanţă fineţei şi execuţiei artistice, ur-

https://biblioteca-digitala.ro

mând ca ele să corespundă doar nevoilor stringente ale soldaţilor încartiruiţi în fortificaţia romană de pe malul Bârsei.

Ca analogie pentru opaiţele ceramice de la Râşnov, aş puncta pentru început un grup de 12 piese descoperite la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, a căror formă, pastă, dimensiuni, creează foarte multe similitudini cu unele din opaiţele descoperite în barăci[14]. Cele 12 piese se remarcă prin rezervor rotund, relativ plat, cu discurile concave sau drepte, având unul sau mai multe ciocuri.

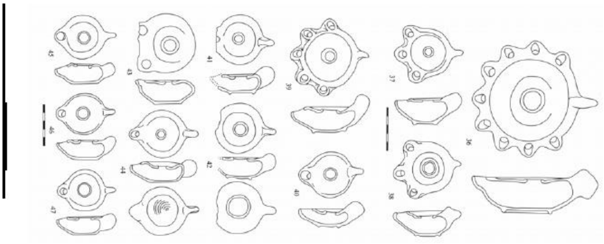

Încadrarea cronologică, conform stratigrafiei, ne arată că atelierul care a confecţionat aceste opaiţe şi alte vase ceramice ar fi funcţionat în primele decenii ale secolului al II-lea d.Chr., aceasta fiind şi încadrarea cronologică a primei faze de construcţie a castrului roman de la Râşnov.

Un alt exemplu de analogie sunt patru opaiţe ceramice de la Romula[15], similare din punctul de vedere al formei şi pastei cu unele opaiţe executate la roată de la Râşnov, încadrarea cronologică fiind de sfârşit de secol II d.Chr. şi mijlocul secolului al III-lea, la fel ca perioada celei de a doua faze de construcţie, cu zid de piatră, a castrului roman de la Râşnov.

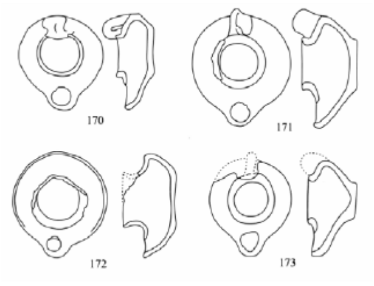

[14] C.A. Roman, *Wheemade lamps of roman of Dacia*, p. 102.

[15] G. Popilian, *Les centres de production ceramique d'Oltenie*, în "Etudes sur la ceramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mesie Inferieure", Timişoara, 1997, p. 14, pl. XXIX.

https://biblioteca-digitala.ro

Aş putea spune că toate grupurile de piese menţionate mai sus se remarcă prin existenţa unor piese similare descoperite în barăcile soldaţilor din castrul de la Râşnov şi ne fac să înţelegem mai bine că ele sunt răspândite într-o zonă restrânsă, atelierul local fiind foarte aproape de castru, asigurând în principal nevoile acestuia.

III. Catalogul opaiţelor ceramice[16]

a. Opaiţe ceramice lucrate la roata olarului

1. Pl. I.

Opaiţ monolychnis, fragmentar, lucrat la roată. Forma Roman IA_1[17].

Piesa are corpul circular, cu disc concav, având în mijloc un orificiu de alimentare. Ciocul piesei este rupt, iar toarta este inelară, aplicată şi supraînălţată.

Discul este delimitat de umărul rezervorului printr-o nervură circulară.

Pasta este semigrosieră, gălbuie-maronie, cu incluziuni de nisip şi mică.

D=7 cm; H=3,5 cm.

Datare: secolele II-III d.Chr. (N. Gudea, I.I. Pop, *Castrul roman de la Râșnov, CVMIDAVA. Contribuții la cercetarea limesului de sud-est al Daciei romane*, Brașov, 1971).

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 844.

2. Pl. I.

Opaiţ monolychnis lucrat la roată. Forma Roman IA_2[18].

---

[16] Se va urmări în cadrul descrierii opaiţelor ceramice forma cea mai des folosită de întocmire a cataloagelor de piese, uzitată în majoritatea publicaţiilor despre *lucerna*. Va exista: numărul curent, figura, planşa; denumirea piesei, încadrarea tipologică, starea de conservare; descrierea detaliată a piesei, descrierea materialului; dimensiuni: L – lungime, D – diametru, H – înălţime; datarea în funcţie de contextul arheologic; locul descoperirii: Ld., locul de păstrare: Lp., şi numărul de inventar; bibliografie; analogii - paralele.

Piesele prezentate au fost împărţite în două tipuri, opaiţe ceramice lucrate la roata olarului şi opaiţe ceramice mulate executate în tipar. În cazul pieselor fragmentare nu au fost trecute dimensiunile părţilor incomplete, ci doar diametrele care puteau fi determinate. La piesele restaurate s-au trecut dimensiunile lor de după restaurare, analiza ţinând cont doar de părţile originale.

[17] Doina Benea, *Lampes Romaines de Tibiscum*, în ”Dacia”, XXXIV, 1990, p. 167; C.A. Roman, *Opaiţele din Dacia lucrate la roată*, p. 131.

[18] Dorin Alicu, Emil Nemeş, *Roman lamps from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în ”British Archaeological Reports”, Supplementary Series 18, Oxford, 1977, p. 354; D.

https://biblioteca-digitala.ro

Piesa are corpul circular, disc concav, marcat cu o bandă circulară plată.

Orificiul de alimentare central este înconjurat de o mică nervură circulară.

Ciocul, la fel ca la toate opaiţele lucrate la roată, a fost montat ulterior în orificiul romboidal executat în peretele rezervorului. Toarta este plină şi lamelară.

Pasta este de culoare cărămizie, fină, cu amestec de nisip fin şi mică.

Se observă prezenţa urmelor de ardere secundară.

L=6,5 cm; D=5,5 cm; H=2,5 cm.

Datare: a doua parte a secolului al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2009, S14, h=-0,90 m.

Lp.:Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.320.

3. Pl. II.

Opaiţ monolychnis, fragmentar, lucrat la roată. Forma Roman IA_1[19].

Obiectului îi lipseşte o parte din ciocul adăugat pe peretele rezervorului de formă rotundă. Lipseşte şi toarta, dar după spărtură se observă că ea era inelară, supraînălţată.

Discul este concav şi la o privire atentă se observă nervura circulară obţinută prin lipirea ulterioară a discului de umărul rezervorului realizat la roată.

Pasta este fină, gălbui-maronie, fără incluziuni.

D=6,3 cm; H=2,5 cm.

Datare: secolul II d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2009, S15, h=-0.90 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.321.

Pl. II.

Opaiţ monolychnis, fragmentar, lucrat la roată. Forma Roman IA_1[20].

Jumătate din obiect lipseşte, respectiv ciocul complet, iar rezervorul şi discul parţial.

Toarta este inelară, aplicată şi semiînălţată. Discul este concav.

Pasta cărămizie, semigrosieră, cu incluziuni de pietricele şi mică.

Alicu, *Opaiţe Romane. Die Romischen Lampen - Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Bucureşti, 1994, p. 45.

[19] N. Gudea, *op. cit.*, p. 450; A. Cătinaş, *Opaiţe din colecţia Téglás*, în ”Civilizaţia romană în Dacia”, Cluj-Napoca, 1997, p. 178.

[20] A. Cătinaş, *op. cit.*, p. 195; C.A. Roman, *op. cit.*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro

D=6,5 cm; H=2,4 cm.

Datare: sfârşitul secolului al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2009, S16, h=-0,90 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie, nr. inv. II 7.333.

Pl. III.

Opaiţ monolychnis, lucrat la roată. Forma Roman IA_2[21].

Piesa are rezervorul circular, discul o concavitate puţin proeminentă.

Orificiul de umplere are o nervură circulară.

Tortiţa este plină şi lamelară, iar ciocul este lipit ulterior, la fel ca şi tortiţa.

Pastă gălbuie, semigrosieră, care datorită arderii secundare a căpătat o tentă cenuşie.

L=7,5 cm; D=5,5 cm; H=2,4 cm.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2010, S15, h=-0,90 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.717.

Pl. III.

Opaiţ monolychnis, lucrat la roată. Forma Roman IA_2[22].

Rezervorul este circular, iar discul concav este marcat de o bandă circulară plată.

Orificiul de umplere este delimitat de banda plată de o mică nervură circulară care îl şi rigidizează.

Ciocul a fost lipit de peretele rezervorului ulterior producerii la roată a acestuia.

Tortiţa este plină, lamelară şi semirotundă, ataşată de peretele rezervorului.

Pasta este gălbui-maronie cu incluziuni de mici pietricele, ceea ce îi conferă pastei o consistenţă semigrosieră.

L=6,5 cm; D=5,5 cm; H=2,8 cm.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2010, S-25, h=-0,90 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.718.

---

[21] D. Alicu, E. Nemeş, *op. cit.*, p. 41; C.A. Roman, *op. cit.*, p. 134.

[22] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

4. Pl. IV.

Opaiţ monolychnis, lucrat la roată. Forma Roman IA_1[23].

Piesa ceramică are rezervorul circular, discul concav prevăzut cu un orificiu de umplere. Prin acest orificiu se observă foarte bine urma spiralată a începutului modelării la roata olarului a acestui opaiţ.

La fel ca la celelalte opaiţe prezentate mai sus ciocul este lipit de peretele rezervorului, urmând să fie modelat şi orificiul de admisie al fitilului.

Tortiţa este plină, lamelară şi semirotundă, ataşată de peretele rezervorului.

Pasta este cărămizie, destul de grosieră, cu foarte multe pietricele şi nisip.

Obiectul are spre bază urme de ardere secundară.

Se poate observa pe suprafaţa bazei un semn, care la prima vedere ar părea o marcă de atelier local, dar nu este altceva decât urma lăsată de sfoara subţire cu care a fost scos rezervorul de pe masa roţii olarului, aceasta neoprindu-se complet la desprinderea obiectului de pe ea.

L=6,5 cm; D=5,6 cm; H=2,2 cm.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra,* anul 2010, S8, h=-0,90 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.719.

Pl. IV.

Opaiţ monolychnis, executat la roată. Forma Roman IA_1[24].

Rezervor circular, având la partea superioară un disc concav prevăzut cu un orificiu de umplere a rezervorului.

Tortiţa este plină, semirotundă şi lamelară, iar ciocul, ca şi tortiţa, au fost ataşate ulterior executării la roată a rezervorului.

Pasta este gălbui-maronie cu incluziuni de nisip şi mică.

Pe suprafaţa opaiţului se observă urme de ardere secundară.

L=7,5 cm; D=6 cm; H=2,7 cm.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2010, S7, h=-0,90 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.720.

[23] Doina Benea, *op. cit.*, p. 167; C.A. Roman, *op. cit.*, p. 131.

[24] N. Gudea, *op. cit.*, p. 450; A. Cătinaş, *op. cit.*, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. V.

Opaiţ fragmentar, *polilychnis*, lucrat la roată. Forma Roman IC[25].

Opaiţul avea la origine cinci ciocuri alipite de corpul rezervorului.

În prezent el este fragmentar, îi lipseşte discul, o parte din rezervor şi două ciocuri.

Toarta este lamelară, plină şi are o formă semirotundă.

Pasta este fină, gălbuie, cu incluziuni de nisip fin şi mică.

Datare: secolul al III-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2011, S9, h=-0,50 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.839.

Pl. V.

Opaiţ fragmentar, *monolychnis*, lucrat la roată. Forma Roman IB[26].

Piesa ceramică are rezervorul circular, cu un disc cu concavitate pronunţată.

Orificiul de alimentare este foarte mic, raportat la suprafaţa discului.

Ciocul se observă că a fost lipit ulterior, iar orificiul de admisie al acestuia este mult mai mare decât cel de umplere. Toarta lipseşte, dar după urma spărturii se poate determina că a fost inelară şi supraînălţată.

Pasta este cenuşie şi fină.

D=6 cm; H=2,3 cm.

Datare: secolul al III-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2011, S9, h=-0,60 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.882.

5. Pl. VI.

Opaiţ fragmentar, *monolychnis*, lucrat la roată[27].

Tipologic, acest opaiţ derivă din tipul *lucerna* cu corpul în formă de sferă turtită, el fiind dublu convex în secţiune şi prezentând în general aceleaşi variante determinate de modul de ornamentare al orificiului de umplere.

Rezervorul opaiţului este rotund, ciocul cu orificiul de admisie este mult alungit şi adăugat ulterior.

---

[25] Al. Oancea, *Colecţia de Lucerne greco-romane din Muzeul Judeţean Braşov*, în ”Cumidava”, III, Braşov, 1969, p. 601; N. Gudea, I.I. Pop, *op. cit.*, p. 7; C.A. Roman, *op. cit.*, p. 138.

[26] Doina Benea, *Opaiţe romano-bizantine în colecţiile Muzeului Banatului*, în ”Sargetia”, XIV, 1979, p. 220-221.

[27] Constantin Iconomu, *Opaiţe Greco-romane*, Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea, Constanța, 1967, p. 46; Al. Oancea, *op. cit.*, p. 597.

https://biblioteca-digitala.ro

Discul este concav, despărţit de umărul rezervorului de o nervură circulară înălţată, având la bază două incizări circulare.

Toarta este de fapt un apendice, acum fragmentar, situat în lateral şi adăugat ulterior execuţiei rezervorului. Acest tip de toartă este caracteristic opaiţelor denumite *delfiniforme*.

Pasta este fină, de culoare gălbui-maronie, cu urme de firnis închis la culoare.

L=9 cm; D=5 cm; H=3,5 cm.

Datare: secolele III-II î.Chr.

Ld.: Neprecizat, opaiţul nu provine din castrul roman de la Râşnov.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. 2.317.

12. Pl. VI.

Opaiţ fragmentar, *polilychnis*, lucrat la roată. Forma Roman IA_2[28].

Piesa ceramică are rezervorul circular, cu disc mare plat.

Orificiul de alimentare este înconjurat de o nervură circulară, care îl şi rigidizează.

Cele cinci ciocuri cu orificiile de admisie au fost executate şi lipite ulterior de peretele rezervorului.

Tortiţa lipseşte, dar după urma spărturii era inelară, supraînălţată, adăugată ulterior execuţiei rezervorului.

Opaiţul este lucrat neîngrijit, dintr-o pastă gălbuie cu incluziuni de pietricele şi mică.

D=7,5 cm; H=3,5 cm.

Datare: secolele II-III d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, provine din săpăturile arheologice ale lui M. Macrea din iulie 1939.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. vechi R 597, nr. nou II 7.915.

Pl. VII.

Opaiţ monolychnis lucrat la roată. Forma Roman IA_2[29].

Rezervorul opaiţului este rotund, ciocul cu orificiul de admisie adăugat ulterior execuţiei corpului.

Toarta este lamelară, plină şi semirotundă.

Pasta semifină, cu incluziuni de nisip şi mică, este de culoare gălbuie roşiatică.

Discul este concav, aşa cum se observă din fragmentul existent, iar orificiul de umplere are o nervură circulară pentru rigidizare.

---

[28] Al. Oancea, *op. cit.*, p. 601; N. Gudea, I.I. Pop, *op. cit.*, p. 111.

[29] D. Alicu, E. Nemeş, *op. cit.*, p. 41; C.A. Roman, *op. cit.*, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro

D=6 cm; H=2,5 cm.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2011, S-9, h=-0,80 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, sala Carantină, fără nr. inv.

14. Pl. VII.

Opaiţ fragmentar lucrat la roată. Forma Roman IA_1[30].

Rezervorul este rotund, cu o tortiţă inelară subînălţată, aplicată ulterior execuţiei vasului.

Discul este concav.

Celelalte elemente ale opaiţului nu se pot determina, obiectul fiind mult prea fragmentar, dar se încadrează tipologic şi ca datare între celelalte opaiţe lucrate la roată descoperite în castru, în barăcile soldaţilor.

Pasta este gălbui-maronie, semifină, cu incluziuni de nisip fin şi mică.

Arderea în cuptor a fost completă, obiectul ceramic fiind de bună calitate.

Datare: secolele II-III d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2011, S-10, h=-0,70 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, sala Carantină, fără nr. inv.

b. Opaiţe ceramice mulate, executate în tipar cu două valve

15. Pl. VIII.

Opaiţ ceramic *monolychnis*, realizat în tipar cu două valve, de tip *Firmalampen*, dar executat într-un atelier local, fără ştampilă de olar[31].

În valva superioară a fost realizat discul, cu orificiul de umplere, canalul ornamental care avea rol şi de rigidizare, precum şi ciocul cu orificiul de admisie.

În valva inferioară era executat rezervorul, care se prelungeşte până la capătul ciocului.

Este un opaiţ cu canal deschis, având pe disc ornamentaţii florale.

Pe partea superioară, în exteriorul discului, este ornamentat cu brăduţi şi grupuri de caneluri.

Opaiţul este executat dintr-o pastă gălbuie-cenuşie, cu incluziuni de mică.

---

[30] A. Cătinaş, *op. cit.*, p. 195; C.A. Roman, *op. cit.*, p. 132.

[31] Doina Benea, *Anonyme Herstellung von Lampen in der Provinz Dakien*, p. 420; Fl. Topoleanu, *Lămpile antice din Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova, Ploieşti*, Ploieşti, 2012, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe suprafaţa superioară a obiectului ceramic se observă urme de ardere secundară.

L=8,5 cm; D=6,5 cm; H=2,5 cm.

Datare: secolele II-III d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2010, S-25, h=-0,70 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.715.

16. Pl. VIII.

Opaiţ ceramic fragmentar, *monolychnis*, cu rezervorul rotund şi ciocul rotunjit, de tipul VII Loeschcke[32].

Discul este concav, având pe el o rozetă cu 9 petale, fiind mărginit de un brâu bine conturat.

De la cioc pornesc şi se întind pe bordură două mlădiţe cu frunze la capete.

Ciocul are o formă triunghiulară, fundul este mic, rotund, înconjurat de un cerc în relief. Discul de cioc este bine delimitat printr-o linie incizată, care ne ajută foarte mult să ne dăm seama unde a fost executat, respectiv atelierul de la *Potaissa*.

După spărtură putem şti că tortiţa era inelară şi supraînălţată.

Obiectul ceramic este executat din pastă fină roşiatică, acoperită cu un firnis brun închis.

D=5 cm; H=3 cm.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Deşi opaiţul este clar de epocă romană, cunoaştem după formă şi decor şi atelierul unde a fost lucrat, avem unele reţineri în ce priveşte descoperirea lui la castrul roman Râşnov, deoarece face parte din lotul de opaiţe care figurează în documente ca fiind descoperite la CVMIDAVA, dar de fapt au aparţinut unor colecţii particulare, pe fundamentul cărora s-a înfiinţat în 1908 Muzeul Săsesc al Ţării Bârsei.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. 2.304.

17. Pl. IX.

Opaiţ ceramic, *monolychnis*, cu ciocul scurt, triunghiular, tipul VIII, Loeschcke[33].

Discul este concav, înconjurat de două cercuri incizate marcând umărul, având în relief o figură zoomorfă.

---

[32] C.A. Roman, *op. cit.*, p. 212; Al. Oancea, *op. cit.*, p. 598; A. Cătinaş, *op. cit.*, p. 42.

[33] Emanoil Bucuţa, *Muzeul Săsesc al Ţării Bârsei din Braşov*, Braşov, 1933, p. 144-145; Al. Oancea, *op. cit.*, p. 599; Fl. Topoleanu, *op. cit.*, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe umărul rezervorului se găseşte un ornament cu un brâu de alveole, slab imprimat.

Toarta este inelară şi supraînălţată.

Pasta din care este executat este cenuşie, semifină, având un firnis roşiatic.

L=8,2 cm; D=6,4 cm; H=2,9 cm.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, sondaj efectuat de Julius Teutsch, iulie 1906. Obiectul figurează în inventarul făcut în 1933 la Muzeul Săsesc al Ţării Bârsei.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. 2.314.

18. Pl. IX.

Opaiţ ceramic *monolychnis* cu rezervorul oval[34].

Discul concav, foarte mic, este înconjurat de două brâuri proeminente.

Capetele brâului exterior înconjoară orificiul de ardere. Ca şi construcţie este asemănător cu un opaiţ *Firmalampen* cu canal deschis, doar că partea executată în valva superioară este mult prea înălţată decât la opaiţele de epocă romană.

Bordura bombată şi lată este împodobită cu striuri lungi dispuse radial.

Toarta este plină, lamelară şi supraînălţată.

Pasta este fină, de culoare roşiatică, fără incluziuni, cu un firnis maroniu.

L=9 cm; D=6,3 cm; H=3,5 cm.

Datare: perioada bizantină, secolele V-VI d.Chr.

Ld.: Cu siguranţă nu a fost descoperit în castrul roman de la Râşnov, face parte din colecţia MSŢB şi nu figurează în inventarul fostului muzeu ca fiind de la Cumidava.

Lp.:Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. 2.316.

19. Pl. X.

Opaiţ ceramic fragmentar, *monolychnis*, cu rezervorul rotund şi ciocul rotunjit, de tipul VII Loeschcke[35].

Discul este concav, având ca ornament o rozetă scoasă în relief, cu 14 petale.

---

[34] Al Oancea, *op. cit.*, p. 599; Fl. Topoleanu, *op. cit.*, p. 217; Doina Benea, *Opaiţe romano-bizantine în colecţiile Muzeului Banatului*, p. 220-224.

[35] Al. Oancea, *op. cit.*, p. 599; Fl. Topoleanu, *op. cit.*, p. 158; A. Cătinaş, *op. cit.*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

La capătul fiecărei petale se află o mică incizie circulară, iar umărul rezervorului este decorat cu motive florale.

Baza opaiţului este rotundă, mărginită în exterior de un cerc în relief.

Pe suprafaţa bazei se observă foarte slab ceva care seamănă cu un ciorchine de strugure; este posibil să fie o marcă de olar.

Ciocul este rupt şi nici nu se observă linia incizată care ar trebui să despartă decorul de cioc, specifică opaiţelor *medalion* executate la atelierele de la *Potaissa*.

Toarta este inelară, supraînălţată.

Pasta este cărămizie cu incluziuni de mică.

D=6,1 cm; H=2,5 cm.

Datare: secolele II-III d.Chr.

Ld.: În inventarul Muzeului Săsesc al Ţării Bârsei nu figurează să fie descoperit la castrul roman de la Râşnov şi din 1939 încoace, de când se fac cercetări arheologice sistematice la castru, nu s-a descoperit nimic asemănător.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. 2.310.

20. Pl. XI.

Fragment de *opaiţ* ceramic *monolychnis*, realizat în tipar cu două valve, de tip *Firmalampen*[36].

Fragmentul este doar o parte din piesa executată în valva superioară a tiparului.

Se observă discul plat ornamentat cu motive vegetale şi o parte din canalul decorativ care mergea spre ciocul opaiţului.

Pe partea superioară, în exteriorul discului, este ornamentat cu brăduţi şi grupuri de caneluri.

Pasta este gălbuie, cu nisip fin şi mică.

D=6,5 cm.

Datare: secolele II-III d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2010, S-15, h=-0,70 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, sala Carantină, fără nr. inv.

21. Pl. XII.

Fragment rezervor, *opaiţ* ceramic *monolychnis*, *Firmalampen*, tipul cu canal deschis[37].

---

[36] Doina Benea, *Anonyme Herstellung von Lampen in der Provinz Dakien*, p. 421; Fl. Topoleanu, *op. cit.*, p. 86.

[37] Fl. Topoleanu, *op. cit.*, p. 88; C.A. Roman, *Piese de iluminat în epoca romană*, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

Face parte din piesa executată în valva inferioară a tiparului.

Pasta iniţial a fost cenuşie, dar datorită arderii oxidante din cuptor ceramica a devenit roşiatică.

În ruptură se observă că arderea a fost incompletă, miezul peretelui rămânând cenuşiu.

D=6,5 cm.

Datare: secolele II-III d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2010, S-25, h=-0,70 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, sala Carantină, fără nr. inv.

Vezi analogii: Topoleanu 2012, p. 86, Roman 2006, p. 163.

IV. Concluzii opaiţe ceramice

În ceea ce priveşte opaiţele ceramice descoperite în barăcile soldaţilor castrului roman de la Râşnov, statistic putem vorbi cert de 18 piese, mai mult sau mai puţin fragmentare, dintre care 14 sunt opaiţe ceramice executate la roata olarului şi 4 sunt opaiţe ceramice mulate, executate în tipar cu două valve. Ele se încadrează foarte bine ambelor faze de construcţie ale castrului, stratigrafia arătând foarte clar că ele aparţin secolelor II-III d.Chr.

La ce erau folosite aceste opaiţe ne-o dovedeşte în mare măsură urma înnegrită de pe latura ciocului şi petele cenuşii de pe interiorul rezervorului de la fitilul înnegrit şi amestecat cu urme de ulei. Dar se poate afirma cu certitudine că aceste mici opaiţe ceramice, uneori simple şi confecţionate dintr-o pastă semigrosieră, cu incluziuni de pietricele, nisip şi mică, alteori puţin mai elaborate, executate dintr-o pastă semifină, fără incluziuni şi decorate cu o multitudine de modele animaliere, vegetale sau geometrice, erau folosite nu doar la luminarea încăperilor din barăci, ci ele aveau şi un caracter ritualic.

De cele mai multe ori erau folosite în cadrul religiei oficiale romane, la ceremoniile şi ritualul militar, foarte răspândit în mediile militare. De asemenea, se ştie faptul că soldaţii care recunoşteau şi respectau religia oficială aveau voie şi aveau libertatea de a-şi exercita şi religia personală.

Mulţi dintre ei se rugau şi făceau adoraţii în grup, opaiţul ceramic fiind prezent şi cu lumina sa purta dorinţele fiecăruia dintre ei către divinităţile pe care le implorau ca să-i ajute. Alături de celelalte obiecte ceramice de cult, micul opaiţ ceramic a avut rolul său bine definit şi foarte important în cadrul comunităţilor de soldaţi romani din castre.

Lângă castrele mari de legiune sau în mediul urban existau ateliere care executau opaiţe, unde meşteri iscusiţi se întreceau în producerea opaiţelor ceramice de calitate. Să ne gândim doar la *Napoca, Potaissa, Ampelum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Tibiscum, Romula,* unde s-au descoperit toate tipurile de opaiţe ceramice, făcute la roata olarului şi opaiţe ceramice executate în tipare cu două valve.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele executate în tipare erau multe dintre ele copiate după cele italice, dar şi meşterii renumiţi din aceste *Officine*, destinate numai producerii de opaiţe, creau tipuri şi modele deosebite pe care le marcau cu numele lor.

La marginea Imperiului lucrurile stăteau cu totul altfel, la fel ca şi la castrul de la Râşnov, unde opaiţele ceramice din castru nu erau produse în mari ateliere consacrate, ci erau executate în ateliere mici, unde pe lângă opaiţe se producea toată gama de veselă ceramică necesară comunităţilor din preajma acestora.

Este posibil ca aceste opaiţe ceramice să fi fost executate în vicusul militar de lângă castru, pe care cercetările arheologice sistematice pornite în anul 2006 încă nu l-au identificat. Dar cu siguranţă că în aşezarea dacică de epocă romană, situată la 2,5 km de castru, la mijlocul secolului III d.Chr. putea exista un atelier local care să producă astfel de opaiţe, alături de întreaga gamă de veselă. Să nu uităm că în această zonă de pe malul Bârsei romanizarea avea 150 de ani şi cu siguranţă existau multe puncte comune între soldaţii romani din castru şi populaţia civilă din aşezarea dacică de epocă romană.

Cert este că cercetările arheologice sistematice la castrul roman de la Râşnov vor continua, se vor cerceta toate barăcile din *praetentura sinistra*, urmând ca într-un viitor apropiat să se cerceteze şi dincolo de *Via Praetoria*, unde se găsesc cu siguranţă şi celelalte barăci din *praetentura dextra*. Putem fi siguri că numărul de opaiţe ceramice se va înmulţi, însă suntem foarte curioşi dacă vom găsi şi alte tipuri de opaiţe, altele decât cele descoperite până în prezent.

Turibulum **– Studiu introductiv**

Vasele ceramice de tip *turibula* au fost răspândite pe întreg teritoriul Imperiului roman şi sunt cunoscute în literatura de specialitate sub mai multe denumiri. Uneori la noi sunt denumite cu termenul de *afumătoare* sau *fructieră*[38].

În literatura de specialitate de limbă engleză sunt *incense cup* ori *censer*, în bibliografia germană se întâlnesc termenii de *Raucherkelch* sau *Raucherschale*, iar în cea franceză *calice a encens*[39]. În izvoarele antice se menţionează termenul de *turibula* (*turabulu-thurabulum*), având la bază cuvântul *tus*, care înseamnă cenuşă, ceea ce înseamnă că în aceste vase ceramice se ardeau substanţe şi ierburi aromate ca ofrandă adusă zeilor[40].

---

[38] Gheorghe Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 116.

[39] Laurențiu Radu, *Turibula descoperite la Noviodunum*, în ”Peuce”, XII, s.n., 2014, p. 100.

[40] Viorica Rusu-Bolindeţ, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuţii la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2007, p. 371.

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce priveşte funcţionalitatea acestor vase ceramice, părerile specialiştilor sunt împărţite. Unii consideră că acestea ar fi fost folosite pentru iluminatul sau încălzirea încăperilor[41]. Alţi specialişti consideră că *turibulum* a fost utilizat ca afumătoare în cadrul ceremoniilor religioase din cadrul cultului lui Mithras.

O ipoteză plauzibilă a fost formulată de profesorul Mihăilescu-Bârliba[42], care considera că acest vas ceramic a fost utilizat pentru scopuri religioase într-un cult militar, explicându-se astfel prezenţa acestuia în mediile militare.

Vasele ceramice de acest tip au o formă conică sau de cupă. Elementul de decor care defineşte acest tip de vas ceramic este şirul de alveole realizat prin prinderea între degete a celor două extremităţi ale buzei, care iniţial era evazată şi delimitată în două părţi, formându-se un profil în forma literelor *u* sau *v*. Acest decor cu alveole se regăseşte doar pe buza vasului, nu şi pe picior.

Turibulum a fost foarte răspândit în lumea romană, el apărând în Peninsula Italică prin secolul al III-lea î.Chr. În perioada Imperiului, odată cu deplasarea trupelor şi a coloniştilor, acest tip de vas ceramic se va regăsi în toate provinciile romane şi mai cu seamă în mediile militare.

Pe teritoriul Daciei romane, cercetările arheologice au descoperit *turibula* în numeroase centre militare şi civile, cum ar fi: *Tibiscum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Alburnus Maior, Apulum, Napoca, Ampelum, Potaissa, Porolissum, Romula*[43].

VI. Stadiul cercetărilor

Ca urmare a săpăturilor arheologice sistematice desfăşurate la castrul roman de la Râşnov din 2006 şi până în prezent, în barăcile soldaţilor din *praetentura sinistra* s-au descoperit fragmente de *turibula*, care dovedesc folosirea acestor tipuri de vase ceramice şi în castrele trupelor auxiliare de la marginea Imperiului. Chiar dacă până acum numărul lor nu este foarte mare, fragmentele care vor fi prezentate dovedesc prin frumuseţea decorului şi a execuţiei lor faptul că şi în castrul roman CVMIDAVA soldaţii foloseau aceste vase ceramice pentru ceremoniile cultului militar din cadrul religiei oficiale sau pentru oficieri restrânse în cadrul religiei personale. Este posibil să fi fost folosite şi în alte scopuri.

La această dată, în materialul arheologic ceramic recoltat de pe castru mai există fragmente disparate de *turibula*, însă ele nu vor face acum obiectul,

---

[41] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 117-118.
[42] V. Mihăilescu-Bârliba, *Turibula. Concerning the origin and the utilization of a pottery and category from the Lower Danube*, Abingdon, 1996, p. 98.
[43] L. Radu, *op. cit.*, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro

deoarece trebuie cercetat tot materialul, pentru că este posibil ca fragmentele să fie întregibile şi atunci va putea fi prezentat obiectul în integralitatea lui.

VII. Catalogul vaselor ceramice de tip *turibula*[44]

1. Pl. XIII; Pl. XIV

Turibulum fragmentar, piesa a fost executată la roata olarului[45].

Elementul de decor specific al acestor tipuri de vase ceramice este şirul de alveole pe buza vasului, prezent şi la acest fragment de vas. Cele două extremităţi ale buzei, care compun motivul alveolar, sunt inegale, astfel că extremitatea mai înaltă de la interior a fost aplecată către cea exterioară, realizând decorul vasului.

Sub acest şir alveolar superior mai există un alt şir semialveolar.

Pasta iniţială, se observă din fragmentele de dinainte de restaurare, era cenuşie, cu incluziuni de nisip fin şi mică, dar vasul în cuptor a fost supus la o ardere oxidantă, partea interioară şi exterioară căpătând o culoare roşiatică.

Arderea a fost incompletă, miezul peretelui rămânând ”crud”, păstrându-şi culoarea iniţială cenuşie. Evident rezistenţa obiectului a avut de suferit.

Mai trebuie precizat faptul că se observă pe interior urme de afumătură, ceea ce înseamnă că obiectul a fost folosit, dar nu ştim exact în ce scop.

Datare: secolele II-III d.Chr., provenienţă atelier local.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra,* anul 2009, S-5, h=-0,70 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.374.

Pl. XV; Pl. XVI.

Turibulum fragmentar, piesa fiind executată la roata olarului[46].

Din fragmentele ceramice descoperite pe şantier s-a obţinut prin restaurare întreaga cupă a acestui *turibulum.* Îi lipseşte piciorul bitronconic, specific acestor vase.

Decorul este un şir alveolar pe buza vasului, cu alveole prelungi, bine definite.

Pasta este fină, gălbuie, cu incluziuni de mică.

Se observă urme de înnegrire la interior, dar şi la exterior se observă urme de ardere secundară.

---

[44] Notă: Se vor respecta aceleaşi cerinţe de la catalogul opaiţelor.

[45] L. Radu, *op. cit.,* p. 108- 115; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 117; V. Pribac, *Turibula Tibiscenses*, în ”Studii de Istorie a Banatului”, Lugoş, 1999-2001, p. 207-208.

[46] Viorica Rusu-Bolindeţ, *op. cit.,* p. 371; L. Radu, *op. cit.,* p. 108-115; R. Opaiţ, *Consideraţii preliminare asupra ceramicii timpurii de la Troesmis*, ”Peuce”, 7, 1980, p. 342; Gh. Lipovan, *Fructierele și mortaria de la Ampelum*, în ”Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 43, nr. 2, 1993, p. 184.

https://biblioteca-digitala.ro

D=17 cm; H=7 cm.

Datare: secolul al III-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2012, S19, h=-0,60 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 8.065.

2. Pl. XVII.

Turibulum fragmentar, piesă executată la roata olarului[47].

Din piesa iniţială se păstrează destule elemente în fragmentele descoperite pentru a putea cunoaşte bine întregul *turibulum*.

Decorul cu şir alveolar, realizat prin presarea celor două extremităţi ale buzei vasului ceramic, iese foarte bine în evidenţă, fiind realizat pe toată circumferinţa buzei vasului, care are o formă de cupă, ce se sprijină pe un picior bitronconic, a cărui talpă este frumos bordurată.

Interiorul cupei are urme de înnegrire, vasul fiind folosit în epoca romană.

Pasta este cenuşie, semigrosieră, cu incluziuni de pietricele şi mică.

Datorită faptului că piesa a fost arsă în cuptor într-un mediu puternic oxidant, ambele feţe ale peretelui vasului au devenit roşiatice, însă arderea a fost incompletă şi miezul peretelui a rămas cenuşiu.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2010, S-15, h=-0,90 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, sală Carantină, fără nr. inv.

Concluzii asupra *turibula*

Vasele ceramice fragmentare *turibula* prezentate au fost descoperite arheologic în barăcile soldaţilor din *praetentura sinistra* a castrului roman Râşnov. Cunoscând tehnica de săpătură şi amplasarea barăcilor, pot spune că fiecare poziţie de *turibulum* prezentat provine dintr-o altă baracă.

Pe baza stratigrafiei şi a studierii pieselor prezentate, putem preciza că două poziţii (1 şi 3) sunt din prima fază de construcţie a castrului, respectiv au fost găsite pe nivelul de călcare din barăcile construite pe primul amplasament, iar poziţia 2 este din cea de a doua fază de construcţie, vasul ceramic fragmentar fiind descoperit pe nivelul de călcare din baraca acestei faze.

Un lucru foarte important care trebuie precizat este că toate vasele fragmentare poartă urme de utilizare, *turibula* fiind clar folosite în mediul militar al castrului roman de la Râşnov pe parcursul secolelor II-III d.Chr.

---

[47] Viorica Rusu-Bolindeţ, *op. cit.*, p. 372-373; A. Cătinaş, *Ceramica romană de la Potaissa – str. Cheii*, în ”Potaisa”, 2, 1980, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu putem şti exact care era tipul de ritual la care erau folosite, cert este că *turibulum* era un obiect de cult şi îşi avea locul său bine stabilit în ceremoniile şi ritualul militar practicat în unităţile militare ale armatei romane şi cu siguranţă mai ales la trupele auxiliare de la marginea Imperiului.

Cu siguranţă că cercetările arheologice sistematice la castrul de la Râşnov vor aduce şi alte fragmente de *turibula*, şi poate vom avea mai multe informaţii despre aceste vase ceramice de cult, peste care chiar literatura de specialitate aruncă un voal de mister, care probabil la un moment dat se va ridica şi vom cunoaşte mai multe aspecte ale existenţei şi evoluţiei acestui frumos şi interesant vas.

VIII. Statuete de tip *Venus Pudica* – Studiu introductiv

Veche divinitate de origine latină, zeiţa Venus era considerată iniţial drept protectoare a vegetaţiei şi a fertilităţii. Identificată de timpuriu cu Afrodita din mitologia greacă, ea nu va fi doar o divinitate a dragostei şi a vegetaţiei, ci se va substitui cu mitul fondării Romei, primind apelativul de *Genetrix*. Ea va fi considerată strămoş comun al latinilor şi Mamă a romanilor[48].

Acest cult al zeiţei a luat avânt în toată lumea romană, în perioada Imperiului ea răspândindu-se în toate provinciile acestuia, evident şi în Provincia Dacia. În Dacia cultul zeiţei Venus a pătruns în contextul vieţii religioase, în contextul vieţii civile şi ceea ce ne interesează acum cel mai mult este pătrunderea cultului lui Venus în mediile militare.

În castrele militare din Dacia nu s-au identificat locuri speciale de cult unde soldaţii venerau o divinitate sau alta şi în lipsa acestora adorarea avea loc probabil în barăci, aşa cum o demonstrează majoritatea descoperirilor de piese de cult, printre care şi statuetele ceramice de *Venus Pudica*. Latura publică a cultului pentru Venus în castre poate fi legată de cultul imperial şi de imaginea zeiţei ca Mamă a romanilor. Nu este de neglijat nici funcţia tămăduitoare a zeiţei Venus într-un mediu în care accidentele şi îmbolnăvirile erau frecvente.

În urmă cu două milenii astfel de statuete erau o prezenţă constantă în viaţa militarilor romani. O explicaţie ar putea să fie faptul că simbolizând fertilitatea, erotismul, unii dintre militari, mai exact cei căsătoriţi şi care locuiau cu soţiile lor în vicus, se închinau lui Venus în speranţa că partenerele lor vor rămâne însărcinate. Soldaţii necăsătoriţi aflaţi în barăci o adorau pentru a-şi găsi şi ei soţii.

Faptul că în toate aceste reprezentări Venus apare aproape nud sau mai bine spus afişând o dorinţă de a-şi acoperi goliciunea, ne duce cu gândul la o altă explicaţie a prezenţei statuetelor în mediile preponderent masculine

[48] Adriana Antal, *Cultul Venerei în provincia Dacia*, Cluj-Napoca, 2013, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro

şi anume conotaţiile sexuale pe care militarii ţinuţi departe de femei lungi perioade de timp le atribuiau acestor obiecte. În definitiv, Venus mai reprezenta chiar libertatea şi toleranţa în ceea ce priveşte asumarea sexualităţii, care nu este în niciun fel condamnată, ci asumată natural.

IX. Stadiul cercetărilor

Pe parcursul cercetărilor arheologice sistematice, desfăşurate începând cu anul 2006 şi până în prezent, în barăcile soldaţilor castrului roman de la Râşnov s-au descoperit şi fragmente ceramice ale unor statuete de tip *Venus Pudica*. Aceste fragmente au fost descoperite alături sau împreună cu celelalte obiecte de cult prezentate anterior, însă pentru a întări şi mai mult faptul că soldaţii romani practicau cultul zeiţei Venus în castrul de la Râşnov, în anul 2014 a fost descoperit în interiorul unei barăci, pe nivelul de călcare, un foarte frumos Amoraş de bronz. Este binecunoscut faptul că cele două zeităţi se întâlnesc în mediile militare, respectiv în castre, soldaţii adorându-le deopotrivă pe amândouă.

Rolul statuetelor *Venus Pudica* în mediile militare ţine şi de frumosul întruchipat de Venus, statuetele având o valoare intrinsecă, cu un pronunţat caracter utilitar. Mai au şi un rol de protejare a vieţii împotriva morţii, în fecunditate şi fertilitate, similar cu cel al amuletelor.

Trebuie precizat faptul că ultima statuetă fragmentară din catalogul statuetelor *Venus Pudica* prezentate a fost descoperită în anul 1970, în urma cercetărilor arheologice sistematice efectuate de profesorul Nicolae Gudea şi Ioan I. Pop la castrul roman de la Râşnov[49]. Am trecut această statuetă în lucrarea de faţă deoarece ea a fost descoperită în Secţiunea I, după notaţiile profesorului Gudea, ceea ce înseamnă *praetentura sinistra* a castrului, aproape de *Via sagularis*, respectiv prima sau a doua *contubernia* a barăcii 3. Este clar că ea provine din baracă şi trebuie prezentată ca atare, alături de celelalte fragmente de statuete *Venus Pudica* descoperite până în prezent.

X. Catalogul fragmentelor de statuete *Venus Pudica*

1. Pl. XVIII.

Statuetă fragmentară *Venus Pudica*[50].

Statueta a fost realizată în tipar cu două valve.

Fragmentul este o parte din piesa realizată în valva superioară a tiparului, reprezentând corpul zeiţei de la gât până la mijloc. Se observă foarte bine gâtul, umerii, ambele braţe şi antebraţul stâng sprijinit pe piept, imaginea caracteristică a statuetelor de acest tip. Zeiţa este înfăţişată nud.

---

[49] N. Gudea, I.I. Pop, *op. cit.*, p. 54.

[50] *Ibidem*, p. 54-57; D. Isac, *Viaţa cotidiană în castrele Daciei Porolissensis. Studii şi articole*, Cluj-Napoca, 2001, p. 174-183.

https://biblioteca-digitala.ro

Statueta fragmentară este lucrată rudimentar, dintr-o ceramică semi-fină, cu incluziuni de nisip şi mică, de culoare gălbui-roşiatic.

Pe suprafaţă este înnegrită, având urme de ardere secundară.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2009, S-4, h=-0,90 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.319.

2. Pl. XX.

Statuetă fragmentară *Venus Pudica*, realizată în tipar cu două valve[51].

Fragmentul descoperit este o parte din piesa realizată în valva inferioară a tiparului, reprezentând corpul zeiţei de la mijloc în jos, observându-se foarte bine cele două părţi posterioare, rotunjite, sub care se află un drapaj cu falduri, de la veşmântul desfăcut al zeiţei.

Pasta din care este făcută iniţial era cenuşie, dar printr-o ardere oxidantă în cuptor a devenit gălbui-roşiatică.

La fel ca la marea majoritate a ceramicii de la Râşnov, arderea este incompletă, observându-se şi la această statuetă, în ruptura peretelui, că mijlocul este crud, de culoare cenuşie.

Datare: secolul al III-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2011, S-35, h=-0,70 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.832.

Pl. XXI.

Fragment de la o statuetă *Venus Pudica*, realizată în tipar cu două valve[52].

Ceea ce se poate vedea la acest fragment, care este o mică parte din piesa realizată în valva superioară şi care concepea de fapt partea din faţă a trupului zeiţei, este antebraţul stâng, cu degetele răsfirate şi degetul mare ridicat, întreaga palmă acoperind graţios ”triunghiul magic” al pudicei zeiţe.

Pasta este cenuşie cu incluziuni de mică, tenta roşiatică fiind dată de arderea oxidantă.

Datare: secolul al III-lea d.Chr.

---

51 Lucia Ţeposu, *Monumente funerare de la Micia. Partea II*, în ”Acta Musei Napocensis”, VI, 1969, p. 163; Mariana Crânguş-Balaci, *Anthropomorphical vessels of Roman Dacia*, în vol. ”Honorem Gheorghe Popilian”, Craiova, 2006, p. 495.

52 Mariana Pâslaru, *Un grup de morminte romane şi gepidice de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 2007, p. 344; Doina Benea, *Romische Topferwksttate in Tibiscum*, p. 16; D. Alicu, A. Soroceanu, *Ceramica cu glazură plombiferă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în ”Potaissa”, III, 1982, p. 57-58.

https://biblioteca-digitala.ro

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 2013, S19, h=-0,60 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. II 7.998.

3. Pl. XXII.

Statuetă fragmentară *Venus Pudica*[53].

Este realizată în tipar cu două valve, fragmentul de faţă fiind aversul statuii.

Îi lipseşte capul, în rest trupul zeiţei este întreg până la soclu.

Reprezentarea este caracteristică pentru tipul acesta de statuetă, zeiţa fiind nud, simulând cu braţele o anumită pudoare.

Trupul ei este robust, nu foarte proporţionat, statueta fiind lucrată rudimentar dintr-o pastă fină, aparent roşiatică, dar care iniţial era cenuşie, tenta gălbui-roşiatică căpătând-o de la arderea oxidantă din cuptor.

Datare: secolul al II-lea d.Chr.

Ld.: Râşnov, castrul roman, *praetentura sinistra*, anul 1970, S I, h=-0,90 m.

Lp.: Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, nr. inv. ?

Bibl.: Gudea, Pop 1971, p. 54-57, Gudea 1989, p. 513, Crânguş 2006, p. 496.

XI. Concluzii la tipul de statuete *Venus Pudica*

Cultul lui Venus a fost larg răspândit în Dacia romană atât în mediul civil, cât şi în mediile militare. Statuetele ceramice care o reprezentau pe Venus au fost realizate în ateliere locale cu o producţie diversă, unde nu se realizau numai acest fel de produse. Castrele militare se aprovizionau de la aceste ateliere locale, care produceau trei tipuri distincte iconografic ale zeiţei Venus: *Venus pudica*, nudă şi seminudă.

Ca centre importante unde au fost identificate Venere, pe primul loc ar fi *Romula*, apoi *Potaissa*. Produsele acestor mari centre au circulat şi cu siguranţă au influenţat şi micile ateliere locale care şi-au desfăcut produsele în mediile militare.

Ca să dau exemplul castrului roman de la Râşnov, nu putem spune că până în prezent descoperirile de statuete sunt spectaculoase prin numărul şi calitatea execuţiei acestora, dar pot constitui o dovadă a faptului că adorarea anumitor zeităţi, în speţă a lui Venus, este o realitate pe care trebuie să o înţelegem şi să o acceptăm, ca pe o activitate care se desfăşura într-un mediu militar, pur bărbătesc şi cu un simţ al moralei pe care îl acceptăm mai greu în ziua de azi.

---

[53] N. Gudea, I.I. Pop, *op. cit.*, p. 54-57; N. Gudea, *op. cit.*, p. 513; Mariana Crânguş-Balaci, *op. cit.*, p. 496.

https://biblioteca-digitala.ro

Statuetele fragmentare descoperite până în prezent în castrul roman de la Râşnov se încadrează în tipologia consacrată din punct de vedere iconografic şi anume *Venus Pudica*, constituind dovezi ferme că în secolele II-III d.Chr. soldaţii încartiruiţi la CVMIDAVA trăiau şi simţeau la fel ca toţi semenii lor din provinciile romane imperiale.

Lista ilustrațiilor:

Pl. I – Opaiţe ceramice lucrate la roata olarului.
Pl. II – Opaiţe ceramice fragmentare lucrate la roata olarului.
Pl. III – Opaiţe ceramice lucrate la roata olarului.
Pl. IV – Opaiţe ceramice lucrate la roata olarului.
Pl. V – Opaiţe ceramice fragmentare lucrate la roata olarului.
Pl. VI – Opaiţe ceramice lucrate la roata olarului.
Pl. VII – Fragmente opaiţe ceramice lucrate la roata olarului.
Pl. VIII – Opaiţe mulate, lucrate în tipar.
Pl. IX – Opaiţe mulate, lucrate în tipar.
Pl. X – Opaiţ fragmentar mulat, lucrat în tipar.
Pl. XI – Fragment opaiţ mulat, lucrat în tipar.
Pl. XII – Fragmente opaiţ mulat, lucrat în tipar.
Pl. XIII – Vas ceramic de tip *turibulum*.
Pl. XIV – Vas ceramic de tip *turibulum*.
Pl. XV – Vas ceramic de tip *turibulum*.
Pl. XVI – Vas ceramic de tip *turibulum*.
Pl. XVII – Vas ceramic de tip *turibulum*.
Pl. XVIII – Fragment statuetă *Venus Pudica*.
Pl. XIX – Fragment statuetă *Venus Pudica*.
Pl. XX – Fragment statuetă *Venus Pudica*.
Pl. XXI – Fragment statuetă *Venus Pudica*.
Pl. XXII – Fragment statuetă *Venus Pudica*.

https://biblioteca-digitala.ro

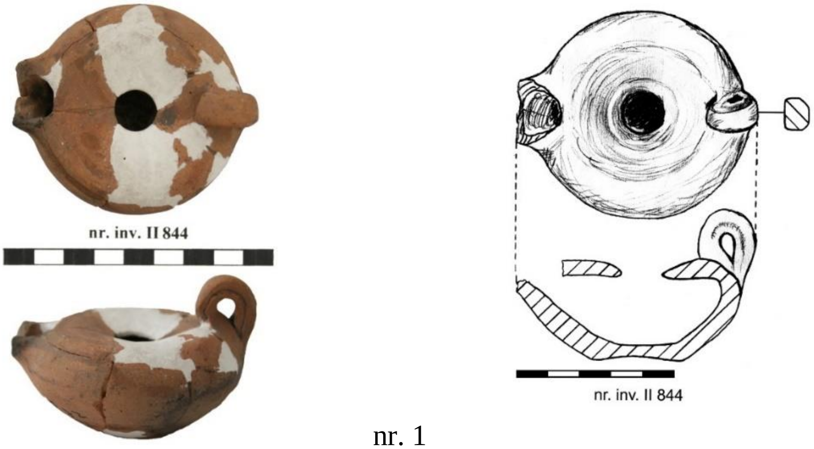

nr. 1

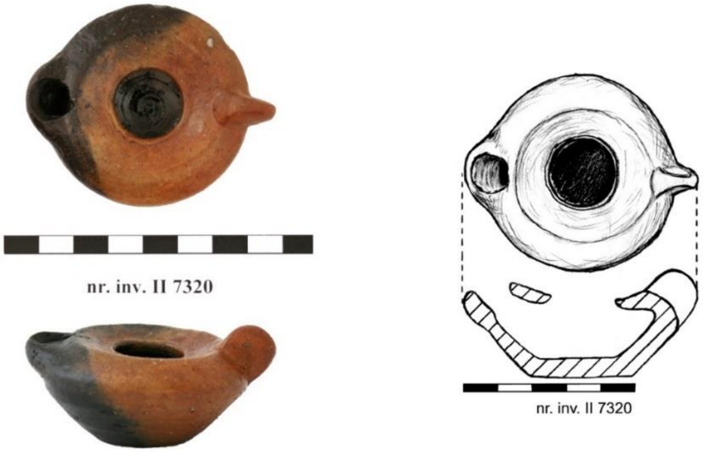

nr. 2

Pl. I

https://biblioteca-digitala.ro

nr. 3

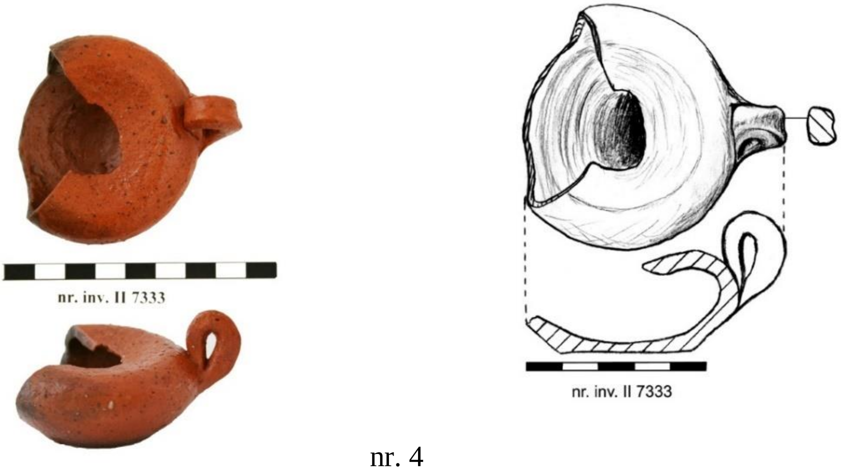

nr. 4

Pl. II

https://biblioteca-digitala.ro

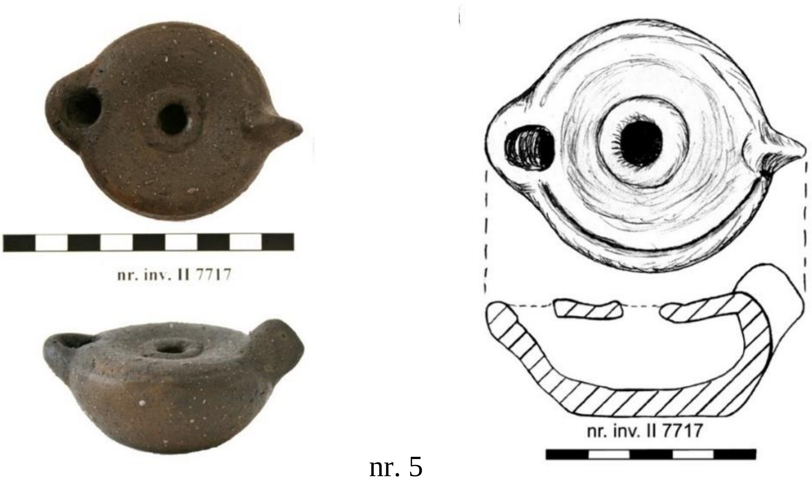

nr. 5

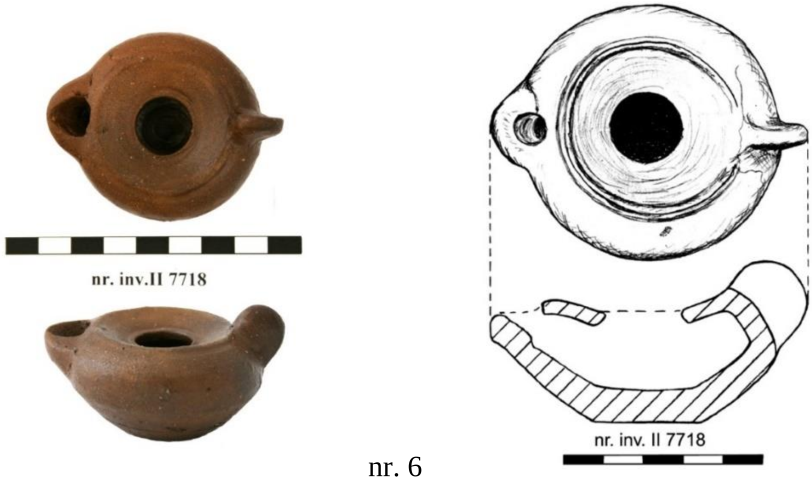

nr. 6

Pl. III

https://biblioteca-digitala.ro

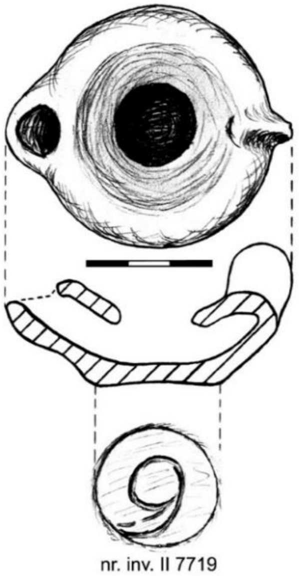

nr. 7

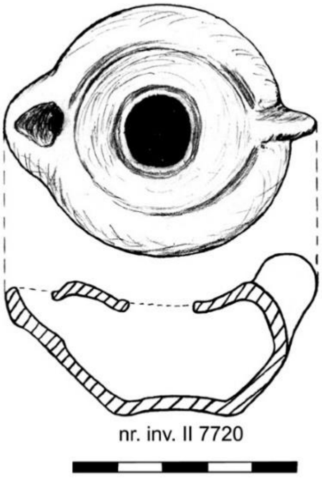

nr. 8

Pl. IV

https://biblioteca-digitala.ro

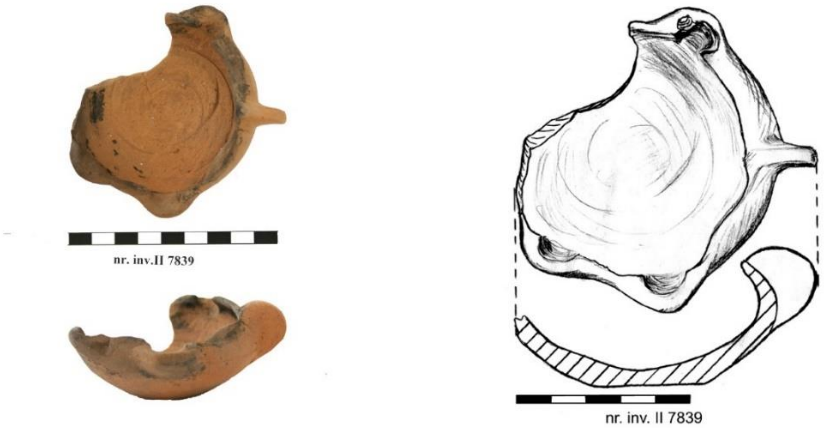

nr. 9

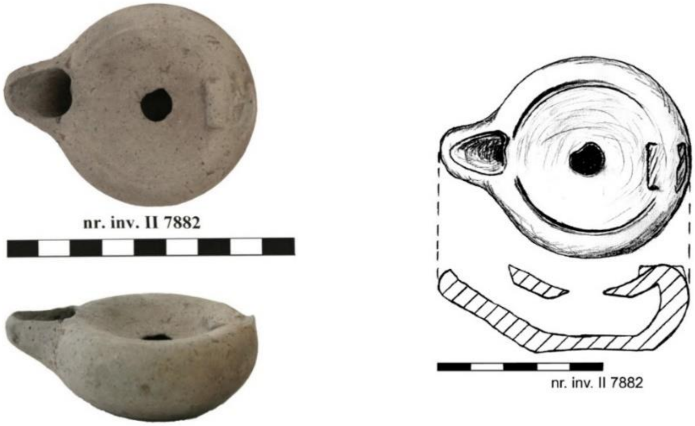

nr. 10

Pl. V

https://biblioteca-digitala.ro

nr. 11

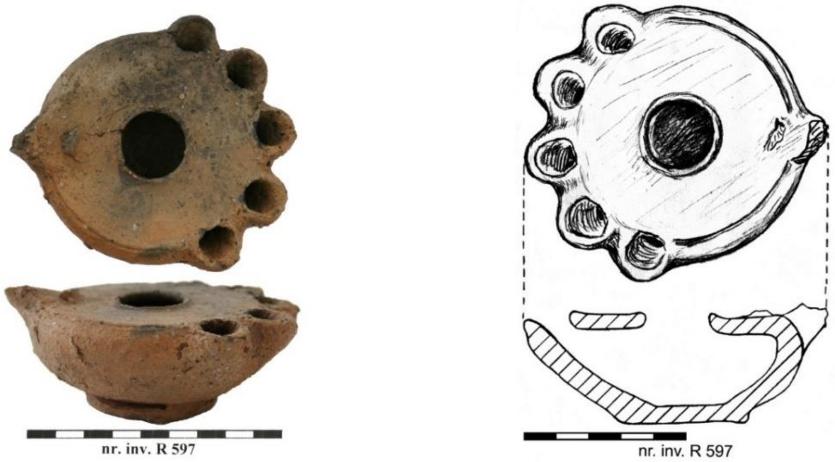

nr. 12

Pl. VI

https://biblioteca-digitala.ro

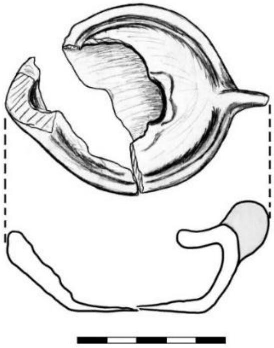

nr. 13

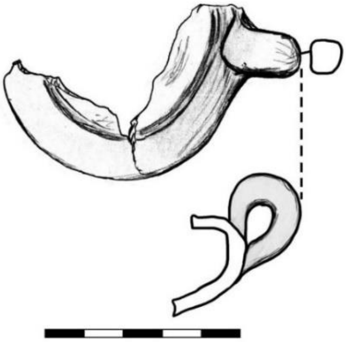

nr. 14

Pl. VII

https://biblioteca-digitala.ro

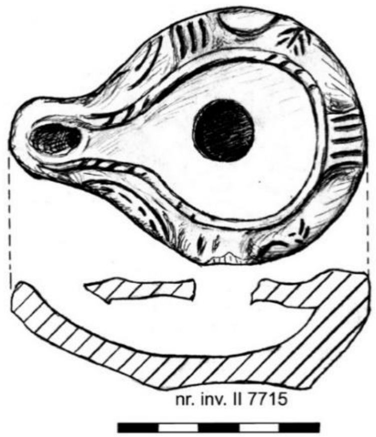

nr. 15

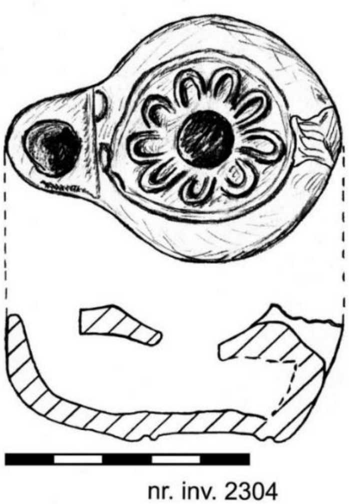

nr. 16

Pl. VIII

https://biblioteca-digitala.ro

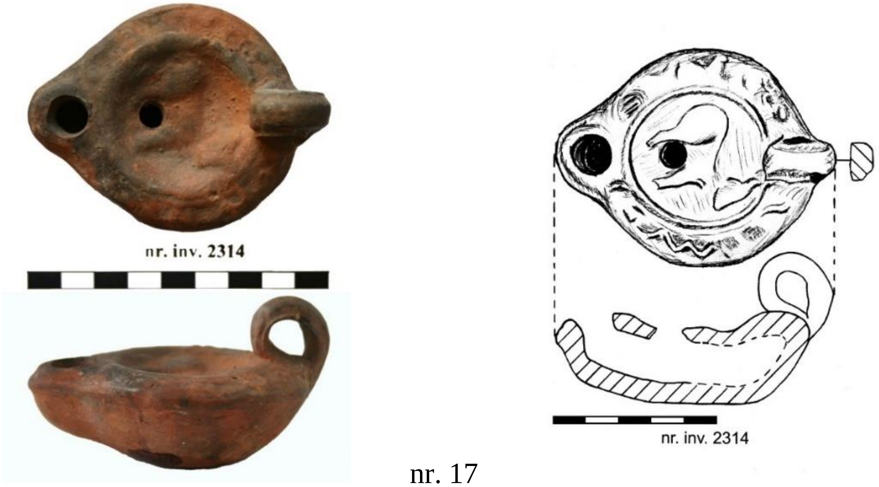

nr. 17

nr. 18

Pl. IX

https://biblioteca-digitala.ro

nr. 19

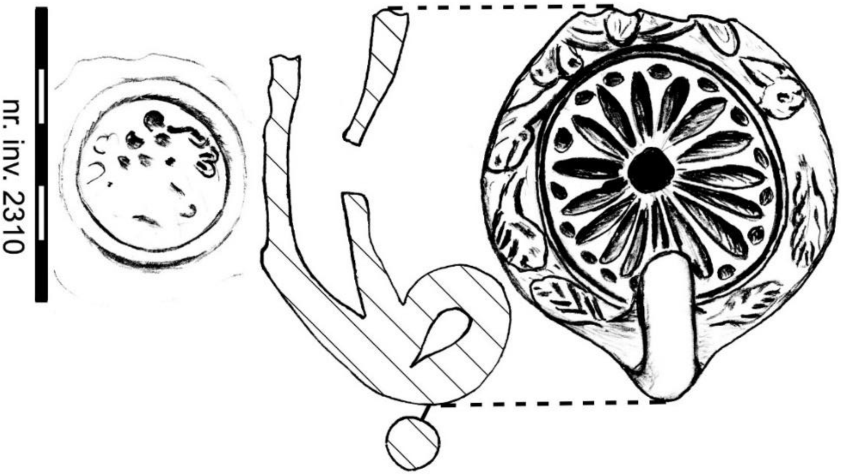

Pl. X

https://biblioteca-digitala.ro

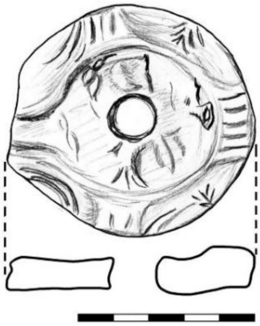

nr. 20

Pl. XI

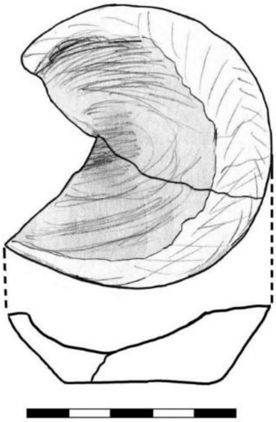

nr. 21

Pl. XII

https://biblioteca-digitala.ro

nr. 1

Pl. XIII

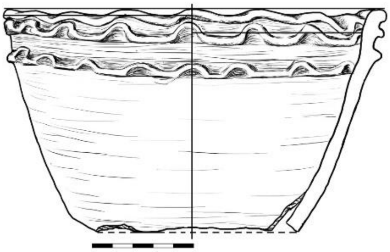

nr. 1

Pl. XIV

https://biblioteca-digitala.ro

nr. 2

Pl. XV

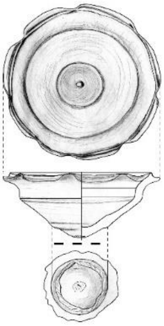

nr. 2

Pl. XVI

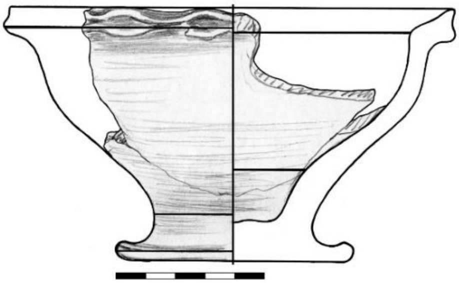

nr. 3

Pl. XVII

https://biblioteca-digitala.ro

nr. 1

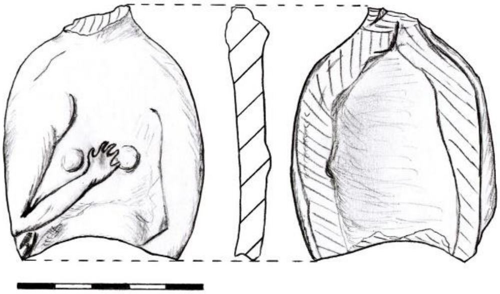

Pl. XVIII

nr. 2

Pl. XIX

https://biblioteca-digitala.ro

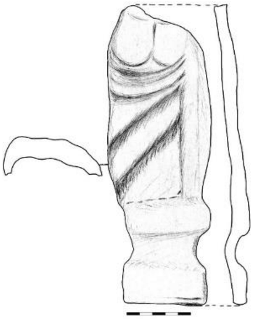

nr. 2

Pl. XX

nr. 3

Pl. XXI

nr. 4

Pl. XXII

https://biblioteca-digitala.ro

DRUMUL ARMATEI ROMANE ÎN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI ÎN TIMPUL RĂZBOAIELOR DACICE – O IPOTEZĂ

CLAUDIU MUNTEANU[1]

THE ROAD OF THE ROMAN ARMY IN THE SOUTHWEST TRANSYLVANIA DURING THE DACIAN WARS – A HYPOTHESIS

ABSTRACT

This note presents a hypothesis regarding the path of the Roman army in southwest Transylvania during the Dacian wars. Only a few informations regarding this topic exists. It appears that the Roman army used a zigzagged line and a distance of 5 miles (7,4 kilometers) between stops, from the Caput Stenarum castrum to the one in Sebeș. During this march were conquered the citadels of Tilișca and Căpâlna.

Keywords: Roman, Dacian, war, army, march.

Din lipsa datelor, sectorul Boița - Sebeș nu apare în publicațiile referitoare la fortificațiile romane ridicate cu ocazia războaielor dacice și a staționării ulterioare a trupelor[2]. De aceea, am decis să trecem în revistă puținele date avute la dispoziție, pentru a vedea dacă există posibilitatea reconstituirii, chiar și parțiale, a drumului armatei romane în acest sector, în urma căruia au fost cucerite cetățile de la Tilișca și de la Căpâlna.

Capătul estic al acestui sector, de unde trebuie să fi pornit armata romană, este Boița (*Caput Stenarum*). La Boița, în punctul denumit *În Rude*, este cunoscută o fortificație romană[3], cercetată parțial, cu întreruperi, între anii

---

[1] Muzeograf-arheolog, doctor în istorie, Muzeul Național Brukenthal – Sibiu; e-mail: munclaiul@gmail.com.

[2] Nicolae Gudea, *Der Dakische Limes. Materialien zu seiner geschichte*, în ”Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, 44, 2, 1997; Idem, *Der unter-moesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord-und Westküste des Schwarzen Meers. Limes et litus Moesiae Inferioris (86-275 n. Chr.)*, în ”Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, 52, 2, 2005.

[3] Nicolae Lupu, *Stațiunea romană de la Boița (jud. Sibiu)*, în ”Acta Terrae Septemcastrensis”, I, 2002; Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, monumente arheologice și istorice)*, Sibiu, 2003, p. 61sq.

https://biblioteca-digitala.ro

1957-1981, având o fază din timpul războaielor dacice[4]. Capătul vestic al acestui sector trebuie să fi fost Sebeş, unde un presupus castru trebuie căutat în valea Secaşului[5], după alte păreri la est de oraş[6].

Informațiile despre castre situate între Boița și Sebeș sunt următoarele:

În repertoriul arheologic al județului Sibiu se menționează că nu (mai) există urmele unui castru semnalat de M.J. Ackner în secolul al XIX-lea, pe malul râului Sadu[7], între Sadu și Tălmaciu. Trebuie să remarcăm faptul că învățatul sas a mai semnalat castre, precum cel de la *Cumidava*, fără să se fi înșelat. Deci există posibilitatea ca acest castru de marș să fi existat în această zonă și să fi fost distrus de lucrările agricole din ultimii 150 de ani. La sfârșitul secolului al XX-lea, castrul a fost căutat pe teren, fără să i se fi găsit urmele[8].

Recent am semnalat faptul că o structură pătrată, cu latura de 135 m, situată la 1,2 kilometri nord-vest de satul Mag poate fi un castru roman[9].

S-a mai afirmat că există indicii că între Apoldu de Sus și Apoldu de Jos s-ar fi construit un castru supravegheat de Legiunea XIII Gemina[10], ipoteză susținută și mai recent cu privire la construcția romană de pe dealul *Roştat*[11].

O primă observație ar fi că obiectivul de la Apoldu de Jos se află la o distanță de 7,4 kilometri (5 mile romane) față de cetatea de la Tilișca. Aceeași distanță, de 5 mile romane, se află între Tilișca și castrul de la Mag. Aceasta indică faptul că s-a staționat în castrul de la Mag înaintea cuceririi cetății de la Tilișca, apoi că s-a utilizat un drum în zig-zag pentru marș în această porțiune a sud-vestului Transilvaniei (**Fig. 1**). Există analogii în acest sens, relieful Columnei lui Traian arătând o linie în zig-zag și rombi plasați la punctele de

---

[4] N. Lupu, *op. cit.*, p. 97; Cristian Schuster, *Castelul de la Caput Stenarum și Cohors I Flavia Commagenorum*, în ”Terra Sebus”, 5, 2013, p. 237sq.

[5] Vasile Moga, Horia Ciugudean (red.), *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1995, p. 168sq.

[6] Florin Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006, p. 279.

[7] S.A. Luca, Z.K. Pinter, A. Georgescu, *op. cit.*, p. 226.

[8] N. Lupu, *op. cit.*, p. 72.

[9] Claudiu Munteanu, *Contributions to the Sibiu archaeological repertoire*, în ”Brukenthal. Acta Musei”, IX. 1, 2014, p. 104.

[10] Dumitru Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, Editura Științifică, 1968, p. 139; Fl. Fodorean, *op. cit.*, p. 279.

[11] Eugen Străuțiu, *Etnie și conviețuire interetnică în sudul Transilvaniei. Experiența Țării Secașelor*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

cotitură. Imaginea curioasă a fost interpretată ca fiind o hartă ce arată itinerariul unei legiuni de la un castru la altul[12].

De asemenea, dacă utilizăm această distanță de 7,4 kilometri de la Boița spre nord, apoi spre vest, pe unde trebuie să fi trecut armata romană, observăm că cele 5 mile romane se termină pe valea râului Sadu, între localitățile Tălmaciu și Sadu, în zona în care M.J. Ackner a observat castrul în secolul al XIX-lea.

Dacă utilizăm această distanță între obiective, în zig-zag, și ne raportăm la configurația terenului, putem reconstitui drumul aproximativ al armatei romane între *Caput Stenarum* și Sebeș.

Conformația terenului ne indică faptul că, după un popas pe valea Sadului, următoarea oprire trebuie să fi fost în zona în care se află orașul Cisnădie, apoi, la alte 5 mile romane spre nord-vest, într-o zonă aflată la nord-est de satul Poplaca, astăzi ocupată de pădurea Dumbrava. La alți 7,4 kilometri distanță spre vest se află localitatea Orlat. Trebuie menționat aici că s-au găsit urme romane cu ocazia săpăturilor efectuate pe promontoriul denumit *Cetatea Scurtă,* unde s-a cercetat o fortificație medievală[13]. Cu ocazia cercetărilor au fost descoperite numeroase fragmente ceramice și vase romane, un vârf de săgeată și un paviment din piatră de râu, datat tot în epoca romană[14]. Distanța dintre punctul din pădurea Dumbrava și *Cetatea scurtă* este puțin mai mare de 7,4 kilometri, situație explicabilă prin alegerea unui punct de campare pe un deal cu pantele spre sud și est foarte abrupte și practic inexpugnabile, și cu o pantă spre nord și ea greu accesibilă, accesul fiind făcut numai dinspre vest, unde se află o șea[15].

La 5 mile romane din acest punct spre nord-vest se află obiectivul de la Mag, despre care am văzut mai sus că se află la aceeași distanță de cetatea de la Tilișca. Următorul punct se află la Apoldu de Jos, cu castrul de pe dealul *Roștat*. Urmând aceeași linie în zig-zag și aceeași distanță, următorul castru de marș a fost amplasat între Dobârca și Gârbova, ambele localități cunoscute în literatura de specialitate cu descoperiri de epocă romană, în cazul Gârbovei cu concentrarea materialelor în valea ce desparte cele două localități[16]. Următorul punct de pe traseu se afla între Câlnic și Cunța, mai apropiat de ultima localitate, la sud de aceasta. De aici, trupele romane s-au îndreptat spre zona aflată la sud de localitatea Răhău, cunoscută de asemenea în literatura de

[12] Alexandru Diaconescu, *Dacia under Trajan. Some observations on roman tactics and strategy*, în ”Acta Musei Napocensis”, 34. I, Cluj-Napoca, 1997, p. 13.
[13] Thomas Nägler, *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în ”Brukenthal. Studii și comunicări”, 20, 1977, p. 29-35.
[14] *Ibidem*, p. 29sq.
[15] *Ibidem*, p. 29.
[16] S.A. Luca, Z.K. Pinter, A. Georgescu, *op. cit.*, p. 98; V. Moga, H. Ciugudean, *op. cit.*, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

specialitate cu descoperiri de epocă romană[17]. Din acest loc armata romană a atacat apoi cetatea de la Căpâlna, aflată la alte 5 mile romane. Credem că, după acest eveniment, trupele s-au întors în acest castru, de unde au pornit spre Sebeş, unde se afla deja un castru al armatei romane.

În ceea ce priveşte persoana care a condus trupele pe acest drum, Al. Diaconescu afirma că guvernatorul Moesiei Inferior, Laberius Maximus, a mers, probabil cu două legiuni, de-a lungul Oltului în amonte şi a intrat în Transilvania pe la *Caput Stenarum*. De aici putea ataca munţii din est şi nord-est, începând cu asediul cetăţilor dacice de la Tilişca şi Căpâlna[18].

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1 – Drumul în zig-zag pentru marş al trupelor romane.

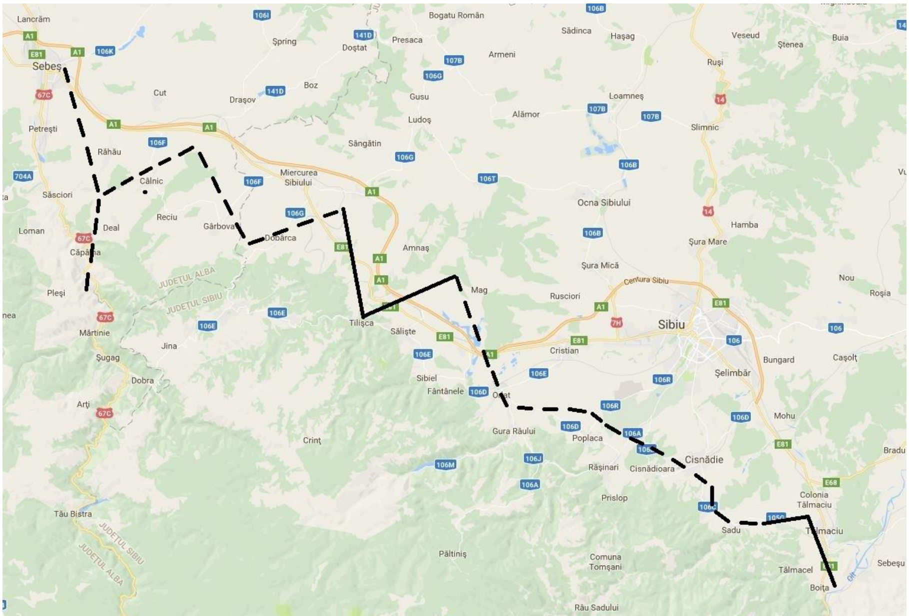

Fig. 1

[17] V. Moga, H. Ciugudean, *op. cit.*, p. 151sq.

[18] Al. Diaconescu, *op. cit.*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

QUAESTORES JUSTINIANI EXERCITUS. CONTRIBUŢII LA LISTA ACESTORA

VASILE MĂRCULEȚ[1]

QUAESTORES JUSTINIANI EXERCITUS. CONTRIBUTIONS BROUGH FOR THEIR KNOWLEDGE

ABSTRACT

On 18th of March 536 the emperor Justinianus Ist was organizing quaestura Justiniani exercitus. The new military-administrative unit was formed from the provinces Moesia Secunda, Scythia Minor, Caria, Cyclades Islands and Cyprus. As a leader there was named a quaestor Justiniani exercitus ranking as a praefectus praetorio. In this form quaestura Justiniani exercitus functioned until the beginning of the 7th century (year 614). In this period there could be identified more Roman-Byzantine generals that occupied the function of quaestor Justiniani exercitus: Bonus, the first time (536-537); an Unnamed praefectus insulis (538); Bonus, the second time (before 552-553); Germanus, the son of Dorotheus (spring-summer 559, or before 562); Justinus, curopalates (the summer of 559) - uncertain; Justinus-Boraides (before 562-565); Justinianus (565-566); Baduarius (566-567); an Unnamed magistratum insularum et militarium ordinum in Scythia et Moesia collocatorum (575); Ioannes (578); Bonosus (602); Theodorus (the 7th century).

Keywords: *quaestura Justiniani exercitus*, *quaestor Justiniani exercitus*, Bonus, Anonymus, Germanus, Justinus, Justinus-Boraides, Justinian, Baduarius, Ioannes, Bonosus, Theodorus.

Politica dunăreană defensivă promovată de împăratul Justinianus I (527-565), după anii 533-534, odată cu trecerea Imperiului Romano-Bizantin la ofensivă în bazinul vestic al Mării Mediterane, a sporit considerabil importanţa geostrategică şi militară a provinciilor de la Dunărea de Jos, Moesia Secunda şi Scythia Minor, situate la limita lumii *Barbaricum*-ului. Expuse aproape neîntrerupt loviturilor barbare, provinciile dunărene au avut mult de suferit. Încercările de diminuare a efectelor acestor distrugeri se reflectă, în primul rând, în măsurile organizatorice pe care împăratul le-a întreprins cu privire la ele.

---

[1] Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic ”Mediensis” – Mediaș; e-mail: vasmarculet@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Quaestura Justiniani exercitus. Din secolul al IV-lea şi până în primăvara anului 536, provinciile Moesia Secunda şi Scythia Minor au fost reunite într-un vicariat al Thraciei, condus un *vicarius Thraciae* sau *vicarius Thraciarum*[2]. Din punct de vedere jurisdicțional, *vicarius Thraciarum* depindea direct de *praefectus praetorio Orientis*, căruia îi era subordonat[3]. Reședința lui era la Odessos, în Moesia Secunda[4].

La 18 mai 536, împăratul Justinianus I emitea *Novella XLI (Lex ut Bonus)*, care a produs modificări radicale în statutul politico-juridic al provinciilor de la Dunărea de Jos. În temeiul respectivei *Novella,* cinci provincii din Praefectura Orientis, anume Moesia Secunda şi Scythia Minor (din dioceza Thracia), Cypru (din dioceza Orientis), Caria şi Insulele Ciclade (din dioceza Asiana), au fost incluse într-o structură specifică, *quaestura Justiniani exercitus*, supusă autorităţii unui *quaestor Justiniani exercitus*[5], numit şi ”prefect al Scythiei (Σκυθίας ὕπαρχον / Σκυθίας ἐπάρχῳ / praefectum

---

[2] *Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Prouinciarum,* edidit O. Seek, Berolini MDCCCLXXVI, Orientis, I.33, XXVI.25; cf. Ion Barnea, *Un vicar de Odessos la Tomis*, în ”Studii și Cercetări de Istorie Veche”, VIII, 1-4, 1957, p. 350; cf. J. Wiewiorowski, *Vicarius Thraciarum in the 4th and 5th Centuries: some remarks*, în ”Byzantinische Forschungen”, XXX, 2011, p. 385-400.

[3] *Ibidem*.

[4] I. Barnea, *op. cit.*, p. 350; Alexandru Madgearu, *Un eșalon logistic din armata romano-bizantină în secolul al VI-lea – quaestura exercitus Iustiniani*, în ”Gândirea Militară Românească”, 20, 4, 2009, p. 190 (în continuare, *Un eșalon logistic*); idem, *A Logistic Echelon of the Romano-Byzantine Army in the Sixth Century – quaestura exercitus Iustiniani*, în ”Romanian Military Thinking”, 5, 3, 2009, p. 140 (în continuare, *A Logistic Echelon*).

[5] *Corpus Iuris Civilis,* editio stereptypa quarta, vol. III. *Novellae,* recognovit Rudolfus Schoell, opus Schoellii morte interceptum, absolvit Guilelmus Kroll, Berolini MCMXII, *Novella XLI* (CIC, III); *Fontes Historiae Dacoromanae*, II. Scriptores: 2. *Ab anno CCC usque ad annum M* (*Izvoarele istoriei României*, II. Autori: 2. *De la anul 300 până la anul 1000*), publicate de H. Mihăescu et alii, București, 1970, p. 380-381 (*Fontes*, II); cf. Iulianus, *Epitome latina Novellarum Iustiniani*. *Ad XX librorum manuscriptorum et principalium editionum fidem recognovit prolegomenis adnotatione addendis quibus compendia epitomes a Boherio Sennetonis fratibus pesnoto edita tabulae synopticae capitulorum omissorum et translatorum continentur, instruxit Gustavus Haenel*, Reimpressio phototypica editionis 1873, Osanbrück, 1965, Constitutio XXXVIII; cf. Y. Lassard, *The Roman Law Library. Iulianus Epitome Latina Novellarum Iustiniani*, 1. *Iulianus Epitome Latina Novellarum Iustiniani: 1-80 (Hänel),* 2014, https://www.academia.edu/6219033/Iuliani_Epitome_Latina_Novellarum_Iustiniani_180_Hänel (accesat: 15.08.2016), Const. XXXVIII (*Iulianus Epitome*); cf. Y. Lassard, *The Roman Law Library. Corpus Iuris Civilis: Iustiniani Novellae,* 2015, https://umpf-grenoble. academia.edu/YvesLASSARD/Corpus-Iuris-Civilis (accesat: 15.08.2016), Nov. XLI (*Ius-tiniani Novellae*).

https://biblioteca-digitala.ro

Scythiae)” sau ”prefect comandant al trupelor din Scythia (ἔπαρχον ἐπόπτην τῶν Σκυθκῶν / praefectum Scythicarum)”[6].

Novella XLI stabilea, pe lângă provinciile care intrau în componenţa noii structuri şi structura biroului *quaestor*-ului, şi responabilităţile sale privind distribuirea *annonei militaris*. Referitor la primul aspect, *Novella* preciza că *quaestor Justiniani exercitus* dispunea de un aparat birocratic identic cu cel al unui *praefectus praetorio*[7]. Cu privire la al doilea aspect, *Novella* stabilea că *quaestor Justiniani exercitus* era responsabil de strângerea şi distribuirea annonei tuturor soldaţilor aflaţi sub comanda lui, atât celor din unităţile de comitatenses, cât şi celor din trupele de limitanei[8].

Constituirea noii structuri de către Justinianus I este semnalată şi de unele lucrări de literatură istorică contemporane. Spre exemplu, Ioannes Lydus, referindu-se la constituirea respectivei *quaestura exercitus,* consemna în lucrarea lui, *De magistratibus,* că împăratul Justinianus a numit ”un prefect comandant al trupelor din Scithya şi i-a mai dat trei provincii, aproape cele mai bogate dintre toate: Cerastis, adică Cyprus de acum (…), Caria toată împreună cu Insulele Ionice, care până atunci fuseseră sub magistratura cea mai mare, ca toate celelalte, şi împăratul a voit să fie separate de acestea şi să le deţină prefectul Scythiei”[9].

Potrivit opiniei celor mai mulţi istorici, asemenea fostului *vicarius Thraciarum*, respectivul *quaestor Iustinianus exercitus* și-a avut reședința tot la Odessos[10]. Există însă şi opinii care nu exclud posibilitatea ca reședința noului demnitar romano-bizantin să fi fost la Tomis[11]. O teorie interesantă din acest punct de vedere a fost formulată de istoricul Dominique Pieri, după

---

[6] I. Lydus, *Περὶ ἄρχων τῆς 'Ρωμαίων πόλιτεια*, în ”Ioannes Lydus ex recognitione Immanuelis Bekkeri”, Bonnae, MDCCCXXXVII, p. 192-193.

[7] CIC, III, *Novella XLI*; cf. Iulianus, *op. cit.*, Constitutio XXXVIII; cf. Y. Lassard, *Iulianus Epitome*, Const. XXXVIII; cf. idem, *Iustiniani Novellae*, Nov. XLI.

[8] CIC, III, *Novella XLI*; cf. Iulianus, *op. cit.*, Constitutio XXXVIII; cf. Y. Lassard, *Iulianus Epitome*, Const. XXXVIII; cf. idem, *Iustiniani Novellae*, Nov. XLI.

[9] I. Lydus, *op. cit.*, p. 192-193.

[10] *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, culese, traduse în româneşte, însoţite de indici şi comentate de Emilian Popescu, 1976, nr. 47; J. Caimi, *La legge e gli astri: nota a Nov. Iust. 41*, în vol. ”Studii in onore di Remo Martini”, I, Siena, 2008, p. 350; I. Barnea, *op. cit.*, p. 350; Mihail Zahariade, *Scythia Minor. A History at Later Roman Province (284-681)*, Amsterdam, 2006, p. 32; Andreas Gkoutzioukostas, *Published Lead Seals Concerning Quaestura Exercitus*, în vol. ”Юбилеен сборник. Сто години от рождението на д-р Васил Хараланав (1907-2007)”, редактор И. Йорданов, Шумен, 2008, p. 109.

[11] Emanoil Băbuș, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, București, 2003, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro

părerea căruia *quaestor Justiniani exercitus* şi-a avut probabil sediul în insula Samos[12].

Disfuncţionalităţile constatate după mai puţin un an şi jumătate de la înfiinţarea noii structuri l-au determinat pe împărat să intervină cu o nouă *Novella*, în care erau făcute reglementările care se impuneau. Ca urmare, prin *Novella L (Appelationes ex quinque provinciis Caria et Cypro Cycladibus insulis et Mysia et Scythia apud quem oporteat examinari)*, din 18 august 537, Justinianus I făcea precizările necesare cu privire la regimul în care *quaestor Justiniani exercitus* îşi exercita atribuţiile civile, îndeosebi cele de ordin juridic[13].

Parcurgerea textului relevă clar faptul că *Novella L* se referă la disfuncţionalităţi înregistrate după constituirea structurii militar-administrative, pe parcursul funcţionării acesteia în intervalul de timp cuprins între 18 mai 536, data constituirii, şi 18 august 537, cea a emiterii noii *Novella*. Constatarea făcută ne permite concluzia că este în afara oricăror discuţii că respectivele disfuncţionalităţi nu au putut fi anticipate în momentul constituirii noii structuri şi, în consecinţă, nici nu au fost incluse în *Novella XLI* din mai 536. Din acest punct de vedere, *Novella L* este cât se poate de clară, precizând că emiterea ei a fost consecinţa faptului că ”au venit la noi prea mulţi oameni nemulţumiţi din Caria, Rhodos şi Cypru şi ne-au spus că sunt siliţi să se ducă de multe ori şi în timpul iernii în Scythia şi Moesia, unde-ţi petreci timpul, că introduc acolo apeluri neînsemnate, că ajung în primejdie şi, după ce străbat mări întinse, vin în nişte provincii tulburate de barbari”[14]. Tocmai în scopul rezolvării problemelor constatate şi a luării măsurilor reparatorii care decurgeau din aceasta, a fost emisă de împărat *Novella L*. Cu acest prilej, împăratul completa structura de comandă avută de *quaestura Justiniani exercitus* instituind funcţia de locţiitor al comandantului acesteia, care urma să rezideze în capitala imperiului. Tot acum îi erau stabilite şi prerogativele[15]. Conchidem, deci, că funcţia de locţiitor al *quaestor*-ului *exercitus* nu a existat din momentul constituirii structurii, ci a fost instituită abia din 18 august 537.

---

[12] Dominique Pieri, *Béryte dans le grand commerce méditerrannéen. Production et importation d'amphores dans le Levant protobyzantin (Ve-VIIe s. ap. J.-C.)*, în vol. ”Productions et échanges dans la Syrie gréco-romaine. Actes du 2e colloque international sur la Syrie antique (Tours, 12-13 juin 2003)”, edit. M. Sartre, suppl. Topoï, 8, 2007, p. 5.

[13] CIC, III, *Novella L*; cf. Y. Lassard, *Iustiniani Novellae*, Nov. L.

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem*; cf. W.E. Kaegi jr., *Byzantine Military Unrest, 471-843: an Interpretation*, Amsterdam, 1981, p. 94-95; cf. S. Torbatov, *Quaestura exercitus: Moesia Secunda and Scythia under Justinian*, în ”Archaeologia Bulgarica”, 1, 3, 1997, p. 78-79; cf. Al. Madgearu, *Un eșalon logistic*, p. 190; cf. idem, *A Logistic Echelon*, p. 140.

https://biblioteca-digitala.ro

Identificarea rațiunilor care au stat la baza constituirii respectivei structuri de către Justinianus I, rolul acesteia, caracterul și statutul său, au constituit aspecte intens discutate în rândul specialiștilor[16]. Ca urmare, nu insistăm asupra lor. În structura în care a fost concepută în 536-537, *quaestura Justiniani exercitus* avea să funcționeze circa opt decenii. La Dunăre, ea și-a încetat funcționarea în anul 614, odată cu transferul unităților militare de pe linia fluviului în Orient, de către împăratul Herakleios I (610-641)[17].

---

[16] J.B. Bury, *The History of the Later Roman empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, vol. II, Dover, New York, 1958, p. 340-341; A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, vol. I, Oxford, 1964, p. 280; J.F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century. The transformation of a culture*, Cambridge, 1995, p. 210; idem, *Warfare, State and Society in the Byzantium World, 565-1204*, London, 2003, p. 68, 74; idem, *Economy and Administration: How Did the Empire Work?*, în vol. ”The Cambridge Companion to the Age of Justinian”, edited by M. Maas, Cambridge, 2005, p. 50, 68; M.F. Hendy, *Studies in Byzantine monetary economy, c. 300-1450*, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 1985, p. 404; Olga Karagiorgou, *LR2: a Container for the Military annona on the Danubian Border?*, în vol. ”Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity. Proceedings od a Conference at Somerville College, Oxford, 29th May, 1999”, edited by S. Kingsley and M. Decker, Oxford, 2001, p. 154; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, t. II. *De la disparition de l'empire en Occident à la mort de Justinien (476-565)*, Paris, 1949, p. 474-475; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II. *Romanii la Dunărea de Jos*, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 428, 452; Cécile Morisson, J.-P. Sodini, *The Sixth-Century Economy*, în vol. ”The Economic History of Byzantium: From th Seventh through the Fifteenth Century”, Editor in Chief Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2002, p. 171; J. Wiewiorowski, *The Defence of the Long Walls of Thrace (Μακρά Τείχη τῆς Θράκης) under Justinian the Great (527-565 A.D.)*, în ”Bulgaria Mediaevalis”, 3, 2012, p. 280; Alexandru Suceveanu, Alexandru Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucarest, 1991, p. 243-244; W. Treadgold, *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford, 1995, p. 15-16; idem, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, 1997, p. 188; L. Valensi, *La réorganisation de l'Égypte byzantine au temps de Justinien I-er*, în ”Bulletin de l'Association Guillaume Budé: Lettres d'humanité”, 11, 1952, p. 71; Florin Curta, *Quaestura exercitus: The evidence of lead seals*, în ”Acta Byzantina Fennica”, New Series, I, 2002, p. 19-26; idem, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge, 2001, p. 76; S. Torbatov, *op. cit.*, p. 78-79; K. Nakatani, *Lycia in the Byzantine Period (Fourth-Tenth Century) Historical Background*, în ”OUKA. Osaka University Knowledge Archive”, 35, 1995, p. 44; J. Preiser-Kapeller, *The Medieval Roman Empire of the East as spatial phenomenon: Selected aspects (300-1200 CE)*, 2015, p. 23, http://mongol.huiji.ac.il/sites/default/files/Preiser-Kapeller%20 Draft%20Eisenach%201%20, text pdf. (accesat: 18.08.2016).

[17] Al. Madgearu, *Un eșalon logistic*, p. 194; cf. idem, *A Logistic Echelon*, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro

Quaestores Justiniani exercitus. Importanţa acordată de împăraţii romano-bizantini acestei unităţi militar-administrative, care a fost *quaestura Justiniani exercitus*, este relevată, între altele, de calitatea comandanţilor care s-au succedat la comanda ei. Pe baza informațiilor provenite din surse juridice, sigilografice și literare, specialiștii au putut identifica mai mulți demnitari romano-bizantini care au ocupat funcția de *quaestor Justiniani exercitus* în perioada de funcționare a structurii militar-administrative care a fost *quaestura Justiniani exercitus* între 536 și începutul secolului al VII-lea. Deoarece pentru lungi perioade de timp informațiile lipsesc, lista acestora rămâne incompletă.

Primul *quaeastor Justiniani exercitus*, menţionat în două *Novellae* justiniene, a fost generalul Bonus[18]. La 18 mai 536 el era învestit în funcţia de *quaestor Iustinianus exercitus*, pe care o exercita şi la 18 august 537. Mulţi ani mai târziu, în 552, Agathias din Mirina îl menţiona pe ”Bonus strategos (praefectus) al Moesiei şi al întinsului fluviu Istros (Βόνον τὸν στρατηγὸν τὸν ἐκ Μυσίας τῆς πρὸστῷ Ἴστρῳ ποταμῷ παρατεταμένης / Bono praefecto ex Moesia ad Istrum fluvium porrecta)”[19].

Pe baza acestor informaţii, J.R. Martindale susţine că guvernarea lui Bonus în *quaestura Justiniani exercitus* s-a prelungit până prin anii 552-553[20]. Jacek Wiewiorowski, care acceptă concluzia, consideră, la rândul lui, că funcţionarea generalului Bonus ca *quaestor Iustinianus exercitus* s-a putut prelungi până în anul 552, fapt care, admite el, ”ar fi o excepţie neobişnuită”[21]. Însă, conchide istoricul polonez, ”aşa cum este, în general, cunoscut, starea de lucruri în zona Dunării a fost importantă pentru apărarea Constantinopolului însuşi. Se pare rezonabil ca exercitarea comenzii într-o astfel de regiune ar fi putut să-i fi dată lui Bonus (care a fost descris de Agathias ca un ofiţer cu experienţă) pentru o lungă perioadă de timp”[22]. Lunga perioadă de timp dintre 536 şi 552 îl determină, totuși, pe Jacek Wiewiorowski

---

[18] CIC, III, *Novella XLI*; cf. Iulianus, *op. cit.*, Constitutio XXXVIII; cf. Y. Lassard, *Iulianus Epitome*, Const. XXXVIII; cf. idem, *Iustiniani Novellae*, Nov. XLI; cf. *Fontes*, II, p. 380/381.

[19] Agathiae Myrinaei, *Historiarum libri quinque*, cum versione latina et annotationibus Bon. Vulcanii, B.G. Niebuhrius graeca recensuit. Accedunt Agathiae Epigrammata, Bonnae, MDCCCXXVIII, I.19; Agathias, *The Histories*, Translated with an Introduction and Short Explanatory Notes by J.D. Frendo, Berlin-New York, 1975, I.19.1.

[20] J.R. Martindale, *The Prosography of the Later Roman Empire*, vol. III. *A.D. 527-641*, vol. IIIA *(Abandanes-ʿIyād ibn Ghanm)*, vol. III.B *(Kâlâdji-Zudius)*, Cambridge, 1992, p. 240-241.

[21] J. Wiewiorowski, *Quaestor Iustinianus exercitus – a Late Roman Military Commander?*, în ”Eos”, XCIII, 2006, p. 327.

[22] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

să mai formuleze și o a doua ipoteză, anume că ”este posibil ca Bonus să fi fost numit quaestor exercitus de două ori; mai întâi în 536-537 şi apoi, înainte de 552”[23].

Absența informațiilor face însă ca această problemă să nu poată primi un răspuns cert. Din punctul nostru de vedere, cea mai plauzibilă posibilitate este aceea potrivit căreia generalul Bonus a exercitat în două rânduri funcția de *quaestor Justiniani exercitus*: în 536-537 și, respectiv, înainte și după 552.

Pe baza informațiilor transmise de cronicarii Menander Protector și Evagrius Scholasticus, s-a admis că în ultimii ani ai domniei lui Justinianus I comanda trupelor de la Dunărea de Jos i-a fost încredinţată talentatului general Justinus-Boraides, nepotul împăratului. Prin această numire el era învestit în calitate de *quaestor Justiniani exercitus*. Numirea lui, care nu credem să fi fost întâmplătoare, a coincis cu pătrunderea avarilor în regiune. Potrivit relatării lui Menander Protector, după sosirea avarilor la Dunărea de Jos, Justinus-Boraides ”nu înceta deloc pregătirile pentru a supraveghea trecerile peste râu, căci încredinţase lui Bonus, comandantul trupelor mercenare şi domestice, paza fluviului”[24]. La rândul lui, Evagrios Scholasticus consemna că generalul romano-bizantin ”îşi petrecea timpul lângă Istros şi împiedica încercările de trecere ale avarilor”[25]. În temeiul acestor informații, istoricii care au studiat această problemă consideră că Justinus-Boraides a fost învestit în funcția de *quaestor Justiniani exercitus* probabil încă înainte de 562 sau 563.

Prin prisma acelorași informații, istoricul Mihail Zahariade este de părere că în 562 un alt nepot al lui Justinianus I, având același nume cu precedentul, viitorul împărat Justinus II (565-578), a fost învestit drept ”nou comandant al frontierei Dunării”, respectiv *quaestor Justiniani exercitus*, și însărcinat cu misiunea de a împiedica pătrunderea avarilor în imperiu[26]. Fără îndoială, opinia formulată este rezultatul confuziei făcute între cei doi nepoți ai împăratului Justinianus I, datorată coincidenței de nume.

Comanda exercitată de Justinus-Boraides în calitate de *quaestor Justiniani exercitus* s-a încheiat odată cu urcarea pe tron a vărului său Justinus II. Candidat cu mari şanse la tron la moartea lui Justinianus I, alături de celălalt nepot al împăratului, cu acelaşi nume, Justinus *curopalates*, a încheiat cu

---

[23] *Ibidem*.

[24] *Ex Historia Menandri Protectoris*, în Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri, *Historiarum quae supersunt*, e recensione Imm. Bekkeri et B.G. Niebuhrii C.F. Cum versione latina per Io. Classenum emendata, accedunt Eclogae Photii Ex Olympiodoro, Candido, Nonnoso et Theophane, et Procopii Sophistae Panegyricus, graece et latinae, Prisciani Panegyricus, annotationibus Henr. Valesii Labbei et Villoisonis, et indices Classeni, Bonnae, MDCCCXXIX, p. 286.

[25] Evagrius Scholasticus, *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, translated with an introduction by Michael Whitby, Liverpool, 2000, V.1.

[26] M. Zahariade, *op. cit.*, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro

acesta un acord cu privire la succesiune[27]. Urcat pe tronul imperiului, Justinus II a refuzat să mai respecte înțelegerea cu vărul său. Probabil, încă din ultimele luni ale anului 565, acesta a fost chemat de la Dunărea de Jos, i s-a retras garda personală şi i s-a interzis accesul la împărat. Cu rangul de *augustalis* şi *dux* (demnitate de mâna a doua), Justinus-Boraides a fost trimis în Egipt, la Alexandria, într-un veritabil exil, unde într-o noapte de octombrie a anului 566 a fost asasinat mişeleşte la instigaţiile împărătesei Aelia Sophia şi la ordinul împăratului Justinus II, sub pretextul că ar fi organizat un complot[28].

Următorul *quaestor Justiniani exercitus* identificat de istorici a fost generalul Baduarius. Conform informaţiilor transmise de Theophylaktus Simocatta, în primii ani ai domniei împăratului Justinus II, respectiv în anii 566 şi 567, acesta a fost comandantul ”oştilor din Scythia şi Moesia”[29]. În calitate de *quaestor Justiniani exercitus*, Baduarius a comandat forţele bizantine care au participat alături de gepizi la conflictul acestora cu longobarzii. Theophylaktus Simocatta consemnează faptul că răspunzând solicitării de ajutor a regelui gepid Conimundus, aflat în conflict cu regele longobard Alboin, împăratul Justinus II ”a alcătuit o scrisoare şi a poruncit comandantului Baduarius să adune oştile din Scythia şi Moesia şi să-l ajute pe Conimundus (...). S-au rânduit în luptă şi au învins romanii”[30]. Aşa cum se ştie, conflictul s-a terminat cu zdrobirea gepizilor de către longobarzi, aliaţi cu avarii.

Un deceniu mai târziu, în anul 578, funcţia de *quaestor Justiniani exercitus* era exercitată de generalul Ioannes. Fără îndoială, acesta ocupa funcţia dintr-un an anterior. Din lucrarea lui Menander Protector ştim că la data respectivă Ioannes ”avea în seamă conducerea insulelor şi fusese numit guvernator peste oraşele din Praefectura Illyricum”[31]. Pe baza acestei informaţii suntem în măsură să conchidem că în anul 578 generalul Ioannes cumula funcţiile de *quaestor exercitus* şi *magister militum per Illyricum*. În această dublă calitate, el a fost cel care a negociat, în numele împăratului Tiberius II Constantinus, cu khaganul Baian al avarilor o acţiune de anvergură a acestora împotriva sclavinilor din sudul Daciei şi a asigurat logistica necesară ducerii

---

[27] E. Scholasticus, *op. cit.*, V.1.
[28] *Ibidem*, V.2; cf. *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History, Ad. 284-813*, Translated with Introduction and Commentary by Cy. Mango and R. Scott, with the assistance of G. Greatrex, Oxford, 1997, AM 6063, [AD 570/1].
[29] Theophylacti Simocattae, *Historiarum libri octo*, recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae, MDCCCXXXIV, VI.10.10; *The History of Theophylact Simocatta*, An English Translation with Introduction and Notes Michael and Mary Whitby, Oxford, 1986, VI.10.10.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ex Historia Menandri Protectoris*, p. 405.

https://biblioteca-digitala.ro

ei la îndeplinire[32]. Potrivit relatării lui Menander Protector, generalul Ioannes ”a sosit în Peonia (Pannonia-n.n.) şi a strămutat pe Baian şi trupele avarilor pe pământul roman, transportând [peste fluviu] mulţimile barbare în corăbii mari. Se spune că au trecut pe pământul roman aproape şaizeci de mii de călăreţi bine înarmaţi. De aici i-a dus mai departe prin ţinutul illyrilor şi a ajuns iarăşi pe pământul scythilor. Acolo s-a pregătit să-i treacă din nou peste Istrus în aşa-numitele corăbii cu cârme de jur împrejur”[33].

La scurt timp, prin 580, în funcția de *quaestur Justiniani exercitus* a ajuns, se pare, prefectul Julianus. Acesta apare menţionat în *Historia ecclesiastica* a episcopului Ioannes de Ephesus cu titlul de *praefectus*, transcris parţial în limba syriacă, respectiv *ὕπαρχος (eparchos) NSYWS*[34]. Istoricul J.R. Martindale îl identifică cu un *quaestor Iustiniani exercitus* sau un *praefectus insularum*[35]. Este posibil ca el să-i fi urmat în funcţie chiar generalului Ioannes.

În primii ani ai secolului al VII-lea, funcţia de *quaestor exercitus* a fost deţinută, se pare, de generalul Bonosus. Spre o asemenea concluzie conduce o informaţie transmisă de Theophylaktus Simocatta, care precizează că în vara anului 602 Bonosus deţinea comanda flotei romano-bizantine trimisă să opereze pe Dunăre alături de forţele terestre comandate de generalul Petrus, fratele împăratului Mauricius, trimise împotriva sclavinilor[36]. Potrivit relatării lui Theophylaktus Simocatta, în debutul campaniei Petrus i-a scris lui Bonosus, care ”era un bărbat vestit din rândurile scutierilor împărăteşti, numit în mod obişnuit scribo de către mulţime. El avea în timpul acela sarcina să-l ajute pe comandantul Petrus. În scrisoare, cerea să trimită corăbii pentru trupele romane, ca să poată trece fluviul”[37]. Cu concursul flotei comandate de Bonosus, generalul Guduis, locotenentul lui Petrus, ”a trecut fluviul, a ucis o mulţime de duşmani, a luat prăzi numeroase şi s-a acoperit de mare slavă”[38].

Cu certitudine, generalii menţionaţi nu au fost singurii comandanţi care au deținut funcția de *quaestur Justinianus exercitus* pe durata funcţionării ei. Un sigiliu de plumb descoperit la Tomis poartă legenda ”Theodoro praef-

---

[32] Costel Chiriac, *Expediția avară din 578-579 și evidența numismatică*, în ”Arheologia Moldovei”, XVI, 1993, p. 191-203; G. Kardaras, *The Byzantine-Avar Cooperation against the Slavs (578)*, în vol. ”Aevum Medium. Zborník na počest Jozefa Hošša”, red. J. Zabojnik, Bratislava, 2006, p. 31-33.
[33] *Ex Historia Menandri Protectoris*, p. 405.
[34] John Bishop of Ephesus, *The Third Part of the Ecclesiastical History*, Now First Translated from the Original Syriac by R. Payne Smith, Oxford, 1860, p. 220; J.R. Martindale, *op. cit.*, p. 737.
[35] J.R. Martindale, *op. cit.*, p. 737.
[36] *The History of Theophylact Simocatta*, VIII.5.10-11.
[37] *Ibidem*.
[38] *Ibidem*, VIII.5.12.

https://biblioteca-digitala.ro

[ectus] insular[um]", respectiv "prefect al insulelor"[39]. Sigiliul a fost datat de diferiţii săi editori între secolul al V-lea şi al VII-lea[40]. Theodorus, *praefectus insularum*, este atestat, de altfel, prin cinci sigilii, provenite din matriţe diferite[41].

Pe baza respectivelor piese, istoricul Andreas Gkoutzioukostas identifică în demnitarul romano-bizantin un posibil *quaestor Justiniani exercitus*[42]. Titlul deţinut de Theodorus confirmă întrutotul o asemenea opinie.

Istoricul grec nu exclude posibilitatea ca funcţia de *quaestor exercitus* să fi fost deţinută şi de *eparchii* Sergius (secolul al VI-lea) şi Photius (secolele VI-VII)[43]. Acestora li s-ar putea adăuga *eparchii* sau foştii *eparchi* Areobindus (secolul al VI-lea), Chrestus (secolul al VII-lea) sau Theodosius (secolul al VII-lea). Deși atractive, asemenea opinii rămân deocamdată doar ipoteze neconfirmate de surse sau simple supoziţii.

Alţi cerţi sau posibili quaestores Justiniani exercitus. Alături de *quaestores Justiniani exercitus* înregistraţi, o serie de informaţii, provenite din unele izvoare juridice şi literare, permit identificarea şi a altor siguri sau ipotetici deţinători ai funcţiei, atât în timpul împăratului Justinianus I, cât şi a urmaşilor săi imediaţi. Unii dintre aceşti *quaestores Justinianii exercitus* pot fi identificaţi după nume, alţii rămân însă anonimi.

La 1 iunie 538, împăratul Justinianus I a emis *Novella LXIX (Ut omnes oboediant judicibus provinciarum et in criminalibus et in pecuniariis, et ibi negotia examinentus, nullo excepto per privilegium, nec huc conventi deducantur nisi sacra pragmatica forma exhiberi quempiam iusserit)*. În epilogul edictului imperial, între "preastrăluciţii prefecţi ai sacrelor pretorii", însărcinaţi cu punerea în aplicare a prevederilor actului juridic, este menţionat şi cel "peste insule (et insulis)"[44].

Este în afara oricăror discuţii că acest nenominalizat *praefectus insulis*, cu rang de *praefectus praetorio*, amintit în *Novella LXIX*, nu este alt

---

[39] M. Rostotsew, M. Prou, *Catalogue des plombs de l'antiquité du Moyen Âge et de temps modernes conservés au département des médailles et antiques de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1900, p. 280; G. Cantacuzène, *Poinds inédits trouvés dans la Petite Scythie*, în "Dacia. Recherches et decouvertes archéologiques en Roumanie", III-IV, 1927-1932, p. 611.

[40] G. Cantacuzène, *op. cit.*, p. 611; G. Zacos, A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, vol. I, part. 3, Basel, 1972, p. 1.659; I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 1. *Byzantine Seals with Geographical Names*, Sofia, 2003, nr. 37.1; J.R. Martindale, *op. cit.*, p. 1.266.

[41] A. Gkoutzioukostas, *op. cit.*, p. 111-112.

[42] *Ibidem*.

[43] *Ibidem*, p. 114.

[44] CIC, III, *Novella LXIX.4*.

https://biblioteca-digitala.ro

demnitar imperial decât *quaestor Justiniani exercitus*. Numele său nu este menţionat, ceea ce face ca discuţiile cu privire la identificarea lui să conducă la formularea a două ipoteze de lucru cu un grad identic de veridicitate.

Prima ipoteză pleacă de la opinia istoricilor care susţin că generalul Bonus, primul *quaestor Justiniani exercitus*, a deţinut funcţia până prin anii 552-553. În eventualitatea în care această opinie se confirmă, atunci respectivul *praefectus insulis* la care face trimitere *Novella LXIX* este unul şi acelaşi Bonus.

A doua ipoteză se fundamentează pe concluzia specialiştilor care susţin că generalul Bonus a ocupat funcţia de *quaestor Justiniani exercitus* în două rânduri: prima dată în anii 536-537, iar a doua oară înainte de 552. Într-o asemenea situaţie, care din punctul nostru de vedere este cea mai plauzibilă, acel *praefectus insulis*, respectiv *quaestor Justiniani exercitus*, este o cu totul altă persoană decât Bonus. Din păcate, din cauza absenţei informaţiilor numele său ne rămâne complet necunoscut.

Într-o lucrare de dată relativ recentă, consacrată istoriei provinciei Scythia Minor, istoricul Mihail Zahariade, prezentând negocierile curţii romano-bizantine cu avarii sosiţi la Dunărea de Jos, din anul 562, afirmă că cel care a purtat trative cu barbarii a fost *Germanus, quaestor Justiniani exercitus*[45].

În ceea ce ne privește, susținem că suntem în fața unei confuzii. La momentul sosirii avarilor la Dunărea de Jos funcţia de *quaestor Justiniani exercitus* era deţinută de generalul Justinus-Boraides, fiul patriciului Germanus. Suntem de părere că acest lucru a generat confuzia.

Admitem totuşi ca veridică ipoteza conform căreia spre sfârşitul domniei lui Justinianus I funcţia de *quaestor Justiniani exercitus* să fi fost deţinută de un general romano-bizantin cu numele de Germanus. Care a fost acesta vom căuta să identificăm în continuare pe baza puţinelor informaţii pe care le deţinem.

Potrivit ştirilor de care dispunem din perioada domniei lui Justinianus I, cunoaştem doi talentaţi generali cu numele de Germanus. Primul dintre ei a fost patriciul Germanus, nepotul împăratului Justinus I şi văr al lui Justinianus I. Cel de-al doilea a fost Germanus, fiul lui Dorotheus.

Patriciul Germanus s-a afirmat drept un remarcabil general atât pe parcursul domniei unchiului său, Justinus I, cât şi în prima parte a celei a vărului său Justinianus I. Multă vreme, însă, ostilitatea camarilei de la curtea lui Justinianus I, în frunte cu împărăteasa Theodora, l-a marginalizat şi l-a ţinut

[45] M. Zahariade, *op. cit.*, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro

departe de viaţa publică[46]. Pe baza informaţiilor pe care le deţinem putem reconstitui cu destulă fidelitate *cursus honorum* al patriciului Germanus:

527 – magister militum per Thraciam[47];

530 – magister equitum, în cadrul forțelor imperiale de la Dara, în Orient[48];

536 – magister militum per Africam[49];

540 – magister militum per Orientem[50];

550 – magister militum[51].

Patriciul Germanus a murit subit în toamna anului 550 în Thracia, în timp ce conducea, împreună cu fiii săi, generalii Justinus-Boraides și Justinianus, un corp de oaste romano-bizantin spre Italia, pentru a-l pune la dispoziția lui Belisarios, angajat în luptele cu ostrogoții[52]. Concluzia care se desprinde din toate constatările realizate în temeiul ştirilor disponibile este aceea că în perioada care a urmat organizării structurii militar-administrative *quaestura Justiniani exercitus*, patriciul Germanus nu a deţinut nicio comandă în cadrul trupelor romano-bizantine care au operat la Dunărea de Jos. Conchidem, deci, categoric, că el nu a exercitat niciodată funcţia de *quaestor Justiniani exercitus*.

Cel de-al doilea general romano-bizantin cu numele de Germanus se afirmă la aproape un deceniu după dispariţia primului. Fiu al lui Dorotheus, cel care în anul 530 a ocupat funcția de *magister militum per Armeniam*[53], Germanus îşi face intrarea pe scena politică şi militară a imperiului în contextul dramatic determinat de marea invazie a hunilor koutrigouri în imperiu, din primăvara anului 559, sub conducerea căpeteniei Zabergan[54].

---

[46] Prokopios, *The Secret History*, with Related Text, Edited and Translated, with an Introduction, by A. Kaldellis, Indianopolis-Cambridge, 2010, p. 23-24; a se vedea și ediția Procopius din Caesarea, *Istoria secretă*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, 1972, 5.8-9.

[47] Idem, *The Wars of Justinian* (în continuare, *The Wars*), Translated by H.B. Dewing, Revised and Modernized, with an Introduction and Notes, by A. Kaldellis, Maps and Genealogies by I. Mladiov, Indianapolis-Cambridge, 2014, VII.40.5.

[48] *Ibidem*, I.13.21.

[49] *The Chronicle of Marcellinus,* A Translation and Commentary B. Croke, Sydney, 1995, p. 46.

[50] *The Chronicle of John Malalas,* A Translation by Elizabeth Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, with B. Croke, Jenny Ferber, S. Franklin, A. James, D. Kelly, Ann Moffat, Ann Nixon, Melbourne, 1986, 18.87.

[51] Prokopios, *The Wars*, VII.40.1-8.

[52] *Ibidem*, VII.40.9.

[53] *The Chronicle of John Malalas*, 18.66.

[54] Cf. Agathias, *The Histories*, V.11.6; cf. *The Chronicle of John Malalas*, 18.129; cf. *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD*

https://biblioteca-digitala.ro

Cunoaştem din relatarea lui Agathias din Myrina că hunii koutrigouri, comandaţi de Zabergan, însoţiţi de cete de protobulgari şi de sclavini, profitând de faptul că în perioada iernii ”fluviul a îngheţat pe o adâncime considerabilă”, au trecut Dunărea ”ca pe uscat”, favorizaţi fiind de slaba apărare a *limes*-ului danubian, unde ”nu au întâlnit nicio armată de pază” şi ”găsind localităţile de acolo pustii şi neîntâlnind nicio piedică în înaintarea lor” au devastat regiunea[55].

Provinciile Scythia Minor şi Moesia Secunda, aflate pe direcţia principală a invaziei, au căzut pradă atacului barbarilor. Teritoriile Thraciei, unde invadatorii au înfrânt forţele romano-bizantine din zonă, făcându-i prizonieri pe comandanţii acestora, generalii Sergius şi Edermas, au împărtăşit aceeaşi soartă[56].

Succesele iniţiale înregistrate pe fondul anihilării posibilităţilor de ripostă ale armatei imperiale i-au permis lui Zabergan să lărgească aria de acţiune a forţelor sale. În acest scop el şi-a divizat forţele. Agathias din Myrina susţine că după pătrunderea în Thracia, şeful koutrigour ”şi-a împărţit armata, şi a trimis o parte în Grecia să prade şi să jefuiască locurile neapărate, iar şi un al doilea corp de oaste în Chersonesul Thracic”[57].

Confruntat cu puternica invazie, Justinianus I a demarat rapid măsuri care să permită imperiului preluarea iniţiativei militare şi alungarea barbarilor. Potrivit relatării cronicarilor Ioannes Malalas şi Theophanes Confessor, împăratul ”porunci să fie construite corăbii cu două punţi, care să meargă pe Dunăre şi să înfrunte în lupte pe barbarii care încercau să treacă fluviul”[58]. Fără îndoială, informaţiile cronicarilor amintiţi referitoare la construirea unei întregi flote sunt imposibil de admis. În primul rând, timpul prea scurt nu ar fi permis o asemenea întreprindere de amploare. Foarte probabil, a fost organizată o flotă din vasele avute la dispoziţie, pentru a fi apoi trimisă să opereze pe Dunăre.

Deşi autorii bizantini nu o exprimă explicit, informaţiile transmise de ei conduc la concluzia că flota dunăreană, care urma a fi organizată în regim de urgenţă, era destinată exclusiv întăririi apărării *limes*-ului danubian. În consecinţă, apare în afara oricărui dubiu faptul că aceasta urma a fi ataşată structurii militar-administrative care era *quaestura Justiniani exercitus*.

284-813. Translated with Introduction and Commentary by Cy. Mango and R. Scott with the assistance of G. Greatrex, Oxford, 1997, AM 6051 [AD 558/9].

[55] *Ibidem*; *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României),* vol. II, București, 1970, p. 356-357, nr. XLVII.

[56] *The Chronicle of John Malalas*, 18.129; *The Chronicle of Theophanes Confessor*, AM 6051 [AD 558/9]; Agathias, *The Histories*, V.11.6.

[57] Agathias, *The Histories*, V.11.6.

[58] *The Chronicle of John Malalas*, 18.129; *The Chronicle of Theophanes Confessor*, AM 6051 [AD 558/9].

https://biblioteca-digitala.ro

Nu insistăm asupra evenimentelor legate de invazia barbară în întreaga arie geografică afectată de aceasta. Pentru subiectul abordat de noi, singurele informaţii care prezintă importanţă sunt cele legate de evenimentele derulate în cursul atacului hunilor koutrigouri din corpul de oaste care a atacat Chersonesul Thracic.

Din relatarea lui Agathias din Myrina, autorul care realizează cea mai detaliată şi mai completă prezentare a luptelor pentru Chersonesul Thracic, cunoaştem că organizarea şi conducerea apărării acestuia a fost încredinţată de împărat tânărului şi talentatului general Germanus, fiul lui Dorotheus[59]. Tânărul general, consemnează cronicarul romano-bizantin, dispunea de o "capacitate proprie înnăscută", care îi permitea să "intuiască situaţia" şi să identifice "cel mai bun mod de a-i face faţă", care ştia însă, totodată, să "plece urechea la sfatul soldaţilor în vârstă şi mai experimentaţi din personalul său"[60].

Potrivit relatării lui Agathias din Myrina, într-o primă fază a bătăliei pentru Chersonesul Thracic koutrigourii au încercat prin atacuri repetate să ia cu asalt fortificaţiile peninsulei. Eşuarea acestor acţiuni i-a determinat pe barbari să abandoneze această tactică şi să recurgă la încercarea de a cuceri regiunea prin atacuri de pe mare. În acest scop, consemnează cronicarul romano-bizantin, barbarii au recoltat cantităţi mari de stuf "foarte lung cu o grosime şi o rezistenţă excepţională", pe care l-au legat cu sfori în fascicule, din care au confecţionat bărci de mari dimensiuni în care puteau intra patru bărbaţi înarmaţi, construind astfel "nu mai puţin de o sută cincizeci ambarcaţiuni de acest tip"[61].

Cu această flotilă improvizată, koutrigourii au întreprins o manevră prin apele golfului Aenus încercând să-i ia prin surprindere pe apărători. În acest scop, barbarii au încercat "să lanseze pe ascuns toate vasele în mare în apropierea ţărmului vestic al golfului, care mătură ţărmul în jurul oraşului Aenus"[62]. În aceste vase, susţine Agathias din Myrina, au fost îmbarcaţi "aproximativ şase sute de oameni", dotaţi cu lopeţi pentru vâslit, dar şi "puternic înarmaţi şi gata de acţiune"[63].

Generalul romano-bizantin a intuit cu mare precizie punctele slabe ale acţiunii barbarilor. Ca urmare, el a trimis împotriva flotilei acestora o escadră formată din "douăzeci de vase rapide cu cârme la prova şi pupa", cu echipaje complete "de vâslaşi şi cârmaci şi bărbaţi înarmaţi cu platoşe, scuturi, arcuri

---

[59] Agathias, *The Histories*, V.21-22; *The Chronicle of Theophanes Confessor*, AM 6051 [AD 558/9]; cf. I.I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium (veacurile III-VIII)*, București, 1976, p. 138.

[60] Agathias, *The Histories*, V.21.5.

[61] *Ibidem*, V.21.7.

[62] *Ibidem*, V.22.1.

[63] *Ibidem*, V.22.2.

https://biblioteca-digitala.ro

şi săgeţi şi securi”, care ”au acostat, ferite vederii, la gura de intrare în apă, în spatele zidului”[64].

În momentul în care bărcile barbarilor au încercat să acosteze la mal, a intrat în acţiune escadra romano-bizantină. A urmat o confruntare inegală, în cadrul căreia puternicele vase imperiale au spulberat complet flotila barbarilor. La finalul confruntării, scrie Agathias, barbarii ”au pierit la un om şi nici unul dintre ei a trăit să vadă din nou pământ uscat”[65].

Succesul pe mare i-a permis generalului romano-bizantin să declanşeze contraofensiva împotriva forţelor koutrigoure care acţionau pe uscat. Ca urmare, ”câteva zile mai târziu”, soldaţii săi ”s-au înarmat şi au întreprins o ieşire prin surprindere împotriva asediatorilor, al căror număr era încă foarte mare, dar al căror moral era la cel mai scăzut nivel datorită faptului că aceştia nu se refăcuseră după recenta şi fulgerătoarea lor înfrângere”[66]. În timpul acestei confruntări, luptând cu impetuozitate în fruntea ostaşilor săi, Germanus însuşi a fost destul de grav rănit. Referitor la aceste aspecte, Agathias scrie că ”Germanus, care fiind încă foarte tânăr, nu a fost într-adevăr suficient de matur pentru a-şi împiedica impulsurile sale naturale, ci, în schimb, a fost mai uşor influenţat de ardoarea tinerescă şi dragostea de glorie decât de considerente de prudenţă şi de siguranţă, s-a grăbit curajos în lupta împotriva duşmanului. Cu această ocazie, el însuşi nu s-a limitat la a da ordine şi la a-şi încuraja oamenii săi ca un general, ci a purtat greul luptei ca un soldat de rând. Ca rezultat al acestei impetuozităţi a fost lovit în coapsă de o săgeată şi foarte aproape obligat să se retragă din luptă. Dar, urgenţa situaţiei şi importanţa întreprinderii s-au dovedit mai puternice decât durerea lui, astfel că el nu a încetat să exercite comanda şi să-i îndemne pe ceilalţi până când a provocat pagube considerabile duşmanilor şi a nimicit un număr mare de ei”[67].

După victorie, flota romano-bizantină s-a deplasat la Dunăre pentru a bloca trecerea barbarilor, așa cum solicitase împăratul. Aflați într-o situație aproape fără ieșire, koutrigourii înfrânți s-au arătat dispuși să accepte condițiile de pace. Barbarii, scriu Ioannes Malalas și Theophanes Confessor, ”au cerut printr-un sol să li se permită să treacă Dunărea în condiții de siguranță”[68].

Întrucât singura flotă romano-bizantină despre care avem informații că ar fi operat împotriva koutrigourilor a fost escadra care a participat la confruntările pentru Chersonesul Thracic, considerăm că, cel mai probabil, tot aceasta a fost cea trimisă apoi să acționeze pe Dunăre. Întrucât misiunea ei a fost aceea de a consolida apărarea *limes*-ului danubian, considerăm că ea a

---

[64] *Ibidem*, V.22.4.
[65] *Ibidem*, V.22.5-9.
[66] *Ibidem*, V.23.2.
[67] *Ibidem*, V.23.3.
[68] *The Chronicle of Theophanes Confessor*, AM 6051 [AD 558/9].

https://biblioteca-digitala.ro

fost atașată structurii militar-administrative care a fost *quaestura Justiniani exercitus*. În acest caz, comandantul ei, generalul Germanus, fiul lui Dorotheus, apărătorul Chersonesului Thracic, a putut ocupa funcția de *quaestor Justiniani exercitus*.

În sprijinul ipotezei noastre vine și o informație indirectă. Cunoaștem din relatarea lui Agathias că Germanus era originar din Illyricum, din orașul Bederiana Dardaniei, asemenea împăratului, care la vârsta de opt ani l-a adus la Constantinopol, unde ”a primit o educație școlară aleasă și apoi a mers la universitate, unde a studiat limba latină, precum și limba greacă”[69]. În momentul atacului koutrigourilor, împăratul l-a însărcinat cu apărarea Chersonesului Thracic atât pentru a-i da un impuls în carieră, cât și pentru ”a-l împiedica de a-și risipi energiile și de a-și irosi averea în escapade sălbatice în atmosfera turbulentă a Hippodromului cu cursele sale de care și cu facțiunile sale populare, care toate tind să aibă un efect profund nesănătos asupra minții tinerilor”[70]. Importanta funcție de *quaestor Justiniani exercitus*, echivalentă celei a unui *praefectus praetorio*, în care a fost numit tânărul general, era una ideală pentru atingerea scopului urmărit de împărat. La data numirii, conform calculelor făcute de istoricul Ion I. Russu, generalul Germanus avea ”mai mult de 25 de ani”, fiind născut ”înainte de 534”[71].

Pe baza celor constatate, suntem în măsură să conchidem că, cel mai probabil, generalul Germanus a ocupat funcția de *quaestor Justiniani exercitus*, demnitate în care a fost învestit în primăvara anului 559, în contextul complex al acțiunilor politico-militare întreprinse de Justinianus I pentru anihilarea puternicei invazii a hunilor koutrigouri. Nu știm cărui comandant de la Dunăre i-a urmat Germanus în funcție. Credem însă că nu este exclus ca acesta să-i fi succedat generalului Bonus, aflat la al doilea său mandat de *quaestor Justiniani exercitus*.

Când și-a încheiat comandantul romano-bizantin funcționarea în calitate de *quaestor Justiniani exercitus* nu putem preciza cu exactitate. Este însă foarte posibil ca acest lucru să se fi produs încă în vara anului 559, în condițiile legate de organizarea expulzării hunilor koutrigouri la nord de Dunăre. Cunoaștem din relatarea contemporană a lui Ioannes Malalas că, acceptând solicitarea koutrigourilor de a fi lăsați să revină la nord de Dunăre, împăratul Justinianus I ”l-a trimis pe Justinus, nepotul său, couropalates, să ducă la îndeplinire acest lucru”[72]. O informație identică se regăsește și în cronica mai târzie a lui Theophanes Confessor[73].

---

[69] Agathias, *op. cit.*, V.21.3.
[70] *Ibidem*, V,21.4.
[71] I.I. Russu, *op. cit.*, p. 138, n. 151.
[72] *The Chronicle of John Malalas*, 18.129.
[73] *The Chronicle of Theophanes Confessor*, AM 6051 [AD 558/9].

https://biblioteca-digitala.ro

Întrebarea care se pune este dacă pentru îndeplinirea acestei sarcini prinţul Justinus va fi fost învestit în 559 şi în calitatea de *quaestor Justiniani exercitus*? Informaţiile succinte pe care le deţinem permit şi o asemenea interpretare. De altfel, unii istorici îl includ în rândul acestora, chiar dacă, aşa cum am văzut, datează momentul învestirii sale câţiva ani mai târziu şi într-un alt context politico-militar[74].

În ceea ce ne priveşte, cu titlu de ipoteză susţinem ca foarte plauzibilă posibilitatea ca în vara anului 559, în condiţiile excepţionale generate de nevoile rezolvării problemelor create de invazia hunilor koutrigouri, împăratul Justinianus I să îl fi delegat, temporar, în funcţia de *quaestor Justiniani exercitus* pe nepotul său Justinus, *couropalates*. În acest caz, el l-a înlocuit în funcţie pe generalul Germanus, fiul lui Dorotheus.

În altă ordine de idei, nu poate fi exclus faptul ca mandatul încredinţat de Justinianus I prinţului Justinus, pentru rezolvarea problemelor de la Dunărea de Jos, să fi fost unul superior celui de *quaestor exercitus*. Într-o asemenea situaţie, *quaestor Justinuanus exercitus* aflat în funcţie, probabil unul şi acelaşi cu generalul Germanus, fiul lui Dorotheus, a fost, cu certitudine, subordonat acestuia, pe durata prezenţei sale în regiune. Informaţiile pe care le deţinem fac însă ca şi această opinie să rămână la nivelul actual al cercetării problemei doar o ipoteză de lucru. Într-un astfel de caz, exercitarea funcţiei de *quaestor Justiniani exercitus* de către generalul Germanus s-a prelungit până anterior anului 562, când comandant al frontierei Dunării este menţionat generalul Justinus-Boraides.

Alte informaţii despre prezenţa lui Justinus, *couropalates*, la Dunărea de Jos nu avem. În consecinţă, nu ştim când s-a încheiat misiunea lui în regiune, nici dacă în această perioadă a exercitat într-adevăr funcţia de *quaestor Justiniani exercitus*. Chiar dacă viitorul împărat a exercitat această funcţie pe perioada prezenţei sale la Dunărea de Jos, aceasta a fost una de scurtă durată. În concluzie, considerăm exercitarea funcţiei de *quaestor Justiniani exercitus* de către Justinus *couropalates* ca fiind foarte posibilă, dar nu certă. În cazul în care Justinus, *couropalates*, a exercitat funcţia de *quaestor Justiniani exercitus,* este foarte probabil ca, la încetarea mandatului, cel care i-a succedat în funcţie să fi fost chiar vărul său, talentatul şi capabilul general Justinus-Boraides.

Sub urmaşii lui Justinianus I, împăraţii Justinus II şi Tiberius II Constantinus, informaţiile provenite din unele izvoare juridice permit identificarea şi a altor generali romano-bizantini care au exercitat comanda în *quaestura Justiniani exercitus*. Ei completează lista celor care au deţinut funcţia de *quaestor Justiniani exercitus*.

---

[74] M. Zahariade, *op. cit.*, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro

În primul său an de domnie, respectiv la o dată cuprinsă între 15 noiembrie 565 și 15 noiembrie 566, împăratul Justinus II emitea *Novella CXLVIII (De indulgentia reliquorum publicorum)*, prin care locuitorii imperiului erau scutiți de plata unor restanțe a dărilor datorate. Printre demnitarii imperiali însărcinați cu punerea în aplicare a edictului imperial se număra și ”prea strălucitul Justinianus, prefect al unităților militare din Moesia și Scythia (vel gloriosissimi Justiniani praefecti numerorum militarium in Moesia et Scythia)”[75].

Textul edictului imperial ne permite identificarea unui alt *quaestor Justiniani exercitus* în persoana generalului Justinianus, a cărui identificare nu este dificil de realizat, din punctul nostru de vedere. Cu certitudine, acesta este cel de-al doilea fiu al patriciului Germanus, frate al generalului Justinus-Boraides, nepot al împăratului Justinianus I și văr al lui Justinus II. Având în vedere momentul atestării lui în calitate de *quaestor Justiniani exercitus,* putem aprecia că el i-a urmat în funcție chiar fratelui său, Justinus-Boraides.

Funcționarea generalului Justinianus în demnitatea de *quaestor Justiniani exercitus* a fost una extrem de scurtă, de circa un an de zile sau chiar mai puțin. Se pare că chiar în cursul anului 566 el a fost înlocuit cu generalul Baduarius.

În aprilie 575, împăratul Tiberius II Constantinus (578-582) emitea *Novella CLXIII (De relevatione tributorum),* prin care erau acordate o serie de facilități fiscale locuitorilor rămași restanți la plata unor dări. În capitolul II al edictului, între demnitarii însărcinați cu punerea în aplicare a dispozițiilor imperiale se număra și ”magistratul insulelor și al unităților militare așezate în Scythia și Moesia (magistratum insularum et militarium ordinum in Scythia et Moesia collocatorum)”[76].

Faptul că acest magistrat al insulelor și al unităților militare din Scythia și Moesia a fost *quaestor Justiniani exercitus* este în afara oricărei discuții. Numele său ne rămâne însă necunoscut. Putem aprecia însă că funcționarea acestui nenominalizat *quaestor Justiniani exercitus* se încadrează între cele ale generalilor Baduarius și Ioannes. Dacă este dificil să acceptăm că el i-a succedat primului, datorită perioadei mari de timp de aproape un deceniu între atestările lor în funcție, admitem însă ca absolut plauzibilă posibilitatea ca el să-i fi precedat lui Ioannes.

Considerații finale. În perioada 538 - c. 614, provinciile dunărene Moesia Secunda și Scythia Minor, alături de provinciile Caria, Insulele Ciclade și Cyprus, au format o unitate militar-administrativă distinctă, echivalentă unei prefecturi de pretoriu, *quaestura Justiniani exercitus*. Noua

---

[75] CIC, III, *Novella CXLVIII*; cf. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 238, Appendix III.
[76] CIC, III, *Novella CLXIII.II*.

https://biblioteca-digitala.ro

structură era condusă de un *quaestor Justiniani exercitus*, cu rangul unui *praefectus praetorio*, care cumula atribuțiile civile și militare ale funcției.

În perioada funcționării acesteia, sursele juridice, literare și sigilografice au permis identificarea a 12 *quaestores Justiniani exercitus*. Dintre aceștia, 11 pot fi considerați ca fiind cerți, iar unul incert. Cei 12 *quaestores Justiniani exercitus* identificați sunt următorii: Bonus, de două ori (18 mai 536 - p. 18 august 537 și ante 552 - 553); un nenominalizat (ante și post 1 iunie 538); Germanus, fiul lui Dorotheus (primăvara - vara 559, sau chiar până ante 562); Justinus, *curopalates* (vara 559) - incert; Justinus-Boraides (ante 562 - c. 565), Justinianus (565 - 566); Baduarius (566 - 567), un alt nenominalizat (575); Ioannes (578); Julianus (580); Bonosus (602); Theodorus (începutul secolului al VII-lea - ante 614).

Quaestores Justiniani exercitus (536 - c. 614)

1. Bonus, *quaestor exercitus* prima oară (18 mai 536 - p. 18 august 537).

2. un nenominalizat, *praefectus insulis* (ante și post 1 iunie 538).

3. Bonus, a doua oară, *praefectus ex Moesia ad Istrum fluvium porrecta* (ante 552 - 553).

4. Germanus, fiul lui Dorotheus (primăvara - vara 559 sau chiar până ante 562).

5. Justinus, *curopalates* (vara 559) - incert.

6. Justinus-Boraides (ante 562 - c. 565).

7. Justinianus, *praefectus numerorum militarium in Moesia et Scythia* (565 - 566).

8. Baduarius, *duci praecepisse ut e Scythia et Mysia collectis* (566 - 567).

9. un nenominalizat, *magistratum insularum et militarium ordinum in Scythia et Moesia collocatorum* (575).

10. Ioannes, ”conducător al insulelor” *şi* ”guvernator peste oraşele din Praefectura Illyricum” (578).

11. Julianus, *NSYWS = praefectus*, respectiv *ὑπαρχος (eparchos)* (580).

12. Bonosus (602).

13. Theodorus, *praefectus insularum* (începutul secolului al VII-lea - ante 614).

https://biblioteca-digitala.ro

DATE PRIVIND REUTILIZAREA CASTRELOR ROMANE DIN TRANSILVANIA ÎN EVUL MEDIU

BORDI ZSIGMOND LÓRÁND[1]

DATA ABOUT THE REUSING OF THE ROMAN CASTRA IN TRANSYLVANIA IN THE MIDDLE AGES

ABSTRACT

The study presents the analysis of the possibility of the reusing of the Roman Castra based by the way of filling up the defense ditches.

Analyzing their stratigraphy, it has been noted that in a number of cases, before the complete demolition of the ruins, there was an intervention in the dump that filled the trenches: the old trenches were rearranged, or new ditches, smaller than the original ones, were made. These, corroborated with the medieval archaeological founds and the written sources, lead to the conclusion that some of the Castra were reused in the Middle Ages as fortress or fortified manors.

Keywords: Roman Castra, reusing, Middle Ages, fortress, fortified manors.

Într-un articol publicat cu câțiva ani în urmă[2], a fost lansată posibilitatea reutilizării în cursul evului mediu a castrelor romane din Trei Scaune (județul Covasna). Rediscutarea acestei probleme pare necesară, datorită observațiilor oarecum justificate ale unor colegi arheologi, conform cărora prezența materialului ceramic medieval pe teritoriul castrelor romane poate reprezenta doar urme de locuire și nu înseamnă implicit refolosirea lor ca fortificații.

Deoarece castrele romane au fost distruse în majoritatea cazurilor, ele nu mai păstrează elemente de fortificație vizibile, zidurile lor, chiar dacă au existat amenajări realizate în evul mediu, au dispărut fără urme. Prin urmare am considerat oportună cercetarea șanțurilor (*fossa*) – singurele elemente de apărare studiabile –, care până la urmă au reușit să ofere informațiile necesare cu privire la tema studiată.

Rămase neîntreținute după retragerea autorităților și armatei romane, castrele au început să se ruineze, zidurile lor să se prăbușească, ceea ce a dus

---

[1] Doctor în istorie, Direcția Județeană pentru Cultură Covasna – Sfântu Gheorghe; e-mail: bordi_lorand@yahoo.com.

[2] Bordi Zsigmond Lóránd, *Fortificații din secolele XIII-XVIII în Trei Scaune*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, II, Făgăraş, 2013, p. 107-126.

https://biblioteca-digitala.ro

la umplerea șanțurilor de apărare, care după un mileniu au devenit denivelări ușor albiate sau au dispărut complet. Prăbușirea zidurilor de incintă a castrelor au lăsat în urma lor circumvalațiuni formate din vestigiile zidului de incintă și al *agger*-ului (cel mai bun exemplu în acest sens este castrul de la Brețcu – **Fig. 1**), care nu erau prea diferite ca formă de valurile care apărau fortificațiile de pământ din evul mediu timpuriu. Ruinele castrelor, dublate de șanțuri de apărare, puteau astfel servi ca fortificații.

Studiind profilele secțiunilor care au fost trasate prin șanțurile de apărare am putut ajunge la concluzia că există cazuri în care s-a intervenit ulterior în acestea, ele fiind curățate parțial sau integral, ori stratul de dărâmătură a zidurilor lipsește sau este foarte redus, fapt ce poate indica refolosirea castrului.

Reevaluând pe baza acestui punct de vedere ruinele celor cinci castre romane din județul Covasna (la Baraolt, Olteni, Boroşneu Mare, Breţcu şi Comolău – **Fig. 2**), s-a putut constata că în cel puțin trei dintre cazuri există urme de intervenție în șanțurile de apărare a acestora și, implicit, semne de reutilizare a lor în evul mediu.

Castrul de la Baraolt[3], care se găsea la cca. 3 km spre vest de centrul localității, la nord de intersecția dintre DJ131 și DC38, iese din discuție din punctul de vedere al studiului de față, deoarece, fiind identificat și cercetat doar prin metode noninvazive[4], nu dispunem de date privind modul de umplere al șanțului de apărare.

Castrul de la Olteni[5], de formă trapezoidală (99x144x92x131 m), cu latura scurtă orientată spre est, se găsea pe terasa înaltă a Oltului, în partea nordică a localității, suprafața lui fiind ocupată în mare parte de castelul în stil *Empire* al familiei Mikó (**Fig. 3**)[6]. Zidul de incintă al castrului a avut grosimea de 1 m, fiind îngroșat până la 1,20-1,30 m în regiunea colțurilor. Dintre porțile castrului au fost dezvelite cele de pe laturile de vest și de sud (*porta praetoria* și *porta principalis sinistra*), respectiv unul dintre turnurile porții de pe latura estică (*porta decumana*), cea de pe latura nordică găsindu-se sub clădirile moderne.

Șanțul de apărare – care a fost cercetat în regiunea colțului nord-vestic, respectiv pe latura sudică –, înconjura complet fortificația; în prezent tronsonul de pe latura estică a dispărut datorită eroziunii malului. Șanțul, aflat la 0,80-0,90 m de zidul de incintă, a fost săpat în formă de V cu gura largă, cu

---

[3] Paulovics István, *Dácia keleti határvonala és az úgynevezett "dák"-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 60-62, fig. 11.

[4] Alexandru Popa, *Castrul roman de la Baraolt? Contribuții la repertoriul arheologic al județului Covasna*, în "Angustia", 19, Sf. Gheorghe, 2015, p. 163-173.

[5] Nicolae Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în "Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz", 44, Mainz, 1997, p. 61-62.

[6] Székely Zoltán, *Castrul roman de la Olteni*, în "Aluta", 10-11, 1978-1979, p. 55-58.

https://biblioteca-digitala.ro

deschiderea între 100-120°, a avut lățimea de cca. 5,40-5,80 m, cu adâncimea cuprinsă între 2,15-2,30 m.

Modul de umplere a șanțului arată în mod diferit în cazul celor două profile care au putut fi studiate. În cazul secțiunii S.1/1968 (**Fig. 4**), deschisă pe latura vestică, șanțul este umplut de un strat de dărâmătură (moloz), urmat de un rând de bolovani, acoperiți la rândul lor de un alt strat de moloz. Lipsa pietrelor de mari dimensiuni din nivelul inferior de moloz, care ar fi trebuit să umple acest nivel în momentul prăbușirii zidului de incintă, indică o curățare a șanțului, care pe baza liniei marcate de stratul de pietre din zona de mijloc pare să fi avut în evul mediu aceeași formă cu cel din epoca romană, dar cu dimensiuni puțin mai mici (lățime: cca. 5 m, adâncime: cca. 2,10 m).

Șanțul de pe latura nordică, secționat (S.II/1968) la cca. 40 m spre nord de punctul precedent, prezintă o cu totul altă stratigrafie. Aici nivelul inferior de umplutură este format dintr-un strat de moloz amestecat cu pietre, cu partea superioară albiată, care umple șanțul roman până la jumătate, peste care se găsește un strat de pământ măzăros (**Fig. 5**). Și în acest caz se poate observa intervenția urlterioară, marcată prin albierea părții superioare a stratului de dărâmătură[7], care împreună cu peretele exterior al fossei formează un șanț cu secțiunea trapezoidală, lată de 5,20 m și adâncă de cca. 1,25 m.

Dintr-o scrisoare din anul 1795, în care a fost menționată nivelarea unui colț neprecizat al ansamblului, reiese că valul format după prăbușire, zidul de incintă al castrului se păstra în condiţii de conservare relativ bune şi la acea dată[8], fiind demolat complet abia în jurul anului 1827 cu ocazia construirii castelului actual. Zona castrului a fost cunoscută de către localnici sub denumirea de *Cetate* sau *Cetatea* (*Vár*), fapt atestat de toponimul *Dosul cetății* (*Vármege*) dat terenului aflat la nord de acesta, în zona în care a fost descoperită o așezare eneolitică al grupului cultural Ariușd[9].

Nu dispunem de date de factură arheologică cu privire la alte amenajări medievale în perimetrul ruinelor castrului, cu excepția unei clădiri de mici dimensiuni (3,5x3,5 m, cu zidărie groasă de 0,90 m), nedatată, ridicată pe latura estică, deasupra ruinelor porții *decumana* (**Fig. 5**), care a fost descrisă ca un turn[10], dar care, mai ales datorită grosimii zidurilor, pare a fi mai degrabă

---

[7] Dacă nu s-ar fi intervenit în stratul de dărâmătură acesta ar forma un strat uniform, așezat în pantă, cu căderea spre exterior.

[8] Székely Zoltán, *Jelentés a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum 1945. és 1953. évek között végzett régészeti kutatásairól*, în ”A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Emlékkönyve”, red. Székely Zoltán, Târgu-Mureş, 1955, p. 35.

[9] Sztáncsuj Sándor József, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2015, p. 86-87.

[10] Székely Zoltán, *Castrul de la Olteni. Noi rezultate ale cercetărilor de teren din anii 1987-1988*, în ”Arheologia Moldovei”, 16, 1993, p. 280; idem, *Az Oltszemi római*

https://biblioteca-digitala.ro

vestigiile unei clădiri cu una sau două încăperi, având o funcție necunoscută momentan.

Rolul în evul mediu al ruinelor castrului nu este cunoscut, dar pare probabil că a fost folosit încă din secolul al XIII-lea ca reşedinţă (*curte nobiliară*) fortificată a strămoşilor familiei Mikó, în incinta ei găsindu-se conacul familiei, care a fost jefuit de către secuii din scaunul Sepsi în anul 1342[11].

Castrul de la Boroşneu Mare a fost un castru auxiliar, situat în partea centrală a județului Covasna, într-o zonă cu deschidere către Pasul Buzău[12]. Fortificația, cu dimensiunile de cca. 90x70 m, a fost apărată de un șanț în formă de V, cu deschidere de 108°, având lățimea gurii de cca. 5-5,5 m și adâncimea de cca. 2 m. După retragerea armatei și administrației romane, castrul a fost locuit de către purtătorii culturii Sântana de Mureş-Cerneahov (secolele III-IV)[13], după care a fost abandonat timp de aproape un mileniu.

Din profilul secțiunii S.1[14] deschisă pe latura estică (**Fig. 6**), reiese că din stratul de umplutură din nivelul inferior al șanțului lipsesc aproape în totalitate pietrele sau urmele de mortar, umplutura de aici fiind similară cu ”stratul roman” consemnat și în interiorul fortificației. Stratul de dărâmătură format din blocuri mari de piatră spre fund, urmat de pietre mai mici depuse pe peretele dinspre zidul de incintă, apare deasupra acestui strat, pornind de la nivelul humusului și marcând un șanț de dimensiuni mai mici (lățime de cca. 4-4,5 m), cu deschiderea de cca. 90°. Lipsa stratului de dărâmătură la nivelul inferior poate fi explicată doar prin curățarea șanțului de pietrele și molozul căzut ca urmare a dărâmării naturale a zidului de incintă și săparea unui șanț nou. Stratul de dărâmătură existent pare a fi rezultatul demolării resturilor zidului de incintă, în cursul căruia blocurile mai mari au fost alese, în timp ce pietrele mai mici au fost lăsate să curgă în șanț. Acest fapt indică curățirea șanțului de apărare în cursul evului mediu timpuriu și implicit posibilitatea reutilizării ruinelor castrului, atestat și de fragmentele ceramice de factură medievală aparţinând unor oale modelate pe roata înceată, databile pentru

---

tábor (Háromszék -Kovászna megye) 1987-1988. évi ásatások, în ”Communicationes Arhæologicae Hungariæ”, 1993, p. 51-53.

[11] *Documente privind Istoria României* (în continuare, *DIR*). *C. Veacul XIV. Transilvania*, vol. IV (1341-1350), București, Editura Academiei RPR, 1955, p. 98-99.

[12] Bordi Zsigmond Lóránd, Al. Popa, *Castrul roman de la Boroşneu Mare: o sută de ani de la prima cercetare arheologică sistematică*, în ”Acta Siculica. 2012-2013”, 2014, p. 261-308.

[13] *Ibidem*, p. 266; pl. 17.

[14] *Ibidem*, pl. 15/2.

https://biblioteca-digitala.ro

secolele XIII-XIV[15], respectiv un fragment de ulcior din secolul al XIV-lea[16] şi unul din secolul al XV-lea[17], care au fost descoperite pe teritoriul castrului.

Izvoarele medievale sunt extrem de lacunare privind localitatea medievală, care este atestată prima dată cu ocazia colectării dijmei papale din anul 1332[18], nefăcându-se referiri la existența unei fortificații pe teritoriul ei. Prin urmare, rolul fortificației, care era cunoscută sub denumirea de *Cetate* (*Vár*)[19], nu este cunoscut, dar pe baza fragmentelor de ulcioare, care făceau parte din categoria ceramicii de lux, respectiv a menționării în anul 1415 al unui anume ”Nicolaus filius Pethew de Barasnaw”[20], unul dintre fruntașii scaunului Sepsi, se poate presupune că cel puțin la finele secolului al XIV-lea și în secolul următor aici a existat o curte nobiliară asemănătoare cu cea de la Olteni.

Nu dispunem de date cu privire la demantelarea completă a ruinelor, dar se poate presupune că aceasta a avut loc în cursul secolelor XV-XVI, pietrele excavate fiind folosite la construcţiile locale, respectiv – probabil –, la ridicarea cetăţii de la Leţ - Varheghiu.

Ruinele **castrului de la Breţcu**, situate la nord-est de sat, se păstrează în condiţii excepţionale şi în prezent, sub forma unui val având la bază lăţimea de cca. 6 m şi o înălţime cuprinsă între 1,60 şi 3,5 m, care închide un patrulater (**Fig. 1**). Cercetările arheologice sistematice efectuate sub conducerea lui Emil Panaitescu (1925-1926) şi Mihail Macrea (1950), au evidențiat o fortificație cu dimensiunile de 178x141 m, despre care se presupune că a avut o fază de pământ, care a precedat-o pe cea de piatră. Cercetările au stabilit că fortificația a fost dotată cu ziduri duble: un zid exterior gros de 1,00-1,20 m[21], respectiv un zid interior gros de 0,80-1,00 m[22], situate la cca. 5 m unul de celălalt. Porţile erau flancate de turnuri pătrate (5x5,40 m), exceptând pe cele de pe latura nordică, care erau trapezoidale (11,70x7,20x7,70 m), în timp ce colțurile erau prevăzute cu turnuri rotunde având diametrul cuprins între 5 și 6 m. În faţa zidului de incintă, la cca. 2,50 m de acesta se găsea un şanţ cu secțiunea în

---

[15] *Ibidem*, p. 266; pl. 4/11, 14/4, 16/13-15.

[16] Muzeul Național Secuiesc (în continuare, MNS), nr. inv. 16677.23.

[17] Idem, nr. inv. 16677.29.

[18] *DIR. C. Veacul XIV. Transilvania*, vol. III (1331-1340), București, Editura Academiei RPR, 1954, p. 151.

[19] În anul 1865, la Boroșneu Mare este menționat toponimul *Dealul cetății* (cf. Csáki Árpád (red.), *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864-1865. Székelyföld és térsége. I.*, Budapest - Sepsiszentgyörgy, 2012, p. 100.

[20] Szabó Károly (red.), *Székely Oklevéltár,* 1, Kolozsvár, 1872, p. 109.

[21] Fundația zidului, care se păstrează în prezent cu o înălţime de 1,20-2,00 m, a fost săpată în solul viu.

[22] Zidul interior a fost clădit pe suprafața solului viu; este mai degrabă un zid de sprijin al *aggerului*, decât un zid de incintă propriu-zis.

https://biblioteca-digitala.ro

formă de V, lat de 5,00-5,30 m şi adânc de 2,10-2,40 m. Materialul arheologic publicat este de factură preistorică şi antică[23].

Chiar dacă nu sunt dovezi privind prezenţa materialului arheologic medieval[24], există câteva argumente privind utilizarea ruinelor castrului ca fortificaţie în evul mediu. În primul rând este frapantă cantitatea extrem de redusă de piatră care se poate observa în dărâmătura din jurul vestigiilor castrului, situație ce indică faptul că pietrele prăbușite ale zidurilor au fost îndepărtate și reutilizate, fără a se atinge de restul ansamblului. Raportul stratului de moloz cu vestigiile zidului de incintă (**Fig. 7**), indică mai degrabă o prăbușire a acestora într-o fază târzie a distrugerii decât cea a zidurilor originale. În ceea ce privește modul de umplere a șanțurilor de apărare, acestea sunt umplute doar cu moloz și pietre mici, dar într-un caz, cel al secțiunii B/1950, deschisă pe latura vestică, în profil se poate observa același mod de umplere cu un strat de pietre având forma aproximativă a șanțului cuprins între două nivele de moloz (**Fig. 8**), care a fost surprins la Boroșneu Mare, ceea ce indică faptul că în acest loc șanțul mai era încă funcțional în momentul prăbușirii zidului. Fortificarea relativ târzie a pasului Oituz[25] se poate datora de asemenea existenţei unei fortificaţii medievale ridicate prin reutilizarea valurilor apărute în urma ruinării incintei. Un al treilea argument este însăşi păstrarea în condiţii bune a ruinelor, ştiindu-se faptul că celelalte vestigii romane (aşezarea civilă şi termele) au fost demolate aproape complet, iar pietrele zidăriei ar fi reprezentat, ca şi în alte locuri, un material de construcţii uşor de obţinut. Trebuie menţionat, totodată, că localitatea Breţcu, chiar dacă se află în gura pasului Oituz, direcţie principală a invaziilor moldoveneşti și turco-tătare din secolul al XVI-lea, nu a ridicat nici o fortificaţie în jurul bisericii, cum au făcut alte localităţi mai puţin expuse. Prin urmare, se poate concluziona că ruinele castrului au putut fi folosite până în secolul al XVI-lea ca fortificaţie de graniţă, după care au devenit loc de refugiu al comunităţii în faţa invaziilor.

Fortificația de la Comolău, de formă pentagonală (70x70x40x50x20 m), se găseşte pe marginea unei terase înalte, lângă localitatea Reci, fiind separată de restul terasei la vest și nord de un şanţ de mari dimensiuni (lăţime 50 m, adâncime 10-12 m), respectiv de valea adâncă și abruptă a Văii Comolăului la est (**Fig. 9**). Ruinele fortificației au existat într-o formă aproape

---

[23] N. Gudea, *Castrul roman de la Breţcu*, în ”Acta Musei Porolissensis”, IV, 1980, p. 255-366.

[24] Alexandru Ferenczi menționa însă existența unor urme medievale în jurul castrului (*Raport asupra unei excursiuni arheologice în judeţul Trei-Scaune*, în ”Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţiunea pentru Transilvania”, I. 1926-1928, 1929, p. 243); cf. N. Gudea, *op. cit.*, p. 262.

[25] Bordi Zsigmond Lóránd, *Az Ojtoz-szorosi Rákóczi-vár 2004. évi régészeti kutatása*, în ”Acta Siculica. 2007”, Sf. Gheorghe, 2008, p. 306.

https://biblioteca-digitala.ro

neschimbată până în jurul anului 1819, când au fost demolate, materialul rezultat fiind folosit la realizarea drumului ce leagă Braşovul de Tg. Secuiesc[26].

Situl fost cercetat în cursul anilor 1909-1910 de custozii Muzeului Național Secuiesc[27], repectiv în 1942 de către Zoltán Székely. Acesta din urmă, în volumul dedicat rezultatelor cercetării[28], vorbea despre o fortificație romană de formă pentagonală, cu turnuri dreptunghiulare la trei dintre colțuri, respectiv câte un turn de poartă pe laturile de sud și de vest (**Fig. 10**), menţionând doar descoperirea de materiale arheologice de factură romană şi din perioada epocii migraţiilor.

În urma cercetărilor efectuate în anul 1949, Constantin Daicoviciu punea sub semnul întrebării rezultatele cercetărilor anterioare şi nega totodată caracterul roman al fortificaţiei cu ziduri de piatră, declarând că ”în forma ei de astăzi, cetăţuia e fort medieval-modern”, presupunând doar existenţa cel mult a unei fortificaţii de pământ în epoca romană[29].

În urma reevaluării săpăturii, efectuată pe baza jurnalului de șantier din 1942 și a fotografiilor realizate în cursul săpăturii[30], s-a ajuns la concluzia că fortificația de piatră a avut o cu totul altă formă decât cea publicată și încetățenită în bibliografia de specialitate. Au putut fi identificate cu certitudine turnul din colțul nord-vestic și zidurile de incintă legate de ea, o structură cu mai multe încăperi pe latura vestică, o clădire de formă dreptunghiulară (turn?) pe latura sudică, respectiv o structură circulară prezentând urme de refacere în colțul sud-estic, care luate împreună (**Fig. 11**) formează o planimetrie care nu se aseamănă cu cea a castrelor romane clasice. Cercetările magnetometrice efectuate pe platoul fortificației[31] au relevat structuri subpământene (**Fig. 12**), care nu seamănă deloc cu compartimentarea specifică a castrelor romane. De asemenea, forma şi dimensiunile şanţului de apărare sunt mai degrabă de factură medievală (cu analogii la cetățile de la Feldioara, Leț-Varheghiu sau Odorheiu Secuiesc-Cetatea Ciuntită), decât romană.

În cursul studierii materialului arheologic s-a putut stabili că și în acest caz avem de-a face cu o prezenţă medievală destul de intensă[32], reprezentată

---

[26] Csáki Árpád, *op. cit.*, p. 112.

[27] Csutak Vilmos, László Ferenc, *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908-1909. évi állapotáról*, Sepsiszentgyörgy, 1910, p. 50-51; idem, *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910-1911. évi állapotáról*, Sepsiszentgyörgy, 1912, p. 60-61.

[28] Székely Zoltán, *A komollói római tábor*, Cluj, 1943.

[29] Constantin Daicoviciu, *Graniţa de est a Daciei şi triburile libere dela hotarele de răsărit ale Daciei*, în ”Studii și cercetări de istorie veche”, 1, 1950, p. 117.

[30] Al. Popa, Bordi Zsigmond Lóránd, *Studii asupra granițelor romane din Dacia. Fortificația de la Comolău*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2016.

[31] *Ibidem*, p. 53-56.

[32] Materialul ceramic medieval reprezintă 5,87% din ceramica ajunsă în Muzeul Național Secuiesc.

https://biblioteca-digitala.ro

de fragmente de oale[33] şi ulcioare[34] datând din secolele XIII-XIV, respectiv material ceramic datând din secolelec XVI-XVII[35].

În concluzie, se poate afirma că fortificația cunoscută în prezent drept *castrul roman de la Comolău* este mai degrabă o fortificație medievală aparținând principilor Transilvaniei, ridicată probabil în cursul secolului al XVI-lea, care a și fost atestată documentar de un act emis la 10 octombrie 1600, în care ”Blasiu Pokai de Swgod” a fost numit în funcția de jude regal al scaunului Ciuc-Gheorgheni-Cașin ”in castris nostris ad possessionem Komollo, penes fluvium Feketeügy”[36]. Existența unei fortificații medievale la Comolău este confirmată de asemenea și de harta Transilvaniei[37] realizată de Johannes Praetorius (1630-1680), în care localitatea apare ca una dintre fortificațiile din Principatul Transilvaniei (**Fig. 13**).

Pentru soluționarea problemei care a apărut în urma reevaluării rezultatelor cercetării, va trebui să se stabilească contextul din care provine bogatul material ceramic de factură romană (peste 83% din materialul adunat), respectiv dacă pe platoul fortificației de la Comolău a existat o așezare civilă sau o fortificație romană.

În cazul celui de-al șaselea castru din sud-estul Transilvaniei, cel de la **Râşnov** (*Cvmidava*), nu sunt publicate profile ale secțiunilor care taie șanțurile de apărare[38], prin urmare nu se poate stabili dacă aici au avut loc sau nu lucrări de reamenajare a acestora, deși ruinele castrului de aici ar putea intra în discuție ca una dintre cetățile de lemn autorizate de coroană pentru Cavalerii Teutoni în actul de donație a Țării Bârsei.

În concluzie, în cazul tuturor castrelor din sud-estul Transilvaniei care au putut fi studiate din punctul de vedere al modului de umplere a șanțurilor de apărare, s-a putut constata că în cursul evului mediu s-a intervenit asupra acestora, indicând posibilitatea refolosirii ruinelor lor ca fortificații.

Pentru verificarea rezultatelor obținute în cazul castrelor covăsnene am încercat să extindem raza studiului șanțurilor de apărare pe întreg arealul sistemului defensiv roman din interiorul arcului Carpatic.

---

[33] Al. Popa, Bordi Zsigmond Lóránd, *op. cit.*, pl. LXIV-LXVII, LXVIII/1, LXIX/1, LXX.

[34] *Ibidem*, pl. LXVIII/2, respectiv MNS, nr. inv. 13.889 şi 13.899.

[35] Al. Popa, Bordi Zsigmond Lóránd, *op. cit.*, pl. LXIX/2-4.

[36] *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei.1600-1613*, red. Gálfi Emőke, Kolozsvár, 2016, p. 15, nr. 4.

[37] Publicat în C. Minsicht, *Neue und kurze Beschreibung des Köningreich Ungarn*, Nürnberg, 1664, după Petelei Klára, *Descriptio Transylvaniae*, Sepsiszentgyörgy, 2013, p. 147.

[38] N. Gudea, Ioan Pop, *Castrul roman de la Râșnov. Săpăturile din anul 1971*, în ”Cumidava”, VII, Brașov, 1973, p. 13-47; idem, *Castrul roman de la Râșnov. Săpăturile din anii 1973-1974*, în ”Cumidava”, VIII, Brașov, 1974-1975, p. 55-64.

https://biblioteca-digitala.ro

În prezent, în bibliografia de specialitate, în teritoriul studiat sunt menționate 43 de castre[39], la care am adăugat încă unul, pe baza studiilor efectuate (**Fig. 14**). Dintre acestea, 32 au fost identificate și cercetate, în timp ce celelalte 12 au fost incluse în listă pe baza materialelor arheologice specifice descoperite în zona lor.

Dintre castrele existente sau presupuse de pe culoarul Mureșului (Szeged, Cenadu Vechi, Sânnicolau Mare, Aradul Nou, Bulci, Vețel, Abrud, Cigmău și Orăștioara de Sus), a fost identificat și cercetat doar castrul de la **Vețel** (*Micia*)[40], dar din ceea ce s-a publicat nu poate fi studiat modul de umplere a șanțurilor de apărare. Din punctul de vedere al studiului de față, ar fi interesant de văzut situația castrului de la **Cenadul Vechi**[41], mai ales datorită faptului că în evul mediu pe teritoriul localității se găsea *Morisena*, centrul voievodatului lui Ahtum, iar ulterior, din deceniul patru al secolului al XI-lea, sediul episcopatului de Cenad.

Linia de castre din partea sudică a provinciei, care controla Valea Oltului, a fost format din patru castre[42] (Boița, Feldioara, Cincșor și Hoghiz), completată de un castru presupus, aflat la Câineni[43]. La acestea ar mai trebui adăugat încă un castru, care se găsea probabil la Hălmeag, la jumătatea distanței dintre Cincșor și Hoghiz, într-un punct cu deschidere spre Pasul Șercaia și implicit sud-estul Transilvaniei.

Deși castrele de pe această linie defensivă au beneficiat de cercetări arheologice, doar într-un singur caz am găsit profile utile pentru studiu.

În cazul castrului de la **Boița**, șanțurile de apărare sunt umplute de dărâmăturile zidurilor[44], profilele publicate (**Fig. 15-16**) indicând începerea procesului de umplere imediat după părăsirea castrului, neexistând semne că s-ar fi intervenit ulterior în umplutură.

În cazul celorlalte două, la **Cincșor** este menționat un șanț de apărare în formă de V, lat de cca. 4 m, umplut cu bolovani și cărămizi, respectiv fragmente de mortar[45], fără alte precizări privind stratigrafia și fără a se publica

---

[39] N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în ”Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz”, 44, Mainz, 1997, p. 23-25, 37-69.
[40] *Ibidem*, p. 37-39.
[41] Existența castrului a fost presupusă pe baza descoperirii unor cărămizi cu ștampila Legiunii XIII Gemina (cf. N. Gudea, *op. cit.*, p. 24).
[42] N. Gudea, *op. cit.*, p. 66-69.
[43] *Ibidem*, p. 94.
[44] M. Macrea, *Șantierul arheologic Cașolț-Boița. 5. Stațiunea romană de la Boița*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 6, 1959, p. 429-437; N. Lupu, *Săpăturile de la Boița*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 7, 1960, p. 411-422.
[45] Dan Isac, Adriana Isac, *Castrul roman de la Cincșor*, în ”Ephemeris Napocensis”, 4, 1994, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro

profilul. Situația este similară și în cazul castrului de la **Feldioara**, unde șanțurile sunt menționate doar pe scurt și nu sunt publicate profile[46].

În cazul castrului de la **Hoghiz**, care a beneficiat la rândul său de numeroase cercetări[47], a fost publicat doar un singur profil[48], din care reiese că umplerea șanțului de apărare a început după părăsirea sa și nu există semne de intervenție ulterioară. De altfel, reutilizarea castrului de la Hoghiz nu a fost necesară, deoarece la cca. 1 km spre vest de ruinele sale, pe malul celălalt al Oltului, în zona cimitirului de la Ungra, a existat o fortificație medievală[49], identificată cu cetatea *Noilgiant*, menționată în actul de donație al Cavalerilor Teutoni.

În ceea ce privește castrul de la **Hălmeag**, existența acestuia poate fi presupusă pe baza unor informații din deceniul șapte al secolului al XIX-lea, când a fost menționată descoperirea unor ziduri de piatră subpământene în zona bisericii și pe strada *Gäßchen*[50]. Tot pentru existența aici a unui obiectiv cu caracter militar ar pleda și un *umbo de scut*, descoperit pe teritoriul localității[51]. Datorită lipsei cercetării nu se poate stabili dacă ruinele din sat aparțin vestigiilor unui castru roman sau al cetății *Almagen*, ale cărei prisăci au fost amintite în 1211, în actul de donație al Cavalerilor Teutoni[52] sau cele două sunt una și aceeași fortificație.

Linia defensivă estică a fost formată din opt castre: **Livezile**, **Orheiu Bistriței**, **Brâncovenești**, **Călugăreni**, **Sărățeni**, **Inlăceni**, **Odorheiu Secuiesc** și **Sânpaul**[53]**.** Pentru șase dintre ele nu am găsit profile ale șanțurilor de apărare, prin urmare nu au putut fi verificate din punctul de vedere al modului de umplere al acestora. Totuși, în cazul castrului de la **Sărățeni**, cercetat în anul 1958[54], deși nu sunt menționate urme de locuire sau fortificare

---

46 I. Pop, N. Gudea, *Castrul roman Feldioara (Făgăraș)*, în ”Cumidava”, VIII, Brașov, 1974-1975, p. 39-53.

47 Kurt Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ungra și Teiuș*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 1, 1953, p. 785-798; Dumitru Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia*, în ”Sargetia”, 13, 1977, p. 196-200.

48 D. Protase, *op. cit.*, p. 196, fig. 4/2.

49 Radu Popa, Radu Ștefănescu, *Șantierul arheologic Ungra. Jud. Brașov*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 14, 1980, p. 496-503.

50 Csáki Árpád, *op. cit.*, p. 153, 154.

51 Petre Gheorghe, Lucian Amon, *Un nou* umbo *de scut descoperit în cetatea romano-bizantină Sucidava (județul Olt)*, în ”Analele Universității din Craiova. Seria Istorie”, an XVII, nr. 1(21)/2102, p. 11, fig. 3/1.

52 *DIR. C. Transilvania. Veacul XI, XII și XIII*, vol. I (1075-1250), București, Editura Academiei RPR, 1951, p. 151.

53 N. Gudea, *op. cit.*, p. 54-61.

54 Székely Zoltán, *Săpăturile executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 7, 1960, p. 185-186.

https://biblioteca-digitala.ro

medievale, se poate presupune o refolosire a ruinelor castrului, datorită denumirii localității (*Sóvárad* = *Cetățuia sării*).

În cazul castrului de la **Sânpaul**, situat în partea nordică a localității, cercetările arheologice efectuate în deceniul șase al secolului al XX-lea[55] indică urme de reamenajare a șanțului de apărare și implicit de refolosire a castrului. În profilul publicat (**Fig. 17**), apare un șanț de apărare în formă de V umplut de un pământ de culoare brună omogenă, anterior celui al castrului de piatră, aparținând probabil unei faze de pământ. Șanțul castrului de piatră, tot în formă de V, cu lățimea de cca. 4 m și adâncimea de 1,70 m, este umplut de piatră căzută din zidul de incintă, dar se poate observa din poziția pietrelor că s-a intervenit în el, săpându-se un alt șanț, tot în formă de V, dar cu lățimea de cca. 3,10 m și adâncimea de cca. 1,30 m, care a fost umplut la rândul său de materialul rezultat din demantelarea definitivă a zidurilor. Un alt indiciu privind refolosirea ruinelor castrului este faptul că această parte a satului se numea și în secolul al XIX-lea *Cetatea banului Béla* (*Béla bán vára*), respectiv că într-un punct neprecizat din această zonă a fost descoperit un tezaur compus din monezi emise de regii maghiari Ladislau, Coloman și Béla II[56], fapt ce ar putea indica că fortificația a fost un punct de colectare a vămii și una dintre cetățile de graniță ale regatului Ungariei la cumpăna secolelor XI-XII.

La **Brâncovenești**, în șanțul de apărare de pe latura vestică (lățime cca. 6,60 m, adâncime cca. 1,75 m, cu deschiderea de 126º), secționat în cursul cercetărilor arheologice din anul 1970[57], apare în prima fază de umplere un pământ provenit din ”valul de apărare” (mai degrabă *agger*-ul din spatele zidurilor), amestecat cu blocuri de piatră. Într-o fază ulterioară, nedatată, în această umplutură a fost amenajat un nou șanț de apărare, cu lățimea de cca. 5,80 m, adâncimea de 1,75 m, dar cu o deschidere mai mică, de 110º (**Fig. 18**), umplut la rândul său cu pietre provenite din demantelarea definitivă a zidului și fragmente de inscripții. Autorii studiului menționau și descoperirea unor fragmente ceramice și morminte medievale în acest perimetru, dar nu l-au datat pe acesta. Reamenajarea șanțului de apărare, împreună cu materialul arheologic medieval, indică reutilizarea ca fortificație a ruinelor castrului, care poate fi identificat cu *castrum Wecheu*, atestat documentar în anul 1228[58].

---

[55] Ferenczi István, Ferenczi Géza, *Săpăturile de salvare din 1957-1958 de la Sânpaul*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 7, 1960, p. 401-405.
[56] Orbán Balázs, *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I. Udvarhelyszék*, Pest, 1868, p. 166.
[57] D. Protase, Zrinyi Andrei, *Castrul roman și așezarea civilă de la Brâncovenești (jud. Mureș). Săpăturile din anii 1970-1987*, în ”Marisia”, 23-24, 1994, p. 83-84, pl. XXX.
[58] *DIR. C. Transilvania. Veacul XI, XII și XIII*, vol. I, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro

Despre castrele din tronsonul nordic (**Tihău**, **Cășeiu** și **Ilișua**) am găsit prea puține informații pentru a fi studiate, astfel posibilitatea reutilizării lor rămâne deocamdată incertă.

Aceeași situație se poate constata și în cazul castrelor de pe flancul nord-estic (**Bologa**, **Buciumi**, **Românaș**, **Romița** și **Moigrad**), dintre care am găsit informații studiabile doar în cazul celui de la **Buciumi**, unde gradul și modul de umplere (**Fig. 19**) a șanțurilor de apărare[59] indică faptul că nu s-a intervenit în acesta după prăbușirea zidului de incintă.

Dintre castrele aflate în partea centrală a provinciei, pentru **Războieni**, **Turda**, **Sighișoara** și **Cristești**(?), nu am găsit date care ar fi putut fi analizate, rămânând deocamdată incerte.

Ruinele castrului de mari dimensiuni al Legiunii XIII Gemina de la **Alba Iulia** au fost refolosite în cursul evului mediu, fiind fortificația centrală a unui *comitat castral*, sediul episcopului Transilvaniei și al capitlului de Alba Iulia, devenind ulterior reședința voievozilor Ardealului și din secolul al XVI-lea capitala Principatului Transilvaniei[60].

Legat de castrul de la **Gilău**, care a beneficiat la rândul său de mai multe campanii de cercetări[61], sunt puține date utilizabile, deși în raportul din anul 1959 sunt menționate vestigiile unei clădiri datând din secolele XIV-XV în exteriorul incintei. Utilizarea sa în evul mediu timpuriu poate fi atestată totuși de izvoarele scrise, care menționează existența aici a unui *curtis pontificalis* al episcopului Transilvaniei, distrus în cursul invaziei mongole de la 1241[62].

În cazul castrului de la **Gherla**, profilele publicate[63] indică faptul că șanțurile de apărare, care conțin foarte puțin moloz, erau deja astupate în momentul dărâmării zidurilor, neexistând indicii ca să se fi intervenit în ele în vreun fel.

Concluzii. După trecerea în revistă a castrelor, pentru care s-au putut aduna informații, se poate stabili că, analizând stratigrafia umpluturii șanțurilor de apărare a castrelor romane, s-a putut observa că într-o serie de cazuri, înainte de demantelarea completă a ruinelor, s-a intervenit în dărâmătura care

[59] E. Chirilă, N. Gudea, Vasile Lucăcel, Constantin Pop, *Das Römerlager von Buciumi*, Cluj, 1972, pl. 5-6.

[60] Gheorghe Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 70-77.

[61] Mircea Rusu, *Cercetări arheologice la Gilău*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 2, 1956, p. 684-703; M. Macrea, M. Rusu, Iudita Winkler, *Șantierul arheologic Gilău*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 6, 1959, p. 453-459.

[62] *DIR. C. Transilvania. Veacul XI, XII și XIII*, vol. I, p. 327-328.

[63] D. Protase, N. Gudea, Radu Ardevan, *Din istoria militară a Daciei romane: castrul interior de la Gherla (Aus der Militärgeschichte des Römischen dakien: das Römische Binnenkastell von Gherla)*, Timișoara, 2008, p. 388-389, fig. 18-19.

https://biblioteca-digitala.ro

le umplea, fiind reamenajate șanțurile vechi sau realizându-se șanțuri de apărare noi, mai mici decât cele originale.

Aceste observații, coroborate cu materialul arheologic medieval descoperit și izvoarele scrise, duc la concluzia că o parte dintre castrele romane din interiorul arcului Carpatic au fost refolosite în evul mediu ca fortificații sau curți nobiliare întărite.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Ruinele castrului de la Brețcu.

Fig. 2 – Castrele romane de pe teritoriul județului Covasna.

Fig. 3 – Castrul de la Olteni. Plan general.

Fig. 4 – Olteni - profilul secțiunii 1/1968.

Fig. 5 – Olteni - profilul secțiunii 2/1968.

Fig. 6 – Boroșneu Mare - profilul secțiunii 1/1973.

Fig. 7 – Brețcu - profilul secțiunii E din 1950.

Fig. 8 – Brețcu - profilul secțiunii B din 1950.

Fig. 9 – Comolău - vedere aeriană a sitului (foto: Dan Ștefan).

Fig. 10 – Comolău - planul general al săpăturilor din 1942 (după Zoltán Székely).

Fig. 11 – Comolău - planul general al structurilor identificate (după Al. Popa, Bordi Zsigmond Lóránd, *Studii asupra granițelor romane din Dacia. Fortificația de la Comolău*, 2016).

Fig. 12 – Comolău - rezultatele studiului magnetometric.

Fig. 13 – Harta Transilvaniei a lui Johannes Praetorius.

Fig. 14 – Castrele romane din interiorul arcului Carpatic.

Fig. 15 – Profilul șanțului de apărare al castrului de la Boița (după M. Macrea, *Șantierul arheologic Cașolț-Boița. 5. Stațiunea romană de la Boița*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 6, 1959).

Fig. 16 – Profilul șanțului de apărare al castrului de la Boița (după N. Lupu, *Săpăturile de la Boița*, în ”Materiale și cercetări arheologice”, 7, 1960).

Fig. 17 – Profilul șanțului de apărare al castrului de la Sânpaul.

Fig. 18 – Profilul șanțului de apărare al castrului de la Brâncovenești.

Fig. 19 – Profilul șanțului de apărare al castrului de la Buciumi.

Fig. 20 – Profilul șanțului de apărare al castrului de la Gherla.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

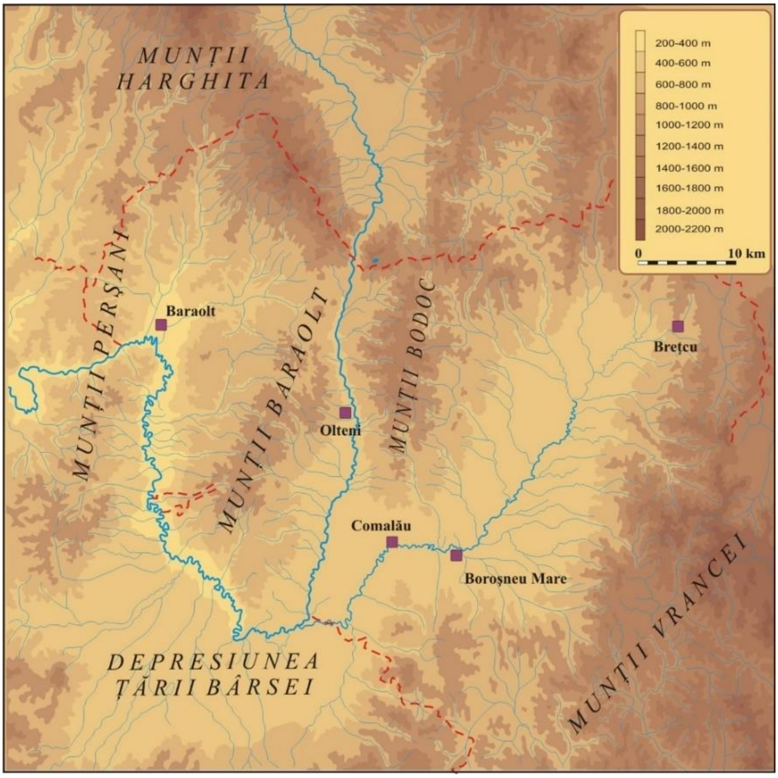

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

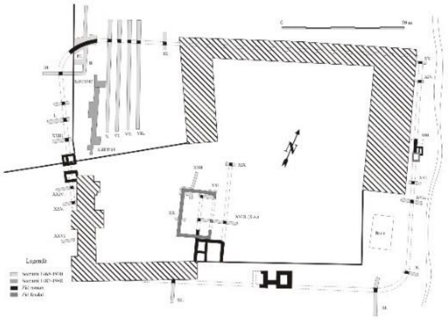

Fig. 3

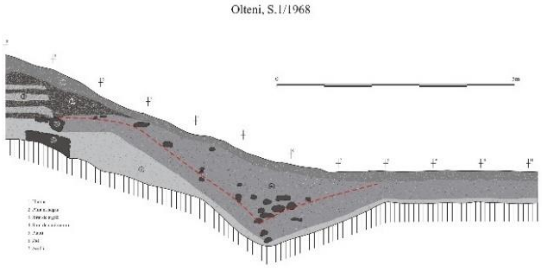

Fig. 4

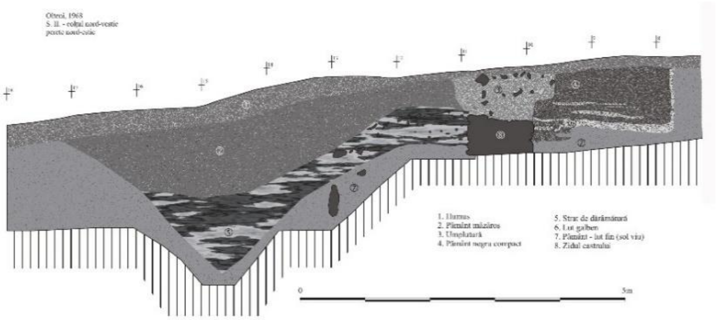

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

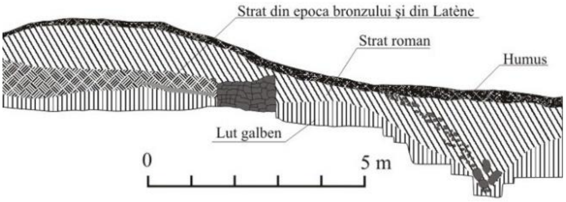

Fig. 6

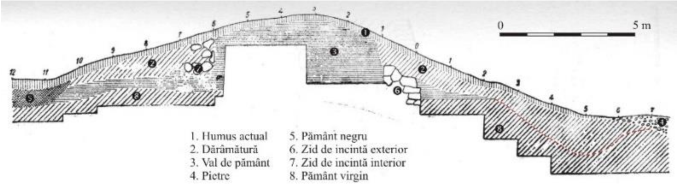

Fig. 7

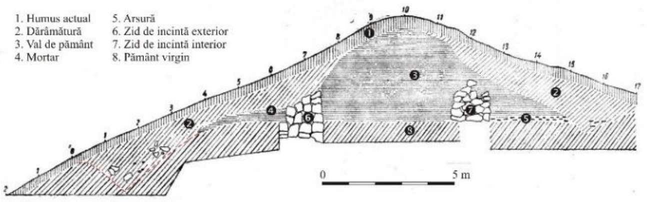

Fig. 8

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro

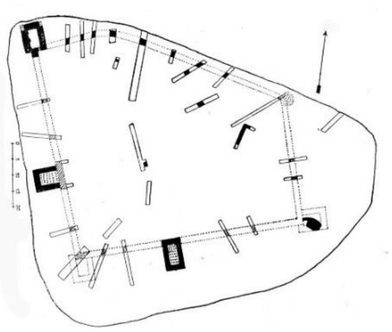

Fig. 10

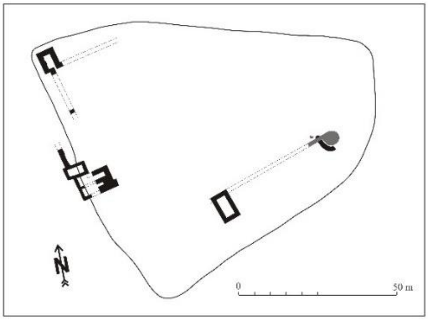

Fig. 11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

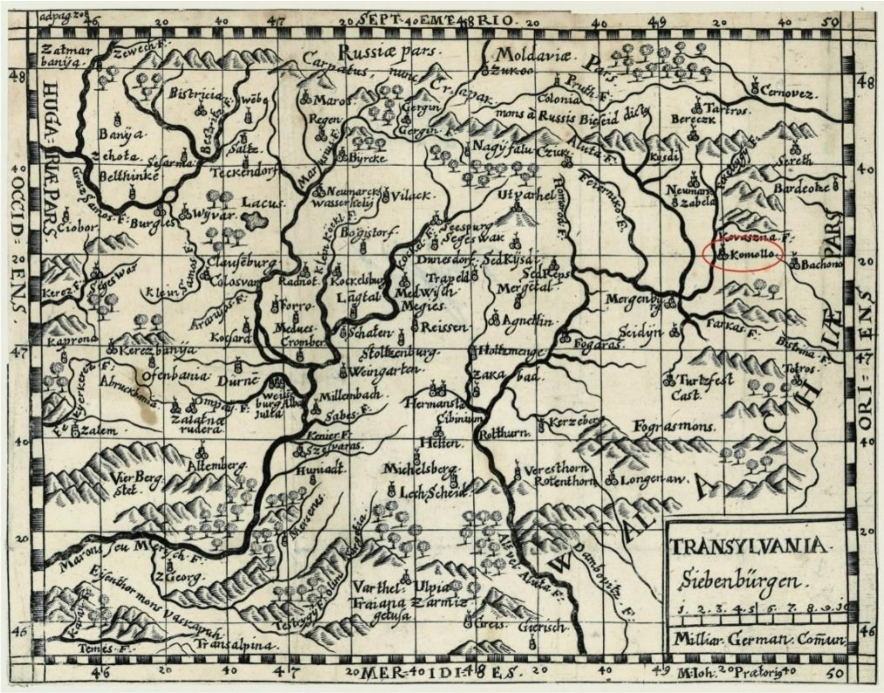

Fig. 13

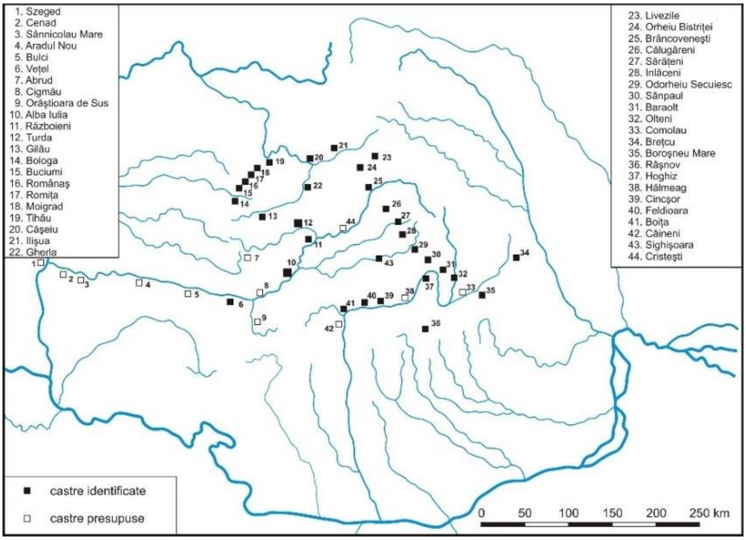

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

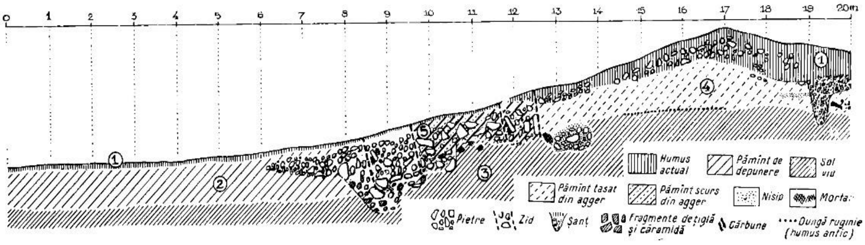

Fig. 15

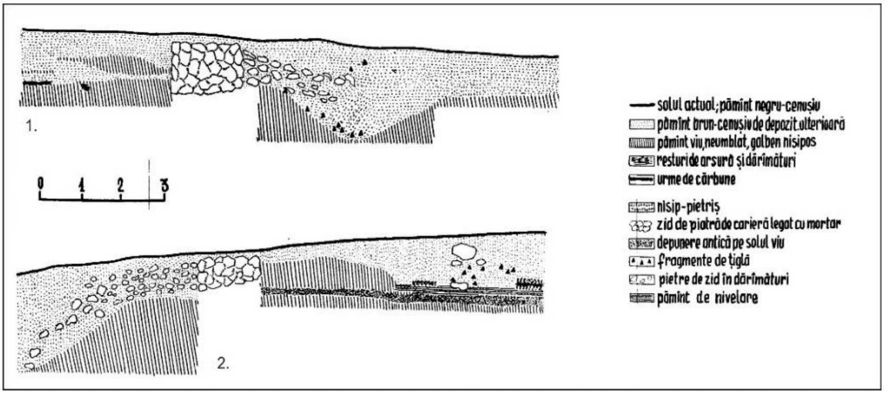

Fig. 16

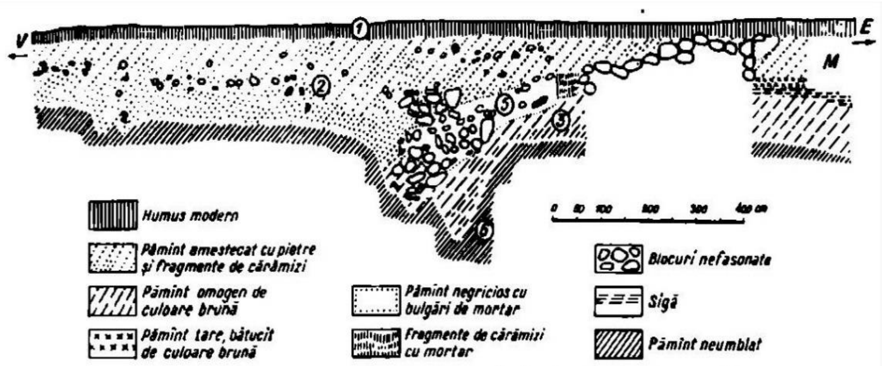

Fig. 17

https://biblioteca-digitala.ro

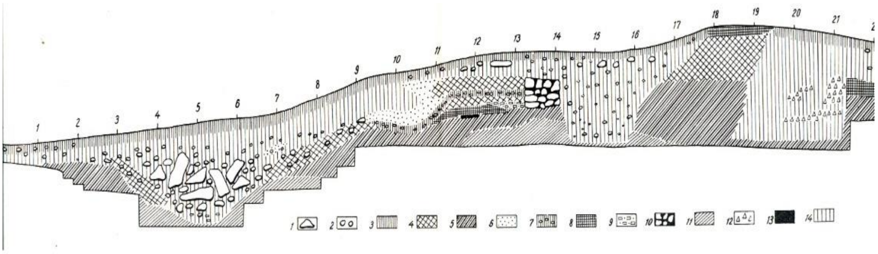

Legenda: 1.blocuri de piatră şi monumente romane; 2. bolovani de râu; 3. humus modern; 4. pământ galben-castaniu din valul de apărare; 5. pământ argilos; 6. pământ negru cu nisip; 7. groapă modernă; pământ negrucu argilă - nivel de călcare antic; 9. cărămizi şi ceramică medievală; 10. temelia zidului de incintă; 11. lut galben neumblat; 12. morminte medievale; 13. pământ nisipos şi prundiş; 14. pământ negru de umplutură

Fig. 18

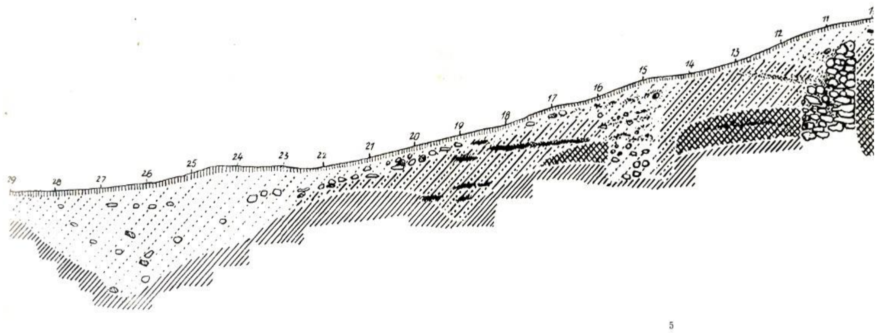

Fig. 19

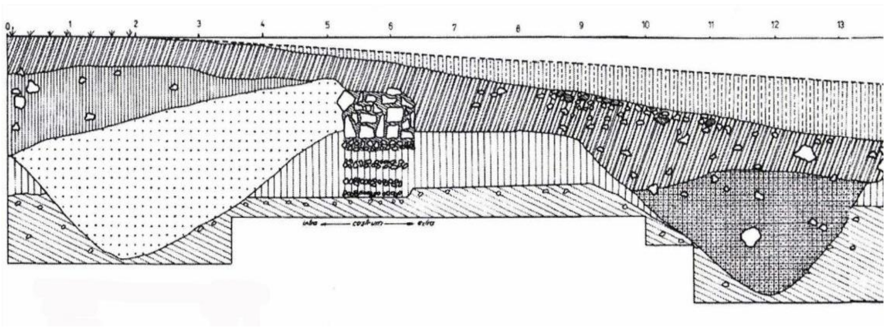

Fig. 20

https://biblioteca-digitala.ro

ANSAMBLURI MONAHALE RUPESTRE
ÎN SPAȚIUL FĂGĂRĂȘEAN

AUREL DRAGNE[1]

ENSEMBLES MONASTIQUES RUPESTRES DANS L'ESPACE DU PAIS DE FĂGĂRAȘ AUX XIV-XVIII-E SIÈCLES

RÉSUMÉ

En dépit du fait que les sources documentaires sont pauvres, en ce qui concerne les périodes qui précédent le XIV-e siècle, la présence des ensembles monastiques rupestres dans l'espace du Pays de Făgăraș, atteste l'existence d'un monachisme inscrit dans la tradition érémitique ou demi-érémitique qui a généré la constitution des premiers monastères. L'établissement le plus connu est celui de Șinca Veche qui a bénéfié d'une recherche archéologique sistematique. Un complexe rupestre inedit a été identifié sur Valea Comănelor, dans l'extremité du village Comăna de Sus. Actuellement, un autre, détruit, a été découvert a l'extremité du village Săsăuș. Malgré l'absence des sources documentaires et vestiges y comprises, qui certifie l'ancienneté, la datation s'avère être un chapitre encore ouvert. Par analogie aux monastères rupestres, du côté sud du Massif de Făgăraș (Corbii de Piatră, Cetățuia Nămăești, departement Arges), on peut estimer leur existence à partir de la première moitié du XIV-e siècle.

Mots-clés: monastère, ancienneté, complexe rupestre, datation, vestiges.

A admite prezența unor vetre de viețuire monahală de rit răsăritean în spațiul făgărășean înainte de veacul al XIV-lea este o sentință nu tocmai ușoară, dată fiind penuria documentară ce caracterizează această perioadă. Cu toate acestea, consemnarea acestor mănăstiri atât în arealul transilvan, cât și pe teritoriul de astăzi al Ungariei, încă de la debutul secolului al XIII-lea[2], ne

[1] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” – Făgăraș; e-mail: aureldragne@yahoo.com.

[2] Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 224-225. În anul 1204 regele Emeric se adresează papei Inocențiu al III-lea, cerându-i sfatul în privința acelor biserici din regatul său aparținătoare călugărilor greci care se ruinau atât prin lipsa de grijă a episcopilor diecezani, cât și din pricina viețuitorilor înșiși. La 16 aprilie același an, episcopul de Oradea și abatele din Pelis sunt însărcinați să cerceteze respectivele așezăminte și să analizeze posibilitatea instituirii pe seama lor a unor obști constituite din călugări latini. Interpretând informația oferită de cele

https://biblioteca-digitala.ro

îndreptăţeşte să presupunem că viaţa monastică nu a fost străină nici ţinutului făgărăşean, cu atât mai mult cu cât *Terra Blachorum*, atestată de către documentele cancelariei regale la 1222, a beneficiat de o mai largă autonomie administrativă şi instituţională[3].

Din păcate, sursele care să ateste existenţa unei vieţi monahale organizate sunt sărace şi relativ târzii. Probabil că în perioadele care preced secolul al XIV-lea monahismul făgărăşean, aidoma celui din celelalte ţinuturi intra sau extracarpatice, era de o accentuată factură eremită sau semieremită[4]. Un argument în acest sens îl constituie prezenţa pe corespondentul sudic al Masivului Făgăraş a complexelor rupestre de la Corbii de Piatră, Cetăţuia şi Nămăeşti (astăzi toate în judeţul Argeş), datate cel târziu în prima jumătate a secolului al XIV-lea[5].

---

două documente, autorul citat este de părere că "în Transilvania, în secolul al XII-lea, existau nuclee puternice de viață monahală ortodoxă", călugării greci invocați neputând fi decât reprezentanți ai unei populații românești de rit răsăritean. Coroborând aceste informații cu datele oferite de scrisoarea expediată de către papalitate, la 3 mai 1205, arhiepiscopului de Calocea, prin care este atestat un for ierarhic bisericesc de rang episcopal pe moșiile fiilor cneazului Bâlea, scaun ce nu se afla sub ascultarea Bisericii latine, autorul conchide prezența în arealul transilvan a unei autorități superioare bisericești răsăritene. Ca posibil loc de rezidență e presupus ținutul Bihorului sau al Hunedoarei. Desigur o astfel de episcopie ar fi putut exista la cumpăna secolelor XII-XIII și în spațiul făgărășean, ținut mult mai întins decât mai sus pomenita moșie a descendenților lui "Bela cnese". De altfel, *pseudo-episcopi* de rit grec sunt consemnați și la 1234 în zona de jurisdicție a episcopului Teodoric al Cumaniei (p. 234).

[3] În privința raporturilor autonomiei făgărășene cu regatul ungar vezi mai pe larg: Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secole XIII-XIV)*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 149-171; idem, *Autonomia Țării Făgărașului. Trăsături și limite,* în vol. "*Történelmi autonómiák a Kárpát-medencében. Autonomii istorice în spaţiul carpato-dunărean*", Miercurea-Ciuc, 2004, p. 60-66.

[4] La mijlocul secolului al XIV-lea, monahii români erau adepți mai de grabă ai unui mod de viețuire idioritmic decât chinovitic; în 1369 domnitorul Vladislav I Vlaicu intervine prin intermediul lui Iachint pe lângă Hariton, egumenul Mănăstirii Cutlumuș și protosul Athosului, pentru a îngădui acest tip de viețuire călugărilor români stabiliți în Peninsulă (M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 263, 269). În acest sens nu trebuie trecută cu vederea nici marea influență pe care a exercitat-o încă de timpuriu isihasmul asupra monahismului românesc (vezi mai pe larg: Păr. Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului. Isihaștii sau sihaștrii și rugăciunea lui Iisus în tradiția ortodoxiei românești*, în "Filocalia", VII, p. 523-552). Cu privire la viețuitori sihaștri în spațiul românesc, vezi și Ierom. Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească,* București, 1981.

[5] Datarea complexului rupestru de la Corbii de Piatră se întemeiază și pe încadrarea cronologică a ansamblului iconografic al așezământului, considerat unul dintre cele mai vechi (cf. Carmen Laura Dumitrescu, *Biserica rupestră Corbii de Piatră, cel mai vechi ansamblu de pictură cunoscut astăzi*, în "Studii și Cercetări de Istoria Artei",

https://biblioteca-digitala.ro

Primul izvor care consemnează acest tip de vieţuire în vecinătatea Ţării Făgăraşului este unul cartografic: pe harta Transilvaniei întocmită de Johannes Honterus în 1532 este consemnat toponimul *Einsiedel*, adică sihastru, pustnic[6] (**Fig. 1**). Este plasat la cumpăna apelor, în apropiere de piscul Stănicioiului, pe vechiul drum Codlea-Vlădeni-Perşani ("drumul saşilor-Sachsenweg"). Cu siguranță schitul nu mai fiinţa la începutul secolului al XVI-lea, dovadă existenţa în imediata vecinătate a drumului comercial din Codrii Codlei, însă toponimul constituia încă un reper important. În anul 1545, pe vechiul amplasament al schitului orașul Brașov a amenajat un han, menționat în registrele de socoteli ca "Hanul lui Eremita" (pustnicului) din pădurea Codlei ("domus Eremita Einsiedel").[7] Cu toate că hanul nu este consemnat de harta Transilvaniei întocmită de Sebastian Münster (1545), toponimul reapare într-un alt izvor cartografic din 1556 sub forma *Einsiedel*. Denumirea de *Herberge* (adăpost), asociată toponimului, trimite la hanul amenajat după întocmirea hărţii de către Honterus[8]. Ridicările topografice ulterioare, precum cea din 1666, publicată de J. Tröster, nu mai consemnează prezenţa hanului, dar el este amintit ulterior sub denumirea de hanul *Cumătra*, după pârâul *Cumetra* din apropiere, al cărui izvor e cunoscut până astăzi ca *Fântâniţa călugărului*[9].

Existenţa unui monahism de factură eremită în ţinutul făgărăşean şi împrejurimi poate fi dovedită şi de ansamblurile rupestre existente la *Colţul Chiliilor*, lângă Zărneşti, sau cel de la Şinca Veche. Cercetări recente întreprinse de noi au identificat un complex rupestru inedit în hotarul satului Comăna de Sus, pe *Valea Comănelor*, în arealul denumit *Valea Mănăstirii*. Un posibil așezământ, astăzi prăbușit, a existat, potrivit mărturiei localnicilor, lângă localitatea Săsăuş, situată la nord de Olt, în Podişul Hârtibaciului.

Reorganizarea monahismului în Ţara Românească în timpul lui Vladislav I Vlaicu, prin înfiinţarea primelor mănăstiri cenobite, sub îndrumarea călugărului Nicodim, presupune existenţa unor așezăminte similare şi în ducatul făgărăşean. Primul călugăr este atestat documentar abia în 1391, fiind vorba de acel egumen Stanciu care primeşte de la domnitorul Mircea cel Bătrân satul Scorei din Ţara Făgăraşului[10].

22, 1975, p. 23-51; Pavel Chihaia, *Cetatea și schitul lui Negru Vodă de la Cetățeni-Muscel*, în "Glasul Bisericii", XXVIII, nr. 1-2, 1969, p. 111-130.

[6] Minerva Nistor, *Contribuţii la cercetarea hanurilor din Ţara Bârsei*, în "Cumidava", VII, 1973, p. 92.

[7] *Ibidem*, p. 98, fig. 28.

[8] *Ibidem*, p. 92.

[9] *Ibidem*.

[10] *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. I, p. 36-39. În privința apartenenței făgărășene a călugărului boier Stanciu și a fratelui său Calian, vezi A. Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu*, p. 132. Mănăstirea Scoreiului este atestată

https://biblioteca-digitala.ro

Complexul rupestru de la Șinca Veche

Situat la sud de localitatea Șinca Veche, în apropierea vetrei satului (cca. 800 m), este cunoscut și ca *Mănăstirea din Peșteră*, fiind scobit în gresia nisipoasă a dealului *Pleșu*, în dreapta pârâiașului *Cetățuie*. În apropiere curge pârâul *Crețul Ohabei* (**Fig. 2**, **3**).

Complexul rupestru (**Fig. 4**), era constituit inițial dintr-un nartex central excavat pe direcția Sud-Nord (c), prin intermediul căruia era asigurat accesul în cele două bisericuțe plasate pe latura răsăriteană: bisericuța 1 (d, e) și bisericuța 2 (b, a). Fiecărei bisericuțe îi corespunde câte o încăpere adiacentă/chilie (g, f), situată pe latura apuseană a nartexului.

Din cauza prăbușirilor succesive, până în 2005 se putea desluși doar o parte a ansamblului: biserica 2 (b, a integral), biserica 1 (d parțial, e integral), nartexul (c parțial) (**Fig. 5**, **7**). Începând cu această dată, complexul, inclus în lista monumentelor istorice[11], a fost cercetat sistematic de o echipă coordonată de arheologul Florea Costea de la Muzeul Județean de Istorie din Brașov.

---

documentar abia în 1748, posibilele antecedente în secolul al XIV-lea neputând fi susţinute cu fermitate în absenţa unor cercetări arheologice serioase (*Ibidem*, p. 85). Documente care să reflecte o viaţă monahală închegată lipsesc şi pentru secolele XV-XVI. Cu toate acestea, toponimele sau hidronimele consemnate de izvoarele veacului al XVII-lea ne îndreptăţesc să admitem că viaţa mănăstirească era prezentă în ţinutul făgărăşean (vezi mai pe larg studiile noastre: *Mănăstirile Țării Făgărașului (secolele XIV-XVIII)*, în vol. ”720 de ani de istorie a Făgărașului”, Alba Iulia, 2011, p. 96-99 (referitor la izvoarele de investigare); *Vestigii ale trecutului mănăstiresc în Țara Făgărașului*, în ”Cumidava”, XXVIII, Brașov, 2005, p. 35-44). ”Explozia” de aşezăminte făgărăşene consemnate la cumpăna veacurilor XVII-XVIII nu poate fi pe deplin înţeleasă fără a avea în vedere influenţa exercitată de mănăstirile din celelalte ţinuturi româneşti. Secolul al XVII-lea a constituit perioada de apogeu a ctitoriilor mănăstireşti, inaugurată în Ţara Românească de Matei Basarab şi continuată în chip desăvârşit la nivel cultural şi al artelor de către Constantin Brâncoveanu şi mitropolitul Antim Ivireanul. Secolul al XVIII-lea a fost la rândul său marcat de renaşterea isihastă în duh filocalic. Cea mai importantă mănăstire făgărăşeană a fiinţat pe moșia brâncovenească de la Sâmbăta de Sus, ctitorie a voievodului martir Brâncoveanu, pe locul unui mai vechi aşezământ. Lucrările teologice realizate de monahii acesteia, printre care şi un tratat dogmatic din 1746, ce apără învăţătura ortodoxă în confruntarea cu uniatismul, dovedesc continuitatea legăturilor culturale şi spirituale cu centrele monahale din Ţara Românească. Din aceste considerente, monahismul făgărăşean nu poate fi separat de marile curente şi realizări ale vieţuirii monahale din întreg spaţiul românesc. Din păcate, condiţiile politice şi confesionale vitrege din Transilvania secolului al XVIII-lea au pus stavilă monahismului în acest ținut.

[11] Cod BV-II-m-A-1826.

https://biblioteca-digitala.ro

Datele rezultate sunt de această dată relevante pentru planul și volumetria ansamblului[12].

Accesul în bisericuța 1 (d, e) se face din nartex, printr-o ușă deschisă în peretele de piatră, a cărei lățime, cu cadru de lemn cu tot, era de 1,20 m. Bisericuța se compune dintr-o navă rectangulară (d) și absidă semicirculară (e). Nava, cu dimensiunile aproximative 4,60x4 m se încheie în partea superioară cu o boltă semicirculară a cărei înălțime de la nivelul de călcare este de aproximativ 3 m. Nișa de pe peretele sudic comunica în trecut cu exteriorul, având rol de fereastră. Ea corespunde deschiderii din peretele nordic, cu rol de luminator (fereastră) pentru bisericuța 2 (b) (**Fig. 5**). Existența unei tâmple este dovedită de martorii existenți atât pe latura sudică, cât și pe cea nordică, cu lățimea de 0,80 m (**Fig. 5**). Absida altarului, cu o lungime de 3,25 m, prezintă pe latura nordică o firidă cu rol de proscomidiar. În groapa din centrul absidei, care conservă resturi de lemn carbonizat, era înfipt piciorul de lemn al prestolului.

Bisericuța 2 (b, a) este asemănătoare ca structură cu prima. Naosul (b), cu lungimea de 4,20 m și lățimea de 3,50 m, prezintă o boltă semicirculară ce încheie elevația navei, de 3,50 m. Existența a două deschideri ale tâmplei este sugerată de prezența unui stâlp median din care astăzi se păstrează doar fundamentul (**Fig. 7**). Absida (a) are adâncimea maximă de 2,75 m, iar lățimea de 2,90 m. Nivelul de călcare este mai înalt cu 0,20 m față de cel al navei. Piciorul prestolului de piatră are dimensiunile 0,42x0,65 m. Pe latura nordică este săpată firida proscomidiarului. Nișa din peretele răsăritean a avut probabil rol de suport pentru icoane. Steaua lui David, cât și simbolul Yin și Yang, incizate aici, sunt creații ulterioare. Ele nu sunt consemnate de Valer Literat la 1930[13].

Nartexul (c), comun celor două bisericuțe, este la rândul său boltit semicilindric, având o lungime de aproximativ 13 m. De aici se pătrunde atât în cele două bisericuțe, cât și în încăperile anexe. Deasupra nartexului, în dreptul bisericuței 2 (b, a), se înalță luminatorul, de forma unui clopot mult alungit, care străpunge roca sedimentară până la sprânceana dealului (**Fig. 7**, **8**). Lumina pătrunde în bisericuța 2 (b, a) prin intermediul unei deschideri, parțial

---

[12] Raportul de săpătură a fost publicat de arheologul Fl. Costea în studiul *Bisericile rupestre din complexul monahal de la Șinca Veche*, în ”Cumidava”, XXVIII, Brașov, 2005, p. 47-91. O primă schiță a a fost realizată de Valer Literat, care a cercetat obiectivul în anul 1930. Observațiile sale au fost incluse în volumul postum *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 17-21. Un alt releveu, de această dată întrunind toate rigorile științifice, a fost realizat în anul 2000 de către arhitectul Cristian Maimaduc din București (**Fig. 6**). A fost folosit de arhitecta Silvia Păun în lucrarea *Absida altarului*, București, 2000, p. 114-115, sursă din care l-am preluat și noi.

[13] V. Literat, *op. cit.*, p. 18-19.

https://biblioteca-digitala.ro

prăbușită, situată deasupra intrării (**Fig. 7**). Funcțiunea de turn-clopotniță, chiar dacă nu avem de-a face cu o elevație clasică propriu-zisă, este pe deplin îndreptățită. În opinia arheologului Fl. Costea, scobiturile păstrate în rocă la înălțimile de 5,50 m și 6,50 m constituie dovada prezenței unei instalații de susținere a clopotelor. Nișa din dreptul intrării în biserica 2 (b) a avut probabil rol de etalare a icoanelor.

Încăperea g, care corespunde bisericuței 1 (d, e), are dimensiunile de 4,25x3,20 m. Groapa din stânga intrării provine probabil de la un ușor, încăperea având o singură ușă care se deschidea spre interior-stânga. Spațiul era destinat uzului gospodăresc, dovadă prezența în colțul nord-estic a vetrei și a urmelor unui cuptor. Resturile de lemn carbonizat prezente în încăpere provin probabil de la o pardoseală de lemn. Peretele sudic prezintă două deschideri cu rol de ferestre. Acestea erau vitrate, dovadă fragmentul de glajă ce aparține inventarului arheologic al încăperii. Încăperea g comunică cu cea învecinată (f) prin intermediul unei fante cu rol de luminator.

Plafonul încăperii g s-a prăbușit intempestiv la o dată care nu poate fi precizată. Aici au fost identificate singurele materiale arheologice, constând în fragmente ceramice, datate în mare parte în secolul al XVIII-lea și cel următor[14].

Cea de-a doua încăpere (f), prezintă și ea vatră în colțul sud-estic, cu horn deschis direct în calota de piatră, la fel ca în prima încăpere (g). Spațiul era folosit pentru locuit, funcțiune întărită de existența pe toată lungimea peretelui de nord a unui pat ”cruțat” în piatră, înalt de 0,60 m și lat de 0,70 m.

Datarea complexului a ridicat încă de la început probleme, în lipsa unor inscripții sau dovezi certe care să-i ateste vechimea[15]. Similitudinile planimetrice și de compartimentare cu cele ale complexelor rupestre din județul Argeș (Negru Vodă-Cetățuia sau Corbii de Piatră), ar putea constitui suportul datării ansamblului de la Șinca Veche cel târziu în perioada ducatului făgărășean (secolele XIV-XV).

Întâia mențiune documentară o avem abia la mijlocul secolului al XVIII-lea. În 1748, așezământul de la ”Șinca de Jos” era situat pe pământul boieresc al călugărului bătrân și neputincios Popa Maniul (Manea), având ca viețuitori patru călugări și două călugărițe. Conscripția redă și avutul mănăstirii: un cal, o vacă cu lapte, nouă stupi, fânaț de două care de fân și un teren arabil de două gălete porumb[16].

O altă conscripție din secolul al XVIII-lea consemnează mănăstirea de la Șinca Veche ca fiind amplasată pe *Crețul*. Potrivit acestei conscripții,

---

[14] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 61.
[15] V. Literat, *op.cit.*, p. 18-19; A. Lukács, *op. cit.*, p. 134.
[16] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro

biserica și edificiile călugărilor erau săpate în stâncă[17]. Denumirea sub care e consemnat așezământul provine de la pârâul Crețu, numit și *Crețul Ohabei*, care curge în apropiere, la apus de amplasamentul mănăstiresc (**Fig. 2**). Edificiul este marcat și de Harta Iosefină a Transilvaniei (1769-1773).

Nu știm cu certitudine până când a fost locuit complexul, însă se pare că în 1789 încă se mai oficiau slujbe de către călugări. Afirmația își are temeiul într-o descriere sumară a așezământului pe care pastorul reformat din Făgăraș o trimite în acest an lui Iosif Benkö: ”Mai sus de Șinca există o «monasteria» despre care m-am informat de la persoane de încredere care au fost în ea. Aceștia relatează că mănăstirea este tăiată în întregime în piatră de carieră și deci nu are acoperiș. Este săpată cu pricepere, cu o muncă uriașă, demnă de mirare. Ferestrele sunt tăiate lateral, atât de înguste încât călugării când slujesc se plimbă cu cărțile după razele soarelui pentru a putea citi. Mănăstirea a rămas și după vremea lui Bucow, dar nu se cunoaște vreun privilegiu al ei”[18].

La mijlocul secolului al XIX-lea s-a încercat reactivarea vieții monahale în schitul acum pustiit[19]. Inițiativa au avut-o trei călugări din Brașov, monahul Nectarie, în vârstă de 92 de ani, ”împresurat cu răni foarte periculoase”, monahul Ambrozie, în vârstă de 27 de ani, și rasoforul Ioanichie, de 24, care, mărturisind că ”umblă rătăcind fără niciun așezământ”, cer binecuvântarea mitropolitului Andrei Șaguna de a se stabili la Șinca Veche: ”Este un loc în munte care se află între Șinca nouă/veche unde sunt trei chiliuțe și o Biserică într-o stană de piatră unde ar fi foarte bine de noi păcătoșii ca să viețuim acolo, pentru aceea ne și luăm îndrăzneală a alerga cu fierbinți lacrimi la mila Prea Osfinții sale rugându-ne ca să te milostivești nouă nefericiților a ne da binecuvântare și slobozenie a viețui acolo”[20].

Acest fapt îl va determina pe mitropolitul Andrei Șaguna să obțină mai multe informații despre așezământ. Vădit surprins de existența complexului, îi solicită protopopului Petru Popescu din Făgăraș să-l cerceteze: ”(...) să-mi arăți încoace: Ce fel de chiliuțe și biserică sunt aceia? De cine sunt făcute? Spre ce scop și în ce stare se află?”[21].

Scrisoarea de răspuns a protopopului constituie una dintre cele mai prețioase descrieri ale complexului:

”Prea Luminate și Prea Sfințite Dne Episcoape!

---

[17] Zenovie Pâclișanu, *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*, Blaj, 1919, p. 167.
[18] Apud A. Lukács, *op. cit.*, p. 133-134.
[19] Ana Grama, *Andrei Șaguna și așezările mănăstirești: de la stricarea mănăstirilor și prisosirea de credință a norodului (1799), la bisericuțele și chiliuțele din Șinca Veche (1851)*, în ”Revista Teologică”, nr. 2, 2009, p. 201-217.
[20] *Ibidem*, p. 210-211 (cf. Arhiva Mitropoliei Ardealului, Fond *Episcopesc*, nr. cons. 714, 1851).
[21] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Întru împlinirea Milostivei rânduieli Dto 12 Noem. Nr. 714 a.c. (1851-n.n.) în privința unor chilii și o Biserică ce s-ar afla între Șinca Nouă și Șinca Veche în munte, cu plecăciune fac următoarea deslușire.

Că umblând eu și ispitind din mai mulți, ca să pot afla de acele chiliuțe și Biserică, toți într-alt chip îmi spuseră și mă întrebară să le spui că de care schit vreau să aflu? Pentru că în vremile vechi în munții numitelor sate au fost mai multe renumite mănăstiri, precum Pleșa, Strâmba și altele, iară chilii, Biserici sau schituri și mai multe. Până în vremile lui Josiv Împăratul, care de atuncea desființându-se și stricându-se, astăzi se mai află numai lemnele ruinelor lor. Așa spuindu-le ca să-mi arate vreuna care încă ar fi de hăsnuit și acuma. După ce căutarăm, s-au găsit nu în munte, ci aproape de satul Militar Șinca Veche, numai un pătrar de ceas în hotarul lor, întru o coastă, săpat într-un jgheab de piatră din cea mai moale nisipoasă, lesne de lucrat acolo, se află semnele locuinții unor pus[t]nici pe care o au învechit asprimea timpurilor. Este adică despre amiază zi săpat în jgheabul de piatră, spre miazănoapte, o formă de piatră, ca la 4-5 stânjini ca întru o casă cu două despărțăminte. Din despărțământul întâi se face spre răsărit, săpată o formă de Bisericuță, de șase pași mari de lungă și de patru lată, unde tot din piatra naturală se vede lăsată forma Prestolului și măsuța de proscomidie; în partea stângă apoi în partea spre apus, iară în piatră băgată o boltă ca o chiliuță, toate întunecoase, iară intrând și mai înăuntru drept în jgheab în al doilea despărțământ, aici e săpată o formă de horn larg, strâmtat în sus ca de vreo 6 stânjini înaltă, până [i]ese deasupra jgheabului în vârf, de unde vine lumină. Și din această formă de cuhnie, iar este spre răsărit săpată o Bisericuță alături cu cea dintâi și iar spre apus o altă chiliuță întunecoasă lângă cealaltă, între care despărțește numai un zid ca de ½ stânjini de groasă și în peretele care despărțește între cele două Bisericuțe este tăiată o fereastră cvadrată ca de un cat lată. Acestea sunt Bisericuțele și chiliuțele ce eu singur m-am dus, le-am căutat și le-am văzut în acea peșteră săpată. Iar împrejur, de către vale, fiind locuri de arătură și pe coastă în sus fiind tufiș, mesteacăn, unde pasc vitele sătenilor, nimic nu se vede a se ține de acest lăcaș, ci numai acea peșteră, ca un barlang stă acolo pustie, unde la vreme vijelioasă intră porcii și caprele de se adăpostesc. Iar [în]cercând ca să aflu de cine și spre ce scop ar fi fost făcute acele găuri? Nimenea nu s-a aflat să-m[i] spuie când? Și cine să fi locuit acolo, ci toți săteni[i] de acuma s-au pomenit cu dânsa așa precum se află descrise”[22].

Contextul socio-politic nefavorabil de la mijlocul secolului al XIX-lea nu a îngăduit o eventuală refacere a așezământului ortodox. Mai mult, așa cum de altfel remarcase cercetătoarea sibiană Ana Grama, împotriviri s-ar fi întâmpinat și pe plan local: la 1850 comunitatea se declara în totalitate unită, satul Șinca Veche devenind parte a Regimentului I de Graniță încă din 1764.

---

[22] *Ibidem*, p. 212-213 (cf. Arhiva Mitropoliei Ardealului, *fd. cit.*, nr. cons. 54, 1852).

https://biblioteca-digitala.ro

O altă descriere valoroasă a complexului, așa cum arăta în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, a fost făcută de Zevedeiu Crișan din Brașov, care a copilărit în Șinca Veche între anii 1882-1887: ”În Șinca Veche, unde m-am născut eu și am trăit până la etatea de șaisprezece ani, se află o mănăstire sub un deal, săpată într-o singură stâncă de piatră mălăiață, care constă din altar ce e îndreptat spre răsărit, masă la mijloc și locul cantorilor dimpreună cu cele trei uși ale altarului; a doua vine corabia bisericii, a treia vine tinda cu turnul ei, ce se înalță pe coastă la deal cam de 25-30 metri, și în vârf, unde ar fi crucea, e o gaură strâmtă ce iese în aer la lumina zilei. Se vede și cercul turnului unde a fost sălașul clopotelor (...). Scobitura în stâncă se vede a fi lucrată de ciocane ca acelea cu care ferecă morarii piatra de moară. Pe lângă biserică tot acolo sub pământ se află locuința călugărilor, care constă din trei camere foarte mari, cu hoarnele de bucătărie, care se îndreaptă în sus tot prin stâncă în înălțime și acum e de vreo 3-4 metri la camere”[23].

Corelând informația descrierilor din secolul al XIX-lea cu cea oferită de prezentarea sistematică a lui V. Literat la 1930, reiese cu claritate că prăbușirea peretelui frontal al complexului s-a produs între 1887 și 1930.

Dealul Pleșu se continuă înspre sud cu *Piscul Bebelii*, care urcă până în *Muchea Strâmbii* (**Fig. 3**). Plaiul de pe *Piscul Bebelii* este cea mai directă cale de acces la cea de-a doua mănăstire a satului, situată în Strâmba, pe *Pârâul Mănăstirii*. Aproximativ la jumătatea distanței dintre cele două vetre monahale, coborându-se de pe *Muchea Bebelii* pe pârâul omonim, se ajunge în locul numit *Fața Mănăstirii*, situat în hotarul satului Ohaba, la confluența celor două Crețuri: *Crețul Iughii* și *Crețul cu gloduri*. În secolul al XVIII-lea aici ființa mănăstirea Ohabei.

Complexul rupestru de la Comăna de Sus

Satul Comăna de Sus s-a format în partea superioară a Văii Comăna, la 5 km în amonte de Comăna de Jos. Scindarea patrimonială a celor două comunități era un fapt împlinit la 1494, când boierul Ponitza (Romcia) este desemnat ca fiind de Comăna de Jos[24].

Potrivit conscripției din 1748, mănăstirea din această localitate avea șase călugări (dintre care unul cerșetor, iar altul bătrân), și o călugăriță bătrână. Averea așezământului consta în trei cai, doi stupi și fânaț de două care. Preotul mănăstirii era Dionisie, așezământul fiind situat pe pământul boieresc al lui Ion Maniu[25].

Un boier Mani (Maniu) Purcar este pomenit la 1658. Fiul acestuia, grămăticul Lupul, își făcea ucenicia pentru preoție pe lângă sacerdotul Dobre

---

[23] *Revista de Istorie*, VII-VIII, București, 1921-1922, p. 205-206.
[24] A. Lukács, *op. cit*, p. 62.
[25] A. Bunea, *op. cit.*, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro

din sat[26]. Această familie boierească deține posesiuni importante pe Valea Comănei, dovadă că unul dintre vârfurile de pe cursul superior al văii este marcat pe harta austro-ungară din secolul al XIX-lea cu denumirea ”V. Purcarului”, având altitudinea de 624 m. Toponimul *Valea Purcarului* a fost identificat de către noi cu prilejul cercetării de teren întreprinse în hotarul satului (**Fig. 9**).

În procesul intentat la 1764 preotului Gheorghe, fiul lui Bucur Barbu, este citată ca martor și ”Maria lui Mihai Popa (Greavu), boeroe, monahiia Bonifația, muiere de 60 de ani după cinul călugări[e]i sale”[27].

În secolul al XVIII-lea, mănăstirea se găsea în poiana de pe versantul sudic al Muntelui *Peștera*. Limita sudică a poienii o constituie *Pârâul Mănăstirii*. Tot aici se află și un izvor, cunoscut de localnici ca *Fântânița Călugărului*[28].

Conform unei tradiții locale consemnate în 1930 de Valer Literat, edificiul de lemn al așezământului mănăstiresc a fost adus în vatra satului de cei câțiva credincioși care adoptaseră uniatismul[29]. Conscripția din 1761 înregistrează patru preoți ortodocși cu 123 familii și doi preoți uniți cu cinci familii și o biserică[30]. La 1930 se mai cunoștea doar locul unde fusese amplasat lăcașul strămutat: pe parcela intravilană cu nr. 170, în vecinătatea școlii[31].

Harta Iosefină a Transilvaniei confirmă tradiția locală cu privire la mutarea bisericuței mănăstirești: după 1769, în sat sunt marcate două biserici (**Fig. 10**). Cea ortodoxă, de zid, e situată pe o înălțime din extremitatea nordică a vetrei satului. Este datată, într-o primă fază, în secolul al XVII-lea, prezentând aceeași particularitate a absidei altarului ca și biserica de la Comăna de Jos.

Pornind din vatra satului, la *Poiana Mănăstirii* se ajunge traversând culmea *Chiciorii* și platoul *Muntelui Peștera*. De aici, coborând pe sprânceana răsăriteană a dealului, la doar câteva sute de metri aflăm peștera naturală denumită de localnici *Peștera Mănăstirii*[32]. Galeria activă, de dimensiuni

---

[26] V. Literat, Martin Járay, *Vizite calvinești la preoții români din Țara Făgărașului*, în ”Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj”, VII, Cluj, 1939, p. 588.

[27] Ștefan Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930, p. 44-45. Probabil că este mama preotului ortodox Mihai Greavu sen., pomenit la 1805.

[28] Informațiile ne-au fost furnizate în teren de pădurarul pensionar Neamțu Emil, domiciliat în Comăna de Sus, nr. 209.

[29] V. Literat, *op. cit.*, p. 35-36.

[30] Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1770-1772*, în ”Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj”, III, Cluj, 1926, p. 62.

[31] V. Literat, *op. cit.*, p. 36.

[32] Decretată rezervație speologică, Peștera Comăna constituie drumul subteran al pârâului ce își adună apele de pe platoul suspendat la sud de Muntele Peștera. Cuprinde un sistem de galerii dispus pe trei nivele, având o dezvoltare pe un areal de circa 2.500

https://biblioteca-digitala.ro

reduse, a fost locuită cu siguranță în preistorie. Portalul frumos amenajat poartă urmele intervenției umane (**Fig. 11**, **12**).

De la intrarea în grotă, coborând pe *Pârâul Mănăstirii*, aflat pe latura nord-vestică a *Muntelui Peștera*, se ajunge în *Valea Mănăstirii*, porțiune mai largă a Văii Comăna. Astăzi, accesul la peșteră este înlesnit de un drum forestier deschis în 2008 de către exploatația silvică.

Alte grote mai mici sunt înșiruite de-a lungul *Văii Comănei* (**Fig. 9**). Pornind din vatra satului pe drumul forestier, înainte de a ajunge la *Porțile de piatră*, în partea dreaptă se află *Peștera din frunzări*. La aproximativ 200 m în amonte, după ce trecem de *Porțile de piatră*, o altă grotă este situată pe *Bulzul*, în partea stângă a văii.

Formațiunile stâncoase situate la sud de *Valea Mănăstirii* – zonă de confluență a *Pârâului Mănăstirii* (*Valea Peșterii*) cu *Valea Comănei* –, conservă pe latura răsăriteană vestigiile unor chilii. Doar una dintre ele se mai poate distinge. Cavitatea, al cărei plafon este în parte prăbușit, e orientată pe direcția Sud-Nord. Accesul se realizează pe latura sudică, mai îngustă. Pe latura răsăriteană prezintă o deschidere ale cărei dimensiuni nu se pot determina datorită prăbușirii plafonului. În apropiere se află un izvor, cunoscut de către localnici ca *Fântânița din Valea Mănăstirii* (**Fig. 13**).

Urmând cursul superior al *Văii Comănei*, apoi ramificația stângă a *Văii Cerbului*, se ajunge la confluența dintre *Valea Purcarului* și *Tigăi*. La aproximativ 200 m în aval de cascada formată de pârâul ce străbate *Valea Tigăii*, urcând coasta abruptă a versantului răsăritean, se ajunge la *Peștera din Tigăi*[33]. Tradiția locală o numește *Peștera celor șapte izvoare*. Acestea ”slobod” apa întotdeauna în vinerea din Săptămâna Luminată (Vinerea Luminată sau Vinerea Izvorului). În interiorul grotei, apa provenită din infiltrațiile și scurgerile parietale a modelat formațiunile calcaroase sub forma unui jgheab. Grota a oferit condiții prielnice locuirii în preistorie, constituind în secolul al XIV-lea o posibilă sihăstrie pentru eremiții stabiliți aici.

Hidronimul *Pârâul Călugărului*, identificat pe cursul superior al *Văii Dabiș*, întregește arealul monastic al regiunii.

În pofida faptului că limita cronologică inferioară nu poate fi precizată, dezvoltarea ansamblului monahal de pe Valea Comănei poate fi pusă în legătură cu mișcarea isihastă din secolul al XIV-lea. Distingându-se prin valorificarea unor mici grote naturale existente pe cursul văii, cât și prin chiliile scobite în stâncă, el trebuie să fie cel puțin la fel de vechi precum complexul rupestru de la Șinca Veche sau cele din județul Argeș. Susținută în

---

m și o denivelare de 70 m (-40). Din anul 2003, peștera se află în custodia Clubului Speologic *Silex* Brașov (informații preluate de pe site-ul: http://econ.unitbv.ro).

[33] Traseul este marcat de membrii Clubului speologic *Silex* Brașov cu pătrat alb.

https://biblioteca-digitala.ro

permanență de către boierimea locală, viața călugărească a fost ulterior reorganizată conform principiilor viețuirii cenobite.

Ansamblurile rupestre de la Șinca Veche și Comăna de Sus constituie cu siguranță cele mai vechi vestigii ale viețuirii monahale în spațiul făgărășean.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Honterus, *Chorographia Transilvaniae*.
Fig. 2 – *Josephinische Landesaufnahme*, p. 257, Șinca Veche.
Fig. 3 – Șinca Veche. Toponimie.
Fig. 4 – Șinca Veche. Complex rupestru (cf. Fl. Costea).
Fig. 5 – Șinca Veche. Complex rupestru. Biserica b1 (ante 2005).
Fig. 6 – Șinca Veche. Complex rupestru (cf. arh. Cr. Maimaduc).
Fig. 7 – Șinca Veche. Complex rupestru. Biserica b2 (ante 2005).
Fig. 8 – Șinca Veche. Complex rupestru (cf. Fl. Costea).
Fig. 9 – Valea Comănei. Toponimie.
Fig. 10 – *Josephinische Landesaufnahme*, p. 242, Valea Comănei.
Fig. 11 – Valea Comănei. Peștera mănăstirii.
Fig. 12 – Valea Comănei. Peștera mănăstirii.
Fig. 13 – Valea Comănei. Izvorul din Valea mănăstirii.

https://biblioteca-digitala.ro

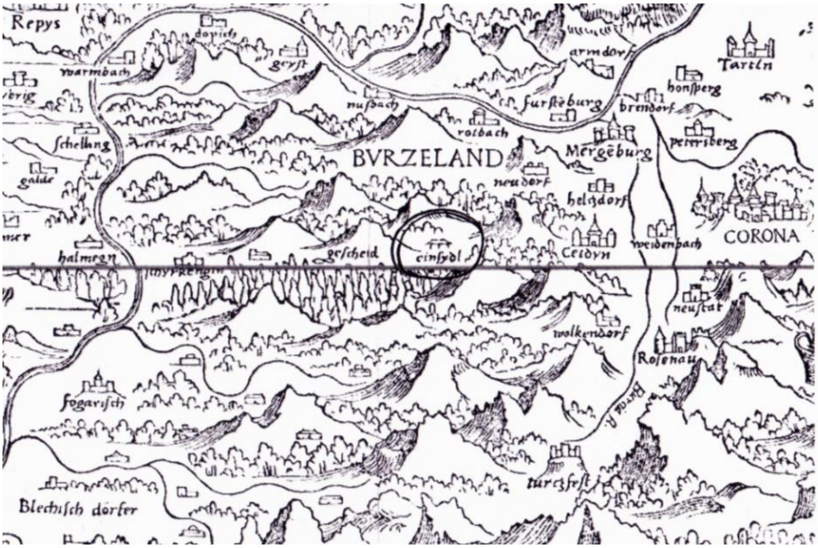

Fig. 1

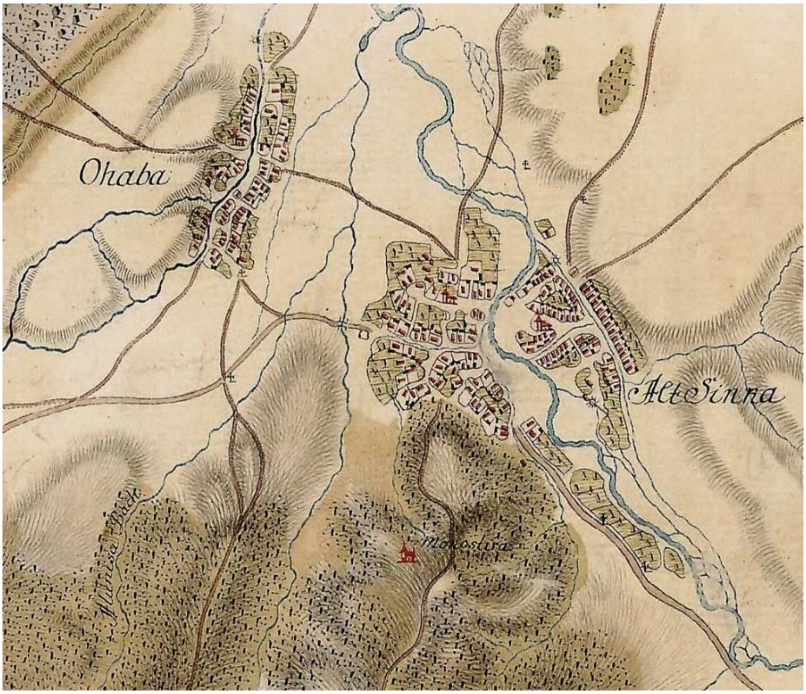

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

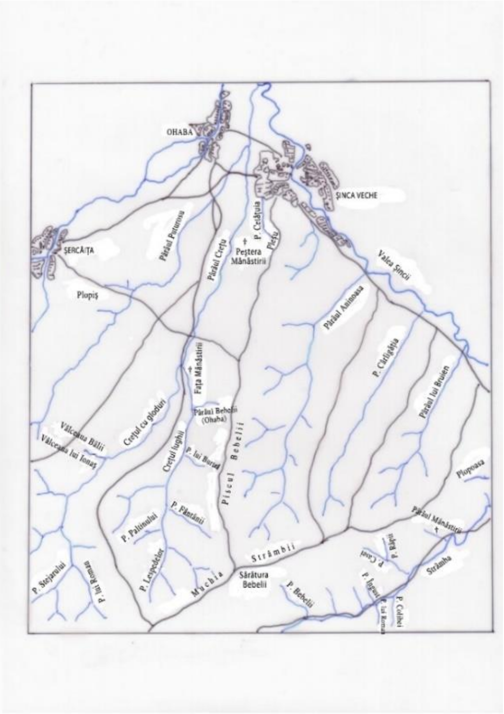

Fig. 3

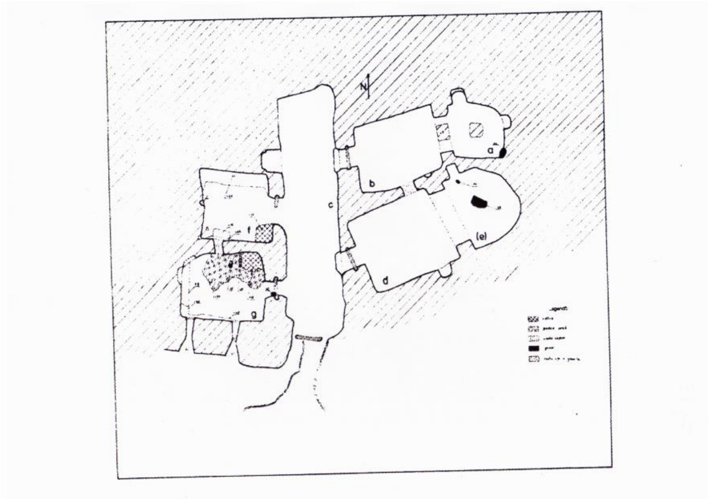

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

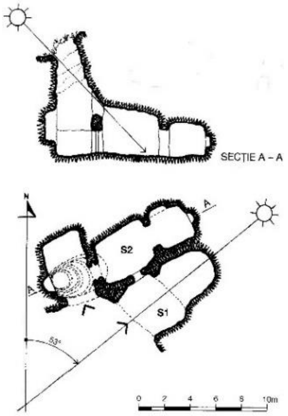

Fig. 6

Fig. 7

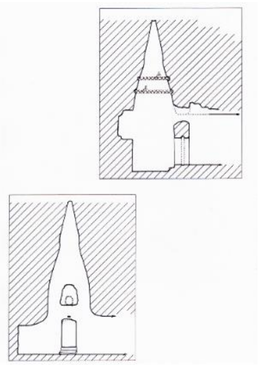

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

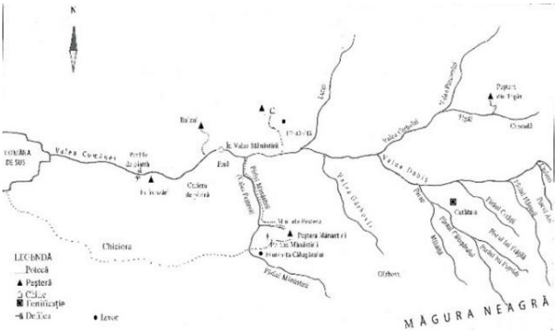

Fig. 9

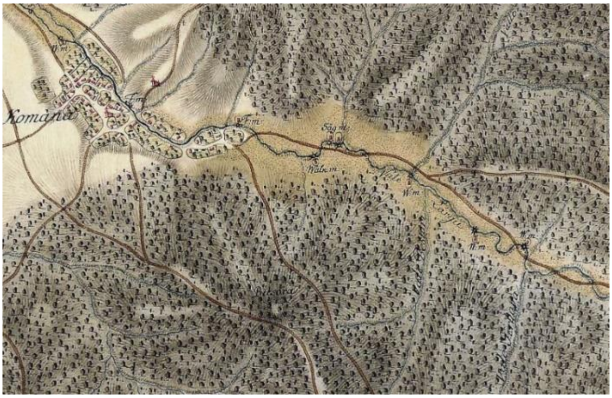

Fig. 10

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12

Fig. 13

https://biblioteca-digitala.ro

DANIILE SFÂNTULUI VOIEVOD NEAGOE BASARAB CĂTRE MĂNĂSTIRILE DE LA SFÂNTUL MUNTE ATHOS

CONSTANTIN MĂNESCU[1]

THE DANES OF SAINT VOIVODE NEAGOE BASARAB TO THE MONASTERIES OF MOUNT ATHOS

ABSTRACT

Saint Prince Neagoe Basarab was one of the greatest supporters of the Holy Places, especially of the Holy Mount Athos. In the sixteen century, he was noted in the history of the East Christianity by many donations made to Balkan monasteries of Mount Athos, in Greece and in Slavic area. In the work of founder and patron of culture and the Orthodox world, the Prince Saint Neagoe Basarab appears as a continuator of the Byzantine Emperors, concerned to support the Church, living under Ottoman rule. We know these donations from a characterization made by Gabriel Protos (Gavriil Protul) in a contemporary chronicle entitled The Life of Saint Nifon, *former Patriarch of Constantinople and, later, Metropolitan of Wallachia and direct mentor of the great prince. Gabriel Protos describes the prince as "great founder of all Athos".*

All of these donations come to fulfill the image of post-Byzantine basileos, on whose land all the institutions of the defunct Byzantium, including the very Mount Athos, had moved.

Keywords: St. Voievode Neagoe Basarab, donations, monasteries, Mount Athos, Gabriel Protos, Saint Nifon, Patriarch of Constantinople, Megistis Lavras.

După moartea lui Vlad al V-lea cel Tânăr sau Vlăduţ, petrecută la 23 ianuarie 1512, la Bucureşti, tronul de domnitor al Ţării Româneşti avea să fie ocupat îndată de Neagoe Basarab, fiul lui Basarab cel Tânăr, a cărui domnie va însemna în Ţara Românească o epocă de înflorire culturală şi artistică al cărei ecou s-a făcut simţit în tot secolul al XVI-lea. Această domnie, care va dura doar nouă ani şi opt luni, va dovedi existenţa acelui *Bizanţ după Bizanţ*, după expresia savantului Nicolae Iorga, în Ţările Române, care au devenit după căderea Constantinopolului sub turci susţinătoare ale Ortodoxiei prin daruri, donaţii în bani, ctitoriri de lăcaşuri sfinte sau reparaţii ale celor existente. Astfel, Neagoe Basarab, un om format de Biserică şi în spiritul ei, şi al umanismului bizantin, a rămas în posteritate drept cel mai mare ctitor a toată

[1] Preot paroh, doctorand în istorie, parohia Urșani – Horezu, jud. Vâlcea.

https://biblioteca-digitala.ro

Sfetagora, aşa cum îl gratula Gavriil Protul (protosul), mai marele mănăstirilor din Muntele Athos, în lucrarea istorico-hagiografică intitulată *Viaţa şi traiul Sfinţiei Sale Părintelui nostru Nifon, Patriarhul Ţarigradului*, aceasta fiind prima lucrare de acest gen scrisă pe pământul Ţării Româneşti[2].

Urmând modelul împăraţilor bizantini, ca sprijinitor al culturii şi artelor, Sfântul Voievod Neagoe Basarab, pe care B.P. Hașdeu îl numea ”Marc Aureliu al Ţării Româneşti, principe artist şi filosof”, a devenit mai întâi ctitor mare în ţara sa, ridicând mănăstirea de la Argeş, sfinţită la 17 august 1517, care avea să întreacă prin frumuseţea ei templul lui Solomon de pe Muntele Sionului sau Sfânta Sofia pe care o ridicase Justinian împăratul, după mărturisirea lui Gavriil Protul. A zidit apoi biserica mitropoliei din Târgovişte, ”mare şi frumoasă cu opt turle, şi tot rotunde, cum se satură ochii tuturor de vederea ei”, aceasta fiind urmată de diferite îmbunătăţiri şi adăugiri făcute la mănăstirile Tismana şi Cozia. A dăruit mănăstirii Comana moşia Tătărăşti şi a mai ridicat în Târgovişte o a doua biserică, cu hramul *Sfântul Gheorghe*[3].

Dar, în acelaşi timp, domnul muntean n-a pregetat să sprijine bogat Sfântul Munte Athos, unde mila sa creştină s-a revărsat asupra mai tuturor mănăstirilor, într-un moment al istoriei în care nu şi-a putut permite şi nu a făcut acest lucru nici un alt domn creştin. Această constatare o făcea, în mod administrativ, acelaşi Gavriil Protul: ”Ce vom spune despre lucrurile şi mănăstirile pe care le-au miluit? Şi în toate laturile de la Răsărit până la Apus şi de la Amiază-zi până la Amiază-noapte, toate sfintele biserici le hrănea şi cu multă milă pretutindeni da. Şi nu numai creştinilor fu bun, ci şi păgânilor, şi fu tuturor tată milostiv, asemănându-se Domnului ceresc, care străluceşte soarele său şi dă ploaie şi peste cei buni şi peste cei răi, cum arată Sfânta Evanghelie”[4]. La capitolul ”Acte şi gesturi exemplare”, protosul Muntelui Athos nu uită să înregistreze aproape toate daniile pe care perechea domnească Neagoe - Miliţa Despina le-a făcut mănăstirilor din ţară sau celor din afara ei, în încercarea lor de a moşteni titlul de mari ctitori în mult încercatul areal balcanic ortodox, atât de la înaintaşii Basarabilor, cât şi de la cei ai Brankovicilor (ascendenţii paterni ai sârboaicei Miliţa). Şi motivaţia n-ar fi întreagă dacă nu am aduce în sprijinul ei chiar argumentul inserat de autorul *Învăţăturilor către Theodosie* în ”Cuvântul al şaptelea. Pildă pentru ceia ce fac milostenie, şi pentru viaţa lumii aceştia”: ”Şi aceasta să ştiţi, o, iubitorii de Hristos creştini, că eu robul lui Dumnezeu, măcar de sunt şi mai păcătos decât toţi oamenii, ce

---

[2] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, p. 417.

[3] Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Ediția a III-a, vol. II. Partea întâia, București, 1940, p. 150.

[4] *Viața și traiul Sfinției sale Nifon, Patriarhul Țaringradului*, introducere și text Tit Simedrea, 1937, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

însă cât am putut pricepe, despre oarece parte, n-am putut afla alt rai mai bun şi mai dulce decât faţa Domnului nostru Iisus Hristos”[5].

Unul dintre aspectele care au făcut ca domnia lui Neagoe Basarab să capete importanţă pe planul evlaviei şi al sfinţeniei sale îl reprezintă ajutoarele pe care el le-a îndreptat în special către Sfântul Munte Athos, supranumit *Grădina Maicii Domnului*, mergând astfel pe urmele strămoşilor săi, între care menţionăm pe Vlad Călugărul (1482-1495). Neagoe Basarab este considerat exemplul cel mai elocvent pentru obiceiurile sale imperiale. El este voievodul a cărui operă sistematică de susţinere a Ortodoxiei balcanice şi a Orientului Apropiat a fost de o mare amploare şi de o rezonanţă nemaiatinsă până la el[6]. Şi nici după el nu s-au mai găsit uşor domni valahi care să fie atât de interesaţi de Athos.

Despre binefacerile sfântului voievod către Athos au scris de-a lungul timpului cercetători avizaţi, precum pr. prof. Teodor Bodogae[7], regretatul Petre Ş. Năsturel[8], iar mai nou, adică în ultimele trei decenii, Florin Marinescu de la Centrul de cercetări neo-elenice de la Atena, unul dintre cei mai pasionaţi cercetători ai arhivelor athonite, care a şi reuşit să scoată la lumină o parte importantă a documentelor care privesc relaţia româno-athonită[9]. Cercetătorii au stabilit, pe baza documentelor, că domnitorul Neagoe Basarab şi-a îndreptat atenţia către multe dintre mănăstirile athonite, fie finanţând direct refacerea lor, fie construindu-se paraclise şi alte dependinţe sau, pur şi simplu, acordându-le periodic ”mile” în bani, care au avut rostul susţinerii vieţii de acolo.

O atenţie deosebită a dat **Mănăstirii Kutlumuş**, supranumită ”lavra cea mare a Ţării Româneşti”, ctitoria strămoşului său Vladislav I, a cărei biserică fusese refăcută de Mircea cel Bătrân, care făcuse din Kutlumuş ”fundaţiunea Valahiei”, dar şi de tatăl domnului de acum, adică Basarab cel Tânăr, care găsise mănăstirea deteriorată şi a restaurat-o şi consolidat-o. La 7 decembrie 1514, Neagoe Basarab emite un hristov prin care îi acordă un ajutor

---

[5] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, p. 143.

[6] Nicolae Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 129-130.

[7] Teodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din sfântul Munte Athos*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1940, passim.

[8] Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIV-e siècle à 1654* (Orientalia Christiana Analecta 227), Pontificium Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1986, passim.

[9] Cercetătorul greco-român Fl. Marinescu a publicat: *Documente româneşti de la Muntele Athos. Arhiva Sfintei Mănăstiri Xiropotamu*, Atena, 1997; *Documente româneşti din Sfântul Munte. Arhiva Sfintei Mănăstiri Kutlumuş*, 1998; *Arhiva Protatonului*, 2001; *Arhiva Sfintei Mănăstiri Sfântul Pavel*, 2002; *Arhiva Mănăstirii Ivir*, 2007.

https://biblioteca-digitala.ro

anual de 10.000 de aspri, plus alţi 700 destinaţi ospiciului, iar alţi 500 erau daţi aceluia care făcea oficiul de aducător. În total 11.200 aspri, ceea ce echivala cu suma de 185 piese de aur oferite anual acestei mănăstiri[10]. La aceste sume de bani s-au adăugat lucrările de refacere totală a mănăstirii Kutlumuş, menţionate de Gavriil Protul în *Viaţa Sfântului Nifon*: zidirea unei noi biserici, cu hramul *Sfântul Nicolae*, cu zid gros şi turle, cu chilii, trapezărie, pivniţă, brutărie şi alte case de toată trebuinţa, acoperirea bisericii cu plumb, construirea unui adăpost pentru corăbii şi a unei ”cule cu arme şi cu tunuri de pază”[11]. Intervenţia lui Neagoe Basarab a fost atât de însemnată, încât Kutlumuşul a ajuns de atunci în ierarhia mănăstirilor pe locul al şaselea şi se menţine aşa până azi. Aici îl vedem înfăţişat pe Neagoe Basarab într-un tablou votiv, împreună cu Radu cel Mare, ţinând în mână catoliconul mănăstirii, ai cărei ctitori se considerau de acum cei doi.

Începutul secolului ai XVI-lea va aduce şi **Vatopedului** o serie de binefaceri din partea aceluiaşi domn. Neagoe Basarab a dăruit pentru icoana Maicii Domnului, *Vimatarissa*, un măr de aur cu pietre preţioase, care azi este dispărut. A mai pus să se zidească o pivniţă mare, a acoperit biserica cu plumb, a reconstruit turnul Preasfintei Fecioare, a zidit vinăria, hambarele, bucătăria, cămări pentru pâine şi a continuat cu daniile începute de strămoşii săi, Vlad Călugărul şi Radu cel Mare[12]. Tot pentru Vatoped, Neagoe a emis un hrisov, la 29 aprilie 1513, prin care îi acorda o danie de 20.000 de aspri, la care adăuga 500 pentru cel ce va veni şi 700 pentru bolniţă. Faptul fusese prilejuit de venirea călugărilor vatopedieni în ţară cu moaştele Sfintei Ana, mama Fecioarei Maria, ale Prodromului şi ale altor sfinţi. Apoi, cu ocazia venirii tuturor egumenilor la sfinţirea marii ctitorii a lui Neagoe, la Curtea de Argeş, s-ar fi fixat Vatopedului suma anuală de 9.000 de aspri[13].

Evlaviosul domn s-a îndreptat şi către **Marea Lavră**, unde, în afară de un ajutor anual de 9.000 de aspri, a refăcut mănăstirea cu totul: a făcut pentru catolicon un acoperiş nou din plumb şi a rezidit paraclisul cimiterial. În plus, i-a dăruit vase cultice şi veşminte.

Numele voievodului român se leagă, într-un mod mai special, şi de al **Mănăstirii Dionisiu**, pentru că aici s-a mutat către Domnul, la 11 august 1508, ex-patriarhul ecumenic Nifon al II-lea. Acesta, după ce îşi terminase pastoraţia în Ţara Românească, unde a fost adus de domnitorul Radu cel Mare şi a înfiinţat episcopia Râmnicului şi a Buzăului, apoi a ajuns la neînţelegeri cu Radu cel Mare din pricină că n-a îngăduit căsătoria surorii acestuia cu un boier moldovean, întrucât era împotriva canoanelor, în 1505 a plecat la Dionisiu,

---

[10] P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 58, 60, 312.
[11] C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 150.
[12] T. Bodogae, *op. cit.*, p. 117, nota 2.
[13] P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro

unde fusese închinoviat[14]. În 1515, domnitorul Neagoe Basarab, care purtase de grijă lui Nifon în timpul neînţelegerilor sale cu Radu cel Mare, i-a adus osemintele în ţară ”ca să curăţească şi să tămăduiască greşeala Radului Vodă”. Primite cu mare alai, au fost puse deasupra mormântului lui Radu cel Mare, la Dealu, făcându-se rugăciuni pentru iertarea lui. Aşezate apoi într-un frumos chivot de argint poleit cu aur, împodobit cu pietre scumpe şi cu email – darul lui Neagoe Basarab –, au fost înapoiate la Mănăstirea Dionisiu. Chivotul reprezintă o biserică cu cinci turle, câţiva specialişti sugerând că ar fi planul iniţial al bisericii de la Curtea de Argeş, şi are pe capac pe însuşi domnul ce se închina Sfântului Nifon. Pe mormântul său, Neagoe Basarab a ridicat apoi o biserică cu hramul *Sfântului Nifon*.

Călugării de la Dionisiu au trimis apoi lui Neagoe în dar capul Sfântului Nifon şi o mână, pe care el le-a dăruit ctitoriei lui de la Argeş. Ele se păstrează astăzi în catedrala mitropolitană din Craiova. În schimbul acestui dar, Neagoe a făcut un chivot în aur şi pietre scumpe pentru capul Sfântului Ioan Botezătorul, pe care el însuşi l-a donat călugărilor de la Dionisiu. Tot la această mănăstire a donat şi o mână a Sfântului Ioan Gură de Aur. Legătura specială pe care Neagoe Basarab a avut-o cu Mănăstirea Dionisiu se vede şi din aceea că aici se păstrează şi textul grecesc al *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, redactat de celebrul Manuil de Corint, retorul Patriarhiei, tradus după un exemplar slavon din Ţara Românească.

Neagoe Basarab a fost atent şi la nevoile altor fundaţii athonite, precum **Sfântul Pavel** şi **Xiropotamu**. La prima a clădit, între 1515-1520, turnul – ”o culă să fie de strajă”, cum zice Gavriil Protul[15], sau ”un turn de apărare pentru pomenirea domniei mele” –, care se conservă şi azi într-o stare foarte bună, inscripţia indicându-ne faptul că domnul a fost ctitor aici împreună cu fiul său Teodosie[16]. Celei de-a doua i-a construit trapeza şi pivniţa, după cum ne spune tot Gavriil Protul[17], şi i-a mai fixat un ajutor anual de 3.000 de aspri.

O altă mănăstire ajutată de Neagoe Basarab este **Hilandar**. Doi călugări de la această încercată mănăstire a sârbilor de la Muntele Athos au fost prezenţi la sfinţirea Mănăstirii Curtea de Argeş, la 5 august 1517, şi s-au plâns de lipsa hainelor mănăstireşti. Domnitorul le-a acordat un ajutor anual de 7.000 de aspri, iar cei doi călugări, Leontie şi Mardarie, au spus că mănăstirea se obligă să facă slujbe pentru moartea sa. Documentul poartă data de 23 august 1517[18].

---

[14] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 419.
[15] *Viața și traiul Sfinției sale Nifon*, p. 28-29.
[16] T. Bodogae, *op. cit.*, p. 260.
[17] *Ibidem*, p. 199.
[18] *Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească*, vol. II (1501-1525), volum îngrijit de Ştefan Ştefănescu şi Olimpia Diaconescu, București, Editura Academiei RSR, 1972, doc. nr. 160, p. 304-306.

https://biblioteca-digitala.ro

Xenofontului i se acorda o danie anuală de 2.000 aspri. Tot acestei mănăstiri, domnul, împreună cu doamna Despina, i-a dăruit un splendid epitrahil cu fir de aur şi argint[19].

Acelaşi Gavriil Protul ne spune că Neagoe Basarab s-a îngrijit şi de **mănăstirea Ivirului**, căreia i-ar fi adus apa de la două mile şi ”cu multă bogăţie o au împodobit”. Şi tot de la el ştim că doamna Despina, soţia voievodului, a cusut cu fir de aur o poală pentru icoana Maicii Domnului – *Portăriţa*[20]. Tot Neagoe Basarab ar fi dat bani egumenului Dionisie, la 1513, pentru refacerea catoliconului şi a altor dependinţe. Se crede că Neagoe a restaurat şi biserica *Adormirii Maicii Domnului* de la Ivir, ridicându-i o turlă nouă, pe la 1513, şi chiar şi turla catoliconului ar fi fost ridicată tot cu banii lui. Şi, ca şi la Vatoped, milostivul domn ar mai fi acordat Ivirului o danie anuală de 200 de taleri.

În afară de mănăstirile menţionate s-au mai bucurat de daruri şi ajutoare financiare din partea milostivului domn Neagoe Basarab şi mănăstirile **Pantelimon** (4.000 de aspri anual), **Zografu**, **Esfigmenou** şi **Kostamonitou**, deşi la acestea a donat sume mai mici de bani. Iată, deci, că din totalul de douăzeci de mănăstiri existente la Muntele Athos, documentele atestă prezenţa sfântului Voievod cu diferite danii la unsprezece dintre ele. Sursa principală care atestă aceste danii o reprezintă biograful patriarhului Nifon şi este demnă de încredere. Prin ceea ce a făcut pentru ţara sa, pentru Biserica Ortodoxă din ţara sa şi pentru Ortodoxia de pretutindeni, Sfântul Voievod Neagoe Basarab şi-a câştigat un loc de cinste în ceata sfinţilor, iar numele său rămâne înscris cu litere de aur, la loc de cinste, în istoria naţională, precum şi în întregul areal al creştinătăţii răsăritene, din Balcani şi Grecia, până în Asia Mică, la Ierusalim sau Sinai. La comemorarea a 496 de ani de la mutarea sa către Domnul, petrecută la 15 septembrie 1521, ne închinăm cu smerenie chipului său plin de lumina faptelor bune şi îl rugăm să ne fie călăuză spre Hristos, lumina cea veşnică şi neapropiată.

---

[19] P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 259.

[20] *Viața și traiul Sfinției sale Nifon*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

MESE PRINCIARE DIN TRANSILVANIA
ÎN SECOLELE XVI ȘI XVII

JUDIT GRAPĂ[1]

PRINCELY MENUS FROM TRANSYLVANIA
IN THE XVI AND XVII CENTURIES

ABSTRACT

In Transylvania, the formation of the princely court took place simultaneously with the organization of the new principality and the establishment of a new management system.

Due to the political changes that took place in 1786, it was supposed to modernize the menus that served at various events.

The two cookbooks, Chef's Science *and* Anna Bornemisza's Cookbook, *written during this period, demonstrate the existence of a developed princely culinary arts. The menus served at various events are among the most sophisticated and the staff that served these dishes were part of the nobility.*

Excessive use of oriental meat and spices was a specific feature of these menus. In the recipes appearing in these books, no quantity is specified for the ingredients that are used.

Keywords: princely menus, meat, wine, palaces, ceremonial description dining.

În Transilvania, formarea curții princiare s-a desfășurat simultan cu organizarea noului principat și constituirea unui nou sistem de conducere[2]. Chiar dacă Alba Iulia era considerată ca reședință princiară încă din 1542, de când curtea maghiară s-a refugiat aici și a ocupat palatul episcopal, asta nu însemna că această curte era în permanență acolo, existând încă mult timp obiceiul medieval ca principele, împreună cu cei de la curtea lui, să călătorească nu numai din motive politice, ci și economice. Asta presupunea că nu doar cu ocazia ședințelor/dietelor de țară se opreau în orașele mai mari, ci fără nici un motiv deosebit petreceau un timp mai îndelungat în aceste locuri[3].

---

[1] Documentarist, Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” – Făgăraș; e-mail: iuditgra@yahoo.com.

[2] Brenda Borbála, *Étkezési szokások a magyar főúri urvarokban- a kora újkorban*, Szombathely, 2014, editată de Arhivele județului Vas - Ungaria, p. 235.

[3] *Ibidem*, p. 241.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe vremea familiei Báthory deja putem vorbi de o curte înfloritoare, care avea trăsături puternic italienești, iar Gabriel Bethlen a fost cel care a dezvoltat această curte mai departe și a pus bazele trăsăturilor specifice curții princiare transilvănene[4].

După anul 1687, când habsburgii intră în Transilvania, începe să se răspândească moda germană în toate domeniile. Aceste schimbări apar și la curtea princiară de aici[5]. Această modă se răspândește și în domeniul gastronomiei, iar preparatele nemțești și franțuzești încep să-și facă apariția. Din vremurile anterioare acestei perioade nu se prea poate dovedi vreo influență străină, din contră, cărțile de bucate rămase de atunci dovedesc că gătitul autohton în stil unguresc era cel răspândit[6].

Așa cum spune Péter Apor în *Metamorphosis Transylvaniae*, ”deja nici nu putem mânca mâncarea obișnuită a înaintașilor noștri, dacă nu avem bucătar german care nu prepară diferite mâncăruri scumpe”[7].

Datorită acestor schimbări, se presupunea o modernizare și a meniurilor care se serveau cu ocazia diverselor evenimente. Motiv pentru care în februarie 1680, în Făgăraș, Keszei János se apucă să traducă cartea de bucate a lui Max Rumport, *Ein new kochbuch* (1581, Frankfurt), și o dăruiește principesei Anna Bornemisza, carte care în prezent este cunoscută sub numele de *Cartea de bucate a principesei Anna Bornemisza*.

Primele 10 capitole din carte sunt denumite capitole de introducere și cuprind descrieri și indicații pentru meseriile de la curțile princiare, ca maestru de curte, bucătar, paharnic, căpitanul curții etc., și de asemenea lista meniurilor ce pot fi servite la petrecerile cu împărați, regi, principi ș.a.

Dar înainte de aceasta, deja la sfârșitul secolului al XVI-lea, în Transilvania circulau copii după rețetele scrise de o persoană care se declara bucătar șef la curtea princiară, copii care ulterior au fost denumite în literatura de specialitate cu titlul de *Știința bucătarului*. Copia existentă astăzi este de la începutul secolului al XVII-lea. Dovada că cel care a scris această carte era ardelean reiese și din a 14-a variantă de preparare a cărnii de gâscă, unde scrie că ”noi ardelenii nu prea trăim cu aceasta, ca să fierbem gâscă cu orez, acele nații săsești și aici urmează această mâncare” sau la prepararea mâncărurilor din vișine, unde adaugă că ”alte nații din vișine obișnuiesc să facă mai multe feluri de mâncare, dar noi maghiarii din Transilvania, noi numai așa obișnuim să trăim cu ea, așa cum este scris aici”[8].

---

[4] *Ibidem*, p. 235.

[5] Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*, Miercurea Ciuc, Hargita Kiadó-hivatal, 2012, p. 7.

[6] Báró Radvánszky Béla, *Házi történelmünk emlékei*, Az Athenaeum R. Társulat könyvnyomdája, Budapest, 1893, p. VI.

[7] Apor Péter, *op. cit.*, p. 7.

[8] Báró Radvánszky Béla, *op. cit.*, p. X.

https://biblioteca-digitala.ro

Iar dovada că autorul cărții a lucrat pentru curtea princiară reiese din diverse rețete unde se menționează: ”(...) dacă prepari pentru principe, aceasta este o mâncare atât de dragă principilor, (...) pentru că în curtea acelui principe era obiceiul”[9]. După descrierile din cartea de bucate, se presupune că a trăit la curțile lui Cristofor și Sigismund Báthory.

Aceste cărți de bucate nu au fost scrise pentru marele public, scopul lor fiind acela de a fi utilizate în bucătăriile curților și erau scrise în general de bucătarii șefi. Abia în 1698, la Cluj, apare prima carte de bucate tipărită în Transilvania, de către Tótfalusi Kis Miklós, sub numele de *Cărticica meseriei de bucătar*[10].

Despre ritualul servirii meselor la curtea princiară transilvăneană nu avem prea multe descrieri. Puținele documente relatează totuși câteva aspecte interesante. În *Methamorphosis Transylvaniae*, Apor Péter descrie ceremonia servirii mesei de la curtea principelui M. Apafi I astfel:

”Atunci când principele lua prânzul sau cina, maestrul de bucătărie se ducea sus la ora 10 și trimitea vorbă că mâncarea este gata. Îndată venea marele paharnic cu mai mulți paharnici, aducând în cufere acoperite cu piele pâine albă decojită, apoi așezau masa; în primul rând pe o masă lungă puneau jur-împrejur o față de masă cusută cu fire de aur sau argint, îngustă de lățimea unui cot, peste care acopereau toată masa cu o față de masă albă, curată.

În bucătărie, mâncarea era așezată pe vase de argint, la toți purtătorii de mâncare se dădeau batiste cusute cu mătase, cu care se legau vasele cu mâncare și așa erau transportate, în mână.

În fața purtătorilor de mâncare mergea maestrul de bucătărie pe jos, iar în fața lui măsarnicul (?) stând pe un cal, având prinse în căciulă trei pene de cocor sau de șoim într-un medalion, așa duceau mâncarea. Atunci când au ajuns la Palatul de prânzit al principelui, acolo la scări a coborât de pe cal, a urcat de jos împreună cu purtătorii de mâncare, a așezat mâncarea și aștepta până când trebuia să se aducă mâncarea caldă sau prânzul de frunte, cum se numea atunci; apoi plecând genunchii în fața principelui cobora în bucătărie împreună cu purtătorii de mâncare, stând din nou pe cal, așa aducea restul de mâncare.

Atunci când toate mâncărurile erau aduse, principele împreună cu principesa ieșeau în palatul de prânzit, dacă erau consilieri la principe ei ieșeau înainte în fața principelui. În fața principelui venea maestrul de ceremonii (hopmester), având în mână un băț lung argintat din trestie, mai mare decât el, pe care îl ținea la mijloc (altcineva nu avea băț argintat de trestie, nici consilierii și nici alți domni, nici măcar principele, care avea un băț scurt și gros, iar domnii purtau bețe de trestie cu două sau trei noduri din loc în loc).

---

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Ieşind principele, domnii stăteau în ordine, principele având pe cap o căciulă căzăcească verde de catifea cu jder (deseori purta așa ceva, rareori căciulă lungă; domnii și nobilii în perioada respectivă, mai ales când vremea era rece, toată iarna și primăvara, până când nu se făcea cald, toți purtau căciulă căzăcească, unii cu jder, nurcă, alții cu blană de vulpe), marele paharnic însoțit de o persoană, cu mare plecăciune de genunchi stăteau acolo unde era principesa, ținând în mână un lighean pentru spălat de argint, iar în mâna celuilalt punând o cană pentru spălat de argint și ștergar cusut cu fire de aur sau argint. Prima dată se spăla principele, după care principesa (atunci când Adam Zrinyi[11] a venit în Făgăraș la principe, altădată un domn polonez, delegat de la rege, s-a turnat apă în același timp pe mâna principelui și pe mâinile lor și în același timp și-au șters mâinile în ștergar).

După ce principele se spăla, ori predicatorul ori ucenicul paharnic care a fost învățat pentru asta spunea binecuvântarea mesei cu voce înceată; până atunci principele își ținea căciula în mână, terminând binecuvântarea mesei își acoperea capul din nou și împreună cu principesa se așezau unul lângă celălalt la loc de frunte și începeau să mănânce.

După care cei care erau invitați la masa principelui erau așezați la masă de către maestrul de ceremonii, dar acolo unde stătea principele, pe ambele părți ale mesei se lăsa loc liber cam de două șchioape, nimeni nu stătea acolo, de acolo în jos se așeza maestrul de ceremonii, dacă voia să mănânce acolo, dacă nu voia se ducea la locuința lui și ducea cu el și pe cei care nu se așezau la masa princiară și luau prânzul acolo. Alți domni, oameni de vază prezenți acolo, plecând genunchii în fața cuplului princiar, se retrăgeau la casele lor.

Îndată ce principele se așeza la masă, ucenicul purtător de arme se punea în spatele lui ținând cruciș pe brațe o sabie cu teacă aurită cu pietre și buzduganul princiar; stătea acolo până când se ridicau de la masă.

Friptura era adusă și prezentată netăiată, apoi măsarnicul pe o masă special pregătită pentru așa ceva, o desfăcea și o așeza pe tăvi și așa o ducea pe masă.

Atunci când cuplul princiar voia să bea, degustătorul șef aducea vinul, turnând un pic în farfuria de argint care era în mâna lui, pe care prima dată în văzul principelui îl bău el și așa a turnat din vinul respectiv pentru principe și principesă în fața lor. De câte ori bea principele, de atâtea ori trebuia să guste din vinul turnat pe farfuria de argint. Pentru ceilalți musafiri paharnicii turnau vinul.

[11] Zrinyi Ádám (1662-1691), nobil maghiar, cu o scurtă, dar importantă, carieră militară. Moare în timpul bătăliei de la Szalánkemén, în august 1691.

https://biblioteca-digitala.ro

Bucătărie mică se numea unde înăuntru, în casa principesei, doamna de curte, învățată pentru așa ceva, gătea două sau trei feluri de mâncare pentru principe, [și] acea mâncare era adusă la masă de acolo.

Atunci când se ridicau de la masă, spunând din nou binecuvântarea mesei, domnii consilieri mergând înainte, după ei principele, principesa, în casa principelui, acolo făcând reverență, imediat ieșeau plecând fiecare la locurile lor de cazare ...

Când principele dansa cu principesa, toți domnii prezenți stăteau în picioare, iar de câte ori principele se întorcea în direcția lor își aplecau capul. Cea mai plăcută muzică a lui era sunetul cimpoiului, dansa în stil unguresc, frumos, încet, abia putea observa cineva că își ridica picioarele în dans“[12].

O altă sursă relatează, referitor la o nuntă, următoarele:

”După ce maestrul de curte, în prezența familiarilor selecți, anunța că mesele sunt gata, toată lumea a pornit spre palatul de prânzit. Acolo pentru distinșii delegați și pentru principe au fost aduse lighene separate pentru spălat pe mâini: cu totul aveau la dispoziție cinci lighene și cinci ulcioare pentru spălat pe mâini. Prima dată delegatul împăratului s-a spălat pe mână, după care în același timp principele, mirele și delegații, la sfârșit femeile.

După ce s-au spălat pe mâini, toată lumea s-a așezat la masă la locurile indicate. Interesant este că principele, delegatul regelui polonez și cel al împăratului s-au așezat la masă având căciula pe cap. Acum pe mese deja erau așezate platourile din primul fel: mai ales cu mâncăruri care conțineau pește. Pe lângă acestea erau așezate pe masă și portocale și lămâi proaspete. Pe parcursul mesei s-au servit 10 feluri de mâncare. Ceea ce însemna că purtătorii de mâncare s-au dus de zece ori la bucătărie și aduceau mâncăruri noi. Purtătorii de mâncare în haine de mătase, cu sabia lateral, țineau platourile cu mâncare. Sosirea unui nou fel de mâncare era semnalizată cu bâta, iar după fiecare fel se băteau tobele și se suna din trâmbiță. La masa principală, lângă delegatul polonez stătea un feliator, ”frisnaider”..., în spatele principelui și a delegaților stătea câte un degustător și un ștergător de farfurii. Și oamenii de bază din Transilvania în spatele mesei, stăteau lângă perete, cu bâta argintată în mână. Între timp, de mai multe ori, au spus urări pentru sănătatea împăratului și a delegatului lui, mai departe pentru regele polonez. La băutele care urmau, după salut trăgeau din tunuri. În timpul nunții, după delegatul polonez se cânta muzică italiană și sârbă, iar după relatarea maghiară, muzică maghiară, nemțească și țigănească. La al 11-lea fel și ultimul, au fost servite fructe și dulciuri (confectumuri)... După care a fost dus personal la principe și la fiecare delegat ligheanul pentru spălat pe mâini. Numai după spălarea mâinilor se puteau ridica de la masă“[13].

---

[12] Apor Péter, *op. cit.*, p. 22-25.

[13] Brenda Borbála, *op. cit.*, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro

Personalul bucătăriei din curtea princiară era format din maestrul bucătar, care îi avea în subordine pe bucătarul şef, bucătari şi ucenicii de bucătari. Tot de personalul bucătăriei aparţineau şi cei care stăteau la uşa bucătăriei: ”şafarii” – care aveau rolul de a procura alimentele necesare, de a avea grija lor şi a le da bucătarilor –, spălătorii de castroane, cei care condimentau mâncărurile şi ajutoarele acestora. În general, curtea era deservită de doi maeştri bucătari de acelaşi rang sau de un maestru bucătar principal şi un vice-maestru principal. De exemplu, la curtea lui M. Apafi I erau doi maeştri bucătari, care aveau un salariu de 70 florini[14]. Numărul bucătarilor varia în funcţie de necesităţi. Bucătarul şef decidea ce calitate de mâncare ieşea din bucătărie pentru principe şi pentru apropiaţi.

Era reprezentativ pentru curte ca printre bucătari să fie şi unul care se ocupa exclusiv cu prepararea aluaturilor. Acesta pregătea mâncăruri din aluaturi, mai ales pateuri, dar se poate să fi făcut şi din diferite aluaturi fierte sau coapte. Toate felurile care conţineau ouă, făină, apă, lapte intrau în categoria aluaturilor[15].

Condimentatorul, denumit şi cel care ţinea evidenţa condimentelor, şi care pe vremea principelui Gabriel Bethlen încă se numea maestru de condimente, avea obligaţia de a supraveghea condimentarea mâncărurilor[16].

Spălătorii de castroane sau castronari, ori castronarul şef pe vremea lui G. Bethlen, erau cei care aveau obligaţia să păzească şi să păstreze curate aceste vase. La curtea lui Apafi I exista şi un ucenic, care se presupune că spăla castroanele, iar castronarul doar ţinea evidenţa lor[17].

Cei care stăteau la uşa bucătăriei, erau persoanele care o păzeau. Din vremea lui G. Bethlen se ştie că a dispus ca paza bucătăriei să fie făcută de 10 drabanţi, din cauza furtului, iar Gh. Rákoczy I a dispus cu severitate ca din cei 8 drabanţi de atunci cel puţin doi să stea tot timpul la uşă; pe o zi trebuiau repartizaţi patru[18].

La 5 septembrie 1679, pe lista trâmbiţaşilor, fluieraşilor, îngrijitorilor de cai, vizitiilor, surugiilor, bucătarilor de pe domeniul Făgăraşului, apar următoarele persoane angajate în cadrul bucătăriei:

- Demeter/Dumitru din Ucea de Sus, este ucenic de bucătar;
- Sztoika/Stoica din Viştea de Sus, este ucenic de bucătar (are mamă şi doi fraţi mai mici, unul de 15 ani, celălalt de 17 ani);
- Koman/Coman Tabele din Viştea de Sus, este ucenic de bucătar (are tată);

---

[14] *Ibidem*, p. 238.
[15] *Ibidem*, p. 239.
[16] *Ibidem*, p. 240.
[17] *Ibidem*, p. 241.
[18] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

- Raduly/Radul, bucătar din Drăguș (are doi băieți, unul de 15, altul de 12 ani);

- Koman/Coman Csolmide din Beclean, ucenic de bucătar (are tată, un frate mai mare însurat și un frate mai mic de 20 ani);

- bucătarul Marias din Săvăstreni (este numai el);

- bucătarul Jvánko din Săvăstreni (are un băiat de 1 an);

- Juon/Ioan Popurka alias Greg din Săvăstreni (are tată, trei frați mai mici, unul de 16 ani, al doilea de 12 ani, al treilea de 8 ani);

- Mihály din Șercaia, ușier (are un frate mai mare însurat);

- bucătarul Sztojka/Stoica din Mândra (are trei băieți, unul de 15 ani, al doilea de 13 ani, al treilea de 9 ani);

- Hertelen János din Mărgineni (are mamă, un frate mai mare, însurat, trei frați mai mici, unul de 20 de ani, al doilea de 17 ani, al treilea de 13 ani)[19].

În evidența plăților bănești pentru angajații curții princiare din Făgăraș, din 11 februarie până la 18 iulie 1678, apar următoarele informații:

”Din porunca Măriei sale, Doamnei noastre, din 11 februarie 1678, am plătit în Făgăraș pentru bucătarii care aveau convențiile prezente, în așa fel:

Pentru: Meșterul Raduly	2 cantor	f. 20
Mariás	2 “	f. 20
Meșterul Miklos	2 “	f. 13
Jvankó	2 “	f. 15
Bani pentru nutreț		f. 3
Pentru Philip	2 cantor	f. 5
Bani pentru nutreț		f. 3
Meșterul Bartos	2 “	f. 8
Göze Mate	1 “	f. 10
Meșterul Sztoyka	1 “	f. 8
Hertelen	2 “	f. 2
Bóldi	2	f. 5
Pentru dijma meșterului Hondorfi Miklós		f . 1/50
Pentru șafari		
Pentru: Safár Gyory	3 cantor	f. 19/50
Veneczei Janos	2 “	f. 8
Veneczei Andras	2 “	f. 8
Revesz Mihaly	2 cantor	f. 5[20].

[19] *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. II (1651-1680), editate de acad. David Prodan, București, Editura Academiei RSR, 1976, p. 915.

[20] *Ibidem*, p. 896.

https://biblioteca-digitala.ro

Iar din evidența plăților bănești pentru angajații curții din banii goștinei[21] de pe domeniul Făgăraș din 15 aprilie 1680, reies următoarele:

”Pentru șafari

Pentru Veneczei János	4 cantor	f. 16
Pentru Hertelen	2 cantor	f. 3/50
Aici în 17 aprilie pentru salariile brutarilor s-au dat		f. 38/50
Pentru Sütü Pál	4 cantor	f. 12
Sütü János	2 cantor	f. 10
pentru cureaua lui		f. 1
Pentru Kis János	2 cantor	f. 6
Sütü György	2 cantor	f. 3
Stipicz	2 cantor	f. 1/50
	Totalul face	f. 38/50 (17)[22].

Curtea princiară din Transilvania poate fi împărțită în două grupe separate, dar totuși care aparțin împreună de ea și anume ”familiari” și persoanele care îi deservesc pe aceștia.

Grupul cu cele mai înalte funcții dintre familiari era format din purtătorii celor mai mari demnități din țară, consilierii și slujitorii oamenilor principali. O parte dintre tinerii care îi urmează pe aceștia în rang, la curtea din Transilvania au fost numiți consilieri de rang mai înalt, iar cealaltă parte ”purtători de mâncare”[23]. Aceștia proveneau din familii nobiliare și rolul lor era de a servi la curtea princiară.

În *Cartea de bucate a principesei Anna Bornemisza,* Keszei recomandă ca paharnicul să fie un tânăr ”frumos, prezentabil, vesel, de moralitate bună și amabil... Așa cum îi place Domnului, să îmbrace și să acopere masa în totalitate cu o față de masă domnească. Să așeze pe ea frumos, ordonat, după obiceiul mesei, sare, farfurie, pâine, lingură, cuțit și furculiță”. Bineînțeles, el era și cel care așeza paharele, cănile sau vasele frumoase de sticlă sau de cristal[24].

Recomandarea făcută pentru purtătorii de mâncare este: ”Cei care duc mâncarea Domnului să fie băieți tineri, nobili, frumoși, prezentabili, veseli, așezând mâncărurile una peste alta, cu șervete frumoase și curate... și așa să le așeze pe masă”. Iar pentru degustător precizează că, ”fiind funcția cea mai nobilă a principelui sau în curțile domnești, (...) rezultă că trebuie să fie și el nobil, credincios, tânăr, prezentabil, nu fără chef...”[25].

---

[21] Dijmă pe animale.

[22] *Urbariile Țării Făgărașului,* vol. II, p. 921.

[23] Brenda Borbála, *op. cit.,* p. 236.

[24] Lakó Elemér, *Bornemisza Anna szakácskönyve 1680 -ból*, București, Editura Kriterion, 1983, p. 41.

[25] *Ibidem*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru feliator sau ”frisneider”, care avea rolul de a felia carnea ce se punea pe masă, dar înainte de aceasta trebuia să o și guste, recomanda ca ”în primul rând cu o felie de pâine înfiptă în vârful cuțitului să guste mâncarea una după alta și pentru stăpânul său sau alți domni care stau acolo, frumos cum se cuvine (...), după dorința lor, cuviincios și cu onoare să taie în fața fiecăruia și să o gospodărească”[26].

Exista la 9 aprilie 1671 *Registrul* boierilor care slujeau la curtea și cetatea Făgărașului, unde apar numele a 70 de boieri din satele aparținătoare Țării Făgărașului care deserveau curtea de aici[27].

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea pătrunde în Transilvania curentul baroc, care aduce schimbări în construirea și modernizarea castelelor. Așa încep să apară încăperi care îndeplinesc doar o singură funcțiune, ca locuința principelui, a principesei, a copiilor, camere pentru primit oaspeți, prânzitoare, ”palatele bătrâne”. Acum, mesele la castele și cetăți se desfășurau în diverse săli. Atât ”Palatul de prânzit”, cel ”bătrân” sau ”Palatul lung” se încadrează între sălile reprezentative pentru servirea meselor. Deoarece funcțiunea acestor săli diferea, ele se deosebeau prin dimensiune, dotare și grad de înfrumusețare.

”Palatele bătrâne” peste tot erau considerate cele mai frumoase și mai bine amenajate. Pereții lor erau împodobiți cu carpete și aplicații de ipsos (stucaturi), dotarea constând din mai multe blidare (”parsice”) și un loc separat amenajat pentru muzicanți, numit și locul muzicanților. În comparație cu acestea, în *Prânzitor* nu era loc pentru muzicanți și în afară de mese și scaune un singur blidar reprezenta toată dotarea[28].

În relatarea care a rămas despre Palatul de prânzit din cetatea de la Alba Iulia, de la Jerzy Ballaban, însoțitorul delegatului polonez, se spune că acesta ”era o sală mare și largă cu carpete pe pereți, iar tavanul casetat a fost făcut de tâmplari vienezi în 1629”[29].

Din descrierea nunții lui Gheorghe Rákoczy II, realizată tot de acest nobil polonez, reiese că ”masa principelui stătea pe o platformă și era acoperită de baldachin, lângă care a fost așezată o masă pentru servit. Această masă stătea lângă ușa mare, pe mijloc un blidar (parsic) acoperit cu fețe de masă și șervete din dantele“[30].

Mobilierul acestor încăperi se compunea din mese, scaune și bineînțeles din nelipsitul blidar[31]. Mesele erau de trei forme: rotunde, pătrate și lungi, iar dintre acestea cele mai folosite au fost ultimele. Din vremea lui

---

[26] *Ibidem.*
[27] *Urbariile Țării Făgărașului,* vol. II, p. 493.
[28] Brenda Borbála, *op. cit.,* p. 53.
[29] *Ibidem,* p. 241.
[30] *Ibidem,* p. 242.
[31] *Ibidem,* p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

Sigismund Báthory știm de pildă că la petrecerea dată după confirmarea lui în funcție – din 1588, la Mediaș –, se mânca la o masă lungă, iar la petrecerea de nuntă au fost puse trei mese lungi, la una stând S. Báthory, la cealaltă doamnele de curte ale principesei, iar la a treia masă delegați și tot felul de domni nenominalizați[32].

În privința veselei, reiese din *Metamorphosis Transylvaniae* că în afară de principe nimeni nu avea voie să mănânce din farfurii de argint[33].

Din inventarul efectuat pe 7 decembrie 1629 în Făgăraș pentru bunurile mobile ale văduvei principese Ecaterina de Brandenburg, reiese că aici existau (în primele patru lăzi): 24 de pocale aurite decorate cu flori în formă de clopote; 11 căni aurite folosite de Paști; 10 pocale aurite decorate cu flori; 24 pocale mici aurite decorate cu flori; 15 pocale mici; 8 candele; 17 solnițe aurite; 10 alte cupe; 24 pocale mari aurite; 4 pocale diferite, frumos decorate, unul cu capac; 13 corpuri de iluminat din argint; 15 căni aurite; o zaharniță; un alt pocal de argint; l cană cu picior de cristal; 28 de cupe mici asemănătoare paharelor; 24 pocale aurite ceva mai mici; 3 pocale din aur curat; 3 cupe tăiate artistic din cristal; 2 cupe făcute din ouă de struț; 1 pocal în formă de leu; 1 cană cu un șarpe pe ea; 12 cuțite aurite cu tot atâtea furculițe; 13 cuțite pe stativ de argint; o cană aurită făcută lângă o cupă din japs (?); 40 linguri de argint; o farfurie din argint pentru marțipan. În a cincea ladă din inventar apar: 9 bucăți mari de stopitori (?) pentru condimente, fiecare pe suport, acestea fiind într-un serviciu; o casetă neagră închisă cu farfurii de argint în ea; o ladă decorată cu pietre semiprețioase cu fețe de masă și șervete; o casetă în care sunt 14 castroane mari; 2 casete mai mici cu 100 de farfurii; o altă casetă cu 50 de farfurii; o casetă cu 36 de farfurii din argint alb, 6 aurite, 11 aurite pe o parte[34].

În ceea ce privește mobilierul pe care se stătea, în secolul al XVI-lea au apărut scaunele prevăzute cu spătar înalt, numite și ”scaune de sprijin”, care în marea lor majoritate încă erau pentru două persoane, dar repede s-a răspândit și varianta lor pentru o persoană. Mâncatul pe scaune de o persoană a câștigat teren în secolul al XVII-lea.

Blidarul, mobila cea mai reprezentativă a prânzitoarelor și palatelor bătrâne, prin vesela scumpă așezată pe el, avea rolul de a exprima bogăția și distincția proprietarului. Din inventarele ce au rămas de la curtea din Făgăraș, reiese că:

---

32 *Ibidem*, p. 242.

33 Apor Péter, *op. cit.*, p. 14.

34 Báró Radvánszky Béla, *Udvartastás és számadáskönyvek. Első kötet. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*, Budapest, Az Athenaeum R. Társ. Biyománya, 1888, p. 238-244.

https://biblioteca-digitala.ro

- în inventarul făcut pe 15-23 ianuarie 1632 la *Casele lui Mailat,* s-a specificat că în ”ultima boltă cu coloane de piatră” existau o ușă vopsită verde cu benzi și țâțâni de fier, cu zăvorul de Bistrița și opritorul ei, trei mese țărănești cu picioare, patru bucăți lavițe, un scaun verde cu braț din brad, trei ferestre cu 12 geamuri[35];

- în inventarul din 1-31 martie 1656 se vorbește despre un ”Palat lung de prânzit”, care avea ușa cu ancadrament și prag de piatră cioplită, cu blazonul Anei Nádasdi cioplit și el în piatră deasupra ușii, trei ferestre cu câte patru ochiuri de sticlă, 2 dând în coridor, iar una spre bastion; ferestrele aveau în exterior ancadramente de piatră. În casă erau trei mese albe și șapte scaune cu mâner. Lângă perete, trei lavițe vechi căptușite, un blidar cu ușă care se deschidea în stânga. În perete erau bătute opt rânduri de cuie țărănești de scândură. De asemenea și o sobă cu foc deschis, verde smălțuit. În interiorul blidarului se afla o masă pentru pahare. Pavimentul era de cărămidă, tavanul boltit, acoperit și văruit. Palatul sau *Sufrageria mare* are următoarea descriere: ”(...) încăperea are trei ferestre mari cu câte 4 tăblii, una dă spre grajd, două spre piața cetății (...). O sobă mare înaltă, tărcată, smălțuită, cu foc deschis, baza e de piatră, pe șase picioare de piatră cioplită. Lângă sobă o ușă cu ancadramente de piatră cioplită, dă spre baza hornului. Pardoseala este din scândură geluită. Tavanul este împodobit cu reliefuri florale în var... Pe partea de sus a pereților, de jur-împrejur, sunt 11 șipci vopsite, pentru atârnarea covoarelor de perete. (...) ferestrele au ancadramente de piatră cioplită”[36].

- în inventarul din 5 iunie 1676 se relatează despre ”Palatul de prânzit” astfel: ”Este în acest palat un cuptor vechi cu foc deschis, verde, smălțuit... Două geamuri vechi cu câte patru tăblii... Două mese cu picioare, una mai mare, una mai mică, patru bucăți de scaune, nouă bucăți scaune tip bancă tapițate lângă perete. Pe perete suspendate șase bucăți de carpete de tip Flandra... Pe mijlocul tavanului pictură sculptată frumos din lemn, aurită cu blazonul Măriilor lor. În jurul ei cu litere aurite titulatura lor. Partea de jos a Palatului este pavimentată cu cărămidă bună”[37].

”Prandium” și ”cena”, adică prânzul și cina, reprezentau cele două mese importante ale zilei. Prânzul începea între orele 9^{00}-10^{00}, iar cina între 16^{00}-17^{00}. Pregătirea meselor începea cu aranjarea acestora de către paharnic. În cartea de bucate a principesei este făcută următoarea recomandare pentru aranjarea meselor: ”Paharnicul, imediat după ce se scoală dimineața, să poarte grijă bună de blidarul lui și de cana lui de argint; să îmbrace blidarul cu o haină albă, scumpă, frumoasă, curată, să-l acopere frumos așa cum se cuvine după

---

[35] *Urbariile Țării Făgărașului,* vol. I (1601-1650), București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 154.
[36] *Ibidem,* vol. II, p. 131.
[37] *Ibidem,* p. 732.

https://biblioteca-digitala.ro

obiceiul curții, unde să așeze ordonat, una după alta vasele, cupele, ceștile aurite și alte pahare aurite și de argint, vasele de băut frumoase domnești din sticlă sau cristal. Lângă acestea, toate celelalte care se cere a fi așezate la așa mare masă domnească, ca ea să fie foarte frumoasă și prezentabilă în fața musafirilor, mai ales atunci când unii dintre ei sunt din țară străină, să fie în cinstea și pentru splendoarea ochilor lor. Așa cum îi place domnului, deci să îmbrace cu totul și în întregime masa și să o acopere cu o față de masă onorabilă, domnească. Să așeze pe ea, după obiceiul mesei, sare, farfurie, pâine, lingură, furculiță și cuțit. Să împăturească șervetele de masă frumos cu meserie, în mai multe feluri și forme, după care să le așeze ordonat și așa cum se cuvine pe fiecare farfurie și pâine, să pună să fie aduse și altele care se cuvin pe o masă princiară și domnească, așa să le lase acolo cu pregătirile cuvenite, până este adusă sus mâncarea domnului, atunci când domnul are chef”[38].

La cină, pe masă erau așezate și sfeșnice. Deoarece acestea aveau și rol de reprezentare, au fost inventate diferite modele[39].

În secolele XVI-XVII în multe privințe s-au modificat obiceiurile, printre care și regulile comportamentului la masă. Regulile bunelor maniere care apar acum încearcă să solicite exersarea autocontrolului conștient și ținerea în frâu a manifestărilor corporale, cum ar fi scuipatul, suflatul nasului, scobirea în nas sau trasul vânturilor. În procesul de civilizare un rol important au primit regulile care tindeau spre curățenie. La început numai din castroane se obișnuia să se scoată mâncarea cu furculiță și cuțit – adică, deja, nu cu mâna –, dar la mâncat se permitea încă folosirea mâinii; trebuia avut doar grijă ca mâinile unsuroase să fie șterse în șervet și nu pe îmbrăcăminte. Mai târziu, acesta era considerat un gest nepoliticos, trebuind să ducă mâncarea în gură cu furculița[40].

”Atunci când oamenii au băut suficient, mulți aveau ucenici care cântau, atunci începeau să cânte despre ceva lucruri vechi frumoase ungurești, uneori spuneau și cântecele dragostei, mai ales a acelor oameni mari în vremuri de demult, iar atunci când chefuiau, o foarte îndrăgită muzică a lor era fluierul turcesc, toba... Acele melodii care erau cântate cu fluierul, porneau omul la băutură și la petrecere. Uneori cântau și la trompetă.

Ridicându-se de la masă sau încă stând la masă, era gata vioara și cimpoiul, ici-colo fluierul și țambalul, după care începeau să danseze, dar nu săreau ca o capră (...), din contră frumos și în liniște, strigând des: trei este dansul”[41].

---

[38] Lakó Elemér, *op. cit.*, p. 41.
[39] Brenda Borbála, *op. cit.*, p. 190.
[40] *Ibidem*, p. 207.
[41] Apor Péter, *op. cit.*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

Dintre dansurile practicate în perioada respectivă, amintim: dansul cu șoarecele, dansul cu lumânarea, dansul cu căciula.

În secolele XVI și XVII deja încep să apară în cetăți mai multe bucătării, dintre care una numită ”bucătăria mare”, iar cealaltă ”bucătăria mică”. În bucătăria mare se gătea pentru stăpânul cetății și familia lui, pe când bucătăria mică era pentru femeile care trăiau la curte[42]. Din 1629 la curtea princiară exista și o bucătărie germană. Pe vremea stăpânirii Ecaterinei de Brandenburg (1629-1630), aici funcționau trei bucătării: una germană, una maghiară și una interioară, unde găteau fete și bucătărese germane în stil nemțesc[43].

Din inventarele existente despre Făgăraș, reiese că pe vremea lui G. Rákoczy I, în 1632, la curtea princiară de la Făgăraș existau trei bucătării: o așa-numită ”bucătărie germană”, o bucătărie mare și una construită din scândură[44]. De asemenea, găsim bucătăria de lângă casa șafarului.

Din inventare mai aflăm că bucătăria nemțească avea o ușă vopsită în verde, țâțâni țărănești, chinga ei fiind bătută cu cuie cu capul lat, o fereastră cu șase aripi, o masă țărănească cu picioare, un cuptor pentru brutari, un coș mare făcut după modelul italian, iar în ”bucătăria mare” existau o ușă vopsită, ornamentată în partea superioară, cu țâțâni și benzi de fier, cu zăvor, pentru bucătari mese lungi, butoaie de cărat apă ș.a.

În 1656 este specificată o brutărie, iar de aici se deschidea o ușă spre bucătăria principesei, care avea ”două ferestre (...), un cuptor pentru copt, o sobă smălțuită pe picioare de fier, cu bază de fier și gura sobei cu vinclu de fier (...). Din bucătărie iese în șanțul cetății un jgheab de piatră pe unde se aruncă apele murdare în șanț”. Bucătăria domnului căpitan era o încăpere boltită, cu o fereastră care dădea în incinta exterioară a cetății, iar cealaltă spre scări și bucătăria principelui, unde se cobora dinspre ”camera cu ustensile” ale principelui.

În 1676 se vorbește deja despre o casă veche cu cuptoare de copt, casa de copt între stâlpii de piatră, bucătărie și bucătăria ”dinaintea scării de piatră”. Aceste bucătării erau dotate în general cu mese lungi, pe care se prelucra materia primă folosită pentru gătit[45], pereții erau acoperiți cu rafturi și cuiere, iar pe acestea se țineau vasele de diferite mărimi, care erau făcute din lemn, ceramică sau metal[46]. În dotare se mai aflau unelte de bucătărie, care au rămas neschimbate secole întregi[47].

Oala era vasul folosit cel mai des în prepararea mâncărurilor, dar și cratițele, ”pinnata” – folosită în general pentru prepararea pateurilor și a

[42] Brenda Borbála, *op. cit.*, p. 39.
[43] *Ibidem*, p. 242.
[44] *Ibidem*.
[45] *Ibidem*, p. 44.
[46] *Ibidem*.
[47] *Ibidem*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

aluaturilor prăjite[48] –, castroane, tăvi, grătarul și țepușa pe care prăjeau, polonicul și paletele găurite, toate făcând parte din dotarea bucătăriilor.

Pe lângă aceste bucătării funcționau așa numitele ”case de copt” sau brutării. Inițial pâinea era coaptă într-un cuptor sub cerul liber, după care pe parcursul secolului al XVI-lea cuptorul începe să fie înconjurat și acoperit sau era construit un cuptor nou, într-un spațiu închis. În casa de copt, în general, se afla un singur cuptor de copt[49], iar în acesta nu coceau doar pâine, ci tot felul de aluaturi, ca plăcinte ș.a.[50].

Un rol important au jucat în această perioadă încăperile destinate depozitării materiilor prime din care se prepara mâncarea. Astfel, din inventarele existente pentru cetatea Făgărașului reiese că exista deja în 1632 grânarul întâi de lângă grajduri, grânarul al doilea, ”lictariumul” sau casa de magiunuri, depozitul interior de jos, pivnița căpitanului, casa oțetului, depozitul lung de sub scara mare, pivnița de vinuri, casa slăninilor, a brânzeturilor; în anul 1656 găsim casa slăninii, casa oțetului, pivnița de vinuri, pentru ca în inventarul din 1676 să se vorbească despre casa veche cu slănini, două case ale cerealelor, o casă nouă a cerealelor, casa nouă a slăninilor, casa cu oțeturi, pivniță de vinuri, casa cu făini, casa de depozit.

Marea majoritate a mâncărurilor preparate și consumate în această perioadă aveau ca materie de bază carnea. În afara zilelor de post, aproape toate mâncărurile preparate conțineau carne, cele mai consumate fiind de vită, oaie, miel, purcel, vânat, pasăre, porc. Cea mai populară carne care era consumată la curte, de toate păturile sociale, în cea mai mare cantitate și cel mai frecvent, era carnea de vită sau după numele de atunci carnea de vacă. Carnea de vițel în cantități importante ajungea doar pe masa celor distinși[51].

La Curte era importantă și consumarea cărnii de pasăre. După prezentarea meniurilor, dintre înaripate se gătea mai mult din găină sau din puiul de găină, după care urma gâsca[52]. În cărțile de bucate apar și rețete cu preparate din cocoș castrat, adică clapon.

Carnea de miel urma în popularitate după cea de vacă și pasăre, și era consumată mai ales primăvara și vara[53], iar carnea de porc ocupa abia locul patru în preferințele de consum. Porcul până la vârsta de un an era numit purcel[54]. Din consumarea cărnii de vânat constituia ceva special vânatul mare (ca mistrețul, cerbul, căprioara)[55].

---

[48] *Ibidem*, p. 48.
[49] *Ibidem*, p. 52.
[50] *Ibidem*, p. 52-53.
[51] *Ibidem*, p. 75.
[52] *Ibidem*, p. 76.
[53] *Ibidem*, p. 77.
[54] *Ibidem*, p. 78.
[55] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Aprovizionarea curții în mare parte era făcută din animalele de pe domeniile aparținătoare, respectiv de la iobagi[56], iar cea cu carne de vânat tot de pe domeniile aparținătoare curții, vânătoarea fiind una dintre pasiunile sau modalitățile de distracție nu numai ale principilor, ci și ale nobilimii de la curte.

De asemenea, peștele avea un rol important în stabilirea meniurilor. În cărțile de bucate apar rețete pentru prepararea mai multor feluri de pește, raci, melci, broaște țestoase sau broaște verzi. Aprovizionarea cu acestea se făcea din lacurile și râurile aflate pe cele trei domenii/curți făgărășene.

Foarte interesant este că în nici una dintre cărțile de bucate, în rețetele prezentate, nu se precizează nici o cantitate de materie primă care trebuie folosită. Este descris doar modul de preparare a mâncărurilor, împreună cu sfaturile utile care să ajute ca preparatele să iasă mai gustoase.

Inventarele sunt cele care ne indică un reper pentru cantitatea de hrană folosită și gătită, precum și listele alimentelor primite de personalul angajat. În aceste liste erau trecute persoanele care trăiau permanent sau periodic acolo și stabileau cui ce cantitate de carne, pâine, vin și alte alimente i se cuvin[57].

Din propunerile meniurilor lui Keszei pentru principesa Anna Bornemisza, rezultă o cantitate uriașă de mâncare care trebuia să se servească la mese cu ocazia vizitei împăratului, a regilor cehi și polonezi, a electorilor sau principilor, datorită diversității meniurilor. Într-unul dintre meniurile propuse cu ocazia unei vizite princiare se precizează:

”Primul fel, la prânz, în zilele în care se mănâncă carne:

1. Un cocoș castrat (clapon) în zeama lui; 2. Carne de vacă; 3. Cocoș castrat sau fazan afumat; 4. Carne afumată dintr-un purcel; 5. Mâncare împăturită dintr-o găină; 6. Un capridat (aceasta este o mâncare italiană); 7. Tocană din plămân de vacă; 8. Curcan prăjit; 9. Purcel prăjit; 10. Din mistreț sângerete și cartaboș; 11. Ficat de cerb prăjit; 12. Manso-blanc (mâncare spaniolă); 13. Mâncare rece din cerb; 14. Mâncare din cornul de cerb, atunci când cornul încă este moale; 15. Stomacul umplut al cerbului; 16. Picior de cerb fiert în zeamă de migdale sau cu zeamă deasă de migdale; 17. Gogoașă spaniolă; 18. Mazăre cu slănină prăjită; 19. Pui fiert, în stil unguresc; 20. Gâscă fiartă cu orez; 21. Un pateu cald din pulpă; 22. La aceasta, mâncare caldă și fiartă și prăjită.

Felul doi: 1. Ierunci prăjite; 2. Cocoș sălbatic prăjit; 3. Potârnichi prăjite; 4. Sturzi de vâsc prăjite; 5. Friptură de mistreț; 6. Gâscă sălbatică prăjită, împănată cu slănină și ierburi verzi; 7. Un fazan prăjit; 8. Porumbei prăjiți; 9. Un cocoș de pădure prăjit; 10. Rațe sălbatice bătrâne prăjite; 11. O tocană Holopotrida; 12. Cocoși castrați prăjiți; 13. O carbonara din pui de găină; 14.

---

[56] *Ibidem*, p. 80.

[57] *Ibidem*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

O plăcintă ungurească; 15. Păsări de brad prăjite; 16. Rațe sălbatice mărunte prăjite; 17. O lebădă prăjită; 18. O pulpă de cerb prăjită; 19. Un cocor prăjit; 20. Un iepure prăjit; 21. Friptură din carne de cerb; 22. Friptură de porc din cotlet; 23. Rinichi prăjiți de cerb; 24. Anghinare; 25. Un păun în mâncare rece; 26. Un cap de porc rece; 27. Ficat de mistreț; 28. (?); 29. Partea din spate a mistrețului, limbă prăjită de cerb; 30. Tocană din spate de căprioară.

Felul trei fructe, în care să-i aduceți sus pe Adam și pe Eva – făcuți din migdale –, să faceți tot feluri de animale din migdale, puteți să le și auriți, marțipan și tot feluri de confectumuri"[58].

În carte sunt recomandate și meniuri care pot fi servite în zilele de post. Pe lângă carne, un rol destul de important l-a jucat și consumarea legumelor și fructelor. Castravetele, ridichea, salata, varza, mazărea, lintea, sfecla, ciupercile, fasolea păstăi, spanacul, fasolea boabe, toate au făcut parte din meniul meselor. Dintre legumele noi, începuse să-și facă apariția în Principat conopida, care era cultivată în grădini.

Dintre fructele utilizate la curtea princiară putem vorbi de două categorii:

- una dedicată fructelor autohtone, ca mărul, para, pruna, vișina, strugurele, caisa, piersica, căpșuna, zmeura, nuca, gutuia;
- cealaltă dedicată fructelor exotice: portocala, lămâia, pepenele, smochine, castane, coacăze, care nu lipseau de pe mesele princiare.

Fructele autohtone erau prelucrate în gemuri, conform inventarelor cetății din Făgăraș aici existând chiar o casă a *lictarium*-ului sau gemului. Gemurile puteau fi tari sau lucioase. În cazul gemurilor tari sau uscate fructele zdrobite erau fierte mai mult. Gemurile lucioase erau fierte din sucul fructelor[59]. Toate aceste fructe și legume apar în prepararea diverselor rețete.

Un capitol important din *Știința bucătarului* este dedicat salatelor care se consumau la mese. Aici sunt rețete pentru prepararea salatelor din varză, castravete, salată, cicoare.

Și lactatele erau importante în meniurile din secolele XVI și XVII. Cele mai folosite erau untul, cașcavalul, laptele, brânza, smântâna și toate aceste produse apar în cărțile de bucate.

Din cadrul dulciurilor vremii putem deosebi două categorii. În prima categorie se încadrează "confectumurile", cu care se terminau mesele sau cu care erau împodobite unele mâncăruri, iar în a doua categorie prăjiturile, plăcintele și torturile.

În cartea de bucate a principesei sunt două capitole dedicate acestora. În prima categorie se vorbește de tot felul de semințe și rădăcini, coji pe care "dacă dorești să le acoperi cu zahăr trebuie să le pui într-o oală cu cărbune viu

[58] Lakó Elemér, *op. cit.*, p. 68-69.
[59] *Ibidem*, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro

dedesubt, apoi așezi în ea confectumurile, după care adaugi zahărul până intră în ele și devin albe și uscate”. La a doua categorie sunt enumerate fructe din care să se facă un compot, peste care să se adauge ”confectum”-urile din prima categorie.

În ambele cărți de bucate, un capitol important îl ocupă categoria plăcintelor, torturilor și a prăjiturilor. De la torturi cu vișine, pere, căpșune, zmeură, portocale, cu varză, din cartea principesei, până la tort din lapte, orez cu lapte, aluaturi prăjite, tort de mere, pere umplute, tort de pepene din *Știința bucătarului,* toate sunt recomandate a fi gătite și așezate pe mesele princiare.

Trăsătura generală a preparatelor care rezultă din ambele cărți de bucate este condimentarea în exces a mâncărurilor. Este caracteristic pentru utilizarea condimentelor în secolele XVI-XVII faptul că se foloseau în special condimente orientale scumpe, ca piperul, nucșoara, ghimbirul, scorțișoara și cuișoara. Dintre așa numitele condimente europene, agreau și foloseau șofranul, oregano, tarhon, pătrunjel, chiar dacă nu în cantitățile folosite în comparație cu cele orientale[60].

Având în vedere că aceste condimente erau aduse de comercianți din Asia, prețul lor era pe măsură și doar o foarte mică categorie de oameni își permitea să le cumpere. Acest lucru dovedește și faptul că la curțile princiare apare funcția de condimentator, care avea în păstrare aceste condimente și participa și la utilizarea lor de către bucătari.

În urma schimbărilor intervenite în arta culinară europeană din secolul al XVII-lea se schimbă și folosirea condimentelor, începând să se utilizeze mai puține și să scadă astfel rolul celor orientale. Piperul, ghimbirul și șofranul erau considerate cele trei condimente de bază[61].

În afară de acestea, un rol important în gustul mâncării l-a jucat oțetul, cu care se acreau preparatele. Era făcut la curțile nobiliare sau princiare din vin sau agrișe și existau încăperi separate pentru depozitarea lui. În *Știința bucătarului* sunt descrise multe rețete în care bucătarul recomandă cum să se acrească mâncarea la sfârșit[62].

Cu ocazia meselor festive mâncarea era aurită. Despre aceasta se pomenește în *Știința bucătarului*. După autorul cărții, bucătarii nu prea se pricepeau la așa ceva, drept pentru care mai bine era să se încredințeze această sarcină ”scriitorului de imagini”, adică pictorului sau măcar unei persoane care se pricepea la pictat[63]. ”Atunci când meșterii își duc până la capăt toată treaba, să fie între ei și unu sau doi pictori de imagine, care să aurească mâncărurile sau preparatele bucătarului, că atunci (când se pregătesc mesele),

---

[60] Brenda Borbála, *op. cit.,* p. 140.
[61] *Ibidem.*
[62] Báró Radvánszky Béla, *op. cit.,* p. 12.
[63] Brenda Borbála, *op. cit.,* p. 202.

https://biblioteca-digitala.ro

chiar dacă ar ști bucătarii, nu au timp pentru aurit. Trebuie scris pe preparatele bucătarului blazonul principesei, așa pe păuni, pateuri care stau în picioare, capete de cerbi, pe tot felul de pateuri cu pene, pe tot felul de sălbăticiuni care stau în picioare și pe păsări. Cu așa ceva se obișnuiește a se împodobi masa principilor”[64].

În rețeta de prăjire a boului se menționează că dacă este preparat pentru petrecere, atunci este important să fie împodobit, adică trebuie să i se aurească coarnele și copitele. Cu altă ocazie se recomandă aurirea dinților și limbii mistrețului. Pentru împodobirea purcelului se recomandă aurirea capului și să-i fie așezată în gură o lămâie[65].

Pâinea sau ”țipăul” juca, de asemenea, un rol important în cadrul meselor. Paharnicul era cel care trebuia să așeze pe mese pâine decojită. În vremea respectivă reprezenta și o parte din salariul angajaților, așa cum reiese și din convențiile salariale existente pentru curtea din Făgăraș.

Pâinea a jucat un rol important și în cadrul bucătăriei: cu ea se îngroșau sosurile. În timpul preparării mâncărurilor, cu coajă sau fără, prăjită sau neprăjită, era adăugată în mâncare sau la sosurile care se preparau separat[66].

Pe lângă mâncarea prezentată mai sus, mesele princiare erau aprovizionate din belșug cu băutură. Vinul, berea, ginarsul erau foarte îndrăgite în perioada respectivă. În cartea de bucate a principesei un capitol important este dedicat preparării și depozitării vinurilor, care era băutura cea mai consumată și în cantități foarte mari: ”Atunci când principele începea să beie, bea deseori, acolo nimeni nu avea scăpare, atâta trebuia să beie până cădea sub masă, iar el bea o vadră de vin și totuși niciodată nu se îmbăta, numai își lua de pe cap căciula căzăcească de catifea și parcă ar fi obosit, așa îi aburea pe creștetul capului puterea vinului, după care bea mai mult”[67].

Din mai multe surse știm că propunerea hotărâtă conform căreia ”pentru asigurarea curățirii organismului este bine pentru om ca lunar odată sau de două ori, în dreptatea lui Dumnezeu să se îmbete”, a fost exersată cu mare virtute și seriozitate[68].

Despre vin, Keszei spune: ”(...) dacă trăiești cu măsură cu vinul, te înviorează și îți dă aceea căldură după natură, digeră mâncarea, tot ce este în plus în om îl ajută să ajungă în scaun, îi curăță firea lui, curăță sângele, întărește creierul, luminează și ascute ochii (vederea), face culoare frumoasă și putere este în acel vin, dar dacă nu se trăiește cumsecade cu el face mai multă pagubă în viața, sănătatea omului decât bine”[69].

---

64 *Ibidem*.
65 *Ibidem*.
66 *Ibidem*, p. 129.
67 Apor Péter, *op. cit.*, p. 24.
68 Lakó Elemér, *op. cit.*, p. 16.
69 *Ibidem*, p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro

În inventarul pivniței cetății din Făgăraș din anul 1632 apar numele vinurilor cumpărate din Transilvania, într-o cantitate foarte mare, a vinurilor primite din dijmă, iar în inventarul din 1676 apar 430 de vedre de vinuri depozitate în pivnița cetății.

Chiar dacă strămoșii noștri erau băutori de vinuri, bineînțeles că asta nu înseamnă că nu au băut deloc bere[70]. În cartea de bucate a principesei sunt câteva rețete pentru prepararea berii. De asemenea, din convențiile angajaților curții de la Făgăraș reiese că mulți dintre ei primeau zilnic bere, împreună cu pâine.

Băuturile spirtoase la început serveau ca medicament, iar pe parcursul secolului al XVI-lea au început să fie utilizate ca băuturi spirtoase, dar în realitate doar în secolul al XVII-lea au început să se răspândească prin Europa. Aceste băuturi erau făcute și comercializate la început de farmaciști, ca după aceea să fie produse și la curțile nobiliare, și purtau numele de ”vin ars, aquavita sau apă de scorțișoară”.

Pentru îndulcire, în primul rând foloseau mierea și apoi zahărul de trestie. Mierea era folosită în cele mai largi cercuri deja în evul mediu ca îndulcitor. Mierea de trestie s-a răspândit și era considerată ca un produs de lux[71].

Caracteristic pentru prepararea mâncărurilor din această perioadă era servirea sosurilor lângă felurile de carne. Aceste sosuri erau numite în general ”zeamă” și erau făcute din pătrunjel, ceapă roșie fiartă și pasată, și îngroșate cu pâine albă sau neagră, în funcție de ce fel de zeamă era, iar mai târziu au început să folosească rântașul făcut din făină. Aceste sosuri erau condimentate cu diverse condimente. Altele erau făcute cu vin, oțet și ouă.

Chiar dacă este un domeniu mai special, prea puține persoane au fost interesate să abordeze subiectul. Cele două cărți de bucate rămase din această perioadă sunt considerate capodopere ale artei culinare princiare transilvă-nene.

---

[70] Brenda Borbála, *op. cit.*, p. 134.
[71] *Ibidem*, p. 150.

https://biblioteca-digitala.ro

DESPRE STEMA BANATULUI.
CERTITUDINI ȘI SUPOZIȚII HERALDICE

DRĂGAN-GEORGE BASARABĂ[1]

ABOUT THE COAT OF ARMS OF BANAT.
HERALDIC CERTINTIES AND ASSUMPTIONS

ABSTRACT

This paper aims to shed light on the origins of the Banathian coat of arms. Thus it starts in the Middle Ages, analyzing the first known symbols of the Banate of Severin – a cross used by ban Nicholas Redwitz and the princes of the Dănești Dynasty and the lion used by princes such as Mircea the Elder and Peter the Earring, who also ruled the Banate of Severin, a lion which we will again encounter in the 19th and 20th centuries and which, as explained by the heraldic artist of Greater Romania, is of Cuman origin. Apart from an invented coat of arms that only appears once in the 19th century, Banat had one other important symbol – the Forforosa Gate –, as seen on the arms of the Banate of Timișoara used in the 18th century, when the banate was ruled by Austria.

Keywords: Banat, coat of arms, lion, Cuman, Timișoara.

În 2016 s-au împlinit 300 de ani de când principele Eugeniu de Savoia-Carignano a eliberat Timişoara de sub dominaţia otomană; anul viitor, în 2018, Banatul va sărbători două mari evenimente, anume 300 de ani de la eliberarea întregii regiuni de sub jugul turcesc şi 100 de ani de la Marea Unire; în 2019 se vor împlini 100 de ani de când Armata Română a intrat în Timişoara şi Banatul s-a unit de facto cu Ţara. Toate aceste aniversări importante au creat premisele pentru ca bănățenii să reevalueze heraldica şi vexilologia regiunii lor (mai cu seamă că alte regiuni istorice ale României, precum Transilvania, Moldova, Valahia, Dobrogea, au steme cu o temeinică încărcătură istorică): *în condiţiile în care Ardealul a primit stemă de la Maria Terezia în 1765, moldovenii au capul de bour de pe vremea lui Ştefan cel Mare, iar Mircea cel Bătrân avea sigilii cu acvila valahă, noi, bănăţenii, de ce nu avem o stemă istorică?*

Desigur că şi Banatul are o stemă istorică (sau măcar elemente heraldice istorice), însă pentru a înţelege mai bine originile armelor Banatului se impune trecerea în revistă a însemnelor folosite de diferitele entităţi adminis-

[1] Heraldist, Asociația de Heraldică și Vexilologie din Banat – Timișoara; e-mail: georgebasaraba@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

trative ce au existat de-a lungul timpului între Dunăre, Tisa şi Mureş. Prima feudă ce pare a fi folosit o heraldică distinctă de cea a Valahiei ori a Ungariei, este Banatul Severinului. Numismatul maghiar László Réthy opina că banul Severinului, Nicholas Redwitz, a bătut monede ce imitau emisiunile lui Mircea cel Bătrân: pe avers avem un personaj în picioare, văzut din faţă, încoronat şi ţinând în mâini un sceptru şi un glob cruciger; pe revers, însă, găsim redată o compoziţie ce pare a fi fost stema Ordinului Teuton – o cruce cu braţele ancorate, aşezată pe un scut timbrat de o coroană deschisă (**Fig. 1**)[2]. Pe de altă parte, autorul basarabean Grigore Jitaru leagă crucea de pe monede de Dinastia Basarabilor (propunând chiar o compoziţie cu un scut azur şi o cruce de aur)[3], corelând informaţii din *Letopiseţul Cantacuzin* – care plasează originea Basarabilor în Banatul Severinului –, cu reprezentarea, similară, care decorează mormântul principelui Vladislav I din Biserica Domnească cu hramul *Sfântul Nicolae* din Curtea de Argeș[4] (**Fig. 2**).

Nu putem şti cu siguranţă de unde provine crucea de pe monedele severinene din timpul lui Redwitz, însă nu excludem ca acest simbol să îşi aibă obârşia în heraldica Ordinului Teuton. Totodată, combinaţia de scut azur şi cruce de aur propusă de dl. Jitaru nu are niciun temei documentar, dat fiind faptul că nu s-au păstrat descrieri în acest sens ori alte izvoare care ar da crezare afirmaţiei acestuia. Cert este că această cruce în ancoră nu va mai apărea în peisajul heraldic bănăţean de aici înainte. Mai plauzibil este scenariul transformării leului Cumaniei în leul bănăţean, prin intermediul Banatului Severinului, un prim indiciu reprezentându-l sigiliul cu un leu folosit de Mircea cel Bătrân pe tratatul de alianţă cu regele Poloniei din 1411[5]. Dar poate cea mai interesantă mărturie o reprezintă stemele atribuite principelui Valahiei (**Fig. 3**) (Mircea cel Bătrân, conform heraldistului danez Steen Clemmensen[6]) și unui anume boier Dobromir – germ. *Thebemur ausz d'walchei* –, din Valahia (Mică?) (**Fig. 4**)[7], în armorialul lui Ulrich von Richental; de menționat

---

[2] George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin I. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti*, București, Editura Sport-Turism, 1977, p. 29.

[3] Grigore Jitaru, *Blazoane domnești în Țara Românească și Moldova: sec. XII-XV*, Chișinău, Editura Uniunii Scriitorilor, 1997, p. 88.

[4] Virgiliu Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș. Note istorice și arheologice*, în ”Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, X-XVI, 1917-1923, p. 49, fig. 40-42.

[5] G. Buzdugan, Oct. Luchian, C-tin I. Oprescu, *loc. cit.*; vezi și Tudor-Radu Tiron, *Heraldica domnească și boierească munteană la cumpăna veacurilor al XIV-lea - al XV-lea*, în ”Istros”, XIX, 2013, p. 520, 527-532.

[6] Steen Clemmensen, *Arms and People in Ulrich von Richental's "Chronik des Konzils zu Konstanz" 1414-1418*, 2011, p. 87.

[7] Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în ”Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom. VII, mem. 2, pl. IX.

https://biblioteca-digitala.ro

este şi un sigiliu cu leu din secolul al XVI-lea, atribuit lui Petru Cercel[8] (**Fig. 5**). Pentru o mai bună vizualizare a posibilei evoluţii a leului bănăţean pornind de la leul cuman, în stema Cumaniei avem aceleaşi elemente: leu încoronat rampant şi două astre, respectiv o semilună şi o stea în şase raze (**Fig. 6**)[9]. Pe această evoluţie s-a bazat şi Jószef Sebestyén de Căpeni, heraldistul României Mari, atunci când a desenat stema Banatului. Vom reveni asupra subiectului.

În fine, după Bătălia de la Móhacs din 1526 se termină şi perioada de hegemonie a Regatului Ungariei în zona Banatului, iar Imperiul Otoman preia sub administrare o mare parte a Banatului istoric; în fapt, în locul fostului Banat al Severinului vor apărea alte două entităţi: Banatul Craiovei, adică Oltenia de astăzi, respectiv Banatul Lugojului şi Caransebeşului, reprezentând estul Banatului istoric, care va depinde de principele Transilvaniei. Cel din urmă va păstra numele Banatului Severinului, însă sub formă de comitat; ia astfel naştere Comitatul Severinului. Vestul bănățean va deveni parte a Imperiului Otoman, apărând Eialetul Timişoarei. Nu se cunoaște heraldica Banatului Lugojului şi Caransebeşului, însă se pot face presupuneri cu privire la heraldica folosită de banii Craiovei în sensul continuării folosirii leului iniţial cuman, așa cum opina şi D. Cernovodeanu în 1977[10]. După cucerirea Banatului Lugojului şi Caransebeşului de către otomani şi anexarea acestuia la Eialetul Timişoarei, singura entitate continuatoare a primului banat a rămas, până în 1718, cea cu capitala la Craiova. Heraldica dispare astfel din zona Timişoarei, în condiţiile în care în Imperiul Otoman nu erau folosite însemne heraldice de tip apusean.

Însă lucrurile aveau să se schimbe odată cu cucerirea eialetului de către Coroana Austriacă în 1718; acest moment va însemna, în sfârşit, apariţia primei steme a întregului Banat istoric. Este vorba de stema Banatului Timişoarei (ori a Banatului Timişan, ambele variante fiind corecte şi folosite în epocă). Vorbim despre o stemă puţin (dacă nu deloc) cunoscută în istoriografia şi literatura heraldică de specialitate din România. Scutul are la bază sigiliul nemţesc al Timişoarei din 1717 (**Fig. 7**)[11]: o poartă de cetate cu două turnuri, înconjurată de o palisadă. Aceeaşi stemă se întâlneşte şi astăzi pe clădirea vechii primării timişorene (**Fig. 8**). În fapt, poarta de pe sigiliu este chiar aşa-numita *Poartă Forforosa*, prin care principele de Savoia-Carignano a intrat în nou-cucerita cetate în anul 1716, lucru atestat de medalionul vizibil

[8] Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Maria Dogaru, *Tezaur sfragistic românesc. I. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390-1856)*, București, Editura ”Ars Docendi”, 2006, p. 104 şi fig. 90.

[9] Vitraliu din Catedrala *Sf. Elisabeta* din Košice.

[10] Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 78.

[11] Maria Vertan, *Colecția de matrice sigiliare a Muzeului Banatului*, Timișoara, Editura Marineasa, 2008, p. 20 și 81.

https://biblioteca-digitala.ro

încă pe Casa Savoia-Carignano din Timişoara (**Fig. 9**), construcţie ridicată în anul 1817 pe locul fostei porţi. Interesant este faptul că mobila heraldică se schimbă în acest medalion, în sensul că cele două turnuri de la intrare se contopesc într-unul singur. Și exact acesta este şi scutul care reprezintă Banatul Timişoarei pe două hărţi din veacul al XVIII-lea (**Fig. 10**), izvoare pe care vom regăsi stema amintită, completată cu suporţi, motto şi chiar şi o coroană. Dacă Poarta Forforosa marchează reînceperea dominaţiei creştine a provinciei, sub tutelă austriacă, celelalte elemente ale compoziţiei heraldice conturează ideea unui banat semi-autonom în cadrul Coroanei Austriece: a) coroana închisă ce timbrează scutul, ca o amintire a statutului de *Țară a Coroanei* (germ. *Kronland*) pe care îl avea Banatul Timişoarei; b) vulturii-suporţi înarmaţi, unul cu un sceptru şi altul cu o spadă, simboluri ale suveranităţii şi ele; c) motto-ul *PROVIDENTIA AUGUSTORUM* (*PROVIDENȚA ÎMPĂRAŢILOR*) are dublu sens – acela de a întări ideea unui Banat Timişan ca *Ţară a Coroanei*, iar altul de a puncta victoria Creştinismului romano-catolic în faţa Islamului, lucru evidenţiat şi prin cei doi Ochi ai Providenţei aflaţi deasupra armelor suporţilor. Aceiaşi vulturi cu rol de suporţi, însă susţinând un medalion cu chipul monarhului şi nu stema, se regăsesc şi pe două documente oficiale emise în Banatul Timişoarei între 1718-1779 şi expuse în 2016 în cadrul expoziţiei *Timişoara 1716. Începuturile unui oraş european*, deschisă la Muzeul Episcopiei Romano-Catolice din Timişoara (**Fig. 11**). Acest tip de reprezentare simbolică face puţin posibilă folosirea stemei de pe harta întocmită de geograful Francesco Griselini strict pentru decor, pentru a înfrumuseța lucrarea cartografică. Cât despre culorile stemei Banatului Timişan, singura dovadă din epocă o reprezintă medalionul de pe Casa Savoia-Carignano, unde încă se disting pigmenţii vopselurilor originale; avem, astfel, ca fundal al compoziţiei un cer albastru, în vreme ce turnul este roşu (probabil făcând referire la materialul construcţiei, anume cărămida), câmpul este verde, palisada şi podul sunt redate în culoarea naturală a lemnului (maro), râul fiind albastru (**Fig. 12**).

Datorită presiunii politice maghiare (austriecilor li se cerea să îşi păstreze promisiunea de a reda Regatului Ungariei teritoriile peste care stăpânise regele Matia I), Banatul Timişoarei este alipit în 1779 Ungariei, care îl împarte în comitate. Stemele celor trei comitate organizate în acelaşi an, anume comitatul Timiş, comitatul Caraş şi comitatul Torontal (**Fig. 13**), prezintă elemente ce se vor regăsi ulterior în stema Banatului din 1921. Mai târziu, în 1873, se va constitui comitatul Severin (continuator al comitatului medieval al Severinului, care era la rându-i urmaş al Banatului Severinului). Stema acestuia din urmă are ca element principal o cetate de argint – cetatea Severinului –, simbol care de altfel era un element nou în heraldica bănăţeană, menit să amintească de feuda medievală a regilor Ungariei şi a principilor Valahiei (**Fig. 14**). În 1881, comitatele Caraş şi Severin se unesc, formând comitatul Caraş-Severin.

https://biblioteca-digitala.ro

Stema acestuia înglobează elemente din stema comitatului Caraş, adică stupul de aur pe fond roşu, şi din stema comitatului Severin, respectiv cetatea de argint pe fundal azuriu (**Fig. 15**).

Odată cu 1848 şi înnăbuşirea revoluţiei în Banat, împăratul austriac formează Voievodatul Serbiei şi Banatul Timişan, o *Ţară de Coroană* cu sediul în Timişoara. Deşi această structură administrativă a dăinuit doar 11 ani, fiind desfiinţată în 1860, se cunoaşte stema acesteia: un scut central, cu stema Serbiei, în jurul căruia, în patru colţuri, regăsim stemele regiunilor istorice pe teritoriul cărora se formaseră voievodatul şi banatul amintite – Srem (dextra sus), Bacica (dextra jos), Baranya (senestra jos) şi în fine Banatul (senestra sus) (**Fig. 16**). În această compoziţie heraldică Banatul este simbolizat printr-un fundal roşu pe care se află un leu de aur rampant, înarmat cu o sabie în laba dreapta, în cea stângă având un cap de turc. Am fi, poate, tentaţi să credem că originea acestui leu ţine de tradiţia heraldică medievală a leului din însemnele Banatului Severinului şi Banatului Craiovei, însă nu este cazul. Stema folosită pe atunci de către sârbi pentru Banat era copia exactă a însemnului districtului Chichinda Mare din 1774 (**Fig. 17**). Să-și aibă leul acesta obârșia în leul bănățean medieval? De menționat este faptul că sârbii folosesc şi astăzi această stemă pentru a reprezenta Banatul, lucru dovedit de armele Voivodinei (**Fig. 18**).

Un însemn heraldic unic al Banatului se găseşte în colecţia de materiale heraldice a baronilor Flondor, din secolul al XIX-lea. În cazul de faţă, regiunea de care ne ocupăm este numită *Temişana*, având şi două steme-surori, concepute pentru a simboliza Crişana şi Maramureşul. Ne vom opri asupra stemei Temişanei, în încercarea de a găsi o explicaţie pentru mobila heraldică a scutului, care este împărţit la jumătate, în partea de sus fiind o coroană de aur în câmp de argint, iar partea de jos fiind împărţită, la rându-i, în două câmpuri simple, la dextra azur, iar la senestra roşu (**Fig. 19**)[12]. Se prea poate ca rostul aceastei coroane să fi fost acela de a aminti de vremea Banatului Timişoarei, când regiunea era o *Ţară de Coroană* sub guvernare austriacă. Cât despre culorile de pe scut (argint, aur, roşu şi azur), trebuie să remarcăm faptul că această formulă cromatică se regăseşte şi pe steagurile folosite de români în 1848, aşa cum le descrie Ioan Puşcariu, unul dintre liderii revoluţiei: ”Acest steag naţional – pe care erau scrise cu litere de aur cuvintele: «LIBERTATE, EGALITATE ŞI FRĂŢIETATE» – a fost pregătit încă din Sibiu, într-o conferinţă naţională în care s-au luat culorile: **albastru, alb şi roşu** (s.n.) ca culori ce predominează la portul românesc”[13].

---

[12] D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 139 și 303.

[13] Ioan cavaler de Puşcariu, *Notițe despre întâmplări contemporane*, Sibiu, Editura Tipografiei Arhidiecezane, 1913, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

Perioada de la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul celui următor, o vom trata unitar, deoarece în timpul Principatului şi apoi al Regatului României, leul reapare ca simbol bănăţean în heraldica princiară, regală, dar şi în conştiinţa românilor. Înainte de stemele oficiale ale Olteniei şi ale Banatului, merită menţionate două reprezentări neoficiale ce amintesc de această provincie românească, altfel săracă în heraldică. În anul 1871, la 400 de ani de la sfinţirea bisericii Mănăstirii Putna, acestui lăcaş de cult i-a fost oferit un steag menit să-l comemoreze pe principele Moldovei, Ştefan cel Mare[14]. Atenţia ne este atrasă de patru steme aşezate în colţurile steagului: în stânga sus avem stema Transilvaniei – şapte cetăţi, un soare şi o lună (acvila lipseşte); în stânga jos, stema Moldovei – capul de bour, aştrii, dar şi delfinii Bugeacului; în dreapta jos dăm peste stema Valahiei – acvila; în dreapta sus se află ceea ce nu poate fi decât stema Banatului – un leu înarmat, rampant, un soare şi o semilună (**Fig. 20**). În afară de spadă, mobila stemei este identică cu cea a stemelor medievale bănăţene. În sfârşit, pe un vas executat în 1918 şi aparţinând în trecut Familiei Regale[15], regăsim medalioanele tuturor provinciilor a ceea ce urma să devină România Mare. Ne oprim asupra unei steme ce înfăţişează un leu rampant de argint, înarmat, pe fond de azur (**Fig. 21**). Nu doar că stema seamănă izbitor cu cea de pe steagul mai sus menţionat, dar atât leul de pe steagul de la Putna, cât şi cel de pe vasul din 1918, seamănă cu leul Districtului Chichinda Mare, devenit simbol al Banatului pentru sârbi. În condiţiile în care credem că era puţin probabil ca autorii acestor două obiecte de preţ să cunoască stema Chichindei Mari ori a vremelnicului Voievodat al Serbiei şi Banat al Timişoarei, credem că acest leu înarmat trebuie să ilustreze, mai degrabă, o tradiţie împământenită a leului ca simbol pentru Banat, leu provenit la rându-i din stema Cumaniei.

În ceea ce priveşte stemele oficiale ale Banatelor Craiovei şi Severinului, avem parte de două astfel de însemne. În primul rând, cartierul al treilea al stemei Principatului României model 1872: pe fundal roşu, din aur, un leu rampant încoronat ieşind dintr-o coroană şi ţinând între labe o stea cu şase raze (**Fig. 22**), reprezentând Oltenia (Banatul Craiovei)[16]. În al doilea rând, în stema model 1921, după ce Banatul se uneşte cu Regatul României regăsim în al treilea cartier, dextra jos, ”**armele Banatului cu vechiul Banat românesc al Severinului** (s.n.): pe roşu, peste valuri naturale, un pod de aur cu

---

[14] *Sfânta Mănăstire Putna*, ediţie îngrijită de Centrul de Cercetare şi Documentare ”Ştefan cel Mare” - Mănăstirea Putna, cu binecuvântarea ÎPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Editura ”Mitropolit Iacov Putneanul”, Putna, 2010, p. 437, fig. 23.

[15] Executat din argint, în atelierul K. Anderson (Londra), vasul se conservă în colecţia Muzeului Naţional Peleş.

[16] *Înaltul Decret Domnesc nr. 498 din 8 martie 1872*, publicat în ”Monitorul Oficial”, nr. 57 din 11/23 martie 1872.

https://biblioteca-digitala.ro

două deschideri boltite, construite din piatră cioplită (Podul lui Traian), din care iese un leu de aur” (**Fig. 23**)[17]. Autorul stemei, Jószef Sebestyén de Căpeni, menţionează originea elementelor din stemă: ”Banatul împreună cu Banatul Severinului, leul este elementul vechi (cuman), podul este elementul nou, Podul lui Traian peste Dunăre”[18]. Deşi stema Olteniei şi cea a Banatului reprezintă elemente de sine stătătoare – aşa cum apar frumos redate pe Palatul Funcţionarilor BNR (**Fig. 24**) –, acestea au fost de multe ori fie contopite, fie stema Banatului din 1921 extinsă şi asupra Olteniei. Un prim astfel de exemplu găsim pe monumentul ridicat la Padeş între 1925-1935 în cinstea lui Tudor Vladimirescu şi a revoluţiei sale din 1821, unde stema Olteniei şi a Banatului se contopesc într-un mod neobişnuit: leul oltenesc cu stea, însă fără coroană pe cap, stă efectiv pe podul din stema Banatului; fundalul pare a fi albastru, dacă prin haşurare autorul a vrut să comunice tincturile heraldice (**Fig. 25**). Al doilea exemplu constă într-o hartă naivă a Regatului României din 1935, unde teritoriul Banatului este alipit Olteniei, iar stema cea nouă a ”Banatului românesc al Severinului” este folosită ca simbol al întregii regiuni (**Fig. 26**).

Problemele referitoare la heraldica de stat nu se opresc aici, de vreme ce aflăm, deasupra intrării în Palatul Elisabeta din Bucureşti, o stemă regală având un model deosebit; această compoziţie poate fi descrisă fie ca modelul 1872, dar cu stema Banatului în locul Olteniei, fie ca modelul 1921, dar fără armele Transilvaniei, scutul fiind timbrat de o coroană princiară (**Fig. 27**). Acelaşi tip de stemă regală (poate o stemă personală a Elisabetei, regină a Greciei şi principesă a României?), se regăseşte, sub forma sculpturii în marmură, în colecţia Muzeului Naţional Cotroceni (**Fig. 28**).

Demnă de menţionat este şi folosirea leului bănăţean în heraldica locală, atât în Banat, cât şi în Oltenia. Spre exemplu, stemele Timişoarei, Turnului Severin şi Strehaiei[19] (toate oraşe ce au fost cândva capitala unui banat), au câte un leu de aur: stema Timişoarei are în primul cartier chiar stema Banatului Severinului din 1921; Turnu Severin are un scut împărţit în două – în dextra regăsim un leu de aur pe un pod de argint, iar în senestra o cetate de argint care aminteşte de Cetatea Severinului (la fel ca stema Comitatului Severin din 1873); în sfârşit, Strehaia are în cartierul de sus un leu de aur ieşind pe fundal roşu (**Fig. 29**).

---

[17] *Înaltul Decret Regal nr. 3573 din 23 iulie 1921*, publicat în ”Monitorul Oficial**”**, nr. 92 din 29 iulie 1921.

[18] *Scrisoare adresată directorului Muzeului Național Ungar, dr. Emil Jakubovits, de către Keöpeczi Sebestyén József la data de 7 decembrie 1921*, Academia Ungară de Științe, *Manuscrise*, Ms, 4820/131, apud: SAS Péter, *A heraldikus. Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága*, Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2011, vol. I, p. 128.

[19] Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Bucureşti, Editura JIF, 1994, p. 152-153 şi fig. 334; p. 128-129 şi fig. 232; p. 129 şi fig. 234.

https://biblioteca-digitala.ro

Menţionăm în treacăt şi alte reprezentări ale stemei Banatului, ca stemă de sine stătătoare, ”extrasă” din armele de stat: pe mantiile suveranilor României Mari la Încoronarea de la Alba Iulia din 1922, pe ornamentaţia sculptată a clădirii Muzeului Ţăranului Român, pe tapiseria din Sala Tronului a Palatului Elisabeta, în curtea interioară a Palatului Elisabeta, pe Palatul Victoria, pe posterele şi afişele din timpul regelui Carol al II-lea etc. (aceste reprezentări vor face obiectul unui alt studiu).

Trecem în revistă şi judeţele interbelice bănăţene: Timiş-Torontal, Caraş şi Severin[20]. Dacă în scutul judeţului Timiş-Torontal s-a schimbat doar cartierul cu stema maghiară, fiind înlocuită de corbul Huniazilor (Ioan Huniade a fost atât comite al Timişului, cât şi ban al Severinului, reclădind castelul timişorean ce-i poartă numele), stemele judeţelor Caraş şi Severin suferă schimbări majore. Caraşul primeşte un legionar roman şi un miner (pe care îl regăsim şi pe stema vechiului Comitat Caraş), iar Severinul are ca bază Podul lui Traian şi nu Cetatea Severinului, aşa cum era cazul în stema comitatului Severin (**Fig. 30**).

În 1938, regele Carol al II-lea împarte România în ţinuturi. Cele două astfel de ţinuturi urmaşe ale banatelor medievale sunt ținutul Timiş şi ținutul Jiu (ținutul Olt)[21]. Stema ținutului Timiş (format din judeţele Timiş-Torontal, Caraş, Severin, Hunedoara şi Arad), aduce în prim-plan importanţa lui Ioan Huniade în istoria regiunii (să nu uităm că acesta avea castele atât în Timişoara, cât şi în Hunedoara), pe când ținutul Jiu (format din judeţele Dolj, Gorj, Romanaţi, Vâlcea, Olt şi Mehedinţi) are un leu rampant din aur, evocând simbolul leului din regiune de la sigiliul lui Mircea cel Bătrân încoace (**Fig. 31**).

În final, cea mai nouă stemă a Banatului vine în 1992, odată cu stema României: ”(...) în cartierul trei este **stema Banatului şi Olteniei** (s.n.): pe roşu, peste valuri naturale, un pod de aur cu două deschideri boltite, din care iese un leu de aur ţinând un paloş în laba dreaptă din faţă” [22]. Paloşul adăugat aici stemei Banatului aduce aminte, după cum arăta Maria Dogaru în urmă cu peste două decenii[23], de spada lui Pavel Chinezu, comite al Timişului (**Fig. 32**). În fond este vorba tot despre stema din 1921, puţin modificată prin adăugarea paloşului. Mai menționăm faptul că abia în cazul stemei din 1992 putem vorbi de un însemn al ”Banatului și Olteniei”, altfel, aceste regiuni

[20] *Ibidem*, p. 152 şi fig. 332; p. 107 şi fig. 141; p. 143 şi fig. 296.

[21] Augustin Mureşan, *Stemele ţinuturilor României (1938-1940),* Arad, Editura Gutenberg Univers, 2012, p. 42-43 şi pl. IV, fig. 4; p. 54-55 şi pl. X, fig. 10.

[22] *Legea nr. 102 din 21 septembrie 1992 privind stema ţării şi sigiliul statului*, publicată în ”Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 236 din 24 septembrie 1992, p. 2.

[23] Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro

istorice românești având heraldică oficială proprie – Oltenia în 1872, iar Banatul în 1921.

În toată istoria banatelor din regiunea de sud-vest a ţării, precum şi în istoria Banatului propriu-zis, pe lângă cazurile singulare ale monedelor bătute de Nicholas Redwitz şi ale stemei Temişanei din veacul al XIX-lea, heraldica bănăţeană are doi ”piloni” (chiar dacă unul mai mare şi mai important decât celălalt): **leul bănăţean**, pe care îl considerăm derivat din leul Cumaniei, respectiv **Poarta Forforosa**, marcând revenirea Banatului în sfera europeană creştină, după sute de ani de dominaţie otomană. Deşi leul a căpătat multe forme în timp, tradiţia l-a amintit mereu ca simbol medieval, fie al Banatului Severinului, fie al Banatului Craiovei. În ziua de azi, deşi mulţi bănăţeni cred că leul provine din stema Olteniei, apreciem faptul că *ambele steme, atât cea a Olteniei din 1872 (Banatul Craiovei), cât şi cea a Banatului din 1921 (Banatul Severinului) provin din stema Cumaniei* (chiar dacă, uneori, heraldica acestor provincii a fost contopită, în condiţiile în care Banatul medieval al Severinului cuprindea atât părţi din actualul Banat istoric, cât şi părţi din actuala Oltenie).

Lipsa mai multor izvoare în favoarea stemei Banatului Timişoarei din 1718 pe de-o parte şi continuitatea folosirii stemei cu leu în heraldica bănăţeană timp de câteva secole înclină balanţa în favoarea stemei elaborate în 1921. Închei cu menţiunea că Banatul are stemă istorică, nefiind nevoie de elaborarea unor noi însemne heraldice.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Monedă emisă de Nicholas Redwitz, ban al Severinului.

Fig. 2 – Reproducere a stemei de pe monedele emise de Nicholas Redwitz după Grigore Jitaru.

Fig. 3 – Stema principelui Valahiei (atribuită lui Mircea cel Bătrân), în armorialul Conciliului din Constanța.

Fig. 4 – Stema boierului Dobromir din Valahia în armorialul Conciliului din Constanța.

Fig. 5 – Sigiliul atribuit lui Petru Cercel, secolul al XVI-lea.

Fig. 6 – Stema Cumaniei pe un vitraliu din Catedrala *Sf. Elisabeta* din Košice.

Fig. 7 – Sigiliul Timișoarei, 1717.

Fig. 8 – Stema Timișoarei pe clădirea vechii primării din oraș.

Fig. 9 – Medalion heraldic (cu stema Banatului Timișoarei) pe Casa Savoia-Carignano din Timișoara, 1812.

Fig. 10 – Stema Banatului Timișoarei pe două hărți din secolul al XVIII-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11 – Vulturii-suporți ai stemei Banatului Timișoarei pe două documente emise în timpul administrației austriece, secolul al XVIII-lea.

Fig. 12 – Reconstituire cromatică a stemei Banatului Timișoarei.

Fig. 13 – Stemele comitatelor Caraș, Timiș și Torontal, 1779.

Fig. 14 – Stema comitatului Severin, 1873.

Fig. 15 – Stema comitatului Caraș-Severin, 1881.

Fig. 16 – Stema Voievodatului Serbiei și Banatului Timișan, 1848.

Fig. 17 – Stema districtului Chichinda Mare, 1774.

Fig. 18 – Stema Voivodinei.

Fig. 19 – Reconstituire cromatică a stemei Temișanei, secolul al XIX-lea (1881).

Fig. 20 – Stema Banatului pe un steag al Mănăstirii Putna, 1871.

Fig. 21 – Stema Banatului pe un vas aparținând Familiei Regale, 1918.

Fig. 22 – Stema Olteniei (Banatului Craiovei), 1872.

Fig. 23 – Stema Banatului (Banatului Severinului), 1921.

Fig. 24 – Stemele Olteniei și Banatului pe Palatul Funcționarilor BNR.

Fig. 25 – Stema contopită a Banatului și Olteniei pe monumentul ridicat în cinstea lui Tudor Vladimirescu în Padeș.

Fig. 26 – Hartă în care teritoriul Banatului este alipit Olteniei, iar stema Banatului din 1921 este folosită pentru a reprezenta regiunea.

Fig. 27 – Stemă regală la Palatul Elisabeta.

Fig. 28 – Stemă regală la Muzeul Național Cotroceni.

Fig. 29 – Stemele interbelice ale Timișoarei, Turnului Severin și Strehaiei.

Fig. 30 – Stemele interbelice ale județelor Caraș, Timiș-Torontal și Severin.

Fig. 31 – Stemele ținuturilor Timiș și Olt (Jiu), 1938.

Fig. 32 – Stema Banatului și Olteniei, 1992.

https://biblioteca-digitala.ro

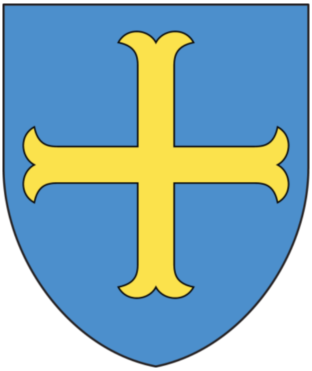

Fig. 1 **Fig. 2**

Fig. 3 **Fig. 4**

Fig. 5 **Fig. 6**

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11

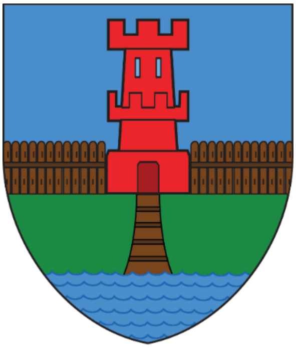

Fig. 12

Fig. 13

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

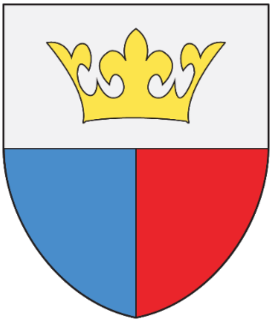

Fig. 19

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 20 **Fig. 21**

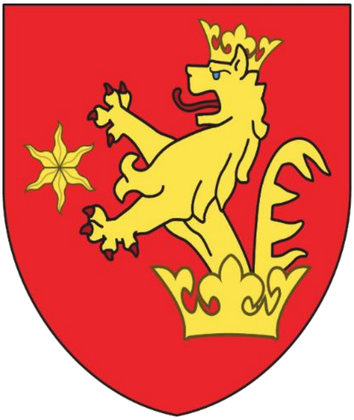

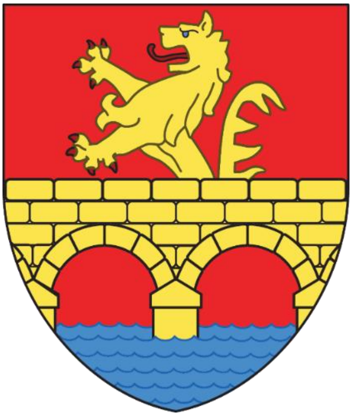

Fig. 22 **Fig. 23**

Fig. 24

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 25

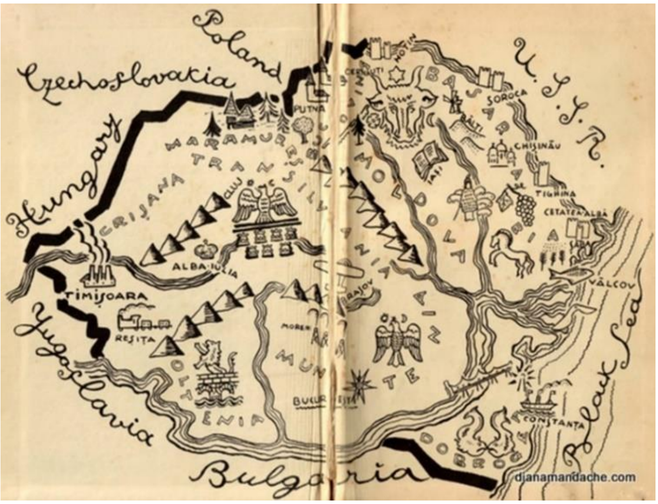

Fig. 26

Fig. 27

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 28

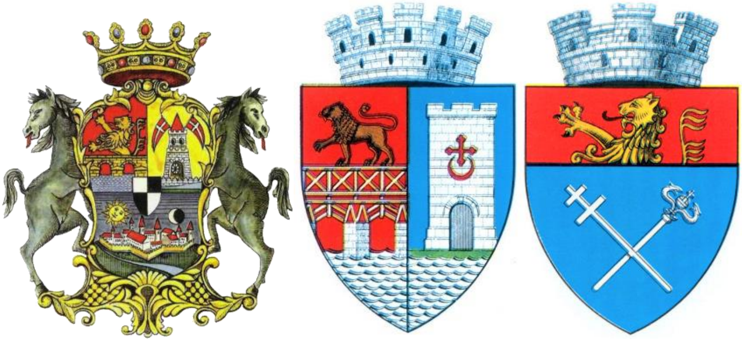

Fig. 29

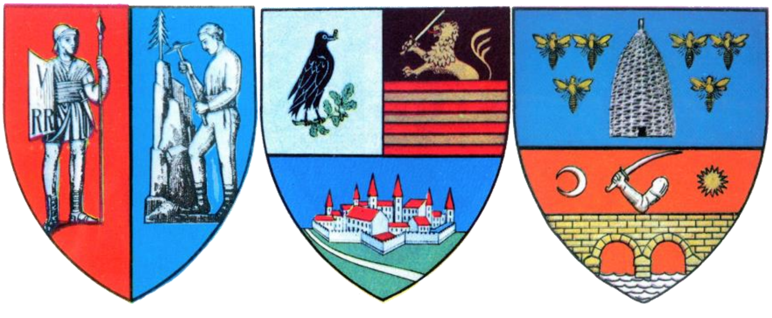

Fig. 30

https://biblioteca-digitala.ro

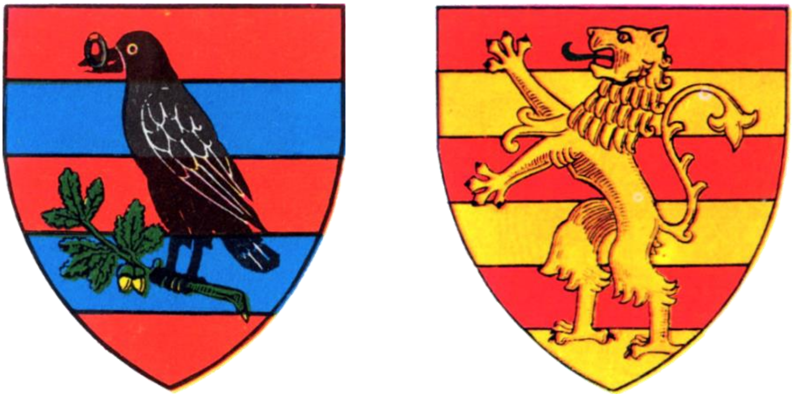

Fig. 31

Fig. 32

https://biblioteca-digitala.ro

THE COATS OF ARMS OF THE CALVINIST CHURCH IN DAIA SECUIASCĂ/SZÉKELYDÁLYA[1]

SZEKERES ATTILA ISTVÁN[2]

STEMELE BISERICII REFORMATE DE LA DAIA SECUIASCĂ

REZUMAT

În sanctuarul bisericii reformate de la Daia Secuiască (judeţul Harghita) întâlnim un ansamblu de opt steme. De fapt, este lăcaşul medieval cel mai bogat în steme de pe teritoriul Ţinutului Secuiesc. Bolta sanctuarului a fost decorată în stilul "camerelor verzi". Pictura murală înglobează stemele: regelui Ungariei, Vladislav al II-lea, a vicevoievodului Transilvaniei, vicecomite al secuilor, Leonard Barlabásy, comunităţilor secuieşti şi săseşti, oraşelor Braşov, Sibiu şi Sighişoara, precum şi a dinastiei Arpadiene. Studiind stemele și prin comparație cu altele asemănătoare din apropierea locației, heraldistul poate veni în ajutorul istoricului de artă şi al arheologului, reducând intervalul realizării picturii murale nedatate la doar câțiva ani, în preajma anului 1510.

Cuvinte cheie: stemă, pictură murală, secui, sași, Daia, Vladislav al II-lea, Leonard Barlabásy, Sighişoara, Cioboteni, Leliceni.

A SZÉKELYDÁLYAI REFORMÁTUS TEMPLOM CÍMEREI

ÖSSZEFOGLALÓ

A székelydályai református templom szentélyének boltozatán, melyet a német eredetű "zöld szoba" stílusban díszítettek, nyolc címert találunk. Ez a leggazdagabb festett címeregyüttest tartalmazó középkori épület a Székelyföld területén. A címerek a következők: II. Ulászló, Magyarország királya, Barlabásy Lénárd, Erdély alvajdája, székely alispán, a székely, illetve a szász közösség címere, Brassó, Nagyszeben és Segesvár városának címere, valamint az Árpád-ház címere. A címereket tanulmányozva, hasonló, a közelben található más címerekkel összevetve, a művészettörténész és a régész segítségére jöhet a heraldikus, mindössze néhány, 1510 körüli évre leszűkítve a címerek, egyben a falfestmény keletkezési idejét.

[1] Conference presentation at the Heraldry and Art Patronage - International Workshop, organized by Sapientia University, Faculty of Sciences and Arts in Cluj-Napoca at 8-9 November 2013. It is an improved version of the paper: Szekeres Attila István, *A székelydályai református templom címerei*, in Mihály János (szerk.), "Jelképek a Székelyföldön. Címerek, pecsétek, zászlók", Csíkszereda, 2011.

[2] Heraldist, doctor în istorie, Asociația de Heraldică și Vexilologie din Transilvania – Sfântu Gheorghe; e-mail: attila@szekeres.ro; http://www.szekeres.ro.

https://biblioteca-digitala.ro

Kulcsszavak: címer, falfestmény, székely, szász, Székelydálya, II. Ulászló, Barlabásy Lénárd, Segesvár, Csobotfalva, Csíkszentlélek.

The Calvinist church in Daia Secuiască[3] is the richest in coats of arms of all the medieval buildings in Szeklerland, and is also the only medieval monument in Szeklerland which houses painted coats of arms.

A century ago we could still see the wall-painting[4] on the side of the building in the so called Mathias-loggia of the castle in Hunedoara, which in its ornaments showed some affinity with the dome painting[5] in the apsis of the church in Daia, but the latter was richer in coats of arms, containing an ensemble of fourteen coats of arms. There is a gap of about seventy years between the two works, the former is from earlier times. According to the latest researches it dates back to the times of John Hunyadi and based on the messages of the coats of arms it was issued in the 1440s during the reign of King Wladislav I or just right after it[6].

The monument church

Focusing on our subject, we briefly sketch the history of the process of building. It has quite a rich literature, during newer researches newer elements surfaced, and there are still many things to discover.

Daia is mentioned even in 1333 and 1334 in the pontifical register[7] as Dalya or Daya. By then the church already existed. We do not know the exact date it was built, but according to researches it is dated to the 13th century.

The bicellular Roman building, from which only the northern and southern stone walls of the nave and the remains of the western wall are still standing was built in the 13th century. We can deduce this from the early, straight closing apsis and its remaining walls with fragments of frescos[8]. In

---

[3] Hungarian: Székelydálya.

[4] See: Möller István, *A vajda-hunyadi vár építési korai*, in Foszter Gyula (szerk.), ”Magyarország műemlékei”, III. kötet, Budapest, 1913, p. 77-104.

[5] Balogh Jolán, *Az erdélyi renaissance*, Budapest, 1943, p. 117; Radu Lupescu, *Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában*, Phd. Dissertation, ELTE BTK History of Arts Phd School, Budapest, 2006, p. 138 (http://doktori.btk.elte.hu/art/lupescu/thesis.pdf - 22.10.2016).

[6] R. Lupescu, *Laic and Ecclesiastic in the Heraldic Representation on the Matthias Loggia in Hunedoara Castle*, in ”Studia Universitatis Babes-Bolyai. Historia”, vol. 58, 2013, p. 31-48.

[7] In 1333: ”Clemens de Dalya solvit II. et medium banale” (*Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*, vol. I, Budapest, 1887, p. 115); in 1334: ”Item Clemens sacerdos de Daya solvit II. banales antiquos“ (*MonVat,* I, p. 133).

[8] Jánó Mihály, *A székelydályai református templom kutatása*, in ”Műemlékvédelmi Szemle”, 1993, I, p. 38-39.

https://biblioteca-digitala.ro

the 14th century the church was repainted, this was the time when the scenes of Saint Ladislav, Saint George and Saint Christopher were created.

The church was remodeled at the end of the 15th and the beginning of the 16th centuries. The apsis from Roman times was demolished and a somewhat wider and much longer Gothic apsis was built[9]. The dome of this was painted at the beginning of the 16th century. This is where we can find the coats of arms of our subject. At the same time the nave was remodeled as well, its walls were built taller, its windows were enlarged. In 1630 they have added coffer-work to the nave[10]. The remodeling of the church in Baroque style took place between 1770-1802, the slender and tall tower was built in the last three years of the period[11].

Those entering the apsis are amazed by the painted dome with foliose ornaments. Jolán Balogh writes the following about this: ”The wordly origin appears veilless on the apsis' beautiful dome of the church in Daia, painted with foliose ornaments, whose waveing runners are filled with profane motifs, coats of arms, decorative figures, amongst them a Turk with a turban and a diversity of other masks. The decorations consisting of the abounding leaf-canopy and the decorations of fitted huge flowers and decorative figures developed in the German late-gothic, they arrived to us from Germany, too (...). The fresco in Daia, however, differs from the German pattern, which became well-known throughout Transylvania with the help of engravings, with its more perspicuous drawing, bigger flower-ornament, more abstract colouring – in which only the different nuances of green and brown dominate, the naturalistic colours of flowers are absent –, with its Renaissance motifs appearing here and there (the shapes of coats of arms, leaf-rosetted flower, the leaf ornaments painted on the groinded vault) and especially with the drawing and plaiting of the figures”[12].

The author refers to the fact that in such cases it is about the interference of the late Gothic ornamentation and the Renaissance style[13]. László Dávid also says: ”its style pictures the gradual conquest of space, the depiction of its coats of arms shows the integration of the community of a village in the order of the changing world”[14].

---

[9] *Ibidem*, p. 39.
[10] *Ibidem*.
[11] *Ibidem*, 40.
[12] Balogh Jolán, *op. cit.*, p. 117-118.
[13] *Ibidem*, p. 118.
[14] Dávid László, *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Bukarest, 198., p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

The ”green chamber” ornamentation in the church in Daia was elaborated in the most detailed way by Emese Nagy[15]. In her paper she described schematically the coats of arms as well – although, in relation to other authors, more detailed and, more importantly, correctly. She recognized the coat of arms of the Saxon community. Others refer to it as unknown and there are some who – as if it would not even exist –, leave it out of the enumeration.

The heraldist is instantly caught by the coats of arms in the apsis. And they tell the stories – about the past. As the heraldry is an auxiliary science of history and its main charge is to help the historiographer in his work, so do these coats of arms help in the decoding of certain contents. They show us who painted the ceiling, and when they did so, who the rulers were in those times, and the Transylvanian vice-voivode.

The representation of coats of arms, ensembles of coats of arms started from Western Europe and with a small delay it arrived to Transylvania as well. The most suitable medium in Europe in the Middle Ages to accept these were the castles and churches. The coats of arms were carved in stones, chiseled in wood, painted on walls, sewed in rugs, painted on furniture or illustrated with a mixed technique. They carried a message, their procurer, their maker wanted to send a message through them: they showed ownership, social, canonical, national, familial, administrational belonging or some kind of subservience. The ensemble of coats of arms, besides of having an ornamental role, has an ensemble message, too. For example the ensemble in Hunedoara has compacted the coats of arms of the Hungarian lords in those times, including the ruler, the amphitryon John Hunyadi and the barons of the country[16]. These kinds of ensembles of coats of arms, as the so called “green chambers”[17] ornamentation, are one of the particularities of the late Gothic style, which was present primarily in Germany. Such a coat of arms varied ornament signalled the good social and distinct political situation, more precisely it flaunted, had a genealogical message.

In the case of the church in Daia, the ensemble of the eight coats of arms has a different message. Contradictory to the ensemble of coats of arms in Hunedoara, here we can see the dynasty-coat of arms of the king, communities, towns.

As mentioned before, the coats of arms similarly to the surrounding foliose ornaments show the stage of the late Gothic passing into the Renaissance. It can be seen immediately that they lived the era of living

[15] Nagy Emese, *Green Chamber Iconography from Saxony to Székelydálya: A Case Study*, in ”Annual of Medieval Studies”, vol. 7, Ed. Sebők Marcell and Szende Katalin, Budapest, CEU, 2001, p. 39-63.
[16] R. Lupescu, *Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában*, p. 115-116.
[17] In technical terms, in German: grüne Gewölbe.

https://biblioteca-digitala.ro

heraldry. Characteristic to the coats of arms is the simplicity. Dominant is the Gules-Argent tincture combination: their models were the coatings of Hungary's coat of arms, thus every coat of arms's field was painted Gules. The majority of the coats of arms have got a double tincture, a third tincture appears only in very justified cases.

In the era of living heraldry the use of coating was strictly kept, only four tinctures – Gules (red), Azure (blue), Vert (green), Sable (black) –, and two metals – Or (gold) and Argent (silver) –, were used. The latter two were replaced by yellow and white. In Daia white was used instead of Argent, instead of or they used such a perfect brownish-yellowish imitation that you can see only by getting close, that it is not Or. In our paper we used the terms Or and Argent by the visualizing of metals at the description of the coats of arms.

Seven out of the eight are simple shields, only one, the first, is topped with a crown, a five-leaved, open, Or crown. This clearly signals a reigning coat of arms. In that age only coats of arms of royals were topped with a crown.

The form of the shields is the same, their size differs a little, it is sized to the intergraind widths, but in average they are 60x74 centimeters.

In our paper we show the coats of arms as seen by a heraldist. The order is different than in former presentations, where they presented mainly the northern and southern sides' coats of arms. A point of reference is the eastern end of the apsis, which is the place of the old altar. The coats of arms will be described in the order of importance correlated to the old altar.

In the first field between ribs from the most eastern top-stone we can see King Wladislav II coat of arms, to the left the coat of arms of Leonard Barlabásy, vice-voivode of Transylvania, vice-count of the Szeklers (Széke-lys), in the next field on the right is the Szekler community's ancient coat of arms, on the left the Saxon community's coat of arms, in the third field on the right Brașov town, on the left Sibiu town, in the forth on the right Sighișoara town, on the left the coat of arms of the Árpáds. Thus we can categorize even the fields between ribs: the first contains the coats of arms of lords, the second contains the ones of estatal communities, the third those of towns. The fourth differs: it is mixed since it contains a coat of arms of a town and one of a king's court.

Description of the coats of arms

The coat of arms of king Wladislav II

We can see a quartered shield with an inescutcheon. The basic shield's first and fourth canton is barry Gules and Argent, in the Gules section of the second and third quarters a right-turned, double-tailed, frisking, crowned Argent lion holds both its front legs into the air. In the inescutcheon in Gules

https://biblioteca-digitala.ro

is an Argent eagle with opened wings turning its head to the dexter. The shield is topped with a five-leaved Or crown[18].

The first and fourth quarter are not the same, although they should be. The first is barry of five with Gules and Argent and the fourth is barry of seven with Gules and Argent. More precisely, in the first quarter alternate three Gules and Argent bars each, while in the fourth there are four bars each and even the order changes, in the latter it starts with an Argent fess.

The first and fourth quarter contain the barry of the Árpád court, it refers to the Hungarian Kingdom, since Wladislav II was King of Hungary in 1490-1516[19]. The second and third quarter show the Bohemian lion, since the king named Wladislav I was King of Bohemia in 1471-1516[20]. In the inescutcheon we can see the Argent eagle of Poland, since Wladislav is member of the polish Jagiellon dinasty, the son of the Polish King Casimir IV[21]. The crown topping the base shield symbolizes the royal honour.

A similar coat of arms of Wladislav II is to be seen on the predella of one of the altars of the Roman Catholic church in Șumuleu-Ciuc - Cioboteni, which at the present is to be found in the store-room of the Art Museum in Cluj-Napoca, out of the sight of visitors. The altar was made around 1510[22]. Another coat of arms is to be found on the predella of the altar made in 1510 in the roman-catholic church of Leliceni, which is guarded in the National Gallery in Budapest, a third one is to be seen on the carving made in 1495 on the northern door of the Hill church in Sighișoara.

The majority of the authors handling the church describe the symbol as the Jagiellon-era coat of arms of Hungary. As previously mentioned, we are not talking about a country coat of arms but about a royal coat of arms. On the other hand, we are dealing with the coat of arms of Wladislav II.

The coat of arms of Leonard Barlabásy

In Gules an Or bullock head facing us, with ascensional, outwards bowing Argent horns between which on the dexter there is an ebbing Or moon, on the sinister an Or mullet (star).

---

[18] The height of the coat of arms with the crown is 88 centimeters.
[19] Markó László, *A magyar állam főméltóságai*, Budapest, 2000, p. 73.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*.
[22] Szekeres Attila István, *Félévezredes címerek csík- és udvarhelyszéki kerített templomokban*, in ”Acta Siculica 2016-2017”, A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 2017 - will be published in 2017.

https://biblioteca-digitala.ro

Leonard Barlabásy of Héderfája fulfilled the function of vice-voivod of Transylvanian and at the same time that of the vice-cont of Szeklers between 1501-1525[23].

He supported various churches, amongst them probably that of Daia that is how his coat of arms got on the dome of the apsis[24].

The ancient Szekler coat of arms

In Gules an Argent-armoured arm bent in the elbow, descending amongst eddying Argent clouds, turned to sinister, holding in his hand an upright standing sword, with its nib up. The sword passes trough a five-leaved Or crown, stabbing with its nib an Argent heart standing to the right and an Or bear-head, turned to the right with jaws opened. The head of the animal is surrounded by an ebbing Or Moon on the dexter and an Or mullet (hexagram) on the sinister.

There is an almost identical painted coat of arms – the difference being in the arm turning to dexter –, in the already mentioned predella of the winged altar in Ciboteni, a similar one on the apsis ceiling of the Roman Catholic church in Armăşeni, coats of arms stone-carved in both corbels in the apsises of the Calvinist church in Mugeni and Unitarian church in Dârjiu[25].

The painted symbol contains all the elements of the so-called ”ancient” Szekler coat of arms, they added to this the moon and the star as a secondary coat of arms-picture. Some authors designate the symbol as a unified old and new Szekler coat of arms. We do not agree with this statement, because the crescent and the mullet are not in the same category with the main coat of arms-picture, they just fulfill a secondary role.

It might seem interesting that, opposing to similar coats of arms, in this case the armoured arm turns to the back and not to the front. This has the explanation that in those times the principle of blazonry gallantry still existed, the coat of arms could not turn its back on the coat of arms of the royalty, but faced it.

The meaning of the coat of arms-pictures: the armoured arm holding the sword symbolizes the defense of the borders (built in the Middle Ages), its descending from amongst the clouds refers to the fact that this is a heavenly mission. The sword passes the crown first, symbolizing that the Szeklers had to protect the Hungarian kingdom, and its borders. The pierced heart symbo-

---

[23] Barabássy Sándor, *Egy reneszánsz mecénás főúr a 15-16. századi Erdélyben. Barlabássy Lénárd erdélyi alvajda, székely alispán kora és tevékenysége a dokumentumok tükrében*, Budapest, 2012, p. 39, 52.

[24] *Ibidem*, p. 112.

[25] Szekeres Attila István, *A székely címer*, in Mihály János (szerk.), ”Jelképek a Székelyföldön – címerek, pecsétek, zászlók”, Csíkszereda, 2011, p. 15-28; idem, *Székely jelképek*, Sepsiszent-györgy, 2013, p. 9-13.

https://biblioteca-digitala.ro

lizes self-abnegation, the head of the bear was meant to illustrate the bravery of Szeklers[26].

The coat of arms of the Saxon community

In Gules three heart shaped leaves pointing downwards, starting from a small triangle and trending towards the edges of the shield, Argent.

The mentioned small triangle is hard to be noticed, from the distance it might seem that the coat of arms depicts three leaves merging from one stem. The artist overdid the representation, he put emphasis on the leaves and almost omitted the triangle.

This illustration is the simplified coat of arms of the Saxon community. It appears in this form on the side of one of the pew in the Lutheran Saxon church in Băgaciu, in carved form. The carved pew dates back to 1533[27].

The leafy triangle together with two swords put in a cross is the symbol of Sibiu territory, it expanded from there on the whole Saxon land. The richer coat of arms of the Saxon ”Universitas” contains an open crown in the upper part of the shield, under which there is a triangle with leafy ending and downwards showing peak[28]. This is what appears on the stamp of the Saxon community from the 15th century with the following circumscription: ”S.[igillum] minus septem Sedium Saxonicalum”[29].

The coat of arms of Brașov

In a shield quartered with Argent and Gules we can see a branching root descending from a five-leaved open crown. The coatings of the coat of arms-picture are changing, we can see Gules installments on the Argent one and Argent installments on the Gules one. The crown falls into the upper part of the shield and the root into the lower part of it.

The change of tinctures is clearly familiar in the West-European heraldry, it has no tradition in Transylvania. It could have been brought in by masters from German territories together with the green leaf-work. We are unaware of the similar visualizing of the coat of arms of Brașov in a quartered shield. The first known visualizing of the coat of arms of Brașov[30] contained only a crown, the root got into it only later[31]. This could be the first coloured

---

[26] *Ibidem*.

[27] According to the inscription on the pew.

[28] J.B. v. S. [Josef Bedeus von Scharberg], *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständischen Nationen dieses Landes,* Hermannstadt, 1838, 5, 1 diagram; *Siebmacher*, 3 diagram.

[29] The small stamps of the seven Saxon seats.

[30] In 1328, Josef v. Sebestyén, *Das Wappen von Kronstadt*, in ”Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums”, 2. Jhrgang, Heft 1-4, Kronstadt, 1937, p. 11-12.

[31] In 1429, *Ibidem*, p. 16-17.

https://biblioteca-digitala.ro

depiction of the coat of arms of Brașov town. However, it is true that the master borrowed the coatings of the Hungarian coat of arms, in the traditional coat of arms of the town in an Azure field an Argent root comes down from a, Or crown, but this appeared only later. We can see another symbol, not included in a shield, but containing the crown and the root on one of the piles of the Black church in Brașov, painted in Or, undated.

We can talk about an occupational or name coat of arms. The German name of the town is ”Kronstadt”, the town of the crown, in Latin ”Corona”, meaning ”crown”.

The coat of arms of Sibiu

In Gules two Argent swords in saltire, pointing downwards, on the inner lintel of which rests a five-leaved Or crown.

This is the coat of arms of the town from early times, as it appears on its armoried stamp as well. It was later developed with the leaf-ended triangle already presented. In this case the coatings already coincide with the town coat of arms presented in coloured portrayal.

The crown is the same as the one covering the coat of arms of King Wladislav II, the swords are the same as the ones used by the Szekler coat of arms.

In the coat of arms the crown is situated in the upper part, it is the symbol of kingdom, and refers to the fact that the Saxons got the land from the king, the swords refer to the fact that the Saxons, citizens of Sibiu had the duty of defending the borders of the Hungarian Kingdom.

The coat of arms of Sighișoara

In Gules we can see an Argent castle with three bastions, frontons and an open gate with pulled bars, on a Vert terrace.

In this case the tincture combination Gules-Argent-Vert could refer to the other element of the Hungarian coat of arms, to the Argent double-crossed part in Gules standing on a Vert triple heap, this is where from they could have taken over the coatings.

A similar coat of arms of Sighișoara we can see on a pew made in 1526 by Johannes Reychmuth, in the Hill church in the town. An other similar coat of arms was carved in the door of the Hill church in Sighișoara, made in 1495. There we can see rocks instead of the ground. We think that it would have been more appropriate to illustrate a rocky base instead of the Vert terrace in Daia, it would have fitted better into the ensemble of coats of arms.

The coat of arms of the Árpád court

In Gules four Argent fesses. Back then the number and place of the fesses was not fixed yet. The barry coat of arms of the Árpád court can refer

https://biblioteca-digitala.ro

to the fact that the original church was built in the Árpád-era, during the reign of one of the Árpád court kings. Since they used the Gules-Argent barry coat of arms from the reign of King Imre to the reign of András II[32], that is from 1202 till 1235, then starting with Béla IV and ending with András III, the last king of the Árpád court they only used the double-crossed coat of arms[33], we consider two variations to be possible. The church was built either in the first period, that is before the reign of Béla IV – the confirmation or refutation of which is incumbed on the archaeologists –, or after that, but from a distance considering more than two hundred years they identified Hungary at the time of the Árpád-dinasty only with the striped coat of arms.

The coats of arms mediate

The coats of arms mediate for the posterity, that the dome of the Daian apsis was painted by Saxon masters, probably the artists coming from the symbolized towns worked on the church. This is explained even by the proximity of the Land of Saxons. It was the Saxon masters who meditated the western style.

The last coat of arms had, by all possibility, as a duty to symbolise that the original church was built in the Árpád-era.

The coats of arms unfold that the painting of the apsis happened during the reign of King Wladislav II (1490-1516) and during the function-filling of vice-voivod Leonard Barlabásy (1501-1525). Taking into account the coats of arms of Szekler community and King Wladislav II from Cioboteni and Leliceni, we can state that the Daian version incurred in few years around 1510.

Hereby we narrowed the suppositions regarding the building period appeared until now, which were exclusively restricted to the function-filling period of the vice-voievod.

Illustrations:

Fig. 1 – The Calvinist church in Daia Secuiască/Székelydálya.

Fig. 2 – The wall-painting in the Mathias-loggia of the castle of Hunedoara (watercolor painting by Ferenc Storno - 1869).

Fig. 3 – The ”green chamber” ornamentation.

Fig. 4 – The coat of arms of Szekler community and King Wladislav II in Daia.

Fig. 5 – The coat of arms of King Wladislav II from Cioboteni (photo: Feleki István).

---

[32] Bertényi Iván, *Magyar címertan*, Budapest, 2003, p. 64.

[33] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6 – The coat of arms of King Wladislav II from Leliceni.

Fig. 7 – The coat of arms of of Leonard Barlabásy and of Szaxon community in Daia.

Fig. 8 – The coat of arms of Szekler community from Cioboteni (photo: Feleki István).

Fig. 9 – The coat of arms of Szaxon community in Băgaciu.

Fig. 10 – The coat of arms of Sighișoara and Brașov in Daia.

Fig. 11 – The coat of arms of Sibiu and Árpád court in Daia.

Fig. 12 – The coat of arms of Sighișoara in the pew of the Hill church.

Fig. 13 – The coat of arms of Sighișoara in the northen door of the Hill church.

Accompanied by the photographs of the author.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

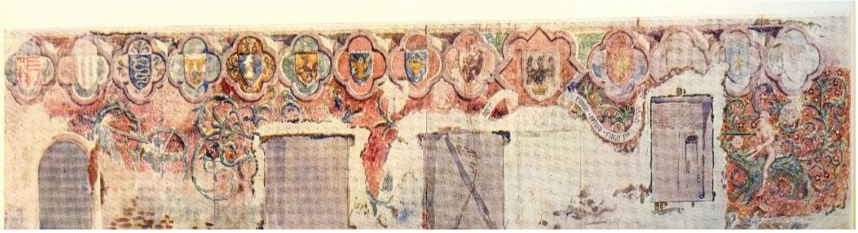

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

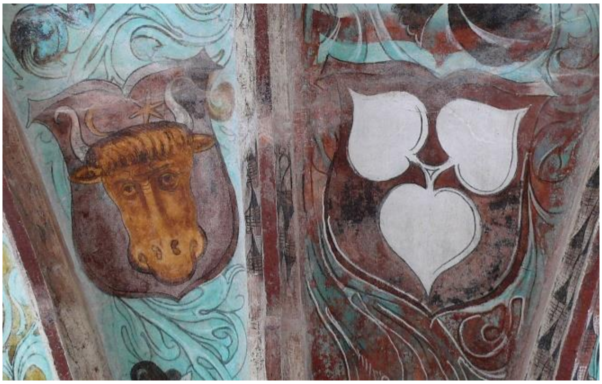

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12

Fig. 13

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETAREA ARHEOLOGICĂ A UNOR COMPONENTE DIN SISTEMUL DEFENSIV AL ORAŞULUI MEDIEVAL MEDIAŞ (MAI - DECEMBRIE 2015)

PETRE BEȘLIU MUNTEANU[1]

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN MEDIAS, MEDIEVAL PRECINCT (MAY/DECEMBER 2015)

ABSTRACT

This is the final archaeological report with information about the medieval towers and segments of the precincts restored in 2015 in Medias. The archaeological excavations were simultaneous with the restoration. There were tranches in main towers (Forkesch Tower, Blacksmiths street Tower, Stone street Tower), Franciscans Church so on.

Finally, there were conclusions about the chronology of the medieval precinct.

Keywords: medieval, archaeology, Medias, precinct, restorations.

Cercetarea arheologică preventivă a avut ca bază legală contractul cu nr. 8.037 din 8.06.2015, încheiat cu Primăria Mediaș, și a fost promovată ca parte a cercetării istorice a zidurilor de apărare a orașului medieval, însoțind și decurgând din cel de asistență arheologică. Cu regret, dar și cu înțelegere, trebuie să adaug că beneficiarul a respectat doar parțial obligația contractuală cuprinsă în art. 10.5 de a pune la dispoziția arheologului forță de muncă necalificată și materiale/unelte necesare executării lucrărilor. Ținând seama de potențialul de colaboratori locali, insatisfacția cauzată de insuficiența ajutorului local este mare, dar subiectul nu merită a fi dezvoltat. Mi-am asumat cercetarea arheologică și ea trebuie finalizată. Interesul cercetării arheologice, în general istorice, ar trebui să izvorască însă și din mediul local, beneficiarul direct al informațiilor.

Urmând inițiativa autorităților locale de a aniversa 750 de ani de la atestarea Mediașului am publicat un text despre apărarea orașului medieval, pornind tocmai de la rezultatele cercetării arheologice, coroborate cu datele de arhivă. El nu și-a propus să înlocuiască raportul de cercetare arheologică deru-

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Național Brukenthal – Sibiu; e-mail: p_besliu@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

lat în perioada mai-decembrie a anului 2015[2], mai ales în privința datelor tehnice.

Informații generale despre situl arheologic cercetat, descrierea Eugeniei Greceanu

Orașul modern Mediaș păstrează pe o lungime considerabilă o așa numită *incintă de apărare medievală*, cu turnuri de poartă și de curtină, cu segmente lungi de ziduri repetat și masiv transformate. Unele dintre ele și-au pierdut relevanța istorică devenind ziduri de delimitare ale unor curți. Este cazul segmentului sudic ce însoțește strada După Zid.

Au existat și situații mai grave de demolare dirijată, din rațiuni edilitare, în urmă cu mai bine de 100 de ani, și de prăbușire recentă a unor sectoare de incintă parazitate de clădiri moderne, cum este cel ce delimitează curtea unității de pompieri. Construcții moderne publice, cum este Biserica Reformată și cazărmile militare, fie private, cum sunt case de locuit, au contribuit și ele la distrugerea unor segmente de ziduri de apărare. Anexele parazitare adosate zidului de incintă și creșterea nivelului curților din spatele lui sunt cele mai mari pericole pentru conservarea structurii de zidărie. Turnul de poartă Forkesch, Turnul de poartă al Străzii Pietruite, Turnul Uliței Fierarilor, Turnul Rotarilor, au fost în timp estetizate și folosite în diferite scopuri. Mai voluminoase și prin urmare o piedică în calea edililor, Bastionul Cojocarilor și Bastionul Nou au fost parțial păstrate sau chiar refolosite în arhitectura civilă.

Restaurarea de ansamblu a *fortificațiilor*, cuprinsă în proiectul actual cu finanțare europeană, a fost însoțită de reabilitarea (modernizarea) zonei învecinate. În alte locuri restaurarea ar fi trebuit, în general, să urmeze principiile de conservare a substanței istorice, să cuprindă studii de parament și arheologice serioase pentru a delimita și marca segmentele de zid ce delimitează casele de pe strada Honterus sau cel actualmente distrus, legat de Turnul Forkesch. Oricât de mult mi-am dorit și m-am străduit, un segment de fundație nu a fost identificat, marcarea prevăzută în proiect și finanțată ca atare fiind înlocuită cu o soluție de urgență: amenajarea unui zid de parapet, loc de joacă al copiilor din cartier. Nici zidul de incintă sau Turnul Uliței Noroioase nu au putut fi identificate când s-a intenționat a se transforma fosta fabrică de piele în sediu de bancă.

---

[2] P. Beșliu Munteanu, *Reabilitarea zidului de apărare a orașului medieval Mediaș: cercetări arheologice și evaluări culturale* (în continuare, *Reabilitarea zidului de apărare*), în ”Bibliotheca Historica Mediensis, XXVIII. Mediaș – 750. Studii, III, Volum omagial”, îngrijit de Vasile Mărculeț și Helmuth Julius Knall, Mediaș, 2017, p. 21-36.

https://biblioteca-digitala.ro

Descrierea zidurilor de apărare are model monografia redactată de Eugenia Greceanu, autoritate în istoria artei. Elemente ale sistemului defensiv devenite spații publice poartă amprenta stilurilor arhitectonice. Mai mult, autoarea pomenește lucrările de restaurare contemporane în care s-a implicat; mai apoi, cunoștea destinațiile spațiilor fostelor turnuri.

Un exemplu elocvent este Turnul Străzii Pietrarilor, care poartă la parter o deschidere în acoladă de la începuturile construcției sale și, la nivelele superioare, urme ale barocului datând din perioada 1705-1745: panouri decorative, bosaje care pun în evidență muchiile, învelitoarea acoperișului[3]. Bosaje de pe muchii din secolul al XVIII-lea se păstrează la Turnul Străzii Pietruite și cel al Uliței Fierarilor. Deschiderile în acoladă observate de autoare se păstrează până azi și la Turnurile Forkesch, frontonul de la Turnul Uliței Fierarilor. Eugenia Greceanu remarcă pe sectoare de zid apropiate (strada După Zid și Sub Alee) decorul cu imitații de creneluri în trepte marcate de guri de tragere, fără a propune cronologia lor[4].

Bibliografia evoluției istorice a fortificațiilor orașului medieval Mediaș

Păstrate într-un procent semnificativ, vizibile şi masive, zidurile şi turnurile de apărare au intrat împreună cu întreaga zestre a arhitecturii medievale a oraşului în atenţia istoricilor, mai ales a istoricilor de artă. Nu există însă nici un studiu de specialitate despre fortificaţiile medievale şi premoderne ale oraşului.

Bibliografia veche a subiectului se reduce la un studiu istoric bazat pe informaţii documentare aparţinând lui Andreas Gräser[5] şi la articole publicate în presa locală. Eugenia Greceanu a publicat date istorice despre reparaţiile la zidurile şi turnurile oraşului în secolul al XVII-lea. Nu am găsit trimitere la sursa bibliografică a informaţiilor despre secolul al XVII-lea decât accidental, în alt studiu. Autorul, o autoritate în istoria artei, are o opinie fermă asupra începutului construirii fortificaţiilor oraşului: ”construirea zidurilor de apărare a început în 1490”[6]. Paragraful precedent, care aduce ipoteza unei amenajări de apărare cu val de pământ începută în 1480, trimite analiza la o realitate mai greu de controlat.

De interes general şi cu multă ilustraţie este o monografie a Mediaşului în limba germană. În lista cu bibliografie se află o cronică a oraşului, cu

---

[3] Eugenia Greceanu, *Monumente medievale din Mediaş*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1968, p. 18.
[4] *Ibidem*, p. 17-18.
[5] Andreas Gräser, *Über die Erbaungszeit der Mediascher Stadt oder Ringmauer*, în ”Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, Neue Folge, Erster Band, II, 1853, p. 197-200.
[6] Eugenia Greceanu, *op. cit*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

trimitere la Arhivele din Sibiu. Numai cu ajutorul redactorului volumului am ajuns la colecţia de arhivă posesoare a cronicii[7]. Tot prin amabilitatea lui Hansotto Drotloff am acces şi la publicaţii cu circulaţie limitată, cum este descrierea oraşului din 1803[8] sau volumul de comunicări editat la Mediaş în 2000.

Societatea istoricilor locali, formată din profesori de liceu cu studii doctorale este prolifică. Rezultatele investigaţiilor sunt uneori, ca în cazul acesta, mai greu de abordat. În anii '90 interesul pentru istoria locală era şi mai mare. Volumul *Der Trompeterturm (1550/2000). Vorträge beim Symposion Mittelalterliche Baudenkmäler aus Mediasch, 20 Oct. 2000* (în continuare, *Trompeterturm* 2000), cuprinde comunicări editate prin grija forurilor politice şi culturale locale, între care un text interesant din perspectiva acestei comunicări, semnat de Szabolcs Guttmann[9], despre proiectele de reabilitare a zidurilor de apărare, şi unul al istoricului de artă Alexandru Avram[10], despre reprezentările grafice istorice ale incintei de apărare. Apreciind interesul pentru istorie, cum rar observi în alte locuri, observaţia necesităţii unei mai îngrijite editări, în care foaia de titlu să fie clară şi semnificativă pentru conţinut nu poate fi deranjantă. Un caz din categoria neglijenţei este un volum editat fără foaie de titlu, citat aici după titlul de pe copertă: Ştefan Ionescu, *Mediaş. Monumente medievale,* f.a.

Articolele de informare asupra istoriei oraşului scrise în anii '30 ai secolului trecut sunt exerciţii de comunicare de bun simţ pentru publicul cititor fără acces la informaţii istorice de arhivă. Mai darnic în informaţii asupra evoluţiei zidului de apărare a oraşului este Gustav Schuster. De la el aflăm că zidul de incintă a fost ridicat în mare parte în 1490 şi terminat în 1534. Autorul foloseşte informaţiile din documentul din 1495 despre obligaţiile locuitorilor oraşului de a contribui la ridicarea şi întreţinerea zidurilor. Apărarea comuni-

---

[7] Volumul pomenit este Hans Hansotto Drotloff, Gunter E. Schuster, *Mediasch. Ein historischer Streifzug durch die siebenbürgisch-sächsische Stadt an der Kokel*, Sibiu/ Hermannstadt, 2009, iar trimiterea corectă la cronica lui Johannes Hutter este la Direcţia Judeţeană Sibiu a Arhivelor Naţionale, Fond *Brukenthal*, dosar EE, nr. 48 (în continuare, *Hutter* 1603).

[8] *Kurze topographische Beschreibung der Stadt Mediasch*. Textul în limba germană a fost tradus în limba română în vol. ”Imagini din istoria oraşului Mediaş, conferinţe prezentate la simpozionul *”Aniversări 2003”*” (Mediaş, 24 ianuarie 2004), volum bilingv român/german îngrijit de Helmuth Julius Knall, Mediaş, 2004, p. 128-143 (în continuare, *Beschreibung* 1803).

[9] Szabolcs Guttmann, *Restaurarea zidului de fortificaţie medievală din municipiul Mediaş după 1990*, în ”Trompeterturm 2000”, p. 23-26.

[10] Alexandru Avram, *Dezvoltarea istorică a oraşului Mediaş oglindită în imagini de epocă*, în ”Trompeterturm 2000”, p. 6-14.

https://biblioteca-digitala.ro

tăţii era asigurată înainte de această perioadă de un sistem de lacuri, valuri şi şanţuri. Sistemul de apărare a fost perfecţionat în timpul lui Ioan Zapolya[11].

Daniel Gräser aduce date istorice despre perioada contemporană, dar informează cititorii şi despre subiecte apropiate interesului actual: incinta de apărare a oraşului a fost ridicată între 1490-1550 şi că breslele apărau diferitele sectoare de zid[12].

Întreaga bibliografie a subiectului construirii zidului de apărare a Mediaşului medieval şi de fapt baza teoretică a raportului arheologic pleacă de la studiul lui Andreas Gräser, cu acces la documentele de arhivă. Interesul i-a fost stârnit de recuperarea din zidul cetăţii oraşului Mediaş, partea de vest, probabil în turnurile ulterior demolate, a unei cărămizi inscripţionate (*eingegraben*) cu anul 1529. Cărămizi cu inscripţie apropiate ca datare se păstrează în Muzeul Brukenthal din Sibiu. Nu este şi cazul celei din Mediaş. În afara picturii de pe Turnul uliţei Fierarilor nu există alt element *in situ* al perioadei de funcţionare.

Istoricul cercetărilor arheologice efectuate în şi după anul 1990 au vizat la început punctual anumite sectoare ale fortificaţiilor oraşului, prilejuite fiind de proiectele de refacere a unei porţiuni prăbuşite a zidului la limita casei de pe strada Johannes Honterus numărul 8 şi a restaurării în zona porţii Forkesch. Stratigrafic a fost evident că nivelul medieval (cu ceramică *Kragenrand* - oale cu buza lăţită), a fost intersectat de zidurile de apărare şi că terenul aflat la periferia aşezării medievale în expansiune a fost mult răscolit[13]. Sursele documentar-istorice au fost prezentate pe larg în studiul publicat recent la Mediaş, aşa că nu mă voi referi la ele decât în finalul expunerii[14].

Informaţii rezultate din cercetarea arheologică preventivă

Regretăm (şi aici includ pe toţi cei interesaţi de istoria Mediaşului) că nu am putut efectua cercetări arheologice sistematice de amploare. Conştientizez că obiectivul era imposibil de realizat, construcţiile medievale fiind legate structural de cele actuale, funcţionale, cu probleme de acces şi circulaţie. Din acest motiv constructorii au renunţat la marcarea în pavaj a fundaţiilor Turnului Zekesch.

Calea cercetării simultană cu restaurarea a fost un optim de realizat în condiţii dificile, de şantier. Efectuându-se într-o etapă activă de construcţie, cercetarea arheologică preventivă a putut viza doar structurile importante,

---

[11] Gustav Schuster, *Aus der Vergangenheit der Stadt Mediasch*, în ”Mediascher Zeitung”, an 49, nr. 1-6, 1940, fără pagină.

[12] Daniel Gräser, *Einzelheiten aus Alt-Mediasch,* în ”Mediascher Zeitung”, an 40, nr. 7 și urm., 1931, fără pagină.

[13] P. Beşliu Munteanu, *Rezultatele cercetărilor arheologice din Mediaş (1991-1997),* în ”Comunicări ştiinţifice”, II, 2004, p. 7-10.

[14] Idem, *Reabilitarea zidului de apărare*, p. 23-25.

https://biblioteca-digitala.ro

aflate pe domeniul public, în sau în afara carosabilului: Turnurile Porţilor Forkesch şi al străzii Pietrarilor, şi alte două turnuri de incintă aflate în proiectul de restaurare. Interesul s-a îndreptat asupra Turnului Rotarilor şi corului bisericii franciscanilor, incluse în zidul de apărare, prin urmare sensibile la analiză istorică.

Cercetarea arheologică a Turnului Porţii Forkesch, sector 1 (Planşele I, A - E; Foto I, 1-3)

În zona Turnului Porţii Forkesch am planificat două secţiuni: una în interior şi alta în exterior. Amplasarea şi dimensiunile lor au trebuit să ţină seama de condiţiile de şantier şi de circulaţie în zona stradală. Am beneficiat şi de informaţiile stratigrafice dintr-o secţiune săpată manual în straturile cu depuneri istorice cu ocazia dezvelirii segmentului zidului de incintă, azi demolat.

O casetă de 2,50x2,50 m a fost amplasată pe peretele de nord-est al porţii, în interior. Stratigrafia ei este sugestivă pentru topografia şi cronologia ansamblului incintei de apărare.

Peste nivelul de construcţie al profilului de nord s-a depus pietriş, devenit nivel de călcare. În terenul intens circulat în perioada funcţionării şi denivelat tot atunci au apărut gropi, iar gropile au fost umplute cu pământ cu cărămizi. Un fragment de cărămidă este gros de 3,5 cm şi a păstrat pete de smalţ verde. Pe suprafaţa cu pietriş a rămas un strat subţire de pământ negru, purtat de cei ce intrau în cetate. Există un nivel superior de reparaţie cu pietriş amestecat cu nisip galben. Din perioada când s-a folosit cimentul, pe profil a rămas nivelul de reparaţie modern. Nivelele stratigrafice ce au însoţit funcţionarea turnului s-au depus pe straturi aluvionare. Un sondaj în depunerile aluvionare a atins fundaţia turnului la adâncimea de 2,60 m faţă de nivelul de călcare (pavaj pietre).

Profilul de vest a lăsat să se vadă trei straturi subţiri de pietriş şi alte două de pământ. Cel inferior este format din pământ brun depus peste pietrişul natural. Cel superior este lut galben folosit probabil ca şi podină.

Profilul de sud păstrează urma unei gropi mai mari ce se dezvoltă începând de la 1 m de zidul turnului şi s-a umplut cu depuneri de pietriş şi pământ. La baza depunerilor, însă, este un nivel format din pământ negru cu cărămizi. Peste ele s-a depus un strat de nisip. Deasupra lui a rămas *mustaţa* de mortar legată de construcţia/reparaţia turnului.

În exteriorul turnului caseta a măsurat 2x2 m. Peste stratul cu depunere cu fragmente de cărămizi (nivelul medieval), sunt alte nivele de depuneri aluvionare. Spre deosebire de interiorul turnului, ele sunt formate din nisip vineţiu, mâlos. În exteriorul turnului a rămas un nivel de construcţie/reparaţie târzie. Nivelul ce marchează construcţii din material durabil suprapune unul care are slabe urme de arsură.

https://biblioteca-digitala.ro

În straturile de depunere aluvionară de sub cel cu pământ negru medieval am văzut fragmente ceramice medievale. Straturi de nisip şi pământ brun, nisipos şi brun, cu puţine fragmente de cărămizi, s-au păstrat într-un şanţ bine conturat pe profilul de nord-est al casetei.

Secţiunea de pe zidul de incintă a înregistrat trei straturi cu arsură: pigmenţi de arsură depuşi într-un şanţ săpat în solul viu, nisipos, acoperit de un strat de nivelare cu pământ brun cu pigmenţi de arsură, suprapus de un nivel cu arsură compactă.

Fundaţia turnului a fost construită din pietre de râu. În structura zidăriei fundaţiei turnului se păstrează o piatră fasonată cu două muchii teşite.

Săpătura pentru dezvelirea fundaţiilor segmentului de zid de la Turnul Forkesch, pentru a fi marcat la suprafaţă, a dus la apariţia a patru structuri de zidărie late de 70 cm, adosate perpendicular pe fundaţie.

Cercetări şi observaţii arheologice pe străzile Gheţii şi Simion Bărnuţiu (sectorul 2) (Planşele II, A-B; Foto II, 1-4)

O casetă la fundaţia Turnului Uliţei Fierarilor a dezvelit urmele a două ziduri de incintă dezvoltate din corpul principal sau, în al doilea caz, pe traseul zwingerului. Caseta a dezvelit fundaţia din cărămizi a corpului adosat, iar săpătura perimetrală fundaţiile din pietre şi cărămizi, zidărie îngrijit lucrată a corpului principal. Caseta arheologică a relevat la finalul săpăturii următoarea situaţie arheologică deosebită. Un zid din cărămizi lat de 0,90 m, din care s-a păstrat fundaţia adâncă de 0,70 m şi elevaţia de 0,60 m a fost ruptă, păstrându-se doar negativul în peretele casetei. Nivelul de construcţie este la -1 m. O lentilă cu var se află la nivelul tălpii, la -1,50 m. Cărămizile au grosimea de 4 cm. Al doilea zid, tot din cărămizi, a fost secţionat în lung de şanţul unui cablu. Stratul de pământ cu arsură este suprapus doar de nivelele carosabilului actual.

În dreptul casei cu numărul 12, strada Simion Bărnuţiu, săpătura pentru reabilitarea drumului a intersectat un nivel cu arsură şi zgură de la -50 – -70 cm.

Segmentul de zid de apărare a fost sprijinit spre interior de trei contraforturi cu lăţimea de 0,50 m şi lungimea de 0,60 m; 0,60 m şi 0,75 m. Unul dintre contraforturi nu este în plan cu traseul zidului, semn al unei refaceri. De la primul contrafort identificat spre capătul rupt, zidul a suferit de pe urma unui incendiu. În urma refacerii a fost uşor deviat. Fundaţia zidului este din pietre şi cărămizi cu talpa la -1 m faţă de nivelul actual.

Pentru a intersecta traseul zidului de incintă aferent străzii Simion Bărnuţiu, au fost săpate manual două casete la marginea terasei. Secţiunile s-au adâncit în nisip şi au dat la iveală un strat de incendiu în partea superioară a profilului şi gropi cu resturi menajere. Au fost evidente la o adâncime superficială (30 cm) straturi masive de arsură şi var. În continuarea străzii, zidul a fost reparat în curtea unei case de pe strada Târnavei. Săpăturile construc-

https://biblioteca-digitala.ro

torilor de la baza zidului nu au relevat nimic deosebit. Pentru refacerea carosabilului constructorii au efectuat săpături serioase, prilej cu care am văzut fundaţiile caselor şi am exclus ipoteza ca ele să fi suprapus zidul de apărare.

O casetă a fost săpată la finalul restaurării în locul în care segmentul de zid păstrat *în situ* a fost rupt. Săpătura s-a adâncit în nisip fără a releva straturi de zidărie medievale. În schimb, săpătura făcută de constructori la baza zidului, fireşte faţa dinspre Simion Bărnuţiu, a relevat existenţa arcelor în fundaţie şi a contraforturilor. Elevaţia păstrează urmele unei dublări a zidului spre interior, ocazie cu care au fost refăcute golurile de tragere.

Cercetări arheologice pe strada *După Zid,* sectorul 4 (Planşele IV, A-E, Foto IV, 1-7)

Acest sector a beneficiat de o atenţie deosebită. O casetă a fost practicată pe latura de sud a corului, o secţiune pe axul corului şi alta la sud. Terenul de la nord, în zona turnului bisericii, acolo unde în urma săpăturilor mecanice a apărut arsură în asociere cu fragmente ceramice medievale, a fost răzuit până la solul viu.

În caseta de la sud, cu dimensiunile de 1,50x1,50 m, talpa fundaţiei corului a fost evidenţiată la - 80 cm. Nu există depuneri istorice, doar nisip şi resturi menajere. Secţiunea lată de 1 m şi lungă de 5 m, perpendiculară pe corul bisericii, a intersectat succesiuni de nivele de construcţie/refacere suprapuse de nisip sau pământ brun cu pigmenţi de var, un strat inferior de nisip cu var (strat de construcţie), suprapus de un nivel de nisip cu pigmenţi de var.

Secţiunea a înregistrat în partea ei estică panta accentuată a terenului nivelat apoi cu un strat de nisip şi materiale de construcţie, suprapunându-se solului viu, nisipos. Din acest strat am recoltat fragmente ceramice atipice, glazurate. Talpa fundaţiei a fost atinsă la cota de -1 m.

Degajarea mecanică, apoi manuală, prin răzuire a terenului la nord de biserică a permis recuperarea de fragmente ceramice aparţinând unor vase de calitate superioară, în majoritate de mici dimensiuni, cu buza lăţită spre exterior (*kragenrand*) şi observarea unor segmente de ziduri anterioare zidului de apărare. Pe aliniamentul actual, sub zidăria mixtă există un fragment de zid din piatră fasonată lung de 4 m, iar la 8 m de contrafortul nordic al turnului bisericii un alt contrafort dispus oblic.

Planurile istorice marchează în colţul de sud al laturii un bastion. O secţiune de 5x1,50 m a verificat fundaţia unei clădiri din cărămizi abandonată, aparţinând azi unităţii militare.

Fundaţia clădirii este din cărămizi. Peste nivelul de construcţie marcat de bucăţi de cărămizi s-a aşezat un strat gros de depuneri cu resturi menajere, iar sub el nivele de pământ brun cu materiale de construcţie. Stratul aflat

https://biblioteca-digitala.ro

deasupra nisipului galben (sol viu) conţine pigmenţi de arsură. Rezultatul cercetării: substrucţiile nu aparţin sistemului defensiv.

Numai după săpăturile perimetrale ale constructorilor am avut acces în interiorul Turnului Rotarilor. Săpătura constructorilor a lăsat să se vadă soclul din cărămizi, lat de 50 cm, al zidului de sud-vest. În colţul de sud-vest un alt soclu aflat tot la adâncimea de 30 cm faţă de nivelul actual de călcare a păstrat dimensiunile de 0,75x1,50 m. Colţul de nord-est al soclului a fost ridicat cu înălţimea a doua cărămizi pe o suprafaţă de 30x30 cm.

Între zidăriile menţionate şi şanţurile constructorilor, caseta arheologică s-a dezvoltat spre centrul turnului şi în adâncime până la 70 cm. Peretele estic a păstrat urma unui şanţ adânc de 40 cm şi lat de 20 cm. El a fost suprapus de un nivel de lut (podeaua turnului?) şi a intersectat nivelul de construcţie a cărui amprentă a rămas într-un strat consistent de pământ brun cu pigmenţi de mortar. Structura fundaţiilor păstrează arce de descărcare, îngrijit lucrate.

În interiorul aşa numitului Bastion al Cuţitarilor am efectuat anterior, cu mijloace proprii, o modestă săpătură arheologică, prilej cu care am observat un nivel de refacere şi am descoperit o verighetă din argint.

Zidul de apărare adiacent muzeului a fost săpat la bază în două rânduri. Nu am observat nimic deosebit, nici chiar arce de descărcare în fundaţie.

Cercetări şi observaţii arheologice la Turnului Porţii Pietrarilor (sectorul 5) (Planşele V, A-E; Foto V, 1-4)

Reabilitarea turnului a presupus degajarea depunerilor superioare din interior şi evidenţierea prin săpătură manuală a structurilor de zidărie. Dezvelirea segmentului de nord-est al porţii pe o lungime de 2,5 m a dat la iveală groapa de basculare a porţii, adâncă de 50 cm, diametrul având aceeaşi dimensiune, păstrând urme de lemn ars. Adâncitura a fost practicată într-o zidărie mixtă, cărămizile predominând.

O casetă a fost practicată cu succes stratigrafic pe faţa nordică a turnului până la adâncimea de 2,30 m, unde s-a atins talpa fundaţiei. De la adâncimea de 1 m faţă de solul actual, zidul din piatră se lăţeşte cu 20 cm, dar cu 90 cm mai jos se îngustează. Două pietre suprapuse au fost aşezate în solul mâlos peste care s-a ridicat fundaţia. Urmele unui cofrag din lemn se păstrează la 10 cm, în paralel cu zidul de fundaţie. Stratigrafic în teren şi funcţional ca destinaţie se leagă de construcţia zidului de fundaţie.

Peretele vestic al casetei de numai 1 m lăţime, atât cât au permis condiţiile de şantier, păstrează un nivel de pietriş cu slabe urme de materiale de construcţie şi arsură depuse peste solul viu, peste care s-a format un strat la fel de consistent de pământ brun-verziu şi un altul cu pigmenţi de arsură depus peste crepida de fundaţie şi nivelul de construcţie (un strat de pământ mâlos cu pigmenţi de mortar). Un pavaj superior, format din pietre aşezate pe cant, a fost deranjat de incendiu.

https://biblioteca-digitala.ro

Secţiunea din colţul de sud-est, interior, al porţii turnului, de 1,60x3 m, cu latura estică pe zidul tunului, s-a a adâncit până la 70 cm, atingând la această cotă faţa unui zid. Dincolo de zidăria lată de 2,50 m, săpătura s-a adâncit mai mult intersectând un strat masiv de nisip, pietriş vineţiu şi puţine materiale de construcţie. Ultimul strat a suprapus un nivel de depunere cu materiale de construcţie la adâncimea de 1,50 m. Şanţul perimetral al constructorilor actuali, adâncit până la -60 m, a tăiat depunerile stratigrafice. Este de evidenţiat un pavaj modern la 30 cm sub nivelul actual.

La nord, nord-est, în vecinătatea turnului şi a clădirilor adosate, mi s-a permis (şeful de şantier s-a scuzat că nu mi-a oferit ajutor) să răzuiesc o suprafaţă marcată de arsură. Stratul de arsură a păstrat fragmente de ziduri din cărămizi groase de 4,5 cm, lipite cu un liant format din nisip şi puţin var. Zidul de închidere de la nord era lat de 1 m, iar cel dezvoltat în lungime avea 1,80 m şi era lat doar de 30 cm. În concluzie: la 3 m nord de turn a existat o încăpere lungă de 1,80 m, care se extindea sub actuala casă de la est de turn. În afara casei actuale, din vechea încăpere s-a păstrat o suprafaţă lată de 40 cm şi lungă de 1,80 m.

Urmele unei alte construcţii arse, probabil din lemn, a apărut la 11,50 m nord de turn. Ambele construcţii sunt anterioare turnului.

Cercetări şi observaţii arheologice în sectorul 6. *Sub alee* (Foto VI, 1-2)

În zonă a fost practicată în 1993 o secţiune arheologică. La recentele săpături premergătoare protejării fundaţiilor zidurilor, au fost observate arcele în fundaţie, bazele contraforturilor exterioare, în general substrucţiile din exteriorul zidului şi dintr-o curte unde s-a refăcut drumul de strajă.

La sectorul 7 săpăturile la segmentul de zid păstrat s-au efectuat înainte de încheierea contractului de asistenţă arheologică. Iniţial au fost proiectate săpături şi degajarea pământului din spatele zidului, în curtea casei, pentru a micşora presiunea asupra zidului. Ele nu s-au efectuat din varii motive.

Cercetări şi observaţii arheologice în sectorul 8 (unitatea de pompieri de pe strada Pompierilor) (Planşa VIII; Foto VIII)

Segmentul de zid a suferit de pe urma parazitării cu anexe atât în interiorul, cât şi în exteriorul lui. Evacuarea dărâmăturilor mi-a permis să curăţ terenul, astfel ieşind la iveală structuri de zidărie din cărămizi ale unor anexe adosate şi contraforturi ale incintei. Prin taluzarea malului s-a observat o depunere masivă de nisip, urmare probabilă a unei inundaţii a râului care curgea în apropiere. Zidul a fost afectat şi de un incendiu, însă prăbuşirea se datorează presiunii exercitate de construcţiile moderne.

https://biblioteca-digitala.ro

Zidul construcţiei din interiorul incintei se adâncea la -1,70 m, intersectând nivelări late de 50 cm şi un strat de 40 cm de pământ negru, depus înainte de un strat de pietriş.

Cercetări arheologice la Bastionul Nou, sector 9 (Planşele IX, A-B, Foto IX)

Bastionul a fost parţial distrus de construcţii moderne. Se păstrează doar o latură cu zidăria compusă din pietre şi cărămizi.

O casetă de 2x2 m a fost amplasată în interiorul bastionului. Bastionul avea un zid din piatră lat de 1,20 m, căptuşit cu pietre spre exterior. Deasupra zidului din piatră a fost depus pământ negru. Sub el există depuneri de nisip cu materiale de construcţie în compoziţie. Stratul arheologic are lăţimea de 1,50 m fiind format peste nisip. Două straturi de moloz au fost depuse la adâncimile de 1,50 m şi 2 m.

Cercetări arheologice pe strada Badea Cârţan, sectorul 10 (Planşa X; Foto X, 1-4)

Săpăturile de reabilitare a străzii Badea Cârţan au permis evidenţierea a două structuri de zidărie paralele, cu distanţa de 3,70 m între ele, perpendiculare pe zidul de apărare, în vecinătatea intrării în curtea casei cu numărul 10. Zidul bine conservat în fundaţie era lung de 1,60 m, lat de 0,90 m, rotunjit la capăt cu talpa la 0,50 m faţă de nivelul de demolare. Fundaţia s-a adâncit într-un nivel de lut nisipos. Al doilea zid, de aceeaşi lăţime, a fost tăiat de şanţul unei canalizări. Amenajarea a suferit împreună cu întregul segment de zid de pe urma unui incendiu. Segmentul de zidărie din curtea casei cu numărul 10 a fost şi el reparat.

Consideraţii generale

Prima piedică în calea reconstituirii istorice este cea a terminologiei. Unii autori folosesc pentru turnurile semirotunde de colţ, de mici dimensiuni, cum este cel al cuţitarilor, termenul de bastion. Alexandru Avram o numeşte rondelă[15]. Mai înainte, într-un articol despre originea denumirii oraşului Mediaş, Karl Scheiner face deosebirea între zidul de apărare cu turnuri şi bastioanele ce ilustrează o etapă nouă, ulterioară în evoluţia sistemului defensiv[16]. Deosebirea de terminologie reflectă şi evoluţia în timp a sistemului defensiv, dar un turn semirotund nu poate fi confundat cu o rondelă.

Poarta de acces cu turnul de nord au primit numele de la strada pietruită ce duce acolo sau de la pietrarii breslei cu atribuţii acolo? Johann

---

[15] Al. Avram, *op. cit.*, p. 40.

[16] Karl Scheiner, *Mediasch - eine rote Stadt*, în ”Mediascher Zeitung”, nr. 37, 1933, fără pagină.

https://biblioteca-digitala.ro

Conrad Weiss în 1736 îi spune *Stein Thor*, cu toate că nu e din piatră. Un localnic, Ştefan Ionescu, o numeşte *Turnul Steingässer,* Alexandru Avram ca şi Eugenia Greceanu îi spun *Poarta străzii Pietruite*. *Turnul Fierarilor,* la Ştefan Ionescu, este numit de Eugenia Greceanu *Turnul Făurarilor,* iar de Alexandru Avram, *Turnul Uliţei Fierarilor*. Firesc, cele mai multe turnuri au denumirea legată de breslele care le patronau. Turnurile de poartă făceau excepţie? La Sibiu, după apariţia soldaţilor plătiţi, turnurile de poartă, importante strategic, au fost cedate acestora. Nu ştiu cum s-a întâmplat la Mediaş.

Terminologia structurilor defensive ale oraşului merită a fi, de asemenea, analizată. Alexandru Avram le defineşte spaţial *incintă fortificată*[17]; *fortificaţii*, având în vedere rolul lor militar[18], sau *zid de apărare,* subliniind structura şi funcţia. Terminologia Eugeniei Greceanu este generală (cetate[19]) sau cu alt sens (incintă)[20].

Terminologia diversă şi uneori contradictorie acoperă o realitate nu mai puţin simplă. În planul unei fortificaţii medievale, şanţul, fie că e sec sau cu apă, o înconjoară integral sau pe cea mai mare parte. La Mediaş, ceea ce surprinde în planul lui Weiss este rezultatul unor lucrări târzii, din perioada bastionară, urmare a redimensionării iazului dintre Bastionul Nou şi cel al Croitorilor (**Planşa XI - B**). Urmele lui se mai puteau vedea în 1803. Săpăturile din Mediaş nu au intersectat profilul vreunui şanţ de apărare.

Planul căpitanului Theuermern trasează un şanţ care continuă iazul, ocoleşte Bastionul Nou, este intersectat de Turnul Poarţii Forkesch şi de Bastionul Cojocarilor (**Planşa XI - A**). El era alimentat dintr-o sursă de apă, derivaţie a unui pârâu. Unul din cele două braţe a intersectat ceea ce pe planul din 1750 figura ca o derivaţie a Târnavei, dovadă că este o intervenţie târzie în sistemul hidrografic. Un al doilea pârâu era legat de structurile defensive de la est (strada După zid), unde traseul zidului de apărare prezintă anomalii.

Studiul precedent despre fortificaţiile oraşului[21] accentua relaţia dintre mediul natural şi fortificarea oraşului. Trebuie menţionat că meandrul Târnavei şi pârâul ramificat la ieşirea din curtină au creat zona mlăştinoasă greu accesibilă. Evident, apa a fost folosită în sistemul defensiv al oraşului.

Terasa nisipoasă pe care s-a dezvoltat aşezarea medievală este asemănătoare celei ce a permis locuirea teraselor Târnavei la Brateiu în secolele IV-XII. De asemenea, aşa numită Terasa de Jos a Sibiului era tot o creaţie a unui râu, desecările şi drenajele fiind absolut necesare locuirii terenului inundabil, parţial mlăştinos.

---

[17] Al. Avram, *op. cit.,* p. 11.
[18] *Ibidem,* p. 39.
[19] Eugenia Greceanu, *op. cit,* p. 45, 46.
[20] *Ibidem,* p. 47; *zweiten des Hälfte des...*
[21] P. Beşliu Munteanu, *op. cit.,* p. 26-28.

https://biblioteca-digitala.ro

A lua în considerare ipoteza amenajării incintei de apărare într-o perioadă îndelungată, cu limita extinsă potrivit documentelor până la 1540 sau potrivit urmelor lăsate în tunuri până în 1650, nu însemnă că nu trebuie să o amendez potrivit logicii evoluţiei fireşti, legat de sursele istorice şi arheologice. Chiar dacă informaţiile documentare accesibile sunt incerte şi inconsistente, se poate degaja cadrul istoric general, dominat de necesitatea de a asigura securitatea în condiţii de lipsuri materiale şi cu improvizaţii inerente sărăciei.

Existenţa unei fortificaţii anterioare ar putea fi un motiv de amânare a terminării incintei. Cu greu îmi pot imagina că sfatul oraşului a lăsat comunitatea în dezvoltare demografică şi cu pericole permanente dincolo de Târnava, fără o incintă din material durabil, incompletă sau completată cu palisade. Proiectarea şi mai ales construirea incintei într-o perioadă de tranziţie la armele de foc explică construcţiile bastionare, însă numai după finalizarea curtinei. Ele fac parte dintr-un program de îmbunătăţire a sistemului de apărare, nu din cel iniţial de apărare a întregii comunităţi. Aici şi acum se pot încadra reparaţiile turnurilor, mai ales a celor de poartă.

În alte părţi ale regatului Ungariei pagubele pricinuite de artilerie asupra apărătorilor unor fortificaţii din piatră readuc în prim plan utilitatea sistemelor de apărare folosind pământ şi lemn în secolul al XVI-lea. La Mediaş, însă, s-au ridicat în secolul al XVI-lea doar bastioane, unul chiar cu cămaşă din piatră. Tradiţia zidăriei şi a unor structuri de apărare solide era nouă la mijlocul secolului al XVI-lea, iar iazurile şi pâraiele erau obstacole de luat în seamă.

La începutul analizei fortificaţiilor medieşene, având în vedere contextul general, era greu de imaginat că fortificaţii din pământ au putut fi amenajate mult după mijlocul secolului al XV-lea, perioadă de glorie a arhitecturii militare din material durabil. Realitatea atestată de documente şi unele indicii din teren au adus o greu de intuit de la început nuanţare a analizei. Structurile defensive din material perisabil nu au putut însă avea în a doua jumătate a secolului al XV-lea decât un caracter provizoriu şi tranzitoriu, realitate sugerată de scrisorile lui Vladislav al II-lea.

Reconstituirea istorică poate avea o perspectivă mai clară a începuturilor, pornind de la o realitate mai accesibilă prin documente, secolul al XVIII-lea, perioadă de decădere prin lipsa utilităţii sistemului de apărare pe linia zidurilor, după ce bastioanele ce s-au legat de ele au depăşit linia de apărare iniţială.

Regresia istorică se dovedeşte dificilă, cu toate că, în aparenţă, pentru secolul al XVII-lea datele din monografia Eugeniei Greceanu par a fi suficiente. Veridicitatea informaţiilor ridică semne de întrebare. Între informaţiile de acolo, una singură a putut fi regăsită într-o notă de subsol a textului editat al registrelor de socoteli ale oraşului. Afirmând că în 1691 fost ridicată o întări-

https://biblioteca-digitala.ro

tură de la temelii (”funditus construitur”) lângă Turnul Aurarilor, informaţia este greu de crezut dacă ne gândim la o construcţie permanentă, nu la una improvizată.

Dintre toate izvoarele accesibile, registrele cu socoteli sunt izvoare de încredere pentru că se referă la sume exacte, controlabile, folosite în interes obştesc. Astfel, s-au depăşit datele generale, aproximative ale cronicarilor.

Anul 1641 (inserat în cronica fără trimitere la subsol a Eugeniei Greceanu legat de facerea zidului şi a Turnului Uliţei Fierarilor), este susţinut de inscripţia păstrată în urma refacerii din 2015 a lui Liviu Ciungan. Semne de întrebare ridică consemnarea fortificaţiei ridicată tot din temelii lângă Turnul Porţii Străzii Pietruite[22]. Poate fi luată în analiză mai degrabă efectuarea unei reparaţii, amplificarea sistemului defensiv în legătură cu accesul în oraş, decât ridicarea unei *fortificaţii*. Neavând textul original în germană, inclusiv termenul tradus prin ”fortificaţie”, este imposibil să aducem analiza pe un teren credibil. Un lucru nu poate fi pus la îndoială: sistemul defensiv al oraşului Mediaş era deja înnoit în secolul al XVII-lea cu bastioane; amenajarea unuia în această perioadă nu este greu de crezut, a mai multora ridică semne de întrebare. În acest punct al analizei e necesar a fi luate în considerare părerile istoricului de artă Alexandru Avram, autor al unor texte despre evoluţia fortificaţiilor medievale. El spune, probabil pe baza informaţiilor din nota de subsol mult invocată, că ”se pare” că în perioada 1631-1636 au fost construite câteva bastioane[23]. Nu precizează nici numărul, nici identitatea.

Folositoare analizei cu informaţii arheologice este însă cronica lui Jonannes Hutter despre dărâmarea zidului în 1603: ”Es hatte der Basta Georg Medwisch auf 24000 fl beschätzt. Es geschah aber das 24 Klafter an der Stadtmauer hinter der Klettengasse (Klostergasse?) niedervielen und die Stadt völlig öffneten. Durch Vorstellung dieser Noth erließ er 6000 fl, den Rest von 18.000 fl aber mußte die Stadt ohne Verzug erlegen”[24]. Un strat de incendiu în interiorul zidului a fost evident pe tot traseul zidului de apărare adiacent străzilor Simion Bărnuţiu şi Badea Cârţan, chiar la Pompieri. Incendiul nu a lăsat urme evidente în subsolul porţilor de intrare, ceea ce demonstrează că au ars în primul rând construcţiile de lemn de lângă zid, casele din lemn şi, normal, galeriile de acces la zidurile de apărare. Intrarea în oraş a trupelor lui Georg Mako în 1602 şi Moise Szekeli în anul următor sunt evenimente cunoscute. După dimensiunile distrugerilor, în sectorul de la vest de Turnul Porţii Forkesch zidul a fost distrus în unele locuri până la temelie, iar cel de est de

[22] Joseph Bedeus von Scharberg, *Mitteilungen über ein Medwischer Stadtbuch aus dem 16. und 17. Jahrhundert*, în ”Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, Neue Folge, Driter Band, I, 1858, p. 111.

[23] Al. Avram, *op. cit.*, p. 38.

[24] *Hutter 1603*, f. 53. Transcrierea îi aparține domnului Hansotto Drotloff, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

Poarta Uliţiei Fierarilor a fost aşa de mult afectat încât a trebuit dublat în interior de un zid care a luat locul contraforturilor. Cel mai puternic sector afectat, începând cu cel învecinat Turnului Porţii Forkesch, a fost prevăzut cu ziduri de sprijin în interior.

Demnă de luat în seamă din topografia istorică a lui Alexandru Avram este pomenirea scrisorii lui Ferdinand de Habsburg, care confirma statutul de oraş al Mediaşului în 1552, consemnând că sistemul defensiv al oraşului era ”din vechime” terminat[25]. Formula justificativă a documentului nu are însă relevanţă în problematica evoluţiei sistemului defensiv, de la unul tradiţional cu turnuri de incintă şi porţi la unul bastionar, folosind vechile curtine.

La fel de generală este şi expresia ”intra menia” din scrisoarea regală din 1534. Actul regal se referă în principal la obligaţiile dintr-un teritoriu fortificat, aflat sub jurisdicţie regală. Din acest punct de vedere, consacră fortificarea, dar nu precizează perioada. În schimb, în registrul de socoteli al oraşului s-a păstrat menţiunea unei sume plătite pentru construirea Turnului Străzii Pietrarilor. Din însemnare nu reiese dacă s-a avut în vedere doar turnul sau şi zidul adosat. Cuantumul sumei nu justifică afirmaţia că în acel an a fost ridicat turnul de poartă[26], o construcţie masivă şi costisitoare.

Scrisoarea regală din 1495 se referă tot la obligaţia locuitorilor celor două scaune să contribuie la fortificarea oraşului, însă cu un scop precis: ”pro munitione illius civitas”[27]. Nici de aici, însă, nu deducem legătura directă, nemijlocită, între ordonanţa regală şi anul începutului zidului de apărare.

Nevoia fortificării oraşelor sud transilvănene era evidentă. Regele Vladislav II a venit la Sibiu în 1494, a constatat o stare de lucruri care l-a determinat să emită pentru medieşeni scrisoarea în discuţie. Prima scrisoare este chiar din 1494 şi ordinul regelui e clar: să construiască ”murus plene et perfecte”, dar cu o ambiguitate: ”pro majore parte muro circumseptem”[28]. Adică regele cere un zid întreg, bine făcut, dar numai parţial înconjurător? În atare situaţie, reconstituirea istorică a construirii şi evoluţiei curtinei de apărare poate fi contextualizată doar evenimentelor regionale şi mediului local.

Contribuţia arheologiei este datorată evidenţierii aceluiaşi tip de fundaţie pe mici arce din piatră pe tot traseul zidului de apărare, ceea ce presupune nu numai o perioadă limitată în timp, ci şi folosirea unei tehnici de construcţie unitare. Contraforturile interioare aparţin unei faze ulterioare de folosire a zidurilor şi se datorează adoptării unei tehnici mai simple decât cea

---

[25] Al. Avram, *op. cit.,* p. 11.

[26] *Ibidem,* p. 40.

[27] D. Gräser, *op. cit.,* p. 199.

[28] Scrisoarea regală se află la Rudolf Theil, *Zur Geschichte der ”2 stühl” in der zweiten des 15. Jahrhunderts*, în ”Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, 2, 1873.

https://biblioteca-digitala.ro

folosită la Sibiu, prin dublarea în interior cu zid prevăzut cu arce solide în elevaţie. Cele exterioare sunt târzii, folositoare sprijinirii.

Amenajat într-o perioadă de trecere la noile strategii datorate armelor de foc, sistemul de apărare se poate mai degrabă încadra tranziţiei doar dintr-o perspectivă cronologică îndelungată. Punctul de pornire al construcţiei şi proiectul rămân ancorate în tradiţia construcţiei Evului Mediu: zid împrejmuitor prevăzut cu turnuri, fără şanţ de apărare, atâta timp cât erau obstacole naturale. Aşa numitul *Rondel al Cuţitarilor* este un turn semicircular, aşa cum este şi în vecinătate, *Sub Alee*. Poziţia lui strategică este deosebită, însă forma şi mai ales dimensiunile îl pun în categoria turnurilor de incintă. Datarea lui la mijlocul secolului al XVI-lea[29] este neverosimilă în condiţiile în care se afirmă că incinta a fost terminată cu câteva decenii mai devreme. Sondajul arheologic nu a relevat decât un nivel de refacere, cu un inel de argint (?) descoperit acolo.

Analiza comparativă a hărţilor istorice şi a unei fotografii probabil de la începutul secolului al XX-lea scoate în evidenţă existenţa unor construcţii ce ţin de zidul de apărare în sectorul de După Zid, între Biserica Franciscanilor şi turnul semirotund de la colţul nordic. Cartografii însemnează cu pătrat colorat una sau, în alt caz, două asemenea amenajări. Fotografia arată la capătul claustrului o construcţie dreptunghiulară, mai mare decât turnurile incintei, a cărei înălţime o depăşeşte pe cea a zidului de apărare. Folosirea în scop de apărare este demonstrată nu numai de poziţie, ci şi de dimensiunile golurilor aflate numai la etajul (etajele) superior (superioare). Acel segment de curtină a suferit uriaşe pierderi. Arcele pe care se sprijină Turnul Rotarilor demonstrează că cel puţin prin tehnica de construcţie segmentul de zid aparţine aceleiaşi perioade.

Lista ilustrațiilor:

Planșa 01 – Mediaș, planul orașului din 1872 (Biblioteca Brukenthal, H 2367), pe care sunt însemnate tronsoanele de curtină supuse reabilitării din 2015.

Planșa I - A – Mediaș, Turnul Porții Forkesch. Planul săpăturilor arheologice.

Planșa I - B – Mediaș, Turnul Porții Forkesch. Ridicarea topo a zidului dezvelit la vest de turn, cu secțiunea arheologică.

Planșa I - C – Mediaș, Turnul Porții Forkesch, Secțiune pe zidul de curtină, profil nord-vest.

Planșa I - D – Mediaș, Turnul Porții Forkesch. Caseta 2, profilul stratigrafic de la nord-vest.

[29] Al. Avram, *op. cit.,* p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

Planșa I - E – Mediaș, Turnul Porții Forkesch. Caseta 1, profilul stratigrafic de la sud-vest.

Foto I - 1 – Mediaș, Turnul Porții Forkesch. Caseta 1, în interiorul turnului de poartă.

Foto I - 2 – Mediaș, Turnul Porții Forkesch. Caseta 1, în exteriorul turnului de poartă.

Foto I - 3 – Mediaș, Turnul Porții Forkesch. Ridicarea la suprafață a curtinei de la vest, lucrare executată în urma insistențelor personale.

Planșa II - A – Mediaș. Turnul Rotarilor, amplasamentul secțiunii arheologice.

Planșa II - B – Mediaș. Turnul Rotarilor, fragmente de fundații dezvelite și profilul de est al casetei.

Foto II - 1 – Mediaș. Turnul Rotarilor, vedere din timpul reabilitării.

Foto II - 2 – Mediaș. Turnul Rotarilor, săpătura arheologică.

Foto II - 3 – Mediaș. Strada Simion Bărnuțiu, fundațiile zidului de apărare dezvelite de constructori.

Foto II - 4 – Mediaș. Zwingerul de pe strada Gheții, după reabilitare.

Planșa III – Mediaș. Reabilitarea curtinei de apărare. Tronsonul 3. Planșă pusă la dispoziție de Primăria Mediaș.

Planșa IV - A – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4. *După zid*, amplasarea săpăturilor arheologice.

Planșa IV - B – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4. Turnul Rotarilor, plan și profilul stratigrafic sudic al casetei.

Planșa IV - C – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4, secțiunea pe corul Bisericii Franciscanilor, profilul stratigrafic sudic.

Planșa IV - D – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4, caseta 2, pe turnul (sacristia) Bisericii Franciscanilor.

Planșa IV - E – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4, secțiunea pe fosta cazarmă.

Foto IV - 1 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4, caseta la sud de corul Bisericii Franciscanilor.

Foto IV - 2 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4, secțiunea pe fosta cazarmă.

Foto IV - 3 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4, segmentul rezidit? al curtinei.

Foto IV - 4 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4, substrucția contrafortului turnului (sacristia) Bisericii Franciscanilor.

Foto IV - 5 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4, Turnul Rotarilor, vedere de la est.

Foto IV - 6 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, tronsonul 4, Turnul Rotarilor, arce în fundație.

https://biblioteca-digitala.ro

Foto IV - 7 – Mediaș, zidul de curtină din sectorul 4 într-o fotografie din 1909 (editura Fritz Gugenberger), imagine prin amabilitatea lui Hansotto Drotloff.

Planșa V - A – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, sectorul 5, Turnul Străzii Pietruite, planul săpăturii arheologice.

Planșa V - B – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, sectorul 5, Turnul Străzii Pietruite, substrucții dezvelite la sud.

Planșa V - C – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, sectorul 5, Turnul Străzii Pietruite, substrucții dezvelite la nord.

Planșa V - D – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, sectorul 5, Turnul Străzii Pietruite, caseta interioară, profilul stratigrafic de la nord.

Planșa V - E – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, sectorul 5, Turnul Străzii Pietruite, caseta exterioară, profilul stratigrafic de la nord-vest.

Foto V - 1 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, sectorul 5, Turnul Străzii Pietruite, substrucții dezvelite la sud.

Foto V - 2 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, sectorul 5, Turnul Străzii Pietruite, substrucții dezvelite la nord.

Foto V - 3 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, sectorul 5, Turnul Străzii Pietruite, substrucția zidului de apărare la nord-vest de turn.

Foto V - 4 – Mediaș. Reabilitarea curtinei medievale, sectorul 5, Turnul Străzii Pietruite, caseta exterioară, substrucții la nord-vest.

Foto VI - 1 – Mediaș, reabilitarea tronsonului 7, Sub Alee, substrucții.

Foto VI - 2 – Mediaș, reabilitarea tronsonului 7, Sub Alee, arc în fundație.

Planșa VII – Reabilitarea curtinei de apărare. Tronsonul 7. Planșă pusă la dispoziție de Primăria Mediaș.

Planșa VIII – Mediaș, reabilitarea tronsonului 8, pompieri, substrucții dezvelite.

Foto VIII – Mediaș, reabilitarea tronsonului 8, pompieri, substrucții dezvelite.

Planșa IX - A – Mediaș, reabilitarea tronsonului 9, bastionul nou, amplasarea secțiunii.

Planșa IX - B – Mediaș, reabilitarea tronsonului 9, bastionul nou, profilul de nord-est al casetei.

Foto IX – Mediaș, reabilitarea tronsonului 9, bastionul nou, zid dezvelit arheologic.

Planșa X – Mediaș, reabilitarea tronsonului 10, strada Badea Cârțan, substrucții dezvelite arheologic.

Foto X - 1 – Mediaș, reabilitarea tronsonului 10, strada Badea Cârțan, substrucții dezvelite arheologic, plan general.

https://biblioteca-digitala.ro

Foto X - 2 – Mediaş, reabilitarea tronsonului 10, strada Badea Cârțan, arc în fundație dezvelit arheologic.

Foto X - 3 – Mediaş, reabilitarea tronsonului 10, strada Badea Cârțan, substrucții perpendiculare pe zidul curtinei.

Foto X - 4 – Mediaş, reabilitarea tronsonului 10, strada Badea Cârțan, substrucții afectate de distrugeri (sec. XVII?) dezvelite arheologic.

Planșa XI - A – Planul orașului Mediaș executat sub comanda căpitanului Theumern (după Drotloff, Schuster 2009, p. 160).

Planșa XI - B – Planul orașului Mediaș executat sub comanda lui Johann Conrad Weiss în 1736 (după Eugenia Greceanu 1968, planșa a II-a, fără pagină).

https://biblioteca-digitala.ro

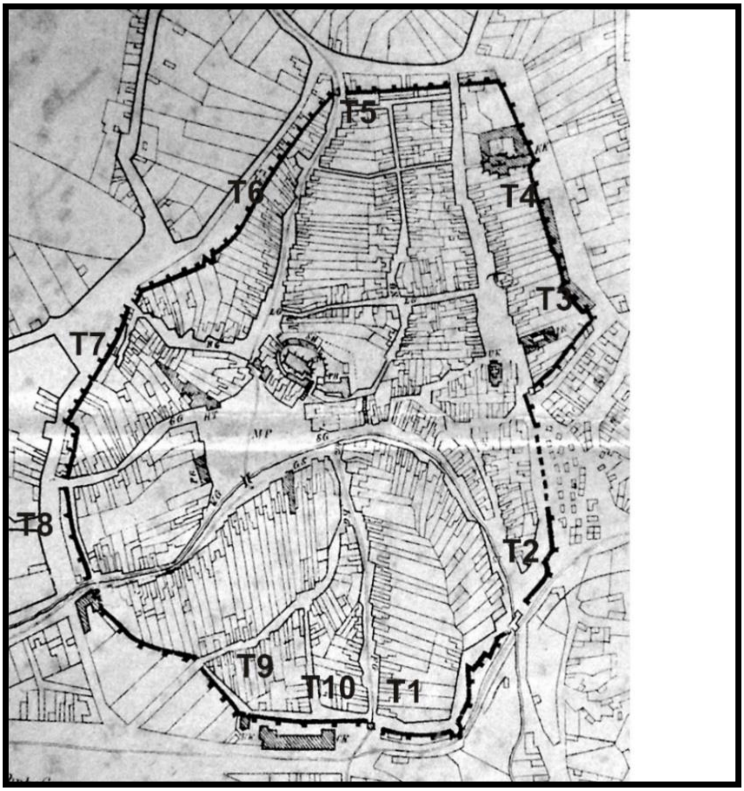

Planșa 0-1

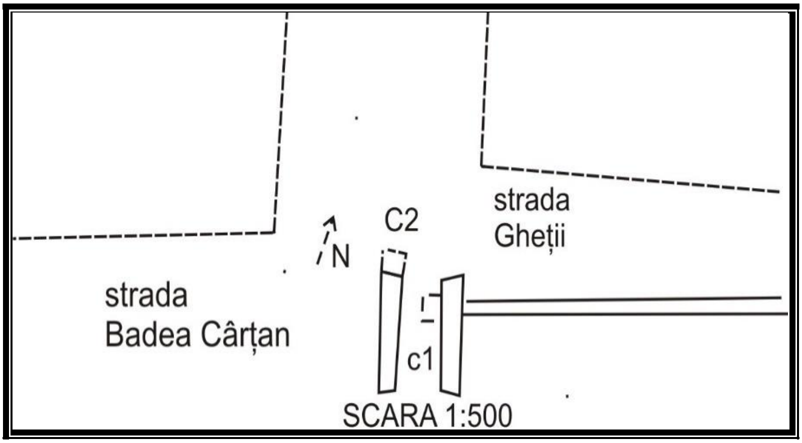

Planșa I - A

https://biblioteca-digitala.ro

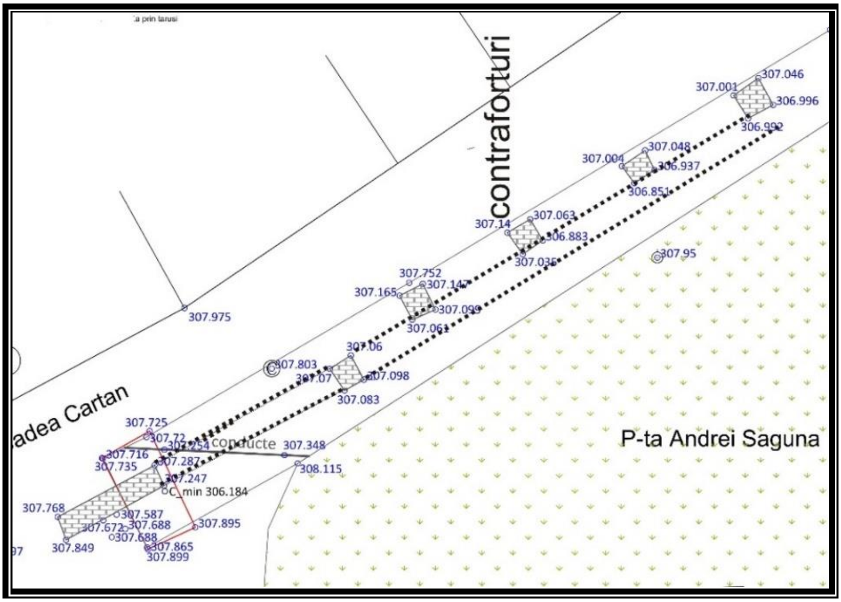

Planșa I - B

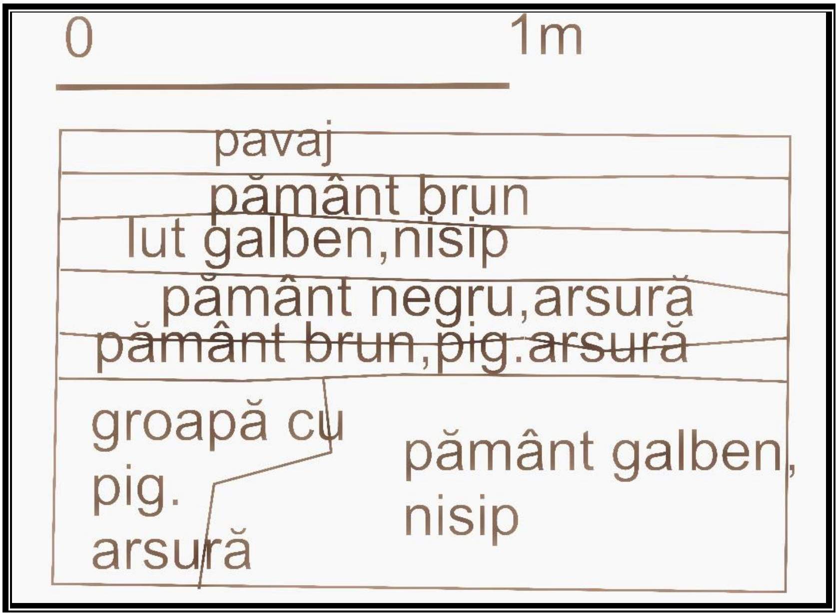

Planșa I - C

https://biblioteca-digitala.ro

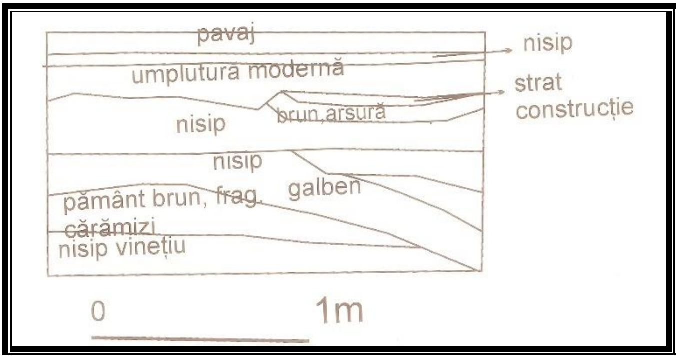

Planșa I - D

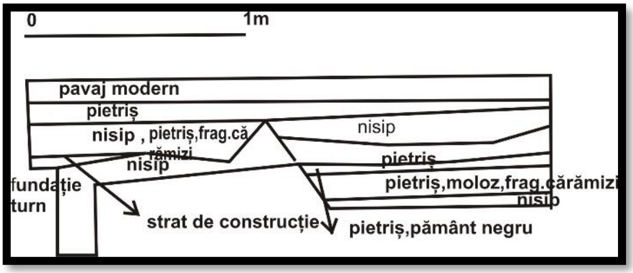

Planșa I - E

Foto I - 1

https://biblioteca-digitala.ro

Foto I - 2 **Foto I - 3**

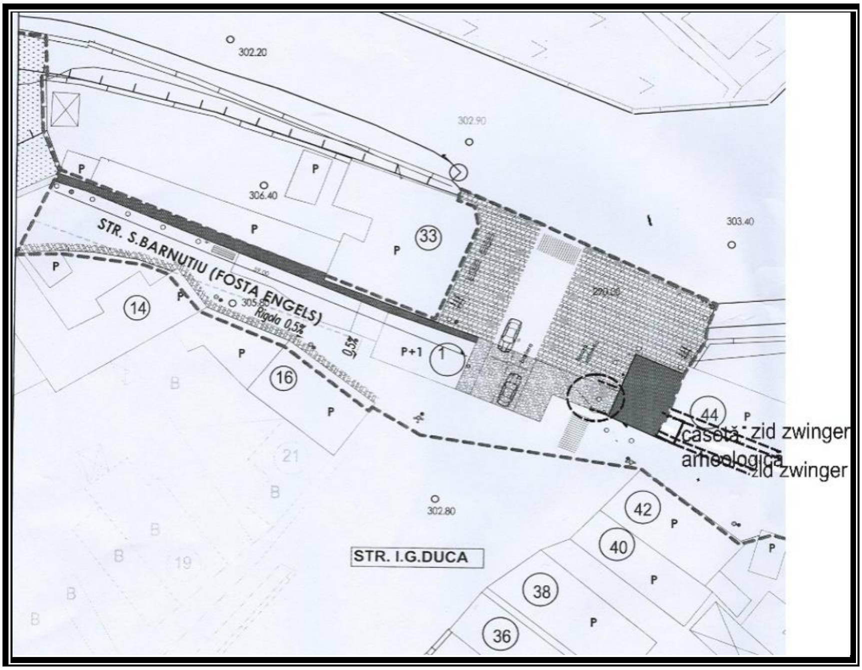

Planșa II - A

https://biblioteca-digitala.ro

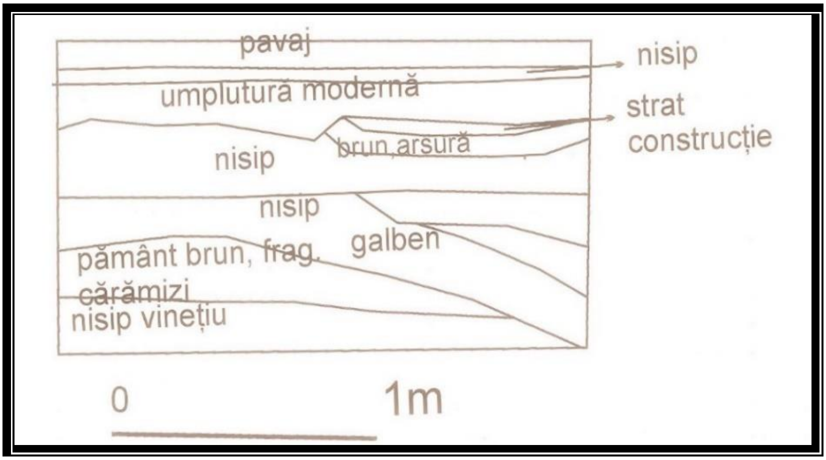

Planșa II - B

Foto II - 1

https://biblioteca-digitala.ro

Foto II – 2

Foto II – 3

Foto II - 4

https://biblioteca-digitala.ro

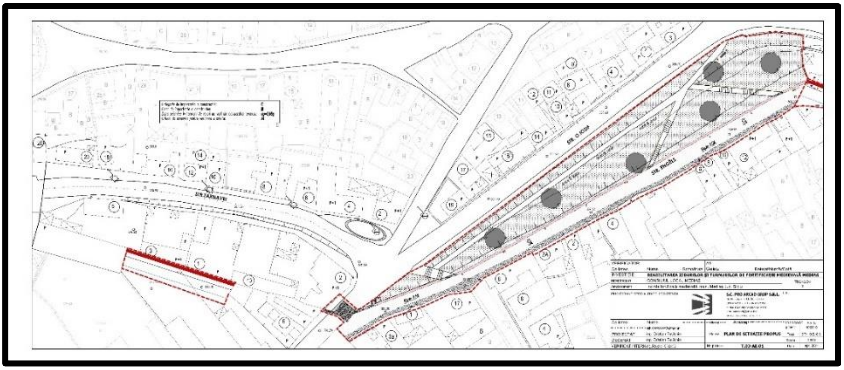

Planșa III

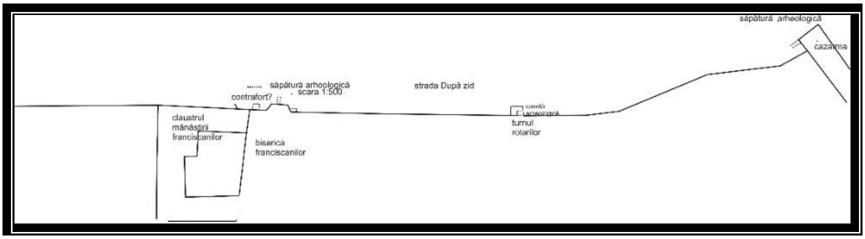

Planșa IV - A

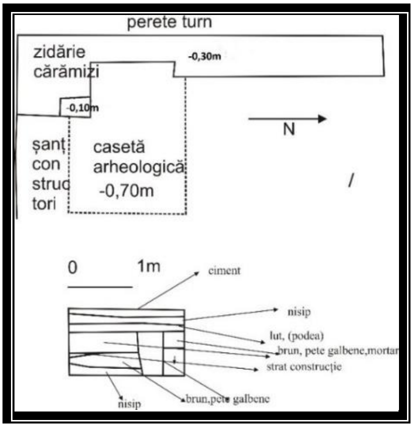

Planșa IV - B

https://biblioteca-digitala.ro

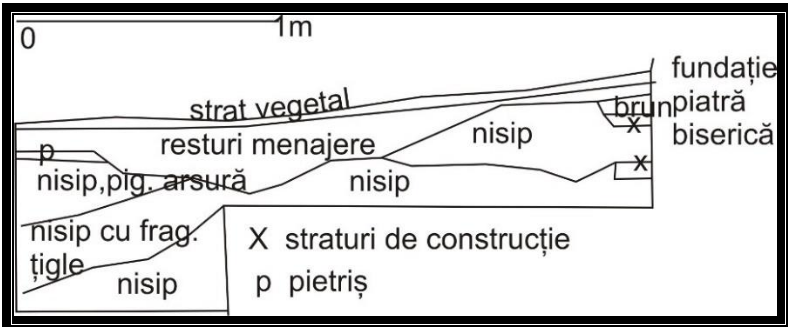

Planșa IV - C

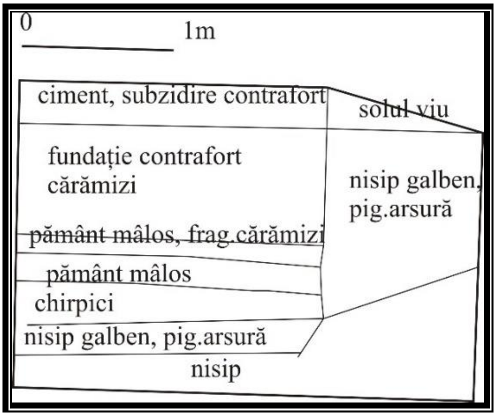

Planșa IV - D

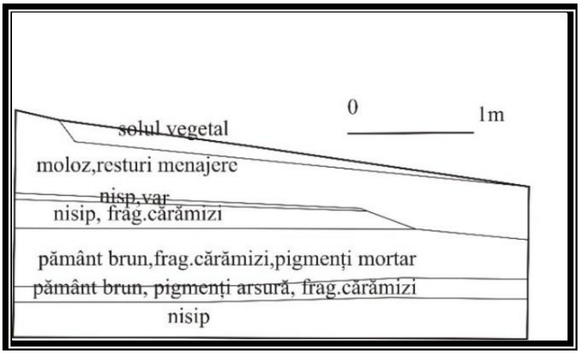

Planșa IV - E

https://biblioteca-digitala.ro

Foto IV - 1

Foto IV - 2

Foto IV - 3

Foto IV - 4

Foto IV - 5

https://biblioteca-digitala.ro

Foto IV - 6

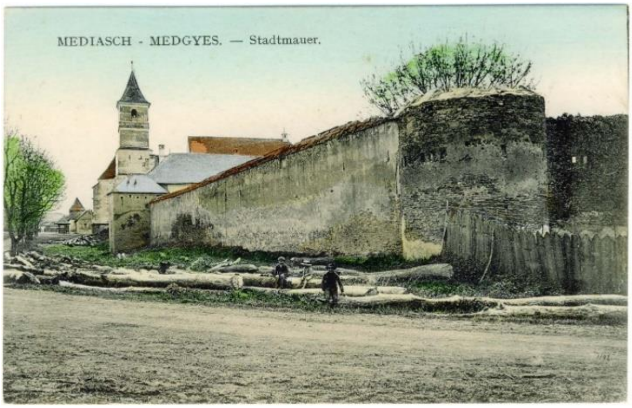

Foto IV - 7

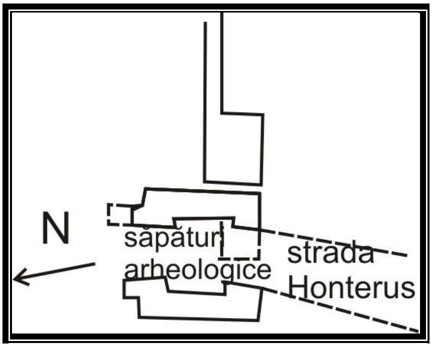

Planșa V - A

https://biblioteca-digitala.ro

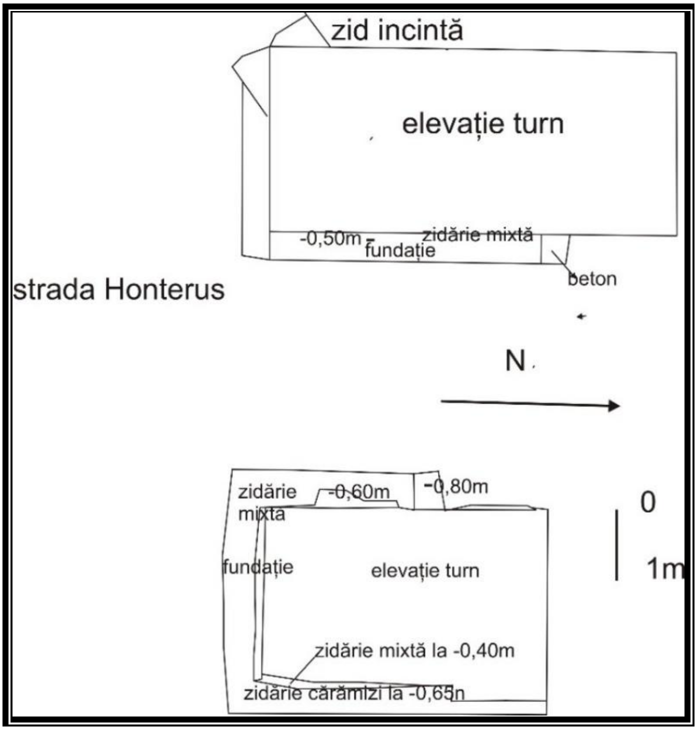

Planșa V - B

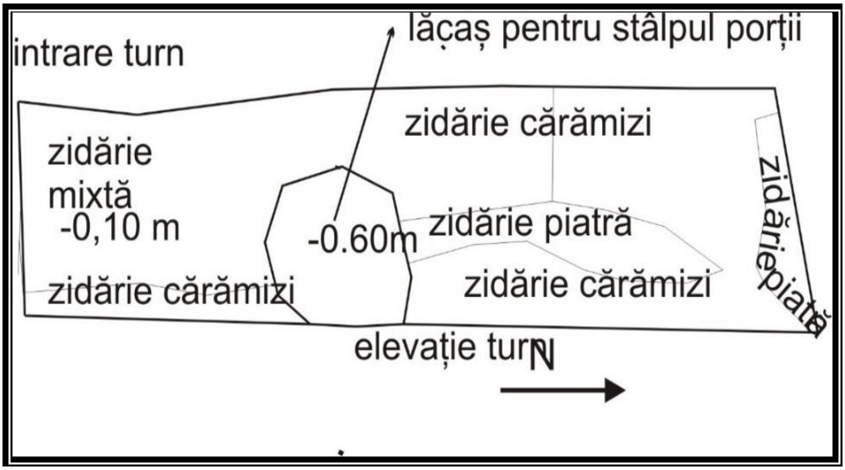

Planșa V - C

https://biblioteca-digitala.ro

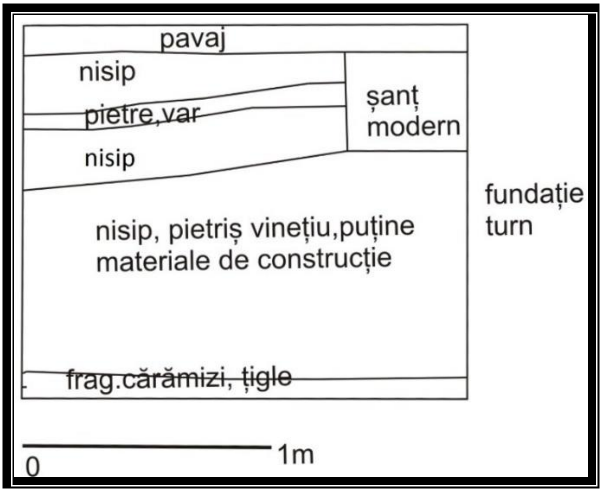

Planșa V - D

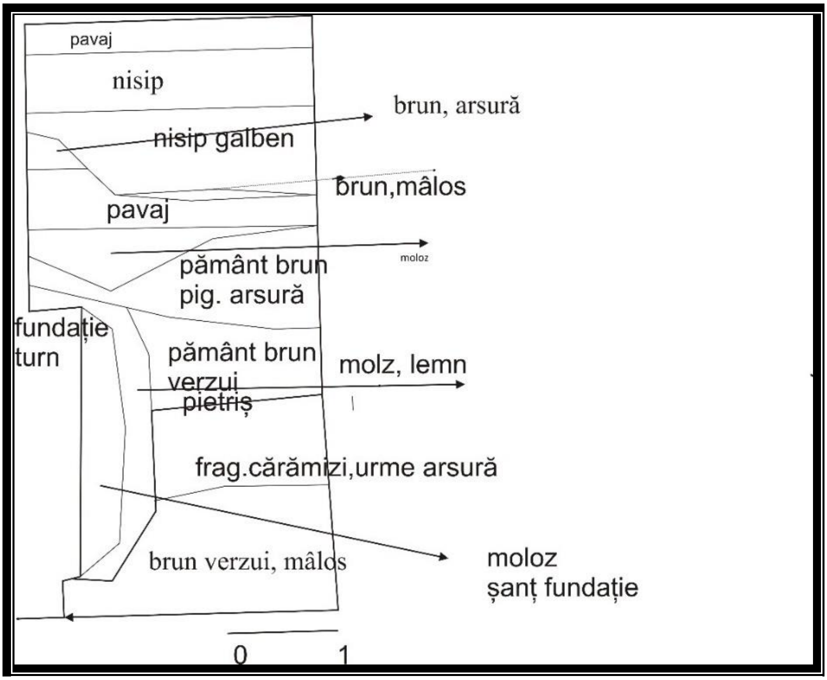

Planșa V - E

https://biblioteca-digitala.ro

Foto V - 1

Foto V - 2

Foto V - 3

Foto V – 4

Foto VI - 1

Foto VI - 2

https://biblioteca-digitala.ro

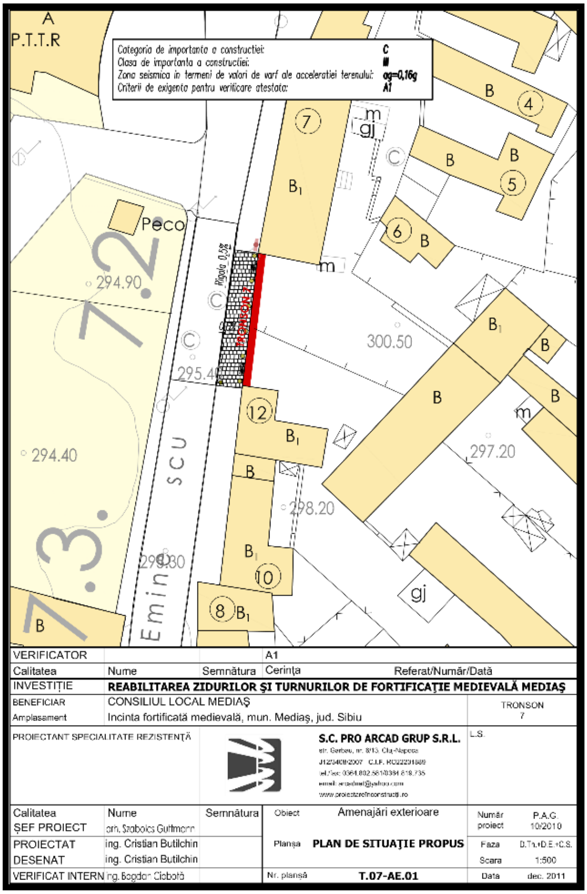

Planșa VII

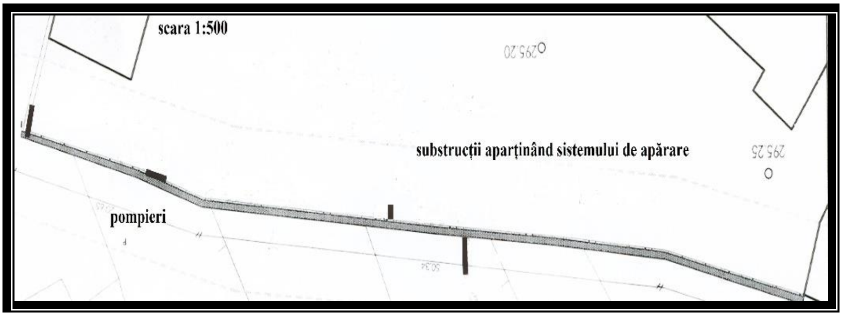

Planșa VIII

https://biblioteca-digitala.ro

Foto VIII

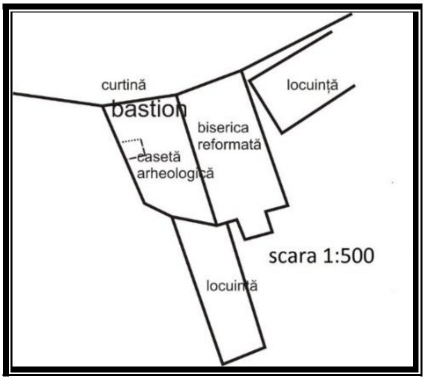

Planșa IX - A

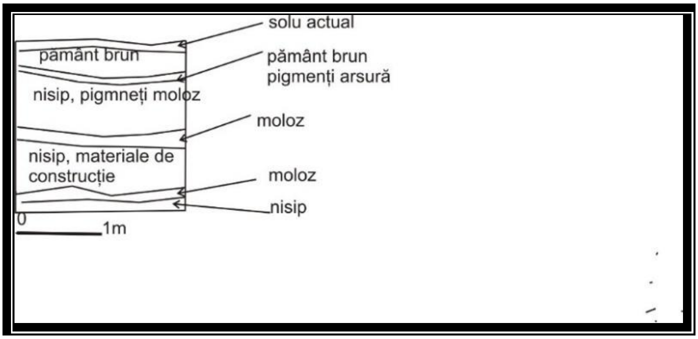

Planșa IX - B

https://biblioteca-digitala.ro

Foto IX

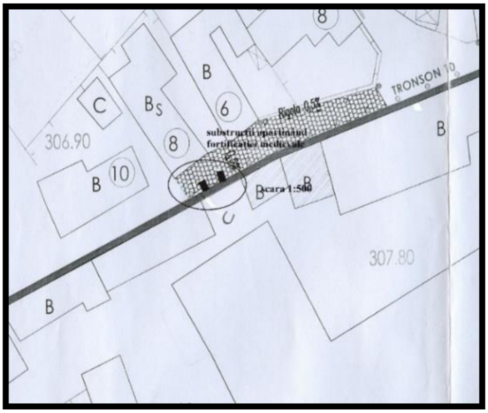

Planșa X

Foto X - 1 **Foto X - 2**

https://biblioteca-digitala.ro

Foto X - 3

Foto X - 4

Planșa XI – A

https://biblioteca-digitala.ro

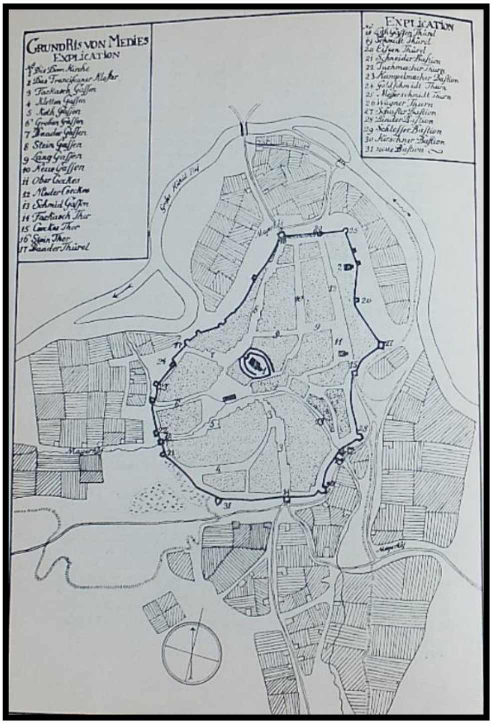

Planșa XI - B

https://biblioteca-digitala.ro

HAIDUCIA CA FORMĂ DE EVAZIUNE A ȚĂRANILOR ROMÂNI DIN TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

SEBASTIAN CICEU[1]

BRIGAND AS A FORM OF EVASION OF ROMANIAN PEASANTS FROM TRANSYLVANIA AT THE BEGINNING OF THE MODERN AGE

ABSTRACT

The article that we proposed here is one of a great interest and presents another side of outlawry, or looting. The main idea of this research is to prove that the image of the outlaw that fights against the rich and power to defend the poor and to serve the justice is an overated image. It is true that they used to share the loot with other people, but most of those beneficiars were those people who provide them information and shelter. The mith of Robin Hood *is not actualy real. The other idea that we want to dig out is that this type of life (an rogue life) is not welcomed by those who choose to run from the authorities and organised themselves into parties to fight for justice. They are always trying to find a way to return to the initial state, as a father or a son.*

Keywords: Looting, rogue, evasion, robbery, Robin Hood, Transylvania, habsburgs, amnesty.

În această lucrare dorim să tratăm o problemă mai deosebită, care nouă ne-a atras atenția și considerăm că își are locul în istoria mentalităților, fiind un subiect puțin tratat anterior. Haiducia nu este un fenomen apărut în secolul al XVIII-lea sau al XIX-lea, ci își are originea în perioada de ocupație otomană a Balcanilor, luând forma unei lupte de rezistență împotriva forțelor ocupante, care de această dată se deosebeau și prin religie, respectiv mentalitate, față de locuitori. Sentimentul acesta al unei guvernări nejustificate împingea societatea să susțină mișcările de rezistență și luptă împotriva guvernului de ocupație, chiar dacă aceste acțiuni erau caracterizate prin violențe, furturi la drumul mare, ucideri, brigandaj sau jaf.

Revenind la spațiul care ne preocupă pe noi, Transilvania trecea printr-o serie de schimbări la nivel politic, social, economic și poate cel mai

[1] Doctorand în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie – Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca; e-mail: sebastian_ciceu@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

important pentru lumea rurală, o schimbare la nivelul mentalităților. Schimbările aduse de Habsburgi, fiscalitatea continuă, dar și calamitățile naturale, au deteriorat condiția contribuabilului transilvănean atât de tare încât acesta este gata să renunțe la cutumele și la viața cunoscută până atunci, să se refugieze în munți și păduri de unde să apeleze la violență, jaf și lotrie pentru a supraviețui, dar și pentru a pedepsi nobilimea, respectiv autoritățile. Acțiunile lotrilor au fost în măsură să genereze nesiguranță în rândul nobilimii și a celor care aveau o stare materială prosperă ce i-ar putea învinui de complicitate la abuzuri sau dobândirea de averi pe căi nefirești[2]. În Ardeal și Banat, termenul folosit de autorități era de lotrie și îi aflăm ca precursori ai mișcării lui Horea, cete de iobagi care au fugit în codri și s-au așezat sub conducerea unor căpetenii cu o anumită experiență militară.

Documentele vremii, și ne referim aici la circulare de descurajare, dări de seamă, procese de judecată și altele, ne arată faptul că această lotrie ia amploare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind încurajată de către populația locală și punându-și amprenta asupra culturii locale, dând naștere unor balade și cântece dedicate acestor eroi locali[3]. Chiar dacă îi întâlnim foarte des pe acești oameni ca eroi în baladele populare, trebuie să menționăm faptul că această imagine de erou care fura de la nobili și dădea la săraci este una romantică, promovată de regimul comunist sub forma unei *lupte de clasă*. Adevărul stă însă undeva la mijloc: cetele de haiduci sau lotri erau formate din iobagi fugiți de pe domeniu (de bună voie sau din fața legii), din tineri care nu doreau să se înroleze, păstori, mineri, zilieri, dezertori sau persoane care au dorit să ia justiția în mâinile proprii (în cazul acesta putem avea țărani păgubiți, ruinați de sistemul feudal, sau chiar orășeni). În mod obișnuit, aceștia se întâlneau primăvara când înverzeau pădurile, fiindcă acestea le ofereau ascunziș și se dispersau toamna în apropierea iernii deoarece urmele din zăpadă i-ar fi putut da de gol. Crearea unei rețele de informatori, tăinuitori și susținători era esențială pentru supraviețuire, prin urmare o parte din pradă revenea și acestor persoane, care riscau la fel de mult precum lotrii. Nicolae Bălcescu considera că haiducii ”luptau pentru a dobândi prin silă ceea ce li se luase prin silă. La urma urmelor, banii luați de la nobili și strângătorii de biruri erau produsul muncii norodului, or prin acești haiduci ei urmau cursul cel mai firesc cu putință, întorcându-se la adevărații producători”[4].

---

[2] Ioan Ciorba, Cristian Apati, *Lotria în Arad și Bihor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și măsuri de combatere a acesteia reflectate în circularele bisericești*, în ”Caiete de antropologie istorică. Haiducie, brigandaj și disciplină socială”, anul IX, nr. 1, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2010, p. 21.

[3] Vasile Oarcea, *Poezii populare din Țara Zărandului*, București, Editura Minerva, 1972.

[4] Nicolae Bălcescu, *Opere alese*, II, București, 1960, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

Această direcție a haiduciei ne-a atras atenția și dorim să vedem dacă putem clasifica acest fenomen ca făcând parte dintr-o formă de evaziune de la normele societății, ca o sustragere de la obligațiile ce revin din statutul personal. Pe lângă acțiunile agresive față de nobilime și aparatul administrativ, este haiducia o formă de evaziune? Dacă da, în ce fel putem să considerăm aceste acte ca evaziuni?

Relevantă pentru a răspunde acestor întrebări este circulara trimisă de episcopul arădean Pavel Avacumovici în 30 martie 1787 cu scopul de a descuraja lotria în zona comitatelor Arad și Bihor. Pe lângă pedepsele și avertismentele transmise de acesta, e interesant de analizat textul ce are ca scop sensibilizarea oamenilor și descurajarea lor să apeleze la lotrie, prin creionarea unei imagini a familiei părăsite de bărbatul plecat în haiducie: ”(...) preaiubiții lotrului prunci riscă să sufere de foame, să va[i]etă și plâng, câmpul și holdele nelucrate stând; viile lor nelucrate roada sa nu dau afară și grădinile [de] care bărbatul mai [î]nainte s-au [în]grijit și prin lucrare[a] m[â]inilor lui s-au împodobit și înfrumusețat stau sterpe”[5]. Descrierea făcută de episcopul Aradului prevestește o realitate foarte probabilă. Lipsa forței de muncă primară din familie, a bărbatului sau a feciorului ajuns la maturitate, atrage după sine și o ruinare a gospodăriei. În acest context, putem identifica lotria cu fuga de pe domeniu, cu sustragerea de la obligațiile ce țin de relația dintre stăpânul de pământ și iobag, o formă de evaziune ce afectează în cazul acesta ambele părți ale ”contractului”. Același tip de evaziune putem identifica și în cazul dezertorilor sau al tinerilor care fug din fața înrolării în armată. O bună parte din grupurile de haiduci aveau în componență soldați trecuți prin serviciul militar sau care au dezertat, plus un număr considerabil de tineri care au ales calea pribegiei în detrimentul serviciului militar, intrând astfel pe un teren al evaziunii numite de noi materială, sustrăgându-se de la obligațiile față de stat, care la rândul său va apela la diferite strategii, politici și metode de indimidare pentru a stopa acest fenomen.

Autoritățile au întreprins acțiuni de combatere a lotriei și de pedepsire a celor ce practicau acest stil de viață dând pedepse exemplare pentru a descuraja alte încercări. Însă efectul a fost chiar invers celui scontat: înăsprirea pedepselor pentru orice delict i-a îndemnat pe mulți țărani să fugă din calea legii, să își găsească refugiu în păduri, munți, respectiv peșteri, și să trăiască din lovituri date nobilimii sau administrației locale. Astfel, întâlnim un raport în care ni se spune că lotrii au prădat nobilimea din Ciuci (Vârfuri), s-au dus la Iosaș, unde l-au jefuit pe cârciumar luându-i bucatele și mobilierul din casă, iar când s-au tras clopotele într-o ureche țăranii nu au sărit în ajutor[6].

---

[5] I. Ciorba, Cr. Apati, *op. cit.*, p. 25.

[6] Florian Dudaș, *Răscoala lui Horea în tradiția poporului*, București, Editura Albatros, 1984, p. 61-62.

https://biblioteca-digitala.ro

S-au mai luat măsuri de control al populației, precum acte de călătorie sau pașapoarte pentru a trece dintr-un comitat în altul, însă autoritățile locale au evitat să organizeze campanii de vânare a lotrilor fiindcă erau conștiente că rudele și sătenii îi ajutau, după cum mărturisește și locotenentul Iosif Nagy, însărcinat cu supravegherea regiunii din jurul Deznei, care spunea că deși ”umblăm după ei zi și noapte, le tăiem drumurile, adesea le căutăm sălașurile (...), ei au o sută de spioni, iar noi nici unul, chiar dacă le-am da o căciulă plină cu aur”[7].

Cum am mai spus anterior, pedepsele dure aplicate și celor mai mici delicte i-au îndemnat pe mai mulți țărani să fugă în pribegie, astfel că avem cazuri de răpiri de oficialități care erau apoi forțate să redacteze scrisori de amnistie către împărat. Anton Csomor, judele orașului Sebeș, relatează cum a fost reținut în 19 iulie 1784 pe moșia de lângă Prăjești de o ceată de țărani fugari, în timp ce mergea să supravegheze 40 de secerători. Acesta a fost escortat în plină zi în Sebeș, unde a fost nevoit să scrie o scrisoare de pardon către împărat. La fel se întâmpă și cu judele Stanislovich din Buteni, unde lotrii promit în schimbul amnistiei că vor depune armele[8]. Cel mai interesant caz întâlnit este cel de la Săvârșin, unde la 27 iulie 1784 o ceată de 20 de lotri din Zărand, în frunte cu Petru Beciu și Ribiță Ursu, trec valea Mureșului, pătrund în castelul de la Săvârșin al vicecomitelui de Arad, Andrei Forray, îl scoală din pat și-i cer să intervină în scris pe lângă Viena pentru a le obține pardonul. Povestea nu se încheie aici, fiindcă țăranii îl răpesc pe vicecomite, nu acceptă banii de răscumpărare și îl duc în pădure pentru a redacta acolo cererea și pentru a putea trece pe listă toate numele fugarilor. La trei decenii după, Ioan Monorai, învățat din Transilvania, relatează această întâmplare din mărturiile orale culese, însă ce ne interesează pe noi este explicația dată de acesta acțiunii mai sus menționate: ”Într-acea vreme și în Țara Ungurească, ca să se poată ține prostimea în bună ascultare, foarte strânse legi erau puse și mai ales prin varmeghiile Aradului și a Bihării sau între Ardeal și Tisa, foarte cumplite, să lucre cu prostimea și pentru puțintică vină lesne se judeca spre moarte vinovatul. Pentru aceea, mulți nu tare vinovați, ca să scape de asprimea judecăților se trăgea[u] la munți și la păduri, spre Ardeal, părăsindu-și casele și copiii”[9]. Relatarea se continua cu aventura vicecontelui alături de fugari în cele aproape 2 săptămâni până când a ajuns amnistia de la Viena la Arad, în data de 9 august. Aceasta (amnistia) grația ”21 de lotri valahi”, dar doar amnis-

[7] I. Ciorba, Cr. Apati, *op. cit.*, p. 24.
[8] Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 63.
[9] Ioan Monorai, *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei și mai ales ale Ardealului și ale altor mișcări care în zilele ceste mai de curând să întâmplă în Europa. Culese și puse în rând prin un Patriot Român în anul 1820*, în vol. ”Izvoarele Răscoalei lui Horea”, sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, Seria B. Izvoare narative (apud. Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 64).

https://biblioteca-digitala.ro

tie civilă, iar mai bine de jumătate dintre ei erau dezertori, astfel că cei rămași pe dinafară continuă agitațiile și se întorc la viața de fugari. Ce ni s-a părut mai interesant din aceste relatări este dorința acestor fugari de a se întoarce la viața lor normală, chiar dacă aceasta presupunea revenirea la statutul de iobag. Acțiunile întreprinse de aceștia aveau ca scop iertarea delictelor comise și încetarea urmăririi lor de către autorități. Ei au ales calea pribegiei fiindcă se considerau nedreptățiți de sistemul judiciar, dar au făcut un sacrificiu mare dezrădăcinându-se și încercând să își facă dreptate prin alte mijloace.

Chiar dacă lotria era catalogată ca un delict grav, iar pedepsele erau de-o manieră să stârnească frica, fenomenul nu cunoaște o relaxare, iar autoritățile nu reușesc să îl combată nici prin forță, motiv pentru care apelează la capetele bisericești pentru a-i sensibiliza și a-i îndemna spre ascultare.

Mărturie ne stau circularele trimise de Curtea de la Viena sau de Înaltul locțiitor de Sfat Crăesc-unguresc din Buda organismelor superioare ale Bisericii ortodoxe, de unde ajungeau mai departe la preoți, care aveau datoria de a le citi la slujbe tuturor credincioșilor. În acestea se transmiteau învățăminte pentru a evita astfel de obiceiuri, critici aduse lotriei pe bază teologică, pedepsele ce îi așteptau pe cei care urmau acest drum, consecințele asupra familiei și gospodăriei proprii și chiar și avertismente pentru preoții care ”noaptea se întâmplă ca întru fărădelege, tâlhării, jefuiri a ieșirii în cale și răpiri se dedau”[10]. Un exemplu de preot lotru găsim în mărturia protopopului din Buteni, Gavril Bucatoș, la 10 martie 1784, care dorea să-l numească în satul Mustești pe preotul din Cuied, fiindcă titularul era închis în Lugoj pentru lotrie și tâlhărie. Locuitorii însă s-au împotrivit, fiindcă îl voiau preot pe fratele condamnatului, care ”îi mare lotru și ține cu ei, că ei așa au fost învățați să le facă popa pe voia lor (...)”[11].

Haiducii, cu denumirea lor specifică Transilvaniei de lotri (de la latinescul *latrones*), au reprezentat o mișcare de nesupunere a unor persoane din diferite categorii sociale față de admninistrația locală, față de nobilime sau chiar față de puterea centrală. Prin argumentele enunțate mai sus, am dorit să demonstrăm că pe lângă caracterul eroic al acestor acțiuni, care aveau ca scop și pedepsirea injustiției, făcându-se dreptate printr-o cale mai violentă, lotria are și un caracter evazionist. Nu doar fiindcă reprezintă o evadare din normele cotidianului și faptul că încalcă legile statului, dar în momentul în care țăranul hotărăște să se refugieze în pădure, munți sau peșteri, ducând o viață de pribeag, acesta se abate de la normele cunoscute de el până atunci, de la viața sedentară dusă alături de familia sa, se îndepărtează de cutumele cunoscute, își neglijează familia și gospodăria, și încalcă contractul încheiat între el și

---

[10] I. Ciorba, Cr. Apati, *op. cit.*, p. 27.

[11] Fl. Dudaș, *Zărandul: chipuri și fapte din trecut*, București, Editura Albatros, 1981, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro

stăpânul de pământ, privându-l pe acesta din urmă de forța de muncă. Din punctul de vedere al fugarului, acțiunile sale reprezintă o dezrădăcinare (după cum am explicat mai sus) și dorește să se întoarcă la situația anterioară dacă i-ar fi iertate delictele. Prin urmare, acțiunile sale sunt văzute de el ca o cale de a-și face dreptate, dar totodată este o sustragere din cotidianul cunoscut până atunci.

https://biblioteca-digitala.ro

BANI DE HÂRTIE EMIȘI LA VIENA – AUSTRIA (1784-1888) DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL – MUZEUL DE ISTORIE ”CASA ALTEMBERGER” DIN SIBIU

NICUȘOR DĂNUȚ IVĂNUȘ[1]

PAPER MONEY ISSUED BY VIENNA – AUSTRIA (1784-1888) FROM THE COLLECTION OF THE BRUKENTHAL NATIONAL MUSEUM – THE HISTORY MUSEUM ”ALTEMBERGER HOUSE” IN SIBIU

ABSTRACT

In the rich and interesting collection of paper money in the History Museum from Sibiu we can find a number of paper money issued by Vienna Town between 1784-1788. They are presented by the issuing authority, by their value and by the year of appearance. Dimensions, colours and watermarks are also mentioned if any.

Keywords: paper money, Vienna, issuing authority, dimensions, colours, watermarks.

În bogata și interesanta colecție de bancnote a Muzeului de Istorie sibian se găsește și un număr impresionant de bani de hârtie din Austria și Austro-Ungaria, în catalogul de față găsindu-și locul doar emisiunile de la Viena, așa cum se menționează în titlu. Prezentarea se face după emitent, în ordinea emisiunilor, după valoare și anul de apariție. Se menționează dimensiunea completă a banilor (nu doar al tiparului), culorile și filigranul, unde există. O categorie aparte o reprezintă așa zisele ”Formulare” fără sigiliu, semnături sau număr de serie care erau destinate expunerii în diferitele instituții bancare.

Emisiuni ale *Wiener Stadt Banco*

Emisiunea 1784

1. *500 Gulden* - Formulare[2]:

- 1.11.1784;

---

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Național Brukenthal – Muzeul de Istorie ”Casa Altemberger”, Sibiu; e-mail: dan_ivanus@yahoo.com.

[2] Muzeul Național Brukenthal-Muzeul de Istorie (în continuare MNB-MI, nr. inv. T 1289/173).

https://biblioteca-digitala.ro

- 154x138 mm; negru. Unifață.

2. *1.000 Gulden* - Formulare[3]:

- 1.11.1784;
- 157x140 mm; negru. Unifață.

Fig. 1

Emisiunea 1800

Filigran: valoarea cu cifre arabe și romane

Fig. 2

3. *1 Gulden*[4]:

- 1.1.1800;
- 74x160 mm; negru. Unifață.

[3] MNB-MI, nr. inv. T 1289/174.
[4] MNB-MI, nr. inv. T 1289/82.

https://biblioteca-digitala.ro

4. ***2 Gulden***[5]:
- 1.1.1800;
- 75x173 mm; negru. Unifață.

5. ***10 Gulden***[6]:
- 1.1.1800;
- 84x153 mm; negru. Unifață.

Emisiunea 1806

Filigran: valoarea cu cifre arabe și anul 1806

Fig. 3

6. ***5 Gulden***[7]- avers, revers:
- 1.6.1806;
- 82x146 mm; negru.

Fig. 4

---

[5] MNB-MI, nr. inv. T 1289/122.
[6] MNB-MI, nr. inv. T 1289/162.
[7] MNB-MI, nr. inv. T 1289/129.

https://biblioteca-digitala.ro

7. ***10 Gulden***[8]- avers, revers:
- 1.6.1806;
- 93x155 mm; negru.

Fig. 5

8. ***25 Gulden***[9]- avers, revers:
- 1.6.1806;
- 95x165 mm; negru.

Emisiuni ale *Privilegirte vereinigte Einlösungs und Tilgungs Deputation*

Emisiunea 1811

Fig. 6

9. ***1 Gulden***[10] **-** Formular:
- 1.3.1811;
- 100x68 mm; negru. Unifață.

---

[8] MNB-MI, nr. inv. T 1289/164.
[9] MNB-MI, nr. inv. T 1289/161.
[10] MNB-MI, nr. inv. T 1289/46.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7

10. ***1 Gulden***[11]- Formular - avers, revers:
- 1.3.1811;
- 95x65 mm; negru.

Fig. 8

11. ***2 Gulden***[12]- Formular - avers, revers:
- 1.3.1811;
- 110x73 mm; negru.

Fig. 9

12. ***5, 20 Gulden***[13]- Formular - avers, revers:
- 1.3.1811;
- 138x85 mm; negru.

---

[11] MNB-MI, nr. inv. T 1289/65.
[12] MNB-MI, nr. inv. T 1289/116.
[13] MNB-MI, nr. inv. T 1289/156.

https://biblioteca-digitala.ro

Emisiunea 1813

Fig. 10

13. ***2 Gulden***[14]**-** Formular:
- 16.4.1813;
- 69x105 mm; negru. Unifață.

Emisiuni ale *Privilegirte Oesterreichische National-Bank*
Emisiunea 1825

Filigran: valoarea și ornamente

Fig. 11

14. ***5 Gulden***[15] și formular[16]:
- 23.6.1825;
- 124x86 mm; negru și roșu. Unifață.

Emisiunea 1841

Filigran: PŐNB și valoarea

---

[14] MNB-MI, nr. inv. T 1289/117.
[15] MNB-MI, nr. inv. T 1289/144.
[16] MNB-MI, nr. inv. T 1289/149.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12

15. ***5 Gulden***[17]:

- 1.1.1841;
- 131x107 mm; negru. Unifață. Sus central, Austria în profil, jos, pe un scut, armele Austriei între doi heruvimi.

16. ***10 Gulden***[18]:

- 1.1.1841;
- 104x128 mm; negru. Unifață. Sus central, Austria în profil, jos doi heruvimi susțin o coroană deasupra scutului.

Emisiunile 1848-54

Filigran: valoarea cu cifră arabă și litere latine

Fig. 13

17. ***1 Gulden***[19]:

- 1.7.1848;
- 73x127 mm; negru. Unifață. Sus central Austria, jos central armele Austriei.

---

[17] MNB-MI, nr. inv. T 1289/148.
[18] MNB-MI, nr. inv. T 1289/167.
[19] MNB-MI, nr. inv. T 1289/100.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 14

18. ***2 Gulden***[20]:
- 1.5.1848;
- 134x95 mm; negru. Unifață.

19. ***2 Gulden***[21]:
- 1.7.1848;
- 126x73 mm; negru. Unifață. Atlas și Minerva în stânga, Austria la dreapta. Jos, central, armele Austriei.

Emisiunea 1858

Filigran: valoarea cu o cifră arabă și litere latine

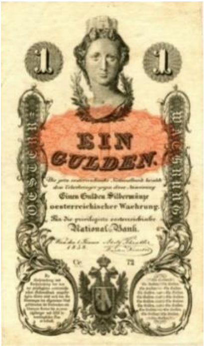

Fig. 15

20. ***1 Gulden***[22]:
- 1.1.1858;
- 74x127 mm; negru și roșu. Unifață. Sus central Austria, jos armele Austriei.

---

[20] MNB-MI, nr. inv. T 1289/118.
[21] MNB-MI, nr. inv. T 1289/128.
[22] MNB-MI, nr. inv. T 1289/98.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16

21. ***10 Gulden***[23]:

- 1.1.1858;
- 143x116 mm; negru și roșu. Unifață. Bărbat cu geniul pe un piedestal, la stânga și la dreapta; jos Austria cu un leu.

Emisiunile 1859-1863

Fig. 17

22. ***5 Gulden***[24]:

- 1.5.1859;
- 108x130 mm; negru și roșu. Unifață. Austria sus, central. Jos, vulturul imperial.

[23] MNB-MI, nr. inv. T 1289/172.
[24] MNB-MI, nr. inv. T 1289/158.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 18

23. ***10 Gulden***[25]:

- 15.1.1863;
- 145x118 mm; negru, roșu și verde. Unifață. Jos un păstor, un miner și un țăran.

Emisiuni ale *K.K. Hauptmünzamt*
Emisiunea 1849

Fig. 19

24. ***6 Kreuzer***[26]:

- 1.7.1849;
- 68x50 mm; negru pe fundal verde. Unifață. Central armele Austriei.

Fig. 20

---

[25] MNB-MI, nr. inv. T 1289/171.

[26] MNB-MI, nr. inv. T 1289/7.

https://biblioteca-digitala.ro

25. ***10 Kreuzer***[27]:
- 1.7.1849;
- 92x43 mm; negru pe fundal roz. Unifață. Central, armele Austriei.

Emisiunea 1860

Fig. 21

26. ***10 Kreuzer***[28]:
- 1.11.1860;
- 65x46 mm; negru pe fundal din valuri maro deschis. Unifață.

Fig. 22

---

[27] MNB-MI, nr. inv. T 1289/42.
[28] MNB-MI, nr. inv. T 1289/16.

https://biblioteca-digitala.ro

27. ***10 Kreuzer***[29]:
- 1.11.1860;
- 100x45 mm; negru pe fundal maro deschis. Unifață.
Coala de 102x135 mm.

Emisiuni ale *K.u.K. Staats-Central-Cassa*
Emisiunea 1866
Filigran: STN

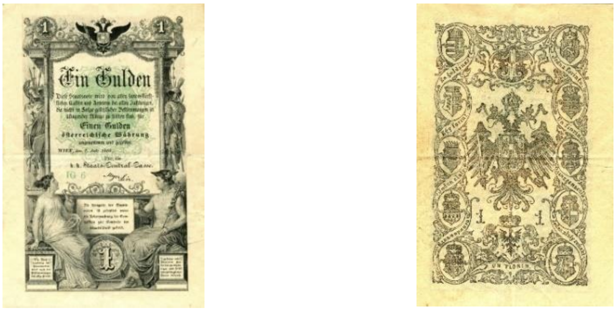

Fig. 23

28. ***1 Gulden***[30] **-** avers, revers:
- 7.7.1866;
- 78x121 mm; negru pe fundal verde. În stânga jos, o femeie șezând ține o roată dințată. La dreapta, Mercur șezând. Reversul gri; pe margine 10 blazoane.

Fig. 24

29. ***5 Gulden***[31]**-** avers, revers:
- 7.7.1866;

[29] MNB-MI, nr. inv. T 1289/12, 34.
[30] MNB-MI, nr. inv. T 1289/68.
[31] MNB-MI, nr. inv. T 1289/155.

https://biblioteca-digitala.ro

- 136x90 mm; negru pe fundal roz. Sus stânga, o femeie cu liră, la dreapta un bărbat în vârstă şezând. Revers maro cu vulturul bicefal. Număr de serie roşu.

Emisiunea 1881-1882

Fig. 25

30. ***1 Gulden***[32]**-** avers, revers:

- 1.1.1882;

- 78x119 mm; albastru pe fundal gri-maro. Sus, central, capul de pe medalii al împăratului Franz Joseph I al Austriei. Pe avers, text în limba germană, pe revers text în limba maghiară.

Fig. 26

31. ***5 Gulden***[33] **-** avers, revers:

- 1.1.1881;

- 139x93 mm; verde pe fundal gri-maro. Femeie cu o carte în mână la stânga, femeie în armură la dreapta. Pe avers text în limba germană, pe revers text în limba maghiară.

---

[32] MNB-MI, nr. inv. T 1289/62.

[33] MNB-MI, nr. inv. T 1289/153.

https://biblioteca-digitala.ro

Emisiunea 1888

Fig. 27

32. ***1 Gulden***[34]**-** avers, revers:

- 1.7.1888;

- 69x105 mm; albastru. Sus, în medalion, portretul lui Franz Joseph I, jos dreapta, un înger în genunchi. Pe avers text în limba germană, pe revers text în limba maghiară.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – 500, 1.000 Gulden. Unifață.
Fig. 2 – 1, 2, 10 Gulden. Unifață.
Fig. 3 – 5 Gulden, avers, revers.
Fig. 4 – 10 Gulden, avers, revers.
Fig. 5 – 25 Gulden, avers, revers.
Fig. 6 – 1 Gulden, formular. Unifață.
Fig. 7 – 1 Gulden, formular, avers, revers.
Fig. 8 – 2 Gulden, formular, avers, revers.
Fig. 9 – 5, 20 Gulden, avers, revers.
Fig. 10 – 2 Gulden, formular. Unifață.
Fig. 11 – 5 Gulden și formular. Unifață.
Fig. 12 – 5, 10 Gulden. Unifață.
Fig. 13 – 1 Gulden. Unifață.
Fig. 14 – 2 Gulden. Unifață.
Fig. 15 – 1 Gulden. Unifață.
Fig. 16 – 10 Gulden. Unifață.
Fig. 17 – 5 Gulden. Unifață.
Fig. 18 – 10 Gulden. Unifață.

[34] MNB-MI, nr. inv. T 1289/50.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 19 – 6 Kreuzer. Unifață.
Fig. 20 – 10 Kreuzer. Unifață.
Fig. 21 – 10 Kreuzer. Unifață.
Fig. 22 – 10 Kreuzer. Unifață.
Fig. 23 – 1 Gulden, avers, revers.
Fig. 24 – 5 Gulden, avers, revers.
Fig. 25 – 1 Gulden, avers, revers.
Fig. 26 – 5 Gulden, avers, revers.
Fig. 27 – 1 Gulden, avers, revers.

https://biblioteca-digitala.ro

SERVICIUL MILITAR ÎN TRANSILVANIA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA. CADRELE LEGISLATIVE

CONSTANTIN BĂJENARU[1]

MILITARY SERVICE IN TRANSYLVANIA AT THE MIDDLE OF 19th CENTURY. LEGISLATIVE FRAMES

ABSTRACT

The issue of serving the compulsory military service in Transylvania and the legislative frames between which it was realized at the middle of the 19th century, did not represent, until now, an interesting subject for Romanian historiography. Being given its social, economic, military, psychological or other nature implications, I've decided to approach this subject especially from the law projects perspective adopted by the Diet of Transylvania in 1847 and 1848, highlighting the modifications or changes brought in comparison with the previous legislation, inclusive between the two projects, as a result of the events occurred during the revolution from 1848-1849.

Keywords: military service, legislation, Transylvania, the middle of the 19th century, recruits.

Principiul folosirii în manieră autoritară a potențialului uman al unui stat pentru a completa efectivele unităților militare în funcție de necesitățile de moment este unul vechi, însă a fost aplicat în Europa doar din secolul al XVIII-lea. Temeiul de apărare era bazat pe conscripție/recensământ, militari de profesie și recruți fiind chemați să servească laolaltă sub stindardul statului respectiv. Conscripția a avut permanent ca obiectiv primar furnizarea sau garantarea de efective militare necesare apărării sau, după caz, atacării altor state.

S-a pornit de la premisa că fiecare bărbat avea datoria de a contribui la această acțiune, dar abia la începutul secolului al XIX-lea, după Napoleon, serviciul militar a început să fie văzut ca un aport la coeziunea națională, perioadă în care toți tinerii care atingeau vârsta maturității trebuiau să se dedice statului. S-a recurs astfel la practica recrutării în masă, armatele europene devenind armate de cetățeni.

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” – Făgăraș; e-mail: bjnrcosti@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Înainte de abordarea propriu-zisă a temei, trebuiesc făcute două precizări terminologice, la nivel conceptual, pentru a evita eventuale confuzii în înțelegerea sensului lor. Astfel, **recrutarea** este activitatea care reprezintă luarea în evidență militară a bărbaților, selectarea recruților apți pentru satisfacerea serviciului militar și de asemenea repartizarea lor preliminară pe diferitele genuri de arme. Pe de altă parte, **încorporarea** se referă la selectarea recruților pentru îndeplinirea serviciului militar, repartizarea lor pe genuri de arme și trimiterea în unitățile militare pentru îndeplinirea serviciului militar.

Dacă după instalarea habsburgilor în Transilvania (1691) serviciul militar era efectuat atât pe bază de voluntariat, cât și prin luarea cu arcanul, acest mod de recrutare fiind perpetuat până la 1769, când, ca urmare a reorganizării armatei austriece, recrutarea a început a fi realizată prin tragere la sorți. Tot din acest an, recenzările de populație s-au orientat conform noilor măsuri instituite cu privire la obligativitatea serviciului militar, pentru a se constata numărul bărbaților incorporabili (între 18 și 40 de ani). Totuși, nefiind în concordanță cu rezultatele recenzărilor civile, realizate în paralel, în anul 1777 sistemul de recenzare a fost din nou schimbat, urmând o perioadă de așa-zise recensăminte de tipul ”feudal-militar”, care a durat până la prima recenzare realizată în accepțiunea modernă a termenului, cea din anul 1850.

Populația Transilvaniei în această perioadă de mijloc al secolului al XIX-lea a fost estimată la aproximativ două milioane de locuitori. Din punct de vedere al grupurilor cultural-lingvistice a avut o compoziție cât se poate de mixtă: 60% din populație era formată din români, 28% maghiari și secui, 10% germani, restul având altă naționalitate[2].

Asemănător compoziției etnice, Marele Principat a avut și o structură foarte diversă și din punct de vedere al categoriilor sociale și juridice. Pe această ierarhie era clădit sistemul legislativ transilvănean din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Cea mai mare parte a locuitorilor (aproximativ 90%) trăia din agricultură, pe când ponderea altor categorii sociale nu atingea nici 10%; păturile sociale aparținând acestui procent erau constituite din nobilime, negustori, meșteșugari și intelectuali. În timp ce în comitate au predominat iobagii dependenți, în scaunele secuiești proporția lor a fost de 22%, iar în cele săsești de numai 13%. Un procentaj asemănător se constată și în cazul jelerilor fără pământ propriu; în cazul țăranilor liberi situația a fost inversă.

Sistemul de impozitare a țăranilor s-a conturat în a două jumătate a secolului al XVIII-lea. Până în 1848 a fost în vigoare *Systhema Bruckenthalianum*, introdusă în 1769. Acesta a fost un sistem dublu de impozitare, care a

---

[2] Csetri Elek, *Erdély az ébredő Európában (1825-1848) (Transilvania în Europa deșteptării. 1825-1848),* Kolozsvár, Kriterion, 2009, p. 167-169; Victor Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj,* București, Editura Politică, 1966, p. 21-24.

https://biblioteca-digitala.ro

impus achitarea impozitului odată asupra gospodăriei, dar și separat asupra persoanei. *Sythema Bruckenthalianum* s-a aplicat tuturor categoriilor de țărani, indiferent dacă trăiau în dependență sau nu, erau țărani liberi sau grăniceri. Cealaltă categorie a impozitelor de stat a fost cea a impozitelor militare, introduse prin regulamentul Mariei Tereza. În această categorie intra încartiruirea soldaților, asigurarea hranei acestora, întreținerea cailor lor și transportul gratuit pentru armată. Toate acestea, de multe ori, trebuiau făcute fără vreun contraserviciu.

Cea mai importantă categorie de țărani care au trăit în oarecare bunăstare a fost cea a țăranilor liberi, dintre care majoritatea viețuiau în Secuime și pe Pământul Crăiesc. Un grup aparte l-au constituit soldații grăniceri, care, pe lângă plata impozitului, erau datori a presta și serviciu militar. Transformările din prima parte a secolului al XIX-lea nu a lăsat neschimbată nici această grupă. Sașii i-au obligat pe țăranii liberi români de pe Pământul Crăiesc să presteze îndatoriri feudale, iar secuii, care erau considerați în mod tradițional oameni liberi, au trebuit să se confrunte în aceeași perioadă cu alte probleme, fiind nemulțumiți în special din cauză că au fost obligați să îndeplinească și ei serviciul militar[3].

Pătura socială transilvană cea mai influentă din punct de vedere politic a fost nobilimea, care în 1829 constituia aproximativ 70.000 de persoane (nobili deținători de țărani, nobilimea de mijloc și mica nobilime)[4].

Comandamentul General al armatei austriece din Transilvania, subordonat direct Consiliului Aulic de Război din Viena, a fost înființat în anul 1703 și a funcționat ca instituție centrală majoră, fiind investită cu putere politică, militară, administrativă și juridică până la 1918, având sediul în Sibiu. Comandantul general era reprezentantul Curții vieneze în Dieta ardeleană, iar aria geografică ce cădea sub incidența Comandamentului cuprindea întreaga Transilvanie. În anul 1836 avea în subordine următoarele regimente, batalioane și oficii: Regimentul de infanterie Watlet; Regimentul de infanterie Bianchi; Regimentul nr. 31 Leiningen[5] (cu garnizoana în Sibiu), având incidență asupra Sibiului, Făgărașului, Albei de Jos, Brașovului și Secuimii; Regimentul nr. 51 arhiducele Carl Ferdinand (cu garnizoana în Cluj), având ca arie de acoperire zonele Bistrița, Năsăud, Hunedoara, Târnava Mică, Cluj, Mureș-Turda, Solnoc-Dăbâca; depozitul husarilor arhiducele Joseph; Regimentul nr. 11 secuiesc de husari; Regimentul secuiesc de infanterie nr. 1; Regimentul secuiesc de infanterie nr. 2; Regimentul românesc de infanterie nr. 1 (grăniceri); Regimentul românesc de infanterie nr. 2 (grăniceri); comandatura cetății Alba Iulia; comandamentul pieței din Sibiu, Mediaș și Bistrița;

---

[3] Csetri Elek, *op. cit.*, p. 189-194.
[4] *Ibidem*, p. 173-174.
[5] Emich Carl zu Leiningen (1785-1814), general-locotenent austriac.

https://biblioteca-digitala.ro

comandamentul castelelor din Cluj, Deva, Făgăraş şi Tg. Mureş; farmaciile militare din Sibiu şi Alba Iulia; comisia pentru efecte de echipament militar din Alba Iulia; garnizoana districtuală de artilerie; garnizoana districtuală de artilerie pentru fortificaţii; depozitul de cărăuşie din Turda; direcţiunea medicilor; casieria militară; institutul de educaţie Leiningen şi arhiducele Carl Ferdinand; comandamentul de frontieră din Braşov şi Turnu-Roşu; oficiile vamale din Turnu-Roşu, Vulcan, Oituz, Ghimeş, Buzău, Timiş şi Bran; direcţia cancelariei şi oficiul politic; oficiul militar; oficiul pentru întreţinere; *judicium delegatum militari*[6].

În 14 august 1847 Dieta ardeleană trimitea o deputăţie la comisarul împărătesc (şi general comandant al Transilvaniei), generalul baron Anton von Puchner[7], în scopul determinării numărului de tineri necesari celor trei regimente de linie transilvane. Acesta informa că regimentele sunt cu mult sub limita indispensabilă şi în special Regimentul 31 Leiningen infanterie, care avea numai 1.387 militari, pe când, conform regulamentului pe timp de pace, ar fi trebuit să cuprindă 3.640 militari. Regimentul 51 arhiducele Carl Ferdinand, tot pedestru, avea 1.474 militari în loc de 3.640, iar Regimentul de husari al regelui Hanovrei, nr. 2, avea 1.368 în loc de 1.716. La cifrele acestea mai trebuiau scăzute decesele şi demisiile celor invalizi şi a celor cu serviciul militar efectuat. Prin urmare, împăratul dorea votarea unui număr rotund de 11.000 recruţi ardeleni, însă pentru a nu împovăra prea mult provincia propunea un serviciu militar de 8 ani şi o recrutare în timp: 4.000 în primul an şi câte o mie în următorii şapte[8].

După două zile, Dieta a luat în discuţie propunerea şi a fost de acord, cu amendamentul câtorva membri ca în viitor să se voteze numărul recruţilor o dată la trei ani; în acel moment urma să voteze un număr de 6.000 recruţi, dintre care 4.000 să fie încorporaţi imediat, iar în următorii doi ani câte o mie. Majoritatea, însă, nu a dat curs acestei propuneri, fiind de acord cu proiectul

---

[6] Cf. http://cautare-bv.arhivelenationale.ro/cautare-Bv/detail.aspx?ID=35297.

[7] Generalul Anton Freiherr von Puchner (1779-1852), s-a născut într-o familie de germani naturalizaţi în Ungaria. În anul 1801, deşi foarte tânăr, comanda Regimentul Kinski împotriva armatelor lui Napoleon I. A participat la mai multe bătălii şi în urma celei de la Leipzig (1813) a primit ordinul *Maria Tereza*. Anul următor avea gradul de maior, pentru ca şapte ani mai târziu (1821) să fie ridicat la gradul de vicecolonel şi numit comandant al garnizoanei Neapole. În 1824 a devenit colonel, iar peste zece ani a fost desemnat comandant al garnizoanei din Bologna, ocazie cu care a fost declarat comandor al *Ordinului Leopoldin* şi ridicat la gradul de feldmareşal-locotenent. După încetarea Revoluţiei din Transilvania, a fost mutat la Viena în calitate de consilier de război (cf. George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 55-63).

[8] *Gazeta de Transilvania*, nr. 65/1847, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro

imperial. Cerea în schimb Guberniului să procedeze la o reîmpărțire a recruților după ținuturi.

În 17 august, Dieta a votat un alt proiect de lege privind recrutarea, în care se prevedeau următoarele:

Serviciul militar să aibă o durată de 8 ani (la care erau supuși toți tinerii de peste 18 ani), iar dacă cineva va fi pedepsit conform § 16 ”din instrucție” (abateri de la regulamentul militar), serviciul să fie prelungit până la 10 ani; după împlinirea timpului, militarii trebuiau să fie eliberați din serviciu, cu excepția celor insubordonați, care aveau de executat pedepse. După eliberare urmau să fie trimiși acasă îmbrăcați cuviincios și să li se acorde și bani ”de ajuns” pentru drum[9].

În acest răstimp, ”dacă demisia unora s-ar arăta trebuincioasă pentru purtarea economiei, o astfel de demisie să nu poată fi împiedicată prin anii statorniciți pentru serviciu, prețul veșmintelor ostășești să nu li se ceară, nici să li se poată pretinde vreo altă împlinire de lipsă ce s-ar isca de aici sau din oricare altă pricină”[10].

Înrolarea trebuia să se efectueze pretutindeni prin trageri la sorți, dar nu periodic, ci în timpul cel mai scurt și în virtutea modificării aduse articolului 5 din 1751 privitor la această acțiune. La primirea recruților se impunea să se ia în considerare nu forma trupului, ci ”construcția” acestuia (tărie, vânjoșenie), și dacă era sănătos fizic și apt de a purta greutățile vieții militare. Oficialii și medicii conscriptori, precum și ”amestecătorii de sorți și înrolatorii (assentantes) să se păzească întru toate de instrucția pentru scoaterea recruților decretată prin dieta de acum”, iar jurisdicțiile civile și militare să urmeze aceeași lege, fiind obligate să-i primească pe recruții apți pentru serviciul militar[11].

Toate articolele (paragrafele) din lege referitoare la scutirea de la recrutare, la modul înrolării și – după ce se va primi principiul/regula de a pune om în loc –, la darea altui om în locul celui îndatorat la recrutare, dar și la vagabonzi, urmau să fie respectate cu cea mai mare strictețe.

De asemenea, până la încheierea înrolării recruților votați prin proiect de Dietă, înceta primirea voluntarilor, dar cei care doreau să intre benevol în cadrul regimentelor, după intrarea în vigoare a legii, urmau să fie socotiți în numărul total al recruților înrolați din jurisdicțiile de proveniență[12].

Militarii care în decursul serviciului prescris de 8 ani deveneau invalizi, conform regulamentului militar erau pensionați pe viață, iar în privința stării fizice a celor înrolați, a aflării lor în diferitele garnizoane, a numărului

---

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem.*

[11] *Ibidem.*

[12] *Ibidem*, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro

de ani împliniți în serviciul militar, regimentele respective, prin comanda generală, trebuiau să expedieze anual către Guberniu conspecte edificatoare, iar acesta, la rândul său, urma să le trimită jurisdicțiilor teritorial-administrative spre știință.

Bunurile recruților orfani lăsate acasă trebuia să li se poarte de grijă prin dregătoriile locale, acestea fiind păstrate gratis sub îngrijirea instituției care se ocupa de orfani, inclusiv ceea ce vor fi câștigat prin remunerare în timpul serviciului militar obligatoriu[13].

Eroismul și faptele de laudă ostășești erau urmate imediat de răsplăți meritate și de înaintări în grad din partea împăratului, care trebuia să o facă conform legislației din *Aprobatae Constitutiones* (Partea III, titlul 42, art. 1). Răsplata presupunea pentru ofițeri acordarea de diplome nobilitare, cu donații de moșii, însă această din urmă prevedere a fost exclusă de majoritatea membrilor Dietei.

Un alt paragraf al proiectului stabilea că recruții ardeleni aveau să-și împlinească serviciul militar exclusiv în regimentele transilvane, fără a putea fi transferați în altele din afară, cu excepția artileriștilor, pionierilor, pontonierilor și a altor corpuri de armată asemănătoare care se compuneau din armata întregii monarhii[14].

Tot prin acest proiect se decidea că recrutarea urma să o realizeze două comisii diferite, din care prima să se ocupe cu conscrierea și tragerea la sorți pentru cei care cad ”sub soartă”, iar cealaltă cu înrolarea (”asentarea”). În fiecare jurisdicție se înființau atâtea comisii de conscriere și de tragere la sorți câte doreau plaiurile (”járások”), dar comisia de înrolare trebuia să fie doar una.

Structura comisiilor era următoarea: comisia de conscriere urma să aibă în componență doi bărbați ”recunoscuți pentru nepărtinire”, aleși de adunarea generală a jurisdicțiilor (comitate, districte, scaune ș.a.), la care se adăuga conducătorul respectivului plai, iar comisia de înrolare cuprindea cel puțin nouă bărbați, pentru întreaga Transilvanie, membrii acesteia fiind sub prezidiul unui comisar numit de Guberniu. Din partea jurisdicțiilor civile trebuiau să facă parte doi membri aleși de adunările generale și medicii primari, iar din partea armatei doi ofițeri și un medic militar[15]. Membrii ambelor comisii erau datori a respecta în totalitate prescrierile legii, altminteri cei care le încălcau erau excluși și chiar pedepsiți.

Deoarece recrutarea se realiza prin tragere la sorți, instituțiile publice, atât prin proprii funcționari, cât și prin preoțime, trebuiau să explice populației

[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*.
[15] *Idem*, nr. 67/1847, p. 269. Vezi textul proiectului de lege și în *Organul Luminărei*, nr. XXXIV/1847, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro

”cu blândețe, arătându-i că legiuirea aceasta de care nu poate scăpa nicidecum, este spre binele” tuturor[16].

Totalul recruților stabiliți prin Dietă era distribuit tot de către aceasta pe seama jurisdicțiilor, iar cele din urmă pe seama satelor și orașelor componente. Comisiile de conscriere se deplasau la fața locului de la 1 noiembrie până la 31 decembrie, urmând să lucreze după următoarea procedură: în fiecare localitate cereau matricula botezaților, îi întrebau și pe oameni în public, conscriau pe tinerii apți de recrutare, inclusiv pe cei care aveau de lucru sau erau purtați cu treburi în alte părți, neputând fi prezenți la locul conscrierii. Apoi se efectua tragerea la sorți de către tinerii prezenți, iar pentru cei absenți de către părinți sau alte rude. Tragerea se efectua astfel încât în ”oala Fortunei” să intre, începând cu numărul 1, atâtea numere câți tineri erau conscriși. În final, cei ieșiți la sorți se trimiteau sub pază ”bună” la comisia de înrolare[17].

Odată ajunși acolo, comisia începea cercetarea lor, pornind tot cu numărul unu, fiind aleși cei apți și înlăturați ceilalți, până se atingea numărul prescris pentru localitatea respectivă. Cei declarați apți erau dați imediat pe seama comisiei militare, care îi și îmbrăca cu haine militare. În cazul depășirii numărului prescris pentru respectiva jurisdicție, cei rămași erau lăsați să se întoarcă în localitatea de origine[18]. Apoi se întocmeau patru protocoale de recrutare, dintre care două se trimiteau la regimentul unde urmau să fie direcționați, al treilea la arhiva unității teritorial-administrative, iar ultimul ”în lada comunității de la care se trimise[se]ră recruții”[19].

Interesante sunt și alte două prevederi din proiect, dintre care una certifică faptul că un tânăr înrolat putea aduce în locul său pe altul, iar cealaltă recomanda comisiei de înrolare să nu facă un prea mare exces de zel, în sensul în care să nu renunțe prea ușor la cei cu diferite defecte. De asemenea, tinerii care s-ar automutila să fie totuși recrutați, însă ca ”supranumerari” la alte servicii, care nu cereau ”neapărată destoinicie ostășească”[20].

Toți locuitorii erau datori să se supună acestei cauze și tragerii la sorți, de această dată nemaifiind scutiți de serviciul militar nici servitorii nobililor și nici meșterii, care până acum fuseseră cruțați prin art. 5 al legii din 1791. De asemenea, vagabonzii, fără deosebire de vârstă, erau înrolați acolo unde se aflau, dar înregistrați pe seama jurisdicției de origine. Singurele cazuri în care se acordau necondiționat scutiri erau pentru: cei care aveau statutul de nobil, ”pentru că mai stau încă sub datorința de insurecție” (!?); capii de familie care țineau gospodăria; cei care erau fiu sau ginere unic, obligați să poarte grija

[16] *Ibidem*, nr. 67/1847, p. 269.
[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*.
[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

gospodăriei; dacă dintr-o familie un membru a efectuat serviciul militar, ceilalți nu mai erau conscriși; cei care după împlinirea vârstei de 21 de ani s-au căsătorit; toți cei care erau aplicați la studii, însă dovedind ”atestate bune și lăudate”[21].

Proiectul prevedea și pedepse pentru anumite situații: cei sustrași în mod voit de la recrutare urmau să fie pedepsiți corporal în funcție de mărimea vinei, iar celor fugiți după înrolare li se prelungea termenul serviciului militar cu doi ani; aceia care se împotriveau înrolării cuiva – ”ca călcători de legile patriei, căzând sub acți[un]e fiscală” –, erau la rândul lor pedepsiți, iar tânărul oprit era ridicat prin putere armată, neputând opri executarea prin recurs.

În fine, s-a mai stabilit ca la art. 8 al legii anterioare de recrutare să se adauge dispoziția că cei lăsați la vatră să fie scutiți pe timp de trei ani de la contribuția capului (capitația) și de la purtarea obligațiilor publice[22].

Amintesc aici faptul că instituirea serviciului militar obligatoriu la sfârșitul secolului al XVIII a generat și cristalizat o nouă formă de creație folclorică – *cântecul ceremonial de recrutare* sau *cântecul de cătănie* (vezi **Anexa**) –, produsă și perpetuată de către toate generațiile de recruți. Pentru aceștia, serviciul militar însemna totodată scoaterea lor din firescul vieții cotidiene, lipsirea familiilor de brațe de muncă viguroase, supunerea la incertitudini, persecuții sau batjocuri, umilințe și desconsiderări etc.

Cântecele recruților erau afiliate funcțional și tematic momentului ceremonial al despărțirii de familie și de cei dragi. Motivele tematice imprimate textelor vădesc apăsarea sufletească cu care tinerii plecau de acasă, greutatea despărțirii de cei dragi, de satul natal, dar de multe ori și revolta față obligația militară sau speranța revenirii acasă.

Revenind la firul problemei, trebuie precizat că o lună mai târziu, la 14 septembrie 1847, în Dietă avea loc o nouă dezbatere privitoare la numărul de recruți pe care trebuiau să-l pună la dispoziție toate jurisdicțiile ardelene. Distribuția celor 4.000 de recruți ardeleni din primul an arăta astfel:

Jurisdicții administrative:
comitatul Alba de Jos – 310,
comitatul Alba de Sus – 133,
comitatul Târnava/Cetatea de Baltă – 169,
comitatul Turda – 294,
comitatul Cluj – 205,
comitatul Dăbâca – 117,
comitatul Solnocul Interior – 135,
comitatul Solnocul de Mijloc – 122,
comitatul Crasna – 66,

[21] *Ibidem*, p. 269-270.
[22] *Ibidem*, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro

comitatul Hunedoara – 246,
comitatul Zarand – 108,
comitatul Chioar – 81,
districtul Făgăraș – 112,
scaunul Odorhei – 64,
scaunul Mureș – 73,
scaunul Trei Scaune – 122,
scaunul Ciuc – 67,
scaunul Arieș – 22,
scaunul Sibiu, împreună cu orașul – 308,
scaunul Sighișoara – 85,
scaunul Mediaș – 127,
scaunul Cincu Mare – 101,
scaunul Cohalm/Rupea – 88,
scaunul Sebeș, împreună cu orașul – 52,
scaunul Miercurea – 61,
scaunul Nocrich – 50,
scaunul Orăștie – 66,
districtul Brașov, împreună cu orașul – 322,
districtul Bistrița – 110.
Orașe:
Cluj, cu Feleacurile – 60,
Târgu-Mureș – 24,
Alba Iulia – 14,
Gherla – 13,
Dumbrăveni – 8,
Abrud – 4,
Ocna Sibiului – 11,
Hunedoara – 5,
Târgu Secuiesc – 2,
Hațeg – 2,
Sfântu Gheorghe – 3,
Odorheiu Secuiesc – 2,
Ilieni (jud. Covasna) – 2,
Miercurea Ciuc – 1,
Brețcu – 7,
Sechiu (?) – 8,
Zalău – 9,
Cojocna – 8,
Vlăhița (jud. Covasna) – 1[23].

[23] *Ibidem*, nr. 73/1847, p. 290.

https://biblioteca-digitala.ro

Peste un an, în septembrie 1848, când Transilvania se afla în plin război civil, Dieta adopta o nouă lege de recrutare, pe care, deși nu fusese sancționată de împărat, o dorea pusă imediat în aplicare. Forul legislativ ardelean împuternicea ministerul de resort să recruteze până la 200.000 soldați, aceștia urmând să poarte lupte numai în țară, împotriva ”revoltanților”, și la granițe împotriva dușmanilor străini, fără a fi însă scoși peste granițele Ungariei. Tot Dieta hotăra ca recrutarea să se efectueze conform necesităților stringente, adică momentan 60.000 de recruți, dintre care urmau să se întregească câte trei batalioane de pedestrași, patru divizioane de cavalerie și două companii de rezervă[24]. Restul recruților se organiza în batalioane de *Landwehr*[25], apărători de vetre, la care comanda și toată conducerea trebuia să fie exclusiv maghiară, iar imediat cum permiteau împrejurările ”toate regimentele se vor maghiariza desăvârșit”[26].

Ofițerii necunoscători ai limbii maghiare nu mai puteau sluji în armată și doar în cazul în care avuseseră purtare bună erau pensionați. Numirea ofițerilor o făcea ministrul de război și se mai hotăra că pe viitor ”Proprietari de regimente nu se vor mai denumi”[27].

Recruții din Ungaria și Transilvania erau obligați să presteze următoarea formulă de jurământ: ”Jur pe viul D-zeu credință regelui constituțional Ferdinand V, jur că constituția patriei mele și independența (neatârnarea) nației maghiare sunt gata a o apăra cu viața și cu sângele meu, că steagul meu național niciodată nu-l voi părăsi, ministerului maghiar și dregătorilor mei denumiți de lege voi fi ascultător, iar datoria mi-o voi împlini totdeauna cu acuratețe și credință”[28].

Erau considerați recruți toți tinerii de peste 19 ani, fără a mai fi trași la sorți[29], cum prevăzuse proiectul anterior, fiind exceptați de la recrutare doar preoții, capelanii, învățătorii, grănicerii, fiii unici la părinți și cei ”cu vreo s[m]inteală (defect fizic-n.m.)”[30]. Dacă nu se realiza numărul complet cu recruții de 19 ani, atunci erau chemați sub arme și cei de 20 de ani sau peste această vârstă, ministrul de război urmând să decidă vârsta maximă până la care se putea recruta spre a se putea completa numărul de soldați prescris; pentru Transilvania erau contabilizați și tinerii recrutați în iarna anterioară.

---

[24] *Ibidem*, nr. 74/1848, p. 305.

[25] Termen militar german care înseamnă ”apărarea țării” și care se referă la diferite tipuri de gărzi patriotice sau teritoriale, miliții sau armate naționale (cf. https://en.wikipedia.org/wiki/ Landwehr).

[26] *Gazeta de Transilvania*, nr. 74/1848, p. 305.

[27] *Ibidem*.

[28] *Ibidem*.

[29] Se proceda la această măsură doar pentru vârsta la care se completa numărul prescris de recruți.

[30] *Gazeta de Transilvania*, nr. 74/1848, p. 305.

https://biblioteca-digitala.ro

Răscumpărarea serviciului militar sau substituirea printr-o altă persoană nu mai erau îngăduite sub nici o formă.

O altă deosebire față de proiectul din 1847 consta în faptul că durata serviciului militar se reducea la jumătate, adică la o perioadă de patru ani. Însă, tinerii care se sustrăgeau, prin orice fel de mijloace de la recrutare, urmau să efectueze dublul serviciului militar, adică opt ani. Veteranii doritori să rămână în cadrul armatei peste cei patru ani legiuiți, urmau să primească solda cu 50% mai mare. Se mai prevedea, în cele din urmă, ca pedeapsa corporală să fie eliminată din toată armata[31].

În urma elaboratului legislativ, cele mai mari și profunde nemulțumiri au fost iscate de formula jurământului, care a fost respinsă mai peste tot în Transilvania, atât de către români, cât și de sași, ajungându-se până la vărsări de sânge.

Pentru a împiedica planurile Dietei maghiare, Comitetul român din Ardeal trimitea către tribunii gărzilor naționale o hotărâre din 26 octombrie a generalului comandant Puchner, prin care acesta, pentru a contracara trupele maghiare și secuiești, le cerea sprijinul pentru ”a face o recrutare spre a completa corpurile de trupe patriotice ce se află în această patrie, adică al 3-lea batalion din Regimentul de infanterie numit Lainingen nr. 31, întâiul și al treilea batalion din Reg[imentul] arhiducelui Karl Ferdinand nr. 51, trei companii din al 3-lea batalion al Regimentul[ui] Tursbi nr. 62, trei divizii din batalionul de grenadi[e]ri a b[aronului] Uraca, precum și spre a forma o divizie de rezervă pentru Reg[imentul] Lainingen și alta pentru Karl Ferdinand, pentru care toate se cere un număr de 3.745, totodată se află cu cale a se forma și un nou batalion de vânători în număr de 1.253”[32]. Mergând pe principiul că sașii reprezentau aproximativ 1/4 față de români, s-a decis ca cei 3.475 militari să provină numai din rândul românilor, iar batalionul de vânători să fie format numai din sași. Ca locuri de *asentare* erau prevăzute orașele Brașov, Sibiu, Mediaș, Sebeș și Hațeg. Pentru români, numărul alocat pentru fiecare unitate administrativă era următorul: Sibiu - 327, Mediaș - 100, Sighișoara - 45, Cincu Mare - 57, Cohalm - 69, Sebeș - 75, Miercurea - 88, Nocrich - 50, Orăștie - 107, Brașov - 335, Hunedoara - 810, Făgăraș - 336 (aprox. 10% din total), Cetatea de Baltă - 297, Alba de Jos - 955, Alba de Sus - 94. Recrutarea românilor se realiza de către Comitetul român, prin tribuni, termenul limită fiind 6 noiembrie 1848. Vârsta de primire era între 18-38 ani, pentru o perioadă de un an și jumătate, care la final era considerată de trei ani, plata urmând a fi și ea dublată (fiind stabilită o soldă de 8 creițari pe zi)[33].

---

[31] *Ibidem*.
[32] *Idem*, nr. 86/1848, p. 353.
[33] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

General-comanda militară de la Sibiu se adresa Universității săsești rugând-o ca după înființarea batalionului de vânători, cum aminteam format exclusiv din sași, să binevoiască a se îngriji inclusiv de procurarea îmbrăcămintei, de pregătirea militară și de toate cele necesare recruților. Universitatea a fost de acord, hotărând să antameze un împrumut, prin acțiuni, în sumă de 50.000 florini de argint, acțiunile urmând a fi răscumpărate în răstimp de 15 ani, garantând până atunci cu domeniul Făgărașului, care se afla în folosința lor de aproape un secol[34].

În fine, la mai mult de un an după încetarea revoluției, în decembrie 1850 avea loc recrutarea generală în Ardeal, revenindu-se parțial la tragerea la sorți. Printr-o ordonanță din 9 decembrie se stabilea că indiferent de numărul de frați dintr-o familie, mai mulți sau chiar toți erau supuși tragerii la sorți și dacă erau apți trebuiau înrolați, chiar dacă aveau frați aflați deja sub arme. De asemenea, toți cei care până în anul 1849 au substituit soldat în loc, pe viață sau pe opt ani, erau cu totul exceptați de la înrolare. În schimb, aceia care și-au pus soldat în loc în august 1849, numai pe perioada cât urma să țină războiul civil și nu pe cei opt ani întregi stabiliți de lege, erau supuși tragerii la sorți, împreună cu suplinitorii lor[35].

Problematica serviciului militar pentru transilvăneni a iscat numeroase discuții și în anii următori, considerându-se aproape în unanimitate că acesta ar avea o durată mult prea lungă și că nu ar aduce mari foloase țării, ci din contră, pagube, în special pentru cei care erau ocupați în agricultură, industrie sau alte domenii economice. Abia după *Ausgleich*-ul din 1867, statul dualist austro-ungar va introduce o legislație militară modernă, progresistă.

---

[34] *Idem*, nr. 89/1848, p. 367.
[35] *Idem*, nr. 41/1850, p. 164.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXĂ
Cântec de cătănie din zona Făgărașului[36]

”Săraci feciori de pe sate,
Cum îi duce la cetate,
Tot cu carele-ncărcate.
Dindărătul carelor,
Mamele feciorilor,
Tot plângând și jeluind,
Feciorii din grai grăind:
- Întoarceți-vă maici acasă
Și ștergeți vatra de foc
Și sămănați bosioc.
Și de-a crește c-am plecat,
Să știți maice, că ne-o luat.
Și de-a crește drept în sus,
Să știți maice că ne-o dus.
Și de-a crește crenguros,
Să știți maice că ne-o 'ntors!”.

[36] *Gazeta de Duminecă*, VII, nr. 11/1910, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

PĂSTORI ȘI TURME PRIN PUNCTUL DE VAMĂ DIN POIANA MĂRULUI, JUDEȚUL BRAȘOV (1850-1855)

ALEXANDRU BUCUR[1]

SHEPHERDS AND FLOCKS REGISTERED AT POIANA MĂRULUI, BRAȘOV CUSTOM (1850-1855)

ABSTRACT

In shepherds' world transhumance was a necessity. Papers on this subject have many gaps and the documents from archives offer valuable information on shepherds' routes, flocks and animals' number. Sibiu archive contains documents concerning the areas where the flocks were taken, sometimes hundreds of miles away from home. Our paper presents localities of origin, the shepherds' names and the number of animals that passed through custom houses. These localities were: Galeș, Săliște, Sâmbăta de Sus, Ludișor, Drăguș, Bicaz, Gheorgheni (Translated by Sultana Veronica Avram).

Keywords: shepherd, flock, custom, Poiana Mărului, Galeș, Săliște, Sâmbăta de Sus, Ludișor, Drăguș, Bicaz, Gheorgheni.

Printre documentele aflate la arhivele sibiene am descoperit trei dosare care se referă la trecerile prin punctele de vamă din sudul Transilvaniei (Duși, Turnu Roșu și Poiana Mărului). Acestea se găsesc în Fondul *Magistrat, Domeniul celor 7 juzi. Registre*[2] (**Fig. 1**). Din păcate, în fișa de cercetare a acestora figurează doar numele cercetătorului care a realizat numerotarea lor – Viorica Mureșan –, și anul 2003. Acest fapt ne-a trezit interesul de a le fotografia, pentru a le cerceta mai târziu și a le fructifica. Iată că a venit momentul să le facem cunoscute publicului. Vom începe cu trecerile prin vama Poiana Mărului, din județul Brașov.

Documentul poartă numărul 8, are pe foaia de titlu explicația ”1850-55. Evidențe ale păstorilor din comunele Galiș, Săliște, Sâmbăta de sus, Ludișor, Drăguș, Bicaz, Murgeu-Sânmiclăuș[3], care au trecut cu animalele prin punctul de vamă Poiana-Mărului în Moldova” (**Fig. 2**) și conține 9 (nouă) file. Dosarul se intitulează ”Pascuation-Protocoll y Ausweis des föniglich Siebenbürgischer Zolltamtes Almásmezó für die Militair Jahre 1850 in 1855, adică

[1] Doctor în istorie – Sibiu; e-mail: albucur61@gmail.com.

[2] Citat în continuare, SJANSB, F*M, D 7 J, R*.

[3] Interpretare eronată pentru Gheorgheni.

https://biblioteca-digitala.ro

”Dovadă privind păşunatul, eliberată de Oficiul vamal regal transilvănean Almasmezo (Poiana Mărului-n.m.) pentru anii militari 1850-1855”. Cu creion maro sunt trecute, pe trei coloane, localitățile din care proveneau păstorii care au accesat vama (**Fig. 3**): coloana 1 - Galeș (Galis, Gales, Galiss, Galés[4]), 2. Săliște (Szeliste, Szelistie), ambele din județul Sibiu; coloana 2 - Sâmbăta de Sus (Ober Szombatz, Ober Szomboth), Ludișor (Ludisor), Drăguș (Dragus, Dragũs, Dragos), Voivodenii Mari (Gross Woivodeny, Groos Woiwodeny), azi Voivodeni, toate din județul Brașov; coloana 3 - Bicaz (Gyergyo Békás, Gyo Bekas, Gyo Bekos) din județul Neamț și Gheorgheni (Gyergyo Szi Michlos, Gyo Szt Miklos)[5], județul Harghita.

La sfârșitul tabelului este atașată o filă (**Fig. 4**) în care se specifică faptul că în urma cererii adresate de Oficiul cercual privind inventarierea taxelor restante de otlac, oficiul secundar vamal din Poiana Mărului răspunde că nu deţine dovezi concludente pentru anii 1845-1849 întrucât protocoalele privind păşunatul au dispărut din cauza insurgenţilor, care au acționat în zonă în anii 1848-1849. Întrucât cele mai multe dintre convenţii provin din zona Orlatului, au fost trimise Oficiului cercual Miercurea (azi Miercurea Sibiului). Documentul a fost întocmit la 21 iunie 1860 de către un locotenent[6].

Tabelul cuprinde mai multe rubrici principale (6), care au un număr variabil de rubrici secundare (**Fig. 5**), unele împărțite în subrubrici. Subliniem faptul că, înainte de prima rubrică principală, s-a specificat – pe marginea stângă a tabelului –, numărul curent. Iar la rubrica a cincea principală, între rubricile secundare doi și trei, s-a notat anul în care păstorul a mai trecut prin punctul vamal. Mai menționăm că în interiorul documentului unele rubrici și subrubricile au fost modificate prin înscriere cu tuș negru peste tipăritura originală (**Fig. 6**). Documentul a fost definitivat la data de 17 ami 1860, de către Josef Radl, așa cum rezultă din însemnarea realizată la finele acestuia (**Fig. 7**, **8**)[7].

Prima rubrică principală se referă la *Nomerus/Datum Expedition auf die Zseide*, (”Nr. şi data expediţiilor/ieşirilor la păşune”) şi are două subrubrici: una cu numărul ieșirilor, cealaltă cu data la care s-a ieșit din vamă. A doua rubrică principală se referă la *Namen/Der Hirten und Bich Csigenthümer Stand der Lebstern* (”Numele şi domiciliul ciobanilor şi al proprietarilor, starea celor din urmă”). Are două subrubrici: în prima au fost trecute numele și prenumele păstorilor; în a doua s-a trecut localitatea unde domiciliau aceștia. A treia rubrică principală, ”Instituţia care a emis paşaportul/permisul

[4] La fiecare localitate vom trece, între paranteze, denumirile cu care a fost specificată în documente.

[5] În maghiară Gyergyószentmiklós, în traducere Sânnicolau Gurghiului sau Giurgeu-Sânmiclăuș.

[6] SJANSB, F*M, D 7 J, R*, F 9f.

[7] *Ibidem*, F 8f.

https://biblioteca-digitala.ro

de păşunat şi data eliberării acestuia”, a rămas mereu necompletată. A patra rubrică principală se referă la ”ţara, zona şi durata păşunii alese” şi cuprinde două subrubrici. Are consemnată doar zona de păşunat, Iași (Jasy, Jasi).

Urmează ”Felul şi numărul animalelor”, care reprezintă, așa cum era de așteptat, cea mai complexă rubrică principală, a cincea. Ea are, la început, șapte rubrici secundare[8], împărțite la rândul lor în subrubrici, conform cerințelor epocii. Apoi, în cuprinsul documentului, numărul acestora ajunge uneori la 10. Noi vom trata opt dintre ele. Prima rubrică secundară se referă la ”Cornute” şi cuprinde patru subrubrici: 1. Tauri şi boi; 2. Tineret de 2 şi 3 ani; 3. Vaci şi vaci gestante; 4. Viţei. A doua rubrică secundară se referă la ”Porcine” și are trei subrubrici: 1. Vieri şi castraţi; 2. Scroafe; 3. Purcei. Specificăm faptul că aceasta a fost modificată cu tuș negru, pe prima filă fiind trecuți ”Caii”, astfel: 1. Armăsari; 2. Iepe; 3. Mânji. Rubrica a treia secundară se referă la ”Cabaline” și are trei subrubrici: 1. Armăsari şi armăsari castraţi; 2. Iepe; 3. Mânji. A patra rubrică secundară este destinată pentru ”Catâri” și are două subrubrici: 1. Femele; 2. Masculi. Rubrica a cincea secundară se referă la ”Măgari” și cuprinde același tip de subrubrici ca și anterioara. Cea de-a șasea rubrică secundară este destinată pentru ”Oi” și are trei subrubrici: 1. Berbeci şi castraţi (batali); 2. Oi; 3. Miei. A șaptea rubrică secundară se referă la ”Capre” și are tot trei subrubrici: 1. Ţapi; 2. Capre; 3. Iezi. A opta rubrică secundară cuprinde ”Oi” și are două subrubrici: 1. Tunse; 2. Netunse[9]. A patra și a opta[10] rubrică secundară nu au fost completate niciodată, de aceea le-am eliminat din anexe. Rubrica a șasea principală, ”Observații”, nu a mai fost tipărită de la fila 5 și a fost adăugată cu tuș negru. În aceasta au fost trecute doar două mențiuni referitoare la proprietarii de oi care nu și-au reînnoit permisul de pășunat: unul a fost Gligor Poșa din Galeș, care nu mai apare în anii 1852 și 1853 (**Fig. 9**, **10**) din cauză că la 28 septembrie 1851 i-a expirat[11]; la fel este notat și pentru păstorii Ilie Barb și Dumitru Șerb, tot din Galeș, care nu apar în anul 1854 pentru că nu și-au reînnoit cota de pășunat, de la nr. 36 și 37, din 3 octombrie 1853 (**Fig. 11**, **12**)[12].

Mod de lucru. Am reprodus, în **Anexa 1**, datele din document (numele păstorilor și ale localităților din care provin), așa cum sunt notate în original. Am actualizat numele localităților din document – în celelalte anexe –, pe care le-am înșirat în ordinea gradului de participare la transhumanță. Apoi, în toate anexele, la efectivele de animale am trecut doar totalul acestora – din aceeași specie –, nu pe categorii, pentru a ușura parcurgerea materialului. Am inserat

[8] Pe F 1r-2f până la 3r-4f. Apoi, la F 4r-5f are nouă; între 5r-8f are 10.

[9] Mulțumesc și pe această cale doamnei Gudrun-Liane Ittu, din Sibiu, pentru prețiosul ajutor acordat în traducerea documentelor.

[10] La unele pagini a noua, la altele a zecea.

[11] SJANSB, F*M, D 7 J, R,* F 4r-5f, nr. crt. 56 și 57.

[12] *Ibidem*, F 5r-6f, nr. crt. 85 și 86/1853.

https://biblioteca-digitala.ro

în plus, în **Anexa 1**, la sfârşitul fiecărui an, totalul animalelor trecute prin vamă, pentru a uşura corelarea cu celelalte anexe. În **Anexa 2** am inserat totalul turmelor, păstorilor și animalelor, pe ani, localități și categorii de animale, iar în **Anexa 3** am trecut totalul de turme, păstori și animale, pe localități și ani, în ordinea descrescătoare a numărului de oi trecute prin vamă. Prin aceasta am realizat și clasamentul trecerilor. Numărul turmelor este mai mic decât cel al păstorilor din cauză că la trei dintre acestea erau câte doi păstori: una în 27 septembrie 1853 și celelalte două în 24 septembrie 1855[13].

Dintre păstorii care au fost consecvenți, enumerăm pe următorii: Vasile Barb (1850-1855)[14]; Gavrilă Bunea (1850, 1852-1855)[15]; Ilie Barb (1850-1854)[16]; Avram Slav (1851-1855)[17]; Lazăr Slav (1852-1855)[18], toți din Galeș. Din Săliște au fost următorii: Nicolae Rățoi (1850-1855)[19] și Ioan Șerb (1850; 1852-1855)[20]; din Sâmbăta de Sus: Simion Smădu (1852-1855)[21], Ioan Pârva (1850-1852)[22]; din Drăguș, Vasile Făgăraș (1854-1855)[23], iar din Gheorgheni, Ștefan Lazăr (1850-1851)[24].

Printre păstori am descoperit și două băcițe. Prima, Ana Vasile Rodean (probabil soția lui Vasile Rodean[25], păstor și el), era din Galeș și a apărut în anul 1850, cu o turmă de 87 de oi și un cal. În 1853 turma sa avea 156 oi, iar în 1854 doar 127[26]. Cea de-a doua, Marina Gavrilă Mare, era din Săliște și avea în 1855 o turmă cu 560 oi, însoțită de doi cai și un măgar[27].

---

[13] *Ibidem*, F 5r, nr. crt. 75/1853 și F 6r, nr. crt. 112 și 113/1855.
[14] *Ibidem, R,* F 1r-2f, nr. crt. 14/1850; F2r-3f , nr. crt. 31/1851; F 4r-5f, nr. crt. 52/1852; F 5r-6f, nr. crt. 82/1853; F 6r-7f, nr. crt. 103/1854; F 7r-8f, nr. crt. 124/1855.
[15] *Ibidem*, F 1r-2f, nr. crt. 2/1850; F 3r-4f, nr. crt. 43/1852; F 4r-5f, nr. crt. 66/1853; F 5r-6f, nr. crt. 87/1854; F 6r-7f, nr. crt. 111/1855.
[16] *Ibidem*, F 1r-2f, nr. crt. 6/1850; F 2r-3f, nr. crt. 30/1851; F 4r-5f, nr. crt. 52/1852; F 5r-6f, nr. crt. 81/1853 și nr. crt. 85/1854.
[17] *Ibidem*, F 2r-3f, nr. crt. 24/1851; F 3r-4f, nr. crt. 46/1852; F 5r-6f, nr. crt. 77/1853; F 6r-7f, nr. crt. 111/1854 și 107/1855.
[18] *Ibidem*, F 1r-2f, nr. crt. 2/1850; F 3r-4f, nr. crt. 43/1852; F 4r-5f, nr. crt. 66/1853; F 5r-6f, nr. crt. 87/1854; F 6r-7f, nr. crt. 111/1855.
[19] *Ibidem*, F 1r-2f, nr. crt. 11/1850; F 2r-3f, nr. crt. 16/1851; F 4r-5f, nr. crt. 53/1852; F 5r-6f, nr. crt. 72/1853 și 92/1854; F 7r-8f, nr. crt. 118/1855.
[20] *Ibidem*, F 2r-3f, nr. crt. 16/1850; F 4r-5f, nr. crt. 55/1852; F 5r-6f, nr. crt. 83/1853; F 6r-7f, nr. crt. 1047/1854; F 7r-8f, nr. crt. 119/1855.
[21] *Ibidem*, F 3r-4f, nr. crt. 36/1852; F 4r-5f, nr. crt. 61/1853; F 5r-6f, nr. crt. 90/1854; F 7r-8f, nr. crt. 120/1855.
[22] *Ibidem*, F 1r-2f, nr. crt. 8/1850; F 2r-3f, nr. crt. 20/1851; F 3r-4f, nr. crt. 37/1852.
[23] *Ibidem*, F 5r-6f, nr. crt. 89/1854; F 6r-7f, nr. crt. 112/1855.
[24] *Ibidem*, F 1r-2f, nr. crt. 15 și 19/1850.
[25] *Ibidem*, F 1r-2f, nr. crt. 12/1850; F 3r-4f, nr. crt. 50/1851.
[26] *Ibidem*, F 2r-3f, nr. crt. 27/1851; F 5r-6f, nr. crt. 80/1853; F 6r-7f, nr. crt. 102/1854.
[27] *Ibidem*, F 7r-8f, nr. crt. 133/1855.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe ani, vom consemna cea mai mare și cea mai mică turmă care au trecut prin vamă, vom specifica păstorul, dar şi localitatea de proveniență. În anul 1850, cea mai mare turmă a fost de 1.518 oi, însoțită de 17 cai și doi măgari. Păstorul se numea Gavrilă Bunea, era din Galeş şi a trecut prin vamă la data de 18 mai[28]. Cea mai mică turmă număra 86 de oi, păstorul era Vasile Rodean, tot din Galeş, care a trecut prin vamă la data de 27 septembrie[29].

În anul 1851, cea mai mare turmă a fost de 1.276 oi, cu 36 cai. Păstorul se numea Matei Dumitru Popa, era din Bicaz și a trecut prin vamă la data de 18 iunie[30]. Cea mai mică turmă număra 65 de oi, păstorul era Avram Prundean din Galeş, care a trecut prin vamă la data de 28 septembrie[31]. Cea mai mare turmă din anul 1852 avea 1.268 oi, alături de 32 cai și doi măgari. Păstorul acesteia era Dumitru Răchițan, tot din Galeş, și a trecut prin vamă la data de 1 octombrie. Cea mai mică turmă număra 78 de oi, păstorul era același Avram Prundean (din 1851), din Galeş, care a trecut prin vamă la aceeași dată ca anteriorul[32].

În anul 1853, cea mai mare turmă a fost de 1.434 oi, cu 40 cai și un măgar. Păstorul se numea Ioan Poiană, era din Galeş și a trecut prin vamă la data de 23 septembrie[33]. Cea mai mică turmă număra 78 de oi, cu un cal și 50 de porci, păstorul era Gligor Poșa, tot din Galeş, care a trecut prin vamă la data de 27 septembrie[34].

Cea mai mare turmă din anul 1854 număra 1.651 oi, 29 de cai și doi măgari. Păstorul acesteia era Dumitru Răchițan (același din 1852), din Galeş, și a trecut prin vamă la data de 27 septembrie[35]. Cea mai mică turmă număra 96 de oi, alături de trei cai, păstorul era Ioan Șerb, de data aceasta din Săliște, care a trecut prin vamă la 1 noiembrie[36].

În ultimul an care este consemnat în document, 1855, cea mai mare turmă a avut 1.530 oi, cu 26 cai și un măgar. Aparținea lui Nicolae Bârsan din Galeş și a trecut prin vamă la 21 septembrie[37]. Turma cea mai mică avea doar 46 de ovine. Păstorul se numea Nica Drăgușin, originar din Săliște. A trecut prin vamă la data de 25 septembrie[38].

---

[28] *Ibidem*, F1r-2f, nr. crt. 2/1850.
[29] *Ibidem*, F 1r-2f, nr. crt. 12/1850.
[30] *Ibidem*, F2r-3f, nr. crt. 18/1851.
[31] *Ibidem*, F 2r-3f, nr. crt. 26/1851.
[32] *Ibidem*, F 3r-4f, nr. crt. 44 și 49/1852.
[33] *Ibidem*, F 5r-6f, nr. crt. 74/1853.
[34] *Ibidem*, F 5r-6f, nr. crt. 57/1853.
[35] *Ibidem*, F 6r-7f, nr. crt. 98/1854.
[36] *Ibidem*, F 6r-7f, nr. crt. 104/1854.
[37] *Ibidem*, F 6r-7f, nr. crt. 109/1855.
[38] *Ibidem*, F 7r-8f, nr. crt. 121/1855.

https://biblioteca-digitala.ro

Transhumanța, prin punctul de vamă de la Poiana Mărului, a fost de mai mică amploare, la ea participând păstori din Mărginimea Sibiului (Galeș și Săliște), din Țara Făgărașului (Sâmbăta de Sus, Drăguș și Ludișor), dar și din alte localități (Bicaz și Gheorgheni). Turmele au fost de mărime medie. Pe primul loc s-a situat, incontestabil, localitatea Galeș, cu un număr de 51.344 oi, urmată – la mare distanță –, de localitatea Sâmbăta de Sus, cu 9.376 oi.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Coperta inventarului nr. 20.

Fig. 2 – Coperta dosarului nr. 8, cu descrierea pe scurt a conținutului (SJANSB, F*M, D 7 J,* R, nr. 8).

Fig. 3 – Fila 1f a documentului, cu numele localităților trecute în dosar.

Fig. 4 – Fila 9f a documentului, cu explicația referitoare la distrugerea evidențelor din perioada 1845-1850.

Fig. 5 – Împărțirea documentului în rubrici principale, secundare și subrubrici (SJANSB, F*M, D 7 J,* R, F 1r-2f).

Fig. 6 – Altă împărțire a documentului în rubrici principale, secundare și subrubrici (SJANSB, F*M, D 7 J,* R, F 6r-7f).

Fig. 7-8 – Însemnarea de la sfârșitul documentului, realizată de Josef Radl la 17 mai 1860 (SJANSB, F*M, D 7 J,* R, F 8f).

Fig. 9-10 – Însemnarea referitoare la neplata cotei de pășunat pentru anii 1852 și 1853 (SJANSB, F*M, D 7 J,* R, F 5f).

Fig. 11-12 – Însemnarea referitoare la neplata cotei de pășunat pentru anul 1854 (SJANSB, F*M, D 7 J,* R, F 6f).

Fig. 13 – Fragment din transhumanța anului militar 1851, 9f (SJANSB, F*M, D 7 J,* R, F 2r-3f).

Fig. 14 – Fragment din transhumanța de sfârșit a anului militar 1854 și începutul lui 1855 (SJANSB, F*M, D 7 J,* R, F 6r-7f).

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA 1. LISTA CU PĂSTORI ȘI ANIMALE

AN/ NR. CRT.	NR. TRECERI	DATA	NUMELE PĂSTORULUI	LOCALITATEA	BOVINE	CAI	MĂGARI	OI	CAPRE	PORCI	OBS.
0	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**
1850											**F 1r-2f**
1	1	18/5 850	Dioniszie Zgure	Gales	-	2	1	305	-	-	
2	2	,, ,,	Gavrile Bunye	,,	-	17	2	1518	-	-	
3	3	20/5 850	Zachiŭ Komsa	Ober Szomboth	-	-	-	105	-	-	
4	4	20/5 850	Juon Pŭrvu	,,	-	37	1	1229	-	-	
5	7	18/6 850	Mathei Dumitrŭ Poppu	Gyo Bekas	-	36	-	1276	-	-	
6	12	28/7 850	Jllie Barbŭ	Gales	-	7	1	366	36	-	
7	20	25/9 850	Juon Rekitzan	,,	-	28	1	1242	-	-	
8	21	26/9 850	Juon Purva	Ober Szomboth	-	38	1	969	-	-	
9	22	27/9 850	Awram Szlav	Gales	-	30	1	748	5	-	
10	23	27/9 850	Jszaie Stenille	,,	-	20	1	678	-	-	
11	24	27/9 850	Nikolae Retsoi	Szelistie	-	2	-	273	-	-	
12	25	27/9 850	Wassilie Rodian	Gales	-	-	-	86	-	-	
13	31	1/10 850	Jllie Barb	,,	-	4	1	216	8	-	
14	32	1/10 850	Wassillie Barb	,,	-	1	-	122	20	-	
15	33	25/10 850	Stephan Lazar	Gyo Szt Miklos	-	5	-	282	-	-	
TOTAL 1850					**-**	**227**	**10**	**9.415**	**69**	**-**	
1851											**F 2r-3f**
16	1	3/12/850	Nicŏlae Reszoi	Szelistie	-	-	-	293	-	-	
17	2	3/12/850	Juon Szierb	,,	-	-	-	307	-	-	
18	7	18/6/850	Matheÿ Dumitrŭ Poppa	Gyo Bekas	-	36	-	1276	-	-	
19	33	25/10/850	Stefan Lazar	Gyo Szt Miklos	-	5	-	282	-	-	
20	7	20/9/1851	Juon Purwa	Ober Szomboth	-	46	1	1199	-	-	
21	8	20/9/851	Nika Dragŭsan	,,	-	2	-	85	1	-	
22	9	25/9/851	Juon Rekitzan	Gales	-	30	2	1248	-	-	
23	10	28/9/851	Dumitrŭ Dragomir	,,	-	17	2	1054	-	-	
24	11	28/9/851	Abracham Slav	,,	-	26	1	843	-	-	

https://biblioteca-digitala.ro

25	12	28/9 851	Dan Mikloes	„	-	3	-	84	-	-	
26	13	28/9 851	Abraham Prondian	„	-	-	-	65	-	-	
27	14	28/9 851	Anna Wassilie Rhodian	„	-	1	-	87	-	-	
28	15	28/9 851	Gligor Possa	„	-	1	-	128	-	-	
29	16	28/9 851	Juon Lŭpia	„	--	-	-	70	-	-	
30	19	1/10 1851	Jllie Barb	„	-	7	1	330	8	-	
31	20	1/10 851	Wassilie Barb	„	-	1	-	139	29	-	
32	21	4/10 851	Petrŭ Betsille	Szelistie	-	10	-	354	-	-	
33	22	4/10 1851	Bükür Poppa	Szelistie	-	25	1	755	-	-	**F 3r-4f**
34	23	851	Juon Moiszi fetŭ	Ludisor	-	1	-	404	-	-	
35	24	4/10 1851	Opre Stefle	Szelistie	-	-	-	161	-	-	
TOTAL 1851					**-**	**212**	**8**	**9.164**	**38**	**-**	
1852											
36	1	25/9 852	Simeon Szmedŭ	Ober Szomboth	-	1	-	142	-	-	
37	2	27/9 852	Juon Purva	„	-	38	-	1205	-	-	
38	3	„ „ „	Matei Kosokar	„	-	5	-	205	-	-	
39	4	29/9 852	Juon Pojana	Gales	-	29	2	955	-	-	
40	5	29/9 852	Demeter Pojana	„	-	16	1	1062	-	-	
41	6	29/9 852	Dumitrŭ Dragomir	„	-	19	2	1050	-	-	
42	7	29/9 852	Juon Muntÿan	„	-	19	1	773	-	-	
43	8	29/9 852	Gavriel Bunÿa	„	-	11	1	915	-	-	
44	13	1/10 852	Demeter Rekizan	„	-	32	2	1268	-	-	
45	14	1/10 852	Daniel Rekizan	„	-	19	1	1092	-	-	
46	15	1/10 852	Abraham Slaw	„	-	19	1	469	-	-	
47	16	1/10 852	Lazar Slaw	„	-	11	-	436	-	-	
48	17	1/10 852	Dan Miklos	„	-	3	-	96	-	-	
49	18	1/10 1852	Abraham Prundian	„	-	-	-	78	-	-	
50	19	1/10 1852	Wassilie Rhodian	„	-	-	-	137	-	-	
51	20	2/10 1852	Jllie Barb	Gales	-	9	1	367	-	-	**F 4r-5f**
52	21	2/10 1852	Wassilie Barb	„	-	-	-	186	21	-	
53	22	4/10 1852	Nicolaÿ Ressoÿ	„	-	2	-	288	-	-	
54	23	4/10 1852	Georg Petrar	„	-	5	-	280	-	-	
55	24	4/10 1852	Juon Szérb	„	-	7	-	341	-	-	

https://biblioteca-digitala.ro

56	15	28/9 851	Gligor Possa	,,	-	1	-	78	-	50	
TOTAL 1852					**-**	**246**	**13**	**11.423**	**21**	**50**	
1853											
57	15	23/9 851	Gligor Possa	Gales	-	1	-	78	-	50	
58	1	21/6 853	Amera Jmre	Gyo Szt Miklos	21	-	-	-	-	-	
59	7	23/7 853	Amera Jmre	,,	13	-	-	-	-	-	
60	13	1/9 853	Amera Jmre	,,	17	-	-	-	-	-	
61	14	29/9 853	Simion Smedŭ	Ober Szomboth	-	2	-	179	-	-	
62	15	29/9 853	Dumitrŭ Dragomir	Gales	-	7	1	500	-	-	
63	16	22/9 853	Dumitrŭ Tÿrhenÿe	,,	-	9	1	626	-	-	
64	17	23/9 853	Mathei Puscoŭ	Ober Szomboth	-	23	2	1330	-	-	
65	18	23/9 853	Jordan Moga	Groos Woiwodeny	-	4	2	781	-	-	
66	19	24/9 853	Gawrile Bunÿa	Gales	-	12	1	782	-	-	
67	20	24/9 853	Matheÿ Kosokar Fogaras	Dragŭs	-	4	-	205	-	-	
68	21	24/10 853	Dumitrŭ Pojane	Gales	-	23	1	1222	-	-	
69	22	,, ,, ,,	Nistor Rekitzan	,,	-	21	2	1134	-	-	
70	23	24/9 853	Juon Lupia	,,	-	19	1	800	-	-	
71	24	24/9 853	Dumitrŭ Rekitzan	Gales	-	32	1	1389	-	-	**F 5r-6f**
72	25	26/9 853	Nicŏlay Rossoÿ	Szelistie	-	3	-	282	-	-	
73	26	26/9 853	George Petrar	Gales	-	7	-	296	-	-	
74	27	27/9 853	Juon Pojana	,,	-	40	1	1434	-	-	
75	28	29/9 853	Gavrille Nyag sen Georg Markŭ	,, ,,	-	27	1	1215	-	-	
76	31	1/10 1853	Dan Miklos	,,	-	3	-	97	-	-	
77	32	3/10 853	Abraham Slawu	,,	-	22	1	543	-	-	
78	33	3/10 1853	Lazar Slaw	,,	-	12	-	454	-	-	
79	34	3/10 853	Abraham Prundian	Szelistie	-	-	-	93	-	-	
80	35	3/10 1853	Anna Wassÿlie Rodian	Gales	-	-	-	156	-	-	
81	36	3/10 853	Jllie Barb	,,	-	9	1	449	-	-	
82	37	3/10 853	Wassilÿe Barb	,,	-	-	-	230	-	-	
83	38	3/10 853	Juon Szirb	Szelistie	-	4	-	207	-	-	

https://biblioteca-digitala.ro

84	39	3/10 853	Dŭmitrŭ Szirb	,,	-	3	-	205	-	-	
TOTAL 1853					**51**	**287**	**16**	**14.687**	**-**	**50**	
1854											
85	36	3/10 853	Jllie Barb	Galis	-	9	1	449	-	-	
86	39	3/10 853	Dumitrŭ Szirb	,,	-	3	-	185	-	-	
87	1	22/9 854	Gawrille Bunÿa	,,	-	15	1	700	-	-	
88	2	22/9 854	Juon Josif	,,	-	4	1	353	-	-	
89	3	22/9 854	Wassilie Kosokar Fogaros	Dragos	-	5	-	1193	-	-	
90	4	22/9 854	Simion Szemedŭ	Ober Szomboth	-	2	-	186	-	-	
91	5	22/9 854	Mathe Purvŭ	,,	-	18	1	852	-	-	
92	6	22/9 854	Nicŏlaÿ Ressoÿ	Szelistie	-	3	-	165	-	-	
93	7	24/9 854	Szawŭ Markŭ	Galis	-	7	1	521	-	-	**F 6r-7f**
94	8	24/9 854	Dumitrŭ Pojane	,,	-	23	2	1107	-	-	
95	9	24/9 854	Nistor Rekitzan	,,	-	17	2	878	-	-	
96	10	25/9 854	Dumitrŭ Dragomir	,,	-	7	1	798	-	-	
97	11	25/9 854	Nicolaÿ Timpinar	,,	-	26	1	952	-	-	
98	12	27/9 854	Dumitrŭ Rekizan	,,	-	29	2	1651	-	-	
99	13	28/9 854	Dan Rekitzan	,,	-	24	1	833	-	-	
100	14	1/10 854	Abraham Slaw	,,	-	28	1	490	-	-	
101	15	1/10 854	Lazar Slaw	,,	-	13	-	369	-	-	
102	16	1/10 854	Anna Wassilie Rodian	,,	-	-	-	127	-	-	
103	17	1/10 854	Wassilie Barb	Szelistie	-	-	-	186	-	-	
104	18	1/10 854	Juon Szirb	,,	-	3	-	96	-	-	
TOTAL 1854					**-**	**236**	**15**	**12.091**	**-**	**-**	
1855											
105	1	14/11 854	Juon Gaine	Szelistie	-	-	-	109	25	6	
106	2	16/2 855	Gawrille Batille	Gyo Doano	-	10	-	148	2	-	
107	3	25/7 855	Abraham Slaw	Galis	-	1	-	-	-	-	
108	4	21/9 855	Bŭkŭr Stenille	,,	-	14	2	1088	-	-	
109	5	21/9 855	Nicŏlaw Barsan	,,	-	26	1	1530	-	-	
110	6	23/9 855	Dumitrŭ Pojane	,,	-	26	1	1315	-	-	
111	7	23/9 855	Juon Stantzŭ	,,	-	33	3	1058	-	-	

https://biblioteca-digitala.ro

			Gawrille Bunÿa	,,							
112	8	24/9 855	Wassilÿe Fogarasch	Dragus	-	22	1	1226	-	-	
113	9	24/9 855	Dumitrŭ Terhenya Nekifor Floasch	Galies ,,	-	26	1	1240	-	-	
114	10	24/9 855	Juon Dioniszi Floasch	Galés	-	45	2	1212	-	-	**F 7r-8f**
115	11	25/9 855	Dumitrŭ Rekitzan	,,	-	34	1	1417	-	-	
116	12	21/9 855	Nistor Rekitzan	,,	-	29	-	1217	-	-	
117	13	25/9 855	Mathe Pŭrivu	Ober Szomboth	-	13	1	1690	-	-	
118	14	25/9 855	Nikŏlay Ressoÿ	Szelistie	-	2	-	150	-	-	
119	15	25/9 855	Juon Szirb	,,	-	3	-	211	-	-	
120	16	25/9 855	Simion Smedŭ	,,	-	-	-	74	-	-	
121	17	25/9 855	Nikă Dragusian	,,	-	-	-	46	-	-	
122	18	25/9 855	Abraham Slaw	Galis	-	18	1	410	-	-	
123	19	26/9 855	Lazar Slaw	,,	-	14	-	337	-	-	
124	20	26/9 855	Wassilÿe Barb	,,	-	-	-	232	-	-	
125	21	26/9 855	Gyorgye Petrariŭ	,,	-	9	-	270	-	-	
126	22	28/9 855	Dan Juon Dritian	Szelistie	-	13	-	-	-	-	
127	29	28/9 855	Dumitrŭ Stefle	,,	-	3	-	299	-	-	
128	24	28/9 855	Juon Kirca	,,	-	2	-	62	-	-	
129	25	28/9 855	Nicŏlaÿ Kirka	,,	-	-	-	81	-	-	
130	26	28/9 855	Dumitrŭ Kirka	,,	-	3	1	245	-	-	
131	27	1/10 855	Jurka Gitean	,,	-	4	-	64	-	-	
132	28	1/10 855	Juon Stirets	,,	-	17	1	290	-	-	
133	29	1/10 855	Marina Gawrille Mare	,,	-	2	1	560	-	-	
TOTAL 1855					**-**	**369**	**17**	**16.581**	**27**	**6**	
TOTAL GENERAL					**51**	**1.577**	**79**	**73.361**	**155**	**106**	

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA 2. TOTALUL TURMELOR, PĂSTORILOR ŞI ANIMALELOR, PE ANI, LOCALITĂȚI ŞI CATEGORII DE ANIMALE

AN/ NR. CRT.	LOCALITATEA	NUMĂR		ANIMALE (CAPETE)					
		TURME	PĂSTORI	BOVINE	CAI	MĂGARI	OI	CAPRE	PORCI
0	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**
1850									
1	Galeș	9	9	-	109	8	5.281	69	-
2	Bicaz	1	1		36	-	1.276	-	-
3	Gheorghieni	1	1	-	5	-	282	-	-
4	Sâmbăta de Sus	3	3	-	75	2	2.303	-	-
5	Săliște	1	1	-	2	-	273	-	-
	TOTAL 1850	**15**	**15**	**-**	**227**	**10**	**9.415**	**69**	**-**
1851									
1	Galeș	10	10	-	87	6	4.048	37	-
2	Bicaz	1	1	-	36	-	1.276	-	-
3	Gheorghieni	1	1	-	5	-	282	-	-
4	Ludișor	1	1	-	1	-	404	-	-
5	Sâmbăta de Sus	2	2	-	48	1	1.284	1	-
6	Săliște	5	5	-	35	1	1.870	-	-
	TOTAL 1851	**20**	**20**	**-**	**212**	**8**	**9.164**	**38**	
1852									
	Galeș	18	18	-	202	13	9.871	21	50

https://biblioteca-digitala.ro

	Sâmbăta de Sus	3	3	-	44	-	1.552	-	-
TOTAL 1852		**21**	**21**	**-**	**246**	**13**	**11.423**	**21**	**50**
1853									
1	Drăguș	1	1	-	4	-	205	-	-
2	Galeș	17	18	-	244	12	11.405	-	50
3	Voivodenii Mari	1	1	-	4	2	781	-	-
4	Gheorgheni	3	3	51	-	-	-	-	-
5	Sâmbăta de Sus	2	2	-	25	2	1.509	-	-
6	Săliște	4	4	-	10	-	787	-	-
	TOTAL 1853	**28**	**29**	**51**	**287**	**16**	**14.687**	**-**	**50**
1854									
1	Drăguș	1	1	-	5	-	1.193	-	-
2	Galeș	14	14	-	205	14	9.413	-	-
3	Sâmbăta de Sus	2	2	-	20	1	1.038	-	-
4	Săliște	3	3	-	6	-	447	-	-
TOTAL 1854		**20**	**20**	**-**	**236**	**15**	**12.091**	**-**	**-**
1855									
1	Drăguș	1	1	-	22	1	1.226	-	-
2	Galeș	13	15	-	275	12	11.326	-	-
3	Bicaz	1	1	-	10	-	148	2	-
4	Sâmbăta de Sus	1	1	-	13	1	1.690	-	-
5	Săliște	13	13	-	49	3	2.191	25	6
TOTAL 1855		**29**	**31**	**-**	**369**	**17**	**16.581**	**27**	**6**
TOTAL GENERAL		**133**	**136**	**51**	**1.577**	**79**	**73.361**	**155**	**106**

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA 3. TOTALUL TURMELOR, PĂSTORILOR ȘI ANIMALELOR, PE LOCALITĂȚI ȘI ANI, ÎN ORDINEA DESCRESCĂTOARE A NUMĂRULUI DE OI TRECUTE PRIN VAMĂ

NR. CRT.	LOCALITATEA	ANUL	NUMĂR		ANIMALE (CAPETE)					
			TURME	PĂSTORI	BOVINE	CAI	MĂGARI	OI	CAPRE	PORCI
0	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
1	Galeș	1850	9	9	-	109	8	5.281	69	-
		1851	10	10	-	87	6	4.048	37	-
		1852	18	18	-	202	13	9.871	21	50
		1853	17	18	-	244	12	11.405	-	50
		1854	14	14	-	205	14	9.413	-	-
		1855	13	15	-	275	12	11.326	-	-
		TOTAL	**81**	**84**	**-**	**1.122**	**65**	**51.344**	**127**	**100**
2	Sâmbăta de Sus	**1850**	3	3	-	75	2	2.303	-	-
		1851	2	2	-	48	1	1.284	1	-
		1852	3	3	-	44	-	1.552	-	-
		1853	2	2	-	25	2	1.509	-	-
		1854	2	2	-	20	1	1.038	-	-
		1855	1	1	-	13	1	1.690	-	-
		TOTAL	**13**	**13**	**-**	**225**	**7**	**9.376**	**1**	**-**
3	Săliște	1850	1	1	-	2	-	273	-	-
		1851	5	5	-	35	1	1.870	-	-
		1853	4	4	-	10	-	787	-	-
		1854	3	3	-	6	-	447	-	-
		1855	13	13	-	49	3	2.191	25	6
		TOTAL	**26**	**26**	**-**	**102**	**4**	**5.568**	**25**	**6**

https://biblioteca-digitala.ro

4	Bicaz	1850	1	1	-	36	-	1.276	-	-
		1851	1	1	-	36	-	1.276	-	-
		1855	1	1	-	10	-	148	2	-
		TOTAL	**3**	**3**	**-**	**82**	**-**	**2.720**	**2**	**-**
5	Drăguș	1853	1	1	-	4	-	205	-	-
		1854	1	1	-	5	-	1.193	-	-
		1855	1	1	-	22	1	1.226	-	-
		TOTAL	**3**	**3**	**-**	**31**	**1**	**2.624**	**-**	**-**
6	Voivodenii Mari	1853 **TOTAL**	**1**	**1**	**-**	**4**	**2**	**781**	**-**	**-**
7	Gheorgheni	1850	1	1	-	5	-	282	-	-
		1851	1	1	-	5	-	282	-	-
		1853	3	3	51	-	-	-	-	-
		TOTAL	**5**	**5**	**51**	**10**		**564**	**-**	**-**
8	Ludișor	1851 **TOTAL**	**1**	**1**	**-**	**1**	**-**	**404**	**-**	**-**
TOTAL GENERAL			**133**	**136**	**51**	**1.577**	**79**	**73.361**	**155**	**106**

https://biblioteca-digitala.ro

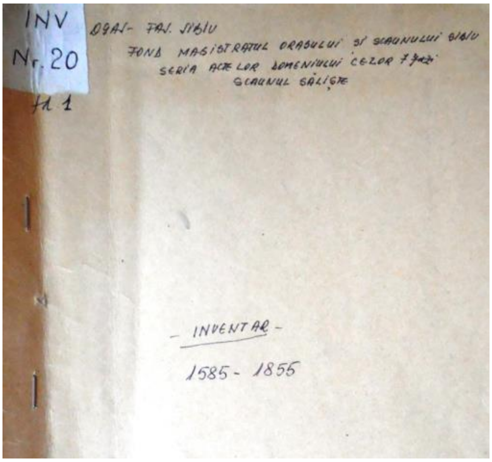

Fig. 1

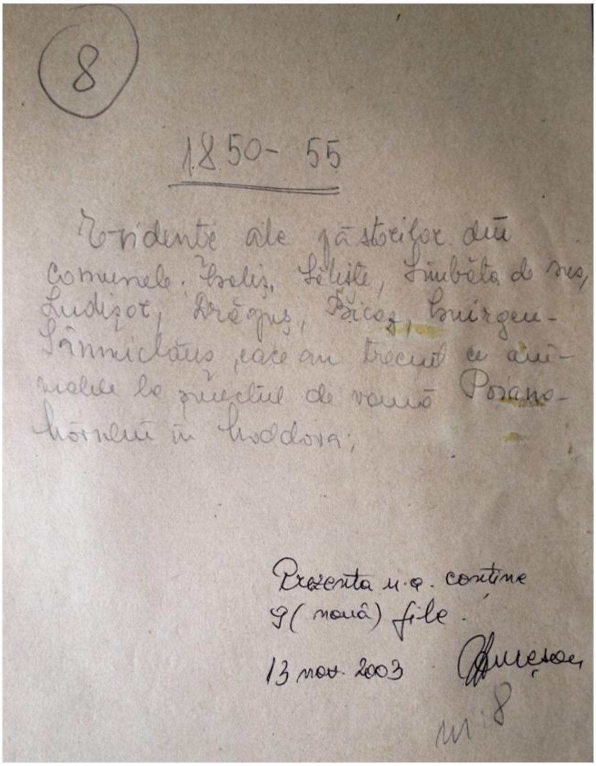

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

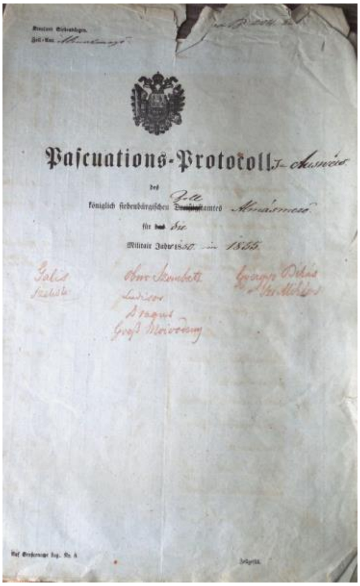

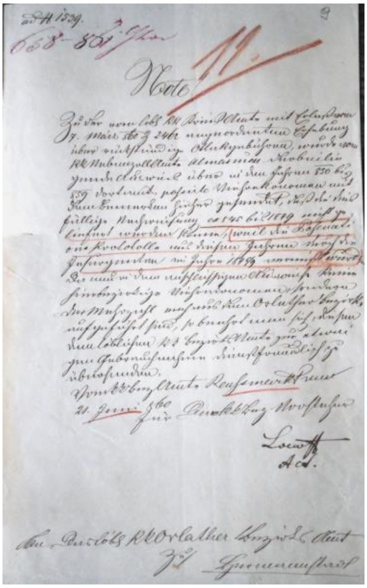

Fig. 3 **Fig. 4**

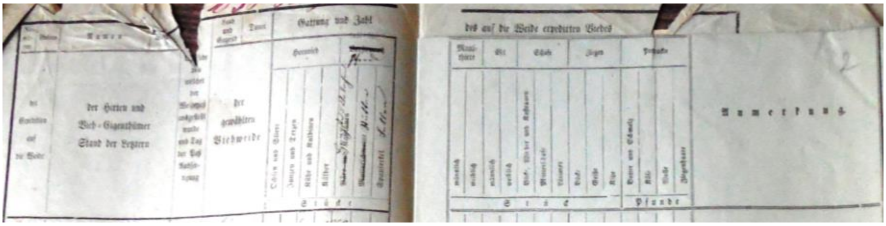

Fig. 5

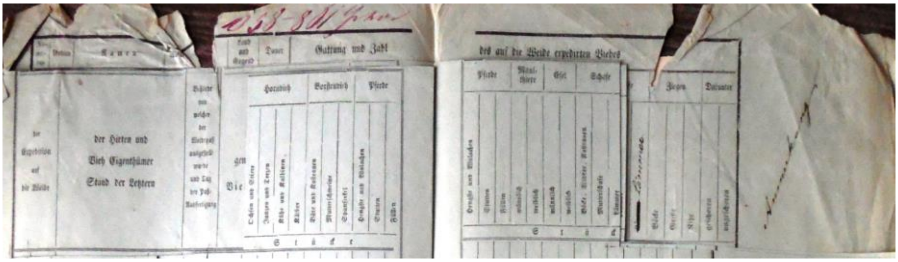

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

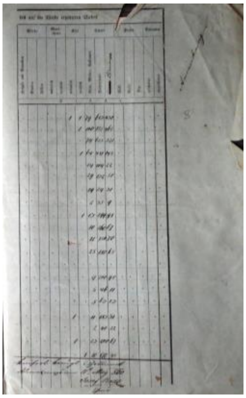

Fig. 7

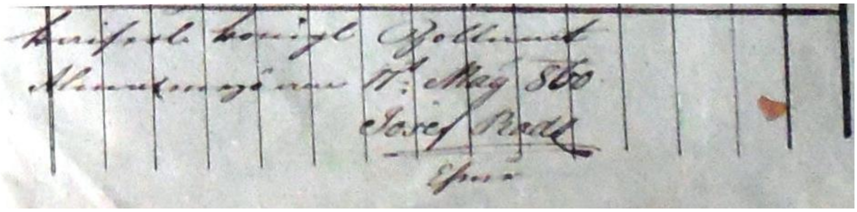

Fig. 8

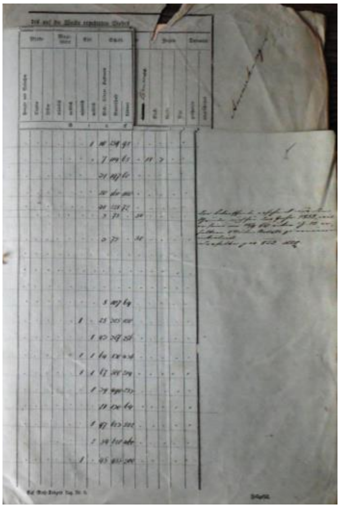

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro

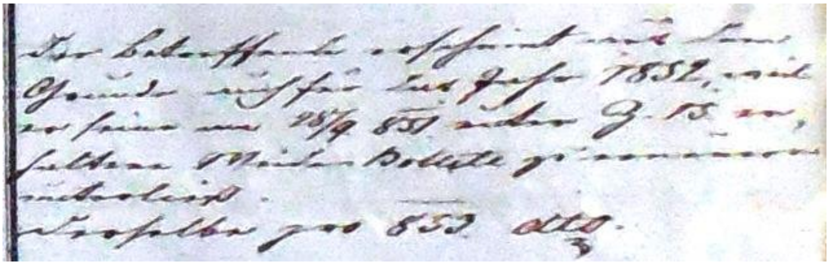

Fig. 10

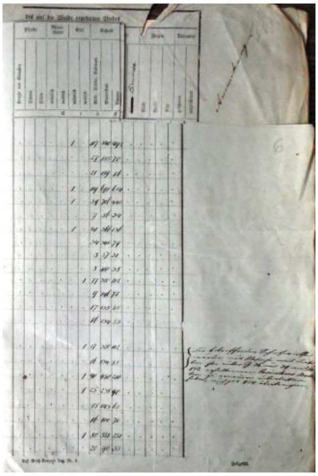

Fig. 11

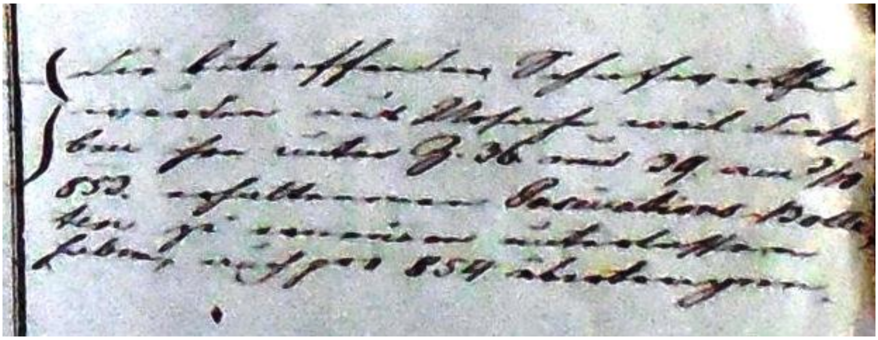

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

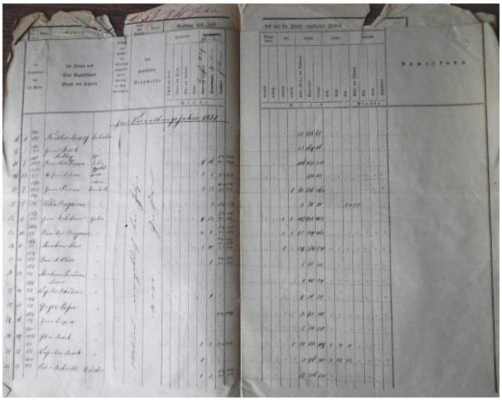

Fig. 13

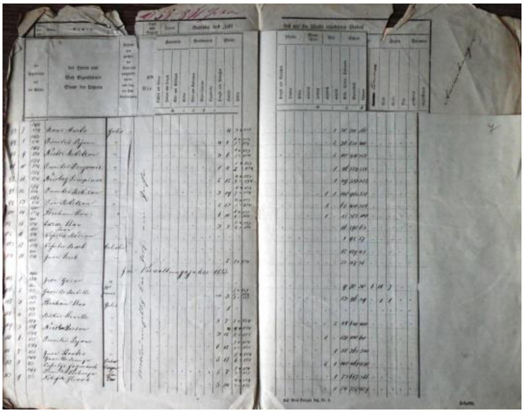

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

QUELQUES CONSIDERATIONS HISTORIQUES CONCERNANT UN YATAGAN OTTOMAN DE LA COLLECTION DU MUSÉE MUNICIPAL MÉDIAȘ

MIHAI CHIRIAC[1]
VIOREL ȘTEFU[2]

SCURTE CONSIDERAȚII ISTORICE PRIVIND UN IATAGAN OTOMAN DIN COLECȚIA MUZEULUI MUNICIPAL MEDIAȘ

REZUMAT

În colecțiile Muzeului Municipal Mediaș se află un iatagan otoman care inițial apărea încadrat în secolul al XVII-lea, ca sabie otomană. În urma studiului efectuat am constatat că piesa este încadrabilă la 1860, ultimul an al sultanului otoman Abdul Mecid (1839-1861), că este un iatagan de tip belosapac, utilizat, cu precădere, de persoanele civile înstărite și că, analizând detaliile decorului, pare a fi fost produs în atelierele consacrate de la Foca sau Constantinopol. Am reușit să evidențiem părțile componenete ale piesei (parazvana și hasrma) precum și să traducem o parte a inscripției, care nu este, din punctul nostru de vedere, un fragment din Coran, deoarece nu apare nici o referire la Alah, Coran, Mahomed, ci, mai degrabă, un îndemn, o dedicație sau o urare.

Cuvinte cheie: iatagan, belosapac, Coran, dedicație, inscripție, parazvana, hasrma.

L'armée ottoman a été l'une des plus rédutable force militaire du moyen âge, qui a réussi pendant presque trois siècles, entre 1300 et 1700, mentenir sa suprématie politique-militaire depuis l'Egypte jusqu'à l'Afrique de Nord et de l'Asie Minor jusqu'à l'Europe Centrale, représentant une permanente menace autant sur la religion chrétienne mais aussi sur la stabilité des pays centrales occidentales du vieux continent[3].

---

[1] Profesor, doctor în istorie, Liceul Teoretic ”Stephan Ludwig Roth”, Școala Gimnazială ”Hermann Oberth” – Mediaș; e-mail: cronistudentroman@yahoo.com.

[2] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Municipal Mediaș;
e-mail: vstef79@yahoo.com.

[3] David Nicolle, Angus Mc Bride, *Armies of the Ottoman Turks. 1300-1774*, Oxford, 1999; idem, *Hungary and the fall of eastern Europe, 1000-1568*, London, 1988; Stephen Turnbull, *The Ottoman Empire. 1326-1699*, Oxford, Osprey Publishing, 2003; David Nicolle, Christa Hook, *The Janissaries*, London, 1995; Halil Inalcik,

https://biblioteca-digitala.ro

Nous allons présenter une pièce de lutte et de cérémonie, un yatagan, qui provienne de la collection du Musée Municipal de Médiaş. Nous allons préciser sa provenance, sa datation, la componence et la classification du yatagan selon quelques caractéristiques spécifiques faisant des analogies avec la collection des yatagans du Musée du Banat de Timișoara, qui a été mise en valeur par le muséographe drd. Zoran Marcov, auquel nous adressons nos remerciements pour les opinions offerts. Pour le commencement, nous allons faire une brève description de ce type d'arme.

Les yatagans représentent une catégorie faisant partie des armes blanches, étant encadrées par la littérature de spécialité dans le groupe des couteaux de grands dimensions, ayant d'habitude la lame courbée et étant réalisés de l'acier de la meilleure qualité, avec un seul trenchant, dispose sur le carrelet intérieur de la lame[4]. La longueur moyenne des yatagans varie entre 60 et 80 cm, et les parties composantes sont: la lame, la manche et le gaîne[5]. Étant une arme d'origine orientale centrale, celle-ci était employee principalement par les officiers ottomans, et les effets de son utilisation étaient dévastatrices, selon l'affirmation de l'officier prusien Georg Wilhem von Valentin, participant à la guerre russe-turque des années 1806-1812[6].

Quant à la provenance de la pièce, du donateur ou de son possesseur, nous affirmons, que dans l'ancienne collection du Musée de Mediaş, sous le nom de sabre turque apparaît une pièce que nous l'avons identifié étant la pièce en discution, qui a été donnée par la citoyenne Gertrude Litz en 1933 et qui a appartenue à Iosef Litz. Les dates techniques du yatagan sont: la longueur totale est de 70,5 cm, la longueur de la lame est de 56 cm, la longueur de le gaîne de 14 cm, la largeur de la lame de 3 cm et l'épaisseur de la partie supérieure de 6 cm. La mancheest d'ivoire de morse.

Dans notre analyse nous avons pris en consideration la classification réalisée par Zvoran Marcov[7] pour les yatagans ottomans qui se trouvent dans

---

Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600), București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 68-89, 215-220.

[4] Zoran Marcov, *Colecția de iatagane a Muzeului Banatului Timișoara*, în ”Analele Banatului”, S.N., Arheologie-Istorie, XX, 2012, p. 260.

[5] *Ibidem*, p. 262.

[6] Emanuel Constantin Antoche, *Les batailles de Sibiu (22 mars 1442) et de la riviere de Ialomița (2 septembre 1442). Essai de reconstitution d'apres les sources de l´epoque*, în ”Melanges d´Histoire Generale”, Nouvelle Serie, I-2, ”Extincta est lucerna orbis”. John Hunyadi and his Time, in Memoriam Zigmund Jako (edited by Ana Dumitran, Lorand Madly, Alexandru Simon), Universitatea ”Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 2009, p. 407.

[7] Z. Marcov, *op. cit.*, p. 259-284.

https://biblioteca-digitala.ro

la collection du Musée du Banat Timişoara. Étudiant cette typologie[8] nous considérons que la pièce en discution fait partie de la catégorie belosapac[9], qui étaient des armes qui avaient les des manches d'ivoire ou d'autres types d'os de couleur claire, étant une arme, d'habitude, spécifique aux civiles riches[10]. Ce type de yatagan était produit à Foca et à Constantinople[11] et était décoré avec des pierres précieuses, ayant aussi insérées des inscriptions damasquinées au fil d'or[12]. Il faut remarquer que ces yatagans étaient plus chers que ceux aux manches noires et on ne les employaient pas dans la lutte.

À notre pièce, les manches sonten ivoire, un detail visible de l'image. L'ivoire de morse était une matière première utilisée dans les ateliers de la Bosnie, à Foca, mais ça ne signifie pas que le yatagan pourait provenir seulement de l'epace bosniaque, car les décors de la cadre sont spécifiques au style décoratifs d'Istambul. Sur les pièces analogues du Musée de Timişoara, près de l'inscription òu se trouve l'an de l'inscription, il faudrait apparaître, normalement, le nom de l'armurier et, respectivement, celui du propriètaire, et de l'autre côté il faudrait être des passages cité du Coran.

Au début on a présumé que la pièce date du XVII-e siècle, mais à une analyse plus attentive on a découvert qu'on peut apercevoir l'an 1277, avec des nombres cardinaux arabes, après Hégira, qui a eu lieu pendant l'an 622. Faisons la convertion avec le calendrier grégorien, il résulte que l'an de la fabrication est 1860. Il s'agit d'un yatagan produit à la fin du regne du sultan Abdul Mecid (1839-1861)[13].

Concernant les éléments components de la pièce en discution il faut faire les suivantes précisions:

- on ne se preserve plus une bonne partie du *parazvana*, c'est à dire la partie métalique d'entre la manche et la lame, on peut observer un fragment vers la partie intérieure de la lame, mais on ne peut pas voir les details du décor;

- le hasrma, la bande décorative qui entoure la partie métalique de la manche, est d'un métal blanc employé à lépoque, un alliage qui contenait de l'argent; dans les alvéoles allongées on fixaient des pierres de corailet de faux rubins (de la glace colorée, dans les alvéoles rondes).

Malheureusement, nous ne déténons aucun informations sur le gaîne de la pièce, nous ne savons pas si celui-ci a été donné autrefois ou il a fait partie de l'ancienne collection du musée de Médiaş. Une annalogie intére-

---

[8] *Ibidem,* p. 262-263.
[9] *Ibidem,* p. 263.
[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*
[13] H. Inalcik, *op. cit.*, p. 392.

https://biblioteca-digitala.ro

ssante avec notre pièce est celui d'un yatagan récemment restauré, donnée dans un materiel publié de Mihaela Beceanu en 2012 à Deva[14]. Cet artefacte date de l'an 1805-1806[15] et il est, comme notre exemplaire, une pièce de type Bélosapac[16]. L'état de conservation est assez précaire, ayant, comme l'exemplaire de Deva, des dépositions mécaniques sur toute sa surface, présentant sur les components confectionnées en acier, une couche-discontinue de corrosion caractéristique au fer d'alliage, avec des zones pointiformes à l'aspect piqué[17].

En ce qui concerne l'écriture, celui-ci appartient à une personne n'ayant pas un haut nivel intélectuelle, c'est comme une écriture à la main négligente, surtout le premier mot est preque illisible, on ne peut pas destinguer des lettres, on apperçoit seulement des fragments. On ne sait pas avec certitude si c'est un fragment du Coran, car on ne pas voir aucune reference à Allah, au Coran, à Mahomed, aucune indice. Dans le stade actuel de la traduction du texte arabe nous oppinons qu'il s'agit plutôt d'une prière, d'une dédication, d'un souhait.

En conclusion, la pièce provident d'un atelier spécialisé, balcanique, Foca ou Constantinople, faisant partie dans la catégorie des yatagans tardifs, de la deuxième moitié du XIX-e siècle.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Imagine de ansamblu a iataganului de tip belosapac.

Fig. 2 – Mânerul de fildeș cu reprezentarea parazvanei și harsmei.

Fig. 3 – Inscripția în arabă și precizarea numeralului arab 1277.

---

[14] Mihaela Beceanu, *Restaurarea unui iatagan de secol XIX*, în ”Sargetia”, XXXIX, 2012, p. 283-286.

[15] *Ibidem*, p. 283.

[16] *Ibidem*.

[17] *Ibidem*, p. 284.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

LUCRĂRI REALIZATE
DE CĂTRE COMISIA EUROPEANĂ A DUNĂRII
ÎN LUNGUL DUNĂRII MARITIME. 1856-1939

ANA PETRESCU[1]

CONSTRUCTIONS REALIZED
BY THE EUROPEAN COMMISSION
OF DANUBE ALONG MARITIME DANUBE. 1856-1939

ABSTRACT

The present study is a component of my PhD research Port-cities under the influence of the European Danube Commission. 1856-1948. *The research has, as main objective, the analysis of the spatial and urban development of maritime Danube, as a result of the activities developed by EDC between 1856 and 1948.*

The main objective of the present study is to present the extensive character of the work done by the European Commission of Danube (ECD) along the bankside of maritime Danube in order to facilitate the navigation and the river commerce. As part of the infrastructure build by ECD in this paper will be presented the fallowing categories of buildings: administrative buildings, housing for the Commission's employees, port constructions, roads, hydro-technical works, related functions destined to offer a better life quality for the Commissions employee. ECD also created its own infrastructure for the extraction of natural resources in order to obtain building materials.

Keywords: administrative buidings, port constructions, urban development, tehnical constructions, river navigation.

Cercetarea de față este o componentă esențială a tezei de doctorat *Orașele port sub influența Comisiei Europene a Dunării. 1856-1948*.

Teza are ca obiectiv principal analiza influenței urbanistice, arhitecturale, economice și administrative a Comisiei Europene a Dunării (CED) asupra teritoriului românesc și cu precădere a sectorului maritim al Dunării. Lucrarea analizează dezvoltarea orașelor-port din sectorul Brăila-Sulina în perioada 1856-1948 și realizează un studiu urbanistic al porturilor, în calitatea lor de zone funcționale urbane.

[1] Arhitect, doctorand Școala Doctorală de Arhitectură a Universității de Arhitectură și Urbanism ”Ion Mincu” – București; e-mail: anamariapetrescu17@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Având în vedere principalele teme de studiu, expuse anterior, cercetarea de față are ca obiectiv prezentarea caracterului amplu al lucrărilor realizate de CED în lungul Dunării maritime, cu scopul de a facilita navigația pe Dunăre și comerțul fluvial: clădiri administrative, locuințe ale funcționarilor Comisiei, construcții portuare, căi de comunicații, lucrări hidro-tehnice, tehnico-edilitare, precum și unele funcțiuni conexe activității de bază a CED, cu rol de creștere a calității vieții. La aceste construcții se adaugă infrastructura necesară exploatării resurselor naturale și obținerii de materiale de construcții.

În ceea ce privește studiul construcțiilor realizate de CED s-au utilizat ca principale surse de cercetare documentele CED păstrate în Arhivele Naționale, Servicul Județean Galați, Fond *Comisia Europeană a Dunării (C.E.D.). 1856-1948.*

1. Comisia Europeană a Dunării. Scurtă prezentare

Comisia Europeană a Dunării a fost un organism internațional care, timp de aproape nouă decenii (1856-1948), a gestionat navigația pe sectorul maritim al fluviului Dunărea. Comisia a funcționat ca o autoritate independentă de legile statului român, având propriul sistem administrativ, legislativ și juridic, și deținând inclusiv propriul steag.

Necesitatea unor astfel de comisii, care să creeze un cadru legislativ unitar și care să asigure o infrastructură care facilitează navigația pe fluviile internaționale a fost semnalată încă de la începutul secolului al XIX-lea. Prin *Tratatul de la Paris*[2] din 1814 și *Actul final al Congresului de la Viena*[3] din 1815 sunt definite fluviile internaționale, principiile care guvernează circulația pe aceste fluvii și se prevede înființarea unor comisii internaționale care să gestioneze circulația pe marile cursuri de apă europene[4].

Principiile[5] definite de Tratatul din 1815, ca bază a reglementărilor comisiilor fluviale, sunt următoarele: navigația comercială pe sectorul navigabil a râului va fi liberă, neputând fi interzisă nimănui; reglementările poliției fluviale vor fi nepărtinitoare și favorabile comerțului tuturor națiunilor. De asemenea, reglementările vor avea în vedere și perceperea taxelor. Reglementările vor fi uniforme pentru întregul curs al râului și se vor aplica și asupra

---

[2] Ștefan Stanciu, Alexandru Duță, *Tratate, convenții și alte documente referitoare la regimul navigației pe Dunărea Maritimă*, Ediția a II-a, Galați, Editura Partener, 2009, p. 4.

[3] *Ibidem*, p. 6.

[4] Cf. *Anexa 16B*, din 25 martie 1815 - *Regulamente privind libera navigație pe râuri*, aferentă *Actului final al Congresului de la Viena*; cf. http://www.ccrzkr.org/files/histoireCCNR/02_ annexe-16-b-du-24-mars-1815.pdf (site oficial al Comisiei Centrale pentru Navigație pe Rin, accesat: 26.09.2017).

[5] În *Actul final al al Congresului de la Viena din 9 iunie 1815*, art. 108-110 (cf. Șt. Stanciu, Al. Duță, *op. cit.*, p. 6).

https://biblioteca-digitala.ro

afluenților, care, pe porțiunile lor navigabile, au rol de graniță sau care traversează mai multe state.

Aplicarea acestor principii, în cazul Dunării, s-a realizat prin semnarea *Tratatului de Pace de la Paris* din 1856[6], prin care se prevedea înființarea Comisiei Europene.

Scopul Comisiei[7], conform *Tratatului*, era acela de a asigura libera navigație a vaselor pe Dunăre, de a reglementa regimul navigației pe Dunăre și de a aplica prevederile referitoare la regulamentele și taxele aferente navigației pe Dunăre, stabilite tot în cadrul *Tratatului*.

De asemenea, în atribuțiile Comisiei Europene intra și efectuarea lucrărilor tehnice de fluidizare a căilor de navigație prin operațiuni de dragare a gurilor Dunării (eliminarea nisipului și a obstacolelor care împiedică navigația), pe sectorul Isaccea-Marea Neagră și a porțiunilor din malul Mării Negre adiacente gurilor de vărsare ale Dunării în Marea Neagră, în vederea obținerii ”celor mai bune condiții posibile de navigabilitate”[8]. Aceste lucrări urmau a fi finanțate din taxele fixe percepute vaselor, indiferent de pavilion, care navigau pe Dunăre.

CED a fost alcătuită din reprezentanți ai unor state neriverane Dunării, dar cu interese politice, militare și economice directe în controlul circulației fluviale dunărene. Astfel, prin art. 16 al *Tratatului*, Comisia este alcătuită din delegați ai celor șapte mari puteri europene: Marea Britanie, Austria, Franța, Prusia, Rusia, Sardinia și Turcia. Este de menționat lipsa reprezentanților Țărilor Române din această Comisie.

Inițial, prin *Tratat*, durata de viață a Comisiei a fost limitată la 2 ani, perioadă în care se considera că vor fi efectuate toate lucrările necesare fluidizării circulației la gurile Dunării.

Ulterior, perioada de funcționare a Comisiei a fost prelungită periodic, în scopul finalizării lucrărilor tehnice, până la desființarea acesteia în anul 1948. Cu timpul, interesele Comisiei s-au extins în amonte de orașul Isaccea, ajungând ca la finalul funcționării sale să gestioneze sectorul cuprins între Brăila și gurile de vărsare ale Dunării în Marea Neagră.

Prelungirea funcționării CED și extinderea regiunii pe care a avut-o în gestiune s-a făcut prin o serie de tratate, convenții și acorduri internaționale: în 1858[9] se decidea prelungirea existenței Comisiei până la finalizarea lucră-

---

[6] Șt. Stanciu, Al. Duță, *op. cit.*, p. 20-21.

[7] Art. 16 al *Tratatului de Pace de la Paris* din 30 martie 1856 (cf. Șt. Stanciu, Al. Duță, *op. cit.*, p. 20).

[8] Șt. Stanciu, Al. Duță, *op. cit.*, p. 20.

[9] *Convenția de la Paris din 19 august 1858 încheiată între Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Sardinia și Turcia*, Protocolul nr. 19 (cf. Șt. Stanciu, Al. Duță, *op. cit.*, p. 22).

https://biblioteca-digitala.ro

rilor prevăzute în Tratatul din 1856; în 1866[10], existența Comisiei este prelungită cu încă 5 ani; în anul 1871[11], durata Comisiei este extinsă până în 1883; prin Tratatul din 1878[12] se stabilește că CED va elabora regulamentele de navigație și poliție fluvială și pentru sectorul Porțile de Fier-Galați, se extinde autoritatea Comisiei până la Galați, se admite un reprezentant al României în cadrul Comisiei; în 1883[13] se decide extinderea jurisdicției CED până la Brăila și prelungirea mandatului CED pe 21 ani și apoi reînnoirea mandatului CED din 3 în 3 ani; în 1919[14] se schimbă componența CED (reprezentanți ai Marii Britanii, Franței, Italiei și României); în 1932[15] CED cedează României dreptul exercitării puterii juridice pe sectorul Brăila-Galați; în 1938 CED cedează României controlul asupra sectorului fluviului Dunărea cuprins între Brăila și Marea Neagră, iar Germania este admisă ca membru al CED. În 1939[16] a avut loc un transfer de putere și atribuțiile CED privitoare la perceperea taxelor, gestiunea fondurilor, proiectarea și executarea lucrărilor tehnice, sunt cedate Direcției Dunării Maritime, iar CED a păstrat ”rolul unui control și a unei supravegheri mai mult morale”[17].

Comisia Europeană a Dunării a fost desființată în 1948[18], moment în care a fost creeată o nouă Comisie, formată din statele riverane, care să gestio-

---

[10] În cadrul *Conferinței ținută la Paris în 1866 cu participarea reprezentanților Franței, Marii Britanii, Italiei, Rusiei, Prusiei, Austriei și Turciei*, prin Protocolul 6, din 24 aprilie 1866 (cf. *Ibidem*, p. 50).

[11] *Tratat aducând modificări Tratatului de la Paris din 30 martie 1856, semnat la Londra la 18 martie 1871 de reprezentanții Austro-Ungariei, Franței, Italiei, Turciei, Germaniei, Marii Britanii și Rusiei*, art. 4 (cf. *Ibidem*, p. 53).

[12] *Tratatul de Pace de la Berlin, 13 iulie 1878, încheiat între reprezentanții Marii Britanii, Franței, Austro-Ungariei, Italiei, Prusiei, Rusiei și Turciei*, art. 52, 55 (cf. *Ibidem*, p. 59, 61, 62).

[13] Tratatul de la Londra, semnat la 10 martie 1883 între *reprezentanții Austro-Ungariei, Franței, Marii Britanii, Italiei, Rusiei, Germaniei și Turciei*, art. 1, art. 2 (cf. Comisia Europeană a Dunării, *La Commission Europeenne du Danube et son oeuvre de 1856 a 1931*, Paris, Imprimerie Nationale, 1931, p. 432-433).

[14] Prin *Tratatul de Pace între Puterile Aliate și Asociate și Germania și protocolul semnat la Versailles la 28 iunie 1919, Capitolul III. Clauze privitoare la Elba, la Oder, la Niemen și la Dunăre. 3. Dispoziții speciale referitoare la Dunăre*, art. 346 (cf. Șt. Stanciu, Al. Duță, *op. cit.*, p. 108, 111, 114).

[15] Dinu Giurescu, *Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 422.

[16] Cf. Șt. Stanciu, *România și Comisia Europeană a Dunării. Diplomație, suveranitate, cooperare internațională*, Galați, Editura Pax Aura Mundi, 2002, p. 306-307.

[17] *Ibidem*, p. 307.

[18] *Convenție despre regimul navigației pe Dunăre, semnată la Belgrad 18 august 1948* (cf. Șt. Stanciu, Al. Duță, *op. cit.*, p. 429-438).

https://biblioteca-digitala.ro

neze circulația pe sectorul navigabil al Dunării cuprins între Ulm și Marea Neagră.

2. Proprietăți ale Comisiei Europene a Dunării în orașele-port dunărene

Comisia Europeană a Dunării a realizat un număr semnificativ de clădiri și construcții, ca parte a atribuțiilor sale, așa cum au fost prevăzute prin *Tratatul de la Paris* din 1856 și detaliate ulterior prin *Actul Public* din 1865[19]: clădiri administrative, birouri și locuințe ale funcționarilor Comisiei, construcții portuare, căi de circulații terestre, unele funcțiuni conexe activității de bază a CED, destinate funcționarilor săi. La acestea se adaugă o serie de construcții destinate exploatării resurselor naturale: cariere de piatră, depozite și căi de rulaj a materiei extrase din cariere.

Aceste construcții aveau rol secundar în asigurarea bunei desfășurări a navigației fluviale și împreună cu lucrările hidro-tehnice desfășurate în lungul cursului Dunării maritime au făcut parte, până în 1939, din patrimoniul Comisiei.

Principalele clădiri administrative, locuințe ale funcționarilor și construcții care adăpostesc activități socio-culturale, conexe locuirii, au fost amplasate în principalele porturi dunărene în care CED și-a desfășurat activitatea: Sulina, Tulcea, Isaccea, Galați, Brăila.

1.1. Clădiri administrative

Conform *Actului Public privind navigația la gurile Dunării* din 1865, rolul CED era acela de a realiza clădiri administrative și clădiri complementare desfășurării activității Comisiei și angajaților acesteia.

Palatul Administrativ al Comisiei Europene a Dunării din Galați[20] a fost sediul Comisiei de la construcția sa, în 1896, până în 1939, când a fost trecut în proprietatea Statului Român. Terenul pe care a fost construit palatul, situat în Municipiul Galați, str. Mihail Bravul, nr. 14, se afla în proprietatea CED din aprilie 1893 (**Fig. 1**).

Documentele CED păstrate în Arhivele naționale oferă informații tehnice referitoare la această proprietate a CED: terenul, în 1939, are o suprafață de 4.560 mp (din care 565 mp sunt taluz); prețul de achiziție al terenului

---

[19] *Actul Public privitor la navigația la gurile Dunării*, semnat pe 2 noiembrie 1865 (cf. *Ibidem*, p. 30-35).

[20] Informațiile referitoare la Palatul Administrativ al CED din Galați sunt extrase din Serviciul Judeţean Galați al Arhivelor Naţionale (SJGAN), Fond *Comisia Europeană a Dunării*, Dosar 644, *Comisia Europeană a Dunării. Secretariatul General. Corespondență cu diferite societăți de asigurăre din străinătate, cu privire la asigurarea bunurilor C.E.D. Planuri de situație ale imobilelor C.E.D. din dreapta și din stânga Dunării, la scara 1:500. 1935-1939*, f. 3-8.

https://biblioteca-digitala.ro

a fost de 28.000 lei; terenul a fost cumpărat de la N.V. Theodoru (cf. Copiei Contractului de vânzare autentificat de Tribunalul Covurlui, I Secțiune, nr. 549/1893, transcriere nr. 225/1893). La rândul său, N.V. Theodoru a cumpărat, în 1889, terenul de la Creditul Funciar Urban București, în calitatea sa de creditor al doamnei Efrosina Duca. Terenul se afla în posesia Efrosinei Duca anterior anului 1883, când aceasta a ipotecat terenul.

Prima clădire a palatului administrativ a fost construită în 1896 și distrusă în urma bombardamentului din 10 octombrie 1917. Actuala clădire a Palatului Administrativ a fost construită, pe același amplasament, în 1923.

Terenul și birourile Inspecției Navigației Tulcea, și locuințele funcționarilor Inspecției[21], se aflau în proprietatea CED din 1857. Terenul, în 1939, are o suprafață de 7,4 ha.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, terenurile aflate în proprietatea CED se aflau în afara orașului Tulcea, la vest de acesta, în amontele Dunării.

Analiza documentelor de arhivă și a planurilor de situație existente, din 1879 și 1939, evidențiază faptul că în orașul Tulcea Comisia a deținut un număr semnificativ de construcții cu caracter administrativ. În 1879 Comisia deținea trei terenuri în Tulcea:

▪ Terenul nr. 1. Teren pe care erau amplasate locuințele funcționarilor: locuința Inspectorului Navigației, împreună cu 3 anexe gospodărești; locuința Secretarului Inspecției, cu două anexe gospodărești; locuință secundară pentru inginerul și cancelarul Inspecției. Fiecare locuință dispune de o curte proprie. Conform Protocolului nr. 235, aceste locuințe au fost construite în 1869. Terenul era localizat pe o colină, la vest de Lacul Ciuperca și drumul către Isaccea;

▪ Terenul nr. 2. Teren localizat pe malul Dunării, pe care erau amplasate locuința Inginerului Inspecției și trei depozite. Acesta este un teren îngust și lung, cuprins între Lacul Ciuperca și Dunăre;

▪ Terenul nr. 3. Terenul aferent circulației care leagă primele două terenuri: *Chaussee de la Commission* (Șoseaua Comisiei, denumită și *Drumul C.E.D.*).

În perioada 1879-1936, Comisia extinde fondul construit existent pe aceste terenuri: se înmulțesc locuințele funcționarilor amplasate pe Terenul nr.

---

[21] Informațiile referitoare la Terenul și birourile Inspecției Navigației Tulcea sunt extrase din SJGAN, *fd. cit.*, f. 9-15.

https://biblioteca-digitala.ro

1[22]; crește numărul clădirilor destinate birourilor de pe Terenul nr. 2[23]; pe frontul sudic al Șoselei Comisiei, pe un teren nou al Comisiei, este construit un pod-basculă; pe faleza Dunării, între Șoseaua Comisiei și biroul Serviciului Tehnic, sunt amplasate docuri portuare.

Adiacent terenurilor destinate Inspecției Navigației din Tulcea, pe malul Dunării se află terenul și construcțiile depozitului de piatră[24]. Terenul are o suprafață de 3,5 ha. Conform fișei imobilului, existentă în fondul Secretariatului General al CED, terenul se afla în proprietatea CED din 1858. Clădirile existente pe teren în 1939 sunt: biroul depozitului, depozitul de cărbuni, magazine, podul-basculă cu cabină. Terenul este mărginit de drumul de halaj[25] adiacent Dunării la nord, de Drumul CED la vest și de proprietatea Avramide la sud și est.

Pe lângă birourile din principalele orașe, Comisia a deținut și o serie de proprietăți izolate, în teritoriul adiacent Dunării. În anul 1937, CED avea în proprietate terenuri în comuna Principele Carol[26]: terenul de la punctul Ciatal[27], pe malul drept al brațului Sulina, destinat locuințelor supraveghetorului Comisiei și matelotului, și biroul Serviciului PTT. Două terenuri în satul Gorgova destinate stațiunii fluviale (locuința supraveghetorului) și biroul serviciului oficiului PTT, amplasate între malul drept al Dunării și Balta

---

[22] Modificările aduse fondului construit pe terenul 1 sunt: a) este construit Biroul Inspecției Navigației, în conexiune cu locuința Inspectorului Navigației (construcție existentă pe planul din 1879); la acestea se adaugă 6 construcții anexe; b) locuința secundară a Inginerului și Cancelarului Inspecției (1879) este transformată în locuința Inspectorului-adjunct; c) este realizat un drum de acces către locuința Inspectorului-adjunct; d) este construită locuința Cancelarului Inspecției Navigației; e) este construită locuința Administratorului, adiacentă locuinței Inspectorului Navigației; f) este construită locuința Secretarului, amplasată la nord de locuința Inspectorului Navigației; g) locuința Secretarului Inspecției este transformată în locuința gardianului de noapte, în partea de sud-est; h) sunt construite clădirile care adăpostesc depozitele de armament ale Inspecției, la limita de nord (*Ibidem*, f. 11).

[23] Pe terenul nr. 2, pe faleza Dunării, este construit biroul Serviciului Tehnic, la sud de acesta sunt construite depozite, iar mai la sud de acesta a fost construită o magazie (*Ibidem*, f. 11).

[24] SJGAN, *fd. cit.*, f. 12-15.

[25] Lățimea drumului de halaj este de 6,10 m, în conformitate cu Regulamentul de Navigație și Poliție al CED, valabil la data de 26 noiembrie 1929; modul de utilizare al drumului de halaj era cel stabilit prin Regulamentul menționat anterior (SJGAN, *fd. cit.*, f. 14).

[26] SJGAN, *fd. cit.*, Dosar 684 *Secretariatul General*, Dosar *Situația proprietăților C.E.D. Planuri și Hărți reprezentând amplasarea acestora. Acte doveditoare a proprietății C.E.D. asupra lor. 1936-1939*, f. 101.

[27] *Ibidem*, f. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

Pescării[28]. În comuna Carmen Silva (Ceamurlia), CED are în proprietate două terenuri, de asemenea destinate locuințelor supraveghetorului Comisiei, matelotului și biroul Serviciului PTT[29].

1.2. Construcții în orașul Sulina

Conform *Actului Public* din 1865[30], art. 4, Turcia permite CED utilizarea de terenuri în zona portuară a orașul Sulina, pe ”malul stâng, începând de la capătul digului de nord, pe o distanță de șapte sute șaizeci metri urcând pe fluviu și pe o lățime de o sută cincizeci metri de mal” și ”un amplasament adecvat, pe malul drept pentru construcții (…), pentru deservirea portului Sulina, pentru spitalul Marinei și pentru celelalte nevoi ale administrației”. Aceste terenuri sunt concesionate în schimbul unor taxe anuale, conform legislației turcești care se aplică bunurilor imobile. Ulterior, după 1878, aceste terenuri trec în proprietatea Comisiei.

Astfel, teritoriul deținut de Comisie în orașul Sulina este împărțit pe ambele maluri ale Dunării[31]: pe malul de nord sunt amplasate atelierele (**Fig. 2**, **Fig. 3**), în timp ce pe malul sudic sunt amplasate clădirile administrative – dintre care se remarcă Palatul Administrativ –, locuințele funcționarilor, spitalul, clădiri destinate birourilor, farul și alte clădiri auxiliare (**Fig. 4**, **Fig. 5**). În total, în 1939 Comisia deținea în Sulina aproximativ 100 de clădiri.

În orașul Sulina, din patrimoniul Comisiei au facut parte și trei faruri[32], existente în prezent și devenite emblematice pentru activitatea Comisiei la gurile Dunării. Primul far a fost construit de Imperiul Otoman în 1869-1870 și preluat de Comisie în 1879 (**Fig. 6a**). Acesta este amplasat în vecinătatea Palatului Administrativ al Comisiei, iar în momentul construirii sale era amplasat în vecinătatea malului; continua înaintare a malurilor Deltei Dunării a făcut, în timp, farul inutil. Cel de-al doilea a fost construit în 1887 în capătul digului de nord al gurii brațului Sulina și a fost scos din uz în 1920 (**Fig. 6b**). Cel de-al treilea far a fost construit la începutul secolului al XX-lea și a fost amplasat în capătul digului sudic al gurii brațului Sulina (**Fig. 6c**).

Ca parte a activității de gestiune a infrastructurii terestre aferente circulației fluviale, în 1857 CED decide construirea a două spitale, la Tulcea[33]

[28] *Ibidem,* f. 103-104.
[29] *Ibidem,* f. 105-106.
[30] Șt. Stanciu, Al. Duță, *op. cit.*, p. 31.
[31] SJGAN, *fd. cit.*, f. 105-107.
[32] Comisia Europeană a Dunării, *op. cit.*, p. 153, 203, 275.
[33] Inițial, Spitalul din Tulcea a funcționat într-o clădire provizorie, neprimind niciodată o clădire construită în acest sens. Datorită condițiilor improprii și imposibilității financiare a Comisiei de a gestiona acest spital, în paralel cu spitalul din Sulina, acesta a fost închis în 1865 (cf. Comisia Europeană a Dunării, *op. cit.*, p. 175-177).

https://biblioteca-digitala.ro

și la Sulina[34]. Aceste spitale erau destinate uzului angajaților Comisiei și ai societăților comerciale.

În martie 1861 începe construirea unui spital al marinei în orașul Sulina, destinat marinarilor și personalului administrativ din portul Sulina. Spitalul Marinei din Sulina este reconstruit în perioada 1867-1869, pe baza unor planuri aprobate în 1865 (**Fig. 7a**).

În 1894, Comisia decide construirea în Sulina a unui nou spital, dedicat bolnavilor contagioși, amplasat la o distanță semnificativă de oraș. În anii 1920, spitalul a fost reconstruit primind o structură de tip pavilionar – era compus din 9 pavilioane (**Fig. 7b**).

3. Lucrări tehnice efectuate în zona Dunării maritime

Lucrări tehnice realizate de CED în perioada 1856-1865

Conform *Actului Public privind navigația la gurile Dunării* din 1865, rolul CED era acela de a realiza proiecte și lucrări tehnice pentru sistematizarea cursurilor de apă și pentru fluidizarea circulației pe apă.

Tot în *Actul Public*[35] din 1865 se face o trecere în revistă a lucrărilor efectuate de Comisie pe sectorul Isaccea-Marea Neagră și în zone învecinate mării, în perioada 1856-1865, cu scopul îmbunătățirii navigației fluviale.

Principalele lucrări edilitare efectuate de CED în perioada 1856-1865[36] includ: construcția a două diguri la vărsarea în mare a brațului Sulina, oferind posibilitatea circulației pe brațul Sulina a unor vase cu tonaj mai mare; construirea unui far la gura Sf. Gheorghe, lucrări de dragare și sistematizare a brațului Sulina; introducerea unui sistem de geamanduri pe toată porțiunea Isaccea-Marea Neagră; curățarea brațului de vasele naufragiate.

Sistematizarea brațelor Sulina și Sf. Gheorghe

Problema circulației pe brațul Sulina a fost intens discutată și negociată de-a lungul timpului. În ciuda faptului că sistematizarea brațului Sulina reprezenta una din principalele sarcini ale CED, declarată prin *Tratatul de la Paris* din 1856, lucrări care, conform aceluiași Tratat, urmau a fi finalizate până în 1858, în anul 1865 aceste lucrări se aflau într-un stadiu provizoriu. Astfel, în *Actul Public* din 1865 se stipulează că CED va stabili necesitatea definitivării lucrărilor la brațul Sulina prin prelungirea îndiguirii gurii brațului Sulina.

Prin *Actul Public* din 1865 se subliniază importanța sistematizării brațului și gurii Sf. Gheorghe, lucrare planificată, dar nerealizată până în 1865. În acest scop, Turcia își dă acordul să pună la dispoziția CED terenuri pentru

---

[34] Comisia Europeană a Dunării, *op. cit.*, p. 175-178.
[35] Șt. Stanciu, Al. Duță, *op. cit.*, p. 30-35.
[36] *Ibidem*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

amplasarea infrastructurii necesare îmbunătățirii navigației pe brațul Sf. Gheorghe.

Ambele brațe, Sulina și Sf. Gheorghe, prezentau o serie de avantaje și dezavantaje pentru transportul fluvial: Brațul Sf. Gheorghe era mai adânc, mai protejat, iar orientarea sa pe direcția E-SE mult mai convenabilă pentru navigație; Brațul Sulina era mai scurt și avea ape mai adânci deasupra barei[37].

De la înființarea sa și până la începutul secolului al XX-lea, CED a efectuat îmbunătățiri semnificative în zona Deltei Dunării, cu precădere pe brațul Sulina. Lucrările realizate pe întregul braț Sulina au fost lucrări ample, desfășurate în perioada 1868-1902 și împărțite în 10 etape (**Fig. 8**). Cea mai importantă lucrare realizată pe brațul Sulina este, de departe, scurtarea brațului cu 12 mile (de la 54 la 42 mile lungime), prin crearea unui canal – *Marele M* –, realizat în două faze: 1890-1893 și 1898-1902. Primele lucrări de anvergură au fost lucrările pentru realizarea canalului *Micul M*, care au început în 1868 sub coordonarea lui Sir Charles Augustus Hartley[38] și au fost finalizate în 1869.

Ca rezultat al diferitelor lucrări hidrotehnice, brațul Sulina a fost adâncit (în 1857 adâncimea minimă era de 9,5 picioare, iar în 1902 de 24 picioare), și sistematizat până la Ismail. În urma inundațiilor din 1861, bancul de nisip de la gura de vărsare a brațului în Marea Neagră a fost înlăturat și la gura Sulina au fost construite, în mare, două diguri. Adâncimea apei la gurile brațului a crescut de la 8 picioare în 1857, la 24 picioare la sfârșitul secolului al XX-lea. Aceste lucrări au permis vaselor de mare tonaj, de până la 6.000 tone, să ajungă până la Galați[39].

În rada portului Sulina au fost realizate lucrări hidrotehnice în mod constant. Lucrările au fost proiectate de către Comitetul Tehnic Consultativ pentru Lucrările la Gura Sulina[40]. Planurile realizate de Comitet și păstrate în arhivele Comisiei ilustrează 4 etape relevante în ceea ce privește lucrările destinate facilitării accesului în portul Sulina: 1857, 1894-1895, 1914-1915 și 1921 (**Fig. 9**).

Concluzii

În esență, CED a fost o organizație internațională cu interese comerciale pe teritoriul românesc, condusă de marile puteri europene, în administrarea căreia guvernul român a fost foarte puțin implicat. CED, ca o entitate

---

[37] W. Gordon East, *An Historical Geography of Europe*, ed. IV, London, Methuen & CO. LTD, 1956, p. 387-388.

[38] Cf. Comisia Europeană a Dunării, *op. cit.*, f.n.

[39] W. Gordon East, *op. cit.*, p. 388.

[40] SJGAN, *fd. cit.*, Dosar 48, *Protocoale. Proiect de regulament de navigație și pilotație, aplicabil pentru Dunărea de Jos. Raportul Comitetului Consultativ al Inginerilor referitor la executarea lucrărilor de la gurile Dunării. 1911-1926*, f. 79.

https://biblioteca-digitala.ro

de sine stătătoare, a beneficiat de propriul regulament de funcționare, propria legislație de funcționare și de un vast patrimoniu imobil care să îi permită desfășurarea activității.

Activitatea CED, prin măsurile administrative și de organizare spațială, a avut drept scop fluidizarea transportului fluvial și valorificarea poziției geografice a Dunării, la nivel european. Măsurile administrative au prevăzut realizarea unui cadru instituțional unitar de gestiune a circulației pe Dunăre. Măsurile referitoare la organizarea spațială au avut în vedere: sistematizarea căilor de navigație de pe sectorul maritim al Dunării și de la gurile Dunării, crearea de noi căi de transport terestru, organizarea activităților portuare, realizarea unui fond construit care să găzduiască aparatul administrativ și să susțină infrastructura socială de care aveau nevoie angajații săi.

Lucrările efectuate de Comisiune au reprezentat un punct de plecare pentru intervențiile efectuate de societăți private de transport fluvial în porturile maritime și pentru lucrările tehnico-edilitare și hidro-tehnice realizate de administrațiile publice române în zonele de influență ale cursului inferior al Dunării.

Este de menționat, însă, că aceste investiții private nu au avut niciodată amploarea lucrărilor efectuate de CED, care, pe lângă veniturile proprii obținute din taxele de transport, dispunea și de finanțare (sub formă de împrumuturi pe termen lung) din partea marilor puteri europene cu interes direct în dezvoltarea comerțului fluvial la gurile Dunării. Același lucru se poate spune și despre lucrările realizate de autoritățile române în perioada interbelică, când calitatea navigației pe Dunăre a scăzut considerabil.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Plan de situație al Palatului Administrativ Galați, 1937 (sursa: SJGAN, Fond *C.E.D.*, Dosar 644).

Fig. 2 – Plan de situație al proprietăților Comisiei pe malul nordic al Dunării, în 1936, în Sulina (atelierele) (sursa: SJGAN, Fond *C.E.D.*, Dosar 644).

Fig. 3 – **a**. Vedere aeriană a proprietăților Comisiei pe malul nordic al Dunării, în Sulina, la 1930; **b**. Atelierele Comisiei de pe malul nordic al Dunării în 1930 (sursa: *La Commission Europeenne du Danube et son oeuvre de 1856 a 1931*, Paris, Imprimerie Nationale, 1931, f.n.).

Fig. 4 – Plan de situație al proprietăților Comisiei pe malul sudic al Dunării, în 1936, în Sulina (sursa: SJGAN, Fond *C.E.D.*, Dosar 644).

Fig. 5 – Vedere aeriană a proprietăților Comisiei pe malul sudic al Dunării, în Sulina, în 1930 (sursa: *La Commission Europeenne du Danube et son oeuvre de 1856 a 1931*, Paris, Imprimerie Nationale, 1931, f.n.).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6 – **a**. Farul Comisiei amplasat în vecinătatea Palatului Administrativ al Comisiei (sursa: C.P., f.a., www.delcampe.net, accesat: 25. 09.2017); **b**. Farul de pe digul nordic, ante 1931 (sursa: *La Commission Europeenne*, f.n.); **c**. Farul amplasat pe digul de sud al gurii Sulina, 1920 (sursa: C.P. 1920, www.delcampe.net, accesat: 25.09.2017).

Fig. 7 – **a**. Spitalul Marinei și vecinătatea Palatului Administrativ al Comisiei (sursa: C.P. 1910, www.delcampe.net, accesat 25.09.2017); **b**. Spitalul de contagioși din Sulina în 1931 (sursa: *La Commission Europeenne*, f.n.).

Fig. 8 – Lucrări efectuate pe Brațul Sulina între 1858 și 1902, cu marcarea celor 10 etape de execuție (sursa: *La Commission Europeenne*, f.n.).

Fig. 9 – Lucrări efectuate la gura de vărsare a brațului: **a**. 1857, **b**. 1894-1895, **c**. 1914-1915, **d**. 1921 (sursa SJGAN, Fond *C.E.D.*, Dosar 48, f. 79).

https://biblioteca-digitala.ro

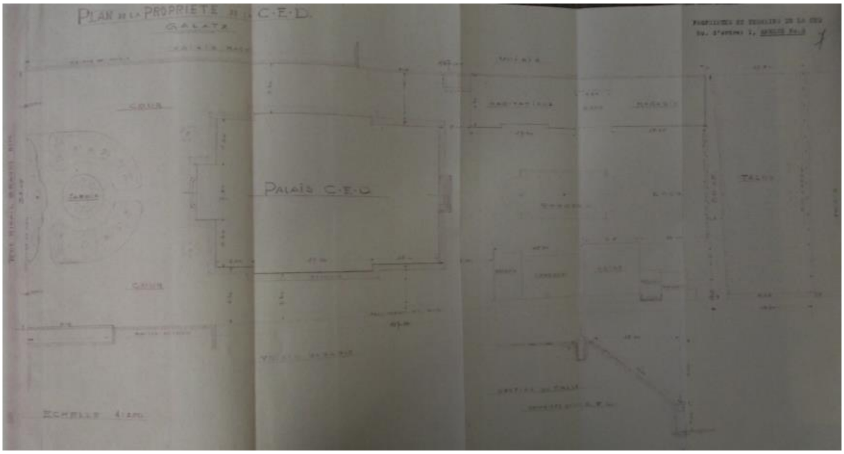

Fig. 1

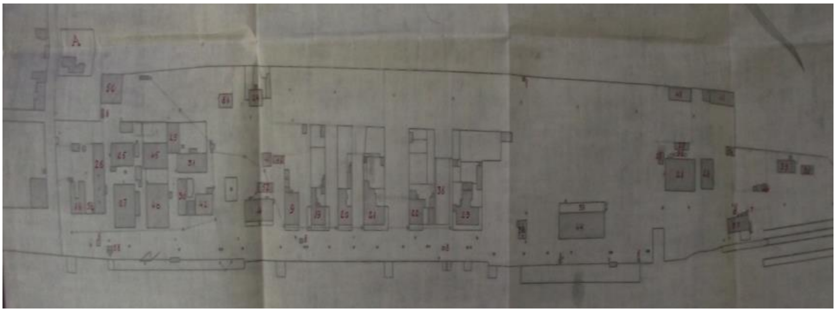

Fig. 2

a.

b.

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

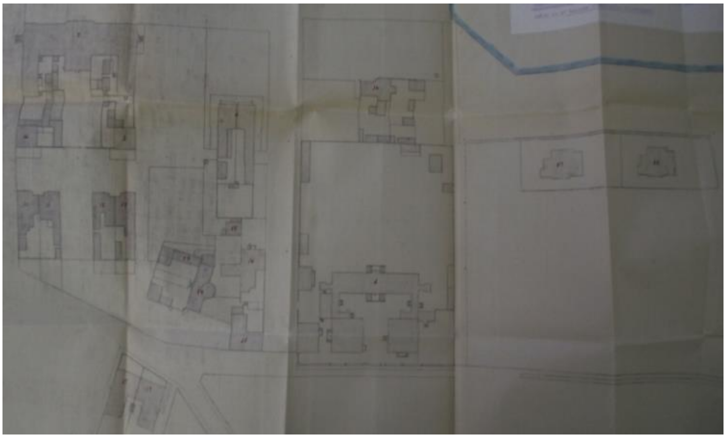

Fig. 4

Fig. 5

a. **b.** **c.**

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

a.

b.

Fig. 7

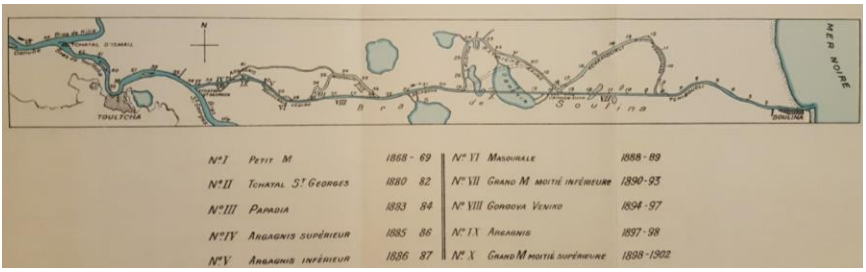

Fig. 8

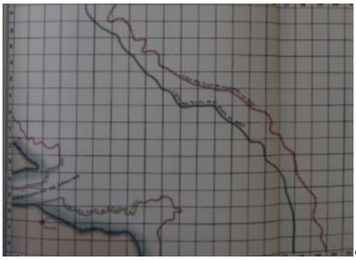

a

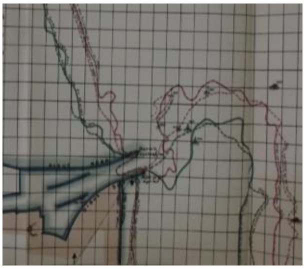

b

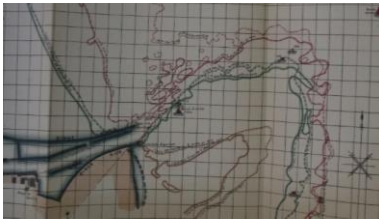

c

d

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro

COMPONENȚA BIBLIOTECILOR ȘCOLILOR GRĂNICEREȘTI DIN JUDEȚUL BRAȘOV (1871-1893)

ALEXANDRU BUCUR[1]

BORDER GUARD SCHOOLS LIBRARIES' COMPONENT OF BRAȘOV COUNTY (1871-1893)

ABSTRACT

Border guard schools functioned in the following localities: Copăcel, Dumbrăvița, Lisa, Mărgineni, Ohaba, Recea, Tohanu Vechi, Viștea de Jos and Voila. A good quality education system implied to endow and equip school libraries, in order to serve to "the advancement and rising of education". They were meant to help and enrich the knowledge of pupils and school teachers, but equally to help the villagers. That is why the libraries from former ranger schools were well equipped. They contained manuals, fiction, periodicals and other useful publications, printed on both sides of Carpathian mountains, as well as famous classical authors. Part of these books were inhereted from times when these villages formed the military border of the country (Translated by Sultana Veronica Avram).

Keywords: library, school, volume, border guard, Copăcel, Dumbrăvița, Lisa, Mărgineni, Ohaba, Recea, Tohanu Vechi, Viștea de Jos, Voila.

Învățământul grăniceresc a reprezentat o importantă componentă a dezvoltării intelectuale și materiale a membrilor localităților în care a funcționat. După implementarea acestuia, forul conducător de la Sibiu a decis că o bună organizare şi funcţionare a lui necesita şi dotarea şcolilor cu biblioteci, necesare pentru şcolarii dornici de îmbogățirea cunoştinţelor, dar și pentru localnicii avizi de știință. Prin urmare, *Comitetul Administrativ al Fondului Şcolar Grăniceresc a înființat biblioteci*, a procurat manuale şcolare, volume de beletristică – aparţinând atât autorilor români, cât şi străini –, și a abonat școlile la publicaţiile vremii încă din 1871[2]. Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii

[1] Doctor în istorie – Sibiu; e-mail: albucur61@gmail.com.

[2] Arhivele Naţionale, Serviciul Judeţean Sibiu (în continuare, SJANSB), Fond *Comitetul pentru Administrarea Fondului fostelor Şcoli grănicereşti (1861-1920)* (în continuare, *FSG*), Acte şi Registre (în continuare, A, respectiv R), nr. 8-28, passim.

https://biblioteca-digitala.ro

Publice maghiar a recomandat înfiinţarea de biblioteci, pe lângă şcolile poporale, doar în 17 ianuarie 1877[3].

Pentru înzestrarea bibliotecilor, *Comitetul* a făcut apel la mai multe instituţii culturale, precum şi la diferite persoane particulare. Astfel, în anul 1875 ASTRA a donat pentru fiecare şcoală grănicerească în mod gratuit colecţia revistei *Transilvania* pe anii 1869-1874, iar, începând cu anul respectiv, a facilitat abonamente cu jumătate de preţ[4].

În rafturile bibliotecilor şcolilor grănicereşti au stat lucrări precum: *Cronica românilor*, de Gheorghe Şincai, *Cuvinte sufleteşti*, de Carmen Sylva, *Istoria romanilor*, de Oscar Jäger, *Biografii romane*, de August Wilhelm Grube etc. Alături de cărţile menţionate se găseau abecedare germane, dar şi maghiare[5]. Pentru ca elevii să dobândească, prin studiu propriu, cunoştinţele teoretice necesare practicării agriculturii, creşterii animalelor, pomiculturii, viticulturii, apiculturii şi chiar a creşterii viermilor de mătase, în bibliotecile şcolilor – dar şi în cele destinate localnicilor –, au fost introduse cărţi de specialitate, dintre care enumerăm: *Economia rurală*, de Ştefan Pop; *Trifoiulu* şi *Tienerea viteloru*, de Eugen Brote; *Cunoştinţe despre grădinărit*, de Pavel Vasici; *Curs practic de grădinărit*, de George Vintilă; *Curs de practica grădinăritului*; *Pomăritul*, de Dimitrie Comşa; *Cultura albinelor*; *Manual de stupărit*, de Ioan Costin; *Manualu pentru crescerea fragariloru*, de P. Poienariu; *Curs de stupărit*, de Augustin Degan; *Despre necesitatea meseriilor la români* ş.a.[6]. Bibliotecile din localităţile Ohaba şi Viștea de Jos – prima ca fost sediu al companiei a VIII-a, a doua ca fost sediu al companiei a XI-a –, au beneficiat de moştenirea unor lucrări, nu puţine la număr, majoritatea în limba germană, din perioada graniţei militare. Respectivele biblioteci școlare aveau cărți care au fost editate și, bineînțeles, achiziționate înainte de anul1870. La cea din Ohaba, în inventar pot fi numărate 86 de volume, iar la cea din Viștea de Jos 22.

În paralel cu bibliotecile pentru elevi, în şcolile grănicereşti au fost înfiinţate şi biblioteci ”învăţătoreşti”, la care aveau acces şi localnicii dornici de a se delecta cu unele poveşti populare, legende, basme sau cu scrierile marilor clasici. Pe lângă volume cu conţinut strict pedagogic, ca *Instrucţiuni pentru tratarea cărţilor scolastice*, de Vasile Petri, *Computul*, de Moinik, *Măsurile metrice*, de Ştefan Pop, *Istoria universală*, de Ioanu Mandinescu,

---

[3] Cornel Lupea, *Racoviţa. Monografia unei străvechi aşezări sibiene*, mss., vol. II, Victoria, 1980, p. 410.

[4] SJANSB, *fd. cit.*, A, document (în continuare, D.) nr. 31 din 11 august 1877.

[5] *Ibidem*, R, nr. 8-28, filele (în continuare, F) 8f-10r (9f-11r) sau p. 19-23 (existente înainte de noua numerotare).

[6] Ioachim Lazăr, *Învăţământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002, p. 200; Al. Bucur, *Școlile grănicerești de pe teritoriul fostului regiment de la Orlat (1871-1921)*, Sibiu, Editura Salgo, 2010, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro

Principii de pedagogie generală, de Ioan Puşcariu, *Curs practic şi gradat de compoziţiuni şi stil,* de Ioan Manliu, în acestea se găseau opere de beletristică ale autorilor români, dar și străini[7].

Pentru dotarea bibliotecilor, pe lângă volumele trimise de *Comitet*, s-au achiziționat – de către *Eforiile Școlare* locale –, și alte lucrări pe care acestea le-au considerat valoroase și utile pentru sporirea gradului de cultură al elevilor și localnicilor. În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, forul de la Sibiu a trimis cărți la toate bibliotecile școlare. Acest lucru rezultă, cu claritate, din însemnările realizate în inventare, în dreptul titlurilor. Astfel, prin circulare sau adrese, școlile au fost înștiințate despre titlurile care le însoțeau, destinate – în special – pentru îmbogățirea cunoștințelor, dar și a numărului de volume din cadrul bibliotecilor. Dintre circulare, enumerăm pe următoarele: 946 din 1884; 418 și 848 din 1885; 871 din 1888; 381 din 1891 și 29 din 1892. Dintre adrese, specificăm următoarele: 480, 558 și 671 din 1886; 527 și 955 din 1887; 309 din 1888; 252 din 1890.

În preajma transformării şcolilor grănicereşti în şcoli comunale (1896), *Comitetul* a iniţiat o campanie de îmbogăţire a bibliotecilor şcolare. În acest context, s-a emis şi o circulară, în al cărei cuprins se scotea încă odată în evidenţă menirea acestor biblioteci, aceea de a fi ”focare în care să se nutrească spiritualminte tineretul şi oamenii adulţi”[8]. O succintă privire prin inventarele acestor biblioteci ne demonstrează fără putinţă de tăgadă că ele aveau un conţinut variat, oglindind pregnant orientarea *Comitetului* în a răspunde cerinţelor şcolii şi a slujitorilor ei, de a ţine piept şi pe această cale tendinţei de maghiarizare a românilor ardeleni, de a ţine veşnic treaz, în inimile pruncilor şi ale dascălilor, sentimentul naţional, dragostea faţă de valorile culturale ale tuturor românilor.

Evident că stăpânitorilor nu le-a putut scăpa esenţa unor astfel de tendinţe. Prin urmare s-a folosit practica interzicerii unor manuale şcolare de către autorităţile politice superioare, ”din considerente supreme de stat”. Prima victimă în această direcţie a constituit-o *Abecedarul* lui Vasile Petri – ediţiile din anii 1861, 1870 şi 1874 –, interzis prin ordinul nr. 12.973 din 4 iulie 1875, emis de ”Înaltul ministeriu de culte şi instrucţiune publică, regesc, maghiar” pentru tendinţele sale ”daco-romane”! Interzicerea viza, în special, pasajele cuprinse la paginile 44, 82 şi 84, unde se afirma în sens răspicat că ”patria română cuprinde toate acele ţări unde locuieşte şi trăieşte naţiunea română”. A urmat o serie intensă de epurări de manuale şi alte scrieri care nu conveneau autorităților.

Interzicerea manualelor şcolare româneşti şi, în special, a celor editate dincolo de Carpaţi, s-a intensificat şi mai mult spre sfârşitul secolului al XIX-

---

[7] SJANSB, *fd. cit.*, R, nr. 8-28, passim; Al. Bucur, *op. cit.*, p. 94-96.
[8] SJANSB, *fd. cit.*, A, D. nr. 96 din 16 decembrie 1894.

https://biblioteca-digitala.ro

lea, pe considerentul că acestea ar fi ostile statului maghiar. În acest context, an de an s-au publicat liste cuprinzând cărţile româneşti care nu mai puteau fi utilizate în şcoală, deşi acestea se bucurau de o largă apreciere nu numai în Transilvania, dar şi în vechea Românie. Astfel, numai în anul 1896 Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice a emis o listă cuprinzând peste 80 de titluri de cărţi româneşti interzise, act care s-a repetat şi în anul 1906. Referitor la cărţile din biblioteci, în anul 1903 comisarul guvernamental Zeik Daniel a impus *Comitetului* ca, pe viitor, în acestea să nu se mai introducă decât volume admise de către inspectorii regeşti de şcoli, ceea ce a dus la scăderea drastică a achiziţiilor de cărţi româneşti în aceste modeste vetre de lumină[9].

Vom prezenta, în continuare, datele reieşite din *Inventarele școlilor grănicerești*, privitoare la biblioteci și componența lor. Referitor la *Inventare,* facem precizarea că ele purtau denumirea de *Inventariu despre averea mobila si immobila a scólei granitieresci din… susceputu la anulu 1880* (**Fig. 3**) şi aveau pe copertă o etichetă individualizată, pentru fiecare şcoală grănicerească (**Fig. 1**, **2**). Menţionăm că fiecare dintre inventare are un capitol separat, intitulat *Biblioteca*, unde au fost trecute volumele deţinute doar până la sfârşitul anului 1892. Din studiul nostru şi prin coroborare cu alte date – reieşite din *Protocoale* şi *Circulare* –, concluzionăm că nu au fost menţionate în totalitate, mai ales în perioada 1887-1892.

În demersul nostru de a afla câte volume şi care erau titlurile acestora – pentru fiecare şcoală grănicerească –, am accesat arhivele şcolilor din localităţile unde au funcţionat. Din păcate, nu am reuşit să descoperim nici un inventar complet al acestora. Respectivele documente au fost distruse sau pierdute. Din acest motiv ne vedem obligaţi să valorificăm doar datele deţinute în arhiva sibiană, dar şi pe cele furnizate de extrem de puţinele monografii locale.

Prin urmare, vom înşira – în ordine alfabetică – localităţile în care au funcţionat şcolile grănicereşti (nouă la număr) și vom specifica denumirea sub care au fost trecute în inventare. În continuare, vom furniza numărul total de volume aflat în biblioteca şcolară (în anul 1893), dar şi al celor în limba germană şi maghiară. În **Anexă** vom trece titlurile, locul și anul/anii de apariție, dar și autorul/autorii, acolo unde am reușit să le identificăm.

Şcoala din localitatea Copăcel (Copacelu, **Fig. 3**, **4**) se putea mândri cu cele 130 de cărţi existente în anul 1884 în rafturile bibliotecii sale, cu toate că, în 1893, erau înregistrate doar 54 de titluri cu 66 de volume (din care trei în germană şi patru în maghiară)[10]. Lisa (Lis'a, **Fig. 5**) avea înregistrate un număr de 58 de titluri cu 73 volume (din care patru în germană şi trei în

---

[9] *Ibidem,* A, D. nr. 113 din 15 iulie 1903; *Protocol* din 19 septembrie 1903; *Protocol* din 30 mai 1905; Al. Bucur, *op. cit.*, p. 95.

[10] SJANSB, *fd. cit.,* R, nr. 10, F 8f-9f (p. 19-20).

https://biblioteca-digitala.ro

maghiară)[11]. Şcoala grănicerească din Mărgineni (Margineni, **Fig. 6**) avea la început în biblioteca sa doar 11 volume, ajungând în timp să-şi sporească averea până la 117 volume. Din păcate, în *Inventar* figurează doar 49 de titluri cu 60 de volume (din care trei în germană şi patru în maghiară)[12].

Şcoala din localitatea Ohaba (Ohab'a, **Fig. 7**) avea, în anul 1877, o bibliotecă cu 56 volume, fiind abonată şi la revista *Gazeta Transilvaniei*. Inventarul ne arată un număr de 147 de titluri cu 169 volume (din care 34 în germană şi opt în maghiară)[13]. Este cea mai interesantă și importantă bibliotecă dintre toate cele situate pe teritoriul județului Brașov. Şcoala din Ţânţari (Tientiariu, azi Dumbrăviţa, **Fig. 8**) a făcut pasul decisiv pentru încropirea unei biblioteci şcolare în anul 1872. În 1893 avea înregistrate 65 de titluri cu 84 de volume (din care trei în germană şi patru în maghiară)[14].

Şcoala grănicerească din Tohanu Vechi (Tohanulu-vechiu, **Fig. 9**) dispunea de 49 titluri cu 53 volume (din care patru în germană şi trei în maghiară)[15]. Vaida-Recea (Vaidarece, azi Recea, **Fig. 10**) avea 58 de titluri cu 79 de volume (din care trei în germană şi unul în maghiară)[16]. Viştea de Jos (Vistea inferiore, **Fig. 11**) se putea mândri cu 81 volume (din care nouă în germană şi patru în maghiară)[17], iar aceea din Voila (**Fig. 12**) cu 69 titluri și 91 volume (din care şapte în germană şi cinci în maghiară)[18].

Bibliotecile *Şcolilor grănicerești* au avut un rol important în educarea și formarea elevilor. Totodată, ele au dezvoltat la elevi și săteni dragostea pentru lectură și nevoia de îmbogățire permanentă a cunoștințelor. *Comitetul Administrativ* a depus eforturi considerabile pentru a dota scolile sale cu opere valoroase, diverse și reprezentative, necesare desfășurării unei educații complexe, bazate și pe studiul individual.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1-2 – Copertele inventarelor bibliotecilor școlilor grănicerești din Lisa și Țânțari (azi Dumbrăvița) (SJANSB, *FSG*, R, nr. 13 și 22).

Fig. 3 – Prima filă a inventarului bibliotecii din Copăcel (SJANSB, *FSG*, R, nr. 10).

---

11 *Ibidem*, nr. 13, F 8f-9f (p. 19-21).
12 *Ibidem*, nr. 14, F 8f-9f (p. 19-20).
13 *Ibidem*, nr. 15, F 8f-9f (p. 19-23).
14 *Ibidem*, nr. 22, F 8f-9f (p. 19-21).
15 *Ibidem*, nr. 23, F 8f-9f (p. 19-20).
16 *Ibidem*, nr. 26, F 8f-9f (p. 19-20).
17 *Ibidem*, nr. 28, F 8f-9f (p. 19-23).
18 *Ibidem*, nr. 25, F 8f-9f (p. 19-20); Al. Bucur, *Componența bibliotecilor Școlilor grănicerești*, în ”Transilvania”, s.n., XLV (CXLIX), nr. 4-5/2017, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4 – Fila 8f a inventarului bibliotecii din Copăcel (SJANSB, *FSG*, R, nr. 10).

Fig. 5 – Fila 9f a inventarului bibliotecii din Lisa (SJANSB, *FSG*, R, nr. 13).

Fig. 6 – Fila 8f a inventarului bibliotecii din Mărgineni (SJANSB, *FSG*, R, nr. 14).

Fig. 7 – Fila 8f a inventarului bibliotecii din Ohaba (SJANSB, *FSG*, R, nr. 15).

Fig. 8 – Fila 9f a inventarului bibliotecii din Țânțari (SJANSB, *FSG*, R, nr. 22).

Fig. 9 – Fila 9f a inventarului bibliotecii din Tohanu Vechi (SJANSB, *FSG*, R, nr. 23).

Fig. 10 – Fila 8f a inventarului bibliotecii din Vaida-Recea (SJANSB, *FSG*, R, nr. 24).

Fig. 11 – Fila 9f a inventarului bibliotecii din Viștea de Jos (SJANSB, *FSG*, R, nr. 28).

Fig. 12 – Fila 8f a inventarului bibliotecii din Voila (SJANSB, *FSG*, R, nr. 265).

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA

NR. CRT.	TITLUL	AUTOR/I	Biblioteca școlii din / Nr. volume									
			Copăcel	Lisa	Mărgineni	Ohaba	Tohanu Vechi	Țânțari (Dumbrăvița)	Vaida Rece (Recea)	Viștea de Jos	Voila	TOTAL
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Carte de onóre (Ehrenbuch)									1		1
2	Carte de Apostolu, Sibiu, 1851									1		1
3	Chiriacodromionulu, 1855	A. Bar. De Siaguna								1		1
4	Cunoscintie practice de gradini si cultura loru, 1867	P. Vasiciu								1		1
5	Principii de limba si scriptura, 1866	T. Cipariu								1		1
6	Geografia Ardélului, 1866	I. M. Moldovanu								1		1
7	Regulamentu pentru vatasii si decurii din Tiéra Fagarasiului, Sibiu, 1864									1		1
8	Elemente de istoria Transilvaniei, 1864	I. V. Rusu								1		1
9	Manuariu pentru judecatoriele comunali din Tiéra Fagarasiului, Sibiu, 1866									1		1
10	Elemente de fisica, 1866	A. Micu	1							1		2
11	Magazinu pedagogicu, 1867, 1868, 1869									3		3
12	Istoria Romanilor, biografii romane, 1868	V. A. Urechia								1		1
13	Das goldene Buch, 1859	F. Stamm								1		1

https://biblioteca-digitala.ro

14	Viétia, operile si ideile lui Georgiu Sincai de Sinca, 1869	A. P. Ilarianu								1	1	2
15	Elemente de cosmografia, 1869	A. T. Laurianu								1		1
16	Gramateca maghiara, 1869	Oct. Baritiu								1		1
17	Drepturile si detorintiele civile, Sibiu,1870	B. Petri				1	1			1		3
18	Cateschismulu antropologicu, 1870	P. Vasiciu						1		1		2
19	Vechia Metropolia ortodocsa romana a Transilvaniei, 1870	N. Popea								1		1
20	Cantecu voinicescu, 1870	I. P. Florentinu								1		1
21	Opurile lui Caiu Corneliu Tacitu, 1871, traduse de	Gavr. I. Munteanu								1	1	2
22	Zum …., Leipzig	C. Fr. Förster								1		1
23	Ein Chrisgeschenk, 1864									1		1
24	Societatea pentru invetiatura poporului romanu, Bucuresci, 1870, 1871									1		1
25	Instructiune pentru invetiatori, 1872	B. Petri	1	2				1	3	3	2	12
26	Carte manuale de canóne, 1871	A. Bar. De Siaguna								1		1
27	Mielulu urmatu de licuriciulu	I. M. Riurénu								1		1
28	Causa romana la 1872						1		2	1	1	5
29	Ueber die Pflege der Körperlichen und geistigen Gesundheit des Schulkindes,	C.E. Bock	1					1		1		3

https://biblioteca-digitala.ro

	Leipzig, 1871											
30	Georgiu Lazaru si scóla romana, 1871	P. Poienariu								1	1	2
31	Epistola deschisa, 1873	L. Vaida								1		1
32	Anelulu gasitu, 1870	I. M. Riurénu								1		1
33	Rosa de Tanneburg, 1870	I. M. Riurénu								1		1
34	Magyar ABC, 1869, 1870, 1871, 1880	P. Gőnczy	1				1	1		2	1	6
35	Laitf ABC, 1870, 1879	Lederer								4	1	5
36	Spicuiri in istoria baser a rom, 1873	I. M. Moldovanu								1		1
37	Geografia si Istoria evului mediu, după Pütz, 1869	Mesiota								1		1
38	Gramateca romana, 1870	G. Munteanu								1		1
39	Antaia carte de lectura, 1870, 1875	I. Popescu			1			1		4	1	7
40	Romanii si maghiarii, 1875									1		1
41	Economulu, 1875, 1876, 77, 78, 79									5		5
42	Amiculu poporului, 1874, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81									7	8	15
43	Fóia scolasteca, 1876, 77, 78, 79, 80									5		5
44	Utasitas iskola, 1876		1							1		2
45	Utasitas szamara, 1869, 1876					2				1	1	2
46	Dictionariulu limbei romane			1	1	4	1	2	2	1	2	14
47	Glossariulu			1	1	1	1	1	1	1	1	89

https://biblioteca-digitala.ro

48	Carte de computu, 1874	Moinik, Sbiera	2			2				2		6
49	Istoria patriei, 1875	I.M. Moldovan	1							1		2
50	Mesurile metrice, Blasiu, 1875	St. Popu	1				1	1	1	1	1	6
51	Noua lege electorale, 1872, 1874		1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
52	Conferintia	D. I. Laurentiu								1		1
53	Istoria R II rom, 1874	G. Baritiu					1			1		2
54	Istoria revolutiunei romane dela 1821, 1874	C. D. Aricescu								1		1
55	Acte justificate la istoria revolutiunei romane dela 1821, 1874	C. D. Aricescu								1		1
56	Traianu si Dacia	Ales. Pelimonu								1		1
57	Transilvania, 1869-1879		6	8	9	8	6	10	10	9	10	76
58	Incercari in literature, 1874	I. A. Lapadatu								1		1
59	Intemplarea curiosa, 1874	M. Velceanu								1		1
60	Higiena si scóla, 1876-1878	P.Vasiciu								3		3
61	Planu de invetiamentu pentru scólele poporali, 1870, 1876, 1877	B. Petri	2	2	2	1	2	2	3	3	3	20
62	Pomeritulu, 1877	D. Comsia								1		1
63	Elemente de fisica, 1870	E. Bacaloglo	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
64	Instructiune pentru scaunele comunale, Buda, 1869							2		1		3

https://biblioteca-digitala.ro

65	Die…, 1873	P. I. Frank								1		1
66	Elemente de constitutiunea patriei, Blasiu, 1877	T. Petrisioru	1	1	1	1	1	2	1	1	2	10
67	Carte de esercitie in computulu celoru patru spetii cu numeri intregi si necunoscuti pentru scólele poporale romane, Sabiiu, 1864	A. Necsia						1		1		2
68	Elemente de istoria patriei si universale, 1870	Z. Boiu						1		1		2
69	Elemente de Geografia, 1870	Z. Boiu						1		1		2
70	Elemente de istoria naturala si fisica, 1870	Z. Boiu		1	1			1		1	1	5
71	Gramateca romana, cl. II-IV, 1870	I. M. Mihalteanu			1			1		3		5
72	A doua carte de lectura, 1876	I. Popescu		1	1			1		6	1	10
73	Veterinariulu de casa, 1877	B. Cornea								1		1
74	Gramateca limbei romane, 1870	T. Cipariu								1		1
75	Cărți maghiare, diverse titluri					4						4
76	Geografia pentru scólele poporali, Blasiu, 1878			1						2		3
77	Aritmetica, esercitii practice, 1879	D. Dogariu; I. Dariu								1		1
78	Michael de Tapfere, 1879	W. H. Teutschlaender								1		1
79	Culegere de istorióre morale culese de unu amicu alu literature romane, 1876									1		1
80	Educatiunea de scóla si acasa,	M.								1		1

https://biblioteca-digitala.ro

	1877	Velceanu										
81	Consideratuni asupra tempului si spatiului, 1878	I. Cav. de Puscariu								1		1
82	Istoria universale, Iassi, 1879	I. Mandinescu	1	1	1	1	1		1	1		7
83	Cursu gradate de compositiuni si stilu, 1879	I. Manliu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
84	Nepotulu ca unchiu, 1880	P. Petrescu		1	1	1	1	1	1	1	1	8
85	Principii dein pedagogia generale, 1880	Il. Puscariu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
86	Manuducerea gramaticei limbei magiare, 1869, 1880	V. Groő	1	1	1	1			1	1	1	7
87	Legea comunale splecata	I. Popu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
88	Manualu de procedura in cause bagatelle, 1882	I. Popu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
89	Studie asupra constitutiunei romaniloru	G. Meitani	1	1	1		1	2	1	1	1	9
90	Catechismulu calvinescu									1		1
91	Elemente de poetica romana	I. Lazariciu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
92	Cursu normale pentru institutórele primare	Laurian	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
93	Despre necesetatea promovarii si protejarii mesarieloru	B. Baiulescu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
94	Discursul St Pecurariu		1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
95	Calindaru pro 1883	Mangiuca								1		1
96	Programa pentru adunarea cuventeloru romanesci	B. P. Hasdeu	1		1	1	1	1	1	1	1	8
97	Romanii si Universitatea fundului regiu, Raportu	St. Pecurar	1		1	1	1	1	1	1	1	8

https://biblioteca-digitala.ro

98	Tanterv a nem Magyar ajku népiskolák számára, Budapest, 1879		1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
99	Manuducerea abecedariului magyaru	Putnoki						1		2		3
100	Manuducerea legendariului magiaru	Putnoki						1		1		2
101	Manualu de stuparitu	Costinu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
102	Geografia	Fagarasianu, Moldovan	1	1		1	1		1	1	1	7
103	Povesti unguresci		1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
104	Programa scólei civile de fete din Sibiiu		1		1	1	1	1	1	1	1	9
105	Statutulu pentru organisarea scólei de fete din Sibiiu		1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
106	Cursu de stuparitu	A. Deganu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
107	Indreptariu teoreticu si practicu pentru invetiamentu intuitivu	N. Borgovanu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
108	Tienerea viteloru	E. Brote	1		1				1	1	1	5
109	Trifoiulu	E. Brote	1		1				1	1	1	5
110	Cuvinte sufletesci	C. Sylva	2		2				3	3	3	13
111	Cronica Romaniloru	G. Sincai	3		3				3	3	3	15
112	Istoria Romaniloru	Jáger	1		1				1	1	1	5
113	Serbarea aniversară a Academiei Române		1		1				1	1	1	5
114	Raportulu asupra activității Academiei Române		1		1				1	1	1	5
115	Tractatulu bóleloru acute…	Sim. Stoica	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9
116	Țéra nóstră/: descrierea	S.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9

https://biblioteca-digitala.ro

	Ardealului:/	Moldovan										
117	Cursu practicu de gradinaritu, 1871	Vintila	1	2		1	1	1	1		1	8
118	Leitfadem zu dem, 1870 Leitfaden zü dem deutschen ABC, 1870	Gőnczy	1	1	2						2	6
119	Ueber die Pflege der Körperlichen und geistigen Gesundheit des Schulkindes, Leipzig, 1871	C.E. Bock		2			1		3		2	8
120	Vezérkőniv a Magyar ABC, 1869, 1870	P. Gőnczy	1	1	1						1	4
121	A-B-C-dariu germane, 1870			1								1
122	A-B-C-dariu magyaru, 1870	P. Gőnczy		1								1
123	Siezatórea, 1877-1878			1								1
124	Computu pentru scólele poporali, 1874	Moinik, Sbiera		2			1	1	2		2	8
125	Instructiunea esercitiiloru verbali si memoriali, 1870	V. Nagy		1								1
126	Manuducera Gramatecii limbei romane, 1854	T. Cipariu		1								1
127	Statutele fondului scol centr granit			1					1			2
128	Fóia generala de legi si acte guberniale, partea II, III si IV din 1850			3								3
129	Programa pentru adunarea cuventeloru romanesci	B. P. Hasdeu		1								1
130	Romanii si Universitatea fundului regiu, Raportu	St. Pecurar		1								1

https://biblioteca-digitala.ro

131	Ostasii nostri	V. Alecsandri		1								1
132	Spicuire in istoria pedagogiei	Borgovanu		1								1
133	Logica	I. Fericeanu		1								1
134	Urmarea lui Isusu Christosu	G. Munteanu		1								1
135	Psichologia empirica	I. Popescu		1								1
136	Geografia pentru scólele medii	Fagarasianu; Moldovan		1				1				2
137	Geografia universala	T.Ciontea		1								1
138	Protocolu congres bis gr or luatu in 1868			1								1
139	Vechea metropolie ortodocsă a Transilvaniei	I. Popea		1								1
140	Gramatica romaneasca pentru scol sec	N. Pilța		1								1
141	Articlu pentru ortografia j. Sbiiu				1							1
142	Geografie, 1877	N. Popu						1				1
143	Conferintia asupra economiei, 1875	D. F. Laurent				1		1				2
144	Nomenklatur, 1873							1				1
145	Ortografia, 1878		1	1		1	1	1	1		1	7
146	Catechismulu sanetatii, 1870	P. Vasiciu						1				1
147	Nemet ABC, 1871	P. Gőnczy						1				1
148	Vezérkőniv a Magyar ABC, 1869, 1870	P. Gőnczy						1				1
149	Economia campului si crescerea viteloru					1		1				2

https://biblioteca-digitala.ro

150	Memoriu despre conferintia aleg rom							1				1
151	Limba maternal in instit	Puscariu						1				1
152	Elemente de fisica	I. Dariu						3				3
153	Geografia patriei	I. Dariu						3				3
154	Istoria patriei si univ	I. Dariu						3				3
155	Fisica pentru scólele poporale	D. Fagarasian						1				1
156	Jocuri si jucarii pentru copii	P. Ispirescu						1				1
157	Manualu pentru crescerea fragariloru, 1849	P. Poenariu							1			1
158	Actele privitóre la infiintarea „Asociatiunei, 1862					1			1		2	4
159	A doua, a treia si a patra adunare generala a Asociatiunei Tr, 1862-1864								2			2
160	Magazinulu Pedagogicu, 1867-1869								3			3
161	Indreptariu pentru limba magiara, 1869	P. Gőnczy				1			2			3
162	Indreptariu pentru limba germana, 1869	P. Gőnczy				1			2			3
163	Atlasu de Istoria natural, 1870	A. L.							1			1
164	Fóia anuala a societatei literara, 1870-1871, Bucuresci								2			2
165	Elemente de istoria romanilor, 1872	A. T. Laurianu							1			2
166	Geografia Ungariei, Blasiu, 1878								1			1
167	Lupta preotului romanu	Lucaciu							1			1
168	Epistolariu, 1863	S.									1	1

https://biblioteca-digitala.ro

		Popoviciu										
169	Die Reformu, 1869	Fr. Schuseika									1	1
170	Compendiu generalu de statistica, 1871	Alesandre									1	1
171	A Magyar polgaru…., 1872	K. Paap Miklos									1	1
172	P.A. für die graphische Darstellung…, 1873	Zaffauk									1	1
173	VIII Gesetzartikel überdie Einführung, 1874	Metermasses									1	1
174	Deutsches ABC, 1871, 1874	P. Gőnczy	1								1	2
175	Conferintie asupra economiei	Riureanu							1		1	2
176	Sistemu metricu pentru invetiacei, 1875	B. Petri				1					2	3
177	Sistemu metricu pentru barbatii de scóla, 1875	B. Petri									2	2
178	Istoria generala, 1879	I. Mandinescu									1	1
179	Memorie si notitie istorice despre scólele din Giurgiu										1	1
180	Paulina, 1858	A. Dumasu					1					1
181	Sistemulu metric, 1864	G. R. Cantilli					1					1
182	Carte de gimnasteca, 1869	G. Moceanu				1	1					2
183	Temészet rajx atnezéte, 1871	P. Gőnczy					1					1
184	Mgyarázó jeguzetek, 1871	Bopp				1	1					2
185	Rosariulu urmatu de Musca, 1872	Riureanu					1					1

https://biblioteca-digitala.ro

186	Santa scriptura, 1873						1					1
187	Regulament pentru organisarea scóleloru, 1876						1					1
188	Articlulu XXVIII, 1876						1					1
189	Catehismu, 1878	I.Ratiu	1									1
190	Istoria biblica, 1867	G. Popu	1									1
191	Istoria biblica ilustrata, Sibiu, 1869		1									1
192	Elemente de istoria generale	Cretiescu				1						1
193	Elemente de pedagogia	Eliade				1						1
194	Elemente de istoria naturale	Borassi				1						1
195	Tractatu geom. descr.	Orescu				1						1
196	Societate pentru invetiatura pop. rom., 1870-7					1						1
197	Actele soc. „Transilvania”, 1870					1						1
198	Antropologia					1						1
199	Enumeratiunea specialor de plante, 1871	Fetu				1						1
200	Instructiuni pentru tractarea cartiloru scolare	B. Petri				1						1
201	Elemente de Aritmetica, 1865	Schwarti				2						2
202	Introducere la intreprinderea rat. A frag., 1856	Peterfi				1						1
203	Regularea mediuloceloru pentru ajung. scop Asoc. Tr, 1871					1						1
204	Elemente de contabilitate comerc., 1863	Iarcu				1						1
204	Elemente de gramatica limbei romane, 1869	Stilescu				1						1

https://biblioteca-digitala.ro

206	Instructiune despre mesurile metrice, 1874					1						1
207	Elemente de geografia, 1869	Vladescu				1						1
208	Carte de lectura, 1869	Stefanescu				1						1
209	Gramatica limbei germane, 1871	Dorca				1						1
210	Elemente de istoria sacra, 1869					1						1
211	Epistolele si Evangeliele, 1860	Balasiescu				1						1
212	Femeia virtuósa, 1868	Sergiescu				1						1
213	Cursu de desemnu lineariu, 1865	Poenariu				1						1
214	Manualu pentru sistemulu metricu decimale, 1868	E. A.				1						1
215	Elemente de istoria naturale, 1864	Iarcu				1						1
216	Repertoriu biblio-cronologicu, 1865	D. Iarcu				1						1
217	104 istorióre biblice, 1864					1						1
218	Dictiunariu eleno-roman, 1864	Ioanid				2						2
219	ABCdariu, 1869	Iarcu				1						1
220	Micu Catehismu, 1869	A. F.				1						1
221	O voce seriósa in óra suprema, 1878					3						3
222	Cărți germane, diverse titluri, 1838-1879					34						34
223	Stilistica limbei romane, 1876	Ios. Tempea				1						1
224	Robinsonu in insula sa, 1875	Baumann				1						1

https://biblioteca-digitala.ro

225	Programa scóleloru dein Blasiu, 1877-1878	Antonelli				1						1
226	Viata si activitatea lui Samuilu Micu Clein, 1876	Bianu				1						1
227	Manualu de agriculltura, 1869	Aurelianu				1						1
228	Directive pentru organizarea comunelor, 1866					1						1
229	ABCdariu magyare, 1880	Gyoczy				1						1
230	Icóna pamentului, 1842	I. Rusu				3						3
231	Metodica calculatiuneei in capu, 1860					1						1
232	Epistola unui romanu transilvaneanu, 1871					1						1
233	Statutu despre organizarea municip. Fagarasiu, 1872					1						1
234	Manualu pentru judecatoriale comunali, 1866					1						1
235	Carte de lectura romanésca, 1875	G. Munteanu				1						1
236	Comentariu la patenta dein 21/7 1854, 1858	I.Puscariu				2						2
237	Intemnitiarele mele politice, 1861	Orasianu				1						1
238	Elementariu pentru cl. I, 1878	Solomon Munteanu				1						1
239	Discursu la deschiderea Univers. dein Iasi, 1876	P. Suciu				1						1
240	Istoria naturale, 1876	Em. Andreescu				1						1
241	Actele conferintei dein Alba Iulia, 1876					1						1
242	Vezer köniv…, 1869					1						1

https://biblioteca-digitala.ro

243	Foi pentru misiune, 1872					1						1
244	Conspectu generale de statistica, 1870	Alessandre				1						1
245	Scientia s. Scripturi, 1854	T. Cipariu				1						1
246	Vocabulariu germano-roman, 1822					1						1
247	Poesia populara(colinde), 1859	Marienescu				1						1
248	Rudimentele gramaticei romane, 1848	I.G. Codru				1						1
249	Viétia lui Traianu, 1869	Augustu de Bolintinénu				1						1
250	Observatoriulu					2						2
251	Fóia scolastica					2						2
252	Economulu					1						1
253	Economia rurala, Blasiu, 1881	St. Popu				1						1
254	Tractatu istoricu despre Romani, 1879	N. Popescu				1						1
TOTAL Nr. titluri/ nr. volume			**54/ 66**	**58/ 73**	**49/ 60**	**147/ 169**	**49/ 53**	**65/ 84**	**58/ 79**	**129/ 146**	**69/ 98**	**271/ 828**

https://biblioteca-digitala.ro

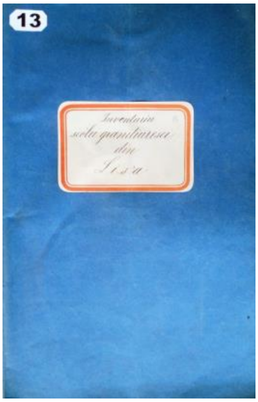

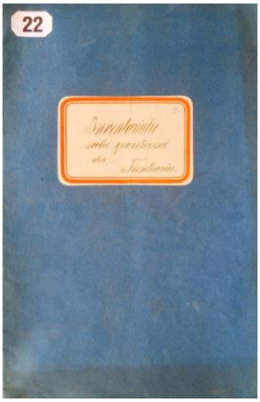

Fig. 1-2

Fig. 3

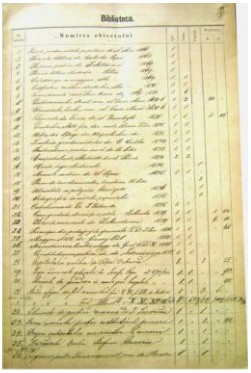

Fig. 4

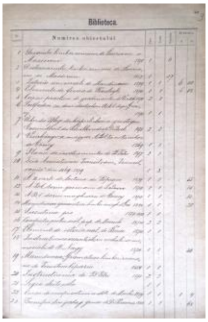

Fig. 5

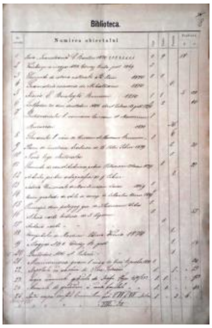

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

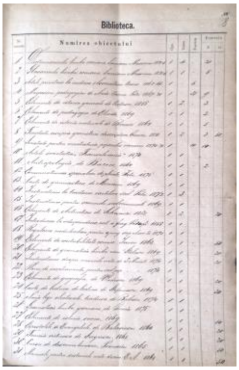
Biblioteca.
Numirea obiectului

Fig. 7

Biblioteca.
Numirea obiectului

Fig. 8

Biblioteca.
Numirea obiectului

Fig. 9

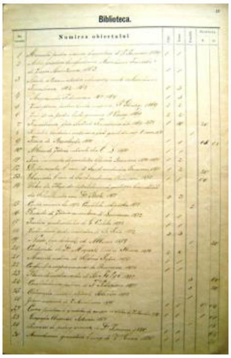
Biblioteca.
Numirea obiectului

Fig. 10

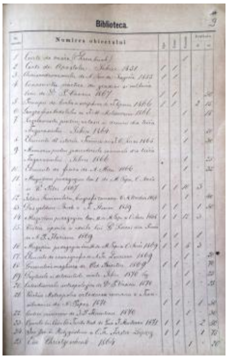
Biblioteca.
Numirea obiectului

Fig. 11

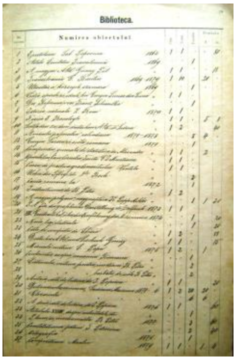
Biblioteca.
Numirea obiectului

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

ŞCOALA ÎN SPAȚIUL RURAL MUSCELEAN

CAMELIA CĂLIN[1]

SCHOOL IN MUSCELIAN COUTRYSIDE

ABSTRACT

This paper captures the social, political and economic aspects related to the emergence of rural education in the northern area of the current Argeş County as an integral part of the modernization process of Wallachia.

Keywords: school, rural development, modernization.

Începuturile învăţământului la sat le găsim în *Circulara* Departamentului Trebilor din Lăuntru (viitorul Minister de Interne), din 14 ianuarie 1838, unde se poruncea ocârmuirii judeţelor din Ţara Românească să înfiinţeze şcoli săteşti.

Dificultăţile apărute, de la găsirea unui local, la strângerea de fonduri sau pregătirea învăţătorilor şi convingerea ţăranilor să-şi trimită copiii la şcoală, sunt narate şi în *Analele Vorniciei*, păstrate în aceleaşi arhive. Anumite aspecte legate de planurile și terenurile ocupate de școli le găsim și în *Colecțiile de planuri și Hărți* din Arhivele Județene Argeș. Eforturile de constituire a şcolilor săteşti au fost aşezate în pagină, cu descrieri amănunţite, de învăţători, în perioada 1942-1946, în micromonografii ale comunelor, păstrate în *Arhivele Statului Bucureşti,* Fondul *Ministerului Culturii Naționale și Cultelor*.

Şcolile săteşti au funcţionat până la 1848, când au fost închise temporar[2] din pricina revoluţiei, printre altele şi datorită faptului că unii profesori s-au implicat în mişcarea revoluţionară.

Au fost redeschise în anul 1857, după unele încercări prin 1851, 1853, 1855, dar construcţiile erau într-o stare avansată de degradare, necesitând reparaţii capitale sau alte localuri special construite. În general, primele şcoli aveau o singură încăpere de cca. 7/5 m, construită din vârghii, cu contribuţia

---

[1] Muzeograf, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii – Golești;
e-mail: cameliacalin13@yahoo.com.

[2] Prin *Ofisul* Căimăcămiei nr. 903/9 noiembrie 1848, cârmuitorii de județe primesc poruncă să închidă școlile, nu atât din lipsă de localuri, cum s-ar pretinde, cât din cauză că învățătorii fraternizau cu ideile revoluției.

https://biblioteca-digitala.ro

sătenilor şi se aflau pe moşia megieşească. Într-un mare număr de cazuri, satele nu puteau susține financiar ridicarea unui local destinat școlii, caz în care erau folosite spațiile puse la dispoziție de către unii săteni.

Reglementarea regimului așezărilor rurale, printr-o legislație unitară, pornind de la înființarea comunelor ca instituții administrative pe o anumită unitate teritorială, impunea asigurarea, și din punct de vedere cultural, a unor dotări corespunzătoare. În contextul acestei situații s-a pus problema cum ar trebui să fie construite clădirile prin sate, proiectându-se planuri-tip pentru construcțiile comunale. În anul 1853, Eforia Școalelor a intervenit pe lângă Departamentul Trebilor din Lăuntru pentru a întocmi un plan model de școli primare. Tipul de plan de acest fel care s-a transmis în toate județele cuprindea, într-o construcție dezvoltată pe un nivel, un culoar axial, având de o parte și alta sala de clasă, respectiv casa sfatului cu arhiva de acte. Termenul de finalizare a localului era 1 septembrie 1859[3]. Problema caselor de sfat cuplate cu școala mai fusese discutată și pusă în aplicare, dar, în majoritatea cazurilor învățătorii împiedicau desfășurarea adunărilor obștești, de aceea ideea va fi abandonată.

În anul 1862, Direcțiunea instrucțiunii publice și Eforia Școalelor hotărăsc să realizeze un nou tip de local pentru ”timpurile de față” ca model pentru construirea școlilor comunale. Acest tip de construcție era prevăzut cu clopotniță pe stâlpi pentru sunarea orelor şi se menţinea metoda lancasteriană. După reformele inițiate de Mihail Kogălniceanu, fiecare comună era obligată să aibă cel puțin o școală mixtă (băieți și fete), conform dispozițiilor de instrucție publică. Construcția unui asemenea local se ridica la suma de 2.361,3 lei[4].

În anii ’70, după aproximativ trei decenii de la deschiderea primelor şcoli, observăm că numărul elevilor înscrişi se dublase, chiar triplase în localităţile unde autorităţile şi-au dat interesul de a construi localuri noi pentru şcoli (Davideşti, Voroveni, Conţeşti, Boteni, Domneşti).

Prin reorganizarea școlilor existente și prin înființarea altora, numărul lor a crescut nebănuit de mult, existând un real interes pentru învățătura copiilor. În judeţul Muscel, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, aproape fiecare comună avea şcoala sa, cu învăţător stabil (titular) şi cu dotări satisfăcătoare pentru desfăşurarea procesului de învăţământ. Monografiile elaborate de învăţătorii din Muscel, după anul 1939, ne arată că mai mult de jumătate din copii frecventau școala, dar foarte puțini reușeau să o termine. Cadrele didactice

---

[3] V.A. Urechia, *Cele mai importante documente școlare din Țara Românească și Moldova*, ediție critică de Gheorghe Pârnuță și Ștefan Trâmbaciu, București, Editura Ars Docendi, 2003, p. 31.

[4] Arh. Andrei Pănoiu, *Arhitectura românească veche. Arhitectura şi sistematizarea aşezărilor din Argeş şi Muscel. Sec. XVIII-XIX*, Direcţia Judeţeană pentru Cultură, Culte şi Patrimoniu Cultural Naţional Argeş, s. l., 2004, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

resimțeau ca insuficientă pregătirea școlară oficială și accentuau necesitatea unei educații extrașcolare extinse atât în rândul adolescenților, cât și al adulților.

Implicarea şcolii în viaţa socială

Pe lângă activitatea didactică, profesorii prestau şi activităţi cu caracter social şi economic, implicându-se în educaţia alimentară, culinară, sanitară, de creştere a copiilor etc.

Împreună cu medicul comunei (acolo unde exista), preotul şi primarul, dascălii ţineau astfel de cursuri în şcoală, primărie sau căminul cultural. Pentru completarea celor indicate, se simțea absolută nevoie de cursuri practice culinare, unde atât fetele, cât şi gospodinele, să vină spre a-şi îmbogăţi cunoştinţele trebuitoare oricărui cămin: ”S-au făcut încercări de acestea în anul 1937, şi cu toată durata scurtă de 15 zile, a dat rezultate mulţumitoare (…). În cadrul cursurilor ţărăneşti ţinute de Căminul cultural local, o maestră în această artă selectă a dat câteva lecţii fetelor şi femeilor. Alimentaţia în materie brută s-a găsit la noi îndeajuns, însă ne lipseşte pregătirea pentru conservarea şi industrializarea ei. Aici are marele rol şcoala, educaţia, învăţătoarea pentru a crea copii bine hrăniţi ca să fie apoi complet sănătoşi”[5].

Despre alimentaţia sătenilor, modalităţile de preparare a hranei, cât şi lipsa varietăţii ei, învăţătoarea nota: ”Pâine se consumă puţină, mai mult dimineaţa sau atunci când n-au mălai. Aici, voi arăta cu părere de rău, că deşi prin măsurile luate în ultima vreme, fiecare cetăţean e obligat să semene grâu…, totuşi sătencele nu ştiu să facă pâine în casă. Morile din comună macină foarte rău grâul, făcându-l un soi de huruială din care nu poate ieşi o pâine bună, apoi gospodinele nu ştiu să o pregătească. Fac o azimă îndesată pe care o coc pe plită, adică mai mult o ard pe o parte şi alta, miezul rămânând tot o cocă necoaptă. Cu multă satisfacţie am primit chiar în momentul când scriu aici, programul de E.E. Fete [probabil Educaţie Elementară pentru Fete-n.n.], pe luna februarie 1944, în care se dă la partea practică subiectul: Facerea pâinii, simplă şi amestecată cu cartofi şi mălai. Sper că de acum şi această nepricepere a lor va fi înlăturată. De asemenea tot la aceste cursuri se vor îmbogăţi şi cunoştinţele lor culinare (…)”[6].

---

[5] Arhivele Naționale ale României (ANR), Fond *Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor*, dosar nr. 2.215/1945, *Monografia comunei Conţeşti, jud. Muşcel*, autor înv. Maria Pr. Tomescu, 1945, f. 38.

[6] *Ibidem*, dosar nr. 769/1944, *Monografia comunei Racoviţa-Muşcel*, autor înv. Iulia Zamfirescu, 1944, f. 68.

https://biblioteca-digitala.ro

Igiena şi asistenţa publică

În toate materialele studiate, învăţătorii atrag atenţia asupra alimentaţiei copiilor, în special la vârste fragede, îngrijoraţi fiind de numărul mare de decese. Concludente sunt, pe această temă, şi însemnările învăţătoarei Iulia Zamfirescu: ”Dacă în alimentaţia adulţilor se constată progrese îmbucurătoare, apoi în alimentaţia copiilor mici (sugari) au rămas tot aşa ca acum 20-30 de ani. Copilului mic, până la 3-4 luni i se dă numai laptele mamei şi ceai de tei, muşeţel, ismă, iar după aceea nu se trece la o alimentaţie mixtă raţională, ci dintr'odată i se dă din mâncarea adulţilor: ciorbă cu zeamă de varză etc., iar dacă mâncarea este mai consistentă se mestecă în gură, fie de mama copilului, tatăl sau fraţii mai mărişori şi apoi i se dă mititelului în gură. Rămâi uimit de felul cum începe alimentaţia mixtă a copilului. Nu vor să înţeleagă primejdia acestei alimentaţii. Au mâncat şi ei şi au ajuns mai voinici decât copii de azi – acesta e argumentul decisiv. Mâncarea specială, potrivită vârstei – afară de griş cu lapte – nu se face nici înainte, nici după înţărcare. Copilul se înţarcă în jurul unui an împlinit… Sunt dese cazurile de boli stomacale şi tot felul de infecţii – cu forma cea mai gravă, gastro-enterită, care de multe ori este mortală, sau chiar de scapă de moarte, lasă urme toată viaţa; organisme debilitate, de care apoi uşor se pot prinde alte boli”[7].

În finalul capitolului învăţătoarea îşi arată mâhnirea faţă de puţinele cunoştinţe culinare ale femeilor şi de faptul că sătenii îşi vând majoritatea produselor la târguri ”pentru alte gospodine (…), în loc să-şi umple cămările”[8]. Realiza un apel către ţărani prin care îi îndemna să-şi păstreze o parte din produse şi să le conserve, pentru a îmbunătăţi şi diversifica alimentaţia pe timpul iernii.

Pentru construirea latrinelor și mai ales pentru folosirea acestora, învățătorii, împreună cu medicii, organizau vizite periodice în gospodării pentru a-i convinge pe țărani de utilitatea lor.

Tot învăţătorilor şi medicilor (acolo unde existau), le datorăm întocmirea unor statistici ale evidenţei populaţiei şi condiţiilor sociale ale ţăranilor. Statisticile sunt elocvente pentru stabilirea unor concluzii despre condiţiile sociale şi speranţa de viaţă a sătenilor. Cei mai mulţi copii mureau până la vârsta de un an, din pricina alimentaţiei necorespunzătoare, după care situaţia se ameliorează până la vârsta de 10 ani; între 10 şi 30 de ani numărul deceselor este din nou în creştere; după care se observă o rată mai mică, până la 60 de ani. Cele mai multe decese erau cauzate de probleme pulmonare, stomacale şi intestinale.

---

[7] *Ibidem*, f. 77.
[8] *Ibidem*, f. 89.

https://biblioteca-digitala.ro

Studiu de caz. *Monografia Şcolii din Dârmăneşti*, autor: înv. Ion V. Ion, 1942[9].

Are următoarea structură:

• Cuvânt înainte;
• Istoricul;
• Învăţământul din primii ani;
• Evoluţia şcolii;
• Evenimente;
• Situaţia numerică a populaţiei;
• Schiţa şcoalei primare.

În comuna Dârmăneşti, a existat în faţa bisericii, lângă moşia boierilor Crasan, o casă joasă cu două camere, a lui Funingine, unde, în perioada 1862-1866, a funcţionat primăria comunei şi sporadic şcoala, sub penelul învăţătorului Ion Apostolescu. Ocupa o cameră din cele două şi se studia în două sau trei clase primare, în funcţie de numărul copiilor şi posibilităţile părinţilor. Mobilierul şcolii se compunea din ”o masă fixată pe pari bătuţi în pământ şi aşternută cu nisip, pe care elevii învăţau să scrie şi să citească literele vechi (chirilice), înarmaţi fiecare cu nuieluşa înflorată, cu care încrustau nisipul exersând scrisul” şi câteva scaune. A funcţionat, cu dese întreruperi, până în anul 1871, când s-a mutat într-o altă casă, învăţători fiind Nicolae Busuiocescu din Davideşti, Gh. Drăgănescu, Ioan Niţescu, iar elevii învăţau tot două-trei clase primare. În anul 1872, din cauza vechimii, casa s-a dărâmat şi şcoala a fost mutată în casele lui Ioniţă al lui Popa Păun, lângă biserica satului Tămăşeşti. În acest local au predat învăţătorul Nicolescu din Vlădeşti şi preotul satului, Costache Ionescu. În primăvara anului 1873 nu s-a mai prezentat nici un învăţător şi şcoala s-a închis până în anul 1879, când s-a redeschis şi a funcţionat până în 1882, sub învăţătorii Ion Olteanu şi Gh. Bădescu, cu patru clase primare. În anul 1882, şcoala a fost închisă din lipsă de învăţător, iar copiii mergeau, peste dealuri, prin păduri, la şcoala din Băjeşti, situată la cca. 7 km depărtare.

La 1 ianuarie 1890, prin stăruinţa boierului Mache şi a fruntaşilor satului, s-a redeschis şcoala în Dârmăneşti, într-o casă cu două camere, din care una era a Primăriei. Învăţător a fost domnişoara Elena Iordanovici, absolventă a Azilului *Elena Doamna*. Autorul monografiei consemnează, ca un amănunt, faptul că domnişoara Iordanovici sta în chirie la boierul T. Vlădescu, în cuantumul chiriei meditându-i pe copiii acestuia. În aprilie 1895, primarul comunei, împreună cu învăţătorul V. Nicolescu, au redactat un proces verbal prin care arătau necesitatea înfiinţării unei şcoli şi în satul Valea Nandrii, care să deservească pentru mai multe cătune, deoarece copiii din aceste zone, în

[9] *Ibidem*, dosar nr. 668/1942, *Monografia şcolii din Dârmăneşti*, autor înv. Ion V. Ion, 1942.

https://biblioteca-digitala.ro

drumul spre şcoala din Dârmăneşti-centru, trebuiau să treacă prin apa râului Doamnei şi prin zăvoiul de la râu, unde erau animale sălbatice.

În 1896, şcoala a fost ”înzestrată” cu 5 hărţi ale continentelor Asia, America, Africa, Oceania şi Europa. În anul şcolar 1895-1896, au fost înscrişi 72 de elevi (68 băieţi şi 4 fete). În următorul an şcolar, mai primesc 31 de obiecte (corpuri geometrice) trimise de Casa Şcoalelor, pentru completarea materialelor didactice. În urma inspecţiei revizorului şcolar şi a serviciului sanitar, localul este declarat vechi şi insalubru dar, la insistențele învățătorului, urma să funcţioneze mai departe cu un singur post. În cele din urmă se mai înfiinţează un post de învăţător, la cererea revizorului şcolar, neocupat, însă, din lipsa de profesori. În anul şcolar 1897-1898 s-a prezentat suplinitorul A. Muscalu – absolvent a cinci clase liceale –, care a luat în primire clasele a I-a şi a II-a, învăţătorului V. Nicolescu revenindu-i clasele III-V. În acest an, în bugetul comunei este prevăzut un fond pentru ajutorarea copiilor săraci, bani din care s-au cumpărat cărţi, rechizite şi haine pentru elevi săraci/”lipsiţi cu desăvârşire”[10]. Când lucrurile păreau că se află pe calea normală a dezvoltării, apare o altă problemă: certuri între cei doi învăţători, fiecare consemnând că celălalt nu îşi face datoria. Toată povestea s-a sfârşit prin înlocuirea celor doi.

În anul 1899, s-a interzis copiilor din Valea Nandrii să mai vină la şcoală din cauza epidemiei de angină difterică din acest sat, urmând să revină după ce aveau avizul medicului. În anul 1902 s-a înfiinţat în Valea Nandrii, într-o casă veche, o şcoală, prin detaşarea unui învăţător de la Dârmăneşti şi prin mutarea unei părţi din mobilierul şi materialele didactice specifice. În 1906, comuna cumpără un teren de 270 m^2, situat la intersecţia satelor Dârmăneşti şi Tămăşeşti, pentru noul local de şcoală.

Abia în anul 1914 şcoala se mută în local propriu, construit de nou. Aşadar, după mai bine de 50 de ani de încercări, în Dârmăneşti se înfiinţa prima şcoală de sine stătătoare. Cei 15.000 lei necesari pentru ridicarea localului au fost suportaţi de Casa Şcoalelor şi Prefectura Muscel[11]. Noua construcție se compunea din două săli de clasă, antreu, cancelarie şi closet modern de beton. Tot în anul 1914, s-a înfiinţat şi cel de al doilea post de învăţător. Din ziua de 27 septembrie şi până pe 3 octombrie 1914, cursurile au fost întrerupte în semn de recunoştinţă faţă de regele Carol I care încetase din viaţă. Locuitorii comunei au fost atât de încântaţi de deschiderea şcolii într-un local propriu, încât autorităţile nu au fost nevoite să declare obligativitatea învăţământului. Sătenii îşi trimiteau singuri copiii la şcoală, uneori aceştia mer-

---

[10] *Ibidem*, f. 502.

[11] Pentru a înţelege valoarea la care s-a ridicat construirea şcolii, redăm câteva din preţurile la alimentele de bază în anul 1915: pâine - 0,32 lei/buc., cartofi - 0,18 lei/kg, ou de găină - 0,07 lei/buc., brânză de oi - 1,76 lei/kg, carne de porc - 1,49 lei/kg, găina vie - 1,9 lei/buc., vin obişnuit - 1,12 lei/l.

https://biblioteca-digitala.ro

gând chiar şi 5 km pe jos, cu mâncarea în traistă, pentru a ajunge la local. În primul an s-au înscris 38 de băieţi şi o fată, iar vârstele elevilor ajungeau până la 20 de ani. Mobilierul din primul an de şcoală era următorul: 8 bănci, o masă, un scaun lung şi două portrete – al Regelui Carol şi al Reginei Elisabeta. Învăţământul era structurat, la început, pe doi ani, iar mai târziu pe trei ani, având şi manuale.

În perioada 1916-1918 şcoala a funcţionat cu intermitenţă, învăţătorul I. Bădescu fiind chemat pe front. Şcoala funcţiona doar patru luni pe an: martie şi aprilie (semestrul I), iunie şi august (semestrul II). În 1917, localul şcolii a fost ocupat de trupele germane, el degradându-se. Reparaţiile şcolii s-au făcut în anii 1919-1920, când s-au cumpărat şi materiale şi rechizite. În anul 1924, pe 15 aprilie, în vacanţa de Paşti, şcoala a fost incendiată, aceasta arzând din temelii: ”a rămas biata şcoală iarăşi în starea de a cerşi ospitalitatea comunei”[12].

Şcoala s-a mutat în casa lui D. Marinescu, al cărui fiu, Alexandru Marinescu, era învăţător. Reparaţiile şcolii au fost estimate la 200.000 lei, iar lucrările de reconstrucţie au început în noiembrie 1926, când primăria s-a împrumutat 50.000 lei la Casa Şcoalelor, în afară de cei 71.680 lei oferiţi de aceeaşi instituţie. La refacerea localului au contribuit Banca Populară din comună şi săteni care au donat bani şi materiale. Suma totală s-a ridicat la 157.000 lei. Cu începere din anul 1927, şcoala funcţiona cu 6 clase (6 ani de studii) şi două posturi de învăţători, iar din anul 1935 cu 7 clase şi trei posturi. Din 1940, pe lângă cele trei posturi, mai funcţiona şi un post de suplinitor de ”gospodărie”, ocupat de d-ra Maria Mateescu, care învăţa fetele din clasele superioare arta gastronomică, cusutul, ţesutul.

La finalul monografiei, învățătorul Ion V. Ion întocmește o statistică cu numărul de copii care se încadrau, ca vârstă, pentru şcolarizare, numărul anilor de studii, elevii care s-au înscris şi cei care au absolvit. Din statistică, se poate observa că numărul elevilor care terminau ciclul şcolar era foarte mic. Motivele erau variate: de la lipsa celor necesare pentru şcoală, la greutăţile din familie sau suprapunerea orelor cu muncile gospodăreşti şi ale câmpului. În general, terminau studiile copiii ai căror părinţi aveau posibilităţi materiale şi financiare, adică familiile în care copilul nu reprezenta o forţă de muncă indispensabilă.

Privită în linii mari, evoluția sistemului de învățământ a fost una lentă, presărată cu foarte multe eșecuri, obstacole, dar și cu multă dăruire din partea oficialităților locale, a dascălilor și a țăranilor. Despre un sistem de învățământ stabil se poate vorbi după 1930, când procesul de alfabetizare a mediului rural argeșean dispunea de mijloacele materiale și logistice necesare. Deși nu *știau carte*, țăranii au înțeles, convinși fiind și de oficialități, că educația aduce cu

---

[12] ANR, *fd. cit.*, dosar nr. 668/1942, *Monografia școlii din Dârmănești*, f. 509.

https://biblioteca-digitala.ro

sine o viață mai bună. Își trimiteau copiii la școală, dar numărul celor care finalizau ciclul de învățământ era foarte mic. Majoritatea urmau două sau trei clase după care abandonau școala, din pricina lipsurilor financiare, materiale sau a greutăților familiale.

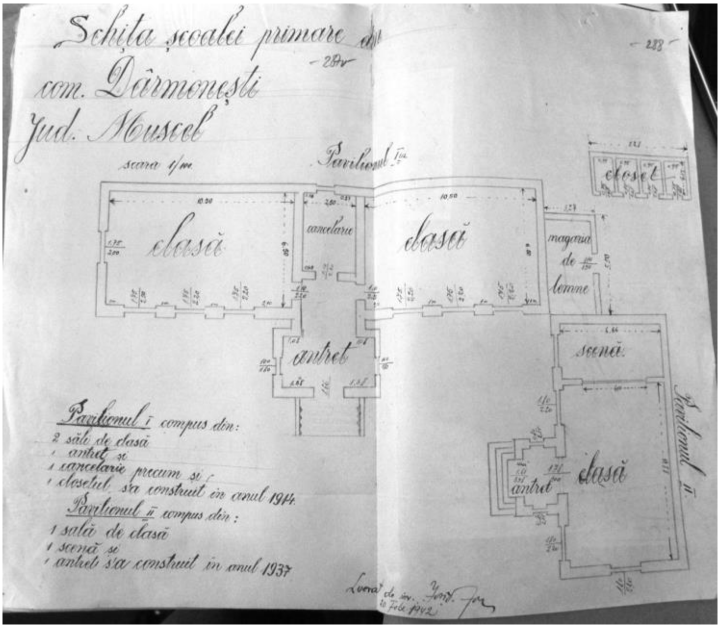

Schița școlii primare din Dârmănești[13]

---

[13] Sursa imaginii: ANR, *Monografia școlii din Dârmănești*, f. 531-532.

https://biblioteca-digitala.ro

STUDENŢI DIN COMITATUL FĂGĂRAŞ LA FACULTATEA DE TEOLOGIE A UNIVERSITĂŢII DIN CERNĂUŢI (1875-1918)

RĂZVAN MIHAI NEAGU[1]

STUDENTS FROM FĂGĂRAŞ COUNTY AT THE THEOLOGICAL FACULTY OF THE UNIVERSITY OF CERNĂUŢI (1875-1918)

ABSTRACT

The Romanian community from Făgăraş county gave between 1875-1918 five students at the Theological Faculty in Cernăuţi. Although they came from modest families, these young persons understood that studying in a university is the only form of social and professional ascension. They become remarkable personalities of Romanian Orthodoxy from the interwar period, especially if we refer to Ilie Beleuţă and Ioan Dobre. Both dedicated their entire activity to the Romanian Orthodox Church and to the Romanian school. Ilie Beleuţă was one of the most distinguished theology professors of the interwar period, who taught at the Theological Academy in Sibiu. Ioan Dobre was archpriest of Deva. The life and the activity of the other three students is less known. Gheorghe Enescu was parish priest in Moieciu de Jos. Gheorghe Guiman did not follow the priesthood career and worked in the public administration. Ioan Mardan was teacher in Turda at the King Ferdinand High School.

Keywords: student, Theology, Făgăraş county, Romanian Orthodox Church, Cernăuți, University.

Preliminarii. Universitatea din Cernăuţi a fost creată în anul 1875, la distanţă de un secol de la intrarea Bucovinei în componenţa Imperiului Habsburgic[2]. Autorităţile imperiale au dorit astfel să întărească legăturile dintre centrul vienez şi societatea locală cernăuţeană, înfiinţarea universităţii servind propagandei oficiale a statului austriac. Pe de altă parte, instituţia de învăţământ superior avea ca sarcină să acopere nevoile educaţionale ale unei zone dinamice economic. Decizia finală de întemeiere a Universităţii din Cernăuţi a luat-o împăratul Franz Joseph, care a semnat decretul de înfiinţare la Palatul Schönbrunn, la 30 septembrie 1875. Noua instituţie de învăţământ

---

[1] Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic Turda;
e-mail: neagurazvan10@yahoo.com.

[2] *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II. *De la Independenţă la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 550.

https://biblioteca-digitala.ro

superior a purtat până în anul 1918 numele împăratului fondator, *Franz Joseph Universität* sau *Alma Mater Francisco-Josephina*[3]. Inaugurarea oficială a cursurilor universitare a avut loc la 4 octombrie 1875 într-un cadru solemn[4]. Universitatea din Cernăuţi era cea mai estică instituţie de învăţământ superior din Austria, dar şi cea mai mică[5]. Ea a fost concepută şi creată ca o instituţie germană, care avea ca scop răspândirea şi promovarea culturii germane într-o provincie (Bucovina) eterogenă din punct de vedere etnic. Universitatea din Cernăuţi a fost unul dintre instrumentele politicii de germanizare a Bucovinei, imaginată şi pusă în practică de autorităţile imperiale vieneze. Primul rector al Universităţii din Cernăuţi a fost juristul Constantin Tomasciuc (1840-1889), care provenea dintr-o familie mixtă (tatăl era rutean, iar mama romăncă)[6].

Construită pe tiparul clasic medieval, Universitatea din Cernăuţi a avut iniţial trei facultăţi: Facultatea de Teologie Greco-Orientală (*Griechisch-orientalische theologische Facultät*), Facultatea de Drept şi Ştiinţe Politice (*Rechts und staats-wissenschaftliche Facultät*) şi Facultatea de Filozofie (*Philosophische Facultät*)[7]. Din punctul de vedere al organizării, instituţia academică din Cernăuţi înregistra o premieră: era singura universitate din Austro-Ungaria care avea o facultate de teologie ortodoxă. În cadrul acesteia s-a format elita intelectuală ortodoxă din monarhia dualistă şi nu numai. Instituţia de învăţământ beneficia de un corp profesoral de elită foarte bine pregătit, format mai ales din profesori români, dar şi ruteni.

Printre studenţii teologi care au învăţat la Cernăuţi în perioada analizată s-au numărat şi cei din comitatul Făgăraş. Aceştia au fost în număr de cinci. Din acest comitat proveneau cei mai mulţi studenţi originari din Transilvania la Facultatea de Teologie din Cernăuţi, în perioada 1875-1918. Acest fapt nu este deloc surprinzător dacă luăm în calcul câteva aspecte. În primul rând, comitatul Făgăraş era o zonă cu o populaţie covârşitor românească, care a oscilat în jurul procentului de 90%. Astfel, conform datelor din recensămintele oficiale, procentul populaţiei româneşti din comitatul Făgăraş era de 92,8% în anul 1869, 87,7% în 1880, 89,3% în 1890, 89,9% în 1900, respectiv 88,7% în anul 1910[8]. Pe de altă parte, structura confesională a

[3] Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece. 1774-1918*, Chișinău, Editura Civitas, 2003, p. 223.
[4] Anton Norst, *Alma Mater Francisco-Josephina*, Czernowitz, 1900, p. 11; Vasile Lipan, *Alma Mater Cernautensis*, București, Editura Farmaceutică, 1999, p. 3.
[5] Lucian Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spaţiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006, p. 34.
[6] V. Lipan, *op. cit.*, p. 6.
[7] Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, Editura Oscar Print, 1999, p. 66.
[8] Constantin Băjenaru, *Comitatul Făgăraş (1876-1918)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016, p. 98-99.

https://biblioteca-digitala.ro

populaţiei româneşti din acest comitat arată faptul că peste jumătate aparţinea cultului ortodox, într-un procent care a oscilat între 64,6%-65%[9]. Toţi studenţii făgărăşeni proveneau din mediul rural. Din păcate, condiţia lor socială nu este cunoscută pentru toţi cei cinci. Abia pentru trei dintre aceştia se ştie din ce mediu familial proveneau. Astfel, doi erau fii de agricultori, deci proveneau din familii simple, în timp ce unul era fiu de comerciant. În momentul înmatriculării la Cernăuţi, tinerii făgărăşeni aveau deja o foarte bună pregătire educaţională. Doi dintre ei au absolvit Gimnaziul Ortodox din Braşov, acelaşi număr de persoane a absolvit Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj, în timp ce unul dintre făgărăşeni şi-a finalizat studiile medii la Gimnaziul Fundaţional din Năsăud. După finalizarea acestor studii, toţi cei cinci tineri făgărăşeni au urmat cursurile Seminarului Andreian din Sibiu, prestigioasă şcoală clericală transilvăneană, fondată de mitropolitul Andrei Şaguna. Astfel, când aceştia au ajuns în capitala Bucovinei, aveau deja o temeinică pregătire teologică.

Cariera ulterioară a studenţilor teologi făgărăşeni, care au învăţat la Cernăuţi. Cel mai relevant aspect al vieţii şi activităţii studenţilor era cariera lor ulterioară. În cele ce urmează vom realiza fişe biografice pentru fiecare dintre studenţii teologi făgărăşeni care şi-au desăvârşit pregătirea educaţională în capitala Bucovinei, prezentându-i în ordine alfabetică.

Fără îndoială, cea mai importantă personalitate a comitatului Făgăraş care a studiat teologia la Cernăuţi în perioada analizată de noi a fost **Ilie Beleuţă** (1878-1972). Acesta s-a născut în 2 martie 1878 la Mândra, comitatul Făgăraş (azi jud. Braşov), într-o familie simplă de agricultori şi s-a remarcat mai ales ca profesor. El a terminat studiile secundare la Gimnaziul Ortodox din Braşov, unde în anul 1899 şi-a susţinut cu succes examenul de maturitate. Iniţial, nu a fost atras de teologie şi a început să studieze matematica în cadrul Facultăţii de Ştiinţe a Universităţii din Bucureşti (1899-1900), însă nu şi-a finalizat pregătirea în acest domeniu. Între 1900-1901 şi-a servit ţara, fiind încorporat în armata austro-ungară. Schimbarea de opţiune în viaţa acestui personaj a avut loc în primul an al secolului al XX-lea, când s-a înscris la Seminarul Andreian. În perioada studiilor sibiene (1901-1904)[10], Beleuţă a activat în cadrul *Societăţii de lectură ”Andrei Şaguna”*, fiind ales preşedinte, respectiv vice-preşedinte al acestui for studenţesc. A fost un tânăr implicat la nivel social, promotor şi apărător al ideilor naţionale româneşti. Marele om de cultură Onisifor Ghibu afirmă într-una din cărţile sale de amintiri că în anul 1904 autorităţile i-au interzis atât lui Beleuţă, cât şi altora, să participe, ca

9 *Ibidem*, p. 100.

10 Eusebiu Roşca, *Monografia Institutului Seminarial Teologic-Pedagogic ”Andreian” al Arhidiecezei Gr. Or. Române din Transilvania*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911, p. 164.

https://biblioteca-digitala.ro

reprezentant al tinerimii studioase din Sibiu, la două evenimente ale comunităţii româneşti din Austro-Ungaria, serbările de la Oradea dedicate aniversării a 40 de ani de la apariţia revistei *Familia* şi a împlinirii vârstei de 70 de ani a fondatorului acesteia, Iosif Vulcan, respectiv comemorarea la Mănăstirea Putna a 400 de ani de la moartea domnitorului Moldovei, Ştefan cel Mare[11].

Deşi pregătirea de la Sibiu era de o calitate foarte bună, tânărul Beleuţă a considerat că trebuie să-şi desăvârşească pregătirea în cadrul Facultăţii de Teologie din Cernăuţi, unde este atestat ca student în anul 1906[12], însă considerăm că prezenţa sa în capitala Bucovinei este anterioară acestui moment. Potrivit informaţiilor vehiculate de autorii Mészáros Andor, Szögi László şi Varga Júlia, anul în care Beleuţă părăseşte Facultatea de Teologie din Cernăuţi este 1906, făcându-se menţiunea că a studiat acolo patru semestre, deci doi ani[13]. Aşadar, dacă luăm în considerare datele oferite de cei trei istorici maghiari ar rezulta că Ilie Beleuţă a studiat în capitala Bucovinei între 1904-1906, perioadă pe care o acceptăm şi noi.

După terminarea studiilor teologice a revenit în Transilvania şi a deţinut un prim post, acela de econom (administrator) al Seminarului Andreian (1909-1910)[14]. Ulterior, Ilie Beleuţă a fost profesor de religie la Gimnaziul de stat din Făgăraş (1910-1920)[15], cultivându-le elevilor săi dragostea de neam şi limbă, motiv pentru care a avut de suferit rigorile autorităţilor maghiare în perioada Primului Război Mondial. În anul 1917, împreună cu alţi lideri ai românilor făgărăşeni, Beleuţă a fost obligat să semneze un act de fidelitate faţă de statul maghiar[16]. Profesorul Beleuţă s-a remarcat ca unul dintre corifeii mişcării naţionale româneşti din comitatul Făgăraş şi a fost implicat în realizarea Marii Uniri. El a făcut parte din comitetul de conducere al Consiliului

---

[11] Onisifor Ghibu, *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, prefaţă de Crişan Mircioiu, ediţie îngrijită de Crişan Mircioiu şi Şerban Polverejan, note şi comentarii de Ş. Polverejan, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974, p. 82-83.

[12] Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualităţii româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 691, nr. 7.104; Szögi László, *Studenţi români din Transilvania la universităţile din Europa în secolele XVI-XX*, Târgu Mureș, Editura Universităţii ”Petru Maior'', 2011, p. 166, nr. 1.348; Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között*, 1 kötet, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2014, p. 108, nr. 696.

[13] Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1789-1919*, Budapest, 2014, p. 469, nr. 6.944.

[14] E. Roşca, *op. cit.*, p. 131.

[15] Mircea Păcurariu, *Dicţionarul Teologilor Români*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 45.

[16] C-tin Băjenaru, *op. cit.*, p. 261.

https://biblioteca-digitala.ro

Naţional Român din Făgăraş constituit la 11 noiembrie 1918[17]. Ilie Beleuţă a fost prezent la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, împreună cu protopopul Nicolae Borzea şi alţii, în cadrul căreia s-a decis unirea Transilvaniei cu România, reprezentând *Reuniunea femeilor române ortodoxe din Făgăraş*[18].

După constituirea României Mari, datorită calităţilor sale profesionale şi morale deosebite, mitropolitul Transilvaniei, Nicolae Bălan, îl aduce la Sibiu şi-l numeşte într-o primă fază profesor la Şcoala Normală ”Andrei Şaguna”[19], iar apoi face pasul spre învăţământul superior devenind profesor suplinitor de Istorie Bisericească la Seminarul Andreian. Făgărăşeanul devine unul dintre colaboratorii apropiaţi ai mitropolitului Transilvaniei. Profesorul Ilie Beleuţă a primit titularizarea în anul 1922 la catedra de Istorie Bisericească şi Patrologie[20]. La 26 octombrie 1920 a fost hirotonit diacon celib, iar la 25 septembrie 1922 este hirotonit preot; din 1928 va fi protopop onorific. O perioadă, el a îndeplinit şi sarcina de duhovnic al studenţilor teologi. În anul 1922, Beleuţă l-a însoţit pe mitropolitul Nicolae Bălan la serbările care au avut loc la Alba Iulia, legate de încoronarea perechii regale Ferdinand şi Maria ca suverani ai României Mari. La 8 octombrie 1922, Beleuţă a făcut parte din soborul preoţesc, care a sfinţit Catedrala Încoronării din Alba Iulia[21]. Calităţile sale umane şi profesionale, l-au impus pe Beleuţă ca membru al Consistoriului spiritual central, fiind confirmat în această calitate chiar de patriarhul Miron Cristea (1927)[22].

Beleuţă a fost membru al *Asociaţiei clerului ”Andrei Şaguna”*, care îi grupa pe preoţii din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, participând la adunările acesteia. Presa vremii îl aminteşte printre participanţii remarcabili la cel de-al doilea congres al asociaţiei menţionate, desfăşurat în noiembrie 1922 la Sibiu, în cadrul căruia a ţinut un discurs. Totodată a fost ales membru în secţia Sibiu a asociaţiei[23].

Profesorul Ilie Beleuţă a desfăşurat o bogată şi rodnică activitate didactică unanim apreciată de colegii şi studenţii săi. S-a remarcat şi prin iniţiative caritabile, iar în anul 1927 a donat 5.000 de lei pentru refacerea Mănăstirii Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, în cadrul unei campanii iniţiată

---

[17] *Ibidem*, p. 273.
[18] *Ibidem*, p. 278.
[19] *Foaia Diecezană*, XXXV, nr. 38/13 septembrie (26 septembrie) 1920, Caransebeș, p. 6.
[20] M. Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Sibiu, Editura Andreiana, 2015, p. 632.
[21] *Telegraful Român*, LXX, nr. 76/27 septembrie (10 octombrie) 1922, Sibiu, p. 1.
[22] *Foaia Diecezană*, XLII, nr. 8/20 februarie 1927, p. 6.
[23] *Biserica şi Şcoala*, XLVI, nr. 48/27 noiembrie (10 decembrie) 1922, Arad, p. 3-4; *Idem*, XLVI, nr. 49/4 (17) decembrie 1922, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

în acest sens de mitropolitul Bălan[24]. O bună colaborare a avut cu *Societatea Femeilor Ortodoxe*, filiala Sibiu, care a iniţiat în duminicile din Postul Mare ale anului 1924 cursuri de catehizare pentru tinerii din Sibiu şi ucenici, în cadrul cărora profesori de la Academia Andreiană urmau să tâlcuiască înţelesul rugăciunilor de toate zilele. Printre cadrele didactice înscrise în acest proiect s-a numărat şi Ilie Beleuţă, alături de mari personalităţi ale Ortodoxiei, ca Policarp Moruşca şi Nicolae Colan[25].

În plan ştiinţific, a publicat numeroase studii, materiale şi articole, mai ales în *Revista Teologică* şi *Telegraful Român* de la Sibiu. A insistat mult asupra operei teologului francez Vladimir Guettée (catolic convertit la Ortodoxie), ale cărui lucrări le-a tradus în limba română. Pentru activitatea sa rodnică statul român l-a răsplătit pe Ilie Beleuţă cu Medalia *Răsplata Muncii pentru Biserică*, clasa I, şi Ordinul Naţional *Steaua României*, clasa I[26]. Începând cu 1 iulie 1940 profesorul Ilie Beleuţă a fost pensionat[27], iar în *Revista Teologică* apăreau următoarele consideraţii privind persoana şi activitatea sa: ”A adus cu sine, la catedră, pe lângă o uimitoare erudiţie, o corectitudine şi punctualitate rar întâlnite, pilda unei vieţi de modestie exemplară şi podoabele unui caracter ferm şi sobru. Bucuria vieţii sale a fost datoria împlinită. A iubit cartea cu dragostea cu care îşi înconjura discipolii. Şi mai presus de toate, ţinea muceniceşte la ortodoxia Bisericii şi a învăţământului nostru. Neuitate vor rămâne, pentru toţi cei ce le-au ascultat, înflăcăratele şi temeinicele sale cursuri despre schisma de la 1054 şi istoria încercărilor de unire a bisericilor creştine. S-a despărţit de înalta şcoală de Teologie pe care a slujit-o cu râvnă arzândă, împăcat că de acum încolo va afla răgazul necesar ca să-şi orânduiască pentru tipar numeroasele lucrări ce le posedă în manuscris[28]. După pensionare s-a retras în satul natal, dedicându-se lecturii şi studiului. Nu deţinem date despre el în perioada comunistă. A trecut la cele veşnice la Mândra, pe 19 noiembrie 1972.

Unul dintre făgărăşenii iluştri care au studiat la Cernăuţi a fost **Ioan Dobre** (1875-1928). El s-a născut la Zărneşti, comitatul Făgăraş (azi jud. Braşov), într-o familie simplă de agricultori[29], şi a terminat studiile secundare la Gimnaziul Ortodox din Braşov, iar apoi s-a îndreptat spre Sibiu, unde între anii 1894-1897 a studiat la Seminarul Andreian[30]. În timpul cât a învăţat la Sibiu, Dobre a făcut parte din *Societatea de lectură ”Andrei Şaguna”* a ele-

---

[24] *Telegraful Român*, LXXV, nr. 5-6/18 ianuarie 1927, Sibiu, p. 2.
[25] *Foaia Diecezană*, XXXIX, nr. 9/3 (16) martie 1924, Caransebeş, p. 7.
[26] M. Păcurariu, *Cărturari sibieni*, p. 633.
[27] *Telegraful Român*, LXXXVIII, nr. 16/14 aprilie 1940, p. 4.
[28] *Revista Teologică*, XXX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1940, p. 594.
[29] Victor I. Şuiaga, *Consiliul Naţional Român din Deva* 1918-1919, Deva, 1994, p. 83.
[30] E. Roşca, *op. cit.*, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro

vilor de la Seminarul Andreian. La un moment dat, a ocupat o funcţie de conducere în această asociaţie. Astfel, la 15 septembrie 1895, fiind cleric în cursul al II-lea, a fost ales notar[31].

Iniţial, Dobre a dorit să se dedice slujirii altarului şi a candidat fără succes pentru postul de paroh la parohia a II-a din oraşul Orăştie. La aceste alegeri, desfăşurate la 14/26 martie 1899, Dobre a obţinut abia un vot, fiind surclasat de Ioan Budoiu, paroh la Câmpuri-Surduc (30 de voturi) şi mai ales de Ioan Moţa, tatăl eroului legionar Ion Moţa (125 de voturi), care a fost declarat învingător[32].

După acest eşec, tânărul Dobre a decis să-şi completeze studiile teologice cu ajutorul unei burse oferită de Arhiepiscopia Sibiului, la Facultatea de Teologie din Cernăuţi (1899-1901)[33]. În paralel, tânărul transilvănean a urmat şi cursurile Facultăţii de Filozofie din cadrul universităţii bucovinene între 1899-1902[34]. A făcut parte din societatea studenţească *Junimea*, în cadrul căreia a susţinut în anul universitar 1899-1900 conferinţa *George Lazăr, biografie*[35]. La 23 iulie 1904, tânărul transilvănean a obţinut titlul ştiinţific de doctor în teologie la Universitatea din Cernăuţi[36]. Referitor la parcursul său şcolar, în noiembrie 1901 ziarul *Telegraful Român* îşi informa publicul că Ioan Dobre a trecut cu succes de primul examen pentru obţinerea doctoratului[37]. În timpul studenţiei a activat şi în societatea studenţească *Academia Ortodoxă* din Cernăuţi, în cadrul căreia a deţinut şi o funcţie în conducere; la 29 noiembrie 1900, a fost ales secretar de externe pentru anul societar 1900-1901[38].

După absolvire, Ioan Dobre a revenit în Transilvania şi pentru scurt timp a fost profesor de religie (catehet) la Gimnaziul de stat din Sibiu (1904-1909). La începutul anului 1908, el a candidat, din nou fără succes, la postul de protopop de Geoagiu, fiind învins de Ioan Popovici, parohul de Ghelmar[39]. Tot în 1908, el a donat Şcolii de Aplicaţie din Sibiu 45 de bolovani, care conţineau aur, argint, fier şi alte minerale[40]. S-a realizat vocaţional şi profe-

---

[31] *Telegraful Român*, XLIII, nr. 107/26 septembrie (8 octombrie) 1895, p. 427.
[32] *Idem*, XLVII, nr. 29/16 (28) martie 1899, p. 119.
[33] Szögi László, *op. cit.*, p. 166, nr. 1.341; Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *op. cit.*, p. 469, nr. 6.934; Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *op. cit.*, p. 223, nr. 1.759.
[34] C. Sigmirean, *op. cit.*, p. 693, nr. 7.125.
[35] Corneliu Crăciun, *Societăţi academice din Bucovina (I) – Arboroasa şi Junimea*, Oradea, Fundaţia Culturală Cele Trei Crişuri, 1997, p. 203.
[36] *Telegraful Român*, LII, nr. 74/13 (26) iulie 1904, p. 299.
[37] *Idem*, XLIX, nr. 127/13 (26) noiembrie 1901, p. 517.
[38] *Biserica şi Şcoala*, XXIV, nr. 50/10 (23) noiembrie 1900, p. 441.
[39] *Telegraful Român*, LVI, nr. 16/12 (25) februarie 1908, p. 67.
[40] *Idem*, nr. 65/17 (30) iunie 1908, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro

sional odată cu numirea sa ca preot şi protopop al Devei[41], oficiu pe care l-a îndeplinit între anii 1909-1928. A fost ales în această demnitate de Consistoriul arhidiecezan de la Sibiu în şedinţa din 1/14 iunie 1909[42]. Totodată a predat religia în şcolile din oraşul de pe Mureş. Activitatea protopopului Ioan Dobre a inclus şi o parte culturală, desfăşurată în cadrul societăţii ASTRA, iar în anul 1911 a fost ales director al despărţământului Deva[43], post pe care l-a deţinut şi în perioada interbelică până în anul 1922. Ioan Dobre s-a remarcat iniţiind în 1913 o colectă publică pentru ridicarea unui monument în cinstea marelui aviator român Aurel Vlaicu, decedat în acel an. Protopopul a ţinut cu regularitate conferinţele preoţeşti, care au discutat problemele curente bisericeşti. Se remarcă în acest sens conferinţa din 1911, în care Dobre a atras atenţia asupra nevoii ca în fiecare parohie să existe un duhovnic[44]. O constantă a activităţii sale au fost operele caritabile. În 1914, a donat 200 de coroane în cadrul unei campanii pentru rezidirea Seminarului Andreian de la Sibiu[45].

În timpul Primului Război Mondial, Dobre s-a implicat în ajutorarea soldaţilor răniţi aflaţi în spitalele din Deva, pentru care a colectat fonduri. În perioada marii conflagraţii, protopopul Devei a rămas un apropiat al păstoriţilor pe care îi avea în grijă. La 20 februarie 1916, Ioan Dobre a participat la înmormântarea preotului Nicolae Roman din Vălişoara, slujind şi ţinând o cuvântare funebră în care l-a elogiat pe cel decedat[46]. La 15 august 1916, protopopul Ioan Dobre a fost cel care a predat oraşul Deva armatei române, proaspăt intrată în război[47]. În martie 1917, protopopul a condus ceremonia funerară a preotului Serafim Olariu din Brănişca, rostind şi un panegiric al defunctului[48]. Dobre a sprijinit presa românească din Transilvania, donând în 1917 suma de cinci coroane la Fondul ziariştilor de la Sibiu[49].

În preajma Marii Uniri, el a fost preşedintele Consiliului Naţional Român din Deva, creat la 10 noiembrie 1918[50]. Deşi a fost unul dintre perso-

---

[41] *Şematismul bisericei ortodocse-orientale române din Ungaria şi Transilvania pe anul 1910*, în ”Calendariu pe anul comun de la Christos 1910”, anul 59, Sibiu, Editura şi tiparul tipografiei archidiecesane, p. 66.
[42] *Telegraful Român*, LVII, nr. 59/2 (15) iunie 1909, p. 247.
[43] *Transilvania*, nr. 5-6, septembrie-decembrie 1911, p. 782.
[44] Valeria Soroştineanu, *Viaţa religioasă şi sentimentul religios la românii ortodocşi din Transilvania, 1899-1916,* Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005, p. 260.
[45] *Telegraful Român*, LXII, nr. 33/25 martie (7 aprilie) 1914, p. 134.
[46] *Idem*, LXIV, nr. 27/10 (23) martie 1916, p. 107.
[47] Olimpia Palamariu, *Deva în preajma Marii Uniri - pagini din consemnările unui contemporan: avocatul hunedorean dr. Victor I. Şuiaga*, în ”Sargetia”, XXXII, 2004, p. 116-117.
[48] *Telegraful Român*, LXV, nr. 19/14 (27) martie 1917, p. 75.
[49] *Idem*, LXVI, nr. 3/11 (24) ianuarie 1918, p. 11.
[50] V.I. Şuiaga, *op. cit.*, p. 26, 32.

https://biblioteca-digitala.ro

najele care au contribuit cel mai mult la realizarea Marii Uniri în comitatul Hunedoara, protopopul Devei nu a putut participa la marele eveniment de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, fiind bolnav. A fost reprezentat de preotul D. Bobei din Petreni[51]. În perioada interbelică, Ioan Dobre şi-a continuat activitatea anterior începută, fiind ales consilier judeţean, iar pe plan clerical a fost deputat sinodal al Arhiepiscopiei Sibiului. Din punct de vedere politic, a fost membru al Partidului Naţional Român, iar la 21 septembrie 1921 îl regăsim pe protopopul Devei la o adunare a acestei formaţiuni ţinută în oraşul de reşedinţă al judeţului Hunedoara[52]. În anul 1922 el s-a implicat în organizarea festivităţilor prilejuite de comemorarea lui Avram Iancu cu ocazia semicentenarului morţii sale. Ioan Dobre a fost cel care a iniţiat renovarea şi împodobirea cu pictură a actualei Catedrale *Sf. Nicolae* din Deva, în anul 1927. Protopopul Ioan Dobre a murit la 19 iunie 1928, fiind iniţial înmormântat la Deva, iar apoi reînhumat în oraşul natal (1930)[53]. Pe plan personal, protopopul Devei a fost căsătorit, din 29 iunie 1909, cu Olivia Oprea (1889-1977), originară din Ilia[54]. Cuplul a avut doi copii: Ioan (avocat) şi Lucia.

Un alt personaj, mai puţin cunoscut, care a studiat teologia la Cernăuţi a fost preotul **Gheorghe Enescu**. Datele despre el sunt foarte puţine. Nu avem niciun fel de informaţii despre familia sa. Ştim că era originar din Bran, comitatul Făgăraş (azi jud. Braşov) şi că şi-a finalizat studiile secundare la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj. Tânărul transilvănean a urmat şi cursurile Seminarului Andreian din Sibiu, cel mai probabil între anii 1886-1889[55]. În perioada studiilor teologice sibiene, el a activat în cadrul *Societăţii de lectură ”Andrei Şaguna”* a elevilor de la Seminarul Andreian, încă de la început, fiind ales în anul 1886 membru în comitetul de conducere, funcţie pe care şi-o va păstra şi în anii 1887 şi 1888[56].

În anul 1892, el apare menţionat în presa vremii ca *teolog absolut*[57], indiciu clar al faptului că îşi finalizase studiile teologice de la Sibiu. De

---

[51] *Ibidem*, p. 84.

[52] Marin Pop, *Activitatea organizaţiei Partidului Naţional Român din judeţul Hunedoara în perioada 1919-1922*, în ”Sargetia”, Serie Nouă, II, Deva, 2011, p. 478.

[53] *Telegraful Român*, LXXVI, nr. 49/23 iunie 1928, p. 1; Ioan Sebastian Bara, Marcela Balazs, Florin Dobrei, Vasile Ionaş, Ioachim Lazăr, Liviu Lazăr, Paulina Popa, Denisa Toma (coord.), *Judeţul Hunedoara. Monografie*, vol. 5 (*Personalităţi Hunedorene*), Casa de Editură Emia, 2015, p. 44.

[54] *Foaia Diecezană*, XXIV, nr. 30/26 iulie 1909, p. 6; *Telegraful Român*, LVII, nr. 69/27 iunie (10 iulie) 1909, p. 287.

[55] E. Roşca, *op. cit.*, p. 159.

[56] *Telegraful Român*, XXXIV, nr. 101/23 septembrie (5 octombrie) 1886, p. 405; *idem*, XXXV, nr. 99/29 septembrie (11 octombrie) 1887, p. 397; *idem*, XXXIV, nr. 99/27 septembrie (9 octombrie) 1888, p. 401.

[57] *Idem*, XL, nr. 113/31 octombrie (12 noiembrie) 1892, p. 451.

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea, Enescu este pomenit şi ca învăţător. La 1/13 noiembrie 1892, s-a căsătorit cu Elisabeta Enescu la biserica veche din satul Şimon (azi în com. Bran, jud. Braşov)[58]. Vocaţia sa a fost slujirea altarului, iar în anul 1893 Enescu a fost hirotonit de mitropolitul Transilvaniei, Miron Romanul, preot pe seama parohiei Moieciu de Jos, din tractul protopopesc al Branului[59]. Analiza datelor prezentate de matricolele universitare publicate duce la concluzia că tânărul transilvănean a studiat la Cernăuţi între anii 1909-1913[60]. A fost membru al societăţii *Junimea*. La 12 martie 1911, el este ales în conducerea societăţii, ca membru fără funcţie[61]. În acelaşi an, numele său apare alături de al altor colegi de la Cernăuţi pe o telegramă trimisă colegilor studenţi de la Cluj, în care li se solicita acestora din urmă să apere cu propria viaţă limba română[62]. Tot alături de alţi colegi din Transilvania, la începutul anului 1912 Gheorghe Enescu a semnat o telegramă de sprijin pentru 16 tineri teologi români greco-catolici de la Oradea, care învăţau la Seminarul Romano-Catolic, persecutaţi pentru că au vorbit în limba română[63]. De asemenea, Enescu a fost parte a unui scandal de presă izbucnit în capitala Bucovinei, în cadrul căruia mai mulţi studenţi din Transilvania erau criticaţi şi denigraţi în paginile ziarului *Foaia Poporului*, fiind acuzaţi că petrec mai mult timp la cafenea decât la facultate şi că sunt în compania profesorilor Silvestru Octavian Isopescul şi Luţă. Într-o scrisoare publicată în ziarul arădean *Românul*, studenţii teologi români de la Cernăuţi, printre care şi Gheorghe Enescu, demontează aceste calomnii şi afirmă că dacă se dovedeşte că au avut o conduită nepotrivită singura instituţie care se poate pronunţa în acest caz este Facultatea de Teologie din capitala Bucovinei[64].

După absolvire, Gheorghe Enescu a revenit în Transilvania şi a optat pentru continuarea carierei clerical-pastorale, fiind preot la Moieciu de Jos (jud. Braşov). Este atestat în această calitate înainte de a merge la Cernăuţi. Astfel, periodicul ASTRA, *Transilvania*, îl prezintă ca membru pe viaţă al despărţământului Bran (1909)[65]. Din această consemnare reiese că parohul a avut o importantă implicare la nivel cultural, fiind răsplătit în cadrul prestigi-

---

[58] *Ibidem*.

[59] *Şematismul bisericei ortodocse-orientale române din Ungaria şi Transilvania pe anul 1895*, în ”Calendariu pe anul comun de la Christos 1895”, anul 44, Sibiu, Editura şi tiparul tipografiei archidiecesane, p. 50; *Telegraful Român*, XLI, nr. 56/27 mai (8 iunie) 1893, p. 223.

[60] Szögi László, *op. cit.*, p. 168, nr. 1.370; Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *op. cit.*, p. 471, nr. 6.986.

[61] *Telegraful Român*, LIX, nr. 30/17 (30) martie 1911, p. 137.

[62] *Românul*, I, nr. 55/9 (22) martie 1911, Arad, p. 8.

[63] *Tribuna*, XVI, nr. 27/4 (17) februarie 1912, Arad, p. 4.

[64] *Românul*, II, nr. 45/25 februarie (9 martie) 1912, p. 7.

[65] *Transilvania*, nr. IV, octombrie-decembrie 1909, p. 229.

https://biblioteca-digitala.ro

oasei societăţi ASTRA cu un statut privilegiat. În anul 1914, Enescu a donat 150 de coroane pentru refacerea Seminarului Andreian din Sibiu, în cadrul unei campanii de strângere de fonduri în acest scop[66]. Mai ştim despre el că în timpul Primului Război Mondial s-a refugiat, între anii 1916-1918, odată cu armata română, în Moldova, Basarabia şi Ucraina[67]. Se pare că el a revenit acasă la timp pentru a-şi aduce contribuţia la Marea Unire. Astfel, la 19 noiembrie 1918, el a luat parte la şedinţa Consiliului Naţional Român din Bran, în cadrul căreia a ţinut un discurs în care a subliniat necesitatea efectuării unor clarificări referitoare la persoanele care ar tulbura liniştea şi care ar fi suspecte[68].

În perioada interbelică, în graniţele României Mari, Enescu şi-a continuat munca pastorală la Moieciu de Jos, iar în anul 1927 îl regăsim contribuind cu suma de 1.000 de lei la campania de refacere a Mănăstirii Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, iniţiată de mitropolitul Transilvaniei, Nicolae Bălan[69]. Nu cunoaştem alte informaţii despre sfârşitul lui Enescu sau alte detalii despre viaţa şi cariera sa, în stadiul actual al cercetărilor.

Un alt student teolog originar din comitatul Făgăraş a fost **Gheorghe Guiman**, care s-a născut la Poiana Mărului (azi jud. Braşov). Datele despre acest personaj sunt destul de puţine, însă cu informaţiile păstrate se poate schiţa viaţa şi mai ales activitatea acestui transilvănean care a studiat la Cernăuţi. Nu avem date despre când s-a născut. Se pare că tatăl acestuia a fost Gheorghe Guiman, un înstărit comerciant şi proprietar din Poiana Mărului, figurând în lista virilştilor[70] din comitatul Făgăraş, la începutul secolului al XX-lea[71]. Pe anul 1916 acesta avea fixat un impozit de 591 coroane şi 77 fileri, potrivit ziarului *Telegraful Român*[72]. De asemenea, comerciantul Gheorghe Guiman a avut şi veleităţi de sprijinitor al mişcării naţionale româneşti, iar în anul 1896 a susţinut un protest al românilor braşoveni în contra unei decizii a

---

[66] *Telegraful Român*, LXII, nr. 7/21 ianuarie (3 februarie) 1914, p. 27.

[67] Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar faţă de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului, 1867-1918*, Sibiu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 278; Emil Stoian, *Intrarea trupelor române în Bran - 15 august 1916*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, III, 2014, p. 148-149.

[68] *1918 la români. Documentele unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, vol. VII, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, p. 417.

[69] *Telegraful Român*, LXXV, nr. 20-21/11 martie 1927, p. 3.

[70] Virilistul era în cadrul Imperiului Austro-Ungar o persoană care plătea un impozit ridicat statului, iar ca o consecinţă a acestui fapt era membru de drept al congregaţiei unui comitat, fără a fi ales, având dreptul de a participa la alegerea deputaţilor din Parlamentul de la Budapesta.

[71] *Tribuna*, XIV, Arad, 11 noiembrie (29 octombrie) 1910, nr. 232, p. 7.

[72] *Telegraful Român*, LXIII, Sibiu, 20 octombrie (2 noiembrie) 1915, nr. 110, p. 443.

https://biblioteca-digitala.ro

guvernului ungar, care interzicea întrunirile publice româneşti de acolo[73]. Tatăl lui Guiman a fost membru (începând din 1913) al asociaţiunii ASTRA, despărţământul Zărneşti[74]. Tânărul Gheorghe Guiman a deprins în casa părintească gustul pentru cultură şi mai ales pentru studiu, opţiunea sa fiind teologia. Datele de care dispunem despre parcursul său şcolar nu sunt foarte concludente şi pe deplin lămuritoare în această chestiune. Conform matricolelor universitare publicate este cert faptul că Guiman şi-a finalizat studiile secundare la Gimnaziul Fundaţional din Năsăud. Ulterior, el a frecventat cursurile teologice ale Seminarului Andreian de la Sibiu, unde este atestat în 1910 ca elev în cursul I teologic, dar şi ca membru în comisia literară a *Societăţii de lectură "Andrei Şaguna"*[75]. Aceleaşi documente universitare îl consemnează student la teologie la Cernăuţi în anul 1913[76], dar prezenţa sa în capitala Bucovinei este anterioară acestui moment. Ne bazăm această afirmaţie pe o ştire apărută în ziarul arădean *Românul* din martie 1911, unde se prezintă o telegramă semnată de mai mulţi studenţi români din Transilvania la Facultatea de Teologie a Universităţii din Cernăuţi, adresată colegilor lor de la Universitatea din Cluj, cerânduli-se să apere cu orice preţ limba română. Printre semnatarii acestei telegrame figurează şi studentul Gheorghe Guiman[77].

Tânărul Guiman a fost un student activ şi implicat social. În anul 1912 a fost atras într-un scandal de presă, alături de mai mulţi colegi. Aceştia erau acuzaţi de un ziar bucovinean că nu-şi fac datoria de student şi frecventează mai mult cafenelele în compania profesorilor Isopescul şi Luţă. Studenţii astfel denigraţi, printre care şi Gheorghe Guiman, au respins acuzaţiile aduse în mod gratuit, publicând o scrisoare în ziarul arădean *Românul*[78]. Tot în anul 1912, Gheorghe Guiman, alături de alţi colegi studenţi teologi din Transilvania, semnează o scrisoare adresată celor 16 tineri greco-catolici de la Oradea discriminaţi pe motive etnice şi lingvistice de conducerea Seminarului Romano-Catolic din oraşul de pe Crişul Repede[79].

---

[73] C-tin Băjenaru, *op. cit.*, p. 216.
[74] *Transilvania*, nr. 6, noiembrie-decembrie 1913, p. 436.
[75] *Biserica şi Şcoala*, XXXIV, nr. 37/12 (25) septembrie 1910, p. 5; *Gazeta Transilvaniei*, LXXIII, nr. 194/4 (17) septembrie 1910, p. 3; *Tribuna*, XIV, nr. 189/4 (17) septembrie 1910, p. 6.
[76] Szögi László, *op. cit.*, p. 168, nr. 1.371; Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *op. cit.*, p. 471, nr. 6.987; Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *op. cit.*, p. 310, nr. 2.610.
[77] *Românul*, I, nr. 55/9 (22) martie 1911, p. 8.
[78] *Idem*, II, nr. 45/25 februarie (9 martie) 1912, p. 7.
[79] *Gazeta Transilvaniei*, LXXV, nr. 27/5 (18) februarie 1912, p. 2; *Tribuna*, XVI, nr. 27/4 (17) februarie 1912, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Împreună cu sora sa, Virginia Guiman, Gheorghe Guiman a donat în vara anului 1914 opt coroane în cadrul unei *Producţiuni împreunată cu cântări, declamări şi teatru*, a elevilor de la Şcoala centrală din Bran, venitul colectat astfel urmând a acoperi costurile unei excursii la Mănăstirea Argeşului[80].

Conform informaţiilor vehiculate în ziarul *Telegraful Român*, se pare că după finalizarea studiilor Guiman a revenit în Transilvania şi a fost o perioadă prefect de studii la Seminarul Andreian de la Sibiu. În această calitate, el şi-a răscumpărat felicitările primite cu ocazia onomasticii (1915), dăruind 15 coroane, din care zece la Fondul *Petru Şpan* pentru sprijinirea copiilor de moţi pentru a învăţa o meserie şi cinci coroane la Fondul Episcop *Nicolae Popea* pentru masa învăţăceilor meseriaşi ai *Reuniunii meseriaşilor români din Sibiu*[81]. Numele său este menţionat din nou în aceeaşi publicaţie, în aceeaşi calitate, făcând o donaţie de trei coroane la *Fondul pentru darurile de Crăciun* ale elevilor de la Şcoala de aplicaţie seminarială, cu ocazia faptului că i-a fost majorat salariul[82]. În anul 1916, Guiman a repetat gestul din anul anterior, răscumpărându-şi felicitările primite cu ocazia onomasticii cu suma de zece coroane pe care a donat-o Fondului *Episcop Nicolae Popea*, pentru ajutorarea copiilor care doresc să înveţe o meserie din localitatea Breţcu (azi în jud. Covasna)[83].

În perioada interbelică, Guiman s-a îndreptat spre o carieră funcţionărească în slujba statului. Astfel, într-o primă fază el a fost angajat în cadrul Ministerului de Finanţe, iar în 1919 îl regăsim în postul de şef al comisiei de ştampilare a coroanelor austro-ungare. În această calitate s-a remarcat ca un funcţionar corect şi cinstit, luptând împotriva abuzurilor şi a speculei[84]. Ulterior, Guiman s-a angajat în cadrul Siguranţei, desfăşurându-şi activitatea la Deva, Dej, Oradea, Satu Mare[85]. În a doua parte a anului 1921, Guiman a fost numit preşedintele Oficiului Cartiruirii din Cluj, unde a stat o jumătate de an. În această calitate a acordat peste 2.000 de locuinţe funcţionarilor şi ofiţerilor, ”fără a proceda barbar ori în chip revoltător”[86]. A lăsat o bună impresie ca funcţionar la Cluj, iar în ziarul *Cosînzeana*, al cărui director era Sebastian Bornemisa, personalitatea fostului student de la Cernăuţi era

---

[80] *Gazeta Transilvaniei*, LXXVII, nr. 136/22 iunie (5 iulie) 1914, p. 3.
[81] *Telegraful Român*, LXIII, nr. 44/23 aprilie (6 mai) 1915, p. 177.
[82] *Idem*, nr. 106/10 (23) octombrie 1915, p. 427.
[83] *Idem*, LXIV, nr. 43/28 aprilie (11 mai) 1916, p. 175.
[84] Gheorghe Iancu, *Activitatea Consiliului Dirigent în domeniul finanţelor*, în ”Marisia”, VI, 1976, p. 464.
[85] *Cosînzeana*, VI, nr. 4/25 februarie 1922, Cluj, p. 4; *Monitorul Oficial*, nr. 32, 16 mai 1922, p. 1419, 1425.
[86] *Cosînzeana*, nr. 4/25 februarie 1922, p. 4

https://biblioteca-digitala.ro

caracterizată astfel: ”funcţionar harnic, priceput şi serviabil cu toată lumea; moralitate înaltă şi neşovăitoare, în cel mai strict înţeles al cuvântului”[87].

La începutul perioadei interbelice, Guiman s-a înscris la Facultatea de Drept a Universităţii din Cluj, iar în anul 1924 devine doctor în ştiinţe juridice[88].

Gheorghe Guiman a făcut pasul spre administraţia publică locală. Iniţial, a fost notar, apoi pretor la Miercurea Ciuc. Sursele noastre îl atestă în această calitate în anul 1924, când era unul dintre redactorii *Gazetei Oficiale* a judeţului Ciuc[89]. A deţinut această funcţie până în anul 1936, când a devenit subprefect al judeţului Maramureş. În noua calitate a fost un apropiat al Bisericii Ortodoxe. La începutul toamnei anului 1936, el l-a însoţit pe episcopul Vadului, Feleacului şi Clujului, Nicolae Colan, în vizita canonică a acestuia în Maramureş. Subprefectul s-a aflat cu înaltul prelat la Sighet (11 septembrie 1936) şi Moisei (12 septembrie 1936)[90]. Peste numai un an, numele său figura pe lista candidaţilor pentru Adunarea eparhială a Episcopiei Maramureşului[91]. Autorul Alexandru Filipaşcu susţine că Gheorghe Guiman a fost subprefect la Sighet până în anul 1939[92]. Mai adăugăm despre Guiman faptul că a fost un apropiat al revistei *Ţara Bârsei* de la Braşov, pe care a ajutat-o mereu cu bani, atât în calitate de pretor la Miercurea Ciuc, cât şi ca subprefect la Sighetu Marmaţiei[93]. Gheorghe Guiman a avut şi acţiuni filantropice; în anul 1911 a donat o coroană pentru ridicarea busturilor lui George Bariţiu şi Mihai Eminescu[94]. Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor nu cunoaştem data şi nici împrejurările în care a murit această personalitate.

Un personaj cvasinecunoscut care a studiat teologia la Cernăuţi a fost **Ioan Mardan**, originar din localitatea Sâmbăta de Sus, comitatul Făgăraş (azi jud. Braşov). Datele despre el sunt foarte puţine. Nu ştim din ce mediu familial provenea, cunoaştem doar că şi-a finalizat studiile medii în cadrul Gimnaziului Superior Greco-Catolic din Blaj, iar ulterior alege să studieze teologia. Iniţial, el a urmat cursurile Seminarului Andreian din Sibiu, între anii 1903-

---

[87] *Ibidem*.

[88] *Gazeta Transilvaniei*, LXXXVII, nr. 77/24 iulie 1924, p. 4.

[89] *Publicaţiile Periodice Româneşti (ziare, gazete, reviste)*, tom. III, *Catalog alfabetic 1919-1924*, descriere bibliografică de Ileana Stanca Desa, Dulciu Morărescu, Ioana Patriche, Adriana Raliade şi Iliana Sulică, postfaţă de Gabriel Ştrempel, București, Editura Academiei RSR, 1987, p. 398.

[90] *Renaşterea*, XIV, nr. 39/27 septembrie 1936, Cluj, p. 1.

[91] *Idem*, XV, nr. 44/31 octombrie 1937, p. 2.

[92] Alexandru Filipaşcu, *Istoria Maramureşului*, Baia Mare, Editura Gutinul, 1997, p. 214.

[93] *Ţara Bârsei*, I, nr. 4, noiembrie-decembrie 1929, p. 402; *idem*, IX, nr. 4, mai-iunie 1937, p. 303.

[94] *Transilvania*, nr. 2, martie-aprilie 1911, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro

1906[95]. Ioan Mardan şi-a completat pregătirea teologică la facultatea de profil din capitala Bucovinei. Conform datelor din matricolele universitare, Mardan a fost student la Cernăuţi între anii 1907-1909[96]. Nu s-a oprit doar la studiile de licenţă, continuând la şcoala doctorală. La 13 februarie 1911, tânărul transilvănean devine doctor în teologie al universităţii bucovinene[97], iar la 10 martie 1911 se căsătoreşte în oraşul de pe Prut cu Eusebia Petraşcu[98]. După finalizarea studiilor, Ioan Mardan a revenit în Transilvania, stabilindu-se la Turda, unde şi-a început cariera de catehet. Datele noastre îl înregistrează cel mai devreme în oraşul de pe Arieş la începutul anului 1912. Astfel, numele său apare în programul şirului de conferinţe organizate de *Reuniunea femeilor române din Turda*, urmând a vorbi în 2 februarie 1912 despre poeţii Octavian Goga şi Ştefan Octavian Iosif[99]. Ioan Mardan s-a impus la Turda ca dascăl. În 1914, funcţiona deja la Turda ca profesor de religie şi era membru corespondent al secţiei şcolare a ASTRA, fiind propus pentru această calitate la 15 iulie 1914[100]. După Marea Unire, Mardan şi-a adus o importantă contribuţie la reorganizarea învăţământului din Turda pe baze româneşti, în noul context socio-politic marcat de Marea Unire. În anul 1919, Ioan Mardan preda Limba Română, Limba Latină şi Religia la Turda[101], desfăşurându-şi activitatea didactică la Liceul ”Regele Ferdinand” din Turda (azi Colegiul Naţional ”Mihai Viteazul”)[102]. Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor nu mai dispunem de nici o informaţie despre fostul student teolog de la Cernăuţi.

Consideraţii finale. Comunitatea românească din comitatul Făgăraş a dat între anii 1875-1918 un număr de cinci studenţi la Facultatea de Teologie din Cernăuţi. Deşi proveneau din familii modeste, aceşti tineri au înţeles că studiul într-o universitate este singura formă de ascensiune socială şi profesională. Ei au ajuns personalităţi remarcabile ale Ortodoxiei româneşti din

---

[95] E. Roşca, *Monografia Institutului Seminarial*, p. 165.

[96] Szögi László, *op. cit.*, p. 167, nr. 1.359; Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *op. cit.*, p. 471, nr. 6.970; Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között*, 2 kötet, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2014, p. 53, nr. 5.202.

[97] *Gazeta Transilvaniei*, LXXIV, nr. 27/5 (18) februarie 1911, p. 2; *Telegraful Român*, LIX, nr. 13/5 (18) februarie 1911, p. 63; Vasile Baltag, *Die Doktorschule für Theologie bei der Universität aus Czernowitz (1877-1918)*, în ”Codrul Cosminului”, XX, 2014, no. 2, p. 343.

[98] *Gazeta Transilvaniei*, LXXIV, nr. 53/8 (21) martie 1911, p. 3; *Telegraful Român*, LIX, nr. 27/10 (23) martie 1911, p. 125.

[99] *Gazeta Transilvaniei*, LXXV, nr. 285/29 decembrie 1912, p. 2.

[100] *Transilvania*, XLV, nr. 7-9/1 septembrie 1914, p. 342, 386.

[101] *Gazeta Transilvaniei*, anul al 80-lea, nr. 207/5 octombrie 1919, p. 2.

[102] Gheorghe Lobonţ (coord.), *Colegiul Naţional Mihai Viteazul Turda 1909-2009. Studiu monografic*, Turda, Editura Hiperborea, 2009, p. 27, 29.

https://biblioteca-digitala.ro

perioada interbelică, mai ales dacă ne referim la Ilie Beleuţă şi Ioan Dobre. Toţi cei cinci şi-au dedicat întreaga activitate bisericii şi şcolii româneşti, contribuind decisiv la reorganizarea şi propăşirea Ortodoxiei din Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro

APORTUL FEMEILOR ROMÂNE TRANSILVANE ÎN TIMPUL MARELUI RĂZBOI, REFLECTAT ÎN PAGINILE *GAZETEI TRANSILVANIEI*

MARINELA LOREDANA BARNA[1]

THE CONTRIBUTION OF THE TRANSYLVANIAN ROMANIAN WOMEN DURING THE FIRST WORLD WAR REFLECTED IN THE NEWSPAPER *TRANSILVANIA'S GAZETTE*

ABSTRACT

This article proposes to present the activity of the Union of Romanian Women from Hungary, during 1914-1916, reflected in the newspaper Transilvania`s Gazette *printed in Brasov.*

Through the newspaper we identified the association`s directions during the first World War: Orphan donations, organizing the Orphanage-boarding girls and donations for hospital wounds.

Keywords: the Union of Romanian Women from Hungary, activity, 1914-1916, donations, *Transilvania's Gazette*.

Articolul își propune să prezinte activitatea Uniunii Femeilor Române din Ungaria (în continuare, UFR), în perioada 1914-1916, reflectată în paginile ziarului *Gazeta Transilvaniei*. Perioada studiată se încheie cu anul 1916 când, odată cu retragerea armatei române din Brașov, președinta Maria Baiulescu pleca, refugiindu-se la Iași, iar activitatea asociației se suspenda. Revenită acasă în 1919, prelua din nou conducerea RFR-ului brașovean și a UFR-ului, și se dedica asistenței sociale.

De-a lungul istoriei Reuniunii Femeilor Române (RFR) și a UFR-ului, ziarul brașovean a jucat un rol important în comunicarea asociației prin publicarea apelurilor, a dărilor de seamă, anunțarea balurilor caritabile etc. Și în timpul Marelui Război, *Gazeta* continua să tipărească informații despre activitatea câtorva din RFR-urile transilvane, membre ale UFR – Abrud, Aiud, Bistrița, Brașov, Codlea, Cluj, Deva, Făgăraș, Miercurea, Sălaj, Turda. Majoritatea anunțurilor erau apeluri pentru colecte și liste de donatori.

Personalitatea lui Iacob Mureșianu (1812-1887) lega destinul ziarului de cel al RFR-ului brașovean. Iacob Mureșianu, editor și redactor al ziarului,

[1] Muzeograf, Muzeul ”Casa Mureșenilor” – Brașov;
e-mail: marilorebarna@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

era cel care inițiase această primă societate românească de femei din provinciile românești. Soacra sa, Maria Nicolau (1801-1860), a fost prima președintă, iar Mureșencele au fost membre permanente ale asociației, aducându-și contribuția la îndeplinirea scopului propus.

RFR-ul brașovean, înființat în 1850 pentru a ajutora orfanele celor căzuți în timpul Revoluției pașoptiste, îndemna 15 ani mai târziu la înființarea de comitete filiale pe întreg teritoriul Transilvaniei, printre primele constituite fiind la Abrud și Turda. La finalul secolului al XIX-lea aceste filiale ajunse independente se dezlipeau de RFR-ul mamă. La începutul secolului următor, președinta RFR-ului din Brașov, Maria Baiulescu (1860-1941), propunea unificarea acestora și iniția crearea Uniunii Generale a Femeilor Române din Ungaria. Îndemnul îl făcea în anul 1911, la sărbătorirea a 60 de ani de la înființarea organizației. Congresul de unificare a celor 38 de RFR-uri avea loc doi ani mai târziu, la Brașov, în 3/16-5/18 iunie, Maria Baiulescu fiind aleasă prima președintă[2]. Statutele tipărite în 1913 stabileau clar poziția UFR-ului vizavi de filiale și anume: ”Uniunea nu restrânge întru nimic, în nicio privință independența absolută a reuniunilor de femei asociate (…)”.[3]

Primul Război Mondial o găsea pe Maria Baiulescu în fruntea UFR-ului. Membră a unei importante familii brașovene, scriitoare, aceasta a fost o susținătoare a emancipării femeilor române, precum și o apărătoare a drepturilor românilor din monarhia austro-ungară. Din comitetul UFR-ului făceau parte: Maria Cosma (Sibiu) și Elena Popp Hossu Longin (Deva) – vicepreședinte, Virginia Vlaicu (Brașov) - casieră, Elena Mețianu (Zărnești) - secretară, Elena Săbădeanu (Brașov), Catinca Bârseanu (Sibiu), Ana Filip (Abrud), Sofia Beleș (Arad), Elena Pop născ. Maniu (Blaj), Sidonia Petrovici (Brașov), Paulina Rădulescu (Lugoj) - membre, Maria Moldovan (Mediaș), Ana Pop de Lemeny (Cluj) și Lucreția Murășianu (Turda) - membre supleante[4].

În cel de al doilea an de război, în luna noiembrie, se alegea noul comitet al RFR-ului brașovean. Acesta era compus din: Maria Baiulescu - președintă, Virginia A. Vlaicu - vicepreședintă, Sidonia I. Petrovici - casieră, Elena A. Popovici, Eugenia Vecerdea, Maria Popescu, Dora Pușcariu, Flora Garoiu, Maria N. Dușoiu, Tinca N. Bogdan, Maria I. Maximilian și M. Median - membre[5]. Elena Săbădeanu, cea care condusese mulți ani asociația, era aleasă președintă de onoare[6].

---

[2] Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, doc. nr. inv. 9.131, dos. 5/2.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.267, dos. 573/4.
[5] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 256, 26 noiembrie/9 decembrie 1915.
[6] *Idem*, nr. 280, 24 decembrie/6 ianuarie 1915.

https://biblioteca-digitala.ro

Izbucnirea Primului Război Mondial nu lăsa asociația fără reacție, Maria Baiulescu cerând tuturor reuniunilor și centrelor românești jertfe materiale și morale pentru alinarea suferințelor. Astfel devenea protagonista unui efort colectiv.

Către femeile române din Ungaria[7] era titlul primului apel în care apărea și lozinca acestui demers – ”La muncă”. Totodată erau date instrucțiunile în ceea ce privește organizarea acestei acțiuni comune de ajutorare. Fiecare reuniune urma să lucreze independent, ținând o strânsă legătură cu forurile civile și Societatea Crucea Roșie. O primă sumă de ajutorare trebuia depusă de către reuniune, urmând ca prin colecte exemplul să fie urmat de către toți românii. Darurile primite cu valoare peste două coroane se publicau în jurnale. Femeilor române li se cerea să continue lucrul lăsat de bărbații plecați la război, ”dovedind rolul adevăratului feminism”.

În ziua următoare, *Gazeta Transilvaniei* saluta inițiativa Mariei Baiulescu și anunța înscrierea la cursul de surori de caritate a domnișoarelor Virgilia Braniște, Tulia Găvruș și Miți Oncioiu. Autorul articolului îndemna ca românii rămași acasă să urmeze exemplul sașilor care-și mobilizaseră elevii pentru strângerea recoltei în satele săsești din Țara Bârsei[8].

Orașul Brașov înființa în scurt timp un serviciu ”pentru mijlocirea de a primi muncă”, la care își ofereau ajutorul damele și domnișoarele cetății. O statistică a primelor trei zile de activitate era comunicată de către Maria Baiulescu în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 170 din 2/15 august 1914: 92 de persoane, majoritatea femei, din care 44 de etnie maghiară, 27 de etnie germană, 10 de etnie română, 10 de etnie israeliană și una de etnie poloneză, solicitau un loc de muncă. Persoanele proveneau din diverse categorii: fie erau tineri care nu lucraseră până acum, fie erau școlari nevoiți a-și ajuta financiar familia, fie foști muncitori care rămăseseră fără serviciu – lucrători în comerț, contabili, zidari, croitori, scriitori cu mașina, spălătorese și altele.

În finalul statisticii, semnatara articolului îi îndemna la răbdare pe angajatori, la înțelegere pe cei ai căror servitoare erau nevoite să plece o scurtă perioadă pentru strângerea recoltei și la îngăduință pe cei care primeau fete din familii bune burgheze pentru servicii în casă.

Prin intermediul ziarului am identificat direcțiile Uniunii pe parcursul Marelui Război: colecte pentru orfane, organizarea Orfelinatului-Internat și colecte pentru rāniții din spitale.

În timpul războiului, asociația s-a ocupat în continuare de ajutorarea fetițelor sărace înmatriculate în școlile reuniunii. Donații se făceau pe parcursul întregului an. *Gazeta Transilvaniei* publica apeluri făcute cu ocazia Crăciunului, când în mod tradițional RFR-ul brașovean le îmbrăca și cerea

---

[7] *Idem*, nr. 161, 28 iulie/5 august 1914.
[8] *Idem*, nr. 166, 29 iulie/11 august 1914.

https://biblioteca-digitala.ro

ajutorul comunității[9]. Donatorilor li se mulțumea personal în paginile ziarului. Astfel, din darea de seamă publicată în ianuarie 1915[10] aflăm că în anul 1914 au putut fi ajutate 35 de eleve, printre donatori fiind și Elena, văduva lui Aurel Mureșianu, alături de doamne din familiile importante ale Brașovului – Brediceanu, Pușcariu, Ciurcu, Bârseanu, Onițiu, Vecerdea, Moga, Căpățână, Dima.

Împărțirea hainelor și a încălțămintei era realizată în cadrul unei serbări ce se ținea în sala festivă a gimnaziului român din oraș (actualul Colegiu Național ”Andrei Șaguna”), în duminica dinaintea Crăciunului. Serbarea era organizată de RFR și Biserica *Sf. Nicolae* din Șchei. Caracterul festiv îl aflăm dintr-o corespondență publicată în paginile *Gazetei* în 1915[11]. O astfel de festivitate dura două ore. Cuvântul de deschidere îl ținea protopopul dr. Vasile Saftu, după rugăciunea susținută de corul mixt condus de învățătorul N. Stoicovici. În continuare, lua cuvântul directorul liceului gazdă, Șerban Popoviciu. Corul cânta din nou un colind și apoi se începea împărțirea darurilor.

Donații în cadrul asociației se făceau și pentru văduvele sărace. Familiile donau bani în amintirea mamelor, soțiilor[12].

Internatul-Orfelinat al UFR-ului face și el subiectul anunțurilor publicate în paginile *Gazetei*. Anunțurile școlare ale școlii de menaj și de industrie casnică (înființată în 1886), publicau planul de învățământ, taxele, actele necesare înscrierii și cele trebuincioase elevelor. Astfel, aflăm că internatul în anii 1915 și 1916 era condus de domnișoara Ana Broșteanu, fosta directoare a internatului de fetițe din Sibiu. Anul școlar în 1915 începea la 1/14 septembrie și taxa era de 500 coroane pe an. Fetițele trebuiau să aibă vârsta de 12 ani, iar pentru înscriere erau necesare certificatele de școală, de botez, de sănătate și cel de revaccinare. Planul de învățământ era împărțit în secțiunea practică și cea teoretică. Clădirea internatului era în proprietatea reuniunii și se afla pe șirul Spitalului nr. 10[13]. Un an mai târziu, taxa creștea la 700 coroane pe an și includea îngrijirea medicală și băi în valoare de 70 coroane lunar[14].

La școala de menaj și industrie casnică se acceptau și orfane al căror tată murise în Marele Război. În toamna lui 1915 primele două eleve erau primite și li se oferea școlarizarea și întreținerea pe parcursul celor 3-4 ani.

---

[9] *Idem*, nr. 260, 26 noiembrie/9 decembrie 1914 și nr. 250, 18 noiembrie/1 decembrie 1915.

[10] *Idem*, nr. 15, 21 ianuarie/3 februarie 1915.

[11] *Idem*, nr. 280, 24 noiembrie/6 decembrie 1915.

[12] *Idem*, nr. 140, 2/15 iulie 1916.

[13] *Idem*, nr. 136, 24 iunie/7 iulie 1915 și nr. 141, 3/16 iulie 1916.

[14] *Idem*, nr. 141, 3/16 iulie 1916.

https://biblioteca-digitala.ro

Dosarele ce conţineau certificatul de botez, cel de sărăcie, cel de absolvire a şcolilor primare, cel de sănătate, se depuneau până în 15 noiembrie[15].

În lunile iulie și august ale anului 1916 în paginile ziarului apar o serie de articole intitulate ”Pentru Orfelinatul Uniunii fem[eilor] Rom[âne] din Ungaria”, în care sunt publicate colectele strânse.

Proiectul Orfelinatului de fetițe fusese prezentat și votat în luna aprilie a anului 1916. Colectele au fost strânse timp de trei luni, data finală fiind 20 august. Orfelinatul urma să fie adăpostit în mica și simpla clădire a Internatului și putea adăposti 12 orfane. Recrutarea orfanelor nu se mai făcea pe bază de concurs, ci urmau a fi recomandate de centrele care au adus cele mai mari contribuții. Candidatele trebuiau să fie orfane de ambii părinți sau orfane doar de tată, dar foarte sărace. Ziua de 15 august era declarată a fi ziua orfanilor, dedicată colectelor. Maria Baiulescu îndemna ca la ușa fiecărei biserici să fie în această zi de sărbătoare câte două femei române îndemnând credincioșii să facă mici donații[16].

Apelul pentru ”Darea Orfanelor” era semnat de către președinta reuniunii[17]. Contribuțiile bănești erau fie strânse prin colectante – și amintesc câteva nume: Virginia Braniște și Nina Ilasievici[18], Tani Saftu, Elena Prișcu și Valeria Lupan[19], Paraschiva D. Voina și Maria N. Cocă[20], Maria Maximilian, președintă, și Maria Al. Suru, vicepreședintă a Reuniunii femeilor române pentru ajutorarea și înfrumusețarea bisericii *Sf. Adormiri* din Brașov-vechi[21], Lia Dima[22], Tiți Popa din Aiud[23], Hortensia Vasilca din Daia română[24], Livia Pușcariu și Marioara Duma din Reghin[25] –, fie trimise individual – Vilma G. Popp, văduva lui Gheorghe B. Popp[26], Margareta Comes, fostă elevă a Internatului-Orfelinat[27], Victoria Mereția, preoteasă[28], Bălașa Blebea, președinta Reuniunii pentru ajutorarea văduvelor[29], George Boeriu,

[15] *Idem*, nr. 217, 8/21 octombrie 1915.
[16] *Idem*, nr. 169, 9/22 august 1916.
[17] *Idem*, nr. 142, 5/18 iulie 1916.
[18] *Idem*, nr. 139, 1/14 iulie 1916.
[19] *Idem*, nr. 144, 7/20 iulie 1916.
[20] *Idem*, nr. 142, 5/18 iulie 1916.
[21] *Idem*, nr. 148, 12/25 iulie 1916.
[22] *Idem*, nr. 153, 17/30 iulie 1916.
[23] *Idem*, nr. 141, 3/16 iulie 1916.
[24] *Idem*, nr. 166, 2/16 august 1916.
[25] *Idem*, nr. 172, 11/24 august 1916.
[26] *Idem*, nr. 153, 17/30 iulie 1916.
[27] *Idem*, nr. 164, 31 iulie/13 august 1916.
[28] *Idem*, nr. 14, 20 ianuarie/2 februarie 1916.
[29] *Idem*, nr. 142, 5/18 iulie 1916.

https://biblioteca-digitala.ro

calfă de timar[30], Regimentul 64 de infanterie din Orăștie[31], preotul militar P. Debu[32], preoții greco-catolici Aureliu Poruțiu[33] și Octavian Petra[34]. Fiecare contributor era nominalizat în listele publicate, iar colectantele erau numite membre ajutătoare ale Uniunii.

Pentru orfelinat, alături de persoane fizice contribuiau și persoane juridice – *Economul*, institut de credit și economii din Cluj[35], și *Gorunul*, societate de credit și economii din Aiud[36].

Și celelalte RFR-uri din Transilvania se implicau în această acțiune. RFR-ul din Turda, prin președinta Lucreția Murășianu, relua apelul Mariei Baiulescu[37]. Alte RFR-uri s-au implicat activ în strângerea banilor: Hunedoara și în jurul Devei (colectantă Lucia Hossu)[38], Hunedoara – comuna Geoagiu (Lucreția Popovici și Veturia Pop)[39], Făgăraș (colectantă Maria Șerban, președintă)[40], Sighișoara (colectantă Maria Suciu, președintă, și Ambrosiu Tătar, paroh din Hetur)[41], Mediaș (colectante Viorica Secetă și Lili Popp)[42] și Vurpăr (colectantă preoteasa Susana Manițiu, președintă)[43].

Internatul-Orfelinat al RFR-ului brașovean încerca să-și suplimenteze veniturile prin oferirea la începutul lunii februarie a anului 1915 a unui curs de croitorie ”pentru dame și domnișoare externe”, susținut de directoarea Ana Broșteanu. Cursul dura trei luni, avea loc de trei ori pe săptămână, după-amiaza, și costa 30 coroane. Se predau desenul și cusutul rochiilor, și al jachetelor[44]. O altă știre publicată în *Gazetă* anunța începerea cursului în 4 februarie, neocuparea locurilor, dar și orarul de curs, de la ora 2 la 5 după-amiaza[45].

O altă direcție a UFR-ului în timpul Marelui Război a fost ajutorarea răniților. Primul Crăciun al războiului a fost un prilej de a arăta solidaritatea celor rămași acasă. S-au strâns articole de îmbrăcăminte și mii de coroane –

---

[30] *Idem*, nr. 148, 12/25 iulie 1916.
[31] *Idem*, nr. 149, 13/26 iulie 1916.
[32] *Idem*, nr. 174, 14/27 august 1916.
[33] *Idem*, nr. 167, 3/17 august 1916.
[34] *Idem*, nr. 164, 31 iulie/13 august 1916.
[35] *Idem*, nr. 154, 19 iulie/1 august 1916.
[36] *Idem*, nr. 141, 3/16 iulie 1916.
[37] *Ibidem*.
[38] *Idem*, nr. 150, 14/27 iulie 1916.
[39] *Idem*, nr. 162, 29 iulie/11 august 1916.
[40] *Idem*, nr. 152, 16/29 iulie 1916.
[41] *Idem*, nr. 155, 20 iulie/2 august 1916.
[42] *Idem*, nr. 171, 11/24 august 1916.
[43] *Idem*, nr. 157, 23 iulie/5 august 1916.
[44] *Idem*, nr. 14, 20 ianuarie/2 februarie 1915.
[45] *Idem*, nr. 28, 7/20 aprilie 1915.

https://biblioteca-digitala.ro

episcopul Oradiei Mari, Demetriu Radu, 100 coroane[46], sau președinta Crucii Roșii, contesa Sofia Mikes, 200 coroane[47], alături de *Societatea fondului de teatru*, 100 coroane, Biserica *Sf. Adormiri* din Cetate, 50 coroane, Biserica *Sf. Nicolae* din Șchei, 200 coroane[48], din care s-au pregătit tradiționalii brazi de Crăciun și daruri. Distribuirea acestora s-a realizat prin reprezentantele Crucii Roșii și a RFR-urilor, dar și a surorilor de caritate. Alături de bani, s-au donat țigări, diverse articole de îmbrăcăminte (izmene, cămăși, ciorapi, pantaloni), pânză[49].

Articolul semnat ”Un asistent” și publicat în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 285 din 30 decembrie 1914/12 ianuarie 1915, detalia această operă de caritate a femeilor române. Donațiile generoase au făcut posibil ca toți cei aproximativ 2.000 de răniți din spitalele Brașovului să se bucure de daruri. Maria Baiulescu, ”neobosita președintă a reuniunii (...), ajutată de un întreg stat major de dame și domnișoare” a organizat acest demers. S-au constituit opt comisii conduse de câte o președintă, care au fost delegate pentru câte un spital și care au pregătit darurile. Distribuirea darurilor s-a făcut într-o manieră sărbătorească, alături de reprezentantele reuniunii fiind preoți ce au îndeplinit ceremonii religioase și elevi ce au cântat colinde. Din nou, Elena, văduva lui Aurel Mureșianu, își aducea contribuția în calitate de președintă a comisiei ce a împărțit daruri răniților din spitalele de rezervă din cazarma de artilerie și de husari. Recunoștința răniților nu întârzia să apară în paginile *Gazetei*.

RFR-urile transilvane urmau exemplul celui brașovean. În Țara Bârsei s-au mobilizat reuniunile din Făgăraș, Codlea și Zărnești. La Făgăraș exista o strânsă colaborare între cele două asociații din localitate – Reuniunea Femeilor Române ortodoxe, condusă de Maria Șerban, și Reuniunea Femeilor Române greco-catolice, a cărei vicepreședintă era Maria Cernea. Apelul făgărășencelor din decembrie 1914 avea în vedere ajutorarea răniților din cele două spitale locale. Contribuții generoase s-au primit din Făgăraș[50], Comăna de Jos[51], Drăguș[52], Dridif[53], Râușor[54], Perșani[55], Beclean[56], Porumbacu de Jos[57].

---

[46] *Idem*, nr. 270, 9/22 decembrie 1914.
[47] *Idem*, nr. 284, 25 decembrie 1914/7 ianuarie 1915.
[48] *Idem*, nr. 3, 4/17 ianuarie 1915.
[49] *Idem*, nr. 281, 21 decembrie 1914/3 ianuarie 1915.
[50] *Idem*, nr. 10, 15/28 ianuarie 1915.
[51] *Idem*, nr. 272, 11/24 decembrie 1914.
[52] *Idem*, nr. 278, 18/31 decembrie 1914.
[53] *Idem*, nr. 279, 19 decembrie 1914/1 ianuarie 1915.
[54] *Idem*, nr. 282, 23 decembrie1914/5 ianuarie 1915.
[55] *Idem*, nr. 286, 31 decembrie 1914/13 ianuarie 1915.
[56] *Idem*, nr. 16, 22 ianuarie/4 februarie 1915.
[57] *Idem*, nr. 3, 4/17 ianuarie 1915.

https://biblioteca-digitala.ro

RFR-ul din Codlea, condus de Eufrosina A. Boldor, strângea pentru primul Crăciun suma de 123 coroane și 22 fileri[58], iar RFR-ul Zărnești, prin președinta Elena Mețianu[59], organiza serbarea răniților în hotelul comunal din localitate[60].

Serbări/petreceri erau organizate de către membrele RFR și în spitalele din Miercurea, Turda, Aiud, Cluj, Bistrița, unde se împărțeau colaci, țigări, cârnați, sarmale, vin, mere, nuci, cărți de rugăciune, reviste și calendare.

Agnes Măcelar, președinta RFR-ului Miercurea, semna în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 31 din 11/24 februarie 1915, o dare de seamă a colectei de Crăciun în care amintea, alături de donatori, și ajutorul oferit de Reuniunea femeilor săsești din localitate.

În paginile *Gazetei* sunt numeroase anunțurile făcute de Lucreția Murășianu, președinta RFR-ului Turda și membră supleantă a comitetului de direcție UFR. În comitatul Turda-Arieș mobilizarea a fost amplă, din cele peste 20 de localități care au contribuit amintesc câteva: Mureș-Decea[61], Valdasig (Gura Arieșului), Mucrău (Pădureni) și Soporul de Câmpie[62], Sânt-Mihai[63], Chimitelnic (Cipăieni) și Indal (Deleni)[64], Cocul de Câmpie (Pădureni) și Ceaunul deșert[65], Bistra, Chiriș și Urca de Câmpie[66].

Despre Crăciunul răniților din Aiud aflăm detalii dintr-o corespondență anonimă[67]. Mulțumirile răniților erau adresate mamei avocatului Emil Pop, inițiatoarea acestui demers[68]. De la Bistrița, președinta RFR, Valeria Manu, trimitea o corespondență despre serbarea pregătită celor 1.300 de răniți din localitate[69].

Ana Popp de Lemeny, președinta RFR-ului *Sf. Maria* din Cluj și membră supleantă în comitetul de direcție al UFR, anunța o colectă pentru 3.000 de răniți aflați în spitalele din oraș[70], printre donatori aflându-se: mitropolitul ortodox Ioan Mețianu, mitropolitul greco-catolic Victor Mihaly de Apșa, Anton Mocioni, Theodor Mihali, George Pop de Băsești, protopopul

---

[58] *Idem*, nr. 264, 30 noiembrie/13 decembrie 1914.
[59] Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, doc. nr. inv. 9.267, dos. 573/4.
[60] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 13, 18/31 ianuarie 1915.
[61] *Idem*, nr. 274, 13/26 decembrie 1914.
[62] *Idem*, nr. 281, 21 decembrie 1914/3 ianuarie 1915.
[63] *Idem*, nr. 23, 30 ianuarie/12 februarie 1915.
[64] *Idem*, nr. 21, 28 ianuarie/10 februarie 1915.
[65] *Idem*, nr. 16, 22 ianuarie/4 februarie 1915.
[66] *Idem*, nr. 14, 20 ianuarie/2 februarie 1915.
[67] *Idem*, nr. 2, 3/16 ianaurie 1915.
[68] *Idem*, nr. 13, 18/31 ianuarrie 1915.
[69] *Idem*, nr. 16, 22 ianuarie/4 februarie 1915.
[70] *Idem*, nr. 13, 18/31 ianuarie 1915.

https://biblioteca-digitala.ro

Elie Dăianu, Basiliu Basiota, Emil Hațieganu[71].

Al doilea Crăciun al războiului devenea mai puțin vizibil în paginile *Gazetei Transilvaniei*, doar cinci RFR-uri, alături de cel brașovean, anunțau colectele făcute – Codlea[72], Aiud[73], Cluj (pentru spitalul *Sf. Gheorghe* din Blaj[74] și pentru spitalele clujene[75]), Turda[76] și Hunedoara[77].

La Brașov, colectele s-au strâns din Dârstele Brașovului[78], Hărman[79], Vulcan[80] și Brașov[81]. Din darea de seamă publicată în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 8 din 13/26 ianuarie 1916, aflăm suma strânsă – 1.445 coroane 60 fileri, cu care au fost ajutați 2.470 de răniți din 9 spitale și s-au achiziționat 573 de exemplare din *Cartea Soldatului* cu suma de 236 coroane 50 fileri. Petrecerea de Crăciun a fost ca cea din anul anterior, comitete din damele române, însoțite de preoți și elevi, distribuind darurile în spitalele locale.

Tot la Brașov, Maria Baiulescu anunța organizarea de șezători ”pentru ajutorarea de război” în sala gimnaziului român, în cadrul cărora se făceau împletituri de iarnă pentru răniți[82]. Prima șezătoare, programată în data de 12/25 octombrie 1915, se amâna din cauza morții directorului școlii, Virgil Onițiu[83]. RFR-ul reușea să țină la sfârșitul anului 1915 trei șezători, într-o zi de luni, începând cu ora 17. Șezătorile erau animate de lectură și muzică. La cea de a doua șezătoare, alături de doamne și domnișoare, erau invitați și domnii și tinerimea română[84]. Însă tinerimea a lipsit cu desăvârșire și un singur bărbat – ”un artist” –, a onorat invitația[85].

Sărbătoarea pascală devenea și ea un bun prilej pentru ușurarea suferințelor celor răniți. Astfel, noi colecte erau anunțate în aprilie 1915 de către

---

[71] *Idem*, nr. 7, 11/24 ianuarie 1915.
[72] *Idem*, nr. 284, 31 decembrie 1915/13 ianuarie 1916.
[73] *Idem*, nr. 1, 1/14 ianuarie 1916.
[74] *Idem*, nr. 284, 31 decembrie 1915/13 ianuarie 1916.
[75] *Idem*, nr. 277, 20 noiembrie/2 decembrie 1915.
[76] *Idem*, nr. 4, 6/19 ianuarie 1916; nr. 5, 9/22 ianuarie 1916; nr. 6, 10/23 ianuarie 1916; nr. 7, 12/25 ianuarie 1916; nr. 9, 14/27 ianuarie 1916.
[77] *Idem*, nr. 237, 3/16 noiembrie 1915.
[78] *Idem*, nr. 269, 11/24 decembrie 1915.
[79] *Idem*, nr. 278, 22 decembrie 1915/4 ianuarie 1916.
[80] *Idem*, nr. 279, 23 decembrie 1915/5 ianuarie 1916.
[81] *Idem*, nr. 281, 25 decembrie 1915/7 ianuarie 1916; nr. 14, 20 ianuarie/2 februarie 1916.
[82] *Idem*, nr. 217, 8/21 octombrie 1915.
[83] *Idem*, nr. 220, 11/24 octombrie 1915.
[84] *Idem*, nr. 259, 29 noiembrie/12 decembrie 1915.
[85] *Idem*, nr. 268, 10/26 decembrie 1915.

https://biblioteca-digitala.ro

RFR-urile din Făgăraș pentru 600 de răniți[86] și din Turda pentru aproape 500 de răniți[87].

Tot din paginile *Gazetei Transilvaniei* aflăm că din colectele inițiate de RFR-urile transilvane se alocau bani și pentru Crucea Roșie din Brașov, Făgăraș și Sălaj.

La Făgăraș, femeile române ortodoxe au lucrat 200 de șepci de iarnă care au fost donate filialei din localitate[88]. RFR-ul Codlea trimitea o parte din colecta Crăciunului 1914[89] și 1915[90] filialei din Brașov condusă de contele Mikes[91].

În aprilie 1915, domnișoara Virgilia Braniște, soră de caritate în cadrul spitalului de regiment nr. 1, mulțumea donatorilor publicând listele în paginile *Gazetei Transilvaniei*, nr. 69 din 1/14 aprilie 1915 și nr. 70 din 2/15 aprilie 1915.

În aceeași lună, Emilia Popp Mărcuș, președinta RFR-ului Sălaj, trimitea listele donatorilor ”în favorul Crucei Roșii” pentru a fi tipărite în paginile ziarului[92].

Crucea Roșie, la rândul ei, își arăta recunoștința și le decora cu medalia *Crucea Roșie* pe doamnele care îngrijeau cu devotament răniții: la Lugoj - Lucreția Frențiu, Nella Stefani-Florescu și Letiția Maier[93], la Cluj - Ana Popp de Lemeny, Sidonia G. Docan, Maria Barițiu, Iustina E. Gerasim, Geni Deac[94].

În 1916, în luna în care Brașovul a fost sub ocupație românească, Maria Baiulescu iniția organizarea serviciului român de Cruce Roșie[95].

Imaginea privind activitatea UFR-ului este întregită de *Anuarul Uniunii Femeilor Române din Ungaria*, singurul din timpul Marelui Război, tipărit la Brașov în august 1915, unde sunt consemnate rapoartele despre activitatea depusă în timpul războiului a 23 de RFR-uri din Transilvania[96].

---

[86] *Idem*, nr. 76, 9/22 aprilie 1915.
[87] *Idem*, nr. 79, 12/25 aprilie 1915.
[88] *Idem*, nr. 272, 11/24 decembrie 1914.
[89] *Idem*, nr. 264, 30 noiembrie/13 decembrie 1914.
[90] *Idem*, nr. 284, 31 decembrie 1915/13 ianuarie 1916.
[91] *Idem*, nr. 158, 23 iulie/5 august 1915.
[92] *Idem*, nr. 75, 8/21 aprilie 1915; nr. 76, 9/22 aprilie 1915; nr. 77, 10/23 aprilie 1915; nr. 78, 11/24 aprilie 1915; nr. 79, 12/25 aprilie 1915.
[93] *Idem*, nr. 254, 24 noiembrie/7 decembrie 1915.
[94] *Idem*, nr. 4, 6/19 ianuarie 1916.
[95] Marinela Loredana Barna, *Brașovul ocupat de armata română în paginile* Gazetei Transilvaniei *(august-septembrie 1916)*, în ”Țara Bârsei”, serie nouă, nr. 15, Brașov, Tipotex S.A., 2016, p. 147-148.
[96] Arhiva Mureșenilor, *fd. cit.*, doc. nr. inv. 9.267, dos. 573/4.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE SUMARE DE CARNET
PE TIMPUL 18 IULIE 1916 LA 15 IANUARIE 1917
– GENERAL DE BRIGADĂ
EMANOIL MANOLESCU MLADIAN

LAVINIA DUMITRAȘCU[1]

SHORT NOTES BOOK
FROM JULY 18TH 1916 TO JANUARY 15TH 1917
- BRIGADIER GENERAL EMANOIL MANOLESCU MLADIAN

ABSTRACT

The article presents one of the war note books of Brigadier General Emanoil Manolescu Mladian, one of the Romanian army's personalities about who we unfortunately know too little.

The note book, part of the collections of the Museum of National History an Archaeology Constanța, includes notes from the front between July 18th 1916 and January 15th 1917.

Keywords: First World War note book, brigadier general Emanoil Manolescu Mladian, army's personalities, notes from the front, 1916-1917.

Un carnețel, din foi tăiate, scris mărunt cu creionul. De acum 100 de ani. Sunt însemnările zilnice de pe frontul Primului Război Mondial ale unui general român despre care nu se știe mai nimic. Este vorba despre unul din carnețelele de însemnări care, împreună cu alte documente personale, alcătuiesc Fondul Emanoil Manolescu-Mladian din patrimoniul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța. Am publicat în volume de studii majoritatea documentelor personale și carnețelelor de campanie ale personalității pe care o prezint și în acest articol[2].

---

[1] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: laviniagh@yahoo.com.

[2] Lavinia Gheorghe, *Destinul dramatic al unui general român: Em. Manolescu-Mladian*, în ”Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom XVI, Constanța, Editura Muzeului Marinei Române, 2013, p. 157-174; idem, *Un nume scos din uitare: generalul de brigadă Emanoil Manolescu-Mladian*, în ”Tradiţie, istorie, armată. Sesiunea de comunicări ştiinţifice a Muzeului Militar Naţional Ferdinand I”, Craiova, Editura Sich, 2014, p. 71-77; idem, *Comandantului Şcolii de Infanterie, generalului Emanoil*

https://biblioteca-digitala.ro

Emanoil Manolescu-Mladian s-a născut în ”Besarabia Rusă în comuna Negresci (jud. Chişinău)”. Data de naştere diferă de la un document la altul: 18 iulie 1866 - Certificatul eliberat pe 8 iunie 1884 de *Institutele Unite* Iaşi[3]; 15 septembrie 1867 - *Diploma de Bacalaureat în litere şi şciinţe*[4]; 27 august 1884; 18 iulie 1867 - Foaia de serviciu în armată[5]; în 1877 avea şase ani - *Convenţiunea Constitutivă* din dosarul de divorț al părinților săi[6].

Părinţii săi sunt Maria Manollescu – născută Hermeziu –, şi căpitan Ioan Manollescu. Aceştia aveau un băiat şi două fete. Au divorţat pe 21 decembrie 1877, Emanoil rămânând în grija tatălui său.

Emanoil Manolescu urmează şcoala primară la Iaşi, la Şcoala de băieţi nr. 1, şi apoi *Institutele Unite* Iaşi[7]. Imediat după terminarea liceului, Emanoil Manolescu se înscrie ca ”elev al şcoalei militare de Infanterie şi Cavalerie”[8]. Pe 8 iulie 1884, un document al Primăriei Vaslui certifică faptul că acesta are domiciliul în acest oraş, este de naţionalitate română şi se află ”în serviciul armatei în Regimentul 25 Dorobanţi”[9]. Conform documentelor sale militare, acesta figurează ca elev al Şcolii de Ofiţeri din 1 iulie 1885, iar din 1 iulie 1887 devine sublocotenent în Regimentul 4 linie, ”fiind elev al şcoalei de ofițeri în al doilea an de studiu”[10].

Locotenentul Emanoil Manolescu Mladian de la Regimentul Resboieni nr. 15 Piatra Neamţ urmează, din 1894, ”cursurile Şcoalei de Răsboi de la Bruxelles”, unde se pare că face o întrerupere, de vreme ce, pe 5 (17) noiembrie 1898, regele îi acorda prelungirea de concediu de un an şi două luni în vederea terminării studiilor. Activitatea sa în cadrul acestei şcoli, atestată de o serie de documente, este privită ca excepţională.

Caracterizarea făcută de Şcoala de Război, Divizia 27, în care activa căpitanul român, este una laudativă, concluzia fiind: ”Ofiţer foarte inteligent şi muncitor asiduu, având aptitudini militare şi cu o judecată calmă (…); a reuşit bine în exerciţiile de aplicaţie; a demonstrat aptitudini în toate branşele de

---

Manolescu-Mladian, mulţumiri, în ”Tradiţie, istorie, armată”, vol. 1, Editura Muzeului Militar Naţional ”Regele Ferdinand I”, 2015, p. 367-374.

[3] Depozitul de Istorie Modernă-Contemporană al Muzeului de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa (în continuare, MINAC), inv. 4.053.

[4] *Ibidem*, inv. 4.054.

[5] Arhivele Militare Istorice Piteşti (în continuare, AMIP), Fond *nr. 3042 Reg. Of. inf. activ*, dos. 2, vol. 2, f. 570.

[6] MINAC, inv.4.041/26, 27.

[7] *Ibidem*, inv. 4.054.

[8] *Ibidem*, inv. 4.045.

[9] *Ibidem*, inv. 4.041/29.

[10] AMIP; *Monitorul oficial*, nr. 76, 8 (20) iulie 1887; *Epoca*, II, nr. 483, 9 (21) iulie 1887, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

studiu (...)”, ofiţer cu mari merite, fapt pentru care comandantul Şcolii de Război din Bruxelles îl recomandă pentru serviciul de stat major[11].

Mutările sale de la o unitate la alta sunt dese: de pe 16 noiembrie 1899 Manolescu Mladian activa în Regimentul nr. 16 Suceava, pentru ca de pe 1 decembrie acelaşi an să îl găsim în Regimentul nr. 11 Siret; de pe 1 aprilie 1900 va fi ataşat la Marele Stat Major; din 16 aprilie 1900 acesta figurează, în funcţia de căpitan, în Regimentul nr. 25 Roman; de pe 16 februarie 1901 este încadrat, în aceeaşi funcţie, în Regimentul *Mihai Viteazul*, unde va sta timp de doi ani; din 22 aprilie 1903 figurează la Regimentul nr. 14 Roman; din data de 14 aprilie 1904, acesta funcţiona la Şcoala Superioară de Război, unde stă doar un an, pentru că, de pe 1 aprilie 1905, era încadrat în Regimentul 5 Ialomiţa nr. 23. Peste un alt an figurează, din nou, la Şcoala Superioară de Război[12].

Emanoil Manolescu se căsătoreşte pe 5 noiembrie 1906 cu Maria Botzan[13].

Din 1906 (1 octombrie), este ridicat la gradul de maior şi îl găsim la Divizia 2 Craiova, iar peste un an – din 22 octombrie 1907 –, este comandantul Batalionului 2 Vânători *Regina Elisabeta*. Din aprilie 1908, activează la Şcoala Militară de Infanterie[14].

De pe 10 mai 1908 Manolescu Mladian este înregistrat la Statul Major General al Ministerului de Război. Din 16 octombrie acelaşi an, este comandantul Batalionului 6 Vânători, iar de pe 1 aprilie 1911 comandantul Şcolii Militare de Infanterie, funcţie în care devine colonel, pe 1 aprilie 1913. Pe 1 octombrie 1913 este numit comandantul Şcolii Superioare de Război. Peste doar o lună – 1 noiembrie –, îl găsim comandant al Regimentului 6 *Mihai Viteazul*[15].

La începutul războiului, colonelul Manolescu Mladian era comandantul Brigăzii 7 Infanterie, unde fusese numit pe 1 aprilie 1916, calitate în care pe 16 august devine general de brigadă[16]. A luptat la Flămânda şi aici a avut o discuție în contradictoriu cu generalul Berthelot, care, presupunea Manolescu Mladian mai târziu, poate explica trecerea sa în rezervă.

---

[11] AMIP; MINAC, inv. 4.040/2, 4.040/3, Adresă a colonelului comandant C. Percy, din 9 iulie 1896; idem, inv. 4.040/6, 4.044, 4.045.

[12] AMIP; MINAC. De altfel, în volumul despre generalul Radu R. Rosetti, se subliniază faptul că la conducerea Şcolii Superioare de Război, în calitate de inspector de studii, se afla şi căpitanul Em. Manolescu Mladian (Constantin Dinulescu, *Generalul Radu R. Rosetti. Omul şi opera*, Craiova, Editura Universitaria, 2004, p. 33).

[13] MINAC, inv. 4.040/5.

[14] AMIP.

[15] *Ibidem*.

[16] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Din 15 octombrie 1916, ”Generalul de Brigadă Manolescu Mladian din Divizia 16-a se mută la Divizia 10-a”[17]. Peste doar aproape o lună, pe 12 noiembrie 1916, este numit comandantul militar al regiunii Prahova, ”cu misiunea de a lua toate măsurile p[entru] distrugerea industriei petrolifere şi a lucrărilor de artă din Valea Prahovei”, aşa cum scrie acesta într-un fragment de memorii[18].

Pe 1 ianuarie 1917, generalul Manolescu Mladian este trecut în retragere[19]. Cauza pare a fi raportul făcut în urma inspecţiei de către generalul Berthelot, pe 20 octombrie 1916. Radu R. Rosetti scria: ”Generalul Berthelot a fost (pe 20 octombrie) la Grupul Prahova şi a revenit cu cea mai proastă impresie despre generalii comandanţi ai Diviziilor de acolo (la note se specifică faptul că era vorba despre generalii Manolescu Mladian şi Anastasiade-n.n.)”. ”Unul dintre aceşti doi generali (am slujit sub conducerea amândurora) era un om de treabă, cu bune cunoştinţe militare, rezolvând bine lucrările tactice în cabinet, dar fricos lucru mare şi adus în jalnică stare de zgomotul exploziilor obuzelor (la notă este vorba despre Manolescu Mladian-n.n.)”[20]. Şi generalul Ion Raşcu scrie în jurnalul său[21] că a aflat despre luarea comenzilor a 9 generali – între care Anastasiade şi Manolescu Mladian –, abia pe 4 decembrie 1917: ”Se zice că lui Anastasiadi şi Mladian li s-au luat comenzile ca insuficienţi, în urma unei vizite făcute pe frontul nostru de către generalul Berhelot, şeful Misiunii militare franceze la noi (…). Tot aşa de surprinzător este faptul că stat-majorişti precum Petala, Castriş, Mladian şi Anastasiadi, cărora li s-au dat înaintări excepţionale, să înşele aşa de crud aşteptările tuturor”.

De acum Emanoil Manolescu Mladian începe o adevărată luptă pentru a afla motivul pentru care nu şi-a continuat activitatea militară, pe care o urmase cu cinste. Dovadă stau ordinele şi medaliile primite: Cavaler al Ordinului *Coroana României* (1901), Medalia jubiliară Carol I (1906), Semnul onorific pentru serviciul militar de 25 de ani (1910), Ofiţer al Ordinului *Coroana României* (1911), Comandor cl. II-a a Ordinului *Waca* – conferit de regele Suediei în 1912 –, Medalia *Răsplata Muncii* cl. I (1913)[22]. Tot ca dovadă, volumele pe care le-a scris[23].

---

[17] MINAC, inv. 4.041/18.
[18] *Ibidem*, inv. 4.041/7.
[19] AMIP.
[20] *Generalul Radu R. Rosetti - Mărturisiri (1914-1919)*, Bucureşti, Editura Modelism, 1997, p. 144.
[21] *General Ion Raşcanu - Jurnalul meu din timpul Războiului pentru Întregirea Neamului*, Focşani, Editura Pallas, 2011, p. 102-104.
[22] AMIP.
[23] *Bulgaria militară în 1900. Resumat de date istorice, geografice, militare (cu 5 planşe şi 6 crochiuri)*, 1901; *Instrucţiuni pentru călătoria de tactică şi geografie executată de promoţiile a 2-a de ofiţeri elevi ai şcoalei speciale, a 55-a de elevi ai*

https://biblioteca-digitala.ro

*

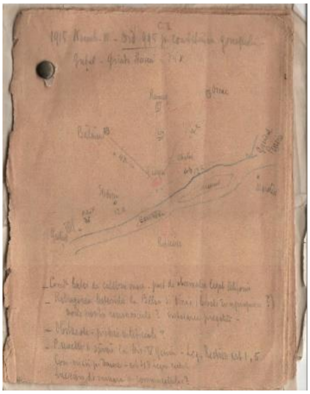

Cele 12 file ale carnețelului pe care îl prezint, scrise față-verso, sunt acoperite cu un scris foarte mic, cu creion, uneori tocit. Poate şi de aceea, greu de descifrat. Din 4 file aproape nu se mai vede nimic. Astfel se explică numeroasele *(indescifrabil)* și *(?)* – acolo unde nu sunt sigură de corectitudinea cuvântului descifrat –, pe care le folosesc. Sublinierile făcute de Mladian sunt cu creion roşu și albastru, iar semnele de întrebare scrise fără italic îi aparțin. Pe prima filă, Manolescu-Mladian a desenat harta bătăliilor.

”Inv. 4142

Războiul din 1916-1917

Note sumare de carnet pe timpul 18 Iulie 1916 la 15 Ianuarie 1917

ss. Gl. Mladian

CII 1915 Noembr. 11 – Ord. 995 p. constituirea grupului Gutal-Grindu (?) – 24 k

- Comand. Bate. de calibru mare – punct de observaţie legat telefonic
- Retragerea bateriilor la Bălan şi Oinac (bivoli în apropiere) hartă poziţii necunoscute? Instalare pregătită
- Obstacole – piedici artificiale?

şcoalei pregătitoare şi a 3-a a şcoalei pregătitoare de ofiţeri de rezervă, București, Tipografia Universală Iancu Ionescu, 1912, 24 p.; *Instrucţiuni, programe şi directive relativ la exerciţiile pe hartă făcute cu ofiţerii de rezervă*, Bucureşti, Inst. Grafic Universala Iancu Ionescu, 1913, 21 p.; *Exemple de exerciţii şi mişcări tactice cu grupa, plutonul şi compania*, București, Tipografia Universală Iancu Ionescu, 1914, 24 p. În colaborare cu I. Manolescu şi N. Uică, căpitani, a scris *Resumatul convorbirilor aplicative de Tactică Generală [arme combinate]*, 1909, Bucureşti, 89 p. De asemenea, a tradus volumul *Resboiul serbo-bulgar din anul 1885*, al lui E. Bujac – apărut la Piatra, în 1894 –, şi pe cel al lui Keim, *Starea de azi a ştiinţei de a lupta*, Iaşi, 1891.

https://biblioteca-digitala.ro

- P. unelte şi sârmă la Div. IV Geniu – Leg. Rechiz. Art. 1, 5. Comisie mixtă p. Daune – art. 43 Legea rechiz.

- Lucrări de minare a comunicaţiilor?

Ordinul 1058 din 15-XI-915: 3 baterii, la Puţul lui Petre – la obutze la Comarca

- no. 1609 din 13.I.916 – organizarea eşaloanelor şi a liniilor

Pregătirea adăposturilor p. 5.6 bat. de 75 m *(?)* – minarea podului Sf. Gheorghe (?) – Com. Div. Art-ei grea, minele p. lucrările dela Dăița şi Doiceşti

Eşantionul I: 4 B *indescifrabil* - / Eşantion II: 8 B *indescifrabil,* bateria de câmp

Creare de obstacole puternice

- no. 1987 din 29 I 1916: instrucţiuni p. acoperirea frontului

2 zone: 1^a – grind Penciu-Guţu inclusiv

2^a – Guţul exclusiv – Izlaz inclusiv

Forţa – 16 13^{ne} + 4 bat cu trag. repede

3 din 5	3 bat. din 105
2 din 34	1 bat. din 210
1 din 21	4 bat. din 75 (BD)

12 Bat^{ne}

Misiunea – Supravieţuire – opunere la trecere – Foc

Pregătirea tragerii în cele mai mici detalii – retragerea art. grele

- Grupul ţine de Armata 3^a – ordine dela M. Cartier G^l

- ? Instrucţiile amănunţite al C^{dt} grupului p. supravegherea *indescifra-bil*

- Ordine date grănicerilor?

- Comunicațiuni și Serv. de legături?

p. 3

Evacuarea răniţilor, împrospătarea cu muniţiune (ordine?)

Ordinul Serv. Intendenţei relative la hrănirea trupelor?

No. 148 din 27 II 916: 8231-2097 cai

2836-969 cai

- Ord. 2368 din 8.III.916 – Bateriile 757 md. 1880

- Proiectoarele unde au funcţionat până acum?

- Primul ordin de acoperire (Sutescu) no. 164 din 25.XI.915

S-au tăiat pomi din Grindul Penciu şi D. Mocana *(?)*

Materialul p. leg. Telefonică între bat. de art. grea

Bordeie-cărămizi la Puţul lui Petre? La Comarca?

- organizarea: Reperarea? Schiţă câmp. de tragere

Căptuşirea?

Scurgere?

Firidele p. muniţiuni?

https://biblioteca-digitala.ro

Eşirile ofensive?
Mişcarea şanţurilor?
Crochiuri cu porţiuni de tăiat?
Raportările comandanţilor pe liniea de foc? (text tăiat-n.m.)
Apărările *indescifrabil* – apărări falșe – parii?
Pe flancuri, mitraliere
Drumuri eventuale de retragere

p. 4

Abatere *(?)* – gropi de lup în șanţuri triunghiulare – sârmă (ord. C.II 1318, 8.VII.915)

No. 1361 – Copii de ordine date de CII A^{tă}:
Camere de mine, reîncărcate -?
- S-a studiat organizarea lucrărilor falșe? /scris cu roşu: Dat ordine

Amenajarea podurilor, drumurilor din canton la lucrări

No. 465, 6.7.1916 – Div. Art. grea: Dacă s-au lucrat a 2^{a} poziţie p. tunuri de 105? / cu roşu: Da/
- Rap. No. 728 din 11.II.916: Disp. inițial staţionare (196)
- Directivele no. 2 relative la lucrări (pg. 170)
- Sacii, repartiţia, păstrarea lor.
- Grenadele (pag. 170) – au sosit? 385/comp.

S-au pus în aplicaţie instrucţiunile?
Ordinul de acoperire no. 1
I. Eşalonul 1^{u} – 2 linii – 4 B *indescifrabil* (2 şi 2)
Bateria linii torpile
1^{a}) 3 bat. de 105 şi 1 de 210
2^{a}) mitralierele – 4 bat. de 75/80 (2 şi 2)

p. 5

II. Eşalonul 2^{lea} (Voeru-Comarca) 8 *indescifrabil*
2 Div. (2 bat.) Rgt. 15 (1 şi 1)+ 2bat. ce se vor trimite
Bat. grele de 105 şi 210 – retrase
Bat. de 75/80 care s-ar fi retras
Proiectoarele (Slobozia-Malul Roşu)

Avanposturile – staţionare la mobilizare
- Ord. 2508.18.III.916 p. Flămânda - etc.

Observaţiuni
Şef de Stat Major

În ordine: Şanţuri de trăgători şi Şanţuri de staţionare la nu mai puţin de 50 m.

La şanţuri aripile să fie răsfrânte – scurgerea apei
Piedici artificiale nu sunt făcute – mine

https://biblioteca-digitala.ro

- 2 od. Observatori la Proiectare? Legături telefonice
- /scris cu albastru/ numărul. Indicatoare - felinare
- /şters/ Raportul indicator – Luci?

p. 6

Comp. Poduri uşoare – Distrugerea St. G[ral]

13.II.016 – Ord. 2107 a pune la dispoziţie, materiale din regiune

1 of. 179 trupe – 15 trăsuri – material diferit

Lung. Pârâului 51 m p. ape mici., 16 p. ape mari

Sosit în seara de 7 martie

Memoriul SL[t]. Fieroiu – p. trecere

Când se cheamă Comand. Comp. Poduri?

- Proiect p. aruncarea podului - SL[t]. Mastacan *(?)*

p. 7

Bateria lanstorpile

Ord. no. 1604 din 4.I. 916 – Memoriul Lt. Com. Ionescu

3 tuburi – 4 torpile – 4 mine de curent (staţii)

Gostin – O. Regal – Cheranga *(?)*/ Mocanu (N.S) – Gostin – Slobozia - *indescifrabil*

Cere 8 gradaţi, 16 soldaţi = 27

În aşteptare: ord. C.II. A[tă] no, 25 din 2.IV.916

16.IV.915 – Luat relaţiuni dela Lt. Cd[or] Ionescu

3[a] Secţia Proiectoare . SL[t] iov – ne la mobilizare?

2b, (???) – 23 1 *indescifrabil* aj: *indescifrabil* Elefant – trebuie 1 *indescifrabil*

Trebuie: 1 cal rezervă

No. 1490 – are 5 arme – să se ceară încă (5-10)

B.S: Când se vor transporta cu bivoli – noapte – la mobilizări

Caii destinaţi, cine-i va aduce la Giurgiu şi-n cât timp?

P. materialul necesar a se proceda conf. ord. 1490 din 21.III./ şters şi 1491/ (A se reveni la Dir. Geniu p. 2) din 4361 din 26 Mai – suporți comandaţi la A.E.G.)

p. 8

Reperaj

Artilerie

P. Infanterie? Confirmarea stadiului – A se vorbi

p. 9

18/19. VII.916

https://biblioteca-digitala.ro

Ora 1 noaptea Lt. A. Ionescu îmi raportară incidentul Flămânda.

1,30 – raport telefonic M. St. M. (Rosetti)

2 dim. – raport telefonic după venirea Lt. Comdor Negulescu – în urma sosirii lui Păunescu

Chemare comdţilor de regimente – ordin de detaliu: Art^{ria} trimite o patrulă cu un ofiţer la 4,15 dim. Vezi raportul său primit 20.VII la 7 dim, iar verbal la 19.VII ora 6 p.m. Un B^{on} şi 1 B^{on} gata – Trimes maior Giuşcă la faţa locului cu şalupa – Raportul sosit la 10 dim a fost comunicat ca no. 1410 din d.a. din 19 M.St. Major

p. 10

19.VII

Plecat la 7,40 dim. Davilov p. executarea ordinului telegrafic p. centrul de reaprovizionare. Reîntors la 4 p.m.

Chemat la 9 seara pe toți comandanții și dat ordine detaliată p. dislocarea noui a unităților și măsuri de siguranță. De aseară s-a trimis o companie la Flămânda (Urifeanu *(?*) – s-au întărit posturile

20.VII

Dim. Ora 8 primesc telegrama Gl. Iliescu nr/ 1787 – la ora 9 dau ordin Lt. Comandor Negulescu și Slt. Păunescu să-mi declare în scris cronologic cele auzite, văzute și spuse.

La 8 Cpt. Bărbulescu raportează că incidentul

p. 11

s-a repetat în noapte 19/20, la 12,30 noaptea – raport telefonic Abeleanu la orele 2,30 noapte –grănicerii mi-au raportat Abeleanu a întărit la 19 după masă cu 40 oameni+20 din Comp. Prundu Bellu+pichetul Flămânda 7 oameni

Ordin la 8,30 ca o Companie din Oinac (B IV din Rgt 5) cu o secție mitraliere să plece imediat pentru a întări Flămânda până când comp. Abeleanu va avea efectiv mobilizare, după care se va retrage.

Ordin corpurilor să raporteze zilnic efectivele ce sosesc.

S-a întărit cu 20 oameni la Malu Roşu de Rgt. 5 Vlaşca.

21.VII – Linişte – Am dat ordinul de dislocare în cantonamente – ordine şi adresă -

p. 12

pentru oprirea pescuitului și a circulației de noapte.

Am lucrat raportul no. Către Corpul II A^{tă}, cu rezumatul faptelor și măsurilor luate dela 13 la 20 Iulie.

22.VII - Parada Sf. Maria – ordine studii

23.VII – Nimic (Duminică, 24)

L – 25.VII –Inspectat sectorul de Vest, eșantionul 1^{u}

https://biblioteca-digitala.ro

M 26.VII – Vizitat sect. Est eșantionul 1 și 2 până la Malu Roșu

M. 27.VII – Lucrări urgente de cabinet – sosirea Bat. Mil. Ilfov la Prundu – Det. p. Flămânda ordinul de acoperire

Joi 28.VII Inspecția Gl. Panaitescu la casarmament

Vineri 29 VII – Inspecția Gl. Anastasiadi – sectorul vest – legătură cu Bg. 2 Călărași

p. 13

Sâmb. 30.VII. – Vizita M.S. Regina Maria p. distribuirea fondului Regal – seara corpurile primesc ordinele de dislocare în situaţia iniţială.

Duminică 31.VII – Primit (prin Lt. Costescu) ordinul de dislocare şi sosirea unor noi baterii. Dimineaţa, între 10 şi 12, am dat corpurilor ordinul de acoperire şi am luat măsuri de detaliu, p. buna aprovizionare.

Luni 1 august – Sosit Diviz. din 3 Art. grea. Luat dispoziţii p. mutare. Peste noapte s-a mutat 1 baterie dela Comarca, la Slobozia – Sosit Div. de 150 *indescifrabil*

Marţi 2.VIII – Recunoaşterea cu Col. Eremie a poziţiilor p. ob. 150. Trimis 400 lei lui Dudu şi foaia ei p. Div. 4[a] şi det. *(?)* 22,5 det. (?) Lt. Col. Liv.

Miercuri 3 VIII – Făcut rapoarte cu poz. p. 150. Trimis lt. col. Rubeanu *(?)* şi Libert *(?)* la Malu p. a găsi lucr. def-ve p. Bat[on] Div. 84.

Joi 4.VIII – Inspectat Bat-on. Div, 84 la Malu cu Gl. Amert *(?)*

p. 14

5.VIII 916 - Ordine de cabinet

6.VIII – Recunoaştere cu Răşcanu şi Grunen *(?)* noilor poziţiuni p. 105

D. Planul la Frățești – ordin *indescifrabil*

L. 8.VIII – Inspecţii pe teren cu Gl. Văleanu – Primit serviciu Col. Răsceanu

M. 9.VIII- Ordin p. schimbarea poziţiilor de Art[rie]

Mc. 10.VIII – Ordine verbale p. manevre şi rec. în sectoare

indescifrabil Sevopol și *indescifrabil* ordinele relative la post *(?)*

Noaptea telegrama Gl. Iliescu – luat măsuri

Raportul la *indescifrabil*

J. 11.VIII – Ziua *indescifrabil*

V 12. VIII – *indescifrabil*

Primit telegrama p. înaintare General

D. 14.VIII – Părăsit Giurgiu p. Bălănoaia – noaptea torpilarea monitoarelor. Mobilizarea - Stare asediu

S. 15.VIII – Bombardarea Giurgiului – General – Ordin 1-a zi mobilizare

https://biblioteca-digitala.ro

p. 15

Ma 16. VIII Bălănoaia – 2ª zi – ordine p. sectoare

Mi 17. VIII Bălănoaia -3 ª zi; J 18 VIII Bălănoaia -4 ª zi –; V ; J 19 VIII Bălănoaia - 5 ª zi – Nici o mişcare la Bulgari - Ştiri false în contradictoriu – Continui pregătire – Ordine pregătitoare de operațiuni

S 20 VIII - *indescifrabil* Se anunță că plecase de la Salonic spre Rusciuk. Știri că Bulgarii ar fi *indescifrabil* asupra Turtucaii. Știri de *indescifrabil* generale. Am chemat la *indescifrabil* pe comandanții de sectoare și ai artileriei și am dat *indescifrabil* ordinului operativ de luptă pe *indescifrabil* 2[lea].

D. 21.VIII - *indescifrabil* lupte înverșunate. Spre seară știre că încearcă o trecere la Flămânda. *indescifrabil* ordine Brigada 42 *indescifrabil*. Pleacă în miez de noapte spre Prundu Bellu.

p. 16

Lt. Col. Nicolescu *(?)* contr. străin *indescifrabil*

M. 23 aug. În sector nimic deosebit. La Turtucaia de la 5 dim bubuie tunul până la 9,30. Lupte înverşunate, mormane de cadavre bulgare - pierderi puţine - artileria noastră trage perfect

Mc. 24 Aug. – După 6 zile de lupte crâncene, azi d.a. Turtucaia a căzut. Pierderi mari în material şi oameni. Prizonieri? Ruşii n-au intervenit.

J. 25 aug. – ordine operative de detalii. Dimineaţa făcut recunoaşterea terasei 3ª cu Gl. Anastăsinoi *(?)*, întâlnire cu Gl. Văleanu la Frăţeşti discutarea situaţiunii generale

V. 26 Aug. – ordinul de operaţie 419 al Div. 16ª ordine explicative date sectoarelor. Fost la Giurgiu p. a da ordine de procedare lui Vişan.

S. 27 Aug. – La 9 dim tunuri din Rusciuc au tras peste 38 proiectile contra aeroplanelor noastre. La 5,30-7,30 au bombardat Giurgiul. Ordine date.

D. 28 Aug – Fost dim. la Frăţeşti unde era Gl. Vlădeanu. S-a început atacul Silistrei. Între 5 și 7 bombard *indescifrabil*

p. 17

L 29 aug – Recunoaştere Ghizdaru-Stăneşti-Bălănoaia – Linişte – n-am făcut-o căci a venit gl. *indescifrabil*

M 30 Aug – Convocarea Com. Sectoare şi Divizioane – noi ordine de detaliu – Raport Diviziei p. trageri

Mc 31 Aug – Linişte. Nou proiect de distribuţie a trupelor

Joi 1 Sept[bre] – 7 dim. bombardarea în spre *indescifrabil* cu rezultate bune – 8 dim. lovituri din *indescifrabil* asupra fort Florica – nici un efect. A fost Dudu care a stat cu mine toată ziua – nespusă mulţumire sufletească – I-am încredinţat 500 lei.

https://biblioteca-digitala.ro

Vineri 2 S – La 5 dim. art[eria] noastră (Flămânda) trage asupra art[eriei] bulgare din *indescifrabil*.

Sâmbătă 3 - Bombardare desperată și de alte Bat. *indescifrabil* Gl. Anastasiadi *indescifrabil*

p. 18

Duminică 4.IX – La 7 dim. *indescifrabil*. După 12 plecarea trupelor la *indescifrabil*

Luni 5.IX – *indescifrabil* Div. 10[a] *indescifrabil* Băneasa *indescifrabil*

p. 19

indescifrabil

Joi 8.IX – Plecăm la orele *indescifrabil*. Seara la Flămânda (Averescu)

Vineri 9.IX – Plecăm la *indescifrabil* cu Gl. Văitoianu *indescifrabil* la Carcea pt. manevre *indescifrabil*. Drumurile se strică.

Sâmbătă 10.IX - *indescifrabil*

PAGINILE 20-22 TOTAL INDESCIFRABILE

p. 23

indescifrabil

Mi 12 oct. - D. a vizitat pe *indescifrabil*

Joi 13 oct. - Știri mai bune. D. a vizitat pe Costică Anghel la via sa din *indescifrabil*

Vin. 14 oct. - *indescifrabil*

Sâmbătă 15 oct. *indescifrabil*. – Primit la 2 1/2 p.m. ordinul a pleca la Buşteni şi a lua comanda Div. X – Plecat cu Gl. Anastasiadi, care ia comanda Div. 4[a]. prezentat la Băicoi D. Gl. Averescu. Sosit noaptea la Sinaia la ora 18.

Dum. 16 oct. – 10 a.m. Buşteni. Ziua bombardare, atacuri 5 asupra frontului Div. X[a]

Luni, 17 oct. – ordine - bombardare

p. 24

D. 23.X *indescifrabil* Poiana Ţapului

L. 24.X – bombardament virulent pe tot frontul – Primit ordin să las la comanda Diviziei X[a], lui Ghinescu – Idem Anastasiade lui Lupescu.

M. 25.X – Pregătiri p. ofensivă – am făcut raportul no. 237 din 25 cerând ordin de operaţie la timp – Primit ordin 43 al grupului p. lăsarea comenzii – Ziua şi noaptea lupte virulente pe v. Corbului

Mc. 26.X. – Plecat dim. 8 din postul de comandă Poiana Ţap pe jos la Sinaia – Lupte violente la Diham. 2 grupe de coloane (Popovăţ şi Boureanu)

https://biblioteca-digitala.ro

J. 27 X – La 11 a.m. primirea ordinului de a merge la Ploieşti şi a aştepta acolo ordine – dejun la Câmpina – la 5 Ploieşti casa Gogălniceanu.

S. 29 – aşteptarea ordinelor la Ploieşti

D. 30-L. 31.X - Idem

Mţi 1. XI. 916 – Prezentare D. Gl. Averescu, la Prefectura Ploieşti. Ni se comunică că suntem la disp. M.C.Gl. al Armatei

Mc 2.XI – aşteptarea ordinelor".

*

Nu am descoperit care a fost destinul generalului de brigadă Emanoil Manolescu-Mladian după trecerea sa în rezervă. Însă, sper ca notițele sale de pe front să contribuie, cu încă o picătură, la conturarea unei imagini cât mai aproape de realitate a situației armatei române din primul an al participării noastre în Primul Război Mondial.

https://biblioteca-digitala.ro

ANUL 1917 ÎN ZIARUL BRAȘOVEAN *GAZETA TRANSILVANIEI*. STUDIU DE CAZ LUNILE IANUARIE - MAI

BIANCA LUMINIȚA MICU[1]

THE YEAR 1917 IN THE *GAZETA TRANSILVANIEI* BRASOV'S NEWSPAPER. CASE STUDY: JANUARY - MAY

ABSTRACT

Parts of the greats events during the First World War are reported in the newspaper Gazeta Transilvaniei*: the catastrophe from Ciurea, the intensification of submarin warfare, The Russian Revolution and diplomatic relations ended between the USA and the German Empire.*

Keywords: the year 1917, *Gazeta Transilvanie* newspaper, events.

Primul Război Mondial (1914-1918) a reprezentat un moment de cotitură în istoria întregii lumi. Istoriografia universală i-a dedicat numeroase pagini în care au fost analizate cauzele și consecințele, principalele momente și caracteristici militare, dar și numeroase biografii ale unor personalități participante la conflict.

Gazeta Transilvaniei[2], primul ziar politic al românilor din Transilvania, surprinde și el, cu cenzura de rigoare, evenimentele anului 1917; sunt știri locale, din România, dar și internaționale. Articolul face referire, însă, doar la primele cinci luni ale anului 1917, în condițiile în care ziarul încetează să mai apară sub redacția lui Ioan Făgărășan, la 9/19 mai 1917, pentru a fi reluat, în redacția lui G. Crainic, la 29 iulie/11 august 1917. Încă de la început aș vrea să amintesc faptul că, în cursul acestui an, *Gazeta Transilvaniei*, cea care din 1838 milita pentru drepturile românilor din Transilvania, pentru ideea de unitate a tuturor românilor de pe ambele versante ale Carpaților, va fi cumpărată de Arsenie Vlaicu, susținător al guvernului Tisza și dușman al ideii de

[1] Muzeograf, Muzeul ”Casa Mureșenilor” – Brașov;
e-mail: casa_muresenilor@yahoo.com.

[2] Ziarul *Gazeta de Transilvania* apare la 12 martie 1838, la Brașov. Ulterior își va schimba numele în *Gazeta Transilvană* (ianuarie 1849-decembrie 1849), *Gazeta Transilvaniei* (decembrie 1849-1945), *Gazeta de Transilvania* (decembrie 1989-iunie 2009).

https://biblioteca-digitala.ro

unire a Transilvaniei cu România[3].

Catastrofa de la Ciurea

La începutul anului 1917 are loc catastrofa de la Ciurea, unul dintre cele mai grave accidente feroviare din istoria României, soldată cu peste 1.000 de victime. Despre acest eveniment vorbește o știre preluată din ziarul francez *Progres de Lyon*, în care se spune că 374 de persoane sunt decedate, iar 756 rănite[4]. Despre ”groaznica catastrofă de tren din România” oferă informații și ziarul *Times* din Londra: ”Două trenuri, pe care călătoreau vreo 2.000 de persoane, s-au ciocnit. Mai multe vagoane ale unui tren au intrat unul în altul, celălalt tren a deraiat. Cadavre de soldați, femei și copii zac pe linia ferată, între răniți se află și atașatul francez Dubail”[5]. În *Gazeta Transilvaniei* nr. 13 din 4/17 februarie 1917, este reluată știrea preluată din *Gazeta Bucureștilor* și inspirată din ziarul rusesc *Ruskoje Slovo*, în care se spune că un tren curier ce mergea spre Rusia, încărcat cu numeroși ofițeri superiori și funcționari, a deraiat lângă gara românească Ciurea, din Moldova. Evenimentul este interpretat ca un ”braț al ursitei care lovește în actorii principali ai tragediei românești”[6], în condițiile în care cele 26 de vagoane ale trenului erau pline de ofițeri și soldați români și ruși, dar și de civili români refugiați din teritoriile ocupate de germani.

Intensificarea războiului submarin

La 1 februarie 1917 Germania a decretat ”războiul submarin fără restricții”, producând mari pagube Antantei, dar și unora dintre țările care își declaraseră neutralitatea. Importanța momentului se reflectă și în *Gazeta Transilvaniei*, care în nr. 9 din 24 ianuarie/6 februarie 1917 inaugurează o rubrică cu titlul ”Războiul de submarine înăsprit”. Aici putem citi, în primul rând, motivele pentru care Germania a adoptat această măsură extremă de a folosi submarinele ca armă împotriva dușmanilor: ”Față de intenția adversarilor noștri de a învinge armatele Austro-Ungarei și ale aliaților ei, de a nimici flotele și a înfometa populațiile lor, lupta trebuie să urmeze atât pe uscat cât și pe apă cu toate, chiar și cu cele mai severe mijloace. O întrebuințare mai pronunțată a tuturor mijloacelor de război este singurul mod de a prescurta războiul”[7]. Se înaintează ziua de 1 februarie 1917 ca dată de început a blocadei maritime conform căreia toate legăturile pe mare între Anglia, Franța și Italia vor fi tăiate: ”Zona blocată în Marea Nordică și Marea Mediterană va fi precis indicată iar pentru acostarea apelor grecești se va rezerva o fâșie de 20 de mile. Navele neutralilor vor fi protejate câtva timp dar li se recomandă de acum evi-

---

[3] *130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania*, Brașov, 1969, p. 197.

[4] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 5, 14/27 ianuarie 1917.

[5] *Idem*, nr. 2, 5/18 ianuarie 1917.

[6] *Idem*, nr. 13, 4/17 februarie 1917.

[7] *Idem*, nr. 8, 21 ianuarie/3 februarie 1917.

https://biblioteca-digitala.ro

tarea zonelor blocate”[8].

În *Gazeta Transilvaniei* nr. 10 din 26 ianuarie/8 februarie 1917 este publicat discursul ținut în ședința comitetului central al deputaților din 31 ianuarie de către Bethman Hollweg, cancelarul Imperiului German, în care este reluată ideea vinovăției Antantei de a continua războiul în condițiile în care monarhia a înaintat o ofertă de pace. Apreciază ”dorința serioasă a președintelui Wilson de a readuce pacea universală”, identificând printre principiile sale și pe cele ale monarhiei: ”libertatea mărilor, înlăturarea sistemului **balance of power**, egala îndreptățire a națiunilor (...)”[9]. Sunt enumerate și condițiile în care Antanta ar fi dispusă să încheie pace: ”(...) puterea Germaniei să fie nimicită, Alsacia-Lotaringia și ținuturile estice să le pierdem, Monarhia de la Dunăre să fie dizolvată, Bulgaria să fie înșelată din nou în privința unității ei naționale, Turcia să fie scoasă din nou din Europa și zdrobită în Asia... Noi suntem provocați la luptă pe viață și pe moarte”[10]. Sunt prezentate motivele pentru care războiul submarin este reluat de la 1 februarie mult mai puternic: ”Numărul submarinlor noastre s-a sporit foarte mult... Apoi al doilea punct: Recolta cea rea de bucate din lume. Aceasta pune deja acum Anglia, Franța și Italia într-o situație critică. Submarinele noastre o vor face și mai critică”. Cancelarul expune apoi situația politică și militară a imperiului ca favorizând și susținând ideea de ”înăsprire a războiului submarin”. Amintește și de sprijinul Austro-Ungariei în acest sens: ”După cum punem noi o zonă împrejurul Angliei și țărmurilor vestice ale Franței căutând a împiedica orice navigațiune cu țările dușmane, tot asemenea declară Austro-Ungaria zonă de blocare împrejurul Italiei”.

Dacă o știre din 30 ianuarie din Viena afirma că în luna decembrie a anului 1916 inamicii au pierdut 152 de vapoare, cu un total de 329.000 de tone, iar țările neutre 65 de vapoare cu o capacitate de 86.500 de tone[11], un articol apărut în *Gazeta Transilvaniei* nr. 50 din 6/19 mai 1917 oferea informația conform căreia în cursul lunii martie submarinele germane au scufundat 23% din tonajul întregii flote comerciale pe care a avut-o Anglia la începutul războiului.

Există și o listă a vapoarelor scufundate, iar într-una dintre știri este descris vaporul de război german *Möve*, care într-un timp foarte scurt a produs pagube însemnate flotei engleze: ”Vaporul acesta fantomă (...) se prezintă ca un vapor obișnuit până ce dispar culisele și ies la iveală tunurile. Armamentul se compune din 4 tunuri mari și 2 mici”[12], iar ”cu telegraful fără fir a putut

---

[8] *Ibidem*.
[9] *Idem*, nr. 10, 26 ianuarie/8 februarie 1917.
[10] *Ibidem*.
[11] *Idem*, nr. 7, 19 ianuarie/1 februarie 1917.
[12] *Idem*, nr. 9, 24 ianuarie/6 februarie 1917.

https://biblioteca-digitala.ro

prinde toate semnalele engleze”[13].

Înăsprirea războiului submarin a produs Angliei numeroase probleme economice, urmate de proteste: ”(...) se anunță întruniri de protest contra scumpetei vieții din toate părțile Angliei. De la data introducerii prețurilor maximale din partea guvernului nu se mai aduc pe piață nici grâne nici cartofi”[14]. ”În urma scufundărilor înspăimântătoare de vapoare în Anglia s-a interzis orice publicare asupra importului de cereale și asupra circulației de vapoare spre a evita astfel neliniștea cea mare care s-ar manifesta în urma scăderii în cifra importului. Afară de aceasta agenția Lloyd va putea publica pe viitor listele vapoarelor scufundate numai în urma unei autorizații speciale a amiralității engleze”[15]. Pentru a continua activitatea muncitorilor, unele fabrici producătoare de muniție au luat decizia de a cumpăra alimente și a le înmagazina pentru câteva luni, producând însă micșorarea depozitelor și urcarea prețurilor[16].

Probleme de natură economică și socială au apărut și în Spania, la Barcelona, unde ”domnește nervozitatea din cauza imposibilității de a menține circulația vapoarelor. Armatorii spanioli nu pot fi îndemnați sub niciun preț de a expedia vapoarele lor”[17]. Și Franța se confruntă cu aceleași probleme cauzate de lipsa alimentelor și a combustibililor care le afectează modul de viață, până atunci, liniștit și comod: ”În Franța se va introduce de la 1 martie biletele pentru zahăr, se așteaptă și introducerea biletelor pentru cărbuni. Franța duce lipsă de petrol și de sare”[18].

Situația creată de Imperiul German și aliata sa, Austro-Unagria, prin înăsprirea războiului submarinelor este descrisă în *Gazeta Transilvaniei* nr. 16 din 11/24 februarie 1917, într-un articol în care presa din țările neutre încearcă să facă un total al pierderilor Antantei, ajungând la concluzia că ”succesul german este tot mai mare; pe lângă scufundările vapoarelor dușmane, trebuie luat în considerare și succesul obținut prin paralizarea unei mari părți din navigațiunea neutrală, lipsa transportului de alimente și alte materiale în Italia, reducerea fabricațiunilor de muniții din Italia ca urmare a lipsei de cărbuni și oțel. Anglia nu mai poate exporta cărbuni în Franța și Italia lovindu-se de refuzul marinarilor de a mai pleca din porturile engleze de teama submarinelor. Călătoria pe mare între Franța, Anglia, Italia și Rusia a fost întreruptă iar în Rusia n-au mai sosit de 14 zile poșta și bani din Anglia”[19].

---

[13] *Idem*, nr. 31, 18/31 martie 1917.
[14] *Idem*, nr. 9, 24 ianuarie/6 februarie 1917.
[15] *Idem*, nr. 13, 4/17 februarie 1917.
[16] *Idem*, nr. 15, 9/22 februarie 1917.
[17] *Idem*, nr. 13, 4/17 februarie 1917.
[18] *Ibidem*.
[19] *Idem*, nr. 16, 11/24 februarie 1917.

https://biblioteca-digitala.ro

Intrarea în război a SUA

La 4 februarie 1917 agenția *Reuter* anunța că guvernul Statelor Unite ale Americii a pronunțat ruperea relațiilor diplomatice cu Germania ca urmare a declarării acesteia din urmă a înăspririi războiului cu submarine. Contelui Bernstorf, ambasadorul Germaniei în SUA, i s-ar fi înmânat pașapoartele, iar ambasadorul american în Germania, Gerard, ar fi primit ordin de a părăsi țara. Informația nu este însă confirmată oficial. ”Începerea ostilităților însă nu pare probabilă atâta timp cât nu va surveni un incident neprevăzut”[20]. Totuși exista un plan al statului major american care prevedea pentru un caz de război concentrarea a 2 milioane de soldați până în primăvara anului 1918, iar pe urmă începerea de transportare a trupelor în Europa. Se intenționează mărirea producției de muniție, monopolizarea tuturor stațiilor de telegrafie fără fir, precum și a șantierelor particulare. Urmează a fi înființate școli de recruți în toate orașele de capitală din SUA după modelul japonez, ”spre a se prepara astfel pentru război fără intenția directă a se amesteca în conflictul european”[21].

O știre de la Haga din 17 februarie afirmă că *Morningpost*, care până în prezent a descris situația din cercurile guvernamentale americane ca pesimistă și antigermană, admite acum că în Congres există un curent foarte puternic contra războiului: ”*Numai pierderea unui număr însemnat de vapoare și de cetățeni americani ar fi în stare a impresiona această opoziție determinând conducătorii germanofili din Congres a-și da consimțământul pentru o declarație de război în contra Germaniei*”[22]. Momentul care a determinat SUA să declare război Germaniei a fost prilejuit de torpilarea vaporului *Laconia*, la bordul căruia se aflau și două femei americane, care și-au pierdut viața. *Gazeta Transilvaniei* nr. 32 din 21 martie/3 aprilie 1917 scria că la 4 aprilie președintele Woodrow Wilson va face declarații în Congresul american referitor la intrarea în război. ”Vapoarele germane din porturile americane vor fi confiscate și folosite pentru transportul de material de război. Faptul că Wilson va mobiliza garda națională dovedește că războiul este apropiat”[23]. În parlamentul german, Zimmermann, ministrul de externe, a declarat că imperiul ar fi dispus să intre la tratative cu SUA numai cu condiția ca războiul înăsprit cu submarine să nu fie redus. Agenția *Reuter* transmitea la 5 aprilie 1917, printr-o telegramă din Washington, că Senatul a primit cu 82 de voturi și 6 contra rezoluția care declară starea de război ca existentă[24].

---

[20] *Idem*, nr. 10, 26 ianuarie/8 februarie 1917.
[21] *Ibidem*.
[22] *Idem*, nr. 15, 9/22 februarie 1917.
[23] *Idem*, nr. 32, 21 martie/3 aprilie 1917.
[24] *Idem*, nr. 33, 25 martie/7 aprilie 1917.

https://biblioteca-digitala.ro

Revoluția rusă

La sfârșitul lunii ianuarie a anului 1917 veneau știri despre luptele interne grave din Rusia. Se punea în discuție dizolvarea Dumei ca urmare a atacurilor sale la adresa Guvernului, măsură urmată și de alte restrângeri, cum ar fi libertatea presei[25]. Pericolul foametei, lipsa mare de organizare a căilor de comunicație, iarna grea, înfrîngerile de pe front, toate au reprezentat motive puternice pentru populația orașului Petersburg de a se revolta și a cere pace și pâine. ”Numărul persoanelor ucise și rănite cu ocazia revoltei foametei din Petersburg se ridică la 3-400. Scenele sângeroase care au durat de luni până miercuri amintesc prin grozăvia lor de zilele revoluției din 1905”[26].

Situația Rusiei este descrisă într-o știre venită de la Stockolm astfel: ”Lucrătorii de la fabricile rusești au o ținută amenințătoare. Mii de fabrici sunt închise. În toate uzinele de metal, lucrătorii fac rezistență pasivă, astfel producția a fost redusă la o zecime. Poliția a descoperit lagăre de puști ascunse de muncitori. Lipsa de alimente e tot mai mare în Rusia. În Siberia sunt cantități uriașe de cereale intrate în putrefacție, din cauză că n-au fost vagoane de a transporta aceste cereale în Rusia europeană. Din cauza lipsei de combustibil orașele și satele Rusiei sunt seara și noaptea cufundate în întuneric”[27].

Se formează un comitet executiv alcătuit din 12 membri ai Dumei, care își ia rolul de guvern provizoriu, îndemnând populația să-i fie alături și să se întoarcă la locurile de muncă. La întrebarea ce va face țarul, dacă va trimite trupe la Petersburg pentru a înăbuși revoluția sau va declara ca bun făcut pasul comitetului executiv al Dumei, răspunde o știre din Berna: țarul a fost făcut prizonier de revoluționari în tren pe drumul de la Petersburg la Moscova și a fost silit să abdice[28]. Agenția telegrafică publică din Petersburg face cunoscut un manifest al țarului Nicolae al II-lea, prin care acesta renunță la tron în favoarea fratelui său, Mihail Alexandrovici, și îndeamnă la organizarea tuturor forțelor pentru învingerea dușmanului[29]. Se trece la îndepărtarea pajurelor imperiale de pe clădirile publice și prăvălii. În urma veștii despre abdicarea țarului, țarina, așa cum arată o știre din Haga din 19 martie, încearcă să se sinucidă, dar este împiedicată la timp[30].

Guvernul provizoriu este recunoscut de reprezentanții și atașații militari ai Franței, Angliei și Italiei, care au declarat că sunt împuterniciți a începe relații normale cu comitetul executiv a cărui autoritate o recunosc. Sunt enumerate și cele 8 principii conducătoare ale noului guvern: amnistie generală pentru toate persoanele care au comis delicte de natură politică ori religioasă,

[25] *Idem*, nr. 4, 12/25 ianuarie 1917.
[26] *Idem*, nr. 23, 28 februarie/13 martie 1917.
[27] *Ibidem*.
[28] *Idem*, nr. 26, 7/20 martie 1917.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

libertatea presei și a întrunirilor publice, desființarea tuturor restrângerilor, convocarea unei adunări constituționale alcătuită din reprezentanți aleși pe baza dreptului universal de vot, poliția va fi înlocuită cu o miliție națională aflată sub autoritatea guvernului, alegeri comunale bazate pe exercitarea dreptului electoral universal, trupele să fie consemnate în Petersburg, desființarea tuturor restricțiilor pentru soldați[31].

Știrea revoluției din Petersburg se răspândește treptat și în provincii, acolo unde unii guvernatori refuză însă să publice comunicatele telegrafice ale noului guvern. La Petersburg domnește ideea că muncitorii, care refuză să lucreze determinând astfel paralizarea industriei rusești, vor organiza cât de curând o contrarevoluție pentru obținerea păcii; poporul rusesc e setos de pace și cere începerea imediată a discuțiilor pentru obținerea ei, considerând că nu are de validat interese în actualul război sângeros: ”Muncitorii cer pâine, pace și libertate! Muncitori! Voi sunteți stăpânii Rusiei pentru că voi aveți industriile războiului în mână! Nu reluați lucrul și preparați-vă de a înfăptui aceea pentru ce veți fi chemat zilele viitoare de comitetul muncii. Noi cerem începerea pertractării păcii sub controlul nostru, afară de aceasta îndeplinirea cât mai grabnică a programului socialist și eliminarea tuturor națiunilor străine din imperiul rusesc”[32]. Organizațiile muncitorești au constituit un comitet care voia să exercite aceeași putere ca și guvernul provizoriu, cerându-i acestuia din urmă cu tărie încheierea unei păci separate cu Puterile Centrale: ”Proletariatul rus ajunge tot mai mult la convingerea că opresorii și dușmanii lui nu sunt nemții, ungurii, austriecii și turcii de pe front ci acei care sunt acasă în Rusia și care au provocat războiul. Muncitorimea Rusiei cere pacea imediată”[33]. În *Gazeta Transilvaniei* nr. 38 din 8/21 aprilie 1917 este publicată o știre din Köln în care este anunțată izbucnirea, din nou, a revoluției la Petersburg, îndreptată de data aceasta împotriva guvernului provizoriu: ”Revolta actuală este mult mai gravă decât aceea din luna martie”[34]. Se formează o comisie compusă din 30 de membri ai partidului muncitorilor ruși, care va pleca la Stockholm pentru a începe tratativele de pace cu Puterile Centrale.

Informații contradictorii menite să producă dezordine se înregistrează și în rândul soldaților. Un reprezentant al acestora a declarat că soldații sunt gata să-și jertfească viața pentru Rusia, dar și-ar dori mai mult sfârșitul războiului: ”Soldații doresc și au nevoie de pace”[35]. Un element foarte serios de dezorganizare în armată îl constituia zvonul despre o apropiată împărțire a terenurilor agricole. De aceea Sfatul muncitorilor și al soldaților a decis să

---

[31] *Idem*, nr. 27, 9/22 martie 1917.
[32] *Idem*, nr. 29, 14/27 martie 1917.
[33] *Idem*, nr. 32, 21 martie/3 aprilie 1917.
[34] *Idem*, nr. 38, 8/21 aprilie 1917.
[35] *Idem*, nr. 39, 11/24 aprilie 1917.

https://biblioteca-digitala.ro

ceară guvernului provizoriu să interzică încheierea oricăror afaceri care se referă la pământ.

Un alt subiect abordat în paginile ziarului face referire la implicarea Angliei în revoluția din Rusia, fiind considerată nașul acestei revoluții[36]. *Pravda* face destăinuiri ”senzaționale” asupra mașinațiunilor engleze în Rusia, în urma cărora ambasada Angliei a organizat cu o cheltuială de vreo 2 milioane de lire sterline bande negre, formate în majoritate din pușcăriași, care desfășoară cel mai sălbatic terorism în țară, profanând libertatea[37].

---

[36] *Idem*, nr. 26, 7/20 martie 1917.
[37] *Idem*, nr. 38, 8/21 aprilie 1917.

https://biblioteca-digitala.ro

LUCIAN BLAGA ŞI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. ANII 1917-1918

PETRE DIN[1]

LUCIAN BLAGA AND THE FIRST WORLD WAR 1917-1918

ABSTRACT

According to the strategic approach, the 1917 year brings the intervention of the USA in the war by Antanta and the revolution from Russia, that will destroy the Russian regime. Lucian Blaga is the experiment of those who believe in the victory of Antanta and the union of Transylvania with Romania.

Dealing with difficulties in supplying with food and the fast prices increase, Blaga decides to commute from Vienna to Sebes for two months in the capital of the Empire and two months at home in Sebes. The Transylvanian scholar highlights the signs of the Austrian-Hungarian Empire decay, including the academic medium. The classes were held into a tense climate, the poor population of Vienna was manifesting in the center of the city and the soldiers were coming back to their homes peddling revolutionary messages. In this context, Lucian Blaga decides at the end of October 1918 to leave the confused, doubtful, and revolutionary Vienna and to return to Sebes-Alba.

Keywords: Lucian Blaga, Antanta, Vienna, Austrian-Hungarian Empire, the Transylvanian, revolutionary messages.

La 30 decembrie 1916, Budapesta era spaţiul istoric în care se desfăşura o sărbătoare extraordinară, cu un mare impact asupra sensibilităţii colective, încoronarea suveranilor săi: Carol de Habsburg-Lorena, nepotul lui Franz Joseph, decedat la 21 noiembrie 1916, şi soţia sa Zita de Bourbon-Parma. În pofida dificultăţilor războiului, ceremonia încoronării durează trei zile, pentru consolidarea încrederii populaţiei în monarhia austro-ungară. Entuziastă, aceasta întâmpină cuplul regal cu drapele tricolore şi-şi manifestă astfel ataşamentul faţă de valorile dublei monarhii[2].

În ciuda acestei loialităţi faţă de împărat, pesimismul privind supra-vieţuirea imperiului la începutul secolului al XX-lea era împărtăşit atât de

---

[1] Profesor, doctor în istorie, Liceul Teoretic ”Gheorghe Lazăr” – Avrig; e-mail: petre_din@yahoo.com.

[2] Jean Des Cars, *Saga dinastiei de Habsburg. De la Sfântul imperiu la Uniunea Europeană*, traducere de Irina Negrea, Bucureşti, Editura Trei, 2015, p. 379-380.

https://biblioteca-digitala.ro

factorii politici austrieci, dar şi de elita culturală. Astfel, dramaturgul Franz Grillparzen exprima în piesa *Gâlceava fraţilor din casa de Habsburg* o viziune sumbră asupra dinastiei Habsburgilor. Am fi tentaţi să credem şi în blestemul contesei maghiare Batthyány, al cărei soţ a fost executat în timpul revoluţiei din 1848 şi care ar fi rostit: ”Fie ca Domnul să-l lovească pe Franz Joseph prin toţi cei pe care-i iubeşte, prin toţi descendenţii lui”[3]. Moartea fiului său, Rudolf, la Mayerling (1889), a nepotului său, Franz Ferdinand, moştenitorul tronului (1914), a soţiei sale Sissi (1898), sunt numai câteva din dramele care i-au produs enorme suferinţe împăratului Franz Joseph. În concepţia lui Christine Mondon sunetul funebru al clopotelor, din data de 21 noiembrie 1916, anunţa implacabil sfârşitul monarhiei austro-ungare[4].

În volumul *Sissi împărăteasa Austriei*, Jean Des Cars reconstituie viaţa suveranei de o frumuseţe legendară, cu multe calităţi şi cu defecte, dar care a fost un permanent sprijin pentru soţul ei, împăratul Franz Joseph. După dispariţia soţiei sale, împăratul şi-a trăit viaţa cotidiană prin camerele Palatului de la Hofburg, unde obiectele îi amintesc de Sissi. Astfel, el se confruntă cu amintirile trecutului: evantaiul din lemn şi piele, cravaşele din fildeş sculptat, binoclul din fildeş sau cartea de rugăciuni[5].

Paul Lendvai evidenţia faptul că în Ungaria sfera nemulţumirilor şi a exasperărilor creşteau în amploare la sfârşitul anului 1916. Acestea s-au manifestat prin proteste, demonstraţii şi greve. Moartea lui Franz Joseph a încheiat o epocă istorică şi a favorizat în statul multinaţional de la Dunăre discuţii despre libertate şi reforme liberale[6].

Dacă la nivelul sensibilităţii colective maghiare războiul devenise o realitate politică şi militară acceptată, situaţia se prezenta diferit în Transilvania. Aşa cum subliniază Liviu Maior, mobilizarea din anul 1914 a decurs fără incidente majore şi 72.000 de români transilvăneni au fost înrolaţi în armata imperială. În mod similar ungurilor sau saşilor, şi românii mobilizaţi au sperat într-un război de scurtă durată, care i-ar fi adus în mijlocul familiei de Sărbătorile Crăciunului. În acest context, deplasarea pe front s-a desfăşurat într-o atmosferă dominată de veselie, umbrită de teamă. Entuziasmul primelor săptămâni de la începutul conflictului a fost determinat de ideea că prin sacrificiul lor pot să răzbune asasinarea la 28 iunie 1914 a moştenitorului tronului

---

[3] Christine Mondon, *Rudolf de Habsburg. Mayerling sau sfârşitul unui imperiu*, traducere din franceză de Diana Morăraşu, prefaţă de Petre Otu, Bucureşti, Editura Corint, 2015, p. 143.

[4] *Ibidem*, p. 144.

[5] J. Des Cars, *Sissi împărăteasa Austriei*, traducere de Ana-Maria Stan, Bucureşti, Editura Corint, 2013, p. 489.

[6] Paul Lendvai, *Ungurii*, traducere de Maria şi Ion Nastasia, Bucureşti, Editura Humanitas, 2001, p. 369.

https://biblioteca-digitala.ro

Austro-Ungariei, Franz Ferdinand, perceput ca o formulă politică de reconciliere a intereselor sociale, politice şi culturale româneşti[7].

Acest ultim enunţ conturează ideea că excepţionala agregare populară în jurul monarhiei habsburgice a fost determinată atât de abilităţile prinţului moştenitor Franz Ferdinand, reflectate prin spiritul justiţiar şi salvator în favoarea supuşilor români, cât mai ales unui alt fenomen de credinţă şi devoţiune, mitul ”bunului împărat”[8]. Aceste ipostaze imperiale primesc aura legendară a unui suveran sensibil la provocările cotidiene şi care întrupează speranţele şi aspiraţiile românilor opresaţi de autorităţile centrale de la Budapesta.

Credinţa românilor în împăratul justiţiar şi salvator este şi mobilul demersurilor efectuate de Badea Cârţan pentru a solicita audienţa la Franz Joseph, de la care aştepta rezolvarea favorabilă a doleanţelor sale. Umilinţele şi abuzurile autorităţilor maghiare, regimul de detenţie impus lui Badea Cârţan, au reconfirmat sacralitatea relaţiei dintre împărat şi supuşii săi, dar şi suspiciunea românilor la adresa funcţionarilor maghiari. Ajuns la poarta Palatului Imperial din Viena, i se refuză audienţa la împărat şi este trimis la forurile justiţiare de la Budapesta. Referindu-se la speranţele nutrite de românii transilvăneni, în acest caz la Badea Cârţan, în clemenţa şi actul justiţiar al împăratului austriac, publicistul Constantin Graur evoca loialitatea ciobanului din Cârţişoara faţă de dinastia de Habsburg: ”Veche şi persistentă dulcea naivitate a celor de peste munţi ca să-şi puie nădejdea în ”drăguţul” de la Viena: începând cu Horea, trecând pe la Avram Iancu şi terminând cu eroii martiri ai Memorandumului, îi vedem pe toţi stăpâniţi de mirajul Vienei, pe care nimic nu-l risipeşte! Nici Cârţan nu se descurajează. Continuă să păstreze aceeaşi credinţă tronului, căci deziluzia încercată de el o atribuie intrigilor maghiarimii”[9].

În anul 1915, confruntaţi cu dificultăţile războiului şi decepţionaţi de neutralitatea României, românii transilvăneni au traversat stări de spirit opuse: de la entuziasmul primelor luni de conflict, la decepţii şi suferinţe generate de situaţia economică, socială şi familială. Pe acest fundal oficialităţile maghiare

---

[7] Liviu Maior, *Habsburgi şi români. De la loialitatea dinastică la identitatea naţională*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006, p. 129.

[8] Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 339-396; Simona Nicoară, *Mitologiile revoluţiei paşoptiste. Istorie şi imaginar*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 209-221; Petre Din, *Mitul Bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor transilvăneni în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Napoca-Star, 2003, p. 7-21.

[9] Ion Dianu, *Pe urmele lui Badea Cârţan*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1979, p. 170-172.

https://biblioteca-digitala.ro

au încercat să obţină în anul 1916 declaraţii de fidelitate de la liderii politici şi confesionali români pentru a accentua patriotismul dinastic în Transilvania[10]. Caracteristica anului 1917 este diminuarea spiritului combativ al soldaţilor, la nivelul cărora s-a instalat o nemulţumire crescândă determinată de pierderile de vieţi omeneşti şi a traumelor de natură psihică. Cu toate acestea, doar în Rusia ţaristă nemulţumirile au generat o situaţie revoluţionară, care va demola regimul politic al ţarului. În Franţa şi Italia criza se reflectă prin automutilări, pentru a evita dificultăţile frontului, prin insubordonare faţă de ofiţeri şi prin dezertări[11].

Iarna anului 1916-1917 a înrăutăţit situaţia aprovizionării Germaniei cu alimente. A fost o iarnă extrem de friguroasă, asociată cu o recoltă slabă de cartofi, fapt ce a generat o criză cumplită de alimente şi combustibili. Numărul civililor morţi de foamete şi de frig a sporit de la 121.000 în 1916, la 293.000 în 1918. Decepţia era crescândă la nivelul clasei mijlocii, care asista la diminuarea veniturilor sale şi a autorităţii statului. Aceste realități existenţiale, afirmă Geoff Layton, au determinat o accentuare a tensiunilor sociale în societatea germană[12].

În perioada 1916-1920, Lucian Blaga studiază filosofia şi biologia la Universitatea din Viena, unde obţine titlul de doctor în filosofie. La Viena o va cunoaşte pe Cornelia Brediceanu, cea care îi va deveni soţie, şi împreună vizitează străzile vechi din capitala imperiului, pădurile de la periferia Vienei, muzeele, bisericile şi teatrele impozante ale oraşului. Dincolo de entuziasmul provocat de tumultul vieţii de student, Lucian Blaga a remarcat şi dificultăţile în aprovizionarea cu alimente şi creşterea preţurilor: ”Spectrul foametei umbla pe coturni înalţi prin capitala împărăţiei. Doar la aceste restaurante mărginaşe, cu grădini ce se pierdeau în pădure, se mai găsea uneori materii prime, ce nu-şi dezminţeau numele substanţiale. În oraş s-a statornicit de-a binelea imperiul surogatelor. Dar şi la periferiile cu gospodării aproape rustice lipsa era mare. Pe aici firmele caselor şi întreprinderilor te întâmpinau cu o promisiune de necrezut. Câte-o lăptărie gigantică cu firma ”Molkerei”, etalată în litere smântânoase deasupra unei intrări, te amăgea să auzi prin grajduri gâlgâind laptele în vedrele de metal, dar dacă intrai – nu puteai să obţii măcar un strop de leac pe vârf de geană”[13].

Analizând tematica propusă de autor, observăm faptul că, în esenţă, Viena este oraşul unde au cântat Mozart şi Haydn, şi unde au fost interpretate

---

[10] L. Maior, *op. cit.*, p. 129-130.

[11] Antonella Astori, Patrizia Salvadori, *Istoria ilustrată a Primului Război Mondial*, traducere de Ilieş Câmpeanu, Bucureşti, Editura Enciclopedică R.A.O, 2005, p. 132.

[12] Geoff Layton, *De la Bismarck la Hitler. Germania 1890-1933*, traducere de Simona Ceauşu, Bucureşti, Editura ALL Educational, 2002, p. 88-89.

[13] Lucian Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor*, Bucureşti, Editura Minerva, 1990, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro

partiturile lui Beethoven. Este o lume cosmopolită, care a reuşit să unească popoarele în acelaşi mod în care valsul lui Strauss uneşte partenerii în acorduri exaltate. Viena este spaţiul istoric unde încrederea şi suspiciunea se asociază, supusul credea în realizarea aşteptărilor sale şi împăratul îi trăda credinţa. Ne întrebăm retoric: este oare acesta unul dintre argumentele pentru care păcatele istorice ale Austriei Habsburgilor au fost estompate?[14].

Revenit în ţară, Lucian Blaga este un fin receptacol al situaţiei politice şi militare a României în conflictul mondial. Rezistenţa eroică la trecătorile Munţilor Carpaţi au reliefat potenţialul de sacrificiu al ţăranului român. Superioritatea tehnică a Puterilor Centrale au determinat cucerirea oraşului Târgu Jiu (2/15 noiembrie 1916), ocuparea Olteniei şi pătrunderea ulterioară în Muntenia. Simultan, forţe germano-bulgare au traversat Dunărea la Zimnicea, făcând şi mai delicată situaţia militară a României. Înfrângerea trupelor române pe Neajlov şi Argeş au decis părăsirea capitalei şi retragerea autorităţilor şi a populaţiei din Oltenia şi Muntenia în Moldova[15]. ”Frontul românesc se statornicise pe undeva, pe-o linie ce-a fost cândva hotar între fraţi. Mâhnirea profundă, ce mă cuprinse la Oradea, când într-o seară cu vremuire de fulgi, ziarele maghiare au anunţat căderea Bucureştilor, făcea acum, pas cu pas, loc unei speranţe că soarta României se va decide în cadrul unei situaţii generale, cu care inevitabil se va lichida odată războiul. Ba, cu timpul am înţeles că mâhnirea de-atunci îmi venise dintr-o falsă perspectivă asupra războiului, adică dintr-o judecată de june prea uşor dispus să aşeze în centrul evenimentelor mondiale ţara sa şi propria piele”[16].

Ceea ce fascinează la ilustrul intelectual transilvănean este proiectul regenerării naţiunii române prin război, al cărui final să corespundă orizontului de aşteptare românesc. Construcţia naţiunii implică, în viziunea lui Blaga, mitologia războiului şi pasiunea revoluţionară. Perspectiva războiului impusă mentalităţii colective este mesajul unei renaşteri în istorie a românilor şi a orientat în mare măsură comportamentul colectiv în timpul Primului Război Mondial[17].

Între operele lui Blaga şi Cioran sunt similitudini care se reflectă în ultimul fragment al operei analizate. În mod similar lui Emil Cioran şi Lucian Blaga propunea României un model dinamic de modernizare, care să faciliteze accederea în centrul evenimentelor mondiale. Această ipostază propusă României nu este doar ecoul frământărilor interioare ale lui Blaga, ci exprimă

---

[14] Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu (coord.), *Memorie, paradis, apocalipsă*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 75.

[15] Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 261.

[16] L. Blaga, *op. cit.*, p. 154.

[17] Simona Nicoară, *Naţiunea română. Mituri, simboluri, ideologii*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, p. 198-199.

https://biblioteca-digitala.ro

şi opţiunea elitei politice care miza pe modernizarea rapidă a României. În acelaşi registru tematic, ca cel al lui Cioran[18], şi Lucian Blaga doreşte un românism cu vocaţie universală.

Din punct de vedere strategic, anul 1917 aduce două elemente importante pentru desfăşurarea evenimentelor militare: intervenţia directă în război a SUA şi izbucnirea revoluţiei în Rusia, care va demola regimul ţarului Nicolae al II-lea. Percepţia exactă a evoluţiei operaţiunilor militare este relevată la Lucian Blaga prin credinţa în victoria Antantei. Această credinţă este alimentată, în special, de implicarea SUA, care prin potenţialul său economic şi financiar va înclina balanţa războiului în favoarea Antantei: ”Oareşicare îngrijorare avea să-mi producă la început revoluţia rusească, fiindcă nu aveam suficiente elemente de apreciere a desfăşurării ei viitoare şi a efectelor eventuale asupra mersului războiului. Când însă, Statele Unite s-au hotărât să-şi clarifice poziţia sa şi să-şi arunce şi ele forţa inconmensurabilă în jocul destinului, ce-şi căuta o albie, toate îndoielile făcură loc unei certitudini, ce nu mai putea să fie clătinată de nicio eventualitate prevăzută sau neprevăzută”[19].

La începutul lunii aprilie 1917, Lucian Blaga s-a deplasat la Oradea pentru a-şi finaliza studiile teologice. Susţinerea licenţei îi deschidea perspectiva studiilor universitare la Viena, în absenţa oricărui impediment previzibil. Singura situaţie tensionată era determinată de evenimentele revoluţionare din Rusia: ”Numai evenimentele din Rusia mă mai ţineau în tensiune. Afişele din vitrina unei redacţii maghiare schimbate din oră în oră, anunţau întâmplările. În viaţa politică şi în mişcarea ideologică din Rusia apăreau nume încă necunoscute. Teoria rusească îşi părăsea tărâmul ei plin de abstracte ardori şi făceau primii paşi în lumea de toate zilele: mişcările subterane, debordând obstacolele, cereau un nivel istoric”[20].

Indiscutabil, în anul 1917 situaţia soldaţilor din Rusia era diferită faţă de cea din anul 1914. La declanşarea conflictului patriotismul ţărănesc era autentic şi profund, de ataşament faţă de credinţă, ţar şi patrie. Treptat, patriotismul ţărănesc se diminua, atitudine determinată de diferenţe etnice şi religioase. Experienţa luptei împotriva duşmanului a consolidat sentimentul naţional, dar şi rezistenţa împotriva ofiţerilor aroganţi şi a profitorilor în vreme de război[21].

Jean-Noël Kapferer observă faptul că în acest context tensionat geneza unor zvonuri este rapidă şi acestea seduc mentalităţile colective. În concepţia sa, zvonurile desemnează ”apariţia şi circulaţia în cadrul societăţii a

---

[18] Emil Cioran, *Schimbarea la faţă a României*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990, p. 29.

[19] L. Blaga, *op. cit.*, p. 154-155.

[20] *Ibidem*, p. 155.

[21] Geoffrey Hosking, *Rusia: popor şi imperiu. 1552-1917*, Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro

unor informaţii fie încă neconfirmate public de către sursele oficiale, fie dezminţite de acestea”[22]. Clivajele sociale, economice, culturale şi politice alimentează colportarea supradimensionată a acestor zvonuri. Sub presiunea evenimentelor grupurile care răspândesc zvonul vor asocia conţinutului acestuia acele informaţii ce corespund orizontului de aşteptare al societăţii. Geoffrey Hosking menţionează faptul că în Rusia au început să circule zvonurile conform cărora ţarul Nicolae al II-lea colaborează cu germanii şi distruge Rusia[23].

Viena studenţiei imaginată de Lucian Blaga nu corespunde realităţii concrete. Existenţa devine tot mai dificilă, impregnată de dificultăţi în aprovizionarea cu alimente de primă necesitate şi creşterea catastrofală a preţurilor. Confruntat cu acest univers dominat de penurii, intelectualul transilvănean optează în favoarea soluţiei de a efectua naveta Viena-Sebeş: două luni în capitala imperiului şi două luni acasă, la Sebeş-Alba. În pofida dificultăţilor existenţiale, locuitorii Vienei acceptau cu resemnare nivelul de trai mult diminuat: ”În decembrie 1917, în preajma sărbătorilor soseam acasă, ca să-mi pun întâia oară în practică a doua fază a traiului meu alternant. În capitala Austriei starea alimentară se redusese aproape în întregime la emiterea extrem de bine organizată a cartelelor fără acoperire. Ne sleia al patrulea an de război de uzură. Pâine nu mai văzusem de săptămâni. La ”Mensa Academica” din spatele Universităţii unde luam dejunul, ni se ofereau exclusiv surogate şi apoi surogate de surogate. Citeam totuşi, cu râvnă, ceasuri în fiecare zi, în Biblioteca Universităţii, a cărei principală sală de lectură îşi conserva în chip calculat şi ermetic aerul viciat şi uşor încălzit de prezenţa sutelor de cititori, ce-şi căutau aici un simulacru de adăpost”[24].

În acest context, Lucian Blaga şi D.D. Roşca, singurii studenţi români la Facultatea de Filosofie de la Viena, sunt protagoniştii unei întâmplări tragicomice. Printre studenţi s-a colportat zvonul că la *Mensa Academica* vor fi serviţi cu macaroane. *Mensa Academica* a fost asaltată de studenţi şi cei doi studenţi români au reuşit să-şi asigure meniul îndelung aşteptat, asociat cu un sos apetisant. A urmat stupoarea generală, căci macaroanele conţineau viermi de diametrul acestora. Chiar dacă faptul atinge dimensiunea grotescului, instinctul de conservare le-a dictat consumarea acestora: ”Dragul meu, problema nu mi se pare tocmai aşa de complicată. Sau mâncăm, sau rămânem flămânzi! Eu sunt de părere să nu mai cercetăm, ce este şi ce nu-i prin aceste macaroane, ci pur şi simplu să le mâncăm, sau, filosofic vorbind să nu mai căutăm ”das Ding an sich, ci să ne mulţumim cu aparenţele!” Roşca înghite în sec, apoi cu sentimentul cu care te-ai arunca într-o prăpastie, continuăm a dejuna. Cred că

[22] Jean-Noël Kapferer, *Zvonurile*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 39.
[23] G. Hosking, *op. cit.*, p. 321.
[24] L. Blaga, *op. cit.*, p. 159-160.

https://biblioteca-digitala.ro

de-atunci, din clipa aceea, prietenul Roşca a rămas cu oroarea ”lucrului în sine””[25].

Reîntors la Sebeş-Alba, cu ocazia sărbătorilor Crăciunului 1917, atenţia lui Lucian Blaga este focalizată pe evenimentele politice, pe derularea operaţiunilor militare şi pe evenimentele revoluţionare din Rusia: ”Marea revoluţie a lui Lenin se instalase acum câteva luni în Rusia. Ideologiile revoluţionare din Rusia şi doctrinarii lor, ale căror nume au apărut pe rând în cadenţa precipitată a vremuirii sociale din răsărit, de la căderea ţarismului încoace, nu-mi erau necunoscute. Îmi culesesem aceste cunoştinţe, încă de mai de mult, ce-i drept, dintr-un singur, dar foarte masiv şi doct studiu, şi anume din cele două mari volume tratând despre filosofia socială şi religioasă la ruşi a lui Thomas Masaryk, emigrantul ceh, preşedintele de mai târziu al republicii cehoslovace”[26].

Patriotismul soldatului rus era ambivalent în primăvara anului 1917. O minoritate dorea continuarea războiului până la înfrângerea împăratului Wilhelm al II-lea, iar cei mai mulţi considerau că prăbuşirea ţarului semnifica încetarea războiului şi întoarcerea acasă. Asperităţile dintre soldaţi şi ofiţeri au continuat şi după abdicarea ţarului Nicolae al II-lea. Soldaţii îi percepeau pe ofiţeri ca reprezentanţi ai claselor privilegiate, în timp ce la nivelul propriei sensibilităţi se erijau în ipostaza de exponenţi ai claselor democratice. Această falie dintre ofiţeri şi soldaţi a determinat colapsul ofensivei ordonată de prim-ministrul Kerenski, care a încercat să armonizeze elitele şi poporul, în contextul unui patriotism rusesc agresiv[27].

Geoffrey Hosking menţionează faptul că preluarea puterii de către bolşevici în octombrie 1917 a legitimat proclamarea încetării ostilităţilor militare pentru Rusia şi trecerea pământului în proprietatea comunităţilor săteşti. În acest context, soldaţii au dezertat de pe front şi s-au întors în satele lor pentru a participa la redistribuirea terenurilor agricole[28].

Conform viziunii lui Jean Starobinski, în istorie gândirea speculativă trebuie să nu evolueze independent de ordinea ideilor, ci să fie asociată de o energie pasională intensă. Însăşi Rousseau sublinia alianţa fecundă dintre forţa reflecţiei şi elanul pasiunii[29]. În iarna anului 1917-1918, Lucian Blaga relevă melanjul dintre realitatea evenimentelor de pe front (zvonuri despre o eventuală pace separată dintre România şi Puterile Centrale) şi forţa ideilor la nivelul imaginarului (credinţa în victoria Antantei): ”După vorba că de unde nu e foc nu iese fum, umblau şi unele zvonuri despre o eventuală pace separată

---

[25] *Ibidem*, p. 160-161.
[26] *Ibidem*, p. 167.
[27] G. Hosking, *op. cit.*, p. 322.
[28] *Ibidem*, p. 323.
[29] Jean Starobinski, *1789. Emblemele raţiunii*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1990, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

între România şi Puterile Centrale. Încercam să alung umbrele ce cădeau pe frunţile noastre, susţinând că în cele din urmă soarta războiului se va decide în Occident”[30].

În octombrie 1918, Lucian Blaga este din nou la Viena şi evidenţiază simptomele descompunerii Imperiului Austro-Ungar. Cursurile universitare se desfăşurau într-o atmosferă de nervozitate generală. Studenţii care au luptat pe front se întorceau la căminele lor. Manifestările împotriva autorităţilor se înmulţeau şi foi volante ce colportau ideea revoluţiei alimentau nemulţumirea generală. Marginalizaţii de la periferia Vienei inundau prin prezenţa lor centrul capitalei. Alma Mater şi Biblioteca Universităţii erau bulversate de rumoarea străzii: ”Bulgaria se prăbuşise. În împărăţia austro-ungară şi în Germania simptomele de dezagregare se înmulţeau de la o zi la alta. Mânjite în sânge, simbolurile imperiale se năruiau”[31].

Textul menţionat reliefează faptul că mişcările populaţiei nemulţumite, principiile revoluţionare colportate cu rapiditate reprezintă elementele unui limbaj simbolic care evidenţiază o realitate istorică: destrămarea monarhiei austro-ungare. Din această perspectivă istoria simbolică este cea care îi asociază pe combatanţi sub emblema revoluţiei, mobilizează energic acţiunile sociale şi influenţează limbajul proclamaţiilor de stradă. Aşa cum menţionează Jean Starobinski, actul revoluţionar transformă principiile în fapte şi emană o violenţă care se manifestase timid la început[32].

Opinia lui Remus Câmpeanu este aceea că în Europa se evidenţiază grupuri sociale, mai noi sau mai vechi, capabile să se alinieze la exigenţele societăţii moderne. Aceste grupuri vizează deschiderea, reformele şi progresul. Acestei evoluţii i se asociază şi spaţiul balcanic unde noi categorii sociale îşi creează inedite idealuri politice[33]. Definit ca un produs al învăţământului superior, intelectualul se caracterizează prin nivelul cultural, competenţa şi creativitatea, trăsături care îi permit să obţină recunoaşterea socială, dar şi politică. Datorită acestor caracteristici, intelectualul îşi asumă programul de modernizare şi de depăşire a statutului de inferioritate al naţiunii[34]. În acest context, Lucian Blaga sesizează evoluţia evenimentelor războiului în direcţia unirii Transilvaniei cu România: ”Eram prea tineri, poate, ca să fi putut întrevedea liniile istoriei mari, ce încercau să se nască sub ochii noştri. De altminteri, semnificaţia seculară a convulsiunilor nu ne preocupă; noi vedeam

[30] L. Blaga, *op. cit.*, p. 168.
[31] *Ibidem*, p. 173.
[32] J. Starobinski, *op. cit.*, p. 50.
[33] Remus Câmpeanu, *Elitele româneşti din Transilvania secolului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 54.
[34] L. Maior, *op. cit.*, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro

un singur lucru: vedeam apropiindu-se ziua în care Transilvania va fi a noastră, scăpată din ocolul vulturului heraldic”[35].

Agonia unui regim readuce în planul vieţii politice masele. Referindu-se la etica maselor, Gustave Le Bon evidenţiază câteva elemente definitorii ale acestora: impulsivitatea, mobilitatea şi pornirile instinctuale. Contagiunea mentală este cea care îl determină pe individ să-şi sacrifice interesul personal în favoarea celui colectiv. Individul nu mai este conştient de actele sale şi poate fi direcţionat spre un nivel de exaltare extremă. Asociat mulţimii, individul este capabil de violenţă, dar şi de entuziasm şi eroism[36]. Comportamentul individului în mulţime îşi păstrează aceleaşi componente caracteristice şi în ultimele săptămâni de existenţă ale Imperiului Austro-Ungar, reliefate veridic de Lucian Blaga: ”Din depărtările Ringului pătrundeau până la noi zvonul surd al plebei în mişcare. Nimeni nu mai stăvilea tumultul. Nimeni nu mai înfrunta puterile descătuşate. Se anunţau vremuri haotice, dar noi aveam certitudinea că le vom străbate cu bine”[37].

Textul este un excelent argument în sprijinul ideii că evoluţia naţiunilor nu se mai discuta la finalul Primului Război Mondial în consiliul împăraţilor, ci în spiritul maselor. Pătrunderea acestora în istorie s-a realizat nu datorită votului universal, ci colportării ideilor democratice în dezbaterea publică şi asocierea maselor la viaţa politică[38].

Pe fundalul climatului de haos şi al decrepitudinii autorităţilor habsburgice s-a colportat zvonul asasinării la Budapesta a lui István Tisza, perceput de Lucian Blaga ca fiind unul dintre pilonii monarhiei austro-ungare: ”După vreo câteva zile se vestea de la Budapesta că Tisza Istvan, unul dintre pilonii monarhiei, omul politic care a jucat un rol decisiv la izbucnirea conflagraţiei mondiale a fost împuşcat la el acasă de-un grup de soldaţi revoluţionari”[39].

Aşa cum se vehiculează în literatura de specialitate, Habsburgii au fost liantul care a unificat Austria cu popoarele aflate sub dominaţia lor. În concepţia lui A.J.P. Taylor, la nivelul imaginarului colectiv austriecii erau dominaţi de prezenţa împăratului într-o asemenea manieră încât nu percepeau Europa Centrală în absenţa dinastiei şi orice iniţiativă a guvernării trebuia să aparţină Habsburgilor[40]. Pe acest fundal, împăratul Carol I, o persoană mări-

---

[35] L. Blaga, *op. cit.*, p. 173.
[36] Gustave Le Bon, *Psihologia mulţimilor*, traducere de Mariana Tabacu, Bucureşti, Editura ANTET Press, 2002, p. 12.
[37] L. Blaga, *op.cit.*, p. 174.
[38] G. Le Bon, *op. cit.*, p. 6.
[39] L. Blaga, *op. cit.*, p. 174.
[40] A.J.P. Taylor, *Monarhia Habsburgică, 1808-1918. O istorie a Imperiului Austriac şi a Austro-Ungariei*, traducere de Corneliu Bucur, Bucureşti, Editura A.L.F.A., 2000, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro

nimoasă, de o mare bunătate, profund catolic, se erijează într-un emisar al păcii.

Dincolo de vibraţia sa sentimentală faţă de Austria, Erich Zölner realizează un portret echilibrat ultimului împărat habsburg: ”Pe noul împărat Carol, fiul arhiducelui Otto şi al prinţesei Maria Josepha, îl preceda faima unui bărbat tânăr afabil, jovial chiar; experienţa politică lipsindu-i, asupra dorinţei şi voinţei sale de pace ferme, nu există în schimb niciun fel de dubiu”[41]. Preluând conducerea armatei, împăratul face demersuri disperate de a salva situaţia internă şi externă a monarhiei austro-ungare. În tentativa de a fi popular, va parcurge cu trenul 80.000 de kilometri şi va decora personal sute de soldaţi. În 16 octombrie 1918, împăratul a publicat manifestul *Către popoarele mele credincioase*, care viza transformarea dublei monarhii într-un stat federal. Tentativa sa a fost lipsită de eficacitate, căci balanţa războiului înclina în favoarea Antantei şi a naţionalităţilor[42].

Aflat în capitala imperiului, Lucian Blaga a receptat cu scepticism iniţiativa împăratului datorită faptului că reconstrucţia statală structurată pe fundamentul principiului federal, nu viza şi teritoriile aparţinând Ungariei: ”Sub impresia acestei ştiri m-am oprit în faţa unei librării, în vitrina căreia era afişată o hartă mare a Europei Centrale, ce se descompunea, chiar din ”ordinul” împăratului, care-şi închipuia că soarele nu răsare fără de cântecul cocoşului. Alături atârna şi un manifest al împăratului care ”îngăduia” în sfârşit ”popoarelor sale” să se organizeze în state naţionale. Era oare monarhul purtat încă de naiva speranţă că va putea încadra noile state într-un suprastat federal? Manifestul era adresat tuturor popoarelor din monarhie, numai nouă, românilor, nu. Nici în acest ultim ceas al monarhiei, noi, românii nu aveam nici un fel de fiinţă în conştiinţa imperiului”[43].

Textul este important pentru faptul că ne relevă mentalitatea tânărului Blaga şi percepţia sa asupra suveranului austriac. Poetul transilvănean este paradigma personalităţii care nu a acordat credit retoricii şi propagandei ”bunului împărat”. Suveranul habsburgic a făcut apel la propaganda aparatului politic pentru a consolida sentimentul popoarelor în jurul dinastiei de la Viena, în special, în perioada Primului Război Mondial, când sentimentul de insecuritate era dominant la nivelul sensibilităţii colective. În concepţia sa, componentele seculare ale ”bunului împărat” sunt depăşite de patriotismul popular autentic, care degajă o imensă energie politică în jurul ideii naţionale de unire cu România. Blaga împărtăşeşte în totalitate idealul naţional, care este însoţit şi de sentimentul forţei promovat de imperiile vecine expansioniste.

---

[41] Erich Zölner, *Istoria Austriei*, traducere de Adolf Armbruster, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 600.

[42] J. Des Cars, *op. cit.*, p. 383-386.

[43] L. Blaga, *op. cit.*, p. 174.

https://biblioteca-digitala.ro

Poetul subliniază decepţionat faptul că şi în agonia Imperiului Austro-Ungar românilor nu li se conferă mai multe drepturi şi libertăţi naţionale, ci rămân în continuare la discreţia Ungariei. În acest context, naţionalismul constructiv promovat de poet se asociază liberalismului care afirmă că libertatea se cucereşte în faţa abuzurilor şi dominaţiei imperiilor expansioniste[44].

Pe fundalul prăbuşirii autorităţilor imperiale şi a cristalizării noilor state naţionale, D.D. Roşca şi Lucian Blaga decid să părăsească Viena şi să se întoarcă acasă. Evoluţia rapidă a evenimentelor revoluţionare din capitala imperiului, mulţimea soldaţilor care se întorceau de pe diverse fronturi, sunt elemente definitorii ale deciziei acestora: ”Seara pe la 8 eram în gară, cu febra revoluţiei. Dar când să ne luăm biletele, ne-am lovit fruntea de ghişeuri închise. Din ceasul acela nu mai circulau prin gara de est a Vienei decât trenuri militare. Soseau valuri, valuri, soldaţi de pe frontul de sud. De teama unor tulburări oricând cu putinţă în asemenea împrejurări, autorităţile vieneze îndrumau pe aceşti soldaţi, fără popas, spre Ungaria. Mă uit lung la Roşca, el la mine: ”Ei, acu, e acu”. O senzaţie de panică ne tăia genunchii în acel moment, căci ne vedeam, pentru cine ştie cât timp, în imposibilitatea de-a ne întoarce în Transilvania. Un hamal, văzându-ne neajutoraţi, cu povara geamantanelor alături, se apropie de noi şi ne spune în şoaptă că în gară a fost tras un tren gol încă, pentru soldaţi, gata de plecare spre Budapesta. Hamalul ne mai şoptea că ne-ar putea conduce la tren, trecându-ne prin magazii şi pe o uşă laterală. ”Fără bilete?” întrebam noi. ”Ce vă mai interesează biletele? Să vă vedeţi în tren, pe urmă vă descurcaţi dumneavoastră!”. Ne conformarăm binevoitoarelor sfaturi. Gara era înecată ”în lugubru întuneric. În reflexele roşii ale unor felinare mioape ghicirăm pe una din linii trenul speranţelor. Am urcat într-un vagon. După vreo câteva minute trenul fu luat cu asalt de soldaţii, sosiţi în clipa aceea de pe frontul de sud, echipaţi cu toate ale lor. Se auzeau strigăte în toate graiurile împărăţiei. Se auzeau mai ales chiote ungureşti: ”Trăiască republica maghiară!”. Ecourile foamei de libertate, cu accente de pustă, se multiplicau trecând dintr-un vagon în altul”[45].

În concepţia lui Jean Starobinski, prăbuşirea sistemului este asociată cu elanul poporului, care asediază citadele detestate, cu violenţa revoluţionară ce fecundează imaginea haosului în societate şi cu accentuarea sentimentului de insecuritate. Simbolurile monarhice sunt demolate, mulţimea lansează lozinci revoluţionare şi resentimentele domină societatea[46]. Imagini similare sunt prezentate şi de Lucian Blaga, la părăsirea Vienei confuză şi revoluţionară în direcţia Sebeş-Alba.

---

[44] S. Nicoară, *op. cit.*, p. 338.
[45] L. Blaga, *op.cit.*, p. 175.
[46] J. Starobinski, *op. cit.*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

La finalul actualului studiu, considerăm că se impune formularea următoarelor concluzii:

Din punct de vedere al abordării strategice, anul 1917 aduce intervenţia SUA în război de partea Antantei şi revoluţia din Rusia, care va distruge regimul ţarist. Lucian Blaga este exponentul celor care cred în victoria Antantei şi în unirea Transilvaniei cu România.

Confruntat cu dificultăţile în aprovizionarea cu alimente şi creşterea rapidă a preţurilor, Blaga decide să facă naveta Viena-Sebeş: două luni în capitala imperiului şi două luni acasă la Sebeş. Intelectualul transilvănean evidenţiază simptomele descompunerii Imperiului Austro-Ungar, inclusiv în mediul academic. Cursurile se desfăşurau într-un climat tensionat, populaţia săracă a Vienei demonstra în centrul oraşului, iar soldaţii se întorceau la căminele lor colportând mesaje revoluţionare. În acest context, Lucian Blaga decide la sfârşitul lui octombrie 1918 să părăsească Viena confuză, incertă şi revoluţionară şi să revină la Sebeş-Alba.

https://biblioteca-digitala.ro

CENZURAREA CORESPONDENȚELOR BANCARE ROMÂNEȘTI ÎN CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU[1]

THE CENSORSHIP OF THE ROMANIAN BANKS CORRESPONDENCE DURING THE TWO WORLD WARS

ABSTRACT

The bank correspondence had a special importance in the years of the two world wars. During the WW1, the German occupant introduced, as a matter of course, the postal censorship in the occupied territory. But the banks postal censorship could not be done by any censor, one without special knowledge. For this reason, it was established a bank surveillance office, named Bankaufsicht, its task being to control the entire activity of the banks from the occupied territory, including the banks mail. The censors were specialists in banking, persons with experience who could discover in the verified mail the banking operations that would have damaged the German interests in the occupied territory. The same system was applied by Germans in the occupied territories from France and Belgium. Romania did not use this system in the free territory, namely Moldova.

During the WWII there were many institutions whose activity was exempt from censorship, as the Royal House, the embassies of the allied states in Bucharest, the government and the National Bank of Romania. It was considered that the postal dispatches sent or received by these institutions should not be censored.

In both cases the banks correspondence was considered particularly important. In the WWI because of the special importance it was censored in excess, namely two times, and in the WWII, also because its importance, it was exempt from censorship.

Keywords: censorship, banks correspondence, German occupation, the First World War (WWI), the Second World War (WWII).

În decembrie 1916, după ce Oltenia, Dobrogea și aproape toată Muntenia fuseseră ocupate de trupele Puterilor Centrale, s-a constituit Administrația Militară din România (*Militärverwaltung in Rumänien*, cunoscută și sub acronimul *MViR*), condusă de guvernatorul militar Franz Tülff von Tschepe und Weidenbach, general de infanterie. În cadrul acestui organism,

[1] Consultant strategie, doctor în istorie, Cancelaria Băncii Naționale a României – București; e-mail: cristianscaiceanu@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

subordonat Comandamentului grupului de armate von Mackensen (OKM), funcționa Statul Major Economic (*Wirtschaftsstab*) și Statul Major Administrativ (*Verwaltungstab*), al căror principal obiectiv era susținerea, prin toate mijloacele disponibile, a efortului de război german.

Administrația Militară din România a acordat o atenție specială sectorului bancar[2]. Am identificat 25 de ordonanțe emise în intervalul februarie 1917-iunie 1918 de autoritățile militare de ocupație, care vizează sectorul bancar[3]. Pentru cazul de față cea mai interesantă este *Ordonanța asupra controlului Băncilor*, emisă la 30 aprilie 1917, cu numărul 111. Textul acesteia este următorul[4]:

”Pentru întreg teritoriul ocupat din România, cu excepție a părții din Dobrogea, care a aparținut Regatului Bulgariei până la pacea de la București, se ordonă:

1. Toate persoanele și întreprinderile care se îndeletnicesc cu comerțul cu bani, sau hârtii de valoare, cu păstrarea sau fructificarea banilor sau a hârtiilor de valoare străină, care se ocupă cu schimbul de bani sau cu orice altă afacere de bancă, cât și sucursalele de stabilimente de asemenea natură (bancară), vor fi puse sub controlul unui serviciu de supraveghere (numit ”Bankaufsicht”) cu respectarea proprietății lor și a drepturilor particulare. Supravegherea băncii se va întinde și asupra băncilor care sunt puse sub administrații de sechestrare.

2. Supravegherea băncilor va fi exercitată de un serviciu (birou) de control pentru bănci, de pe lângă Administrația Militară din România. Serviciul de control al băncilor va avea supravegherea și asupra acelor bănci vizate de această ordonanță prin ofițerii care le sunt atașați sau subordonați, sau prin alte personalități (comisari controlori de bănci) și de ajutori de comisari care sunt însărcinați cu suplinirea comisarilor de bănci în localitate.

3. Serviciul de control al băncilor va controla corespondența băncilor; va supraveghea respectarea hotărârilor acestei Ordonanțe, precum și executarea exactă a prescripțiunilor pentru controlul băncilor.

---

[2] Pentru detalii privind activitatea bancară bucureșteană în timpul ocupației germane, vezi acad. Mugur Isărescu, Mihaela Tone, dr. Nadia Manea, *Palatul Lipscani în timpul Primului Război Mondial*, în ”Banca Națională a României în timpul Primului Război Mondial. Simpozionul de istorie și civilizație bancară <Cristian Popișteanu>”, București, 12 aprilie 2011, p. 13-35.

[3] Vezi ordonanțele nr. 7, 10, 33, 37, 55, 57, 67, 72, 111, 112, 161, 168, 193, 202, 214, 216, 217, 218, 316, 374, 414, 420, 433, 434 și 518 în Grigore Pherekyde, *Colecțiunea ordonanțelor pentru populațiunea României în coprinsul administrației militare*, București, 1918, Tipografia ”Cultura”.

[4] Gr. Pherekyde, *op. cit.*, p. 53-54.

https://biblioteca-digitala.ro

4. În acest scop serviciul de control al băncilor are dreptul și datoria de a cerceta prin organele sale băncile, a cere prezentarea registrelor și a scriptelor și a pretinde deslușiri asupra tuturor afacerilor comerciale.

5. Exploatarea unei bănci, precum și a unei sucursale, va fi declarată prin mijlocirea Comandaturei din județ serviciului de control al băncilor. Declararea pentru întreprinderile existente se va face, pentru București până la 15 Mai, iar în afară de București până la 25 Mai 1917. În orice caz declarația se va face înainte de începerea operațiunilor. Sunt obligate de a face declarațiunile: proprietarii, membrii Consiliului de administrație sau reprezenanții împuterniciți.

6. În ziua publicării acestei Ordonanțe și până la ridicarea controlului, este riguros interzis băncilor a conduce operațiuni în contrazicere cu interesele sau în detrimentul puterilor de ocupație. În deosebi le este strict interzis a expedia sau a transmite direct sau indirect, bani în numerar sau în alte valori în țările dușmane sau în teritoriul României, care nu este ocupat de trupele aliate.

7. Statul major administrativ al Administrației Militare este împuternicit a emite dispoziții de detaliu pentru îndeplinirea conducerii băncilor, a rândui prezentarea de încheieri de registre, de expuneri și de dovezi, precum și depunerea de cauțiuni pentru îndeplinirea determinărilor acestei Ordonanțe și a prescripțiunilor emise pe baza acestui articol.

8. Băncile prevăzute în această Ordonanță vor suporta cheltuielile serviciului de control al băncilor. Suma va fi stabilită de Statul major administrativ din Administrația Militară, pentru fiecare bancă.

9. Călcarea acestei Ordonanțe, precum și a dispozițiunilor de la articolul 7, se vor pedepsi cu închisoare până la 5 ani și cu amendă până la 50.000 lei sau cu una din aceste pedepse. Tentativa se pedepsește. Competența este a tribunalului militar sau a Comandamentului militar.

(ss) v.Mackensen”.

Așa cum prevedea ordonanța, prin articolele 1 și 3, Serviciul de supraveghere bancară (*Bankausicht*) avea obligația controlului corespondenței poștale a băncilor. Acest control nu putea fi realizat decât de specialiști, oameni cu pregătire în domeniul financiar-bancar, capabili de a identifica în corespondențele controlate eventuale operațiuni bancare care contraveneau regulamentelor în vigoare la acea dată. Echipa de cenzurare a corespondențelor bancare lucra în Palatul Poștelor din București (**Fig. 1**), pe Calea Victoriei (astăzi sediul Muzeului Național de Istorie a României), alături de colegii de la cenzura poștală obișnuită[5].

---

[5] [Mircea] Teleguț, [Horst] Tielk, *Postzensuren in Rumänien 1913-1950, Handbuch und Katalog aller bekannten Formen der Kennzeichnung von Postkontrollen aus*

https://biblioteca-digitala.ro

După deschiderea corespondențelor bancare și verificarea textului din interior se aplica pe plicul corespondenței o ștampilă cu dimensiunile 45x21 mm, cu tuș roșu, violet sau albastru, având textul pe trei rânduri: *Freigegeben/ Bankaufsicht/J.A.* (Liber/Supravegherea Bancară/JA)[6]. După abrevierea JA, a cărei semnificație nu o cunoaștem, urmează de regulă semnătura cenzorului. Am identificat cel puțin 6 semnături diferite de cenzori pe corespondențele cu cenzură bancară, ceea ce face improbabilă ipoteza că abrevierea JA ar fi fost inițialele cenzorului. Nu putea exista un singur cenzor, este evident acest lucru. Franz Josef Mutter consideră, pe baza pieselor analizate, că semnătura, care avea mereu același loc și aceeași culoare, era de fapt o parafă, o ștampilă. Cele două piese din colecția noastră, pe care am avut ocazia să le analizăm în original, demonstrează că semnătura a fost realizată cu un creion (chimic?) și nu prin ștampilare (facsimil).

Manfred Althen[7] evocă existența unei ștampile de cenzură bancară cu textul *FREIGEGEBEN/BANKAUFSICHT BRAILA*, ceea ce demonstrează existența unui centru de cenzură bancară la Brăila. În presa filatelică sunt prezentate câteva scrisori bancare cenzurate la Brăila, din care unele necesită clarificări[8]. Horst Thielk și Mircea Teleguț[9], preluând o informație mai veche, publicată de Gustav Freyse[10] în *Briefmarken Journal* din 1918, semnalează, inclusiv prin reproducerea imaginii, existența unei alte ștampile de cenzură bancară, dreptunghiulară, cu textul *Geprüft/Bank-aufsicht*. Autorii menționează că ștampila a fost folosită la Craiova în tandem cu ștampila de cenzură poștală obișnuită utilizată o scurtă perioadă de timp în acest oraș. După unele surse, în perioada 1 iulie-31 decembrie 1917 au fost cenzurate de Serviciul de supreveghere bancară 6.423 de scrisori și telegrame, adresate sau expediate de

---

diesem Zeitraum, 2. Erweiterte Auflage, Herausgegeben im Rahmen der Arbeitsgemeinschaft Zensurpost e. V. im Bund Deutscher Philatelisten e. V., p. 75.

[6] Franz Josef Mutter, *Die Landespost im besetzen Rumänien 1917-1918 M.V.i.R.-Militär-verwaltung in Rumänien*, Neue Schiftenreihe der Poststempelgilde e. V., Heft 151, Soest, 1999, p. 47-50.

[7] Manfred Althen, *Die Landespost in Rumänien 1917-1918 und ihre Postanstalten, Stand: September 1918, Verzeichnis und Lokalisirung*, Neue Schriftenreihe der Poststempelgilde e. V., Band 176, Manching, 2008, p. 43.

[8] Detalii intreresante privind cenzurarea corespondențelor bancare la Brăila, vezi la George Morărel, *Corespondența bancară din Brăila*, în ”Curierul filatelic”, XXVII, nr. 184, ianuarie-martie 2017, p. 3-6.

[9] [M.] Teleguț, [H.] Thielk, *op. cit.*, p. 75.

[10] Gustav Freyse, autorul unor articole apărute în presa filatelică germană din perioada 1918-1921, este o sursă importantă deoarece a lucrat până în august 1918 în cadrul serviciului poștal german din București.

https://biblioteca-digitala.ro

instituții bancare din București, Craiova, Turnu-Severin, Râmnicu-Vâlcea, Caracal, Slobozia, Călărași și Brăila[11].

Acesta a fost însă doar un control special, specific, deoarece corespondențele bancare au fost supuse și cenzurării normale, aplicată tuturor trimiterilor poștale din zona de ocupație. Serviciul poștal pentru populația civilă a fost suspendat odată cu ocuparea sudului țării de armatele Puterilor Centrale[12]. Abia la 1 iunie 1917 a fost reluat traficul poștal, cu foarte multe restricții, pentru populația civilă din teritoriul ocupat. Inițial nu erau permise decât cărțile poștale, scrisorile fiind acceptate doar în cazuri excepționale, care trebuiau bine justificate. Toată corespondența era supusă cenzurii poștei germane[13].

În acest fel corespondența bancară era supusă unei duble cenzuri: pe de o parte cea obișnuită, care urmărea depistarea trimiterii unor informații cu caracter militar sau care ar dăuna intereselor ocupantului, și pe de altă parte cenzurarea specifică, din punct de vedere financiar bancar. Trebuie menționat faptul că activitatea Serviciului de supraveghere bancară privind controlul corespondențelor poștale nu a putut fi pusă în aplicare timp de o lună de zile, în perioada 30 aprilie (data emiterii ordonanței privind controlul băncilor) - 1 iunie 1917 (data începerii serviciului poștal în zona ocupată), pentru că în acest interval de timp circulația scrisorilor nu era permisă. Trebuie remarcată însă corelarea diferitelor prevederi legislative, în ciuda unor nesemnificative defazaje, care sugerează existența unui plan de reglementări bine pus la punct, realizat cu mult timp înainte.

În figurile 2 și 3 sunt prezentate două corespondențe bancare din colecția noastră[14]. Prima scrisoare (**Fig. 2**), expediată de Bank of Romania Ltd. din București la 1 iulie 1918 spre Köln, a fost controlată atât de cenzura obișnuită, cât și de cea bancară. A doua corespondență (**Fig. 3**), trimisă de Banca Comerțului din Craiova (**Fig. 4**) către Banca Comerțului din Iași, în august 1918, nu a fost cenzurată în teritoriul ocupat decât de Serviciul de supra-

---

[11] M. Althen, *op. cit.*, p. 43.

[12] Ordonanța nr. 14 din 11 ianuarie 1917 preciza că ”data introducerii poștei germane se va aduce la timp la cunoștința publicului” (Gr. Pherekyde, *op. cit.*, p. 7).

[13] Deschiderea serviciului poștal în zona ocupată cu începere de la 1 iunie 1917 a fost anunțată inițial în ziarul *Bukarester Tagblatt*, nr. 165 din 31 mai 1917. Ulterior, la 10 iulie 1917 a apărut Ordonanța nr. 171 care completează prevederile anunțului din 31 mai 1917 (pentru detalii vezi pe larg la Cristian Andrei Scăiceanu, *Documente referitoare la începerea activității poștale în România în timpul ocupației din Primul Război Mondial*, în ”Philatelica.ro”, VIII, nr. 1 (40), ianuarie-martie 2016, p. 20-29.

[14] Prezentarea detaliată a acestor corespondențe la Cr.A. Scăiceanu, *Die Zensur der Bankpost unter der Militärverwaltung in Rumänien während des Ersten Weltkriegs*, în ”Rundbrief der Arbeitsgemeinschaft Deutsche Besetzung im 1. Weltkrieg e. V”, nr. 49, April 2016, p. 2399-2405.

https://biblioteca-digitala.ro

veghere bancară, lipsind ștampila cenzurii obișnuite. Ștampilele de cenzură existente pe plic au fost aplicate la Iași, în teritoriul liber. Este adevărat faptul că începând cu data de 28 mai 1918 cenzura internă a fost suspendată, dar suprimarea cenzurii se referea numai la corespondențele interne, circulate în cuprinsul teritoriului ocupat. Ordonanța care reglementa acest lucru, nr. 521 din 28 mai 1918, nu are formulări clare în această privință, menționând că ”în urma ridicării cenzurii se permite expedierea de scrisori închise în cuprinsul teritoriului ocupat. Toate trimiterile de scrisori destinate a trece peste frontierele acestui teritoriu, se vor preda și de aici înainte deschise”[15]. Ordonanța prevede că scrisorile trimise în afara teritoriului ocupat (inclusiv Moldova, în zona liberă) trebuie prezentate la poștă deschise, dar nu menționează explicit dacă acestea vor fi sau nu cenzurate.

Scrisoarea din **Fig. 5**, expediată de o persoană privată din Huși (zona liberă, Moldova) Băncii Generale Române (**Fig. 6**), nu poartă nici un însemn al cenzurii bancare, în schimb este cenzurată atât de autoritățile militare românești, la Huși, cât și de cele germane la București. Nici plicul din **Fig. 7**, trimis de Banca Comerțului din Craiova Băncii Comerțului din Iași, nu a fost cenzurat de Serviciul de supraveghere bancară, existând doar însemnele cenzurii poștale obișnuite, atât cea germană la București, cât și cea română la Iași.

Din analiza celor patru corespondențe bancare prezentate rezultă că nu toată corespondența bancară a fost cenzurată de Serviciul de supraveghere bancară[16]. Din ce cauză s-a ajuns la astfel de situații? Fie că funcționarii cenzurii obișnuite nu au mai trimis corespondențele spre cenzurare colegilor lor de la Serviciul de supraveghere bancară, din anumite motive, fie cei de la supraveghere bancară nu au efectuat cenzurarea cu consecvență.

O altă cauză, puțin probabilă totuși, pentru lipsa cenzurii bancare ar putea fi existența unor reglementări încă nedescoperite, care să explice de ce în anumite perioade de timp unele corespondențe bancare nu au fost cenzurate. Cercetările de arhivă viitoare, în special în arhivele militare germane, poate că vor aduce lămuririle necesare. Pentru o corectă analiză a corespondențelor poștale din timpul ocupației germane trebuie avut în vedere și contextul istoric general.

Din decembrie 1916 și până în noiembrie 1917 măsurile luate de ocupantul german în teritoriul ocupat au fost foarte dure. După armistițiul de la Focșani, din noiembrie 1917, și până la tratatul preliminar de la Buftea, din martie 1918, a urmat o perioadă de toleranță din partea ocupantului, care chiar dacă nu a suprimat unele măsuri luate anterior, nu le-a mai aplicat cu consecvență. După această dată și mai ales după semnarea Tratatului de Pace de la

---

[15] Gr. Pherekyde, *op. cit.*, p. 248.

[16] O altă corespondență fără cenzura bancară este o scrisoare externă trimisă de Banca Generală Română în Germania în octombrie 1918 (vezi M. Althen, *op. cit.*, p. 48).

https://biblioteca-digitala.ro

București, din mai 1918, a urmat o perioadă de relaxare, manifestată inclusiv prin suspendarea unor măsuri restrictive adoptate la începutul ocupației.

Din analiza trimiterilor poștale pe care am avut posibilitatea să le consultăm rezultă că cea mai timpurie corespondență cu cenzura Serviciului de supraveghere bancară datează din 6 iunie 1917, iar cea mai târzie din 21 octombrie. Desigur, perioada poate fi extinsă prin semnalări viitoare, dar și așa ea acoperă în bună parte perioada de funcționare a serviciului poștal în teritoriul Administrației Militare din România (1 iunie 1917-11 noiembrie 1918). Suspendarea cenzurii bancare pentru scurte intervale de timp pare în acest context puțin probabilă.

Ideea de a supraveghea activitatea bancară în teritoriile ocupate de germani, inclusiv prin cenzurarea corespondențelor bancare, nu a fost aplicată pentru prima dată în teritoriul ocupat din România. Același sistem a fost utilizat în Belgia ocupată de trupele germane, unde a fost creat un organism însărcinat cu supravegherea bancară – subordonat direct guvernatorului general al Belgiei –, numit *Bankabteilung beim Generalguverneur in Belgien*. Sediul central era la Bruxelles și avea filiale în Anvers și Liège. Personalul care efectua supravegherea avea o pregătire bancară specială, printre colaboratori existând și unii cu studii doctorale. Cenzorii corespondențelor bancare erau numiți *Spezialkomissar* sau *Kaiserlicher Bankkomissar*[17].

Un sistem similar a fost implementat de administrația militară de ocupație germană și în nordul Franței, unde au existat oficii de supraveghere bancară (*Bank-aufsichtsstelle*) la Valenciennes, Cambrai și Lille[18].

Banca Națională a României s-a refugiat la Iași în toamna anului 1916. O mică parte din funcționari a rămas la București. Ocupanții au trecut instituția sub sechestru și au numit doi administratori, unul din partea Germaniei și unul din partea Austro-Ungariei. Ilustrăm acest aspect cu o carte poștală (**Fig. 8**) expediată de un subofițer german (*Zugsführer*) care făcea parte din administrația sechestră a BNR.

Nu numai sectorul bancar a avut parte de o atenție specială din partea administrației germane de ocupație, ci și cel petrolier. Atunci, ca și în al Doilea Război Mondial, petrolul românesc a fost foarte important pentru mașina de război germană. Ca urmare a acestui interes special, au fost create Comandamentul terenurilor petrolifere române (*Kommandos der rumänischer Ölfelder*

---

[17] Date despre organizarea și funcționarea supravegherii corespondenței poștale în Belgia, vezi în studiul lui Heinrich Wasels, *Bankpost und die Bankaufsichtsstelle Lütlich*, publicat în ”Runbrief der Arbeitsgemeinschaft Deutsche Besetzung im 1. Weltkrieg e. V”, nr. 47, August 2015, p. 2297-2298 și nr. 49, April 2016, p. 2385-2392; vezi și Hans-Peter Thoma, *Neue Typen des Zensurstempel der Bankabteilung*, în ”Rundbrief...”, nr. 40, April 2013, p. 2039-2040.

[18] Vezi pe larg la Emmanuel Lebecque, *Wertbriefe in den besetzen französischen Gebieten*, în ”Rundbreif...”, nr. 46, April 2015, p. 2252-2260.

https://biblioteca-digitala.ro

- *KODÖL*)[19], cu sediul la Câmpina, și Secțiunea Uleiurilor Minerale (*Mineralöl - Abteilung*) din cadrul Statului Major Economic al Administrației Militare din România[20], care, printre altele, aveau și sarcina cenzurării corespondențelor poștale ale societăților petroliere din România.

În al Doilea Război Mondial, ca urmare a intrării țării în război, s-a introdus cenzura corespondențelor poștale pe întreg teritoriul României, prin Decizia Președinției Consiliului de Miniștri nr. 63.352 din 26 iunie 1941[21]. Corespondența mai multor instituții și demnitari ai statului a fost exceptată de la cenzurare. Corespondențele acestor instituții, găsite în traficul poștal, fie primeau o ștampilă prin care se atrăgea atenția cenzorilor să nu cenzureze trimiterile poștale respective (cu textul *OPRIT A SE CENZURA* sau, mai rar, *SCUTIT DE CENZURĂ*), fie pur și simplu nu mai erau trimise la cenzurare și circulau fără a fi controlate. Lista instituțiilor și demnitarilor a căror corespondență era scutită de cenzură a variat mult în perioada celui de al Doilea Război Mondial.

Primul document care reglementează aceste excepții este Ordinul circular PTT nr. E. 1001-86 din 11 august 1941, care nominaliza instituțiile a căror corespondență nu se cenzurează: instituțiile de stat, Casa Regală, Președinția Consiliului de Miniștri, Societatea Anonimă Română de Telefoane (SART), Oficiul German de Lichidare pentru Repatriere din România (*Deutsche Abwicklungstelle*), Societatea Română de Radio Difuziune și Banca Națională a Românei (BNR). Dintre demnitari nu erau menționați decât Conducătorul Statului și doamna Maria General Antonescu. Ulterior, prin mai multe ordine emise de autoritățile competente, lista excepțiilor a crescut simțitor până în august 1944. Au fost adăugate numeroase personalități ale vieții publice și multe instituții. Din sistemul bancar menționăm includerea pe lista excepțiilor de la cenzurare, pe lângă BNR, a Casei de Economii și Cecuri (CEC) și a Caselor Țărănești de Împrumut și Economie. Cu toate că după august 1944 excepțiile de la cenzurare s-au diminuat considerabil, constatăm că în decembrie 1945 la numărul instituțiilor bancare scutite de cenzură s-a adăugat Institutul Român de Credit[22].

BNR a fost o prezență constantă pe lista excepțiilor de la cenzurarea corespondenței pe toată durata războiului. Chiar înainte să apară primele reglementări privind scutirea de cenzură, BNR a avut un statut aparte, preferențiat, în ceea ce privește corespondența poștală. Astfel, în perioada 26 iunie-12 august 1941 au fost, prin regulamentele în vigoare, restricționate unele tri-

---

[19] Ordonanța nr. 29 din 9 martie 1917 (Gr. Pherekyde, *op. cit.*, p. 16).
[20] Ordonanța nr. 335 din 17 octombrie 1917 (*Ibidem*, p. 163).
[21] Călin Marinescu, *Cenzura poștală militară în România 1940-1946*, București, 2002, p. 26.
[22] *Ibidem*, p. 54-62.

https://biblioteca-digitala.ro

miteri poştale, precum telegramele, scrisorile simple sau recomandate, coletele şi scrisorile cu valoare sau folosirea limbii franceze în corespondenţele externe. Este important de notat că BNR nu a avut îngrădirile menționate mai sus, fiind singura instituție din România căreia nu i s-au aplicat restricțiile regulamentelor.

În **Fig. 9** prezentăm un plic trimis recomandat, la 26 ianuarie 1944, de sucursala BNR din Craiova agenției Grivița a Băncii Românești din București. Pe plic s-a aplicat ștampila cu textul *OPRIT A SE CENZURA*. În general, ștampilele de acest fel au avut o formă tipizată, fiind utilizate în toate centrele de cenzură reședință de județe, diferențiindu-se doar prin denumirea localității unde au fost aplicate. Ștampila de la Craiova este deosebită de restul ștampilelor de acest tip. Este posibil să fie vorba despre o ștampilă confecționată de sucursala BNR Craiova și aplicată la sucursală înainte de intrarea în circuitul poștal. Ipoteza se bazează și pe ștampila liniară *Craiova* aplicată pe antetul plicului, în continuarea textului *BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI*. Ambele ștampile au fost aplicate cu același tuș violet, ceea ce poate indica un loc comun de aplicare. De obicei, conform regulamentelor, ștampilele *OPRIT A SE CENZURA* se aplicau cu multă responsabilitate de șefii centrului de cenzură, care analizau dacă trimiterea poștală respectivă se încadra în categoria excepțiilor de la cenzură, dat fiind implicațiile ulterioare. Faptul că unei sucursale a BNR i s-a permis să utilizeze o ștampilă de acest tip poate fi explicat prin reputația de care se bucura instituția, a cărei corespondență poștală a fost, în afara oricăror discuții, exceptată de la cenzură pe toată perioada războiului.

O altă corespondență deosebită din această categorie este legată tot de BNR. În **Fig. 10** și **11** prezentăm un plic expediat din Olanda ocupată de trupele germane, în noiembrie 1942, pe adresa BNR la București. Plicul conținea o trimitere importantă de mărci poștale și a fost semnalat ca atare la expediție[23]. Tot acolo, cenzura germană a desfăcut plicul și a verificat conținutul, operațiune marcată prin aplicarea ștampilei rotunde, în tuș roșu, cu simbolul fascist al epocii. Trebuie remarcat faptul că expeditorul a atenționat cenzura că trimiterea conține mărci poștale și a rugat atenție la manipularea conținutului plicului cu ocazia cenzurării, prin înscrisul *Zensur vorsicht bitte!* ("Atenție la cenzurare vă rog!"). La sosirea la București pe plic au fost aplicate două ștampile diferite de excepție de la cenzură. Pe fața plicului se poate descifra ștampila cu textul *OPRIT A SE CENZURA*, iar pe spate o altă ștampilă asemănătoare, dar având textul *SCUTIT DE CENZURĂ*.

[23] Mărcile poștale au fost asimilate devizelor libere și ca atare exportul și importul lor au fost monitorizate de BNR Vezi pe larg acest aspect la Cr.A. Scăiceanu, *Rolul B.N.R. în reglementarea comerțului exterior cu mărci poștale în perioada 1933-1947*, în "Philatelica.ro", V, nr. 2 (25), martie-aprilie 2013, p. 2-7.

https://biblioteca-digitala.ro

Este singura corespondență poștală cunoscută până în prezent având două ștampile diferite de scutire de cenzură! După verificarea conținutului de mărci poștale, BNR a aplicat pe fața plicului o ștampilă cu tuș verde care atesta corectitudinea importului de mărci poștale și sigilat trimiterea cu vinietele având sigla instituției, care nu aveau rol de cenzurare, ci doar de sigilare a trimiterii. Pe spatele plicului mai apare o altă ștampilă, cu textul *SCUTIT DE CENZURĂ*. Este greu de explicat de ce a fost nevoie de o ștampilă nouă, cu un astfel de text, când exista deja ștampila *OPRIT A SE CENZURA*. O posibilă explicație este confecționarea și utilizarea ei în mod particular de BNR, în mod similar cu ștampila de la Craiova.

Comparând tratamentul aplicat corespondențelor bancare din România în Primul Război Mondial cu cel din al Doilea Război Mondial constatăm asemănări și deosebiri.

În Primul Război Mondial corespondențele bancare au fost cenzurate excesiv, prin aplicarea unei cenzuri specializate, în afara cenzurii obișnuite, pe când în al Doilea Război Mondial tratamentul lor a fost diametral opus, fiind scutite de la cenzură. În ambele cazuri autoritățile care au exercitat cenzura au fost cele militare, doar că în Primul Război Mondial erau autorități de ocupație, băncile și militarii fiind în tabere opuse, iar în al Doilea Război Mondial au fost autoritățile militare naționale care au protejat și favorizat interesele bancare românești.

Asemănările constau în importanța deosebită care s-a acordat sistemului bancar, atât de către ocupanții germani în perioada 1917-1918, cât și de autoritățile militare românești în anii 1941-1945. În ambele momente istorice, sistemului bancar românesc i s-a recunoscut importanța. Funcție de interesele avute, a fost tratat diferit de autorități, la rândul lor diferite.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Palatul Poștelor în timpul ocupației germane.

Fig. 2 – Scrisoare expediată de The Bank of Romania Limited către Köln, în iulie 1918.

Fig. 3 – Scrisoare trimisă de Banca Comerțului din Craiova la Iași, în august 1918.

Fig. 4 – Banca Comerțului din Craiova.

Fig. 5 – Scrisoare trimisă din Huși către Banca Generală Română la București, în iulie 1918.

Fig. 6 – Banca Generală Românească în timpul ocupației germane.

Fig. 7 – Scrisoare expediată de Banca Comerțului din Craiova la Iași, în septembrie 1918.

Fig. 8 – Carte poștală expediată de un subofițer german din cadrul administrației sechestre germane.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9 – Scrisoare expediată de sucursala B.N.R. din Craiova sucursalei Grivița a Băncii Românești în ianuarie 1944.

Fig. 10 – Scrisoare conținând o trimitere de mărci poștale, expediată din Olanda pe adresa B.N.R. în noiembrie 1942.

Fig. 11 – Idem, verso.

Notă: Toate ilustrațiile reprezintă scrisori din colecția autorului.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro

SITUAȚIA MARINEI MILITARE ROMÂNE LA TERMINAREA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

DAN-DRAGOȘ SICHIGEA[1]

THE STATE OF THE ROMANIAN NAVY AFTER THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

The Romanian Royal Navy acquitted itself well in the First World War, managing to inflict serious damage to the enemy fleets. However, at the end of the conflict the situation was dire for the Navy. Intebelic studies had shown significant flaws in its leadership during the war and pointed out the main changes which needed to be implemented. The Navy had also suffered it's share of losses and it urgently needed reinforcements, both in men and shipss. This paper tries to ilustrate the poor stare of the Romanian Navy at the end of the First World War, but also takes into account the fact that a certain level of chaos and disorganisation was normal after such a distructive event.

Keywords: Romanian Navy, state, end the First World War, damage, ships.

Concluziile și învățămintele desprinse în urma desfășurării și încheierii Primului Război Mondial au avut ca rezultat în țara noastră în perioada interbelică apariția unor studii serioase ale specialiștilor, în general ofițeri de marină, dar și de la alte arme, care au avut ca scop stabilirea mult mai clară a locului și rolului marinei în sistemul de apărare național.

Noul stat român care a ieșit din luptele Primului Război Mondial și-a consolidat poziția pe scena internațională prin realizarea unor multiple instrumente politice, toate cu scopul păstrării integrității teritoriale atât de mult râvnită și cu scopul de a descuraja orice tendințe revizioniste ale vecinilor. Aceasta era tendința tuturor statelor lumii, în contextul în care în arena relațiilor internaționale s-a impus conceptul de securitate colectivă, ca un corolar al celei generale și regionale. România a înțeles să subscrie acestei viziuni și să participe activ în cadrul organizațiilor care promovau respectul reciproc și egalitatea între state, precum și evitarea recurgerii la violență sau chiar la război. Scopul națiunii noastre era obținerea recunoașterii și apoi respectării integrității ei teritoriale, adică a acelor provincii românești dobândite prin sistemul de tratate de pace de la Paris. Acest sistem de tratate a oferit

[1] Muzeograf, doctorand în istorie, Muzeul Marinei Române – Constanța.

https://biblioteca-digitala.ro

României realizarea idealului național secular: unirea tuturor românilor într-un singur stat. Totodată, acest eveniment fundamental care a fost Marea Unire din 1918 a deschis o nouă perioadă de mutații economice, politice și sociale pentru țara noastră, cu un impact deosebit și asupra dezvoltării marinei militare.

În anul 1918 România devenise ca urmare a mutațiilor teritoriale și etnice cea mai puternică țară din sud-estul Europei. Armata de uscat suferise pierderi uriașe de-a lungul celor trei ani de lupte de pe teritoriul românesc, dar flota de război era mult mai puțin afectată. Putem afirma chiar că România a reușit, în mare măsură datorită priceperii și competenței ofițerilor, să-și păstreze flota aproape intactă, cu toate că la începutul luptelor era înconjurată de state ostile, ale căror flote combinate depășeau cu mult resursele României.

Pe durata conflictului, luptele la care a participat marina română s-au desfășurat predominant pe Dunăre. Divizia de Dunăre a fost principala unitate care a desfășurat acțiuni de luptă independente, în cea mai mare parte în sprijinul trupelor de uscat. La finalizarea operațiunilor navale, marina a ieșit din conflict cu majoritatea navelor afectate sau având nevoie urgentă de reparații și cu efective incomplete din cauza pierderilor suferite. Deși pierderile în rândul materialului flotant, adică nave, nu au fost foarte grele, se identificaseră lipsuri uriașe în stocurile de armament și muniții, piese de rezervă și alte materiale. Principala cauză pentru lipsa acestor materiale era absența industriei navale autohtone, care făcea marina dependentă de importurile din alte state, adesea sistate sau perturbate pe timp de război[2]. Era de altfel o situație generală, întâlnită la toate armele, pe care țara noastră nu a reușit să o rezolve în perioada interbelică și cu care s-a confruntat drept urmare și în cel de Al Doilea Război Mondial.

La finalul războiului dintre 1916-1918, Marina Militară se prezenta cu un parc de nave învechit. Situația nu s-a remediat rapid; în 1923 în componența Marinei existau 30 de nave de luptă, majoritatea depășite din punct de vedere tehnic. Se impunea o modernizare rapidă a parcului de nave, ceea ce s-a dovedit foarte dificil. Spre exemplu, în anul 1933, contraamiralul Ioan Bălănescu, comandant al Marinei Regale, afirma în prezența suveranului necesitatea formării unui cult al mării și al dezvoltării infrastructurii portuare[3]. Pe parcursul anilor dintre cele două conflicte mondiale, organizarea marinei române a fost determinată de diferite acte normative care aveau drept scop o mai bună fluidizare a procesului de comandă și dezvoltarea acestei arme

---

[2] Comandor Ion Ionescu, *Înzestrarea cu nave și tehnică de luptă a Marinei Române. 1919-1939*, în ”Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom III/1, Constanța, Editura Companiei Naționale Administrația Porturilor Maritime Constanța SA, 2000, p. 51.

[3] Maria Petru, *Marina națională română – ”Lux sau necesitate” (opinii exprimate în perioada interbelică)*, în ”Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom III/2, 2000, p. 191.

https://biblioteca-digitala.ro

considerată de elită. Războiul, care a fost decis politic și impus de presiunile externe, a surprins marina în mijlocul procesului de realizare al celui de-al treilea program de modernizare, care a fost inițiat în anul 1906. Deși România și-a păstrat principalele nave la Dunăre, adică monitoarele de tip *Kogălniceanu*, totuși sfârșitul războiului a găsit marina într-o stare de dezorganizare profundă, situație prezentă și în celelalte ramuri ale armatei.

Un pas în plus, considerăm noi decisiv, în modernizarea și eficientizarea structurilor de conducere ale marinei a fost făcut în anul 1924, când, prin Decretul nr. 302 din 2 ianuarie, a luat ființă Inspectoratul General al Marinei. Față de Inspectoratul Tehnic al Marinei, instituția anterioară, acesta se ocupa și de pregătirea și dotarea unităților din marină, având autoritatea și drepturile unui inspectorat de armată. Inspectoratul General al Marinei avea dreptul de a participa la dezbaterile Consiliului superior al armatei, cu vot deliberativ, la ședințele în care se discutau probleme legate de organizarea armatei, apărarea țării și înaintarea în grad a ofițerilor din arma respectivă. Pe toată perioada interbelică, comandantul Marinei Militare ocupa și funcția de Inspector General al Marinei, ceea ce oferea un grad ridicat de cooperare în vederea fluidizării comenzilor.

Statul român în anii 1918-1919 se resimțea după efortul susținut din timpul războiului de reîntregire, iar haosul general care domnea în țară nu putea să nu se răsfrângă asupra activității marinei. În acest stadiu de dezorganizare, s-au găsit totuși foruri competente care au propus măsuri rapide de recuperare a ceea ce se mai putea salva din navele auxiliare și s-a trecut la îndepărtarea epavelor de pe Dunăre și la dragarea fluviului, fiindcă existența minelor neexplodate reprezenta un pericol real pentru navigație. Următoarea etapă a fost realizarea de contracte cu firmele din afară pentru completarea lipsurilor în aparatură specializată și pregătirea industriei proprii pentru satisfacerea nevoilor navale, un demers anevoios și foarte îndelungat.

După terminarea ostilităților Primului Război Mondial, Marina Militară Română, ca și întreaga oștire a țării, a trecut la demobilizare și la misiuni specifice regimului de pace în ceea ce privește pregătirea și exploatarea tehnicii de luptă. Au existat în perioada imediat următoare războiului numeroase probleme care se puneau pentru diriguitorii organismului naval român, printre care realizarea unei analize exacte și detaliate privind rolul jucat de marină în conflicul proaspăt încheiat, precum și stabilirea unor linii directoare atât cantitative, cât și calitative, privind dezvoltarea ulterioară a acestei categorii de forțe armate, oarecum subdezvoltată față de potențialul crescut acum al României Mari.

Evidența impunea necesitatea creării unei forțe navale capabile să apere noile frontiere mărite și să asigure paza litoralului, care, odată cu unirea cu Basarabia și revenirea sudului Dobrogei, reprezenta un sector vulnerabil în sistemul defensiv național. Desigur, o altă dimensiune a acestei forțe navale o

https://biblioteca-digitala.ro

reprezenta apărarea fluvială, România fiind după 1919 singura stăpânitoare a Gurilor Dunării, ceea ce impunea constrângeri și mai mari pentru Divizia de Dunăre, atât de încercată în luptele din Primul Război Mondial. Țara noastră avea ieșire la mare și o frontieră dunăreană considerabilă, așa că necesitatea unei flote capabile să asigure misiuni diverse era evidentă. Cu atât mai mult cu cât dintre statele învingătoare în Primul Război Mondial, România a beneficiat foarte mult de prevederile păcii. Statutul ei internațional a crescut considerabil, iar teritoriul, populația și potențialul industrial erau incomparabil mai mari față de 1916. Era o chestiune de mândrie națională și prestigiu ca România să aibă o marină capabilă să asigure legăturile pe apă cu aliații și de a proteja transporturile în zona Mării Negre[4].

Situația marinei militare române în circumstanțele formării României Mari a fost dictată de împrejurările economice și socio-politice ale unui stat total nou față de cel care intrase în 1916 în cel mai mare conflict militar de până atunci. Sistemul logistic național a fost afectat, în fapt aproape anihilat de cei aproape 2 ani de ocupație străină. Modernizarea și înnoirea tehnicii de luptă, deși reclamată și evident necesară, s-a dovedit un proces anevoios și marcat de nenumărate piedici și sincope. Totodată, dimensiunea mărită a frontierelor navale impunea tocmai mărirea efectivelor, mai ales că litoralul românesc era adecvat unor operații amfibii sau navale, iar la răsărit se prefigura un inamic care făcea din nerecunoașterea unirii de la 1918 cheia de boltă a relațiilor bilaterale. La nord de aceste plaje propice debarcărilor inamicului se afla zona de deltă a Dunării, un posibil teatru de luptă având caracteristici total diferite. El impunea dezvoltarea unui alt tip de forțe: infanteria marină. Peste tot însă apărea clară nevoia unor baze navale puternice și apărate de o artilerie de coastă bine închegată, care să poată respinge un eventual asalt al inamicilor. Chestiunea bazelor navale, fie ele maritime, fie fluviale, a reprezentat o constantă în toată perioada interbelică, o veritabilă dilemă, fiind vehiculate numeroase ipoteze, teorii și variante, toate păreri ale specialiștilor români sau de peste hotare.

Punctul de plecare pentru toate aceste proiecte a fost bineînțeles participarea marinei române la Primul Război Mondial. La începutul războiului organizarea Marinei Militare la nivel de conducere consta în Comandamentul Marinei Militare (contraamiral Eustațiu Sebastian), depozitele generale de la Galați și atelierele de mine și torpile. În subordinea comandamentului intra în principal Divizia de Dunăre, ca unitate tactică formată din 4 monitoare, 8 vedete torpiloare ușoare de fluviu, câteva vase auxiliare și un serviciu de mine

[4] Ion Ionescu, *Dezvoltarea marinei militare române în perioada interbelică*, în Ion Ionescu, Georgeta Borandă, Marian Moșneagu, *Noi contribuții la istoria marinei militare române*, Constanța, Editura Muntenia & Leda, 2001, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

și torpile[5]. Deși această categorie de forțe a fost reprezentată de un procent minuscul din întreg efortul de război, trebuie apreciat faptul că rolul și contribuția ei a depășit cu mult dimensiunea redusă a forțelor angajate în conflict. România a participat la luptele navale aproape exclusiv cu Divizia de Dunăre, din rațiuni strategice evidente: inamicul, adică Bulgaria și Austro-Ungaria mai ales, dispunea de forțe importante pe Dunăre, fluviu care trebuia acoperit în vederea apărării frontului de sud din Dobrogea. Primul Război Mondial a surprins marina română într-un proces de coagulare și de aplicare a unui program naval aprobat anterior, care ar fi trebuit să ducă la echiparea cu 4 contratorpiloare (distrugătoare) comandate din Italia. Acestea vor sosi după terminarea războiului, România fiind privată de dotarea cu aceste nave moderne din cauza izbucnirii tragicelor evenimente. Prezența lor în cadrul Diviziei de Mare ar fi făcut, probabil, ca aceasta să se evidențieze în conflictul cu vecinii de la sud. Misiunile Marinei au rămas în Primul Război Mondial neschimbate față de cel de-al doilea război balcanic, timpul scurt scurs între acestea nepermițând modificarea doctrinei militare defensivă. Potențialul agresor era tot Bulgaria, iar obiectivele noastre au fost aceleași: acoperirea strategică în vederea unei eventuale ofensive peste Dunăre. Toate forțele combatante s-au concentrat atunci, firesc, înspre Divizia de Dunăre, Divizia de Mare fiind practic desființată[6]. Consiliul de Coroană a hotărât ”neutralitatea armată” sau ”espectativă cu apărarea frontierelor”. Această situaţie a afectat structura planurilor de operaţii concepute de Marele Stat Major, configurându-se clar ipoteza acţiunii forţelor principale române în nord, împotriva Austro-Ungariei, luându-se în calcul şi apărarea în sud împotriva unui atac din partea Bulgariei, dar şi concepţia de folosire în luptă a forţelor navale române, în special pe Dunăre împotriva acţiunii flotei austro-ungare, cu atât mai mult cu cât în anii neutralităţii României, între 1914-1916, flota turco-germană a desfăşurat intense acţiuni de recunoaştere a litoralului românesc şi de interceptare a rutelor comerciale ce legau porturile româneşti Constanţa şi Sulina de porturile din Marea Neagră, Odessa şi Sevastopol, cu nave de suprafaţă şi cu submarine.

Având drept suport variantele de acţiune stabilite de specialiştii Marelui Stat Major, Comandamentul Marinei Militare, prin Secţia Operaţii, a elaborat în perioada 1914-1916 o concepţie unitară de folosire a forţelor navale la mobilizare, incluzând în planurile de pregătire pentru luptă executarea unor aplicaţii complexe, cu grupările de nave sau cu navele acţionând izolat,

---

[5] Olimpiu Manuel Glodarenco (coord.), *Istoria Statului Major al Forțelor Navale Române 1860-2010*, București, Editura CTEA, 2010, p. 60.

[6] Andreea Atanasiu-Croitoru, *Forța navală maritimă a României între cele două războaie mondiale*, în ”Analele Dobrogei”, serie nouă, nr. X-XIII, 2009-2012, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

dar şi în cooperare cu trupele de uscat, adoptând măsuri operative ce au vizat: mărirea puterii de foc a unităţilor navale; dotarea cu armament şi tehnică de luptă autohtonă şi din import; studierea şi familiarizarea cu armamentul utilizat de beligeranţi, cu precădere a celui folosit de forţele navale ale statelor din blocul Puterilor Centrale care se conturau ca viitori inamici ai României, precum şi instruirea complexă a echipajelor. În perspectiva participării la război, Marele Stat Major a fost preocupat, printre altele, să organizeze porturile maritime, dar și întreaga zonă de litoral a țării, între Chilia Veche și Balcic. În acest sens a fost elaborată *Ipoteza Z*, care viza în principal formarea unei grupări de luptă în sud, din care făcea parte și Marina. Scopul era interzicerea unei ofensive a inamicului peste Dunăre. Concomitent, ipoteza prevedea și forțele pentru acoperirea litoralului dinspre uscat, zonă care a fost divizată în două sectoare: Constanța și Sulina[7].

La declanşarea războiului, Marina Militară era compusă din două mari unităţi operative (Divizia de Mare şi Divizia de Dunăre), Depozitele Generale şi Arsenalul Marinei. Comandamentul Marinei se afla la Galaţi şi avea comandant pe contraamiralul Eustaţiu Sebastian, comandant-inspector general al marinei. La Bucureşti, marina era reprezentată în minister şi la Marele Stat Major al Armatei prin contraamiralul Bălescu Constantin, Director Superior al Marinei. Divizia de Mare, cu sediul la Constanţa, era slab dotată, nu dispunea de forţe suficiente pentru apărarea litoralului şi a comunicaţiilor maritime. Se compunea din crucişătorul *Elisabeta*, o navă cu vele, *Mircea,* şi trei torpiloare: *Sborul, Smeul* şi *Năluca*. Crucişătorul *Elisabeta,* cu decenii în urmă mândria flotei române şi cea mai modernă navă militară din Marea Neagră, era la acest moment depăşit şi nu mai prezenta valoare militară, el fiind utilizat pentru instruirea contingentelor de marinari. Bricul *Mircea* era nava şcoală utilizată pentru instruirea şi practica marinărească a viitorilor ofiţeri de marină, pentru îndeplinirea misiunilor la mare, putându-se conta practic doar pe cele trei torpiloare şi acestea îndeplinind doar misiuni în apropierile litoralului. Divizia de Dunăre, unitate de nivel operativ, avea sediul la Galaţi, fiind compusă din 4 monitoare, 8 vedete (torpiloare uşoare de fluviu), nave de servitudine şi un serviciu de mine şi torpile. Depozitele Generale ale Marinei se găseau la Galaţi. Aici se încorporau recruţii în vederea formării deprinderilor necesare pentru misiunile de infanterie, a însuşirii unor cunoştinţe generale despre marină, după 5 luni aceştia fiind repartizaţi marilor unităţi de marină. Tot în cadrul Depozitelor Generale funcţionau ateliere specializate pentru pregătirea minelor şi torpilelor, precum şi pentru depozitarea muniţiilor.

Comandamentul Marinei dispunea de un Serviciu al Transporturilor, în organica căruia se aflau canonierele, navele mici şi şalupele. Acestei organizări i se adăuga un Comitet Tehnic Consultativ, compus din: comandanţii

---

[7]Andreea Atanasiu-Croitoru, *op. cit.*, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

marilor unităţi, amiralul din minister, inginerul şef al marinei, având ca secretar pe Directorul Marinei şi ca preşedinte pe Comandantul Marinei. Comitetul avea ca atribuţii rezolvarea principalelor probleme ale instituţiei: procurarea de bastimente de război, îmbarcările, toate lucrările de mobilizare, aprovizionarea cu muniţii şi armament, toate livrările de mobilizare şi transporturile pe apă pentru armată. În cadrul Marelui Cartier General, la eşalonul II, a luat fiinţă Marele Cartier General Serviciile Marinei, organism căruia i se subordonau următoarele unităţi: a) la Dunăre: Flota de Operaţiuni şi Apărările sub Apă; b) la mare: Apărarea Maritimă a Portului Constanţa care, în conformitate cu Convenţia Militară din 4/17 august 1916, a fost încredinţată amiralului Patton Falton, comandantul Escadrei ruse din Constanţa.

Flota de Operaţiuni, mare unitate de nivel operativ, era compusă din: *Escadra de Dunăre*; *Divizia rusă de canoniere*; *Grupul port mine şi dragă mine*; *Bateriile Marinei*; *Convoiul de aprovizionare* şi *Spitalul plutitor*. *Escadra de Dunăre*, mare unitate de luptă, acţiona în 4 divizioane, fiecare având în compunere câte un monitor şi două vedete. În concepţia Marelui Stat Major s-a avut în vedere crearea pe linia Dunării a unei forţe cel puţin egală cu a statelor ce se puteau constitui în inamicul potenţial al României. Astfel, la data intrării ţării noastre în război, Flotila de Dunăre a Dublei Monarhii dispunea de 9 monitoare cuirasate, faţă de cele 4 ale Escadrei române, dar care în opinia unor specialişti militari, datorită posibilităţilor tehnico-tactice, erau considerate superioare. Vedetele româneşti, graţie posibilităţilor de lovire, puteau forma, în funcţie de situaţia operativă, grupuri separate. Comandantului Escadrei i se subordona *Grupul canonierelor şi a şalupelor de tip Vedea*. Datorită dotării artileristice precare, aceste nave se preconiza a fi folosite în acţiuni de mai mică importanţă: patrulări şi executarea serviciului de siguranţă.

Comandamentul Marinei Militare depindea de Marele Cartier General, având ca atribuţii: organizarea aprovizionării cu hrană, echipament, combustibil, muniţii, pentru fiecare din unităţile operative ale marinei; organizarea, spitalizarea şi evacuarea răniţilor; repararea navelor. În anul 1914 a fost elaborat şi ulterior îmbunătăţit *Planul de măsuri privind sporirea efectivelor la pace şi pe timp de război*. Comisiile de recrutare au procedat şi la marină, în anul 1915 şi apoi şi în 1916, la revizuirea înscrierilor tuturor scutiţilor, a dispensaţilor şi a omişilor. Aceştia, împreună cu contingentul anului 1912 şi cu toţi tinerii între 18-26 de ani, au format o rezervă pentru echipajele navelor. Defensiva împotriva unui atac din sud, la care trebuia să participe şi Marina Militară, a fost organizată încă din anul 1914, cuprinzând zonele de pe malul stâng al Dunării; localităţile Turtucaia, Silistra şi Cernavodă, structurate ca cetăţi de moment (capete de pod ofensive - Turtucaia şi Silistra, iar Cernavodă defensivă). În paralel cu lucrările de continuare a extinderii şi consolidării zonelor fortificate, s-a executat poziţia întărită de la Bazargic. Totodată, Marele Stat Major a dispus pregătirea a trei aliniamente de apărare: Dumbrăveni

https://biblioteca-digitala.ro

- Negru-Vodă - Albeşti - Mangalia, Balta - Baciu - Pietreni - Cobadin - Topraisar - Techirghiol, Cochirleni - Murfatlar, care urmau să fie prevăzute ca centre de rezistenţă. În ansamblul acestui sistem, unităţilor şi marilor unităţi de marină le-au fost rezervate misiuni specifice.

După semnarea păcii de la Buftea, Marina, ca și restul categoriilor de forțe, a început procesul de demobilizare. În aceste condiții marile unități de marină și-au redus la minimum efectivele, începând cu Flota de Operațiuni, care a rămas totuși cu organizarea de la mobilizare. Batalionul de debarcare al Marinei a fost desființat, iar bateriile de coastă au fost forțate să depoziteze tunurile și armamentul la Depozitele Generale ale Marinei, păstrând și ele un minimum de efective pentru pază și îngrijirea materialului. Aceeași situație o întâlnim la servicii, care au vărsat oamenii la atelierul provizoriu, dar și la Arsenalul Marinei, care și-a trimis recruții la Depozitele Generale. Ordinul de demobilizare specifica faptul că întreaga Marină se va demobiliza la Galați, la Depozitele Generale, ofițerii activi rămânând la corpurile lor, în vreme ce cei în rezervă au fost demobilizați imediat, odată cu trupa[8].

Remobilizarea armatei române în perspectiva intrării din nou în război a fost decretată pe 28 octombrie 1918, moment în care Marina a mobilizat ca parte activă Flota de Operațiuni cu Escadra de Dunăre (4 monitoare și 7 vedete), Apărările sub apă, Divizia ușoară (4 canoniere), Bateriile plutitoare, Convoiul de aprovizionare, Șantierul Naval Mobil, Spitalele Plutitoare. Au mai fost mobilizate, de asemenea, Bateriile Marinei, Batalionul de Debarcare, Divizia de Mare, Punctul Naval Sulina și Comandamentul Comunicațiilor pe Apă[9].

Prin Ordinul nr. 943 din 22 martie 1918 al Comandamentului Marinei Militare către Flota de Operațiuni se aduceau aprecierile Marelui Cartier General cu privire la activitatea acestei unități de marină în sprijinirea Corpului 6 Armată ”în activitatea de cooperare, la ocuparea porturilor dunărene din Basarabia”. Se evidențiau ”priceperea conducerii operațiilor și destoinicia tuturor organelor de execuție”. Raportul Corpului 6 arăta că din rațiuni de ordin operativ Flota de Operațiuni a fost pusă sub comanda Diviziei 13 din Corpul 6 Armată. În subordinea directă a acesteia, flota a acționat cu succes în misiunea de a ocupa porturile Ismail, Chilia și Vîlcov. Meritele marinarilor erau cu atât mai mari, cu cât, așa cum se ilustra în raport, au acționat multă vreme în contact cu elemente bolșevice, care au făcut o propagandă deosebit de activă în încercarea de a destabiliza unitățile de marină. Grație eforturilor

---

[8] *Documentar cu date și evenimente din istoricul Marinei Militare (perioada 1843-1944)*, vol I (în continuare, *Documentar cu date și evenimente*), lucrare întocmită pe baza documentelor arhivistice de către căpitanii de rangul II Dumitru Cozmei și Emil Mărculescu, Mangalia, 1979, p. 196.
[9] *Ibidem*, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro

Flotei de Operațiuni s-a reușit salvarea parcului român de vase comericale și s-au capturat 107 vase rusești, precum și alte materiale[10].

În urma analizei performanțelor marinei române între 1916-1918 s-au desprins concluzii destul de clare; marina noastră a desfășurat operații complicate, mult mai diverse decât se anticipase și cu mult peste posibilitățile apreciate anterior ca fiind posibile. Teatrul de operații a fost determinat de modificări importante: Divizia de Dunăre a trebuit să ajute la luptele de la Turtucaia, să asigure protecția podului de la Flămânda și să aprovizioneze în 1917 trupele din Moldova în condițiile în care bateriile inamice din Dobrogea ocupată aveau poziții avantajoase de tragere asupra navelor noastre. Contraamiralul Negrescu, comandantul Flotei de operații româno-ruse din război, aprecia că acțiunile marinei noastre au fost afectate și de discrepanțe între planul de mobilizare și realitatea de pe teren. La care s-au adăugat măsuri tardive, numirea pe funcții a unor ofițeri cu vârstă înaintată, lipsiți de dinamism și care nu mai comandaseră de ani buni nave de război, dar și o slabă coordonare a forțelor, întrebuințarea insuficientă sau incorectă a mijloacelor moderne de comunicație – telegraf, linii telefonice și proiectoare[11].

Mai mult, acțiunile de pregătire a operațiilor de stat major, logistică și aprovizionare, au fost îngreunate considerabil de absența mijloacelor mobile. Un alt aspect, de altfel tipic pentru întreaga armată română, dar exacerbat în cazul marinei, a fost rivalitatea și relațiile tensionate existente între ofițeri, adesea cu rang înalt. Ca și în cazul armatei de uscat, rezervele de muniții și materiale au fost insuficiente, ceea ce a făcut ca după câteva luni de acțiuni navele noastre să devină inoperabile. Cooperarea cu trupele de uscat s-a realizat și ea cu unele probleme: spre exemplu, lipsa informațiilor a făcut ca tirurile de artilerie de pe monitoare să nu-și atingă mereu ținta. Este clar că înfrângerile armatelor de uscat la Turtucaia și apoi dezastrul din Transilvania, care au culminat cu retragerea în Moldova, au avut consecințe negative importante asupra evoluției marinei noastre de război. Flota de operații a fost nevoită să se retragă în zona Deltei și nici nu s-a primit vreun sprijin adecvat din partea aliaților ruși în acest domeniu. Pierderile marinei din război, care pot părea la o analiză superficială destul de mari, comparativ cu efectivele implicate, își găsesc explicație și în contextul dificil în care a fost forțată să acționeze[12].

Flota rusă, pe care a căzut răspunderea apărării litoralului maritim al României, a fost afectată de probleme similare. Cooperarea cu navele româ-

---

[10] *Ibidem*, p. 199.

[11] Contraamiral Nicolae Negrescu, *Rolul marinei în războiul pentru întregirea neamului și recompensa finală, icoane și documente de război* (text dactilografiat aflat în Biblioteca Muzeului Marinei Române; în continuare BMMR), p. 24-26.

[12] Georgeta Borandă, *Participarea marinei române la primul război mondial, 1916-1918* (Lucrare de stat, 1981), exemplar aflat în BMMR, f. 129.

https://biblioteca-digitala.ro

nești a fost limitată de lipsa transmisiunilor și problemelor de comandament unic, tipice unui război de coaliție.

În ceea ce privește Divizia de Mare, după terminarea războiului ea urma să joace rolul de pivot al Marinei, majoritatea înzestrărilor fiind destinate acestei mari unități. Toate analizele forurilor conducătoare ale Marinei au arătat că ea nu poate acționa ”cu o mână legată la spate”, așa cum s-a întâmplat între 1916-1918, când, la mare, România nu a avut practic nici o navă de luptă, iar bateriile de coastă au fost reduse la limită. Lăsarea apărării litoralului maritim în subordinea Escadrei ruse a fost o greșeală strategică gravă a Marelui Stat Major și acest lucru a devenit cu atât mai clar în condițiile declanșării Revoluției bolșevice din 1917[13]. În perioada interbelică studiile unor ofițeri de marină, mulți dintre aceștia participanți la război, apreciau că o marină mai mare decât cea pe care a avut-o România între 1916-1918 ar fi reușit să atingă performanțe superioare. Totodată ei reclamau necesitatea unui comandament unic, a unui organism al marinei, atât militare, cât și comerciale, care să traseze liniile conducătoare ale marinei pentru generații. Cu alte cuvinte este vorba despre o centralizare a conducerii întregii structuri navale a țării, care să asigure unitatea comandamentului în caz de război și care să elaboreze un plan de dezvoltare pe termen lung. Autorii au reiterat sprijinul acordat de Marina Militară trupelor de uscat pe parcursul luptelor, dar și aprovizionarea cu materiale și muniții, fără de care renașterea armatei în 1917 nu ar fi fost posibilă[14].

Cu toate neajunsurile, Marina Română s-a achitat cu vitejie de sarcinile trasate, iar după încheierea războiului personalul ei se bucura de o experiență de luptă considerabilă, care i-a permis să propună unele dintre cele mai bune soluții pentru dezvoltarea ei în perioada interbelică.

În 1919 Divizia de Dunăre dispunea încă de 4 monitoare (tip 1907) și 5 vedete fluviale, nave care s-au descurcat admirabil în luptele de pe fluviu. Divizia de Mare, însă, era o structură aproape inexistentă din perspectiva potențialului naval, mai ales că în acel an au ieșit din serviciul activ crucișătorul *Elisabeta* și canoniera *Grivița*. Totodată, la finalul anului 1919 au fost scoase din uz, prin Ordinul de zi nr. 282 al Comandamentului Marinei din 30 decembrie, 10 nave, printre care și cele de mai sus. Acestea au fost atașate serviciului auxiliar al celor două mari unități tactice ale Marinei[15]. *Elisabeta* a continuat să joace un rol important în primii ani ai perioadei interbelice în cadrul sistemului de învățământ de Marină. Nava a fost repartizată din 1920

---

[13] Andreea Atanasiu-Croitoru, *op. cit.*, p. 72.

[14] Contraamiral Adjutant Nicolae Păiș, *Marea și marinarii*, București, 1942, p. 7; vezi și Contraamiral Al. Gheorghiu, *Locul marinei*, în ”Marea Noastră”, XI, nr. 1-2, 1942, p 3.

[15] Andreea Atanasiu-Croitoru, *op. cit.*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro

la Institutul Maritim, fondat în acel an, la bordul ei desfăşurându-se cursuri pentru Marina militară, dar și cea civilă, până în 1923[16].

În 1920 a fost promulgat Înaltul Decret nr. 2.256 bis din 15 mai, care reglementa ”organizarea comandamentelor superioare și a serviciilor Marinei Militare române și care a fost pus în aplicare în baza aceluiași act normativ”[17]. Conform acestui document Marina Română era formată din Direcția Marinei și Comandamentul Marinei. Acesta era o structură cu rol de comandă și planificare, și avea în subordine cele două divizii tactico-geografice: Divizia de Dunăre și cea de Mare. Comandamentul Marinei se subordona direct Ministerului de Război[18].

În 1921 se modifică această organizare a Marinei Militare; prin Decretul nr. 835 din 11 martie, care a fost completat imediat cu Decizia Ministerială nr. 317 din 8 aprilie, structura de vârf a Marinei Militare și-a schimbat denumirea din Comandamentul Marinei în Inspectoratul Tehnic al Marinei, de la București, care se subordona tot Ministerului de Război[19]. Acesta era definit ca ”organ central de comandament, pregătire, dotare și administrare și i se subordonau structurile de luptă cu infrastructura Marinei, principalele unități tactice”[20].

Prin Raportul nr. 140 din 22 mai 1919 al Diviziei de Dunăre către Comandamentul Marinei Militare, se arăta situația pe teren și ordinea de bătaie a Apărărilor Regionale, care erau formate din următoarele unități:

”1) Secția de Dragaj; 2) Secția de baraj; 3) Secția de stăvilare; 4) Secția de torpile automobile; 5) Grupul Torpiloarelor; 6) Secția Minelor de curent; 7) Șlepurile Ateliere M.M. 6 și 7; 8) Depozitele mobile cu rezervă de tot felul de materiale; 9) Secția de Scafandrieri; 10) Echipele de pescuit mine pe malul mării.

Aceste unități și subunități însumau 24 de vase plutitoare și formau Apărările sub apă. Existau totodată Bateriile Marinei, compuse din 10 vase plutitoare: 1) Escadrila 1 de șlepuri armate cu tun de 152,4 mm; 2) Escadrila a 2-a de șlepuri cu tunurile de pe ”Regele Carol”; 3) Bateriile ”Elisabeta”; 4) Tunurile Antiaeriene; 5) Ceamul cu obuziere”[21].

Documentul arăta că există o dezorganizare în cadrul unităților Diviziei de Dunăre, în mare parte provocată de efectele războiului. Descompletarea personalului, mai ales în ceea ce privește corpul ofițeresc al Diviziei,

---

16 Valentin Ciorbea, Georgeta Borandă, *Istoricul crucișătorului ”Elisabeta”*, Constanța, Ovidius University Press, 2004, p. 209.
17 Andreea Atanasiu-Croitoru, *op. cit.*, p. 73.
18 O.M. Glodarenco (coord.), *op. cit.*, p. 68.
19 Andreea Atanasiu-Croitoru, *op. cit.*, p. 73.
20 *Ibidem*.
21 Arhivele Militare Române, Fond *Comandamentul Marinei Militare* (C.M.M.), dosar 272/1919, f. 364 (I 432).

https://biblioteca-digitala.ro

ducea la aglomerarea ofițerilor cu sarcini administrative și tactice. Spre exemplu, partea administrativă și cea tactică erau în sarcina unui singur ofițer: căpitan comandor Rădulescu. Din punct de vedere administrativ, comandorul Scodrea, comandantul Diviziei de Dunăre, arăta că acest material flotant are nevoie de o conducere separată în ceea ce privește pregătirea de luptă și administrarea lui. Aceste unități erau răspândite pe întreaga lungime a Dunării românești, ceea ce punea dificultăți în caz de război, deoarece escadrilele de șlepuri aveau necesități de aprovizionare deosebite. Comandorul Scodrea afirma chiar în raport că situația ar reprezenta un ”infern” din punct de vedere administrativ[22]. Situația unei unități operative de asemenea importanță era intolerabilă; nu exista un comandant titular la secția Apărări sub apă, aprovizionarea era defectuoasă, nu existau locțiitori, ceea ce avea un efect cumulat asupra pregătirii de luptă. Comandorul Scodrea a mai scos în evidență și alte aspecte negative: ”răspândirile de oameni, greutățile cu îmbrăcămintea, lipsa permanentă de bani”, care toate reprezentau ”greutăți cât se poate de greu de învins, mai ales în caz de operațiuni”[23].

Se mai atrăgea atenția că nu există nici un ofițer tânăr care să dorească să se specializeze la Secția Dragaj. De altfel, această secție avea un singur ofițer activ în 1919, în vreme ce în partea civilă, la NFR, erau trei căpitani comerciali pe posturi similare, ceea ce l-a făcut de comandorul Scodrea să solicite detașarea a cel puțin patru tineri ofițeri la secțiile de dragaj, de torpile automobile, la secția minelor de curent și la echipele de pescuit mine. Necesitățile de completare cu personal ale unității au fost totodată ilustrate într-un tabel, din care reieșea că Secția de stăvilare nu avea minimul de efective pentru a acționa, torpiloarele nu aveau decât oameni pentru pază, Secția de mine de curent nu avea efectivele necesare, echipele de pescuit mine de la malul mării erau limitate numeric, iar Bateriile Marinei nu aveau nici ele efectivele necesare pentru a acționa eficient[24]. În general, se observa o lipsă de efective la toate unitățile și subunitățile care formau Apărările Regionale.

Comandantul Diviziei de Dunăre arăta că s-a pus accentul pe completarea efectivelor Escadrei de Dunăre și a Diviziei de Dunăre, în detrimentul Apărărilor Regionale, ceea ce reprezenta o gravă eroare, mai ales că importanța acestor tipuri de arme care formau unitatea fusese dovedită în prima conflagrație mondială. Cauzele dificultăților întâmpinate de Apărările Regionale au fost foarte bine enumerate de către comandorul Scodrea: mutarea unei bune părți a trupei (50 de oameni) de către Comandamentul Marinei

---

[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*, f. 365.

https://biblioteca-digitala.ro

către alte unități, mai ales cele de vedete din zona Nistru, și supradimensionarea unităților în raport cu resursele umane disponibile[25].

Motivele care au dus la situația dificilă a Apărărilor Regionale sunt simptomatice, după părerea noastră, pentru Marina Militară Română la finalul Primului Război Mondial. Pierderile de ofițeri și dificultățile inerente unui stat al cărui teritoriu a fost ocupat, în mare parte, de inamic pentru aproape 2 ani au condus la o stare generală de dezorganizare, care nu putea să nu se răsfrângă și asupra forțelor armate. Pentru Marină, unde specificul tehnic făcea acută nevoia de personal specializat, problemele erau greu de depășit, științindu-se predilecția forurilor conducătoare politice pentru celelalte categorii de forțe.

Prin ordinul de zi nr. 223 din 17 noiembrie 1920 se stabilea poziția fiecărui bastiment al Marinei Militare începând cu 1 noiembrie 1920. Marina avea așadar la sfârșitul acelui an, următoarele categorii de vase:

”**Armate:**

Vedetele de la Nistru 3 și 7; Vedetele de dragaj 5 și 6; Canonierele ”A”, ”B”, ”C” și ”D”; Vasul ”Cetatea Albă”; Vasul ”Alexandru cel Bun”; Canoniera ”Grivița”; Șalupele ”Opanez”, ”Zeița Doamnă”, ”S 16”, ”Libelula” și ”Ileana”.

Rezervă:

Contratorpilorul ”B”; Vasele Serviciului Transporturilor și al Arsenalului Marinei; Crucișătorul ”Elisabeta”, Bricul ”Mircea” și vasele Șantierului Naval Mobil.

Dezarmate:

Cele patru monitoare; Vedetele No. 1, 2 și 4; Vasele Apărărilor sub Apă; Grupul Șlepurilor Armate; Șalupele ”Silistra” și ”Poterașul”, ”Santinela” și ”Pitulicea”; Șlepurile cu muniționi ale Depozitului Diviziei de Dunăre; Vasul Spital ”Basarabianca”; Vasul ”Locot. Comandor Dimitriade” și Vasul ”Măcin””[26].

Totodată, se arăta că toate navele care vor intra în reparație la Arsenal sau în șantier pentru mai mult de 15 zile vor fi considerate în poziție de dezarmare. Datele de mai sus ilustrează necesitatea îmbogățirii parcului de nave, mai ales că dezarmarea și repararea navelor care acționaseră pe Dunăre (cele patru monitoare și cele trei vedete), creau situația descuranjantă în care litoralul mult mărit al României să fie apărat de doar patru canoniere și patru șalupe, un total insuficient, fapt care a fost perceput ca atare de Comandamentul Marinei. Chiar și admițând că în acea perioadă se negocia aducerea distrugătoarelor de tip *M* din Italia, tot nu se putea asigura o pază eficientă a litoralului și a căilor navigabile ale țării.

---

[25] *Ibidem*.

[26] *Ibidem*, dosar 290/1920, f. 28.

https://biblioteca-digitala.ro

Una dintre deciziile normale din cadrul procesului de demobilizare a fost desființarea Comandamentelor Militare din porturi, lucru care a provocat unele greutăți Marinei Militare fiindcă, mai ales în ceea ce privește porturile de la Dunăre, au rămas depozite importante de materiale care trebuiau luate în primire de către Arsenalul Marinei. Comandamentele militare de porturi își desfășuraseră activitatea în următoarele porturi: Galați, Brăila, Turnu Severin, Sulina, Chilia Nouă, Giurgiu, Vâlcov, Reni, Calafat, Drencova, Orșova, Cernavodă, Fetești, Oltenița și Baziaș. Astfel, Comandamentul Marinei a ordonat Diziviei de Dunăre să asigure paza acestor obiective și transportul materialelor către Galați de la Turnu Severin, Corabia, Giurgiu și Cernavodă, unde se găseau astfel de depozite din timpul războiului[27].

Situația șlepurilor armate din timpul Primului Război Mondial este ilustrativă pentru dezorganizarea, normală din punctul nostru de vedere, întâlnite după demobilizare în întreaga armată română, deci și în cazul Marinei. Aceste șlepuri au jucat un rol important în campaniile din 1916 și, mai ales, 1917, când au efectuat misiuni diverse, de la trageri cu artileria din dotare, până la transporturi. Ori transporturile reprezentau carența cea mai mare cu care se confrunta Marina Militară după 1919, mai ales că aceste nave erau rechiziționate de la NFR și trebuiau înapoiate după terminarea conflictului. Acest lucru a avut loc și a ridicat probleme pentru transporturile curente, dar și extraordinare pe care trebuia să le facă Marina Militară. În ceea ce privește numărul șlepurilor, la sfârșitul anului 1920 existau în cazul Bateriilor Flotante 16 piese de artilerie, între care 8 de 152,4 mm, 4 de 120 mm și 4 de 101,6 mm. Pentru aceste tunuri Marina dispunea de 14 șlepuri, dintre care 4 luate de la NFR și 10 capturate. Greutățile erau provocate de necesitatea returnării navelor către NFR, mai ales că în acest sens au fost demontate toate instalațiile de lemnărie de pe aceste șlepuri. Cum Marele Stat Major ”în caz de operație va ține marina responsabilă de toate șlepurile armate”, comisia de la Comandamentul Marinei a cerut Ministerului de Război să decidă dacă aceste nave mai pot fi luate în calcul pentru armare cu piese de artilerie[28]. Soluția de rezervă era montarea pieselor grele, de 152,4 mm, pe o parte din șlepurile capturate, dar acestea fuseseră deja pregătite ca nave puitoare de mine, ceea ce ar fi ridicat probleme logistice.

La finalul Primului Război Mondial au rămas, ca urmare a minării coastelor noastre de către Puterile Centrale, dar și de Rusia, foarte multe mine aruncate la mal, care amenințau navigația și trebuiau eliminate. Ca urmare a conștientizării acestui pericol, Ministerul de Război a dispus formarea unei diviziuni de 4 canoniere dragă-mine la mare, care să execute o ”dragare sistematică a câmpurilor de mine așezate de inamic în regiunile Constanța - Balcik,

[27] *Ibidem*, dosar 294/1920, f. 29 și verso.
[28] *Ibidem*, dosar 308/1920, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

gurile Dunării și Cetatea Albă”[29]. Această unitate a luat naștere pe 1 ianuarie 1920 și era compusă din canonierele *A*, *B*, *C* și *D*. Ea se subordona marii unități tactice de pe litoralul maritim, Divizia de Mare, și avea ca reședință portul Constanța. Inițial diviziunea avea ca principală sarcină pregătirea echipajelor pentru aceste sarcini complexe, mai ales că nu sosiseră vedetele de mic tonaj care urmau să manevreze drăgile de siguranță. Într-o primă fază s-a trecut, deci, la explorarea zonei minate și la pregătirea personalului ”pentru a se iniția în detaliile tehnice ale dragajelor de mine și completarea materialului auxiliar necesar balizărilor și dragajelor”[30].

Tot din același referat aflăm informații noi despre Grupul Șlepurilor Armate din cadrul Apărărilor sub Apă, care se pare că a primit completări cu materiale și personal, ceea ce a creat probleme administrative pentru structura superioară, care administra oricum și Apărările Regionale. Referatul sugera, deci, scoaterea Grupului Șlepurilor Armate de sub tutela Apărărilor sub Apă și constituirea lor într-o unitate administrativă separată[31].

Mai mult, s-a analizat și chestiunea unităților tactice de pe Dunăre, care erau formate încă din perioada războiului dintr-un monitor și două vedete. S-a constatat ”din modul de întrebuințare” a vedetelor că la nivel tactic această unitate era ineficientă, cooperarea dintre cele două tipuri de nave fiind slabă. Recomandarea referatului era desființarea unităților administrative monitor plus vedete și înființarea unei noi unități, exclusiv pentru vedete: *Escadrila de vedete a Dunării*[32].

---

[29] *Ibidem*, dosar 388, f. 25.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ibidem*.
[32] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

ORDINUL *MERITUL AGRICOL*. DE LA IDEE LA ÎNFĂPTUIRE (1921-1932)*

TUDOR-RADU TIRON[1]

THE ORDER OF *AGRICULTURAL MERIT*. FROM AN IDEA TO ITS ACCOMPLISHMENT (1921-1932)

ABSTRACT

The honours system of the Romanian state developed during the reign of Carol I (1866-1914). By the end of the First World War, national orders and medals, as well as different commemorative decorations had emerged.

The post-war government envisaged an Order of Agricultural Merit *inspired by the French award of the same name. It was intended to recognise the contribution of those involved in the progress of national agriculture (particularly during a period of great reforms and economical changes).*

The 1921 initiative remained a project due to political and financial difficulties. In 1926, a new attempt at establishing the award was made by the Ministry of Agriculture, with a beautiful design by the retired officer Constantin Cristescu, a skilled sculptor and engraver, and also a renowned air force hero of the First World War. Unfortunately, this initiative too remained without any results, given the death of King Ferdinand I (1927) and the troubled times of the Regency (1927-1930).

The Order of Agricultural Merit *was finally instituted in 1932, being only one of a long series of awards modified and instituted during the reign of King Carol II (1930-1940).*

Keywords: Great Romania, Romanian orders and medals, Order of *Agricultural Merit,* decorations, agriculture.

Apropierea Centenarului Marii Uniri constituie nu numai prilejul rememorării evenimentelor şi personalităţilor care au contribuit la desăvârşirea unităţii naţionale şi a României moderne, ci şi acela al înţelegerii felului în care aceste contribuţii au fost recunoscute şi răsplătite de către Statul şi societatea acelor timpuri.

---

* Autorul se foloseşte de acest prilej pentru a adresa mulţumirile sale domnului Dr. Silviu Andrieş-Tabac (Chişinău), domnului Dr. Gabriel Badea-Păun (Paris), domnului Dr. Simion Câlţia (Bucureşti), precum şi domnului Dr. John F. Mueller (Cambridge), pentru întregul sprijin acordat în vederea realizării textului de faţă.

[1] Heraldist, doctor în istorie, Comisia Naţională de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române; e-mail: trtiron@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Alături de dimensiunea politică, demografică, socială ori economică, înfăptuirea Marii Uniri a presupus şi o nouă *dimensiune simbolică*, pe măsura prefacerilor prin care trecuseră atât ţara, cât şi poporul român, în decursul Războiului de Întregire Naţională şi al anilor care au urmat. În pofida multiplelor greutăţi ale perioadei, s-a inaugurat un amplu program de omagiere a celor căzuţi, de redefinire a identităţii naţionale şi de asumare a noilor provocări socio-economice, precum şi de marcare a stăpânirii româneşti în provinciile surori, abia unite cu Patria-Mamă. O componentă extrem de importantă a acestei noi dimensiuni simbolice a fost reprezentată de *sistemul de decoraţii*. Încercând un ”arc peste timp”, amintim – ca un detaliu având o mare încărcătură simbolică –, faptul că cel dintâi act al Parlamentului României a constat, imediat după proclamarea Independenţei de Stat, în legiferarea Ordinului *Steaua României*, cel dintâi ordin al ţării noastre[2], conferit pentru faptele de arme din războiul de la 1877-1878.

Sistemul de decoraţii al Vechiului Regat

La data intrării României în război, se aflau în uz următoarele distincţii (în ordinea cronologică a instituirii lor): Medalia *Virtutea Militară* de pace (1872)[3], Semnele Onorifice ale Ofiţerilor, pentru 18 şi 25 de ani serviţi în armată (1872)[4], Medalia *Bene Merenti* (1876)[5], Ordinul *Steaua României* (1877)[6], Crucea *Trecerea Dunării* (1878)[7], Medalia *Serviciu Credincios* (1878)[8], Medalia Apărătorilor Independenţei (1878)[9], Crucea Comemorativă Elisabeta (1878)[10], Medalia *Virtutea Militară* de război (1880)[11], Ordinul

---

[2] După ce trecuse, în ajun, prin Senat, proiectul de lege a fost adoptat în Camera Deputaţilor în data de 10 (22) mai 1877, aşadar chiar în ziua proclamării Independenţei.

[3] Instituită prin *Decretul Domnesc nr. 947 din 17 mai 1872*, publicat în ”Monitorul Oficial al României” (în continuare, MOfR), nr. 115 din 24 mai (5 iunie) 1872.

[4] Instituite prin *Decretul Domnesc nr. 1.057 din 5 iunie 1872*, publicat în MOfR, nr. 132 din 15 (27) iunie 1872.

[5] Instituită prin *Decretul Domnesc nr. 314 din 20 februarie 1876*, publicat în MOfR, nr. 53 din 7 (19) martie 1876.

[6] Instituit prin Legea promulgată prin *Decretul Domnesc nr. 1.108 din 10 mai 1877*, publicat în MOfR, nr. 107, din 12 (24) mai 1877.

[7] Instituită prin *Decretul Domnesc nr. 617 din 23 martie 1878*, publicat în MOfR, nr. 68 din 24 martie (5 aprilie) 1878.

[8] Instituită prin *Decretul Domnesc nr. 882 din 8 aprilie 1878*, publicat în MOfR, nr. 91, din 23 aprilie (5 mai) 1878.

[9] Instituită prin *Decretul Domnesc nr. 1.422 din 5 iunie 1878*, publicat în MOfR, nr. 127 din 10 (22) iunie 1878.

[10] Instituită prin *Decretul Domnesc nr. 2.270 din 7 octombrie 1878*, publicat în MOfR, nr. 224 din 8 (20) octombrie 1878.

[11] Reglementată prin *Decretul Domnesc nr. 2.698 din 25 noiembrie 1880*, publicat în MOfR, nr. 267 din 28 noiembrie (10 decembrie) 1880.

https://biblioteca-digitala.ro

Coroana României (1881)[12], *Medalia Răsplata Muncii pentru Învăţământ* (1898)[13], Medalia *Bărbăţie şi Credinţă* (1903)[14], Medalia Jubiliară de 40 de ani de domnie ai Regelui Carol I (1906)[15], Ordinul *Carol I* (1906)[16], Medalia *Răsplata Muncii pentru Biserică* (1906)[17], Crucea *Serviciu Credincios* (1906)[18], Medalia *Meritul Comercial şi Industrial* (1912)[19], Medalia *Răsplata Serviciului Militar* (1913)[20], Medalia *Avântul Ţării* (1913)[21], Crucea *Meritul Sanitar* (1913)[22] (la aceste distincţii se adaugă şi *Medalia Comemorativă Rusă* din 1878, al cărei port fusese acceptat de către autorităţile române, pentru militarii care luaseră parte la Războiul de Independenţă)[23].

Depăşind etapa iniţială a afirmării suveranităţii, înfiinţarea graduală a acestor ordine, cruci şi medalii a dus nu numai la constituirea unei ”piramide a onorurilor”, ci şi la stabilirea unei modalităţi efective de răsplătire a meritelor din domenii cât mai variate de activitate. La sfârşitul domniei regelui Carol I, în pofida tuturor criticilor, mai mult sau mai puţin întemeiate, ”decoraţiile ajunseseră, la noi ca şi în alte state, un veritabil instrument de guvernare”[24], sistemul descris mai sus răspunzând, fără echivoc, nevoii de ”recunoaştere şi

---

[12] Instituit prin Legea promulgată prin *Decretul Regal nr. 1.244 din 10 mai 1881*, publicat în MOfR, nr. 31, din 10 (22) mai 1881.

[13] Instituită prin *Decretul Regal nr. 2.903 din 3 octombrie 1898*, publicat în MOfR, nr. 150 din 9 (21) octombrie 1898.

[14] Instituită prin *Decretul Regal nr. 2.812 din 3 noiembrie 1903*, publicat în MOfR, nr. 181 din 4 (17) noiembrie 1903.

[15] Instituită prin *Decretul Regal nr. 5.384 din 28 decembrie 1905*, publicat în MOfR, nr. 218 din 1 (14) ianuarie 1906.

[16] Instituit prin Legea promulgată prin *Decretul Regal nr. 1.776 din 9 mai 1906*, publicat în MOfR, nr. 32, din 10 (23) mai 1906.

[17] Instituită prin *Decretul Regal nr. 2.804 din 14 iulie 1906*, publicat în MOfR, nr. 91, din 22 iulie (4 august) 1906.

[18] Instituită prin *Decretul Regal nr. 3.507 din 11 octombrie 1906*, publicat în MOfR, nr. 176, din 4 (17) noiembrie 1906.

[19] Instituită prin *Decretul Regal nr. 4.794 din 22 noiembrie 1912*, publicat în MOfR, nr. 191, din 24 noiembrie (7 decembrie) 1912.

[20] Instituită prin *Decretul Regal nr. 5.733 din 26 septembrie 1913*, publicat în MOfR, nr. 148, din 2 (15) octombrie 1913.

[21] Instituită prin *Decretul Regal nr. 6.247 din 7 noiembrie 1913*, publicat în MOfR, nr. 179, din 10 (23) noiembrie 1913.

[22] Instituită prin *Decretul Regal nr. 6.471 din 25 noiembrie 1913*, publicat în MOfR, nr. 191, din 26 noiembrie (8 decembrie) 1913.

[23] *Decretul Domnesc nr. 2.141 din 18 septembrie 1878*, publicat în MOfR, nr. 210, din 22 septembrie (4 octombrie) 1878.

[24] Simion Câlţia, *Décorations et discours politique pendant le règne de Charles Ier*, în ”Penser le XIXe, siècle. Nouveaux chantiers de recherche”, edit. Silvia Marton, Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, Iaşi, Editura Universităţii ”Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 225, 240-241.

https://biblioteca-digitala.ro

de răsplătire” a meritelor existente la nivelul societăţii Vechiului Regat, precum şi de ”consolidare a legăturii, în plan vertical, dintre autoritatea supremă a Statului şi simplii cetăţeni”[25]. Tot astfel, sistemul de decoraţii al României moderne a oglindit principalele evenimente politico-militare, precum şi domeniile de activitate cărora Statul a dorit să le acorde o importanţă sporită, prin crearea unor distincţii speciale[26]. Deosebim, pe această cale, decoraţiile conferite civililor de cele atribuite militarilor, acestea din urmă putând fi conferite pentru merite pe timp de pace, respectiv pe timp de război. Dacă unele decoraţii (precum *Ordinul Steaua României*), se puteau atribui atât civililor, cât şi militarilor, iar acestora din urmă atât pentru servicii pe timp de pace, cât şi pentru fapte de arme, altele erau legate strict de participarea armatei – şi a unor cadre civile –, la efortul de război al ţării (Crucea *Trecerea Dunării*, Medalia Apărătorilor Independenţei, Virtutea Militară de război, Medalia *Avântul Ţării*). Tot astfel, dacă unele distincţii erau menite să recompenseze merite de toate felurile (precum ordinele *Steaua României* şi *Coroana României*), altele erau, prin însuşi actul lor de înfiinţare, rezervate unei anumite elite politice ori intelectuale (precum era Ordinul *Carol I* în grad de Colan)[27]. Amintim aici şi distincţiile înfiinţate cu scopul precis de a-i răsplăti pe cei care s-au ilustrat în domeniul lor de activitate: Medalia *Bene Merenti* (se conferea pentru artă, ştiinţă, comerţ şi agricultură), Medalia *Răsplata Muncii pentru Învăţământ*, Medalia *Meritul Comercial şi Industrial*, Crucea *Meritul Sanitar* etc. În fine, distingem între decoraţiile conferite în mod curent, precum şi cele având un caracter aniversar (precum Medalia Jubiliară de 40 de ani de domnie ai Regelui Carol I – aceasta recompensând merite din mai multe domenii de activitate, clar stabilite în actul de instituire).

Intrarea României în cea dintâi conflagraţie mondială a determinat nu numai modificarea normativă a distincţiilor aflate în uz (spre exemplu, Ordi-

---

[25] Gwenola Cogan, Benjamin Deruelle, *Distinguer, intégrer. Dimensions politiques et sociales de la récompense*, în ”Hypothèses”, 1-12, 2009, p. 172-175, 177-179. În acelaşi sens şi Olivier Ihl, *Pour une histoire matérielle des récompenses*, în *Ibidem*, p. 233-234.

[26] Floricel Marinescu, *Modificările survenite la sistemul de decoraţii româneşti în deceniul patru al secolului XX*, I, în ”Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară”, 7-8, 1974-1975, p. 235-236.

[27] Amintim, în acest sens, formularea art. 5 din Legea pentru instituirea Ordinului *Carol I*: ”Pentru naţionali, Colanul se conferă bărbaţilor de Stat **care au avut conducerea afacerilor Statului, ca Preşedinţi ai Consiliului, cel puţin timp de un an** (s.n.). El se mai conferă militarilor ajunşi la **cea mai înaltă treaptă ierarhică, în armată, care au comandat, ca şef suprem, o armată în campanie** (s.n.). Se poate încă conferi Colanul şi **bărbaţilor care s-au ilustrat, în mod excepţional, prin opere folositoare ţării şi umanităţii, în ramura ştiinţelor şi artelor** (s.n.)”.

https://biblioteca-digitala.ro

nul *Coroana României* a fost completat cu însemne pentru război)[28], ci şi apariţia unor noi distincţii, menite să stimuleze în mod suplimentar eroismul ofiţerilor, al trupei şi al altor categorii implicate în desfăşurarea ostilităţilor. Astfel, la 26 septembrie (9 octombrie) 1916, într-o perioadă în care Armata Română trecea printr-o situaţie dramatică (în urma dezastrului de la Turtucaia şi a contraofensivei Puterilor Centrale din Transilvania)[29], a fost creat Ordinul Militar de Război *Mihai Viteazul*[30], distincţie menită a răsplăti ”faptele excepţionale de război”, denumită astfel după numele domnului pentru al cărui ideal România intrase în război[31]. În primăvara anului următor, în data de 3 (16) februarie 1917, era creat Ordinul *Crucea Regina Maria*[32], decoraţie urmărind ”recompensarea serviciilor aduse ţării în timp de război sau în caz de epidemii în timp de pace persoanelor (doamne şi domni) care se vor fi distins în chestiunile sanitare”. În fine, la încheierea Primului Război Mondial, au fost instituite încă două distincţii, anume Medalia *Crucea Comemorativă a războiului 1916-1918*[33], precum şi Medalia *Victoriei*[34].

***Meritul Agricol* – de la idee la proiect**

Am văzut, în cele de mai sus, în ce consta sistemul de decoraţii al României abia reîntregite[35]. Excepţionalele transformări de ordin politic, social şi eco-

---

[28] Ion Safta, Rotaru Jipa, Tiberiu Velter, Floricel Marinescu, *Decoraţii româneşti de război. 1860-1947*, Bucureşti, Editura Universitaria, 1993, p. 16, 54, 131.

[29] Eugen Ichim, *Ordinul militar de război ”Mihai Viteazul”*, București, Editurile Modelism şi Jertfa, 2000, p. 12-13.

[30] Instituit prin *Decretul Regal nr. 2.968 din 26 septembrie 1916*, publicat în MOfR, nr. 144, din 28 septembrie (11 octombrie) 1916 (vezi: Legea promulgată prin *Decretul Regal nr. 3.249 din 21 decembrie 1916*, publicat în MOfR, nr. 223, din 25 decembrie (7 ianuarie) 1916); I. Safta, R. Jipa, T. Velter, Fl. Marinescu, *op. cit.*, p. 66).

[31] Amintim, din proclamaţia regelui Ferdinand I care a marcat intrarea României în război: ”Astăzi, ne este dat nouă să întregim opera lor (a înaintaşilor-n.n.), închegând pentru totdeauna ceea ce Mihai Viteazul a înfăptuit numai pentru o clipă: unirea Românilor de pe cele două părţi ale Carpaţilor” (MOfR, nr. 108, din 15 (28) august 1916).

[32] Instituit prin *Decretul Regal nr. 85 din 3 februarie 1917*, publicat în MOfR, nr. 259, din 5 (18) februarie 1917 (vezi: Legea promulgată prin *Decretul Regal nr. 201 din 15 martie 1917*, publicat în MOfR, nr. 293, din 17 (30) martie 1917); I. Safta, R. Jipa, T. Velter, Fl. Marinescu, *op. cit.*, p. 75.

[33] Instituită prin *Decretul Regal nr. 1.744 din 8 iulie 1918*, publicat în MOfR, nr. 86, din 10 (23) iulie 1918.

[34] Instituită prin *Decretul Regal nr. 3.390 din 20 iulie 1921*, publicat în MOfR, nr. 121, din 2 septembrie 1921.

[35] Am avut în vedere lista de acte normative publicată în *Repertoriul analitic al legilor în vigoare*, Consiliul Legislativ, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, Bucureşti, 1942, p. 42-48.

https://biblioteca-digitala.ro

nomic pe care ţara le-a cunoscut în acei ani au dus la o reevaluare a onorurilor publice, mai întâi în scopul de a marca desăvârşirea Unităţii Naţionale, iar mai apoi prin identificarea unor noi domenii ale vieţii interne, pe care Statul urma să le stimuleze prin instituirea unor distincţii. Cele mai multe dintre iniţiativele acestei perioade – dintre care o parte au rămas în stadiul de proiect, precum aşa-numitul *Ordin de Merit al Unirii* –, au urmărit cinstirea participanţilor la efortul militar şi politic care a culminat cu Întregirea Naţională şi cu încoronarea de la Alba Iulia[36]. Treptat, s-a simţit nevoia instituirii unor distincţii care să oglindească mai bine câteva dintre realităţile României postbelice, apogeul atingându-se odată cu reorganizarea sistemului naţional de decoraţii, din timpul şi sub impulsul direct al regelui Carol al II-lea[37].

Între distincţiile rezultate în urma acestei reorganizări, Ordinul şi Medalia *Meritul Agricol* fac parte dintre cele instituite în primii ani ai perioadei carliste, alături de Ordinul *Virtutea Aeronautică*, de Ordinul şi Medalia *Meritul Cultural,* de Semnul Onorific *Pentru Merit* şi de alte decoraţii de mai mică importanţă[38]. Înfiinţate prin *Legea pentru instituirea Ordinului "Meritul Agricol" şi a Medaliei "Meritul Agricol"*, promulgată prin *Degretul Regal nr. 1538 din 28 aprilie 1932*[39], aceste două distincţii erau conferite "pentru servicii aduse agriculturii, fie în exercitarea agriculturii practice sau a unei industrii agricole, fie în însărcinări speciale cu caracter agricol, sau prin lucrări ştiinţifice, ori publicaţiuni agricole" (Art. 5). Este interesant de remarcat că, deşi legiuitorul prevăzuse viitoarea emitere a unui regulament care să detalieze forma însemnelor, ierarhia şi asimilarea noului ordin, acest act nu a mai apărut[40] (guvernul Nicolae Iorga, în timpul căruia au fost instituite cele două distincţii, avea să îşi încheie mandatul la numai o lună după adoptarea Legii[41]). Ordinul a fost conferit începând cu anul 1932, încetându-şi existenţa în urma schimbării de regim constituţional din 1947 (reinstituite în 1974, Ordinul şi

---

36 Constanţa Ştirbu, *Documente inedite privind emiterea decoraţiilor româneşti în perioada anilor 1916-1922*, în "Buletinul Societăţii Numismatice Române", LXXXX-LXXXXI, 1994-1995, nr. 142-143, 1998, p. 245-268.

37 Fl. Marinescu, *op. cit.*, p. 237, 262.

38 *Ibidem*, p. 239-244.

39 Act publicat în MOfR, Partea I, nr. 101 din 29 aprilie 1932. În evidenţa legislaţiei interbelice, actul de instituire este cunoscut sub numele de *Legea nr. 120 din 1932* - v. *Colecţiune de legi şi regulamente (1 ianuarie 1932-31 decembrie 1932),* tomul X, partea I-a, *Ediţiune oficială întocmită în conformitate cu art. 37 din Constituţie şi art. 3 din legea pentru organizarea Consiliului Legislativ*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, Bucureşti, 1932, p. 548-549.

40 Fl. Marinescu, *op. cit.*, II, în "Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară", 9, 1976, p. 152.

41 Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României. De la începuturi - 1859, până în zilele noastre - 2012*, Bucureşti, Editura Machiavelli, 2013, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro

Medalia *Meritul Agricol*[42] vor fi abrogate implicit abia în 2000, prin art. 87 alin. (1) din *Legea nr. 29 din 31 martie 2000 privind sistemul naţional de decoraţii al României*[43], în acelaşi act prevăzându-se, la art. 7, lit. A şi B, crearea unor noi distincţii, având aceleaşi nume[44]).

Începuturile *Meritului Agricol* trebuie căutate cu mai bine de jumătate de veac în urmă, la Medalia *Bene Merenti*, care, potrivit decretului de instituire din 1876, urma a se conferi ”ca încurajare şi răsplătire **pentru merite dobândite pe domeniul** artelor, ştiinţelor, industriei, **agriculturii** (...)” (s.n.), ministerele implicate în iniţierea propunerilor de decorare ţinând registre separate[45]. Vor mai trece însă 45 de ani pentru a se pune problema înfiinţării unei distincţii destinată exclusiv agriculturii. Între timp, după cum am văzut deja, fuseseră instituite decoraţii care încurajau învăţământul, comerţul şi industria, sănătatea publică ori serviciile aduse Bisericii. Totuşi, agricultura era, prin tradiţie, cea mai însemnată dintre ramurile de producţie autohtone, exportul de cereale fiind o ”specialitate” a României, după cum nota, în 1938, Gheorghe Ionescu-Şişeşti (acelaşi care, în 1932, fusese ministru al agriculturii şi domeniilor în momentul instituirii *Meritului Agricol*); vizionar, marele agronom adăuga că ”multă vreme încă puterea noastră economică va sta în agricultură”[46]. Nu ne miră, aşadar, că au existat voci care să se pronunţe pentru crearea, şi la noi, a unei distincţii care să răsplătească meritele celor care s-au ilustrat în legătură cu cultura pământului. Ideea avea să ajungă în stadiul de iniţiativă legislativă abia în 1921, în timpul guvernului general Alexandru Averescu, deţinător al portofoliului agriculturii şi domeniilor fiind Theodor Cudalbu[47]. Un *Proiect de lege pentru înfiinţarea Ordinului ”Meritul Agricol”*, pregătit de către directorul general Dinu Căruntu, avea să fie tipărit în *Buletinul Agriculturii*[48] (**Fig. 1**) – publicaţie editată de către Direcţiunea Generală

---

[42] Instituite prin *Decretul Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, nr. 6 din 23 ianuarie 1974*, privind instituirea ordinului şi medaliei *Meritul Agricol*, publicat în ”Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România”, Partea I, nr. 12, din 1 februarie 1974.

[43] Act publicat în MOfR, Partea I, nr. 146, din 7 aprilie 2000.

[44] Distincţii reglementate prin *Legea nr. 267 din 16 iunie 2004 privind Ordinul ”Meritul Agricol” şi Medalia ”Meritul Agricol”*, publicată în MOfR, Partea I, nr. 609, din 6 iulie 2004.

[45] Art. I, respectiv art. XIV din *Decretul Domnesc nr. 314/1876*.

[46] Gheorghe Ionescu-Şişeşti, *Agricultura României*, în ”Enciclopedia României”, III, *Economia naţională. Cadre şi producţie*, [Bucureşti], [1938], p. 295.

[47] St. Neagoe, *op. cit.*, p. 94.

[48] *Buletinul Agriculturii*, vol. II – anul 1921, nr. 7-9, iulie-septembrie, p. 7-10. Publicarea avea să se facă cu aprobarea ministrului, în temeiul Referatului Direcţiunii Generale a Agriculturii şi Viticulturii, nr. 29.309 din 30 iulie 1921.

https://biblioteca-digitala.ro

a Agriculturii şi Viticulturii din cadrul ministerului[49]. După toate probabilităţile, elaborarea acestui proiect de lege a constituit o chestiune de prestigiu la nivelul instituţiei, de vreme ce publicarea textului s-a făcut în acelaşi număr şi imediat după transcrierea textului *Legii pentru înfiinţarea Ministerului de Agricultură,* act promulgat de suveran în data de 18 iulie 1921[50]. Veritabil oficios al instituţiei, buletinul amintit continua tradiţia, întreruptă în 1916, a mai vechiului *Buletin al Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor*, reluarea publicării fiind, de altfel, meritul aceluiaşi Dinu Căruntu, un agronom ”inteligent şi cu mare experienţă” (după expresia lui Constantin Argetoianu, el însuşi ministru al agriculturii între 1927-1928)[51]. În concepţia lui Căruntu, buletinul cuprindea o secţiune de legislaţie, date referitoare la numirile şi transferările de personal din minister, la activitatea staţiunilor experimentale, precum şi la situaţia agricolă a ţării (statistici, dări de seamă, excursii de studiu etc.)[52]. Fără a cunoaşte tirajul buletinului, deducem că materialele publicate aici aveau deplină vizibilitate, atât la nivelul oficialităţilor, cât şi al specialiştilor[53].

Probabil că între motivele care au stat la baza elaborării proiectului de lege pentru *Meritul Agricol* se afla şi o anumită nostalgie pe care specialiştii în agricultură ai perioadei o aveau pentru producţia antebelică. Nu este inutil să arătăm, în acest context, că apogeul producţiei agricole a României s-a înregistrat în perioada 1910-1914, cu alte cuvinte exact înaintea declanşării conflagraţiei mondiale. Astfel, dacă exportul total mediu al Vechiului Regat însumase 4.380.433 tone, 3.288.541 tone sau 73,7% din acesta fusese reprezentat de produsele agricole (iar restul de lemn şi produse petroliere). Tot

---

[49] Direcţiunea a fost creată în 1919/1920, având trei subdirecţii, pentru viticultură, pomicultură şi horticultură. În 1922 s-a creat Direcţiunea Viticulturii, Horticulturii şi Pomiculturii, căreia i s-a alipit, în 1923, Direcţiunea Generală a Fermelor, rezultând astfel Direcţia Generală a Fermelor, Punctelor Agronomice, Exploatărilor Agricole, Viticulturii, Horticulturii şi Motoculturii (vezi *Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. Istoric. Organizare. Realizări, Perspective*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, Bucureşti, 1937, p. 132-133).

[50] *Buletinul Agriculturii,* ed. cit., p. 3-5.

[51] Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri,* volumul al VIII-lea, partea a VII-a (1926-1930), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1997, p. 186. Dinu Căruntu era şi un teoretician al problematicii agrare, publicând mai multe volume de specialitate, între care *Activitatea staţiunei de încercări agricole a fermei Studina* (Bucureşti, 1920, 108 p.), ori *Rolul ce l'a avut şi mai trebui să-l joace în viitor fermele, şcolile, pepinierele, staţiunile agronomice, pentru dezvoltarea şi propăşirea agriculturii noastre* (Bucureşti, 1921, 37 p.).

[52] *Buletinul Agriculturii,* vol. I – anul 1920, nr. 1-3, ianuarie-martie, p. 3-4.

[53] Mai multe despre publicaţiile ministerului, în *Ministerul Agriculturii şi Domeniilor* ..., p. 452-453.

https://biblioteca-digitala.ro

astfel, dacă exportul total al ţării se ridicase la o valoare de 614.567.044 lei aur, exportul agricol însemnase 508.142.937 lei aur, adică 82,8% din total[54]. În lumina acestor date, ni se pare neîndoios faptul că autorii proiectului *Meritului Agricol* au ţinut cont, în demersul lor, de importanţa pe care agricultura a avut-o în ultimii ani de pace în cadrul mai larg al economiei naţionale. În al doilea rând, trebuie să fi fost avut în vedere impactul deosebit pe care problematica agrară l-a avut în societatea românească a acelor timpuri, ideea reformei agrare găsindu-şi loc inclusiv în acte politice de maximă însemnătate, precum *Rezoluţia privind unirea Transilvania cu România*, adoptată de Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia (18 noiembrie/1 decembrie 1918), ori *Declaraţia privind unirea Basarabiei cu România* (27 martie/9 aprilie 1918)[55], aceste acte stând, la rândul lor, la originea legilor pentru expropriere şi reforma agrară[56]. În al treilea rând, trebuie să se fi ţinut cont şi de însemnătatea pe care producţia agricolă urma să o aibă, la nivelul României Mari (cu 18.359.000 ha disponibile, adică 62,23% din suprafaţa totală a ţării, de 29.504.900 ha)[57], aspect de netăgăduit, dublat însă de necesitatea compensării unei mai mari cerinţe de cereale pe piaţa internă (ca urmare a măririi populaţiei ţării cu locuitorii din provinciile nou alipite)[58], de posibilitatea mai scăzută de valorificare a cerealelor româneşti pe pieţele internaţionale, dominate de producători mai puternici[59], precum şi, mai ales, de toate scăderile de producţie şi riscurile cauzate de reforma agrară[60]. Ţinând cont de politica pe care Statul Român a dus-o, începând chiar cu 1921, pentru ”încurajarea agriculturii şi a claselor agricole” (după expresia lui Gheorghe Ionescu-Şişeşti) –, prin despăgubirea acordată proprietarilor expropriaţi, prin acordarea de prime de însămânţare pe hectar, prin politica de menţinere a preţului grâului ori prin preluarea pagubelor suferite de către bănci în urma conversiunii datoriilor agricole – ne întrebăm dacă dorinţa înfiinţării *Meritului Agricol,* imediat după legiferarea reformei agrare, nu trebuie interpretată tot ca o măsură de stimulare a acestui sector atât de important al economiei naţionale? (de altfel, simpla parcurgere a sumarelor *Buletinului Agriculturii* din 1921 este suficientă pentru înţelegerea hărniciei pe care specialiştii perioadei au avut-o

---

54 Gh. Ionescu-Şişeşti, *op. cit.*, p. 299.

55 *Istoria României între anii 1918-1944. Culegere de documente,* conf. dr. Ioan Scurtu (coord.), lect. dr. Gheorghe Z. Ionescu, lect. dr. Eufrosina Popescu, asist. Doina Smârcea, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, [1982], p. 25-27.

56 *Ibidem*, p. 39-57.

57 Gh. Ionescu-Şişeşti, *op. cit.*, p. 307 şi tab. VIII.

58 A.D. Carabella, *Producţiunea agricolă a anului 1919-1920 (date definitive)*, în ”Buletinul Agriculturii”, vol. III – anul 1921, nr. 10-12, octombrie-decembrie, p. 191.

59 Gh. Ionescu-Şişeşti, *op. cit.*, p. 300.

60 *Ibidem*, p. 301. În acelaşi sens, şi *Ministerul Agriculturii şi Domeniilor...*, p. 490-491.

https://biblioteca-digitala.ro

în elaborarea unor reglementări vizând încurajarea agriculturii autohtone, de la înfiinţarea unui Corp Agronomic la organizarea învăţământului agricol şi de la controlul îngrăşămintelor până la înfiinţarea şi organizarea staţiunilor agronomice).

La finele Primului Război Mondial, mai multe state aveau deja în uz decoraţii destinate sectorului agricol. În ordine cronologică, seria acestor însemne se deschide cu Medalia *Pentru utilitate* (*Медаль За полезное*), instituită de către ţarul Alexandru I în 1801, în scopul răsplătirii cetăţenilor care au sprijinit statul în domeniile comerţului, producţiei, agriculturii şi ... apiculturii (însemnul fiind redesenat în timpul lui Nicolae al II-lea)[61]. În Belgia, fusese înfiinţată, în 1847, o *Decoraţie pentru Muncitori şi Artizani* (*Décoration pour les Ouvriers et les Artisans*), având două clase, care se conferea şi muncitorilor agricoli[62], distincţie urmată, în 1863, de o *Decoraţie Industrială şi Agricolă* (*Décoration Industrielle et Agricole*), tot cu două clase[63]. Chiar şi în Imperiul Otoman se crease, în 1863, într-o încercare de încurajare a dezvoltării economice în sens larg, o *Medalie pentru Agricultură şi Industrie* (*Ziraat ve Sınaat Madalyası*), distincţie căreia îi va fi ataşat un Ordin al *Meritului Agricol* (*Zirâ'at Liyâkat Nişânı*), înfiinţat în 1912, însă neacordat[64]. Tot astfel, Portugalia înfiinţase, în 1893, un Ordin *Agricol şi Industrial* (*Real Ordem Civil do Mérito Agrícola e Industrial*), având câte o secţiune pentru fiecare domeniu[65], exemplul fiind urmat şi de Spania, ţară în care, în 1905, va fi instituit un Ordin al *Meritului Agricol* (*Orden Civil del Mérito Agrícola*)[66]. Modelul va fi urmat, cu timpul, şi pe alte continente: în Ecuador avea să se înfiinţeze – la o dată pe care nu am putut să o stabilim –, un Ordin al *Meritului Agricol* (*Orden al Mérito Agrícola*), având o singură clasă[67], iar în 1923 un ordin omonim (*Sowathara*) va fi reglementat, sub influenţă franceză, în îndepărtatul regat al Cambodgiei[68].

Cel mai cunoscut Ordin al *Meritului Agricol* rămâne însă cel francez (**Fig. 2**), care le-a inspirat pe cele din Imperiul Otoman, Cambodgia ori

---

[61] Prince Dimitri Romanov, *The Orders, Medals and History of Imperial Russia*, Balkan Heritage, 2000, p. 108-109, 224-225.

[62] Andre-Charles Borné, *Distinctions honorifiques de la Belgique, 1830-1985*, Bruxelles, [N. Servais], 1985, p. 113-116.

[63] *Ibidem*, p. 130-140.

[64] Edhem Eldem, *Pride and Privilege. A history of Ottoman Orders, Medals and Decorations*, Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2004, p. 242, 249, 386-387.

[65] Robert Werlich, *Orders and Decorations of all Nations, Ancient and Modern, Civil and Military*, second edition, Washington, Quaker Press, 1974, p. 350-351.

[66] *Ibidem*, p. 400.

[67] *Ibidem*, p. 118.

[68] *Ibidem*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

România. Instituit în data de 7 iulie 1883, prin decretul semnat de Jules Grévy, preşedintele Republicii Franceze[69], la propunerea ministrului agriculturii, Félix-Jules Méline (teoretician al protecţionismului agricol şi iniţiator al şcolilor de practică agricolă, al corpului profesorilor departamentali de agricultură şi al caselor locale de credit agricol)[70], ordinul s-a dorit a fi o veritabilă *Legiune de Onoare agricolă*[71], destinată îndeosebi profesioniştilor culturii solului[72]. Înfiinţarea sa era justificată, potrivit raportului ministrului Méline, prin necesitatea recompensării unui domeniu din care trăiau 18 milioane de francezi, domeniu care, la stabilirea contingentelor anuale ale *Legiunii de Onoare*, beneficia de cel mult 25% din totalul efectivului pentru civili[73]. Supranumit, în mod familiar, ”prazul” (fr. *le poireau*)[74], ordinul *Meritul Agricol* avusese iniţial doar gradul de Cavaler, totalul membrilor fiind fixat la 1.000, iar promoţia anuală limitată la 200 de persoane. Între 1887 şi 1900 au fost adăugate şi gradele de Ofiţer şi Comandor, în 1913 toate reglementările referitoare la această distincţie fiind comasate într-un text unic. Beneficiind de noi dispoziţii, decretate în 1959, *Meritul Agricol* se conferă fără întrerupere până azi. Din 1883 până în 1982 fuseseră acordate 300.000 de însemne de Cavaler, 63.000 de Ofiţer, precum şi 2.800 de Comandor[75]. Amintim şi că acest ordin a deschis seria înfiinţării de distincţii ministeriale, cele prin care puteau fi recompensate persoane cu merite în diferite domenii de activitate,

---

[69] Decretul a fost publicat în *Journal officiel de la République française. Lois et décrets*, nr. 186 din 9 iulie 1883.

[70] G. Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporains, contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers, avec leurs noms, prénoms, surnoms et pseudonymes, le lieu et la date de leur naissance, leur famille, leur débuts, leur profession, leurs fonctions successives, leurs grades et titres, leurs actes publics, leur oeuvres, leur écrits et les indications bibliographiques qui s'y rapportent, les traits caractéristiques de leur talent, etc., ouvrage rédigé et tenu à jour, avec le concours d'écrivains de tous les pays*, sixième édition, Paris, Librairie Hachette, 1893, p. 1.086-1.087.

[71] *Ordres et Décorations de France*, sous le Haut Patronage de la Grande Chancellerie de la Légion d'Honneur, ouvrage réalisé sous la direction de Michel Droit, de l'Académie française, Editions du Grand Rond, Toulouse, [1982], p. 215.

[72] Gaëlle Charcosset, *La distinction aux champs. Les décorés du Mérite agricole (Rhône, 1883-1939)*, în ”Ruralia. Sciences sociales et mondes ruraux contemporains”, 10/11, 2002, p. 4-5 (versiune online la adresa: http://ruralia.revues.org/294, consultată în data de 12 august 2017).

[73] *Journal officiel de la République française. Lois et décrets*, ed. cit.

[74] *Grand Larousse de la langue française en sept volumes*, tome cinquième, *O-PSI*, Paris, Librairie larousse, [1976], p. 4.416. Cuvântul era folosit în mod apreciativ, spre exemplu în formule precum ”le poireau est le bâton de maréchal du petit peuple vétérinaire des campagnes et des bourgs” – Gaëlle Charcosset, *op. cit.*, p. 6.

[75] *Ordres et Décorations de France*, p. 218.

https://biblioteca-digitala.ro

evitându-se astfel exigenţele presupuse de decorarea cu *Legiunea de Onoare*[76].

Proiectul din 1921 al *Meritului Agricol* român nu avea, desigur, cum să nu îl ia drept model pe cel francez, care la începutul perioadei interbelice avea în spate aproape patru decenii de aplicare: ”proiectul de care ne ocupăm reprezintă, fără echivoc, o adaptare a textului francez din 1913”[77]. În viziunea iniţiatorului român al decoraţiei, *Meritul Agricol* urma să fie împărţit, la fel ca cel francez, în gradele de Cavaler, Ofiţer şi Comandor. Dacă numărul total al membrilor era sensibil diferit faţă de modelul francez, cu 750 de decoraţi în România (500 de Cavaleri, 200 de Ofiţeri, 50 de Comandori), faţă de 3.330 în Franţa metropolitană (3.000 de Cavaleri, 300 de Ofiţeri, 30 de Comandori)[78], repartiţia pe grade arată faptul că iniţiatorul român a pus un mai mare accent pe vârful ierarhiei ordinului, numărul de Comandori fiind la noi 50, faţă de cei 30 de titulari francezi ai acestui grad; pe această cale, raportul dintre baza şi vârful acestei ”piramide valorice” urma să fie de 1 la 10 în România, faţă de 1 la 100 în Franţa – fapt grăitor în privinţa deosebirilor socio-economice existente, la începutul deceniului al treilea al secolului trecut, între grupul-ţintă al aceleiaşi decoraţii în România şi, respectiv, în Franţa.

La rândul lor, criteriile de admitere în ordin erau întrucâtva diferite; astfel, dacă cele două texte concordau în privinţa recompensării celor ce se ilustrau în agricultura practică, în funcţiile publice ori în studierea ştiinţifică a domeniului, iniţiatorul român fusese mai indulgent, reducând la jumătate termenul de 10 ani de activitate în serviciul agriculturii, impus în Franţa pentru admiterea în ordin. În schimb, dacă în textul francez se prevedea că cel eligibil pentru decorare urma să aibă minim 30 de ani, această condiţie nu mai apare în proiectul românesc (probabil din cauza implicării, prin tradiţie, a braţelor de muncă tinere în cultivarea solului). Şi în privinţa criteriului de avansare în cadrul ordinului constatăm că dacă în modelul francez avansarea se putea face din patru în patru ani, la noi trecerea de la Cavaler la Ofiţer ar fi presupus un interval de patru ani, iar de la Ofiţer la Comandor de doar trei ani (şi mai indulgent, legiuitorul român din 1932 a stabilit că avansarea va avea loc,

---

[76] Anne de Chefdebien, *La création de l'ordre des Arts et des Lettres et les autres ordres ministériels. 1870-1957*, în ”Un demi-siècle en l'honneur des «Arts et Lettres»”. Actes du colloque pour la cinquantenaire de l'ordre des Arts et des Lettres. Sous la direction de Pierre Mollier. Préface de Frédéric Mitterand, ministre de la Culture et de la Communication, [Paris], 2009, p. 23 (vezi și: Gaëlle Charcosset, *op. cit.*, notele 1 şi 2).

[77] În concret, a fost avut în vedere textul decretului semnat de Raymond Poincaré, preşedintele Republicii Franceze, în 30 iulie 1913, publicat în *Journal officiel de la République française. Lois et décrets*, nr. 208, din 3 august 1913.

[78] Deci fără Algeria, coloniile şi ţările aflate sub protectorat francez, care beneficiau de cifre separate, detaliate la art. 9 lit. B din Decretul din 1913.

https://biblioteca-digitala.ro

indiferent de grad, după minim trei ani!). Dacă de la aceste reguli era prevăzută în Franţa derogarea referitoare la decorarea cu gradele corespunzătoare ale *Meritului Agricol*, a Comandorilor şi Ofiţerilor *Legiunii de Onoare*, această echivalare valorică avea să fie înlocuită, în textul proiectului românesc, prin posibilitatea răsplătirii "serviciilor extraordinare aduse agriculturii" fără respectarea condiţiilor referitoare la admiterea în ordin ori la vechimea în grad! O dată în plus, iniţiatorul român se dovedeşte un bun cunoscător al implicaţiilor psihologice prilejuite de hărăzirea onorurilor în societatea autohtonă de acum un veac...

În continuare, dacă primirea în ordin nu aducea nimic deosebit – decorarea având loc printr-un decret regal, la propunerea ministerului de resort –, erau inedite prevederile referitoare la consiliul de onoare al ordinului. În legislaţia românească referitoare la decoraţii, în vigoare la nivelul anului 1921, instituţia consiliului de onoare era reglementată doar în privinţa Ordinului *Carol I*, acesta având căderea de a se pronunţa "pentru ştergerea membrului recunoscut nedemn"[79] (procedura curentă de pierdere a statutului de membru era indicată, în textele actelor, fie prin trimiterea la o condamnare penală, fie prin formula "pentru aceleaşi cauze care fac a se pierde calitatea de cetăţean român"). Abia în 1932 se va reglementa, la nivelul tuturor ordinelor aflate în uz, existenţa unor consilii de onoare, acestea neavând însă caracter permanent[80]. Inspirat din reglementarea *Meritului Agricol* francez, consiliul de onoare prevăzut de către iniţiatorul legii din 1921 devansa, în ţara noastră, o uzanţă ce nu se va impune decât un deceniu mai târziu. Mai mult decât atât, tot din textul francez fusese preluată atribuţia referitoare la avizarea propunerilor ce urmau a fi formulate de către minister, precum şi la verificarea legalităţii numirilor şi a promovărilor în ordin – atribuţii având un caracter insolit în practica autohtonă referitoare la decoraţii, care ar fi făcut ca acest consiliu de onoare să devină, dintr-o simplă instanţă morală, un actor cu greutate în angrenajul conferirii *Meritului Agricol*. La urmă, dar nu în cele din urmă, însăşi componenţa consiliului depăşea cu mult viziunea românească a momentului, referitoare la alcătuirea unui consiliu de onoare. Astfel, în vreme ce consiliul de onoare al Ordinului *Carol I* putea fi alcătuit, în momentul 1921, din maxim patru membri, câte unul din fiecare grad (numirea revenindu-i ministrului afacerilor externe, în calitate de cancelar al ordinelor), textul prevedea pentru *Meritul Agricol* un consiliu din opt membri (!), prezidaţi de ministrul în funcţie al agriculturii, membri dintre care făceau parte de drept doi directori generali din minister (este drept că în privinţa componenţei sale

---

[79] Este vorba de art. 18 al Legii din 1906.

[80] Este vorba de art. 38 din *Regulamentul Legii ordinelor naţionale române,* aprobat prin *Decretul Regal nr. 1.590 din 9 mai 1932*, publicat în MOfR, Partea I, nr. 161, din 12 iulie 1932.

https://biblioteca-digitala.ro

consiliul de onoare al *Meritului Agricol* românesc era doar o palidă replică a celui francez[81]).

Influenţa franceză era reflectată din plin şi în aspectul însemnelor ordinului (pe care îl cunoaştem doar din descriere, în absenţa vreunei ilustraţii) (**Fig. 3**). Concepţia acestor însemne rămâne atipică, în sensul că deosebirea dintre cele două grade inferioare rezulta nu numai din forma stelei (cu cinci raze la gradul de Cavaler, faţă de cele şase raze la cel de Ofiţer), ci şi din cromatica acesteia (stea smălţuită în alb pentru gradul de Cavaler, respectiv în verde pentru cel de Ofiţer). Tot astfel, dacă pentru gradul de Cavaler însemnul era surmontat de o cunună din frunze de viţă (aşa cum rezultă din expresia ”pe care se aplică”), pentru gradele de Ofiţer şi Comandor cununa era alcătuită atât din frunze de viţă, cât şi din lauri (exact ca în privinţa gradelor de Ofiţer şi Comandor ale *Meritului Agricol* francez). Ne-am fi aşteptat să existe *un model unic* de stea, fie cu cinci, fie cu şase raze, emailat fie în verde, fie în alb, surmontat de o cunună fie din frunze de viţă, fie din viţă şi lauri, din acest model unic derivându-se apoi însemnele celor trei ”trepte” ale ordinului. Ne intrigă aşadar soluţia aleasă, cu atât mai mult cu cât în 1921 toate ordinele româneşti aflate în uz ilustrau exact logica pe care tocmai am expus-o (logică respectată de majoritatea ordinelor de prestigiu ale lumii, cu foarte rare excepţii)[82]. Cu adevărat interesantă este ideea care stă la baza desenului stelei *Meritului Agricol* românesc: ”o stea cu cinci raze duble” reprezintă exact aspectul însemnului *Legiunii de Onoare*, însemn decretat în 1804[83], păstrat până astăzi şi reluat de către mai multe ordine ale lumii, din America până în Asia[84]. Dovedind, o dată în plus, ataşamentul autorului proiectului de care ne ocupăm la valorile culturale franceze, însemnul decoraţiei este completat cu o

---

[81] În acesta figurau toţi foştii miniştri ai agriculturii, raportorii bugetului agriculturii din cele două Camere, preşedintele Societăţii Naţionale de Agricultură, toţi directorii din Ministerul francez al Agriculturii şi alte notabilităţi, inclusiv şeful de cabinet al ministrului în funcţie.

[82] O excepţie de la această regulă era Ordinul *Leului şi Soarelui* (*Homayoun*) din Persia, în care numărul de raze al însemnului era diferit, în funcţie de clasa primită de către cel decorat (vezi: Maximilian Gritzner, *Handbuch der Ritter- und Verdienst-orden aller Kulturstaaten der Welt*, Leipzig, J. Verlagsbuchhandlung von J. J. Weber, 1893, p. 330-331.

[83] În *Decretul Imperial asupra decoraţiei membrilor ”Legiunii de Onoare”, nr. 107 din 22 messidor anul 12* (11 iulie 1804), publicat în ”Bulletin des lois [de l'Empire français]”, nr. 9, p. 137-138, se arată: ”La décoration des membres de la Légion d'honneur consistera dans **une étoile à cinq rayons doubles**” (s.n.).

[84] Ordinul *Crucea Sudului* din Brazilia (1822), Ordinul *Meritul Militar* din Toscana (1853), Ordinul *Stelei Strălucitoare* din Zanzibar (1875), Ordinul Coroanei din Belgia (1897), Ordinul *Sun Yat-Sen* din China (1931), Ordinul Coroanei din Iran (1941), *Legiunea de Merit* din Statele Unite ale Americii (1942) (vezi R. Werlich, *op. cit.*, p. 9, 55, 60-61, 90, 244, 261, 455).

https://biblioteca-digitala.ro

panglică care, la rândul ei, o aminteşte îndeaproape pe aceea a *Meritului Agricol*; astfel, formularea textului românesc (”panglică «moire verde», tivită la margine cu un şnur de culoare verde-violetă”), trimite, fără echivoc, la aceea din textul francez (”le ruban est moiré vert, bordé d'un liseré amarante”; fr. *amarante*, lat. *Amaranthus cruentus L.* = moţul curcanului). Completat prin ”marca ţării”[85] şi numele fiecărui grad în parte, însemnul *Meritului Agricol* românesc urma a fi purtat în piept de către Cavaleri şi Ofiţeri (cei din urmă adăugând o rozetă pe panglică), precum şi la gât, de către Comandori.

Sculptorul Constantin Cristescu şi proiectele sale

Motive care ţineau, după toate probabilităţile, de viaţa politică a perioadei, dar şi de starea financiară nu foarte strălucită a Ministerului Agriculturii[86], au făcut ca iniţiativa instituirii distincţiei de care ne ocupăm să rămână în stadiul de proiect. Probabil că iniţiativa nici măcar nu a ajuns până la nivelul Palatului Regal, unde ar fi putut găsi ecouri favorabile; îndeaproape interesat de problema decoraţiilor (în legătură cu care a lăsat numeroase schiţe şi proiecte de regulamente), regele Ferdinand[87] ar fi avut un cuvânt greu de spus în instituirea mai rapidă a *Meritului Agricol*. Pe de altă parte, inspirându-se prea mult din *Meritul Agricol* francez, proiectul din 1921 al Ministerului Agriculturii dădea dovadă de lipsă de tact în raport cu forma de guvernare a României de atunci; astfel, redând deasupra însemnului decoraţiei o cunună vegetală, proiectul se raporta astfel la tradiţia decoraţiilor republicane, în loc să includă o coroană regală, în tradiţia decoraţiilor regimurilor monarhice (coroană regală care, în acel moment, era prezentă deasupra ordinelor *Carol I*, respectiv *Steaua României*).

Chestiunea a fost reluată abia în 1926, în vremea în care preşedinte al Consiliului era acelaşi Alexandru Averescu, ministru al agriculturii şi domeniilor fiind Constantin Garoflid[88]. Iniţiativa reluării proiectului îi va aparţine tot lui Dinu Căruntu (pe atunci director general al Direcţiunii Generale a Fermelor, Punctelor Agronomice, Exploatărilor Agricole, Viticulturii, Horticulturii şi Motoculturii), care îi va prezenta ministrului proiectul alcătuit cu cinci ani mai devreme, obţinând de la acesta, în data de 27 noiembrie 1926, dispoziţia de a duce lucrarea mai departe[89]. Demersul directorului Căruntu nu

---

[85] Stema României, în vigoare în perioada 1921-1947, a fost reglementată prin *Legea pentru fixarea stemei Regatului României, întregit cu ţările surori unite*, aprobată prin *Decretul Regal nr. 3.573 din 23 iulie 1921*, publicat în MOfR din 29 iulie 1921.
[86] *Ministerul Agriculturii şi Domeniilor...*, p. 52-53.
[87] Constanţa Ştirbu, *op. cit., passim.*
[88] St. Neagoe, *op. cit.*, p. 101-102.
[89] Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Fond *Casa Regală, Documente oficiale*, vol. II (1901-1930), anul 1929, I. Cabinet, 1. Probleme interne, nr. 49 – decret, proiect de lege, expuneri de motive şi corespondenţă privind instituirea ordinului naţional *Me-*

https://biblioteca-digitala.ro

a pornit chiar ”din senin”, pe lângă un ministru care îşi preluase portofoliul cu jumătate de an mai devreme; cu câteva zile mai devreme, se înregistrase la minister adresa prin care un anume C. Kristescu, ce se recomanda ca sculptor şi gravor, precum şi Cavaler al Ordinului *Mihai Viteazul* şi Ofiţer al *Legiunii de Onoare*, îşi oferea serviciile Statului român în scopul materializării proiectului din 1921[90]. Personajul este cunoscut literaturii de specialitate referitoare la medalistică.

Născut în data de 2 ianuarie 1872, la Cristeşti (jud. Botoşani)[91], Constantin Cristescu (Kristescu) (**Fig. 4**) a urmat liceul militar de la Iaşi, apoi şcoala superioară de ofiţeri de la Bucureşti, completându-şi studiile la şcolile militare franceze din Saint Cyr şi Saumur. Tot în Franţa, Cristescu s-a perfecţionat în arta plastică, deprinzând arta sculpturii şi a gravurii în atelierele maeştrilor Emmanuel Frémiet şi Victor Peter. Având în momentul intrării României în Primul Război Mondial gradul de locotenent de cavalerie, C. Cristescu şi-a servit Patria în mod exemplar. Căzut prizonier în bătălia de la Jiu, evadează (deşi era rănit la picior şi bolnav de plămâni), este avansat în grad, înscriindu-se ca maior-observator în Escadrila F.2 din cadrul Grupului 1 Aeronautic de la Bacău şi efectuând temerare raiduri de noapte, precum a fost cel din noaptea de 17 (30) octombrie 1917 (realizat împreună cu submaistrul de marină pilot Dumitru Rosetti)[92], misiune demnă de un film, pentru care a şi fost decorat cu Ordinul *Mihai Viteazul*, clasa a III-a, ”pentru curajul excepţional, cu care, deşi suferind, s-a oferit să execute ca observator un raid de noapte de 6 ore în condiţii extrem de defavorabile (...). A urmat itinerariul Floreasca, Focşani, Râmnicu Sărat, Buzău, Ploieşti, Bucureşti, Ploieşti, Buzău, Brăila, Galaţi, Focşani şi a căzut cu avionul din cauza unei pene de motor la ora 1.35, la Străjescu, în linia inamică, la numai 100 m depărtare de frontul român. A aruncat scrisori şi manifeste de încurajare la Bucureşti şi ca

---

ritul Agricol (în continuare: *Dosar Meritul Agricol 1929*), f. 5. Ministrul se declarase deja susţinător al instituirii *Meritului Agricol*, în cadrul altor măsuri de încurajare a agriculturii (vezi: *Adevĕrul*, anul 39, nr. 13.168, vineri, 19 noiembrie 1926, p. [1].

[90] *Dosar Meritul Agricol 1929*, f. 8. Scrisoarea era expediată din Paris, în 16 septembrie 1926, fiind înregistrată la minister, Direcţia Generală a Fermelor, în data de 15 noiembrie acelaşi an. Potrivit antetului, expeditorul avea două adrese, anume Bd. du Clichy nr. 12, la Paris, respectiv Bd. Domniţei nr. 3, la Bucureşti.

[91] *Dicţionarul sculptorilor din România. Secolele XIX-XX.* Vol. I. *Lit. A-G,* Institutul de Istoria Artei ”George Oprescu”, Ioana Vlasiu (coord.), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011, p. 164 (fişă întocmită de Corina Teacă).

[92] Valeriu Avram, *Aeronautica Română în Războiul de Întregire Naţională (1916-1919)*, Bucureşti, Editura Militară, 2012, p. 341-342.

https://biblioteca-digitala.ro

prizonier a rezistat cu onoare tuturor încercărilor de a-l face să-şi calce jurământul faţă de Patrie şi Tron”[93].

Decorat cu numeroase alte distincţii române şi franceze, Constantin Cristescu a trecut în rezervă la încheierea războiului cu gradul de maior, rămânând fidel aceloraşi idealuri patriotice; între altele, a executat în 1919 un proiect al unei *Cruci comemorative a războiului de întregire a Patriei* (lucrare în care figurează şi barda lui Mihai Viteazul)[94], apoi în 1921 a câştigat concursul pentru Medalia interaliată a Victoriei[95], proiectând ulterior diferite alte însemne, precum Medalia Încoronării din 1922[96]. Înaintat până la gradul de colonel, Constantin Cristescu se va stinge din viaţă la Spitalul Brâncovenesc din Bucureşti, în 1928.

În momentul în care şi-a oferit serviciile Ministerului Agriculturii, Constantin Cristescu era, în mod incontestabil, o autoritate în medalistica românească, ireproşabila sa carieră militară, precum şi legăturile sale cu Franţa, recomandându-l pentru finalizarea în bune condiţii a mai vechiului proiect al *Meritului Agricol*. În anii Primului Război Mondial şi în cei care au urmat, între România şi Franţa a existat o fructuoasă colaborare în domeniul medalistic[97], aşadar propunerea lui Cristescu de a executa *Meritul Agricol* la Paris nu trebuie să ne surprindă.

---

[93] Decretul Regal nr. 2.768 din 3 iulie 1919, *apud.* col. E. Ichim, *op. cit.*, p. 84. Misiunea era una deosebit de dificilă, nu numai din cauza orientării după busolă şi stele, ci şi prin faptul că, survolând teritoriul aflat sub control inamic, cei doi aviatori urmau a fi consideraţi spioni şi sortiţi pedepsei capitale în situaţia capturării lor de către militarii Puterilor Germane. I-a salvat de la acest deznodământ faptul că aviaţia germană era la curent cu raidul, deşi el fusese ţinut secret de către români! Cu cavalerismul caracteristic armei aerului, aviatorii germani (care chiar i-au felicitat pe piloţii români pentru performanţa întreruptă de aterizarea forţată de la Străjescu), au obţinut schimbarea încadrării maiorului Cristescu şi a submaistrului Rosetti din instigatori la rebeliune în prizonieri de război, ceea ce a permis supravieţuirea celor doi militari până la încetarea ostilităţilor (vezi: V. Avram, *loc. cit.*).

[94] Mai multe despre biografia lui Constantin Cristescu la Constanţa Ştirbu, *op. cit.*, p. 262.

[95] *Ibidem*, p. 258. Din păcate, în bibliografia la care am avut acces, referitoare la instituirea Medaliei interaliate a Victoriei, nu am găsit nici o menţiune expresă referitoare la Constantin Cristescu (vezi René Mathins, *Croix et médailles de guerre 1914-1918*, revu et mis à jour en 1982 par André Souyris-Rolland, Public-Réalisations, Paris, 1982, p. 131-134).

[96] Mai multe despre activitatea artistică a lui Constantin Cristescu la Katiuşa Pârvan, Angela Mihalea, *Câteva date privind opera medalistică a sculptorului Constantin Kristescu*, în ”Acta Moldaviae Meridionalis”, XV-XX, 1993-1998, II, p. 294-296.

[97] Mariana Neguţu, Katiuşa Pârvan, *Aspecte ale colaborării româno-franceze în Primul Război Mondial reflectate în medalii şi plachete*, în ”Muzeul Naţional”, XVI, 2004, p. 309-336.

https://biblioteca-digitala.ro

Faţă de proiectul *Meritului Agricol* – pe care îl cunoştea –, Cristescu a venit cu propria lui viziune artistică, dorind ca ordinul ”să se prezinte sub o înfăţişare armonioasă, care să formeze o podoabă râvnită şi apreciată de cei cărora el le este destinat”. În locul unui însemn evident inspirat de *Legiunea de Onoare,* autorul propunea un însemn descris astfel: ”(...) o stea în email albastru-azur (Steaua Românului, precum îi spune credinţa poporului), înconjurată de razele Soarelui, ce coace holdele. Pe ea [se află] 3 spice de grâu, iar deasupra «Coroana de Oţel» (fecunditatea lanurilor şi imaginea Patriei). Steaua aceasta stă aninată de o cunună de frunze de stejar, care închipuieşte bogăţia codrilor, şi se prinde de o panglică ce poartă în patru dungi culoarea pajiştilor verzi şi galbenul miriştilor de toamnă. Reversul poartă inscripţia circulară: «România» – «Meritul Agricol», iar în mijloc «1926», pe un caboşon (din fr. *cabochon*, piatră şlefuită, fără faţete-n.n.) în email, cu tricolorul românesc”. Diferenţa dintre grade rezulta din aspectul elementelor din metal (spice, cunună de stejar şi razele din jurul stelei), şi din modelul panglicii, astfel: la Cavaler – elementele metalice argintii, cu panglica simplă; la Ofiţer – elementele metalice aurii şi panglica cu rozetă; la Comandor – elementele aurii şi panglică de purtat la gât (din descriere rezultă că primele două grade erau lucrate din metal comun, argintat, respectiv aurit, numai gradul de Comandor fiind din argint aurit) (**Fig. 5-6**)[98].

Dincolo de concepţia mult mai apropiată de uzanţele europene, remarcăm dorinţa autorului de identificare a unui specific agrar românesc, tradus în simboluri care se înscriau în simbolistica populară tradiţională[99] şi care, la rândul lor, erau organizate într-o manieră clară şi sugestivă, în acord cu tendinţele faleristicii postbelice la nivel internaţional. Spre exemplu, modalitatea de ataşare a panglicii, inedită pentru decoraţiile româneşti, este îndeaproape inspirată de aceea a *Medaliei comemorative franceze a Războiului 1914-1918*, instituită în 1920[100]. Tot astfel, pe marginea aspectului stelei, nu putem să nu remarcăm asemănarea frapantă cu însemnele unor distincţii instituite în anii puterii populare, precum Ordinul *Steaua Republicii*

---

[98] *Dosar Meritul Agricol 1929,* f. 10, 12-13 (reproduceri în alb-negru, respectiv în culori, avers şi revers).

[99] Astfel, însemnul imaginat de către Cristescu se poate încadra în categoria ”stelelor logostele”, reprezentări magico-mitice asociate în tradiţiile populare româneşti schimbării în bine a destinului uman (vezi Romulus Vulcănescu, *Mitologie română,* [Bucureşti], Editura Academiei RSR, 1985, p. 400-401).

[100] Cf. R. Mathins, *op. cit.*, p. 33, fig. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Populare Române[101] ori Ordinul *Apărarea Patriei*[102] – ceea ce demonstrează că autorul a ştiut să privească dincolo de modelele faleristice ale epocii sale. Constantin Cristescu îşi încheia demersul oferindu-se să intermedieze executarea unui prim lot de distincţii de către casa *Arthus-Bertrand & Comp.* de la Paris, furnizoare a *Legiunii de Onoare* (în viziunea sa, ministerul urma a transmite un avans, care să permită baterea unui prim lot de distincţii, în preţul acestuia intrând şi costul matriţelor; sculptorul arăta că opera sa va rămâne proprietatea ministerului, contravaloarea avansului urmând a fi dedusă din sumele plătite, la primirea însemnelor, de către cei decoraţi – ceea ce demonstrează o raportare la practica decernării decoraţiilor în Franţa).

Răspunsul afirmativ al autorităţilor nu s-a lăsat aşteptat, de vreme ce la mijlocul lunii decembrie 1926 se înregistra la minister o nouă adresă, prin care Constantin Cristescu se obliga să execute, în termen de trei luni, modelul care i se încredinţase oficial, solicitând un onorariu în sumă de 100.000 lei, din care o jumătate plătită în momentul lansării comenzii, iar restul la prezentarea modelului[103]. Între timp, artistul venise la Bucureşti şi avusese o întrevedere cu ministrul Garoflid, cu care căzuse de acord asupra unui aspect uşor modificat al însemnului; prin decizia nr. 52.380/1926, ministrul aproba atât proiectul, cât şi plata celor 100.000 lei, directorul Căruntu transmiţându-i lui Constantin Cristescu o decizie scrisă în acest sens[104]. Întors la Paris, sculptorul va lucra cu asiduitate, în numai o lună terminând proiectul decoraţiei[105] şi obţinând din partea casei *Arthus Bertrand* o ofertă scrisă, însoţită de două exemplare ale contractului de furnizare a ordinului[106]. Fabricantul se obliga să asigure, pe spesele proprii, toate utilajele necesare confecţionării ordinului, acoperind şi eventualele modificări ale însemnelor, decise de partea română în timpul valabilităţii contractului. În continuare, fabricantul se obliga să deschidă în România puncte de vânzare a decoraţiilor către public, pentru ca titularii să poată să şi le procure în mod direct (era avută în vedere, pe aceas-

---

[101] Instituit prin *Decretul Prezidiumului Provizoriu al Republicii Populare Române, nr. 40 din 12 ianuarie 1948*, publicat în ”Monitorul Oficial al Republicii Populare Române”, Partea I, nr. 10 din 13 ianuarie 1948.

[102] Instituit prin *Decretul Prezidiului Marii Adunări Naţionale a Republicii Populare Române, nr. 308 din 23 iulie 1949*, publicat în ”Buletinul Oficial al Republicii Populare Române”, Partea I, nr. 49 din 28 iulie 1949.

[103] *Dosar Meritul Agricol 1929*, f. 11 (adresă expediată din Paris, în 10 decembrie 1926, care va fi înregistrată la minister, Direcţia Generală a Fermelor, în data de 15 decembrie acelaşi an).

[104] *Ibidem*, f. 14 (adresă nr. 40.947 din 20 decembrie 1926).

[105] *Ibidem*, f. 15 (adresă expediată din Paris, în 25 ianuarie 1927), 21-23, 28, 29.

[106] *Ibidem*, f. 16-20 (adresă datată Paris, 25 ianuarie 1927, precum şi contract datat 27 ianuarie 1927, care vor fi înregistrate la minister, Direcţia Generală a Fermelor, în data de 10 februarie acelaşi an).

https://biblioteca-digitala.ro

tă cale, şi posibilitatea plăţii însemnului de către cel decorat). În schimb, Guvernul ţării noastre urma să îi acorde exclusivitate casei *Arthus Bertrand* pentru comenzile executate pe o perioadă de 10 ani, furnizorul având dreptul de a efectua urmărirea falsificatorilor *Meritului Agricol* cu ajutorul autorităţilor române. În privinţa preţurilor, rezulta următoarea situaţie (care includea şi livrarea decoraţiilor la Legaţia României de la Paris):

Gradul ordinului	**Preţ/set**
însemnul de Cavaler, cu panglică	
din metal [comun], argintat şi aurit	42 franci francezi
din argint şi argint aurit	88 franci francezi
însemnul de Ofiţer, cu panglică şi rozetă	
din metal [comun], aurit	45 franci francezi
din argint aurit	95 franci francezi
însemnul de Comandor, cu cravată	
din argint aurit	135 franci francezi

Din textul contractului, precum şi din desenele realizate de către Constantin Cristescu, rezultă cu claritate caracteristicile celor trei grade ale *Meritului Agricol*, după cum urmează:

1. Pentru gradul de Cavaler

Însemnul: o stea cu cinci raze emailată bleu-azur, înconjurată de raze, purtând pe avers trei spice de grâu încrucişate (**Fig. 7**), iar pe revers un medalion tripartit oblic (din dreapta sus, spre stânga jos), roşu, galben şi albastru, medalion înconjurat de o bordură bleu-azur, purtând inscripţiile ”MERITUL AGRICOL”, respectiv ”1927”.

Însemnul este surmontat de Coroana de Oţel a României, la rândul ei surmontată de o ramură de stejar (cu cinci frunze şi două ghinde), de care se ataşează panglica.

Toate elementele metalice urmau a fi argintii, cu excepţia spicelor, care erau aurii.

Panglica: verde, de culoarea muşchiului (fr. *vert-mousse*), cu margini galben-pai (fr. *jaune paille*) – în varianta grafică; cvadripartită, verde şi galben – în textul contractului.

2. Pentru gradul de Ofiţer

Însemnul: identic cu cel al gradului de Cavaler, cu toate elementele metalice aurii.

Panglică: identică cu aceea a gradului de Cavaler, cu adaosul unei rozete ce urma a fi confecţionată dintr-o panglică având aceleaşi caracteristici (**Fig. 8**).

3. Pentru gradul de Comandor

https://biblioteca-digitala.ro

Însemnul: identic cu cel al gradului de Ofiţer, având o dimensiune cu cca. ”o dată şi jumătate mai mare” (fr. *une fois et demie approximativement plus grande*).

Panglică: identică cu aceea a gradelor inferioare, pentru purtarea la gât (**Fig. 9**).

În dosar se regăsesc două planşe suplimentare, ilustrând aversul gradului de Ofiţer – **Fig. 10**, precum și reversul celui de Cavaler – **Fig. 11**, cu un model de stea diferit și cu panglica cvadripartită galben și verde.

Coroana regală a României era, pentru fiecare grad în parte, din oţel, cu calota de catifea redată în email purpuriu (fr. *en acier, avec calotte émail pourpre*); prin urmare, aspectul ei era întrutotul asemănător coroanei regale care surmonta însemnul Ordinului *Carol I*, cea mai însemnată distincţie dinainte de 1948[107]. Pentru ca beneficiarul contractului să aibă o mai bună reprezentare a cromaticii panglicii, s-au adăugat mostre după panglica în uz a *Meritului Agricol* francez (cu dungile de pe margini colorate manual cu galben peste roşu), după aceea a Ordinului italian al *Sfinţilor Mauriciu şi Lazăr* (*Ordine dei Santi Maurizio e Lazzaro*), precum şi după Medalia franceză a Angajaţilor Comunali (*Médaille des Employés Communaux*) – aceste două panglici ilustrând nuanţe de verde având intensităţi cromatice diametral opuse (**Fig. 12**).

Din dosarul pe care l-am avut la dispoziţie mai rezultă că directorul general Căruntu a dat dispoziţie ca sculptorul să primească avansul cuvenit de 50.000 lei, bani care au fost depuşi, în conformitate cu dorinţa expresă a lui Constantin Cristescu, în contul acestuia de la Banca Chrissoveloni (Bucureşti, str. Lipscani, nr. 17)[108] (depuşi, în mod greşit, pe numele unui inexistent I. Cristescu, banii vor ajunge la cel în drept abia pe la începutul lui iunie 1927, după o corespondenţă de câteva luni între minister, bancă şi artist[109].) Nici în privinţa iniţiativei propriu-zise momentul ales pentru instituirea *Meritului Agricol* nu era unul favorabil. Suferinţa regelui Ferdinand se afla aproape de final, monarhul dându-şi ultima suflare în data de 20 iulie 1927; între timp, în ziua de 4 iunie 1927, a venit la putere efemerul cabinet Barbu Ştirbei, căruia i-au urmat guvernele Ion I.C. Brătianu (21/22 iunie-24 noiembrie 1927) şi

---

[107] Vezi art. 7 din *Regulamentul pentru punerea în aplicare a legii relative la instituirea Ordinului Carol I*, publicat în MOfR, nr. 32, din 10 (23) mai 1906. Vezi şi Katiuşa Pârvan, Cătălina Opaschi, Tudor Martin, *Onoarea naţiunilor* (II). *Ordine şi decoraţii din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a României,* Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti, 2016, p. 106, 110, 112-113.

[108] *Dosar Meritul Agricol 1929*, f. 31 (cerere de plată întocmită de Constantin Cristescu, la Bucureşti, în data de 17 decembrie 1926, care va fi înregistrată la minister, Direcţia Generală a Fermelor, în data de 10 februarie 1927; cu o rezoluţie favorabilă a directorului general D. Căruntu, din data de 17 februarie acelaşi an).

[109] *Ibidem*, f. 31-40.

https://biblioteca-digitala.ro

Vintilă I.C. Brătianu (24 noiembrie 1927-3 noiembrie 1928)[110]. În toate cele trei formule guvernamentale, titular al portofoliului agriculturii şi domeniilor a fost omul politic Constantin Argetoianu. Dorind a duce la bun sfârşit proiectul *Meritului Agricol,* Constantin Cristescu se va adresa noului ministru, mai întâi verbal, în toamna anului 1927, apoi în scris, în ianuarie 1928[111]. Demersul amintit aduce câteva date noi, precum reaşezarea culorilor panglicii, precum şi o nouă dispoziţie a spicelor de grâu; aflăm astfel că această ultimă versiune ”înfăţoşează, sub o formă originală, cu totul nouă şi într-un stil modern, atributurile evidente ale Agriculturei şi Domeniilor”; din nefericire, în dosarul pe care l-am avut la dispoziţie nu s-a păstrat nici o urmă a acestui ultim proiect, lămuriri suplimentare negăsind nici în amintirile lui Argetoianu, referitoare la perioada în care a fost ministru al agriculturii[112]. Chiar dacă, la 23 septembrie acelaşi an, sculptorul Constantin Cristescu trecea la cele veşnice[113], iniţiativa instituirii *Meritului Agricol* va intra, de această dată, în linie dreaptă. Cel care a depus demersuri concrete nu a fost însă ministrul Argetoianu, ci succesorul acestuia, Ion Mihalache, din guvernul prezidat de Iuliu Maniu (10 noiembrie 1928-7 iunie 1930)[114].

Ultimii paşi către legiferarea *Meritului Agricol*

Rămas în funcţie în pofida tuturor acestor schimbări politice, harnicul director Dinu Căruntu avea dosarul *Meritului Agricol* bine pus în ordine. Avusese timp să adune date referitoare la distincţia franceză omonimă (scurtă prezentare, precum şi traduceri după referatul ministerial şi decretul de înfiinţare din 1883)[115] şi, încă din vremea ministeriatului lui Constantin Garoflid, făcuse demersurile necesare pentru a ajunge, de comun acord cu conducerea Ministerului de Externe – în cadrul căruia funcţiona pe atunci Cancelaria Ordinelor, structură competentă în problemele decoraţiilor –, la o formulă juridică optimă pentru instituirea ordinului. În urma mai multor întrevederi, a rezultat un proiect de lege redus la numai două articole, proiect pus la punct de către secretarul-general al Ministerului de Externe, principele Dimitrie I. Ghica[116] (acelaşi care va fi ministru de externe, deci şi cancelar al ordinelor, în guvernul Nicolae Iorga, în timpul căruia va fi instituit în cele din urmă

---

[110] St. Neagoe, *op. cit.,* p. 104-108.
[111] *Dosar Meritul Agricol 1929*, f. 41 (adresă expediată din Paris, în 31 ianuarie 1928, care va fi înregistrată la minister, Direcţia Generală a Fermelor, în data de 17 februarie acelaşi an).
[112] C-tin Argetoianu, *op. cit.,* p. 176-201.
[113] *Dicţionarul sculptorilor din România..., loc. cit..*
[114] St. Neagoe, *op. cit.,* p. 108.
[115] *Dosar Meritul Agricol 1929,* f. 44-46.
[116] *Ibidem,* f. 1 (referat al directorului general Dinu Căruntu, datat 25 octombrie 1929, asupra procedurilor avute în vedere, de-a lungul timpului, pentru instituirea ordinului).

https://biblioteca-digitala.ro

Ordinul *Meritul Agricol*). Supus mai multor examinări, acest text va ajunge, în timpul ministeriatului lui Ion Mihalache, la următorul conţinut:

”PROIECT DE LEGE
pentru instituirea Ordinului Naţional «Meritul Agricol»

Articolul 1. – Pentru a se pune în toată cinstirea publică serviciile şi foloasele aduse agriculturii, se instituie Ordinul Naţional «Meritul Agricol».

Articolul 2. – Condiţiunile şi modalitatea de conferire ale acestui Ordin se vor stabili prin Regulamentul acestei legi”[117].

Remarcăm, pe marginea acestui text, faptul că denumirea distincţiei a fost modificată, prin adăugarea epitetului ”Naţional”. Or, la sfârşitul deceniului al treilea al secolului trecut niciunul dintre ordinele aflate în uz nu cuprindea în denumirea proprie acest calificativ[118] – inspirat, pesemne, tot din tradiţia franceză[119]. Oricum, o atare modificare a titlului arată atenţia deosebită pe care conducerea Ministerului Agriculturii şi Domeniilor o arăta acestei decoraţii, fapt dovedit şi de formularea din *Expunerea de motive*:

”Agriculturii, care este ocupaţiunea de predilecţie şi cea mai veche a poporului românesc, cinstită şi onorată în toate ţările şi în toate timpurile, în ţara noastră eminamente agricolă nu i s-a acordat până în prezent, din punct de vedere al distincţiunilor onorifice, drepturile şi rangul pe care-l merită.

Pentru toate ramurile noastre de activitate s-au acordat distincţiuni acelora care s-au remarcat prin serviciile aduse. Singură agricultura a fost obijduită, cu toate că mai bine de 12 milioane de români trăiesc din această ocupaţie naţională. Acordarea unei distincţiuni onorifice ce ar urma să se confere apostolilor devotaţi agriculturii, va oţeli şi mai mult devotamentul lor pentru munca cât mai productivă”[120].

---

[117] *Ibidem*, f. 50, 54.

[118] Abia în perioada postdecembristă s-a ajuns la o ierarhizare clară şi uniformă a tuturor decoraţiilor civile româneşti, dintre care unele fac parte din categoria celor naţionale (Ordinul Naţional *Steaua României*, Ordinul, Crucea şi Medalia Naţională *Serviciul Credincios*, respectiv Ordinul şi Medalia *Pentru Merit*), în vreme ce ordinele şi medaliile precum *Meritul Agricol, Meritul Cultural, Meritul Diplomatic* etc. constituie distincţii pe domenii de activitate, al căror nume nu cuprinde calificativul ”Naţional/-ă” (vezi Fl. Marinescu, *Date cu privire la noul sistem de decoraţii al României*, în ”Cercetări Numismatice”, Muzeul Naţional de Istorie a României, VIII, 2002, p. 522).

[119] În Franţa s-a constituit, în 1901, *Association de l'ordre* ***national*** *du Mérite agricole* (s.n.), organizaţie axată pe întrajutorarea membrilor ordinului, precum şi pe acordarea de burse pentru copiii acestora (dacă erau admişi în învăţământul agronomic) – G. Charcosset, *op. cit.*, p. 16.

[120] *Dosar Meritul Agricol 1929*, f. 48.

https://biblioteca-digitala.ro

Avizat de către Consiliul Uniunii Camerelor de Agricultură, precum şi de Consiliul Legislativ (cu unele modificări), proiectul de lege a fost aprobat de către Consiliul de Miniştri (jurnalul nr. 34.685 din 5 august 1929). În prealabil, problema fusese comunicată Înaltei Regenţe, mesajele către aceasta fiind depuse la Palatul Regal, în zilele de 26 şi 27 iulie 1929. În data de 25 octombrie 1929, Regenţa nu dăduse niciun răspuns[121], iniţiativa rămânând, încă o dată, nefinalizată...

La data respectivă fusese deja înfiinţat, în numele regelui Mihai I, Ordinul *Ferdinand I*. Instituit pe ziua de 10 mai 1929, prin *Legea pentru instituirea Ordinului Ferdinand I şi a Medaliei Ferdinand I*[122], distincţia era menită să omagieze amintirea defunctului suveran, răsplătindu-i pe cei care ”prin activitatea lor naţională sau prin faptele lor militare au contribuit în mod deosebit la realizarea unirii tuturor Românilor, sau pentru cei care în viitor îşi vor câştiga merite excepţionale faţă de ţară” (după cum se arată în art. 1 al Legii). Venind, aşadar, la exact 23 de ani după instituirea Ordinului *Carol I*[123], decizia Regenţei crease un precedent în privinţa înfiinţării de decoraţii în timpul minorităţii suveranului. Din păcate, celeritatea pe care ministrul Ion Mihalache a dorit să o imprime nu a dus la nimic, slăbiciunea politică a Regenţei[124], agravată după decesul regentului Gheorghe Buzdugan (7 octombrie 1929)[125], contribuind astfel la amânarea *sine die* a discutării *Meritului Agricol*[126].

---

[121] *Ibidem*, f. 1 (referatul directorului general Dinu Căruntu către ministrul agriculturii şi domeniilor, din data de 25 octombrie 1929), f. 59 (adresa ministrului agriculturii şi domeniilor către preşedintele Uniunii camerelor de Agricultură, nr. 33.532 din 25 iulie 1929), f. 60 (adresa aceluiaşi ministru către preşedintele Consiliului Legislativ, nr. 33.533 din 25 iulie 1929), f. 61 (referatul inspectorului agronom Filipescu referitoare la depunerea unor adrese la Palatul Regal, nr. 55.015/27.912 din 30 septembrie 1929).

[122] Lege promulgată prin *Decretul Regal nr. 1.537 din 17 mai 1929*, publicat în MOfR, Partea I, nr. 107, din 18 mai 1929.

[123] Fl. Marinescu, *Ordinul Ferdinand I şi medalia Ferdinand I*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, p. 10.

[124] C-tin Argetoianu, *op. cit.*, p. 276, arată fără echivoc situaţia momentului: ”Niciodată, de la proclamarea Independenţei, România nu se mai găsise într-o asemenea stare de carenţă la cârma Statului. Slab prin definiţie, regimul Regenţei mai primise o lovitură grea prin moartea Regentului Buzdugan (...). Buzdugan a fost singurul Regent cu un pic de bun simţ şi de voinţă. Înlocuirea lui cu un om de paie (Constantin Sărăţeanu-n.n.) (...) a redus la zero autoritatea Regenţei”.

[125] Ioan Scurtu, *Criza dinastică din România*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 179-187.

[126] Ținânt cont de intensificarea propagandei carliste de la finele anului anului 1929 și începutul celui următor, precum și de faptul că însuși principele Nicolae acționa ca un înfocat partizan al instalării pe tron a fratelui său mai mare (*Ibidem*, p. 196-200), ne întrebăm dacă amânarea instituirii *Meritului Agricol* nu a fost lăsată înadins în seama

https://biblioteca-digitala.ro

Epilog

A fost nevoie de începerea unei noi domnii pentru ca legiferarea Ordinului *Meritul Agricol* (**Fig. 13**) să devină posibilă, după cum am văzut în prima parte a studiului de faţă. Fără a adânci un subiect care depăşeşte problematica de care ne ocupăm, observăm faptul că decoraţia instituită în 1932 aminteşte, prin câteva detalii[127] (**Fig. 14**), atât de proiectul din 1921, cât şi de desenele sculptorului Constantin Cristescu. Astfel, deşi forma definitivă a însemnului va fi o cruce de Malta, aceasta va fi emailată în verde, aşadar culoarea gradului de cavaler din proiectul de la 1921. În privinţa panglicii, de culoare verde şi străbătută de şapte dungi galben-aurii, aceasta trimite fără echivoc la diferitele variante ale proiectului C. Cristescu. Cercetări viitoare vor putea aduce mai multă lumină în privinţa laturii grafice a Ordinului *Meritul Agricol*, legiferat în 1932.

Ordinul a fost conferit în primă promoţie în acelaşi an, Decretul Regal în cauză fiind semnat în data de 31 mai, aşadar exact în ziua în care cabinetul N. Iorga şi-a depus mandatul[128]. Prin urmare, decorarea echipei ministeriale în timpul căreia s-a legiferat *Meritul Agricol* are semnificaţia unui cadou de despărţire, ecourile în presă fiind minime, pe fondul agitaţiei politice a perioadei[129].

Între ”*apostolii devotaţi agriculturii*”, care au fost decoraţi cu acest prilej, se află demnitari – în frunte cu istoricul Nicolae Iorga, prim-ministru încă în funcţie –, personalităţi ale agronomiei, viticulturii, zootehniei, pomiculturii şi pisciculturii, apoi deputaţi şi senatori, prefecţi ai mai multor judeţe şi, la final, agricultorii propriu-zişi (este drept că sub numele de ”agricultori” aflăm o întreagă *arhondologie* de nume de mari şi vechi proprietari, precum Brătianu, Flondor, Grigorcea, Kapri, Prejbeanu, Synadino ori Vaida-Voievod, alături de care, dinspre minorităţi, regăsim şi patronimele unor foşti grofi, precum Bánffy ori Mikes). Ca într-o adevărată poveste cu final fericit, mai mulţi dintre ”actorii” implicaţi de-a lungul timpului în instituirea *Meritului Agricol* au fost onoraţi să primească această distincţie: miniştrii sau foştii miniştri Garoflid, Argetoianu şi Mihalache au devenit Mari Ofiţeri, nefiind

---

viitorului monarh, pentru ca benefiul de imagine rezultat să îi revină acestuia din urmă.

[127] Fl. Marinescu, *Modificări survenite*, II, p. 152 (vezi și Katiuşa Pârvan, Cătălina Opaschi, T. Martin, *op. cit.*, p. 212-213).

[128] Vezi *supra*, nota 40.

[129] *Universul*, XLIX, nr. 163, 16 iunie 1932, p. 5 (anunţul referitor la conferirea decoraţiei), nr. 173, 26 iunie 1932, p. 8 (prezentare a ordinului, semnată de E. Grinţescu, el însuşi unul dintre decoraţi), nr. 175, 28 iunie 1932, p. 2 (replică la articolul precedent, semnată ”un agricultor”); *Adevĕrul*, anul 45, nr. 14.862, 17 iunie 1932, p. 1 (”Se acordă «Meritul Agricol» unor persoane din ţară şi străinătate. Aveam nevoie de-o manifestaţie agricolă pentru menţinerea caracterului ţării noastre”).

https://biblioteca-digitala.ro

uitat nici Dinu Căruntu (acum vicepreşedinte al Comisiunii de Agricultură a Senatului), care a primit crucea de Ofiţer.

Am văzut, în cele de mai sus, care a fost drumul Ordinului *Meritul Agricol*, de la o simplă idee la realizare. Am văzut în ce consta sistemul de decoraţii la încheierea Războiului de Întregire Naţională, am prezentat cauzele care au dus la elaborarea proiectului *Meritului Agricol* din 1921, trecând în revistă şi caracteristicile acestuia – în comparaţie cu modelul distincţiei franceze având acelaşi nume. Am urmărit rolul pe care l-a jucat sculptorul Constantin Cristescu în diferitele încercări de legiferare a *Meritului Agricol*, dintre 1926 şi 1928. Am amintit apoi încercarea, nereuşită, a ministrului Ion Mihalache, de a institui Ordinul *Meritul Agricol* în ultima parte a Crizei Dinastice, precum şi deznodământul pozitiv al tuturor acestor eforturi, odată cu instituirea acestei distincţii în 1932.

Apreciem că această contribuţie constituie un pas înainte pentru mai buna înţelegere a felului în care a fost la noi înţeleasă şi aplicată *ideea de recompensă simbolică*, cu toate implicaţiile de ordin politic, juridic, economic ori social, pe care aceasta le-a presupus.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXE

ANEXA nr. 1

Proiectul de lege pentru înfiinţarea Ordinului *Meritul Agricol*
(*Buletinul Agriculturii*, vol. II – anul 1921, nr. 7-9, iulie-septembrie, p. 7-10)

”CAP. 1
Instituirea. Gradele ordinului şi numărul lor

Art. 1. – Se instituie Ordinul ”Meritul Agricol”, pentru recompensarea serviciilor aduse agriculturii.

Art. 2. – Ordinul ”Meritul Agricol” se compune din: cavaleri, ofiţeri şi comandori.

Art. 3. – Membrii ordinului sunt [numiţi] pe viaţă.

Art. 4. – Numărul cavalerilor se fixează la 500, al ofiţerilor la 200, iar al comandorilor la 50, totuşi numărul decoraţiunilor în grad de cavaler nu va depăşi cifra de 50 pe an, acela al ofiţerilor de 20 pe an şi acela al comandorilor de 5 pe an.

Art. 5. – Străinii pot face parte din ordin, însă nu fac parte din ordinul fixat.

Art. 6. – Decoraţia Ordinului ”Meritul Agricol” în gradul de cavaler, se compune dintr-o stea cu cinci raze duble, pe care se aplică o coroană de foi de viţă, centrul stelei fiind înconjurat de spice de grâu, ce încadrează marca ţării.

Pe verso se află data înfiinţării Ordinului şi deviza ”Meritul Agricol în gradul de Cavaler”.

Steaua, smălţuită cu verde, este de argint, diametrul ei fiind de 40 milimetri.

Art. 7. – Cavalerii ”Meritului Agricol” poartă decoraţia pe partea stângă a pieptului, legată cu o panglică ”moire verde”, tivită la margine cu un şnur de culoare verde-violetă, fără rozetă.

Art. 8. – Ordinul de ofiţer al ”Meritului Agricol” constă dintr-o stea smălţuită cu alb şi cu şase raze duble, pe care este aplicată o coroană de foi de viţă şi de lauri, restul asemănându-se cu cea de cavaler, însă cu o rozetă pe panglică, iar pe verso se află deviza ”Meritul Agricol în gradul de Ofiţer”.

Art. 9. – Gradul de Comandor al ”Meritului Agricol” se aseamănă cu acela de ofiţer, având însă diametrul de 45 mm – este purtat ”en sautoir” legat cu o panglică, având aceleaşi culori şi dispoziţiuni; pe verso se află deviza ”Meritul Agricol în gradul de Comandor”.

CAP. II
Admiterea şi înaintarea în Ordin

Art. 10. – Pentru a fi admis în Ordinul ”Meritul Agricol”, persoana respectivă trebuie să fi adus servicii agriculturii, cel puţin 5 ani, cu distincţie

https://biblioteca-digitala.ro

bine constatată, fie în practica agricolă sau în ramurile anexe agriculturii, fie în funcţiuni publice din domeniul agriculturii, fie prin misiuni, lucrări ştiinţifice sau publicaţiuni agricole.

Art. 11. – Nimeni nu poate fi admis în Ordinul ”Meritul Agricol” decât cu gradul de cavaler.

Art. 12. – Pentru a putea fi numit ofiţer al ordinului, trebuie să aibă o vechime de cel puţin 4 ani în gradul de cavaler.

Art. 13. – Pentru a fi ridicat la demnitatea de comandor, va trebui o vechime de cel puţin 3 ani în gradul de comandor.

Art. 14. – Pentru serviciile extraordinare aduse agriculturii cu ramurile ei anexe, persoanele în drept se pot dispensa de condiţiunile prevăzute la Art. 11, 12 şi 13, pentru admiterea sau înaintarea în Ordinul ”Meritul Agricol”.

Art. 15. – Numirile şi avansările se fac prin Decret Regal, după propunerea Ministerului Agriculturii, după ce va fi luat şi avizul Consiliului Ordinului ”Meritul Agricol”.

CAP. III

Disciplina membrilor decoraţi cu Ordinul ”Meritul Agricol”

Art. 16. – Calitatea de membru al Ordinului ”Meritul Agricol” se pierde din aceleaşi cauze care atrag şi pierderea calităţii de cetăţean român.

CAP. IV

Consiliul Ordinului ”Meritul Agricol”

Art. 17. – Pe lângă Ministerul Agriculturii va funcţiona onorific, ca organ consultativ, Consiliul Ordinului ”Meritul Agricol”, compus din:

a) Ministrul Agriculturii, ca preşedinte.

b) Opt membri ai Ordinului, numiţi prin Decret Regal, după propunerea Ministrului Agriculturii.

c) Fac parte de drept din Consiliu:

Directorul General al Agriculturii şi Viticulturii şi Directorul General al Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi.

Consiliul se întruneşte obligatoriu la sfârşitul fiecărui trimestru şi ori de câte ori Ministrul va crede necesar.

Afară de membrii care fac parte de drept din Consiliu, jumătate din ei se reînnoiesc la fiecare doi ani. Membrii ieşiţi la sorţi pot fi realeşi.

Art. 18. – Consiliul îşi dă avizul asupra propunerilor ce urmează să fie făcute Ministrului Agriculturii, fixând cu majoritate de voturi numărul distincţiunilor ce se pot acorda din fiecare grad ca număr pe fiecare an.

Verifică dacă numirile sau promoţiunile Ordinului sunt făcute în conformitate cu decretele şi regulamentele în vigoare, propunând şi măsurile necesare.

Avizează asupra măsurilor de disciplină ce trebuie luate contra membrilor Ordinului ”Meritul Agricol”, care s-ar abate de la Art. 16 şi în genere

https://biblioteca-digitala.ro

avizează asupra tuturor chestiunilor ce i se supun de către Ministrul Agriculturii”.

ANEXA nr. 2
Legea nr. 120 din 1932,
pentru instituirea Ordinului ”Meritul Agricol”
şi a Medaliei ”Meritul Agricol”,
promulgată prin Decretul Regal nr. 1.538 din 28 aprilie 1932
(”Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 101, din 29 aprilie 1932, p. 2.951)

Art. 1. – Se instituie un Ordin al ”Meritului Agricol”, precum şi o medalie a ”Meritului Agricol”, pentru a răsplăti serviciile aduse agriculturii.

Art. 2. – M.S. Regele este Marele Maestru al Ordinului.

Ordinul are patru grade: Cavaler, Ofiţer, Comandor şi Mare Ofiţer, iar Medalia două clase.

Art. 3. – Membrii Ordinului şi purtătorii Medaliei, după propunerea Ministerului de Agricultură şi Domenii, sunt numiţi pe viaţă, prin decret regal.

Numărul membrilor Ordinului este fixat astfel:

Cavaleri	1.000
Ofiţeri	500
Comandori	100
Mare Ofiţer	50.

Numărul purtătorilor Medaliei este nelimitat.

Art. 4. – Străinii pot fi admişi în Ordin, dar nu sunt cuprinşi în numărul determinat la art. 3.

Art. 5. – Ordinul şi Medalia ”Meritul Agricol” se conferă pentru servicii aduse agriculturii, fie în exercitarea agriculturii practice sau a unei industrii agricole, fie în funcţiuni publice, fie în însărcinări speciale cu caracter agricol, sau prin lucrări ştiinţifice ori publicaţiuni agricole.

Art. 6. – Nimeni nu poate fi admis în Ordin decât în gradul de Cavaler, exceptând străinii, care pot fi admişi în orice grad. Pentru conferirea Medaliei nu este nicio restricţiune.

Spre a fi înaintat în grad este indispensabil să fi trecut prin gradul inferior timp de 3 ani.

Art. 7. – La instituirea Ordinului, M.S. Regele va putea să confere, în mod excepţional şi pentru o singură dată, oricare din grade.

Art. 8. – Însemnele gradului conferit nu se pot purta decât după îndeplinirea tuturor formalităţilor prescrise, afară numai dacă M.S. Regele le-ar fi dat Însuşi cu mâna Sa.

https://biblioteca-digitala.ro

Art. 9. – Dreptul de a purta ”Meritul Agricol” se pierde în urma unei condamnaţiuni penale, cu caracter infamant, după prevederile din regulament.

Art. 10. – Forma însemnelor, ierarhia şi asimilarea noului Ordin, în raport cu ordinele instituite, se vor fixa prin regulamentul legii care va completa dispoziţiunile de aplicare”.

ANEXA nr. 3
Decretele Regale nr. 1.896-1.902 din 31 mai 1932, pentru conferirea în primă promoţie a Ordinului ”Meritul Agricol”

(”Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 137, din 14 iunie 1932, p. 3.810-3.812)

Decretul nr. 1.896

”pentru activitatea desfăşurată în rezolvarea problemelor agrare şi în îndru-marea agriculturii:

Mare Ofiţer

- Nicolae Iorga, preşedintele Consiliului de Miniştri
- C. Argetoianu, ministrul finanţelor
- I.G. Duca, fost ministru al agriculturii şi domeniilor
- C. Garoflid, fost ministru al agriculturii şi domeniilor
- I. Mihalache, fost ministru al agriculturii şi domeniilor
- V. Madgearu, fost ministru al agriculturii şi domeniilor

Comandor

- Al. Radian, subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor
- G. Cipăianu, fost subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor
- V. Potârcă, preşedintele Uniunei Camerelor de Agricultură
- Al. Vasilescu-Valjan, deputat

Decretul nr. 1.897

”pentru activitatea depusă în sprijinul agriculturii noastre, în relaţiunile ei internaţionale

Mare Ofiţer

- G. De Michelis, preşedintele Institutului Internaţional de Agricultură din Roma.

Comandor

- E. Barthe, preşedintele Oficiului Internaţional al Vinului

https://biblioteca-digitala.ro

- Ch. Porcher, profesor şi inspector general al Şcoalelor Veterinare din Franţa

- dr. M. Beaumont, senator

Ofiţer

- H. de Broqua, consilier al Comerţului Exterior al Franţei

- dr. G. Piettre, şef al laboratorului Halelor Centrale din Paris”.

Decretul nr. 1898

”pentru serviciile aduse agriculturii, în exercitarea atribuţiunilor lor

Comandor

- dr. Gr. Antipa, preşedintele consiliului de administraţie al Pescăriilor şi Regiunii Inundabile a Dunării

- general E. Baliff, administratorul Domeniilor Coroanei

- profesor dr. A. Nasta, guvernatorul Creditului Ipotecar al României

- G. Ionescu-Brăila, directorul general al Serviciului Zootehnic şi Sanitar Veterinar

- Em. Petrinii, director general al Regiei Exploatărilor Agricole

Ofiţer

- profesor I.C. Teodorescu, secretar general al Ministerului de Agricultură

- Th. Mândru, director general al Agriculturii

- C.P. Georgescu, fost consilier ministerial silvic

- profesor dr. M. Drăcea, director general al Casei Autonome a Pădurilor

- I. Fianu, director general al Reformei Agrare

- V. Păsăreanu, director al Serviciului Culturii tutunurilor la Casa Autonomă a Monopolurilor

- N. Roznovanu, director general al Pescăriilor şi Regiunilor Inundabile a Dunării

- dr. E. Grinţescu, directorul Secţiei de Politică Economică

- C. Sachelaride, fost director general la Casa de Împroprietărire

- N. Săulescu, director general al Vânătoarei

- Horia Lazăr, directorul general al Regimului Silvic

Cavaler

- N. Lupu-Kostache, directorul general al Oficiului Colonizărilor

- D. Ciurileanu, director general al Cadastrului”.

Decretul nr. 1899

”pentru colaborarea activă la legile cu caracter agricol

Comandor

https://biblioteca-digitala.ro

- general I. Gârleşteanu, preşedintele comisiunii de agricultură a Senatului

- C. Basarab-Brâncoveanu, preşedintele comisiunii de agricultură a Camerei

- Al. Vasilescu-Valjean, deputat

Ofiţer

- Căruntu D., vice-preşedintele comisiunii de agricultură a Senatului
- Alexandrescu Tr., senator
- Alimănişteanu C., senator
- Alimănişteanu V., senator
- Caftangioglu V., senator
- Cristi V., senator
- Manolescu C., senator
- Noica P., senator
- General Văitoianu A., senator
- Cornăţeanu N., deputat
- Lahovari N., deputat
- Dr. Mărcuş M., deputat

Cavaler

- Cristu I., senator
- Prodan D., senator
- Dr. Murariu C., senator
- Rioşeanu Gr., senator
- Blidaru Pavel, deputat
- Manolescu Strunga I., deputat
- Constantinescu C., deputat
- Manolescu N., deputat
- Mihai Sabin, deputat
- Milea Aurel, deputat
- Dr. Niculescu C., deputat
- Dr. Reiter Em., deputat
- Tassian Şerban, deputat
- Stănoiu Marin, deputat
- Şeicaru Pamfil, deputat”.

Decretul nr. 1900

”următoarelor persoane, care prin activitatea lor ştiinţifică au contribuit şi contribuie la progresul agriculturii

Comandor

- dr. D. Busuiocescu, rectorul Academiei de agricultură Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro

- profesor dr. Traian Săvulescu, directorul Institutului de Cercetări Agronomice
- profesor dr. T. Saidel, şef de secţie la Institutul de Cercetări Agronomice
- profesor dr. M. Şerban, rectorul Academiei de agricultură, Cluj

Ofiţer

- profesor dr. G.K. Constantinescu, directorul Institutului Naţional Zootehnic
- profesor dr. A. Cardaş, profesor, secţia agricolă, Universitatea Iaşi
- profesor dr. M. Kiriţescu-Arva, directorul Institutului de cultură a Tutunului
- profesor dr. A. Munteanu, şef de secţie la Institutul de Cercetări Agronomice
- profesor dr. N. Săulescu, şef de secţie la Institutul de Cercetări Agronomice
- profesor dr. Bela Pater, fost rector al Academiei de agricultură, Cluj”.

Decretul nr. 1901

”pentru sprijinul dat dezvoltării agriculturii, în judeţele administrate de d[um]nealor

Ofiţer

- E. Burbure, prefectul judeţului Dorohoi

Cavaler

- Albu N., prefectul judeţului Brăila
- Axinte I., prefectul judeţului Iaşi
- Bănuţ A., prefectul judeţului Someş
- Bastaky N., prefectul judeţului Vaslui
- maior Chirescu D., prefectul judeţului Storojineţ
- general Daschievici N., prefectul judeţului Cernăuţi
- Dinopol Gh., prefectul judeţului Dolj
- Dongorozi I., prefectul judeţului Caraş
- Măicănescu N., prefectul judeţului Mehedinți
- Saint-Georges C., prefectul judeţului Suceava
- dr. Şerban, prefectul judeţului Arad”.

Decretul nr. 1902

”următorilor agricultori, care contribuie la propăşirea agriculturii, prin exemplul exploatării raţionale ce fac în fermele şi întreprinderile lor

Comandor

https://biblioteca-digitala.ro

- Brătianu I. C., agricultor şi viticultor, Drăgăşani-Vâlcea
- Cămărăşescu I., agricultor Dâlga, judeţul Ialomiţa
- Kapri Em., agricultor Iacobeşti, judeţul Suceava
- Lucasievici G., agricultor, Urleasca, judeţul Brăila
- Marian Ion, agricultor, Piatra-Olt, judeţul Romanați
- Mikes Ar., agricultor, Armin, judeţul Trei Scaune
- Pană Aurel, agricultor, Sudiţi, judeţul Ialomița
- Pop C. Ștefan, agricultor Konop, judeţul Arad
- Solacolu A., agricultor, Domneşti, judeţul Ilfov
- Vlad Aurel, agricultor, Orăştie, judeţul Hunedoara
- Vaida-Voevod Al., agricultor, Olpret, judeţul Someş

Ofiţer

- Banffy N., agricultor, Reghin, judeţul Mureş
- Connerth Fr., agricultor, Mediaş, judeţul Târnava Mică
- Furnarache L., agricultor, Răcăciuni, judeţul Bacău
- Fernic G., viticultor, Valea Călugărească, judeţul Prahova
- Flondor G., agricultor, Jadova, judeţul Storojineț
- Flondor Ș., agricultor, Albovaț, judeţul Storojineț
- Jormescu C., agricultor, Livezi, judeţul Dolj
- Grigorcea Radu, agricultor, Prisăcăreni, judeţul Storojineț
- Naum Tr., agricultor, Borleşti, judeţul Argeş
- Prejbeanu C., agricultor, Sălcuța, judeţul Dolj
- Purgly L., agricultor, Sofonea, judeţul Arad
- Sescioreanu C., agricultor, Cârcea, judeţul Dolj
- Synadino V.Al., agricultor, Onițcani, judeţul Orhei
- dr. Stephany W., agricultor, Bod, judeţul Braşov

Cavaler

- Ambosi M. Junior, pepinierist, Mediaş, judeţul Târnava Mică
- dr. Iacob I., agricultor, Tinăud, judeţul Bihor
- Jozsika I., agricultor, Tihan, judeţul Sălaj
- Konoppy K., agricultor, Odvoş, judeţul Arad
- Nistor I., agricultor, Mănăstirea, judeţul Ilfov
- Russo L., agricultor, Mişcăuți, judeţul Lăpuşna
- Scherrer V., pepinierist, Chişinău, judeţul Lăpuşna
- Socol A., agricultor
- Ștefănescu Grivița M., industriaş agricol, Bucureşti”.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – *Proiect de lege pentru înfiinţarea Ordinului ”Meritul Agricol”* (1921) – după ”Buletinul Agriculturii”.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2 – Ordinul francez al *Meritului Agricol* în grad de Ofițer (1913) – fotografia autorului.

Fig. 3 – Proiectul Ordinului *Meritul Agricol* (1921), gradele de Comandor (sus), Ofițer (stânga) și Cavaler (dreapta) – reconstituirea în desen a autorului.

Fig. 4 – Constantin Cristescu (1872-1928) – reproducere după Katiuşa Pârvan și Angela Mihalea.

Fig. 5 – Proiectul Ordinului *Meritul Agricol* (1926), avers – desen de Constantin Cristescu (Arhivele Naționale Istorice Centrale).

Fig. 6 – Proiectul Ordinului *Meritul Agricol* (1926), revers – desen de Constantin Cristescu (ANIC).

Fig. 7 – Proiectul Ordinului *Meritul Agricol* (1927), aversul gradului de Cavaler – desen de Constantin Cristescu (ANIC).

Fig. 8 – Proiectul Ordinului *Meritul Agricol* (1927), aversul gradului de Ofițer – desen de Constantin Cristescu (ANIC).

Fig. 9 – Proiectul Ordinului *Meritul Agricol* (1927), aversul gradului de Comandor – desen de Constantin Cristescu (ANIC).

Fig. 10 – Proiectul suplimentar al Ordinului *Meritul Agricol* (1927), aversul gradului de Ofițer – desen de Constantin Cristescu (ANIC).

Fig. 11 – Proiectul suplimentar al Ordinului *Meritul Agricol* (1927), reversul gradului de Cavaler – desen de Constantin Cristescu (ANIC).

Fig. 12 – ”Specimene de verde pentru culoarea panglicei”, aranjate în vederea definitivării *Meritului Agricol* românesc: panglicile Ordinelor *Meritul Agricol* (Franța) și *Sfinţii Mauriciu şi Lazăr* (Italia), respectiv panglica Medaliei Angajaţilor Comunali (Franța) (ANIC).

Fig. 13 – Legea nr. 120 din 1932, pentru instituirea Ordinului și Medaliei *Meritul Agricol* (MOfR, Partea I, nr. 101, din 29 aprilie 1932).

Fig. 14 – Ordinul *Meritul Agricol* în grad de Comandor (1932-1940) – colecția Muzeului Militar Național.

https://biblioteca-digitala.ro

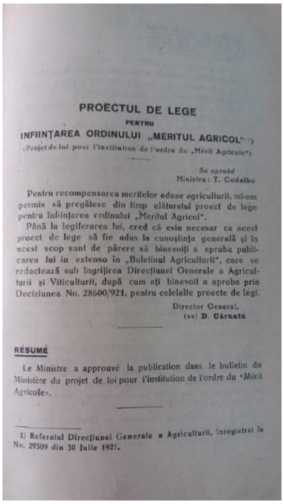

PROECTUL DE LEGE
PENTRU
INFIINȚAREA ORDINULUI „MERITUL AGRICOL" [1])
(Projet de loi pour l'institution de l'ordre du „Mérit Agricole")

Se aprobă
Ministru: T. Cudalbu

Pentru recompensarea meritelor aduse agriculturii, mi-am permis să pregătesc din timp alăturatul proect de lege pentru înființarea ordinului „Meritul Agricol".

Până la legiferarea lui, cred că este necesar ca acest proect de lege să fie adus la cunoștința generală și în acest scop sunt de părere să binevoiți a aproba publicarea lui in extenso în „Buletinul Agriculturii", care se redactează sub îngrijirea Direcțiunei Generale a Agriculturii și Viticulturii, după cum ați binevoit a aproba prin Deciziunea No. 28600/921, pentru celelalte proecte de legi.

Director General,
(ss) D. Căruntu

RÉSUMÉ

Le Ministre a approuvé la publication dans le bulletin du Ministère du projet de loi pour l'institution de l'ordre du «Mérit Agricole».

1) Referatul Direcțiunei Generale a Agriculturii, înregistrat la No. 29309 din 30 Iulie 1921.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4

Fig. 5-6

Fig. 7-8

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9

Fig. 10-11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

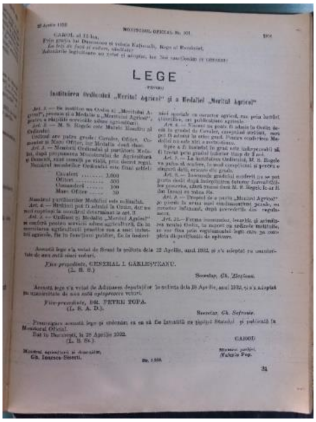

LEGE

Instituirea Ordinului „Meritul Agricol" şi a Medaliei „Meritul Agricol"

Fig. 13

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

DOCUMENTE INEDITE PRIVIND ASOCIAȚII CULTURALE STUDENȚEȘTI FĂGĂRĂȘENE

VALENTIN-IOAN FUȘCAN[1]

INNOVATIVE DOCUMENTS ON CULTURAL STUDENT ASSOCIATIONS FROM FĂGĂRAȘ

ABSTRACT

This article, based on unpublished documents held by the National Archives of Roumania - Bucharest Branch, reveals informations about the activity of the students who came from Făgăraș county (Transylvania) to study to Bucharest after the First World War. The documents illustrates the existence in the Capital of the Romanian Kingdom of certain cultural associations of the students natives from Făgăraş Country.

Keywords: students, cultural associations, Făgăraş, Grid, Transylvania, Bucharest.

Documentele de arhivă reprezintă izvoare prețioase prin natura informațiilor oferite, indispensabile oricărei cercetări istorice riguroase. Prin bogăția fondurilor arhivistice aflate în păstrarea lor, Arhivele Naționale constituie o sursă practic inepuizabilă pentru investigațiile istoricilor, preocupați să reconstituie cele mai diverse aspecte din viața social-economică, religioasă, culturală și politică a unei comunități.

În depozitele Serviciului Municipiului București al Arhivelor Naționale se află o serie de fonduri și colecții arhivistice a căror cercetare sistematică poate scoate la lumină date mai puțin cunoscute privind prezența făgărășenilor în capitala Vechiului Regat. Activitatea făgărășenilor în diverse domenii, precum și modul în care s-au integrat social și cultural în societatea bucureșteană în anii dintre cele două războaie mondiale sunt consemnate, chiar dacă sporadic, în documentele de arhivă emise de diferite instituții ale Capitalei.

[1] Doctor în istorie, Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale; e-mail: fuscan@europe.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Fondul *Prefectura Poliției Capitalei*[2], instituție al cărei rol era acela de a asigura ordinea și siguranța cetățenilor Capitalei, conține numeroase documente privind existența unor asociații și societăți având scopuri politice, economice, culturale, religioase, sociale, sportive ș.a.m.d. Actele întocmite de către agenții de poliție, care urmăreau și supravegheau cu multă atenție activitatea acestor asociații și societăți, suspectate adeseori de activități ilegale, păstrate în fondul *Prefecturii Poliției Capitalei*, ne oferă informații inedite privind prezența făgărășenilor la București.

Prezenți în Capitală cu mult timp înaintea Marii Uniri din 1918, alături de alți români transilvăneni – așa cum consemnează documentele de stare civilă ale orașului București sau cele emise de Prefectura Poliției Capitalei, care atestă faptul că, în contextul izbucnirii Primului Război Mondial, numeroși făgărășeni au traversat granița vremelnică care despărțea pe românii de o parte și de alta a munților, și au cerut autorizația de a se stabili la București –, făgărășenii s-au integrat în viața culturală studențească a Bucureștiului, fiind preocupați, totodată, să facă cunoscute obiceiurile și tradițiile din Țara Oltului. Pentru a demonstra veridicitatea celor afirmate mai sus, vom apela direct la memoria documentului.

Astfel, din documentele identificate rezultă faptul că prefectul Poliției Capitalei din acea perioadă, N.D. Popa, autoriza *Cercul studenților făgărășeni* – înființat în anul 1921, așa cum reiese din matricea sigilară –, să organizeze, în ziua de duminică 5 aprilie 1925, o șezătoare culturală în sala Liceului Sf. Sava[3]. Din cererea adresată Prefecturii Poliției Capitalei în vederea obținerii aprobării organizării șezătorii la Liceul Sf. Sava, situat în strada General Berthelot nr. 23, aflăm că făgărășenii aflați la studii în București doreau să strângă fonduri cu ajutorul cărora să înființeze un cămin studențesc[4].

O altă adresă a prefectului Poliției Capitalei, adresată Inspectoratului II de Poliție, informa despre autorizarea acordată studenților făgărășeni de a organiza, în data de 24 mai 1925, ”o șezătoare artistico-literară”[5]. Cererea de obținere a autorizației necesare din partea Prefecturii Poliției Capitalei era semnată de președintele *Cercului studenților făgărășeni,* Traian Turcea.

În anul 1926, Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale - Direcția Generală a Asistenței Sociale aducea la cunoștință Prefecturii Poliției Capitalei că, în conformitate cu art. 1 din *Legea pentru reglementarea și controlul apelurilor la contribuția benevolă a publicului din 8 iunie 1923, Cercul*

---

[2] O descriere succintă a acestui fond arhivistic poate fi regăsită la Virgiliu Tatomir, Emilia Cohn, Cristina Dinu, Octavia Nichifor, *Îndrumător în Arhivele Statului Municipiul București*, vol. I, București, 1976, p. 135 și urm.

[3] Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale (în continuare, SMBAN), Fond *Prefectura Poliției Capitalei,* Dosar nr. 18/1925, f. 1.

[4] *Ibidem,* f. 3.

[5] *Ibidem,* f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

studenților făgărășeni era autorizat ”să strângă sumele necesare în scopul construirii unui cămin[6]”. Sumele urmau să fie obținute prin 10 liste de subscripții, care urmau să circule în cuprinsul orașului București și județul Făgăraș, în perioada decembrie 1926-februarie 1927. În conformitate cu reglementările în vigoare la acea dată privind apelurile la contribuția benevolă a publicului, după expirarea termenului acordat, listele de subscripție trebuiau predate Prefecturii Poliției Capitalei, ”unde se va constata rezultatul bănesc printr-un proces-verbal încheiat în dublu exemplar[7]”.

În urma încheierii perioadei de subscripție, la 26 februarie 1927 a fost încheiat un proces-verbal, semnat de către Ilariu Bârlogeanu, subșef al Siguranței Capitalei și șef al Biroului de Informațiuni, și David Bălan, delegatul *Cercului studenților făgărășeni*. Din procesul-verbal rezulta faptul că ”din cele 10 (zece) liste de subscripție 5 (cinci) s-au înapoiat în alb iar pe restul de 5 (cinci) liste s-a colectat suma de 11.945 (unu spre zece mii nouă sute patruzeci și cinci), bani dați în primirea D-lui Președinte al Societății[8]”.

Documentele privind activitatea *Cercului studenților făgărășeni* se referă și la organizarea adunărilor sale generale. Astfel de Adunări Generale s-au desfășurat la 12 martie și 23 martie 1933. Ulterior, Gheorghe Boeriu, student în anul II la Facultatea de Electrotehnică, solicita Prefecturii Poliției Capitalei ”aprobare să ținem adunare generală pentru reconstituirea cercului și alegerea noului comitet[9]”, ceea ce ne face să credem că *Cercul studenților făgărășeni* își încetase activitatea pentru o anumită perioadă, probabil scurtă, fiind reactivat cu acest prilej. Adunarea Generală urma să aibă loc la 11 martie 1934, într-o sală de ședințe a căminului *Gr. Gogu Cantacuzino*. În vederea măririi fondului propriu, *Cercul studenților făgărășeni* organiza, la 16 februarie 1935, o serată dansantă în sala cantinei *Gutenberg* din strada Imprimeriei nr. 1[10].

În aceeași perioadă, își desfășura activitatea în București filiala *Societății Culturale Tinerimea din comuna Grid*. Societatea fusese înființată în anul 1920, în comuna Grid, de către Iacob Mihăilă, Vasile Modorcea, elevi de liceu, și Valeriu Boeriu, student. Președintele societății, Gh. Popa, și secretarul acesteia, I. Mihăilă, se adresau la 4 martie 1933 prefectului Poliției Capitalei, solicitând autorizația pentru organizarea unei adunări generale a membrilor, în salonul d-lui Costico Curcan, din strada Sf. Gheorghe Nou, nr. 12. Pentru obținerea aprobării prefectului, organizatorii îl asigurau că ”se vor discuta numai chestiuni care privesc îmbunătățirea, ridicarea nivelului cultural

---

[6] *Ibidem*, f.5.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*, f. 6.
[9] *Ibidem*, f. 11.
[10] *Ibidem*, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

într-un sat din jud. Făgăraş”[11]. La 9 aprilie 1933, avea loc o nouă adunare generală a societății în localul lui N. Constantinescu, din strada Sf. Gheorghe Nou, nr. 17.

La 28 iulie 1933, *Societatea Culturală Tinerimea din Grid*, județul Făgăraş, cu sediul în strada Ion Câmpineanu nr. 14, solicita Prefecturii Poliției Capitalei autorizarea organizării unui ”bal cu jocuri ardelenești și dans, în seara zilei de 13 august 1933, în saloanele Richter din strada Luterană nr. 27[12]”. Societatea intenționa să strângă fonduri pentru ”ridicarea unei săli culturale care să servească pentru educația poporului și răspândirea culturii[13]”.

Perseverenți în dorința de a construi la Grid un cămin cultural, președintele și secretarul societății, V. Boeriu, respectiv Niculae Bârsan, organizau în seara de Crăciun a anului 1933 o petrecere în saloanele Tomis din Calea Călărași, nr. 11[14]. În același scop, societatea a organizat o serbare la 18 februarie 1934, în salonul *Transilvania* din B-dul Schitu Măgureanu, nr. 8, iar o alta, cu jocuri ardelenești, la 8 aprilie 1934, în prima zi de Paști, în saloanele *Eintracht* din strada Dionisie nr. 60[15].

Societatea Culturală Tinerimea din Grid, filiala București, era autorizată de Direcția Ocrotirilor Sociale, la 11 mai 1935, ”să strângă sumele necesare în scopul construirii sălii culturale prin patru liste de subscripție care vor circula în cuprinsul Capitalei până la 31 decembrie 1935”[16]. Din borderoul nr. 12/1935, înaintat Prefecturii Poliției Capitalei de către noul președinte al societății, Gheorghe Boeriu, domiciliat în București, B-dul Schitu Măgureanu nr. 59, și I. Urdea, secretar, rezultă că Sabin Drăgiciu și Vasile Boer, colectori, au strâns suma de 3.000 de lei. De asemenea, dintr-un proces-verbal transmis Prefecturii Poliției reieșea că societatea a mai reușit să strângă ”suma de 11.410 lei, bani care au rămas în casa soc[ietății] pentru scopul cerut”[17].

La 15 septembrie 1935, societatea a organizat în sala restaurantului lui Nichita Enescu din strada General Florescu nr. 14, ”în vederea strângerii de fonduri pentru terminarea sălii culturale a societății” din Grid, a unei serate cu jocuri naționale[18]. În adresa din 5 mai 1936, înaintată Prefecturii Poliției Capitalei, societatea își manifesta intenția de a organiza un bal în saloanele *Richter*, în ziua de 7 iunie 1936, arătând că aceasta ”a activat numai în direcția luminării și îndrumării păturii țărănești, stâlpul și fundamentul statului și al

[11] *Ibidem*, Dosar nr. 111/1933, f. 1.
[12] *Ibidem*, f. 3.
[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*, f. 4.
[15] *Ibidem*, f. 5-6.
[16] *Ibidem*, f. 14-16.
[17] *Ibidem*, f. 25.
[18] *Ibidem*, f. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

neamului”[19]. Deoarece lucrările pentru construirea căminului cultural din Grid necesitau noi sume de bani, filiala din București a *Societății Tinerimea* a apelat la noi subscripții publice care au circulat pe teritoriul Capitalei în lunile aprilie-noiembrie 1937.

Din documentele studiate în fondul Prefecturii Poliției Capitalei rezultă că Adunarea Generală a *Societății Culturale Tinerimea din Grid,* filiala București, și-a ținut ultima ședință în ziua de 22 mai [1938], în localul lui Nicolae Urdea, *La Fântâna cu trei fagi*, situat în strada Sf. Gheorghe Nou, nr. 17. Pe ordinea de zi a ședinței adunării generale se aflau darea de seamă asupra activității pe anul 1937 și lichidarea societății[20].

În fondul Universității din București se păstrează, de asemenea, documente care atestă existența *Asociației Făgărășenilor din București,* persoană morală și juridică fondată în anul 1934, care își avea sediul în strada Victor Emanuel, nr. 21. În contextul socio-economic și politic în care se afla România după încheierea celui de Al Doilea Război Mondial, Asociația se adresa Ministerului Educației Naționale și al Cultelor, solicitând sprijin material. Din adresa din 16 mai 1946 transmisă acestei instituții, reieșea că: ”Studenții universitari făgărășeni, în număr de aproximativ 100, originari din satele județului Făgăraș, sunt lipsiți de mijloace materiale și astfel nu-și pot procura cele necesare studiului: cărți, alimente și locuință”[21].

Pentru ajutorarea tinerilor din Țara Făgărașului care își urmau studiile în Capitală, *Asociația* își propunea ”realizarea unui Cămin al studenților universitari făgărășeni în București cu săli de lectură și dormitoare higienice”. Pentru îndeplinirea obiectivului propus, *Asociația Făgărășenilor din București* cerea Ministerului Educației Naționale un teren unde să poată fi construit căminul. Referatul întocmit cu acest prilej preciza faptul că: ”Din discuțiile pe care le-am avut cu d-l prof. Naneș, președintele Asociației Făgărășenilor, precum și cu delegatul acesteia, s-a precizat că Asociația nu dispune de fonduri pentru construcția unui imobil și că doresc să obțină aceste fonduri ulterior, prin subscripție publică și contribuția pe care eventual ar putea-o obține de la județul Făgăraș”. În consecință, N. Țugulea, semnatarul referatului, considera că ”nu se poate pune problema cedării terenului”. Cererea urma să fie transmisă și Universității București, pentru a fi analizată de către Senatul Universitar[22].

Nu se păstrează, din păcate, în fondul Prefecturii Poliției Capitalei, al Universității sau în alte fonduri aflate în depozitele Arhivelor Naționale - Serviciul Municipiului București și alte date privind activitatea asociațiilor

---

[19] *Ibidem,* f. 20.
[20] *Ibidem,* f. 26.
[21] *Ibidem,* Fond *Universitatea din București - Rectorat,* Dosar nr. 35/1946, f. 1.
[22] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

culturale studențești ale făgărășenilor veniți la studii la București. Chiar și în aceste condiții, socotim deosebit de utile informațiile pe care le-am avut la dispoziție, care demonstrează că au existat și funcționat aceste asociații în Capitala României. Nutrim speranța că la arhivele județene din Brașov sau poate chiar la arhivele centrale vom găsi noi informații și vom putea completa atunci cele prezentate mai sus.

https://biblioteca-digitala.ro

POTOPUL LUI NOE – PRIMUL FILM SONOR PROIECTAT LA BRAȘOV

VOICA BACIU[1]

NOAH'S ARK – THE FIRST SOUNDTRACK DESIGNED IN BRASOV

ABSTRACT

This study presents several aspects regarding the introduction of movies with sound in Brasov, through programs and articles published in local press as well as documents and Astra *society reports. The first movie with sound projected in Brasov was* Noah's Ark, *in February 1930, at* Astra *cinema. In April 1930, the following month, the competitor cinema* Modern *begun to present movies with sound, the first one being* Rio Rita. *In the first year the income provided by movies with sound didn't reach the expectations, but it was higher at* Modern *cinema due to a superior projection machine made by* Western - Electric, *unlike those from cinema* Astra *– made by* Biophone.

Keywords: Brasov, movies of sound, *Noah's Ark*, cinema *Astra*.

În acest an, în luna octombrie, s-au împlinit nouăzeci de ani de la premiera filmului sonor *Cântăreţul de jazz*, cu actorul Al. Johnson în rolul principal[2]. Puţini şi-au dat seama în anul 1927 că era începutul unei noi ere, chiar cei care lucrau în domeniu, mari actori și regizori, își exprimau convingerea că filmul sonor însemna distrugerea artei cinematografice[3], iar în anul 1930, la Congresul cinematografiştilor de la Bruxelles, se considera că ”este necesar a se produce un număr suficient de mare de filme mute, altfel 80% din sălile de cinema din Europa se vor închide”[4].

Trecerea de la filmul mut la cel sonor era o evoluţie firească și o ”necesitate estetică”[5], totuşi pentru cei implicaţi în industria filmului riscurile erau mari, trebuiau luate decizii rapide şi inspirate deoarece producerea filmelor sonore costa mult, iar cinematografele aveau nevoie de tehnică adecvată redării sunetului.

---

[1] Muzeograf, Muzeul Județean de Istorie Brașov; e-mail: voicavoica97@yahoo.com.
[2] https://en.wikipedia.org/wiki/The_Jazz_Singer (accesat: 10.08.2017).
[3] https://ro.wikipedia.org/wiki/Film_sonor (accesat: 10.08.2017).
[4] Informaţie prezentată braşovenilor în articolul *Congresul cinematografiştilor de la Bruxelles*, în ”Gazeta Transilvaniei”, nr. 67, 2 iulie 1930.
[5] Cf. Georges Sadoul, https://ro.wikipedia.org/wiki/Film_sonor (accesat: 10.08.2017).

https://biblioteca-digitala.ro

Casele de filme, proprietarii de cinematografe trebuiau să schimbe aparatura de filmare și de proiecţie, ceea ce implica cheltuieli mai mari, chiar în timpul marii crize economice (1929-1933). Cei care nu au făcut atunci trecerea la filmul sonor – companii de producţie sau săli de cinema –, au dat faliment. Calitatea peliculei și a sunetului filmelor sonore nu era mereu din cele mai bune, discrepanțele imagine-sunet, sunetele stridente alungau publicul din sălile de cinema. Filmul mut a avut caracter universal, gesturile sau mimica nu trebuiau ”traduse”, filmul sonor trebuia însă dublat sau titrat în limbile naționale. Proprietarii de cinema știau că vedetele filmului mut erau cunoscute, consacrate şi ”vindeau filmul” mut, însă mulţi actori cunoscuţi nu s-au adaptat în filmele sonore; actorii din filmele sonore erau deloc sau puţin cunoscuţi, numele lor tipărit pe afişe nu garanta succesul de casă.

În privinţa istoriei filmului sonor în România, se ştie că la sfârşitul anului 1929 *Cântăreţul de jazz* rula în Bucureşti la cinematograful *Trianon*[6]. ”Primul film cu sonor şi vorbitor românesc” a fost *Ciuleandra* (1930)[7], iar între 1931-1939 în România s-au realizat în jur de 15 filme sonore[8].

În studiul de faţă ne-am propus să prezentăm câteva aspecte privind introducerea filmului sonor în cinematografele din Braşov, utilizând în acest scop anunţurile-program şi articolele din presa locală, precum şi documente ale cinematografului *Astra* păstrate la Biblioteca Judeţeană ”George Bariţiu”[9] şi la Serviciul Judeţean Braşov al Arhivelor Naţionale[10].

Toate sursele indică faptul că prima proiecţie de film sonor la Braşov a avut loc în 15 februarie 1930, la cinematograful *Astra*. Un număr al ziarului *Gazeta Transilvaniei*[11] îşi anunţa cititorii astfel:

”Filmul vorbitor la Braşov. Senzaţional! Publicul braşovean are pentru prima oară ocazia să admire minunile artei cinematografice. Filmul vorbitor ”Potopul lui Noe”, care a făcut atâta senzaţie în toate oraşele mari ale lumii,

---

6 http://www.istoriafilmuluiromanesc.ro/ifr~nceputurile-filmului-sonor~99 (accesat: 10.08. 2017).

7 https://www.cinemagia.ro/filme/ciuleandra-27535/ (accesat: 10.08.2017). Filmul a fost proiectat şi la Braşov la cinema *Astra*, în anul 1931 (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 3, 9 ianuarie1931), şi a beneficiat şi de o cronică în ”Colțul cinematografului”, într-un articol semnat de *Monny*. *Ciuleandra* a fost primul film sonor în care s-a vorbit românește și a fost realizat în două versiuni: germană şi română. Filmul a avut şi o carieră internaţională, fiind difuzat în Germania şi Statele Unite în 1930 (http://www.istoriafilmuluiromanesc.ro/ifr~ciuleandra-verklungene-tr-ume-1930~177, accesat: 10.08. 2017).

8 http://www.istoriafilmuluiromanesc.ro/ifr~nceputurile-filmului-sonor~99 (accesat: 10.08. 2017).

9 *Cinematografele Astrei. Acte de valoare*, dosarele nr. 1-26.

10 Fond *Cinematograful Astra*, dosare 1-8.

11 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 17, 15 februarie 1930.

https://biblioteca-digitala.ro

va rula de astăzi la cinematograful ”Astra”-Apollo orele 5 p.m. Prilejul nu trebueşte p[i]erdut. Cât mai mult public să meargă să petreacă câteva ore, adevărat sublime”.

Acelaşi ziar adăuga anunţul:

”În toată lumea şi mai cu seamă în capitalele mari ale lumii, New York, Londra, Bucureşti, Budapesta, Berlin, Madrid, Moscova şi la Braşov, nu se mai vorbeşte de altceva decât de acest mare film. Acest film este proiectat şi admirat de milioane de oameni în lumea toată. Rulează cu începere de această sâmbătă. Casa de bilete deschisă ziua toată de la orele 9-1 şi 3-10 seara. În rolul principal Corine Grifelk şi Várkonyi Mihaly”[12].

Este posibil ca autorul anunţului din *Gazetă* să fi confundat actorii[13], deoarece din ziarul *Kronstadter Zeitung* aflăm că în rolurile principale jucau alţi actori decât cei anunţaţi de *Gazetă*, respectiv Dolores Costello şi Georg O'Brien[14]. Într-adevăr, ultimii actori menționați au jucat într-un film cu tema potopului, regizat de Michael Curtiz[15]. Produs în anul 1928, filmul *Noah's Ark* a fost reprezentativ pentru perioada de tranziţie între filmul mut şi cel sonor[16]. Detalii despre ce a presupus investiţia şi încasările aduse de primele opt filme sonore rulate în cinema *Astra* între 15 februarie şi 30 aprilie (*Potopul lui Noe, Umbrele albe*[17], *Malec*[18], *Regina neîncoronată*[19], *Atlantic*[20], *Timpul liliacului, Noaptea e a noastră*[21], *Troica*[22]), găsim în documentele *Astrei*[23].

Astfel, dintr-un document din 3 mai 1930[24] aflăm că pentru a se adapta la proiectarea filmelor sonore, conducerea cinematografului a cumpărat aparatul ”vorbitor” *Biophone*, ”sub formula că după zece filme rulate va fi amortizat”, dar în realitate după opt filme rulate a fost amortizată doar jumătate din

---

12 *Ibidem*.
13 Aceeaşi eroare apare şi în ziarul *Carpaţii*, nr. 518, 16 februarie 1930.
14 Varianta corectă apare şi în ziarul *Brassoi Lapok*, nr. 38, 16 februarie 1930. Din ziarul de limbă maghiară aflăm că în distribuirea filmului erau împlicate firmele *Concordia-film* din Braşov şi *Emericus* din Oradea.
15 https://en.wikipedia.org/wiki/Noah%27s_Ark_(1928_film) (accesat: 10.08.2017).
16 *Ibidem*.
17 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 26, 7 martie 1930.
18 *Ibidem*, nr. 33, 23 martie 1930.
19 *Ibidem*, nr. 34, 27 martie 1930.
20 *Kronstadter Zeitung*, nr. 79, 6 aprilie 1930.
21 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 43, 20 aprilie 1930.
22 *Ibidem*, nr. 44, 27 aprilie 1930.
23 Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale (în continuare, SJBvAN), Fond *Cinematograful Astra*, dosar nr. 5. Documentul se referă la perioada februarie-aprilie 1930 şi poartă data de 3 mai 1930; dactilografiat, nesemnat (alcătuit probabil de administrator delegat, casier, contabil).
24 *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

sumă – 580.000 lei[25]. Filmul *Potopul lui Noe* a beneficiat de o ”reclamă specială care a costat şi ea destul de mult”, însă nu se precizează suma sau în ce a constat[26]. Ştim că filmul a rulat opt zile, între 15-22 februarie 1930[27]. Din raport reiese că acest film a fost primul film sonor care a rulat la Braşov şi ”prin aceasta s-a exploatat în mare parte curiozitatea publicului”[28].

Din rapoarte reiese clar că deşi cei de la *Astra* au fost primii care au proiectat filme sonore, încasările lor au fost mai mici decât cele ale concurenţei (cinema *Modern*), mai scăzute și în comparație cu propriile încasări din perioada filmelor mute.

Comparația s-a făcut pentru 52 zile de rulare a filmelor sonore din anul 1930 și acelaşi interval de timp pentru anul 1929 când au rulat filme mute. Cifrele sunt grăitoare: ”În anul 1929 în 52 de zile de reprezentare cu filme mute s-au câștigat 219.060 lei. În anul curent tot în 52 zile de reprezentare în aceeași epocă, însă cu filme sonore, după cum am arătat mai sus s-au câștigat 24.811 lei[29]”.

Într-adevăr, cinematograful *Modern* a ales pentru redarea filmelor sonore un aparat mai scump şi mai bun, *Western-Electric*[30]. Ei au cheltuit 3 milioane de lei pe aparat şi au proiectat prima dată un film sonor în ziua de 20 aprilie 1930[31]. Filmul *Rio-Rita*, o comedie cu actorii Bebe Daniels şi John Boels în rolurile principale, a fost unul din cele mai bune zece filme ale anului 1929, cel mai mare succes de box-office până în 1933[32].

Deşi cinema *Astra* a fost primul care a introdus filmul sonor, cinema *Modern* a avut câştiguri superioare[33]. Probabil nu doar aparatura a făcut diferenţa, din rapoarte se întrevăd şi erori de organizare. Cei de la *Astra* aveau pe stoc un număr mare de filme mute pe care nu au mai reuşit să le ruleze, ele

---

[25] *Ibidem*; vezi şi *Raport de activitate pe anul 1930 al Consiliului de administraţie al Cinematografului ”Astra” Braşov* (în ”Gazeta Transilvaniei”, nr. 66/1931), ca și *Raport General asupra activităţii Despărţământului central judeţean ”Astra” Braşov, pe anul 1930-1931, citit în adunarea generală din 5 Aprilie 1931* (în ”Gazeta Transilvaniei”, nr. 67, iunie 1931). Detalii de preţ din ultimul raport: aparatul propriu-zis 553.061 lei, instalaţii şi întreţinere 122.020 lei, 675.081 lei totalul.

[26] Vezi nota 22.

[27] SJBvAN, *fd. cit.*, dosar nr. 5. Filmul *Potopul lui Noe*, a fost ”angajat 50% ameta cu Cinema Modern”.

[28] *Ibidem*.

[29] *Ibidem*.

[30] Preţul este inclus într-o reclamă de ziar (*Kronstadter Zeitung*, nr. 81, 9 aprilie 1930).

[31] Reclama filmului în *Kronstadter Zeitung*, nr. 86, 14 aprilie 1930. Era, conform anunţului, ”monopol Ero-film Braşov”.

[32] https://en.wikipedia.org/wiki/Rio_Rita_(1929_film) (accesat: 10.08.2017).

[33] SJBvAN, *fd. cit.*, dosar nr. 4. Planul de reorganizare a cinematografului *Astra* era adresat Onoratului Consiliu al Cinematografului ”Astra” de Alexandru Băcilă, administrator cinema.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind stornate plătind despăgubiri mari. Au fost și alte cauze obiective sau subiective: filmele sonore erau cumpărate uneori chiar înainte să fie produse, neputând fi vizionate; actorii din filmele sonore deloc sau mai puţin cunoscuţi; încasările din vânzarea biletelor nu puteau creşte, nu puteau mări preţurile direct proporţional cu costul de producţie pentru filmul sonor din cauza crizei economice; s-au încheiat contracte de tip ”trust” cu casele de filme care cuprindeau doar obligaţii pentru cinematograf; nu se ţinea cont de încasările reale din sălile de cinema; exista o plată a ”locaţiunii” la filmele sonore, procentul fiind de 40 sau 50% şi se aplica şi în zilele de lucru (spre deosebire de filmele mute - 20-25%); în privinţa filmului sonor publicul a fost curios la început, apoi a devenit critic[34].

Pentru a evita falimentul, cei de la *Astra* au adoptat diferite măsuri: evidența mai strictă a filmelor angajate, reducerea cheltuielilor cu reclama și cu personalul[35], și schimbarea instalaţiei de redare a filmelor sonore. Propuneri de cumpărare de aparatură a făcut Al. Băcilă, care avea în vedere achiziţionarea unor aparate ca *Eineman Imperator*-1928, *Saxonica*-1928 sau *AEG*-1928[36]. Totuşi, în cele din urmă s-a optat pentru un alt tip de aparat, *Klang-Tobis,* al cărui contract de vânzare s-a păstrat[37]. Redăm mai jos extrase din acest contract: ”(...) o instalație completă pentru redarea filmelor mute, filmelor sonore cu muzica imprimată pe disc, filme sonore cu muzica imprimată pe film/Lichton precum și pentru redarea plăcilor de gramofon obișnuite. Instalația cuprinde ca părți principale: două fotocelule, două amplificatoare fotocelule, un amplificator preliminar, un amplificator de putință, două turentablouri, două doze electromagnetice, un difuzor mare electromagnetic cu membrana fălțuită, specială pentru reproducerea specială a sunetelor mijlocii și înalte, două difuzoare electrodinamice cu membrană ”conică, care reproduc

---

[34] Raport al Astrei publicat în *Gazeta Transilvaniei,* nr. 64, 25 iunie1930; articolul *Arta mută, arta sonoră*, în ”Gazeta Transilvaniei”, nr. 1, 1932.
[35] SJBvAN, *fd. cit.,* dosar nr. 5.
[36] Vezi nota 32.
[37] Biblioteca Județeană ”George Barițiu”, *fd. cit*., dosar nr. 20. Contractul are număr de intrare la ASTRA 201/1930, s-a încheiat la notarul public Nicolae Ioaneș din Brașov. Semnatari au fost Nicolae Căliman-președintele Despărțământul central județean ”Astra” Brașov și inginer Iosif Langenecker, reprezentantul *Klangfilm*. S-a semnat în 17 noiembrie 1930. Părţile din contract sunt: Firma Societatea anonimă română *Siemens-Schukert*, biroul tehnic, secția curenților slabi, Timișoara, ca reprezentantă generală pentru România a firmei *G.m.b.H. Klangfilm* și Asociațiunea ”Astra”, Despărțământul central județean Brașov. Alte clauze din contract priveau dreptul Astrei de a constitui gaj asupra instalației, de a face proiecții în afara orașului, înstrăinare, termenul de montare, revizia anuală, reparațiile, înlocuirea pieselor defecte, condițiile de plată, modul de remediere a diferendelor. Existau garanţii reciproce de montare/exploatare a instalației.

https://biblioteca-digitala.ro

în mod avantajat sunete profunde mici¸instalaţia urma să fie montată pe cele proiectoare aflate în sala ”ASTRA, două Ernemam. Prețul instalației, montarea, costau un milion șaptesute treisprezecemii de lei”[38]. Ca termen de referință în privința sonorității și clarității, instalația de la Brașov trebuia ”să fie cel puțin la înălțimea instalațiunilor de la cinema Corso din București și Thalia din Sibiu”[39].

Aparatul *Klang-Tobis* propus spre achiziţionare de Consiliul de Administraţie a fost aprobat de Comitetul Despărţământului "Astra" la 5 noiembrie 1930 şi a fost recepţionat în 17 februarie 1931[40]. Deşi investiţia a fost semnificativă, la niciunul din filmele ”angajate” în anul 1931 nu au ieşit garanţiile minimale (cu excepţia filmului *Nimic nou pe frontul de vest*)[41], totuşi cinematograful *Astra* s-a menţinut pe piaţă.

Remarcăm faptul că în anul 1930, în ciuda dificultăţilor financiare, ambele cinematografe braşovene, *Astra* şi *Modern*, au făcut pasul spre proiecţia filmelor sonore.

---

[38] *Ibidem*.
[39] *Ibidem*.
[40] *Ibidem*.
[41] SJBvAN, *fd. cit.*, dosar nr. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

IMPRESII DIN ATELIERUL LUI CONSTANTIN BRÂNCUȘI DE LA PARIS

EMIL STOIAN[1]

IMPRESSIONS DE L'ATELIER DE CONSTANTIN BRÂNCUȘI DE PARIS

RÉSUMÉ

L'atelier parisien de Constantin Brâncuşi a été visité en 1936 par le docteur Radu Puşcariu, chirurgien d'élite et sculpteur pleine de talent. Ses impressions évoquent l'atmosphère de l'atelier et le crédo artistique *du grand sculpteur.*

Mots-clés: Constantin Brâncuși, Paris, Impasse Ronsin 11, dr. Radu Pușcariu, sclupteur, Bran.

Descoperirea unui bloc cu aproape optzeci de desene inedite ale dr. Radu Pușcariu[2], descendent al remarcabilei familii de intelectuali Pușcariu din Sohodolul Branului, m-a determinat să revin asupra unui articol itinerant ce a fost publicat în anul 2002, pentru cititorii revistei *România Turistică*[3].

În timpul documentării și a cercetărilor efectuate pentru realizarea lucrării biobibliografice *Portrete din Bran*[4], destinată prezentării unor personalităţi din Ţara Branului, am găsit înregistrată pe bandă magnetică o conferinţă despre Constantin Brâncuşi, ţinută de dr. Radu Puşcariu în anul 1972, la Liceul de Artă din Braşov. Ea mi-a fost semnalată şi pusă la dispoziţie de domnul Ion Duicu, originar din Peştera Branului.

Comparând impresiile reliefate în conferință, desenele inedite descoperite recent la Bran și sculpturile sale realizate după fascinanta întâlnire cu marele artist, constatăm o vădită influență a acestuia asupra creației medicului -sculptor dr. Radu Pușcariu.

Dar pe scurt, cine a fost dr. Radu Puşcariu?

---

[1] Doctor în istorie, Brașov; e-mail: stoiancoriolan.emil@gmail.com.

[2] Aduc călduroase mulțumiri profesoarei Ligia Groșan din Bran pentru generozitatea de a-mi pune la dispoziție blocul cu desene inedite aparținând dr. Radu Pușcariu.

[3] Emil Stoian, *În vizită la Constantin Brâncuși*, în "România Turistică", nr. 162/ 06.06.2017, p. 3-5.

[4] Idem, *Portrete din Bran*, Brașov, Editura "Dealul Melcilor", 2002, p. 231-232.

https://biblioteca-digitala.ro

Descendent al mai multor generații de preoți și dascăli, de cărturari și cavaleri de pe meleagurile Branului, a fost fiul lui ”Sextil Puşcariu, marele brănean cu nume de circulație internațională (…)”[5].

S-a născut la 18 august 1906 la Braşov. Urmează şcoala primară la Cernăuţi, gimnaziul la Innsbruck şi Meran, liceul la Cluj, fiind absolvent al facultăţii de Medicină din Cluj, promoţia 1931.

Îşi susţine doctoratul în medicină şi chirurgie în anul 1932, la Cluj, cu teza *Contribuţiuni la studiul arteriografiei pe viu. Studiu experimental*, perioadă în care îndeplinea funcţia de preparator la Institutului de Anatomie Descriptivă şi Topografică.

În anul 1938 se transferă la Braşov, fiind concentrat apoi la Spitalul Militar Braşov. Este trimis pe frontul de est până în Crimeea (1942), apoi pe frontul de vest până în Tatra (1944).

Revine în 1945 la Spitalul Militar Braşov, de unde este transferat la Spitalul *Inima Reginei* din Bran.

Principesa Ileana, care ctitorise şi coordona spitalul, spunea despre dr. Radu Puşcariu: ”Era un chirurg cu experienţă vastă, provenit de la Universitatea din Cluj, și studiase în Franţa, Germania, Austria, am câștigat foarte mult cu venirea lui. Întreg spitalul a fost adus la un nivel mai înalt de tehnică operatorie și eficiență. Era un adevărat maestru în meseria lui, așa încât, după ce am făcut rost de toate instrumentele necesare, aproape că nu mai era operație pe care să nu o putem face”. ”Doctorul avea talent la muzică, desen și sculptură și avea un dar minunat de a spune povești. Se părea că avea o tolbă plină”[6].

Principesa Ileana consemnează în *Jurnalul* său că ”sub conducerea noului director, un mare chirurg - dr. Radu Pușcariu”, activitatea Spitalului *Inima Reginei* de la Bran s-a îmbunătățit considerabil, ”iar reputația noastră este renume”[7].

După 1951, lucrează la Spitalul CFR Braşov, apoi la Spitalul Tractorul şi Codlea. A obţinut rezultate deosebite în domeniul chirurgiei plastice şi reparatorii, dar şi în alte ramuri ale medicinei.

Fiind înzestrat cu înclinaţie deosebită pentru muzică şi arte plastice, şi-a dedicat o parte a vieţii cultivării sale artistice. Astfel, a cântat la pian şi violoncel, făcând parte din orchestra medicilor şi a Casei de Cultură Braşov.

Dr. Radu Pușcariu și-a înnobilat talentul studiind în particular sculptura cu Romul Ladea, a participat la viața artistică de la Cluj și Brașov, a

[5] Ioan Colan, *Cuvânt înainte* la volumul lui Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 5, și Editura Schei, Brașov, 2001, p. 5.

[6] Ileana, principesă a României, arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 275.

[7] Principesa Ileana, *Jurnal*, Bran, 28 iunie 1947, mss.; Ileana, Princess of Romania, *Hospital of the Queen's Heart*, mss.

https://biblioteca-digitala.ro

cunoscut o pleiadă de artişti contemporani şi a participat cu lucrări la mai multe expoziții ale artiştilor plastici din țară[8].

De asemenea, este autorul mai multor sculpturi, dintre care bustul lui Axente Sever din Mediaş, bustul dirijorului Dinu Niculescu expus în holul Teatrului Braşov, a unui monument funerar din cimitirul Bellu, precum şi a unor basoreliefuri decorative şi alte sculpturi aflate în familie sau casele prietenilor.

Prima parte a creației artistice este influențată de crezul artistic al maestrului Romul Ladea, care ”practicând o sculptură modelată care pune în valoare o volumetrie acuzată, o construcție barocă a formelor, dar și o sculptură propriu-zisă, adică cioplită”[9].

Începând cu anul 1936, pentru a-și lărgi orizontul și crezul artistic, îl vizitează în două rânduri pe sculptorul nepereche Constantin Brâncuşi la Paris, în modestul, dar celebrul său atelier din Impasse Ronsin nr. 11.

Este știut că în atelierul său veneau mulți prieteni și vizitatori, marele artist fiind un exemplu de sociabilitate[10]. În ambientul auster, dar fascinant, al acestui interior de spirit şi trăire artistică, a avut marele privilegiu să-l cunoască pe Constantin Brâncuşi ca om, să afle în mod nemijlocit concepţia sa despre frumosul în sculptură, despre crezul şi mesajul artistic, despre tehnicile folosite, despre munca plină de tenacitate şi sacrificiu. A avut revelaţia de a i se prezenta ustensile şi lucrări devenite celebre în întreaga lume şi a putut să îl admire povestind la un pahar de vin de Porto.

Iată o parte din amintirile sale, așa cum am reușit să le transcriem după înregistrarea menționată mai sus:

”Mă simt foarte emoţionat că sunt în situaţia de a vă vorbi şi, înainte de a începe, aş vrea să precizez o chestiune referitoare la ce au spus vorbitorii de dinaintea mea. Au spus că voi vorbi despre Brâncuşi. Asta este o chestiune aşa de vastă, aşa de complexă, încât nu pot să am pretenţia că vorbesc despre Brâncuşi, ci voi încerca să spun Dumneavoastră cum a fost întâlnirea mea cu marele sculptor.

M-am dus să-l văd pe Brâncuşi ca artist şi ca om. Nu m-am dus în mod oficial, ca ziarist sau critic. M-am dus să îi pun anumite întrebări şi el sămi comunice dacă vrea. Erau un mare semn de întrebare părerile lui despre tratamentul materialelor, el fiind sculptor, eu amator sculptor. Doream să mă înveţe anumite lucruri şi atunci cred că cel mai bun lucru este să vă narez, să vă spun cum a decurs această întâlnire.

---

[8] Ioana Vlasiu (coord.), *Dicționarul sculptorilor din România, secolele XIX-XX*, vol. II, Lit. H-Z, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 236-237.

[9] *Ibidem*, p. 236.

[10] Petre Pandrea, *Brâncuși, amintiri și exegeze*, București, Editura Meridiane, 1976, p. 6, 204.

https://biblioteca-digitala.ro

Am fost de două ori la el şi ceea ce mi-a spus el şi am putut învăţa cred de la el şi de la lucrurile văzute la faţa locului încerc să vă împărtăşesc.

Fac precizarea că acest lucru se întâmpla în anul 1936. Brâncuşi avea la ora aceea în jur de 60 de ani. Era născut, dacă nu mă înşel, în 1876[11].

Am aflat adresa lui şi m-am dus să-l caut. Locuia în centrul Parisului, pe Bulevardul Pasteur. Din bulevardul Pasteur se făcea un aşa zis ”impasse”, ceea ce ar fi la noi micile intrânduri, ştiţi o stradă care nu are ieşire decât într-o singură parte. Şi în Impasse Ronsin m-am dus să îl caut pe Brâncuşi. Şi, după ce am coborât în staţie pe Bulevardul Pasteur, care este o arteră mare, cu circulaţie imensă, m-am trezit dintr-o dată într-o zonă liniştită, parcă era într-un oraş de provincie, unde erau flori, erau grădini, erau case mici.

Ajungând acolo şi întrebând în dreapta, în stânga, mi s-a arătat o clădire pe care nu ştiu cum s-o numesc, şură dacă vreţi, un fel de hambar, ceva de genul acesta, la care m-am dus printre nişte tufe, nişte tufişuri.

Mă trezesc brusc în faţa unei clădiri fără etaj, cu uşa foarte modestă. Eu ştiam despre Brâncuşi, ceea ce mi se spusese, că este un om destul de curios, un om care sta acolo singur.

Dar îmi închipuiam că în mijlocul Parisului se bucura de anumite lucruri pe care le conferea civilizaţia. M-am convins că beneficia şi el de civilizaţie, însă când am intrat acolo, mă trezesc în faţa unei clădiri modeste, rustice, cu o uşă care nu avea clanţă. Îmi zic: asta trebuie să fie casa lui Brâncuşi dacă-i lipseşte clanţa. E ceva mai neobişnuit.

Era o zi frumoasă de iulie, am bătut, mi s-a deschis uşa şi în faţa mea a apărut atunci Brâncuşi, cel pe care îl ştiam din fotografii, aşa cum probabil îl ştiţi şi Dumneavoastră.

Un om mic, într-o salopetă albă, cu nişte saboţi de lemn, cu o pălărie în cap, care era ca o gambetă, însă albă, nu ştiu din ce material o fi fost făcută şi se uita aşa la mine, cu o barbă albă frumoasă, cu nişte ochi extraordinar de vii, erau ca doi cărbuni. Mă priveşte şi mă întreabă în franţuzeşte ce doresc. Şi atunci i-am spus că eu sunt venit din România şi că sunt la Paris pentru studiile mele şi că ţin neapărat, în calitate de conaţional, să-l văd şi să intru în incinta atelierului.

Atunci el, foarte gentil, mi-a spus:

- Domnule doctor, poftiţi. Ceea ce vă interesează vă pot spune, mai ales că nu am pe nimeni acum aici.

Şi am intrat înăuntru şi acolo am dat într-o încăpere mare, din care se mai făceau două încăperi. Încăpere mobilată să spun, aş exagera, să spun ne-mobilată, asta iarăşi aş putea să spun. Erau tot felul de lucruri în sala aceea legate de activităţile sale, se vedea că erau întrebuinţate pentru executarea

[11] Constantin Brâncuși s-a născut în 19 februarie 1876 la Hobița, județul Gorj, și a murit la 16 martie 1957 la Paris, fiind înmormântat în cimitirul Montparnasse.

https://biblioteca-digitala.ro

sculpturilor.

Continuă,

- Ce v-ar interesa, domnule doctor?

I-am spus că m-ar interesa să văd ceea ce se poate în atelierul său şi, eventual, să-mi dea anumite lămuriri. Eu nu voiam să-l întreb prea multe, ca să nu-l plictisesc. Pe de altă parte, nu voiam să mă fac interesat, să-i spun părerile mele pe care le-aveam din ceea ce am citit şi din ceea ce am auzit de la alţii.

Şi atunci a început el să-mi arate şi zice:

- Da', dragă doctore, nu vrei să guşti ceva?

Eu nu puteam să zic că nu. Şi atunci m-a dus în altă odaie, care era foarte interesant amenajată; era tot o parte din această cladire, în care sus, aşa la vreun metru şi ceva, erau nişte scări, era un pat simplu în care dormea el şi în altă parte a odăii, în faţă, era o masă cu un scaun şi pe perete erau, dacă vă aduceţi aminte, că sunteţi tineri toţi, ca în prăvăliile cu pălării, erau aşa nişte dulapuri mari, nişte compartimente acoperite cu câte un sac de carton.

Acolo era o masă şi m-a poftit la masă. Şi mă întreabă cu ce mă poate servi. Îi spun:

- Cu ce credeţi Dumneavoastră.

Şi atunci a deschis un dulap din acela şi a scos de acolo o sticlă de Porto mi se pare, oricum un vin foarte bun şi mă întreabă dacă vreau să mănânc ceva.

- Păi, lăsaţi maestre, îi spun eu foarte jenat.

- Nu, nu, acesta e un vin foarte bun, dar trebuie să îţi dau ceva şi de mâncare.

Atunci, din raft a scos o ridiche şi o bucată de pâine. A cojit frumos ridichea şi a tăiat-o feliuţe şi a pus sare pe ea şi mi-a oferit-o. Am mâncat ridiche şi am băut Porto cu el.

Eu i-am spus că sunt de la Cluj, eu veneam de la Cluj, unde locuiam şi m-a întrebat ce mai e prin ţară, că el nu mai fusese de lungă vreme şi avea tocmai în intenţie să meargă în România. Astfel, era înainte de lucrările pe care le-a făcut în țară, la Târgul Jiu, presupun acum aşa din ceea ce pot să deduc.

Spunea că are intenţia de a sta de vorbă cu guvernanţii de atunci ai ţării, să i se dea anumite comenzi.

Şi îmi spune:

- Să nu ţi se pară curios, dar mie îmi place Michelangello.

Eu tăceam. Cum să nu-ţi placă Michelangello?

- Michelangello ştie să lucreze, ştie să sculpteze, dar face tot lucruri d-astea, oameni contorsionaţi, oameni suferinzi. Gândeşte-te la scavii lui, la toate lucrările lui. Este plin de elan, este plin de forţă, dar gândeşte-te la David

https://biblioteca-digitala.ro

cum stă cu mâna. Mie nu îmi place[12].

- Dragă doctore, nu vreau să îţi spun prea multe înainte de a vedea lucrările mele. Eu doresc din suflet să fac ceva frumos. Cum îl fac? Din ce îl fac? Asta e treaba mea, dar vreau să iasă ceva frumos. Uite să îţi arăt.

Şi m-a dus în atelier şi la un moment dat îmi spune:

- Aici am avut o mare nenorocire: această ”Pasăre măiastră” s-a rupt.

Era o lucrare neterminată, dintr-un granit negru lucios, făcută dintr-o singură bucată.

Eu, ca să mă aflu în treabă, am spus:

- Maestre, asta e o chestiune care se poate aranja. Îi puneţi un ştift sau...

- Vai de mine, vai de mine, cum poţi să vorbeşti asemenea lucruri? Îmi explică Brâncuşi. Asta e o lucrare care ştii cum îi zice?

- Da, ”Pasărea măiastră”.

- Da, dar în franţuzeşte îi spune mai bine ”L'oiseau qui prend son vol”. Şi asta e făcută dintr-o singură bucată. Nu se poate să o faci din două lucruri lipite.

- Dar nu se observă.

- Nu este problemă că se observă sau nu se observă, mă jenează pe mine care am facut-o. Eu am vrut o pasăre care îşi ia zborul. Eu am vrut să-i dau drumul să zboare şi la un moment dat s-a rupt şi nu mai poate acum să zboare. Şi trebuie să fac alta.

- Să faceţi alta?

- Da, o alta după cum am mai făcut câteva. Şi să nu mai spui la alţii că s-ar putea lipi, pentru că asta nu se poate lipi. Nu e chestiunea că nu observă nimeni că este lipită şi este făcută din două bucăţi, dar mă jenează pe mine care am facut-o. Eu am conceput-o în felul acesta, dându-i numele de ”L'oiseau qui prend son vol”, înseamnă că nu mai este pasărea care îşi ia zborul[13].

Mi-am zis că am învăţat ceva şi am tăcut şi l-am lăsat să vorbească. Probabil că din punctul lui de vedere a avut foarte mare dreptate.

După aceea, mergem mai departe şi am văzut ”Le Cocolico”, un fel de cocoş care era făcut dintr-un volum de material, un volum de fontă ca un paralelipiped, aşa cum arată o carte. Îi zice ”Cucurigu” pentru că reprezintă cocoşul dimineaţa când cântă. Era făcut din fontă, era mare, de vreo trei metri şi ceva.

M-am uitat mirat la el. Cunoaşteţi cu toţii cum este fonta, cum sunt

---

[12] Pentru gândirea sa aforistică, vezi și *Pravila lui Brâncuși,* la P. Pandrea, *op. cit.*, p. 260-261.

[13] Brâncuși spunea: ”**Pasărea este un simbol al zborului**” sau ”**Toată viața mea am căutat esența zborului. Zborul! Ce fericire!**” (s.n.); vezi P. Pandrea, *op. cit.*, p. 157, 259.

https://biblioteca-digitala.ro

uşile de la soba din fontă, este o suprafaţă rugoasă specifică. Vedeam însă că această fontă nu este turnată, ci era parcă cioplită cu o daltă, deci suprafaţa acestui volum era lucrată cu dalta.

Atunci l-am întrebat:

- Aceasta este fontă?

- Da, este fontă. Desigur.

- Dar nu este ca o fontă turnată!

- Nu este turnată, am turnat un volum mare şi pe urmă m-am apucat să-l cioplesc.

Eu am crezut că nu am auzit bine. Să te apuci să ciopleşti fonta, asta este o chestiune cam ciudată.

- Da, am cioplit fonta, am cioplit lungă vreme la ea, am mai întrerupt, am cioplit din nou. Dar nu ştiu câte luni am tot cioplit la ea. Am stricat 73 de dălţi, dar a ieşit foarte frumos (Sigur că întrebuinţa dălţi bune, din oţel, dar totuşi, ca să ciopleşti fonta, înseamnă că trebuie să cam strici dălţi).

Atunci eu iarăşi am îndrăznit şi am întrebat:

- Maestre, nu vă supăraţi, eu vă pun o serie de întrebări, care, desigur, Dumneavoastră vi se par naive, dar sunt puse de un om care nu se pricepe. Dar nu credeţi că, având mijloacele de astăzi, nu se poate turna într-o formă şi nu se poate obţine acelaşi efect de suprafaţă?

- Păi, se poate obţine, cum să nu, dar plăcerea însă a fost a mea de a ciopli, eu am avut o bucată de fontă din care am cioplit.

- Bine, dar de ce aţi cioplit-o în fontă, căci este aşa de greu. Eu nici nu am auzit că se poate ciopli fonta.

- Da, eu am vrut s-o fac din fontă şi am vrut să fie cioplită şi atunci singura soluţie a fost să iau dalta şi ciocanul şi să cioplesc fonta aşa cum cioplesc piatra.

După asta mergem ce mai mergem şi, uitându-mă în dreapta şi în stânga, îl văd că se opreşte şi îmi zice:

- Uite bucata aceea.

Atunci am văzut jos, pe pământ, o ţeavă mare de canalizare şi anume porţiunea unde se bifurcă. Ştiţi cum sunt ţevile de canalizare în porţiunea unde se bifurcă în formă de Y.

- Da, o văd.

- Într-o zi mergeam pe stradă şi am văzut la o lucrare de canalizare, în pământ, o groapă unde conducta trebuie să se despartă. Era ţeava care era pusă acolo, urmând să fie legată în continuare cu alte ţevi. Şi atunci am spus:

- Domnule, aceasta este cea mai ideală formă care se poate da pentru ca să se poată face un tors. Pentru că, sigur, un tors dacă stai şi-l reduci la forma ideală, căci el era în formă pură, asta este. Un tors asta ar fi: corpul şi cele două coapse tăiate, aşa cum sunt la tors fără corp şi fără braţe. Atunci am vrut să fac un tors din asta, inspirat fiind de această ţeavă pe care am văzut-

https://biblioteca-digitala.ro

o[14]. Dar totuşi vedeam că este ceva prea rigid. Iar pentru că demult vroiam să fac un tors, m-am gândit să-l fac din lemn şi pentru că eu respect şi iubesc întotdeauna materialul, m-am gândit să-l fac din lemn.

Într-adevăr, Brâncuşi a iubit enorm materialul şi a continuat:

- Eu însă care am cioplit atâta lemn în viaţa mea şi care ştiu ce înseamnă să cioplești în lemn, atunci când îi întrerupi fibra tăind oblic, atunci îţi dă anumite imagini formate de structura lemnului. Aceasta însă nu se potriveşte cu ceea ce vreau eu să fac. Vreau să fac un tors în care fibrele lemnului să nu fie întrerupte, iar sculptura să fie din aceeaşi bucată, bineînţeles. Acum, dacă iau un lemn care are în structura sa fibre suprapuse şi dacă îl cioplesc, atunci voi tăia aceste fibre şi voi ajunge să am un anumit desen, unde se întrerup fibrele şi devin aceste ochiuri sculpturale. Iar eu nu vreau să fie rotund, să fie o singură linie. Astfel, am căutat un pom cu o creangă mare, care se desparte în două şi, imediat după ce am tăiat pomul şi lemnul era verde, am făcut o presă, ținându-l aşa până s-a uscat. Abia atunci m-am apucat să îl cioplesc. Am fost sigur că cioplindu-l voi putea să respect aceste fibre, această direcţie a fibrelor, în aşa fel ca să nu fie întrerupte şi ca totuşi ele să urmeze torsiunea asta pe care i-am dat-o.

Atunci îmi spune:

- Uite, aici este.

Şi am văzut acolo un lemn în formă de Y care era pus între prese, între nişte maşini care îi dădeau anumită torsiune şi îl forţau în aşa fel încât, când va fi uscat, el atunci va fi exact cu fibrele acestea aşa cum vreau eu să le am.

- Dar cât o să dureze asta, Maestre?

- Păi, nu ştiu, eu trebuie să mă uit să văd. Când o fi gata, atunci numai mă apuc eu de lucrat. Până acum a fost vorba de granit, a fost vorba de fontă, a fost vorba de lemn şi de alte materiale.

La un moment dat îmi spune:

- Să ştiţi că mie îmi place să lucrez și într-un material amorf, de exemplu piatră sau dacă torn amorf, nu are fibră, lucru foarte important şi, în acelaşi timp, interesant. Ori, parte din lucrările mele sunt dintr-un material amorf.

Nu a vrut să spună din ce material sunt.

Uitasem să vă spun că într-una din încăperile în care am umblat era şi o forjă. Avea un cuptor în care îşi topea metalul de care avea nevoie şi el îşi turna singur lucrările pentru a fi sigur că a făcut un lucru bun şi aşa cum şi l-a dorit.

Şi mi-a arătat o lucrare care mi-a plăcut foarte mult şi care încerc s-o descriu: imaginaţi-vă Dumneavoastră o formă ca o pasăre, un fel de raţă, dacă vreţi, sau gâscă, aşa ceva, care era redusă de el la linia pură, el care reducea volumul la esenţă, la ce este mai simplu. Era o formă ovală ce sugera forma

[14] Vezi **Fig. 2**.

https://biblioteca-digitala.ro

pură a unei raţe sau a unei gâşte. Nu era lebădă, că nu avea gâtul prea lung. Acest volum era făcut dintr-un material deosebit care era lustruit şi galvanizat. M-am tot uitat să fie nichel, să fie crom? Pentru crom, chiar şi pentru nichel, era prea galben, pentru alamă, nu era destul de galben. Lucrarea era extraordinar de lucioasă, era un metal care avea o culoare între nichel şi alamă, dar era lustruită la maxim. Acel metal fusese turnat şi lustruit în atelierul său, acolo unde îşi turna şi lustruia şi galvaniza lucrările. Acestea sunt lucrări pe care mi le-a spus cum le face. În tot cazul, mi-a spus că el îşi face toate acestea singur. Şi mi-a arătat această formă, această pasăre să-i zicem. Era cam de mărimea aceasta, era montată pe o piatră albă, marmură albă, cioplită dur, în forma unei pietre de moară. Deasupra ei era aceasta, făcută dintr-un metal între alamă şi nichel, un galben foarte alb, însă era totuşi o culoare mai caldă decât este nichelul sau cromul şi era extrem de lustruită. Însă este de spus că lucrarea, dacă ar fi fost făcută dintr-un material mai opac, mai puţin lustruit, nu s-ar fi observat că nu avea peste tot aceleaşi raze de curbură. Şi a dat drumul la un aparat, o piatră era montată pe un dispozitiv electric, cu un motoraş electric la care el dând drumul, această piatră a început să se mişte şi a făcut o tură completă în jurul ei, destul de inert, nu prea repede. Totuşi era suficient de repede încât să se vadă mişcarea şi să sclipească în lumina ce venea prin fereastră. Această pasăre nu avea peste tot aceeaşi rază de curbură, avea mici denivelări, care însă nu le observai, din cauza apelor pe care le făcea. Repet, era lustruită maxim, era lustruită cum rar am mai văzut un nichel sau crom aşa lustruit. Aşa cum ar fi un instrument, această pasăre, din cauza rotaţiei pe care o făcea în jurul axei ei, aveai impresia că ea însăşi se mişcă, nu că se mişca în totalitate, dar corpul ei se mişcă, aveai impresia că se mişcă din cauza apelor. Era ceva foarte impresionant şi frumos, era un lucru neaşteptat. Şi după ce s-a întors de câteva ori complet, îmi zice:

- Domnule, îţi place?
- Da, îmi place.
- Îţi place mult?
- Da, îmi place foarte mult.
- Îţi poţi închipui ceva făcut să se mişte mai bine decât această formă?
- Nu.
- Şi e ceva frumos?
- E ceva foarte frumos.

- Dragul meu, eu asta vreau. Eu vreau să fac ceva frumos. Spune-i Dumneata sculptură, arhitectură, pictură, cum îţi place. Îmi este perfect indiferent. Sigur că toată lumea zice că eu fac sculptură şi că eu cred că fac sculptură şi aşa ar trebui făcută sculptura. Însă din momentul din care o priveşte, găseşte că e ceva frumos, că îi dă o formă când te uiţi la ea, îţi face plăcere s-o priveşti, elimină tot ceea ce este şi reuşeşte să rămână ceea ce vrea cu adevărat să reprezinte.

https://biblioteca-digitala.ro

Şi iar a început să se dea la Michelangello.

- De ce să fac eu lucruri d-astea să văd oameni suferinzi, vreau să fac ceva care delectează ochiul, vreau să fac ceva să fie plăcut la vedere şi bine-înţeles, să fie frumos.

Brâncuşi lucra cu idei abstracte ca şi alţi sculptori, dar dorea să facă o frumuseţe aparte, vroia să facă o graţie aparte, să cultive forma pură.

- Eu vreau să fac în aşa fel încât să elimin tot ceea ce este urât, tot ceea ce este suferinţă şi de aceea am făcut toate lucrările acestea şi sunt mulţumit că îţi place şi mie mi se pare că le place şi altora.

Că le place şi la alţii asta e o chestiune care depăşeşte subiectul meu de astăzi, dar din moment ce se bucură Brâncuşi de ceea ce se bucură astăzi şi din moment că este aşa de apreciat, mai ales în străinătate, iar la noi ceea ce a făcut este unic şi atât de frumos, trebuie să-i apreciem meritele.

La marea lui calitate, mai trebuie adăugat un lucru şi spun aceasta pentru că eu de meserie sunt doctor chirurg şi ştiu ce înseamnă suferinţă umană. Brâncuşi a fost unul care a răbdat de foame, pentru că el a răbdat de foame ani de zile ca să ajungă să-şi aplice şi să facă sculptura pe care o consideră sculptură adevărată. El nu a făcut concesii. Probabil că ştiţi şi Dumneavoastră aceste lucruri.

Atunci când a ajuns la Paris şi a reuşit cât de cât să se afirme, au venit la el domnul X şi domnul Y, şi au comandat un bust pentru nevasta sau mai ştiu eu pentru cine sau pentru mormânt. El le-a spus că vă fac, însă să-mi daţi voie să-l fac aşa cum înţeleg eu să fac un bust.

Ei, nu, dumneata să-l faci cu o haină foarte frumoasă şi să-l faci şi cu dantele etc.

Atunci Brâncuşi a spus:

- Nu, domnule, ori mă laşi să fie aşa cum înţeleg eu s-o fac sau n-o fac deloc.

Atunci n-a făcut-o deloc şi la început a răbdat de foame, a răbdat foame multă şi s-a dus pe jos din Gorj până la Paris pentru că nu avea cu ce să-şi plătească trenul.

Eu, ca simplu muritor, care îmi place arta plastică, dacă sunt sau nu sunt de acord cu toate principiile lui Brâncuşi, este o chestiune care nu are nicio importanţă. Eu am ţinut să vă spun Dumneavoastră nişte amintiri pentru că sunteţi tineri. Dumneavoastră sunteţi plini de entuziasm şi înţelegeţi acest tumult de sentimente care există în fiecare creator, în fiecare artist.

Cred că aţi înţeles că nu am vrut să fac nici un adaos la eventualele aprecieri pentru că nu sunt în măsură să le fac, şi pentru că am ţinut să răspund la invitaţia Domnului Duicu şi să vă spun părerile mele ca amator, pentru că şi eu fac sculptură ca amator.

O să spuneţi: foarte bine, dar oare este normal – ca să apreciezi o lucrare să ţi se spună dinainte de ce este frumoasă? O lucrare fumoasă trebuie

https://biblioteca-digitala.ro

să te impresioneze de la început. Însă, mai înainte de toate, el nu mi-a dat mie explicaţii, ci lămuriri sub formă de răspuns la întrebările mele şi mi le-a dat de aşa natură încât în momentul în care am ştiut anumite lucruri am înţeles de ce acest om a suferit când i s-a rupt ”Pasărea Măiastră”. Nu pentru că a pierdut o lucrare. El timp avea şi s-a pus din nou pe lucru şi într-un an şi jumătate a făcut altă pasăre la fel de bună. Însă mi-a atras atenţia cu privire la concepţiile lui pe care le considera primordiale în creaţia operei de artă. Şi el a făcut această operă de artă aşa cum a înţeles s-o facă şi a fost ajutat de PRONIE, în sensul că a putut să obţină rezultatele urmărite, fără eforturi inutile şi fără compromisuri şi, astfel, a putut să se afirme.

Ori eu cred că succesul unei opere de artă, principalul lucru este ca cel care face operă de artă să fie sincer. Ori în ceea ce priveşte sinceritatea lui Brâncuşi eu nu stau nici un moment în îndoială că a fost un om absolut sincer în ceea ce a făcut şi s-a dovedit că sinceritatea în artă şi în manifestările lui, care îl fac un creator, este una din condiţiile primordiale ca această lucrare să fie valabilă mai ales atunci când este frumoasă, nu vorbesc de elucubraţiile unuia care este patologic.

Mă gândesc la un om care este sincer şi care vrea să facă ceea ce este frumos, şi ceea ce consideră el frumos şi se afirmă şi ajunge acolo unde doreşte să ajungă, cum a ajuns Brâncuşi, este imposibil ca până la sfârşit să nu reuşească şi să facă ceea ce crede el de cuviinţă.

Pentru ca să închei, ţin să vă spun, după cum aţi observat şi Dumneavoastră, că nu m-am ambalat deloc în chestiuni de creaţie artistică. Nici să-mi dau cu părerea dacă este bine sau nu e bine ce a făcut Brâncuşi. Asta rămâne să facă oameni care să fie mai competenţi ca mine. Însă, pentru mine, rămâne această vizită în memorie. Am fost de două ori la el şi dovadă că după 36 de ani încă şi acum îmi aduc aminte ca şi ieri când am fost la el, şi când am stat de vorbă cu el liniştit, era un bărbat de 60 de ani şi mi-a rămas în minte aşa cum l-am văzut atunci şi îmi părea bine că îl văd, să-l am în faţa mea la el acasă, nepregătit să nu fie nici el cu capsa pusă şi să nu creadă că sunt vreun ziarist ceva.

El a fost cu toată încrederea faţă de mine şi a văzut în mine un om care are tot interesul.

A fost mai mult decât amabil, mi-a arătat ce a considerat el mai important şi eu, la rândul meu, am putut să profit de aceasta.

Aş dori să vă fi fost de folos şi Dumneavoastră în meseria pe care aţi ales-o”[15].

Conferința prezentată mai sus și semnată de dr. Radu Pușcariu dovedește talentul de povestitor și spiritul său artistic, modul cum a receptat gândurile și crezul marelui ctitor al sculpturii moderne, ea fiind o mărturie

[15] Dr. Radu Pușcariu făcea o elegantă urare viitorilor artiști brașoveni.

https://biblioteca-digitala.ro

nepieritoare, transmisă cu talent și simț al valorilor perene, în așa fel încât să poată fi înțeleasă de tânăra generație. Indubitabil este impresionat de prezența, modestia, viziunea și crezul acestui corifeu al sculpturii moderne.

Încearcă să arate și să explice crezul lui Brâncuși, iar esența celor relatate de el vine să confirme aprecierile altor biografi, ca Vasile G. Paleolog, Carola Giedeon-Welcker, Petre Pantea, Radu Varia, Peter Neagoe, Marcel Biron, Dan Grigorescu, Constantin Zănescu, Paul Rezeanu, Pavel Șușară, Cristian-Robert Velescu etc. [16].

Având talent remarcabil de povestitor, reușeste să-i facă un portret fizic și psihic care trebuie reținut la loc de cinste în istoriografia brâncușiană:

”**Un om mic, într-o salopetă albă, cu nişte saboţi de lemn, cu o pălărie în cap, care era ca o gambetă, însă albă, nu ştiu din ce material o fi fost făcută şi se uita aşa la mine, cu o barbă albă frumoasă, cu nişte ochi extraordinar de vii, erau ca doi cărbuni. Mă priveşte şi mă întreabă în franţuzeşte ce doresc. Şi atunci i-am spus că eu sunt venit din România şi că sunt la Paris pentru studiile mele şi că ţin neapărat, în calitate de conaţional, să-l văd şi să intru în incinta atelierului**” (s.n.).

Dacă raportăm la întreaga sa operă desenele și sculpturile executate de dr. Radu Pușcariu, după vizitele făcute la Paris, putem observa influența semnificativă a creației lui Constantin Brâncuși asupra viziunii sale artistice și concretizarea ei în lucrări ca: *Nud* (aluminiu), *Crucea* de la mormântul nepoatei sale Lia Mică, *Radu Pușcariu - autoportret*[17] și mai multe desene.

Reproducem în final, pentru ilustrare, desene semnificative din caietul amintit, care confirmă legătura artistică și spirituală stabilită între Constantin Brâncuși și dr. Radu Pușcariu. Se remarcă apropierea tematică, linia și gândirea sa novatoare, iar asemănările ne conduc la ideea că unele dintre aceste schițe au fost făcute după lucrările brâncușiene, aflate în atelierul parizian al maestrului.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1-21: Desene inedite din blocul deținut de dr. Radu Pușcariu.

---

[16] Vasile G. Paleolog, *Tinerețea lui Brâncuși*, București, Editura Tineretului, 1976; Marcel Biron, *Arta abstractă*, București, Editura Meridiane, 1972, p. 93, 179-181; Carola Giedeon-Welcker, *Constantin Brâncuși*, București, Editura Meridiane, 1981; P. Pantea, *op. cit.*; Dan Grigorescu, *Brâncuși și secolul său*, București, Editura Artemis, 1994; Constantin Zănescu, *Aforismele și textele lui Brâncuși*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1980.

[17] Sextil Pușcariu, *Spița unui neam din Ardeal*, Cluj-Napoca, 1998, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro

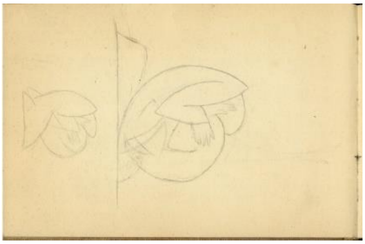

Fig. 1

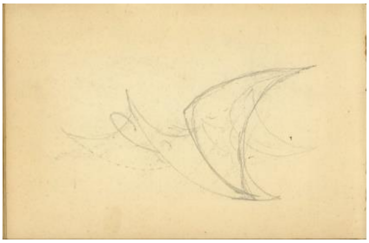

Fig. 2

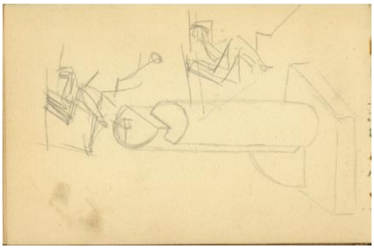

Fig. 3

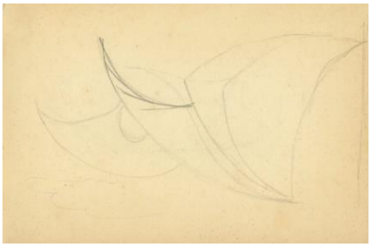

Fig. 4

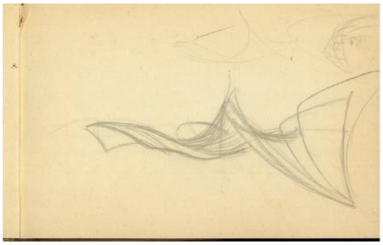

Fig. 5

Fig. 6

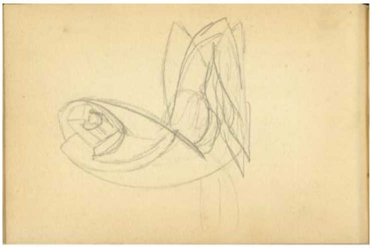

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

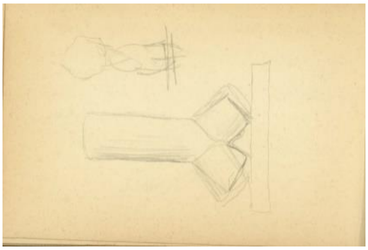

Fig. 8

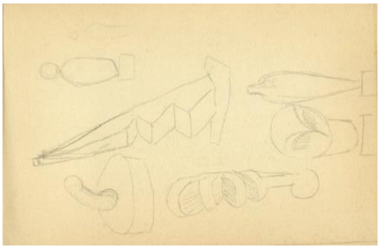

Fig. 9

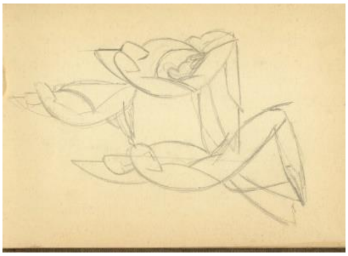

Fig. 10

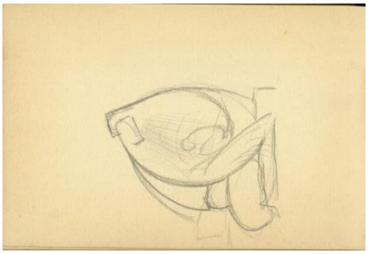

Fig. 11

Fig. 12

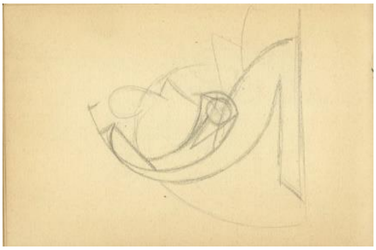

Fig. 13

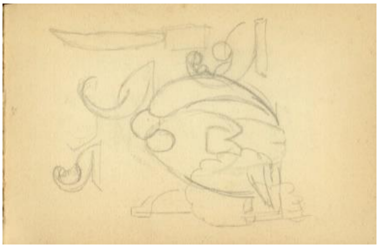

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

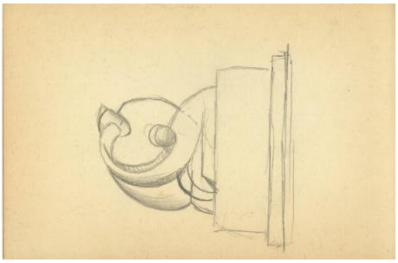

Fig. 15

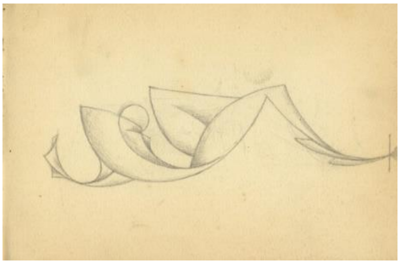

Fig. 16

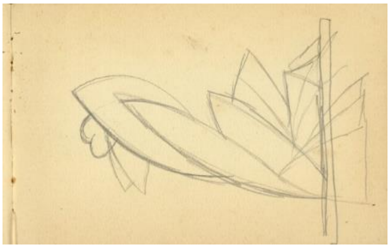

Fig. 17

Fig. 18

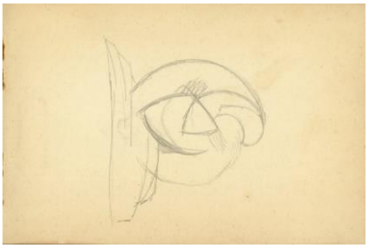

Fig. 19

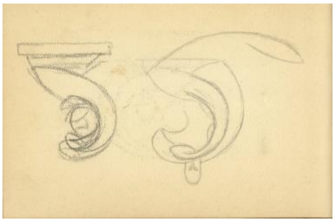

Fig. 20

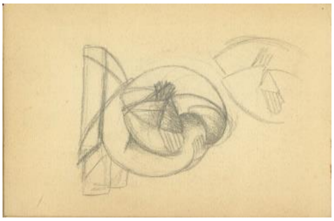

Fig. 21

https://biblioteca-digitala.ro

COLONIȘTI TELEORMĂNENI ÎN CADRILATER

CĂTĂLIN BORȚUN[1]

TELEORMAN SETTLERS IN CADRILATER

ABSTRACT

The Cadrilater occupies a special place within the Romanian provinces lost in the summer of 1940. Its history has been marked by a permanent ethnic fluctuation, being subjected in the modern and contemporary age to territorial disputes.

After the entry of the Cadrilater into the Romanian state, he made considerable efforts to increase the share of the Romanian population in this province, as a result of the directed colonization process. In this process were involved both Romanian inhabitants and external inhabitants (Aromanians). Among the inhabitants of Romania who participated in the colonization process of Cadrilater were also numerous peasants from Teleorman County.

Keywords: Cadrilater, colonization, roumanian administration, Teleorman peasants.

Cadrilaterul ocupă un loc aparte în cadrul provinciilor româneşti pierdute în vara anului 1940, fiind situat ”între parantezele” conştiinţei naţionale româneşti.

Fenomenul se explică prin faptul că de-a lungul timpului această regiune, trecând în componenţa mai multor state, a suferit modificări etnice semnificative provocate de mişcări de populaţie controlate (colonizări).

După o relativ scurtă apartenenţă la statul român (1913-1916, 1918-1940), amprenta etnică românească nu a reuşit să se impună, Cadrilaterul rămânând în conştiinţa românească ca o secvenţă ”nostalgică”.

”Termenul de Cadrilater a fost împrumutat din cartografia otomană şi avea o accepţiune strict strategică. Nici vorbă despre o regiune geografică. Cadrilaterul desemna câmpul militar cuprins între cetăţile: Silistra - Rusciuk - Caliacra - Varna, având în centru Sumela, întărită de turci, pentru a ţine sub control şi a bloca culoarul dobrogean”[2].

---

[1] Muzeograf, Muzeul Județean Teleorman – Alexandria;
e-mail: bortun_cr@yahoo.com.

[2] Cătălin Negoiţă, *Ţara uitată - Cadrilaterul în timpul administraţiei româneşti, 1913-1940*, Craiova, Editura Fundaţiei ”Scrisul Românesc”, 2008, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

Teritoriul luat de România în 1913, după Pacea de la Bucureşti, survenită în urma celui de-al doilea război balcanic, nu reprezintă decât o parte din Cadrilater, fiind un hotar politic convenţional. El era, totuşi, în conştiinţa românească strâns legat de Dobrogea de nord, aflată în componenţa României.

Această regiune, supusă amestecului etnic din antichitate şi din perioada medievală, îşi conturează etnicitatea sub stăpânirea otomană. Astfel, între anii 1500-1850 are loc o puternică colonizare turcă, care se adăuga elementului tătar, deja existent. Colonizarea bulgărească a fost prezentă pe întreg parcursul secolului al XIX-lea, fiind mai accentuată în a doua parte a sa. În sfârşit, între anii 1800-1900 este semnalată şi o colonizare românească necontrolată, fiind reprezentată prin stabilirea crescătorilor de oi în această regiune.

Etnograful austriac F. Konitz a făcut o călătorie de studii, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, concluziile sale fiind publicate în lucrarea *Donau, Bulgarien und der Balkan*. Konitz era filobulgar, însă observaţiile sale extrem de pertinente dovedeau faptul că majoritatea populaţiei din Cadrilater era turco-tătară, formând din punct de vedere etnic o regiune separată de restul Bulgariei[3]. La 1877, 77% din populaţia Cadrilaterului era turcească[4].

Konitz a realizat şi o hartă etnografică, potrivit căreia turcii se găseau în estul şi centrul Cadrilaterului, bulgarii şi turcii predominau pe coasta Mării Negre, grecii erau majoritari în oraşe, precum Silistra, în timp ce românii ocupau zonele adiacente Dunării, Turtucaia şi centrul Dobrogei[5].

Revenind la situaţia statală a Dobrogei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, constatăm o evoluţie separată a părţii de nord şi a părţii de sud a acestei regiuni.

După războiul ruso-turc de la 1877-1878, urmat de Congresul de la Berlin, România intră în posesia Dobrogei de nord, pierzând în schimb cele trei judeţe din sudul Basarabiei. Partea de sud a Dobrogei revenea Bulgariei.

Odată cu configurarea noii statalităţi bulgare (organizată rapid de către armata rusă), în Dobrogea de sud are loc o puternică colonizare bulgărească, în paralel cu o deznaţionalizare la fel de accentuată, aplicată atât musulmanilor, cât şi românilor.

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, în România apare o polemică aprinsă cu privire la extinderea graniţelor româneşti în Dobrogea de sud (Cadrilater). Argumentele celor care militau pentru mutarea frontierei româneşti spre sud se prevalau de două aspecte: *graniţa strategică şi orgoliul naţional, grav ştirbit după Congresul de la Berlin*.

[3] *Ibidem*, p. 49.
[4] *Ibidem*, p. 39.
[5] *Ibidem*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

Oportunitatea ocupării Cadrilaterului de către România a venit cu ocazia Războaielor balcanice din 1912-1913. Prin Tratatul de la Bucureşti din 1913, România, devenită putere regională, integra în graniţele sale teritoriul numit Dobrogea Nouă sau Cadrilater[6]. Regiunea avea o suprafaţă de 7.726 km^2, cu o populaţie de 280.000 de locuitori, majoritari fiind turco-tătarii, urmaţi de populaţia de origine bulgară[7].

Economia Cadrilaterului era predominant agrară şi era organizată după sistemul de proprietate funciară otoman.

Astfel, Codul proprietăţii funciare otomane din 7 Ramazan 1274 (21 aprilie 1858), clasa pământul Turciei în cinci categorii: *mülk, mirie, mevkufe, metruke* şi *mevat*.

Pământurile *mülk* reprezentau acele terenuri ce aparţineau în mod absolut proprietarilor lor. A doua categorie de terenuri rurale era reprezentată de terenurile *mirie*, domeniu public, proprietatea statului, a căror folosinţă se dădea în arendă de către stat. *Menvufe* sau *vakuf* erau pământuri de al căror venit profitau instituţiile religioase sau de binefacere. *Metruke* erau pământurile abandonate uzului public care nu puteau forma obiectul unui drept de posesiune sau proprietate particulară. Pământurile *mevat* erau proprietate moartă, nelocuită şi necultivată. Cu toate acestea, acel care vivifica un pământ ce nu era în proprietatea nimănui avea asupra-i cele mai multe drepturi[8].

Această scurtă prezentare a proprietăţii funciare otomane este necesară deoarece toate legile agrare care au facilitat colonizarea în Cadrilater au trebuit să ţină cont de acest sistem de proprietate.

Ratificarea Tratatului de la Bucureşti a fost amânată până la 11 decembrie 1913. Imediat autorităţile române, după o perioadă de provizorat, au adoptat *Legea pentru organizarea Dobrogei Noi*, la 1 aprilie 1914. Această lege se baza pe principiile generale ce fuseseră incluse în legea pentru organizarea Dobrogei, din 9 martie 1880.

Articolul 1 prevedea împărţirea Dobrogei de sud în două judeţe: Durostor, cu reşedinţa la Silistra, şi Caliacra, cu capitala la Bazargic.

Un capitol special al legii era cel referitor la dreptul de proprietate funciară şi proprietate imobiliară. În acest capitol erau consfinţite drepturile de proprietate absolută (*mülk*) şi de posesiune (*mirie*). Conform legii, cetăţenii bulgari care locuiau în Dobrogea de sud deveneau cetăţeni români.

În anul 1916, populaţia Cadrilaterului se prezenta astfel: din totalul de 287.215 locuitori, 123.848 (43,2%) erau turci, 121.925 (42,4%) bulgari, 11.876 (4,2%) tătari, 11.019 (3,8%) ţigani şi 6.602 (2,3%) români[9]. În pe-

[6] *Ibidem*, p.101.
[7] *Ibidem*, p. 150.
[8] *Ibidem*, p. 85.
[9] *Ibidem*, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro

rioada 1916-1918, Cadrilaterul a fost încorporat direct Bulgariei. Restul Dobrogei a intrat, iniţial, sub administraţia aceluiaşi stat. Această situaţie a durat trei luni, după care în Dobrogea a fost instituit un condominium germano -bulgaro-turc. În realitate, era sub administraţie germană. Aceasta a durat până în noiembrie 1918, când s-a reinstaurat administraţia bulgară, încheiată la 2 decembrie 1918[10].

În decembrie 1918, România a reintrat în posesia Cadrilaterului. Situaţia era incomparabil mai rea decât cea din 1913. Mulţi ţărani îşi pierduseră actele de proprietate, iar alţii îşi vânduseră pământurile, fapt ce venea în contradicţie cu legea din 1914.

La 26 iulie 1921, generalul Averescu a adoptat un nou act de organizare a Cadrilaterului, intitulat la fel ca în 1914, *Legea pentru organizarea Dobrogei Noi*. Deosebirea esenţială între legea din 1914 şi cea din 1921 era legată de faptul că în ultima legiuitorul nu mai vorbea despre posesiunea de tip *mirie*[11].

În aprilie 1922, sub guvernarea liberală, s-au pus din nou în aplicare prevederile *Legii de organizare a Dobrogei Noi* din aprilie 1914.

La 24 aprilie 1924, a fost votată de Parlament *Legea pentru modificarea unor dispoziţiuni din capitolul al VI-lea al legii de la 1 Aprilie 1914 pentru organizarea Dobrogei Noi*. Aceasta îi obliga pe proprietarii de terenuri să completeze, în termen de 90 de zile, o declaraţie-tip, care cuprindea informaţii privitoare la suprafaţa terenului, amplasarea lui, investiţiile făcute după 1913 şi recoltele obţinute. Articolul 116 al legii prevedea ca pământurile rurale, fie proprietate absolută, fie posesiune *mirie*, ale locuitorilor care nu şi-au depus spre verificare titlurile în termenul prevăzut de lege sau al acelora ale căror titluri au fost verificate şi respinse, sunt şi rămân de drept proprietatea statului, care intră în stăpânirea lor pe cale administrativă, fără judecată[12].

În acest act normativ, pământurile considerate de legislaţia otomană ca proprietate absolută, adică bunurile *mülk*, rămâneau în posesia proprietarilor.

Un statut special intervenea în cazul terenurilor *mirie* (cu drept de folosinţă). Pentru suprafeţele de tip *mirie* de peste 5 ha, cum era majoritatea pământurilor în Dobrogea Nouă, legea prevedea ca posesorii să primească titlul de proprietate pe două treimi din teren, cealaltă treime urmând a reveni statului. Dacă în urma acestei partajări suprafaţa de teren rămasă proprietarului era mai mică de 5 ha, se proceda la reducerea lotului de pământ ce rămânea statului, în aşa fel încât proprietarul să rămână totuşi cu 5 ha. Dacă, însă, după partajarea între proprietar şi stat, suprafaţa de teren rămasă celui

[10] *Ibidem*, p. 211.
[11] *Ibidem*, p. 228.
[12] *Ibidem*, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro

dintâi era mai mare de 100 de hectare aceasta urma să fie supusă prevederilor legii de reformă agrară din 1921.

Articolul 120 al legii din 1924 prevedea că statul, prin Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, avea dreptul de preemţiune la toate înstrăinările de proprietăţi imobiliare rurale, în timp ce articolul 122 preciza că vânzătorii care voiau să emigreze nu puteau înstrăina pământul decât statului[13].

Pentru a-i împiedica pe proprietarii bulgari de a-şi aduce muncitori agricoli de peste graniţă era necesar acordul Ministerului de Interne.

Toate aceste măsuri legislative care urmau să întărească rolul statului în ceea ce privea proprietatea funciară erau supuse multor comentarii. Adevăratul scop era însă creşterea rezervelor de terenuri care urmau a fi folosite în procesul de colonizare, urmărind creşterea ponderii elementului românesc acolo unde el era deficitar. Deşi această lege a întâmpinat o puternică opoziţie din partea bulgarilor, care erau cei mai mari proprietari de pământuri în Cadrilater şi nu recunoşteau posesiunea de *mirie*, aceasta va rămâne în vigoare până în 1930.

În 1930, în timpul guvernării ţărăniste, s-a adoptat *Legea de completare*, în care nu mai apărea proprietatea de tip *mirie*, precum şi dreptul statului de a prelua o treime din aceasta. Această lege a provocat nenumărate nemulţumiri şi proteste din partea coloniştilor. Singurul element pozitiv al acesteia consta în comasarea loturilor.

Perioada interbelică a fost marcată în Cadrilater şi de problema colonizărilor rurale, efectuate cu locuitori din alte regiuni ale ţării, cât şi cu emigranţi.

Colonizările din Cadrilater s-au făcut în special pe baza a două legi. Prima *Lege a colonizării*, din iulie 1930, modificată parţial în 1932 şi 1933, prevedea alcătuirea unui fond imobiliar pentru colonizare din toate terenurile rămase disponibile prin aplicarea legilor de reformă agrară.

Operaţiunile de colonizare se încredinţau unui serviciu anume creat, numit Oficiul Naţional al Colonizărilor, care avea să ţină seama la alegerea coloniştilor în funcţie de starea lor fizică, de vârstă, de situaţia lor familială, de profesie şi de capacitatea de exercitare a drepturilor civile. Colonizarea urma să se facă după un plan bine stabilit, care punea accent pe mărimea lotului şi pe crearea unor centre de colonizare[14].

Pământurile puse la dispoziţie pentru colonizare proveneau din proprietatea statului bulgar, precum şi treimea din *mirie* pe care o percepea statul român[15].

---

[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*, p. 234.
[15] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1934, guvernul a modificat articolul 18 al *Legii pentru completarea legii pentru organizarea Dobrogei Noi*, prin care se urmărea asigurarea de noi suprafeţe de pământ, dar şi stoparea speculaţiilor cu terenuri, mai ales ale populaţiei musulmane, care migra în Anatolia. În urma noii *Legi a colonizării* din aprilie 1936, lotul pentru colonizare nu putea depăşi 10 ha teren arabil şi 2.000 m^2 pentru casă[16].

De asemenea, ea punea accent pe introducerea unor norme şi restricţii cu privire la drepturile de colonizare.

Deşi în anul 1930 Oficiul Naţional al Colonizării a suspendat procesul de colonizare până la încheierea comasărilor şi a verificării coloniştilor deja instalaţi, acest fenomen a continuat intens în anii '30 ai secolului trecut.

Până în anul 1938, în Cadrilater au fost create 279 centre de colonizare, în care au fost aşezaţi 111.400 de locuitori. Din totalul familiilor colonizate (18.965), 12.432 au fost familii de colonişti interni, iar 6.553 familii de emigranţi din Balcani. În primăvara anului 1940, au mai sosit în Dobrogea 640 de familii, care nu au mai putut fi colonizate datorită lipsei terenurilor şi deteriorării situaţiei internaţionale.

În sudul Dobrogei, reforma şi în special colonizările au modificat sensibil structura proprietăţii. Coloniştii au deţinut loturi tip de 5, 10 şi 15 ha, iar foştii militari loturi de 25 ha şi prin arendă, cu preţ de favoare, 75 ha. În judeţul Durostor, din 206.943 ha, suprafaţa arabilă de 2.154 ha, adică 3,95%, au reprezentat-o proprietăţile peste 100 ha, iar 198.789 ha (96,5%) erau proprietăţi sub 100 ha. În Caliacra, din 304.310 ha suprafaţă arabilă, proprietăţile de peste 100 ha însumau 33.816 ha, ceea ce a însemnat, în procente, 11,12%, iar 270.494 ha, adică 88,88%, erau deţinute de proprietari de terenuri până în 100 ha[17].

O privire comparativă a situaţiei etnice din Cadrilater între anii 1928 şi 1938 este deosebit de interesantă. Raporturile demografice între etnii s-au schimbat între anii 1928-1938 astfel:

În anul 1928 musulmanii reprezentau un procent de 40,56%, adică 137.439 locuitori, iar în anul 1938 reprezentau 26,04%, adică 96.869 locuitori. Bulgarii reprezentau în anul 1928 un procent de 39,26%, adică 133.077 locuitori, iar în anul 1938 40,52%, adică 150.763 locuitori.

În ceea ce priveşte românii, aceştia reprezentau în anul 1928 14,75%, adică 49.983 locuitori, iar în anul 1938 29,14%, adică 108.404 locuitori[18].

***

[16] *Ibidem*, p. 247.
[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*, p. 283.

https://biblioteca-digitala.ro

În cadrul procesului de colonizare din Cadrilater au fost implicaţi şi ţărani teleormăneni. Documentele care atestă această participare sunt elocvente mai ales pentru perioada 1935-1937, când procesul de colonizare luase amploare. Acesta se amplificase şi datorită legislaţiei care începuse să dea un semnal de stabilitate.

În acest sens găsim o adresă a Administraţiei Comerciale a colonizării către Serviciul Agricol Teleorman din 5 ianuarie 1937:

”Ministerul Agriculturii şi Domeniilor
Administraţia Comercială a Colonizării
Serviciul Financiar
Serviciul Agicol

Avem onoarea a vă face cunoscut că în Monitorul Oficial nr. 75 din 31 Martie a.c., s-a publicat legea pentru apărarea patrimoniului public. Conform acestei legi sunt pedepsite toate daunele de orice natură ar fi ele aduse patrimoniului public, de oricare funcţionar public, sau de oricare particular.

Vă atragem riguros atenţiunea asupra importanţei acestei legi şi deci rugăm ca atât Dv. cât şi întreg personalul din subordine şi şefii de regiuni să fie puşi la curent, spre a lua cunoştinţă de rigorile acestei legi şi a o aplica în mod strict în lucrările ce-i privesc.

În lucrările în legătură cu această adresă a Ad-ţiei Comercială sunt considerate ca daune ale patrimoniului public mai importante următoarele fapte:

1) Lipsa de comunicare – imediat ce devine disponibil – a unui loc de casă sau un teren de cultură, păşune, pădure etc. sau chiar neproductiv, care ne-ar împiedica să-i dăm destinaţie legală.

Vă recomandăm ca atât personal, cât şi în legătură cu personalul din subordine de la regiuni să stabiliţi pe categorii toate disponibilităţile de teren, întocmind tablouri şi înaintându-le acestei Ad-ţii Comerciale în termen de 10 zile.

2) Întârzierea sau neglijarea de a da în arendă, sau de a ne comunica la începutul fiecărui an financiar (1 Aprilie) toate debitele de arenzi, conform cu instrucţiunile primite, adică cu contracte de arendă semnate de colonişti, sau în lipsa lor cu procese verbale conform cu art. 25 din lege.

3) Părăsirea de către coloniști a caselor construite cu banii Statului trebuie să fie comunicată în termen de cel mult 15 zile de la abandonare, spre a se lua măsuri de a se da altui colonist spre a nu se deteriora sau a se fura uşi şi ferestre, cum şi obligaţia şefului de regiune, în caz de abandonare, de a o da în seama şi în paza Primăriei şi a postului de jandarmi, imediat ce a fost părăsită.

https://biblioteca-digitala.ro

4) Obligaţia şi răspunderea şefilor de regiune de a comunica imediat orice părăsire de lot de cultură, cum şi folosirea fără aprobarea Comitetului de Direcţie a vreunui lot sau arendarea lui la alte persoane fără aprobare prealabilă.

5) Orice bun al Statului aparţinând acestei A-ţii Comerciale, sub orice formă ar fi el, care a fost neglijat, astfel că n-a putut să dea contravaloarea folosinţei la care se aştepta, constituie iarăşi o däunare a patrimoniului public, de care se face un funcţionar vinovat.

6) Orice daună a unui bun al acestei A-ţii Comerciale adusă de o persoană particulară şi pe care funcţionarul însărcinat să o cunoască şi să o comunice pentru a se lua măsuri în contra acelei persoane.

7) Orice aviz dat de Dv. sau din personalul din subordine, sau orice raport prin care s-ar aduce o daună patrimoniului Statului, administrat de această administraţie comercială, de asemenea cade sub prevederile legii susmenţionate.

Vă recomandăm deci a lua cunoştinţă şi a o comunica şi personalului din subordine, dându-le şi toate instrucţiunile necesare.

Director general

Şeful Serviciului financiar”[19].

Primele documente privitoare la colonizarea din Cadrilater a ţăranilor teleormăneni sunt datate începând cu anul 1935. Astfel, găsim o aprobare de colonizare pe numele lui Leonte D^{tru} Iordan din comuna Dulceanca:

”Oficiul Naţional al colonizării
Serviciul Administrativ
6888/31 mai 1935

Domnul director,

Avem onoarea a vă face cunoscut că locuitorul Leonte D^{tru} Iordan originar din comuna Dulceanca judeţul Dvs. şi aşezat în centrul de colonizare din judeţul Durostor a fost aprobat provizoriu de colonizare în judeţul mai sus amintit.

Aducându-vă la cunoştinţă cele de mai sus vă rugăm să binevoiţi a ne comunica pe care tablou de împroprietărire (Nr. 1 sau 2) la ce subcategorie şi la ce număr curent este trecut, dacă a fost sau nu împroprietărit în comuna de origine şi în caz afirmativ, dacă a fost dat în debit şi dacă a achitat lotul.

Termen de răspuns ni se acordă data de 25 iunie 1935.

Director General”[20].

---

[19] Serviciul Judeţean Teleorman al Arhivelor Naţionale, Fond *Prefectura judeţului Teleorman*, dos. nr. 76/1937, f. 46.

[20] *Ibidem*, dos. nr. 79/1937, f. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

Acelaşi Oficiu Naţional al Colonizării îi aproba lui Celeapcă Tudor, din comuna Viişoara, colonizarea în centrul Cociumar din judeţul Durostor în decembrie 1936. De asemenea, erau specificate condiţiile de colonizare:

”copie Nr. 15765 din 15 Dec. 1936
D-lui Celeapcă Tudor
Com. Viişoara Teleorman

La cererea dvs. înreg. Sub nr. 18024/926, vă comunicăm că vi s-a aprobat colonizarea în centrul Cociumar, jud. Durostor şi urmează a vă prezenta Serv. agricol până la data de 1 Aprilie 1937.

Terenul ce vi se atribuie fiind achiziţionat de stat de la emigranţi, colonizarea dvs. se face în următoarele condiţiuni.

Lotul de cultură este de 10 ha.

Preţul unui hectar este acela de cumpărare …, revenind pentru întregul lot suma de lei …, la care se adaugă cheltuielile de parcelare ce se plătesc anticipat.

Plata lotului se face astfel:

O zecime, adică lei …, la încheierea actului de vânzare, restul în 18 rate semestriale la 1 Mai şi la 1 Nov ale fiecărui an până la completa achitare. Disp. din legea colonizării vă sunt aplicabile în totul şi dvs.

Vă punem în vedere că O.A.N.C. nu vă acordă nici un sfert de ajutor. Numai în ce priveşte pe C.F.R. beneficiaţi de o reducere de 50% în baza adeverinţei de colonist eliberată de Serv. agricol local.

În cazul în care nu vă prezentaţi pentru luarea terenului în primire până la data arătată mai sus, aprobarea de faţă este nulă şi lotul se va atribui altui colonist.

Director general
Şeful Serv. A-tiv”[21].

Din această adresă se poate trage concluzia că vânzarea terenurilor achiziţionate de stat de la emigranţii turci şi tătari erau vândute coloniştilor în condiţii deosebit de avantajoase.

Odată cu aprobarea cererii de colonizare, Serviciul agricol urma să preia de la cei vizaţi loturile date în folosinţă în localităţile lor de baştină:

”Serviciul Agricol Teleorman
29 ian. 1936

Domnule Şef,

Din tabloul locuitorilor colonizaţi în Caliacra se vede ca loc.: Oprea C. Bădici, 2. Niculae E. Ene şi 3. Const. B. Burcea au fost aprobaţi a fi colo-

[21] *Ibidem*, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

nizaţi şi deci urma a li se lua loturile din folosinţă. Suntem informaţi că lui Oprea Bădici i-aţi luat lotul de 1 ha pe când la ceilalţi 2 nu le-aţi luat din folosinţă loturile a câte 1 ha fiecare.

Cercetaţi, luaţi măsurile legale şi raportaţi până la 25 Februarie.

Directorul

Serv. Agricol

S. Director

Dlui O. Crăciunescu Şeful Reg. Alexandria”[22].

Deşi Oficiul Naţional al Colonizării fusese înfiinţat încă de la începutul anilor ’30, iar reglementările colonizării erau legiferate, comunicarea insuficientă cu populaţia face ca acest proces al colonizării să fie cunoscut la nivel rural prin intermediul zvonurilor. Iată o notă informativă a Legiunii de jandarmi adresată Prefecturii judeţului Teleorman şi Camerei de Agricultură la data de 14 februarie1937:

”Notă informativă

Nr. 33 din 14.02.937

Legiunea este informată că pe teritoriul rural al judeţului circulă zvonul cum că guvernul a luat măsuri pentru colonizarea Dobrogei noi (jud. Durestor şi Caliacra) cu locuitori care nu au pământ arabil şi construire de case plătibile în 10 ani.

Pe urma acestor zvonuri s-au pus în mişcare mulţi scoţând acte, dându-le la diferite persoane pentru a merge la Bucureşti la M. Agriculturii spre a le aproba.

Faţă de cele de mai sus, vă rugăm a ne comunica dacă aveţi oarecari dispoziţiuni în această privinţă.

Comandantul Leg. Jandarmi Teleorman

Maior Panaitescu D.

Comunicat – Prefectura jud. Teleorman

Camera de Agricultură

D-lui Comandant al Legiunei de jandarmi Teleorman

La adresa nr. 33 din 14.02.1937 avem onoarea a vă înainta alăturat în copie art. N. 4483 din 28 mart. 1935 al Oficiului Naţional al colonizării referitor la colonizarea locuitorilor în pământurile emigranţilor turci din Dobrogea Nouă, cunoscând că noi am trimis în copie acest ordin şefilor. Vă informăm pentru a fi aduse la cunoştinţă celor interesaţi

Prefect SS”[23].

---

[22] *Ibidem*, f. 5.

[23] *Ibidem*, f. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

Amploarea fenomenului colonizării ia proporţii neaşteptate la începutul anului 1937. Fiind confruntate cu un număr nou de cereri ce depăşeau posibilităţile de a repartiza teren în Cadrilater, autorităţile stopează temporar colonizarea:

”Ministerul agriculturii şi domeniilor
Administraţia comercială a colonizării
O.N.A.C.

Serviciul administrativ

Şeful Serviciului Agricol al judeţului Teleorman

În conformitate cu deciziunea Comitetului de Direcţie din 18 Mai 1937, vă rugăm ca prin organele în subordine să aduceţi la cunoştinţă celor interesaţi, că operaţiunile de colonizare sunt suspendate din lipsă de teren disponibil şi este inutil a se mai face cereri în acest scop.

Dacă în viitor se vor ivi suprafeţe disponibile, vă vom comunica spre a aduce la cunoştinţă celor ce doresc a se coloniza.

Director general

Şeful Serv. Ad-tiv”[24].

Procesul de colonizare din Cadrilater cu toate eforturile depuse de statul român nu a fost un succes. În cei 25 de ani de guvernare românească (1913-1916; 1918-1940), populaţia românească, deşi în creştere constantă, a rămas minoritară.

Insuccesul se datorează mai multor factori, printre care amintim procesul legislativ ezitant şi uneori contradictoriu, care s-a desfăşurat pe o perioadă lungă de timp. De asemenea, procesul de colonizare s-a desfăşurat sub o presiune permanentă a iredentismului bulgar, dând naştere unei stări permanente de teroare. În sfârşit, putem adăuga şi timpul istoric relativ scurt în care s-a desfăşurat acest proces (25 de ani).

Cu toate acestea, Cadrilaterul din perioada interbelică poate fi inclus în conceptul şi realitatea numită România Mare.

[24] *Ibidem*, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

CULISELE TRAGEDIEI SCUFUNDĂRII CUIRASATULUI BRITANIC *HMS BARHAM* – 25 NOIEMBRIE 1941

ION MIHAI IONESCU[1]

THE BACKSTAGE OF THE TRAGEDY ARE SINKING BRITISH BATTLESHIP HMS BARHAM - NOVEMBER 25, 1941

ABSTRACT

HMS Barham is the only British battleship sunk by the U-boat during the Second World War. In 25 november 1941, The German submarine U-331 launched three torpedoes into her side wich forced HMS Barham to roll over to portside before a magazine store detonated. The battleship heels over and explodes. Huge palls of smoke rising from the stricken ship. HMS Barham sunk in short order. Several hours after the sinking, The British Admiralty realized that Germans had not learned the sinking of the ship, and seized the oportunity the generate false intelligence. Kriegsmarine (German Navy War) did not realize the loss of HMS Barham and the British Admiralty finally made the official announcement of the battleship loss on 27 January 1942.

Keywords: *HMS Barham*, german submarine *U-331*, Sidi Barrani, the British Admiralty.

După scufundarea legendarului portavion britanic *HMS Ark Royal* în 14 noiembrie 1941, misiunea submarinelor germane de a pune capăt dominaţiei Royal Navy în Marea Mediterană şi de a stopa atacurile navelor britanice asupra rutelor de aprovizionare ale *Panzer Gruppe Afrika* a continuat printr-o nouă lovitură de excepţie: torpilarea şi scufundarea cuirasatului britanic *HMS Barham*, cu un deplasament de 31.110 t, în 25 noiembrie 1941, la ora 16.29, la 60 mile marine NNE de Sidi Barrani, în dreptul litoralului egiptean, de către submarinul *U-331*, aflat la cea de a treia misiune din cadrul Flotilei 23 cu baza la Salamis (Grecia)[2]. Acesta făcea parte din grupul *Goeben*, primul care a trecut prin strâmtoarea Gibraltar, fiind un U-boot de tip VII C construit la şantierele navale *Nordseewerke* din Emden şi lansat la apă în 20

---

[1] Profesor, Liceul Teoretic ”Stephan Ludwig Roth” – Mediaș;
e-mail: jimionescu@yahoo.com.

[2] Clay Blair, *Hitlers U-Boat War: The Hunters 1939-1942*, London, Cassell & Company, 2000, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro

decembrie 1940[3]. Sub comanda Oberleutnant zur See (Oblt. z. S.) Hans-Dietrich Freiherr (Baron) von Tiesenhausen, care şi-a început cariera în decembrie 1939 pe *U-23* în echipajul celebrului as al submarinelor din Kriegsmarine, Otto Kretschmer, supranumit "Otto cel tăcut"[4]. În 31 martie 1941, când *U-331* va intra în dotarea forţelor navale germane, baronul von Tiesenhausen va prelua comanda şi va îndeplini două misiuni de patrulare navigând de la bazele din Kiel şi Lorient până va fi transferat în Mediterana.

Contextul militar. În cea de-a treia sa misiune, U-331, cu numele de cod operațiunea *Hai* (*Rechin*), debarcă în 17 noiembrie 1941 la E de Ras Gibeisa, pe litoralul Libiei, un comando format din 7 militari din unitatea specială *Lehrregiment Brandenburg*, care avea misiunea să mineze calea ferată de coastă dintre Sollum și Alexandria, și să arunce în aer un tren militar britanic[5]. Apoi submarinul continuă patrularea de-a lungul coastei egiptene, între Sollum-Mersa Matruh, și în apropierea apelor bazei navale britanice Alexandria. Între timp, în zorii zilei de 18 noiembrie, după o puternică pregătire de artilerie şi de aviaţie, britanicii declanşează ofensiva terestră prin Corpurile 13 şi 30 armată, care trec de defileul Halfaya, depăşesc frontiera dintre Egipt şi Libia, şi ajung la Gabr-Saleh, ocupând a doua zi Sidi-Rezegh. La Bir-el-Gobi britanicii întâmpină rezistenţa Diviziei blindate *Ariete* şi a Diviziei 21 tancuri germană, iar Divizia 90 infanterie împiedică trupele britanice din Tobruk să spargă încercuirea spre SE. Între 21-24 noiembrie 1941 se duc lupte grele în zona localităţii Sidi-Rezegh. Forţele Axei deţin iniţiativa după recucerirea aerodromului, iar Divizia 7 blindată britanică pierde 113 tancuri din cele 141 alocate. Generalul Norrie, comandantul Grupului 30, ordonă retragerea pe Gabr-Saleh, iar Brigada 4 blindate este ameninţată cu încercuirea

---

[3] Submarinele germane de tipul VII C aveau un deplasament de suprafaţă de 769 t, iar în imersiune de 871 t. Lungime: 67,1 m; lăţime: 6,21 m; pescaj: 4,74 m. Puterea instalată Diesel: 2.800-3.200 CP; electrică: 750 CP. Viteza maximă la suprafaţă: 17,7 noduri (32,8 km). Viteza maximă în imersiune: 7,6 noduri (14,1 km). Raza de acţiune: 8.500 mile nautice (15.700 km), la o viteză de croazieră la suprafaţă de 10 noduri (19 km/oră). În imersiune: 80 de mile nautice (150 km) la o viteză de 4 noduri (7,7 km/oră). Adâncime maximă: 150 metri, deşi s-a ajuns şi la 250-295 metri. Echipaj: 44-52 ofiţeri, subofiţeri şi marinari. Armament: 4 tuburi lanstorpilă de 533 mm, cu 14 torpile G7 şi 26 de mine, un tun naval tip SK C/35 de calibrul 88 mm, mai multe mitraliere antiaeriene (cf. Eberhard Rössler, *The U-boat. The Evolution and Technical History of German Submarines*, London, Cassell Military, 2002, p. 39-41).

[4] Acesta va reuşi cu *U-23* şi ulterior cu *U-99* să scufunde în timpul războiului 47 de nave aliate, cu un deplasament de 274.418 t şi să avarieze alte cinci, cu un deplasament de 37.965 t, realizând un total de 312.383 t, cea mai mare performanţă a unui comandant de submarine între 1939-1945!

[5] *War Diary of U-331, Patrol of 12 November-3 December 1941*: PG (Pinched German) 30402, NHB, reel 1, 098, p. 607 (archival abbreviation for Kriegsmarine documentation).

https://biblioteca-digitala.ro

de Divizia 15 tancuri germană în zona Bir-Chiaf-Chouf[6]. Eşuează o nouă încercare a asediaţilor din Tobruk de a sparge încercuirea în raionul de luptă al Diviziei italiene *Bologna*. În aceste condiţii dramatice se decide ca Flota britanică din Alexandria să intervină[7].

Eroarea tactică a Flotei britanice din Mediterana. Distrugătoare de escortă cu baza la Alexandria acţionaseră din 24 noiembrie 1941 în trei grupe: *HMS Jervis*, *HMS Griffin* şi *HMS Decoy*, ca grup de escortă al cuirasatelor *HMS Queen Elizabeth*, *HMS Barham* şi *HMS Valiant*, ce plecaseră să sprijine atacul Force "K" din Malta (crucişătoarele *HMS Aurora* şi *HMS Penelope*, plus distrugătoarele *HMS Lance* şi *HMS Lively*), asupra unor convoaie italiene cu destinaţia Benghazi; al doilea grup, format din *HMS Farndale*, *HMS Avondale*, *HMS Eridge*, efectua o patrulă antisubmarin, iar al treilea, compus din *HMS Kipling*, *HMS Hasty*, *HMS Jackal*, *HMAS Napier* şi *HMAS Nizam*, s-a reîntors la ora 22.45 la Alexandria pentru realimentare, revenind a doua zi pentru a completa escorta celor trei cuirasate[8]. Această flotă de linie, cu acronimul de *Force "A"*, aflată sub pavilionul amiralului Sir Andrew B. Cunningham, CinC al *Eastern Med Fleet*, naviga între E şi la V de golful Sollum, la 70-100 mile N de aerodromurile inamice din Cirenaica, în cadrul operaţiunii *ME 5*, pentru a bombarda de pe mare forţele germane din *Panzer Gruppe Afrika*, ce declanşaseră în 24 noiembrie un contraatac riscant cu 100 de tancuri între Tobruk şi Bardia împotriva Armatei 8 britanice, care păstra poziţii defensive[9]. În după amiaza zilei de 24 noiembrie 1941, *Force "A"* (prima escadră de cuirasate), cu baza la Alexandria-Egipt, formată din navele de linie *HMS Queen Elizabeth* (nava-amiral a British Med Fleet), *HMS Barham* și *HMS Valiant*, cu o escortă de 8 distrugătoare din Escadroanele 7 și 15 distrugătoare, naviga în apropierea țărmului egiptean ca forță de sprijin pentru *Force "B"*, formată din crucișătoare ușoare ce aveau misiunea de a intercepta convoaiele italiane de transport cu destinația Benghazi-Cirenaica[10]. A fost o eroare tactică majoră din partea Amiralității de la Londra de a angaja pentru bombardamentul de pe mare cele mai importante nave de război de la baza navală Alexandria și a oferi sprijin în interceptarea unor convoaie inamice nesemnificative, știind că în zonă puterile Axei acționau din punct de

---

[6] Leonida Loghin, *Al Doilea Război Mondial. Acţiuni militare, politice şi diplomatice. Cronologie*, București, Editura Politică, 1984, p. 183-184.
[7] Eric Grove (ed.), *Great Battles of the Royal Navy*, Arms and Armour Press, 1994, p. 57.
[8] ADM 234/335, *Battle Summaries*, No. 18, *Mediterranean Convoys 1941*.
[9] Jürgen Rohwer, Gerhard Hümmelchen, *Chronology of the War at Sea 1939-1945: The Naval History of World War Two*, Chatham Publishing, 2005, p. 98.
[10] The Mediterranean Fleet: *Greece to Tripoli: The Admirality's Account of Naval Operations, April 1941 to January 1943*, PRO Kew.

https://biblioteca-digitala.ro

vedere aerian și mai ales dezvoltau lovituri în adâncime cu ajutorul armei submarine. Ziua era calmă, cu soare şi o hulă moderată pentru luna noiembrie. În timpul zilei, însă, câteva avioane inamice decolate de la Benghazi au observat forţa navală britanică urmărind-o de la o distanţă sigură, în afara razei artileriei antiaeriene. Marinarii britanici erau însă la posturi în alarmă de luptă. Aşteptau cu nerăbdare să se întoarcă a doua zi dimineaţa în baza de la Alexandria[11].

Spre dimineață, hidrolocatorul submarinului german *U-331*, de sub comanda Oberleutnant zur See, Hans-Dietrich von Tiesenhausen, a detectat zgomote slabe ale acestor nave inamice ce navigau în apropierea litoralului egiptean. Comandantul submarinului a dat imediat ordinul de interceptare, iar în după-amiaza zilei de 25 octombrie 1941 submersibilul german și prima escadră de cuirasate a Flotei britanice din Mediterana au navigat pe cursuri reciproce[12]. Pe când se afla în imersiune, echipajul de pe *U-331* aude zgomote de elice şi comandantul von Tiesenhausen observă de la înălţimea periscopului în golful Sollum, la ora 15.00, la 10-11 mile marine[13] distanță, o escadră compusă din trei cuirasate britanice ce navigau în zig zag, în faţă cu *HMS Queen Elizabeth* (cu steagul amiralului Andrew B. Cunningham, comandantul șef al Flotei britanice din Mediterana), în centru cu *HMS Barham* şi *HMS Valiant* în spate, flancate de distrugătoarele *HMS Decoy*, *HMS Hasty*, *HMS Hotspur*, *HMS Jackal*, *HMS Jervis*, *HMS Griffin*, *HMAS Napier* şi *HMAS Nizam*[14]. În jurul orei 16.00, submarinul german *U-331* ajunge într-o poziție favorabilă de atac.

Cîteva minute mai târziu aparatul ASDIC (sonar) de la bordul distrugătorului *HMS Jervis* a detectat la ora 16.18 ecoul unui submarin inamic la o distanță estimată între 820-1.010 m[15], dar contactul a fost ignorat de ofițerul responsabil deoarece a fost recepționat din cauza unor distorsiuni la un unghi între 40-60 grade, mult prea mare au considerat englezii pentru a fi un submarin, ci mai degrabă un banc de pești (?!)[16]. Conform jurnalelor de bord ale distrugătoarelor *HMS Griffin* și *HMS Jervis*, *U-331* a intrat în alte două momente separate în raza sonarului distrugătoarelor britanice din escortă, cu câteva ore înainte, operatorii acestora raportând evenimentul ofițerilor lor superiori[17]. Sonarul fiind un dispozitiv relativ nou, semnalele sale la nivelul

---

[11] ADM 1/11948 *Loss of HMS Barham: Report of Board Enquiry*, National Archive.
[12] Geoffrey Jones, *Battleship Barham*, London, William Kimber, 1979, p. 225.
[13] *War Diary of U-331, Patrol of 12 November-3 December 1941*: PG (Pinched German) 30402, NHB, reel 1, 098, p. 607.
[14]ADM 234/335, *Battle Summaries*, No. 18, *Mediterranean Convoys 1941*.
[15] ADM 199/160, *Enemy Submarine Attacks on HM Ships*, 1941.
[16] ADM 1/11948 *Loss of HMS Barham: Report of Board Enquiry*, National Archive.
[17] Capt. Bob Whinney, *The U-Boat Peril: An Anti-Submarine Commander's War*, Poole, Dorset, Blandford Press, 1986, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro

anului 1941 erau respectate ocazional de echipajele britanice din Mediterana datorită distorsiunilor provocate de salinitatea apei și temperaturile ei ridicate, așa cum a stabilit și echipa de experți ASDIC coordonată de Lt. Cdr. John Mosse din cadrul Comisiei de anchetă instituită de Amiralitate[18].

Cazul distorsiunilor contactelor sonar se va repeta în Mediterana datorită deficiențelor defensivei antisubmarin (A/S) în cazul torpilării navelor *HMS Medwey* de *U-332* și *HMS Patridge* de *U-565*[19]. În acest context, submarinul german *U-331* trece după 1.200 de metri pe sub ecranul de protecție asigurat de distrugătoarele britanice, reușind să se infiltreze între două distrugătoare din escortă, *HMS Jervis* şi *HMS Griffin*, şi poziționându-se la 750 m distanță, astfel încât să lanseze atacul asupra navei din frunte, cuirasatul *HMS Queen Elizabeth*. Acesta tocmai a trecut în mare viteză la 90°, aşa că Hans-Dietrich Freiherr von Tiesenhausen şi echipajul său este forţat să-şi îndrepte atenţia asupra celei de a doua nave de linie, aflată la doar 410 m distanţă, dimensiunea acesteia umplând complet vizorul circular al periscopului[20]. Comandantul submarinului nu a putut identifica nava, dar realizase că era fără doar şi poate un cuirasat.

Culisele tragediei de după amiază. La ora 16.19, comandantul german a ordonat lansarea torpilelor din toate cele patru tuburi de la o distanță de 375 metri, la o înclinație de 70° și un curs de 295°[21]. Submarinul german a lansat patru torpile G 7. Cu toate acestea, von Tiesenhausen nu și-a putut savura succesul. Lansarea torpilelor a compromis flotabilitatatea lui U-331, care a urcat la suprafaţă timp de 45 de secunde din cauza hulei provocate de trecerea cuirasatului *HMS Valiant* și a descărcării simultane a celor patru tuburi lanstorpilă, cele 4 torpile lansate având o greutate totală de 6.432 kg. Chioșcul submarinului *U-331* a ieșit la suprafață pentru 45 de secunde, iar veghea de pe cuirasatul *HMS Valiant* l-a remarcat la 7° tribord și 150 metri distanță[22]. După lansarea torpilelor de la circa 375 m distanță, *U-331* se afla între *HMS Valiant* și *HMS Barham.* Submarinul german a fost imediat luat la țintă de tunurile “pom-pom” ale navei de linie *HMS Valiant*, care au tras 19 proiectile, fără însă să-l nimerească[23]. Cuirasatul britanic a semnalizat imediat lui *HMS Barham*, care naviga în zig zag cu viteza de 17 noduri, la un curs de

---

[18] ADM 1/11948 *Loss of HMS Barham: Report of Board Enquiry*, National Archive.
[19] ADM 199/157 *Torpedo Attacks on HM Ships*, 1939-1941.
[20] Eberhard Rössler, *The U-boat. The Evolution and Technical History of German Submarines*, London, Cassell Military, 2002, p. 137.
[21] *War Diary of U-331, Patrol of 12 November-3 December 1941*: PG (Pinched German) 30402, NHB, reel 1, 098, p. 607.
[22] ADM 199/160, *Enemy Submarine Attacks on HM Ships*, 1941.
[23] ADM 1/11948 *Loss of HMS Barham: Report of Board Enquiry*, National Archive.

https://biblioteca-digitala.ro

290º, să schimbe ruta şi s-a îndreptat spre submarin pentru a-l pintena, tunurile "pom-pom" de la tribord deschizând focul asupra intrusului[24].

Cuirasatul britanic *HMS Barham* torpilat de submarinul german *U-331* la N de Sidi Barrani în dreptul litoralului egiptean (credit photo: fleet air arm archive 1939-1945/518x246)

Echipajul de pe *U-331* a inundat în grabă tancurile de balast şi a dat motoarele la viteză maximă înainte, în timp ce *HMS Valiant* încerca cu bulbul etravei să-i aplice o lovitură de berbec. În ultimul moment, submarinul german alunecă în valuri şi uriaşul cuirasat trece inofensiv pe deasupra[25]. *U-331* s-a scufundat sub control, ajungând în imersiune la o adâncime indicată de profundor de 267 m[26] (după alte surse 270 m - vezi *Kriegsatgebücher*, p. 37), cu mult sub adâncimea de proiectare de 150 m, înainte de a se stabiliza fără niciun fel de avarie. Între timp, *HMS Barham* a virat, pentru a evita torpilele. Prima a ratat ţinta, dar celelalte trei au percutat carena navei de linie, care nu a mai putut efectua o altă manevră evazivă datorită distanţei scurte de lansare a torpilelor germane[27]. Din această cauză nu a existat timp suficient pentru echipajul cuirasatului *HMS Barham* de efectuare a unei acțiuni de evitare, iar 3 din cele 4 torpile G7 au lovit succesiv mijlocul cuirasatului atât de strâns între turela *"Y"* și coșul principal, încât au aruncat o singură coloană masivă de apă. Supraviețuitorii indică că trei explozii au fost auzite şi una sau mai

[24] David Brown (ed.) *The Royal Navy and the Mediterranean: November 1940-December 1941*, vol. II, Naval Staff Histories, Psychology Press, 2002.
[25] Lawrence Paterson, *U-Boats in Mediterranean, 1941-1944*, Annapolis, MD., Naval Institute Press, 2007, p. 85.
[26] *War Diary of U-331, Patrol of 12 November-3 December 1941*: PG (Pinched German) 30402, NHB, reel 1, 098, p. 607.
[27] Denis Muskett, RNVR, *Tubal Cain: The Sinking of HMS Barham*, Lewes, Sussex, The Book Guild, 1986, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro

multe torpile au lovit nava sub linia de plutire, între teugă şi turela *”Y”* a tunurilor de calibrul 381 mm[28].

Magaziile de muniții ale **cuirasatului *HMS Barham*** explodează,
iar nava de linie se scufundă într-un nor imens în 25 noiembrie 1941
(credit photo: Film still. Oficial photograph FLM 1984 –
Imperial War Museums collection no. 5608-07)

Circuitele electrice au căzut, o singură coloană de apă s-a ridicat, nava făcând o bandă accentuată de 40º, apoi s-a înclinat la 90º[29]. *HMS Barham* s-a rostogolit cu chila perfect echilibrată și pupa în aer[30]. Timp de un minut, părea să stea în această poziție, apoi la 16.28 s-a înclinat brusc violent, coşul ei lovind suprafața mării câteva secunde mai târziu[31]. O parte a echipajului a reuşit să sară în mare, dar după 4 minute, când nava de linie a atins cu coşul apa, s-a produs o explozie gigantică a magaziilor de muniții. Aceasta a sfâșiat vasul de luptă britanic la 4 minute și 35 de secunde după torpilare[32], deoarece au detonat magaziile cu muniţie pentru tunurile antiaeriene QF Mk XVI de 101 mm (4 inch) şi a celor de 381 mm (15 inch), ventilate prin tribord şi puntea superioară, cuirasatul dispărând într-un nor de fum imens la coordonatele 32º 34' N-26º 24' E[33]. Comandantul șef al Flotei britanice din Mediterana, amiralul Sir Andrew B. Cunningham, în momentul atacului servea ceaiul în cabina sa de la bordul cuirasatului *HMS Queen Elizabeth*, când a auzit zgomotul explo-

[28] ADM 1/11948 *Loss of HMS Barham: Report of Board Enquiry*, National Archive.
[29] J. Jones, *op. cit.*, p. 224.
[30] Bill Johnson, *HMS Barham*, în ”Warship World 5”, no. 7, Summer 1996, p. 18.
[31] ADM 1/11948 *Loss of HMS Barham: Report of Board Enquiry*, National Archive.
[32] *H.M. Ships Damaged or Sunk by Enemy Action 3rd September 1939 to 2nd September 1945*, London: Director of Naval Construction, Admirality, 1952.
[33]ADM 199/160, *Enemy Submarine Attacks on HM Ships*, 1941.

https://biblioteca-digitala.ro

ziei. Cunningham s-a repezit pe punte pentru a asista la momentele finale ale navei de linie *HMS Barham,* o imagine pe care a descris-o în autobiografia sa, *A Sailor's Odyssey*, drept "un spectacol oribil și totodată uluitor atunci când realizezi ce înseamnă aceasta"[34]. Una dintre turelele tunurilor uriaşe de calibrul 381 mm a fost aruncată în aer la cel puţin 100 de metri distanță.

Alte bucăți din epavă și resturi umane s-au înălțat în aer fiind împrăștiate pe o suprafață mare. Ultimele două minute din existenţa echipajului de la bordul cuirasatului *HMS Barham,* inclusiv explozia terifiantă a muniţiei, au fost înregistrate pe peliculă de film de John Turner, cameraman la *Gaumont British News*, care se afla pe puntea lui *HMS Valiant*[35]. Cauza exactă a exploziei magaziilor de muniţii nu a putut fi stabilită pe loc din cauza rapidităţii cu care nava de linie s-a scufundat. Comisia de anchetă a Amiralității britanice, *Royal Navy Court of Enquiry,* întrunită la *HMS Woolwich* în Alexandria, a atribuit explozia gigantică ce a pus în mod funest capăt activității navale a cuirasatului *HMS Barham* datorită pierderii totale a puterii electrice și a incendiului propagat de la magaziile tunurilor antiaeriene de 4 inch (102 mm), care s-a răspândit și a detonat în masă cele 110 t de cordită, adică întregul conținut al muniției (HMP) tunurilor de 15 inch (381 mm)[36]. Comisia a invocat ipoteza unui incendiu ce ar fi început în interiorul cuirasatului la magaziile de muniții pentru tunurile de 4 inch şi ulterior acesta s-a extins la celelalte magazii, inclusiv la cele de 15 inch de la turelele *"X"* și *"Y"*[37]. După ce torpilele au lovit succesiv, sistemele interne de iluminat şi de comunicare s-au defectat; ca şi în cazul torpilării port-avionului *HMS Ark Royal*, nu s-au putut primi ordine generale, deoarece sistemul de comunicare prin radiodifuziune nu a mai funcţionat[38]. *HMS Barham,* veteran al bătăliei Jutlandei[39] și participant în timpul

---

[34] Cunningham of Hyndhope, Admiral of the Fleet Viscount, *A Sailor's Odyssey*: *The autobiography of Admiral of the Fleet Viscount Cunningham of Hyndhope*, London, Hutchinson & Co., 1951, p. 282.

[35] John Turner, *Filming History: The Memoirs of John Turner, Newsreel Camaraman*, London, British Universities Film & Video Council, 2001, p. 63.

[36] ADM 1/11948 *Loss of HMS Barham: Report of Board Enquiry,* National Archive.

[37] *H.M. Ships Damaged or Sunk by Enemy Action 3rd September 1939 to 2nd September 1945*, London: Director of Naval Construction, Admirality, 1952.

[38] ADM 267/51 *Board of Inquiry into Ark Royal sinking. Documents: Official History of the War at Sea*.

[39] Cuirasatul *HMS Barham* făcea parte din clasa *Queen Elisabeth-Fast Battleship Dread-nought*. Această clasă de cuirasate rapide inspirată după planurile amiralului Sir John *"Jackie"* Fisher a fost lansată la apă în anii Primul Război Mondial și cuprindea cinci unităţi: *Queen Elisabeth* (nr. fanion 00), *HMS Malaya* (01), *HMS Valiant* (02), *HMS Warspite* (03) şi *HMS Barham* (04). O parte dintre aceste cuirasate au participat la marea bătălie navală a Jutlandei din anul 1916, împotriva flotei germane, *HMS Barham* fiind nava-amiral a Escadrei 5 cuirasate din cadrul Grand Fleet. Cu un deplasament nominal de 31.110 t, cu încărcătura completă de 33.790 t, cuirasatul

https://biblioteca-digitala.ro

celui de-al Doilea Război Mondial la confruntările navale de la Dakar (21 septembrie 1940)[40], Capul Matapan (27-29 martie 1941)[41], bombardamentul de la Tripoli (21 aprilie 1941)[42], escortarea convoaielor din Gibraltar spre

---

denumit în onoarea amiralului Sir Charles Middleton, primul baron de Barham, a fost construit la şantierele navale *John Brown & Company* din Clydebank-Scoția şi a costat contribuabilii britanici 2.470.113 £. *HMS Barham* a intrat în serviciul Royal Navy în 19 octombrie 1915, având numărul de fanion 04 şi următoarele dimensiuni: lungime - 196,2 m, lăţime - 27,6 m, pescaj - 10,1 m. Propulsia: 24 de boilere *Babock & Wilcox III*, 4 grupuri de turbine *Parsons* cu acţionare directă, cu puterea instalată de 56.000 CP, ce puteau dezvolta viteza maximă de 24 noduri (44 km/oră) şi o autonomie de 5.000 mile marine (9.260 km), la o viteză de croazieră de 12 de noduri (22 km/oră). Capacitate rezervoare: 3.300 t de păcură şi 100 t de cărbune. Echipaj standard: 1.184 ofiţeri, subofiţeri şi marinari.

Armament: 8 tunuri MK I de calibrul 381 mm, plasate în patru turele duble ”A”, ”B”, ”X” și ”Y”, două la prova, două la pupa, 14 tunuri de calibrul 152 mm Mk XII, 2 x 3 tunuri antiaeriene calibru 76 mm, alte 12 piese a.a. PDR de calibrul 47 mm, 4 tuburi lanstorpilă de 530 mm. Capacitatea rezervoarelor de combustibil: 3.400 t. Blindajul cuirasatului avea grosimi variabile de la 25-76 mm pe punte, la 279-330 mm la turelele tunurilor MK I. De altfel, *HMS Barham* a participat între 31 mai-1 iunie 1916 la bătălia Jutlandei, lansând 337 proiectile de calibrul 381 mm şi 25 de 152 mm împotriva navelor germane comandate de contraamiralul Franz von Hipper. La rândul său, *HMS Barham* a fost lovit de 6 obuze inamice care au provocat moartea a 26 de marinari și rănirea altor 46. Cuirasatul *HMS Barham* a suferit începând cu anul 1924 o serie de modificări. Apărarea antiaeriană a fost modernizată, tunurile antiaeriene orginale au fost înlocuite cu 8 piese de calibrul 102 mm. Suprastructura pupa și teuga navei de linie *HMS Barham* au fost remodelate între anii 1931-1934 la un cost de 424.000 £, fiind eliminate tuburile lanstorpilă și modificate coșurile pentru a reduce fumul. De asemenea, au fost instalate două sisteme de control al tirului tip HACS Mk. I și adăugate artileriei antiaeriene 4 turele octuple de tunuri “pom-pom” Mk VIII de calibrul 40 mm și punții de comandă mitraliere cvadruple a.a. Vickers 50. Blindajul turelelor principale a fost întărit la o grosime de 127 cm, iar protecția subacvatică îmbunătățită.

Mai târziu, în decembrie 1939, au fost operate modificări la sistemul de apărare antiaeriană secundară prin adăugarea unui lansator cu 20 de rachete UP pe acoperișul turelei B, iar sistemele de control ale tirului HACS Mk I au fost înlocuite cu versiunea îmbunătățită Mk III (cf. Alan Raven, John Roberts, *British Battleships of World War Two: The Development and Techincal History of the Royal Navy's Battleship and Battlecruiser from 1911 to 1946*, Annapolis, MD., Naval Institute Press, 1976, p. 197-204; R.A. Burt, *British Battleships, 1919-1939,* Annapolis MD., Naval Institute Press, 2012, p. 78-85.

[40] War Cabinet, CAB 65/9/19. *Operation Menace*.

[41] *London Gazette*, “Battle of Matapan”, Supplement 31 July 1947, p. 3.598.

[42] The Mediterranean Fleet: *Greece to Tripoli: The Admirality's Account of Naval Operations, April 1941 to January 1943*, PRO Kew.

https://biblioteca-digitala.ro

Malta (operațiunile *Coat*, *Collar*, și *Tiger*)[43], la evacuarea trupelor britanice din Creta[44], deși avea operaţională compartimentarea etanş la apă, din cauza rapidităţii loviturii echipajul nu a putut lua contramăsurile eficiente pentru salvarea sa. Deși protecția subacvatică a cuirasatului *HMS Barham* a fost îmbunătățită în timpul lucrărilor de modernizare din anii 1931-1934 prin montarea unor bulgări anti-torpilă, aceștia fiind proiectați pentru a reduce efectul detonării torpilelor inamice și pentru a îmbunătăți stabilitatea navei de linie prin reducerea pescajului la 9,9 m și lărgirea fascicolului vasului cu aproape 14 m[45], mărindu-se astfel înălțimea metacentrică a cuirasatului la sarcină adâncă, toate aceste modificării efectuate de inginerii și tehnicienii navaliști britanici s-au dovedit inutile în fața unei lovituri succesive cu trei torpile.

În naufragiul cuirasatului *HMS Barham* la 60 de mile NN-E de Sollum, din totalul de 1.258 (alte surse indică 1.311)[46] membri ai echipajului, 862 au fost ucişi, inclusiv comandantul navei, căpitanul Geoffrey Clement Cooke, iar alţi 396 au supravieţuit, printre care viceamiralul Henry Pridham-Wippell şi 15 ofiţeri, care au fost salvaţi de distrugătoarele *HMS Hotspur* şi *HMAS Nizam*[47]. Datorită vitezei cu care s-a scufundat *HMS Barham*, au pierit 862 de ofițeri, subofițeri și marinari, inclusiv doi care au murit din cauza rănilor după ce au fost salvați, ceea ce însemna un procent de 70% din întregul echipaj. Echipajul distrugătorului *HMS Hotspur* a salvat 337 supraviețuitori, printre care și pe viceamiralul Pridham-Wippell, în timp ce distrugătorul australian *HMAS Nizam* a salvat restul de supraviețuitori ai naufragiului cuirasatului *HMS Barham*[48]. Alte patru distrugătoare britanice căutau încă supravieţuitori când s-a produs un atac aerian de la mare înălţime a bombardierelor Axei, dar fără să se înregistreze vreun succes.

Avatarurile submarinului german *U-331*. Între timp, *U-331* a plonjat în imersiune. La bordul lui s-a întâmplat ceva straniu cu ecartamentul de adâncime: în timp ce submarinul german se scufunda, acul profundorului indica o adâncime inexplicabil de lentă de 76 de m, ceea ce nu constituia o situație periculoasă, deoarece adâncimea maximă de siguranță la care putea ajunge submarinul era de 150 m. Totuși echipajul simțea altceva. Comandantul a cerut verificarea unui al doilea indicator de adâncime, iar anunțul făcut a îngrozit întregul echipaj german: *U-331* ajunsese la o adâncime fără precedent

---

[43] ADM 234/335, *Battle Summaries*, No. 18, *Mediterranean Convoys 1941*.
[44] *Letter and Proceedings. Operatins of Crete 19th-23rd May, 1941*, by Rear Admiral Glennie, June 4th, 1941.
[45] A. Raven, J. Roberts, *op. cit.*, p. 198-200.
[46] B. Johnson, *op. cit.*, p. 19.
[47] The Mediterranean Fleet: *Greece to Tripoli: The Admirality's Account of Naval Operations, April 1941 to January 1943*, PRO Kew.
[48] ADM 199/160, *Enemy Submarine Attacks on HM Ships*, 1941.

https://biblioteca-digitala.ro

de 250 m[49], cu peste 100 de metri de adâncimea de siguranță. Deşi profundorul arăta că s-a oprit la 250 m, echipajul a simţit că nava a continuat să coboare până la 267 m[50]. A fost o situaţie periculoasă ca adâncimea de scufundare de siguranţă să depăşească 120 m, ceea ce ar fi dus conform specificaţiilor producătorului la strivirea carenei submersibilului de tip VII C din cauza presiunii[51].

Tensiunea era maximă în rândul echipajului. La 28 de ani, Oberleutnant zur See, Hans-Dietrich Freiherr von Tiesenhausen[52], era cel mai experimentat membru al echipajului și cel mai în vârstă, restul marinarilor de la bordul lui *U-331* având o medie de vârstă de 21 de ani și multe temeri. Puteau muri din cauza lipsei de oxigen dacă submarinul nu mai revenea la suprafață, iar datorită presiunii imense carena navei putea să cedeze, ceea ce ar fi dus la pierirea întregului echipaj. De asemenea, se așteptau să fie atacați de distrugătoarele britanice cu grenade antisubmarin. Apropierea înot a supraviețuitorilor de pe *HMS Barham* de celelalte nave de escortă a împiedicat însă distrugătoarele britanice să atace cu încărcături explozive de adâncime, permițând astfel lui *U-331* să intre în imersiune și să se deplaseze ulterior încet spre N. La ordinul comandantului Hans-Dietrich Freiherr von Tiesenhausen,

---

[49] *War Diary of U-331, Patrol of 12 November-3 December 1941*: PG (Pinched German) 30402, NHB, reel 1, 098, p. 607.

[50] E. Rössler, *op. cit.*, p. 139.

[51] L. Paterson, *op. cit.*, p. 86.

[52] Hans-Dietrich Freiherr von Tiesenhausen s-a născut în 22 februarie 1913 la Riga, în Imperiul Țarist, fiind membru al familiei de nobili germani Tiesenhausen din Baltica. În 8 aprilie 1934, tânărul cadet Hans-Dietrich din *Reichsmarine* (denumită de la 1 iunie 1935 *Kriegsmarine*), este repartizat în cadrul Divizionului Baltic din Straslund. Promovat locotenent, activează din 1937 la bordul crucișătorului ușor *Nürnberg* și participă la operațiuni de patrulare în apele spaniole în timpul războiului civil. La 1 aprilie 1939 este avansat lt. maj. și se transferă la arma submarine. După absolvirea cursurilor, este încadrat în decembrie 1939 la bordul submarinului costier *U-23* de tip IIB, comandat de celebrul as Otto Kretschmer.

În primele sale trei misiuni de patrulare în Atlantic echipajul lui *U-23* obține câteva succese, reușind să scufunde 5 vase aliate cu un deplasament de 27.000 t și distrugătorul *HMS Daring* în apele norvegiene. În 31 martie 1941, von Tiesenhausen este numit comandant al submarinului *U-331* de tip VIIC. Plecând de la Kiel în 2 iulie 1941, submarinul efectuează o misiune de rodaj pe ruta Azore la mijlocul Atlanticului, apoi revine, în 19 august 1941, la baza din Lorient. Înainte de a prelua comanda *U-331*, von Tiesenhausen era deja un erou decorat cu *Crucea de fier* clasa a II-a, clasa a I-a, precum și cu *U-bootskriegsabzeichen* (cf. Bodo Herzog, *Von Russland nach Canada: Ein vergessener U-boot Kommandant - Kapitänleutnant Hans-Dietrich Freiherr von Tiesenhausen (1913-2000) zum Gedächtnis*, în "Militaria 5", no. 2, 2001, p. 53-59; ADM 1/10667 *Loss of HMS Daring by Enemy Action: Reports of HMS Thistle and Ilex*; ADM 199/157 *Torpedo Attacks on HM Ships*, 1939-1941).

https://biblioteca-digitala.ro

echipajul a reechilibrat nava cu ajutorul tancurilor de balast, germanii fiind uimiţi că au supravieţuit în adâncurile letale ale Mediteranei. În cele din urmă *U-331* a scăpat de inamicul de deasupra și de presiunea din adâncuri, urcând la suprafață la ora 20.39[53].

Nefiind atacat de distrugătoarele britanice cu încărcături explozibile de profunzime, submarinul german *U-331* a navigat pe un curs de 300° spre portul de origine Salamis din Grecia, unde va ajunge în 3 decembrie 1941. Odată scăpat de urmăritori, comandantul von Tiesenhausen a transmis la ora 21.13 superiorilor săi din Flotila 23 un mesaj scurt în codul *Enigma*, cu următorul text: "1619 Qu. CO 6855 Schlachtschiff torpediert. Tiesenhausen"[54], ce însemna că a torpilat o navă de linie din clasa *Queen Elizabeth*, dar nu este sigur cât de gravă este situația pentru nava pe care a lovit-o. Consecințele haotice ale naufragiului lui *HMS Barham* l-au împiedicat pe von Tiesenhausen să cunoască rezultatul atacului său. Exploziile rapide ale torpilelor au fost auzite în interiorul submarinului *U-331*, dar comandantul german nu avea nicio cunoștință despre soarta cuirasatului atacat[55].

Ulterior el a transmis superiorilor săi mesajul că a torpilat o navă de linie britanică cu rezultate necunoscute, mesaj interceptat de spărgătorii de coduri britanici de la Bletchley Park[56]. Hans-Dietrich Freiherr von Tiesenhausen nu a fost sigur de rezultatele atacului submarinului său și în raportul său oficial a notat că a lovit un cuirasat din clasa *Queen Elisabeth* cu o torpilă. Câţiva ani mai târziu, căpitanul lui *U-331* rezuma prin câteva cuvinte situaţia de a fi scăpat de inamicii de la suprafaţă şi de adâncimile letale de mai jos: "În astfel de momente nu vorbeşti. Eşti bucuros să fi norocos şi să fi în viaţă"[57]. Hans-Dietrich Freiherr von Tiesenhausen a aşteptat primele ştiri ale Amiralităţii britanice cu privire la scufundarea unei nave de linie, deoarece deşi auzise detonarea torpilelor nu a ştiut ce vas de război atacase. El a raportat vice-amiralului Karl Dönitz că a torpilat un cuirasat, dar atunci când a intrat în imersiune a fost mai preocupat de salvarea submersibilului decât de identificarea inamicului de la suprafaţă. În conformitate cu protocolul uzual, comandantul submarinului *U-331* a transmis mesajul folosind dispozitivul de cifrat *Enigma*[58], fără să știe că britanicii de la *Government Code and Cypher School*

[53] B. Herzog, *op. cit.*, p. 56.
[54] *War Diary of U-331, Patrol of 12 November-3 December 1941*: PG (Pinched German) 30402, NHB, reel 1, 098, p. 607. *1619 Qu. CO 6855 Cuirasat torpilat. Tiesenhausen*.
[55] G. Jones, *op. cit.*, p. 229.
[56] Clay Blair, *Hitlers U-Boat War: The Hunters 1939-1942*, London, Cassell & Company, 2000, p. 133.
[57] B. Herzog, *op. cit.*, p. 56.
[58] *War Diary of U-331, Patrol of 12 November-3 December 1941*: PG (Pinched German) 30402, NHB, reel 1, 098, p. 607.

https://biblioteca-digitala.ro

(GC&CS) din Bletchley Park decodificau mesajul său la fel de repede ca superiorii săi. Ştirile despre scufundarea unei asemenea nave de linie au lipsit şi în lipsa unor dovezi Dönitz, comandantul armei submarine *U-bootewaffe,* a trimis echipajului *U-331* un mesaj în care aprecia atacul ca fiind ”foarte satisfăcător”[59]. Această situație a determinat din rațiuni de stat Amiralitatea britanică să nu anunțe vestea scufundării cuirasatului *HMS Barham* chiar și pentru familiile membrilor echipajului care au pierit în naufragiu.

O masivă operațiune britanică de intoxicare informatică. Când Amiralitatea de la Londra și White Hall și-au dat seama că germanii nu știau de distrugerea cuirasatului *HMS Barham* au realizat oportunitatea de a induce în eroare inamicul și de a proteja moralul populației. Consiliul Amiralității a decis cenzurarea informației cu privire la scufundarea cuirasatului *HMS Barham*[60]. În încercarea de a ascunde de germani scufundarea, imediat după pierderea în Marea Mediterană a portavionului *HMS Ark Royal*, Consiliul Amiralității de la Londra a cenzurat toate știrile cu privire la torpilarea și scufundarea lui *HMS Barham*. În 27 noiembrie 1941, la două zile după torpilarea și scufundarea cuirasatului *HMS Barham*, Winston Churchill a transmis un mesaj premierului australian John Curtin pentru a descrie obiectivele campaniei de cenzură: “(...) pierderea lui HMS Barham este păstrată în mod strict secret în prezent, deoarece inamicul pare să nu știe, iar evenimentul dacă este făcut public ar încuraja doar Japonia”[61] (aluzie la tendințele expansioniste nipone în Asia de S-E). La trei zile după pierderea lui *HMS Barham,* modernul cuirasat *HMS Prince of Wales* și crucișătorul de bătălie *HMS Repulse* ajung la baza navală Singapore pentru a descuraja tendințele beligerante ale Japoniei în Asia de S-E. Londra a conceput rapid o masivă operațiune “psy-op” de intoxicare informatică pe fondul pierderilor navale masive din Atlantic și Marea Mediterană, la care se vor adăuga din 10 decembrie 1941 cele din Marea Chinei de Sud. În mai puțin de trei săptămâni cele două cuirasate britanice rămase în Marea Mediterană, *HMS Queen Elizabeth* și *HMS Valiant*, din cadrul *Force “A”* vor fi minate și grav avariate la ancoră în baza din Alexandria în atacul scafandrilor italieni din unitatea de elită *X MAS*[62]. Operațiunea de dezinformare pregătită de Londra a cuprins mai multe etape, pentru a împiedica adevărul să ajungă la opinia publică britanică sau la decidenții militari ai puterilor Axei. O măsură extraordinară a inclus tipărirea și trimiterea de cărți poştale cu urări de Crăciun și Anul Nou pentru familiile membrilor echipajului navei de război scufundate, chiar și celor care au pierit. De asemenea, au fost utilizate metode tradiționale de înșelăciune prin intermediul presei.

---

[59] B. Herzog, *op. cit.*, p. 58.
[60] B. Johnson, *op. cit.*, p. 20.
[61] PREM 163/3 Public Record Office.
[62] ADM 199/157 *Torpedo Attacks on HM Ships*, 1939-1941.

https://biblioteca-digitala.ro

În 8 ianuarie 1942, amiralul Andrew Cunningham îi asigura pe cititorii ziarului *Glasgow Herald*, într-un articol intitulat *Totul e bine pentru Royal Navy în Marea Mediterană,* că ”navele sale de linie vor lupta pe termen lung”[63], apreciere optimistă ce nu reflecta deloc situația reală, deoarece British Med Fleet a pierdut doar în trei săptămâni în Mediterana, în intervalul 25 noiembrie-19 decembrie 1941, cuirasatele *HMS Barham* (scufundat de *U-331*), *HMS Queen Elizabeth* și *HMS Valiant* (grav avariate de atacul unității de comando subacvatic italiene *Decima MAS*), nemaiavând la dispoziție timp de 6 luni nicio navă de linie[64].

Campania de cenzură s-a extins și la statisticile lunare *Supply and Production Naval* ale Amiralității de la Londra. Aceste documente oficiale menționau numărul și tipurile de nave de război britanice comandate, lansate, avariate și distruse pentru fiecare lună în timpul războiului. Datele oficiale privind aprovizionarea și producția de război pentru noiembrie 1941 nu au prezentat pierderea cuirasatului *HMS Barham*, deși statisticile din decembrie au înregistrat scufundarea de către japonezi la Kuantan a cuirasatului *HMS Prince of Wales* și a crucișătorului de bătălie *HMS Repulse* în Marea Chinei de Sud. Deoarece aceste documente au fost transmise la toate bazele Royal Navy, toate urmele pierderii cuirasatului *HMS Barham* trebuiau eliminate. Cu o întârziere de câteva săptămâni, Ministerul de Război (*War Office*) a anunțat rudele membrilor echipajului de pe *HMS Barham* care au pierit în atacul efectuat de submarinul *U-331*, la care au adăugat o cerere specială de păstrare a secretului de stat: scrisorile de notificare cu privire la pierderile de vieți au inclus un avertisment de a nu se discuta despre pierderea lui *HMS Barham* cu nicio persoană, menționându-se că “această informație a evenimentului care a dus la pierderea vieții soțului tău nu trebuie să fie cunoscută de inamic până când nu va exista un anunț oficial”[65]. Familiile devastate, fără îndoială, de veștile primite, au fost împiedicate astfel să anunțe public pierderile suferite, inclusiv rudelor apropiate.

Deoarece torpilarea și naufragiul cuirasatului *HMS Barham* a avut loc după amiaza, în 25 noiembrie 1941, în prezența multor echipaje ale navelor de război britanice, a fost una din cele mai înregistrate și investigate dezastre navale din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Un corespondent al agenției *Reuters,* care a asistat la torpilarea și explozia cuirasatului, a notat mai târziu: “A fost ceva de genul care se vede doar în filme”[66]. Analogia sa nu era

---

[63] Cunningham, *op. cit.*, p. 284.

[64] *H.M. Ships Damaged or Sunk by Enemy Action 3rd September 1939 to 2nd September 1945*, London, Director of Naval Construction, Admirality, 1952.

[65] Graeme Donald, *Loose Cannons: 101 Things They Never Told You About Military History*, Oxford, Osprey, 2009, p. 48.

[66] *HMS Barham in Hard Lying*, în ”The V & W Magazine”, no. 11, June 2001, p. 18-20.

https://biblioteca-digitala.ro

departe de adevăr deoarece cameramanul britanic John Turner din cadrul *Gaumant British News* a filmat pe peliculă ultimele două minute ale tragediei lui *HMS Barham*. La scurt timp după scufundarea cuirasatului, Turner a fost nevoit să predea pelicula celor de la *Royal Navy* care au ținut-o la secret până în 1945[67]. Astăzi filmul realizat de John Turner despre torpilarea și explozia navei de linie britanice este unul din cele mai captivante scurt metraje ale celui de-al Doilea Război Mondial. În cele din urmă, în urma frecventelor comentarii în limba engleză difuzate de Radio Berlin, Amiralitatea de la Londra a anunțat oficial în 27 ianuarie 1942 pierderea cuirasatului *HMS Barham*, explicând acest lucru prin faptul că era clar că în acel moment puterile Axei nu știau că nava a fost scufundată și că este important să fie efectuate unele dispoziții înainte ca pierderea unei nave de război importante să fie făcută publică.

Abia la 63 de zile distanţă, în 27 ianuarie 1942, într-un comunicat oficial Amiralitatea de la Londra a admis scufundarea cuirasatului *HMS Barham* şi a descris circumstanţele în care au pierit 862 de ofiţeri şi marinari, care au confirmat faptul că *U-331* a fost submarinul care reuşise acţiunea[68]. A doua zi, Hans-Dietrich Freiherr von Tiesenhausen, promovat Kapitänleutnant, a fost decorat cu *Ritterkreuz* (*Crucea de Fier*) în grad de Cavaler. Între căpitanii de *U-boot*, această înaltă distincţie a ajuns un pretext al glumelor pentru vindecarea unui gât bolnav şi inflamat, spunându-se că cel mai bun medicament care trebuie administrat în cazul durerilor de gât este panglica în culorile roşu, alb şi negru ale *Crucii de Cavaler*[69]. *HMS Barham* a fost scufundat în 25 noiembrie1941. Ca o ironie a destinului, la aproape un an, în 17 noiembrie 1942, acționând în apele Mediteranei la N de Alger, în timpul desfășurării operațiunii *Torch*, submarinul german *U-331* comandat de Kapitänleutnant Hans-Dietrich von Tiesenhausen a fost grav avariat cu bombe de profunzime de un bombardier Lockheed *Hudson* al RAF.

Deși echipajul a semnalat dorința de a abandona submersibilul și a se preda ridicând un steag alb, deoarece de el se apropia distrugătorul *HMS Wilton*, *U-331* a fost atacat însă cu tunurile și torpila de un avion-torpilor Fairey *Albacore*, decolat de pe puntea portavionului *HMS Formidable*[70]. Submarinul german s-a scufundat, comandantul baron von Tiesenhausen fiind unul din cei 17 supraviețuitori ai echipajului, restul de 32 de marinari pierind în naufragiul navei. Pentru Hans-Dietrich von Tiesenhausen au urmat 3 ani de prizonierat în Marea Britanie și Canada. În 1947 s-a întors în Germania, unde a lucrat ca

---

[67] J. Turner, *op.cit.*, p. 67.

[68] *H.M. Ships Damaged or Sunk by Enemy Action 3rd September 1939 to 2nd September 1945*, London, Director of Naval Construction, Admirality, 1952.

[69] Gordon Williamson, *Knight's Cross Oak - Leaves Recipients 1941-45*, Oxford, Osprey Publishing, 2005, p. 10-11.

[70] G. Jones, *U Boat Aces and Their Fates*, London, William Kimber, 1988, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

tâmplar, dar în toamna anului 1951 a emigrat în Canada unde și-a trăit restul vieții sale activând ca designer de interior. A murit în 17 august 2000 la vârsta de 87 de ani, în West Vancouver-Canada[71]. În 1957, un grup de veterani din echipajul cuirasatului *HMS Barham* au fondat *HMS Barham Survivors Association*. În fiecare an, supraviețuitorii și rudele lor se reunesc în Portsmouth la o cină unde toastează în amintirea navei și a celor care au murit. Un participant surprinzător la primele reuniuni ale *Asociației HMS Barham* a fost comandantul lui *U-331,* Hans-Dietrich von Tiesenhausen, care a supraviețuit războiului și a rămas bun prieten cu cdr. J.A.J. Dennis[72], în 1941 locotenent pe distrugătorul *HMS Griffin* din ecranul de escortă al cuirasatului *HMS Barham*.

Pearl Harbor în variantă britanică. Începând cu 10 noiembrie 1941, precum şi pentru următoarele 40 de zile, forţele Germaniei, Italiei şi Japoniei au scufundat în operaţiuni combinate portavionul *HMS Ark Royal*, portavionul de escortă *HMS Audacity*, cuirasatele *HMS Prince of Wales* şi *HMS Barham,* crucişătorul de bătălie *HMS Repulse*, crucişătoarele uşoare *HMS Dunedin, HMS Neptune* şi *HMS Galatea,* şi au avariat grav alte două cuirasate, *HMS Queen Elizabeth* şi *HMS Valiant*. Trebuie remarcat că nu toate atacurile au avut loc în Mediterana sau că au fost rezultatul direct al acţiunilor *U-boot*. Numai *HMS Ark Royal, HMS Barham* şi *HMS Galatea* au fost torpilate şi scufundate de către submarinele germane în bazinul Mării Mediterane, la fel *HMS Audacity* în Atlantic[73]. Un alt cuirasat britanic, *HMS Royal Oak,* din clasa *Revenge,* a fost torpilat și scufundat la ancoră în rada bazei navale Scapa Flow în 14 octombrie 1939[74] de către submarinul german *U-47* (cdt. Kapitänleutnant Günther Prien, supranumit în Kriegsmarine “Taurul de la Scapa Flow”). *HMS Barham* rămâne însă cu tristul record de a fi singurul cuirasat britanic scufundat în marș de un submarin în perioada celui de-al Doilea

---

[71] B. Herzog, *op. cit.*, no. 3, 2001, p. 84-87.

[72] Cdr. J.A.J. Dennis, *Memoirs of Cdr. J.A.J. Dennis,* Imperial War Museum IWM 95/5/1.

[73] Portavionul de escortă *HMS Audacity* a fost torpilat şi scufundat în 21 decembrie 1941, pe când însoţea convoiul HG 76, de către submarinul german *U-751,* sub comanda Kapitänleutnant Gerhard Bigalk, la coordonatele 43º 45' N-19º 54' V, la V de Capul Finistere. Prima torpilă a lovit sala maşinilor, iar următoarele două bunkerele cu benzină de avion, portavionul *HMS Audacity* scufundându-se în 70 de minute. Deşi propaganda germană a prezentat succesul ca distrugerea unui portavion din clasa *Illustrious*, de 23.000 t, în realitate *HMS Audacity* avea un deplasament de 12.000 t, fiind de fapt vasul comercial german *Hannover* capturat în martie 1940 de britanici, în Oceanul Indian. Nava a purtat diverse nume: *Sinbad, Empire Audacity, HMS Empire Audacity* şi în cele din urmă, după reconvertire, *HMS Audacity*. Ca portavion de escortă avea în dotare 6 avioane operaţionale şi 8 de rezervă (cf. ADM 199/160, *Enemy Submarine Attacks on HM Ships*, 1941).

[74] ADM 199/157 *Torpedo Attacks on HM Ships*, 1939-1941.

https://biblioteca-digitala.ro

Război Mondial. În acest context, trebuie înţeleasă acţiunea de cenzură a Amiralităţii britanice care a ascuns opiniei publice pierderea cuirasatului *HMS Barham* şi a celor 862 de marinari din cadrul echipajului pentru a proteja moralul populaţiei[75].

Rudele marinarilor decedaţi au fost notificate după câteva săptămâni, dar li s-a cerut să păstreze secretul până se va face anunţul oficial. La mijlocul lunii ianuarie 1942, OKW a realizat că *HMS Barham* a fost scufundat, ceea ce a silit Amiralitatea de la Londra să informeze în 27 ianuarie 1942 presa despre acest dezastru şi să explice motivele. Amploarea pierderilor navale din această perioadă a făcut în opinia istoricilor ca Marea Britanie să cunoască propria sa versiune la *Pearl Harbor*. În timpul acestor 40 de zile (10 noiembrie-20 decembrie 1941), dominaţia Royal Navy în Mediterana a fost astfel paralizată. British Mediterranean Fleet nu a mai fost în măsură să furnizeze sprijinul atât de necesar Armatei 8 britanice şi ofensivei *Crusader*, aşa că englezii au fost nevoiţi să se retragă din Libia, *Panzer Gruppe Afrika* şi viitorul general-feldmarschall Erwin Rommel au scăpat din impas la El Agheila, iar campania în deşertul nord-african a continuat alţi doi ani.

[75] B. Johnson, *op. cit.*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

URSS – UN IMPERIU BAZAT PE MINCIUNI ȘI ÎNȘELĂCIUNE (DIN PRACTICA DEPORTĂRILOR DIN RSSM, 1941-1949)

ANATOL PETRENCU[1]

USSR – AN EMPIRE BASED ON LIES AND DECEPTIONS (FROM THE PRACTICE OF DEPORTATIONS IN THE SSRM, 1941-1949)

ABSTRACT

Very often in official speeches or press statements, the leadership of the USSR (Stalin, Molotov, Beria etc.) said inexhaustible facts (lies) or applied deception to achieve concrete, immediate goals. The same practice was applied to the Bessarabians and Bucovinians, when the Soviets attached Bessarabia, northern Bucovina, Herţa Land. Deported people have been lying repeatedly, either on picking up and sending them to Siberia or at places of destination, labor camps, or burglaries.

Keywords: URSS, deported, bolshevik leadership, applied practics, lies.

URSS s-a învrednicit de mai multe calificative, unul din acestea fiind lansat de preşedintele SUA, Ronald Reagan: ”URSS - imperiul răului”[2]. URSS a fost un imperiu bazat pe minciuni şi înșelăciune. Conducătorii URSS, I. Stalin personal, au făcut declaraţii oficiale false, mincinoase. Iată doar câteva exemple.

La 30 noiembrie 1939, URSS a început operaţiuni militare împotriva Finlandei. La 2 decembrie 1939, preşedintele SUA, F.D. Roosevelt, a trimis conducerii URSS un protest, în care, între altele, scria: ”Guvernul şi poporul american urmăresc de mai multă vreme o politică de condamnare fără rezervă a neprovocatelor bombardări şi mitralieri aeriene îndreptate împotriva populaţiei civile [a Finlandei] (...)”[3]. Fără pic de jenă, preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului al URSS, Viaceslav Molotov, a declarat cum că ”avioa-

---

[1] Prof. univ. dr. habil., Universitatea de Stat din Moldova – Chișinău, Membru de Onoare al Academiei Oamenilor de Știință din România; e-mail: anatol_petrencu@yahoo.com.

[2] Ronald Reagan, *Jizni po-americanski* [*Viaţa în stil american*, titlul original: *An american life*], Moscova, Editura Novosti, 1992, p. 565.

[3] Arhiva Diplomatică a MAE al României, Fond *71/1939*, E 9, vol. 95, f. 372.

https://biblioteca-digitala.ro

nele sovietice aruncă saci cu pâine pentru populaţia înfometată a Finlandei”[4]. Aşa cum subliniază autorul citat, aceşti ”**saci cu pâine**” au dus la moartea a 956 de locuitori ai oraşelor Helsinki, Turku, Tampere, Lahti etc.

Un alt exemplu de înşelăciune oficială, în cazul dat este vorba chiar de Iosif Stalin: alături de Germania nazistă, la 17 septembrie 1939, URSS a invadat Polonia, ocupând voievodatele de est. Militarii sovietici au reţinut un număr considerabil de ofiţeri şi soldaţi polonezi, considerându-i ”prizonieri” şi internându-i în mai multe lagăre de concentrare. La 5 martie 1940, comisarul poporului pentru Afaceri Interne (NKVD), Lavrenti Beria, a semnat un demers pe numele lui Iosif Stalin în care cerea permisiunea de a împuşca ofiţerii, jandarmii, poliţiştii etc. polonezi, aflaţi în trei lagăre speciale ale NKVD, precum şi persoanele întemniţate în închisorile din teritoriile poloneze ocupate de URSS, numite *Belarus de vest* şi *Ucraina de vest*, în total 25.700 persoane. În martie 1940 o parte din ofiţerii polonezi au fost masacraţi de echipele speciale ale NKVD, Katyn fiind locul cel mai cunoscut, unde au fost împuşcaţi peste 4.500 de militari polonezi[5]. Între timp, la 22 iunie 1941, Germania împreună cu aliatele ei a atacat URSS. Guvernul polonez, stabilit la Londra, a semnat cu guvernul URSS un tratat de colaborare în lupta împotriva Germaniei, iar la 3 decembrie 1941 preşedintele Consiliului de Miniştri al Poloniei, W. Sikorski, a avut o întâlnire cu Iosif Stalin şi Viaceslav Molotov. În timpul discuţiei, W. Sikorski spune că ”Mulţi polonezi se află încă în închisori şi lagăre, unde ei îşi pierd puterile şi sănătatea, în loc să servească cauzei noastre comune”. W. Sikorski zice că nu poate prezenta listele exacte ale acelor persoane, dar astfel de liste, considera liderul polonez, există la şefii lagărelor de concentrare. Ştiind foarte bine că ofiţerii polonezi au fost omorâţi chiar la ordinul lui (o crimă odioasă, ţinută de sovietici în mare secret, despre care polonezii au aflat abia în primăvara anului 1943), Iosif Stalin remarcă fără pic de jenă: ”Toţi polonezii care s-au aflat în detenţie au fost eliberaţi în baza amnistiei. Probabil, încă până la eliberare, unii dintre ei s-au refugiat undeva, de pildă, în Manciuria”[6].

Încă o pildă, tot cu polonezii: în martie 1945, comandantul forţelor militare poloneze încadrate, în Armata Ţării (AK), generalul Leopold Okulicki, şi reprezentantul guvernului polonez de la Londra, Jan Stanislaw Jankowski, au fost invitaţi la convorbiri cu oficialităţile militare sovietice. În prealabil, partea sovietică a promis că va trimite delegaţia poloneză la bordul unui avion sovietic la Londra, iar de acolo la Moscova, cu scopul de a negocia

---

[4] Boris Sokolov, *Tainî finskoi voinî* [*Secretele războiului finlandez*], Moscova, Editura Vece, 2000, p. 110.

[5] *Polonezii în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Culegere de documente*, Chişinău, Editura Cartdidact, 2004, p. 102 şi urm.

[6] *Ibidem*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro

componenţa unui nou guvern polonez. În pofida unor îndoieli şi presimţiri negative, conducerea statului polonez din clandestinitate a luat decizia de a se întâlni cu generalul I.A. Serov (alias Ivanov), vice-comisar al poporului pentru Afaceri Interne. La 27 martie, J.S. Jankowski, L. Okulicki şi Kazimirz Puźak s-au urcat în avion şi au zburat la Moscova, unde, aşa cum au afirmat sovieticii, vor avea loc convorbirile preconizate. În loc, însă, de aşezare la masa tratativelor, cei trei demnitari polonezi au fost întemniţaţi în închisoarea NKVD de la Lubianka. În aceeaşi zi, la Moscova a fost trimis al doilea grup de oficiali polonezi, în total 13 persoane. Cei 16 oficiali polonezi, aduşi prin înşelăciune la Moscova, au fost supuşi interogărilor şi condamnaţi pentru ceea ce sovieticii au numit ”organizarea diversiunilor împotriva Armatei roşii”. Ceva mai târziu, K. Puźak va rosti cuvinte demne de reţinut: ”Bolşevismul nu cunoaşte compromisuri, el recunoaşte doar capitularea la mila învingătorului (...). Popoarele şi statele plătesc scump şi vor plăti în continuare pentru iluziile şi credinţa în obligaţiunile, fie chiar şi în formă scrisă, ale comuniştilor”[7].

Aşa cum conducerea URSS minţea oficial şi promova politici de înşelare, aşa şi administratorii sau conducătorii militari minţeau şi înşelau oamenii. Scopul acestei comunicări este de a demonstra cum au fost minţiţi basarabenii, trimişi în Siberia în timpul celor trei ”valuri” de deportări (1941, 1949, 1951). Drept surse ne vor servi memoriile publicate ale supravieţuitorilor deportărilor sau amintirile persoanelor deportate şi revenite în Republica Moldova, amintiri recuperate de specialiştii încadraţi în Programul de Stat *Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriilor victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953*. Până în prezent au fost publicate patru volume[8].

---

[7] A. Petrencu, *Polonezii în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Istoria politică*, Chişinău, Editura Cartdidact, 2005, p. 213-214.

[8] Ludmila Cojocaru (editor), *Arhivele Memoriei. Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. I: Cercetări realizate în localităţile din centrul Republicii Moldova*, tom I, Chişinău, Editura Balacron, 2016, 336 p.;

Elena Postică (ed.), *Arhivele Memoriei. Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. II: Cercetări realizate în localităţile din sudul Republicii Moldova*, tom I, Chişinău, Editura Balacron, 2016, 334 p.;

Lidia Pădureac (ed.), *Arhivele Memoriei. Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. III: Cercetări realizate în localităţile din nordul Republicii Moldova*, tom I, Chişinău, Editura Balacron, 2016, 336 p.;

https://biblioteca-digitala.ro

În noaptea de 12 spre 13 iunie 1941, autoritățile sovietice de ocupație au realizat primul ”val” de deportare a basarabenilor. Urcați în vagoane de transportat vite, oamenii au fost duși spre est. La stația de cale ferată Tiraspol trenurile au oprit, iar ordinul ce a urmat a fost ca bărbații cu bagajele lor să iasă din vagoane și să treacă în altele, fără soții și copii. Pentru ca să liniștească întrucâtva spiritele, autoritățile militare au declarat cum că bărbații vor merge înainte pentru a pregăti locurile de trai pentru familiile ce vin din urmă. Iată ce-și amintește d-na Valentina Sturza, președinta *Asociației victimelor regimului comunist de ocupație*: ”(...) Fără a opri la vreo stație, am ajuns la Tiraspol. Maturii n-au închis toată noaptea măcar un ochi. Dimineața ne-am trezit de bocetul lumii și de plânsul copiilor. Deodată s-a deschis ușa la vagonul nostru și, în limba rusă, a fost dată comanda [ordinul] ca toți bărbații să-și ia lucrurile lor și să coboare. Tăticul a șoptit: ”Totul s-a sfârșit!” [Au urmat] plânsete și bocete, îmbrățișări la despărțire. Noi, copiii, ne agățasem de picioarele și mâinile tăticului, care, cu lacrimi în ochi, ne spunea să ne liniștim. După ce toți bărbații au coborât, inclusiv – bunelul Toader, tăticul l-a rugat pe ofițerul care era cu lista în mână ca să-i dea voie bunelului să rămână cu familia (avea 68 de ani) și l-a întrebat: ”De ce ne despărțiți de familii și unde ne duceți pe noi, bărbații?” Ofițerul i-a răspuns: ”Noi vă ducem înainte, ca să pregătiți locul pentru familiile voastre…”[9].

O altă deportată, Eufrosinia Kersnovski a calificat minciuna militarilor sovietici ca fiind genială. Ea a scris: ”Atunci când [bărbații] chemați [scoși din vagoane] nu s-au întors, simțind ceva rău, femeile au prins la glas. [Și atunci militarii] le-au spus minciuni, ele au fost înșelate. Recunosc, în promovarea acestei minciuni am fost și eu implicată”. După ce a fost întrebată dacă cunoaște limba rusă și română, memorialistei i s-a explicat ce trebuie să le zică femeilor, îngrijorate de lipsa bărbaților lor: ”(...) Acolo, unde veți fi aduse, nu este nimic pregătit pentru confortul vostru. Bărbații vor merge înainte, vor ajunge mai devreme [la locul de destinație] și vă vor întâlni”. Fără îndoială a fost o minciună, continuă autoarea, ”Dar o minciună genială. Ea a ușurat cu mult sarcina escortei: toți erau gată să meargă cu răbdare și supunere acolo, unde se vor reîntregi familiile”[10].

Vladimir Bușilo, deportat în 1941 din orașul Comrat în regiunea Akmolinsk, RSS Kazahă, își amintea: ”La gara Razdelinaia [Ucraina] am

---

Elena Postică (ed.), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. II: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, tom II, Chișinău, Editura Balacron, 2016, 336 p.

[9] Valentina Sturza, *Basarabia decapitată*, București, 2014, p. 99.

[10] Eufrosinia Kersnovski, *Skoliko stoit celovek* [*Cât costă omul*], Moscova, Editura Rosspen, 2006, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro

văzut că vagoanele cu bărbaţi au fost desprinse de eşalonul nostru şi direcţionate pe altă cale. Femeile din vagoane s-au alarmat, a venit şeful de eşalon şi a declarat că bărbaţii sunt trimişi înainte pentru a pregăti locuinţele pentru noi şi că ne vom întâlni acolo. Mai mult nu i-am mai văzut...”[11]. În realitate, bărbaţii deportaţi în vara anului 1941 din Basarabia şi separaţi de familii, au fost duşi în lagărul de muncă forţată de lângă oraşul Ivdel, la 300 km nord de Sverdlovsk (azi, Ecaterinburg), unde au murit de subnutriţie, boli şi munci extenuante.

Una din vechile forme de înşelăciune, promovate consecvent şi insistent de regimul bolşevic, a fost adresarea către militarii şi civilii ruşi nevoiţi să se refugieze în afara URSS în urma loviturii de stat din octombrie 1917 şi a războiului civil ce a urmat. Sovieticii au declarat oficial că persoanele care se vor întoarce în patrie vor fi amnistiate. Mulţi refugiaţi au dat crezare promisiunilor bolşevice, s-au întors în URSS şi au fost trimişi în lagăre de exterminare. Un singur exemplu: Ivan Zaiţev, colonel, apoi general al Armatei ruse (ţariste şi a celei albgardiste, conduse de amiralul A. Kolceak), în 1920 a plecat în China. În 1924, ”pocăindu-se” şi criticând emigraţia rusă, I. Zaiţev a primit cetăţenia URSS, fiind folosit de propaganda sovietică drept pildă pentru alţii. În mai 1924, generalul I. Zaiţev a fost trimis în Statul major al Armatei Roşii, iar în octombrie acelaşi an arestat, întemniţat în câteva puşcării ale OGPU (poliţia politică bolşevică) şi trimis în lagărul de exterminare de la Solovki. Generalul I. Zaiţev a reuşit să supravieţuiască infernului de le Solovki şi să evadeze din alt lagăr, cel de la Usti-Sîsolsk, fugind din nou în China şi reuşind să publice istoria detenţiei lui în URSS[12].

În multe cazuri, sovieticii au aplicat aceeaşi practică faţă de refugiaţii basarabeni, aflaţi în România după anul 1944: i-au îndemnat să revină la locurile de baştină, dar i-au minţit. Din mărturisirile Valeriei Grişcenco: ”(...) În România au venit ruşii [1944] şi au spus aşa: ”Basarabenii - acasă!”. S-a întors tata de la război şi a spus că trebuie să plecăm. Dar de la primărie [primăria comunei Marpod, judeţul Sibiu] i-au propus tatei: ”Domnule secretar, nu plecaţi! Veţi suferi, dar nu plecaţi. Vă facem acte şi plecaţi în Ungaria…”. Dar mămica nu vroia - ea vroia acasă! Urcăm în tren, pornim spre casă şi ajungem în gară la Chişinău. Când am ajuns la Chişinău - părinţii au fost arestaţi. Pe tata l-au dus în lagăr şi au început a-l interoga: De ce ai plecat în România? Te-ai temut e noi?”… Mămica a fost eliberată, dar tăticul a fost

---

[11] Vladimir Buşilo, *Amintiri*, în Elena Postică (ed.), *Arhivele Memoriei. Vol. II,* tom I, p. 87.

[12] Ivan Zaiţev, *Solovki (Communisticeskaia catorga, ili Mesto pîtok i smerti* [*Solovki (Penitenciarul comunist sau Locul torturii şi morţii*)], în vol. ”Vospominania soloveţkih uznikov [Memoriile deţinuţilor de la Soloveţk], 1925-1928, Soloveţk, Editura Mănăstirii Soloveţk, 2014, p. 172 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

judecat pentru şapte ani de lagăr, în Komi ASSR[13]: pentru că s-a dus în România!"[14].

Deportaţi în Siberia, basarabenii au fost mereu supuşi propagandei sovietice, înţesată cu minciuni. Astfel, Nicolae Banaga, deportat în 1949 din satul Minceni, comuna Cinişeuţi, raionul Rezina, în regiunea Kurgan, Federaţia Rusă, relatează: "(...) Erau cazuri când bunelul rămânea acasă, era scutit de muncă, şi discutam. Îmi dădea de înţeles că ideologia sovietică e plină de minciuni: "Ia vezi, ce mai scriu acolo!" [în ziare]. Şi eu alegeam un text mai mărişor şi citeam despre Stalin, Voroşilov. Iar el: "Hoţii aceştia?"... Şi prin exemple din sat ne argumenta că în cărţile sovietice erau scrise minciuni... Citeam ziare, cum era *"Krasnîi Kurgan"*[15]... Cică la o fabrică de păsări găinile făceau ouă în fiecare zi. Nici în condiţii normale aşa ceva nu era! Minciuni peste minciuni"[16].

Autorităţile sovietice i-au minţit pe deţinuţi şi atunci când trebuiau să plătească munca prestată de aceştia sau când urmau să schimbe valuta străină pe ruble sovietice. Comandorul Marinei Imperiale Ţariste, Nicolai Sablin, îşi amintea: "(...) În ziare a fost publicat cursul valutelor străine. Pentru 30.000 de lei, pe care îi aveam, urma să primesc 827 de ruble... Banii au fost trimişi la Ministerul Finanţelor [al URSS] pentru schimb. Ministerul Finanţelor, însă, nu numai că nu mi-a schimbat aceşti bani nenorociţi, dar m-a avertizat că [aceşti bani] constituie doar 20 de copeici, şi că nici pe acestea nu mi le poate trimite, deoarece cheltuielile poştale costă mai mult"[17].

Aşadar, conducerea URSS deseori minţea opinia publică şi oamenii politici din alte state. Minciunile şi înşelăciunile erau justificate de interesele politice ale URSS, de apropierea idealului bolşevic – victoria revoluţiei comuniste în întreaga lume. Practica înşelăciunii celor de la vârful puterii dădea "dezlegarea" funcţionarilor de rang mai jos, militari sau civili, să practice aceleaşi metode. De aceasta s-au convins şi basarabenii, fie cei refugiaţi în România, în 1944, şi îndemnaţi de sovietici să se întoarcă la baştină, fie persoanele deportate în anii 1941, 1949 şi 1952.

---

[13] Republica Autonomă Sovietică Socialistă Komi, situată în partea de nord a Federaţiei Ruse, capitala - Sîktîvkar.

[14] Valeria Grişcenco, Olga Banaga, *Istoriile noastre*, în Ludmila Cojocaru (ed.), *Arhivele Memoriei. Vol. I*, tom I, p. 22-23.

[15] Kurganul Roşu (rus.)

[16] Valeria Grişcenco, Olga Banaga, *op. cit.*, p. 103.

[17] Nicolai Sablin, *Puteshestvie po El'dorado: desjat let v sovetskih lagherjah* [*Călătorie prin Eldorado: zece ani în lagărele sovietice*], editori Vadim Guzun, Mihaela Botnari, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro

UN MOMENT DIN ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI

EMIL STOIAN[1]
SEBASTIAN MĂLUȘELU[2]

A MOMENT IN THE HISTORY OF THE ROMANIAN ORTHODOX CHURCH IN BRAȘOV CHAI

ABSTRACT

The completion of church renovations between 1945-1946, culminated in the feast of sanctification of this at 15.09.1946.

Besides the local authorities, at the religious ceremony also participated: IPSS Nicolae Bălan, Metropolitan of Ardeal, Father Arsenie Boca from Sâmbăta de Sus Monastery, Princess Ileana of Romania, Archduke Anton of Habsburg and a group of 26 priests headed by Father Voigean, the parish priest of the church.

The discovery of a photo album at this event attests to the grandeur and importance of the moment for the History of the Orthodox Church in Braşov.

Keywords: *The Holy Trinity* Church of Braşov Chai, Metropolitan of Ardeal, Father Arsenie Boca from Sâmbăta de Sus Monastery, Princess Ileana of Romania, Archduke Anton of Habsburg, Valeriu Voineag.

Începutul perioadei postbelice a fost dominat atât de o acută criză politico-economică, cât și de eforturile autorităților instalate cu forță militară străină de implementare a unei noi ideologii, incompatibilă cu tradiția creștin-ortodoxă, o ideologie de sorginte ateist comunistă[3].

Pe fondul acestui climat total nefavorabil, în vechiul și pitorescul cartier al Șcheiului Brașovului, neobositul părinte Valeriu Voineag reușește după ample lucrări de restaurare și înfrumusețare să organizeze ceremonia de resfințire a Bisericii *Sfânta Treime*.

Presa locală, deși se afla sub cenzură, a înregistrat evenimentul, apreciindu-l ca un moment important în istoria bisericii române şi a Braşovului. Acesta a fost în septembrie 1946 când, după ample lucrări de renovare şi

---

[1] Doctor în istorie, Brașov; e-mail: stoiancoriolan.emil@gmail.com.
[2] Brașov.
[3] Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, București, Editura Curtea Veche Publishing, 2005, p. 23-118.

https://biblioteca-digitala.ro

înfrumuseţare efectuate sub conducerea preotului paroh Valeriu Voineag, biserica a fost resfinţită de Mitropolitul Nicolae Bălan.

Ceremonia resfinţirii a avut loc la 15 septembrie 1946, la ea participând IPSS Mitropolitul Nicolae Bălan, Principesa Ileana, Arhiducele Anton de Habsburg, oficialităţile locale, un sobor de preoţi.

Ziarul local *Drum Nou* anunţa cu litere mari evenimentul: ”**Duminică are loc sfinţirea bisericii renovate ”Sf. Treime” din Braşov – Pe Tocile. Solemnitatea se va oficia în prezenţa I.P.S.S. Mitropolitul Nicolae Bălan – al Ardealului**” (s.n.)[4].

”Este interesant de menţionat că pe câtă vreme s-a acordat o atenţiune deosebită monumentului istoric, care este Biserica Sf. Nicolae din Prund, monografiile şi celelalte scrieri despre Schei amintesc prea puţin despre Biserica ”Sf. Treime” ridicată din bârne, de către locuitorii tocileni în anul 1813. Totuşi, lăcaşul acesta e important la rândul său, pentru a dovedi spiritul de solidaritate care a existat în toate timpurile, între locuitorii din partea de sus a cartierului Schei.

Precum am spus, ridicată din lemn, Biserica ”Sf. Treime” a funcţionat astfel vreme de vreo 12 ani, când locuitorii s-au gândit să o refacă din piatră. Dar împotriva acestui lucru se opunea politica de asuprire şi învrăjbire între popoare, practicată deopotrivă la Budapesta şi la Viena. Vreme de aproape 30 ani, au trebuit să-şi bată tălpile pe treptele cezaro-crăieşti din Viena delegaţii parohiei din Schei, până au obţinut încuviinţarea acestei lucrări, prin ”milostivirea” autocraţiei care jefuia deopotrivă toate popoarele aflate sub ”oblăduirea” dualismului austro-ungar. Biserica de piatră a fost terminată în 1857, zugrăveala fiind făcută de marele pictor Mişu Pop şi pictorul Latea. Mici lucrări de îmbunătăţire i-au mai fost aduse în anul 1913 şi în 1934, sub parohia decedatului preot N. Chicomban”[5].

Sfinţirea Bisericii *Sf. Treime* s-a săvârşit cu ocazia încheierii lucrărilor de ”înfrumuseţare şi consolidare” făcute ”Din iniţiativa tânărului paroh de astăzi, S. Sa. Păr. Valeriu Voineag (...)”[6].

Lucrările de consolidare, renovare, pictare şi înfrumuseţare au fost dificile şi laborioase. ”Toate aceste lucrări au costat în jurul sumei de 100 milioane lei, acoperindu-se prin donaţiile făcute de către populaţia tocileană. Din economiile lor, elevii şcoalei au donat deasemeni 150 mii lei”[7].

De la zidirea bisericii şi până la data sfinţirii ei acestea au fost cele mai ample şi dificile lucrări de renovare, ele au asigurat, până astăzi, funcţionarea în bune condiţii a bisericii.

---

[4] *Drum Nou*, 15 septembrie 1946, p. 5.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

La sfârşitul renovării din 1945-1946, s-a făcut o sinteză a lucrărilor efectuate: ”Subzidirea de jur împrejur a bisericii, înlocuindu-se temeliile atinse de igrasie, cu temelii noi; drenajul de jur împrejurul bisericii, pentru colectarea apei provenită din infiltraţii; trotuar nou, de jur împrejur; paviment interior, din mozaic; podişor nou pentru cor, construit din beton armat; strane noi, din stejar sculptat. Lucrarea de căpetenie o constituie apoi restaurarea şi completarea vechilor picturi, datorite unor renumiţi maieştri ardeleni ai penelului.

Lucrările de pictură au fost executate de către maestrul I. Vassu, iar sculpturile le-a executat meşterul Moise Schiopu din Cohalm, specialist în lucrări bisericeşti.

În acelaş timp s-a executat zugrăvirea exterioară a bisericii şi s-a introdus gazul metan”.

”Odată cu acesta, se încheie un întreg capitol de lucrări întreprinse în decurs de şapte ani, de când parohia este condusă de către S. Sa Păr. Valeriu Voineag, lucrări dintre care menţionăm: renovarea casei parohiale, renovarea şcolii de copii mici şi a birourilor, reparaţii radicale aduse paraclisului şi adaptarea tuturor aşezărilor zidite ale bisericii”[8].

Inscripţia existentă la uşa de pe latura nordică atestă aceste lucrări de refacere: ”Renovarea generală a bisericii făcutu-s-a în anii Domnului 1945-1946, când s-au executat următoarele lucrări: drenajul de jur-împrejurul bisericii, subzidirea ei, trotuarul, gazul metan, pavimentul, podişorul, stranile, zugrăvirea exterioară şi lucrarea de căpetenie: restaurarea picturii de către pictorul Iosif Vasu”[9].

Importanţa şi grandoarea evenimentului şi-a găsit răsunetul în presa locală a vremii:

”**Programul solemnităţii**

Ora 8 dimineaţa:

Primirea I.P.S. [Sale] de către autorităţi şi de către Junii din Schei, la bariera Bartolomeu (Distribuţia).

- Cortegiul va pleca pe strada Lungă, Regele Mihai, Gh. Bariţiu şi Prundului, la Biserica Sft. Treime depe Tocile.

Ora 9-13: Slujba târnosirii.

- După slujbă va avea loc, în sala festivă a Şcolii primare ”Dr. V. Saftu”, un banchet în cinstea I.P.S.”[10].

Potrivit programului prestabilit, ”La orele 8 dimineaţa, I.P.S.S. Mitropolitul Nicolae Bălan a fost întâmpinat în gara Bartolomeu de către

---

[8] *Ibidem*.

[9] Vezi Vasile Oltean, *Configuraţia istorică şi bisericească a Braşovului (sec. XIII-XX)*, Sibiu, Editura Andreiană, 2010, p. 291.

[10] *Drum Nou*, 15 septembrie 1946, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

autorităţile locale, în frunte cu d. prefect. După cuvintele de bun sosit, rostite de şefii autorităţilor, înaltul oaspete a luat loc alături de Domniţa Ileana, într-o trăsură trasă de patru cai. Din gara Bartolomeu s-a format un cortegiu, căruia i s-au alăturat ”Junii” braşoveni în costumele lor tradiţionale şi un grup de femei din Schei, în frumoasele lor costume de mătase. Cortegiul a parcurs str. Lungă-Piaţa Libertăţii-Prund, până la biserica de Pe Tocile.

Aici, sub cerul liber s-a oficiat un serviciu religios în cele patru colţuri ale bisericii recent renovate. Oaspeţii, împreună cu un mare număr de parohieni, au intrat în biserică: unde s-a oficiat slujba, de către un sobor de preoţi, din Braşov şi alte regiuni”[11].

”La această pioasă solemnitate au luat parte I.P.S.S. Mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, dnii Ion Strat, prefectul Judeţului, General de Divizie R. Niculescu-Cociu, comandantul Comandamentului 5 Teritorial, Al. Cucu, primarul Municipiului, N. Baicu, Chestorul Poliţiei, protopop N. Stinghe, numeroşi fruntaşi ai vieţii noastre publice şi un apreciabil număr de credincioşi[12].

”După terminarea slujbei, I.P.S.S. Mitropolitul Nicolae Bălan a rostit o cuvântare, prin care a adus laude părintelui Valeriu Voineag, pentru râvna depusă la această parohie şi cetăţenilor din partea de sus a Scheiului, care au reuşit, cu toate greutăţile de după război, să-şi înfrumuseţeze lăcaşul de închinăciune.

La ora 13, oaspeţii au fost invitaţi la un banchet care a avut loc în sala şcolii primare dr. V. Saftu”[13].

Evenimentele ulterioare, documentele descoperite după şaptezeci de ani dau o nouă dimensiune evenimentului şi creionează din altă perspectivă viaţa spirituală a Braşovului.

Presa locală semnalează solemnităţile, dar vorbeşte doar tangenţial despre domniţa Ileana, deşi la acea dată aceasta era principesă a României şi arhiducesă a Austriei. Despre părintele Arsenie Boca, de la Sâmbăta de Sus, nu face nici o referire. Probabil cenzura care începuse să se instaleze îşi făcea datoria.

Organul naţional-bisericesc de la Sibiu, întemeiat la 1858 de mitropolitul Andrei Şaguna, sub titlul ”**Praznic luminos în Ţara Bârsei. Sfinţirea bisericii din Budila şi a celei renovate din Braşov Tocile**” (s.n.)[14], evidenţiază acest moment istoric luminos din istoria Braşovului:

---

[11] *Ibidem*, p. 3.
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*.
[14] Părintele Vasile, *Praznic luminos în Ţara Bârsei. Sfinţirea bisericii din Budila şi a celei renovate din Braşov Tocile*, în ”Telegraful Român”, XCIV, nr. 37-38, 22 septembrie 1946.

https://biblioteca-digitala.ro

”A doua zi, Duminica, Braşovul e la haină de sărbătoare. De dimineaţă trăsuri împodobite, juni în frumoase costume şi femei credincioase în pitoresc port al Sehelealbor se îndreaptă spre Bartolomeu, pentru întâmpinarea păstorului sufletesc al Ardealului şi a Alteţelor Lor: Arhiducesa Ileana şi Arhiducele Anton, cu prinţesele Maria, Alexandra şi Magdalena.

De la Bartolomeu până la biserica sf. Treimi de pe Tocile, cortegiul însoţit de dl. general Radu Niculescu-Cociu, pref. judeţului şi primarul municipiului, este urmat de popor în sunetul clopotelor de la toate bisericile.

În faţa bisericii de pe Tocile, un sobor de preoţi a întâmpinat pe arhipăstor. După cuvintele de binecuvântare, I. P. Sf. Sa binecuvântează poporul, îmbracă sfintele odăjdii şi serveşte actul sfinţirii şi apoi sf. Liturghie.

La sfârşitul slujbei, I. P. Sf. Sa mânecând de la cuvintele Mântuitorului: ”Rămâneţi întru dragostea mea” rostite ucenicilor în seara cinei celei de taină, a tălmăcit cu verva şi puterea de convingere cunoscută, prin pilde de înţeles şi actualitate, puterea cea mare a dragostei: a dragostei lui Dumnezeu pentru oameni, a oamenilor faţă de Dumnezeu şi a unuia faţă de altul. Coborând în actualitate, în frământările şi greutăţile vieţii cu această rază a iubirii creştine, a arătat în chip magistral care sunt binefacerile ei: cum înseninează viaţa şi dă putere sufletului să învingă greutăţile, cum priveşte patimile, cum aduce mângâ[i]ere în necazuri şi certitudini în vreme de cumpănă. Căci dragostea e forţa care zideşte, iar ura distruge. În cursul vorbirii parcă se auzea a[i]evea glasul Mântuitorului: ”Rămâneţi întru dragostea mea””.

Scoţând apoi în evidenţă statornicia în credinţă a braşovenilor din trecut şi spiritul de jertfă pe care l-au arătat pentru înfrumuseţarea noului lăcaş cei de acum, îi îndeamnă să continue pe acelaşi drum, păstrând neştirbită moştenirea strămoşilor.

La Şcoala primară *Dr. V. Saftu* a avut loc o masă în cinstea marelui ierarh. După cuvântul I.P.S. Sale pentru Rege şi Dinastie, a vorbit general Radu Cociu, arătând legătura dintre armată şi Biserică, instituţiile fundamentale ale statului.

Au mai vorbit părintele consilier Grovu, părintele V. Saftu, profesorul Sulică etc. La sfârşit, a răspuns părintele Voineag. Cu aceasta praznicul de la Braşov a luat sfârşit, lăsând urme nepieritoare în sufletele celor ce s-au învrednicit să fie de faţă.

”În curând Braşovul ortodox îşi aşteaptă un nou praznic al credinţei. La despărţire I.P.Sa a zis: ”Să ne vedem sănătoşi în curând la sfinţirea bisericii Sf. Nicolae””.

”Biserica ”Sf. Nicolae”, ctitoria atâtor voevozi şi domnitori, şi nestorul sfintelor lăcaşuri ortodoxe din Ţara Bârsei, renovată din temelii prin strădania prot. Dr. Nicolae Stinghe şi înfrumuseţată de mâna maestrului Costin Petrescu, aşteaptă ziua sfinţirii şi redării scopului ei sfânt şi mântuitor.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu aceasta o nouă pagină se va înscrie în istoria Braşovului ortodox”[15].

Un participant de onoare la ceremonia de sfinţire a fost Principesa Ileana, fiica preferată a Reginei Maria, crescută în spiritul creştin şi al ortodoxiei, bună cunoscătoare a sfintelor biserici româneşti, beneficiara unor legături spirituale strânse cu Mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, cu preoţii şi credincioşii din zona Braşovului[16].

Este cunoscut că Principesa Ileana a fost fiica cea mai apropiată sufleteşte de Regina Maria, fiind o demnă continuatoare a operei sale de cinstire a lăcaşurilor ortodoxe.

Numeroase au fost momentele în care Domniţa, în lucrarea sa de slavă lui Dumnezeu, s-a bucurat de binecuvântarea I.P.S.S. Nicolae Bălan.

Nu ştim de câte ori Domniţa Ileana a vizitat Biserica *Sf. Treime* - Pe Tocile şi nici de câte ori a avut ocazia să vorbească cu parohul de aici, părintele Valeriu Voineag.

Ştim, însă, că în primăvara lui 1946, la 13 mai, aflată la Spitalul *Inima Reginei* de la Bran, cunună doi tineri ce lucrau la acest spital, cununia şi nunta fiind în inima suburbiei Braşovului, la Biserica *Sfânta Treime* din Şchei. Cu acest prilej a poposit mai mult timp aici, s-a întreţinut cu preotul şi enoriaşii.

Iată cum descrie chiar Principesa Ileana acest moment:

”Este o amintire păstrată în mintea mea pe care o preţuiesc (...).

Ceremonia de căsătorie s-a desfăşurat în frumoasa bisericuţă din Şchei, care se află în propriu cimitir liniştit, şi părul de la intrare şi-a scuturat petalele albe ca un covor în calea noastră. Când am ieşit la soare după ceremonie, clopotele de nuntă în clopotniţa bisericii au răsunat argintiu, cu un ecou înspre şi dinspre munte, al bucuriei noastre. Ioana şi Vasile, ambele persoane tinere şi frumoase cu caracter minunat, străluceau de fericire, şi prietenii lor s-au bucurat împreună cu ei, din toată inima, pe tot parcursul nunţii. Masa a fost întinsă afară sub pomii fructiferi înfloriţi”[17].

Aşa cum reiese din documentele vremii şi din fotografiile prezentate mai jos, la solemnitatea de sfinţire a Bisericii *Sf. Treime* - Pe Tocile au participat I.P.S.S. Mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, cu un sobor de 26 de preoţi, printre care şi preotul Arsenie Boca, Principesa Ileana şi Anton de Habsburg, copiii acestora, oficialităţile braşovene, o mulţime impresionantă de credincioşi.

---

[15] Părintele Vasile, *op. cit.*

[16] Sebastian Măluşelu, Emil Stoian, *Principesa Ileana şi Părintele Arsenie Boca, interferenţe spirituale*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, V, Alba Iulia, Editura Altip, p. 485-498.

[17] Ileana Princess of Romania, *Hospital of the Queen's Heart*, New York, Rinehart & Company, 1954, f.p.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu aleasă bucurie remarcăm în fotografiile realizate în timpul acestor evenimente prezenţa tânărului preot de la Sâmbăta de Sus - Arsenie Boca. Acesta a participat la ceremonia sfiinţirii de la Braşov şi a slujit cu soborul de preoţi care l-a însoţit pe Mitropolitul Nicolae Bălan.

În acel timp se bucura atât de aprecierea Mitropoliei Ardealului, cât şi de aceea a regalităţii: ”Este foarte bine văzut de Mitropolitul Bălan al Sibiului şi Arhiducesa Ileana de Habsburg”[18].

Dacă Mitropolitul Nicolae Bălan îl lua cu el în diferite ocazii, Domniţa Ileana, impresionată de ”predicile acestuia”, l-a invitat de mai multe ori la Bran, între ei născându-se o adevărată legătură spirituală[19].

Alături de documentele ce atestă marele praznic al Şcheilor, evenimentul este reliefat şi de multitudinea de fotografii inedite găsite cu ocazia descoperirii albumului jubiliar şi ale cărui imagini le prezentăm în cele ce urmează.

Albumul, cu peste 52 de fotografii, a fost alcătuit pentru a marca evenimentul şi a fost dedicat Principesei Ileana:

”SF-TA TREIME
BRAŞOV-TOCILE Braşov, la 28 Octomvrie 1946

Onor A.S.I. Arhiducale Anton şi Arhiducesa Ileana, Bran

Pentru a eterniza momentul istoric al iscălirii Alteţelor Voastre Imperiale, la Braşov, în 15 Septembrie 1946.

Pentru a face cât mai evidentă dragostea cu care conştiinţa românească din Cetatea lui Coresi, a întâmpinat Înalţii oaspeţi cu prilejul sfinţirii Bisericii ”Sf-ta Treime” Braşov-Tocile.

Pentru a lăsa duşmanilor şi prietenilor deopotrivă o probă văzută a legăturilor indestructibile dintre Casa Domnitoare Română şi poporul din Cetatea de suflet a Braşovului, am găsit necesar a pregăti albumul alăturat, pe care împreună cu o sfântă icoană a Maicii Domnului[20] şi o candelă le dăruim Alteţelor Voastre.

Vă rugăm a vedea în aceasta semnul recunoştinţei şi devotamentului neţărmurit ce vă păstrăm.

Preotul paroh al Bisericii ”Sf-ta Treime” Braşov-Tocile:

ss. Valeriu Voineag”[21].

---

[18] Arhivele Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, *Dosar Penal 013928*, P.34, f. 26. Ne exprimăm cuvenitele mulţumiri domnului Romeo Petraşciuc pentru obţinerea unor copii ale documentelor.
[19] S. Măluşelu, E. Stoian, *op. cit.*, p. 485-496.
[20] Se află în patrimoniul Muzeului Naţional Bran.
[21] Arhivele Statului Bucureşti, Fond *Principesa Ileana personale*, dosar II, 49, f. 48, original.

https://biblioteca-digitala.ro

Publicarea acestui album şi raportarea lui la documente contemporane inedite aruncă o lumină nouă atât asupra sărbătorii de la Braşov din data de 15 septembrie 1946, cât şi cu privire la personalităţile participante[22].

Sfinţirea Bisericii *Sf. Treime* - Pe Tocile rămâne un moment deosebit de important în istoria Bisericii Ortodoxe din Braşov.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1-12 – Imagini inedite de la sfințirea Bisericii *Sf. Treime* - Pe Tocile.

[22] Subiectul este reluat pe larg în lucrarea E. Stoian, S. Mălușelu, *Sfințirea Bisericii "Sfânta Treime" Brașov - Tocile, 15 septembrie 1946*, Sibiu, Editura Andreiană, 2017.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10 **Fig. 11**

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

SUBA ZOLTÁN
– OMUL DIN SPATELE
APARATULUI DE FOTOGRAFIAT

MARIUS CÂMPEANU[1]

SUBA ZOLTÁN-THE MAN BEHIND THE CAMERA

ABSTRACT

Suba Zoltán was one of the Baia Mare greatest photographers. He learned the photographic technique in Baia Mare (between years 1925-1929 he was the disciple of the famous photographer Huszthy Matyas) and in the capital of Hungary - Budapest.

After the apprenticeship period, he worked in various photographic work-shops from Targu Mures and Miercurea Ciuc.

In Baia Mare he professed as a professional photographer between years 1937-1977 (the year of retirement). He made portrait photos, images with Baia Mare, and photos at various events with political, cultural and sports significance.

After him remained an impressive collection of clichés on glass, whose acquisition started by the County Museum of History and Archeology in 2014.

Through photos taken through photos taken during his lifetime, Suba Zoltán can be considered a "chronicler" of the city of Baia Mare.

Keywords: photographer, photo, photographic workshop, glass negative, collection.

E greu să scrii despre o persoană pe care n-ai cunoscut-o, dar care ţi-a împărtăşit atât de multe în ultimii ani. Personal, pe Suba Zoltán nu am avut ocazia să îl întâlnesc vreodată, dar prin intermediul fotografiilor din albumele de familie şi a numeroaselor discuţii purtate cu distinsa doamnă Agneta Suba, fiica fotografului, am reuşit să pătrund în sensibilitatea acestuia, având sentimentul că l-aş fi cunoscut de o viaţă. Privindu-l în fotografii, în diferite ipostaze ale vieţii, mi-a lăsat impresia unui tip elegant şi fermecător, un Don Juan al perioadei interbelice cu un real talent actoricesc. Analizându-i întreaga sa activitate, am constatat că talanţii primiţi la naştere de Suba Zoltán nu au fost în zadar, deoarece de la vârsta majoratului începând latura artistică a reuşit să şi-o exprime prin intermediul fotografiei, invenţie apărută în Europa în

---

[1] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș – Baia Mare; e-mail: mariuscampeanu2005@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

deceniile 3-4 ale secolului al XIX-lea şi care, după un anumit interval de timp, şi-a găsit pionieri inclusiv la Baia Mare.

În materialul de faţă, prin cuvinte şi imagini, prezentăm o scurtă biografie şi o analiză succintă a activităţii lui Suba Zoltán, care datorită pasiunii pentru fotografie a lăsat posterităţii o valoroasă moştenire. În urma celor cinci decenii în care a activat ca fotograf profesionist, la care se adaugă alte trei decenii de viaţă (după pensionare), în care aparatul de fotografiat l-a însoţit mereu, asemeni unui prieten fidel şi tăcut, acesta a realizat un număr impresionant de fotografii. A mai lăsat în urma sa numeroase aparate şi accesorii foto, şi nu în ultimul rând o impresionantă colecţie de negative pe sticlă şi celuloid.

”Recuperarea” culturală a destinului fotografului şi moştenirea lăsată de către Suba Zoltán în anul 2016, au reprezentat temele principale ale unui proiect expoziţional inedit, iniţiat de Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş, care s-a bucurat de un succes deosebit. În primăvara anului 2017, viaţa şi activitatea fotografului băimărean au fost prezentate în albumul biografic *Suba Zoltán*, editat în limbile maghiară şi română (editor Dávid Lajos, imprimat la Cromatica Press din Baia Mare), şi în cadrul mesei rotunde cu tema *Fotografia – document istoric. Colecţia Suba Zoltán*, desfăşurată la 23 mai 2017 de instituţia muzeală amintită, în cadrul celei de-a treia ediţii a *Zilelor Maramureşului* (program cultural organizat de Consiliul Judeţean Maramureş).

Suba Zoltán (1911-2009). Repere biografice

Suba Zoltán s-a născut la data de 29 septembrie 1911, la Baia Mare, în familia lui Suba Ioan (de meserie coafor şi frizer) şi Etelca. A urmat clasele primare şi gimnaziale în oraşul natal, după care, între anii 1922 şi 1925, a studiat la Liceul reformat *Wesselényi* din Zalău.

În anul 1925, la îndemnul tatălui său, s-a angajat în atelierul lui Huszthy Matyás, care era, la vremea respectivă, singurul fotograf al Băii Mari (atelierul funcţiona în apropierea pieţei vechi a oraşului, pe strada Podul Viilor, numărul 15, la etajul clădirii amplasate vizavi de biserica reformată). Potrivit înţelegerii făcute de tatăl său cu Huszthy, după trei ani de ucenicie în al patrulea an trebuia să lucreze ca şi calfă, acesta reprezentând costul uceniciei. În anii de ucenicie a fost preocupat în special de portretistică, iar în anul în care a lucrat calfă, principala sarcină profesională a fost retuşarea, etapă finală în realizarea fotografiilor. Perioada cuprinsă între anii 1925 şi 1929 – potrivit însemnărilor autobiografice –, a fost benefică atât din punct de vedere profesional (s-a familiarizat cu secretele artei fotografice), cât şi din perspectiva iniţierii culturale, tânărul ucenic acumulând numeroase informaţii din ziarele, revistele şi operele literare aflate în biblioteca fotografului Huszthy. De asemenea, s-a împrietenit şi a colaborat cu numeroşi artişti de prestigiu din Şcoala de pictură băimăreană, dintre care îi amintim pe Aba-Novák Vilmos,

https://biblioteca-digitala.ro

Thorma János, Nagy Oszkár, Jándi Dávid, Kriszán János, Csikós Antónia, care veneau des în atelierul de pe Podul Viilor pentru a-şi comanda fotografii după lucrările lor.

După anii lucraţi în atelierul Huszthy, în anul 1929 Suba Zoltán a primit o carte de muncă, o adeverinţă referitoare la activitatea desfăşurată şi un atestat care îi oferea calitatea de membru al breslei meseriaşilor, dar şi posibilitatea angajării într-un alt atelier fotografic. În vara aceluiaşi an s-a angajat la Târgu Mureş, în atelierul lui Horváth Victor, fotograf şi furnizor al Casei Regale. Potrivit celor scrise în *Autobiografie* (primul capitol din albumul semnalat în textul introductiv al studiului de faţă), lucra 14 ore în fiecare zi, inclusiv duminica înainte de masă. Îşi desfăşura activitatea atât în atelier (retuşa fotografii), cât şi în compartimentul foto, unde trebuia să pregătească zilnic între 15 şi 30 de negative pe sticlă. După circa 8 luni de ”exploatare” la Târgu Mureş, în anul 1930 a revenit la Baia Mare. Ajuns acasă, s-a angajat timp de un an în atelierul mentorului său, fotograful Huszthy Mátyás.

În anul 1931, în urma unui anunţ din ziar, a plecat la Miercurea Ciuc pentru a se angaja în atelierul lui Aladics Zoltán (de meserie inginer silvic), care îşi deschisese propriul atelier deoarece rămăsese fără slujbă, în urma desfiinţării composesoratelor din Secuime. Având în vedere cunoştinţele profesionale acumulate, Suba Zoltán a avut rolul de coordonator al atelierului fotografic. Temperaturile scăzute şi condiţiile grele, de iarnă, de la Miercurea Ciuc i-au trezit tânărului fotograf băimărean pasiunea pentru patinaj artistic şi hochei pe gheaţă.

Între anii 1933 şi 1935, Suba Zoltán a efectuat stagiul militar la Giurgiu, la graniţa româno-bulgară. În această perioadă a realizat numeroase fotografii cu şi pentru camarazii săi de arme. După ce a fost lăsat la vatră, a lucrat în atelierul lui Sertlin Gyurka, un coleg din Baia Mare, realizând aproximativ 500 de cărţi poştale cu regele Carol I şi cu imagini din mină.

În vara anului 1937 a făcut o călătorie de studii la Budapesta, unde timp de 3 luni s-a perfecţionat în tehnica portretului, în atelierul renumitului fotograf Székely Aladár, de la care a primit numeroase reţete pentru realizarea fotografiilor de pe negativele de sticlă. Stagiul profesional desfăşurat în capitala Ungariei a reprezentat şi un bun prilej de a intra în contact cu numeroşi fotografi maghiari, de la care şi-a completat cunoştinţele utile practicării acestei meserii.

După revenirea la Baia Mare, în toamna anului 1937, cu ajutorul părinţilor şi-a deschis propriul atelier fotografic în centrul vechi al oraşului, locaţie în care şi-a desfăşurat activitatea până în anul 1953. Din această perioadă de activitate profesională s-a păstrat o impresionantă colecţie de negative pe sticlă (11.821 de bucăţi). La data de 25 martie 1948 s-a căsătorit cu Klement Rozália. În urma mariajului, s-au născut două fete: Marta (născută la 28

https://biblioteca-digitala.ro

februarie 1949 - decedată la 10 februarie 2016) şi Agneta, născută la 25 decembrie 1951.

Între anii 1953 şi 1959, Suba Zoltán a avut atelierul fotografic acasă, pe fosta stradă Stalingrad (în prezent, strada Ţibleşului). În acest interval de timp, pentru realizarea buletinelor de identitate a străbătut satele din jurul Băii Mari, fotografiind circa 15.000 de persoane. În lipsa vreunui ucenic sau angajat, la prelucrarea negativelor pe sticlă şi retuşarea fotografiilor a fost ajutat de soţie de nenumărate ori.

În anul 1959 a fost obligat să intre în cooperaţie, motiv pentru care şi-a mutat atelierul într-un imobil nou, construit pe strada Podul Viilor. În cadrul Cooperativei *Gutinul* a activat până în anul 1962, când s-a transferat la Institutul Pedagogic, recent înfiinţat. În cadrul acestei instituţii de învăţământ superior şi-a desfăşurat activitatea până în momentul pensionării (anul 1977). În aceşti 15 ani de activitate a realizat diapozitive şi fotografii în domeniul geologiei, botanicii, fizicii şi al altor ştiinţe, care erau utilizate de profesori la prelegerile susţinute în faţa studenţilor, dar şi la ilustrarea lucrărilor de diplomă şi de doctorat. Potrivit însemnărilor autobiografice, scrise la începutul anului 2003, aceasta a fost perioada cea mai frumoasă din întreaga lui existenţă, la care a reflectat întotdeauna cu nostalgie, deoarece s-a bucurat de respect şi gratitudine din partea conducerii şi a corpului profesoral de la Institutul Pedagogic.

În ultimele două decenii de viaţă, Suba Zoltán a continuat să realizeze instantanee fotografice în diferite zone ale oraşului Baia Mare şi în împrejurimi, fiind preocupat îndeosebi de fotografia peisagistică (ultimele fotografii au fost realizate în anul 1993, acestea fiind păstrate în albumele de familie). A încetat din viaţă la data de 9 decembrie 2009, la frumoasa vârstă de 98 de ani.

Suba Zoltán în cadrul istoriei fotografiei băimărene

Cu toate că nu ne-am propus să realizăm un istoric referitor la apariţia fotografiei şi a primilor fotografi la Baia Mare, amintim doar faptul că primele imagini realizate aici datează din anii 1850-1860, prezentând colţul de nord-est şi latura de vest a pieţei vechi a oraşului (fotografiile se păstrează în colecţia Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş). Primii fotografi locali, despre care există informaţii documentare, au fost: Lacher Károly, Űrmösi Sándor, Kovács Elek şi Husthy Mathyás, ultimul fiind un talentat profesor de artă fotografică, studioul acestuia reprezentând o şcoală de formare pentru numeroşi ucenici. Suba Zoltán face parte din a doua generaţie de fotografi băimăreni, alături de Gerzon Adolf şi Szécsen Zoltán.

Prin intermediul fotografiilor realizate în peste cinci decenii de activitate, Suba Zoltán poate fi considerat un ”cronicar” al oraşului Baia Mare. A realizat fotografii cu centrul vechi, cu străzile şi cu clădirile impozante ale oraşului, surprinzând atât evoluţia urbană, cât şi transformările în timp ale

https://biblioteca-digitala.ro

unor edificii istorice. Unele fotografii au valoare de document istoric, deoarece clădirile prezentate nu se mai păstrează în zilele noastre, acestea fiind victime ale indiferenţei umane sau ale procesului de sistematizare urbană din perioada comunistă (cum ar fi abatorul şi moara cu aburi a oraşului, clădiri fotografiate în anul 1928). Datorită faptului că a îndrăgit natura şi drumeţiile în împrejurimile oraşului, a realizat numeroase fotografii în *plein-air*, în parcurile şi în zonele de agrement ale Băii Mari.

După anul 1944, Suba Zoltán a făcut fotografii de reportaj la demonstraţiile anuale ce se desfăşurau în centrul vechi al oraşului pentru a marca zilele încărcate de semnificaţii din perioada comunistă: 1 mai (Ziua Internaţională a Muncii), 9 mai (ziua victoriei împotriva Germaniei naziste), 23 august (trecerea României de partea Aliaţilor în cel de-al Doilea Război Mondial) şi 7 noiembrie (după calendarul gregorian era sărbătorită Revoluţia bolşevică din 25 octombrie 1917). Tot datorită fotografului Suba, în colecţia Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş se păstrează imagini cu vizita lui Petru Groza în Baia Mare, din octombrie 1946. În paralel, a mai realizat fotografii pentru obţinerea buletinelor, a carnetelor de membru PCR, dar şi pentru ziarul *Pentru Socialism*, singurul cotidian din Baia Mare cu apariţii zilnice până în decembrie 1989.

Fiind pasionat de portretistică, atât în atelierul propriu, cât şi în celelalte ateliere în care, temporar, şi-a desfăşurat activitatea, Suba Zoltán a imortalizat zeci de mii de persoane care au trăit în Baia Mare şi în localităţile din împrejurimi. Pe lângă fotografiile tip-portret, a realizat fotografii de nuntă, fotografii de familie sau, pur şi simplu, fotografii care au darul de a păstra în culorile alb-negru cele mai plăcute momente din viaţa unei persoane sau a unei familii, începând cu vârsta fragedă a copilăriei şi cu prima împărtăşanie. Suba Zoltán a fost primul fotograf din Baia Mare care a realizat ”manual” fotografii color, dând viaţă fotografiilor alb-negru cu ajutorul pensulei şi a trei culori fundamentale (roşu, galben şi albastru).

Valorificarea culturală a colecţiei Suba Zoltán

Suba Zoltán şi-a dedicat întreaga viaţă fotografiei. În urma acestei pasiuni, transformate în artă, a rămas o impresionantă colecţie de aparate şi accesorii foto, dar şi un număr impresionant de negative pe sticlă şi celuloid. A avut o grijă deosebită pentru ordonarea şi păstrarea clişeelor, fapt pentru care persoanele care au trecut pragul atelierului său, începând cu anul 1937, pot fi identificate pe baza unui Index alfabetic întocmit de fotograf şi a numerelor imprimate pe clişee.

În anul 1987, Muzeul Judeţean Maramureş (în prezent, Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş), a achiziţionat de la fotograf câteva aparate foto, majoritatea datând de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Totodată, prin donaţie, în patrimoniul muzeal a

https://biblioteca-digitala.ro

mai intrat un număr considerabil de negative pe sticlă, diapozitive color (după fotografii realizate în Baia Mare şi împrejurimi în toamna anului 1939), şi 39 de filme foto cu valoare documentară din perioada 1944-1957. Colaborarea cu fotograful Suba a continuat şi în perioada următoare, mai exact la realizarea secţiunii referitoare la istoria fotografiei băimărene, în cadrul expoziţiei permanente *Valori Patrimoniale*, deschisă în anul 2004 pentru a marca împlinirea a 100 de ani de activitate muzeală la Baia Mare.

Tezaurizarea bunurilor culturale referitoare la activitatea fotografului Suba Zoltán a fost şi este un interes constant pentru instituţia noastră, care începând cu anul 2014 a făcut demersurile necesare pentru ca impresionanta colecţie de negative pe sticlă să ajungă în patrimoniul muzeal. Între anii 2014-2016, din colecţia de negative pe sticlă, ce însumează 11.821 de bucăţi, 5.800 de bucăţi au fost achiziţionate de Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş (procesul de achiziţie patrimonială va continua şi în anii următori, până la cumpărarea integrală a colecţiei). De asemenea, în anul 2015 a fost achiziţionat aparatul foto marca *Eisenchmil&Wachtl* (fabricat la Viena, anii 1870-1900), utilizat de Suba Zoltan în atelierul său fotografic începând cu anul 1937.

În cadrul expoziţiei *Suba Zoltán – omul din spatele aparatului de fotografiat*, deschisă la data de 16 noiembrie 2016, a fost reconstituit atelierul fotografic şi compartimentul de prelucrare a negativelor pe sticlă şi celuloid, utilizându-se, în mare parte, obiecte şi accesorii foto utilizate de către fotograf. De asemenea, au fost expuse documente personale, albume cu fotografii de familie, imagini cu oraşul Baia Mare, aparate foto şi negative pe sticlă, atât din colecţia particulară Suba Zoltán, cât şi din colecţia Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş.

Prezentarea activităţii fotografului băimărean Suba Zoltán intenţionăm să nu se oprească la acest nivel. Din punct de vedere documentar, pe baza imaginilor rezultate prin scanarea negativelor pe sticlă, dar şi a Indexului alfabetic, în următorii ani vom încerca să identificăm personalităţile locale (primari, funcţionari publici, profesori, medici, avocaţi, ofiţeri de carieră etc.) care şi-au pus amprenta asupra dezvoltării oraşului Baia Mare în perioada interbelică. De asemenea, prin colaborarea mai multor instituţii muzeale (din Cluj-Napoca, Oradea, Bistriţa, Făgăraş, Satu Mare, Baia Mare) tematica proiectului expoziţional poate fi extinsă, în scopul prezentării publicului larg a principalilor promotori ai fotografiei în marile oraşe ale Transilvaniei în secolele XIX-XX.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1-2 – Ioan şi Etelca Suba – părinţii fotografului Suba Zoltán.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Discipoli în atelierul lui Huszthy Matyás (în mijloc, Suba Zoltán), în anul 1927.

Fig. 4 – Fotograful Huszthy Matyás şi discipolii săi (1929).

Fig. 5 – Autoportret - compoziţie foto realizată la Târgu Mureş (august 1929).

Fig. 6 – Suba Zoltán (în mijloc), alături de doi colegi în atelierul fotografului Aladics Zoltán din Miercurea Ciuc (noiembrie 1931).

Fig. 7-8 – Suba Zoltán alături de camarazii de arme. Fotografii realizate la Giurgiu, în vara anului 1934.

Fig. 9 – În centrul vechi al oraşului Baia Mare (1936). În fundal, strada Podul Viilor şi biserica reformată.

Fig. 10 – Fotografie realizată la Budapesta, în anul 1937.

Fig. 11 – Suba Zoltán cu soţia sa, Rozalia (cca. 1950).

Fig. 12-15 – Suba Zoltán în diferite etape ale vieţii (fotografii realizate în anii: 1928 – **fig. 12**; 1930 – **fig. 13**; 1934 – **fig. 14** - în fundal fostul hotel *Ştefan* din Baia Mare; 1936 – **fig. 15**).

Fig. 16 – Alături de colegii de la Institutul Pedagogic din Baia Mare (cca. 1977).

Fig. 17 – Cartea de muncă a lui Suba Zoltán, primită la sfârşitul perioadei de ucenicie (1929).

Fig. 18-20 – Fotografii cu oraşul Baia Mare (1928-1931).

Fig. 21-22 – Vizita lui Petru Groza în Baia Mare (octombrie 1946).

Fig. 23-26 – Fotografii realizate la 9 mai 1945 (în fig. 25, Alexandru Rusu, episcopul greco-catolic al Maramureşului între anii 1930-1948).

Fig. 27-30 – Fotografii de studiou, tip-portret (după 1937).

Fig. 31-36 – Imagini de la deschiderea expoziţiei temporare *Suba Zoltán – omul din spatele aparatului de fotografiat* (16 noiembrie 2016) şi de la masa rotundă *Fotografia – document istoric. Colecţia Suba Zoltán* (23 mai 2017).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 **Fig. 2**

Fig. 3

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 **Fig. 6**

Fig. 7 **Fig. 8**

Fig. 9 **Fig. 10**

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11 **Fig. 12**

Fig. 13 **Fig. 14**

Fig. 15 **Fig. 16**

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 21 **Fig. 22**

Fig. 23 **Fig. 24**

Fig. 25 **Fig. 26**

Fig. 27 **Fig. 28**

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 29

Fig. 30

Fig. 31

Fig. 32

Fig. 33

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 34

Fig. 35

Fig. 36

https://biblioteca-digitala.ro

RĂZBOIUL CIVIL DIN BOSNIA-HERȚEGOVINA. MANAGEMENTUL POST-CONFLICT ȘI DRUMUL SPRE INTEGRAREA EUROPEANĂ

IONELA-SORINA APETREI[1]

BOSNIA AND HERZEGOVINA CIVIL WAR. POST-CONFLICT MANAGEMENT AND THE WAY TOWARD EUROPEAN INTEGRATION

ABSTRACT

The involvement of international actors in the civil war in Bosnia and Herzegovina led to its partial resolution by signing the Dayton Peace Accord, which marked a process of total reform and reconstruction of the newly created state. Also, during this period, we are witnessing progress from the former belligerents in terms of institutional dialogue and alignment towards democratic decision-making policy. Of course, these post-conflict developments have been achieved with the support of Euro-Atlantic organizations, which have been involved using soft and military missions deployed in the region. Last but not least, in the last decade, Bosnia and Herzegovina has experienced a significant evolution, moving from the status of a country that whenever could be retriggered an armed conflict to a country that nowadays has some aspirations for European integration.

Keywords: conflict, civil war, post-conflict management, involved actors, mediation.

Introducere

Războiul civil din Bosnia-Herţegovina a fost unul dintre cele mai tumultoase conflicte desfăşurate la finalul secolului al XX-lea, perioadă în care nimeni nu s-ar fi aşteptat să se mai confrunte cu un război, având în vedere experienţele trecute. Acest război s-a declanşat pe fondul nemulţumirilor grupurilor etnice faţă de regimul impus de Miloşevici, precum şi a dorinţei Republicilor, unite sub conducerea lui Iosip Broz Tito, de a-şi obţine independenţa.

Scopul acestui studiu este de a analiza războiul din Bosnia-Herţegovina din perspectiva managementului conflictului, cât şi de a determina rolul şi implicaţia actorilor pentru soluţionarea pe cale paşnică a conflic-

---

[1] Masterand Facultatea de Istorie și Filosofie – Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca; e-mail: sorina_apetrei@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

tului. Astfel, prima parte surprinde principalele etape ale războiului, de unde se observă poziţiile şi acţiunile adoptate de actorii implicaţi, poziții care au dus la escaladarea conflictului şi ulterior la soluţionarea parţială a acestuia. A doua parte a acestui studiu are în vedere detalierea contribuţiei Comunității Europene și a Alianței Nord-Atlantice, actori implicați în managementul conflictului. Ca atare, vom vedea în ce măsură actorii au contribuit la soluţionarea sau amplificarea acestuia. Nu în ultimul rând, cea de-a treia parte surprinde evoluția post-conflict a noului stat format, Bosnia și Herțegovina, precum și prerogativele care au adus statul pe calea integrării europene. Vom vedea care a fost evoluția Bosniei și Herțegovinei după semnarea Acordului de Pace de la Dayton, precum și implicarea Comunității Europene (ulterior a Uniunii Europene) în reorganizarea post-conflict și gestionarea crizelor de autoritate apărute la nivelul sistemului central.

Metodologia folosită în studiu, în primă fază, are în vedere colectarea datelor din sursele primare relevante acestei problematici, precum: Rezoluțiile ONU, care au oferit baza legală de acțiune pentru intervențiile actorilor în război, Acordul de la Dayton, acord în care sunt stipulate condițiile de încetare a acestui conflict, precum și diferite dispoziții și sondaje ale Consiliului Uniunii Europene (UE). Din conținutul rezoluțiilor s-au extras motivele adoptării rezoluției de acțiune, părțile care erau mandatate pentru aplicarea acestora, cât şi date legate de perioada în care s-au adoptat. Din Acordul de la Dayton s-au utilizat strict informațiile ce priveau noile hotărâri asupra cărora părțile combatante au fost de acord pentru încetarea ostilităților. Din documente ale Consiliului UE s-au extras date legate de situația internă din Bosnia și Hețegovina (BiH) post-război, anumite informații care aveau în vedere politicile aplicate pentru stabilizarea statului și susținerea acestuia spre aderarea la organizațiile euro-atlantice. Pentru realizarea celorlalte părți s-au utilizat cărți, articole de specialitate și surse online, printre care se regăsesc site-urile oficiale ale ONU, NATO și UE.

Astfel, prima parte a studiului a avut în vedere realizarea unei analize istorice inspirată, cu precădere, din perspectiva autorilor români, care a oferit fundamentul pentru analiza managementului conflictului propriu-zis și implicit pentru implicarea diferiților actori. În ceea ce privește etapele conflictului, cât și implicațiile actorilor în managementul acestuia, s-au utilizat surse care au oferit o imagine din mai multe perspective, încercând să se surprindă cât mai obiectiv pozițiile și implicarea acestora.

I. Contextul și etapele războiului civil din Bosnia-Herțegovina

Conflictul din Bosnia-Herțegovina își are originile cu mult înaintea izbucnirii războiului propriu-zis în anul 1992. De aceea, propun să începem analiza de față din anul 1980, an ce marchează moartea președintelui Iosip Broz Tito. Tito a fost singura persoană care în perioada comunistă a reușit să

https://biblioteca-digitala.ro

integreze statele din Balcani și să mențină unitatea teritorială a fostei Iugoslavii. Acest fapt s-a datorat politicii sale ce privea naționalitățile, politică prin care s-a asigurat o conviețuire rodnică și pașnică a popoarelor republicii federale. ”Această conviețuire a fost posibilă nu doar carismei lui Tito, ci și premiselor ideologice marxiste care se aflau la baza acestei politici, precum și mulțumită deschiderii sale internaționale, poziție ce-i garanta coexistența între națiuni diverse”[2]. De asemenea, Republica Federală Iugoslavia a cunoscut în perioada comunistă stabilitate politică rezultată din eforturile lui Tito de a suprima sentimentele etnice din procesul politic. Un alt element introdus de Tito era distribuirea posturilor de conducere din Bosnia-Herțegovina pe baza unui algoritm atent calculat, ținând cont de cele trei comunități etnice (musulmani bosniaci, sârbi și croați)[3].

Odată cu moartea lui Tito din 1980 încep să se facă vizibile aspirațiile naționaliste în Iugoslavia, declanșându-se o criză de autoritate. În acest context, în Bosnia-Herțegovina musulmanii bosniaci sunt acuzați de propagandă ostilă, sârbii sunt nemulțumiți că au pierdut statutul de principal grup etnic în republică, iar croații acuză un complot sârbo-musulman menit să bareze afirmarea și reprezentarea corespunzătoare[4].

În 1985, Academia Științifică din Serbia redactează o notă prin care îl condamnă pe Tito că a dus o politică anti-sârbă. În notă se afirmă că politicile lui Tito au creat disparități regionale în ceea ce privește veniturile și că majoritatea albaneză din Kosovo a recurs la genocid în rândul sârbilor. Sentimentul naționalist al sârbilor se intensifică în momentul în care Slobodan Miloșevici, în fruntea Partidului comunist al sârbilor, a ținut un discurs în Kosovo care a adunat susținători pentru cauza sârbă[5]. Miloșevici a fost figura politică sârbă dominantă ce exercita controlul *de facto* asupra guvernului federal, precum și asupra celui republican, fiind persoana cu care Comunitatea Europeană a negociat o varietate de planuri de pace și acorduri cu privire la conflictele de pe teritoriul fostei Iugoslavii[6]. Acesta era adeptul comunismului, deoarece a cunoscut o importantă dezvoltare și afirmare încă din timpul conducerii lui Tito, considerându-l pe acesta din urmă un model. În 1989 are loc o acțiune de supunere totală a Iugoslaviei față de persoana sa. Țelul său, inițial, era de a-și impune controlul asupra creației lui Tito, dar când acest lucru s-a dovedit

---

[2] Constanzo Casucci, *Dezmembrarea Iugoslaviei – o crimă a Europei*, în ”Societate şi Cultură. Noua Alternativă”, nr. 3, 1993, p. 19.
[3] Daniel Diaconescu, *Experienţa unei ţări desprinsă din fosta Iugoslavie, candidată la aderarea la Uniunea Europeană*, în ”Consiliul concurenţei”, nr. 4, 2009, p. 2-6.
[4] *Ibidem*, p. 8-10.
[5] Stathis N. Kalyvas, Nicholas Sambanis, *Origins and Violence Dynamics*, în ”Understanding Civil War”, vol. II, Washington, The World Bank, 2005, p. 192.
[6] Marius Anton, *NATO şi războiul din Bosnia şi Herţegovina*, în ”Analele Universităţii ”OVIDIUS” – Seria Istorie”, 4, 2007, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

imposibil s-a decis să destrame Iugoslavia pentru ca ulterior să o recucerească bucată cu bucată doar pentru el[7].

O altă personalitate marcantă din istoria acestui conflict este Alij Izetbegovici, primul președinte al statului independent Bosnia și Herțegovina. Izetbegovici este liderul musulman sprijinit de Statele Unite ale Americii și Alianța Nord Atlantică. Acesta, împreună cu guvernul său, a urmărit crearea unei BiH independente și multietnice. Deși era un aprig susținător al religiei musulmane, a căutat ca populația de altă religie să primească drepturi egale cu musulmanii. Principalul scop al lui Izetbegovici era ca Bosnia și Herțegovina să fie recunoscută ca stat independent și suveran[8].

Anul 1990 este marcat de organizarea primelor alegeri libere pluripartide. Cu toate acestea, încep să se facă din ce în ce mai vizibile neînțelegerile dintre diferitele comunități etnice. În consecință, în Bosnia-Herțegovina încep să apară neînțelegeri cu privire la distribuția puterii în stat. Etnicii musulmani acaparează funcțiile cele mai importante în stat, fapt ce stârnește nemulțumire din partea sârbilor și a croaților. În acest context, guvernul bosniac controlat de musulmani inițiază un referendum la 29 februarie 1992 pentru obținerea independenței. Acțiunea este susținută de Comunitatea Europeană (CE), însă este blamată de sârbii din regiune care consideră că încalcă Constituția Iugoslaviei[9]. Fără să ţină cont de părerea sârbilor, la data de 3 martie 1992 Alij Izetbegovici proclamă independența republicii Bosnia-Hețegovina, Sarajevo devenind astfel câmp de luptă în pregătire. În 25 martie 1992, la fel de inflexibil în urmărirea obiectivului strategic se dovedește și guvernul bosniac, deoarece declară că au acceptat planurile anterioare doar în ideea recunoașterii cât mai grabnice, de către țările membre ale CE, a statului Bosnia-Herțegovina. Perseverențele în această direcție au atras după sine recunoașterea Bosniei-Herțegovina de către Bulgaria, Turcia, Libia, Iran, statele membre NATO, precum și de către cele ale CE[10]. Recunoașterea independenței Bosniei-Herțegovina a determinat declanșarea războiului propriu-zis pe teritoriul acesteia de către sârbi. Între 25-28 martie 1992, din cauza ofensivelor politice de anvergură, are loc o intensificare a luptelor de pe întreg teritoriul. Printre acestea trebuie menționate cele din zona Neum (ieșirea spre Adriatică) și cele din raionul Bosanskki Brod (asigurarea unui coridor între Serbia și sârbii din Bosnia-Herțegovina, și Croația). În această etapă a conflictului,

[7] Dusko Doder, Louise Branson, *Miloşevici. Portretul unui tiran*, Timişoara, Editura Bic All, 2004, p. 83.
[8] Davin Binder, *Alija Izetbegovic, Muslim Who Led Bosnia, Dies at 78,* The new york times, http://www.nytimes.com/2003/10/20/world/alija-izetbegovic-muslim-who-led-bosnia-dies-at-78.html?pagewanted=all (accesat: 06.05.2017).
[9] S.N. Kalyvas, N. Sambanis, *op. cit.*, p. 192-193.
[10] C.I. Christian, *Sângeroasa destrămare Iugoslavia*, Bucureşti, Editura Sylvy, 1994, p. 103-105.

https://biblioteca-digitala.ro

pozițiile actorilor implicați în conflict erau următoarele: armata iugoslavă (JNA) sprijinea forțele locale sârbe, ceea ce îi determină pe musulmani și croați să opună rezistență armatei. În urma confruntărilor se prăbușesc structurile și se periclitează funcționalitatea instituțiilor statului, Republica Sârbă și Bosnia-Herțegovina recurgând la organizarea ministerului de interne și a poliției proprii[11].

Momentul culminant al acestui conflict este reprezentat de destrămarea alianței dintre bosniaci și croați în anul 1993, moment în care izbucnește un alt conflict paralel între bosniaci și croați. Acesta este și momentul în care misiunea NATO de menținere a păcii din zonă se transformă într-o misiune armată, conform capitolului VII al Cartei Națiunilor Unite[12].

Anul 1995 este marcat de ofensiva armatei Republicii Srpska împotriva a trei enclave musulmane din estul Bosniei, ce se încheie cu ocuparea a două dintre ele. În decursul aceluiaș an, în luna august, forțele armate bosniace, croate și ale croaților din Bosnia lansează o ofensivă asupra teritoriilor ocupate de sârbi în Croația și Bosnia. Această ofensivă primește susținere din partea NATO, care se ocupă de transmiterea de informaţii şi lovituri aeriene. Acțiunea în cauză este întreruptă odată cu intervenția Statelor Unite ale Americii, care adresează un ultimatum tuturor părților și solicită încetarea luptelor și începerea tratativelor de pace[13].

La 1 noiembrie 1995, președinții Croației, Serbiei și Bosniei-Herțegovina încep convorbirile de pace la baza militară de la Dayton-Ohio, SUA, urmând ca la 14 decembrie să se semneze oficial Acordul de la Dayton la Paris. În linii mari, tratatul de pace de la Dayton stabilește că Bosnia rămâne un stat independent, între granițele actuale, cu un teritoriu împărțit între Federația croato-musulmană (51%) și sârbii bosniaci din Republica Srpska (49%). De asemenea, statul va avea o conducere unitară, cu un parlament bicameral, președinție unică, curte constituțională și un guvern central cu atribuții în politica externă, comerț exterior, politică monetară și probleme de cetățenie. Capitala a rămas la Sarajevo, declarat oraș deschis, dar împărțit în 10 districte aflate sub control musulman[14]. Odată cu semnarea acestui acord au încetat ostilitățile din întreaga regiune, urmând să se evidențieze problemele de ordin economic, de infrastructură, precum și cele sociale. Încetarea ostilităților s-a realizat doar la nivel teoretic, noile state formate confruntându-se cu dezastrele cauzate de război.

---

[11] *Ibidem*, p. 104.

[12] S.N. Kalyvas, N. Sambanis, *op. cit.*, p. 193.

[13] D. Diaconescu, *op. cit.*, p. 8.

[14] Radu Ciobotea, *Război fără învingători*, Timişoara, Tipografia Timişoara, 1998, p. 271-173; *Dayton Accords*, disponibil online: https://www.state.gov/p/eur/rls/or/dayton/ (accesat: 06.05. 2017).

https://biblioteca-digitala.ro

II. Implicarea UE și NATO

Intensificarea conflictului din Bosnia-Herțegovina a dus la limitarea misiunilor soft de soluționare a conflictului întreprinse de CE, fapt pentru care Organizația Națiunilor Unite, Statele Unite ale Americii și Alianța Nord-Atlantică s-au văzut nevoite să intervină în gestionarea acestuia. Cu toate acestea, CE a continuat să joace un rol esențial în eforturile diplomatice din zonă prin punerea în aplicare a sancțiunilor impuse de ONU, cât și prin acordarea de ajutor umanitar. Prezența CE în cadrul negocierilor de la Dayton a fost doar reprezentativă, dar aceasta a început să constituie un factor important în cadrul conflictului după semnarea Acordului de încetare a focului. În decembrie 1995, la întrunirea Consiliului European de la Madrid, CE și-a exprimat angajamentul de a contribui la punerea în aplicare a aspectelor civile stabilite prin Acordul de la Dayton[15]. Pe lângă misiunile civile și militare derulate în Bosnia, aceasta a lansat și o serie de inițiative de natură politică, economică şi socială, cu scopul de a susține drumul spre stabilizare, democratizare și integrare euro-atlantică. În acest sens, Comunitatea Europeană a inclus Bosnia-Herțegovina în *Procesul de Stabilizare și Asociere* (PSA), ce constituie cadrul în care au loc discuțiile pentru aderarea la UE[16].

În acord cu ONU, NATO a fost autorizat să patruleze spaţiul aerian sârb, declarat zonă de război interzisă, şi să folosească raiduri aeriene atunci când este nevoie. Pentru a se evita o soluţie decisivă la această problemă şi pentru minimizarea impactului influenţei SUA în zonă, s-a hotărât ca tasta de comandă pentru raidurile aeriene să fie în mâinile şefului civil ONU în fosta Iugoslavie, până în iulie 1995[17].

După semnarea Acordului de pace, NATO a condus forța de implementare (IFOR), începută în decembrie 1995, prin care trebuiau puse în aplicare aspectele militare ale Acordului. Aceasta a fost înlocuită de Forța de Stabilizare (SFOR), care a contribuit la menținerea unui mediu sigur, precum și la facilitarea reconstrucției țării. În 2004 misiunea se încheie, iar Uniunea Europeană preia rolul NATO de stabilizare în zonă. NATO continuă să ofere

---

[15] Ana E. Juncos, *The EU's post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (re)Integrating the Balkans and/or (re)Inventing the EU?*, în "Southeast European Politics", vol. VI, nr. 2, 2005, p. 94-96.

[16] Cristina Bogzeanu, *Rolul NATO și al UE în managementul crizelor din Balcanii de Vest*, Bucureşti, Editura Universităţii Naţionale de Apărare "Carol I", 2011, p. 25; *1. The Security Council, Resolution 942 (1994)*, disponibil online: http://www.nato.int/ifor/un/u940923b.htm (accesat: 07.05.2017).

[17] M. Anton, *op. cit.*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

sprijin UE de planificare logistică și comandă pentru operațiunea *Althea*, în conformitate cu acordurile Berlin Plus[18].

III. Drumul spre integrarea europeană

Pentru a înțelege evoluțiile care se desfășoară în prezent în politica Bosniei-Herțegovina, trebuie înțeleasă în primul rând structura politică și socială a a acesteia, care caracterizează țara încă de la sfârșitul războiului din anul 1995. Astfel, societatea bosniacă este împărțită de-a lungul liniilor distincte religioase și naționale care împart țara între bosniaci, croați și sârbi. Acordul de la Dayton a oferit o soluție regională de încetare a războiului, precum și un cadru constituțional ce prevedea reglementarea relațiilor etnice. Totodată, a înființat o confederație formată din Republica Srpska și Federația Bosnia și Herțegovina, fiecare cu propria sa constituție, propriul președinte, guvern, parlament, justiție și poliție. Ambele federații fiind la rândul lor descentralizate în mai multe cantoane. În 1999, a fost adăugat la aceste entități districtul Brcko, o unitate administrativă stabilită ca o zonă neutră sub autoritatea comună bosniacă, croată și sârbă[19].

La nivel de stat, Bosnia-Herțegovina este organizată într-o președinție tripartită rotativă, cu un Consiliu de Miniștri, o adunare bicamerală și o instituție judiciară. Instituțiile centrale de stat au o putere foarte limitată, mai ales în privința comerțului și a politicii externe. Acordul de pace de la Dayton a condus la stabilirea unui nivel ridicat al securității în regiune, a facilitat întoarcerea refugiaților și a persoanelor strămutate, și a stabilit elementele de bază ale creșterii economice. Pe lângă aceste aspecte, Acordul de la Dayton a prevăzut și crearea Biroului Înaltului Reprezentant (OHR) din Bosnia, instituție internațională care are ca principal rol supravegherea Bosniei, cât și punerea în aplicare a aspectelor civile prevăzute în acord.

Pe lângă aspectele pozitive implementate prin intermediul Acordului, avem de-a face și cu o serie de aspecte negative. Pe de o parte, Federația creată are o structură organizațională complexă, cu multiple cantoane și municipalități ale căror competențe se suprapun. Pe de altă parte, Acordul nu a contribuit la definirea statalității, cum de altfel nu a căutat să promoveze identitatea statală în regiune. Nu în ultimul rând, divizarea puterii impusă țării prin Acordul de la Dayton s-a dovedit a fi o sursă de crize politice, așa cum vom vedea în cele ce urmează[20].

---

[18] *North Atlantic Teaty Organization. Peace support operations in Bosnia and Herzegovina*, 2015, disponibil online: http://www.nato.int/cps/in/natohq/topics_52122.htm (accesat: 07.05. 2017).

[19] *Dayton Accords*.

[20] Nikki Ikani, *The Odd Couple: the EU and Bosnia and Herzegovina*, Nouvelle-Europe, 2011, disponibil online: http://www.nouvelle-europe.eu/node/1296 (accesat: 08.05.2017).

https://biblioteca-digitala.ro

După cum reiese din cele relatate mai sus, Acordul de la Dayton a creat un sistem descentralizat, construit prin intermediul entităților și cantoanelor etno-teritoriale, fapt ce a slăbilt nivelul central și municipal de guvernare, producând diviziuni în ceea ce privește competențele fiecărei instituții în parte. Mai mult decât atât, au fost instalate la nivel de stat și de entitate politică o serie de mecanisme de veto, cu intenția de a proteja așa-numitele interese naționale vitale ale ”poporului constitutiv” (bosniacii, sârbii și croații)[21]. Acest cadru instituțional general al statului și al sistemului politic a stabilit marje foarte mari pentru punerea în aplicare a oricăror politici naționaliste non-ideologice și neetnice, cât și pentru modificările constituției.

În ciuda acestui fapt, istoria postbelică a BiH a demonstrat că aceste constrângeri instituționale nu au reprezentat un obstacol în calea transformării sistemului constituțional al țării într-o democrație reprezentativă occidentală. Astfel, sub atenta supraveghere a OSCE, în septembrie 1996 au avut loc primele alegeri post-război în BiH. Cu scopul clar stabilit de a legitima noile instituții ale statului convenite prin Acordul de la Dayton ca atare, alegerile au legitimat în primul rând cele trei partide etnice care au condus Bosnia-Herțegovina în și prin război. Partidul de acțiune democratică (SDA), Comunitatea democrat-croată din BiH (HDZ) și Partidul Socialist din Serbia (SNSD), care a câștigat 75% din numărul locurilor din Camera Reprezentanților la nivel de stat în primele alegeri libere din 1990, urmând ca în 1996 să atingă un procent de 85% din totalul locurilor[22].

Comunitatea Europeană, astăzi UE, a avut o contribuție semnificativă în construirea statului Bosnia-Herțegovina susținând transformarea democratică a statului non-guvernamental din 1996. În acest context, până în 2005 CE a inițiat o serie de reforme cheie pentru această transformare – au fost adăugate mai multe ministere de stat Consiliului de Miniștri (format inițial doar din trei ministere); s-au creat mai multe instituții judiciare la nivel de stat (Înaltul Consiliu Judiciar, Curtea de Justiție din BiH și Procuratura BiH); s-a produs fragmentarea totată a sistemului judiciar, care a precedat ultima etapă de tranziție a BiH, prin urmărirea penală a crimelor de război în fața instanțelor naționale; forțele armate au fost îmbinate într-o singură armată de stat; și nu în ultimul rând, s-a creat un sistem unificat de impozitare indirectă cu un singur cont de stat, stabilit ca bază pentru o piață unică a BiH[23].

---

[21] Bodo Weber, *The limits of the EU`s transformative power in Bosnia-Hertzegovina. Implications for party politics*; Corina Stratulat, *Eu Integration and party politics in the Balkans*, în ”European Politics and Institutions”, nr. 77, 2014, p. 111.

[22] *Ibidem*, p. 112.

[23] *Bosnia and Herzegovina: Commission approves Feasibility Study*, European Commission, Brussels, 18 noiembrie 2003, disponibil online: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-03-1563_en.htm (accesat: 08.05.2017).

https://biblioteca-digitala.ro

La nivelul sistemului electoral, cât și al partidelor politice, reformele CE au transformat cadrul juridic al partidului din BiH. Anul 2002 a culminat cu introducerea unei legi electorale, timp în care s-a înființat Comisia Electorală Centrală sub conducerea OSCE, organism independent ce a preluat organizarea alegerilor și și-a asumat responsabilitatea pentru monitorizarea implementării noilor reglementări privind conflictul de interese dintre partide și finanțarea acestora. Tot prin intermediul reformelor s-au introdus o serie de sancțiuni împotriva utilizării listelor de partid deschise și a cotelor de gen. În acest context, Înaltul Reprezentant a uzitat de puterile sale pentru a limita retorica extremistă a conflictului naționalist și pentru performanța nedemocratică a partidelor politice și a funcționarilor[24].

Din anul 2003, UE a introdus pe lângă politica de reformă și condițiile pentru integrarea europeană a BiH. Astfel, Comisia Europeană a adoptat un studiu de fezabilitate care a condiționat deschiderea negocierilor cu un Acord de Stabilizare și Asociere (ASA) cu BiH, privind îndeplinirea reformelor în 16 domenii cheie[25]. Cu toate acestea, conflictul emergent dintre elitele politice din Bosnia a distrus cultura de dialog și compromis dezvoltată de UE, care a culminat cu distrugerea ultimului proiect comun de refomă al OHR-UE, mai exact reforma poliției (condiția rămasă pentru parafarea ASA).

Pentru exemplificarea celor relatate mai sus, propun să avem în vedere evenimentele politice ce au avut loc la începutul anului 2006, cu jumătate de an înainte de alegerile generale din Bosnia-Herțegovina și imediat după numirea noului Înalt Reprezentant în Bosnia, când Milorad Dodik, prim-ministru al Republicii Srpska (RS), a tradus narațiunea sârbo-naționalistă într-un discurs prin care avertiza liderii bosniaci cu privire la presupusele riscuri pe care reformele postbelice și de edificare a statului le-au pus în fața RS. El a insistat asupra faptului că statul Bosnia și Herțegovina poate funcționa doar dacă se întoarce la organizarea impusă de Acordul de la Dayton, mai exact conducerea fiind formată din trei ministere de stat. În caz contrar, Dodik a sugerat că va organiza un referendum prin care să solicite secesiunea. Din acel moment, el a continuat să conteste autoritatea statului central. Mai mult decât atât, în anul 2015 partidul condus de Dodik, SNSD, a emis o declarație prin care susținea că intenționează să organizeze un referendum în 2018 pentru realizarea independenței Republicii Srpska[26].

În acest context, elitele UE au ales să adapteze realitatea politică din țară la narațiunea lor de ”progres” prin scăderea barierei în ceea ce privea condiționalitatea integrării în UE, fapt ce a dus la parafarea Acordului de

---

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem.*

[26] James Ker-Lindsay, *The Hollow Threat of Secession în Bosnia and Herzegovina*, LSEE Papers on South Eastern Europe, Londra, 2016, p. 10-13.

https://biblioteca-digitala.ro

Stabilizare și Asociere (ASA) în decembrie 2007 și semnarea lui în 16 iunie 2008[27].

Semnarea ASA din 2008 a culminat cu o serie de reușite în ceea ce privește procesul de integrare europeană, întrucât la data de 15 decembrie 2010 cetățenii BiH au beneficiat de introducerea unui regim de vize pentru deținătorii de pașapoarte biometrice, dar s-a stabilit și cadrul pentru implementarea reformelor juridice, administrative, instituționale și economice. Totodată, a intrat în vigoare un acord interimar privind comerțul și aspectele legate de comerț la data de 1 iulie 2008. Ca rezultat, a fost înființată zona de comerț liber între UE și BiH, UE fiind principalul partener comercial al țării. Mai mult decât atât, BiH beneficiază de preferințele comerciale unilaterale ale UE pentru țările și teritoriile participante sau legate de procesul de stabilizare și asociere[28]. Următorul pas spre aderarea la UE a avut loc la data de 15 februarie 2016, când Bosnia-Herțegovina a înaintat cererea de aderare la UE, cerere acceptată de Consiliul UE câteva luni mai târziu.

Concluzii

Prezenţa internaţională în Balcanii de Vest, în special cea a NATO şi a UE, a determinat stabilizarea acestora din punct de vedere securitar, fără ca aceasta să echivaleze însă şi cu absenţa completă a crizelor, care, deşi nu au o natură militară, au impact considerabil asupra securităţii regionale. De asemenea, strategiile adoptate de actori pentru soluționarea conflictului au eșuat lamentabil, dacă ne raportăm la perioada imediat următoare semnării Acordului de Pace de la Dayton, când Bosnia-Herțegovina devenise o ruină datorită confruntărilor armate.

Sfârșitul războiului din Bosnia-Herțegovina a culminat cu o perioadă de reconstrucție sub atenta supraveghere a UE și NATO, organizații care și-au asumat rolul de a oferi asistență militară, economică și guvernamentală, menite să ofere stabilitate în zonă. Cu toate că în cazul de față nu se poate discuta de un conflict soluționat, aceasta datorită prezenței trupelor de menținere a păcii de pe teritoriul Bosniei, în prezent asistăm la progrese din partea Bosniei-Herțegovina, care din țară aflată în război și-a schimbat statutul în țară aflată în proces de integrare europeană.

Politica de integrare europeană a UE față de BiH nu a avut rezultate tangibile, aceasta pierzându-și credibilitatea și transformând Uniunea în cre-

---

[27] *European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations*, European Commission, 06 Decembrie 2016, disponibil online: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/bosnia-herzegovina_en (accesat: 09.05.2017).

[28] *BiH and the UE, Delegation of the European Union to Bosnia and Herzegovina and European Union Special Representative in Bosnia and Herzegovina*, disponibil online: http://europa.ba/?page_id=480 (accesat: 09.05.2017).

https://biblioteca-digitala.ro

atorul unui mediu fără reguli. Implicarea UE în BiH a provocat o criză profundă în politica instituţională din Bosnia-Herţegovina de după război. Ca atare, politica naționalistă și subminantă a Republicii Srpska s-a răspândit progresiv în timpul mandatului 2006-2010 complicând activitatea guvernelor de la toate nivelele. În parlamentul de stat, de exemplu, peste 50% din legile care au fost depuse în acea perioadă au fost blocate de veto-ul Republicii Srpska. După alegerile din 2010 situația a evoluat într-o criză de formare a guvernului la nivel de stat, precum și într-o paralizie instituțională.

Totodată, asistăm unei schimbări de poziție a președintelui Republicii Srpska, Milorad Dodik, care în decursul acestui an a declarat că Republica Srpska va rămâne pe calea integrării europene, respectând și aplicând mecanismul de coordonare și vizibilitate a Republicii.

https://biblioteca-digitala.ro

ETICĂ ȘI ATITUDINI MEDICALE LA FINELE VIEȚII

IULIA-MARIA PUIE[1]

ETHICAL AND MEDICAL ATTITUDES AT THE END OF LIFE

ABSTRACT

Euthanasia and its legalization is an important and very debated subject in the present day. The reason for these discutions is that there are a lot of persons who, suffer of a deadly or painfully disease, they ask for a medical ending of their life. Like that, the death problem, from a personal problem became a medical one. If in the past the priest and family were those who standed by the dying person, in the last years they were replaced with the medical stuff.

Medicalization of death suppouses a lot of medical and moral risks and responsabilities for all the people who are involved in that process. The treating doctor has to deal with contradictory pressures, because in one way there are rules that must be respected, but also the pacient can choose for his own life and death, according to his dignity.

Keywords: euthanasia, medicalization, death, dignity.

Din cele mai vechi timpuri istorice și până în prezent, lumea a avut trei categorii de virtuți și de vicii, și anume: religioase, naturale și politice. Cu toate că ele nu trebuie să fie niciodată în contradicție, nu toate consecințele și îndatoririle care decurg din una, decurg și din celelalte. Astfel, în ciuda faptului că tomurile de istorie ne arată că legile, care sunt sau ar trebui să fie pacte încheiate între oameni liberi, practic, ele nu au fost în genere altceva decât un instrument al pasiunilor câtorva sau au apărut în urma unei fortuite ori trecătoare necesități[2]. Două din principalele virtuți, așa cum se știe, sunt morala și etica. Ele, spre deosebire de alte convenții sociale, nu și-au pierdut din însemnătate de-a lungul istoriei, nu s-au deteriorat, ci au rămas cu aceeași încărcătură de bine. Din acest motiv, orice preocupare, acțiune și domeniu care este legat de viața umană și de libertatea ei, trebuie să aibă o importantă componentă etică sau morală. Trebui totuşi să înţelegem faptul că nu putem

[1] Doctorand în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie – Universitatea ”Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; e-mail: puie.iuliamaria@gmail.com.

[2] Cesare Beccaria, *Despre infracțiuni și pedepse*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro

discuta despre viaţa oamenilor, demnitatea şi siguranţa lor, fără a discuta și despre moartea lor. Acest lucru este necesar tocmai pentru că existenţa vieţii este condiţionată de absenţa morţii şi, pentru ca toate responsabilităţile, drepturile sau atribuţiile care decurg sau vin odată cu existenţa să fie posibile, moartea trebuie să nu fie prezentă.

Moartea este o constantă în istoria umanității, unul dintre cele mai prezente personaje, care a animat scena socială în toate timpurile. Thanatos i-a inhibat mereu pe istorici, pe toți cei care se ocupau de studierea trecutului, dar nu numai. Ideea de moarte este un subiect greu de abordat și discutat chiar și în timpurile prezente, în ciuda faptului că ea a ajuns a fi medicalizată și înrudită cu majoritatea cercetărilor științifice și tehnologice. Această legătură se datorează îndeosebi faptului că oamenii, o dată cu evoluţia socială, intelectuală şi ştiinţifică, însoţită de dorinţa de a beneficia cât mai mult de pe urma realizărilor acestora, au dorit să trăiască tot mai mult şi să se bucure cât mai mult de ceea ce viaţa le oferă. De aceea, într-un fel sau altul, majoritatea dintre aceste progrese şi cercetări au drept scop fie prelungirea vieții, fie îmbunătățirea calității vieții, fapt care aduce după sine și o creștere a speranței de viață. Așa cum este situația prezentă a fost și în trecut, moartea fiind exilată dincolo de limitele vieții, trecută în afara discuţiilor fireşti şi, chiar dacă nu existau prea multe posibilităţi de prelungire a vieţii, se considera că dacă nu este pomenită, nu va apărea sau nu va afecta. Moartea nu trebuia și nu trebuie a fi pomenită în contextul trăirii, ci izolată dincolo de existenţa fizică vie.

Societatea a realizat însă și a acceptat, după îndelungate eforturi ale celor puțini, care deja se ocupau de cercetarea morții, faptul că ea nu va rămâne întotdeauna legată de Pământ, că are o existență trecătoare. Prin această ușurare, la vederea primului pas făcut către evadarea omului din starea de prizonierat mintal pe care o avea, în ceea ce privește viața, moartea și existența sa, a avut loc o luminare în gândirea sa, o acceptare a situației sale, a caracterului său temporar[3]. Acela a fost și momentul în care omul a înțeles că cei din trecut merită a fi cunoscuți nu doar ca existență, dar și ca absență, merită a le fi consemnat nu doar momentul nașterii, ci și momentul plecării din această lume. Printre primii care s-au ocupat de acest subiect au fost istoricii demografi, dar ei ofereau doar o perspectivă cantitativă asupra morţii, nu şi una calitativă. În urma necesităţii însă de a afla care au fost problemele şi cauzele morţilor, tocmai pentru a putea uneori preveni anumite probleme, moartea şi cercetările cu privire la aceasta, a început să migreze şi înspre domeniul medical.

Astfel, medicina a devenit practic câmpul de bătălie dintre viaţă, moarte, etică şi demnitate.

---

[3] Hannah Arendt, *Condiția umană*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2007, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Încă de la începuturi medicina a avut un conținut etic, moral, pe care l-a păstrat până în zilele noastre. Responsabilitatea medicală dintotdeauna s-a tradus prin principii esențiale: etică, morală și deontologie medicală. În condițiile progresului tehnico-medical, însă, a apărut și dilema dacă o greșeală medicală este o eroare tehnică, morală sau juridică. Acest lucru şi dubiu s-a datorat mai ales faptului că datoria profesională și promovarea principiilor etico-profesionale ale răspunderii medicilor apar ca o soluție în măsură să redea semnificația mesajelor profund umane ale profesiunii medicale și să facă din aceasta profilaxia unor incriminări juridice.

Etica, morala și deontologia medicală sunt şi au fost dintotdeuna aspecte ale normelor nescrise ale comportamentului medical, adică prezintă și drepturile și datoriile medicului ca om și ca profesionist. Deontologia reprezintă principiul după care o acțiune este bună sau rea, demnă sau nedemnă, merituoasă sau blamabilă, în raport cu tendința ei de a spori sau a diminua suma fericirilor publice. Etica încearcă, la modul sistematic, să înțeleagă și să accepte anumite comportamente umane, judecându-le prin perspective morale. Morala cuprinde ansamblul normelor de conviețuire și de comportare a oamenilor, unii față de alții și față de colectivitate, și a căror încălcare nu este sancționată de lege, ci de opinia publică. Societatea şi-a dezvoltat şi are dreptul de a critica răul, de a ameliora și a forma comportamente și atitudini, având în vedere faptul că întreaga lume este într-o continuă mişcare spre progres şi o acţiune individuală ajunge mai devreme sau mai târziu a influenţa sau a afecta şi existenţa celor din jur. Astfel, este firesc faptul că în toate statele civilizate există oameni instruiți care caută în permanență să amelioreze viciile, defectele și slăbiciunile societății. Acest comportament de interes față de mentalul și atitudinea socială trebuie să devină o caracteristică a tuturor statelor moderne, deoarece o gândire individualistă și strict în interesul personal nu va înțelege niciodată adevăratul scop al vieții[4]. Astfel de oameni riscă cel mai probabil să se prăbuşească sub excesul propriilor greșeli, iar în așa situație, de cele mai multe ori vindecarea psihică nu mai este posibilă, astfel că aleg să se lecuiască prin moarte. Pentru a se evita ca astfel de cazuri să crească numeric, întregul comportament uman a fost modelat de-a lungul secolelor în jurul unor valori fundamentale, valori etice, care la rândul lor gravitează în jurul vieții și a morții.

Din toate acestea se deduc două principii etice: respectul datorat vieții și respectul datorat autonomiei persoanei, care la rândul lor declanșează nașterea mai multor dileme etice[5]. Elementele cele mai importante ale deontologiei

---

[4] I. Antoniu, *Avortul sau crima la întuneric*, Bârlad, Editura Tipografiei G. Cațavencu, 1884, p. 4.

[5] Viorel Daghie, *Etică și deontologie medicală*, București, Editura Național, 2000, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro

medicale privesc responsabilitatea morală și juridică a medicului. Respectarea acestor norme, spre deosebire de legi, care aparțin domeniului dreptului și a căror respectare este asigurată de forța de constrângere a puterii statului, este asigurată prin puterea opiniei publice, precum și prin acele obiceiuri și tradiții ale vieții sociale care aparțin domeniului moralei. Astfel, etica devine practic teoria moralei și ambele categorii aparțin suprastructurii, fiind forme ale conștiinței sociale, care se dezvoltă și se modifică în funcție de transformările prin care trece baza economică a societății. Responsabilitatea juridică și cea etică a medicului sunt legate în primul rând de aceste două categorii ale științelor sociale: dreptul și morala. Acestea două, fiind categorii istorice, se modifică odată cu dezvoltarea societății, iar în societățile bazate pe exploatare au un caracter de clasă. Din punct de vedere juridic, drepturile fundamentale ale pacienților, așa cum au fost formulate și în *Declarația promovării drepturilor pacienților în Europa*, sunt următoarele: dreptul de a fi respectat ca ființă umană, dreptul la autodeterminare, dreptul la viață, integritate fizică și psihică, dreptul la securitatea propriei persoane, dreptul la intimitate și confidențialitate, dreptul de a-i fi respectate convingerile morale sau religioase, dreptul de a fi reprezentat în cadrul sistemului de sănătate, în problemele de elaborare a politicilor de sănătate, a programelor de sănătate, de alocare a resurselor și de evaluare a calității serviciilor medicale[6]. Din aceste drepturi ale pacienților se nasc și unele obligații ale corpului medical. Astfel, medicul trebuie să reducă suferințele bolnavilor, să asigure demnitatea muribunzilor, dar în nici un caz nu trebuie să-i provoace în mod deliberat moartea, chiar dacă aceasta a fost în mod insistent cerută de pacient.

Adepții eutanasiei subliniază și suţin, însă, faptul că nimeni nu poate impune unui bolnav incurabil să continue să îndure suferințe intense și o angoasă permanentă, de vreme ce respectiva persoană și-a exprimat în mod clar dorința de a muri. În plus, nu ar fi prima abatere de la deontologia profesiei, o situație similară fiind în cazul avorturilor. Deși este împotriva preceptelor deontologice, avortul a fost legalizat în majoritatea țărilor lumii[7].

Tratamentele paliative, atât de des invocate ca substitut al eutanasiei, vizează ameliorarea efectelor și nu combaterea cauzei, dovedindu-se inadecvate sau insuficiente în numeroase cazuri. Suferințele intense nu trebuie privite doar din perspectiva durerii fizice, ci și a angoasei psihologice la care e supusă o persoană, precum și a pierderii demnității, lucruri pe care doar persoana afectată le poate aprecia.

---

[6] *Ibidem*, p. 70.

[7] D. Marty, *Raportul asupra eutanasiei al Comisiei asupra problemelor sociale, de sanatate si de familie din cadrul Adunarii Parlamentare a Consiliului Europei*, 10. 09. 2003, site-ul: http://assembly.coe.int/mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/documents/workingdocs/doc03/FDOC9898.htm (accesat: 24 aprilie 2014).

https://biblioteca-digitala.ro

Dezbaterea nu este una sterilă și numeroase anchete europene confirmă faptul că eutanasia este practicată zilnic, chiar sub un cadru legal care o interzice. În sprijinul acestei asertiuni urmează a fi expuse rezultatele unor studii din Marea Britanie și Olanda, remarcând în același timp absența unor asemenea studii pe plan intern. Astfel, un studiu al cărui obiect îl constituie atitudinea doctorilor privind cererile de eutanasiere a folosit ca eșantion de evaluare 312 formulare completate între decembrie 1992 și martie 1993[8].

Ancheta a dezvăluit că unui procent de 60% de medici li s-a cerut din partea pacienţilor să le fie grăbită moartea prin procedeul eutanasiei pasive sau a eutanasiei active. Elocvent este faptul că la întrebarea dacă au răspuns acestor cereri și au luat măsuri în scopul grăbirii sau provocării morții pacienților respectivi, 32% au răspuns afirmativ. La cea de-a treia întrebare și anume dacă ar practica la un moment dat eutanasia pasivă, răspunsurile medicilor au fost următoarele: *Cu totul de acord* - 39%, *De acord* - 52%, *Nehotărât* - 4%, *Împotrivă* - 4%, *Cu totul împotrivă* - 1%. Ca o observație generală, trebuie amintit faptul că un pacient are dreptul să refuze administrarea unui tratament și astfel nu apare surprinzător faptul că 91% din subiecții studiului amintit ar fi de acord să practice eutanasia pasivă. În ciuda faptului că eutanasia activă era ilegală în Marea Britanie, studiul arată că 32% dintre medicii cărora li s-a cerut acest lucru l-au dus la îndeplinire.

Un alt studiu, efectuat de această dată în Olanda, arată că în această țară în anul 1990 au existat 2.300 de cazuri de eutanasie și 400 de cazuri de sinucideri asistate. Numărul inițial al cererilor era de trei ori mai mare, dar în multe dintre cazuri s-au găsit alternative, pacienții s-au răzgândit, doctorul a refuzat cererea sau viaţa pacientului s-a sfârșit în mod natural. În majoritatea cazurilor de eutanasie sau sinucidere asistată, pacienții se aflau în stadiul terminal al bolii, iar aproape trei sferturi dintre cei care au solicitat-o erau bolnavi de cancer. Cele mai importante şi dese motive pentru care s-a solicitat eutanasia erau suferințele fără rost, evitarea unei situații umilitoare sau nedemne, sau suferințe insuportabile.

În Olanda medicii au fost autorizați să eutanasieze pacienți, în condiții foarte restrictive, începând cu anul 1973. De fapt, la început era vorba mai mult de o situație tolerată, decât de o reglementare juridică precisă. Eutanasia practicată în anumite cazuri nu mai constituie o infracțiune în Olanda din anul 1984, când la recomandarea instanțelor judecătorești Societatea Medicală Regală Olandeză a emis o serie de zece reguli precise privind eutanasia activă. Primele reglementări care autorizau, în anumite condiții, eutanasia în Olanda au intrat în vigoare abia după 1994, iar până atunci era pedepsită cu până la 12 ani de închisoare. Numărul medicilor care au fost urmăriți în justiție pentru

---

[8] B.J. Ward, P.A. Tate, *Attitudesamong NHS doctors to requests for euthanasia*, in ”British Medical Journal”, nr. 308/1994, p. 1.332-1.334.

https://biblioteca-digitala.ro

această faptă a fost extrem de mic, în comparație cu numărul cazurilor înregistrate. Înainte de 1985 doctorii eliberau de obicei un certificat de moarte naturală și nu raportau eutanasia. Din 1986, însă, numărul cazurilor raportate poliției, procurorului sau judecătorului de instrucție a început să crească simțitor.

Cele două studii, englez și olandez, arată în mod clar că eutanasia este practicată frecvent de către medici, concluzia care se impune fiind aceea că fenomenul are o amploare deloc neglijabilă în viața medicală.

Responsabilitatea juridică a profesiunii de medic apare ca o realitate ce trebuie acceptată, dar care implică și o particularizare a ei în raport cu fiecare specialitate și cu fiecare caz în parte. Colegiul Medicilor din România este o organizație nonguvernamentală, fără scop patrimonial, cu obiective profesionale, administrative, de jurisdicție profesională și economico-socială, independentă față de administrația de stat, locală și centrală, față de partidele politice și patronat[9]. Astfel, dacă Colegiul Medicilor din România are obligații și responsabilități independente față de stat, nu ar trebui ca faptele lui să fie judecate în funcție de legislația acestuia, la fel cum acțiunea corpului medical nu este normal să fie influențată de obiectivele statului.

Colegiul Medicilor din România are la baza activității lui principiul eligibilității democratice, al protecției sociale a medicilor și familiilor lor, al medicinei ca profesiune liberală și al respectului dreptului pacienților. Articolul 10 al statutului acestuia prezintă și principiile medicinei ca profesiune liberală, iar acestea sunt: libera alegere de către orice medic a locului și modului de practică, libera alegere a medicului de către pacient, libertatea de prescripție, medicul nu este funcționar public, libertatea actului medical este în afara oricărei constrângeri administrative sau de altă natură[10]. Tot în acest statut sunt precizate și drepturile membrilor în cadrul organizat al Colegiului Medicilor din România, iar printre acestea se numără și dreptul de a fi judecat pe baza prezumției de nevinovăție de către organele competente ale CMR, sub probleme de etică și practică profesională[11].

Codul Deontologic, în articolele 5-7 precizează faptul că medicul practicant, indiferent de gradul ierarhic sau de modul de practică, este în serviciul persoanei umane. Nu este permisă atentarea la dorința exprimată de către bolnav în totală cunoștință de cauză. Conștiința medicală este acel factor care călăuzește medicul, asigură autocontrolul faptelor, cuvintelor și determină atitudinea lui față de omul bolnav[12]. Din nou, apare problema când sufe-

[9] Colegiul Medicilor din România, *Legislație medicală*, vol. I, Editura Info Medica, 1998, p. 1.
[10] *Ibidem*, p. 2.
[11] *Ibidem*, p. 7.
[12] *Ibidem*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro

rindul, invocând dreptul la autodeterminare, solicită să fie eutanasiat. În situația în care medicul refuză să-i îndeplinească această cerință, el practic încalcă codul deontologic și una dintre principalele sale obligații ca medic. Totuși, dacă el respectă dorința bolnavului și întreprinde acțiunea de eutanasiere, riscă să fie judecat și acuzat drept un criminal. La fel și de această dată, se încalcă regulamentul de funcționare și exercitare a profesiunii de medic, care, în mod teoretic, nu este supusă legislației statului respectiv.

Legislația medicală are prevăzut în conținutul ei și câteva reglementări care fac referire la eutanasie. Articolul 23 precizează faptul că medicul trebuie să încerce reducerea suferinței bolnavului incurabil, asigurând demnitatea individului, dar în nici un caz nu are dreptul să-i provoace moartea în mod deliberat, act ce constituie o crimă, chiar dacă a fost cerută insistent de către bolnavul perfect conștient. Precizările continuă cu articolul 24, care interzice cu desăvârșire eutanasierea, adică utilizarea unor substanțe sau mijloace apte de a provoca decesul unui bolnav, indiferent de gravitatea sau prognosticul bolii. Articolul 28 vine în completarea acestor două, subliniind faptul că medicul nu are voie să înlesnească sinuciderile sau autovătămările prin sfaturi, recomandări, împrumutarea de instrumente, oferirea de otrăvuri etc., ci va refuza orice ajutor sau explicație în acest sens[13].

Articolul 31, însă, vine din nou cu o contradicție la cele precedente și spune: ”Voința bolnavului trebuie întotdeauna respectată, indiferent care ar fi sensul acesteia, inclusiv independent oricărei legături medic-pacient. Această respectare trebuie să țină cont totuși de limitele posibilului omenesc, tehnic și moral”[14].

Ideea centrală a eticii medicale era aceea de a acționa în interesul bolnavului. Profilul ideologic și moral al unui medic s-a format în funcție de educația primită și s-a concretizat în concepția sa despre lume, atât în cea științifică, cât și în cea profesională. Responsabilitățile etice și cele juridice ale medicului au mai multe caracteristici în comun, prin intermediul cărora el poate ușura luarea de decizii în momentele de cotitură și practica sa[15]. Din cauza faptului că aptitudinile de adaptare şi schimbare a unui om nu pot ține pasul cu diversitatea și valorile cunoașterii, aprecierea vinovăției în cazurile concrete de eroare medicală este o sarcină foarte grea, iar exigențele pretinse medicului sunt tot mai mari. De aceea, în societatea actuală se remarcă tendința spre scindarea și fărâmițarea responsabilităților. Din această cauză medicul nu va putea răspunde numai ca cetățean al unei anumite comunități, dar nici nu îi vor fi conferite responsabilități excesive, deoarece medicina nu

[13] *Ibidem*, p. 28.
[14] *Ibidem*, p. 29.
[15] Z. Ander, *Elemente de deontologie medicală*, București, Editura Medicală, 1965, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

presupune doar actul medical în sine, ci și o anumită atitudine etică, juridică și socială, amplă și specifică. Elementele culpei medicale sunt deseori la limita dintre responsabilitatea etică și juridică, deoarece particularitatea de exercitare a profesiunii de medic obligă la afirmarea unor criterii specifice de imputabilitate, care nu pot exonera de la principiile generale ale responsabilității profesionale și de la principiile dreptului[16].

Medicul în societate ocupă o poziție destul de delicată, dar privilegiată în același timp. El aparține păturii sociale a intelectualității, deoarece pentru el munca intelectuală înseamnă ocupație, profesiune, mijloc de întreținere, la fel ca și pentru ceilalți intelectuali. În ciuda acestei poziții superioare pe care el o are în societate este unul dintre puținii intelectuali care are un permanent contact și cu păturile inferioare, cu numeroase categorii profesionale și culturale. Fiecare dintre aceştia beneficiază de o educație distinctă, fapt care aduce după sine și o percepție diferită asupra societății și asupra omului prin urmare. În societatea contemporană există două sisteme morale fundamentate corespunzător celor două clase principale, mai precis morala burgheză și morala proletară[17].

În epoca contemporană, datorită unui avans nemaiîntâlnit al cercetărilor și descoperirilor în materie medicală, a fost necesară o stabilire clară a celor mai relevante principii etice ale medicinii pentru a se evita diferite confuzii sau conflicte de interpretare greșită. Acestea sunt în primul rând autonomia persoanei, a suferindului, care presupune respectarea autodeterminării indivizilor și protejarea celor care au o autonomie limitată, aceasta este urmată de beneficiile suferindului, considerându-se faptul că bunăstarea persoanei constituie o maximă prioritate pentru sănătatea ei, de principiul nonvătămarii, potrivit căruia se urmărește evitarea și prevenirea lezării unei persoane sau cel puțin minimalizarea lezării, iar al patrulea principiu este cel al dreptății, care presupune tratarea persoanelor cu nepărtinire și echitate, distribuirea beneficiilor și a poverii îngrijirii sănătății cât mai echitabil în societate[18]. Medicii trebuie să-și îndeplinească sarcinile privind îngrijirea pacienților în deplină libertate profesională și fără nici o îngrădire din afară. Decizia profesională a medicului și libertatea în ceea ce privește hotărârile sale medicale și etice trebuie respectate și protejate. Independența profesională a medicului trebuie să fie asigurată pentru a se putea apăra interesele pacientului, de aceea la îndeplinirea sarcinilor profesionale și în activitatea de îngrijire, medicul poate respinge îngrădirile statului, sau prioritățile stabilite pentru anumite procedee

---

[16] V. Daghie, *op. cit.*, p. 100.

[17] Z. Ander, *op. cit.*, p. 13-17.

[18] Vasile Astărăstoae, Ortansa Stoica, *Genetică versus bioetică*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

medicale[19]. Este foarte dificil pentru medici să procedeze corect la locul de muncă, astfel încât să nu fie influențați nici de statutul lor de cetățeni, de buni creștini sau de situația lor personală.

În materie de principii etice medicale respectarea autonomiei individului stă la baza practicii medicale în totalitatea țărilor dezvoltate și educate, iar în țările vestice, mai mult de atât, indiferent de ce crede medicul că trebuie făcut, pacientul este cel care are puterea de decizie asupra sorții sale. În legislația medicală a acestora este precizat faptul că exceptând situațiile în care poate produce un rău altora, orice persoană cu discernământ are dreptul să decidă ce va face în ceea ce privește sănătatea sa și orice acțiune declanșată împotriva voinței unei persoane este supusă rigorilor legii[20].

În aparență toate legile și regulamentele mai sus precizate par a fi ceva ușor de urmat și de respectat, mai ales de corpul medical. Este clar și concret precizat faptul că medicul nu se subordonează legilor și opreliștilor exterioare în exercitarea profesiunii sale de medic. Totuși, în situațiile în care el desfășoară sau întreprinde anumite acțiuni în favoarea cerințelor bolnavului, de cele mai multe ori el poate risca să fie acuzat de o practică greșită, de inconștiență sau chiar de crimă. O astfel de situație este aceea în care un medic alege să satisfacă, să răspundă apelului unui bolnav care suferă cumplit și care simte că nu mai poate trăi o viață nedemnă, rușinoasă și îndurerată. Este foarte dificil să stabilești vinovăția unui medic și să cercetezi fapta sa într-o astfel de situație, deoarece trebuie analizat cugetul, gândul cu care a săvârșit fapta, dacă fapta într-adevăr aparține autorului, dacă exprimă într-adevăr personalitatea sa, precum și dacă a fost gândită și judecată de dinainte[21]. Pe scurt, este situația în care pacientul solicită eutanasia sau sinuciderea asistată. În acest sens, Declarația Asociației Mondiale a Medicilor, la cea de-a 42-a întâlnire, care a avut loc în SUA, în octombrie 1990, precizează faptul că îngrijirea pacienților care suferă de dureri accentuate în faza finală a unor îmbolnăviri ireversibile trebuie să cuprindă și un tratament care să le permită să-și sfârșească viața în mod conștient și cu demnitate. Pentru o și mai mare ameliorare a suferinței sunt recomandate a fi folosite medicamentele analgezice, cu conținut de opiu[22]. Aceste precizări vin în continuarea deciziei luate de către Adunarea Generală a Asociației Mondiale a Medicilor cu 4 ani în urmă, la Madrid, decizie care prevedea faptul că medicul trebuie să respecte dorința pacientului său de a muri, în condiții naturale, la sfârșitul unei boli incurabile, deoarece

---

[19] Francisc Jeszenszky, *Drepturile fundamentale ale pacienților și medicilor*, București, Editura Medicală, 1999, p. 104.

[20] Adina Bucur, *Etica medicală, etica cercetării și drepturile pacienților*, Timișoara, Editura Eurobit, 2010, p. 6-9.

[21] George Antoniu, Ștefan Daneș, Mariu Popa, *Codul Penal pe înțelesul tuturor*, București, Editura Tempus, 1996, p. 174.

[22] Fr. Jeszenszky, *op. cit.*, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro

eutanasia, ajutarea conștientă a unui pacient să moară, chiar dacă actul este realizat la dorința lui, este un act neetic[23]. Nu pot decât să spun faptul că aceste prevederi ale regulamentului Asociației Mondiale a Medicilor sunt contradictorii între ele și au foarte multe lacune.

În 1996 la Viena au fost abordate problemele legate atât de drepturile și responsabilitățile pacienților, cât și ale furnizorilor de servicii. Pe parcursul discuțiilor au fost încurajate idei precum alegerea individuală de către fiecare pacient a modalității în care dorește să fie sau nu tratat, dar fără a se uita de responsabilitățile convenției. În sprijinul acestora au fost aduse în discuție progresele făcute de științele medicale și faptul că practica medicală este mult mai complexă, dar din această cauză și mult mai riscantă. Din acest motiv s-a considerat necesar să i se acorde fiecărui individ dreptul la autodeterminare[24].

În cadrul Adunării Parlamentare a Consiliului European, documentul 9.898, care reprezenta Raportul privind eutanasia, a fost supus Comitetului pentru Afaceri Sociale, Sănătate și Familie, de către avocatul elvețian Diek Marty, în ședința din 10 septembrie 2002. Actul susținea eutanasia și decriminalizarea ei și a fost aprobat printr-o rezoluție care a avut drept rezultat 15 voturi pro și 12 împotrivă. Printre țările care s-a opus legalizării eutanasiei s-a numărat și Romania[25].

Faptul că eutanasia rămâne ceva nepermis în multe din statele lumii, precum şi un subiect tabu în majoritatea acestora, din păcate însă nu face altceva decât să releve o slabă educaţie socială şi medicală, vis-a-vis de adevărata sa însemnătate. În ţările în care eutanasia a fost legalizată, medicii au ajutat numeroşi oameni să aibă un final al vieţii liniştit, uneori chiar fericit. Acest lucru a fost şi este posibil mai ales datorită faptului că eutanasia le dă oamenilor şansa de a muri împăcaţi cu ei înşişi, dar şi cu apropiaţii lor, care, în loc să îi vadă suferind şi chinuind, îi văd hotărâţi, împăcaţi, puternici şi resemnaţi. Din această cauză se poate spune faptul că cei care au ocazia de a alege eutanasia, pot fi consideraţi nişte privilegiaţi ai sorţii. Ei sunt oameni care nu se tem de moarte şi sunt hotărâţi să îi facă faţă şi să o înfrunte. Astfel, ei pot fi mândri de faptul că pleacă din această lume puternici, pe picioarele lor, cu demnitate şi determinare. Astfel, având în vedere motivele mai sus exprimate, sunt de părere că legalizarea şi acceptarea eutanasiei este un act de maturitate atât din partea societăţii, a statului care o practică, dar şi a persoanelor care o solicită.

---

[23] *Ibidem*, p. 109.
[24] Adina Bucur, *op. cit.*, p. 24.
[25] *Ibidem*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIE ȘI INTERDISCIPLINARITATE ÎN STUDIILE DESPRE RROMI

DAN-VICTOR TRUFAȘ[1]

HISTORY AND INTERDISCIPLINARITY IN STUDIES ON ROMA/GYPSIES

ABSTRACT

Due to the development of humanist sciences and the emergence of new ones, human society is much deeper and more complex studied, and looks like a complex puzzle. In terms of history of mentalities and history of the imaginary, Interdisciplinarity is a real necessity, due to the complex approaches in these studies, as well as by the common methods of the various study disciplines. For this reason, Interdisciplinarity is manifested through method lending and the use of the results of various studies conducted in tangential research fields, also. Concerning Roma studies, most of the researches have been carried out by researchers from different fields of research, not just by historians, the first studies were ethnographic and linguistic, descriptive. Nowadays we have a lot of social studies. This reality from the research field obliges the historian to make a complex and interdisciplinary analysis. All the more so since the studies of imagology are, by their nature, convergent approaches coming from different research directions: social psychology, sociology, ethnography, demography, statistics, human geography etc. All these approaches are particularly useful and necessary to describe a very complex human society, thus completing the positivist historical vision.

Keywords: history, interdisciplinarity, mentality, studies, Roma/Gypsies.

Interesul studierii etniei rrome s-a manifestat încă din secolul al XIX-lea în scrierile cercetătorilor români și europeni atât datorită impactului social pe care rromii l-au avut în structura societăților moderne, precum și datorită caracterului oarecum “exotic” dat de natura specifică a contactelor cu ei (robi, meșteșugari itineranți, locuitori ai periferiilor), și de abordarea problematicii în scrierile secolelor anterioare, pline de etichetări simpliste, stereotipuri, atât negative, cât și pozitive[2].

---

[1] Doctorand în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie – Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca; e-mail: danvictortrufas@yahoo.com.

[2] Influența enciclopediilor secolelor XVII și XVIII în ”stabilirea” și răspândirea imaginii despre rromi, precum și discursul romantic care a produs unele dintre cele mai durabile elemente ale reprezentărilor despre aceștia, sunt abordate în lucrarea de

https://biblioteca-digitala.ro

Neimplicarea ca actori politici e o posibilă cauză a faptului că rromii au fost subiect de cercetare din perspectivă etnografică, folclorică și lingvistică înainte ca orice abordare istorică, sub aspectul unor sinteze istorice adecvate, să fie posibilă. Această cvasilacună istoriografică a fost acoperită de puține cercetări care se vor a fi complexe ca abordare și concluzii, fiind de găsit multe studii parțiale, multe dintre ele profesioniste și utile, dar limitate geografic și metodologic la abordări din diverse arii disciplinare. Situația prezentată dă o oarecare neliniște în rândul cercetătorilor, mai ales din direcția istoriei, dar e explicabilă (nu neapărat și justificată), de specificul statutului etniei rrome atât în teritoriile locuite de români, cât și în celelalte teritorii europene, așa cum am amintit mai sus. Rromii nu au avut un rol ca actori politici, nu au ”făcut” istorie în sensul pozitivist al accepțiunii (stat, personalități politice, acțiuni relevante politic), s-au manifestat ca o etnie transfrontalieră, fără să mai amintim faptul că sunt o populație relativ recentă în orizontul european. ”Istoria” lor e de fapt una socială, una a relațiilor interetnice, oglindită în izvoarele epocii, de la documente medievale la cele ale statului român modern – documente emise de autoritățile locale, literatură, presa scrisă, tipărituri școlare.

De asemenea, rromii sunt bine caracterizați în mentalul colectiv, chiar dacă nu și cunoscuți și înțeleși, cu anumite elemente unice, sunt ”vizibili” social, acest aspect fiind motivul pentru care studiile de imagologie sunt posibil și recomandabil de aplicat, dacă nu chiar obligatorii pentru înțelegerea și descrierea ”problemei”[3].

Motivația socială a cercetărilor e foarte prezentă în studiile de după 1989, statutul de etnie defavorizată și abordarea pe direcția incluziunii sociale fiind leit-motivele actuale. Poate ca imbold al studierii a fost și simpla curiozitate a unor cercetători din varii domenii sau chiar întâmplări fericite cu rol de revelație științifică[4]. Conturarea unei identități etnice s-a încercat pe baza simi-

---

doctorat a lui Pavel Cristian Suciu, *Imaginea romilor în literatură*, susținută la Cluj-Napoca, în 2010, sub coordonarea prof. univ. dr. Ion Cuceu.

[3] Despre ”problema țiganilor” se vorbea încă de pe timpul Regulamentelor Organice, așa cum observa Raluca Tomi în studiul *Aboliționismul românesc la 1848*, publicat în vol. Venera Achim, Viorel Achim (coord.), *Minoritățile etnice în România în secolul al XIX-lea*, București, Editura Academiei Române, 2010.

[4] O ”știre” dată prin intermediul unui articol scris de Wáli István (ajuns ministru ungar), într-o revistă maghiară din anul 1776, pe baza câtorva sute de cuvinte din shingaleză, arată faptul că țiganii sunt originari din India, contrazicând teoriile de până atunci. E foarte interesant faptul că ideea i-a venit în urma dialogurilor pe care le-a avut cu diverși cursanți (rromi din Gyor și studenți shingalezi din SV-ul Indiei), în timpul urmării cursurilor de specializare în domeniul teologiei, în Olanda, în anii 1753-1754. Deci, se pare că o pură întâmplare a dus la o revelație lingvistică, cu accent, de atunci, pe conturarea unei identități etnice. Acel moment a fost unul de răs-

https://biblioteca-digitala.ro

litudinilor limbii cu dialectele din nordul Indiei, pe această direcție deducându-se originea migrației către Europa, acest moment constituind punctul de pornire al rromologiei. De aici au fost lansate majoritatea aprecierilor cu privire la caracteristicile individuale și de grup, raportate la populațiile majoritare din teritoriile unde locuiesc. Discuțiile continuă și astăzi, la un nivel mult evoluat metodologic față de nivelul secolului XIX, cu noi argumente, arătând obligativitatea acceptării studiilor inter- și transdisciplinare cu privire la rromi[5].

Încercarea de a contura limitele unei identități etnice și de a identifica modurile și calitatea contactelor cu populația majoritară și nu numai, i-a făcut pe cercetătorii rromi[6] și nerromi, cu diverse pregătiri teoretice, să abordeze tema din perspective diverse: sociologie, psihosociologie, etnografie – etnologie – antropologie socială și culturală, lingvistică, literatură comparată, imagologie comparată[7], istorie, geografie umană etc. În ceea ce privește istoria

---

cruce în direcționarea cercetărilor asupra originii rromilor, o dovadă a importanței momentului fiind și faptul că alți autori au încercat să își aroge dreptul de întâietate asupra știrii (în Gheorghe Sarău, *Rromii. Incursiune în istoria și limba lor,* București, Editura Sigma, 2009, p. 26-27).

[5] În *Interdisciplinaritatea și științele umane,* studiu introductiv de prof. univ. dr. Ion Drăgan, traducere din limba franceză Vasile Tonoiu și Ilie Bădescu, București, Editura Politică, 1986, la p. 10-12 avem o explicație utilă asupra conceptelor: *multidisciplinaritatea* e privită ca o formă mai puțin dezvoltată a interdisciplinarității, constând mai degrabă în juxtapunerea anumitor elemente ale diverselor discipline pentru a pune în lumină aspectele lor comune; *pluridisciplinaritatea* presupune o comunicare simetrică între diferiți specialiști și diferite discipline; *transdisciplinaritatea* e văzută ca o întrepătrundere a mai multor discipline având ca scop constituirea unei noi discipline sau domeniu al cunoașterii; *interdisciplinaritate* e o formă mai puțin evoluată a comunicării, coordonării și integrării științifice, în raport cu trandisciplinaritatea, putând fi observate, în plan teoretic, diferite variante: interdisciplinaritatea unor domenii învecinate, interdisciplinaritatea problemelor, interdisciplinaritatea metodelor și interdisciplinaritaea conceptelor.

[6] Diferențierea autorilor pe criterii etnice a făcut-o succint cunoscutul cercetător, prof. Gheorghe Sarău, care în prefața cărții *Neamul țiganilor gabori. Istorie, mentalități, tradiții*, scrisă de Gabriel Sala, a enumerat autorii rromi care au publicat lucrări, precum și personalități ale culturii, cunoscute drept de etnie rromă. Specificația etniei se înscrie pe direcția valorificării ca imagine socială a unei elite culturale rrome. Amintesc doar pe cei ale căror lucrări pot fi de interes din perspectivă istorică-interdisciplinară, potrivit enumerării profesorului Sarău: Delia Grigore (etnologie, literatură), Nicolae Gheorghe (sociologie, istorie), Marin Crețu (limba rromani), Vasile Burtea (istorie socială, istorie), Vasile Ionescu (literatură, activism social rrom), Valerică Stănescu (literatură), Luminița Mihai Cioabă (literatură), Gheorghe Păun Ialomițeanu (literatură), Irina Gabor Zrinyi (literatură).

[7] O prezentare concludentă a tangențialității între psihologia socială, literatura comparată și studiile de imagologie comparată o găsim la Sorin Mitu, *Imagini europene*

https://biblioteca-digitala.ro

sub oglinda istoriei mentalităților (istoria imaginarului sau a reprezentărilor sociale), inter- și transdisciplinaritatea sunt inevitabile, necesare și binevenite în același timp, imagologia istorică fiind un tip de abordare fructuos și relevant pentru observarea și înțelegerea raportului dintre imaginea de sine și imaginea celuilalt, concretizată în clișee, stereotipuri, care au dat și dau prejudecăți și atitudini considerate discriminatorii (pozitive sau negative)[8].

În rândul științelor umaniste, istoria ocupă un loc privilegiat prin vechime, tradiție și maturitate științifică, alături de filosofie[9], însă o imagine complexă și automat completă a societății umane nu poate fi construită decât prin abordări diverse, științele umane formând un vast domeniu de cercetare, aparent eterogen, dar relevant pentru complexitatea interacțiunilor sociale[10]. Însăși definiția faptului istoric e nuanțată și acoperă mai multe direcții. În contradicție cu accepțiunea istoriei evenimențiale a faptului istoric unic, implicând timpul scurt și finalitatea, noua și mult mai cuprinzătoarea abordare lărgește aria faptului istoric și implicit a surselor, alături de documentele scrise, oficiale și cu noi surse etnografice, arheologice, analize de conținut, lingvistice, psihanalitice, semiotice[11].

Lucrarea lui Johann Huizinga, *Amurgul Evului Mediu,* punctează metodologic și conceptual ce înseamnă istoria realităților mentale. Încă din prefață, autorul sublinia faptul că istoricul trebuie să se aplece asupra reprezentărilor spirituale, asupra viselor și iluziilor, ca și asupra sentimentelor oamenilor. Ceea ce oamenii gândesc, ceea ce ei cred, modul cum își reprezintă mintal lumea, e o realitate istorică la fel ca oricare alta. A nu lua în considerare

---

și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne, cap. *Aspecte metodologice ale cercetărilor de imagologie comparată,* Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 264-311.

[8] Una din lucrările de factură sociologică, considerată de anvergură pe tema studiată, *Țiganii între ignorare și îngrijorare*, sub coordonarea Elenei Zamfir și a lui Cătălin Zamfir, apărută în 1993, a fost rezultatul unui studiu având ca obiectiv cercetarea situației social-economice a populației de rromi din România, iar echipa a fost una mixtă, constituită din cercetători din domeniul psihologiei, pedagogiei, sociologiei și asistenței sociale, din cadrul Universității București, precum și de la Institutul de Cercetare a Calității Vieții.

[9] Guy Bourde, Herve Martin, *Les ecoles historiques*, Paris, Seuil, 1997, p. 16, apud Toader Nicoară, *Clio în orizontul mileniului trei. Explorări în istoriografia contemporană*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, p. 48.

[10] Jean-Francois Dortier, *Les sciences humaines*, Paris, Editions Sciences Humaines, 1998, p. 3-4, 48.

[11] Disputa teoretică între istoria tradiționalistă și cea modernistă în istoriografia românească ar trebui acceptată ca un stadiu explicabil al polemicii, un efect al încercării de ieșire din monolitismul istoriografic oficial din perioada comunistă (în Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 30-31).

https://biblioteca-digitala.ro

această abordare, ar însemna falsificarea istoriei. Obiectivitatea faptului istoric e oricum relativă, întrucât realitatea abordată de istoric e una privită prin lentila timpului în care se scrie și a lentilei personale a istoricului, dată de pregătirea teoretică (gnoseologică și ideologică). Putem vorbi, practic, de imagini, reprezentări ale realității și de o încercare de a vedea și înțelege trecutul, cu ajutorul comprehensiunii istorice, cât mai aproape de ceea ce a fost[12].

Emblematică și, în același timp, anecdotică, pentru ideea colaborării între științele umaniste este recomandarea făcută de excentricul filosof și istoric Arthur Oncken Lovejoy de a monta uși în zidurile ce separau sălile catedrelor de științe sociale din cadrul universităților[13]. De asemenea, Lucien Febvre cerea istoricului literar să cunoască metodele și obiectivele istoricului pentru a aduce o contribuție de valoare la înțelegerea istoriei civilizațiilor[14], după ce, în 1941, într-o înflăcărată pledoarie, *Vivre l`histoire*, spunea: ”Istoria, știință a omului, să nu uităm vreodată (…). Istorici, fiți geografi. Fiți juriști, totodată, sociologi, psihologi; nu închideți ochii în fața marii mișcări care, în fața voastră, transformă, într-un ritm vertiginos, științele universului fizic”[15]. Același Lucien Febvre afirma cu tărie și la modul repetat, în articolele din *Annales* faptul că istoria trebuie sa fie problematică și să se ocupe de oameni care reprezintă ”unicul obiect al istoriei”[16].

Interdisciplinaritatea e o abordare dificilă prin multitudinea metodelor posibil de aplicat, prin afinitățile și, în același timp, diferențele metodelor din domenii de cercetare înrudite. Capcana în care riscă să cadă istoria se leagă, așa cum observa Wolfgang Mommsen de faptul că ”e obligată pe de o parte să se deschidă studiilor interdisciplinare celor mai variate păstrându-și identitatea în același timp. Majoritatea istoricilor se întorc spre alte discipline, dar într-un mod destul de eclectic, cunoscând relativ tendințele dominante ale cercetării și capcanele pe care riscă să le întâlnească. Pe de altă parte, celelalte discipline resimt aceleași dificultăți când încep să se intereseze activ indiferent din ce motiv, de problemele istorice”[17]. Ca argument în sprijinul acestei idei ar fi un aspect real, acela al ”reprofilării” reușite a unor specialiști din alte discipline umaniste care s-au orientat spre abordarea “istorică” sau mai bine

---

[12] S. Mitu, *op. cit.*, p. 62.

[13] Arthur Lovejoy, *The Great Chain of Being, cap. I: Introduction, The Study of the History of Ideas,* Harvard University Press, 1966, p. 16-19, apud Alexandru Duțu, *Modele. Imagini. Priveliști,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 7.

[14] Lucien Febvre, *Combas pour l`histoire*, Paris, A. Colin, 1965, p. 266, apud Al. Duțu, *op. cit.*, p. 8.

[15] Al. Duțu, *op. cit*, p. 222.

[16] Idem, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, București, Editura Meridiane, 1986, p. 5.

[17] Wolfgang J. Mommsen, *Istoria*, în ”Interdisciplinaritatea și științele sociale”, p. 369.

https://biblioteca-digitala.ro

spus sub egida istoriei: Claude Levi Strauss, George Dumezil, Michael Faucoult, Michel de Certeau, Norbert Elias[18]. Astfel, metodele specifice altor discipline trebuie abordate cu precauție, întrucât pregătirea istoricului nu ajută unei corecte și suficiente folosiri. E de preferat preluarea datelor, a concluziilor, în măsura utilității lor și interpretarea sau reinterpretarea acestora în raport cu abordarea istorică. Un istoric nu poate fi și etnolog, psiholog specialist în psihologia socială sau sociolog, dar poate înțelege mai nuanțat rezultatele unui studiu, schimbând optica analizei, specifice abordării sale, punând alături într-un discurs coerent bucățile unui puzzle deosebit de complex. Metodele considerate ”clasice” ale istoricului pot fi aplicate pe noi surse, pot apărea metode noi preluate din disciplinele de cercetare tangențiale sau pot fi folosite rezultate ale studiilor din aceste discipline, pentru a completa discursul istoric. După cum spunea Marc Bloch, ”Fiecare ştiinţă luată în parte nu reprezintă decât o frântură a mişcării universale spre cunoaştere (...). Obiectul istoriei este prin natura lucrurilor omul, mai bine spus oamenii”[19].

E evident, deci, că istoria nu e singura știință umanistă care studiază societatea în complexitatea ei, tocmai această pluritate a perspectivelor abordării din perspectiva diferitelor științe apărute sau dezvoltate în ultimele decenii obligă istoricul la o abordare complexă. Interdisciplinaritatea e, în definitiv, normalitatea dată de cercetarea contemporană, e o direcție naturală, o adaptare la complexitatea studiilor sociale, în condițiile în care scrierea istorică nu poate fi total separată ideologic de curentele de gândire și nivelul dezvoltării sociale specifice diferitelor momente istorice[20].

În ceea ce privește studiile pe rromi, așa cum observa antropologul Leonardo Piaserre, abordările interdisciplinare riscă să dea impresia unui un ”talmeș-balmeș țigănesc”[21]. Într-adevăr, abordările venite din diferite direcții de cercetare sunt deosebit de utile în compunerea unui puzzle complex, dar

---

[18] Jacques Le Goff, Nicolas Roussellier, *Preface* la *L`Histoire et le metier d`historien en France 1945-1995*, sous la direction de Francois Bedarida de la Maison des sciences de l`homme, Paris, 1995, p. 12-14 (în T. Nicoară, *Clio în orizontul...*, p. 76).
[19] Marc Bloch, *Pledoarie pentru istorie*, traducere de George Cipăianu, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2007, p. 40 şi 46.
[20] O relevantă clasificare a interpretării istorice, în funcție de evoluția gândirii și societății în diferite perioade istorice, o găsim la Jerzy Topolski, *Metodologia istoriei*, traducere de Aura Țapu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, *cap. II. Modele de cercetare istorică*, p. 46-153.
[21] Leonardo Piaserre, ”*Les Tsiganes sont ils “bon a penser” anthropologiquement?”*, în ”Jeux, tours et maneges, une ethnologie des Tsiganes. Etudes Tsigane”, 2/1994, p. 19-38, apud Martin Oliveira, *Romanes. Tradiția integrării la romii gabori din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Institutului Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2010, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

multe componente lipsesc încă[22]. Dialogul interdisciplinar e în continuare o necesitate, pentru una dintre cele mai delicate subiecte sociale și istorice contemporane, potrivit percepției publicului larg. Studiile de imagologie istorică sunt capabile să "unifice" și să abordeze sintetic aceste multiple abordări[23].

Reticența cercetătorilor vizavi de subiectul ”rromi” e evidentă și parțial explicată prin considerente de ordin social (probleme ”resimțite” reale sau nu, la care societatea cere ”rezolvări”), politic (politica Uniunii Europene referitoare la minorități și modul cum e transpusă în practică) și, nu în ultimul rând, chestiuni de imagine profesională a cercetătorului, imagine supusă aceleiași ”problematici” imagologice ca și subiectul cercetării sale. Etica cercetătorului și profesionalismul său (aspecte congruente în cele din urmă) trebuie să se regăsească în prezentarea cât mai clară posibil a metodologiei, surselor, ipotezelor de cercetare, a concluziilor și indicarea eventualelor completări ce pot fi aduse studiului respectiv.

---

[22] Majoritatea culegerilor de articole pe tema rromilor, apărute în ultimii douăzeci de ani, sunt compuse din studii realizate separat de cercetători din diferite domenii, cu strategii de cercetare specifice. Găsim studii semnate de sociologi, lingviști, etnografi/etnologi, antropologi, demografi, arhitecți, psihologi, psihosociologi, literați, jurnaliști. Majoritatea sunt studii de caz, delimitate cronologic, geografic sau tematic. Tematicile care sunt mai bine definite și mai insistent abordate sunt: condițiile de trai, incluziunea/excluziunea (raportul rromi-populație majoritară), limba rromani și deportarea din Al Doilea Război Mondial. Subiectul ”imaginea rromilor” e tratat din perspectivă literară, sociologică și jurnalistică, această abordare însemnând nu doar metodologie specifică, dar și surse concludente pentru domeniile de cercetare în cauză.

[23] Dintre autorii consacrați, cu lucrări cuprinzătoare, de abordare sintetică-istorică, bine documentate, îi amintesc, pentru perioada postdecembristă, pe Viorel Achim, Lucian Cherata, Gabriel Sala.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PATRIMONIU
HERITAGE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CHEIE ŞI BROASCĂ DE LA POARTA CETĂŢII SIGHIŞOARA, OPERĂ A MEŞTERILOR LĂCĂTUŞI

NICOLAE TEȘCULĂ[1]

SCHLÜSSEL UND SCHLOSS DES SCHÄSSBURGER BURGTORES, WERK DER SCHLOSSERMEISTER

ZUSAMMENFASSUNG

Schässburg, mit seinem bis heute fast intakt erhaltenen Befestigungssystem, war im Wesentlichen eine Stadt handwerklicher Traditionen, eine Stadt der Zünfte. Aus historischer Sicht spielten diese Zünfte eine besondere Rolle in der Entwicklung der Stadt, prägten ihre Form und ihren Charakter.

In der Vielfalt der in der Burg an der Kokel ausgeübten Handwerke, traten einige besonders hervor. Die Schmiedezunft war eine der geachtetsten unter ihnen. In der Stadtordnung von 1517 gehörte sie zu den wichtigen Zünften, welche neben den Goldschmieden, Schneider und Kürschner das Privileg hatten, ausschließlich innerhalb der Burgmauern zu wohnen.

Zu den Arbeiten der Zunft, welche uns erhalten blieben, zählen ein Schloß und ein Schlüssel des Burgtores. Der Mechanismus dieses Schlosses aus dem XVII-ten. Jahrhundert, ist äußerst komplex. Er besteht aus drei Stäben welche mit dem schliess/öffnungs Mechanismus durch zwei Ausläufer verbunden sind. Mit den drei Stäben sind zwei Hebel verbunden, welche mit hilfe zweier mit ihnen verbundenen Seilen das öffnen des Tores von innen ermöglichten. Der Mechanismus ist funktionsfähig. Die Schlüsselführung ist durchbohrt und es fehlt die innere Schlüssellochabdeckung des Schlosses. Der Mechanismus wird mit Schrauben zusammengehalten. Das Teil ist groß, dessen Länge beträgt 46,5 cm und die breite ist 19 cm.

Was den Schlüssel anbetrifft, hat dieser eine Länge von 20,5 cm, und ist rohrförmig. Der schließ/öffnungs- Mechanismus ist rechteckig, mit sechs Einbuchtungen und hat eine Länge von 5 cm und eine Breite von 4 cm. Der obere Teil des Schlüssels ist ringförmig und hat einen Durchmesser von 5,5 cm. Dieser Ring ist an dem Schlüsselkörper mittels eines an der Drehbank angefertigten Knopf befestigt.

Die komplexen Mechanismen des Schlosses und des Schlüssels zeugen von den hohen technischen Fähigkeiten welche die Schäßburger Schlossermeister damals erreicht haben. Mit den rudimentären Mittel welche ihnen damals zur Verfügung standen, konnten sie ein kompliziertes Schließsystem anfertigen, welches uns auch heutzutage staunen läßt.

[1] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul de Istorie Sighișoara;
e-mail: nicolaetescula@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Schlüsselworte: Schässburg, Zünfte, Schlosser, Wehrsystem, Technik.

Sighișoara, datorită prezenței sistemului de fortificații aproape intact, este considerat în zilele noastre a fi, prin excelență, un oraș al tradițiilor meșteșugărești, al breslelor. Din punct de vedere istoric, aceste bresle au avut un rol deosebit în evoluția istorică a orașului, modelându-i forma și caracterul.

Din multitudinea de meserii practicate în burgul târnăvean se evidențiază unele specializate. Dintre ele, una dintre cele mai renumite bresle la Sighișoara era cea a lăcătușilor. Prin statutul orășenesc din 1517 era una dintre breslele importante, alături de aurari, croitori și curelari, care aveau privilegiul de a locui numai în cetate[2]. Tot din rândul lăcătușilor din Sighișoara se vor desprinde primii ceasornicari pentru mecanisme de ceas de turn din Transilvania. Se pare că primul ceasornicar transilvănean este menționat în anul 1520 în arhivele Magistratului Brașov. Meșterul Georgius din Sighișoara este cel care a confecționat ceasornicul din turnul Bisericii Negre[3].

Același meșter îl va ajuta pe lăcătușul brașovean Erasmus la lucrările pentru ceasul din Turnul Sfatului în perioada 1521-1528, fiind plătit de sfatul orășenesc din urbea de sub Tâmpa pentru munca prestată[4].

În orașul său natal era o persoană respectată, deoarece în cartea de socoteli a orașului pentru anul 1522 apare ca ”Georgius horarum factor” și ca ”Georgius Stundenmacher”[5].

Nu era singurul meșter ceasornicar din oraș, deoarece în actele orașului Bistrița este menționat un alt sighișorean, și anume Sigismund. El primește în anul 1533 o sumă apreciabilă de bani la acea vreme, 122 de guldeni, pentru materialul și munca prestată la finalizarea ceasului din turnul bisericii, iar în anul 1546 un al meșter sighișorean necunoscut repară cele două ceasuri ale bisericii și sfatului din Brașov[6].

Din punct de vedere documentar, primii meșteri lăcătuși îi avem în anul 1471, când apar menționați împreună cu pintenarii. Ei s-au separat de fierari și în 11 mai 1504 Magistratul orașului Sighișoara le confirmă statutul breslei. Acest statut a fost realizat se pare în anul 1471 în timpul staroștilor

---

[2] Richard Schuller, *Alt-Schäßburg*, Markus Verlag, Schäßburg, 1906, p. 20.

[3] Gernot Nussbächer, *Din cronici și hrisoave. Studii*, București, Editura Kriterion, 1987, p. 70.

[4] Idem, *Aus Urkunden und Chroniken. Neunter Band. Schäßburg,* Brașov, Aldus Verlag, 2010, p. 187.

[5] *Ibidem*, p. 188.

[6] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Andreas Raab și Andreas Styker. Breasla mai apare menționată și în anul 1566, când se cunoaște un statut al frăției calfelor și ucenicilor de lăcătuși[7].

Importanța breslei pentru economia urbei de pe Târnava Mare va determina existența unui Turn al Lăcătușilor în cadrul sistemului de fortificații al cetății medievale. Din păcate, acest turn a fost demolat în 1894 pentru construirea actualei Biserici Romano-Catolice. Avem de a face cu un turn de mici dimensiuni, de plan pătrat sau rombic, cu un parter, două niveluri și o scară exterioară de acces pe fațada dinspre cetate. El se situa în apropierea bisericuței maicilor franciscane și asigura flancul drept al bastionului cizmarilor. Acest turn a ars în timpul marelui incendiu din 1676 și a fost reconstituit în anul1683 pe vechiul amplasament și după același plan[8].

Muzeul de Istorie Sighișoara deține în colecția sa dedicată breslelor un număr mare de obiecte, în special chei și lacăte, care au fost realizate de breasla lăcătușilor. Dintre acestea ne atrage atenția existența unei chei cu nr. inv. 787 și a unei broaște cu nr. inv. 789, de mari dimensiuni, cu mecanismul funcțional și astăzi, folosite la una dintre porțile cetății.

Cetatea Sighișoarei avea două porți de acces, ambele cu două ganguri, sub Turnul cu Ceas și cealaltă sub Turnul Croitorilor, boltite în semicilindru, element de arhitectură care coboară datarea în a doua jumătate sau la sfârșitul secolului al XIII-lea. Cele două ganguri erau prevăzute cu porți masive din stejar și cu grilaje (herse), ale căror urme se mai pot vedea și astăzi[9].

Ambele porți dispuneau de câte două barbacane (Zwinger), din păcate până în ziua de azi păstrându-se doar cea de sub Turnul cu Ceas. Acest sistem de apărare cu barbacane, așezate în pantă și în linie frântă, făcea practic ca în fața marilor porți să mai existe două curtine interioare și cu alte două porți de fiecare parte[10].

Practic, această broască a fost folosită la una dintre porțile de intrare, însă din păcate nu știm la care dintre ele. Mecanismul este unul extrem de complicat, datat în secolul al XVII-lea. Este compus din trei tije legate de mecanismul de închidere/deschidere cu două limbi. De cele trei tije sunt legate două pârghii, care folosesc la deschiderea interioară a porții cu ajutorul a două sfori legate de acestea. Mecanismul este funcțional. Cupola unde se introduce cheia este găurită și îi lipsește capacul pentru partea interioară a broaștei. Tot mecanismul este prins cu șuruburi. Piesa este de dimensiuni mari, având o lungime de 46,5 cm și o lățime de 19 cm.

---

[7] Gheorghe Baltag, *Sighişoara. Schäßburg. Segesvàr*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2004, p. 123.
[8] *Ibidem*, p. 197.
[9] *Ibidem*, p. 176.
[10] *Ibidem*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce privește cheia, aceasta are o lungime de 20,5 cm și este tubulară. Mecanismul de închidere/deschidere este complicat, de formă dreptunghiulară, cu șase crestături, având o lungime de 5 cm și o lățime de 4 cm. Partea superioară a cheii este circulară, sub formă de inel, cu un diametru de 5,5 cm. Acest inel este prins de corpul cheii printr-un buton lucrat la strung.

Mecanismul complicat al cheii și al broaștei ne arată măiestria tehnică la care au ajuns meșterii lăcătuși sighișoreni. Cu mijloacele rudimentare de atunci s-a realizat un sistem complicat de prindere, care reușește să uimească și în zilele noastre.

Observăm că pe lângă rolul avut în apărarea cetății Sighișoara prin turnul de apărare, breasla lăcătușilor a avut o contribuție majoră și la apărarea porților de acces, prin aceste mecanisme complicate, care făceau ca intrările în zona fortificată să fie impenetrabile.

Nu în ultimul rând, credem că avem de a face cu o breaslă bogată, cu produse cu un grad de măiestrie foarte ridicat și oferind siguranță celor care le cumpărau. Acest lucru explică pe deplin locul privilegiat avut de lăcătuși și anume acela de a locui exclusiv în interiorul zidurilor cetății medievale Sighișoara.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Broască de la poarta cetății Sighișoara, nr. inv. 789.

Fig. 2 – Cheie de la poarta cetății Sighișoara, nr. inv. 787.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

ROLAND DIN PIAȚA MARE A SIBIULUI MEDIEVAL (1551-1783)

PETRE BEȘLIU MUNTEANU[1]

THE STATUE OF THE MEDIEVAL ROLAND FROM BIG SQUARE IN SIBIU (1551-1783)

ABSTRACT

Starting from the statue of Roland from the Brukenthal Museum in Sibiu, a history study is interesting. It includes the chronology (the 16th or 17th century) connected with the historical records (the counter register of the Major), the stylistic and historical analyses of the armor and complementary information about the price paid to the artist.

The statue has an artistic value and is a symbol of justice in medieval community and of the power of the town.

Keywords: Sibiu, Big Square, Roland, statue, 16th century.

Illustrisisi(m)a omniu(m) virtutum est Justitia/
Inexpugnabile Munime(n)tum vnitas Civiu(m)/
Recte judicate filios ho(m)inu(m)/
Audi altera(m) p(ar)te(m) (după Ioan Albu, *Inschriften der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und der Frühen Neuzeit*, Heidelberg, Hermannstadt, 2002, p. 41).

Justiția este cea mai prețuită virtute/
Unitatea cetățenilor este un bastion de necucerit/
Judecați drept, fii ai oamenilor/
Audiați și cealaltă parte (text de pe tabla din lemn instalată în 1545 în sala de judecată a Primăriei Sibiului).

Din perspectiva puterii judecătorești a Sibiului medieval, tabla de judecată din expoziția permanentă a Muzeului de Istorie din Sibiu are corespondent în statuia lui Roland, aflată și ea în colecțiile aceluiași muzeu. Amândouă reflectă interesul pentru justiție și dreptate a orașului medieval Sibiu.

---

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Național Brukenthal – Sibiu; e-mail: p_besliu@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Din perspectiva simbolurilor istoriei orașului (civitas) liber Sibiu (Hermannstadt), piesă mai importantă decât statuia lui Roland nu există. În expoziția de la Palatul Brukenthal se vedea discretă în măreția ei neștiută, în nișa unei săli, ea însăși misterioasă. Ciupită de intemperii, lipsită de un binemeritat spot de lumină, nu impresiona în expoziție nici prin dimensiuni, nici prin ambientalul conceput, de altfel, cu bune intenții (**Fig. 1**). Răgazul unei clipe în fața lui Roland, de aproape, față în față, aduce fascinația puterii fostului oraș (**Fig. 3**).

Ideea unui studiu despre statuia lui Roland a pornit oarecum banal de la datarea de pe eticheta din expoziție – secolul al XVII-lea – și de la recartarea unor vechi fișe de evidență a patrimoniului. Importanța piesei și motive subiective mă conduc la informațiile și opinia unei foste colege, istoricul de artă Karin Berthalan, o muzeografă respectată în 1983, când am venit la Muzeul Brukenthal (**Anexa 1**). Fișele de evidență redactate de Karin Berthalan cuprind informații esențiale despre piesă, provenind din bibliografia subiectului, din inventarul vechi al muzeului și mai ales din observații directe. La fel de important: fișele fac parte din tradiția valoroasă a muzeului de istorie din Sibiu.

La istoria statuii de după dezafectare, regăsibilă în fișa de evidență, putem adăuga că piesa cu numărul 65 din Camera de Arme, adică Roland, se regăsea printre cele predate de Camera de Arme în 1933 către Muzeul Brukenthal[2] (**Fig. 2**).

Trecerea grăbită în revistă a bibliografiei pornește de la informațiile și aprecierile tributare formației etnografice a mult citatului Emil Sigerus[3]. Cea mai veche însemnare despre Roland este din 1784. După această dată statuia nu mai este menționată in situ.

Autorul foiletonului din ziar văzuse statuia pe locul ei, înainte de a fi demolată. Importanța și semnificația informațiilor mă obligă la prezentarea în întregime a referirilor despre Roland (vezi **Anexa 2**).

La bibliografia mai veche face referire Karin Berthalan. Alte studii au apărut însă ulterior pentru că piesa este una de referință în istoria Sibiului. Într-o recentă carte despre Sibiu se precizează că statuia a fost datată 1550 și că avea aproape opt metri înălțime (informații preluate din textul imaginilor redactat de Konrad Klein)[4]. Trebuie să luăm în considerare și datarea statuii în

---

[2] Anca Nițoi, *O cetate asediată. Apărarea Sibiului în perioada medievală și modernă. Arsenalul și Camera de Arme*, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, 2013, p. 13.

[3] Emil Sigerus, *Vom alten Hermannstadt,* Hermannstadt, 1922, p. 16, 18.

[4] Konrad Gündisch, *Die Haupt und Hermannstadt der Siebenbürger Sachsen im Wandel der Zeit*, în ”Hermannstadt: Fakten-Bilder-Worte” (sub redacția Dagmar Zink Dusil), Hermannstadt, 2017, p. 22, 34 (în continuare, *Hermannstadt*). Textele fotografiilor din care am preluat informațiile aparțin lui Konrad Klein.

https://biblioteca-digitala.ro

secolul al XVII-lea de pe eticheta din expoziție. În albumul Iulianei Fabritius Dancu, *Plimbare prin Sibiul vechi*, un bestseller al cărților despre istoria Sibiului, e precizat că lucrarea a fost realizată în 1550-1551 și că a înlocuit-o pe una mai veche. După armură și coif, apreciază arhitecta sibiană, sculptura este asemănătoare celor din secolul al XVII-lea. Datarea în secolul al XVII-lea se regăsește într-un catalog al spadelor medievale. Această statuie, spune autorul, ridicată în secolul al XVII-lea, a înlocuit-o pe cea executată de pietrarul Onofforus, ”pe locul alteia mai vechi”. Consiliul i-a plătit lui Onofforus pentru lucrarea sa 241 florini, reprezentând 128 florini pentru manoperă și restul valoarea a 10 care de piatră aduse din zona Clujului și 44 pietre de la Rășinari. Trimiterea bibliografică este la cartea Iulianei Fabritius Dancu[5].

Aceeași datare e reluată în volumul din 2008 al bine cotatului anuar al Muzeului Brukenthal. Aflăm că soclul cu diametrul de 5 m, din zidărie din cărămidă și piatră, aflat în fața casei cu numărul 14 din Piața Mare, aparține probabil monumentului lui Roland. Nu se cunoaște adâncimea soclului, ci doar poziția stratigrafică, sub stratul de ciment, la -0,30 cm adâncime, reper și pentru un stâlp din lemn *cu coajă*. Ni se oferă și alte date despre statuia lui Roland: piesa e păstrată în colecția de arme, că ar trebui să fie a treia între cele montate și că este din gresie[6].

Statuia a fost tratată deosebit față de *pranger* (stâlpul infamiei), de către universitarul Ioan Albu. El aduce și o informație deosebită: soclul statuii avea menționat anul 1551[7].

Informațiile istorice sunt, în comparație cu alte piese de muzeu, relevante. Executarea publică în 1703 a comitelui Harteneck în Piața Mare a Sibiului a fost prilej pentru artistul anonim să pună în operă o scenografie impresionată, cu mobilierul arhitectonic al Pieței Mari, soldații de infanterie și cavalerie, personalități, orășeni, adică comunitatea orașului[8] (**Fig. 4**). Centrul narațiunii este eșafodul, o podină din lemn pe stâlpi la nivelul ultimei trepte a soclului monumental al lui Roland. În legătură cu ambele piese din

[5] Zeno Karl Pinter, *Spada și sabia medievală din Transilvania și Banat (secolele IX-XIV)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007, p. 31. Trimiterea bibliografică este la Fabritius Dancu, *loc. cit.*

[6] Claudia Urduzia, Z.C. Pinter, *Vechi piese de mobilier urban din Piața Mare din Sibiu*, în ”Brukenthal. Acta Musei”, III, 1, 2008, p. 248. Trimiterea bibliografică se face la cartea despre spadele și săbiile medievale, deja citată, probabil prima ediție.

[7] Ioan Albu, *Inschriften der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und fruehen Neuzeit*, în ”Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt”, III, Hermannstadt, 2002, p. 45-46). Trimiterea este la ziarul din 1784.

[8] Există două studii despre mobilierul arhitectonic și semnificația desenului: Olga Beșliu, *Centrul istoric al Sibiului, imagine și simbol*, în ”Historia Urbana”, tom IX, nr. 1-2, 2001, p. 61-69; idem, *Piața Mare la 1703, repere arhitectonice și sociale*, în ”Cumidava”, XXV, Brașov, 2002, p. 338-342.

https://biblioteca-digitala.ro

mobilierul pieței se află un personaj șezând, cu sabie la dreapta lui, probabil judecătorul, care asistă la executarea pedepsei. Detaliul de deasupra lui este imposibil de deslușit. Posibil să fie silueta gâdelui. Statuia este așezată pe un soclu de forma unui stâlp, probabil dublă prismă hexagonală, cu două retrageri; deasupra era un fleuron încoronat de Roland, așezat pe un soclu bogat ornamentat. Soclul statuii este un cub pe fețele căruia au fost decupate în manieră gotică motive vegetale (**Fig. 5**). Pe fiecare față a hexagonului a fost dăltuită o deschidere gotică târzie. Interesul nostru direct se leagă doar de impresionantul monument al lui Roland, un Pranger devenit monumental.

Este rară șansa de a se păstra în arhivă socotelile privind cheltuielile și în muzeu opera rezultată. Sistemul informatizat al arhivelor permite accesul la registrul de socoteli al primarului din 1551. Ele fuseseră deja publicate[9] (**Anexa 3**).

Însemnarea din 1550 despre plata lui Michael Gokler pentru zugrăvirea pranger-ului (stâlpului infamiei) nu a fost regăsită între socotelile primarului din 1550-1551. Autoritatea și seriozitatea autorului articolului, Henrich Herbert, cunoscut pentru studiile sale despre Sibiu în timpul lui Carol VI, bazate pe documente de arhivă, nu pun la îndoială autenticitatea textului, ci doar acuratețea sursei. Însemnarea este utilă analizei istorice pentru că se conturează ipoteza unui model pentru Onofforus.

Documentul informează detalii: că au fost aduse de la Cluj pentru construirea așa numitului Pranger 10 care cu piatră în valoare de 42 florini. Însemnarea pomenește apoi de Rășinari, de unde au venit 44 pietre și alte materiale de construcție. Primăria a plătit încă 31 florini și 56 denari pentru pietrele de la Rășinari și alte cheltuieli (*solutio laborata*), adică ridicarea impozantului soclu. Mai apoi, Petrus Waal a încasat 2 florini și 40 denari pentru funia de ancorat. Funia adusă și manevrarea ei a adus meșterului Ladislau 3 florini și 85 denari. La sfârșit vine o însemnare surprinzătoare prin mărimea sumei: magistrul Onofforus, pietrarul, a încasat 148 florini ”pro sectione lapidum”, în traducere liberă pentru *dăltuirea pietrei*, operațiune ce a presupus realizarea statuii și a soclului mai înalt de 3 metri, dacă păstrăm proporțiile desenului amintit.

Calculul total pentru realizarea monumentului făcut de Henrich Herbert[10] ajunge la suma de 240,97 florini. El compară prețul final cu cel plătit de comunitate pentru cumpărarea Casei Altemberger, atunci Pempflinger, adică 800 denari, oricum mai ieftin decât o casă nouă în chiar buricul târgului. Așadar, Pranger a costat mai mult de un sfert din prețul casei Primăriei. Piața

[9] Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (în continuare, SJSAN), Fond *Magistratul Orașului Sibiu. Socotelile consulare*, inventar 207, f. 63.
[10] Henrich Herbert, *Der Pranger in Hermannstadt*, în ”Korespodenzblatt des Verein für siebenbürgische Landeskunde”, VII, 1884, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro

a primit doar simbolul puterii Magistratului; sediul ei, o casă, rămânea aproape, dar totuși dosit.

Monumentalul Roland a fost amplasat într-un spațiu reprezentativ, utilitar și simbolic. Cercetările arheologice recente au pus în lumină evoluția arhitecturii pieței. Amenajările din perioada medievală a terenului vast al Pieței Mari au trebuit să țină seama de cursurile de apă ce-l traversau copiind rețeaua stradală și de necesitățile comunității.

Nevoia de hrană era la fel de importantă ca și nevoia de ordine și justiție. Terenul dinspre viitorul Palat Brukenthal era mai potrivit pentru gropile de cereale. Latura opusă, spre Primăria din secolele XIV-XV, a fost destinată serviciilor juridice. În fapt, piața era un pasaj de trecere pentru căruțe, conducte de apă și cortegii oficiale, iar amplasarea unei clădiri mari, cum era cea a Primăriei, era dificilă. De aceea s-a ales o clădire deja construită, reprezentativă prin trecut, aflată în apropiere și destul de ieftină.

Funcția de reprezentare comunitară a puterii și ordinii sociale a fost subliniată de amplasarea stâlpului infamiei și de amenajarea temporară a eșafodului și spânzurătorii

La o simplă analiză a documentelor se evidențiază **prețul statuii**. Comparația sumei plătite artistului cu suma unei case mari în Sibiu nu este relevantă. Prețul caselor din centrul orașului era foarte mare și el exprima atât materialele, munca mai multor meșteri, cât și poziția socială a proprietarului. Pentru a evalua prețul plătit lui Onofforus, e firesc să îl comparam cu salariul altor personalități ale orașului. Într-o perioadă apropiată, doctorul orașului a primit 75 florini pe an, iar notarul 100 de florini. Și mai aproape de domeniul lui Onofforus, meșterul Georgius a primit în 1505 1,5 florini pe săptămână[11]. Același registru de socoteli păstrează în același an, 1505, plata unei sume mai mari, de 28 florini și 35 denari, în dreptul lui Gaspar Zoler, *super sectione lapidam* la biserica parohială[12]. Sebastian, succesorul lui Andreas Lapicida, a primit pentru lucrarea de la Cârța doar 10 florini[13]. Foarte cunoscutul și, bineînțeles, bine plătitul Andreas Lapicida a primit pentru activitatea de la mănăstirea Cârța din 1495-1497, 83 florini în patru rate[14]. Trecuseră 50 de ani, e adevărat, cu o ușoară devalorizare a florinului și Onofforus scotea din vistieria orașului o sumă colosală pentru plata unui meșter și a ajutoarelor sale. Dacă doriți să evidențiez cât de strânsă la pungă era vistieria locală, aflați că pentru reparațiile generale la clădirea nou preluată de Primărie a fost cheltuită

---

[11] Hermann Fabini, *Gotik in Hermannstadt*, Bukarest, 1989, p. 235.

[12] *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, în ”Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven”, I, Hermannstadt, 1880, p. 45 (în continuare, *Quellen*).

[13] *Quellen*, p. 416.

[14] *Ibidem*, p. 189, 190, 192, 255.

https://biblioteca-digitala.ro

suma de 83 florini[15], iar Onofforus primea 148 florini, aproape dublu. Nu putea fi decât un meşter vestit, iar lucrarea una valoroasă.

Sponsorul și cheltuielile sunt cunoscute, chiar cu detalii. Nu știm cine a fost nici artistul, nici modelul. Chiar ansamblul arhitectonic, o statuie cocoțată pe un fleuron, nu este original. Valoarea este considerabilă în viziunea Magistratului orașului.

Modelul pentru capodopera sibiană îl regăsim la domul din Milano (**Fig. 6**) și biserica *Sfântul Ștefan* din Budapesta. La Sibiu, turnulețul cu fleuron și statuie de sfânt a fost coborât pe pământ și a primit identitate laică. Suntem doar în epoca de aur a Reformei.

Cine a fost, însă, model pentru Roland (Pranger)? Intuiția bazată doar pe amintirea documentară a plății desenului lui Pranger din 1550 și a calităților artistice ale statuii permit acreditarea ipotezei că artistul-sculptor a plecat de la desenul lui Gockner, iar cel din urmă a avut model în apropiere. Restaurarea clădirii Primăriei din 1545 a inclus montarea tablei de judecată, iar după 10 ani a apărut și desenul apărătorului drepturilor orașului, Pranger.

Mai uşor atrăgeau privirea artistului zugrav mercenarii oraşului, despre care socotelile primarului menționează că aveau o funcție esențială: apărau porțile orașului[16]. Nu pot ști dacă un mercenar sau un alt personaj, cum este căpitanul Johannes Basta[17], era posesorul mustăților enorme, aidoma celor așezate pe fața lui Roland. Pe portretele de trabanți din secolul al XVI-lea, podoaba feței, barba și mustățile, care atrag atenția, erau la modă (**Fig. 7**). Onofforus a conturat sugestiv, dar cu moderație gura întredeschisă; el nu este soldatul din fruntea cetei răcnind pentru a speria adversarii. Mustățile sunt însă impresionante..., mai ales în moda timpului.

În registrul de socoteli sunt menționați în 1550, în perioade diferite, între 32 și 20 trabanți. Căpitanul, stegarul și toboșarul primeau individual din vistieria orașului separat solda cuvenită, căpitanul Georgius Armbruster chiar mai mult de 24 florini[18].

Originea florentină a lui Onofforus nu este susținută de argumente[19]. Nici în mediul local nu am găsit un pietrar cu numele acesta. Suma plătită sugerează că era un meșter cunoscut, format în ambianța occidentală.

Am adresat unui istoric din Budapesta întrebarea dacă statuia a fost sculptată în secolul al XVI-lea sau este o copie din secolul al XVII-lea, cum

[15] P. Beşliu Munteanu, *Primăria Veche din Sibiu: casa, oamenii, muzeul*, Alba Iulia, Editura Altip, 2006, p. 121.

[16] SJSAN, *fd. cit.*, f. 63, 64v, 66, 67.

[17] *Ibidem*, f. 65.

[18] *Ibidem*, f. 58 v.

[19] *Hermannstadt*, p. 22. Georg Schoenpflug von Gambsenberg, în http://www.sibiul.ro/forum/viewtopic.php?t=2094, din 10.12.2007. Autorul, pasionat de istoria Sibiului, este de părere, tot fără argumente, că statuia păstrată este o copie.

https://biblioteca-digitala.ro

se sugera de o parte a bibliografiei. Datarea piesei la mijlocul secolului al XVI-lea este asigurată de analiza costumului de cavaler făcută de dr. László Töll de la Muzeul de Istorie Militară din Budapesta, chiar dacă unele detalii pot trimite spre prima treime, iar altele spre a doua jumătate a secolului al XVI-lea[20].

E necesar să avem în vedere că statuia este o operă de artă și nu o copie fidelă a unui soldat contemporan, de la 1550, cu atât mai puțin a unuia din secolul al XVII-lea. Copierea după 100 de ani a eventualului model din 1550 ar fi lăsat urme evidente pentru un specialist. De altfel, ipoteza păstrării unei copii nu are nici o argumentare. Chiar o simplă observare a degradării statuii denotă o expunere la intemperii mai mare de 100 de ani.

Din bibliografie se observă lesne că există păreri ce nasc discuții contradictorii privind datarea. Prima problemă este însă de ordin general: care este semnificația în comunitățile medievale și cum s-a ajuns la legătura dintre *pranger* (stâlpul infamiei) și Roland.

Cititorul atent poate remarca că în documente apare denumirea de *pranger* pentru ansamblul compus din statuie plus soclul monumental. Trebuie însă să atenționez că semantic, funcțional și simbolic, soclul și statuia erau lucruri deosebite. La această confuzie sunt părtași și unii specialiști.

Potrivit unui dicționar de specialitate, *pranger* era ceea ce numim în românește *stâlpul infamiei*, de care erau legați răufăcătorii, cei ce încălcau legile comunității[21]. Capul și mâinile răufăcătorului erau prinse într-un jug (o scândură rabatabilă cu trei deschideri, una pentru gât și două pentru mâini), iar corpul era legat de un banal stâlp. Legarea de stâlp putea fi o fază premergătoare execuției sau un mod de a executa pedeapsa prin expunere la oprobriul public. Cu alte cuvinte *pranger* (stâlpul infamiei) era la început un instrument de tortură și simbolic imaginea justiției comunitare. Monumentul din 1551 este numai simbolic legat de locul de execuție.

După această dată stâlpului infamiei îi ia locul un ansamblu monumental, o operă cu valoare artistică și de simbol. Să nu uităm că totul se petrece în anii de început ai Reformei lutherane. Cei supuși dezaprobării publice erau închiși în așa numita cușcă a nebunilor, iar cei destinați călăului aduși pe eșafodul de lângă monument. Cușca nesupușilor (nebunilor) era legată teritorial și simbolic tot de Roland, cu atribuțiile preluate de la vechiul stâlp al infamiei.

Istoric vorbind, valoarea monumentalului Roland pentru orașul medieval Sibiu este indiscutabilă, iar înlocuirea lui de către habsburgi cu Nepomuk demonstrează acest lucru. Noua stăpânire a atacat nu numai insti-

---

[20] Analiza integrală a statuii a se vedea în P. Beșliu Munteanu, *Roland din Piața Mare a Sibiului: istorie, justiție și symbol*, în ”Tribuna”, nr. 7.985, 4 septembrie 2017, p. 24.
[21] woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB.

https://biblioteca-digitala.ro

tuțiile tradiționale, ci și simbolurile libertății și puterii. Pretextul sistematizării pieței, aflat în ziarul din 1784, este doar politic.

La mijlocul secolului al XVI-lea, când a fost ridicat noul *pranger*, adică un monument cu semnificația lui *palus infamis*, orașul era puternic economic, politic, militar. Sibiul era o putere ocolită de rivali; avea suficienți bani ca să angajeze mercenari, să cumpere cea mai mare casă din Sibiu pentru sediul Magistratului, să modernizeze infrastructura și să plătească lui Honterus pentru uniformizarea și modernizarea legilor. În ședința Magistratului din 1546 s-a hotărât să fie transformat dreptul cutumiar în cel scris, iar în 1560 Thomas Bommel a redactat o colecție de legi[22].

Scoasă din contextul social și politic, chiar din locul destinat de comunitatea orașului, statuia este prilej de amintiri și regrete. Spre exemplificare redau un text al scriitorului Joachim Wittstock: ”Și Roland, de al cărui loc mă apropii? Cercul marcat pe pavaj îl remarc acum cu minte cumpătată; nu permit amintirii să se învioreze, că aici, uneori a curs sânge. Acum, în această piață un simbolism mai pașnic are prioritate: monede, bancnote, cifre de afaceri, profit, datorii și pierderi. Fără un efort deosebit, realizez că lucrurile cunoscute mie își mențin valoarea, în ciuda vârstei”[23].

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Statuia lui Roland în expoziția de la Palatul Brukenthal.

Fig. 2 – Statuia lui Roland în Camera de arme, inv. nr. 65 (după Anca Nițoi, *op. cit.*, p. 11).

Fig. 3 – Statuia lui Roland, detaliu.

Fig. 4 – Execuția lui Johann Sachs von Harteneck, din 1703 (după *Eigentliche Abbildung des über der gewesenen Königsrichter in Hermannstadt, Herrn Johann Sachs von Harteneck im Jahr 1703, 5 Dezembris* ...).

Fig. 5 – Detaliu cu monumentalul Pranger (Roland) din desenul executat în 1703. Fotografie prelucrată de Danile Bălțat, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

Fig. 6 – Domul din Milano, detaliu cu un turnuleț (fotografia autorului).

Fig. 7 – Desen din secolul al XVI-lea cu un soldat mândru de mustățile enorme (după ro.pinterest.com, accesat în 5 septembrie 2017).

---

[22] Aurel Dumitrescu Jippa, Nicolae Nistor, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 215.

[23] Joachim Wittstock, *Der Schwerttrtränger Roland und sein Umgebung* în *Hermannstadt*, p. 378. Traducerea îi aparține colegului Erwin Jikeli, căruia îi mulțumesc.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXE

ANEXA 1
Fişă analitică de evidență

Denumire: Roland/ Autor: Michael Gokler (desenul)/ Onofforius (cioplirea statuii). *Dimensiuni*: L: 38 cm; A: 40 cm; Î totală: 170 cm; Î figurii 106 cm; Î sabiei: 93 cm. *Descriere*: - a. în stil gotic târziu, realist/ b. figura cavalerului sub mărime naturală, îmbrăcat în zale de sus până jos în poziție de contrapost, pe piciorul drept, capul întors spre stânga, cu mustață mare. Ambele mâini susțin o sabie mare, în partea dreaptă a corpului, îndreptată cu vârful în sus. Armura cuprinde: coif, grumăjer, pieptar, spaliere cu mască grotescă, brasarde şi cotiere, pulpare, genunchiere. Figura stă pe un fleuron ajurat, frumos executat, din aceeaşi piatră (asamblarea cu bare de fier deasupra gleznelor figurii). *Semnificația artistică*: statuia forma vârful stâlpului infamiei din Piața Mare a Sibiului medieval (sec. XVI-XVIII) şi era un simbol al dreptății şi al jurisdicției libere în oraşele aflate în conflict cu exponenții feudalității (biserică, nobilime). Artistic remarcabil prin realismul accentuat şi calitatea execuției elementelor decorative gotice târzii (vezi anexa). *Bibliografie*: Herbert R., *Der Pranger in Hermannstadt*, în ”Korespodenzblatt des Verein fur siebenbuergische Landeskunde”, VII, 1884, p. 134/ Reissenberger L., *Ueberreste der Gotik und Renaisssance an Profanbauten in Hermannstadt*, în ”Archiv des Vereins fur siebenbuergische Landeskunde” XVI (1887), p. 487./ Sigerus E., *Vom alten Hermannstadt*, I (1922), p. 16./ Hoede K., *Das Raetsel der Rolande*, Gotha, 1911, p. 146-149, 196-197, reprod. p. 147 şi o planşă./ Roth V., *Geschichte der deutschen Plastik*, în ”Siebenbuergen”, Strassburg, 1906, p. 142./ *Verzeichniss der in der Staedlichen Ruestkammmer aufbewahrten Gegenstaende (Inventarul camerei de arme orăşeneşti)*, p. 3, nr. 65./ Dumitrescu-Jippa A., Nistor N., *Sibiul şi ținutul în lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, 1976, p. 113. *Data*: 08.09.1978. *Constatare*: formele şterse de intemperii, colțul stâng al fleuronului e rupt, bucata păstrată. *Deținător*: 1550/1783 oficialitățile oraşului Sibiu, pe soclu, preț de achiziție 148 florini, 241 florini cu soclu etc./ Din 1783 oficialitățile oraşului Sibiu, depozitul orăşenesc, inventarul camerei de arme, nr. 65/ Muzeul SKV/ Muzeul Brukenthal, secția istorie-arheologie, Sibiu, Piața Republicii nr 4/5, depozitul 17, nr. inv. 10.080, M 5.372. Fişă întocmită de Berthalan Karin, muzeogr., 08.09.1978.

Fişa verde, ulterior întocmită, are aceleaşi informații principale. În plus: valoare nominală, un număr de inventar nou: M 5.512 şi bibliografie. Fişa a fost redactată în 29.11.1982.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA 2

”Richtplatz...

locul de execuții, unde pe Schandanger (locul unde erau jupuite și îngropate animalele, sinucigașii și cei decapitați) era o coloană care simboliza dreptatea, pe care stătea un bărbat în zale cu sabia scoasă. Aceasta era precum casa gărzii, o casă de sine stătătoare, înconjurată numai de călăreți spanioli, care în 1783, din comoditate și din cauza pericolului din partea căruțelor din lemn și pentru o priveliște mai frumoasă a fost demolată. Astăzi nu stă nimic în afara statuii dedicate sfântului Johann von Nepomuk” (în ”Hermannstaedter Zeitung”, 1784, p. 472; traducere de dr. Erwin Jikeli).

ANEXA 3

”Eodem die 4. April 1550/ Michaeli Gokler pro depictione statuei prenger dati flor. 0 den 25.

Eodem die 4. August 1551 - cum lapides ad statuam prenger de Coloszuar adducerentur per decen currus, pro octo vecturis soluti pro flor. d den 12 facit flor 40 den 95.

Duae vecturae pro flor 5 den. 60 facit flor. 11 flo den. 20.

Item ac structuram prengerii empta parva fornace laterum pro flor. 2 den. 75.

Pro vectura lapidum 44 de Rossinar ductis item arenae 31 flor, den 56.

Laterum, cementi, et pro solutionibs laboratorum, donec erigeretur tota stautui, dati flor. 31, den. 56. Item ferro empta a Petro Vaal 30 peciis pro retinaculis faciendis, una pecia pro den 8 facit flor 2 den. 40.

Ladislao fabro pro apparatione retinaculorum et pro media massa ferri dato flor. 30 den 85. Magistro Onofforo lapicidae pro sectione lapidum dati flor 148 den. 0” (Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Fond *Magistratul Orașului Sibiu, Socotelile consulului*, inventar 207, f. 63; cf. Heinrich Herbert).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 **Fig. 2**

Fig. 3

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

ORNAMENTICA ÎN CARTEA VECHE ROMÂNEASCĂ (SECOLELE XVI-XVII)

VIORICA BICA[1]

L' ORNEMENT DANS LE LIVRE ROUMAIN ANCIEN AUX XVIe-XVII-e SIÈCLES

RÉSUMÉ

L'évolution de l'imprimerie associée à l'histoire du livre, à l'histoire de la langue et de la littérature roumaines, de même, a ouvert un domaine ample d'investigations dans l'historiographie roumaine. La spiritualité d'un peuple est thésaurisée dans ses ouvrages. Le passé des anciens livres roumains garde inaltérée la mémoire du temps, s'inscrivant dans les coordonnées de la culture et de la civilisation roumaines. La bibliographie roumaine ancienne renferme dans le patrimoine national, les ouvrages édités entre les années 1500-1830. L'intérêt manifesté par la recherche bibliologique envers les notes anciennes, vise la vie et la fonction sociale des ouvrages, en mettant en évidence le rôle des livres, du livre imprimé en tout premier lieu, dans le cadre de la collectivité humaine, en étant écrits, d'habitude après la reproduction exacte des textes ou leur édition, du moment où les volumes ont commencé leur voyage à travers le monde, en suivant pareillement aux hommes, le destin, c'est-à-dire, du moment où la société les a connus et, en les utilisant, a bénéficié de la lumière de la culture écrite[2]. Triod-Penticostar *est le livre où apparaissent pour la première fois les gravures en cycle pareillement aux livres allemands ou hollandais du même siècle (Die grosse Passion).* Cartea românească de învățătură *représente le premier livre en roumain. C'est l'ouvrage édité en 1643 par un érudit humaniste, le métropolite Varlaam. Les pages du* Cazania *attestent la forme soignée que la langue roumaine littéraire possédait à la première moitié du XVII-ème siècle. En tant que réalisation graphique,* Cazania *représente un événement d'exception dans l'histoire de l'imprimerie roumaine. Cet ouvrage excelle par la variété des initiales, vignettes, frontispices rectangulaires, parés de motifs phytomorphes et éléments figurés byzantines, selon les motifs de la renaissance baroque reprises par filière ukrainienne. Les vingt-cinq xylogravures, réalisées par l'illustre graveur de vocation européenne, Ilia Anagnoste, constituent l'élément artistique définitoire de ce livre.* Noul Testament, *Bălgrad (Alba Iulia, 1648) est une oeuvre orthodoxe remarquable, supérieure à toutes les traductions de textes bibliques publiés jusqu'à cette date. A la fin de l'an 1647 le métropolite orthodoxe Simeon Ștefan a mené à bien le desideratum*

[1] Bibliotecar, Biblioteca Municipală "Octavian Paler" – Făgăraș;
e-mail: icabica@yahoo.fr.

[2] Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, Editura Sport-Turism, 1987, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

de l'église et de la culture roumaine: une nouvelle édition testamentaire complète en roumain, anticipant celle de la Bible intégrale de 1688. On a attribué au Nouveau Testament une importance théologique éditoriale, érudite, néotestamentaire et exégétique. La tenue graphique de l'édition du texte et de l'ornementation relève un ouvrage remarquable, élaboré par l'une des typographies roumaines du XVII-ème siècle. Îndreptarea legii*, (Târgovişte, 1652), s'avère être une importante loi du vieux droit roumain.* Biblia *(Bucureşti, 1688) reste un modèle culturel littéraire et une écriture spirituelle roumaine, ayant un rôle prédominant dans la culture orthodoxe nationale et l'activité de traductions et édition des textes religieux, surtout du texte biblique dans une langue nationale. Le rôle du livre ancien roumain pour la maintenance de la conscience nationale est, sans doute, relevant. L'illustration et l'ornementation des anciens ouvrages imprimés reflètent une nouvelle vision d'orientation dans l'esprit des siècles.*

Mots-clés: imprimerie, ornement, vignette, frontispice, xylogravures, illustration.

Patrimoniul cultural de carte veche românească păstrează memoria timpului, coordonatele civilizației și culturii sale. ”Studiul circulației cărții vechi prin situarea sa de frontieră între istorie și istoria culturii pe de o parte, pe de altă parte prin încadrarea și subordonarea sa unui anumit spațiu și timp, oglindește – virtual –, universul sau viața scrierilor, reflectând, însă, întotdeauna, în ultimă instanță, stadiul cunoașterii problemei în momentul respectiv, stadiu exprimat de regulă statistic, prin numărul operelor și al exemplarelor cunoscute”[3].

Cărții românești vechi i s-a consacrat o cercetare minuțioasă bibliografică, bibliologică. Bibliografia românească veche păstrează înscrise în patrimoniul național tipăriturile editate între anii 1500-1830. Filologi și istorici – Timotei Cipariu, B.P. Hașdeu, Al. Lambrior, Ovid Densușianu, N. Iorga, Sextil Pușcariu, N. Cartojan, Al. Piru sau G. Ivașcu –, s-au consacrat studiului cărții românești vechi. În dezvoltarea bibliografiei române, momentul hotărâtor privind cercetarea și cunoașterea cărții l-a constituit, incontestabil, elaborarea *Bibliografiei românești vechi*, editată de către Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simionescu între anii 1903 și 1944 (*BRV*, I-IV). *Bibliografia românească veche (1508-1830)* și-a dobândit definitiv recunoașterea valorii de corpus documentar național și de instrument de lucru fundamental în cadrul cercetării științifice. I. Bianu, N. Hodoș și D. Simionescu au meritul incontestabil de a promova un amplu proiect științific național concretizat în elaborarea unei opere bibliografice de importanță și utilitate universală.

Investigații în domeniul cărții vechi, în descrierea ei strict bibliografică, de situare într-o categorie tematică, de definire a unor aspecte cultural-

[3] Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

istorice, de precizare a apartenenței acelor autori și opere imprimate în istoria culturii le datorăm cercetătorului Dan Râpă-Buicliu. Studiul său editat în anul 2000, *Bibliografia românească veche*, consemnează aspectele bibliografice în contextul culturii și istoriei naționale. Valorile bibliofile din secolele XVI-XVII sunt relevante pentru istoria cărții și a tiparului, istoria literară și lingvistică. Alături de manuscrise, textele tipărite au avut un rol deosebit în păstrarea aceluiași climat cultural în cele trei țări române. ”Într-o epocă în care unitatea de credință reprezenta un factor de coeziune națională, stăvilar în fața invaziilor armate străine sau a influențelor spirituale, cartea a fost reflexul material al conștiinței de apărare, manifestare culturală cu mare putere de penetrație”[4]. Exceptând registrul ideatic, ”cartea era în același timp produs al măiestriei meșteșugarului artist și mărturie a nivelului atins de arterele adiacente tiparului – gravura, în primul rând, arta legăturii, a impresiunilor în piele, în al doilea rând –, deci, un obiect prețuit pentru toate componentele lui: cuprins, tipar, hârtie, grafică, calitatea compactării”[5]. Ilustrația și ornamentația tipăriturilor oglindesc o nouă viziune de tratare tematică, de orientare în spiritul veacului. Prin totalitatea ideilor pe care le mediază, prin aria de răspândire, prin mesajul umanist și rolul său cultural formativ, civilizația cărții reliefează aportul ei însemnat la îndeplinirea funcției de culturalizare a societății.

În Țara Românească, arta tiparului a apărut și s-a dezvoltat datorită activității ieromonahului Macarie, care a lucrat la Veneția în tipografia lui Torezzani, unde a învățat și s-a calificat ca maestru tipograf. Tipografia venețiană a fost vândută la Cerna Gora (Muntenegru) și a fost folosită la tipărirea cărților apărute la Cetinie sub îngrijirea lui Macarie, între anii 1493-1495. Forțat să ia calea pribegiei din cauza asupririi otomane, Macarie a găsit sprijin la curtea lui Radu cel Mare, înființând prima tipografie în Țara Românească la Mănăstirea Dealu de lângă Târgoviște, cu literele și utilajele tipografiei salvate de la sudul Dunării. Primele cărți tipărite de Macarie la noi sunt: *Liturghier* (1508), *Octoih* (1510), sub Vlad cel Tânăr, și *Tetraevanghel* (1512), sub Neagoe Basarab. Tipografia lui Macarie a funcționat până în anul 1512, când și-a încetat activitatea. Ca și în Occident, primele cărți tipărite la noi au căutat ”să se substituie cărții manuscrise”[6]**.** Cărțile macariene au ”o înfățișare grafică de lux: litere mari, tăiate cu precizie și finețe, rândurile drepte cu distanțe egale între ele, frontispicii mari de o treime din pagină, din

---

4 Eugeniu Sperantia, *Cartea despre carte*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 33.

5 Ana Andreescu, *Arta cărții*, București, Editura Integral, 1997 , p. 7.

6 Victor Duță, *Călătorie în lumea scrierii și a tiparului,* București, Editura Sport-Turism, 1988, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro

linii și cercuri întretăiate simetric și armonios, având în mijlocul desenului stema Țării Românești”[7].

În studiul *Istoria cărții românești,* Mircea Tomescu prezintă cu acuratețe detaliile ornamenticii tipăriturilor macariene. Legăturile cărților sunt din scoarțe de lemn îmbrăcate în piele cafenie cu închizători de fier. Coperțile au imprimate ornamente alcătuite din figuri geometrice și flori stilizate. Coperțile au un chenar dreptunghiular în care sunt trasate trei linii. La unele exemplare sunt două chenare concentrice de linii. Primul chenar are un ornament format din două frunze stilizate răsucite. Câmpul rămas liber este întretăiat de diagonale liniare triple, formându-se astfel mai multe romburi, în interiorul cărora se află ornamente în formă de cercuri, rozete sau ghiocei. Ornamentele și tehnica legăturilor exemplarelor cărților lui Macarie ”sunt asemănătoare cu cele ale legăturilor manuscriselor slavo-române”[8]. Tipăriturile *Liturghierul* și *Evangheliarul* se evidențiază prin textul redat în două culori, prin inițialele împodobite și frontispicii. Textul este imprimat cu negru, titlurile capitolelor culese cu litere mari sunt combinate cu ligaturi ca în hrisoavele vremii. Titlurile subcapitolelor, numele proprii, unele dintre frontispicii, sunt imprimate cu roșu. Inițialele care împodobesc tipăriturile lui Macarie, cu înălțimea a 4-6 rânduri de text, sunt alcătuite din împletituri de linii duble. Frontispiciile sunt alcătuite din linii, lujeri, flori, îmbinate armonios ”într-o compoziție de împletituri ce șerpuiesc pe un fond negru, aici strângându-se în noduri capricioase, aici orânduindu-se în figuri geometrice în care cercul și semicercul, uneori frânt, alteori în formă de inimă, au rolul principal ca și în frontispiciile care împodobesc manuscrisele anterioare”[9]. Frontispiciului din *Liturghier* i se adaugă două ornamente laterale încoronate, care pornesc din colțurile de jos și urcă până aproape de înălțimea frontispiciului și alte două ornamente florale laterale care pornesc din colțurile de sus. Lujerii care alcătuiesc, prin împletire, cercurile și semicercurile ornamentului, nu sunt încărcați. Acest detaliu conferă eleganță frontispiciului din tipăritura românească.

În *Octoihul* din 1510, Macarie introduce prima xilogravură de carte lucrată în țara noastră[10]. Stema mică a Țării Românești o întâlnim în *Octoihul* din 1510 și la începutul evangheliilor lui Matei și Luca din *Evangheliar* (1512). Frontispiciul ocupă jumătate din pagină și este alcătuit din împletituri armonios îmbinate în figuri geometrice: cercuri și semicercuri. În mijlocul împletiturilor se află stema mică a țării: corbul încoronat cu crucea în cioc.

---

[7] Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești,* București, Editura Ion Creangă, 1981, p. 29.

[8] Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești*, București, Editura Științifică, 1968, p. 31-32.

[9] *Ibidem,* p. 32.

[10] D. Simonescu, Gh. Buluță, *op. cit.,* p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

Frontispiciul este încadrat de împletituri de lujeri, care pornesc din colțurile de jos și urcă până aproape de înălțimea lui, terminându-se prin câte o coroană deasupra căreia se înalță o capsulă stilizată. Din cele două colțuri de sus, sunt plasate ornamente cu câte o capsulă asemănătoare, înclinate spre interior care conturează un ansamblu cu crucea încadrată de slove chirilice, înălțată din mijlocul frontispiciului.

În *Evangheliarul* din 1512 se întâlnește un frontispiciu asemănător, în mijlocul căruia se află stema mare a Țării Românești: corbul cu aripile întinse și cu crucea în cioc, flancat de doi pomi. Din *Evangheliar*, Macarie a imprimat exemplare și pe pergament. Marginile paginilor sunt mai bogate, inițialele și frontispiciile sunt colorate cu aur, carmin, albastru, verde. Contururile literelor din cuvintele imprimate cu roșu, sunt retușate, asemenea manuscriselor. Un exemplar se păstrează azi la Muzeul de Artă al României.

În anul 1544, activitatea tipografică în Țara Românească a fost reluată la Târgoviște de către Dimitrie Liubavici, sârb de origine, care și-a făcut ucenicia în tipografiile venețiene. Materialul tipografic al lui Liubavici este deosebit de cel al lui Macarie. Inițialele ornamentate sunt de tip venețian. Tipăriturile sunt împodobite cu două frontispicii. Frontispiciul mare este format din arabescuri și încadrat într-o inscripție cu titulatura voievodului, asemănătoare inscripțiilor de pe pietrele tombale voievodale. În mijlocul arabescurilor, într-o cunună de spice stilizate, se află stema Țării Românești: corbul cu crucea în cioc. El a tipărit cinci cărți în limba slavonă, dintre care două au fost comenzi din Moldova. Cea dintâi lucrare al lui Liubavici datează din 1545, un *Molitvenic* slavon, capul unei serii de tipărituri care va cuprinde și o *Pravilă*, considerată prima carte de legi tipărită la noi.

Molitvenicul și *Apostolul* (1547) lui Dimitrie Liubavici diferă de tipăriturile macariene în ceea ce privește litera ornată folosită frecvent la Paris, Lyon, Veneția. În paginile *Apostolului* regăsim două litere ornate chirilice *Ц* și *И*. Lor li se adaugă și cele din paginile Triodului – *а, З, Л, с, б, Г, К (a, z, l, s, b, g, k)* chirilice, cât și *T* latin. Inițialele sunt numerotate cu elemente fitomorfe tipărite cu roșu sau negru. Excrescențe vegetale, cârcei, rozete, care completează desenul literei, sunt identice cu tipăriturile lui Macarie. Cele două frontispicii din *Molitvenic* și *Apostol* poartă stema. Corbul negru pe fundal alb, cu aripile deschise, cu crucea în cioc, cu capul spre dreapta, încadrat de lună (stânga) și soare (dreapta) este plasat într-o cunună de spice, în centrul frontispiciului cu forma unui pătrat. Patru cercuri înconjoară frontispiciul. *Apostolul* are gravat pe un fond alb bourul desenat cu negru, într-un cartuș plasat în centrul frontispiciului pătrat construit din antrelacuri. Cele două frontispicii au chenare cu text slavon. Frontispiciul din *Molitvenic* este amplasat și ca vinietă în text în *Apostol*. Este format din două benzi suprapuse: pe un suport de antrelacuri (banda inferioară), este etalat un frunziș bogat de semipalmete din care se desprind două lebede.

https://biblioteca-digitala.ro

Triodul Penticostar (1550) cuprinde douăsprezece xilogravuri. Trei dintre ele corespund perioadei *Triodului*: *Intrarea în Ierusalim, Răstignirea, Plângerea lui Iisus*. Celelalte nouă corespund perioadei *Penticostarului*: *Învierea, Necredința Tomei, Iisus arătându-se Mariei Magdalena, Vindecarea slăbănogului, Iisus la 12 ani în templu, Iisus și samariteanca, Vindecarea orbului, Înălțarea, Cinzecimea*. Scenele biblice sunt în prim plan. Pe fundal sunt redate stânci, o clădire sau un grup de clădiri, ceea ce prefigurează templul în gravura la *Duminica Tomii* și a orașului în gravurile la *Duminica slăbănogului, Duminica orbului*. Perspectiva în adâncime este reprezentată simbolic. În gravura *Iisus în templu* cărturarii și fariseii formează un semicerc. Personajele din prim plan sunt mai mici decât cele din planul îndepărtat. Este o *perspectivă inversă* care semnifică atotputernicia Cuvântului divin. În gravura care reprezintă *Vindecarea orbului*, apostolii și cei care asistă la înfăptuirea miracolului divin sunt redați într-o perspectivă firească, în adâncime. Pentru gravor, relevantă este mobilitatea personajelor. În gravura *Duminica slăbănogului*, grupul din dreapta dă un pas înapoi și-și ridică, consternați, mâinile. *Înălțarea*, realizată din trei registre pe verticală, frapează prin cele două grupuri care au privirea îndreptată spre cer. Seninătatea chipului Fecioarei contrastează cu cele înmărmurite din grupul din stânga. În gravura *Punerea în mormânt*, Maria Magdalena ridică mâna spre cer, în semn de implorare.

Se întâlnesc în paginile cărții șase tipuri de viniete și un frontispiciu. Elementele geometrice sunt îmbinate cu cele fitomorfe. Multe dintre inițialele împodobite și frontispiciile cu stema Țării Românești din *Evangheliarul* lui Macarie au servit ca modele pentru ornamentele care înfrumusețează tipăriturile lui Filip Moldoveanul, diaconul Coresi și ucenicii acestuia.

Din deceniul al cincilea al secolului al XVI-lea cartea în limba română se răspândește pe calea tiparului. În Transilvania, prima tipografie a fost deschisă în 1529 la Sibiu, iar cea de a doua în 1535 la Brașov, de către Johannes Honterus. Semnificativ este faptul că la 16 iulie 1544 Filip Moldoveanul imprimă un *Catehism românesc*, prima carte tipărită în limba română cu litere chirilice. Tot la Sibiu, Filip Moldoveanul a tipărit în 1546 un *Tetraevanghel* slavon, împodobit cu gravuri, de fapt o reproducere a celui tipărit de Macarie în 1512, iar în 1551-1553 un *Evangheliar* slavo-român, numit după locul de păstrare *Evangheliarul de la Petesburg*, cel mai vechi text tipărit în limba română conservat până azi. A fost atribuit lui Filip Moldoveanul datorită asemănării din punct de vedere tipografic cu lucrarea acestuia tipărită în 1546. Câteva file din *Evangheliarul de la Petesburg* se păstrează la Alba Iulia.

Tetraevanghelul păstrat în copie fotografică la Biblioteca Academiei Române atestă, sub aspectul ornamenticii, o strânsă legătură cu tradiția carpatină. În paginile cărții sunt frontispicii și letrine, construite din antrelacuri cu motive geometrice, cercuri, romburi. În cartușul central alb sunt plasate

https://biblioteca-digitala.ro

elementele heraldice: armele Sibiului, o coroană și două săbii încrucișate cu vârful în jos sau bourul moldav. Se semnalează primele viniete *cul de lampe*, primele gravuri din istoria cărții românești care îi reprezintă pe evangheliști. Sunt mici medalioane rotunde, în care fiecare evanghelist este figurat împreună cu simbolul său (Marcu-leu; Luca, Ioan-bou, corb). Cele două gravuri ale cărții îl reprezintă pe Iisus Pantocrator și poartă semnătura în monogramă a gravorului *F.M.* Se remarcă de asemenea o letrină, *I* latin redat ca un sfeșnic cu două picioare, acoperit cu frunze mici, lanceolate.

În Transilvania, tipografiile au fost plasate în principalele centre culturale: Sibiu, Blaj, Brașov, Alba Iulia, Arad, Oradea. Cărți românești s-au tipărit însă și la Viena și Buda. Opera începută de Filip Moldoveanul, primul tipograf de cărți în limba română, este continuată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de diaconul Coresi. Traducător și meșter tipograf, originar din Târgoviște, Coresi și-a desfășurat activitatea la Brașov între anii 1557 și 1588. În prima perioadă a activității sale Coresi execută în atelierul său, la comanda lui Johannes Benkner, judele Brașovului, cărți religioase în limba română (*Întrebare creștinească,* 1559; *Evangheliar,* 1561; *Apostolul*, 1565) și în limba slavonă (*Evangheliar*, 1562), în tradiția bisericii ortodoxe române[11]. Între anii 1559-1565, Coresi continuă să tipărească cărți în limba română sau în slavonă. După decesul judelui Johannes Benkner, tipărește *Tâlcul evangheliilor* și un *Molitvenic*, tipăritură executată la comanda nobilului calvin Forró Miklós. Lucrarea editată între anii 1567-1568 atestă perioada de intensificare a propagandei calvine în Transilvania.

În anul 1566 a fost numit episcop calvin pentru români Gheorghe de Sângeorz. În cronici, diaconul Coresi apare între anii 1559-1568 ca tipograf de cărți în limba română prin care se propagă ideile reformate pentru români. Ornamentica și epilogurile tipăriturilor sunt o mărturie a acestui fapt. ”Cărțile în limba română sunt decorate cu frontispicii simple de factură macariană fără stema Țării Românești, iar în epilogurile acestora nu este amintit voievodul Munteniei. În tipăriturile în slavonă, apar frontispicii cu stema Țării Românești, semn că editarea acestor cărți de Johannes Benkner s-a făcut cu consimțământul tacit al voievodului”[12].

Tipăriturile lui sunt adevărate *monumente* de limbă românească veche: *Octoihul* - 1557; *Întrebarea Creștinească* - 1559; *Tâlcul Evangheliilor* (circa 1564); *Psaltirea, Cazania, Molitvenicul, Liturghierul, Evangheliarul*. În studiul *Istoria cărții românești,* M. Tomescu remarcă: ”În aproape 30 de ani de activitate, diaconul Coresi și ucenicii săi au imprimat 36 de cărți din

[11] M. Tomescu, *op. cit.*, p. 47.
[12] *Ibidem*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro

care: 9 în limba română, 3 bilingve (română și slavonă), 24 slavone”[13]. Coresi însuși a tipărit 23 de cărți: 8 în română, 2 bilingve, 13 slavone.

Numărul cărților tipărite de Coresi și ucenicii săi (40 de volume în aproximativ 20 de ani), îl situează pe Coresi, editor și tipograf în răsăritul Europei, alături de editorii și tipografii din Occident – de Estienne, Claude Garamond, Christophe Plantin. Aceștia au creat elegante litere tipografice latine; Coresi le-a creat pe cele chirilice[14]. Este o activitate editorială remarcabilă pentru acea vreme.

În studiul său *Începuturile și biruința scrisului în limba română,* P.P. Panaitescu remarca: ”Activitatea tipografică în limba română condusă de Coresi la Brașov se explică în mare parte prin legăturile acestui centru meșteșugăresc și comercial cu Țara Românească și cu Moldova”[15]. Coresi a creat o școală tipografică românească. Ucenici de-ai săi, tipograful Lorintz şi fiul său Șerban, au dus mai departe însăși ideea de a edita pentru toți românii. ”Sinteza cărturărească realizată prin arta tipăririi, multiplicarea și extinderea circulației cărții, dimensionarea socială a limbii naționale scrise”[16], sunt coordonatele care definesc umanismul coresian.

Tipăriturile lui Coresi aduc elemente noi în ornamentică. Frontispiciul cu cinci cercuri intersectate, frontispiciul organizat în jurul a trei romburi dispuse după o mediană longitudinală, frontispiciile cu stema Țării Românești, corbul încadrat de doi porumbei sau între soare și lună, sau corbul mic cu crucea în cioc – vinieta compusă din noduri de antrelacuri și figuri ovoidale concentrice –, se întâlnesc în *Octoihul mic* (1557), *Evangheliarul românesc* (1561), *Evangheliarul slavon* (1562), *Apostolul* (1563), *Tâlcul evangheliilor* (1564), *Psaltirea românească* (1570), *Psaltirea slavonă* (1574), *Octoihul* (1575), *Triodul* (1578), *Evanghelia învățătoare românească* (1581), *Liturghierul slavon* (1588).

Repertoriul ornamental al graficii cărții românești este îmbogățit de viziunea vegetal-florală. Lujeri subțiri purtând razele, flori stilizate, cornuri ale abundenței, elemente figurative, motive heraldice, apar preponderent în *Tâlcul Evangheliilor* (1564), *Psaltirea slavonă* (1574), *Evanghelia* (1581), *Evangheliarul slavon* (1579). Aceste elemente ornamentale sunt organizate în viniete plasate în text sau la sfârșitul acestuia. Dintr-o coroană princiară ies lujeri subțiri, înconjurați de flori de bujor. Din ei răsar două păsări afrontate, încadrând o coroană (*Psaltirea slavonă*, 1574). Vinieta este construită pe motivul oriental al pomului vieții, în stil renascentist. Dintr-un trunchi central

---

[13] *Ibidem,* p. 51.

[14] D. Simonescu, Gh. Buluță, *op. cit.*, p. 31.

[15] P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română,* București, Editura Academiei RPR, 1965, p. 152.

[16] Traian Vedinaș, *Coresi*, București, Editura Albatros, 1985, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro

pornesc lujeri care au rozete cu cinci petale – simbolul solar în arta orientală. În spațiul vinietei sunt plasate păsări albe, afrontate cu aripile răsfirate, un iepure și un lup – primele elemente zoomorfe din ornamentica proprie cărții românești (*Triodul*, 1578). Un frontispiciu care este reluat și ca vinietă în text are suprafața împărțită în dreptunghiuri de carte, o bandă șerpuind urmând traseul motivelor *à la grecque*.

În spațiile create apar elemente fitomorfe, tulpini, frunze, rozete (*Octoihul mi*c, 1578) și corbul mic cu crucea în cioc. Remarcabil este frontispiciul amplasat ca vinietă în text (*Liturghierul slavon*, Brașov, 1588), preluat din *Liturghierul* tipărit în Țara Românească în secolul al XVI-lea. Frontispiciul din *Evanghelia învățătoare* (1581) este o operă de artă: dintr-un mănunchi vegetal central se desprind două cornuri ale abundenței, din care se revarsă semipalmetele în crengi înfrunzite în volute largi, umplând spațiul frontispiciului. Este un frontispiciu în stil renascentist. Vinieta finală apare într-o nouă viziune: o cunună de spice, în centrul căreia este amplasat corbul (*Psaltirea*, 1570), coroana princiară care face corp comun cu un trunchi de copac, având o rădăcină puternică. La aceasta se adaugă un fragment ornamental, pe motivul antrelacului (*Evanghelia învățătoare*, 1581).

Odată cu *Evanghelia Învățătoare*, apare în cartea românească foaia de titlu, sub forma de poartă a cărții, de influență vest-europeană. În cadrul arhitectonic – coloane cu capiteluri ornate, purtând semipalmete și arc central în semicerc, sub care răsare un cap înaripat –, este amplasată emblema lui Lukas Hirscher: cerbul așezat pe un scut, pe care este figurat un alt cerb săgetat, totul fiind înconjurat de palmete, dispuse în volute largi.

Cercetătorii semnalează un alt centru tipografic la Sas-Sebeș. Aici se afla curtea princiară a lui Christian Bathory, guvernator al Transilvaniei. Coresi a imprimat în anul 1580 un *Sbornic slavon*. Ornamenticii i se adaugă scene religioase încadrate de elemente fitomorfe. Pe frontispiciul dreptunghiular cu ornament fitomorf și geometric este scena *Răstignirii*. La extremitățile crucii, medalioanele reprezintă simbolurile evangheliștilor. Sub frontispiciu, într-un cartuș dreptunghiular, încadrat lateral de ramuri de viță de vie cu flori de acant, este redat Sfântul Simion Stâlpnicul. În text sunt inserate gravurile care reprezintă *Nașterea Sfintei Fecioare, Sfânta Cruce, Sfântul Ioan Blagoslovul, Sfânta Parascheva, Sfântul Nicolae*. Ultima gravură este încadrată de viniete cu motive aviforme (păsări afrontate), în cadru vegetal. Christian Bathory susține activitatea tipografică. Stema Bathoreștilor apare pe *Evangheliarul slavon* tipărit la Alba-Iulia de diaconul Lorintz în anul 1579.

Palia de la Orăștie este tipărită în anul 1582 de către Șerban și Marian. Frontispiciului pe motive *à la grecque* i se adaugă viniete formate din grupuri de antrelacuri sau volute fitomorfe, benzi ornamentale alcătuite din elemente geometrice și vegetale sau din torsade vegetale. ”Așezată într-un punct central al oricărei istorii europene a toleranței confesionale și a virtuților umaniste ce

https://biblioteca-digitala.ro

o însoțeau, Transilvania epocii Reformei și-a mărturisit și prin monumentele ei cele mai semnificative, de la ilustrații de carte la sculpturi funerare și la arhitecturi rezidențiale, prin patronajul artistic al unor principi protestanți cultivați și al unei orăș[en]imi bogate ce a jucat în istoria provinciei un rol eminent, orizonturile de civilizație permanent lărgite, rapida ei sincronizare cu tot ce era prefacere spirituală profundă la celălalt capăt al continentului, acolo unde se născuse Europa modernă”[17].

Secolul al XVII-lea a constituit pentru tipografia românească o perioadă de efervescență culturală. Petru Movilă, mitropolitul Kievului, înființează aici un mare centru tipografic. El a trimis domnitorilor Vasile Lupu și Matei Basarab meșteri tipografi și utilajele necesare, contribuind la înființarea tipografiei domnești de la Iași și a celor din Țara Românească de la Câmpulung, Govora și Târgoviște. În studiul *Arta cărții (Cartea românească în secolele XVI-XVII),* Ana Andreescu precizează: ”Estetica cărții se află sub influența clară a barocului est-european, propagat în lumea ortodoxă de Praga și preluat la noi, pe filieră polono-lituano-ucraineano-bielorusă”[18].

Prima tipografie a lui Matei Basarab a fost înființată la Câmpulung. Timotei Alexandrevici Verbițki tipărește aici un *Molitvenic slavon* (1633). Melchisedec din Peloponez, Ștefan din Ohrida, Ioan Cunotovici, Preda și Dionisie vor tipări *Molitvenic slavon* (1635)*, Învățături* (1642)*, Antologhion* (1643)*, Psaltire* (1650). În paginile cărților apar pentru prima dată litere ornate cu elemente fitomorfe (semipalmete), elemente zoomorfe (iepure, cerb, leu), avimorfe (bufniță, pelican), motive mitologice (centaur). Letrinele din *Molitvenicul* tipărit în 1635 apar și în tipăriturile de la Govora, Dealu, Târgoviște. Ele preiau motive renascentiste și orientale. Frontispiciile sunt realizate din împletituri de ramuri. Din trunchiul central se desfac lujeri în volute largi care sfârșesc cu semipalmete sau cu flori compozite. Dreptunghiul este cadrul pentru frontispicii și viniete. În cadrul dreptunghiului din *Antologhion* (1643), este încadrat titlul.

În tipăriturile de la Câmpulung pe frontispiciu apar scene. Într-un cadru vegetal – lujer cu flori compozit –, figurează un cartuș care reprezintă pe *Fecioara cu pruncul* vegheați de doi îngeri (*Învățături*; *Antologhion*). Vinietele de la începutul textului sau cuprinse în text au motive vegetale. Un con și o lumânare sunt redate central. Cadrul ornamental de pe foia de titlu a *Antologhionului* (ilustrația 43) cuprinde meandre de viță din care răsar 26 de personaje. Partea de jos dispune de două registre. În registrul superior este Isus Hristos cu Sfânta Fecioară și Sfântul Ioan. În registrul inferior este redat un cap de înger înaripat. Pe foile de titlu ale *Învățăturilor* (il. 44) și *Antolo-*

[17] Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, București, Editura Meridiane, 1987, p. 70-71.
[18] Ana Andreescu, *op. cit*., p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

ghionului, pe verso, sunt plasate gravuri în lemn cu stema lui Matei Basarab – corbul cu crucea în cioc, cu capul spre dreapta, cu coroana princiară deasupra capului cu soarele în stânga și luna în dreapta. În *Învățături*, stema este plasată în scena *Adormirii Maicii Domnului*, încadrată de o ovală de spice.

Tipăriturile de la Govora – *Psaltirea slavonă* (1637), *Psaltirea* (1638), *Ceaslovul* (1638), *Ceaslovul* (1640), *Pravila* (1640), *Evanghelia învățătoare* (1642) –, sunt atribuite tipografilor Meletie Macedoneanul, Ștefan din Chrida, Silvestru Taha, Preda. Ornamentele sunt asemănătoare cu cele de la Câmpulung. Elementele noi care apar sunt cele antropomorfe, zoomorfe și avimorfe. Din *Ceaslovul* de la Kiev (1625), tiparnița de la Govora preia un frontispiciu, poartă a cărții, pentru *Pravila* de la Govora (1640). Cartea se deschide cu un portic cu arcadă în semicerc. Coloanele au elemente fito, zoo și antropomorfe. La baza coloanelor sunt plasați un lup și un delfin. Pe fronton este plasat un cap înaripat încadrat de doi îngeri care țin un șirag de mătănii. Frontispiciul este în stil baroc. *Evanghelia învățătoare* cuprinde două gravuri din seria *Fiului risipitor*. Aceste gravuri sunt semnalate prima dată în *Evanghelia risipitoare* de la Stratin (1606). Una dintre ele are ca model gravura lui Albrecht Dürer, *Der Verlorene Sohn*. Cea de-a doua gravură, *Întoarcerea fiului risipitor*, cuprinde mai multe elemente față de modelul enunțat. Pe fundal se zăresc case și copaci. În gravura românească un bărbat sacrifică un animal, într-un plan secund. Două personaje stau în pragul ușii și sunt martore la scena revederii tatălui cu fiul. Interpretarea originală a narațiunii biblice atestă opinia cercetătorilor: xilogravura *Întoarcerea fiului rătăcitor* este originală.

La Dealu se tipărește ediția completă a *Evangheliei învățătoare* (1644), *Liturghierul* (1646), *Imitatio Christi* (1647). Litere ornate vegetal cu elemente zoomorfe (iepure, berbec, lup, cal), aviforme (păsări afrontate, pelicani), antropomorfe (îngeri, preoți, sfinți, soldați), frontispicii fitomorfe (ramuri înfrunzite care sfârșesc în rodii, viniete fitomorfe), geometrice, sunt caracteristicile ornamentale. Gravura de titlu de la *Liturghier* este identică cu a *Pravilei* de la Govora, ca și stema de pe verso.

Cercetătorii evidențiază elementele noi ale tipăriturilor de la Dealu. În *Liturghier* este gravat un frontispiciu realizat pe motivul oriental al vasului cu flori. În *Imitatio Christi,* pe frontispiciu sunt plasate două cornuri ale abundenței din care ies lujeri înfrunziți. În vinieta fitomorfă din *Evanghelie,* doi lujeri înfrunziți au la capăt fructe de ananas.

Ceea ce conferă unicitate tipăriturilor de la Dealu sunt xilogravurile-ilustrații în *pleine-page* și încadrarea stemei. Pe gravuri sunt redați după tradiția bizantină: Sf. Ioan Zlataust și Sfântul Vasile cel Mare. Personajele sunt redate pe un fundal alb. În ornamentul chenarului sunt cuprinse elemente fitomorfe și geometrice stilizate. În *Imitatio Christi* este reprezentat în stil renascentist. Scutul în care este figurat corbul, este susținut de doi lei. În *Liturghier* (1646) se preia modelul imaginii-portret din *Antologhionul* de la

https://biblioteca-digitala.ro

Câmpulung (1643). În gravură figurează scene religioase, stema Țării Românești, a domnitorului Matei, a soției sale Elena doamna și a arhimandritului Ioan de la Mănăstirea Dealu. Scena religioasă reprezintă Sfânta Treime. În centrul gravurii, într-un cartuș, este amplasat un corb negru cu aripile deschise, cu crucea în cioc. Sub medalion figurează arhimandritul mănăstirii, în genunchi, citind un rulou desfăcut. În partea de jos a gravurii este înscris numele lui Arhimandrit Ioan. Lateral, sunt reprezentați Matei Voievod și Doamna Elena, încoronați. Domnul poartă mantie cu guler și bordură de blană, Doamna tunică lungă cu platcă, bordată cu blană. Gravura nu este semnată. Ea poate fi opera lui Ioan, portretizat alături de domnitori, a lui Proca Stancovici de la Ocnele Mari sau a lui Lupu Dumitrovici Popești din Luncavăț, tipografii de la Dealu care au tipărit *Evanghelia cu învățătură* la Mănăstirea Govora. Dintre tipografii de la Govora va rămâne la Dealu Meletie Macedoneanu, menționat în Prefața *Evangheliei* din anul 1644.

În perioada anilor 1649-1652, echipa de tipografi condusă de Proca va edita tipărituri la Târgoviște. Tiparnița de la Târgoviște a fost înființată în anul 1646. În acel an, Proca Stancovici și Radu Stoicovici au tipărit un *Slujbelnic*. Tipografilor care au descins cu Proca la Târgoviște li se adaugă alți gravori; Theodor Tisevici din Ucraina selectează ornamentele după modelul tipografiilor de la Kiev și Lvov. La Târgoviște apar două foi de titlu. Structura arhitectonică a porții cărții este casetată și în spațiile create apar portrete de sfinți. În *Triodul penticostar* (1649), este plasat *Deisis*-Iisus încadrat de Sf. Maria și Sf. Ioan. În coloana din stânga figurează Sf. Petru, iar în cea din dreapta Sf. Theofan. La baza arcului, în cartușe dreptunghiulare, sunt reprezentați Sf. Andrei, Sf. Iosif, Sf. Ioan Damaschin, regele Leon și monahul Ioan. Spațiul dintre cartușe este umplut de flori compozite. Sub medalionul în care figurează Iisus, este plasat un cap înaripat.

Îndreptarea legii (1652) a constituit o importantă legiuire în vechiul drept românesc. Realizatorul tehnic al cadrelor xilografiate din aceasta este tipograful-gravor Petru Tişevici Teodor. Stema este atribuită mitropolitului Ștefan, caligraf miniaturist de la mănăstirea Bistrița-Vâlcea. Prima parte a *Îndreptării legii* o constituie o suită de norme penale, agrare și civile, precepte ale Părinților Bisericii și reguli de organizare religioasă alături de câteva formule de admirație, necesare practicii Cancelariei bisericești. Partea a doua este alcătuită dintr-un nomocanon propriu-zis, conținând extrase din Canoane ale Apostolilor, ale Conciliilor ecumenice și ale Părinților Bisericii, terminându-se cu sfaturi pentru slujbele religioase.

Gravura de titlu este bogat reprezentată. Cadrul arhitectonic este alcătuit din două coloane învăluite de ramuri de viță. Pe frontonul porticului este redată scena *Înălțării* într-un cartuș în ale cărui chenare sunt semipalmete. Pe fundal sunt coline line. În prim plan Maria, între îngeri, înconjurată de apostoli. Isaia și Moise, Ieremia și regele David, susțin cartușul vegetal. Pe

https://biblioteca-digitala.ro

coloana din stânga sunt reprezentați Arhidiaconul Ștefan, Sf. Antonie, Sf. Mucenic Gheorghe, Sf. Theofilact, pe cea din stânga Sf. Grigore Decapolitul, Sf. Nicolae, Sf. Teodor Tiron, Sf. Theofrast. În partea de jos este stema Țării Românești și corbul negru cu aripile deschise, și cu crucea bizantină în cioc. Pe pieptul lui, în scut, se află o coroană și crucea. Corbul este situat pe o colină, între soare și lună. Scutul încoronat este încadrat de Mucenicii Macarie și Dimitrie. Gravura de titlu poartă semnătura *Theodor Tisevici*.

Cercetătorii remarcă în studiile consacrate ornamentației originalitatea gravurilor. Însemnele metropolitane în *Mystirio* – crucea lui Iisus răstignit, cârja care ucide balaurul, simbol al Antichristului și mitra –, îl susțin pe Iisus Pantocrator. Simbolurile arhierești sunt plasate într-un cadru baroc alcătuit din frunze de acant, semipalmete, lalele din care se ivesc două capete de îngeri. Doi îngeri susțin crucea și cârja. Gravura poartă inițiala *Th* a gravorului Theodor, în stânga jos. Această gravură va fi reluată în *Târnosanie* (1652). Scenele sunt plasate într-un cadru baroc. Pe scutul gravurii *Taina botezului* (1651) este reprezentată scena botezului: mama cu pruncul, părinții spirituali, preotul, diacul, înconjurând cristelnița. Gravura *Taina ungerii cu mir* este mai complexă. Pe scut sunt frunze de acant pe care sunt redate scena *ungerii cu mir*, un mascheron deasupra căruia se află două păsări care desfășoară o banderolă pe care este inscripționat textul. Gravura *Înălțării* redă un relief stâncos înconjurat de doi palmieri. Din grup, martor al miracolului divin, se disting Fecioara Maria și îngerii care îl însoțesc pe Iisus. Gravura *Judecătorul de drept* este alcătuită din două registre. Scena centrală este înconjurată de zborul sfinților. Arhanghelii au medalioanele cu inițialele Mântuitorului. În registrul superior este plasat *Deisis*: alături de Iisus se află Fecioara Maria și Sf. Ioan. În registrul inferior, arhanghelul Mihail poartă sabia și balanța. Gravura este redată cu acuratețe: se disting ornamentul jilțului, al vestimentației, gestul și expresia celor înfățișați. Gravura poartă numele lui Petru.

Tipăriturile de la Târgoviște au următoarele caracteristici: frontispiciile, vinietele și literele ornate sunt redate pe motivele pomul vieții, vrejul de acant, floarea de lotus, fructul de rodie, garofița, spicul, ananasul, torsada, linia frântă, arcul de cerc, medalioane care îi reprezintă pe Iisus, Sf. Pavel, Sf. Fecioară Maria, alături de capete înaripate. În *Îndreptarea legii* apar vinietele finale, reprezentând capete înaripate, cât și vinietele marginale (scutul), frecvente și în tipăriturile de la Iași.

Tiparnița de la Iași a fost înființată de domnitorul Vasile Lupu. Mitropolitul Varlaam i-a fost unul dintre sfătuitori. Grație lui, domnitorul a adus în Moldova literele pentru tiparnița primită de la Petru Movilă, instalată la Mănăstirea Trei Ierarhi. Călugărul rutean Ilia, ilustratorul cărților tipărite la Kiev și Lemberg (Lvov) în perioada anilor 1638-1670, este semnatarul sce-

https://biblioteca-digitala.ro

nelor și vinietelor gravate din tipăriturile de la Iași[19]. Acestea se impun prin caracteristicile: ”(...) foile de titlu au ancadramentele pe motive arhitecturale-coloane și capiteluri cu cartușe în care sunt figurați sfinți”[20]. Cele două tiraje din *Cartea românească de învățătură* (1643) au paginile de titlu diferite. Într-o ediție, titlul și numele domnitorului au caractere mai mari, ancadramente alcătuite din cartușe în care sunt plasați sfinții. În colțuri, evangheliștii Matei, Ioan, Luca și Marcu; pe fronton, între evangheliștii Matei și Marcu, Iisus care binecuvântează; jos, sub arcade, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie Blagoslovul, Sf. Ioan Zlataoust; în stânga, Apostolul Petru și Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, în dreapta, Sf. Apostol Petru și Sf. Paraschiva. Gravura datează din 1643, an scris cu cifre chirilice.

La cealaltă ediție, ancadramentul titlului este arhitectural: două coloane cu ornamente vegetale. Pe fronton sunt plasați într-un cartuș central încadrat de Sf. Mucenic Gheorghe și Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, Sfinții ierarhi Vasile, Grigore și Ioan. În studiul său *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Florian Dudaș consemnează că aceasta este prima variantă a ediției[21]. Cercetătorii au identificat analogii ale textului *Cazaniei* cu textele unei serii de izvoare imprimate și manuscrise din cadrul literaturii omiletice bizantine, grecești, slave și românești din secolul al XVI-lea - prima jumătate a secolului al XVII-lea, utilizate de Varlaam. Traducerea și explicarea *Învățăturilor* poartă pecetea personalității cărturarului Varlaam Moțoc, care a elaborat o antologie selectivă.

Ca realizare grafică, *Cazania* lui Varlaam excelează prin varietatea inițialelor, vignetelor, frontispiciilor, cât și prin originalitatea și tematica gravurilor. Textul s-a tipărit cu negru, exceptând titlurile învățăturilor, indicațiile tipiconale și majoritatea inițialelor care sunt imprimate cu roșu. Literele de tipar sunt mari în prima parte și mici în partea secundă a cărții, dar sunt proporționate în oglinda paginii. Frontispiciile dreptunghiulare sunt împodobite cu motive fitomorfe (frunze, boboci, flori) și elemente figurate lucrate în manieră bizantină după modelele renascentiste baroce preluate pe filieră ucraineană. Inițialele (79 de tipuri) din fruntea cuvântărilor și a pasajelor mai importante impresionează prin varietatea lor, fiind imprimate îndeosebi cu roșu. Cele șapte tipuri de viniete apar la sfârșitul capitolelor, reprezentând compoziții figurate și liniare, tipic baroce.

Xilogravurile constituie elementul artistic definitoriu al acestei cărți, fiind realizate de către gravorul Ilia, identificat cu Ilia Anagnoste, xilograf de vocație europeană. În cadrul ilustrației de carte se remarcă tematica compo-

---

[19] Ana Andreescu, *op. cit.*, p. 47; apud Dragoș Morărescu, *Anagnoste, xilographe de Petru Movilă et Vasile Lupu*, în ”La Roumanie d'aujourd'hui”, nr. 7/1982, p. 35-36.
[20] Ana Andreescu, *op. cit.*, p. 47.
[21] Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj, 1983, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

zițională a celor 25 de xilogravuri, realizate de Ilia Anagnoste și de alți meșteri tipografi, care au luat în considerare opțiunile cultural-religioase și politice din epoca domniei lui Vasile Lupu. Cele 25 de xilogravuri, identificate și descrise de Florea Mureșan și Atanasie Popa, sunt următoarele: gravura paginii de titlu; stema Moldovei; *Intrarea în Ierusalim*; *Învierea*; *Rusaliile*; *Toți sfinții*; *Simion Stâlpnicul*; *Sf. Dimitrie*; *Sf. Mihail*; *Sf. Nicolae*; *Nașterea Domnului*; *Tăierea împrejur*; *Botezul Domnului*; *Întâmpinarea Domnului*; *Sf. Teodor Tiron*; *Buna Vestire*; *Sf. Gheorghe*; *Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*; *Nașterea Sf. Ioan*; *Sf. Apostoli Petru și Pavel*; *Schimbarea la față*; *Adormirea Maicii Domnului*; *Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul*; *Cuvioasa Paraschiva.*

Xilogravura dedicatorie, omagială, nedefinitivată de realizatorii ei, consemnează intenția xilogravorilor de a imortaliza pe membrii familiei voievodului Vasile Lupu, realizând prin urmare prima reprezentare iconografică istorică imprimată, gen *Personalia*. *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam reprezintă prima carte în limba română din Moldova cu funcție social-culturală și politică națională, o scriere elaborată de un cărturar umanist. Prin *Cazania* lui Varlaam s-a militat pentru introducerea limbii române în biserică, pentru răspândirea cărții în tot spațiul țărilor române.

Foaia de titlu a cărții *Șeapte taine* (1644) are dispuse trei cartușe pe frontonul ancadramentului cu ornamente geometrice. Între ele sunt mici frontoane și capete înaripate. În cartușe sunt reprezentați Sfinții ierarhi Vasile, Grigore și Ioan. Veșmintele sunt imprimate cu frunze, stele, rozete cu patru petale. Veșminte fastuoase au Sf. Athanasie Alexandrinul (stânga) și Sf. Kiril Alexandrinul (dreapta). Ei țin în mâini cărți ale căror coperți au ornamente în genul legăturilor cu fleuron central și colțare. Foaia de titlu a *Pravilei* (1646) are coloanele în palmete; în spațiile dintre cartușe sunt plasate ramuri cu semipalmete, un cap înaripat pe un pat de frunze și flori compozite. În cartușul de pe frontul ornamentului sunt redați Sfântul Gheorghe și cei trei Sfinți Ierarhi.

Stema Moldovei, bourul încoronat, figurează în tipăriturile de la Iași (*Decretul Patriarhului Partenie, Șeapte taine, Pravilele împărătești*). În *Pravilele împărătești* cadrul este baroc. Îngerii poartă veșminte care cad în falduri ample, ei susțin scutul. Din aripile lor cresc semipalmete care întregesc ornamentația. Cu excepția iconografiei clasice, frontispiciile sunt ”adevărate ilustrațiuni”[22] prin reprezentarea elementelor autohtone, vis-à-vis de peisaj, vestimentație, gestică. Cadrul comportă o multitudine de elemente: coloane, arcade, firide, draperii, mobilier, podele din dale, ziduri crenelate, porți din oraș, fronturi de case cu uși, ferestre, acoperișuri cu coșuri de fum, turnuri, biserici, câmpii vălurite, stânci golașe, margini de pădure[23]. De pildă în *Nașterea lui Iisus,* scena poartă amprenta pitorescului. Pe fundalul unui oraș

---

[22] I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, p. 138.
[23] Ana Andreescu, *op. cit.*, p. 48-49.

https://biblioteca-digitala.ro

medieval, fântâna cu cumpănă din prim-plan, staulul, cei doi țărani, dintre care unul este surprins când își scoate căciula de pe cap, iar celălalt pregătit să ofere un dar, totul poartă amprenta mediului românesc. În lupta cu balaurul, Sfântul Gheorghe este redat ca un Făt-Frumos din basmele noastre populare. Balaurul este o fiară înfricoșătoare: din gura lui țâșnesc flăcări. Scenele dinamice sau statice transmit privitorului uimirea, consternarea, evlavia, liniștea, resemnarea sau zbuciumul interior. Sfinții redați pe frontispicii, au un chip hieratic: Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, Sf. Petru și Pavel, Sf. Theodor Tiron, Sf. Nicolae, Arhanghelul Mihail, Sf. Dimitrie.

Frontispiciile vegetale sunt axate pe motivele vasului cu flori și al pomului vieții. Gravorul transpune în viniete elemente ornamentale autohtone (garofița, strugurii, știuletele de porumb), orientale (floarea de acant, floarea de lotus, fructul de ananas, rodia, laleaua) și renascentiste (cornuri ale abundenței, putti, mascheroni, semipalmete). Vinietele în text se axează pe motivele: capul înaripat, scoica, profile arhitecturale, volute, flori de măceș, frunze lanceolate, garofițe, lalele, spice de grâu, steluțe, semipalmete[24]. În vinietele finale sunt redate lujeri cu frunze, flori compozite și fructe ivite din cornuri ale abundenței din gura unor măști. Capetele de îngeri sunt plasate pe semipalmete. În vinietele marginale sunt plasate scuturi, draperii în falduri, capete înaripate învăluite de cununi de flori. Literele ornate descind din estetica renascentistă (putti, capete înaripate, mascheroni). Lor li se adaugă cele orientale (vasul cu flori, rozete) și cele baroce (ciucuri, cununi de spice). Litera Э din alfabetul chirilic este îmbinată cu un cerb, iar litera *M* cu Iisus binecuvântând mulțimea. Gravurile *pleine-page* o reprezintă pe prorocița Paraschiva, încoronată, care redă martirajul ei, fiecare purtând o inscripție. Sunt inserate nouă scene care exemplifică Gravura de la *Cartea românească de învățătură.*

Introducerea gravurii a fost determinată de aducerea moaștelor prorociței de la Constantinopol la Iași în anul 1657, la 13 august. Personajele sunt individualizate prin gest, ținută, vestimentație. Opera aparține gravorului Ilia. Fl. Dudaș specifică o altă gravură în *pleine-page, Cazania,* descoperită de el însuși în comuna Domnești, județul Satu-Mare. Pe fila 364 verso, ”la sfârșitul primei părți a Învățăturii la duminica a 29-a, care în alte exemplare ale tipăriturii înfățișează, indiferent de tipul imprimării, o vinietă, se aflã o gravură necunoscută, intitulată Vameșul și fariseul, semnată de meșterul artist Ilia și datată 1641”[25]. Dudaș descoperă în exemplarele *Cazaniei* de la Șuștin (Bihor) și Marginea (Timișoara) xilogravura care îl reprezintă pe regele David. Nesemnată, nedatată, pare a fi adusă de la Kiev în 1641.

Pravila lui Vasile Lupu (1646) preia frontispiciile fitoforme și vinietele din *Cartea românească de învățătură* (1643). Sunt plasate frecvent

---

[24] *Ibidem,* p. 50.

[25] Fl. Dudaș, *op. cit.,* p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro

frontispiciile pe motivul vasului cu flori și al pomului vieții, medalioanele care îl reprezintă pe Iisus încadrat de elemente vegetale. Din estetica medievală se reia un zgripțor ca ornament al literei chirilice *Б*. Acest ornament va fi preluat în tipăritura *Îndreptarea legii* (Târgoviște). Tipăriturile de la Iași din timpul domniei lui Vasile Lupu atestă ”vigoarea unui spațiu de interferență culturală”[26]. Pe fondul tradițional bizantin sunt aplicate elemente din arta Renașterii și a barocului.

La mijlocul secolului al XVII-lea, la Bălgrad (Alba Iulia) se reia activitatea tipografică cu caractere chirilice. Se păstrează ornamentica din celelalte două țări românești. *Evanghelia cu învățătură* (*Cazania*, 1641) este ornamentată cu o vinietă alcătuită din lujeri cu frunze, un *cul de lampe*, o bandă ornamentată cu romburi, un *Ц* chirilic format din antrelacuri. Vinietele au elemente fitomorfe și antropomorfe (capete înaripate). ”Noul Testament (1648) este cea mai importantă traducere biblică din Transilvania secolului al XVII-lea, deopotrivă de izbutită prin limpezimea stilului și prin măiestria limbii”[27]. Traducătorii (tălmăcitorii) sunt: Simion Ștefan, mitropolitul de Alba Iulia și colaboratorii săi; ieromonah Silvestru și colaboratorii acestuia, preoții cărturari. Tipografi: Rusu din Sibiu, Mihali Zugravu (xilogravori); Ștefan (presupus fiu al lui Meletic Macedoneanul), Martinus Maior din Brașov.

Sub aspectul ornamenticii, se consemnează Stema Mitropoliei Bălgradului, reprezentare heraldică în variantă iconografică populară. În compoziția din medalion se înfățișează un ospăț într-o curte în specificul gospodăriei transilvănene, iar în cadrul cu fructiera de pe masă apar inițialele *M.Z.*, monograma în care este identificat xilogravorul Mihai Zugravu. Se evidențiază: frontispicii pe motivul pomului vieții; din trunchiul central pornesc ramuri cu frunze terminate în floare de acant (stânga), floare de măceș (dreapta) și două fructe de ananas lângă trunchi; frontispicii pe motivul vasului cu flori din care pornesc lujeri cu semipalmete; deasupra, o altă compoziție, cu mascheron pe scut; frontispicii pe motivul vasului cu flori: vasul cu doi lujeri cu semipalmete este răsturnat; deasupra cadrului frontispiciului un mascheron pe scut; frontispiciu fitomorf pe motivul pomului vieții; din trunchiul central pornesc ramuri puternice care sfârșesc în două fructe de ananas așezate simetric, spre lateral; vinieta *cul-de-lampe*; vinietă vegetală: doi lujeri legați central descriu fiecare câte un *S* așezat simetric în raport cu o mediană verticală; letrine: inițiale xilografiate ce reflectă o interpretare autohtonă și simbolică; *A* – motiv avimorf (pelican cu aripi desfăcute și ciocul în pene); *E* (chirilic) – motiv zoomorf (cerb cu coarnele paralele cu trupul); *M* – cu trei personaje – sfânt între doi îngeri; *П(P)* cu motiv antropomorf – diacon cădelnițând; *(In*) – (chirilic) –, cu

---

[26] *Ibidem*, p. 301.

[27] Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro

motiv antropomorf: doi îngeri; *IO*(Iu) – cu motiv antropomorf –, un bătrân cu barba lungă.

Noul Testament constituie o operă ortodoxă românească prestigioasă, fiind totodată superioară tuturor traducerilor de texte biblice realizate până atunci[28]. În 1689 tipografia din Bălgrad își încetează activitatea, probabil datorită presiunilor ce se făceau în legătură cu trecerea românilor la catolicism. Constantin Brâncoveanu îi recomandă Mitropolitului Transilvaniei, Atanasie Anghel, pe tipograful Mihail Iştvanovici. Acesta tipărește la Bălgrad, în 1699, *Bucoavna* și *Chiriacodromionul*. Cea dintâi cuprinde alfabetul chirilic, exerciții de silabisire și texte pentru lectură cu caracter religios, iar *Chiriacodromionul* sau *Evanghelia învățătoare* pentru luminarea neamului românesc. Tipăritura lui Mihail Iştvanovici este, de fapt, o reeditare a textului *Cazaniei* lui Varlaam și reprezintă un punct al colaborării dintre românii din cele trei țări. Existența la curtea lui Brâncoveanu a unor tipografi atât de iscusiți, cum este Mihail Iştvanovici, atestă faptul că în Țara Românească, în acea perioadă, exista o bogată activitate tipografică.

În anul 1678, mitropolitul Varlaam înființează prima tipografie la București, în care editează *Cheia înțelesului*. Dintre lucrările mai importante ce se tipăresc aici, până la editarea *Bibliei* de la București (1688), se consemnează *Evanghelia* (1682) și *Apostolul* (1683), ambele în limba română, marcând un moment important în acțiunea de introducere a limbii române în biserică. *Apostolul* are poarta titlului semnată de ieromonahul Damaschin. Stema este preluată din *Evanghelia* din 1682. Gravurile *Trimiterea Apostolilor* și *Iisus Hristos în templu între învățați*, sunt semnate *DGZ*. *Biblia de la București* este opera care marchează un progres remarcabil în dezvoltarea limbii române literare şi care contribuie la introducerea limbii române în biserici, constituind prin monumentalitatea ei un model cultural literar și un produs spiritual românesc. La pagina 932 este o însemnare tipărită privind activitatea de traducători și tipografi a fraților Șerban și Radu Greceanu.

Sub aspectul ornamenticii, foaia de titlu are un chenar – poartă format rectangular, motiv fitomorf stilizat și flori tipografice de încheiere a textului. Foaia de titlu verso conține într-o poartă stilizată fitomorf, în registrul de sus, o compoziție barocă, florală heraldică, un cartuș oval care are rolul de scut ce include stema voievodului Șerban Cantacuzino: acvila bicefală timbrată de coroana imperială deschisă, având în gheare însemnele puterii laice, sceptrul și sabia; în pieptul acvilei (în scut median în formă de medalion-inimă) stema Țării Românești: corbul cruciat flancat sus de însemnele celeste, soarele și luna. Pe coloane, în stânga și în dreapta, sunt inițialele domnului Șerban Cantacuzino. În frontispicii sunt plasate chenare din benzi fitomorfe stilizate, deasupra *Predosloviilor*; chenar bandă lată – motiv fitomorf și angelic, timbrat

---

[28] *BRV*, I, p. 165-170.

https://biblioteca-digitala.ro

medalion de o cruce (*Facerea*); mici chenare benzi fitomorfe deasupra coloanei care începe textul cărților din *Biblie*.

Dragoș Morărescu atribuie realizarea ornamenticii *Bibliei* lui Damaschin Gherbest *Stemarul*, care ar fi executat inițialele și podoaba finală în colaborare savantă cu tipografii recunoscuți Andrei (Antim) Ivireanul și Ioanichie Bacov. Damaschin Gherbest este executant al registrului ornamental: frontispicii, inițiale, conețuri, preluând modelul din *Biblie*, Ostrog, 1581. De asemenea, preia unul dintre motivele utilizate în cartea slavo-ucraineană a secolului al XVII-lea pentru chenarul poarta titlului.

Apariția în tipar a *Bibliei de la București* constituie un important eveniment în cultura națională și în literatura religioasă a ortodoxiei orientale survenit în ultimul pătrar al veacului al XVII-lea ca un corolar firesc al efortului de generații concretizat în biserica și tiparul din Țările Române prin seria editorială – de la text fragmentarium la text integral biblic, tradus și imprimat în limba română.

Cartea, privită ca generic cultural și componentă definitorie a patrimoniului spiritual a îndeplinit un rol de instrument de propagandă și de difuzare a literaturii religioase, de lectură și instruire umanist-științifică. Patrimoniul cultural de carte veche românească a reprezentat de-a lungul unui sinuos și îndelungat fenomen social-cultural, un sector important prin modalitatea lui concretă și dinamică de cultivare permanentă a limbii fiind, în același timp, parte integrantă a culturii naționale și ca factor primordial de manifestare a conștiinței naționale.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Pagină *Tetraevangheliarul* lui Filip Moldoveanul - 1546.

Fig. 2 – Pagină ornamentată *Evangheliarul românesc* - 1561.

Fig. 3 – Pagină ornamentată *Sbornicul slavonesc* al diaconului Coresi (Sas-Sebeș - 1580).

Fig. 4 – Stema Bathoreștilor din *Sbornicul slavonesc* al diaconului Coresi (Sas-Sebeș - 1580).

Fig. 5 – Gravură cu blazonul lui Lucas Hirscher în *Evanghelia cu învățătură* (Brașov - 1581).

Fig. 6 – Pagină ornamentată din *Evanghelia cu învățătură* (Brașov - 1581).

Fig. 7 – Pagină ornamentată din *Palia de la Orăștie* (1582).

Fig. 8 – Predoslovie la *Molitvelnicul slavon* din 1635.

Fig. 9 – Foaie de titlu *Evanghelia învățătoare* (Govora - 1642).

Fig. 10 – Pagină ornamentată din *Cazania lui Varlaam* (1643).

Fig. 11 – Foaie de titlu *Antologhion slavon* (1643).

Fig. 12 – Foaie de titlu *Noul Testament* (Bălgrad - 1648).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13 – Foaie de titlu *Triod Penticostar* (1649).
Fig. 14 – Foaie de titlu *Îndreptarea legii* (Târgoviște - 1652).
Fig. 15 – Foaie de titlu *Biblia de la București* (1688).
Fig. 16 – Pagini *Chiriacodromion* (Bălgrad - 1699).
Fig. 17 – Foaie de titlu *Bucoavnă* (1699).

https://biblioteca-digitala.ro

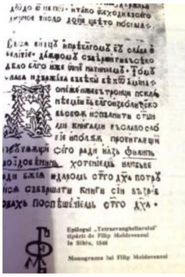

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

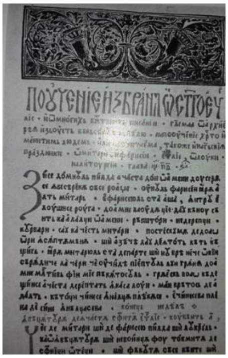

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

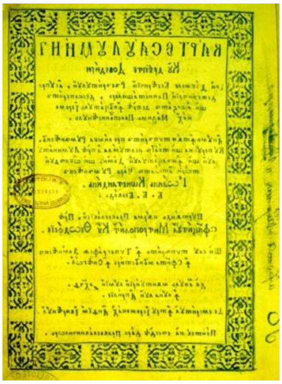

Fig. 9 Fig. 10 Fig. 11

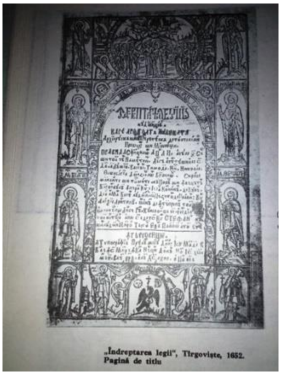

Fig. 12 Fig. 13 Fig. 14

Fig. 15 Fig. 16 Fig. 17

https://biblioteca-digitala.ro

NAVE MILITARE ISTORICE ÎN COLECȚIA DE FOTOGRAFII A MUZEULUI MARINEI ROMÂNE

SILVIA IONIȚĂ[1]

HISTORICAL MILITARY SHIPS IN THE A MUSEUM OF THE ROMANIAN NAVY

ABSTRACT

Among the many cultural goods that museums have and use, photos have always played a special part. They are an important source of information through their truthfulness and the picture they manage to capture. They manage to show raw facts, events and persons of great histoical importance. The Romanian Navy Museum has a large cache of photos, which come from donations and as a result of a important activity of research done by specialists, who looked into the life of sailors and their families.

*Among these photos which make up the Museum's collection, with a significant historical importance, we point out some rare one, of ships in their different states. The saying ”*a pictures is more important that a thousand words*”, in this study we use resumes of the history of these ships and also photos to acompany said resumes. We hope these photos will add more veracity to our informations.*

Keywords: militar ships, photos, collection, Romanian Navy Museum.

Istoria marinei române este o parte integrantă din istoria țării, înfățișând un trecut bogat în evenimente, complex și interesant în același timp. Oamenii de pe aceste meleaguri au îndrăgit apele, pe care le-au folosit de-a lungul timpului ca sistem natural de apărare, drept cale pentru practicarea comerțului sau ca izvor de obținere a hranei, prin pescuit. În raport cu evoluția tehnicii navale universale și potrivit condițiilor specifice geografice și istorice din spațiul românesc, mijloacele de navigație s-au dezvoltat și perfecționat de-a lungul veacurilor. Și dacă despre primele tipuri de ambarcațiuni utilizate în spațiul locuit de strămoșii noștri ne vorbesc izvoarele litografice, numismatice, heraldice etc., în țara noastră, începând cu perioada lui Alexandru Ioan Cuza, își face loc în calitate de păstrător al evenimentelor din trecut un nou tip de izvor istoric – fotografia.

În pleiada valorilor de patrimoniu pe care muzeele le dețin și le valorifică, fotografiile au ocupat întotdeauna un loc aparte, fiind un izvor

[1] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Marinei Române – Constanța.

https://biblioteca-digitala.ro

documentar deosebit, prin veridicitatea pe care reușesc să o surprindă și să etaleze astfel fapte, evenimente, persoane și grupuri de persoane care au ocupat roluri importante în evoluția istorică. Muzeul Marinei Române deține un fond important de fotografii care provin din donații, ca urmare a unei activități de cercetare întreprinsă de foști și actuali marinari, precum și a familiilor lor, dar și de către personalul specializat în acest domeniu[2].

Dintre fotografiile existente în Colecția de fotografii a Muzeului Marinei Române, cu o foarte mare valoare documentară se disting fotografiile care înfățișează nave militare românești în diferite etape ale istoricului lor. Reiterând ideea conform căreia ”o imagine face cât o mie de cuvinte”, în cadrul acestui studiu, sintezele care cuprind istoricul navelor militare sunt însoțite de imagini-document care joacă un rol hotărâtor în completarea informațiilor, prin gradul mare de obiectivitate specific acestui tip de izvor istoric.

Dintre navele militare, **ROMÂNIA** a fost prima navă de război cu aburi și zbaturi a flotilei române, prezentă în fotografiile care îmbogățesc fototeca Muzeului Marinei Române. Această navă a fost construită la Neuburg Kloster, lângă Viena, și dotată cu mașini fabricate la Florisdorf, în Boemia. A purtat inițial denumirea de *Ceocan,* iar apoi de *Prințul C. Vogoride,* fiind introdusă în anul 1858 de postelnicul Ciocan pe Siret[3]. Sechestrată în 1861 pentru comerț clandestin cu sare[4], a primit denumirea de *România* la dorința domnului Alexandru Ioan Cuza și în cinstea zilei de 24 ianuarie 1862, când s-a desăvârșit unificarea celor două principate și când țara noastră a primit oficial numele de România. La 2 august 1864 are loc ceremonia lansării la apă, la Giurgiu, în prezența unui public numeros și a unor personalități ale vremii. Cu această ocazie, ministrul de război, generalul Manu – delegat de domn să-l reprezinte la ceremonie –, a ținut un discurs în fața celor prezenți la eveniment. El a subliniat înalta misiune a marinei de război, care era aceea ”de a lumina pe fiii poporului în arta navigației, (...) și a-i îndemna la recăpătarea dominației pierdute și înălțarea numelui de român”, și a continuat cu o urare adresată noii nave: ”Acum, scumpă ”Românie”, mergi pe scumpul nostru Danubiu, străbate-i undele care încing țara de la un capăt la altul și spune tuturor că de azi înainte, țara a adăugat o nouă părticică la teritoriul său”. Costache Negri, agentul diplomatic al țării la Constantinopol, i-a urat basti-

[2] Andreea Atanasiu-Găvan, Olimpiu Manuel Glodarenco, *Aspecte din Istoria Marinei Militare Române în colecția de fotografii a Muzeului Marinei Române,* Constanța, Editura Muzeului Marinei Române, 2007, p. 9.
[3] Ion Ionescu, Georgeta Borandă, Marian Moșneagu, *Noi contribuții la Istoria Marinei Militare Române,* Constanța, Editura Muntenia & Leda, 2001, p. 208-209.
[4] *Revista Marinei,* anul II, nr. 4, 1927, p. 506.

https://biblioteca-digitala.ro

mentului *România* ”să nască pui bravi pentru stăpânirea (...) mărilor”[5]. Încadrată cu un echipaj compus din 33 de oameni[6] și înzestrată cu armament ușor de artilerie, *România*, comandată de Anton Barbieri, a participat la luptele de pe Dunăre în timpul Războiului de Independență (1877-1878). În 1896 bastimentul a fost încadrat în Divizia de Dunăre. În timpul Primului Război Mondial a fost una dintre navele de servitudine, fiind utilizată ca remorcher de transport. Caracteristicile navei: deplasament 130 t, 35 m lungime, B 4,8 m, d 1,1 m. Armament ușor de artilerie[7].

Nava **ROMÂNIA**

ȘTEFAN CEL MARE a fost o navă de război fluvială a României, cu propulsie mixtă constând din vele și zbaturi. Construcția ei a fost prevăzută în programul naval elaborat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza[8]. A fost comandată în 1865 la Șantierul Naval *Mayer* din Linz (Austria), însă înainte de a fi botezată, în primul său drum spre Giurgiu unde urma să aibă loc ceremonia intrării în Flotilă la 17 martie 1867, nava s-a scufundat în aval de Cernavodă, în urma coliziunii cu o navă austriacă. Ranfluată, reparată și amenajată ca yacht regal la Șantierul naval din Pesta, nava a reintrat în serviciu în 1867, când s-a oficiat botezul său și i s-a dat numele de *Ștefan cel Mare*[9]. Această navă a înlocuit *România* în călătoriile suveranului și a familiei sale, fiind primul bastiment românesc cu vapori care, călătorind pe fluviu, a depășit

[5] Nicolae Bârdeanu, Dan Nicolaescu, *Contribuții la Istoria Marinei Române*, Vol. I, *Din cele mai vechi timpuri până în 1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 163-164.
[6] *Ibidem*, p. 164.
[7] Andreea Atanasiu-Găvan, O.M. Glodarenco, *op. cit.*, p. 44.
[8] I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 220-221.
[9] Andreea Atanasiu-Găvan, O.E. Glodarenco, *op. cit.*, p. 49; vezi și *Revista Marinei*, nr. 4/1927, p. 511-512.

https://biblioteca-digitala.ro

frontiera românească[10]. Personalități importante din istoria marinei române și-au legat numele de activitățile desfășurate pe acest bastiment, care a fost pus sub comanda tânărului locotenent Nicolae Demetrescu-Maican (comandant al flotilei în timpul Războiului de Independență), în timp ce secund al navei a fost numit locotenent Ioan Murgescu (de trei ori comandant al Corpului Flotilei), iar ofițer de bord sublocotenentul Mihail Drăghicescu (director al Arsenalului Flotilei între 1881-1888 și șef de Stat Major al Corpului Flotilei, 1889-1894)[11]. În perioada Războiului de Independență, nava *Ștefan cel Mare,* atașată flotilei ruse de la Dunărea de Jos, a îndeplinit diverse misiuni de transport de materiale și trupe pe fluviu, iar în 1894 a fost transformată în ponton cazarmă, fiind casată în 1922. Caracteristicile navei: lungimea 58 m, lățimea 9,8 m, pescajul 1,1 m, iar viteza atinsă era de 14,8 km/h[12].

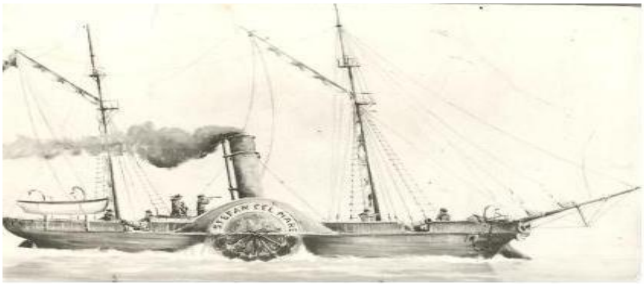

Nava **ȘTEFAN CEL MARE**

CANONIERA FULGERUL a fost o navă de război pentru Dunăre și mare a Flotilei române, care a purtat pavilionul românesc la catarg în Marea Mediterană și în Marea Neagră. Construită la atelierele de la Seyne ale Companiei *Forges de Chantlers de la Mediteranee*, de lângă marea bază navală din Toulon, canoniera avea aparența unui cuirasat în miniatură[13]. Deși obținuse autorizația de trecere prin Bosfor și Dardanele, a fost ținută de turci la Ceanak-Celesi, nefiind bine privită o navă de război sub pavilion românesc. Canoniera *Fulgerul* a avut două tunuri de 57 mm cu tragere rapidă și două mitraliere, iar echipajul era format din 35 de oameni. Căpitanul Murgescu Ion a fost decorat cu medalia militară pentru măiestria cu care a condus canoniera de la Toulon la Galați, comandând pentru prima dată o canonieră pe Marea Mediterană și pe Dunăre într-un marș atât de lung. Comanda noii nave a fost dată locotenentului Drăghicescu Mihail. La 12, 14, 17 octombrie 1875 canoniera *Fulgerul,*

---

[10] *Ibidem*.
[11] N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 168.
[12] Andreea Atanasiu-Găvan, O.E. Glodarenco, *op. cit.*, p. 49.
[13] I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 166-167.

https://biblioteca-digitala.ro

având la bord ofițerii flotilei, a făcut o recunoaștere în mare, cu prilejul căreia s-au schimbat vizite protocolare cu autoritățile turcești și cu bastimentele de război turcești din Sulina și Tulcea. Acest fapt a fost interpretat ca o recunoaștere tacită a dreptului la independență a României de către autoritățile turcești[14]. În timpul Războiului de Independență a intrat în compunerea flotei ruse sub numele de *Marele Duce Nicolae* și a participat la luptele desfășurate pe Dunăre. Caracteristicile navei: deplasament 90 t, viteză 7 noduri[15].

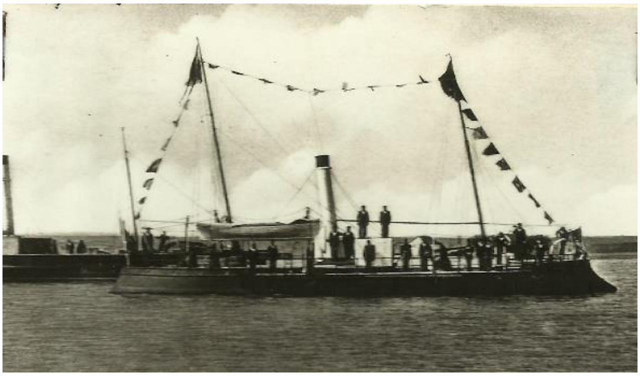

Canoniera **FULGERUL**

RÂNDUNICA a fost prima șalupă torpiloare din flotila română care folosea ca principală armă de luptă torpila de școndru. Construită în 1874 la Șantierul *Yarrow* din Londra, nava era propulsată de o mașină alternativă care dezvolta o putere de 36 de cai, iar armamentul său consta în 1-2 instalații pentru torpile de școndru. Folosind acest tip de torpilă, la începutul Războiului de Independență această șalupă, la bordul căreia se afla maiorul de marină Ioan Murgescu, a scufundat pe canalul Măcin, în noaptea de 13-14 mai, un monitor otoman numit *Seifi*, cu deplasament de 404 t. Apoi nava a fost folosită la instalarea podurilor de vase peste Dunăre, la transportul trupelor și al materialelor de război peste fluviu, și la îndeplinirea altor misiuni de luptă. După război, șalupa *Rândunica* este folosită pentru efectuarea curselor de poștă pe ruta Chilia, Tulcea și Ostrov. În anul 1900, în Arsenalul marinei, șalupei *Rândunica* i se aduc îmbunătățiri substanțiale, printre altele fiind amenajată pentru utilizarea torpilelor automobile. Aceste torpile vor fi folosite cu succes în seara de 14 august 1916, în timpul atacului desfășurat împotriva flotilei austro-ungare bazate în portul Rusciuk, când torpila lansată de această șalupă a aruncat în aer un șlep cu combustibil, ancorat în pupa monitorului austro-

[14] N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 170-171.
[15] Andreea Atanasiu-Găvan, O.E. Glodarenco, *op. cit.*, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

ungar *Bodrog*. După Primul Război Mondial, fiind depășită din punct de vedere tehnic, șalupa este scoasă din rândul navelor marinei militare române[16]. Caracteristicile navei: deplasament 9 t, lungimea 15 m, lățimea 3 m, pescajul 0,75 m, viteza 8-9 noduri[17].

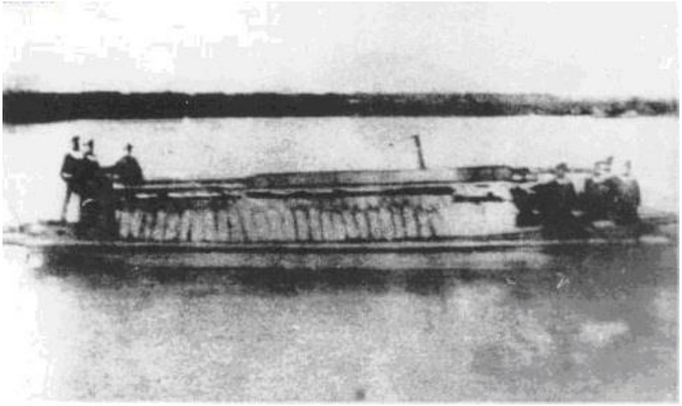

Șalupă tip **RÂNDUNICA**

BRICUL MIRCEA este prima navă-școală cu vele a Marinei Române, de tip bric (cu doi arbori), construită în Anglia la Șantierele *Thames Iron Works*, la Londra. I s-a dat denumirea de *Mircea* după numele domnitorului Mircea cel Bătrân, primul domn care s-a luptat pentru ieșire la mare[18]. Bricul *Mircea* a jucat un rol important în dezvoltarea marinei române și și-a împlinit cu prisosință menirea de a deschide ”o eră de acțiune asupra mărilor”, așa cum i-a urat Ion Ghica, ambasadorul țării noastre la Londra, la botezul care a avut loc în 1882[19]. Între 1896-1899 de pe *Mircea* s-au executat ridicări topografice ale litoralului românesc pe baza cărora s-a elaborat în România prima hartă marină și care a fost premiată în anul 1900 cu medalia de aur la concursul internațional de la Paris. A efectuat 17 voiaje în Marea Neagră, 12 în Marea Mediterană și 2 în Oceanul Atlantic[20]. În timpul acestor voiaje nava-școală a înfruntat numeroase furtuni, dar cea mai năprasnică a fost cea din Marea Neagră din mai 1888, din care *Mircea* a ieșit biruitor, în timp ce alte 40 de nave străine s-au scufundat.

---

[16] I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 206-207.
[17] *Ibidem*, p. 206.
[18] Anton Bejan (coord.), *Dicționar Enciclopedic de Marină*, București, Societatea Scriitorilor Militari, 2006, p. 501.
[19] Valentin Ciorbea, *Istoricul Navelor Școală ”Mircea”*, Constanța, Editura Academiei Navale ”Mircea cel Bătrân”, 1997, p. 3.
[20] A. Bejan (coord.), *op. cit.*, p. 501.

https://biblioteca-digitala.ro

În anii Primului Război Mondial bricul *Mircea* a fost adus pe Dunăre, unde a transportat alături de celelalte nave auxiliare provizii și materiale pentru front, iar spre sfârșitul războiului a fost transportat pe brațul Chilia și transformat în navă-bază[21]. În 1931 nava a fost scoasă din serviciu și a staționat la Galați. În aprilie 1944 bricul a fost lovit în plin de o bombă, în timpul unui bombardament la Galați al aviației sovietice și incendiat[22].

Prin întreaga sa activitate de pregătire a ofițerilor pentru marina militară și pentru marina comercială, bricul *Mircea* și-a câștigat un loc de frunte în rândul navelor militare românești și a creat în cei 62 de ani de existență ”spiritul Mircea”, acel spirit marinăresc de devotament și sacrificiu pentru Marina Română[23].

Caracteristicile navei: corpul de lemn, coastele de fier, deplasament de 360 t, lungime 36 m, lățime 7,6 m, pescaj 3,6 m, viteză 8-12 noduri, 14 vele (suprafață velică 490 mp). Armament: 2 tunuri de 57 mm de tip *Nordenfelt*, două tunuri de tip revolver de tip *Hotchkiss* și două mitraliere de tip *Nordenfelt* cu 10 țevi[24].

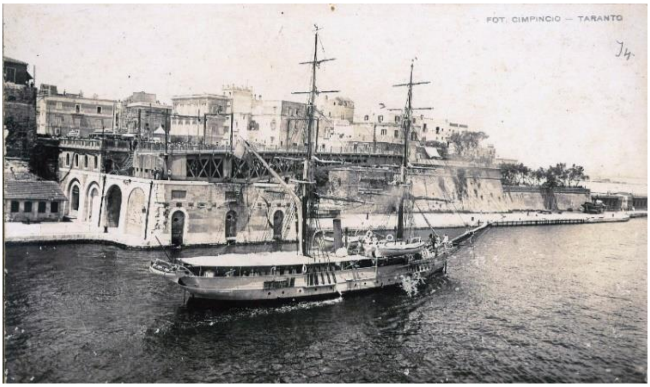

Bricul **MIRCEA**

CRUCIȘĂTORUL ELISABETA a fost achiziționat din necesitatea imperioasă de a apăra spațiul maritim revenit României după reunirea Dobrogei în toamna anului 1878. Această navă și-a îndeplinit în cei 41 de ani

[21] I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 183-184.
[22] Alexandru Mîrșu, Andreea Atanasiu-Croitoru, Ion Custură, Tiberiu Liviu Chodan, *De la Divizia de Mare la Flotă, 1896-2011, monografie*, București, Editura CTEA, 2011, p. 140.
[23] I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 185.
[24] Andreea Atanasiu-Găvan, O.E. Glodarenco, *op. cit.*, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro

de serviciu, din care 34 de ani în poziția de navă de luptă și *navă amiral* a Marinei Regale, obiectivele pentru care a fost cumpărată[25].

Crucișătorul a fost un nou tip de navă maritimă de război, a cărei construcție a fost încredințată în 1887 firmei engleze *Armstrong and Mitchel* din New Castle, care își va onora contractul în cele mai bune condiții, livrând nava statului român în anul următor, când la jumătatea lunii octombrie *Elisabeta* va părăsi Anglia și după două escale la Lisabona și Malta, la 4 noiembrie 1888 intră pentru prima oară în apele românești, la Sulina, pornind apoi spre Galați[26]. Activitatea crucișătorului de la intrarea în serviciu până la constituirea Diviziei de Mare din care a făcut parte, s-a desfășurat pe două direcții principale: pe de o parte a efectuat o serie de campanii de instrucție în Marea Neagră și în Marea Mediterană, participând totodată la manevre și aplicații care aveau drept scop pregătirea de luptă a echipajelor, iar pe de altă parte ne-a reprezentat țara peste hotare la serbări și aniversări cu caracter marinăresc. Dintre activitățile întreprinse în afara granițelor țării s-a remarcat în anul 1895 voiajul de la Kiel, la care crucișătorul *Elisabeta* a participat acceptând invitația guvernului german de a lua parte la serbările ocazionate de inaugurarea Canalului Kiel, care lega Marea Nordului de Mare Baltică. Acest crucișător va marca cu prezența sa o serie de evenimente de rezonanță din istoria navigației românești cum au fost: lansarea la Galați la 19 septembrie 1907 a monitoarelor și vedetelor de siguranță sau punerea pietrei fundamentale a localului Școlii de marină din Constanța, actualul edificiu al Muzeului Marinei Române, la 25 iunie 1908. În anii Primului Război Mondial, crucișătorul, dezarmat, a staționat la Sulina, făcând parte din Sectorul de acoperire Sulina. În anii care au urmat războiului, crucișătorul a servit la Galați ca navă școală pentru formarea promoțiilor de mecanici și electricieni, până în anul 1923, când la remorca navei SMR *București* și escortat de canoniere, a fost dus la Arsenalul din Galați pentru a fi transformat în cazarmă[27]. Caracteristicile navei: deplasament 1.300 t, lungimea 72 m, lățimea 10,25 m, pescajul 4,20 m, puterea dezvoltată de cele două mașini era de 4.700 C.P., atingând o viteză de 18,5 Nd[28]. Armament: 4 tunuri sistem *Krupp* de 150 mm, 4 tunuri de 57 mm de tip *Nordenfelt*, 2 tunuri revolver de tip *Hotchkiss* de 37 mm, două mitraliere cu câte 5 țevi de tip *Nordenfelt*, 4 tuburi pentru lansat torpile tip

---

[25] Valentin Ciorbea, Georgeta Borandă, *Istoricul Crucișătorului ”Elisabeta”*, Constanța, OVIDIUS UNIVERSITY PRESS, 2004, p. 213.

[26] Georgeta Borandă, *Istoricul Crucișătorului ”Elisabeta”, rolul său în formarea cadrelor militare și civile*, lucrare care se află la Biblioteca Muzeului Marinei Române, Constanța, 1990, p. 3.

[27] Idem, *100 de ani de la înfăptuirea celui de-al doilea program naval al României independente*, în ”Buletinul Marinei Militare”, XXXI, nr. 1, 1998, p. 111-112.

[28] Idem, *Rolul Crucișătorului ”Elisabeta” în formarea cadrelor Marinei Militare. 1888-1916*, în ”Buletinul Marinei Militare”, XXI, nr. 2, 1978, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

Whitehead, unul în prova, unul în pupa și alte două situate transversal în borduri[29].

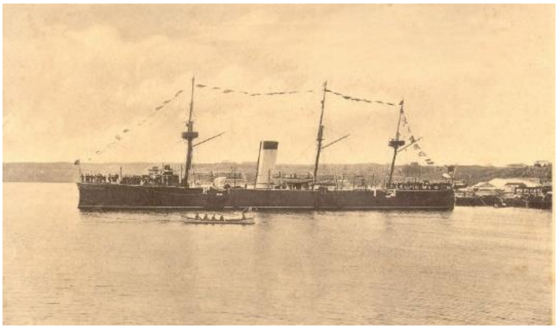

Crucișătorul **ELISABETA**

Obiecte originale de pe crucișătorul **ELISABETA**
aflate în expoziția Muzeului Marinei Române

MONITOARELE tip **MIHAIL KOGĂLNICEANU** sunt nave militare construite la șantierul naval din Triest (Imperiul Austro-Ungar) și intrate în dotarea marinei române la începutul secolului al XX-lea. La data de 19 septembrie 1907 are loc la Arsenalul Marinei din Galați ceremonia lansării la apă a celor 4 monitoare, care au primit numele unor personalități de stat din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: *Mihail Kogălniceanu*, *Ion C. Brătianu*, *Alexandru Lahovari* și *Barbu Catargiu*[30]. Aceste monitoare au intrat din 1908 în alcătuirea primei Escadre de Dunăre, care a vizitat în primul său marș de instrucție porturile Dunării până la Turnu Severin[31]. Au jucat un rol important

[29] I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 160-161.
[30] N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 225.
[31] I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 191-192.

https://biblioteca-digitala.ro

în ambele războaie mondiale, operațiunile la care au participat fiind consemnate în paginile de istorie a marinei. Monitoarele au participat la acțiunea de apărare a trupelor de uscat și asigurarea retragerii acestora, asigurarea evacuării Silistrei, dar și executarea unor recunoașteri în vederea sprijinirii armatei de uscat din Dobrogea în misiunile de luptă. La începutul lunii septembrie 1916 au sprijinit cu focul lor Divizia a 9-a română; tot în toamna anului 1916 au ca misiune apărarea podului de la Cernavodă, participă la reocuparea localităților Hârșova și Topalu, pentru ca în vara și în toamna anului 1917 artileria acestora să bombardeze bateriile inamice din zona Tulcea ”cu rezultate excelente”[32]. În ultimul an de război, monitoarele au concurat la ocuparea Porturilor Ismail, Chilia Nouă și Vâlcov, iar la 28 octombrie 1918, când a fost decretată a doua mobilizare, monitoarele au participat la capturarea materialului austro-ungar de pe Dunăre și la alungarea echipajelor inamice[33].

Participarea monitoarelor la Primul Război Mondial, dar și activitatea desfășurată după încheierea acestuia le-a scăzut acestora capacitatea de luptă, motiv pentru care ele au fost supuse mai multor programe de modernizare între anii 1934-1940[34].

În timpul celui de Al Doilea Război Mondial, de la data mobilizării și până în 1944, monitoarele au acționat pe frontul fluvial românesc, care se întindea pe o lungime de 155 km, de la Gura Prutului și până la Periprava, în fața Vâlcovului. În cadrul operațiunilor desfășurate, aceste nave au reușit să împiedice bombardarea aeriană a orașului Tulcea și să țină la distanță prin focul artileriei navele inamice. În dimineața zilei de 24 august 1944 Statul Major al Marinei Române dispune încetarea focului asupra forțelor sovietice, iar monitoarele vor acționa în acest sens. Sovieticii nu vor face același lucru și în aceste condiții două dintre monitoare, *L. Catargiu* și *M. Kogălniceanu,* sunt scufundate în zona Deltei, în timp ce monitorul *I.C. Brătianu* este avariat, rămânând operațional împotriva trupelor germane doar monitorul *Al. Lahovari* și care va acționa pe brațul Borcea. Odată cu primirea ordinului ca toate navele române să fie puse la dispoziția comandamentului flotilei sovietice, monitoarele vor intra sub comandă sovietică și vor primi denumiri sovietice. Monitorul *Al. Lahovari* se va numi *Mariupol,* iar monitorul *I.C. Brătianu,* repus între timp în stare de funcționare se va numi *Azov*. Întărite de către marina sovietică cu noi piese de artilerie antiaeriană, monitoarele vor intra în acțiune la 12 aprilie 1945, în timpul atacului iugoslav în zona Budapestei[35].

---

[32] Referire care îi aparține lui Gheorghe Koslinski în lucrarea manuscrisă intitulată *Extras din jurnalul de operațiuni al flotei și note personale,* apud I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 193-194.

[33] I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 194.

[34] Georgeta Borandă, *Tradiții de luptă ale monitoarelor și vedetelor fluviale românești*, în ”Buletinul Marinei Militare Române”, XXX, nr. 1, 1987, p. 77.

[35] I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro

După război, în 1951, monitoarele vor fi retrocedate statului român, fiind incluse în Flotila de Dunăre, iar denumirile lor vor fi schimbate (*M* de la monitor, urmată de o cifră). În anul 1955 se dispune tăierea monitoarelor, prin această acțiune luând sfârșit lunga istorie a unor nave care au servit în flotila română circa o jumătate de secol și care și-au adus contribuția la pregătirea echipajelor, dar și la apărarea fruntariilor de apă ale țării[36]. Caracteristicile monitoarelor: deplasament 680 t, lungime 63 m, lățime 10,16 m și pescaj 1,60 m, fiind armate cu câte trei tunuri *Skoda* de 120 mm, 4 tunuri de tip *Skoda* de 47 mm și 2 mitraliere de 6,5 mm[37].

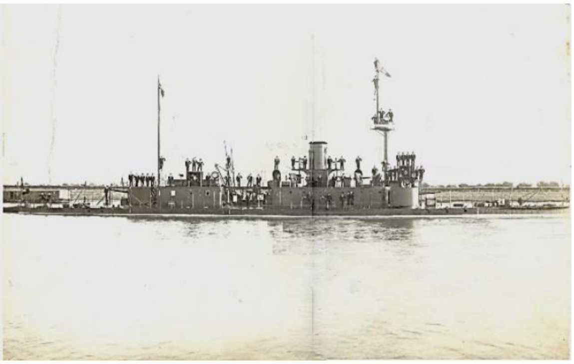

Monitorul **LASCĂR CATARGIU**

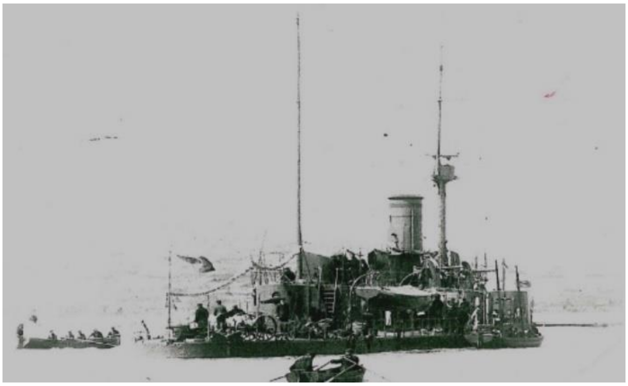

Monitorul **ALEXANDRU LAHOVARI**

[36] *Ibidem*.
[37] Georgeta Borandă, *Tradiții de luptă ale monitoarelor...*, p. 73, apud Arhivele MApN, Fond *Direcția 5 Marină*, dosar 78/1906-1907, f. 521.

https://biblioteca-digitala.ro

MONITOARELE tip **ARDEAL** au intrat în dotarea Marinei Militare Române în 1920, în contul despăgubirilor de război primite de la fostul Imperiu Austro-Ungar și vor fi denumite *Ardeal, Basarabia* și *Bucovina*[38].

Monitorul *Ardeal,* fost *Temes*, prezent în fototeca Muzeului Marinei Române cu o fotografie, a fost construit în anul 1904 în Șantierul naval austro-ungar din Linz. În timpul acțiunilor din Primul Război Mondial a fost scufundat, scos la suprafață în 1916 și refăcut în întregime în anii 1916-1917. Acest monitor, împreună cu *Basarabia* și *Bucovina*, și celelalte patru monitoare mai vechi, vor lua parte în toată perioada interbelică la procesul de instruire a echipajelor. Tot în această perioadă, monitoarele au fost renovate, intrând în al doilea program de modernizare, care a vizat dotarea lor cu al treilea tun de 120 mm. În noiembrie 1939 a fost montat noul tun în noua turelă, astfel încât, în 1940, monitorul *Ardeal*, având aceeași putere de luptă cu a monitoarelor de tip *Kogălniceanu*, a fost pus la dispoziția flotilei românești de Dunăre.

După declanșarea evenimentelor din august 1944, *Ardeal*, împreună cu celelalte două monitoare vor acționa în cadrul Grupului 3 fluvial, aflat sub comanda locotenentului comandor Nicolau Eustațiu. Odată cu primirea ordinului operativ al comandantului flotei sovietice de Dunăre, din seara zilei de 30 august, monitorul împreună cu toate navele de luptă românești pleacă spre Reni-Ismail, unde intră sub comanda Flotilei de Dunăre sovietice, primesc pavilion și denumiri sovietice: *Ardeal* se va numi *Berdiansk,* monitorul *Bucovina* se va numi *Ismail,* iar *Basarabia* se va numi *Kerci*. Marina sovietică va întări și aceste monitoare cu noi piese de artilerie antiaeriană armarea, în vederea unor noi acțiuni de luptă. Aceste nave vor reintra în luptă la 12 aprilie 1945, în timpul atacului iugoslav în zona Budapestei[39].

În anul 1951 monitoarele sunt retrocedate statului român și încadrate în Flotila de Dunăre, unde divizionul de monitoare va participa la procesul de instruire a echipajelor. Deși în 1959 aceste nave vor fi incluse în Brigada Fluvială, în anul următor se va dispune tăierea lor[40]. Caracteristicile monitorului *Ardeal*: deplasament 440 tone, lungime 56 m, lățime 9,5 m, pescaj 1,2 m, viteză 8,5 km/h, 1.400 C.P., echipaj 100 oameni. Armament: 2 tunuri de 120 mm, un tun de 90 mm, 2 tunuri de 47 mm și două mitraliere de 13,2 mm, blindajul fiind în abordaj de 40 mm, pe punte de 25 mm, iar în turele de 38-75 mm[41].

---

38 Andreea Atanasiu-Găvan, O.E. Glodarenco, *op. cit.*, p. 91.
39 I. Ionescu, Georgeta Borandă, M. Moșneagu, *op. cit.*, p. 198-199.
40 *Ibidem*, p. 200.
41 Andreea Atanasiu-Găvan, O.E. Glodarenco, *op. cit.*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro

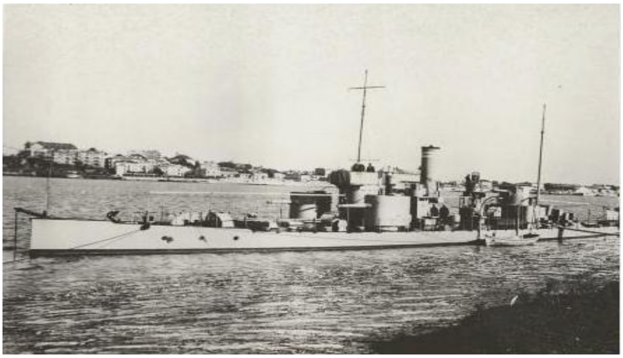

Monitor tip **ARDEAL**

https://biblioteca-digitala.ro

SIMBOLURI TRADIȚIONALE
PE MĂRCI POȘTALE ROMÂNEȘTI
DIN COLECȚIA FILATELICĂ A ROMÂNIEI

MONICA LAZĂR[1]

TRADITIONALS SYMBOLS ON ROMANIAN POSTAGE STAMPS OF THE PHILATELIC COLLECTION OF ROMANIA

ABSTRACT

The Romfilatelia Fund is part of Romania's Philatelic Collection, which is administered by the National History Museum of Romania (the "Romanian Stamps Collection"). At the moment, the fund, which S.C. Romfilatelia S.A supplies quarterly and free of charge with philatelic items, comprises 596 objects. From this fund I have selected some philatelic issues which I am going to analyse based on the images printed on them.

Four of the issues can be grouped into a common section connected to Romanian traditional symbols, country symbols or brands, such as: Traditions - Corund Ceramics, Harghita County (2013), Romania in the UNESCO intangible cultural heritage (2014), The Romanian ia [traditional blouse], a national treasure (2016), Flowers, national symbol (2017). To the four issues there correspond 23 selected objects: postage stamps and blocks of four stamps, first day covers, miniature sheets, postal stationaries, sheets of 20 stamps. These are currently kept in personalized envelopes, arranged in a chronological order and placed in secure cabinets, in very good conservation conditions.

Keywords: traditional symbols, Romania, philatelic items, collection.

Muzeul Național de Istorie a României deține un patrimoniu impresionant, organizat în mai multe colecții, de care au grijă custozi, muzeografi sau cercetători, atestați de Ministerul Culturii. Din Colecția Filatelică a României[2], gestiunea Timbre românești[3], face parte și Fondul Romfilatelia,

---

[1] Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României – Secția Muzeul Național Filatelic; e-mail: monicalazar75@gmail.com.

[2] Conform *Legii nr. 298/2013 privind stabilirea unor măsuri pentru protejarea patrimoniului Muzeului Național Filatelic*, art. 3, alin. 1, Colecția Filatelică a României, proprietate publică a statului, se află în administrarea Muzeului Național de Istorie a României și în custodie la Banca Națională a României.

[3] Gestionarul a fost numit prin decizie managerială, în persoana șefului de secție, acesta preluând Colecția de mărci poștale și fiscale românești conform Deciziei nr. 76/22.05.2017.

https://biblioteca-digitala.ro

de care mă ocup începând din luna septembrie a anului 2015[4]. Fondul conține în acest moment 596 de obiecte, primite de la SC Romfilatelia SA, trimestrial, cu titlu gratuit[5]. Din acest fond am selectat câteva emisiuni filatelice, ce vor fi analizate pornind de la imaginile imprimate.

Patru emisiuni filatelice pot fi grupate într-o secțiune comună, simboluri tradiționale românești, simboluri de țară sau branduri de țară (terminologia este flexibilă, fiind supusă conceptelor moderne) și anume: *Tradiții - Ceramica de Corund, județul Harghita* (2013), *România în patrimoniul cultural imaterial UNESCO* (2014), *Ia românească, tezaur național* (2016), *Flori - simbol de țară* (2017). Celor patru emisiuni filatelice le corespund 23 de obiecte selectate: mărci și întreguri poștale, FDC-uri, colițe, blocuri cu 4 timbre, coli cu 20 de timbre. În prezent, aceste obiecte sunt ambalate în plicuri personalizate (cu ph neutru), aranjate cronologic (nr. lot timbre/trimestru) și se păstrează în fișete securizate, în condiții foarte bune de conservare, într-unul din spațiile de depozitare ale muzeului nostru.

Emisiunea filatelică Tradiții - Ceramica de Corund, județul Harghita a fost introdusă în circulație la data de 20.12.2013, cu 4 valori nominale (3,30 lei, 3,60 lei, 5 lei, 8,10 lei), tirajul total al emisiunii fiind de 45.280 timbre și 300 FDC-uri[6]. În patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României au intrat patru obiecte, respectiv câte un exemplar/M.p. din fiecare V.N.[7].

Ceramica de Corund este una secuiască, localitatea fiind la 30 de km de Odorheiu Secuiesc, în vestul județului Harghita. Zona face parte din Custodia Ariilor Naționale Protejate din Corund - Praid, deținută de un ONG, agreat de Agenția Națională de Mediu. Inițiativa civică locală vizează conservarea și valorificarea bogățiilor naturale și culturale ale Ținutului Sării și ale Ținutului Secuiesc în general[8]. Ceramica de Corund este bogat ornamentată, cu motive florale și zoomorfe stilizate, într-o varietate cromatică, numărul olarilor din zonă fiind între 200 și 300, de multe ori meșteșugul fiind practicat de toți membrii unei familii[9]. Modelele ceramice imprimate pe mărcile poștale

---

[4] Pe lângă Fondul Romfilatelia, am primit în gestiune și Colecția de efecte poștale, conform Deciziei de mai sus. Preluarea efectivă a obiectelor se va face când va începe inventarierea Colecției Filatelice a României, conform *Legii nr. 298/2013*, art. 9, alin. 1.

[5] Conform *Protocolului nr. 2.797/18.08.2015*, încheiat între Muzeul Național de Istorie a României (MNIR) și SC Romfilatelia SA.

[6] http://romfilatelia.ro/ro/traditii-ceramica-de-corund-judethul-harghita/.

[7] Lotul nr. 1, nr. inv.: F17, F18, F19, F20; M.p., D.t.

[8] https://www.korpa.ro/ro/.

[9] La Corund se află și Muzeul Etnografic, de rang local, administrat de primăria comunei, unde regăsim obiecte ceramice din zonă. Vezi http://primariacorund.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=22:muzeu-etnografic-corund&catid=30&Itemid=249&lang=ro.

https://biblioteca-digitala.ro

ale emisiunii sunt de uz casnic și decorativ, predominând motive florale (laleaua și crizantema), stilizate cu albastru, pe un fond alb-gălbui.

Emisiunea filatelică *România în patrimoniul cultural imaterial UNESCO* a fost introdusă în circulație la data de 7.08.2014, cu 4 valori nominale (3 mărci poștale și o coliță dantelată), dispuse în ordinea următoare: 3,10 lei, 6 lei, 9,10 lei, 9,10 lei[10]. Tirajul emisiunii a fost de 42.160 timbre și 300 FDC-uri[11]. Imaginile imprimate pe mărcile poștale prezintă simboluri tradiționale românești incluse în patrimoniul imaterial UNESCO: *Doina, Călușul, Colindatul de ceată bărbătească și Ceramica de Horezu*[12]. Terminologia specifică patrimoniului imaterial UNESCO datează din 2003, iar lista nominalizărilor, în formatul de bază, a apărut în anul 2008, în prezent numărul elementelor înscrise fiind de 391[13].

Doina a fost inclusă pe lista patrimoniului cultural imaterial al umanității în octombrie 2009, *Călușul* în noiembrie 2005, *Colindatul de ceată bărbătească* în decembrie 2013, iar *Ceramica de Horezu* în decembrie 2012[14]. *Doina* cântă dorul și dragostea românilor, trăirea lăuntrică a fiecăruia sau plânge gloria națiunii de altădată, de-a lungul și de-a latul țării, prin voce și instrument, de cele mai multe ori cu fluierul[15]. *Călușul* este asociat ritualului de Rusalii, la Slatina organizându-se anual *Festivalul Călușului Românesc*. Anul acesta, la 7 iunie, orașul a intrat în Cartea Recordurilor, prin numărul de 1.052 de dansatori[16]. *Colindatul de ceată bărbătească* este un obicei practicat atât în România (jud. Vaslui), de ”răzeși“[17], cât și în Republica Moldova (în partea de sud), de ”plăieși“, în ajunul Crăciunului[18].

---

[10] În patrimoniul MNIR-ului, pe lângă cele 4 mărci (2014), a intrat în mod gratuit și un întreg poștal dintr-o serie omagială filatelică, *60 de ani de la aderarea României la UNESCO*, cu V.N.=1 leu (2016); imagine plic: patru simboluri tradiționale românești: *Doina, Călușul, Colindatul, Ceramica de Horezu*.

[11] http://romfilatelia.ro/ro/romania-in-patrimoniul-cultural-imaterial-unesco/.

[12] Lotul nr. 1, nr. inv.: F96, F97, F98, F99; M.p., D.t. (2014). Se adaugă întregul poștal, mai sus amintit, din Lotul nr. 4, nr. inv.: F405 (2016).

[13] Convenţia pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial, adoptată la Paris, la 17 octombrie 2003, a fost acceptată de statul român prin Legea nr. 410 din 29 decembrie 2005, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 17/9 ianuarie 2006.

[14] http://www.cultura.ro/unesco.

[15] http://romfilatelia.ro/ro/romania-in-patrimoniul-cultural-imaterial-unesco/.

[16] http://adevarul.ro/locale/slatina/slatina-intrat-cartea-recordurilor-1052-calusari-jucat-impreuna-calusul-reactia-acestora-anunt-halai-sa-1_593833345ab6550cb8e4db41/ index.html.

[17] http://ziarullumina.ro/colindul-de-ceata-barbateasca-in-patrimoniul-imaterial-unesco-118578.html.

[18] https://medium.com/@MoldovaPlus/colindul-de-ceata-b%C4%83rb%C4%83teasc%C4%83-un-obicei-uitat-%C3%AEn-timp-ed51af380bd4.

https://biblioteca-digitala.ro

În privința olăritului pe plan european, România este singura țară care a conservat în întregime acest meșteșug, *Ceramica de Horezu* fiind înscrisă în patrimoniul imaterial al umanității. Pe timbrul coliței și pe manșeta acesteia regăsim cocoșul, simbolul emblematic al centrului meșteșugăresc, poziționat central. Pe vigneta mărcii este imprimată sigla UNESCO și tema emisiunii filatelice.

Pe lângă tradițiile și obiceiurile prezentate în cadrul emisiunii filatelice amintite[19], Comitetul Interguvernamental UNESCO a aprobat încă două: *Jocul fecioresc din Transilvania* (decembrie 2015) și *Meșteșugul covoarelor tradiționale de perete din România și Republica Moldova* (decembrie 2016). În curs de aprobare se află *Mărțișorul* (dosar comun România, Republica Moldova, Bulgaria, Macedonia)[20].

Emisiunea filatelică *Ia românească, tezaur național* a fost introdusă în circulație la data de 22.06.2016, cu 4 valori nominale (3,50 lei, 4 lei, 4,50 lei, 16 lei), tirajul fiind de 50.720 timbre și 400 FDC-uri, câte două plicuri formând un set[21]. Muzeul nostru și-a îmbogățit patrimoniul cu alte obiecte de la Romfilatelia: patru mărci poștale, patru blocuri de câte patru timbre, patru coli de câte douăzeci de timbre și două plicuri din prima zi a emisiunii[22]. Indiferent de modul de prezentare (marcă, bloc, coală, plic din prima zi a emisiunii), simbolul tradițional românesc este prezent. Pe marginea de coală a fiecărui bloc de patru timbre s-a imprimat motivul decorativ specific fiecărui model de ie prezentat.

Pe timbrul cu V.N.=3,50 lei este imprimată imaginea reginei Elisabeta a României, purtând o ie din Romanați (Olt). Pe timbrul cu V.N.=4 lei este imprimată imaginea reginei Maria a României, purtând o ie din Dolj. Pe timbrul cu V.N.=4,50 lei o regăsim pe Smaranda Brăescu, prima femeie-pilot din România, modelul de ie purtat fiind din Muscel (Argeș). Pe ultima marcă poștală, de 16 lei, este prezentă imaginea Mariei Tănase și a unui model de ie din Pădureni (Hunedoara). Primele trei modele de ii sunt cu altiță, încreț și râuri, iar ultimul model poartă denumirea de ie cu tablă[23].

Valoarea totală a unui bloc de patru timbre este dată de suma valorilor nominale, același calcul fiind valabil și pentru colile de douăzeci de timbre. În

---

[19] Cu excepția *Colindatului de ceată bărbătească* (dosar comun România, Republica Moldova), celelalte au fost prezentate singular, din inițiativa statului român, în cadrul Comitetului Interguvernamental UNESCO.

[20] http://www.cultura.ro/unesco, http://www.mae.ro/node/40736.

[21] https://romfilatelia.ro/ro/ia-romaneasca-tezaur-national/.

[22] Mărcile poștale au intrat în patrimoniul MNIR cu titlu gratuit, conform art. 12 din Legea nr. 298/2013, iar blocurile, colile și FDC-urile prin Comisia de achiziții a muzeului.

[23] https://www.agerpres.ro/flux-documentare/2017/06/24/ziua-universala-a-iei-03-59-46.

https://biblioteca-digitala.ro

ce privește plicurile din prima zi a emisiunii (FDC), au fost puse în circulație două variante. În primul caz au fost imprimate două valori, de 4 lei și 4,50 lei, iar în al doilea caz găsim valorile de 3,50 lei și 16 lei[24].

Emisiunea filatelică *Flori - simbol de țară* a fost introdusă în circulație la data de 17.03.2017, cu patru valori nominale. Tirajul a fost de 54.640 timbre și 400 FDC-uri, două plicuri la set[25]. Cele patru valori au intrat în patrimoniul secției filatelice din cadrul muzeului nostru în fondul Romfilatelia. Este vorba despre patru mărci poștale, machetate într-o grafică deosebită.

Pe timbrul cu V.N.=1,50 lei este imprimat, central, bujorul românesc; în dreapta-sus, drapelul românesc; în fundal, stilizată, harta fizică a României și urmele unei așezări din epoca modernă[26]. Bujorul românesc este prezent în cultura populară (folclor, port), literatură și pictură, onomastică. Sărbătoarea bujorului este celebrată în luna mai. Pornind de la semnificațiile populare ale bujorului, au fost inițiate mai multe demersuri pentru ca această floare să obțină statutul de floare națională[27].

Pe timbrul cu V.N.=4,50 lei este imprimat busuiocul, flancat de drapelul Republicii Moldova; în fundal, harta stilizată a țării și imaginea unui lăcaș de cult ortodox. Pe marginea superioară a colii este imprimată tema emisiunii filatelice[28]. Pe timbrul cu V.N.=8 lei regăsim același șablon decorativ, subiectul fiind floarea națională a Croației, irisul[29].

Ultimul obiect ce va fi prezentat este o marcă poștală dantelată, cu marginile inferioară și laterală stânga ale colii, având V.N.=15 lei; imagine timbru: trandafirul bulgăresc și drapelul național; în fundal, harta stilizată a Bulgariei și urme vechi de locuire[30]. În centrul Bulgariei, la Kazanlak, se află Valea Trandafirilor, Institutul pentru Cercetarea Trandafirilor și Muzeul Trandafirilor. Tot aici, în fiecare an, este organizat *Festivalul Trandafirilor*, în prima săptămână din iunie. Pentru 1 g de ulei de trandafir sunt folosiți circa 1.300 de boboci, iar 70% din producția mondială provine din Bulgaria, ceea ce face ca această bijuterie florală să fie unanim recunoscută ca brand de țară[31].

---

[24] În ambele cazuri timbrele au fost obliterate cu ștampila *prima zi*. Valoarea reală dată întregurilor poștale (FDC) este dată de fluxul pieții, la valoarea nominală înscrisă pe timbre adăugându-se o cotă valorică specifică pieții filatelice.
[25] https://romfilatelia.ro/ro/flori-simbol-de-tara/.
[26] Lotul nr. 7, nr. inv.: F528; M.p., D.t. (2017).
[27] În anul 2015, conf. univ. dr. Fl. Toma, de la Facultatea de Horticultură din București, împreună cu Andreea Tănăsescu, fondatoarea comunității *La blouse roumaine*, au inițiat proiectul *Bujorul românesc, floarea națională a României*. Vezi http://www.cunoastelumea. ro/bujorul-floarea-nationala-a-romaniei/
[28] Lotul nr. 7, nr. inv.: F529; M.p., D.t. (2017).
[29] Lotul nr. 7, nr. inv.: F530; M.p., D.t. (2017).
[30] Lotul nr. 7, Nr. inv.: F531; M.p., D.t. (2017).
[31] http://fest-bg.com/?event=rose-festival-2017&lang=en.

https://biblioteca-digitala.ro

Emisiunile filatelice prezentate au fost tipărite de Romfilatelia în sistem offset[32], la patru culori, pe hârtie cromo-gumată din Anglia și fac parte din seriile anuale neuzate, care intră în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României. Atât obiectele primite cu titlu gratuit (mărci, colițe, întreguri poștale), cât și cele achiziționate contra cost (blocuri, minicoli, coli, FDC-uri, albume filatelice), primesc numere de inventar, sunt digitizate, cercetate, conservate și valorificate, prin expunerea lor publicului vizitator și prin publicarea unor articole și studii de specialitate.

Legendă:
Bl. = Bloc de timbre
D.t. = Dantelat
FDC = First Day Cover (Prima zi a emisiunii filatelice)
M.p. = Marcă poștală
V.N. = Valoare Nominală (marcă/ întreg poștal)

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – M.p. neuzată cu V.N.=3,30 lei; *Tradiții - Ceramica de Corund, județul Harghita*;

Fig. 2 – M.p. neuzată cu V.N.=3,60 lei; *Tradiții - Ceramica de Corund, județul Harghita*;

Fig. 3 – M.p. neuzată cu V.N.=5 lei; *Tradiții - Ceramica de Corund, județul Harghita*;

Fig. 4 – M.p. neuzată cu V.N.=8,10 lei; *Tradiții - Ceramica de Corund, județul Harghita*;

Fig. 5 – M.p. neuzată cu V.N.=3,10 lei; *România în patrimoniul cultural imaterial UNESCO*;

Fig. 6 – M.p. neuzată cu V.N.=6 lei; *România în patrimoniul cultural imaterial UNESCO*;

Fig. 7 – M.p. neuzată cu V.N.=9,10 lei; *România în patrimoniul cultural imaterial UNESCO*;

Fig. 8 – Coliță neuzată cu V.N.=9,10 lei; *România în patrimoniul cultural imaterial UNESCO*;

Fig. 9 – Întreg poștal neuzat cu V.N.=1 leu; *60 de ani de la aderarea României la UNESCO*;

---

[32] Tipar offset - Proces de tipărire care implică transferul de cerneală lichidă de pe placa tipografică pe o suprafață intermediară (cilindru cauciucat) și apoi pe suportul final (hârtie). Pentru tirajele de mari dimensiuni, tiparul offset este cea mai bună variantă, ca preț și calitate.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10 – Bl./ 4 timbre neuzat, cu valoarea de 14 lei; *Ia românească, tezaur național*;

Fig. 11 – Bl./ 4 timbre neuzat, cu valoarea de 16 lei; *Ia românească, tezaur național*;

Fig. 12 – Bl./ 4 timbre neuzat, cu valoarea de 18 lei; *Ia românească, tezaur național*;

Fig. 13 – Bl./ 4 timbre neuzat, cu valoarea de 64 lei; *Ia românească, tezaur național*;

Fig. 14 – Coală/ 20 de timbre, cu valoarea de 70 lei; *Ia românească, tezaur național*;

Fig. 15 – Coală/ 20 de timbre, cu valoarea de 80 lei; *Ia românească, tezaur național*;

Fig. 16 – Coală/ 20 de timbre, cu valoarea de 90 lei; *Ia românească, tezaur național*;

Fig. 17 – Coală/ 20 de timbre, cu valoarea de 320 lei; *Ia românească, tezaur național*;

Fig. 18 – FDC-uri (prima zi a emisiunii), *Ia românească, tezaur național*;

Fig. 19 – M.p. neuzată cu V.N.=1,50 lei; *Flori, simbol de țară*;

Fig. 20 – M.p. neuzată cu V.N.=4,50 lei; *Flori, simbol de țară*;

Fig. 21 – M.p. neuzată cu V.N.=8 lei; *Flori, simbol de țară*;

Fig. 22 – M.p. neuzată cu V.N.=15 lei; *Flori, simbol de țară*;

Fig. 23 – Ambalarea obiectelor filatelice; plicuri personalizate cu ph neutru.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 21 **Fig. 22**

Fig. 23

https://biblioteca-digitala.ro

PATRIMONIUL ICONOGRAFIC
AL BISERICII DIN VAD (JUDEȚUL BRAȘOV)

GHEORGHE FARAON[1]

THE ICONOGRAPHIC PATRIMONY OF THE CHURCH IN VAD

ABSTRACT

This paper is divided into five subchapters.

The first subchapter focuses on Vad from a geographical point of view, establishing the main geographical coordinates.

The second subchapter focuses on the documentary attestation of Vad as one of the oldest settlements in Făgăraş Country, being certified in 1417.

The third subchapter deals with the building of the church in Vad.

The fourth subchapter deals with the craft of glass painting in our area, with focus on the main painters.

The last subchapter presents an inventory of the most important icons of the church, both on wood and glass.

Keywords: iconographic, patrimony, church, Vad.

I. Așezare geografică

Denumirea de Țara Făgărașului este utilizată de majoritatea cercetătorilor istorici ai acestei zone, iar cea de Țara Oltului este denumirea populară, preluată și folosită în studii etnografice și geografice[2].

Satul se află plasat în partea de sud-est a depresiunii Făgărașului, în unghiul format de Carpații Meridionali cu cei Răsăriteni, fiind amplasat pe câmpia de acumulare piemontană, în mijlocul șișului aluvionar al Văii Șincii.

---

[1] Muzeograf-conservator, Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” – Făgăraș; e-mail: geo.faraon@yahoo.com.

[2] Constantin Catrina, Ion Lupu, *Județul Brașov. Monografie*, București, Editura Sport-Turism, 1981, p. 24-25.

https://biblioteca-digitala.ro

Este situat aproximativ în centrul țării având următoarele coordonate geografice:

- 45° 50' 6.93" latitudine nordică;
- 24° 56' 39.02" longitudine estică;
- altitudine 462 m.

Localitatea face parte astăzi din județul Brașov, comuna Șercaia. Este situată pe DN 73A Șercaia - Râșnov, la poalele Carpaților Meridionali. Localitățile limitrofe sunt:

- Șercaia (centrul de comună), spre nord;
- Perșani, spre est;
- Șinca Veche, Ohaba și Șercăița, spre sud;
- Bucium și Toderița, spre sud-vest;
- Mândra, spre nord-vest.

Vatra satului este situată într-o zonă de șes, ocupând o suprafață de circa 2 km pătrați, între platourile *Coastă* și *Aluniș*. Satul are 391 de numere de casă, cuprinzând 231 de gospodării, restul de numere reprezentând grădini.

Localitatea este împărțită, în două părți inegale, de *Valea Șincii* sau *Şercăii* după alți autori; partea din stânga sau *Peste vale* este mai mică, iar partea din dreapta mai mare. Hotarul satului se întinde pe o suprafață de 24 de km pătrați.

Din punct de vedere morfologic, satele Țării Făgărașului se înscriu în două tipuri esențiale: sate de tip adunat și sate de tip răsfirat. În acest sens, ”Vadul se încadrează în tipul adunat”[3].

II. Atestare documentară

Denumirea localității este: Vad - română; Vadum - latină; Vád - maghiară; Waadt, Waden - germană; Váád - în harta Iosefină din 1769. În timp s-au încercat mai multe explicații legate de proveniența denumirii satului:

- prima explicație ne parvine de la canonicul Augustin Bunea, fiu al acestui sat, care susține că un om cu numele de Vad ar fi înființat această localitate: ”un Vad a înființat Satul Vad”[4];

- a doua explicație o avem de la Sextil Pușcariu, care spune: ”cutare sat de lângă Olt se numește azi Vad, probabil ca acelui loc de trecere peste râu i se zice, încă de pe vremea romanilor Vadum și e posibil ca și înainte de venirea romanilor să le fi zis cu cuvintele corespunzătoare dace”[5];

---

[3] Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu. Secolele XIII-XVI*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 95.

[4] Augustin Bunea, *Încercare de istorie a românilor până la 1382*, București, 1912, p. 203-204.

[5] Sextil Pușcariu, *Numele satelor noastre*, în ”Țara Bârsei”, nr. 5, Brașov, 1934, p. 388.

https://biblioteca-digitala.ro

- a treia explicație vine de la Iorgu Iordan, care spune că ”numeroase locuri poartă astfel de nume, ceea ce nu trebuie să ne surprindă într-o țară ca a noastră atât de bogată în râuri, acest cuvânt turcesc vechi care înseamnă trecătoare sau loc de trecere a apei”[6];

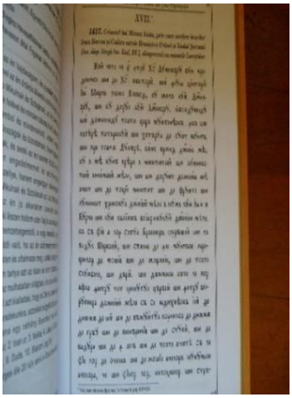

- în *Monografia comunei Netot* autorii arată că în zona Țării Făgărașului ”există localități care prin denumirea lor arată ceva în legătura cu apa. Acestea sunt sate care arată felul apei: Fântâna (loc cu apa bună de băut), Părău, Râușor, Vad”[7];

- Ștefan Pascu susține că ”în districte românești, cum ar fi Făgărașul, există toponimice derivate din apelative, de exemplu Vad”[8].

Din cele enumerate mai sus putem concluziona, fără să greșim, că denumirea localității are legătură cu un loc bun de trecere peste apă.

Vadul ”se numără printre satele cu o timpurie prezență în documente”[9], prima atestare documentară scrisă parvenind de la Voievodul Mircea (1386-1418) al Țării Românești, ”zis mai târziu cel Bătrân, adică cel vechi, spre a-l deosebi de cel tânăr, Mircea Ciobanul, din veacul al XVI-lea, căci la noi nu se obișnuia numerotarea domnilor cu același nume”[10]. Acesta, la 1387, se intitula: ”(...) stăpânitor și domn a toată țara Ungro-Valahiei, și peste munții, încă și peste țările tătărăști și Amlașului și Făgărașului herțeg și stăpânitor (…)”[11].

Voievodul va conferi boierilor ”Ioan, Borcea și Callian boiarinului domniei mele, ca să fie al lor satul Braniștea Uriașei și Vadul Șercaiei și stâna de la muntele Lereștilor, de moșie și de moștenire și de toate slujbele și dări și dijmele, câte le vor afla întru tot ținutul țării și întru biruința domniei mele

---

[6] Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română,* vol. I, București, 1952, p. 27.

[7] *Monografia Comunei Netot*, mss., în Biblioteca-fond documentar a Muzeului Țării Făgărașului ”Valer Literat ”, nr. inv. 3.990-15, p. 7.

[8] Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 492.

[9] A. Lukács, *op. cit.*, p. 88.

[10] Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 41.

[11] Octavian Popa, *Făgărașul sub Domnii Munteni*, în ”Anuarul Gimnaziului de fete din Făgăraș pe anul 1933/34”, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

(…)”[12], ulterior documentul fiind reprodus în patru colecții de documente cu datări diferite[13].

Documentul a fost descoperit la familia Borcea din Vad; după spusele ”Bătrânului grăniţeriu Ion Borcea originalul acestui document a fost predat Comandei Regimentului de Granița din Orlat, de unde nu l-a mai căpătat îndărăt”[14].

Până la urmă datarea acestui document a fost acceptată de majoritatea specialiștilor ca fiind anul 1417.

III. Biserica din Vad

În această localitate tot timpul a fost ”o singură biserică”[15], fiind poziționată aproximativ în centrul satului, conform actelor vechi pe *Ulița Bisericii*, după cum era numită această stradă de locuitori încă din 1880, astăzi denumindu-se *Ulița mică*. Prima biserică amintită în sat ”era din lemn, acoperită cu jipi din paie de secară, la fel cu casele din lemne din jur. Era o bisericuță în formă de casă alungită, fără turn și cu o clopotniță alăturată. Alcătuirea era din bârne masive de lemn, îmbinate cu măiestrie conform arhitecturii populare”[16].

În anul 1750 vechea bisericuță a fost demolată, pe locul acesteia sătenii construind o nouă biserică din piatră și cărămidă. După 76 de ani a fost construit și turnul noii biserici, cu o înălțime de 22 m; tot acum clopotele au fost ridicate în noul turn, vechea clopotniță fiind desființată.

În secolul al XIX-lea, odată cu sporirea numărului populației localității, se hotărăște ridicarea unei noi biserici, mai

---

[12] Ioan cavaler de Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului. IV. Documente,* Sibiu, 1907 p. 45.

[13] P.P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, vol. I, Bucuresti, 1938, p. 86-87, doc. 22; *Documente privind istoria românilor, veacul XIII, XIV, XV. Serie B. Țara Românească (1247-1500),* București, 1953, p. 67-68, doc. 52; *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, I, București, 1966, p. 31-32, doc. 12; *Colecția Documente. Relațiile între Țările Române*, I, București, 1977, p. 119-120, doc. 173.

[14] I. cav. de Pușcariu, *op. cit*., Ed. a II-a, Partea I, Cluj-Napoca, 2003, p. 20.

[15] Corneliu Pop, *Monografia şcoalei primare de stat din comuna Vad*, Făgăraș, Tipografia Ioan Lazăr, 1933, p. 9.

[16] Emil Boeriu, *Cartea Vadului*, mss., f.a., f. 609.

https://biblioteca-digitala.ro

încăpătoare. Hotărârea construcției unui nou lăcaș de cult a fost luată de conducerea satului: ”judele Șandru Boer, preotul Arsenie Bunea și notarul Iacob Mărginean, care vor înființa Fondul de reconstrucție, prin colecte de bani făcute în localitate”[17]. Astfel, ”din anul 1870”[18] a început construcția noului lăcaș.

În prima etapă a fost realizat planul noii clădiri de către arhitectul A. Kassy, pentru suma de 34 de florini. Apoi temelia a fost realizată de maistrul pietrar Gh. Strâmbu din Șinca Veche, contra sumei de 218 florini. Zidurile și acoperișul fiind realizate de meșterii sași Liohhani Verner, Frederich Egheleith și Vinczy Geörg din Merghindeal, fiind supravegheați de inginerul Gärtner din Făgăraș, și care vor primi 8.000 de florini.

Procurarea materialelor s-a realizat după cum urmează:

- piatra cioplită, de la Perșani;
- cărămida, 98.000 bucăți, de la Tohanul Nou;
- var nestins, 960 de ferdele, din Cuciulata și Comăna de Sus;
- lemnul, 24 de stânjeni, din pădurile satului;
- buțile pentru stins varul de la Cuciulata și Lupșa;
- țigla a fost adusă de la Lugoj;
- fierăria a fost procurată de meșteri;
- transportul materialelor a fost făcut de localnici, fără a pretinde bani.

Costul lucrărilor a fost suportat din bugetul primăriei locale, din taxa pentru cârciumărit pe anii 1873-1878, a donației sătenilor și dintr-un împrumut luat de la bancherii Taghlicht din Făgăraș. Licitația pentru închirierea dreptului de crâșmărit s-a făcut publică prin intermediul *Gazetei Transilvaniei*: ”Pentru arendarea dreptului de cârciumărit boernal și comunal din comuna Vad, donat pentru construirea bisericii, pe durata de șase ani (...)”[19], și într-un ziar de limbă germană.

Biserica veche a fost dărâmată, în afara turnului, iar pe amplasamentul ei a fost ridicată clădirea noii biserici. Săpăturile fundației au fost realizate la doi metri, iar la temelie s-a așezat o piatră cioplită (scobită în formă cavă), în care a fost așezată o sticlă cu acte privind construcția bisericii, semințiile oamenilor care au populat satul, hotarele petrecute pe întreaga istorie a satului. Locul pietrei a fost indicat în anul 1926 de bătrânul Achim Damian (1843-1938), care a fost de față la așezare: ”la temelia contrafortului din partea dreaptă de la altar, în exterior”[20].

---

[17] *Ibidem.*

[18] Nicolae Iorga, *Neamul Românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, București, 1939, p. 50-55.

[19] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 35, 17/5 mai 1873, Brașov, p. 4.

[20] E. Boeriu, *op. cit.,* f. 609.

https://biblioteca-digitala.ro

O nouă colectă, inițiată de prim curatorul George Morar și Gheorghe Boeriu, a dus la strângerea sumei de 769 florini, din care s-a cumpărat o cruce și un glob, aurite, care au fost așezate pe turnul bisericii. Cu această ocazie, George Morar face următoarea donație: ”(...) cu ocazia auririi bumbului de la crucea aflată pe turnul bisericii, donează bani gheață 60 fl.”[21].

Noul lăcaș era impunător, având următoarele dimensiuni: ”24 m lungime, 12 m lățime, 19 m înălțime interior, iar turnul are 37 m înălțime. Este construită în stil romanic, dispune de 14 ferestre arcuite, dublate de rame metalice, având formă de navă”[22]. Pavarea bisericii a fost realizată de meșterul Franz Herzum din Perșani, cu lespezi de piatră aduse de el.

Ușa a fost plasată pe axul longitudinal de apus, intrarea în biserică realizându-se printr-o tindă (hol) sub turn; deasupra acesteia se află corul, naosul se întinde pe o lungime de 15 m, urmat de pronaos și de altar, nivelul pronaosului și al altarului fiind ridicat cu 20 de cm. Altarul aflat după iconostas, într-o nișă semicirculară, este luminat de patru ferestre mari.

Biserica dispunea de două clopote, unul din anul 1778, dăruit satului de împărăteasa Austriei, Maria Tereza (1717-1780), care avea o inscripție cu litere chirilice (”Acest clopot a fost dăruit Vadului de Împărăteasa Maria Tereza”)[23], iar al doilea a fost donat un an mai târziu, 1779, de împăratul Iosif al II-lea (1741-1790).

În anul 1905 se înlocuiește țigla de pe turn cu tablă zincată și se montează un orologiu adus din Budapesta de la uzinele *Peterka Lajos*. Noile lucrări au costat 7.000 de coroane, din care numai ceasul 1.000.

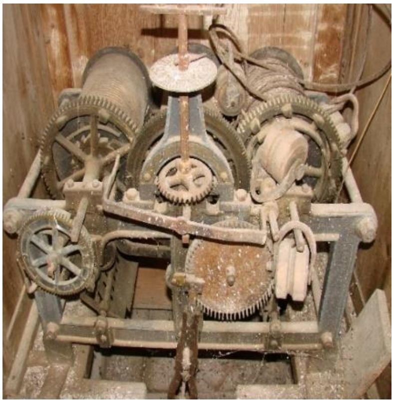

În primăvara anului 1916, odată cu începerea Primului Război Mondial, autoritățile austro-ungare au pornit o campanie de strângere a ”clopotelor bisericilor, obiectelor de cupru, cazanelor de fiert țuică, a căldărilor, a sfeșnicelor și a altor obiecte de alamă”[24]; astfel biserica din Vad a fost văduvită ”în 40 de minute

---

[21] Arhiva Bisericii din Vad, *Protocol despre binefăcătorii bisericii din Vadu*, f. 1.

[22] Ioan Faraon, *Biserica ”Intrarea în biserică a Maicii Domnului” din Vad*, în ”Apostolat în Țara Făgărașului”, nr. 52, mai 2011, p. 1.

[23] E. Boeriu, *op. cit.*, f. 610.

[24] Costi Chira, *Consecințele primului război mondial asupra populației rurale din Banat*, în ”Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Arheologie - Istorie”, nr. 4, Sibiu, 1998, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro

de clopotul cel mare, care cântărea 115 kg, ce a fost aruncat din turn de către soldații maghiari”[25].

Tot în același an, dar în luna octombrie, biserica a fost afectată de bombardamentul armatei germane: ”(...) germanii au pornit un puternic bombardament, satul fiind prins în această zonă, în timpul luptelor turla bisericii a fost lovită de trei ori”[26].

La renovarea bisericii în anul 1920, au fost înlocuite țiglele de pe biserică, distruse în perioada războiului, și tot în același an au fost procurate alte două clopote. Acestea au fost turnate la Timișoara, ambele având înscrise pe bordură următoarele cuvinte: ”Acest clopot s-a procurat din colecte benevole întru amintirea întregirii neamului românesc”.

În anul 1927 biserica a fost zugrăvită și dotată cu burlane de scurgere a apei pluviale.

Din anul 1938 biserica a fost decorată cu actualul iconostas, care are o suprafață de 39 m², este sculptat și pictat de pictorul iconar Septimiu Marian din Blaj. Acesta are 37 de icoane pictate pe lemn și sculptură acoperită cu foiță de aur, ultima icoană din partea dreaptă jos reprezentând *Intrarea în biserică a Maicii Domnului*, care este și hramul bisericii și se sărbătorește pe 21 noiembrie. Inițiativa realizării iconostasului a venit de la părintele Ioan Oniga.

Pentru confortul credincioșilor în biserică au fost instalate bănci în pronaos, câte una pe fiecare parte pentru cantor și cântăreții bisericești, în naos câte 12 rânduri de bănci (prima bancă are pupitru și spetează, după care vin cele simple pentru șezut); cele din față sunt pentru bărbați, iar cele din spate pentru femei. În cor se află o bancă mai scurtă cu pupitru și spetează, pentru dirijorul corului, și băncuțe normale pentru restul.

Ca urmare a cutremurului din 1940, biserica a avut de suferit numeroase avarii, cea mai importantă fiind desprinderea turnului de corpul clădirii. Cu această ocazie au avut loc în anul următor noi lucrări de reparare și renovare, care au costat 64.700 lei.

În anul 1953 în biserică a fost introdus curentul electric, iar în anul 1962 se va pune parchet de stejar peste piatra existentă, donat de doctorul Emil Boieriu. Biserica cunoaște o nouă zugrăvire în anul 1970, iar în urma

---

[25] Gh. Faraon, *Contribuție la Istoria Țării Făgărașului. Participarea vădenilor la Primul Război Mondial*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, III, 2014, p. 184.

[26] *Ibidem*, p. 191.

https://biblioteca-digitala.ro

cutremurului din 1977 este pusă o nouă cruce pe turn, în perioada parohului Grigore Vuță.

Noi lucrări de reparație și întreținere au loc între anii 1993-1995, la podelele din turnul bisericii, care sunt înlocuite în totalitate și la zidul înconjurător al bisericii.

În anul 1996 se introduce gazul metan în biserică, se renovează acoperișul, prin înlocuirea lemnăriei stricate, înlocuirea țiglelor și a burlanelor pentru apă, dar și a crucilor de pe biserică. Lucrarea a fost realizată de meșterii locali Gh. Boldiş - lemnăria acoperișului, C-tin Mitrofan - burlanele de scurgere a apei, Mircea și Viorel Urian - țiglele și coamele de pe acoperișul bisericii, fiind ajutați de Valeriu Moldovan, Ioan și Cornel Man, și Cornel Lup. Devizul acestor lucrări a fost de 200 milioane lei.

Noi lucrări au loc în anul 2004, când a fost reparat turnul bisericii, prin înlocuirea lemnăriei și a tablei acestuia; lucrarea a fost executată de meșterul Viorel Blănar din Târgu Neamț. În anul 2006 a fost realizată fațada bisericii, prin zugrăvirea *în stropi*, de către meșterul Iosif Pop din Sângiorgiu de Pădure - jud. Mureș. Între anii 2007-2008 s-a reparat și zugrăvit interiorul bisericii, de către meșterul Costel Banciu din Făgăraş. Astfel, în primăvara anului 2008 s-au încheiat, odată cu pavarea trotuarelor și a aleilor care duc la lăcașul de cult, lucrările de renovare a bisericii, care au costat 150.000 RON, lucrările fiind inițiate de preotul paroh Ioan Faraon.

La 21 mai 2008 biserica a fost sfințită de către Î.P. Sa dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, și cu această ocazie i-a fost conferit un al doilea hram: *Sfinții Împărați Constantin și Elena*.

IV. Icoane și iconari în Țara Făgărașului

Icoana a fost și este privită nu numai ca o imagine religioasă menită să trezească emoții, ci și ca un mod în care Dumnezeu se arată oamenilor[27].

Iconița pe sticlă, modestă și neprețioasă, dar strălucitoare și ademenitoare prin cromatica sa vie, ”o frântură din Împărăția Cerească, oglindită

[27] Elena Băjenaru, *Catalogul icoanelor pe sticlă pictate de Nicolae Cațavei şi Ioan Pop din Colecția Muzeului Țării Făgărașului ”Valer Literat”*, în ”Țara Făgărașului. Istorie. Etnografie. Antropologie”, Brașov, 2006, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

într-un ciob de sticlă, prins într-o ramă de brad”[28], erau la îndemâna chiar și celor mai săraci dintre țăranii români, aceștia fiind principalii destinatari ai acestora.

Ca obiect de cult icoana este o inovație bizantină, ea născându-se în Orientul apropiat. Familia Dancu susține că ”unele din cele mai vechi icoane parvin din Egipt și sunt lucrate ca și portretistica egipteană mortuară, în culori cu liant de clei sau encaustică pe bucăți de lemn. Înrudirea portretelor mortuare egiptene cu icoanele creștine constă în redarea realistă a fețelor. Caracterul bizantin nu s-a format în Egipt ci în lumea elină în secolul al IV-lea. Denumirea provine din grecescul *eicon* care înseamnă chip, portret”[29].

Într-o lucrare ceva mai recentă, Michael Quenot susține și el că ”icoana creștină nu este altceva decât transferarea, preluarea unor tehnici mai vechi pre-creștine la elementele religiei creștine”[30]. La această idee subscrie și Pompiliu Ciolacu: ”Ideea aceasta este cu atât mai justificată, cu cât se știe că arta creștină a apărut în locurile tainice de întâlnire ale primilor creștini, precum catacombele”[31].

Trecând puțin peste timp, o să ne ocupăm de apariția icoanelor pe sticlă. S-a zugrăvit pe sticlă în toate ținuturile muntoase ale Europei Centrale: Alsacia, Bavaria, Elveția, Tirol, Austria, Boemia, Moravia, Slovacia și în Munții Tatra. În zona noastră s-a pictat cu precădere în Transilvania. Trebuie menționat faptul că nu este o vorba de o manifestare artistică specifică poporului român, pictura pe sticlă ajungând în țara noastră cel mai probabil din zona central europeană, iar noi nu am făcut altceva decât ”să le preluăm și să le adaptăm artei noastre populare”[32].

Apariția acestui meșteșug a dus la dezbateri aprinse în rândurile specialiștilor. O parte a acestora susțin că pictura pe sticlă din Transilvania trebuie legată de miracolul de la Nicula, de la sfârșitul secolului al XVII-lea[33]. Alții afirmă că ”această artă a apărut cel puțin în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aducând în sprijinul acestei afirmații caracterul unor inscripții de pe cele mai vechi icoane”[34].

---

[28] Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, București, 1975, p. 26.
[29] *Ibidem*, p. 22.
[30] Michael Quenot, *Icoana fereastră spre absolut*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 11.
[31] Pompiliu Ciolacu, *Icoana de vatră în sudul Carpaților Meridionali*, Gorj, 2006, p. 18.
[32] Ioan Muşlea, *Icoanele pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania*, București, 1995, p. 14.
[33] *Ibidem*, p. 15.
[34] I.C. Ioanidu, G.G Rădulescu, *Icoana pe sticlă*, în ”Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXV, 1942, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro

Juliana şi Dumitru Dancu nu sunt de acord cu această opinie, ei susţinând că ”în nordul Transilvaniei nu sunt atestate glăjării în secolul al XVII-lea, ele apar abia în secolul următor”[35]. Dintre glăjăriile din secolul al XVIII-lea din N. Transilvaniei amintim pe cele din Valea Ienii (cca. 1757, jud. Cluj), Hăşmaş (1742-1783), Beliu (1783), Buteasa (1738-1740).

Există şi opinia lui Vasile Drăguţ care susţine că ”icoanele pe sticlă au apărut în zona Ţării Făgăraşului, la Mănăstirea Sâmbăta de Sus, la începutul secolului al XVIII-lea, unde exista un centru al picturii pe lemn”[36].

Indiferent de unde au apărut, trebuie spus că aceste icoane pe sticlă sunt executate în culori de apă sau de ulei, cunoscând o răspândire deosebită în ţinuturile Transilvaniei şi nordul Moldovei.

În Ţara Oltului ”nu se cunosc icoane datate înainte de sfârşitul secolului al XVIII-lea, pictura pe sticlă luându-şi aici avânt abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”[37]. În pictura pe sticlă din această zonă au existat două curente: ”primul al zugravilor de pictură murală; al doilea al iconarilor ţărani care au învăţat meşteşugul unul de la celălalt, cum a fost cazul lui Matei Ţâmforea, care învaţă să picteze de la Savu Moga, sau au moştenit din familie meşteşugul, vezi cazul familiei Tamaş (tată, fiu, fiică)”[38].

Un alt factor care a contribuit la apariţia acestui meşteşug a fost existenţa în zonă a mai multor glăjării: ”Arpaşu de Sus (1541?), Făgăraş (1602?), Porumbacu de Sus (1614?) Arpaşu de Sus (1860), Ucea de Sus (1860), Avrig (1892)”[39].

Primul zugrav niculean stabilit în Făgăraş este pomenit în matricolele bisericii greco-catolice în 1817. Cel mai important zugrav al zonei Făgăraşului a fost Ioan Pop, născut la 1796, care pe parcursul a mai bine de 3 decenii a creat o operă care se va dovedi greu de egalat. A pictat pe toate suporturile – sticlă, lemn, tablă, pânză –, icoane de o frumuseţe inegalabilă.

O primă semnalare a personalităţii acestuia o avem din anul 1907, când într-un articol din ziarul *Ţara Oltului*, având ca obiect recomandarea unui pictor aflat la începutul carierei, preotul Nicolae Aron din Galaţi consemnează activitatea în Făgăraş, ”prin anii1838/1841şi până pe la 1858, a zugravului Ioan Popp, bărbat fără carte, [care] compunea icoane frumoase, numai în stil bizantin, scriind pe ele numai cu litere chirilice corect numirile lucrului mâinilor sale, subscriindu-şi apoi cu fală numele său pe icoane”[40].

---

35 Juliana Dancu, D. Dancu, *op. cit.*, p. 16.
36 Apud Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 55.
37 Juliana Dancu, D. Dancu, *op. cit.*, p. 69.
38 Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 56.
39 Juliana Dancu, D. Dancu, *op. cit.*, p. 16.
40 Nicolae Aron, *Ţara Făgăraşului*, în ”Ţara Oltului”, I, nr. 44, 1907, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Arta lui Pop este o îmbinare între ”știința compozițională a artei bizantine cu darul povestitorului român și cu plăcerea unei descrieri din care nici un detaliu nu rămâne în afară”[41].

Ioan Pop, cel care semna cu atâta mândrie ”prin mine Ioan Pop zugravul de la Făgăraș”, a aparținut curentului zugravilor de pictură murală care au realizat și icoane, la fel ca cei ai familiei Grecu. Originară din Arpașu de Jos, familia Grecu s-a stabilit încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la Săsăuș, în jud. Sibiu (astăzi).

Prima generație de pictori din familia Grecu, Ioan, Nicolae și Alexandru, a fost pusă în legătură cu tradiția post brâncovenească a centrelor artistice de la sud de Carpați, aceștia instruindu-se cu ”Pantelimon Zugravul venit din Țara Românească”[42].

A doua generație de zugravi din familie au constituit-o Gheorghe și Nicolae, ai lui Nicolae Grecu-tatăl, aceștia continuând activitatea tatălui lor ca pictori de biserici.

Ultimul reprezentant a fost Vasile: ”în pictura acestuia elementul popular devine predominant, iar tradiția bizantină devine puțin detectabilă”[43].

Un alt pictor muralist din Făgăraș, activ în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost Sava. Acesta a fost identificat de către Valer Literat în registrele matricole cu numele de ”Budoiul Perşinaru (era originar din Perșani-n.a.) Zugrav”[44]. Pictura sa deși are numeroase elemente tradiționale, este puternic influențată în special de modelele neo-clasicizate, mai ales în repertoriul decorativ.

Următorul zugrav de biserici care pictează și icoane a fost Nicolae Caţavei, care a fost ucenic al lui Ioan Pop. ”Acesta în deceniul al cincilea al veacului trecut a pictat la Făgăraș”[45]. Prima mențiune a acestui autor a fost destul de târzie, în anul 1933, la Valer Literat, acest neobosit cercetător al meleagurilor făgărășene[46]. Numele acesta este specific satelor Breaza și Drăguș. În pictura lui se simte influența curentului baroc, fapt ce se poate observa în maniera de realizare a tonurilor de aur, a chenarelor care mărginesc compozițiile. O altă trăsătură definitorie a icoanelor pictate de Caţavei sunt ”inscripțiile, acestea sunt scrise cu litere chirilice, frumos caligrafiate, uneori

---

[41] Juliana Dancu, D. Dancu, *op. cit.*, p. 69.

[42] Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească (sec. XIII-XVIII)*, București, 1998, p. 146.

[43] Ioana Cristache-Panait, *Cu privire la unele monumente din Țara Făgărașului în lumina relațiilor cu Țara Românească*, în ”Buletinul Monumentelor Istorice”, nr. 2/ 1970, p. 31.

[44] Valer Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 101.

[45] Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 56.

[46] V. Literat, *op. cit.*, p. 215.

https://biblioteca-digitala.ro

chiar legate cu culoare roșie sau neagră, trădând de zugrav de biserici (este o alternanță a culorilor la datare, inscripție și semnătură)”[47].

Al doilea curent, reprezentat de iconari țărani, începe cu zugravul Moise Tămaș și soția sa. O parte a cercetătorilor tehnicii înnobilării sticlei prin pictură erau de părere că familia Tămaș s-a stabilit în zona Făgărașului venind de la Nicula. Însă, cercetările de arhivă au dezvăluit că familia Tămaș este originară din Făgăraș, Moise fiind născut la finele secolului al XVIII-lea.

Descendenții lui Moise Tămaș au fost fiul său Petru și nepoții Petru și Ana (căsătorită Deji). Arta lui Moise este mai îngrijită, mai elaborată, cromatica se armonizează cu subiectul iconografic, iar tematica este variată, pare că sursa lui de inspirație au fost icoanele lui Ioan Pop. Ultimii descendenți – Petru și Ana –, ultimii iconari ai Făgărașului, pictează pe suporturi de dimensiuni mari, câmpul icoanei fiind umplut de elemente florale, iar tema iconografică cu greu se mai poate distinge.

Unul dintre cei mai însemnați iconari a fost Savu Moga[48], născut în 1816, ”cum însuși a însemnat pe o icoană”[49], în satul Giurtelecul Hododului[50]. Se stabilește în 1843 în satul Arpașu de Sus, unde a lucrat tot restul vieții[51]. Elena Constante caracteriza arta lui Savu Moga astfel: ”desen fin, precis, știe să contureze o linie, o siluetă, modelează capetele, un lucru foarte greu la icoanele pe sticlă”[52].

Cornel Irimie și Marcela Focşa apreciază în felul următor arta lui Moga: ”(...) poate lipsită de o anumită căldură și spontaneitate, dar cu o compoziție amplă, interesantă, este vizibilă renunțarea la preocupările decorative în favoarea elementelor de narație pe care le conține tema. Eleganța și siguranța desenului, varietatea coloritului și folosirea degradeului fac din opera acestui mare artist popular o realizare dintre cele mai izbutite”[53].

Matei Țâmforea (1836-1906), ”cea mai interesantă personalitate din rândurile iconarilor Țării Oltului”[54], s-a născut la Cârțișoara-Oprea, în anul 1836, ca fiu al țăranului iobag Ioan Purcariu, pe moșia contelui Teleky. După unii autori ar fi fost ”prieten și elev al lui Savu Moga”[55] sau ”elev al lui Moga,

---

[47] Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 59.
[48] I. Muşlea, *op. cit.*, p. 22.
[49] Juliana Dancu, D. Dancu, *op. cit.*, p. 74.
[50] Vasile Drăguț, *Un mare meşter iconar, Savu Moga*, în ”Arta Plastică”, nr. 8, 1967, p. 60.
[51] Cornel Irimie, Marcela Focşa, *Icoane pe sticlă*, București, Editura Meridiane, 1968, p. 12.
[52] Lena Constante, *Iconarul Savu Moga*, în ”Boabe de Grâu”, III, 1932, p. 586-588.
[53] C. Irimie, Marcela Focşa, *op. cit.*, p. 13.
[54] Juliana Dancu, D. Dancu, *op. cit.*, p. 80.
[55] I. Muşlea, *op. cit.*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

el se dezvoltă pe un drum propriu”[56]. Alții consideră că nu există indicii care să evidențieze acest lucru: ”S-ar putea ca Matei să fi învățat meșteșugul picturii de la tatăl, întrucât nimic nu arată că ar fi fost ucenic al lui Savu Moga”[57].

”Talent multiplu, Țâmforea se manifestă în special în interpretarea temelor ample, unde își afirmă din plin știința compunerii și arta culorii. Își compune temele cu fantezie folosind personaje numeroase”[58].

În concluzie putem spune că cele două curente de pictură apărute în Țara Făgărașului se diferențiază la nivel artistic, tematic și iconografic.

V. Catalog selectiv al icoanelor bisericii din Vad

1. *SFÂNTUL NICOLAE*
Icoană pe lemn.
Atelier transilvănean, a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 82x62 cm.

2. *DEISIS*
Icoană pe lemn.
Ioan Pop (atribuire), Făgăraș, a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 89x68 cm.

---

[56] C. Irimie, Marcela Focşa, *op. cit.*, p. 13.
[57] Juliana Dancu, D. Dancu, *op. cit.*, p. 80.
[58] C. Irimie, Marcela Focşa, *op. cit.*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

3. ***SFÂNTUL IOAN BOTEZĂTORUL***
Icoană pe lemn.
Ioan Pop (atribuire), Făgăraș, a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 84x70 cm.

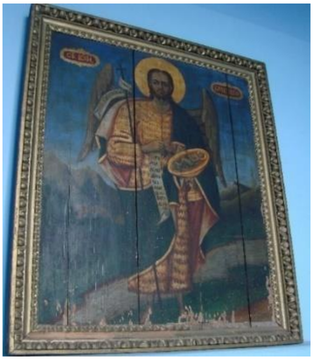

4. ***ÎNVIEREA LUI IISUS***
Icoană pe lemn.
Atelier transilvănean, a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 46x36 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

5. *IISUS CU VIŢA DE VIE ŞI SFÂNTUL HARALAMBIE*
Icoană pe sticlă.
Petru Tămaș-fiul (atribuire), Făgăraș, începutul secolului al XX-lea.
Dimensiuni: 59x68 cm.

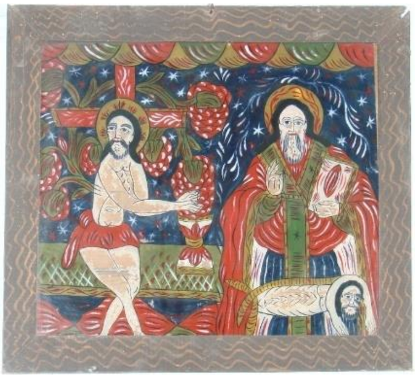

6. *SFÂNTUL NICOLAE*
Icoană pe sticlă.
Anonim, Făgăraș, prima jumătate a secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 45x36 cm.

7. *SFÂNTUL GHEORGHE OMORÂND BALAURUL*
Icoană pe sticlă.
Anonim, Șcheii Brașovului, mijlocul secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 80x70 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

8. ***SFÂNTUL NICOLAE ŞI SFÂNTUL IOAN BOTEZĂTORUL***
Icoană pe sticlă.
Anonim, Șcheii Brașovului, mijlocul secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 40x36 cm.

9. ***MAICA DOMNULUI JALNICĂ***
Icoană pe sticlă.
Petru Tămaș-fiul (atribuire), Făgăraș, începutul secolului al XX-lea.
Dimensiuni: 80x73 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

10. ***SFÂNTUL NICOLAE***
Icoană pe sticlă.
Anonim, Șcheii Brașovului, mijlocul secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 50x40 cm.

11. ***SFÂNTUL HARALAMBIE***
Icoană pe sticlă,
Ana Deji (atribuire), Făgăraș, prima jumătate a secolului al XX-lea.
Dimensiuni: 70x50 cm.

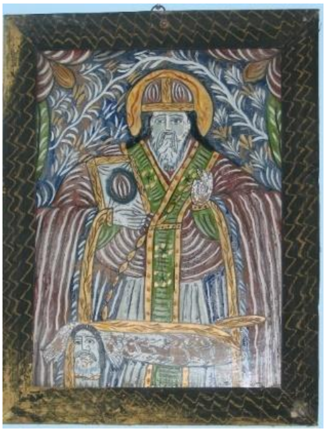

12. ***SFÂNTUL ILIE***
Icoană pe sticlă.
Anonim, Șcheii Brașovului, mijlocul secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 80x64 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

13. ***CINA CEA DE TAINĂ***
Icoană pe sticlă.
Anonim, Șcheii Brașovului, mijlocul secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 80x64 cm.

14. ***MAICA DOMNULUI JALNICĂ***
Icoană pe sticlă.
Anonim, Șcheii Brașovului, mijlocul secolului al XIX-lea.
Dimensiuni: 48x40 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

15. ***IISUS HRISTOS***
Icoană argint.
România, a doua jumătate a secolului al XX-lea.
Dimensiuni: 100x80 cm.

16. ***MAICA DOMNULUI CU PRUNCUL***
Icoană argint.
România, a doua jumătate a secolului al XX-lea.
Dimensiuni: 100x80 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

PEISAJUL ETNOGRAFIC: SIMBOL ȘI SIMBOLISM.*
ANALIZĂ DE CAZ, BASARABIA

DORINA ONICA[1]

THE ETNOGRAPHIC LANDSCAPE: SYMBOL AND SYMBOLISM. CASE STUDY, BASARABIA

ABSTRACT

The ethnographic landscape is the most relevant model for identifying and reporting of a community with her living space and shaping it in accordance with some pattern - images that have been built and transmitted from generation to generation. The ethnographic landscapes can be symbols for one space and for a culture, a local comunity; and through their constituent elements, perform symbolic functions. Each ethnic community shapes her space according to some cultural patterns, thereby she organise different ethnographic landscapes, which became her identity marks.

Keywords: ethnographic landscape, symbol, symbolism, identitary marks.

Peisajul etnografic este modelul cel mai relevant de identificare și de raportare a unei comunități cu spațiul ce-l locuiește și modelează în acord cu unele imagini-tipar ce au fost construite și transmise din generație în generație. Peisajul etnografic fiind creat în baza unei experiențe seculare cu rostul de a întruni cele mai relevante, grăitoare atribute culturale proprii populației locale, se poziționează cel mai adesea în rolul unei *imago mundi*, care devine simbol și serie simbolică culturală și spațială, model de reper și identificare. Așadar acea relație ”oameni-mediu”, natura de o parte și oamenii de cealaltă parte, cedează locul unei relații între o societate influențată de mediul înconjurător și o natură ”interpretată”, care în parte este proiecția respectivei societăți[2], adică este pecetea vieții culturale a comunității asupra spațiului locuit de ea. Pornind de la asumția că peisajul etnografic este un sistem complex, alcătuit

---

* Ideea este analizată în detaliu, după ce a fost enunțată inițial în lucrarea autoarei, *Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru. Aspecte etnogeografice*, București, Editura Etnologică, 2017.

[1] Cercetător științific, doctor în istorie și arheologie, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală – Chișinău, Republica Moldova; e-mail: dorinaonica@yahoo.com.

[2] Yvon Chatelin, Gérard Riou, *Milieux et Paysages*, Paris, Masson, 1986.

https://biblioteca-digitala.ro

din elemente de o înaltă valoare identitară și patrimonială, care prin formele lor de plasare în spațiu, funcționalitate, structură, enunțăm că ele conțin sens, transmit mesaj și informație codificată prin intermediul conceptelor aflate în substratul spiritual al comunității. Prin urmare, peisajul etnografic – segment secționat și structurat din corpul spațiului și al tezaurului etnografic –, întrunește două dublete semantice: simbol și simbolism.

Conform Dicționarului explicativ al limbii române, simbolul este ”o imagine artistică, de obicei un obiect (concret) prin care se poate observa că un concept (abstract), spre deosebire de substituirea metaforică a sensurilor, cumulează sensul propriu cu cel ascuns”[3]. Astfel, simbolul analizat de pe poziția lui în cadrul și față de peisajul etnografic este o construcție materială, constituită din însușiri fizice cu proprietatea de a putea fi vizualizat, palpat, explorat. Acest tip de index al spațiului și al culturii, are concomitent o putere de a reflecta și exprima o realitate spirituală, integratoare de sens axiologic, identitate, sentimente, memorie și experiență culturală. În acest context, putem evidenția o simbolizare cu dublă acțiune a spațiului, prin intermediul unor instrumente civilizaționale, cărora li se asociază atașări mentale, morale și sufletești. Stabilim o percepție și reprezentare sistemică când singularul, unicul reflectă esența de ansamblu a întregimii, unității dimensionate.

Complexitatea și eterogenitatea structurală a peisajelor etnografice reflectă și exprimă simbolism, întrucât reprezintă un sistem de simboluri, o reprezentare prin simboluri[4]. Asociat peisajelor etnografice, simbolismul exercită și o funcție-calitate, ce-și are geneză în experiența materială și spirituală a comunității, în nivelele și formele ei dimensionale de construcție, delimitare și reprezentare a lumii, în cadrele mitofolclorice și empirice de concepere a Universului, și nu în ultimul rând în contextul istoric în care a evoluat comunitatea.

Studiile cu privire la peisajul etnografic, parte componentă a celui cultural, sunt relativ noi, ele tind să ia amploare și prezintă interes în literatura de specialitate a antropologiei culturale, etnologiei, geografiei culturale etc. Prin urmare, pentru o introducere și o înțelegere adecvată a ideii propusă analizei, se face pertinentă reiterarea definițiilor, teoriilor ce au stat drept fundament teoretic și metodologic acestui articol.

Inițial, în 1978, profesorul Ion Ghinoiu afirma că ”peisajul etnografic contemporan este o sinteză inedită la care au contribuit spiritul inventiv al omului, creator de civilizație și cultură, mediul geografic și timpul”[5]. Iar Valer

---

[3] DEXI, *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău, Editura Arc, Editura Gunivas, 2007, p. 1804.

[4] *Ibidem*.

[5] Ion Ghinoiu, *Tipologia peisajelor etnografice românești*, în Academia Română, ”Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte”, seria IV, tomul III, București, 1982, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro

Butură detaliază, enunțând că ”unitatea vestigiilor tradiționale din domeniul culturii materiale se evidențiază în peisajul etnografic prin tipologia satelor, gospodăriilor și caselor, ca și în modul cum se înscriu, alături de acestea, ocupațiile”[6]. Recent, Lucian David, în temeiul unor cercetări interdisciplinare subliniază următoarele: ”(...) peisajul etnografic este mărturia durabilă a osmozei omului cu natura, a creativității lui generatoare de cultură și civilizație, portul cu care poporul a gătit pământul pe care îl locuiește, în funcție de nevoile sale, de-a lungul mileniilor”[7].

Corespunzător, pentru înțelegerea abordării că peisajele etnografice pot fi considerate simboluri și reflectă un simbolism spațial și cultural, se cere și enunțarea, analizarea studiilor și teoriilor cu privire la spațiu, morfostructura și filosofia culturii etc.

În cadrul studiilor de filosofie a culturii și morfologia culturii, un rol important îl deține conceptul de *paideume*, acel ansamblu de caractere care constituie stilul unei culturi populare. Leo Frobenius și Oswald Splengler sunt cei care au adus contribuții serioase și interpretări fundamentate științific la explicarea interdependenței spațiu-cultură. Pentru Leo Frobenius, tiparul spațial și temporal în care trăiește un popor se impregnează intim, în mentalul, în mintea, în subconștientul acelui popor, astfel încât îi dictează destinul. El a conceput *paideuma* ca ”o transcendență a mediului devenită chip prin oameni, o realitatea supraindividuală, care, spațial și temporal, însuflețește omul individual, precum și popoarele[8].

Oswald Splengler înaintează în interpretări și analize, dezvoltând *paideuma* la alt nivel, stabilind simbolurile spațiale specifice anumitor culturi ale umanității, precum: culturii antice îi corespunde corpul izolat, culturii occidentale – infinitul tridimensional, cultura arabă – peștera (bolta), cultura egipteană – drumul labirintic, cultura chineză – drumul în natură, cultura rusească – planul nemărginit[9]. La această delimitare a sentimentului spațial, plusăm cu spațiul mioritic, indefinit ondulat specific sufletului românesc[10], enunțat de Lucian Blaga în *Trilogia culturii*.

Multe din ”studiile de geografie – subliniază geograful american Lester B. Rowntree și arheologul american Margaret W. Conkey –, se bazează pe asumția că simbolurile mediului (cadrului natural) sunt un dar, adică ele

---

[6] Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 29.

[7] Lucian David, *Peisajele etnografice din România*, București, Editura Etnologică, 2015, p. 40.

[8] Leo Frobenius, *Paideuma – schiță a unei filosofii a culturii (aspect ale culturii și civilizației africane)*, traducere de Ion Roman, București, Editura Meridiane, 1985, p. 90.

[9] Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 161.

[10] *Ibidem*, p. 164-165.

https://biblioteca-digitala.ro

sunt statice și neschimbate, dar nu se acordă îndeajunsă atenție proceselor sociale, care sunt factorul transformator (…)”[11], și prin intermediul cărora colectivitățile pun cultura în mișcare transformând natura și cultura într-un proces viu. Pentru că ”oamenii sunt constant ocupați cu sesizarea (receptarea) fenomenelor naturale convertindu-le în obiecte culturale și reinterpretându-le cu idei culturale”[12].

Filosoful Anca Manolescu amintește, de asemenea, că ”geografii, uzitează o **geografie sacră** și **simbolică**, marcată de locuri însemnate, luate din scrierile sfinte și din cărțile populare, care au circulat în spațiul românesc, sub formă de manuscrise, începând cu secolul al XVI-lea”[13]. Iar Elena Rodica Colta specifică și o ”**geografie mitică**, recuperată din fondul arhaic și transmisă pe cale orală sub formă de basme, povești și memorate”[14]. Cu mult înainte, Ernst Casirrer, în lucrarea sa fundamentală *Eseu despre Om*, afirmă că ”din punctul de vedere al teoriei generale a cunoașterii și al filozofiei antropologice, trebuie să analizăm, mai curând, **spațiul simbolic**”[15], pentru a înțelege cum sunt organizate colectivitățile. Prin urmare, găsim afinitate acestei asumții în ceea ce afirmă antropologul american Leslie White: ”comportamentul uman este un comportament simbolic; comportamentul simbolic este comportamentul uman. Simbolul e universal omenirii (…), cheia către această lume și mijloacele de participare la ea este însuși simbolul”[16].

În același curs al ideii, consemnăm și perspectiva adusă spațiului de către Mircea Eliade, care l-a privit din punctul de vedere al istoriei religiilor. Astfel, ”pentru omul religios există un spațiu sacru – puternic, semnificativ, și alte spaţii – neconsacrate, deci lipsite de structură, de consistență”[17], delimitate și evaluate în corelație cu trăsăturile ce le prezintă și funcțiile ce le exercită.

Tangente sunt și aserțiunile lui Traian Herseni și ale antropologului francez André Leroi-Gourhan. Traian Herseni enunță două segmente etno-

---

[11] Lester B. Rowntree, Margaret W. Conkey, *Symbolism and the Cultural Landscape*, în ”Annals of the Association of American Geographers”, Vol. 70, No. 4, 1980, p. 459-474.

[12] John W. Bennett, *The ecological transition: Cultural Anthropology and Human Adaptation*, New York, Pergamon Press, 1976, p. 4.

[13] Anca Manolescu, *Locul călătorului. Simbolistica spațiului în Răsăritul creștin*, București, Editura Paideia, 2002, p. 86.

[14] Elena Rodica Colta, *De la naștere la moarte. Rituri domestice și alte comportamente rituale contextualizate din județul Arad*, București, Editura Etnologică, 2015, p. 15.

[15] Ernst Cassirer, *Eseu despre om*, traducere de Constantin Cosman, București, Editura Humanitas, 1994, p. 69.

[16] Leslie A. White, *The Symbol: The origin and basis of human behavior*, în ”Philosophy of Science”, vol. 7, October 1940, p. 451, 454.

[17] Mircea Eliade, *Sacrul și Profanul*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

sociale ale poporului român: unul pastoral și altul agrar, fiecare cu propria reprezentare a spațiului și timpului. Pentru păstor spațiul este lumea în care se mișcă – ”lumea largă”, ”lumea mare” –, iar pentru plugar este lumea în care se află – stă sau lucrează[18]. Iar André Leroi-Gourhan, subliniază spațiul itinerant (al vânătorilor nomazi) și spațiul radiant (al agricultorilor)[19].

În baza celor menționate remarcăm că peisajele etnografice însumează un set de particularități ce conțin sens și mesaj, îndeplinesc funcții simbolice fundamentate pe tradiție, obicei, practici rituale, câmp psihologic și credințe, reprezintă un index al comunității ce-l creează, un element iconic al spațiului și al culturii.

Profilarea unor ***peisajele etnografice simbol*** sunt rezultatul conjuncturii mai multor factori și contexte. Diversitatea condițiilor de mediu, contextele istorice și trăsăturile etnografice ale comunității locale, sunt un suport fundamental în baza căruia s-au cristalizat felurite peisaje etnografice ce au devenit imagini reprezentative pentru Basarabia, adică Republica Moldova de azi. Datorită continuității performării și păstrării elementelor de cultură materială și spirituală, avem șansa ca astăzi, într-o perioadă de evidente schimbări și pierderi valorice, să găsim în teren și în patrimoniul etnografic mărci ce identifică și particularizează teritoriul dintre Prut și Nistru.

Privite în toată deplinătatea lor, însăși peisajele rurale dintre Prut și Nistru sunt un tezaur etnografic de mare valoare, cu locuitori care mai păstrează spiritul locului, însemnele identitare și reflectă imaginea-simbol a unei țări a satelor. Putem afirma, în acest sens, că ”peisajul în sens arhetipal poate fi un icon, un loc legat de sit și sacralitate, un loc al memoriei, dar și un cadru, obiect sau ansamblu artistic tridimensional, o scenă, un loc al acțiunii (…)”[20], al locuirii.

AȘADAR, UN PRIM EXEMPLU PENTRU BASARABIA ÎL CONSTITUIE PEISAJUL VITICOL, ORGANIZAT, DEZVOLTAT, VALIDAT DE IMPORTANȚA LUI ECONOMICĂ ȘI VALOAREA SPIRITUALĂ, REFLECTĂ O ISTORIE ÎNDELUNGATĂ A MUNCII DE ÎNGRIJIRE A VIȚEI-DE-VIE ȘI A PODGORIILOR, FIE ACESTEA DIN CADRUL GOSPODĂRIILOR ȚĂRĂNEȘTI SAU DIN COMPLEXELE VITIVINICOLE. ACEST PEISAJ SIMBOL ARE DREPT SUPORT DE REPREZENTARE UN ȘIR DE ELEMENTE DE CULTURĂ MATERIALĂ (TEHNICĂ POPULARĂ SPECIFICĂ (TEASCURI, ZDROBITOARE Ș.A.), INSTRUMENTAR (LIN, CĂUȘ, FĂCĂLĂU Ș.A.), VASE DE PĂSTRARE (BUTOIUL, BARELUL, POLOBOCUL, CADA Ș.A.), ADĂPOSTURI PEN-

---

[18] Traian Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1941, p. 180.

[19] André Leroi-Gourhan, *Gesture and Speech*, translated from the French by Anna Bostock Berger and introduced by Randall White, Massachusetts, Institute of Technology, 1993, p. 325-328.

[20] Cerasella Crăciun, *Arta ca element de coeziune al vieții comunitare în peisaj*, București, Editura Universitară ”Ion Mincu”, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

TRU DEPOZITARE (MAGAZII, CRAME, BECIURI, PIVNIȚE, BORDEI Ș.A.), ȘI DE LUCRĂRILE DETERMINATE DE PRINCIPALELE MOMENTE ALE ANULUI VITICOL.

Fig. 1 – Colivă din struguri pentru sănătate la Probajnie, s. Măgdăcești, r. Criuleni, 2017

Privitor la diversitatea și originalitatea beciurilor țărănești, Anatolie Zaharov menționa în lucrarea *Народная архитектура Молдавии (Narodnaia arhitectura Maldavii)*: ”În majoritatea țărilor din sud-estul și sud-vestul Europei, unde se cultivă vița-de-vie, condițiile economice şi naturale au cauzat apariția în casele țărănești a beciurilor. Dar în nicio țară nu se întâlnesc asemenea beciuri uimitoare, după diversitate și frumusețe, ca în centrul Moldovei, în raioanele din preajma râului Răut și pe cursul mijlociu al Nistrului. Consemnăm că acestea sunt o creație pur locală”[21].

De asemenea, peisajul viticol are și un bogat tezaur de cultură spirituală precum sunt sărbătorile, obiceiurile, superstițiile și actele rituale legate de îngrijirea viței-de-vie, coacerea și consumul primilor struguri, culesul acestora[22] (**Fig. 1**). În consecință găsim validare în remarca lui W. Vos și H. Meekes, precum că ”peisajul nu este definit numai de procesele naturale, dar și de o anumită identitate a percepției umane, de cultură, de istoria specifică”[23].

---

[21] Анатолий Й. Захаров, *Народная архитектура Молдавии. (Каменная архитектура центральных районов)*, Москва, Госиздат литры по строитву, архитектуре и строит материалам, 1960, p. 56.

[22] Pentru detalii a se vedea studiul Dorina Onica, *Viticultura în Țara Moldovei – Aspecte general istorice și documentare*, în ”Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie”, vol. 15 (28), Chișinău, 2011, p. 97-106.

[23] Willem Vos, H. Meekes, *Trends in European Cultural Landscape development: Perspectives for a Sustainable Future*, în ”Landscape and Urban Planning”, no. 46, Amsterdam, Elsevier, 1999, p. 3-14.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2 – Paștele Blajinilor, s. Drăsliceni, r. Criuleni, 2012

Un peisaj etnografic efemer ne este oferit de Paștele Blajinilor, sărbătorit în Duminica Tomii sau a opta zi (luni) după Paște. Pentru această sărbătoare se fac pregătiri în prealabil, în Joia Mare, ce impun lucrări de îngrijire a mormintelor celor morți. Iată cum descria, în perioada interbelică, părintele Dimitrie Balaur o secvență din cadrul obiceiurilor de Paștele Blajinilor: ”În așteptarea preotului, gospodina casei sau altcineva așterne pe un mormânt al vreunuia din neamurile casei un prosop sau un petec de pânză, pe care pune colaci, păști, cozonac, păsculițe mici sau bucăți de cozonac, fiecare bucată cu lumânare și câte un ou roșu, apoi mâncări și o sticlă cu vin; face și un foc mic, tămâiază cu cățuia casei mormânturile și așteaptă cu pomelnicul în mână. Preotul vine și săvârșește o ectenie, pomenind pomelnicul întreg al casei (...)”[24] (**Fig. 2**). Așadar, observăm că, coagulând un cadru ritualic unitar, practicile săvârșite în ziua de Paștele Blajinilor la morminte însumează o simbolistică serială, fundamentată pe simboluri și credințe tradiționale românești de o înaltă reprezentativitate. Această sărbătoare este în condițiile migrației actuale a populației locale un important moment din anul calendaristic, care determină o revenire la baștină și o coeziune familială la mormintele celor dragi duși din viață. Se menține, astfel continuitatea unui caracter ceremonial specific, ce consolidează totodată tradiția, moralitatea actanților.

În satul basarabean reprezentative erau, azi mai rar, peisajul horelor, a cetelor de colindători ș.a., ce implicau un mare grad de incluziune comunitară și reflectau instrumente de pregătire educațională, civică, morală a tinerilor ș.a. Acest tip de peisaje primeau contur și dinamică în spații-simbol bine delimitate, știute de comunitate, precum era centrul satului, vatra veche

---

[24] Dimitrie Balaur, *Paștele Blăjinilor*, în ”Biserica Ortodoxă Română”, nr. 3-4, București, 1936, p. 183-186.

https://biblioteca-digitala.ro

a satului, casa celui colindat, ”*megdanul*” în satele de bulgari și găgăuzi unde se întâlneau la sfat bărbații bătrâni.

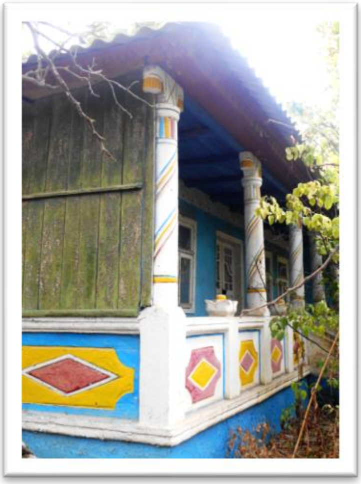

Fig. 3 – Locuință cu arhitectură vernaculară în piatră,
s. Butuceni, r. Orhei, 2016

E necesar să subliniem faptul că odinioară comunitatea a fost actantul unor peisaje etnografice care astăzi sunt pierdute sau se încearcă o reactualizare a lor. Dispunând de atribute originale, care le revendică unicitatea, ele sunt consemnate în teritoriu cu o frecvență mai mică, fiind considerate de altfel nuclee generatoare de valori materiale și spirituale. De asemenea, azi, individualitatea lor le plasează în poziția valoroasă de a fi părți componente ale patrimoniului etnografic. Drept exemplu a fost tradiția Lăzărelului, practicat regulat în sâmbăta Floriilor în satele din Valea Prutului (Câșlița Prut), în special până la sfârșitul anilor '90[25].

În același curs al expunerii, amintim de arhitectura vernaculară în piatră din zona Orhei, ce este un simbol atât de artă populară a comunității de meșteri ce au creat și valorificat resursele oferite de loc, dar și o sintetizare amplă a tuturor motivelor, ornamentelor, simbolurilor prezente în mitologia, tradiția și substratul spiritual românesc (**Fig. 3**). Realizările artistice ale meșterilor populari se regăsesc în arhitectura caselor (coloane de tip torsadă, capitele, colțare pentru acoperiș, frontoane, ocnițe-firide, hogeacuri ș.a) și anexelor acestora (beci, bașca, grajd ș.a.), însemne de hotar (porți, garduri, pietre de hotar), elemente de sacralizare a spațiului (crucifice, cruci, troițe

[25] Dorina Onica, *Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru. Aspecte etnogeografice*, București, Editura Etnologică, 2017, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro

ș.a.), tehnică populară (mese de teasc, râșniță ș.a.). Prin urmare, decorul arhitecturii populare în piatră din zona Orheiului Vechi este singura excepție din *oecumena românească*[26], a subliniat, pe bună dreptate, arhitectul Eugen Bâzgu.

Cu gândul de a nu epuiza subiectul în cadrul acestui articol, considerăm că exemplele pot continua, întrucât diversitatea condițiilor și resurselor mediului, originalitatea patrimoniului material și spiritual al comunității locale, eterogenitatea contextelor istorice, modelele estetice de organizare și construire a spațiului locuit, ne oferă suport solid de identificare și scoatere în lumina contemporaneității a acelor mărturii etnografice lăsate și prezente în Moldova de peste Prut.

Simbolismul plasat în corelație cu peisajele etnografice cumulează un sistem variat de simboluri, care la rândul lor, prin semnificația și informația codificată, ulterior interpretată, creează o imagine a Lumii și o istorie a viețuirii umane.

În temeiul subiectului supus analizei, afirmăm că spațiul satului tradițional, peisaj etnografic unitar și de mare complexitate, cuprinde un divers sistem de însemne, care pe de o parte îi asigură echilibrul, dinamica vieții, și pe de altă parte îi revendică trăsăturile de vatră spirituală. Spre exemplu, pietrele de hotar, hotarul satului, centrul satului, piața satului, dealul bisericii ș.a., erau locuri simbolice, care prin atributele sociale, juridice, spirituale, morale s-au transformat într-un fel de *hectum* cu înalte valori apotropaice, funcții sociale, locuri unde se săvârșeau și anumite practici rituale. În consecință, observăm că intricația formelor materiale cu cele spirituale în osatura peisajului etnografic conturează în cadrul lui alte peisaje cu rol și funcții simbolice fundamentate pe tradiție, obicei, practici rituale, câmp psihologic și credințe. Așadar, ”din momentul în care este structurat, făcând obiectul unei ordonări care va înscrie în structurile sale reprezentarea sistemelor sociale, spațiul devine simbolic”[27].

În același sistem contextual facem legătură cu acea topografie sacră[28], simbolică, de care amintesc teoreticienii, exemplificând cu anumite forme de relief (dealuri, stânci, abrupturi), de care sunt asociate anumite întâmplări cu portrete biblice (ex. Stânca Grimidon [s. Saharna, r. Rezina] cu talpa Maicii Domnului), personaje mitologice și a istoriei locale. De asemenea, plasarea crucilor, troițelor, răstignirilor pe cele mai înalte puncte topografice, ce stau de veghe asupra satelor (ex: Socola-Șoldănești, Saharna-Rezina, Dealul

---

[26] Eugen Bâzgu, *Influențe orientale în arhitectura vernaculară de piatră din zona Orheiul Vechi*, în vol. ”Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional”, Chișinău, Editura Cartdidact, 2007, p. 40-51.
[27] Bernard Lamizet, *Les lieux de la communication*, Liege, Armand Colin, 1992, p. 258.
[28] Elena Rodica Colta, *op. cit.*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

Mâglei-Orhei ș.a.), întăresc dublu puterea apotropaică și simbolismul religios, spațial și orientativ (**Fig. 4**). O trăsătură a simbolicului, care decurge din cele expuse anterior, este caracterul real al acestuia, relevat de faptul că lumea înconjurătoare în sine a devenit pentru oameni o lume simbolică: ”societatea umană este reală întrucât este simbolică”[29].

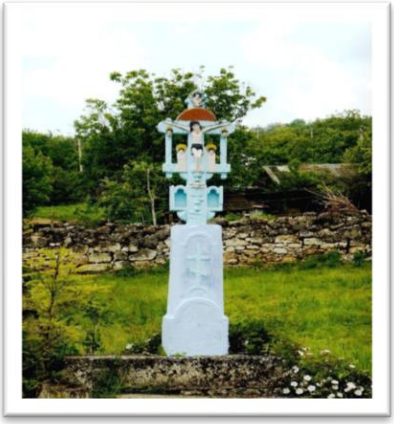

Fig. 4 – Răstignire în vatra satului,
s. Vadul Rașcov, r. Șoldănești, 2016

Cursul expunerii ne face să enunțăm izvoarele sfinte de pe lângă schiturile monastice (Saharna, Hâncu, Dobruja, Țipova ș.a.), care prin efectele miraculoase, vindecătoare, atribuite de enoriași, adună numeroși localnici și nu numai. Organizați fiind în pelerinaje individuale sau colective cu incidență mai mare în perioada hramurilor mănăstirilor, sărbători importante din calendarul religios, precum este la Crăciun, Bobotează, Sfintele Paști, credincioșii uzitând un bogat instrumentar simbolic și practici ritualice săvârșite (colive pentru sufletul morților, ectenii pentru sănătate, prosternări rituale, ofrande ș.a.), cumulează în jurul acestor elemente de hidrografie și momente cu mare încărcătură apotropaică din cursul anului, remarcabile manifestări de cultură și spiritualitate. În acest caz ”peisajele sunt medii simbolice create de acțiunile omului în sensul conferirii de înțelesuri naturii și mediului înconjurător, în a-i oferi o definiție și o viziune anume, obținută printr-un filtru special al valori-

[29] Vintilă Mihăilescu, *Antropologie: cinci introduceri*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

lor și credințelor (...). Aceste peisaje ne reflectă identificarea, care este fundamentată în cultură”[30].

Alte mărturii, care vin să valideze ideea lansată, sunt casele cu arhitectură vernaculară în lemn – simbol al civilizației lemnului și al peisajului forestier, precum pescăriile, cherhanalele, sărbătorile pescărești sunt al celui piscicol. Așadar, încă odată remarcăm că peisajul simbol exercită rolul și de simbolism, deoarece prin elementele constituente de natură materială și spirituală, patrimoniu etnografic, sunt un suport empiric, prin care colectivitățile (insiderii) se autodefinesc și identifică; și interpretativ, generator de informație pentru cei care-l privesc și evaluează (outsiderii).

Deopotrivă, folclorul popular ne amintește de locuri simbolice, știute și imaginate de conștiința umană, fie că au prin subînțelegere o localizare concretă, fie există la nivel de știință mentală: ”A se duce unde a dus surdul roata și mutul iapa”, ”Peste nouă mări și nouă țări”[31]. Credințele tezaurizate în memoria colectivă aflorează mental un spațiu al Lumii Cerești, Lumii de Dincolo, Lumea Subpământeană, Celălalt Tărâm etc. Prin urmare, ”acest tip de interpretare a spațiului mitic este oecumena arhetipală, concepută și figurată de folclorul mitic al oricărei mitologii într-o formă restrânsă la cosmicizarea pământului autohton”[32].

Funcțiile simbolice ale peisajului etnografic mai sunt modalități de plăsmuire și oglindire a mărcilor identitare, deoarece prezența unei juxtapuneri, suficient de structurată, între simbol și identitate în perimetrul fizic al unui spațiu și asupra unui fapt cultural, are rolul și capacitatea înaltă de a construi și releva mărcile identitare ale comunității. De asemenea, rolul acestei coagulări se amplifică în direcția asigurării unei perenități a valorii spațiului respectiv, asigurându-i astfel asumarea unei funcții de document vizual scris de gândirea și experiența umană, pentru a alimenta memoria colectivă locală și conștiința unei apartenențe.

Dacă luăm în considerație peisajul etnografic din perspectivă la macrounități, atunci sunt relevante unele exemple, ce au devenit simboluri pentru unele culturi și civilizații, precum sunt pagodele chineze, caravanele beduinilor, ritualurile de incinerare din valea fluviului Gange, plantațiile de măslin mediteraneene. Astfel, găsim explicație la ceea ce afirma sociologul american Gary Alan Fine, precum că ”grupurile socioculturale au înțeles și concretizat

---

[30] Thomas Greider, Lorraine Garkovich, *Landscapes: The Social Construction of Nature and the Environment*, în ”Rural Sociology”, Vol. 59, No. 1. Kentucky, 1994, p. 1.

[31] Grigore Botezatu, Andrei Hâncu, *Dicționar de proverbe și zicători românești,* București-Chișinău, Editura Litera, 2001, p. 12-13.

[32] Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura ARSR, 1987, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

mediul natural ca pe o construcție social simbolică”[33], ca pe un suport de manifestare a spiritualului, a identității. Așadar, peisajele etnografice, unități secționate din cadrul spațiului și al culturii locale, aflate sub puterea transformatoare a comunităților, se constituie în decursul timpului drept peisaje-tip, prototipuri ale identităților culturale.

Plasați într-un timp al unor ample procese migraționale, când indivizii se statornicesc în locuri îndepărtate de baștină, observăm că mai mult sau mai puțin aceștia au tendința de a crea acolo unde se stabilesc cu traiul un prototip al locuirii spirituale specifică locurilor natale. Astfel, ”grație valorii sale emblematice, imaginilor care încarnează dispozitivele de comunicare și a posibilităților de clasificare, se poate spune și că peisajele sunt <<purtătoare ale patriei>>”[34] –, afirmă profesorul Ilie Bădescu.

Simbolul și simbolismul peisajelor etnografice sunt elemente și instrumente de identificare într-o lume globalizată și omogenizată, reprezintă realizări de cultură materială și spirituală prin care contribuim la diversitatea lumii. Spațiul locuit și peisajele etnografice constituite sunt percepute și se raportează la ele printr-un sistem de simboluri și semnificații ale acestora. Simbolurile în cadrul peisajelor etnografice sunt o istorie vie, prin intermediul cărora decodificăm documente etnografice *in situ*. Peisajul etnografic este geneza, dar în același timp un emergent al culturilor locale și al mărcilor identitare.

---

[33] Alan G. Fine, *On the macrofoundations of microsociology: constraint and the exterior reality of structure*, în ”Sociological Quarterly”, Vol. 32, Issue 2, 1991, p. 161-177.

[34] Ilie Bădescu, Ozana Cucu-Oancea, *Dicționar de sociologie rurală*, București, Editura Mica Valahie, 2011, p. 366.

https://biblioteca-digitala.ro

UN PROIECT LEGISLATIV PRIVIND OCROTIREA PATRIMONIULUI CULTURAL DIN ROMÂNIA (1923)

IOAN OPRIȘ[1]

A LEGISLATIVE PROJECT ON HERITAGE PROTECTION FROM ROMANIA (1923)

ABSTRACT

Major political changes unreasonably oblige revisions, including legal ones, demanding anchoring to new realities. After the Great Union of the Romanian Provinces, concluded by the historical act of December 1, 1918, the Entire Romania was faced with imperative requirements of the factual unification of public life in all its components: political, economic, social, legal, religious, cultural. The issues of cultural heritage could not be missed by measures aimed at unification.

A special role in this vast process was played by the Ministry of Cults and Arts, starting with the ministers, then the technicians and vocation managers who responded, focusing on the approach of legislative and institutional unification. One of the first projects presented, the one on behalf of the Transylvania Section of the Historic Monuments Commission (1923), will be analyzed below.

Keywords: legislative project, cultural heritage, Romania, monuments, museums.

Schimbările majore de natură politică obligă la numeroase revizuiri, inclusiv juridice, cerând acordarea la noi realități. După Marea Unire a provinciilor româneşti Transilvania, Banatul, Bucovina şi Basarabia, încheiată prin actul istoric de la 1 Decembrie 1918, România întregită a fost pusă în faţa unor cerinţe imperioase de unificare faptică a vieţii publice în toate componentele acesteia: politic, economic, social, juridic, religios, cultural. Cei nou veniţi în regatul român aduceau norme, reglementări, legi, instituţii, obiceiuri şi cutume cu care trăiseră multe generaţii, sub dominaţie străină. Problematica patrimoniului cultural – monumente istorice, colecţii şi muzee, săpături arheologice –, nu puteau lipsi din măsurile care urmăreau unificarea. Fiecare provincie a fost guvernată până la Marea Unire şi în acest domeniu prin alte forme juridice decât în România. Or, viaţa publică, culturală şi spirituală se cerea în mod firesc să fie la rându-i unificată, să se desfăşoare după reguli şi-n spirit ro-

[1] Profesor universitar, doctor în istorie, Universitatea ”Valahia” – Târgoviște.

https://biblioteca-digitala.ro

mânesc. Este întrutotul justificat un asemenea demers, venit să sprijine reintegrarea în corpul naţional a unor părţi care au evoluat în afara sa.

Un rol deosebit în acest vast proces l-a jucat Ministerul Cultelor şi Artelor, începând cu miniştrii Octavian Goga, Constantin Banu şi Alexandru Lapedatu – acesta din urmă ocupând fotoliul ministerial în repetate rânduri –, tehnicieni şi administratori cu vocaţie au răspuns, orientând demersul de unificare legislativă şi instituțională[2]. Virgil Cioflec a fost unul dintre cei mai activi şi mai eficienţi în lucrările respective, bun cunoscător al mecanismelor culturale, vizionar şi pragmatic. Sub conducerea sa au demarat lucrări consistente de reevaluare juridică şi organizatorică, care au rezolvat rapid multiple incoerenţe şi stări tensionale[3].

Putem doar să supozăm asupra autorului principal al unuia dintre primele proiecte prezentate, cel în numele Secţiei pentru Transilvania a Comisiunii Monumentelor Istorice, şi anume Alexandru Lapedatu. Acesta, ca preşedinte, dar mai ales ca istoricul cel mai legat de Comisiune şi foarte bun cunoscător al legislaţiei, poate fi considerat dacă nu autor, cel puţin inspirator şi coautor al textului avansat ministerului.

Să analizăm proiectul (**Anexa**)[4], stabilind mai întâi câteva din caracteristicile sale. Observăm unitatea lui, desprinsă din organizarea materialului (18 articole desfăşurate în 3 mari capitole, inegale însă, şi încheiate cu Dispoziţiuni finale). Propunătorii au avut în vedere organismul principal central – Comisiunea Monumentelor Istorice (CMI) –, căreia i s-au dat în sarcină numeroase lucrări şi i s-au stabilit importante drepturi (surprinse în 8 articole). Alcătuită din 9 membri – dintre care obligatoriu unul desemnat de Academia Română, directorul Arhivelor Statului, directorul Şcolii Superioare de Arhitectură şi câţiva (?) numiţi de ministrul Cultelor şi Artelor –, CMI urma să se ocupe în principal de inventarul, declararea şi clasarea monumentelor, deci de evidenţa acestora (cf. art. IIc, art. 4). Mecanismul procedural este detaliat (art. 4), cerându-se ca declararea şi clasarea să se facă în temeiul unui ”interes istoric şi artistic vechi”, şi să fie confirmate prin autoritatea unui decret regal, efectele fiind înscrise în ”registrul de ipoteci al tribunalului respectiv fără nici o percepere fiscală”. S-a subliniat totodată aprobarea obligatorie a Comisiunii pentru înstrăinare şi expropierea, ca şi prevedere specială ”nici o construcţie

---

[2] Vezi pe larg, în lucrarea noastră, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania şi Banat după Marea Unire*, București, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, 291 p.

[3] Am prezentat în parte activitatea acestuia în lucrarea *Despre Virgil Cioflec*, în vol. ”Profesioniștii noștri 14. Nicolae Noica la 70 de ani”, Centrul European de Studii Covasna-Harghita, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2014.

[4] Originalul se găseşte în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice - Secţia pentru Transilvania, păstrată la Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, noi utilizând aici o copie a documentului.

https://biblioteca-digitala.ro

nu se va putea ridica în imediata apropiere a unui imobil clasat monument istoric, fără aprobarea Comisiunii", ca şi precizarea că "pentru cauză de utilitate publică pot fi expropriate clădiri aflate pe un teritoriu vecin imobilului clasat monument istoric".

În mod direct şi asigurator, clasarea bisericilor şi mănăstirilor edificate înainte de anul 1834 se făcea din oficiu (împreună cu odoarele lor), dar provizoriu, până la publicarea Inventarului monumentelor istorice (art. 7). Un articol se referea la îngrijirea, conservarea şi restaurarea "imobilelor şi obiectelor vechi ce ar reprezenta un interes istoric, eventual chiar aflate în posesiunea particularilor" (art. IIa), iar altul precizează că "orice restaurare, reparare sau distrugere (?), precum şi orice căutare (?) întreprinsă fără autorizaţia CMI se va pedepsi cu amendă de la 100 până la 5.000 lei şi cu cheltuiala repunerii monumentului, ruinei sau obiectului în stare primitivă" (art. 8). Penalizarea conform legii penale (art. 322), prevede pedepse aspre pentru "oricine va dărâma sau strica un monument istoric chiar când acesta ar fi în proprietatea sa" (art. 6). Responsabilităţi speciale revin funcţionarilor administrativi, silvici, domeniali, ingineri, dar şi "Statului, judeţelor sau comunelor, precum şi membrilor clerului şi ai corpului didactic", "îndatoraţi de a comunica Comisiunii orice abatere de la legea de faţă" (art. 6). Neglijenţa în serviciul de pază, care ar duce la distrugere, mutilare sau înstrăinarea de monument sau obiecte se pedepsea cu închisoare (8 zile-3 luni), amendă (10-500 lei) sau cu pedepse cumulate (art. 6). Păstrând un interes constant atât construcţiei istorice, cât şi inventarului acesteia, CMI i se stabileau prerogative pe seama supravegherii săpăturilor şi "căutărilor" de obiecte vechi, de interes istoric (art. IIb), iar în mod special celor de cult: "mobilier, icoane, candele, sfeşnice, vase, tâmple, uşi, cruci, cărţi, manuscrise, veşminte, odăjdii, epitafe, documente, stampe şi monezi", care urmau să fie clasate "după aceleaşi norme ca şi imobilele, iar deţinătorii lor trebuiau să prezinte inventarul acestora, altfel fiind supuse confiscării" (art. 5). Şi comerţul cu bunuri de acest fel era permis "numai dacă acele obiecte nu provin din colecţiunile Statului, comunelor, judeţelor, ale persoanelor morale recunoscute sau din biserici şi mănăstiri" (art. 5). Atât comercianţii, cât şi cumpărătorii, trebuiau să cunoască provenienţa unor astfel de bunuri, iar "cazurile îndoielnice" urmau să fie comunicate Comisiunii, altfel operându-se confiscarea ori amenda echivalentă valorii bunurilor (art. 5). S-a insistat la acest punct până într-atât încât CMI putea dispune "transportarea lor într-un muzeu al statului sau în Tezaurul unei biblioteci până va lua (sic!) măsurile necesare pentru buna lor pază" (art. 5). Mai mult, Ministerului Cultelor şi Artelor i s-a asigurat dreptul de preemţiune "la vânzarea oricărui obiect care prezintă interes istoric" (art. 5).

Utilitatea publică este frecvent utilizată în cuprinsul primelor 8 articole, deci în numele interesului general se considerau necesare măsuri deosebite.

https://biblioteca-digitala.ro

Cea de-a doua instanţă de operare din acest proiect este *Comisiunea arheologică*, considerată, de asemenea, superioară; scopul ei era efectuarea de cercetări şi săpături arheologice ”în vederea studiului antichităţilor preistorice, greco-romane, romano-barbare şi vechi bizantine până la circa anul 1000 p. Chr.”, dar şi controlul acestora, ”publice şi particulare”, inclusiv ”clandestine” (art. 9 $_{1\text{-}2}$). Era formată tot din 9 membri: unul desemnat de Academia Română, iar ceilalţi opt aleşi de minister ”dintre profesorii de arheologie, istorie antică şi epigrafie, istorie medie şi bizantinologie, istoria artelor şi istoria veche a Românilor şi directorii muzeelor arheologice” (art. 10). Între atribuţiile ei figurau ”conservarea staţiunilor explorate, crearea şi controlarea muzeelor arheologice şi a antichităţilor găsite şi supravegherea colecţiilor aparţinând persoanelor morale recunoscute”, la care se adăugau organizarea de ”expediţii şi misiuni arheologice în răsăritul illyro-thrac”, apoi rezultatele săpăturilor şi ”confecţionarea hărţii arheologice a României” (art. 9 $_{3\text{-}4\text{-}5\text{-}6}$). Recunoaştem între cele stipulate ideile mai vechi ale lui Vasile Pârvan, dar şi noutăţi surprinzătoare: expediţiile şi misiunile externe. Nu uităm că între membrii secţiei clujene erau doi arheologi formaţi la Şcoala Pârvan: D.M. Teodorescu şi Emil Panaitescu.

O prevedere deosebită este dedicată descoperirilor arheologice şi regimului juridic al acestora: obligaţia primarului de a anunţa prefectura judeţeană de obiectele arheologice descoperite şi ”să asigure conservarea provizorie” a acestora (art. 11). Prefectul, la rândul său informa ministerul, obligat să ia măsuri provizorii şi să avizeze *Comisiunea arheologică* ”spre a se lua măsuri definitive” (art. 11). Indiferent de regimul proprietăţii terenului unde era plasat situl arheologic, administraţia era obligată să asigure ”paza şi conservarea staţiunilor explorate”, iar în cazul unor terenuri private se putea apela la ”exproprierea pentru utilitate publică” integrală sau parţială. Locul săpăturilor arheologice şi inventarul mobiliar antic rezultat aparţinând statului şi administraţiei publice erau ”inalienabile fără aprobarea Comisiunii arheologice” (art. 11).

Cel de-al treilea organism central specializat era *Comisiunea artistică*. Atribuţiile acesteia priveau îndeosebi patrimoniul muzeal, cu deosebire cel de artă, inventarele din muzee şi galerii, şi administrarea lor, dar apare şi cea de ”conservare şi alienaţiile” (înstrăinarea-n.n.) obiectelor de artă care prezintă interes public (art. 12.2) atât din colecţiile de stat, cât şi cele ale particularilor (art. 12.3). Membrii de drept – tot 9 –, proveneau din delegatul Academiei Române şi trei reprezentanţi ai ministerului: un arhitect, un sculptor şi un pictor, ceilalţi fiind desemnaţi de o adunare a artiştilor din rândurile corpului didactic superior (de la şcolile de artă şi arhitectură) şi ale Societăţii artiştilor, care urmau să-l desemneze (obligatoriu un arhitect şi un sculptor) (art. 13). Şi această Comisiune avea prerogative în clasarea monumentelor şi obiectelor de artă ”care prezintă un important interes public” (art. 14).

https://biblioteca-digitala.ro

Preşedinţia celor trei comisiuni era asigurată de un preşedinte ales de către şi dintre membri, şi câte doi asesori, care constituiau biroul fiecăruia; era necesară prezenţa a cel puţin 5 membri, ”votul preşedintelui fiind preponderent în caz de paritate”; cel mai vârstnic dintre membrii biroului prezida în lipsa preşedintelui de drept, iar ministrul prezida atunci când participa la întrunirile comisiilor. Sistemul membrilor onorari din străinătate şi a membrilor corespondenţi din ţară era înscris la dispoziţiunile comune, ca şi al secţiunilor regionale, ai căror membri – aleşi de fiecare Comisiune –, erau numiţi prin decret regal (art. 15).

O direcţie specială din Ministerul Cultelor şi Artelor – ca şi Serviciul tehnic al acestuia –, urmau să ducă la îndeplinire avizele şi dispoziţiunile celor trei comisiuni, care se administrau pe bază de buget propriu, aprobat şi asigurat de minister, fondurile fiind generate prin alocaţie anuală bugetară, subvenţii provenind de la Autorităţile administrative judeţene/locale şi din legate/donaţii (art. 17). Câte un regulament propriu trebuia să guverneze activitatea fiecăreia dintre comisii, iar în situaţia unui ”interes comun” al acestora, s-au prevăzut ”şedinţe comune sub preşedinţia Ministerului sau a celui mai în vârstă dintre preşedinţi” (art. 18).

Proiectul analizat apare ca o expresie a interesului major de a reglementa domeniile principale constituente ale unui sistem de ocrotirea bunurilor culturale. Are, cu evidenţă, scăpări şi lipsuri, ca acelea privind categoriile de patrimoniu protejate, metodologia restaurării la monumente istorice, absenţa termenelor pentru instrumentele de evidenţă (ca Lista monumentelor), paralelisme între atribuţiile comisiunilor (controlul colecţiilor), responsabilitatea abaterilor etc., fiind tributar unor prejudecăţi moştenite. Dar, în pofida acestora, apar idei noi, care arată cu ce se confruntă nu doar domeniile ci, mai ales, operatorii lucrărilor de patrimoniu; reiese, cu pregnanţă, nevoia acută de acumulare a tipurilor de cercetare (cea mai bine explicată fiind cea arheologică).

Aparţinând unui grup regional este firesc să identificăm preocupările esenţiale în strategiile de ocrotire a patrimoniului istoric. Ţinând seama de momentul elaborării (1923), observăm modernitatea proiectului, nefinalizat, dar creionat atunci, acordând o sporită atenţie completitudinii efortului protectiv şi conservativ, vizând cu repetiţie unitatea patrimonială, respectiv legăturile directe între izvoarele – sursele de patrimoniu, cercetarea şi păstrarea acestora. Relaţia monument-sit-colecţie apare subliniată şi repetată, subliniind tendinţele de a defini mai riguros domeniile conservării, patrimonializării şi muzeologizării.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA

”Art. 1 - Pe lângă M.c. şi A. se instituie trei comisiuni superioare care să tuteleze respectiv interesele istorice, arheologice şi artistice:

1) Comisiunea Monumentelor Istorice
2) Comisiunea arheologică
3) Comisiunea artistică.

I. Comisiunea Monumentelor Istorice

Art. 2 - Com. Mon. Istorice va avea ca scop:

a) Să îngrijească conservarea şi restaurarea imobilelor şi obiectelor vechi ce ar prezenta un interes istoric, eventual chiar aflate în posesiunea particularilor.

b) Să supravegheze săpăturile şi căutările de monumente şi obiecte vechi, de interes istoric.

c) Să facă inventarul şi clasarea monumentelor istorice şi obiectelor care prezintă interes istoric, în special icoanele şi odoarele vechi de la mănăstiri şi biserici.

d) Să supravegheze muzeele care conţin obiecte istorice.

e) Să publice studii şi un buletin cu privire la monumentele istorice.

Art. 3 - Comisiunea Monumentelor Istorice se compune din 9 membri, dintre persoanele competente şi ştiinţele istorice şi tehnice. Din Comisiune va face parte: un membru desemnat de Academia Română; Directorul Arhivelor Statului; Directorul Şcoalei de Arhitectură şi membrii numiţi de Ministru, care prin cooptare vor alege numărul de membri necesari pentru completare. Cu dezvoltarea lucrărilor numărul va putea fi sporit.

Art. 4 - Prin îngrijirea Comisiunii şi conform avizului ei, se vor declara şi clasa ca monumente istorice imobilele a căror conservare în total sau în parte prezintă un interes istoric artistic vechi. Clasarea monumentelor istorice se va face prin Decret Regal. Asemenea şi declasarea lor. Efectele clasării se vor aplica îndată ce se va comunica proprietarului avizul Comisiunii Monumentelor istorice. Ele încetează dacă decretul de clasare nu apare în cel mult 6 luni.

Clasarea de monumente istorice, va fi transcrisă în registrul de ipoteci al tribunalului respectiv fără nici o percepere fiscală.

Imobilele clasate monumente istorice, nu pot fi alienate nici expro-p[r]iate decât cu aprobarea comisiunii. Nici o construcţie nu se va putea ridica în imediata apropiere a unui imobil clasat monument istoric, fără aprobarea comisiunii.

Servituţiile legale care ar putea aduce degradări sau prejudicii unui monument, nu sunt aplicabile imobilelor clasate. Pentru cauză de utilitate

https://biblioteca-digitala.ro

publică pot fi exprop[r]iate clădirile aflate pe un teren vecin imobilului clasat monument istoric.

Art. 5 - Obiectele mobile vechi, în special obiectele de cult, mobilier, icoane, candele, sfeşnice, vase, tâmple, uşi, cruci, cărţi, manuscrise, veşminte, odăjdii, epitafe, documente, stampe şi monezi vor fi clasate după aceleaşi norme ca şi imobilele. Orice deţinător de obiecte de acest fel este ţinut sub pedeapsă de confiscare a face cunoscut C.M.I. în termen de cel mult un an de la promulgarea legii inventarul obiectelor pe care le deţine.

Comerţul cu obiectele enumerate la al. I, este permis numai dacă acele obiecte nu provin din colecţiunile Statului, Comunelor, Judeţelor, ale persoanelor morale recunoscute sau din biserici sau mănăstiri. Comercianţii sau cumpărătorii sunt datori, neconformându-se a cere certificat de provenienţă de la vânzător ţinând în regulă registrul de intrare a acelor obiecte, iar în cazurile îndoielnice sunt obligaţi a le denunţa Comisiunii.

Alienarea obiectelor clasate nu se poate face fără aprobarea Comisiunii. Exportarea lor este cu totul oprită, fără autorizarea C.M.I.

Infracţiunile se pedepsesc prin confiscarea obiectelor sau o amendă echivalentă cu valoarea lor.

Obiectele imobiliare aparţinând particularilor nu vor putea fi clasate decât cu consimţământul proprietarilor lor sau printr-o lege specială.

Dacă Comisiunea va socoti că conservarea sau siguranţa unui obiect clasat este primejduită, ea va putea dispune transportarea lor într-un muzeu al Statului sau la tezaurul unei biserici până se va lua măsurile necesare pentru buna lui pază.

Ministerul Cultelor şi Artelor are dreptul la preemţiune la vânzarea oricărui obiect care prezintă interes istoric.

Art. 6 - Orice imobil sau obiect mobil clasat, nu poate fi restaurat, reparat sau distrus, decât cu autorizaţiunea ori sub supravegherea C.M.I. Orice restaurare, reparare sau distrugere, precum şi orice căutare întreprinsă fără autorizaţia C.M.I. se va pedepsi cu amendă de la 100 până la 5000 lei şi cu cheltuiala repunerii monumentului, ruinei sau obiectului în starea primitivă. De asemenea, se va pedepsi, conform art. 322 din legea penală oricine va dărâma sau strica un monument istoric, chiar când acesta ar fi proprietatea sa.

Serviciile Statului, Judeţelor şi Comunelor sau stabilimentelor publice sunt ţinute să asigure paza şi conservarea monumentelor sau obiectelor clasate, în cazul când nu s-au luat măsuri speciale în acest sens. Cheltuielile aferente, sunt în sarcina lor.

Funcţionarii administrativi, silvici, domeniali, inginerii Statului, judeţelor sau comunelor, precum şi membrii clerului şi ai corpului didactic sunt îndatoraţi a comunica Comisiunii orice abaterea de la legea de faţă.

Orice păzitor care va lăsa să se distrugă, mutileze sau înstrăineze un monument istoric sau obiecte aflate în paza lui va fi pedepsit cu închisoare de

https://biblioteca-digitala.ro

la 8 zile până la trei luni sau cu amendă de la 10-500 lei, sau cu amândouă pedepsele împreună. Acestea fără prejudiciul sancţiunilor de la art. 5.

Art. 7 - Până la publicarea inventarului Monumentelor, toate bisericile şi mănăstirile zidite înainte de 1834 se clasează provizoriu ca monumente istorice împreună cu toate odoarele lor.

Art. 8 - În cazul în care monumentul clasat istoric e pe o proprietate privată particulară şi proprietarul nu va voi să se conforme[ze] prezentei legi, el poate cere Ministerului Cultelor şi Artelor exproprierea părţii de teren pe care se află monumentul, conform legii exproprierii pentru caz de utilitate publică.

Comisiunea arheologică

Art. 9 - Comisiunea arheologică are de scop:

1) Cercetări şi săpături arheologice în România, în vederea studiului antichităţilor preistorice, greco-romane, romano-barbare şi vechi bizantine până la circa anul 1000 p. Chr.

2) Controlul tuturor săpăturilor publice şi particulare din România, urmărind săpăturile clandestine.

3) Conservarea staţiunilor explorate, crearea şi controlarea muzeelor arheologice şi a antichităţilor găsite şi supravegherea colecţiilor aparţinând persoanelor morale recunoscute.

4) Expediţii şi misiuni arheologice în răsăritul illyro-thrac.

5) Publicarea rezultatelor săpăturilor şi a studiilor arheologice făcute.

6) Confecţionarea hărţii arheologice a ţării.

Art. 10 - Comisiunea arheologică se compune din 9 membri.

Din comisiune va face parte un membru desemnat de Academia Română şi opt membri numiţi de Minister dintre profesorii de arheologie, istorie antică şi epigrafie, istorie medie şi bizantinologie, istoria artelor şi istoria veche a Românilor şi directorii muzeelor arheologice.

Art. 11 - Săpăturile cu caracter de cercetări arheologice, fie de instrucţiuni publice, fie de particulari se vor face numai cu aprobarea şi sub controlul Comisiunii Arheologice.

Când în urma săpăturilor făcute în vederea vreunei lucrări oarecare sau printr-un fapt întâmplător, s-ar descoperi monumente, ruine, inscripţiuni sau obiecte care ar putea interesa arheologia pe o proprietate a Statului, a vreunui judeţ, a vreunei comune, a vreunei instituţiuni publice sau persoane morale recunoscute, primarul comunei respective trebuie să asigure conservarea provizorie a obiectelor descoperite şi să anunţe imediat prefectul judeţului despre măsurile luate.

Prefectul va referi de urgenţă Ministerului Cultelor şi Artelor care ia măsurile provizorii şi avizează Comisiunea Arheologică spre a se lua măsuri definitive.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă descoperirea e pe o proprietate particulară, primarul anunţă pe prefect care raportează Ministerului. Ministerul în urma avizului Comisiunii arheologice va putea proceda la exproprierea pentru utilitate publică a terenului în total sau în parte. Serviciile Statului, judeţelor şi comunelor sunt ţinute să asigure paza şi conservarea staţiunilor explorate până la luarea măsurilor definitive. Locul săpăturilor arheologice, precum şi obiectele mobiliare antice, aparţinând Statului, Judeţelor, Comunelor, Instrucţiunilor publice şi persoanelor morale recunoscute sunt inalienabile fără aprobarea Comisiunii Arheologice.

Comisiunea Artistică

Art. 12 - Comisiunea artistică are următoarele atribuţii:

1) Păstrează inventarele colecţiunilor obiectelor de artă, în muzeele şi galeriile Statului şi supraveghează administraţiunea acestora.

2) Supraveghează conservarea şi alienaţilor obiectelor de artă care prezintă interes public în colecţiunile instituţiunilor publice şi ale persoanelor morale recunoscute de orice fel.

3) Supraveghează conservarea obiectelor de artă prezentând un interes public care aparţin particularilor, şi singură poate acorda alienaţiunea şi exportarea lor.

4) Controlează inventarele şi cataloagele obiectelor de artă din toate muzeele şi colecţiunile şi aprobă regulamentele lor particulare.

Art. 13 - Comisiunea artistică se compune din 9 membri.

Membrii de drept sunt: un delegat al Academiei Române şi trei delegaţi ai Ministerului: un arhitect, un sculptor şi un pictor. Restul membrilor se aleg de o adunare la care iau parte toţii artiştii de pe o listă care cuprinde:

a) toţi profesorii de la şcolile de belearte şi arhitectură;

b) toţii membrii Societăţilor artiştilor - pictori, sculptori şi arhitecţi -, recunoscute persoane morale.

Lucrările relative la alegere le vor conduce membrii de drept. Între aleşi vor fi cel puţin un arhitect şi un sculptor.

Art. 14 - Administratorii şi reprezentanţii instituţiunilor publice şi ale persoanelor morale recunoscute de ori ce fel sunt obligaţi să prezinte Comisiunii inventarul tuturor obiectelor artistice pe care le posedă persoanele morale respective.

Comisiunea artistică va clasa acele edificii şi obiectele artistice care prezintă un important interes public. Aceste edificii şi obiecte sunt supuse la acelaş[i] regim ca şi monumentele şi obiectele mobile artistice, sub supravegherea Comisiunii artistice.

Dispoziţiuni comune

https://biblioteca-digitala.ro

Art. 15 - Fiecare Comisiune îşi alege din sânul ei un preşedinte şi doi asesori care formează biroul comisiunii respective. Comisiunile sunt prezidate de Ministru, când participă la şedinţe. Comisiunile vor putea lucra cu 5 membri, votul preşedintelui fiind preponderent în caz de paritate de voturi. În lipsa preşedintelui va prezida cel mai în vârstă din membrii biroului. Fiecare comisiune poate alege membri onorari din Străinătate şi membri corespondenţi în ţară. Fiecare comisiune poate să înfiinţeze secţiuni regionale după dispoziţiunile unui regulament special. Secţiunile regionale se vor compune din membri aleşi de Comisiune şi numiţi prin Decret Regal. Numărul şi durata funcţionării lor se va fixa de comisiune în fiecare caz special.

Comisiunea va putea delega secţiunilor regionale respective, din atribuţiunile lor, ce va crede de cuviinţă.

Art. 16 - Avizele şi dispoziţiunile Comisiunilor vor fi executate printr-o Direcţiune specială a Ministerului.

Lucrările tehnice se vor executa de o secţiune specială a Serviciului tehnic din Minister. Personalul tehnic al acestei secţiuni se va numi după recomandarea comisiunilor. Această secţiune va putea avea personal distribuit pe circumscripţii de lucrări.

Art. 17 - Fiecare comisiune va avea un buget propriu, care se va alcătui cu aprobarea Ministerului Cultelor şi Artelor şi se administrează de el conform hotărârilor comisiunilor respective.

Fondurile care vor fi puse la dispoziţie fiecărei comisiuni vor fi:

1) Alocaţia ce se va prevede în fiecare an în buget.

2) Subvenţiile votate anual de diferite judeţe şi comune.

3) Din legatele sau donaţiunile ce fiecare comisiune va avea să administreze.

Fiecare comisiune va avea un regulament de funcţionare.

Art. 18 - Când chestiunile de discutat prezintă un interes comun, comisiunile interesate pot avea şedinţe comune, sub preşedinţia Ministrului sau al celui mai în vârstă din preşedinţi”.

https://biblioteca-digitala.ro

PROGRAME PENTRU ATRAGEREA PUBLICULUI TÂNĂR LA MUZEU

GERARD CĂLIN[1]

PROGRAMS TO ATTRACT YOUNG PEOPLE TO THE MUSEUM

ABSTRACT

Meeting the needs of the public has been and remains a priority issue among museums as well. To meet the demands of today's society, the museums carry out a series of cultural-educational and recreational activities, some of them complementary to school activities, others for enjoyment. The Golesti Museum runs creative workshops with folk and ethnical themes, throughout the year, and provides to the public recreational and leisure opportunities.

Keywords: entertainment, youth, museum, social changes, programs.

Publicul! Aceasta este ținta către care converg eforturile unui muzeu. Acest personaj colectiv fără de care existența unui muzeu ar fi de prisos. Personajul acesta variat și capricios, diferit de la un loc la altul, diversificat pe vârste, preocupări, meserii, dornic de cunoaștere, dar și indiferent, de multe ori imprevizibil, de foarte multe ori spontan, niciodată la fel, niciunde același, el este de fapt condiția *sine qua non* a existenței unui muzeu.

Ce să îi dăruim și cum să ne adresăm omului pentru a-l transforma în vizitator? Cum să îi atragem spre muzeu? Publicul nu este de fapt un om multiplicat. Ci sunt mai mulți oameni, cărora este imposibil să le afli un numitor comun. Și de aici marea greutate în a găsi modalități pentru a mulțumi publicul.

Publicului de azi trebuie să-i creezi *nevoia* de muzeu, la fel cum i s-a creat nevoia de cultură, de mers la școală, de comunicare. Iar această nevoie se creează în timp, cu multă răbdare și perseverență[2].

Pentru a putea fi cunoscute reacţiile pe care obiectele dintr-o expoziţie le trezesc vizitatorilor, ele au fost clasificate, ţinându-se seama de tipurile existente în diferite muzee. Astfel, unele sunt interesante prin ele însele, purtătoare

[1] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești; e-mail: gerard79calin@yahoo.com.

[2] Claudia Cleja Stoicescu, *Sub semnul muzeului. Arta de a privi*, București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 185-190.

https://biblioteca-digitala.ro

de mesaje istorice, sociale sau psihologice, iar altele, precum obiectele de artă, exercită o atracţie deosebită, o trăire emoţională şi estetică puternică, pentru a satisface nevoia de a fi în prezenţa frumosului. În ceea ce priveşte statutul, obiectele trebuie să aibă şi un rol educativ, o putere de sugestie, să stârnească interesul pentru posibilitatea completării cunoştinţelor.

Muzeele caută formule, programe, noi abordări expoziționale prin care să-l aducă pe om la ele. Ideea lui Hazeliu[3], ”ceea ce vine din trecut interesează viitorimea (…)”, rămâne încă valabilă. *Nevoia* de a cunoaște trecutul este activă, dar nu suficientă. Publicul de astăzi nu se mulțumește *doar cu atât!* Într-o lume dinamică, cu o circulație foarte rapidă a informației, computerizată, uneori virtuală, vizitatorul se așteaptă la altceva de la muzeu. Îl privește altfel și îi cere mai mult decât o *simplă* expoziție care vorbește despre trecut… Vrea un muzeu dinamic, cu funcții instructiv-formative și experimentale, cultural-educative și, cel mai mult, de agrement.

Cum în fiecare om se află și un *homo ludens*, funcția de delectare se pliază foarte bine cu societatea actuală, jocul fiind un fenomen de cultură. Și această afirmație este întărită de sondajele de opinie realizate cu publicul, în special cel cu vârstele de până la 40 ani.

Pedagogia muzeală, prin aceste studii sociologice caută să afle noile orientări și preocupări ale publicului și să identifice nevoile acestuia. În funcție de rezultate, s-au făcut eforturi și continuu se fac încercări pentru schimbarea concepției de prezentare a colecțiilor, a funcțiilor muzeului, chiar și a arhitecturii clădirilor care îl adăpostesc.

Pentru generația tânără, alături de școală, muzeul poate contribui la procesul instructiv-educativ, în mod direct, prin programe care să stimuleze cunoașterea, creativitatea și manualitatea.

Noțiunile de *participare* și *comunicare*, ca părți componente ale educației, au o mare audiență și în rândul muzeelor. În special școlarii doresc să participe la modelarea propriilor experiențe de învățare.

Aceste idei, deși disparate, puse împreună au dat posibilitatea muzeelor să-și dezvolte programe dedicate tinerilor, care să îmbine utilul cu plăcutul. Activități care să le stârnească interesul, să le dezvolte abilități practice, psihice și să conțină elemente ludice.

Simpla întrebare *Cum vă petreceți timpul liber?*[4] adresată tinerilor cu vârstele până la 18 ani, dezvăluie multe secrete despre nevoile și așteptările pe care le au. Cele mai des întâlnite răspunsuri au fost:

- mă relaxez cu prieteni, în natură-parcuri/în aer liber;

---

[3] Artur Immanuel Hazelius (1833-1901), fondatorul primului muzeu în aer liber, Skansen Museum, 1891.

[4] Studiu sociologic realizat în anul 2012, pe un eșantion de 1.500 de copii școlari din județul Argeș.

https://biblioteca-digitala.ro

- sport: bicicleta, role, atletism, cross, fotbal, baschet, sală;
- împreună cu familia;
- la petreceri, bar/mall/club;
- ascult muzică;
- TV - tenis, seriale, filme;
- jocuri video/computer/internet.

Alte răspunsuri: călătorind, vizitând locuri impresionante, învăţ, statul afară degeaba, la cinema, fotografiez în natură, la bunici, voluntariat, pictez, desenez, desen tehnic, canto, cânt la pian, chitară, meditez, merg la biserică, tehnica origami şi quilling, dansuri populare, dans de societate, ascult muzică deoarece este singura care mă relaxează în momente dificile, mă joc cu animalele de companie, citesc, excursii scurte, facebook[5], învăţând pentru bacalaureat, lecţii de teatru, modeling, acasă, citind documentare despre ţara noastră, îmi ajut părinţii în gospodărie.

Așadar, societatea trebuie să le ofere: comunicare, creativitate, cunoaștere, divertisment, dinamism, interactivitate, manualitate, participare. Ele devin atribute pe care activitățile muzeale trebuie să le cuprindă.

În încercarea de a răspunde acestor cerințe ale tinerilor, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești a dezvoltat programe educaționale și de agrement, desfăşurate unele pe tot parcursul anului, iar altele periodic.

Activităţile cu un impact mare asupra publicului sunt:

1. Ateliere de creație:
- Arta confecţionării podoabelor tradiţionale;
- Arta picturii icoanelor pe sticlă/lemn;
- Arta confecţionării păpuşilor populare;
- Arta modelării lutului. Ceramica de Cucuteni;
- Mărţişoare populare;
- Figurine din lut;
- Arta confecţionării ţesăturilor din lână;
- Jocuri româneşti la hora satului;
- Arta sculpturii în lemn;
- Pictură decorativă pe sticlă;
- Pictură cu tematică etnografică.

2. Activități de agrement:
- Plimbări cu poneii/echitație;
- Plimbări cu trăsura;
- Concurs de biciclete;

---

[5] Interesant este faptul că *facebook* este menționat de puține ori ca modalitate de petrecere a timpului liber, deși majoritatea (88%) îl folosesc foarte des. Programul de socializare a devenit parte componentă a activității copiilor.

https://biblioteca-digitala.ro

- Tir cu arcul;
- Popicărie;
- Tiroliană;
- Perete de escaladă;
- Echilibristică;
- Picturi pe față;
- Copacul dorințelor;
- Teatru pentru copii.

Urmarea aplicării acestor activităţi se observă în creşterea numărului de vizitatori şi nu doar a celor cu vârste mici. Chiar dacă majoritatea programelor se adresează copiilor, aceştia nu vin singuri la muzeu. Ei sunt însoţiţi de părinţi, bunici, prieteni etc. Şi cum muzeul *trebuie vizitat!*, programul respectiv începe cu vizita expoziţională. Crearea unui spaţiu unde să poată servi o gogoaşă şi să bea o limonadă sau cafea, satisface nevoile multor adulţi care însoţesc copiii.

Rezultatele sunt benefice, numărul de vizitatori s-a dublat, ajungând la aproape 50.000 anual, iar noile statistici realizate cu publicul relevă faptul că aceştia doresc activităţi de delectare variate. Mulţi vizitatori doresc să vadă *ceva ce n-am mai văzut!* Până când vom găsi răspunsul la această *nevoie,* vom încerca să mulţumim publicul cu activităţile sus menţionate.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Tabără de creație.
Fig. 2 – Concurs de biciclete.
Fig. 3 – Plimbări cu poneii/caii.
Fig. 4 – Tabără de pictură.
Fig. 5 – Perete de escaladă.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

TREI PIESE. TREI SECOLE DE ISTORIE LOCALĂ, O EXPOZIŢIE FASCINANTĂ ORGANIZATĂ LA SIBIU ÎN CADRUL BICENTENARULUI BRUKENTHAL

GINEL LAZĂR[1]

THREE OBJECTS. THREE CENTURIES OF LOCAL HISTORY, A FASCINATING EXHIBITION ORGANIZED IN SIBIU ON THE OCCASION OF THE BRUKENTHAL BICENTENNIAL

ABSTRACT

This year, on the 25th of February 2017, the National Brukenthal Museum celebrated 200 years since its establishment. On the occasion of the bicentennial a series of cultural activities were organized throughout the entire year. Among them, the exhibition entitled Three exhibits. Three centuries of local history*, which opened on the 16th of June at the Brukenthal Palace and can be visited until the 17th of December. Although initially, at the inauguration, the cultural goods were displayed together, later they were thematically relocated. The golden signet ring of Samuel von Brukenthal, former governor of Transylvania, was put near the baron's pocket watch, in the Brukenthal Palace, while the* Codex Altemberger*, the first law code of the Saxons from Sibiu, was placed centrally in the library of the Palace. Finally, the diadem or hat ornament of comites Albert Huet was taken to the Altemberger House, which shelters the History Museum in Sibiu, and is currently displayed in a showcase in the* Historical Treasure *permanent exhibition, which is organized in the tower of the building. All three of the extremely valuable heritage goods were lent to the National Brukenthal Museum by the National History Museum of Romania.*

Keywords: *Three exhibits. Three centuries of local history*, Brukenthal Palace, Samuel von Brukenthal, *Codex Altemberger*, ornament of comites Albert Huet, the golden signet ring, Altemberger House.

În acest an, pe 25 februarie 2017, Muzeul Naţional Brukenthal (MNB) a sărbătorit 200 de ani de la înfiinţarea sa. Cu ocazia bicentenarului au fost organizate, pe parcursul întregului an, o serie de activităţi culturale. Printre acestea se înscrie şi expoziţia deschisă pe 16 iunie în Palatul Brukenthal, denumită *Trei piese. Trei secole de istorie locală*, putând fi vizitată până pe 17 decembrie. Deşi iniţial, la vernisaj, bunurile culturale au fost expuse îm-

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Național de Istorie a României – București; e-mail: eugeniulazar@yahoo.fr.

https://biblioteca-digitala.ro

preună, ulterior ele au fost dislocate tematic. În Palatul Brukenthal, lângă ceasul baronului a fost expus inelul sigilar de aur, iar în cadrul bibliotecii din expoziţie se găseşte, în plan central, *Codexul Altemberger,* primul cod de legi al saşilor din Sibiu. În fine, în cadrul Muzeului de Istorie, Casa Altemberger, în turnul care găzduieşte expoziţia permanentă *Tezaurul Istoric*, într-un colţ de vitrină este prezentată diadema sau ornamentul de pălarie a lui Albert Huet. Cele trei obiecte de patrimoniu, extrem de valoroase, au fost împrumutate Muzeului Naţional Brukenthal de către Muzeul Naţional de Istorie a României (MNIR). Autorul acestor rânduri, dr. Ginel Lazăr, este curatorul expoziţiei, din partea MNIR, alături de dr. Alexandru Sonoc, din partea MNB.

Valoarea istorică, memorială şi artistică reclamă o prezentare tematică a celor trei capodopere, adevărate monumente ale istoriei Sibiului, fără de care oraşul ar fi puţin mai sărac.

Primul bun cultural prezentat este şi cel mai vechi. Este vorba de *Codex Altemberger*, o adevărată capodoperă între manuscrisele medievale din spaţiul românesc[2]. A fost redactat în spațiul german, în secolele XIV-XV, conform specialiştilor germani care au studiat codexul, posibil și mai devreme, sfârșitul secolului al XIII-lea (după opinia cercetătorului Adinel Dincă), apoi au fost pictate și caligrafiate ultimele două file la Sibiu în anul 1481, în cancelaria primarului oraşului, Thomas Altemberger. Acesta a comandat scrierea și minierea ultimelor două file de pergament (scena biblică, textul de jurământ, stema Sibiului și colofonul datat pentru 1481). Se credea inițial că manuscrisul a fost redactat la Sibiu în anul 1481, în cancelaria primarului oraşului, Thomas Altemberger. Colofonul, caligrafiat în limba latină pe ultima filă (f. 181), menţionează numele primarului Sibiului, Thomas Altemberger, funcțiile acestuia, anul și locul redactării manuscrisului (1481): ”Hoc opus fecit fieri egregius Thomas Altenberger, magister civium et judex regius, necnon camerarius urbis Cibiniensis anno Domini MCCCCLXXXI-o, dicti sui officii magistri civium anno 9-o“ (”Astă scriere a pus-o să se facă magistrul Toma Altenberger, primar al oraşului, jude crăiesc și cămăraș al orașului Sibiu, în anul Domnului 1481, al noulea an de când este el primar“)[3].

---

[2] G. Lazăr, *”Exponatul lunii“ la MNIR. Conservarea şi valorificarea patrimoniului muzeal de manuscrise, documente şi carte rară*, în ”Museum. Studii şi comunicări”, XIV, Goleşti-Argeş, 2015, p. 106; idem, *Centre miniaturale, artă tipografică şi măiestria ferecării de carte veche*, în ”România. Civilizaţii suprapuse“, Bucureşti, 2016, p. 500-501; idem, *Expoziţie eveniment la MNIR. ”România-Civilizaţii suprapuse“. Secţiunea de manuscrise şi tipărituri,* în ”Acta Terrae Fogarasiensis“, V, Făgăraş, 2016, p. 575-576, 584.

[3] Radu Constantinescu, *Codicele Altenberger*, București, Editura Meridiane, 1988, p. 7; G. Lazăr, *Codex Altemberger. Uimitorul manuscris medieval al sașilor din Sibiu,* în ”Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României“, București, 2014, p. 34-35.

https://biblioteca-digitala.ro

Cartea este unicat în România, scriitura fiind *Gothica libraria* pe suport pergament şi decorată cu miniaturi. Tabla de materii are pe fiecare filă câte două coloane de casetuțe, având o inițială în scriere uncială, decorată cu chipuri omenești sau flori colorate și aurite. Fiecare început de capitol are o casetă cu inițială și miniaturi, text cu litere gotice negre, la care se adaugă, de la caz la caz, pe marginile textului, varii desene sau simboluri de factură omenească sau inspirate din mediul înconjurător și în relație cu ritualurile religioase, practicile cotidiene și credințele tradiționale. Oglinda filei scrise se încadrează între 23 cm lungime și 16,4 cm lățime, având trasate în prealabil linii roșii orizontale pentru caligrafiere, împărțite în două coloane, cu o lungime de 23 cm și o lățime de 8 cm. Are un total de 181 de file caligrafiate şi miniate[4].

Este o primă culegere de legi orăşeneşti compilate după legile burgurilor germane[5]. Între scoarțele manuscrisului compilat se găsesc trei coduri de drept cutumiar. Primul*, Dreptul de la Nürnberg,* apoi urmează *Dreptul de la Magdeburg* și *Dreptul minier slavon de la Jihlava* (Iglau)[6]. Acesta din urmă a cunoscut mai multe ediții ale unor redacții clasice, fiind preluat ulterior de orașul Nürnberg, după un original latin, singurul oraş german care l-a folosit. Colofonul și datarea din 1481 a creat însă multă confuzie în jurul manuscrisului lui Altemberger. După toate criteriile paleografice, specialiștii plasează scriitura *Codexului* cu mult anterior datei din 1481. Gustav Lindner, editorul codicelui, în 1885 la Cluj, opina că acesta "trebuie datat", conform cerințelor de scriere medievală, în secolul al XIV-lea. "Prin stilul execuției și iconografie – inclusiv veșmintele personajelor –, miniaturile manuscrisului se înscriu ferm în tradiția italiană de la începutul secolului al XIV-lea". Ceea ce i-a derutat pe consultanții manuscrisului sibian au fost ultimele două file ale acestuia, executate tardiv de un copist, în anul 1481. Penultima filă conține o miniatură canonică, *Răstignirea Domnului*[7], textul jurământului ce trebuia rostit de fiecare primar la investitură și, sub acesta, stema orașului, pe când ultima filă are, în partea de sus, doar colofonul. Părerile specialiștilor care datează manuscrisul anterior datei din 1481 sunt confirmate, cel mai explicit, de însemnarea de pe forzațul celei de-a doua coperte, care ne deslușește data de 1 martie (*incursio Marcii*) a anului 1453 (era creștină)[8].

Radu Constantinescu, autorul lucrării dedicate *Codexului,* este de părere că manuscrisul a fost cumpărat de Thomas Altemberger când se afla la Viena, la studii, în anii tinereții. Cunoscutul arhivist se bazează pe exempli-

[4] G. Lazăr, *op. cit.*, p. 38.
[5] *Ibidem*, p. 37.
[6] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 9-12; G. Lazăr, *op. cit.*, p. 35.
[7] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 55.
[8] G. Lazăr, *op. cit.*, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

ficările practicii juridice a *Codexului*, asemănătoare izbitor cu activitatea justițiară a lui Vlad Țepeș exercitată, în mod exemplar, în Țara Românească, Făgăraș și Mărginimea Sibiului, între anii 1453 și 1469[9]. Astfel, legendarul domnitor s-ar fi inspirat, în aplicarea dreptății, din dreptul săsesc, aspru și violent, influențat fiind de modelul german, deslușit din educația sa. Se presupune că anecdotele și acuzațiile din manuscrisele și tipăriturile săsești despre cruzimile lui Vlad Țepeș sunt extrase și din jurisdicția *Codicelui Altemberger*[10]. Așadar, povestirile germane care îl incriminează pe voievodul muntean, practicile și cruzimile acestuia, nu sunt altceva decât prevederi explicite ale dreptului german întâlnite și în cuprinsul *Codexului Altemberger*. Contrar presupunerilor lui Radu Constantinescu, suntem de părere că primarul Sibiului a intrat în posesia manuscrisului mai târziu decât anul 1453. Ne este greu să credem că o carte fundamentală pentru sașii din Sibiu, presupus cumpărată la 1453, să nu fie valorificată legislativ decât la 1481, la nouă ani după investitura de primar ales (Bürgermeister), în condițiile în care din 1469 era consilier municipal. Din anul 1481 este numit de Mathia Corvin jude regal (Königsrichter), cu reședința la Sibiu, iar din 1486 la 1491 cu reședința la Buda.

Cel mai probabil, *Codexul* a fost cumpărat în anul 1481[11]. Thomas Altemberger a comandat în 1481 copierea celor două file de pergament, descrise mai sus, ale manuscrisului său, pentru pomenirea sa și a operei sale juridice, fundamentală pentru practica juridică oficială a sașilor. Această lucrare (”opus”) ”a pus-o să se facă Toma Altenberger”, fiind vorba de miniatura biblică, textul jurământului, stema Sibiului, colofonul și nu de porunca de a se fi copiat integral textul *Codexului*. Colofonul scris în latină în cancelaria primarului Sibiului (ultima filă recto), menționându-se, pe lângă datele specifice, și anul 1481. Însemnare cu caractere gotice, unde se menționează anul, 1 martie (*incursio Marcii*) a anului 1453 (pe forzațul posterior fix)[12]. Manuscrisul a fost restaurat în 1961 de Werner Bossert, când a fost consolidată legătura şi au fost adăugate copertele din piele roşie, pe tablii de lemn cu două încuietori din piele. Starea de conservare este bună, blocul cărţii prezintă deteriorări mecanice datorită folosirii, pergamentul este pătat, îndoit, încreţit, având vechi pete de umezeală. De asemenea s-a intervenit minimal asupra unor file de pergament.

A doua piesă prezentată este o diademă sau ornament de pălărie, descoperită în mormântul comitelui Albert Huet[13]: ”În anul 1878 Prezbiteriul

---

[9] *Ibidem*.

[10] *Ibidem*.

[11] *Ibidem*, p. 36-37.

[12] V. *supra*, nota 7.

[13] Albert Huet (1537-1607), provine dintr-o familie de patricieni saşi, devenind comitele saşilor din Sibiu în anul 1577. În anul 1595 se găseşte alături de Mihai Viteazul

https://biblioteca-digitala.ro

Evanghelic din Sibiu a donat Muzeului Brukenthal o bandă de catifea cu aplice de aur, perle şi granate, descoperită în mormântul comitelui Albert Huet, cu ocazia lucrărilor de restaurare ale bisericii din anul 1853”[14]. Panglica este din catifea brună, bordată de un şnur din mătase răsucită, având o nuanţă mai deschisă, pe care au fost cusute 15 aplice diferite ca formă şi sistem decorativ, grupate în patru tipuri:

”Tipul 1, format din patru exemplare, cu aspect de rozetă constituită din trei discuri formate din câte două cercuri din fir spiralat cu câte o perlă naturală în mijloc, despărţite de trei petale-casete alungite, format U, umplute cu email negru, decorate la vârful exterior cu câte o jumătate de corolă de câte patru petale-casete umplute cu email albastru. Toată această structură a fost dispusă în jurul unui cerc central dintr-o spirală cu perlă naturală în vârf. Deasupra umpluturii de email au fost aplicate paiete circulare sau format S din foaie de aur. Pe foaia de aur suport se află marca meşterului – RV. Tipul 1 – trei discuri formate din câte două cercuri din fir spiralat cu câte o perlă naturală în mijloc despărţite de trei petale-casete alungite, format U, umplute cu email negru, decorate la vârful exterior cu câte o jumătate de corolă de câte patru petale casete umplute cu email albastru. Toată această structură a fost dispusă în jurul unui cerc central dintr-o spirală cu perlă naturală în vârf. Deasupra umpluturii de email au fost aplicate paiete circulare sau format S din foaie de aur. Pe foaia de aur suport se află marca meşterului – RV. Tipul 2 – cu trei exemplare, format dintr-o foaie de aur suport pe care a fost lipită o montură constituită dintr-un buton semisferic traforat ca o corolă cu o perlă metalică în mijloc, cu patru cercuri din spirale de fir, şi două spirale paralele dispuse ca diametru. Pe această structură se sprijine patru semicercuri tot din spirale cu diametru reprezentat tot de spirale. Între cercuri sunt patru semicorole cu petalele casete umplute cu email albastru. Tipul 3 – cu şase exemplare, format floare cu şase petale din foi de granate dispuse împrejurul unei paiete metalice, totul lipit pe o mărgică de faianţă perforată. Tipul 4 – cu două exemplare, format triunghiular din câte trei petale casete umplute cu email alb în jurul unei granule, iar între ele câte o cupolă redusă din nervuri, cu câte o granulă în vârf şi trei casete rotunde, goale, în vârf. Întreaga aplică este înconjurată de un fir răsucit. Starea de conservare este bună, o parte din perle sunt pierdute, emailul din unele petale-casete este căzut, lovituri minore şi uşoare deformări ale foii suport”[15].

---

contra turcilor otomani, rămânând până la sfârşitul vieţii fidel politicii antiotomane (vezi Cristina Anton-Manea, *”Diadema” de la Sibiu*, în ”Cercetări arheologice”, IX, 1992, p. 118 (nota 1, conţinând şi date bibliografice).

[14] *Ibidem*, p. 118.

[15] Cristina Anton-Manea, fişa analitică de evidenţă, înregistrată în baza de date a MNIR, actualizată în data de 14. III. 2013; *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Elementele decorative ale diademei sunt în fapt monturi (casete) în care au fost aşezate spirale sau email colorant (albastru, verde, negru şi alb)[16].

Ultimul obiect de patrimoniu, extrem de preţios pentru amintirea memoriei baronului, este chiar un inel sigilar din aur, folosit de guvernatorul Transilvaniei pentru sigilarea diverselor acte. Este datat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Odinioară făcea parte din Colecția baronului Samuel von Brukenthal, devenind în timp obiect de studiu al heraldicii şi sigilografiei, cât şi pentru istoria bijuteriei[17].

"Inelul sigilar are o verigă, lăţită progresiv spre chaton, lucrată dintr-o foaie de aur îndoită şi este uşor bombată spre exterior şi plată spre interior, fiind probabil umplută cu o substanţă care îi conferă soliditate. În partea inferioară, opusă monturii, veriga a rămas simplă, iar în cea superioară a fost ornamentată prin repusaj cu motive vegetale, decorul fiind evidenţiat şi prin incrustarea cu email albastru, alb şi niello. Inelul a fost reparat sau modificat, veriga fiind lipită cu o bandă de aur. În zona chaton-ului veriga a fost decupată, piatra putând fi văzută şi din interior. Chatonul are forma unei casete octogonale, încrustată cu email alb şi negru (niello), în centrul căreia este montată o piatră verde de matostat pe care este gravată stema familiei nobiliare Brukenthal. Piatra este fixată prin intermediul unor gheare, evidenţiate din banda de aur care o încadrează, acestea prinzând-o exact deasupra zonei cu lăţimea maximă (aşa numita "centură" a pietrei). Deformare mecanică a verigii; pierdere a emailului în proporţie de 80%; tăietură în zona verigii, la interior se observă o completare cu material (bandă metalică); numeroase zgârieturi; mici ştirbituri pe marginile chatonului şi pe marginile verigii; două orificii pe marginea casetei; pe suprafaţa pietrei se observă urme de culoare roşie; notări cu vopsea de culoare albă şi neagră pe interiorul verigii"[18].

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Inelul sigilar al baronului Samuel von Brukenthal. Foto: Marius Amarie, MNIR.

Fig. 2 – Stema sigilară din matostat a familiei von Brukenthal, din montura inelului. Foto: Marius Amarie, MNIR.

Fig. 3 – Diadema sau ornamentul de pălărie a comitelui Albert Huet. Foto: Marius Amarie, MNIR.

---

[16] *Ibidem*, p. 119.

[17] Cristina Anton-Manea, *Inele sigilare inedite din sec. XIV-XVIII aflate în colecţia Muzeului de Istorie al R.S. România*, în "Cercetări Numismatice", III, p. 205, 209.

[18] Rodica Oanță-Marghitu, fişa analitică de evidenţă, înregistrată în baza de date a MNIR, actualizată în data de 11.V. 2017; *Ibidem*, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4 – Diadema sau ornamentul de pălărie a comitelui Albert Huet. Detaliu. Foto: Marius Amarie, MNIR.

Fig. 5 – Diadema sau ornamentul de pălărie a comitelui Albert Huet. Detaliu. Foto: Marius Amarie, MNIR.

Fig. 6 – Filă din Codex reprezentând o genealogie simbolică de inspiraţie bizantină, preluată după un model din Neapole, Italia. Foto: Proiectul *Manuscriptum*, MNIR.

Fig. 7 – Filă din Codex cu prologul *Oglinzii Suabe*. Litera H din fundalul casetei miniate evidenţiază sintagma reprezentării: Rex Gloriae. Pe marginile filei de pergament sunt mai multe desene decorative: gâscan ciupind un copil, maimuţă cu coadă dublă şi limbă triplă, un animal sălbatic şi un berbec care împunge un om. Foto: Proiectul *Manuscriptum*, MNIR.

Fig. 8 – Fila 180v. a Codexului, miniată de copistul din anul 1481, reprezentând scena canonică *Răstignirea Domnului*, textul de jurământ al primarului urbei şi stema Sibiului medieval. Foto: Proiectul *Manuscriptum*, MNIR.

Fig. 9 – Detaliu din expoziţia de bază din cadrul palatului, unde sunt expuse, împreună, inelul şi ceasul baronului Samuel von Brukenthal. Foto: Ginel Lazăr, MNIR.

Fig. 10 – Detaliu din expoziţia de bază din cadrul palatului, biblioteca Brukenthal, având în prim plan *Codexul Altemberger*. Foto: Ginel Lazăr, MNIR.

Fig. 11 – Detaliu din expoziţia de bază din cadrul Muzeului de Istorie, Casa Altemberger, Sala Tezaurului istoric, unde este expusă diadema comitelui Albert Huet. Foto: Ginel Lazăr, MNIR.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

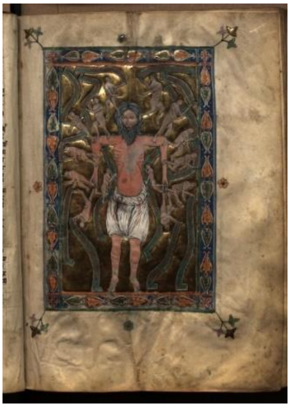

Fig. 6 **Fig. 7**

Fig. 8

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro

TEHNICI DE MODELARE DESCOPERITE ÎN CURSUL PROCESULUI DE RESTAURARE A UNUI VAS DE TIP *BORCAN* DACIC

MARY-CLAUDIA MOȚEI[1]

MODELING TECHNIQUES DISCOVERED DURING THE PROCESS OF RESTORING A DACIAN VESSEL TYPE JAR

ABSTRACT

The article presents aspects of the technique of dacian jar modeling and ornamentation during the restoration. The jar which belongs to Brasov County Museum of History was descovered after systematic research at Racos-Piatra Detunata, Brasov County in 2007 campaign and was restored following the known technological process: washing, neutralization, drying, conservation, assembling, completion, final preservation.

Keywords: Racos-Piatra Detunata, modeling techniques, restoration.

Între Munţii Baraolt şi Munţii Perşani râul Olt curge prin strânsura Defileului Racoşului, lung de aproape 17 km. La ieşirea din defileu, Oltul este străjuit de două mameloane, Tepeiul Racoşului pe malul drept şi Tepeiul Ormenişului pe malul stâng[2]. Piatra Detunată este un deal cu altitudinea de circa 560 m, situat chiar pe malul stâng al Oltului, la jumătatea distanţei dintre localităţile Augustin şi Racoşul de Jos. Dealul a fost locuit sporadic în neolitic şi foarte intens în epoca bronzului, Hallstatt şi Latène. Fortificaţiei din epoca bronzului, distrusă în mare parte în epocile următoare, i s-au suprapus două valuri în Hallstatt şi un zid în Latène. Cercetarea sistematică (dar cu unele întreruperi) a început în anul 1982 (Ioan Glodariu, Florea Costea), campanii anuale desfăşurându-se începând din anul 1995. Toate materialele rezultate au intrat în colecţia Muzeului Judeţean de Istorie din Braşv[3]. Cercetările arheologice sistematice de la Racoş-Piatra Detunata, jud. Braşov, din campania 2007, s-au desfăşurat în perioada iulie-august, din colectiv făcând parte Florea

[1] Restaurator, Muzeul Județean de Istorie Brașov; e-mail: claudia_motei@yahoo.com.
[2] http://www.institutarheologie-istoriaarteicj.ro/Articole/eph-I-03.pdf.
[3] http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1111&d=Racos-Brasov-Piatra-Detunata-2000.

https://biblioteca-digitala.ro

Costea, Radu Ştefănescu, Lucica Olga Savu (Muzeul Județean de Istorie Braşov), Valeriu Sârbu (Muzeul Brăilei) şi Angelica Bălos (Muzeul Civilizației Dacice şi Romane din Deva). În urma cercetărilor, repertoriul ceramicii lucrată cu mâna cuprinde în special borcane şi căţui cu decor în relief (majoritar) sau incizat (brăduţi), în timp ce acela al ceramicii lucrată la roată înregistrează cupe, căni şi numai o strachină roşie, cu patru perforaţii[4].

Unul dintre borcanele – sparte pe loc –, descoperite în secţiunea C1-C3 este şi cel al cărui subiect constituie articolul de faţă, borcanul având nr. inv. II 7.311 şi datat ca aparţinând fazei I dacice[5].

Deşi a fost descoperit în anul 2007, borcanul a fost propus pentru a fi restaurat abia în anul 2016, când a fost supus atenţiei comisiei de restaurare. La prima vedere părea a fi "încă un borcan" dacic, în stare fragmentară (34 fragmente): din pastă roşcată cu degresanţi, lucrată cu mâna; cu urme de ardere secundară; cu angobă alb-gălbuie prezentă pe zone mici dinspre partea inferioară; cu decor aplicat sub forma a trei butoni şi un brâu (**Fig. 1-2**), iar în interiorul vasului, pe fund se puteau observa şapte amprente.

Examinând fragmentele cu atenţie şi instrumentar adecvat am constatat că prezentau pe lângă depunerile de sol (**Fig. 3-4**) şi carbonaţi, şi urme de adeziv provenind de la o bandă adezivă folosită de către arheolog pentru "a ridica" vasul; existau exfolieri ale stratului de suprafaţă (**Fig. 5-6**) şi lipsea un buton. O dovadă în plus sunt şi microfotografiile obţinute cu ajutorul microscopului digital (**Fig. 7-9**).

Etapele procesului de restaurare a fost unul obişnuit:

- îndepărtarea depunerilor şi a urmelor de adeziv (instrumentar de detartraj adecvat şi pensule cu fir moale; acetonă; la microscop);

- suprasaturarea piesei cu apă distilată;

- tratament chimic (sol. 20% acid citric) alternat cu pensulări uşoare;

- neutralizare (băi repetate de apă distilată);

- test cloruri (sol. 1% $AgNO_3$); uscare (în acetonă şi liberă);

- conservare (sol. 1% Paraloid B72 în acetonă) (**Fig. 10-11**);

- identificarea şi asamblarea fragmentelor (aracet);

- completarea formei şi chituirea zonelor de îmbinare (ipsos mojarat cu pigmenţi minerali);

- modelare buton; uscare liberă; finisare (şmirghel);

- conservare finală (sol. 1% Paraloid B72 în acetonă).

În timpul restaurării borcanului, mai precis în timpul asamblării fragmentelor am avut surpriza plăcută de a observa tehnica de modelare: fundul a fost modelat ca o turtă cu marginile subţiate şi întoarse (**Fig. 12-15**), peste care au fost aşezate suluri de lut până la înălţimea dorită (**Fig. 16-17**). Dacă în

[4] http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=3954.
[5] FAE/26.07.2016.

https://biblioteca-digitala.ro

interior borcanul nu era finisat decât în zona buzei răsfrânte către exterior şi se puteau observa urmele degetelor olarului, pe exterior acesta era finisat şi angobat. Decorul în relief aplicat borcanului consta în patru butoni rotunzi, alveolaţi şi un brâu crestat continuat cu alveolat (**Fig. 18-20**), combinaţie care poate fi interpretată din mai multe perspective privind semnificaţia decorării ceramicii geto-dacice.

În concluzie, putem afirma faptul că borcanul s-a spart pe loc şi datorită nefinisării din timpul modelării, dovada constând în faptul că fragmentele erau sparte în zona de îmbinare a sulurilor de lut.

După restaurare, vasul borcan are următoarele dimensiuni: H=29,5 cm; Dg=18,2 cm; Dmax=20 cm; Df=12,5 cm; este bitronconic şi indiferent de forma de valorificare a acestuia, se recomandă prezervarea sa conform normelor de conservare în vigoare.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1-2 – Fragmentele înainte de restaurare.

Fig. 3-4 – Fragmentele înainte de restaurare - depuneri de sol şi carbonaţi.

Fig. 5-6 – Fragmentele înainte de restaurare - urme lăsate de banda adezivă; exfolieri.

Fig. 7-9 – Microfotografii ale fragmentelor înainte de restaurare - depozite de sol; urme lăsate de banda adezivă; adezivul aderent la ceramică.

Fig. 10-11 – Fragmentele după curăţare şi conservare.

Fig. 12-13 – Aspecte din timpul asamblării fragmentelor.

Fig. 14-15 – Aspecte din timpul asamblării fragmentelor.

Fig. 16-17 – Aspecte din timpul asamblării fragmentelor.

Fig. 18 – Detalii ale decorului aplicat - butonii şi brâul alveolat combinat cu cel crestat.

Fig. 19 – Borcanul după restaurare.

Fig. 20 – Desenul piesei.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1-2

Fig. 3-4

Fig. 5-6

https://biblioteca-digitala.ro

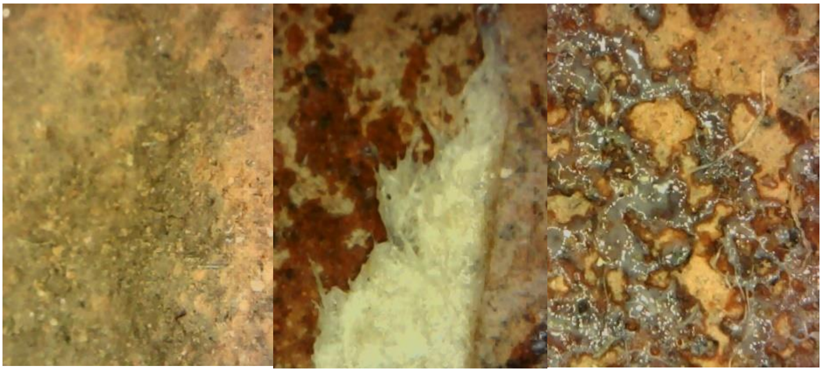

Fig. 7-9

Fig. 10-11

Fig. 12-13

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 14-15

Fig. 16-17

Brâu alveolat

Brâu crestat

Fig. 18

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 19

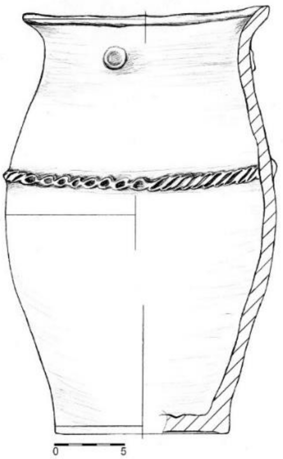

Fig. 20

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE PRIVIND PROBLEMATICA UNEI SPADE MEDIEVALE DIN SECOLUL AL XIII-LEA DESCOPERITĂ LA VLĂDENI, JUD. BRAȘOV

FLORIN MOȚEI[1]
GEORGE IACOBEANU[2]

ASPECTS REGARDING THE PROBLEM OF A 13TH CENTURY MEDIEVAL SWORD DISCOVERED IN VLADENI, BRASOV COUNTY

ABSTRACT

At the end of 2015 a medieval sword entered the collections of the County Museum of History Brasov. It was found it in the Vlădeni commune, Braşov County. Besides, two other medieval swords were taught to the museum, one found in the district of Zarnesti and the other in the Predeal area. All three have entered the restoration process, the one presented in this communication being completed.

This article presents some aspects regarding the chronology, the conservation status and the restoration of the sword.

Keywords: medieval sword, County Museum of History Brasov, sword restoration.

La sfârşitul anului 2015 a intrat în colecţiile Muzeului Judeţean de Istorie Braşov o spadă medievală. Piesa a fost predată de cetăţeanul Podină Eduard Liviu, care a găsit-o pe raza comunei Vlădeni, jud. Braşov. De altfel, alte două spade medievale au fost predate către muzeu, una găsită pe raza oraşului Zărneşti şi cealaltă în zona oraşului Predeal. Toate cele trei piese au intrat în procesul de restaurare, cea prezentată în această comunicare fiind finalizată.

Spada are vârful rupt, lama având tăişurile uşor convergente şi măsoară 109 cm. Lama are lungimea de 94 cm, lăţimea scade uniform de la 5,1 cm sub gardă la 4,5 cm în zona mediană şi 3,4 cm în punctul terminus al şănţuirilor mediane care măsoară 39 cm lungime şi 1,9 cm lăţime. Mânerul are lungimea de 15,4 cm, cu partea funcţională de 10,9 cm, ceea ce duce la încadrarea piesei în tipul spadelor de o mână. Mânerul se termină cu un buton discoidal cu diametrul de 5,6 cm. Garda este dreaptă, în secţiune pătrată, şi are

---

[1] Muzeograf, Muzeul Județean de Istorie Brașov; e-mail: florinmotei@yahoo.com.
[2] Restaurator, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

https://biblioteca-digitala.ro

o lungime de 25 cm, lăţimea de 1,8 cm şi grosimea de 1,3 cm. Greutatea, după restaurare, este de 1.321 g.

Spada este bine proporţionată, centrul de greutate fiind între mijlocul lamei şi gardă, fapt ce conferă armei o bună manevrabilitate şi forţă de lovire eficientă.

Cercetătorul reşiţean Zeno-Karl Pinter încadrează tipologic astfel de piese în grupa B, fiind plasate cronologic din prima parte a secolului al XI-lea, mergând până la sfârşitul secolului al XIV-lea, posibil şi la începutul secolului următor. În funcţie de părţile componente, spada s-ar încadra în tipul VIII, subtipul VIII b, categoria G, cu lamă pentru împuns şi lovit, mâner pentru o mână, garda tip f, iar butonul tipul 8[3]. Astfel de arme s-au descoperit la Făgăraş[4], Timişoara[5], Alba Iulia[6], Hamba[7] (jud. Sibiu), Sf. Gheorghe[8] (jud. Covasna) sau Deva[9].

În Europa, se întâlnesc destul de des, cercetătorul slovac A. Ruttkay stabilind patru tipuri cronologice pentru spadele cu buton discoidal tipul XVI, XVII, XVIII şi XIX. Cercetătorul rus A.N. Kirpicinicov include spadele cu buton discoidal în tipul VI, studiind piesele de pe teritoriul Rusiei. De asemenea, spadele cu mâner discoidal apar şi în Peninsula Balcanică, în Serbia sau Bosnia. În studiul său *The sword in the Age of Chivalry,* savantul britanic Ewart Oakeshott încadrează acest tip de arme în tipul XII[10].

Optând pentru abordări cu caracter interdisciplinar, în continuare prezentăm aspecte privind investigaţiile, starea de conservare şi operaţiunile de restaurare.

Determinarea compoziţiei elementale a fost efectuată cu XRF – fluorescenţă de raze X cu spectrometru portabil de tip Innov X Systems Alpha Series cu tub dotat cu anticatod din W, dioda Si PIN, sistem de răcire prin efect Peltier, tensiune 40 Kv, intensitate 30 microA, timp de achiziție 120

---

[3] Zeno-Karl Pinter, *Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat (secolele IX-XIV)*, Reșița, Editura Banatica, 2001, p. 95.
[4] *Ibidem,* p. 96-97.
[5] *Ibidem,* p. 97-98.
[6] *Ibidem,* p. 98-99.
[7] *Ibidem,* p. 99-100.
[8] Bordi Zsigmond Lòrànd, *Spade medievale descoperite în județul Covasna*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, III, 2014, p. 284.
[9] Daniel-Costin Țuțuianu, *Spade medievale din colecția Muzeului Civilizație Dacice și Romane Deva*, în ”Sargetia”, XXVII, 1, 2005, p. 441.
[10] Ewart Oakeshott, *The sword in the Age of Chivalry,* Woodbridge, 2012, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro

s.(1)[11].

Rezultatul investigaţiilor se concretizează astfel:

Lama: Ti 0,09; Mn 0,09; Fe 92,16; Cu absent; Zn 7,65; Zr 0,01.

Garda: Fe 93,96; Cu 0,29; Zn 5,76.

Buton: Ti 0,13; Mn 0,15; Fe 90,14; Cu 0,12; Zn 9,45; Zr 0,01.

Ti si Zr provin din depunerile de sol.

După elaborarea materialului, piesa a fost prelucrată prin forjare, apoi au fost fixate elementele componente: garda şi butonul. Astfel, au fost constatate vicii tehnologice, după cum urmează:

- tratamente termice cu exces de încălzire care au condus la sărăcirea în carbon a părţilor active;

- prezenţa cuprului într-o dispunere neuniformă în material (gardă şi buton), au determinat diminuarea sensibilă a rezistenţei la coroziune.

De asemenea, garda prezintă în proximitatea umărului lamei o secţionare oblică, ceea ce readuce în discuţie cel puţin trei probleme:

- producerea întregului ansamblu în acelaşi atelier;

- secţionarea gărzii este o reparaţie şi/sau ea a fost înlocuită datorită deteriorării sau existenţei unui viciu de construcţie, respectiv modalităţii de fixare;

- în zona de fixare a butonului se identifică lovituri care au modificat parţial forma butonului, ceea ce indică stemuirea practicată ulterior nituirii.

Starea de conservare:

- intervenţii anterioare procesului de restaurare, în urma cărora a fost amplificată deteriorarea;

- suprafeţe neomogene cu depozite remanente de sol aderent, pietricele cu dimensiuni diferite, precum şi incluziuni de impurităţi latent corozive;

- coroziune generalizată, neuniformă; prezenţa oxizilor şi oxihidroxizilor de fier relevă complexitatea efectelor asupra unuia dintre cele mai instabile metale sub aspect chimic şi mecanic. Au fost identificate deteriorări mecanice concretizate prin separarea în straturi (exfolieri, desprinderi, pustule, fisuri), determinate de pătrunderea hidrogenului în stratul intergranular;

- sub acţiunea mecanismelor de coroziune s-a produs şi o decarburare a materialului metalic, ceea ce a condus la micşorarea rezistenţei mecanice, concomitent cu un proces de fragilizare şi coborârea limitei de oboseală;

- deformarea plastică (curbarea) a lamei este un cumul de factori debutând probabil cu poziţia piesei în mediul de zacere şi presiunea exercitată asupra ei, neomiţând fragilizarea în timp. Nu cunoaştem gradul de uzare al

[11] Investigaţiile au fost realizate în cadrul Secţiei de investigaţii fizico-chimice al MNIR, de către CS III Zizi Ileana Baltă şi dr. Migdonia Georgescu. Le mulţumim şi pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

piesei în momentul abandonului, astfel că efectul sinergetic dintre procesul de uzare şi coroziune (tribo-coroziune) nu va fi abordat acum, dar el reprezintă o problemă;

- ruperea vârfului spadei, nerecuperat, determină reţineri cu privire la dimensiunea reală a lamei.

Operațiuni de restaurare:

- îndepărtarea mecanică a depunerilor remanente de sol, impurităţilor şi a produşilor de coroziune de suprafaţă;
- degresări succesive cu alcool etilic;
- stabilizare prin taninare cu *Fertan*, urmată de uscare timp de 48 ore;
- conservarea preliminară cu sol. 5% Paraloid B-72;
- doparea fisurilor, consolidări şi fixarea gărzii cu răşină epoxydică bicomponenta Devcon cu pigmenți degresaţi, urmată de uscare, finisare mecanică şi retuş;
- conservarea finală prin grafitare.

Subiectul legat de săbiile şi spadele medievale suscită un interes deosebit, astfel încât abordările nu pot fi decât interdisciplinare. Semnalând problematici, acestea se cer clarificate.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1 – Piesa înainte de restaurare (foto: George Iacobeanu).

Fig. 2 – Detalii ale piesei înainte de restaurare (foto: George Iacobeanu).

Fig. 3 – Detalii ale piesei în timpul restaurării (foto: George Iacobeanu).

Fig. 4 – Piesa după restaurare (foto: Dan Gridean).

Fig. 5 – Piesa după restaurare - detalii (foto: Dan Gridean).

Fig. 6 – Piesa după restaurare - detalii (foto: Dan Gridean).

Fig. 7 – Desenul piesei (desenator: Mihaela Cioc).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

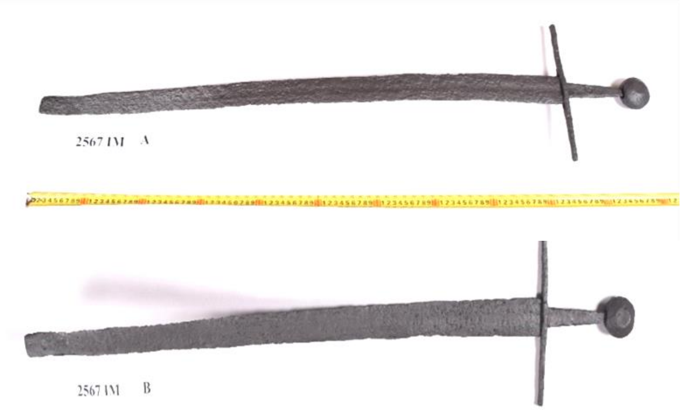

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

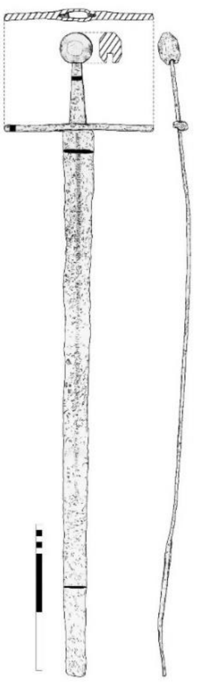

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

MATERIALE CONSTITUENTE ŞI DEGRADĂRI ALE OBIECTELOR DE PATRIMONIU: CARACTERIZARE ŞI EVALUARE MICROSCOPICĂ

POLIXENIA GEORGETA POPESCU[1]

CONSTITUENT MATERIALS AND DEGRADATIONS OF CULTURAL HERITAGE ITEMS: CHARACTERIZATION AND MICROSCOPIC EVALUATION

ABSTRACT

The paper is focused on the selected examples from the database of Chemical Investigation Laboratory of the Brukenthal National Museum in Sibiu. Cultural heritage items with paper, textile, leather and parchment were selected as examples. Considered to be representative examples highlight the features of the constituent materials of the cultural heritage items and theirs degradation identified by examination with stereomicroscope. The aspect illustrated by the microscopic study proved to be relevant and very useful for assessing the conservation status of the analyzed cultural heritage objects, preliminary to the restoration and/or conservation interventions.

Keywords: cultural heritage items, optical microscopy, constituent materials, degradations of cultural heritage items, conservation-restoration.

I. Aspecte generale privind analiza prin microscopie optică a obiectelor de patrimoniu

Microscopia optică este una din cele mai vechi şi mai răspândite tehnici imagistice utilizate în studiul obiectelor de patrimoniu. Este o tehnică nedistructivă, care permite evidenţierea caracteristicilor fizico-structurale și chimice ale obiectelor analizate. Din acest motiv este frecvent utilizată pentru evaluarea stării de conservare (identificarea rapidă a degradărilor, în special a celor de suprafaţă) și pentru identificarea unor caracteristici ale materialelor constituente ale obiectelor de patrimoniu[2]. Examinarea obiectelor de patri-

[1] Expert investigații fizico-chimice, doctor în chimie, Muzeul Național Brukenthal – Sibiu; e-mail: polixenia.popescu@gmail.com,

[2] În laboratorul de Investigaţii Chimice al Muzeului Naţional Brukenthal din Sibiu evaluarea stării de conservare a bunurilor culturale de patrimoniu, preliminar intervenţiilor de restaurare ale acestora se realizează uzual prin examinarea cu aparatură optică (stereomicroscop) și analiza microchimică a unor probe de 1-2 mm^2, de cca. 1 mg,

https://biblioteca-digitala.ro

moniu prezentate s-a realizat cu un stereomicroscop de cercetare Leica S8 APO, cu grosismentul de 600x, echipat cu un sistem digital de achiziţie a imaginii (cameră digitală Leica DPC 290) și un soft dedicat, de achiziţie, arhivare și analiză a imaginii. Sistemul de iluminare al stereomicroscopului (sursa de lumină) este un iluminator atașat, care are două braţe flexibile ce iluminează simultan obiectul (sau proba, după caz) din două părţi laterale, asigurând o iluminare directă, intensă. Lumina are o intensitate variabilă, care poate poate fi reglată. Cele două braţe flexibile atașate sursei de lumină au la capete leduri (diode care emit lumină puternică și aproape deloc căldură). De asemenea, stereomicroscopul are un sistem de iluminare încorporat în bază (suportul inferior al microscopului), pentru lumina din domeniul ultraviolet (prescurtat UV), a cărei intensitate poate fi, de asemenea, reglată. Pentru studiul obiectelor de patrimoniu au fost folosite ambele sisteme de iluminare. Imaginile captate, microfotografiile obţinute la diferite măriri ale microscopului au fost prelucrate pentru a fi cât mai vizibile aspectele distinctive. Unele dintre microfotografii au fost prelucrate pentru a se obţine o mărire suplimentară a detaliilor care evidenţiază elementele caracteristice pe baza cărora s-a făcut identificarea materialelor constituente ale obiectelor de patrimoniu şi identificarea tipului de degradări pe care acestea le prezentau.

II. Aplicaţii ale microscopiei optice în studiul obiectelor de patrimoniu

Informaţiile şi datele complexe pe care fiecare obiect de patrimoniu le poartă, pot fi menţinute în timp prin asigurarea condițiilor adecvate de conservare a acestor obiecte. Pentru aceasta este necesară cunoașterea din punct de vedere chimic a materialelor constituente ale obiectelor de patrimoniu şi a diferitelor tipuri de degradări pe care acestea le-au suferite în timp: degradări biologice și/sau fizico-chimice. Odată identificate, degradările suferite de obiectele de patrimoniu pot fi limitate şi corectate prin intervenții de restaurare adecvate.

Obiectele de patrimoniu care au fost supuse studiului prin microscopie optică au fost următoarele:

- Carte veche: *Ceaslov*, tipărit la Blaj în 1773, colecţie ecleziastică (**Fig. 1**);

- Lucrare de grafică: *Maria Magdalena*, 1774, autor Domenico Cunego după Annibale Carracci, inv. III 107, Muzeul Brukenthal (**Fig. 2**);

---

prelevate cu grijă din zone reprezentative ale obiectelor analizate, fără a fi afectată integritatea acestora (Polixenia Georgeta Popescu, *Caracterizarea prin microscopie optică a stării de conservare a obiectelor de patrimoniu și analiza microchimică a materialelor constituente ale acestora*, în vol. ”Magia restaurării”, coord. Dorin Barbu, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, 2015, p. 90-101).

https://biblioteca-digitala.ro

- Carte veche: *Brevis Confessio De Sacra Coena Domini Eclesiarum Saxonicarum & Coniunctarum Intransylvania Coronae*, Braşov, 1563, Cota Tr. XVI-78, nr. inv. 165.546, Biblioteca Brukenthal (**Fig. 3**);

- *Document pe pergament* emis de Universitatea din Viena în 1878: Diplomă de farmacist pe numele Adolph Frank, inv. F 3.452, Muzeul de Istorie Naturală, M.N. Brukenthal. Pe reversul documentului este un certificat de liberă practică farmaceutică eliberat în 1922 (**Fig. 4**);

- Mobilier de artă: *Garnitură de mobilier* cu tapiserie Aubusson, Academia Română - Fotoliu, inv. nr. 3-11.314 (**Fig. 5**);

- Mobilier de artă: *Canapea*, inv. 37.239, Academia Română (**Fig. 6**) (*Exemple selectate*, în ”Magia Restaurării: 40 de ani de restaurare ştiinţifică”, Sibiu, Editura Muzeului Naţional Brukenthal, 2015, p. 90);

- Carte veche: *Triodion*, Bucureşti, 1766, inv. CVR III 124, Biblioteca Brukenthal (**Fig. 7**);

- *Document pe pergament* emis de Universitatea din Gratz în 1891: Diplomă de Magister pe numele Henric Herzberg, inv. nr. F 3.449, Muzeul de Istorie Naturală, M.N. Brukenthal (**Fig. 8**).

Studiul prin microscopie optică al obiectelor de patrimoniu cu suporturi materiale – papetare (cărţi, grafică), textile (mobilier de artă), piele (coperţi de carte) şi pergament (documente) –, a permis:

- identificarea materialelor constituente ale obiectelor, în special identificarea fibrelor vegetale din suporturile papetare şi textile, precum şi a fibrelor de piele şi pergament;

- evidenţierea caracteristicilor fizico-chimice ale suprafeţelor (compoziţia şi textura hârtiei, grenul pielii, aspectul particular de pergament, dar şi a unor particularităţi, cum sunt cele de tipărire (structura suprafeţei tipărite, capacitatea de transfer a cernelii), precum şi a celor de tehnică artistică (aspectul liniilor grafice pentru confirmarea tehnicii de gravură);

- identificarea atacului biologic şi monitorizarea dezinsecţiei;

- identificarea degradărilor, în special a acelora care afectează structura materialului-suport;

- evidenţierea unor imperfecţiuni, ale materialului-suport al obiectelor, determinate de prelucrarea defectuoasă a acestuia (pergament).

III.1. Aplicaţii ale microscopiei optice la identificarea materialelor constituente ale obiectelor de patrimoniu şi la evidenţierea caracteristicilor fizico-chimice ale acestora

Studiul prin microscopie optică al obiectelor de patrimoniu cu suporturi materiale papetare (cărţi, grafică),

În timp, microscopul optic s-a dovedit un instrument deosebit de util în studiul hârtiei vechi. Cu ajutorul microscopului sunt relevate detalii care macroscopic nu ar fi fost vizibile şi care permit, de exemplu, obţinerea de

https://biblioteca-digitala.ro

indicii privind structura hârtiei și aprecierea corectă a gradului de deteriorare al acesteia. Pot fi, de asemenea, observate detalii ale tipăriturii, indicii care pot clarifica tehnica de lucru, poate fi vizualizată stabilitatea și grosimea stratului de cerneală.

Ceaslov, tipărit la Blaj în 1773, colecţie ecleziastică (**Fig. 1**)

Studiul prin microscopie optică a permis obţinerea de informaţii importante privind structura hârtiei-suport a cărţii. Identificarea structurii hârtiei vechi are o importanţă deosebită, nu doar pentru stoparea fenomenelor de ”destabilizare”, cât și pentru autentificarea acesteia.

Din blocul cărţii (**Fig. 9**) au fost alese pentru exemplificare rezultatele studiului prin microscopie optică al paginilor 274 revers (**Fig. 10**) și 273 avers (**Fig. 11**). În microfotografii, la o mărire de patruzeci de ori (40x), în lumină ultravioletă, se observă liniile de apă ale hârtiei. La o mărire de o sută șaizeci de ori (160x) sunt vizibile fibrele vegetale care constituie reţeaua de bază a hârtiei-suport a blocului cărţii, prezenţa fibrelor vegetale fiind o caracteristică a tipurilor de hârtie veche.

Paginile 237 și 265 ale cărţii au fost analizate în ceea ce privește solubilitatea cernelii de tipar de culoare neagră (**Fig. 12**). Testele s-au efectuat sub microscop, prin tamponare uşoară cu apă distilată şi cu soluţie 50% alcool etilic. Cerneala neagră cu care este tipărit textul cărţii este insolubilă atât în apă, cât și în soluţie hidroalcoolică. Stratul de cerneală neagră cu care este tipărit suportul papetar al cărţii și-a păstrat culoarea, stabilitatea acestuia fiind favorizată de gradul de încleiere foarte bun al hârtiei-suport (**Fig. 13a** și **13b**).

În microfotografii sunt foarte clar vizibile, în lumina ultravioletă, la o putere de mărire a microscopului relativ mică, de douăzeci-patruzeci de ori (20-40x), structura suprafeţei hârtiei-suport și stabilitatea cernelii de tipar de culoare neagră, simultan atât pe aversul, cât și pe reversul paginii (**Fig. 14a** și **14b**).

Grafică, 1774, *Maria Magdalena*, autor Domenico Cunego, după Annibale Carracci, inv. III 107, Muzeul Brukenthal (**Fig. 2**). În detaliile din zona cu scris, din mijlocul lucrării (**Fig. 15**), în lumină directă la o mărire de douăzeci-patruzeci de ori (20-40x) poate fi observată textura hârtiei, în lumină ultravioletă fiind vizibile liniile de apă și fibrele vegetale din structura hârtiei-suport (**Fig. 16**).

Studiul prin microscopie optică al suprafeţei suportului papetar al lucrării de grafică a fost util și pentru identificarea și/sau confirmarea tehnicii de realizare a gravurii. Observaţia microscopică în lumină directă și în lumină ultravioletă, la o mărire de douăzeci de ori (20x), a permis și evidenţierea liniilor grafice din zona ochiului personajului din dreapta-sus al desenului

https://biblioteca-digitala.ro

(**Fig. 17**). Pe baza aspectelor evidenţiate (**Fig. 18**) a putut fi stabilită tehnica de gravare ca fiind o tehnică mixtă: dăltiţă și acvaforte.

Studiul prin microscopie optică al obiectelor de patrimoniu cu suporturi materiale din piele (copertă de carte) și pergament (document).

Microscopia optică este un instrument util în determinarea naturii pielii din care sunt confecţionate obiectele de patrimoniu. Mărirea dată de stereomicroscopul din dotarea laboratorului (de până la șase sute de ori) permite observarea configuraţiei granulare a pielii (analiza texturii acesteia). De regulă, analizăm nedistructiv suprafaţa obiectului, fără a o prelucra și a preleva probe. Prin studiul nedistructiv al suprafeţei putem, de multe ori, determina configuraţia granulară a pielii. Atunci când rezultatele nu sunt concludente pentru identificarea tipului de piele, prelevăm și mici probe (care nu afectează nici structura și nici aspectul obiectului). Probele prelevate permit prin secţiunile pe care le obţinem din acestea, efectuarea analizei histologice a pielii și implicit identificarea certă a speciei animale. Configuraţia granulară a pielii este o configuraţie superficială caracteristică fiecărei specii, din acest motiv este folosită pentru determinarea tipului de piele. Este dată de imprimarea dispunerii firelor de păr pe suprafaţa dermului, după îndepărtarea acestora și a epidermei în urma proceselor de finisare a pielii[3].

Ceaslov, tipărit la Blaj în 1773, colecţie ecleziastică (**Fig. 1**)

Pe suprafaţa coperţii anterioare a cărţii (**Fig. 19a**), în zona medalionului, la o mărire de patruzeci de ori (40x), se observă grenul pielii (urmele foliculilor piloși), care are aspectul caracteristic al pielii de vită (**Fig. 19b**). În detaliul de pe marginea coperţii anterioare, pe zona de ruptură, la o mărire de patruzeci de ori (40x) se observă ca într-o secţiune transversală întreaga structură a pielii (**Fig. 19c**).

Brevis Confessio De Sacra Coena Domini Eclesiarum Saxonicarum & Coniunctarum Intransylvania Coronae, Brașov, 1563, Cota Tr. XVI-78, nr. inv. 165.546, Biblioteca Brukenthal (**Fig. 3**).

Aspectul pe care-l prezenta suprafaţa coperţii cărţii nu dădea indicii clare asupra materialului constituent al acesteia (piele sau hârtie). Vechimea suportului și prezenţa pe suprafaţă a unui adeziv împiedica observarea clară a structurii suprafeţei (**Fig. 20a**). Prin studiul microscopic al suprafeţei coperţii posterioare au fost evidenţiate numai la legătura în V din marginea cărţii elemente clare de identificare a pielii (urmele foliculilor piloși) (**Fig. 20b**). Prin

---

[3] I. Sandu, I.C.A. Sandu, A. Van Saanen, *Expertiza științifică a operelor de artă*, vol. I. *Autentificarea, stabilirea paternității și evaluarea patrimonială*, Iași, Editura Universității ”Al.I. Cuza”, 1998, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro

comparaţie cu imaginile disponibile din literatura de specialitate s-a putut stabili că materialul constituent al coperţii este pielea, posibil derma (stratul mijlociu al pielii)[4].

Document pe pergament emis de Universitatea din Viena în 1878: Diplomă de farmacist pe numele Adolph Frank, inv. F 3.452, Muzeul de Istorie Naturală, M.N. Brukenthal. Pe reversul documentului este un certificat de liberă practică farmaceutică eliberat în 1922 (**Fig. 4**).

A fost studiată suprafaţa pergamentului în zona în care este aplicat pe document timbrul din hârtie (**Fig. 4c**).

Prin studiul microscopic al suprafeţei documentului a fost evidenţiată structura acestuia. În microfotografiile obţinute în lumină directă și în lumină ultravioletă la o mărire de patruzeci de ori (40x) este clar vizibilă textura materialului constituent al documentului (**Fig. 21a** și **21b**). În lumină ultravioletă, la o mărire de o sută șaizeci de ori (160x), sunt vizibile și fibrele suportului (**Fig. 21c**).

Pentru identificarea acestora, din materialul constituent al diplomei, din margine, a fost prelevată o probă foarte mică, din care s-a realizat un preparat microscopic în soluţie neutră (s-au îndepărtat prin solubilizare substanţele de legătură și au fost separate fibrele). La o mărire de o sută șaizeci de ori (160x), în lumină ultravioletă, aspectul microscopic este cel caracteristic fibrelor de pergament: sunt vizibile fibrele de colagen și substanţa interfibrilară care dă pielii aspectul particular de pergament (**Fig. 21d**). Pentru confirmare imaginile au fost comparate cu imaginile disponibile din literatura de specialitate[5].

Studiul prin microscopie optică al obiectelor de patrimoniu cu suporturi materiale din textile.

Ceaslov, tipărit la Blaj în 1773, colecţie ecleziastică (**Fig. 1**). Materialul textil din cotorul cărţii.

Studiul microscopic a permis identificarea nedistructivă (nu au fost prelevate probe) a materialului textil din cotorul cărţii (**Fig. 22c**). În detaliile obţinute la o mărire de o sută șaizeci de ori (160x) se observă foarte bine fibrele vegetale ale firelor textile din marginea de culoare verde (**Fig. 22a**) și din zona de mijloc (**Fig. 22b**). Acestea au fost identificate ca fiind fibre de bumbac, pe baza aspectului microscopic de panglică răsucită, foarte clar vi-

---

[4] Gheorghe Chiriţă, *Tehnologia pieilor și a blănurilor*, vol. I, București, Editura Tehnică, 1983, p. 62.

[5] Elena Badea et alii, *Damage Ranking of Historic Parchement: From Microscopic Studies of Fibre Structure to Collagen Denaturation Assesment by Micro DSC,* e-PRESERVATIONScience, 9, 2012, p. 99 (web edition).

https://biblioteca-digitala.ro

zibil la o mărire de o sută șaizeci de ori (160x) în lumină ultravioletă, aspectul lor fiind comparat cu imaginile etalon ale secţiunilor longitudinale ale fibrelor de bumbac, imagini care sunt disponibile în literatura de specialitate[6] (**Fig. 22d**). Astfel s-a putut concluziona că materialul textil în două culori din cotorul cărţii este din bumbac.

Garnitură de mobilier cu tapiserie Aubusson, Academia Română - Fotoliu, inv. nr. 3-11.314 (**Fig. 5**).

În cazul textilelor de patrimoniu, studiul prin microscopie optică are aplicaţii în identificarea fibrelor din firele textile.

Din materialul textil al fotoliului au fost prelevate fire constituente ale ţesăturii, respectiv fire de urzeală (**Fig. 23a**) și fire de bătătură (**Fig. 23c**). Din firele prelevate au fost realizate preparate microscopice în soluţie neutră. Din masa de fibre obţinută după defibrarea fibrelor textile au putut fi identificate pe baza caracteristicilor longitudinale următoarele fibre: firele textile de urzeală sunt din bumbac (**Fig. 23b**) și firele textile de băteală, de diferite culori (galben-ocru, roșu și ocru-verde), sunt din mătase (**Fig. 23d**). La microscop fibra de bumbac are aspectul unei panglici răsucite, iar mătasea naturală prezintă un luciu caracteristic.

III.2. Aplicaţii ale microscopiei optice la identificarea degradărilor obiectelor de patrimoniu

- *Canapea*, inv. 37.239, Academia Română (**Fig. 6**).

În exemplul selectat, studiul microscopic a permis evidenţierea atacului biologic activ prezent în fibrele prelevate din broderia canapelei (fire de mătase) (**Fig. 24a**). Insecta era vie și în timpul captării imaginii la microscop devora firul de mătase. Colegii biologi au identificat-o ca fiind o *Psocoptera* (*Corrodentia*, *Coepognatha*), cele două denumiri fiind sinonime pentru această specie de insecte care are aparat bucal pentru rupt și mestecat și consumă tot ce este organic, fiind, din acest motiv, foarte periculoasă pentru colecţiile de patrimoniu (**Fig. 24b** și **24c**).

Carte veche: *Triodion*, București 1766, nr. inv. CVR III 124, Biblioteca Brukenthal (**Fig. 7**).

Studiul microscopic al suprafeţei hârtiei suport a cărţii vechi *Triodion* (**Fig. 25a**) a relevat prezenţa urmelor atacului biologic produs de insecte în zona forzaţului superior. Atacul biologic era inactiv, observaţia microscopică realizându-se după dezinsecţia cărţii în etuvă. Microfotografia a fost realizată

---

[6] *Manualul inginerului textilist*, vol. III, p. 530 (în http://qserver.utm.md/carti_scanate/carti/Carti_in_PDF/Manualul_inginerului_textilist_Vol_III/Sectiunea_IX/Cap_9_8.pdf - accesat 30 septembrie 2017).

https://biblioteca-digitala.ro

în lumină directă la o mărire de cincizeci de ori (50x) (**Fig. 25b**). În lumină ultravioletă, la o mărire de cincizeci de ori (50xUV) a putut fi observat pe marginea unei pagini de carte şi urmele atacului biologic produs de mucegai (**Fig. 25c**).

Ceaslov, tipărit la Blaj în 1773, colecţie ecleziastică (**Fig. 1**).

Studiul prin microscopie optică a permis evaluarea stării de conservare a suportului papetar vechi al blocului cărţii, fiind vizibile în special structura și degradările acesteia. Dintre degradările identificate au fost alese acelea care au afectat profund structura hârtiei-suport, și anume degradările care, de regulă, ”destabilizează” suportul papetar: fragilizarea hârtiei și degradările de tip fisură.

De exemplu, pentru pagina 260 (revers) a cărţii (**Fig. 26a**) în imaginile din zona feţei lui Iisus chiar și la o mărire relativ mică de douăzeci de ori (20x) se observă gradul de deteriorare al hârtiei-suport (**Fig. 26b**). În lumină ultravioletă fragilizarea hârtiei este foarte vizibilă (**Fig. 26c**).

La pagina 274 a cărţii, în zona legăturii se observă fragilizarea hârtiei pe marginile zonei de fisură în detaliile obţinute atât în lumină directă la o mărire de patruzeci de ori (40x) (**Fig. 27a**), cât și în detaliile obţinute în lumină ultravioletă, la o mărire de patruzeci de ori (40xUV) (**Fig. 27b**). Sunt clar vizibile și fibrele vegetale din componenţa hărtiei. Pagina 274 (revers) a cărţii prezenta o pată de ceară (**Fig. 27c**). În lumina ultravioletă, la o mărire de patruzeci de ori (40x UV) este ușor vizibil gradul de afectare al structurii hârtiei, putând fi observată pata de pe suprafaţa hârtiei, pată care a pătruns în profunzimea acesteia afectându-i structura (**Fig. 27d**).

La pagina 200 a cărţii au fost observate urme de arsură (**Fig 28a**, **28b**, **28c**). Detaliile urmelor de arsură vizualizate și evaluate prin microscopie optică, în lumină directă (**Fig. 28d**) și în lumină ultravioletă (**Fig. 28e**) la o mărire de douăzeci de ori (20x și 20xUV), au evidenţiat că stabilitatea hârtiei-suport a fost afectată în profunzime.

Document pe pergament emis de Universitatea din Viena în 1878: Diplomă de farmacist pe numele Adolph Frank, inv. F 3.452 (**Fig. 4**).

Studiul prin microscopie optică al documentului (**Fig. 29a**) în lumina directă (**Fig. 29b**) și în lumină ultravioletă, la o mărire de o sută de ori (100x) a marginii din dreapta-jos a acestuia a permis vizualizarea mai bună a zonei cu lipsa de material (slăbirea structurii suportului, fragilizarea acestuia în imediata vecinătate a zonei de ruptură). În lumină ultravioletă, pe marginile rupturii, sunt vizibile fibre din reţeaua fibrelor de colagen ale pergamentului (**Fig. 29c**).

https://biblioteca-digitala.ro

Document pe pergament emis de Universitatea Gratz în 1891: Diplomă de Magister pe numele Henric Herzberg, inv. nr. F 3.449 (**Fig. 8**).

Studiul prin microscopie optică a reversului documentului, în zona colţului unde sunt aplicate timbrele (**Fig. 30a**, **30b**, **30c**), în lumina directă la o mărire de douăzeci de ori (20x), a permis vizualizarea unei mici eroziuni, cu pierdere de material suport, care poate fi evaluată ca o degradare structurală (**Fig. 30d**). Observaţiile microscopice în lumină ultravioletă, la măriri de o sută de ori (100xUV) (**Fig. 30e**) și respectiv de o sută șaizeci de ori (160xUV) (**Fig. 30f**), au evidenţiat că este vorba de o imperfecţiune a materialului-suport (pergament) al documentului, determinată de prelucrarea defectuoasă a acestuia.

Concluzii:

Rezultatele considerate reprezentative ale studiului prin microscopie optică a unor obiecte de patrimoniu din colecţii muzeale, prezentate ca studii de caz, au demonstrat importanţa microscopiei optice în cercetarea preliminară a chimismului materialelor vechi, constituente ale bunurilor culturale de patrimoniu și în evaluarea stării de conservare a acestora.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – *Ceaslov*, 1773, colecție ecleziastică.

Fig. 2 – *Maria Magdalena*, autor Domenico Cunego, grafică, 1774.

Fig. 3 – *Brevis Confessio De Sacra Coena Domini Eclesiarum Saxonicarum & Coniunctarum Intransylvania Coronae*, Brașov, 1563: **a**) coperta anterioară, **b**) pagina de titlu, **c**) coperta posterioară.

Fig. 4 – Document pe pergament emis de Universitatea din Viena în 1878: Diplomă de farmacist pe numele Adolph Frank: **a**) avers diplomă, **b**) revers diplomă, **c**) suprafaţa pergamentului în zona timbrului (poziţionată pentru studiul prin microscopie optică).

Fig. 5 – Garnitură de mobilier - Fotoliu, Academia Română, inv. nr. 3-11.314.

Fig. 6 – Canapea cu tapiserie Aubusson, Academia Română, inv. 37.239.

Fig. 7 – Carte veche: *Triodion*, București, 1766.

Fig. 8 – Document pe pergament emis de Universitatea Gratz în anul 1891: Diplomă de Magister pe numele Henric Herzberg: **a**) avers diplomă, **b**) revers diplomă, **c**) suprafaţa pergamentului în zona timbrelor de pe reversul diplomei (poziţionată pentru studiul prin microscopie optică).

Fig. 9 – *Ceaslov*, Blaj, 1773, blocul cărţii.

Fig. 10 – Microfotografii, pagina 274 revers a cărţii. Structura hârtiei-suport, marginea de jos: **a**) aspect microscopic în lumină directă (40x); **b**) aspect microscopic în lumină ultravioletă (40x UV).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11 – Microfotografii, pagina 273 a cărţii. Structura hârtiei-suport, în zona scrisului: **a**) aspect microscopic în lumină directă (160x); **b**) aspect microscopic în lumină ultravioletă (160x UV).

Fig. 12 – *Ceaslov,* Blaj, 1773**,** detaliu cu zonele pe care s-au efectuat, sub microscop, testele de solubilitate (pagina 265 a cărţii).

Fig. 13 – Structura suprafeţei tipărite cu cerneală neagră, detaliu de la pagina 237 a cărţii: **a**) aspect microscopic în lumină directă (20x); **b**) aspect microscopic în lumină ultravioletă (20x UV).

Fig. 14 – Structura suprafeţei tipărite cu cerneală neagră, detaliu de la pagina 265 a cărţii: **a**) aspect microscopic în lumină directă (40x); **b**) aspect microscopic în lumină ultravioletă (40x).

Fig. 15 – Detaliu al zonei cu scris, care a fost supusă studiului prin microscopie optică.

Fig. 16 – Zona cu scris (mijloc lucrare): **a**) aspect microscopic în lumină directă (40x); **b**) aspect microscopic în lumină ultravioletă (40x UV). În microfotografii sunt vizibile liniile de apă şi fibrele vegetale din structura hârtiei.

Fig. 17 – Detalii ale zonei analizate (ochiul personajului din dreapta-sus a lucrării).

Fig. 18 – Personajul din dreapta-sus a lucrării, detaliu din zona ochiului: **a**) aspect microscopic în lumină directă (20x); **b**) aspect microscopic în lumină ultravioletă (20x UV). În microfotografii sunt vizibile detaliile liniilor grafice.

Fig. 19 – **a**) *Ceaslov,* 1773, coperta anterioară din piele; **b**) copertă, zona medalionului, detaliu în lumină directă (40x); **c**) copertă, margine ruptură, detaliu în lumină directă (20x).

Fig. 20a – *Brevis*, 1563, coperta anterioară; detaliu al suprafeței în lumină directă (100x); margine în V, cu piele, detaliu în lumină (20x).

Fig. 20b – *Brevis,* 1563, coperta posterioară, zona etichetei, legătură directă.

Fig. 21 – Avers diplomă, aspect microscopic al suprafeţei din zona timbrului din hârtie: **a**) detaliu în lumină directă (40x); **b**) detaliu în lumină ultravioletă (40x UV); **c**) detaliu al suprafeţei pergamentului, aspect microscopic în lumină ultravioletă (160x UV); **d**) preparat microscopic în soluţie neutră, în care sunt vizibile fibrele constituente ale pergamentului, aspect microscopic în lumină ultravioletă (160x UV).

Fig. 22 – *Ceaslov,* 1773: **a**) material textil din cotor, margine verde, detaliu al firelor textile, aspect microscopic în lumină directă (160x); **b**) material textil din cotor, zona din mijloc, detaliu al firelor textile, aspect microscopic în lumină directă (160x); **c**) material textil din cotor, detaliu, aspect microscopic în lumină directă (60x); **d**) fibră de bumbac, aspect microscopic în lumină ultravioletă (160x UV).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 23 – Fotoliu, material textil: **a**) fir de urzeală, aspect microscopic în lumină directă (20x); **b**) detaliu fibre de bumbac, aspect microscopic în lumină ultravioletă (160x UV); **c**) fire de bătătură (galben-ocru, roșu și ocru-verde), aspect microscopic în lumină directă (20x); **d**) detalii fibre din mătase, aspecte microscopice în lumină ultravioletă (160x UV).

Fig. 24 – Canapea, inv. 37.239, Academia Română, atac biologic activ: **a**) obiectul de patrimoniu contaminat; **b**) insecta *Psocoptera* (*Corrodentia, Coepognatha*), aspect microscopic în lumină directă (40x); **c**) insecta *Psocoptera* (*Corrodentia, Coepognatha*), aspect microscopic în lumină ultravioletă (160x UV).

Fig. 25 – *Triodion*, 1766, atac biologic inactiv (monitorizarea dezinsecţiei): **a**) obiectul de patrimoniu; **b**) atac biologic inactiv produs de insecte în zona forzaţului superior, aspect microscopic în lumină directă (50x); **c**) urme de atac biologic produs de mucegai pe marginea unei pagini de carte, aspect microscopic în lumină ultravioletă (50x UV).

Fig. **26** – *Ceaslov*, Blaj, 1773, blocul cărţii: **a**) pagina 260 (revers); **b**) pagina 260 (revers), detaliu al zonei cu faţa lui Iisus, aspect microscopic în lumină directă (20x); **c**) pagina 260 (revers), detaliu al zonei cu faţa lui Iisus, aspect microscopic în lumină ultravioletă (20x UV).

Fig. **27** – *Ceaslov*, Blaj, 1773: **a**) pagina 274 a cărţii, în zona legăturii se observă fragilizarea hârtiei pe marginile zonei de fisură, aspect microscopic în lumină directă (40x); **b**) pagina 274, în zona legăturii aspect microscopic în lumină ultravioletă (40x UV); **c**) pagina 274 (revers), pată de ceară, aspect microscopic în lumină directă (40x); **d**) pagina 274 (revers), pată de ceară, aspect microscopic în lumină ultravioletă (40x UV). În lumina ultravioletă se poate aprecia gradul de deteriorare al hârtiei, observându-se că structura acesteia este afectată.

Fig. 28 – *Ceaslov*, Blaj, 1773; pagina 200 a cărţii: **a**, **b**, **c** – urme de arsură; **d**) aspect microscopic în lumină directă (20x); **e**) aspect microscopic în lumină ultravioletă (20x UV).

Fig. 29 – **a**) Diplomă de farmacist, 1878; **b**) detaliu al rupturii din marginea din dreapta-jos a documentului, aspect microscopic în lumină directă (100x); **c**) detaliu al rupturii din marginea din dreapta-jos a documentului, aspect microscopic în lumină ultravioletă (100x UV).

Fig. 30 – Diplomă de Magister, 1891: **a**) avers diplomă; **b**) revers diplomă, detaliu cu zona colţului pe care sunt aplicate timbrele (zona analizată); **c**) suprafaţa pergamentului în zona analizată, aspect microscopic în lumină directă (20x); **d**) suprafaţa pergamentului în zona analizată, aspect microscopic în lumină directă (100x). Detaliile microscopice vizibile în lumină ultravioletă (100x UV) (**e**) și respectiv 160x UV (**f**), au evidenţiat o imperfecţiune a pergamentului, determinată de prelucrarea defectuoasă a acestuia.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

a

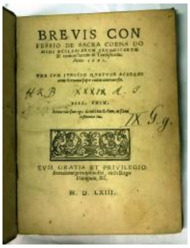

b

c

Fig. 3

a

b

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7

a

b
c

Fig. 8

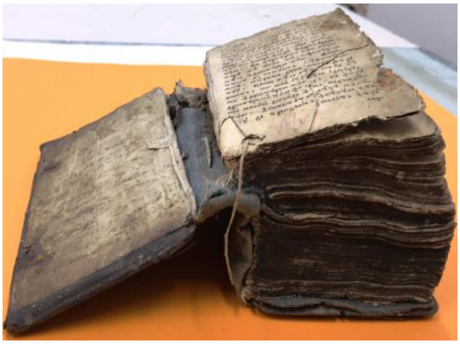

Fig. 9

a 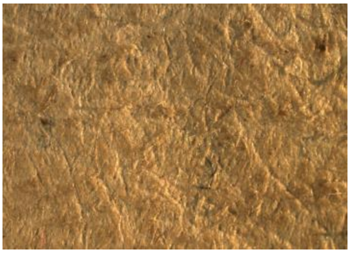

b 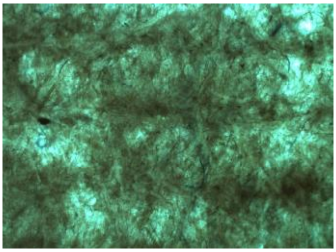

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro

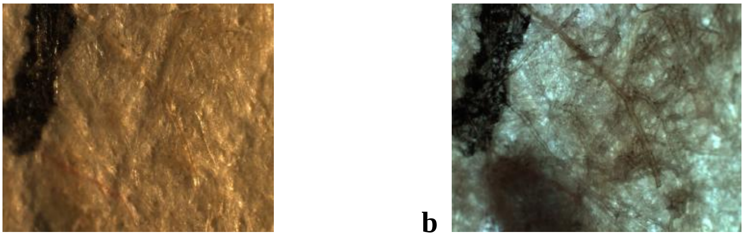

a b

Fig. 11

Fig. 12

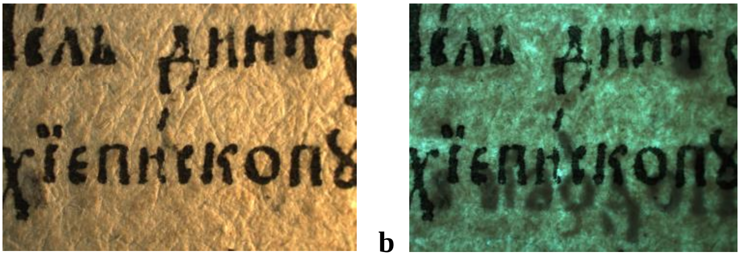

a b

Fig. 13

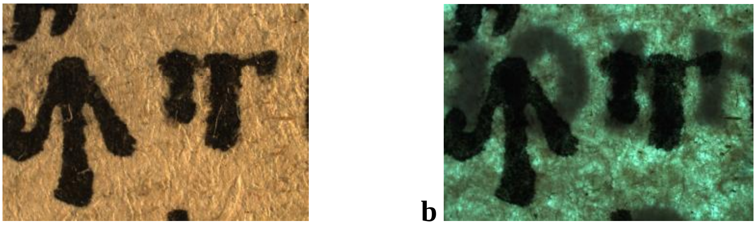

a b

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15

a 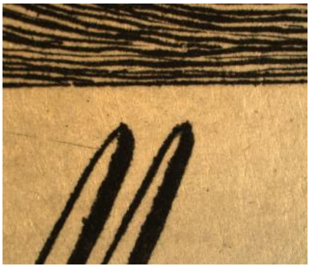 b 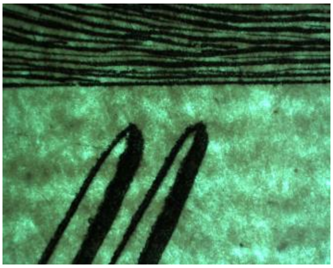

Fig. 16

Fig. 17

a b 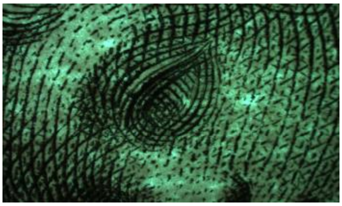

Fig. 18

https://biblioteca-digitala.ro

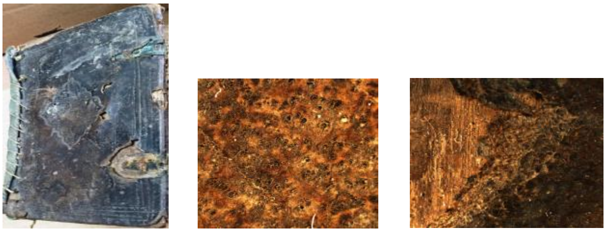

a b c

Fig. 19

a 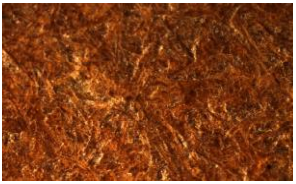

b

Fig. 20a **Fig. 20b**

a

b 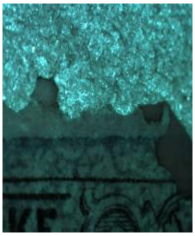

Fig. 21

c 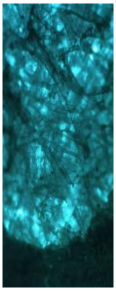

d 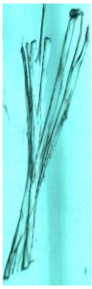

Fig. 21

https://biblioteca-digitala.ro

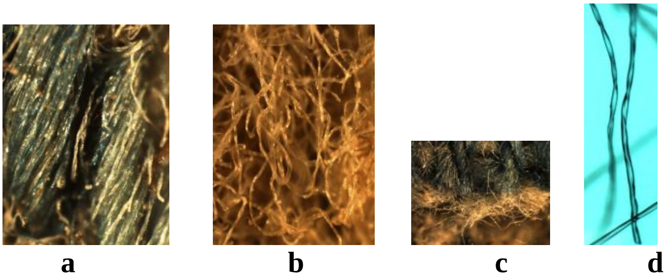

Fig. 22

Fig. 23

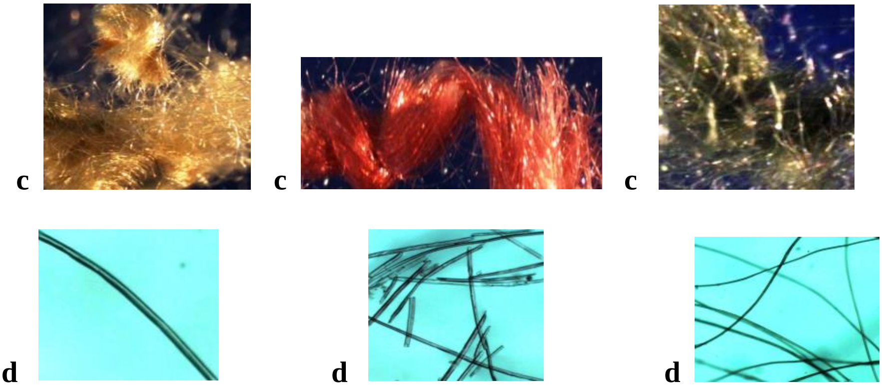

Fig. 23

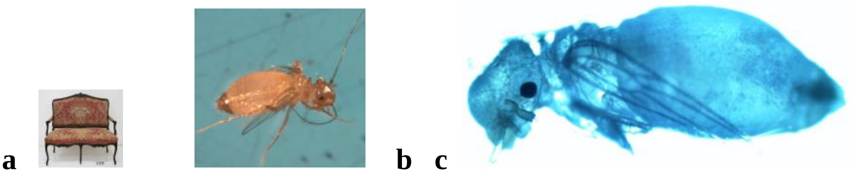

Fig. 24

https://biblioteca-digitala.ro

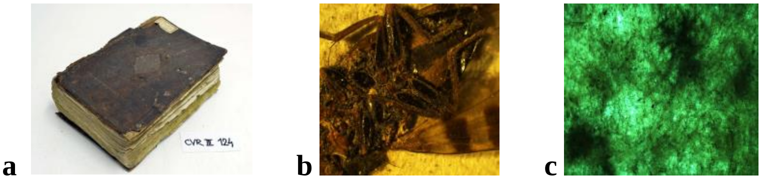

Fig. 25

Fig. 26

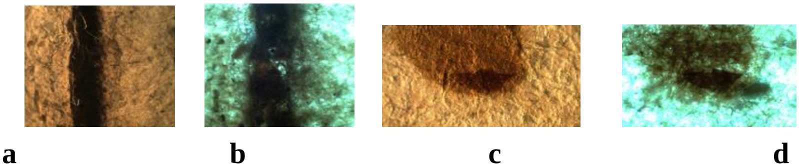

Fig. 27

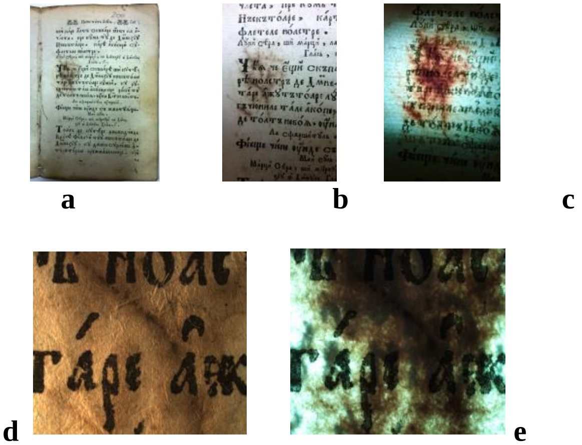

Fig. 28

https://biblioteca-digitala.ro

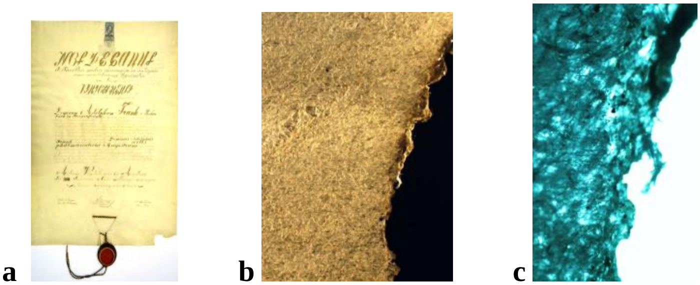

Fig. 29

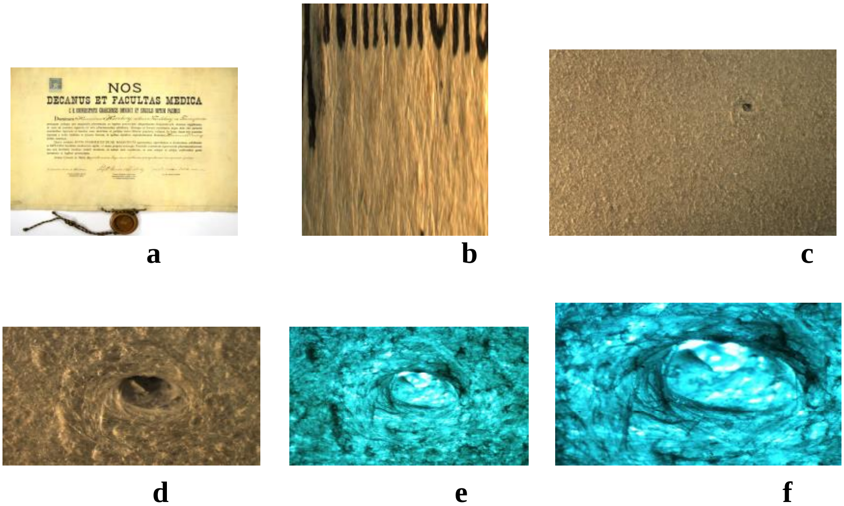

Fig. 30

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAŢII PRIVIND RESTAURAREA UNOR DIVERSE CATEGORII DE OBIECTE DIN STICLĂ

LIGIA OTILIA TEODOR[1]
ARINA HUȘLEAG[2]

CONSIDERATION ON THE RESTORATION OF MISCELANIOUS CATEGORIES OF GLASS OBJECTS

ABSTRACT

This paper presents the differences between ancient and modern glass vessels, the factors that determine the degradation and deterioration of glass fragments found in archaeological excavations, the physical damages of both glass categories and the methods of preservation and restoration that we can use to save the glass remains.

Keywords: glass restauration-conservation, glass degradation, miscelaneous metods for heritage glass pieces.

Din cele mai vechi timpuri, oamenii au fost fascinați de descoperirea de materiale noi și de prelucrarea acestora. Istoria spune că sticla şi-ar avea originea în Egiptul Antic sau că a fost inventată de fenicieni.

Sticla este un material amorf (necristalizat), cu rezistență mecanică și duritate mare, cu coeficient de dilatare mic. Nu are punct de topire definit. Prin încălzire se înmoaie treptat, până la lichefiere, ceea ce permite prelucrarea sticlei prin suflare, presare, turnare, laminare. Sticlele se obțin, în general, prin topirea în cuptoare speciale a unui amestec format din nisip de cuarț, piatră de var, carbonat de sodiu (sau de potasiu) și materiale auxiliare, rezultând un produs format din oxizi de siliciu în amestec cu oxizi metalici, cum ar fi oxizi de sodiu, calciu, magneziu și aluminiu. Adăugarea în topitură a unor anumiți oxizi metalici (de Fe, Co, Cr, Cu etc.) modifică atât culoarea sticlei, cât și pro-

---

[1] Inginer, expert restaurator, Centrul de Cercetare şi Restaurare - Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Naţional ”Moldova” – Iaşi; e-mail: ligiaotiliateodor@yahoo.com.

[2] Expert restaurator, Centrul de Cercetare şi Restaurare - Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Naţional ”Moldova” – Iaşi;
e-mail: arina_arts@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

prietățile sale fizice, ceea ce determină ca sticla să fie foarte variată din punct de vedere al structurii, culorii și compoziției elementare[3].

Deși nu se știe cu siguranță unde a fost produsă prima sticlă, se consideră pe plan internațional că meșteșugul fabricării sticlei a apărut pentru prima oară în Egipt. La început egiptenii foloseau sticla ca smalț pentru glazurarea obiectelelor făcute din lut și mai apoi la fabricarea mărgelelor. După o perioadă de zeci și zeci de ani au reușit să fabrice vase din sticlă, prin tehnica turnării în matriță, cel mai vechi obiect din sticlă cunoscut fiind un pahar cu picior, datat în anul 1500 î.Chr.[4].

Aproximativ în anul 250 î.Chr. s-a făcut o invenție foarte importantă – arta suflării sticlei. Cum s-au petrecut lucrurile nu se știe. În orice caz, descoperirea s-a dovedit extrem de folositoare, deoarece vasele goale în interior puteau fi obținute astfel mult mai ușor și mai repede decât prin oricare altă metodă[5].

Cercetarea și studierea din punct de vedere istoric a teritoriului țării noastre, cu o istorie bogată în evenimente importante încă din cele mai vechi timpuri, a fost o preocupare constantă a arheologilor și istoricilor, care au acordat o importanță deosebită analizării fragmentelor de sticlă descoperite în spațiul carpato-dunăreano-pontic, atât din punct de vedere al datării, al provenienței, al formelor, cât și al compoziției chimice.

Se consideră astăzi de către specialiști că majoritatea fragmentelor de sticlă antică descoperite pe șantierele arhelogice din țara noastră este de proveniență romană, iar cele întregibile provin de obicei din necropole datate în cultura Sântana de Mures-Cernjachov – secolul IV d.Chr.

În ceea ce privește restaurarea obiectelor de sticlă aflate în depozitele muzeelor din țara noastră, trebuie precizat că etapele și fluxul de restaurare au fost și sunt adaptate de fiecare dată în funcție de vechimea obiectului și de starea sa de conservare.

Având în vedere deosebita importanţă pe care o prezintă materialul vitros provenit din săpăturile arheologice sau din depozite în studiul ştiinţific făcut de specialiştii istorici şi arheologi, este de la sine înțeles faptul că fragmentele de sticlă descoperite în excavaţiile întâmplătoare sau în cele sistematice, ori cele provenite din achiziții ale muzeelor, trebuie aduse şi păstrate într-o stare cât mai bună de conservare. De cele mai multe ori fragmentele provenite din săpăturile arheologice sunt friabile, au depuneri de pământ sau

3 https://ro.wikipedia.org/wiki/Sticl%C4%83.

4 https://books.google.ro/books?id=u1gyAQAAMAAJ&pg=PA231&lpg=PA231&dq=glass+cup+egypt+1490&source=bl&ots=cn8LVPcKUw&sig=iUP_7Q9Aju4NDDYQALHks43Me48&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj-4sfAxonWAhUlDJoKHdEJBU4Q6AEIZzAN#v=onepage&q=glass%20cup%20egypt%201490&f=false.

5 http://www.referatele.com/referate/chimie/online6/Povestea-sticlei---un-material-mereu-nou -referatele-com.php.

https://biblioteca-digitala.ro

calcar și prezintă exfolieri ale stratului exterior. Ulterior excavaţiei, condiţiile de depozitare şi/sau manipulare pot duce şi ele la deteriorarea fragmentelor, fapt ce face dificilă studierea materialului şi prelucrarea sa de către specialişti.

În cazul materialului vitros arheologic deteriorat sau degradat este sarcina restauratorului să intervină pentru salvarea acestor artefacte, o bună cunoaştere şi interpretare a caracteristicilor tehnologice şi de fabricare ale acestora fiind absolut necesară. De asemenea, este important să se lucreze doar cu materiale şi aparatură adecvate, verificate în timp şi care respectă normele în vigoare ale restaurării şi conservării. Doar astfel, expertul restaurator va fi capabil să aplice tratamentele potrivite fiecărui tip de obiect în parte pentru a obţine astfel cele mai bune rezultate.

Factori de degradare a obiectelor din sticlă

În cazul obiectelor din sticlă ce intră în laboratorul nostru pentru restaurare, degradările sunt consecințe ale zacerii în pământ – în cazul celor arheologice –, și ale manipulărilor necorespunzatoare în cazul tuturor categoriilor. Restaurarea va fi particularizată astfel pentru fiecare piesă în parte.

● Degradarea în mediul de zacere

Anterior excavării şi scoaterii la suprafaţă a fragmentelor de sticlă, starea acestora de sănătate este influențată de condiţiile de zacere în sol, respectiv de pH-ul şi umiditatea solului, compoziţia chimică şi biologică a acestuia.

Agenţii fizico-chimici din sol, sărurile solubile de tip cloruri, nitraţi, fosfaţi, sulfaţi sau carbonaţi, determină procesele chimice care transformă materialele de bază până la efecte ireversibile de descompunere parţială sau totală, realizează cele mai dăunătoare procese de alterare (oxidări, hidroliză, ionizări, carbonatări, sulfatări, ancrasări, monolitizări etc.)[6], care au ca efect:

- depuneri de calcar;
- friabilitatea materialului vitros;
- mobilizarea şi exfolierea stratului exterior (**Fig. 1**) și a decorului (**Fig. 2**).

Acest tip de atac este foarte frecvent la piesele arheologice din sticlă, deoarece apele naturale, indiferent de provenienţa acestora, conţin întotdeauna o încărcătură chimică mobilă, sub forma unor substanţe dizolvate în soluţie, care în contact cu anumiţi componenţi din sticlă pot interacţiona chimic. Pe lângă aceste reacţii, mai apar şi săruri rezultate în urma interacţiunii dintre materialul vitros şi agenţii chimici datoraţi poluării şi fertilizării solurilor, care dau efecte ulterioare de segregare, recristalizare şi inflorescenţe, cu urmări grave asupra rezistenţei mecanice.

[6] Ion Sandu, Viorica Vasilache, Felix-Adrian Tencariu, Vasile Cotiugă, *Conservarea ştiinţifică a artefactelor din ceramică*, Iași, Editura Universităţii ”Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro

● **Degradarea în mediul de depozitare**

Deteriorarea pieselor din sticlă în mediul de depozitare poate apărea din cauze naturale sau ca rezultat al manipulării necorespunzătoare de către factorul uman.

Cauzele naturale pot fi:

- *fizice* – cu caracter mecanic sau termic (fracturare datorată tensiunilor interne ale sticlei) sau cauzate de radiaţiile luminoase[7];

- *chimice* – ca urmare a reacţiilor chimice produse de diverşi compuşi chimici din mediul de depozitare cu materialul vitros ce determină deteriorări ale stratului exterior (exfolieri, irizații, opacizare etc.) (**Fig. 3**) și ale materialelor folosite la restaurare (**Fig. 4-5** și **Fig. 6**);

- *biologice* – determinate de dezvoltarea microorganismelor;

- *calamităţi naturale* de tip cutremure, inundaţii, incendii.

Condiţiile de păstrare şi manipulare a materialelor arheologice din sticlă sunt şi ele un factor ce influențează degradarea şi deteriorarea acestora. Nerespectarea strictă a principiilor de restaurare sau a fluxului tehnologic de curățare, spălare şi tratare chimică poate duce la o îndepărtare inadecvată a unor depuneri sau la stoparea incompletă sau necorespunzătoare a degradării inițiale.

De asemenea, factorul uman poate interveni nedorit în deteriorarea obiectelor din sticlă prin manipularea cu neglijenţă, prin modul necorespunzător de întreținere şi de păstrare care se abate de la principiile şi condițiile standard ale normelor de conservare şi care poate produce loviri, zgârieturi, fisurări, fracturări, desprinderi şi spargeri.

Metode de restaurare și conservare particularizate

Se poate observa din analizarea diverșilor factori de deteriorare a obiectelor din sticlă că piesele arheologice sunt supuse unor degradări mult mai mari decât cele moderne. În consecință, restaurarea pieselor arheologice va fi considerabil mai complicată și va avea mai multe etape de lucru.

Un prim pas este depozitarea materialului arheologic vitros după extragerea din mediul de zacere până la intrarea în fluxul de restaurare în condiţii salubre, în locuri cu un microclimat stabil, lipsit de noxe şi eventuale atacuri biologice[8].

În cazul materialelor anorganice, cum este şi sticla, stabilitatea microclimatului presupune o umiditate relativă UR de 50-65% şi temperatură cons-

---

[7] R.L. Feller, *The Deteriorating Effect of Light on Museum Objects; Principles of Photochemistry; The Effect on Varnish and Paint Vehicles and Paper*, în ”Museum News. Technical Supplement”, no. 6, Los Angeles, 1964, p. 26.

[8] H.J. Plenderleiht, P. Philippot, *Climatology and Conservation in Museum*, în ”Museum”, XIII, 4, 1960, p. 209.

https://biblioteca-digitala.ro

tantă, evitându-se temperaturile prea scăzute ce pot afecta prin fenomenul de îngheţ-dezgheț degradări majore în compoziţie.

Stoparea atacurilor biologice existente şi/sau împiedicarea apariţiei acestora se realizează prin schimbarea condiţiilor de păstrare cu unele adecvate (mediu uscat, temperatură medie constantă) şi prin acţiunea de sterilizare condusă de conservatorul biolog prin metode specifice.

După îndepărtarea şi prevenirea atacului biologic se intervine asupra efectelor datorate degradărilor fizice şi chimice prin tratamente fizico-mecanice şi chimice specifice, pentru îndepărtarea depunerilor cauzate de acţiunea mediului de zacere.

Stabilizarea fragmentelor de sticlă se realizează prin impregnare cu diverse soluţii corespunzătoare, testate şi experimentate în timp, în condiţii controlate şi riguroase pentru stabilirea compatibilităţii şi posibilelor efecte secundare[9]. Pentru sticla arheologică se pot folosi soluţii diluate de Paraloid B72 sau diverse substanţe macromoleculare de tipul răşinilor epoxidice etc.[10]. Conservarea fragmentelor se poate face prin pensulare sau imersare în soluţie.

Un aspect foarte important în alegerea substanţelor folosite în conservarea şi restaurarea pieselor din sticlă provenite din săpături arheologice, ca de altfel a tuturor pieselor de patrimoniu, este *reversibilitatea* acestor substanțe. Este necesar ca soluţiile utilizate în etapele de restaurare şi conservare să poată fi îndepărtate ulterior, fără a afecta starea obiectelor.

De asemenea, este esențială urmărirea condițiilor de depozitare permanent, neglijarea acestei etape atragând după sine degradarea materialelor folosite la restaurare si necesitatea re-restaurării unor piese după câțiva ani (**Fig. 7-8** și **Fig. 9-10**).

În continuare, restaurarea obiectelor arheologice din sticlă urmează aceiași pași ca și piesele din sticlă moderne, care nu prezintă degradări ale structurii vitroase, ci doar deteriorări fizice cauzate de prăbușiri sau de depozitarea ori manipularea cu neglijență.

Aceste spargeri, desprinderi sau fisurări sunt remediate în cadrul procesului de restaurare, identic pentru cele două categorii distincte de obiecte din sticlă, urmărind şi în acest caz lizibilitatea intervenţiilor și folosirea exclusiv a materialelor compatibile şi reversibile testate anterior[11].

Pentru repararea fisurilor și fracturilor pieselor din fragmentele componente se folosesc rășini epoxidice de diverse tipuri, preparate cu vâscozitate mică pentru a putea fi infiltrate în fisuri și spărturi după montarea acestora în benzi scotch (**Fig. 11-12**). Completarea lipsurilor dintr-o piesă se face în pu-

---

[9] HG 1546/2003, art. 32, lit. b, lit. D.

[10] B. Fabbri, C. Ravanelli-Guidotti, *Il restauro della ceramica,* Firenze, Editura Nardini, 2004, p. 133.

[11] HG 1546/2003, art. 32, lit. e.

https://biblioteca-digitala.ro

ține cazuri, când porțiunea lipsă este foarte mică, folosind și în acest caz rășini epoxidice preparate cu vâscozitate mare. Aceste materiale de lucru sunt întotdeauna substanţe ale căror caracteristici au fost testate temeinic în timp şi care corespund normelor de restaurare în vigoare.

Concluzii

Este evident că există o diferență importantă între obiectele de sticlă antice și cele moderne, și că pentru protejarea descoperirilor arheologice din sticlă este necesară o grijă specială și aplicarea riguroasă a unor măsuri specifice. Faza cea mai importantă este momentul ulterior excavării, când condiţiile de păstrare se schimbă radical. Dar la fel de hotărâtoare sunt şi fazele ulterioare de transport, manipulare şi apoi restaurare, depozitare şi/sau expunere, care contribuie esenţial la evoluţia stării de conservare a materialului vitros.

Trebuie, de asemenea, subliniată importanţa pe care o au arheologul, conservatorul şi restauratorul în parcurgerea etapelor de decopertare, conservare şi restaurare a pieselor din sticlă. Aceştia trebuie să manifeste o grijă deosebită pentru vestigiile pe care le cercetează şi le protejează, să posede cunoştinţe aprofundate de specialitate şi să trateze cu responsabilitate şi respect sarcinile specifice fiecăruia.

Luând în considerare faptul că cercetarea arheologică şi, în special, materialul vitros arheologic, reprezintă un important izvor de cunoaştere pentru mii de ani de istorie, putem concluziona că este absolut necesară continuarea susţinută a studiilor asupra factorilor de degradare şi deteriorare ce pot modifica starea de sănătate a pieselor din sticlă şi asupra modalităţilor de combatere a efectelor lor.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Pahar, secolul VI (Barcea, Galați) - degradarea materialului vitros (irizații).

Fig. 2 – Sticlă pictată, secolul XIX (Iași) - strat pictural păstrat parțial după curățare.

Fig. 3 – Căniță, secolul XVII (Iași) - degradare strat exterior (irizații).

Fig. **4-5** – Pahar, secolul IV (Barcea) - Material de completare îmbătrânit.

Fig. 6 – Pahar, secolul XVII (Iași) - detaliu cu adeziv îmbătrânit în depozit.

Fig. 7-8 – Căniță, secolul XVII (Iași) - detaliu înainte (cu adeziv îmbătrânit și completare lipsă), și după re-restaurare.

Fig. 9-10 – Pahar, secolul XVII (Iași) - înainte (cu adeziv îmbătrânit și completare lipsă), și după re-restaurare.

Fig. 11-12 – Vas decorativ, secolul XX - înainte și după restaurare.

https://biblioteca-digitala.ro

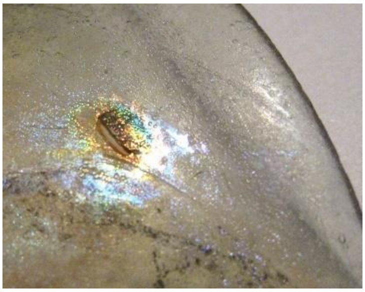

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

RESTAURAREA FIERULUI ARHEOLOGIC

IOANA POPIȚIU[1]

THE RESTORATION OF ARCHAEOLOGICAL IRON

ABSTRACT

The aim of the present paper is to point out the treatment methods for archaeological iron, a metal with a high oxygen affinity, and their efficiency in time. Generally, we use stabilization methods, store the corrosion products and then we remove the active components. Modern conservation techniques used by restorers protect the shape of the object for a long time and the degradation process is totally stopped.

Keywords: restoration, iron treatment, archaeological iron.

Stoparea proceselor active de deteriorare a patrimoniului mobil sau întărirea acestora din punct de vedere structural reprezintă cea mai mare prioritate a restauratorilor şi conservatorilor din ţara noastră. Acţiunile de restaurare şi conservare sunt puse în operă atunci când însăşi existenţa bunurilor este ameninţată, pe termen scurt, influenţată de fragilitatea lor extremă sau de viteza de deteriorare a acestora, modificând câteodată aspectul lucrurilor.

Calea cea mai sigură pentru protejarea obiectelor muzeale este aceea de a asigura un microclimat stabil care să nu afecteze structura acestora, asta în cazul în care obiectele se găsesc într-o stare de conservare relativ bună[2]. În cazul în care avem de-a face cu obiecte fragmentare intrate în procesul de degradare, intervenţia restauratorului este indispensabilă. Numai asigurarea condiţiilor de păstrare şi a unui microclimat adecvat nu este suficient. Trebuie ţinut cont de faptul căci, cu cât starea fizică este apropiată de starea originară, cu atât valoarea obiectelor este mai mare, iar modificările care asigură sănătatea fizică a obiectului alterează forma lui originară.

Lucrarea de faţă se referă la metode de restaurare pentru obiectele pe suport anorganic, respectiv la materialul arheologic din fier.

---

[1] Expert-restaurator, Muzeul Civilizației Dacice și Romane – Deva;
e-mail: popitiuioana@yahoo.ro.

[2] Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, Editura Centrului de Pregătire şi Formare a Personalului din Instituţiile de Cultură, 1999, p. 30-60.

https://biblioteca-digitala.ro

Epoca fierului corespunde unei perioade istorice când producţia fierului era cea mai sofisticată etapă a metalurgiei. Răspândirea tehnologiei fierului precum şi marea abundenţă de surse de minereu de fier a făcut ca acest metal să fie mult mai ieftin decât bronzul şi a fost adoptat pe o scară largă în trecut. De-a lungul carierei mele de restaurator am întâlnit obiecte de fier din diverse perioade ca: spade, ţinte, piese de harnaşament, materiale pentru construcţii, unelte, ba chiar şi obiecte de decor şi podoabe. Pentru obiectele arheologice, decopertarea şi aducerea acestora la suprafaţă influenţează de cele mai multe ori negativ starea de conservare. Se consideră că acesta e momentul critic pentru echilibrul chimic şi fizic al lor.

Metalele alcaline având o afinitate puternică pentru oxigen se comportă aşa cum sunt determinate de caracterul filmelor lor de oxizi[3]. Creşterea umidităţii relative este răspunzătoare pentru intensificarea coroziunii metalelor. La obiectele pe suport metalic apar straturi compacte de oxizi care pot fi foarte dăunătoare în timp. Însă, cel mai afectat de coroziune este fierul arheologic, care ridică pentru restauratori cele mai mari probleme. De obicei straturile neuniforme de oxizi ferici (magnetită), cu pete caracteristice atacului agenţilor chimici din sol, în special clorurilor, conduc la ondulări ale suprafeţelor apărute în urma diferenţelor de potenţial. De obicei, distrugerea miezului metalic este inevitabil. În cazul în care nu există posibilitatea unei analize radiografice este foarte greu să depistăm cât şi cum este distrus acesta.

Pentru alegerea corectă a a metodelor de restaurare trebuie să cunoaştem în primul rând factorii care influenţează starea de conservare a obiectelor pe suport anorganic.

Recurgerea la metodele de stabilizare, păstrarea produşilor de coroziune şi eliminarea doar a componentelor active din aceştia şi apoi stabilizarea obiectului este soluţia optimă şi cel mai des folosită de restauratori. Consider că este mult mai uşor să tratezi un obiect metalic complet mineralizat (cu păstrarea formei iniţiale) folosind metode de stabilizare şi acoperiri protectoare, singurul inconvenient fiind schimbarea aspectului general al acestuia, dar este singura metodă care păstrează piesa un timp cât mai îndelugat. Tratamentele umede, chimice, aplicate asupra metalelor sunt folosite din ce în ce mai puţin.

Făcând o prezentare specifică pentru fiecare tip de metal vom vedea că fiecărui obiect i se va aplica un tratament individualizat. Într-un fel se va desfăşura tehnologia de restaurare la obiectele arheologice, în altul la obiectele de cult, un altul la obiecte etnografice şi moderne. Tipurile de curăţiri întâlnite sunt: curăţirea mecanică, curăţirea chimică, electrochimică şi cu ultrasunete. Dacă până acum 10 ani se folosea la greu reducerea electrochimică cu folosirea electroliţilor în contact cu alt metal cu potenţial negativ şi cunoscuta

---

[3] Costin D. Neniţescu, *Chimie Generală*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1972, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

electroliză, tratamentele fierului arheologic tind să meargă pe metode mai ne-agresive.

Curăţirea mecanică la obiectele care-şi păstrează forma fizică este metoda cea mai simplă. După efectuarea acestei operaţiuni clasice, în general se urmăreşte o stabilizare şi o declorurare completă, o acoperire protectoare prin peliculizare şi conservare finală. Folosirea substanţelor moderne de tip Fertan mi se pare soluţia ideală pentru fierul arheologic. Metoda este asemănătoare tratamentului cu tanin, tratament folosit cu succes ani de-a rândul în muzeele noastre[4]. Mi se pare cea mai puţin agresivă şi toxică, aspectul exterior al obiectului este acceptabil. Ţinând cont de faptul că patrimoniul cultural naţional trebuie protejat, restauratorul are în vedere aplicarea celor mai bune metode care să nu afecteze integritatea obiectului pe termen lung.

---

[4] G. Ciorteanu, *Pistol, sec. XVIII. Restaurare – Conservare*, în ”Valenţe ale restaurării româneşti în context European”, Braşov, 2007, p. 136-138.

https://biblioteca-digitala.ro

LACURILE ORGANICE ÎN ARTA ROMÂNEASCĂ

CRISTINA-MARTA URSESCU[1]
REMUS IOAN POPA[2]

LAKES ORGANIC IN ROMANIAN ART

ABSTRACT

The generic name of "lake" refers either to various natural products such as vegetable resins (namely Chinese lakes), or dyes and resins derived from animal origin (Indian lacquer, gummylac) or to organic pigments (kermes, Brasil lake) manufactured from plant extracts through very specific processes. Those artwork materials allways gathered in the past some interesting "clues" for master artists in applying and stabilising the lake layers.

Keywords: lake, natural products, pigments, vegetable extracts, roumanian art.

Introducere

Denumirea generică de "lac" face referire fie la variate produse naturale – rășini vegetale (lacuri de China), coloranți și rășini de origine animală (lac indian, gummilac) –, fie la pigmenții organici obținuți din extracte vegetale prin procedee specifice.

A. Lacuri organice în miniatura de carte

Pigmenții organici identificați în pictura de carte și descriși în rețetele miniaturiștilor sunt lacuri organice. Din punct de vedere chimic acești pigmenți sunt complecși metalici insolubili ai coloranților organici derivați din extracte vegetale sau animale prin tratare cu săruri ale metalelor tranziționale, capabile să formeze complecși chelatici colorați. Utilizarea sub această formă îmbină avantajele menținerii nuanțelor coloristice atât de apreciate și ale asigurării unei rezistențe sporite la acțiunea unor factori de microclimat (acțiunea luminii, variațiile umidității și a valorilor de pH).

Până în secolul al XIX-lea, metoda tradițională de preparare a lacurilor recomanda extragerea colorantului prin tratarea cu soluții alcaline, cel mai frecvent carbonatul de potasiu, K_2CO_3, urmată de adaosul unor soluții de

---

[1] Expert restaurator, doctor inginer, Complexul Muzeal Național "Moldova" – Iași; e-mail: marta_ursescu@yahoo.com.
[2] Expert restaurator, Complexul Muzeal Național "Moldova" – Iași; e-mail: loryremus@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

săruri cu funcție de mordanți: alaunul ($Al_2(SO_4)_3 \cdot K_2SO_4 \cdot 24H_2O$) și uneori sulfatul de fier ($FeSO_4 \cdot 7H_2O$). În soluția apoasă de colorant, odată cu formarea complexului chelatic colorat prin reacția între sarea de alaun și alcalii, se obține și suspensia coloidală de $Al(OH)_3$ (hidroxid de Al), care va îngloba particulele solide de pigment organic. Pentru co-precipitarea din soluție a complexului chelatic cu un substrat inert anorganic se practica adaosul unor săruri anorganice albe ($CaCO_3$), obținându-se astfel un mai bun control asupra caracteristicilor pigmentului organic.

Coloranții naturali întrebuințați în obținerea unor culori variate ale lacurilor aparțin, după structura lor chimică, unor clase diverse de compuși organici: coloranți flavonoidici, carotenoidici, chinonici, indolici, porfirinici etc. Analiza documentelor medievale miniate evidențiază utilizarea unui număr extrem de mare de coloranți naturali, mulți neidentificați, iar variațiile zonale ale florei locale și schimburile comerciale extind semnificativ gama acestora, astfel încât o inventariere completă devine extrem de dificilă. Până în secolul al XIX-lea rețeta de obținere a lacurilor organice presupunea extragerea colorantului în soluție alcalină, apoi adaos de alaun. Precipitarea complexului colorat format se produce cu viteză relativ mare, încorporând astfel *carbonatul* din soluția alcalină în care se extrage colorantul. Începând din secolul al XIX-lea, lacurile se produceau prin extracție în soluție de alaun, apoi adaos de alcalii. În acest caz, anionii *sulfat* erau încorporați în substrat la precipitare.

Unele soluții din pigmenți organici obținuți experimental după rețete (a) post- și (b) ante-secol XIX, din insectele speciei *Dactylopius coccus,* lemn de Brazilia, rădăcină de *Rubia tinctorium* (de sus în jos) depuse pe suport de hârtie sunt prezentate mai jos (**Fig. 1**).

a. b.

Fig. 1 – Soluții din pigmenți organici cu grupări cromofore de culoare roșie (laboratorul CCCR Iași)

https://biblioteca-digitala.ro

Extractele în alaun, urmate de precipitare cu K_2CO_3 sunt frecvent amintite în rețetele de obținere ale pulberilor de pigment organic. Lacul roșu (**Fig. 2a**, **2b**) extras din insecta *Dactylopius coccus,* cunoscut drept kermes, ”Lacca din cârmâz”, se obținea utilizând apa leșioasă (2g K_2CO_3 la 50 ml apa), cârmâz (kermes) (4g) și alaun (2g). Prepararea presupunea amestecarea componentelor, urmată – după sedimentare –, de spălare, filtrare și uscare a pigmentului roșu obținut.

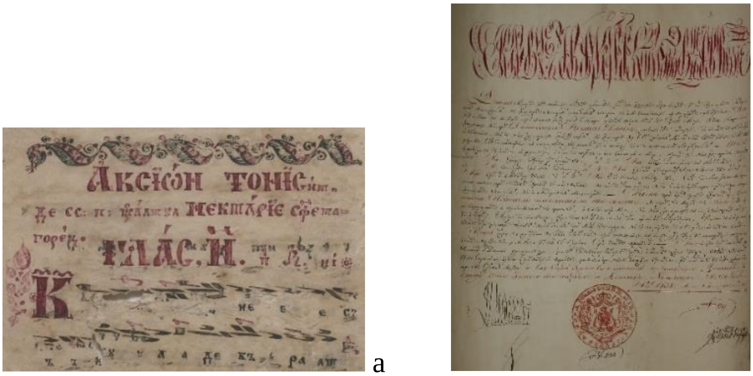

a b

Fig. 2 – Extract de coșenilă (*Dactylopius coccus*) în decorație de carte/documente: a) *Manual de psaltică*, secolul XIX, București; b) *Act oficial*, anul 1838, Moldova

Grupări cromofore galbene ale plantelor – ca *Reseda luteola L*, *Genista tinctoria*, *Allium cepa*, șofran etc. –, se întrebuințau în obținerea pigmenților galbeni, pigmenți cu o mare sensibilitate la acțiunea luminii.

Fig. 3 – Precipitarea din soluție a lacului din *Reseda Lutea*, obținut experimental (laboratorul CCCR Iași)

https://biblioteca-digitala.ro

Lacul conținând luteloina ca grupare cromoforă se fabrica menținând extractul vegetal *Reseda lutea* (2g) timp de 48h în 50 ml soluție hidroalcoolică (pH=5), la temperaturi mai mici de 40 °C, urmate de adaosul de alaun și extragere principiu colorant la temperaturi ușor peste 70 °C și precipitarea complexului colorat (**Fig. 3**) la adaos de K_2CO_3 (carbonat de potasiu).

B. Lacuri de protecție în pictură

1. Verni dammar

Guma Dammar, $C_{30}H_{48}$, este o rășină naturală obținută ca exsudație din anumiți arbori coniferi ai familiei Dipterocarpaceae (genurile *Shorea, Balanocarpus* și *Hopea*) din Sumatra și Borneo (Indonezia), Asia de Est și Noua Zeelandă. În contact cu aerul se solidifică și capătă o culoare galben fildeș pal, moale și friabil, cu miros caracteristic. A mai fost găsită în formă fosilă în sol. Guma dammar are culori variabile de la un aspect transparent până la galben pal, în timp ce forma fosilă este de culoare gri spre brun roșcat.

Fig. 4 – Aspectul rășinii proaspete

Fig. 5 – Aspectul verniului (concentrație 40%)

În vechime se prepara verniul prin mojararea rășinii solide care era introdusă apoi într-un săculeț din pânză fină și se scufunda în recipientul cu solventul esența de terebentină. Recipientul era plasat la întuneric și periodic era agitat. De regulă se puneau 40 de grame de rășină în 60 ml de solvent. După solubilizarea completă, amestecul obținut se strecoară pentru a elimina impuritățile și se adaugă 1-2 ml de ulei de in și 100 ml de esență de petrol (sau mai nou white spirit). În comerț găsim verniul gata preparat în concentrație de 40% dammar, în combinație cu diferiți solvenți: terebentină 40%, ulei de in 1% și alți solvenți pe bază de hidrocarburi 19%. Amestecul astfel obținut este comercializat sub denumirea de *Verni dammar*, care are un aspect de ulei mai fluid ușor gălbui.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6 – Alexandru Moruzzi. Portret.
a. Fotografiere în lumină directă; b. Fotografiere în lumină U

Fig. 7 – Ieremia Movilă, detaliu: a. Fotografiere în lumină directă;
b. Fotografiere în lumină UV (laboratorul CCCR Iași)

2. Olifa

Olifa este un verni pe bază de ulei din semințe de in, sicativat, cu adaos de acetat de cobalt. Acest verni este folosit pentru pictura tempera pe lemn. Aplicarea olifei se face după uscarea îndelungată a picturii (câteva luni). Zonele aurite şi culorile roșii (vermillon sau roşu de cadmiu) trebuiesc protejate cu un verni slab de mastic sau sandarac, ca o măsură suplimentară de precauție împotriva dislocării particulelor de pigment. Culorile trebuie să aibă un aspect mătăsos nu mat și de aceea e bine de aplicat pe zonele mate o emulsie slabă de ou.

Fig. 8 – Aplicarea olifei

https://biblioteca-digitala.ro

Câteva **rețete de preparare a olifei** sunt prezentate mai jos:

A. 8 ml acetat de cobalt (pentru grăbirea uscării), 120 ml ulei de in, sicativat.

Sau:

B. 2 ml acetat de cobalt (pentru grăbirea uscării), 250 ml ulei de in, sicativat;

Sau:

C. 8 ml acetat de cobalt (pentru grăbirea uscării), 1 litru ulei de in, sicativat.

Acetatul de cobalt $Co(C_2H_3O_2)_2$ se adaugă în uleiul de in cu un picurător și se amestecă până la omogenizare. Verniul astfel obținut se păstrează într-un loc expus la radiații luminoase, unde razele soarelui vor încălzi și îngroșa puțin soluția. Vechimea olifei influențează pozitiv calitatea și culoarea sa (comparabilă chihlimbarului), această culoare uniformizând cromatic lucrarea (**Fig. 8**). Recipientul în care se păstrează olifa trebuie să aibă o deschidere mare, pentru că un contact relativ mare cu aerul ajută la îmbătrânirea acesteia.

Fig. 9 – Detalii din icoana Sfântul Sava - Biserica Sf. Sava Iași. Îmbătrânirea olifei în 300 de ani

Fig. 10 – Detalii din icoana Maica Domnului cu Pruncul - Mănăstirea Miclăușeni, Iași. Îmbătrânirea olifei în 500 de ani

https://biblioteca-digitala.ro

3. Firnis

Firnis-ul constituie un lac de acoperire pentru obiectele din lemn. Acesta conține ulei de in îngroșat la soare sau încălzit lent până la fierbere și se menține până când cantitatea inițială de ulei scade la jumătate. În această cantitate se adaugă o rășină și se fierbe până se obține un lichid de consistența mierii. Înainte de aplicare soluția obținută se dilua cu esență de petrol. Rețeta cea mai uzitată propune fierberea a 4 părți de ulei de in sicativat cu o parte de shellac.

La o măsură de lichid obținut se adaugă o parte de esență de petrol. După descrierea lui Cenino Cennini, ”cel mai bun și cel mai frumos ulei” se obținea prin expunerea lui la soare pe timp călduros până se obținea un ulei vâscos. Acesta, împreună cu rășina, formează o peliculă foarte lucioasă, elastică și foarte rezistentă la umiditate și uzura funcțională. Uneori era necesară aplicarea a două straturi de lac la un interval de timp de circa 48 de ore. Prin adăugarea de pigment negru sau brun se obțineau lacuri colorate cu care erau acoperite obiectele de mobilier din lemn.

4. Shellac, lustruirea pieselor de mobilier

Shellac este o rășină secretată de anumite insecte ce cresc pe ramurile unor arbori din India și Thailanda. Pentru un mobilier cu finisaj transparent, lucios și prețios, esențelor comune din tei, plop etc., li se aplicau baițuri colorate cu scopul de a imita lemnul de mahon, nuc, lemnul de trandafir etc., peste care se aplicau mai multe straturi de shellac diluat în alcool, iar la sfârșit se aplica un finisaj cu ceară.

Shellac-ul se comercializează sub formă de fulgi, având culoare de la galben la brun roșcat. Este ușor solubil în alcool și acetonă, precum și în soluții de săruri alcaline ale acidului boric. Pentru pregătirea unui lac se folosește alcool etilic de puritate 90-95% și diferite cantități de fulgi. Soluția pregătită se filtrează printr-un tifon.

Lustruirea cu shellac reprezintă un proces mare consumator de timp și foarte complex. Aceasta trebuie să fie făcută într-un mediu cald, luminos, curat și fără praf. Tamponul de lustruire (**Fig. 13a**), se face dintr-o bucată din caier de lână învelit într-o bucată de material textil de bumbac vechi.

Etapa I. Soluția de shelac 15% în alcool etilic absolut se aplică cu tamponul înmuiat în soluție cu mișcări circulare. Operațiunea se repetă până se obține un film continuu, după care se lasă obiectul 3-4 zile.

A doua etapă de lustruire începe printr-o șlefuire a suprafeței cu pudră de piatră ponce și o aplicare de shellac 10-8%, în care se adaugă câteva picături de ulei de in crud. Pelicula de shellac se așterne cu ajutorul tamponului umed, executând mișcări circulare și în zig-zag, după care se lasă obiectul 5-6 zile.

https://biblioteca-digitala.ro

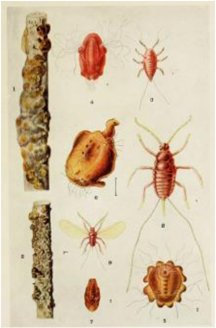

Fig. 11 – Imaginea insectei *Kerria lacca*,
manual al insectelor din câmpie

Fig. 12 – Fulgi de shellac de diferite culori

Pentru **a treia etapă** de polișare se folosesc: shellac (5%), picături de ulei de in, iar lustruirea se face cu mișcări ample de forma opturilor alungite, după care se lasă obiectul 2-3 zile. Se aplică 3-4 straturi la o diferență de 3 zile, urmând ca obiectul să fie lustruit la final cu ceară de albine.

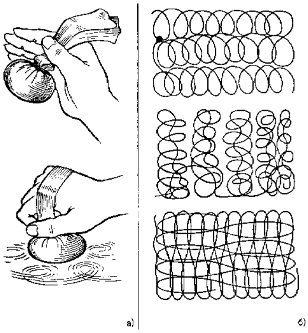

Fig. 13 – Tampon: a) tehnica de lustruire,
b) cele trei etape de lustruire

https://biblioteca-digitala.ro

Concluzii

Anumite rețete caracteristice de lacuri diferă de la un autor la altul, dar și de la o regiune geografică la alta, însă de cele mai multe ori practica este cea mai importantă în creația artistică. Un exemplu concludent poate fi lacul firnis, o interpretare a lacului folosit la mobilierul japonez, unde în loc de ulei de in este folosit uleiul de levănțică, iar rășina este dammarul sau mastic.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNDEPĂRTAREA INTERVENȚIILOR ULTERIOARE INADECVATE ȘI RECUPERAREA AUTENTICITĂȚII UNEI ICOANE PE LEMN DE SECOL XIX

MIRUNA MIHAELA CĂMINESCU[1]

REMOVING INTERVETIONS SUBSEQUENT INNAPROPRIATE AND RECOVERING THE AUTHENTICITY OF AN ICON ON WOOD OF THE NINETEENTH CENTURY

ABSTRACT

There are several reasons that could determine the repainting of an icon.

One could be the variation of the microclimate factors which in time have a bearing on the original aspect of the icon. Inadequate interventions were made with the best intentions, to meet the owners' wish to refresh the icon thus degraded. Either by using materials that were aggressive towards the pictorial layer where it needed cleaning, or by adding incompatible materials which only enhanced degradation in the places that presented gaps or erosions of the colour layer.

Another reason might be the trend of the time, as the tastes of the moment were influenced by the dominant artistic currents.

Yet another reason is the fact that the owner has changed; the new one has a different vision on the correctness or the aesthetics of the representation and therefore wishes that the situation be rectified.

Irrespective of the motivation, the restoration of an icon's authenticity by the removal of the inadequate subsequent interventions is a very difficult decision to make, taking into account the irreversibility of such an intervention. It is mandatory to have a thorough documentation based on the results of the scientific investigations and of the tests performed on the pictural layer.

Keywords: repainting, pictural layer, degrading, microclimate factors, inadequate interventions, scientific investigations.

Pentru această icoană împărătească[2], cu dimensiuni de 62,3x40,8x4,5 cm, ne lipsesc elemente de identificare care să ne permită o datare exactă, dar o putem încadra aproximativ în anii sfârșitului de secol XVIII și începutului de secol XIX, dacă ținem cont de câteva aspecte definitorii: tehnica de exe-

---

[1] Restaurator, SC Cons-Art SRL Craiova; e-mail: miruna.caminescu@yahoo.com.

[2] **Fig. 1**.

https://biblioteca-digitala.ro

cuție a picturii (a stratului pictural vizibil), tehnologia prelucrării panoului suport și a ramei degroșate din blat, și analiza stilistică și iconografică.

Există o diferență sensibilă între perceperea unei icoane față de un tablou. ”În icoană – detaliile secundare sunt reduse la minimum, în tablou – detaliile, peisajul și fondul constituie substratul său emoțional. Icoana poate fi doar contemplată, tabloul privit”[3]. Icoana, ca întruchipare a contemplării duhovnicești, este realizată folosindu-se un limbaj simbolic, prin linii și culoare.

Compoziția picturală a icoanei în studiu este realizată în tempera grasă pe lemn și îl înfățișează pe Sfântul Nicolae în poziție frontală, așezat pe tron arhieresc, binecuvântând cu dreapta și având Evanghelia deschisă în mâna stângă. Pe cele două pagini este înscris cu litere chirilice următorul text: ”În vremea aceia sta Iisus la loc șes”[4].

Deasupra umerilor săi, stau așezați pe nori Sfântul Ioan și Maica Domnului, fiecare din cei trei având numele înscrise cu litere chirilice, de-o parte și alta a aureolelor.

Gama cromatică a compoziției este restrânsă, veșmintele sunt în tonuri de alb grizat, roșu, ocru, verde și albastru, pe fond de culoare albastră, iar aureolele sunt cu foiță metalică, bordate de un contur alb și negru. Icoana este încadrată într-un chenar dublu, ocru închis și roșu vermillion.

Culoarea nu este doar un element decorativ, este un limbaj, tinde să exprime lumea transcendentă, așa cum o fac și liniile geometrizate care figurează faldurile veșmintelor. Prin asocierea culorilor, icoanele ajung să traducă, dincolo de realitatea obiectului, un mesaj profund. Culorile, niciodată terne, niciodată întunecate, frapează prin puterea și prin vioiciunea lor[5].

Pictura acestei icoane îmbină elemente de arta populară cu elemente postbrâncovenești de origine bizantină, veșmintele au volume geometrizate și ornamente florale modeste.

Din punct de vedere tehnologic suportul în studiu este confecționat dintr-un singur panou de lemn, cu o ramă lată de aproximativ 3,5 cm, obținută prin degroșarea câmpului pictural, la o adâncime de cca. 5 mm. Lemnul este de esență moale, debitat radial, cu fibra pe verticală. Prelucrarea suportului de lemn s-a făcut manual, prin rindeluire. Consolidarea panoului s-a făcut printr-o singură traversă încastrată în sistem ”coadă de rândunică”.

---

[3] Nikolai Gusev, Mihail Dunaev, Rafail Karelin, *Îndrumar Iconografic*, vol. I, București, Editura Sofia, Editura Cartea Ortodoxă, 2007, p. 51.

[4] ”În vremea aceea, a stat Iisus în loc șes și mulțime multă de ucenici ai Săi și mulțime mare de popor din toată Iudeea, din Ierusalim și de pe țărmul Tirului și al Sidonului, care veniseră ca să-L asculte și să se vindece de bolile lor” (Luca 6,17-23).

[5] Michel Quenot, *Icoana fereastră spre absolut*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro

Suportul de lemn a fost fragilizat de un atac xilofag[6], inactiv în prezent, dar care a produs galerii și orificii de zbor vizibile pe toată suprafața verso-ului, pe canturi și la nivelul stratului pictural.

Alte forme de degradare regăsite: lacune de mici dimensiuni în suport, la zona de încastrare a traversei și la extremitatea dreaptă a traversei fisuri de mici dimensiuni, depuneri aderente și halouri de umiditate[7]. Cea mai mare parte a lacunelor în suportul de lemn au fost cauzate prin acțiuni intenționate și neglijente de reparație sau accidentale prin șocuri mecanice.

După examinarea stratului pictural cu ochiul liber și cu ajutorul aparaturii de specialitate din laborator, în lumină directă și în lumină razantă, s-a constatat prezența unor depuneri diverse, începând cu cele slab aderente (praf, pânze de păianjen), până la cele aderente și ancrasate (depuneri reziduale de natură proteică[8], depuneri grosiere de fum și gudroane, picături de ceară), și zone de carbonizare la baza suportului, indiciu clar al apropierii flăcărilor de lumânare de suprafața icoanei. Stratul de vernis a fost inegal distribuit, pe anumite zone lipsind cu desăvârșire. Variațiile de căldură și umiditate au dus la pierderea proprietăților fizico-chimice ale stratului de vernis (acolo unde acesta mai există), favorizând înglobarea diverselor tipuri de depuneri în masa acestuia, aglutinări și brunisări, căpătând un aspect granulat[9] și făcând dificilă percepția imaginii iconografice[10].

Dincolo de aceste degradări, s-au mai putut observa și eroziuni ale peliculei de culoare până la grund, în partea de la bază și pe toată rama icoanei[11], dar și zone lacunare extinse până la suportul de lemn în registrul superior, mai ales la nivelul aureolei sfântului[12].

În special în zonele cu eroziuni, dar nu numai acolo, s-au observat prin transparența stratului de culoare modele geometrice și ornamente florale diferite de cele care decorau veșmintele Sfântului Nicolae sau picioarele tronului arhieresc. Analizând mai atent acest aspect, atât cu ochiul liber, cât și privind suprafața icoanei cu lupa și ochelari binoculari, în lumină directă și în lumină razantă, s-a constatat prezența unui strat pictural mai vechi sub cel aparent. Dar, până la o edificare completă a fost nevoie să efectuăm îndepărtarea depunerilor de praf, slab aderente, pentru a putea consolida profilactic întreaga pictură, deoarece următorul pas în restaurarea icoanei a fost cel al rezolvării

---

[6] **Fig. 2**.
[7] **Fig. 3**.
[8] **Fig. 4**.
[9] Daniela Cristina Ilie, *Prezentarea estetică finală în restaurarea picturii realizată pe suport de lemn*, în ”Caietele restaurării 2013”, București, Editura ACS, 2013, p. 155.
[10] **Fig. 5**.
[11] **Fig. 6**.
[12] **Fig. 7**.

https://biblioteca-digitala.ro

integrității și consolidării suportului de lemn, timp în care pelicula de culoare ar putea să fie accidentată involuntar.

Pentru prevenirea atacului xilofag, s-a realizat un tratament cu biocidul Perxil 10 prin injectare în orificiile de zbor ale structurii lemnoase și pensulare pe canturile și verso-ul icoanei, având grijă ca biocidul să nu ajungă pe suprafața stratului pictural. După ce lemnul a absorbit substanța, s-a închis ermetic icoana cu folie de plastic și s-a sigilat bine, pentru a permite pătrunderea biocidului în profunzimea fibrei lemnului[13].

Zonele cu pierderi de material lemnos au fost pregătite pentru operațiunea de chituire prin degresare cu alcool etilic și peliculizare cu clei de pește 12%. Chituirea s-a făcut cu chit din rumeguș.

În vederea îndepărtării depunerilor aderente de pe verso-ul și canturile icoanei, s-au făcut teste de curățare folosindu-se o soluție de apă alcoolizată și o soluție C2000 10%[14], și bisturiu. Soluția optimă a oferit-o curățarea cu C2000 10%, soluție tensioactivă pentru petele de grăsime și restul depunerilor, atât pe verso-ul, cât și pe canturile icoanei. Am intervenit mecanic, cu bisturiul, acolo unde depunerile opun rezistență îndepărtării prin solubilizare.

Revenind la fața icoanei, după îndepărtarea foiței japoneze[15] cu care s-a făcut consolidarea, s-a evidențiat încă și mai bine pictura originală, parte din depunerile și brunisările care împiedicau lizibilitatea desenului dispărând.

Metodele de examinare preliminare au fost reluate[16] și am observat suplimentar suprafața cu ajutorul unei lămpi cu lumină ultravioletă (UV) care a evidențiat extrem de clar repictările și acolo unde ele nu se distingeau suficient în lumina naturală, pentru că unii pigmenți absorb diferit lumina. Cercetările cu lumină UV pot să evidențieze nu doar repictările, dar și unele intervenții de restaurare.

Interesant de remarcat cum repictarea s-a făcut între liniile grafice ale imaginii inițiale, conturul fiind respectat aproape perfect, dar elementele de decor folosite la pictura cea ”nouă” sunt de mai mică întindere, mai puțin colorate, mai modeste și mai puțin expresive[17]. Și mai interesant este că nu s-a intervenit prin repictare la chipul niciunuia din sfinți, cu atât mai puțin la chipul Sfântului Nicolae.

În urma acestor cercetări s-a văzut că stratul pictural inițial se află în bună stare de conservare, gradul de aderență la suport fiind mare, iar după detaliile relevate, tehnica deosebită a execuției originale justifică decizia de îndepărtare a repictărilor și recuperarea autenticității acestei icoane.

---

[13] **Fig. 8**.
[14] **Fig. 9**.
[15] **Fig. 10**.
[16] **Fig. 11**.
[17] **Fig. 12**.

https://biblioteca-digitala.ro

Marea provocare a fost găsirea unei soluții de îndepărtare care să nu afecteze stratul de culoare care ne interesa. S-au efectuat teste cu soluțiile folosite în mod obișnuit în astfel de cazuri, însă ele au avut succes parțial. Doar acolo unde pelicula de repictare avea o grosime mai mare s-a produs gonflarea ei și îndepărtarea stratului astfel desprins cu bisturiul, cu mare ușurință. Ceea ce a însemnat o extrem de mică suprafață din totalul celei de îndepărtat. Acolo unde repictarea a fost făcută în strat mai subțire sau acesta a suferit erodări în timp, această emoliere nu a fost posibilă, pentru că nu doar stratul final, ci și stratul original de culoare aveau tendința să-și piardă adeziunea la suport.

Singura metodă care a putut fi aplicată în siguranță, a fost cea a îndepărtării mecanice, cu bisturiul, sub lupă[18], cu infinită grijă și nesfârșită atenție. Rezultatul a meritat tot efortul[19]!

Au fost îndepărtate și carbonizările prezente pe fața icoanei, pentru a nu deveni ele centrul de interes. Zonele carbonizate ies în evidență din punct de vedere cromatic, atenția privitorului fiind atrasă prioritar de acestea, în detrimentul imaginii de ansamblu[20].

A urmat, firesc, chituirea lacunelor acestui strat pictural, după degresarea lor cu alcool izopropilic și peliculizarea cu clei de pește de 12%. Chituirea se face până la nivelul suportului, cu chit din praf de cretă de munte, preparat cu clei de pește 6%, în straturi subțiri, aplicate succesiv cu spatula. În timpul lucrului, surplusul de chit ajuns pe stratul pictural se îndepărtează imediat, cât este încă proaspăt.

S-a trecut la finisarea chiturilor, șlefuirea lor cu dopul de plută umed[21], având alături un tampon de vată îmbibat în emulsie de ou 1/4.

Integrarea cromatică a chiturilor[22] și a zonelor cu stratul de culoare erodat s-a făcut cu culori de apă și emulsie, iar finalul operațiunilor a constat în vernisarea icoanei cu rășină de Damar în concentrație 12%.

Rezultatul tuturor demersurilor mele de a reda autenticitatea unei icoane de secol XIX este surprins în imaginea de la **Fig. 18**.

Dacă există o motivație pentru care această imagine a fost acoperită la un moment dat, doar autorul știe. Eu știu motivul pentru care această imagine a fost redescoperită, la un moment dat, moment care mă bucură și pe care am vrut să-l împărtășesc.

---

[18] **Fig. 13**.
[19] **Fig. 14**.
[20] **Fig. 15**.
[21] **Fig. 16**.
[22] **Fig. 17**.

https://biblioteca-digitala.ro

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Imagine de ansamblu a icoanei *Sfântul Nicolae* înainte de restaurare.

Fig. 2 – Detaliu atac xilofag.

Fig. 3 – Detaliu halouri de umiditate.

Fig. 4 – Detaliu depuneri organice de natură proteică.

Fig. 5 – Brunisări, aspect granulat.

Fig. 6 – Eroziuni pe rama icoanei.

Fig. 7 – Lacune până la suport.

Fig. 8 – Tratament de biocidare.

Fig. 9 – Probe de curățire verso.

Fig. 10 – Îndepărtarea foiței japoneze.

Fig. 11 – Detaliu în lumină razantă.

Fig. 12 – Detaliu repictare.

Fig. 13 – Îndepărtarea mecanică a repictărilor.

Fig. 14 – Îndepărtarea mecanică a repictărilor

Fig. 15 – Îndepărtarea carbonizărilor.

Fig. 16 – Chituirea lacunelor.

Fig. 17 – Integrare cromatică.

Fig. 18 – Imagine de ansamblu a icoanei *Sfântul Nicolae* înainte și după restaurare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7 **Fig. 8**

Fig. 9 **Fig. 10**

Fig. 11 **Fig. 12**

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 17

Fig. 18

https://biblioteca-digitala.ro

RESTAURAREA ICOANEI PE PANOU *SFÂNTUL NICOLAE*. COLECŢIA PAROHIEI CANELA, JUDEŢUL ILFOV

MIREL VASILE BUCUR[1]
PAUL VICTOR LANGA[2]

THE RESTORATION OF ICON *SAINT NICHOLAS*, PART OF THE COLLECTION OF ORTHODOX CHURCH OF CANELA

ABSTRACT

The icon Saint Nicholas it's part of the collection of Orthodox Church of Canela. The principal degradation which reduced the resistance of wooden panel was caused by the xylophagous attack (Anobium punctatum). In this paper are explained the principal stages of icon restoration process, from consolidation of wooden panel to cleaning with solvents and reviving the original aspect of icon kept along the time under layers of dust and browned varnishes.

Keywords: icon on wood panel, degradation, restoration, xylophagous, restoration, layers of dust and browned varnishes, reduced resistance.

Biserica de la Canela, cu hramul *Sfântul Mare Mucenic Dimitrie Izvorâtorul de Mir*, construită în anul 1812 sub ctitoria boierului Vasile Izvoranu şi a soţiei sale Ecaterina[3], urmăreşte stilul clasic al bisericilor ortodoxe, sub formă de navă, prevăzută cu o turlă la intrare, care nu are legătură în interior, un mic pridvor închis prin care se face accesul, pronaosul fiind despărţit de naos de doi stâlpi. Biserica din Canela a aparţinut Bisericii parohiale Moara Săracă din apropiere până în anul 2010. În perioada 1945-1975 a slujit într-însa un preot refugiat basarabean, în celelalte perioade biserica fiind păstorită de preoţi slujitori de la Moara Săracă. În anul 2010, datorită creşterii numărului de enoriaşi din zonă, biserica de la Canela trece din filie în parohie de sine stătătoare.

---

[1] Expert restaurator, profesor asociat, Universitatea "Lucian Blaga" – Sibiu; e-mail: mirel_bucur@yahoo.com.
[2] Restaurator, doctorand Universitatea "Lucian Blaga" – Sibiu;
e-mail: paul_langa@yahoo.ro.
[3] În interiorul pronaosului, pe peretele de Apus se află o inscripţie, în zilele noastre nemaifiind cea originală, în care se menţionează Vel Serdarul Vasile Izvoranu, moşier în locurile din zona localităţii.

https://biblioteca-digitala.ro

Descrierea estetică şi iconografică. Panoul icoanei este realizat din trei planşe din lemn de răşinoase, debitate tangenţial şi finisate cu rindeaua, întreaga structură fiind întărită cu două traverse semiîngropate, tot din lemn de răşinoase, de tip coadă de rândunică, dispuse în partea superioară şi inferioară a panoului. Pictura este realizată în manieră bizantină, în culori de ulei pe un strat de grund pe bază de gesso cu alb de plumb, conform determinărilor prin fluorescenţă de raze X.

Icoana îl reprezintă pe Sfântul Ierarh Nicolae bătrân, în postură de arhiereu, stând în picioare. Funcţia deţinută reiese de veşmintele purtate, dar şi din însemnele şi obiectele simbolice specifice acestui rang: stiharul, mânecuţele, epitrahilul, peste acestea sacosul, epigonatul, omoforul, pe cap mitra, iar în mâna stângă cârja cuprinsă cu o bucată de material textil. Este reprezentat frontal, cu mâna dreaptă binecuvântând. De-a dreapta şi de-a stânga sfântului sunt reprezentate, pe nori, simboluri ale dimensiunii cereşti: Iisus Christos în hiton roşu şi himation albastru înmânându-i Evanghelia şi Fecioara Maria în maforion roşu, purtând pe braţe în semn de ofrandă omoforul. Veşmintele sfântului, sacosul roşu şi omoforul, îi sunt decorate cu motive vegetale (pe sacos frunze aurii, pe omofor frunze verzi şi trandafiri roşii, nelipsite fiind crucile care coboară din dreptul umerilor şi în zona abdominală). Ornamentică bogată se regăseşte şi pe mitră, gulerul stiharului, mânecuţe, epigonat şi mânecile sacosului[4].

Fiecare personaj are înscris în dreptul lui numele cu caractere chirilice. În dreapta Sfântului se regăseşte o masă acoperită cu o draperie, pe care se află Sfânta Evanghelie, ducându-ne cu gândul la liturghia arhierească, o liturghie de mare importanţă oficiată numai în prezenţa unui cleric cu grad înalt (episcop, arhiepiscop, mitropolit). Acest decor, susţinut bineînţeles şi de draperia strânsă din colţul din stânga personajului, creează o atmosferă solemnă: un înalt ierarh care iese în faţa credincioşilor să-i binecuvânteze şi să slujească, adus în prim plan, cu picioarele uşor tăiate de conturul ramei, creând impresia că iese din cadrul său.

Treimea inferioară a fondului icoanei, de culoare verde, simbol al pământescului, dar şi a bucuriei, asociată cu celelalte două părţi superioare de culoare aurie, lumea harică a desăvârşirii, Maica Domnului şi Mântuitorul coborând pe nori, simbolizând spaţiul divin, Evanghelia de pe masă (probabil Sfânta Masă a Altarului), draperia restrânsă, pentru a se putea vedea întreaga desfăşurare a personajelor, Sfântul Nicolae binecuvântând, purtând cârja, simbol al păstoririi credincioşilor, conferă întregii icoane un aspect sărbătoresc, putând-o asocia cu liturghia oficiată cu prilejul prăznuirii acestui sfânt,

[4] Constantin Cavarnos, *Ghid de iconografie bizantină*, București, Editura Sophia, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro

pe de altă parte afirmând posibilitatea ca această icoană să fie o icoană de hram.

Descrierea stării de conservare. Panoul din lemn de răşinoase prezintă un atac inactiv de insecte xilofage, care a dus la o fragilizare masivă, atât a acestuia, cât şi a elementelor constitutive, traversele semiîngropate de pe verso. De asemenea, fluctuaţiile valorilor de umiditate şi temperatură din mediul în care a fost ţinută icoana a dus la o uşoară curbare a celor trei planşe, urmările acesteia fiind fisurile care traversează straturile picturale, dar şi uşoara distanţare a celor trei planşe, implicit o uşoară deplasare a traverselor. Cele mai afectate sunt extremităţile suportului, care, datorită fragilizării sale, au devenit friabile, în principal cea superioară şi inferioară, mai puţin sau nesemnificativ cele laterale.

Din punct de vedere al straturilor picturale, sunt afectate în principal din perspectivă estetică, datorită orificiilor de zbor apărute pe suprafaţa panoului. Apar şi aici degradări minore datorate umidităţii sau şocurilor, acestea constând în exfolieri ale stratului de culoare, dar şi medii – lovituri sau orificii care străpung chiar şi panoul (colţul din dreapta superior).

Operaţii de restaurare. Datorită rezistenţei mecanice foarte reduse, determinată de atacul intens al insectelor xilofage, în zonele cu pierdere majoră s-a recurs la o primă injectare superficială cu soluţie de răşină sintetică Paraloid B72 dizolvată în acetat de etil, de concentraţie 10%, în vederea unei consolidări profilactice de suport pentru a nu se mai pierde fragmente lemnoase în timpul manipulării. După această etapă, panoul a fost pus pe o masă cu faţa în sus şi s-a efectuat consolidarea profilactică a straturilor picturale, în zonele cu desprinderi, pierderi sau strat friabil de culoare, în plan principal fiind zonele superioară, inferioară şi zonele de la îmbinarea celor trei planşe constituente ale panoului. Intervenţia a fost făcută cu foiţă japoneză aplicată prin pensulaţie cu clei de peşte de concentraţie 4-5% şi o călcare uşoară cu spatula electrică termostatată în zonele cu desprinderi majore, la temperatura de 75 de grade.

Icoana a fost întoarsă şi a urmat consolidarea structurală a întregului suport lemnos prin injectare de răşină Paraloid B72 în etape succesive, trecând apoi la injectare de răşină şi pe faţa panoului. După finalizarea etapei de injectare, au fost injectate superficial traversele pentru a facilita scoaterea acestora fără riscul major de fracturare. Surplusul de Paraloid de pe verso şi de pe faţa icoanei a fost îndepărtat cu tampoane de vată înmuiate în acetat de etil.

Operaţiunile au continuat cu fixarea cu ajutorul preselor a zonei de suport care avea desprinderi, scoaterea traverselor şi readucerea în plan (cât a fost posibil) a panoului.

Cu chit de rumeguş s-au realizat apoi completările de suport ale panoului, suplimentate cu tacheţi de întărire a suportului. Traversele au fost consolidate cu Paraloid B 72 (10%), iar apoi s-au efectuat şi aici completări

https://biblioteca-digitala.ro

de suport cu chit de rumeguş. Chituirea orificiilor de zbor cu chit de cretă de munte şi clei de peşte (4%) a fost precedată de scoaterea foiţei japoneze cu tampoane de vată înmuiate în apă caldă, după care s-a efectuat şi chituirea spaţiilor dintre planşe cu chit de cretă de munte pe faţă şi pe verso cu chit de rumeguş.

Curăţirea versoului s-a realizat cu o soluţie de apă: alcool etilic, amoniac (90:10), iar pe faţă verniul şi depunerile de pe stratul de culoare au fost îndepărtate cu o soluţie DMF – acetat de etil (50:50). Printre ultimele operaţii efectuate asupra piesei menţionăm integrarea cromatică realizată cu acuarele pe zonele chituite cu cretă de munte şi vernisarea cu damar în esenţă de terebentină.

Recomandări privind condiţiile de păstrare. Recomandăm ca icoana să fie depozitată sau expusă într-un loc cu o umiditate relativă cuprinsă între 50-65%, o temperatură 18-20 grade Celsius, fără fluctuaţii ample sau bruşte ale valorilor acestora, cu un nivel de iluminare sub 180 lucşi. Obiectul se va depozita în spaţii curate, aerisite, fără praf şi ferit de proximitatea unor obiecte infestate cu agenţi biologici (mucegaiuri, insecte xilofage etc.). În cazul expunerii obiectului, se va confecţiona un suport care să-l menţină în poziţie verticală, iar spatele (verso-ul) nu se va acoperi, lăsând aerul să circule liber (pentru a se evita crearea unui spaţiu închis, izolat, favorizabil dezvoltării microorganismelor).

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Icoana înainte de restaurare.
Fig. 2 – Icoana după chituire.
Fig. 3 – Detaliu atac xilofag.
Fig. 4 – Detaliu icoană în timpul chituirii.
Fig. 5 – Detaliu curăţire.
Fig. 6 – Detaliu integrare cromatică.
Fig. 7 – Icoana după restaurare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

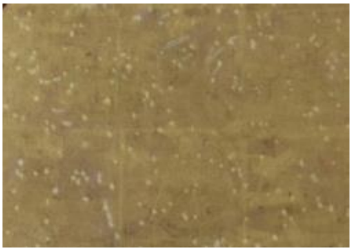

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro